

0240917

MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

MAGYARORSZÁG MONOGRAFIÁJA

A MAGYAR KORONA ORSZÁGAI TÖRTÉNETÉNEK, FÖLDRAJZI, KÉPZŐMŰVÉSZETI,
NÉPRAJZI, HADÜGYI ÉS TERMÉSZETI VISZONYAINAK, KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS KÖZ-
GAZDASÁGI ÁLLAPOTÁNAK

ENCZIKLOPÉDIÁJA

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI KÖZPONTI SZERKESZTŐ-
BIZOTTSÁGÁNAK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI

DR. BOROVSKY SAMU

A M. TUD. AKADÉMIA TAGJA, A M. TÖRTÉNELMI, A M. HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI
ÉS A M. NÉPRAJZI TÁRSASÁGOK VÁLASZTMÁNYI TAGJA

SZÁMOS MŰMELLÉKLETTEL, TÉRKÉPPEL, TERV- ÉS HELYZETRAJZZAL ÉS SZÖVEGKÉPPEL

KOMÁROM VÁRMEGYE

ÉS KOMÁROM

BUDAPEST

ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG

V., Arany János utca 1.

A Magyar Tudományos Akadémia épületében.

DATE MICROFILM

Jan 17, 1977

ITEM ON ROLL

#3

CAMERA NO.

5261

CATALOGUE NO.

X213 4-009 #15

GAUSSIAN PROCESS

1. Introduction

2. Gaussian Process

3. Gaussian Process Regression

4. Gaussian Process Classification

5. Gaussian Process for Time Series

6. Gaussian Process for Spatial Data

7. Gaussian Process for Image Classification

8. Gaussian Process for Recommendation Systems

9. Conclusion

10. References

11. Appendix

12. Bibliography

13. Index

KOMÁROM VÁRMEGYE

ÉS KOMÁROM SZ. KIR. VÁROS

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI KÖZPONTI SZERKESZTŐ-
BIZOTTSÁGÁNAK FELÜGYELETE ALATT

IRTÁK

A KOMÁROMMEGYEI HELYI MUNKATÁRSÁK

104 MŰMELLÉKLET, 227 KÉPPEL,
EZEK KÖZÖTT 2 TÉRKÉP, 78 EGÉSZ OLDALAS AUTOTÍPIA ÉS 2 SZINNYOMAT
TOVÁBBÁ 7 SZÖVEGKÉP ÉS KIMERÍTŐ NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

943.9.
B4b
V.11

BRITISH LIBRARY
OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO
OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

BUDAPEST

ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG

V., Arany János utca 1.

A Magyar Tudományos Akadémia épületében.

KÖNYVTÁR

1874. évi kiadás

1874. évi kiadás

1874. évi kiadás

1874. évi kiadás

1874. évi kiadás

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

ORSZÁGOS MONOGRAFIA KÖZÉPPONTI SZERKESZTŐBIZOTTSÁGA:

ELNÖK:

RÁKOSI JENŐ

főrendiházi tag,
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

FŐSZERKESZTŐ:

BOROVSKY SAMU DR.

a Magy. Tud. Akadémia tagja.

MÁSODELNÖK:

LÓCZY LAJOS DR.

egyet. ny. r. tanár,
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

VIRTER FERENCZ

az Országos Monografia Társaság
igazgatója.

VENDE ALADÁR

az Országos Monografia
szerkesztője.

T A G O K:

Balassa József dr.

tanár.

Baltik Frigyes

ág. h. ev. püspök.

Balogh Pál

író.

Bánóczi József dr.

tanár, a M. Tud. Akadémia
tagja.

Bárczy István dr.

Budapest székesfőváros polgár-
mestere.

Bársony István

a Kisfaludy-társaság tagja.

Bátky Zsigmond dr.

a Néprajzi Múzeum őre.

Bayer József

tanár, a M. Tud. Akadémia
tagja.

Bedő Albert

ny. államtitkár, a M. Tud.
Akadémia tagja.

Benedek Elek

a Kisfaludy-társaság tagja.

Berecz Antal

a M. Földrajzi Társaság
főtitkára.

Bernát István

orsz. képviselő, a M. Tud.
Akadémia tagja.

Berzeviczy Albert

v. b. t. t., ny. vall.- és köz-
okt. miniszter, a Magy. Tud.
Akadémia elnöke.

Bezerédj Viktor dr.

államtitkár.

Borbély Lajos

a Rimamurány-salgótarjáni
vasmű-részvénytársaság vezér-
igazgatója.

Csapodi István dr.

egyetemi m.-tanár.

Császár Imre

Orsz. Színműv. Akad. tanár.

Csoma József

a Magy. Tud. Akadémia tagja,
a Herald. és Geneal. társ. ig.
v. tagja.

Csőke Ferencz

keresk. min. tanácsos,
az elnöki osztály főnöke.

Dárday Sándor dr.

a m. kir. állami legfelsőbb
számvevőszék alelnöke.

Dedek Crescens Lajos

tudom.-egyetemi könyvtárőr,
tb. udvari káplán.

Demény Károly

m. kir. posta- és távirda-
igazgató.

Dobokay Lajos

miniszteri tanácsos.

Entz Géza dr.

műegyetemi r. tanár,
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Erdélyi Pál dr.

az Erdélyi Múzeum könyvtárá-
nak igazgatója.

Falk Miksa dr.

a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Fejérpataky László dr.

a Nemzeti Múzeum könyvtárá-
nak igazgató-őre, a Magy. Tud.
Akadémia tagja.

Fritz Péter

a budapesti keresk. és ipar-
kamara titkára.

Gelléri Mór

kir. tanácsos, az Orsz. Ipar-
egyesület igazgatója.

Gonda Béla

keresk. miniszteri tanácsos.

Havass Rezső

a Földrajzi Társaság alelnöke.

Hock János

plébános,
országgyűlési képviselő.

Rónai Horváth Jenő

vezérőrnagy,
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Hutyra Ferencz dr.

az állatorvosi főiskola
igazgatója.

Kada Elek

író, Kecskemét város polgár-
mestere.

Kammerer Ernő

min. tanácsos, a Szépművészeti
Múzeum igazgatója.

Katona Lajos dr.

a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Kenedi Géza dr.

szerkesztő.

Kenessey Kálmán

min. oszt. tanácsos, vasúti és
hajózási főfelügyelő.

Konkoly Thege Miklós

a Központi Meteorológiai In-
tézet igazgatója, a Magy. Tud.
Akadémia tagja.

Lánczy Leó

a főrendiház tagja, a Pesti Magy.
Keresk. Bank elnöke.

Lipcsey Ádám dr.

szerkesztő.

Madarász Gyula dr.

nemzeti múzeumi őr.

Molnár Viktor

államtitkár.

Nagy Géza dr.

nemzeti múzeumi őr,
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Némethy Károly dr.

belügyminiszteri tanácsos.

Nyáry Sándor dr.

műegyetemi m.-tanár.

Ortvay Tivadar dr.

ny. jogakadémiai tanár, a Magy.
Tud. Akadémia tagja.

Óváry Lipót

orsz. főlevéltárnok, a Magy.
Tud. Akadémia tagja.

Pasteiner Gyula dr.

egyetemi ny. r. tanár,
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Porzsolt Kálmán

a Pesti Hírlap főmunkatársa.

Pettkő Béla

orsz. allelevéltárnok.

Radisich Jenő

min. tanácsos,
az Orsz. Magy. Iparművészeti
Múzeum igazgatója.

Iffj. Reiszig Ede dr.

a M. Herald. és Geneal. és a
M. Tört. társaság ig. vál. és
a Műemlékek Orsz. Biz. lev.
tagja.

Sándor József

az E. M. K. E. alelnök-fő-
titkára.

Szabó Antal

belügymin. osztálytanácsos.

Id. Szinnyei József

a n. múzeumi hírlapkönyvtár
őre, a M. Tud. Akadémia tagja.

Iffj. Szinnyei József dr.

egyetemi ny. r. tanár,
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Szterényi Hugó dr.

tanár.

Szöts Farkas

ref. theol. akadémiai tanár.

Strausz Adolf

a Keleti Akadémia tanára.

Thallóczy Lajos dr.

udvari tanácsos, a közös pénz-
ügymin. osztályfőnöke, a Magy.
Tud. Akadémia tagja.

Teleldi Roth Lajos

főbányatanácsos, királyi
főgeológus.

Váradai Antal dr.

az Országos Színművészeti
Akadémia igazgatója.

Vécsey Tamás dr.

egyetemi ny. r. tanár,
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Visontai Soma dr.

ügyvéd, orsz. képviselő.

Zilahy-Kiss Béla (Junius)

a Budapesti Hírlap munkatársa,
történetíró.

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYEI ÉS VÁROSAI

KOMÁROMMEGYEI KÖTETÉNEK HELYI MUNKATÁRSAI:

Antal Gábor ref. püspök, Komárom.	Darányi Ignác dr. földművelésügyi m. kir. miniszter.	Ruisz Gyula kir. jószágigazgató, Bábolna.
Alapi Gyula m. főlevéltáros, Komárom.	Konkoly Thege Miklós dr. min. tanácsos, a Magy. Tud. Akadémia tagja stb.	Szende Lajos a Magy. Ált. Kőszénbánya r.-t. vezérigazgatója.
Farkas Benő dr. m. főorvos, Komárom.	Osváth Gyula író, Budapest.	Szendrey Imre tanár, Komárom.
Fischer Elemér kir. iparfelügyelő, Komárom.	Pápay Ernő tanár, Budapest.	Timkó Imre m. kir. geologus, Budapest.
Jánossy Lajos ág. h. ev. esperes, Komárom.	Pogrányi József m. tisztí főügyész, Komárom.	Vende Aladár a Monografia szerkesztője.
	lfj. Reiszig Ede dr. a közp. szerkesztőbizottság tagja, Budapest.	
	Rovács Albin városi levéltáros, Komárom.	

A DOLGOZATOKAT FELÜLVIZSGÁLTÁK:

Bátty Zsigmond dr. — Bedő Albert. — Borovszky Samu dr. — Kammerer Ernő. — Katona Lajos dr. — Lóczy Lajos. — Id. Szinnyi József. — Vécsey Tamás dr. — Zilahy-Kiss Béla.

ELŐSZÓ.

Ehhez a fényes munkához hogyan írjam én az előszót? Száz gond között az ember alig jut odáig, hogy egy kis pihenője legyen a nyugodt szemlélődéshez. Mit írjak, mikor oly sok volna a mondani valóm és oly kevés az idő és oly kevés a hely, a mely rendelkezésemre áll. E felett tünődve járok kertem szélén, a Duna partján. Itt, a hol most sárguló fák és hűs ligetek levelei susognak, hajdan falu állott: a régi Duna-Ujfalu, melyet a Duna hulláma szorított beljebb. Az egykori községnek semmi látható nyoma sem maradt, csak olykor találunk egy-egy apróságot, a mi a történelem állítását igazolni látszik. A napokban is felszínre került egy patkó, melyről azt mondják a szakértők, hogy a tatárjárás idejéből való. A Dunán keresztül, légvonalban, szemben fekszik az ácsi csatatér, a hol vitéz honvédek alusznak örök álmukat. Előttem terül el Komárom város, melynek multja oly szoros kapcsolatban állott mindig hazánk viszontagságos történetével. A Duna másik oldalán, valamivel odább fekszik Ó-Szöny, régiségeiről európai hírű hely. Lakott vidék volt már a kő- és bronzkorszak idejében és a hajdani Rómának nevezetes coloniája.

És míg lelkemben az e vármegye földjéhez fűződő sok-sok történeti emlék felébred: képzeletem elém varázsolja azon nemzetek sorát, melyek e földet valaha lakták és a melyekből mostanig még hírmondó sem maradt. És e fölött tünődve, felvetem a kérdést, vajjon mi az oka annak, hogy míg más fajok és nemzetek e földön végleg megsemmisültek: mi mégis egy ezred éven át itt tudtunk maradni? Ezt első sorban őseink azon tulajdonságának köszönhetjük, hogy a szerencsétlenségben megértették egymást, kezét fogtak s vállvetett erővel, ritka szívóssággal dolgoztak azon, hogy a lesújtott nemzetet újra fölemeljék. De a történelem ezen tanulságát megállapítva, önkéntelenül felvetődik előttünk egy másik jogos kérdés. És

ez az, hogyan van, hogy földünk termékenysége, népünk életrevalósága daczára se vittük többre, mint a minő helyzetben ma vagyunk? Hogy nagyobb, gazdagabb, hatalmasabb nemzetet nem alkotunk?

Ennek sok magyarázata lehet. De talán nem csalódom akkor, midőn a legfőbb okot abban keresem, hogy ha nagyok voltunk is a szerencsétlenség idejében: sokszor kicsinyek voltunk a — szerencsében. A mit a nagy catastrophák *előtt* kellett volna cselekedni: a visszavonás félretételét, azt a nagy catastrophák *utáni időre* hagytuk. »A jármot nem tűrtük, de a szabadságot felhasználni nem tudtuk.« Az a nagy tudomány, mely a *békés* időknek *erőgyűjtésre való* felhasználását jelenti, az sokszor, nagyon sokszor idegen volt előttünk.

A multak emlékein merengve, előtérbe nyomul az a kérdés is, hogy mi lehet rólunk, magyarokról a sors könyvében megírva? Mi lesz azon a földön, a hol állok, századok multán vagy épp egy ezredév múlva? Az bizonyos, hogy a Duna hullámai akkor is fogják mosni ezt a partot, az bizonyos, hogy itt lesz ez a termékeny föld, mely most bennünket éltet, csak azt nem tudhatjuk teljes bizonyossággal, hogy vajjon magyarok lesznek-e azok, kik azt művelni fogják és a kiknek az tulajdonában leend?

Politikával, még kevésbbé pártpolitikával foglalkozni nem kívánok. Ezt már e mű rendeltetése sem engedi, de nem tűrné maga a tárgy sem, a melylyel foglalkozom.

De a politika mezejét teljesen figyelmen kívül hagyva: nem egy komoly jelenség int gondolkozásra ez idő szerint is bennünket.

A nemzetiségi kérdés mindinkább előtérbe nyomul. El akarják tőlünk választani mesterségesen azokat, a kik századokon át békében fértek meg velünk, a kiknek fajrokonai annyi szabadságot alig élveznek a föld kerekségén, mint minálunk és a kiknek félre nem vezetett nagy része ma is törhetetlenül ragaszkodik a magyar állameszméhez. A horvát testvérm nemzetet is, melyet a multnak annyi dicső köteleke fűz össze velünk, szembe akarják állítani a magyar nemzettel. És az izgatás nem áll meg az ország határán belül, kiterjed az a külföldre is; százan és százan dolgoznak azon, hogy a nagy világ közvéleményét ellenünk fordítsák. A kik ez aknamunkát végzik, azoknak előnyös helyzetük van annyiban, a mennyiben nyelvi és faji összeköttetések vannak. A magyar rokon nélkül és egyedül áll a föld kerekségén. Más jogczime nincsen, mint az a hosszú küzdelem, a melylyel az európai civilizációt saját testével védte és a szabadság azon kiolt-hatatlan szeretete, a melyet egy más világrészből hozott magával és a mai napig sértetlenül megtartott.

Más természetű, de nem kevésbé fenyegető jelenség az amerikai kivándorlás mérve. Azt látjuk, hogy a mi különben konzervatív népünk sokszor a nélkül is, hogy erre anyagi gondok kényszerítenék, megtagadja hagyományait, könnyen megválí a hazai földtől és idegen világrészben keresi bizonytalan szerencsáját.

Ez ijesztő társadalmi betegséghez sorakozik a szociális kérdés elmérgesedése is. Lelkiismeretlen izgatók kijátszszák a társadalmi osztályokat egymás ellen, megtagadják az Istent és hazát, hogy a zavarosban szabadon halászhassanak. Mindezek nagyon is aggasztó jelenségek, annyival inkább, mivel az újabb korban a nemzetek szerepét és hatalmi állását első sorban anyagi jólétük dönti el és méri meg. És míg ezen tünetek anyagi megerősödésünket oly nagy mértékben hátráltatják, addig azt sem tagadhatjuk, hogy anyagi, közgazdasági kérdések iránt nincs még elég érzékünk. A nagy társadalmi és gazdasági átalakulást a világ menetében csak lassan tudjuk követni s nem tudjuk megérteni eléggé, hogy egyéneknek és nemzeteknek gazdasági jólétüket és fejlődésüket biztosítani, csak igényeik leszállításával és munkaerejük fokozásával lehet.

Külellenségek nem vesznek körül bennünket; de azért sok van, a mi a jó hazafit gondolkozásra indítja. Nem kell-e aggódni akkor, a mikor látjuk, hogy a határmegyékben, exponált pontokon, a kis magyarság céltalan küzdelemben fecsérli el erejét a helyett, hogy összeműködésük és tömörülésük a hazafias nemzetiségeknek is jegecedési pontúl szolgálna? Nagy nemzetek ezt a fényűzést talán megengedhetik maguknak; de olyan kis nemzet, mint a mienk, nem nélkülözheti azt az erőforrást, melyet csak az egyetértésből meríthet.

Ne keressük egymásban csupán a hibákat, hanem iparkodjunk egymásban felfedezni azon tulajdonságokat is, melyeket a közérdekben hasznosítani lehet.

És ezen törekvésünkben ne felejtsük, hogy a közügy szolgálatahoz az is tartozik, hogy a nagy célok mellett eltűnjenek a kis ellentétek, a helyi versengések, s alul maradjanak a subjectiv szempontok, az ellenszenvek és szenvedélyek.

Úgy érzem és úgy látom, hogy nálunk kevesebb szükség van az elméleti ömlengésre és *több a gyakorlati hazafiságra*; kevesebb a látszatra és több a tartalomra; kevesebb a szóra és több a tetre. A jó keresztyénről azt tartják, hogy mikor elfogynak napjai: megvonja a maga mérlegét, hogy miként sáfarkodott azokkal, a melyek rábízattak? Úgy kellene élnie minden magyar embernek is, hogy mikor napja leáldozóban van, beszámolhasson saját lelkiismeretének

azzal is, hogy *szoros kötelességén felül* mit tett hazájáért és mennyivel vitte előre annak ügyét? A századok fordulása az eszme-áramlatokban is sokszor forduló pontot jelent. Ez áramlatok alól a nemzetek sem vonhatják ki magokat. Nincsen kizárva, — ki tud a jövőbe látni? — hogy nem lesz-e a mi nemzetünk is még nehéz megpróbáltatásoknak kitéve. Egyesek és nemzetek bölcsességét az jellemzi, hogy *jókor* észre veszik azt, a mit mások későn, nagy csapások után vagy soha sem látnak be. Nekünk is végre-valahára meg kell értenünk azt, hogy ősi gyarlóságunkról, mely az alkalmakat felhasználatlanul engedte olykor elszalasztani, mely a békés időkben a visszavonás helyett alkotni és építeni, a közös munkára egyesíteni nem tudott, le kell tennünk; és azon dicső erényekhez, melyek nemzetünket annyi viszontagság között mégis megtartották és elenyészni nem engedték, oly újabb tulajdonságokat kell csatolnunk, a melyek lehetővé teszik, hogy a *magyarság a benne szunnyadozó erőket teljesen kifejtse* és a *nagy* nemzetek sorában foglalja el az Isten és emberek előtt megillető helyét.

Komárom-megye kicsinyben az ország képét mutatja. Az utóbbi idők fejlődése és emelkedése a mi törvényhatóságunkat sem hagyta érintetlenül. A tatai szénbányák a magyar iparnak hatalmas segéd-eszközei; a magyar mezőgazdaságban pedig a Csallóköz árvédelmi és belvízszabályozási nagy munkálataival azon a ponton áll, hogy régi idők jólétét varázsolja vissza és újra »Aranyköz« legyen. De meg is van Komárom-megyében kicsiben mindaz, a mi országunk gazdasági jövőjének biztosítéka. Vannak folyói, forrásai, tavai; vannak hegyei, erdői, bányái. Van termékeny talaja és van hozzá derék iparkodó, értelmes, hazafias népe, a mely ezt az ősi földet műveli és ahhoz ma is törhetetlenül ragaszkodik. Magyarországon és lakosságában megvannak mindazok a kellékek, a melyek egy anyagilag és szellemileg *nagy nemzetet* alkothatnak. Olykor látjuk, hogy dacára minden bajainknak, küzdelmeinknek és nehézségeinknek, mi, nemzetek irigykedve néznek reánk. Ez az irigység, vagy féltékenység *nem azt nézi, hogy mi van ma Magyarországon, hanem azt, hogy Magyarországból mi lehet?* Adja Isten, hogy ez a féltékenység egyszer igazolt legyen és hogy legjobbjbaink reménye valóra váljanak!

Dunaörs, 1907. november 3.

Darányi Ignác.

TERMÉSZETI VISZONYOK.

A Kis-Magyar-Alföld rónájának s az azt kelet és dél felől környező dombos, hegyes vidéknek 2842 km² területét foglalja magában Komárom vármegye. A Duna folyam csaknem közepén szelvéen kétfelé a vármegyét, azt egy kisebb és lankásabb északi, s egy nagyobb és hegyesebb déli területre osztja. Határát hét vármegye alkotja. Ezek közül déli, délkeleti, délnyugati és északkeleti határai Veszprém, Fejér és Esztergom vármegyék. Délnyugaton Veszprém vármegyében a Bakony előhegyeinek végső nyúlványai, délen, délkeleten, azaz Fejér vármegyében, s részben keleten, Esztergom vármegyében, egész a Dunáig, nevezetesen annak jobbpartján a Vértes-Gerecse hegység, balpartján pedig az Ujbányai hegy-csoportnak Zsitva-Garam közötti végső dombsorai. Ez utóbbi dombvidék még folytatódik az északi határ egy kis részén, Bars vármegye felől. A további északi határt alkotó Nyitra és Pozsony vármegyék e része hatalmas rónaság, épp úgy, mint a nyugati határon húzódó győrmegyei rész. Csipkézetten futó határvonalai hatalmasabb öblösödésű területet zárnak be, mely terület nagy karéjt alkot, keletre hajló szárazsákkal.

Határok.

Komárom vármegye domborzati viszonyai elég változatosan alakultak. A hegységgel ölelkező rónaság, a nagy kiterjedésű hullámos térségek, sok folyó s patak völgygyel vannak tagolva. Hegyei nem mutatják ugyan a havasi tájak festői szépségeit és hegyóriáit, de a végtelenül nyílt látóhatárú, széles és termékeny völgyek, a hegység szép erdőségeivel szegélyezve, a messzebb elterülő csallóközi rónaság óriási méreteivel, mocsári tájaival, szelidebb alakban nyújtanak annyi szépet a természetből, a mennyiben az egészséges lélek gyönyörködhetik.

Domborzati viszonyok.

Komárom vármegye hegyei közül a Vértes-Gerecse hegységet illeti az elsőség. E hegység a magyar Közép-hegység délnyugat-északkeleti vonulatának egyik tagja. A Bakony és Pilis hegy között húzódik, amattól a móri horpadás, emettől pedig a tokodi völgy választja el. A tulajdonképpeni Vértes a móri völgytől az Óbarok pusztá és Felsőgalla közötti horpadásig terjed. Erzsébet pusztá és Sárkány között egy mellékvonal ágazik ki belőle észak felé, mely a Ózonczó és Átalér völgyei között húzódva, a tатаi hegysort adja. A Vértes a fensíkös, rögös hegyek típusát képviseli. Magaslatai a Körtvélyes (481 m.) Kapberek pusztá mellett; Hárshegy (483 m.) Körtvélyes pusztánál; Mészároshegy (421 m.) Nagycsákány pusztá mellett; Pfaffen-hegy (429 m.) Nagy-Somlyó; Somhegy, stb. A főválasztó éppen a gerinczén halad a hegységnek.

A Vértes délfelé hullámosan ereszkedik le s csak csekély számú oldal-ágot bocsát ki. Ez az oldala már Fejér vármegyére esik s löszfödte panonniai rétegekből álló alacsony halomvidékben folytatódik. Az északi, azaz komáromi oldalon is ilyen természetű hullámos táj terül el, melynek egyes magaslatai észak-nyugat felé húzódva, végre a Duna síkjába vesznek el. Ez a hullámos táj éles körvonalakkal végződik a Rába és Duna partjain. E magaslato legösszefüggőbb tagját a tатаi dombvidék adja, mely Naszály alatt végződik. Ennek legmagasabb pontját a Kocs határába eső Öreghegy (217 m.) jelzi.

Hegységek.

A Vértes-hegység másik tagja a Gerecse, mely a tokodi és tатаi völgyek között húzódik és összekötő kapocsként szerepel a Pilis és Vértes

között. Gerincze észak-déli csapású. Három vonulatát lehet megkülönböztetni. Az egyik a tatai völgy keleti oldalán húzódik Felsőgallához, a másik Tolna és Tarján községek közé esik, a harmadik pedig Tarján és Bajna között vonul. Legmagasabb csúcsa a Tardostól északkeletre fekvő Gerecse (633 m.), mely a középső ágból emelkedik ki, közel a vármegye határához. A hozzá tartozó Bánya-hegy (460 m.), Fehér-, Fekete- (368 m.) és Fábján-kő, már Komárom vármegye területére esnek. A nyugati, körülbelül 30 km. vonulat egyes nevezetesebb tagjai a Nagykeselyő (322 m.), Herkályos (295 m.), Peskő (404 m.), Halyagos (333 m.), Vaskapu (448 m.), a Spitz- (371 m.) és Steinberg (297 m.); továbbá az Öregkovács (508 m.), Heuberg (537 m.), Tardosi Gorba (506 m.), Borshegy (389 m.), Nagy-Somlyó (415 m.), Leshegy stb., melyek Felsőgalla, Tolna, Baj, Tardos, Almás és Neszmély között terülnek el. Felsőgalla és Szár között ez a hegylánczolat a Vértes-hegység északi nyúlványával egyesül.

A keleti vonulat magában foglalja a Szenek-hegyet (401 m.), Somberek, Pisznicze, Eménkes, stb. hegyeket, melyek közül azonban csak az első esik Komárom vármegye területére.

A Gerecse-hegység alacsony dombos vidékkel csatlakozik a Pilis-hegycsoporthoz, mely egyrészt délkelet felé nyúló hátakból és völgyületekből áll, és Bicske, Zsámbék körül, Fejér és Pest vármegyékben végződik; másrészt pedig északon, a Duna partján, Esztergom felé húzódik. E dombvidékből magánosan emelkedő mészkőszikrek a Bóczkő, Öregkő.

A Duna balpartján, Komárom és Esztergom vármegye határán húzódó magaslatok Madar és Szentpéter községeknél veszik kezdetüket. Innen húzódnak északkeletnek, majd északnak Kürt, Csúz, Jászfalun át Kolta és Csehi felé. E magaslatok kelet és nyugat felé fokozatosan ellankásodva, hatalmas kiterjedésű terraszbán végződnek. A komárommegyei rész a Zsitva folyónál ér véget, az esztergommegyei a Garamnál. Mindkettő élesen elhatárolt partfalakkal.

E dombvonulat egyes tagjai a következők: A Madar—Szentpéter—Kürt közé eső rész a Kövecses-hegy (178 m.), Öreg erdő (204 m.), Leshegy (196 m.), Úrhegy (246 m.) magaslatokkal; a Kürt—Csúz közötti rész, melyet a Cziglédi völgy oszt ketté, a Szőlők fölött (288 m.), Öreg-hegy (218 m.) és Hrabina (258 m.) magaslatokkal; végül a Csúz, Kolta, Csehi községek közötti magaslatok a Dubniki (218 m.), Vinohrad (225 m.) és Kezrik hegy (244 m.) tetőkkel.

A síkság.

Komárom vármegye csallóközi része, nemkülönben a Vág, Nyitra és Zsitva folyók alsó szakaszainak kiszélesedett völgye adja a komáromi síkságot. Leghatalmasabb ezek között az Öreg Duna, Vág-Duna, azaz felsőbb szakaszában érsekújvári Dunaág által befogott Csallóköz. Ennek az óriási szigetnek — Komárom város, Csicsó és Alsónyárasd községektől határolt részét — kb. 650 km² területét foglalja magában Komárom vármegye. E sík területet homokdombosor osztja két részre, mely alacsony dombvonulat Komárom várostól kiindulva, kezdetben csak igen keskeny sávban húzódik nyugati irányban. Aranyos táján mindinkább kiszélesedve, északnyugati irányt vesz. Ez a lankás dombvonulat mintegy elválasztó vonalát jelzi az Öreg Duna, Vág-Duna és érsekújvári Dunaág vagy Kis Duna vízkörnyékének. Ezt a domborulatot mindössze egy helyen szakítja meg, Bogyá mellett, az ú. n. Zsemlekes ér. A tőle északra, illetőleg északkeletre fekvő terület hatalmas mocsár-fenek, mely Keszegfalva, Ekecs, Gúta községek között terül el. A nyugatra és délre eső rész azonban már feltöltött terület s magasabb szintjét is jelez, melyet azonban érfenek, laposok, morotvák hálózhatnak be.

Komárom vármegyének a Vág, Nyitra és Zsitva alsó szakasza közé eső területe ugyancsak egy nagy mocsár-fenek, melybe az egykor kanyargós, csekély esésű folyók Szimónél, Érsekújvárnál és Údvárdnál szakadtak bele. Árvizeik alkalmával a medrűkből kilépő folyók óriási tavat alkottak itt, melyből csak itt-ott bukkant ki az elhagyott egykori medrek és partok homokjából feltorlaszolt apró sziget.

Folyók.

A vármegye különösen dunabalparti területének kialakulásában tehát elsőrangú szerep jutott azoknak a folyóknak, melyek azt ma is behálózzák, ezek közül első sorban a Dunának. Csicsó községnél a vármegye nyugati sarkától kezdődőleg épp ott, a hol általános keletnyugati irányt vesz, lép a Duna Komárom

vármegyébe. Azok a hatalmas szigetalakító hatások, melyek nem messze innen, Győr és Pozsony vármegyék területén észlelhetők, itt csak csekély mérvben jelentkeznek. Mindössze négy nagyobb szigetet látunk sorakozni az egész komáromi Dunaszakaszon, melyek annak szelíd hajlású apró kanyarulataiban foglalnak helyet. Ezek a léli, őrsi és komáromi (Erzsébet-) szigetek, továbbá a Neszmély és Dunaradvány között elterülő neszmélyi sziget. A Duna komárom-megyei szakasza egész hosszában szabályozva van s ezzel a vármegye — egykori káros kiöntése ellen — védelmet nyert. De nemcsak a Duna fenyegetett árvízveszedelemmel. A Duna ugyanis alacsony vagy közepes vízállásnál is jó vízlevezetőnek bizonyul; árvizeknél azonban az árhullám visszaszorítja balparti mellékfolyóinak víztömegét. Ez a visszahatás pl. az 1850-iki árvíznél fölhatott északra a vármegye határán túl Farkasdig. Ugyanez az áradás a Nyitra egész Érsekújvárig, a Zsitván pedig Bagotáig volt érezhető. Ez az árvíz csak Komárom vármegyében 9710 holdat borított el.

Legnagyobb baloldali mellékfolyója a komáromi várnál beleömlő Vág-Duna. A lipitói bércek között eredő Vág, Szimónél lép a vármegye területére s ez alsó szakaszában általános délkeleti folyással, számos kanyarulatot alkotva, Gutánál fölveszi a jobbról feléje tartó érsekújvári vagy Kis-Dunát, s innen Vág-Duna néven folytatja útját. Ez a Dunaág a kürti tanyánál lép a vármegye területére, ott, a hol északról a Feketevíz torkollik beléje. Kanyargós délkeleti folyású víztömege, az eliszaposodás következtében, csökkenőben van. Beléje torkollik ugyancsak jobbról a Császa és Keszegfalvi csatorna, melyek a hatalmas, mocsaras gutai terület vizét csapolják le. Lándor pusztánál a vármegye másik főfolyója: a Nyitra ömlik a Dunába. Messze északon, az 1205 m. magas Revan orma alatt, Nyitra vármegyében ered. Ennek is csupán alsó szakasza szeli a vármegyét, melynek területére az Érsekújvár alatti Csalavér pusztánál lép. Egykori kanyargós folyását a szabályozás szintén megváltoztatta. Esését a számos kanyar átvágásával növelték, s a folyóvíz lefutásának illetlen megrövidítésével normális meder kiképződését segítették elő. Jobbról három belvízlevezető csatorna torkollik belé, balról pedig a Zsitva-csatorna, mely utóbbi folyóként lép Baromlaknál a vármegye területére. Részben a tőle keletre eső diluviális terras vizét fogadja magába, egyben pedig az Udvard, Bajcs, Imely, Ógyalla mentén levő belvizeket veszi fel. Álomszög pusztától kezdve egy másik csatornája a további belvizek levezetésére szolgál s Hetény, Kurta-keszi és Marczelház alatt futva el, Zsitvatónél torkollik a Dunába. A vármegye legnyugatibb részének belső vizeit a Megyei- és Átlós-csatornák vezetik le, melyek közül az előbbi a Magastelki pusztánál, az utóbbit Kolosnéma alatt veszi fel a Duna. A vármegye nyugati határát különben ugyancsak csatornák alkotják, melyek közül a Pozsony-megyével határos részen a határmenti csatorna fut, a győrmegyein pedig a Csiliznek Patas—Csicsó közötti csatornája.

Annak a hatalmas víztömegnek, melyet a Vág, Nyitra és Zsitva folyók szállítanak a Dunába, jóval kisebb hányadát adja a dunántúli rész. Nevesebb folyóvizet nem is találunk e parton, de kisebb eret és patakot annál többet. A délnyugati vizek, a bakonyfolyások, melyek Ászár, Kisbér és Kethely határain apró patakokba gyűlve össze, Nagyigmándnál Czonczó-ér néven egyesülnek. Ez felvevén az ettei, császári és szendi ereket, egyenest tart a Dunának, hova Ács alatt szakad. A délkeleti részek főere az Átalér vagy Tatai víz, Bokodnál a Szépvízből s több apró patakból gyűlvén össze, a Vértes felől hozza a vizeket, s Bánhida alatt elfolyván, a tatai Öreg tóba ömlik, honnan két csatornán Almásnál ömlik a Dunába. A Tata, Kocs és Moca közötti terület vizeit Füzítő pusztá alatt ismét két patak szállítja a Dunába.

A folyóvizek mellett az állóvizeknek, a mocsaraknak is nagyobb szerep jut a vármegye balparti részén, habár ezeknek a területe a belvizek rendezése következtében óriási mérvben megfogyatkozott; de a vármegyének ez a része vízbőség tekintetében, nem is oly régen, hazánk síkvidékeinek talán egyik leggazdagabb területe volt. A ma jórészt szárazon elterülő rónaság keresztül volt szeldelve a Duna, Vág és Nyitra egyes mellékágaival s jórésze el volt borítva kisebb-nagyobb állóvizekkel. Így pl. Nagymegyernél terült el az Örvénytó s a Vízhely nevű halászó, még vagy tizenhat hasonlóval; Izsap mellett folyt a Fulwiz, Tysyg és Via nevű víz, mely utóbbi egész Füssig húzódott, délkelet felé összekötve a Csilizt a csicsói posványokkal s az Öreg-Dunával. Gellér

Allóvizek.

táján terült el a Füzes tóvíz, Ekecs és Szakállas mentén pedig a Kökényes, Sebesvíze és még egész serege a halászhelyeknek. Guta és Megyerics között, nemkülönben a Vág és Nyitra közén, még ma is egész seregét találjuk a mocsaras területeknek, pedig a belvízsatornák a víz nagy részét már elvezették s a legtöbb helyen az egykori erek jelzőoszlopai: a botló füzek is eltűnnek.

A dunántúli résznek számos patakja mellett igen szép tavai is vannak. Legnevezetesebb a tatai Öreg tó, 600 holdnyi területével. Ugyanitt van a Cseke-tó és még néhány apróbb tavacska. Ezeken kívül alig van helység, melynek határában kisebb-nagyobb tó nem található, melyeknek nagy része forrásokból táplálkozva, kifolyásaik mentén malmokat hajt. Ilyenek a nagyigmándi, környei, mocsai és császári tavak. Nagyonbár mesterségesen gátakkal duzzasztott tavak ezek.

Ásványvizek.

Ásványos, továbbá hideg és meleg források sem tartoznak a ritkaságok közé e vármegye területén. Hideg források vannak a mocsai tó keleti részén, Héreg fölött a Gerecsén, Jászfalunál, Szemerén, Koltán, stb. Ásványos forrásokat találunk Almásnál, mely két forrás 20° meleg; az izsai határban; végül Kocs és Igmánd határában, mely utóbbinak keserűvíze jelentős forgalmi czikk, még pedig hazánkban Schmidhauer kezelésében, Lozert Kálmán kútjai pedig a messze tengeren túl, Délamerikában is. Meleg források Tatánál vannak 91—20° hőmérséklettel.

Földtani alakulás.

Komárom vármegye földtani fölépítésében a legrégibb képződményeket a Vértes-Gerecse hegység tárja elénk. A Vértes hegység magasabb csúcsait és gerinczét triaszkorú dolomit alkotja. E kőzet szemcsés szövétű, fehér vagy vörös színű, néha erősen szétmálló. Igen sok repedéstől átjárt rétegei egyes helyeken kopár sziklafalakká alakulnak. Ugyancsak a másodkor rhaetiai szisztemájához tartoznak e dolomitokkal összefüggő tömött mészkövek, melyek amazokra települve fordulnak elő. Szövetére nézve legnagyobb részben tömött vagy aprószemcsés, néha azonban, különösen felsőbb rétegeiben, durvább szerkezetű is mutat. Színe leginkább szürke vagy fehér, helyenként sárgás, néhol pedig halványpiros is. A Vértes nyugati nyulványait borítja s ebből áll a Vértessomlyó fölötti Nagy-Somlyó s a tőle keletre fekvő Vitám vár. Nagyobb kifejlődést nyer e mészkő a Gerecse-hegységben, hol a dolomit mindössze Tarján környékén, a Nagy-Baglyas, Nagy-Somlyó vára, Keselő és Harkályos hegyeken található. A többi nagyobb magaslat — mind a keleti, mind a középső s legfőképp a nyugati vonulatban — az ú. n. megalodus-mészkőből áll. E tömött mészkő ugyanis bár kevés, de jól kivehető szerves eredetű zárványt tartalmaz. Ez az ú. n. Megalodus kagyló kőmagva, mely átmetszetben szív- és köralakú rajzot mutat. E tömött, szilárd mészkövet másképp dachstein-mészkőnek is nevezik, mely meglehetősen szabályos, de többnyire vastag padokban van rétegezve. Vastagsága igen tetemes. A dolomitnak ipari alkalmazása e vidéken nagyon csekély. Minden irányban meg levén hasadozva, a legkisebb ütésre is apró darabokra hull. Itt-ott — így Bicske és Galla között — útkavicsolásra használják. Annál nagyobb ipari alkalmazást nyer a dachstein-mészkő. Tiszta minőségénél fogva égetett mész előállítására föltötte alkalmas. De ezenfelül építőkönek is elsőrangú anyag, nemcsak durván fejtett alakjában, hanem csiszolva, mint műkö, van oly szép és jó minőségű, mint a budapesti építkezéseknél oly gyakran használt isztriai márvány.

A másodkori lerakódások további, fiatalabb sorozatát a jura-korszak képződményei adják, melyből a Vértes-Gerecse hegység komárommegyei részében a lias-szisztemát látjuk abban a vörös márvány-összletben előbukkanni, mely a tatai Kálváriahegyen, a tardosi Korpahegyen és Bányahegyen van kiválóbban feltárva. Hofmann Károly dr. megjegyzése szerint aprócska denu-datiói, relictumai ezek a dachstein-mész fölött elterült jurakorbeli rétegsorozatnak, melyből a szomszédos kisebb, nagyonbár dachstein-mészből álló hegyek némelyikén, jelesen a Pisznicze-, Gerecse- és Bányahegyen, nagyobb rögök maradtak meg. A lias alsó tagját teszik e vörös mészkövek s bennök számos kővület található, főleg a brachiopodákból. A vörös márványok, melyeknek egy részét már a liashoz sorolják, kőfaragómunkára föltötte alkalmasak. A tardosi márványbányában nagy mennyiségben dolgozzák fel s szállítják a budapesti építkezésekhez. Rétegei helyenként majdnem vízszintesen fekszenek különféle képp váltakozó vastagságban, mely körülmény a tetszés szerinti méretű

márványlapok törését nagyban elősegíti. A tardosi Bányahegyen kívül a tatai Szt. István-hegyen és a piarista gimnázium melletti kékkőbányában fejtik még. A tatai alsó és felső lias, tithon és krétakori mészkőbányák a gróf Esterházy-uradalom tulajdona; az anyag rétegeességénél fogva kevésbé alkalmas műkövek előállítására, miért is főleg útkavicsolásra használják. A jurasorozatnak fiatalabb tagjait a középső doggert és alsó tithont a Tardostól nem messze fekvő, de már esztergommegyei területen levő Paprétárokból írta le Hofmann Károly dr., de ennek a nyomait Winkler Benő a Bányahegyen is megtalálta.

Ugyanezek a helyeken a krétakor neocom rétegei jeleznek egy felsőbb szintjét. Ennek a rétegcsoportnak alsó tagját a neocom aptychus mészmárga alkotja, mely főleg a szomszédos megyei Lábatlan vidékén van erőteljesebben kifejlődve, a hol czeментgyártásra használják.

Középső tagként a neocom homokkövek szerepelnek, melyek ugyancsak Lábatlan vidékén öltenek nagyobb méreteket, de Komárom vármegye területén is előfordulnak: Dunaszentmiklósnál, Xavér pusztánál, a Bányahegyen, Tardostól keletre, végül Neszmély és Süttő között, a Dunapart közelében. Érdekesebb kövület benne a *Nautilus fr. bifuscatus*, Ovst.

A harmadkori képződmények közül eocén, oligocén és neogén rétegcsoportokat találunk e vármegye területén. Az ó-harmadkori lerakódások főleg a Vértesben bukkannak elő. Ezek közül az eocén rétegeket a tömött vagy szemcsés szövetű nummulit-mészkő képviseli. Ebben ugyan végtelen aprók e jellemző kövületek, de vele váltakozva, találunk oly rétegeket is, a melyek csaknem teljesen nummulitokból állanak, melyeket agyagos vagy meszes kötőszert tart össze. Ez utóbbiak főleg Felsőgallán a Kálvária- és a Mészároshegyen fordulnak elő s a jókora nagyságú kövületek, a kötőszert elmállása után szertehullva, egy-egy kerek pénzdarab alakjában találhatók. A tömött rétegekből meszet égetnek. Közvetlenül a Vértes dolomitjához támaszkodva, találjuk e rétegeket a szentgyörgyi erdőnél, Mindszent pusztá fölött, Gesztesnél, Vértessomlyónál: a Nagy Somlyó nyugati, déli s keleti oldalán, Síkvölgy pusztánál: a Köveshegyen, a felsőgallai Kálvárián és innen keletre a vármegye határán: a Sátorhegyen. Már Fejér vármegyében, de közel Geszteshez, Gánt falu környékén vannak a Vértes és az egész túladunai résznek legszebb eocén kövületeit tartalmazó rétegei, a *fornai* rétegek, melyeket Zittel és Papp Károly irtak le. Egy másik klasszikus kövület-lelőhely, a Hofmann Károlytól leírt Pusztavadás melletti Paprét árok, a Gerecse-hegység esztergomvármegyei oldalán, nagyon tanulságos jura- és krétakorú fossziliákat szolgáltatott. Ujabban a tatai Kálvária-hegy kőfejtőiből is — a Kálvária-domb izolált harmadkori rétegektől környezett elszakadt előőrse — szintén tömördek mezozoikus kövület került elő.

A Gerecse-hegységben az eocén-képletnek főleg középső szintjét találjuk képviselve, de csak nagyon csekély kiterjedésben. Mindössze Dunaszentmiklós mellett fordul elő, *Operculina* vagy *Nummulites subplanulata* agyagként. Lóczy Lajos a hasonló rétegek előbukkanását még Neszmély mellett is megfigyelte.

Az ó-harmadkornak eocén-korú rétegcsoportját nem zárhatjuk le a vármegye területén a nélkül, hogy rendkívüli bányászati fontosságára rá ne mutassunk. Ez a képződmény tartalmazza azokat a hatalmas kőszéntelepeket, melyek az egykor földművelést űző, csendes vidéket, hihetetlen gyorsasággal, nagyméretű bányateleppé alakították át. A Felsőgalla, Bánhida, Vértessomlyó környékén eszközölt szénkutatások visszanyúlna már a hatvanas évekre. Ekkor ugyanis gróf Esterházy Miklós uradalma fúrás kísérletek alkalmával széntelepet ütven meg, a földszin alatt 50—60 méterre elterjedő széntelepet művelés alá vette. A csekély termelés azonban nem fedezvén a művelési költségeket, az üzemet abbahagyták. Az 1891. és 1892. években gróf Pejacsevich János vette újra művelés alá a telepet, de az üzem 1893-ban ismét megszűnt. 1895-ben a Magyar Általános Kőszénbánya Részvénytársulat vezetése alatt külön kutató-társulat alakult, mely az Esterházy grófi uradalommal és több községgel a szénfejtési jogra bérleti szerződést kötött. A kutatás történetét s az eszközölt fúrások eredményeit igen érdekes előadásban ismertette az ezredévi bányászati, kohászati és geológiai kongresszuson Királdi Herz Zsigmond, a társaság vezérigazgatója. A társulat első sorban Vértessomlyó község hatá-

rában indította meg a fúrási kísérleteket, de a kedvezőtlen eredmények után Bánhida és Felsőgalla határaiban folytatta és rövid idő alatt kitűnő eredményű feltárást eszközölt. A Felsőgallát övező Langenberg, Mészároshegy és Nagy Somlyó hegycsúcsok ugyanis egy medenczét öveznek, melynek több helyen kibúvó, homokos, márgás és agyagos rétegei, a középső eocénként jellemző kővületeket tartalmazták, nevezetesen a Nummulites Lucasana és perforatát. E medenczében 10 fúróllyukat mélyesztettek le, még pedig a Síkvölgyben, továbbá Felsőgalla és Bánhida határaiban. E fúróllyukakban 61 métertől 206 méterig hatoltak le s több helyen, váltakozó mélységekben, különböző vastagságú szénrétegeket fúrtak át. Így a Síkvölgyben, — 116·83 méteres fúróllyukban, — áthatoltak a Nummulites Lucasana és perforata, az Operculina és Nummulites subplanata, továbbá a Ceritium striatum kővületeket tartalmazó rétegcsoporton, mely után egy 5·80 méter vastag eocén széntelepet értek el. Ettől keletre, 1490 m. távolságra, 156 m. mélységben, ismét elérték az eocén széntelepet és 14·50 m. vastagságú réteget állapítottak meg. Bánhida határában — 153 méterben — 11·5 méteres széntelepen hatoltak át, melynek sötétfekete színű, kagylós törésű anyaga teljesen palamentesnek bizonyult, 5400 caloriával. Felsőgalla határában, 161 méterben érte el a fúrás a széntelepet és egy 10·57 méter vastag réteget talált. Itt a széntelep fekéje szilárd márgából állott. Egy újabb fúróllyuk, az államvasút vonalától egy kilométernyire — 61 méter mélységben — 8 méteres széntelepen hatolt át. E fúrásokból s az ezek nyomán megejtett geológiai vizsgálatokból nyilvánvaló lett, hogy a Bánhida és Felsőgalla községek határaiban fekvő szénmedence hossza legalább 5 km., szélessége pedig mintegy 4 km. A széntelep felnyitása és nagyobb bányavállalat megindítása, bányatechnikai nehézségekkel nem járván, azt üzembe vették. Hogy mily eredménynyel, mutatja a bányamű mai fényes állapota.

Hogy az öt fúróllyukban megütött széntelepek, melyek átlagban 10 m. vastagságot képviselnek, mily valószínű széntömegre engednek következtetést, az könnyen kiszámítható. Ha a jelzett átlag-vastagságot elfogadjuk, akkor minden négyszögméter terület alatt 10 köbméter vagyis 100 métermázsza termelhető szén van. Tekintettel a fejtési s egyéb veszteségekre, a szilárd köbméter szentel 10 métermázsával számítva, egy négyszögkilométeren — mely 1 millió négyszetméter — 100 millió métermázsza szén van. Mivel pedig a medence 20 négyszetkilométer, az abban helyet foglaló szén mennyisége 2000 millió métermázsza. A feltárást három lejtős szállító aknával történik; ú. m.: Gróf Esterházy Ferencz I. sz. akna 142·7 m. 28° \searrow lejtéssel; királdi Herz Zsigmond II. sz. akna 257·4 m. 25° \searrow és Gróf Teleki Géza III. sz. akna 322·2 m. 23° szöglettel. A szénfejtés módja: haránt talp-oldal pásztafejtés. 1896-tól 1900. évig fejtettek: 1896-ban 1.200 mm., 1897-ben 379.087 mm., 1898-ban 1.285.777 mm., 1899-ben 3.018.600 mm., 1900-ban 4.200.000 métermázsát. Osztályozva kerül piacra. Helyben átlagára 80 fillér métermázsánként. A m. kir. államvasutak chemiai laboratoriumának 1898. február havában eszközölt elemzése szerint e szén tartalmaz: 57·05 szén-, 4·35 hidrogén-, 15·18 oxigén-, 0·81 nitrogén-, 13·55 nedvesség-, 6·39 hamu-, 2·39 éghető kén; kaloriát pedig a Grashoff-képlet szerint ad 5.317-et.

A szénelőfordulás közel hoz bennünket az ó-harmadkor egy másik képletéhez, melyre csak a Gerecsében, Tolna, Héreg, Tarján községek közelében bukkanunk. Tályag- és homokos márga-rétegek képviselik e képletet, a Tornyó és Baglyas hegy alján. Jellemző kővülete a Cerithium margaritaceum Brogn., mely itt csak töredékekben, de tovább délre, Németegyháza pusztánál, számos ép példányban található. Helyenként ezekben a rétegekben is széntelepek fordulnak elő; nevezetesen Felsőgallától keletre, az u. n. Fazekas-kertben, az alluviális képződmények alatt 4—5 m. mélységben, sárgás agyag fordul elő, melyet az e vidékbeli fazekasok dolgoznak fel. Ez agyag alatt bukkantak a kőszéntelepre, melynek fedőjét bitumenes pala, sok csigalenyomattal, fekvőjét pedig kék homokos agyag alkotta. A csekély vastagságú széntelep bányászati kiaknázása azonban nem látszott kedvezőnek s ezért ezt nem is vették művelés alá.

A fiatal harmadkori lerakódások közül mindössze a pannoniai rétegek szerepelnek e vármegye területén.

A dunántúli részen — Neszmély, Dunaszentmiklós és Dunaalmás környékén — legtöbbször diluviális képződményekkel takarva, a dombok egész tömegét

alkotják. Apróbb nyomaira a hegységben is akadunk, így Baj, Ágostyán környékén; Tatán és a tőle nyugatra elterülő dombos vidéken pedig úgyszólván minden patak völgyben és domboldalon előbukkan. Igen szép feltárást nyújt e rétegekből az újszöny-ácsi Dunapart, hol e dombos vidék meredek partfalakkal végződik. E rétegek főleg agyagból és homokból állanak, melyhez itt-ott kavics csatlakozik s igen sok helyen tartalmaznak kőületeket. Legnagyobb az elterjedésük Tata, Kömlőd, Császárs, Kisbér, Szend, Kocs és Igmánd környékén. Ez utóbbi két község határán, épp e képződménynyel kapcsolatosan, találjuk azokat a keserűvíz-forrásokat, melyek Hunyadi János és Corvin János forrássokként ismeretesek.

A Duna balparti területén szintén szerepelnek ezek a fiatal harmadkori rétegek, még pedig legrégibb képződményekként. Azok a magaslatok ugyanis, melyek Madartól Koltáig jelölik a vármegye keleti határát, javarészen e képződményekből állanak. Uralkodóan lép fel a homok, sok helyen homokkőpadokkal váltakozva, melynek fekvőjeként itt-ott márga vagy agyag bukkan elő. Egy-két helyen a homok fölött kavicsréteget is találunk; így Madarnál és Kütrnél. A homokkő nagyon laza összetartású és számos kőfejtőben (Jászfalu, Madar, Szentpéter, Újgyalla, Csúz, stb.) aknázva, csupán helyi építkezéseknél jöhet számításba. A pannóniai agyagot Neszmély és Tata vidékén tégláztatásra és cserépedény készítésére használják. A kavicsot főleg Dad, Kömlőd, Mocsá és Madar mellett bányásszák s utak, nemkülönben a vasúti pályatest kavicsolására használják.

A diluviális képződmények között legnagyobb elterjedést mutat a lösz és a homok; alárendelten szerepel az édesvízi mészkő és kavics. A dunántúli részen, Tatától nyugatra csaknem a Dunáig terjedő hullámos vidéket, a kisebb elterjedésű fiatal harmadkori lerakódások között, lösz borítja. De felhúzódik a hegységbe is és foszlányos lepelként Tardos, Tolna, Tarján és Galla vidékén nemcsak a dachstein-mész lejtőit borítja, hanem úgyszólván az egész hegységet. A vele összefüggő homok főleg Kisbér, Ete és Bábolna környékén borít nagyobb területeket. A dunabalparti részen, a vármegye keleti dombsorait kíséri, főleg Kürt, Für, Csúz, Jászfalu, Kolta és Szemere határaiban. Azt a terraszt pedig, mely e magaslatoktól nyugatra terül el s Ógyallánál, Bagotánál, Bajcsnál, Udvardnál és Baromlaknál éles parttal határolódik, diluviális homok alkotja. E diluviális képződmények mellett az édesvízi mészkőnek, elterjedése tekintetében, alárendelt szerep jut, annál nagyobb azonban ipari fontossága. Süttő és Dunaalmás környékén, a Duna közelében, továbbá Szomódon és Tatán, igen szépen rétegzett tömegekben fordul elő. Tömött, néhol likacsos padjait öt hatalmas kőbányában fejtik, melyek a klosterneuburgi (Ausztia) Szt. Ágoston kanonokrend tulajdonát képezik. Bérlői Ney Ede és Tsa Budapesten és Holzdampf Sándor Süttőn. E bányákat 1600. körül nyitották meg. E kőzetből több m³-es darabok is fejthetők, az évi termelés pedig kitesz 50—80 ezer köbmétert. Ez az ú. n. süttöi vagy almási fehér márvány, a fővárosi építkezéseknél különösen kedvelt. Budapesten a királyi palota, az esküteri híd, Bécsben a Hofburg építkezésénél használták. Hanisch vizsgálatai szerint e kőnek száraz állapotban megállapított szilárdsági coefficientsei a következők: Volumensúly vagyis 1 dm³ súlya: 2·34 kg. Szilárdsági tényező cm²-ként a padozottságra, szárazon: 1006. nedvesen: 894. Likacsosság: súly % 5·11, volum. % 9·24. A dunabalparti részen Újgyalla és Szentpéter határaiban ugyancsak előfordul, de még nincsen feltárva. A futóhomok érdemel még említést, mely a Duna mindkét részén, főleg azonban a jobbparton borít nagyobb területeket. Összekötő kapocsul szolgál a diluvium s a jelen kor geológiai képződményei között, mert mozgása azóta máig is tart. A Duna magas jobbparti szegélyén, majd behúzódva a tatai völgybe, Baj, Bánhida, Galla, Környe, Oroszlán határaiban találjuk meg, sőt felhúzódik a Vértes előhegyeire is. A dunáninneni részen Hetény, Szentpéter, Ógyalla, Imely, Naszvad határaiban találjuk szétszórt buczkáit. E buczkák iránya az egész területen északnyugat-délkeleti s párhuzamos vonulatokat alkot.

A jelenkori képződményekig tehát Komárom vármegye területén a következő geológiai alakulatok fordulnak elő. 1. Dachstein- (megalodus) mész. Raethi emelet. 2. Alsó liasz (veres márvány). 3. Középső dogger (vörös és gumós márgás mészkő Stephanoceras Humphriesianum-mal). 4. Alsó tithon (szaruköves

mészkö). 5. Alsó neocom (palás aptychus mészmárga. Berriasien). 6. Közép neocom (lábatlani homokkö. Rossfeldi rétegek). 7. Operculina agyag (közép eocén). 8. Pannoniai (Congeria) rétegek. 9. Édesvízi mész. 10. Homok és kavics. 11. Löss. 12. Futóhomok, mely utóbbi képződmények diluviális eredetűek.

A jelenkori képződmények folyóvízi s tavi lerakódások, melyekhez a szélhordta futóhomok járul ma is, sok helyen folytonosan mozgó buczkáival. A vizek jelenkori munkája a dunántúli területen végtelen kicsiny mértékben érvényesül amaz apró patakok révén, melyek keskeny völgyeikben, a Vértes és Bakony felől, több-kevesebb hordalékkal megrakva, sietnek a Duna felé. Ugyancsak csekély dimenziójú az a jelenkori mésztufa-lerakódás is, mely a tatai források környékén konstatálható. Komárom vármegye dunáninneni részén kell végigtekintenünk, a Csallóköz s a hozzá csatlakozó Vág és Nyitra völgyének rónáján, hogy a folyók jelenkori munkájának hatalmasan kibontakozó képét láthassuk.

A Csallóköz 188.519 hektárnyi (1885 km²) kiterjedésével kontinensünk folyóvízrendszerében párját ritkító nagy sziget. E területnek 650 km²-nyi része Komárom vármegyére esik. S e hatalmas szigetország a Duna geológiai működésének eredménye. Ha a mai szabályozott felső Dunaszakasznak, a szomszédos Pozsony és Győr megyék területére eső részét nézzük, a szigetek egész tömkelegét látjuk e folyam mindkét oldalán. Merész kanyarulatokkal szakadnak ki nagyobb és kisebb ágak jobbról-balról a Dunából, körülölelvén sokszor csak néhány bokorral vagy gyepes térséggel borított apró szigetkét, vagy több kilométernyi sűrű erdővel, bozóttal benőtt területet. A ma töltésekkel megzabolázott folyam egykor szertekalandozott a Csallóköz sík térségein. Sodra itt-ott akadályokba ütközött. Kavicsra kavics, homok, majd iszap rakódott s a vízfolyás fölötté mindig lassúdva, a zátony csakhamar kibukott a felszínre. Majd tanyát üt rajta fű, bokor, fa, virág s területében folyton növekedve, a zátony helyét a sziget váltja fel. S a hajdani szigettömkelegből szilárd egész lett olyképpen, hogy a különálló szigetek és szigetcsoportok közötti Dunaágakat, az azokban keletkezett újabb zátonyok kötötték össze, és mind közelebb jutva egymáshoz, az eliszaposodott medrek legtöbb helyen végleg elsimultak. E zátonyok homokja sok századon át érdekes foglalkozásnak szolgált alapjául. Csekély aranytartalmát az aranyászok mosták. Az aranymosás azonban Komárom megyében ma már teljesen megszűnt, főleg mióta a felső Dunaszakas szabályozásával a folyam sodra erősebb lett s kavicsos zátonyaiba temette a hozott kevés mennyiségű aranyport.

A Vág és Nyitra medrének változásait azok a mocsaras területek, morotvák jelzik, melyek jobb- és baloldalán ma is láthatók. S ez elhagyott medrek mentén apró magaslatokat látunk sorakozni, melyek részint törmelékkúpjai, részint a szélből összehalmozott képződményei a folyómedernek.

Talaj-
viszonyok.

Az alluviális hatások keretébe foglaljuk bele e vármegye talajviszonyainak ismertetését. Talajféleségeit eredet szerint három csoportba oszthatjuk, ú. m. : helytálló, víz- és szélhordta talajokra. Helytállók azok a talajféleségek, melyek az eredeti kőzet fokozatos, lassúbb vagy gyorsabb elmállása következtében a helyszínén képződnek. Ilyen talajféleséget a vármegye hegyvidékén találunk. A Vértes és Gerece hegységben uralkodólag fellépő mészkö és dolomit málladécai: agyagtalajok, több-kevesebb kötőrmelékkel, helytálló talajt képviselnek. Ezek a területek mind fekvésüknél, mind talajviszonyaiknál fogva az erdőgazdálkodást vannak hivatva szolgálni. A vármegye 13·2% erdőterületének java része erre esik. A fiatalabb geológiai képződmények — mint a minők a Vértes-Gerece neogén-korú rétegekből álló előhegyei, nemkülönben a Duna balpartján levő határmenti magaslatok — szelidebb lejtőikkel, lazább szerkezetű homokos agyag és vályog felső talajaikkal a szőlőművelésre alkalmasak, épp úgy, mint a szélhordta löszképződménynek az előhegységekben elszórt foltjai és a futóhomok-területek. Ezeknek betelepítésénél a mai 1·2% szőlőterületet jelentékenyen lehetne szaporítani.

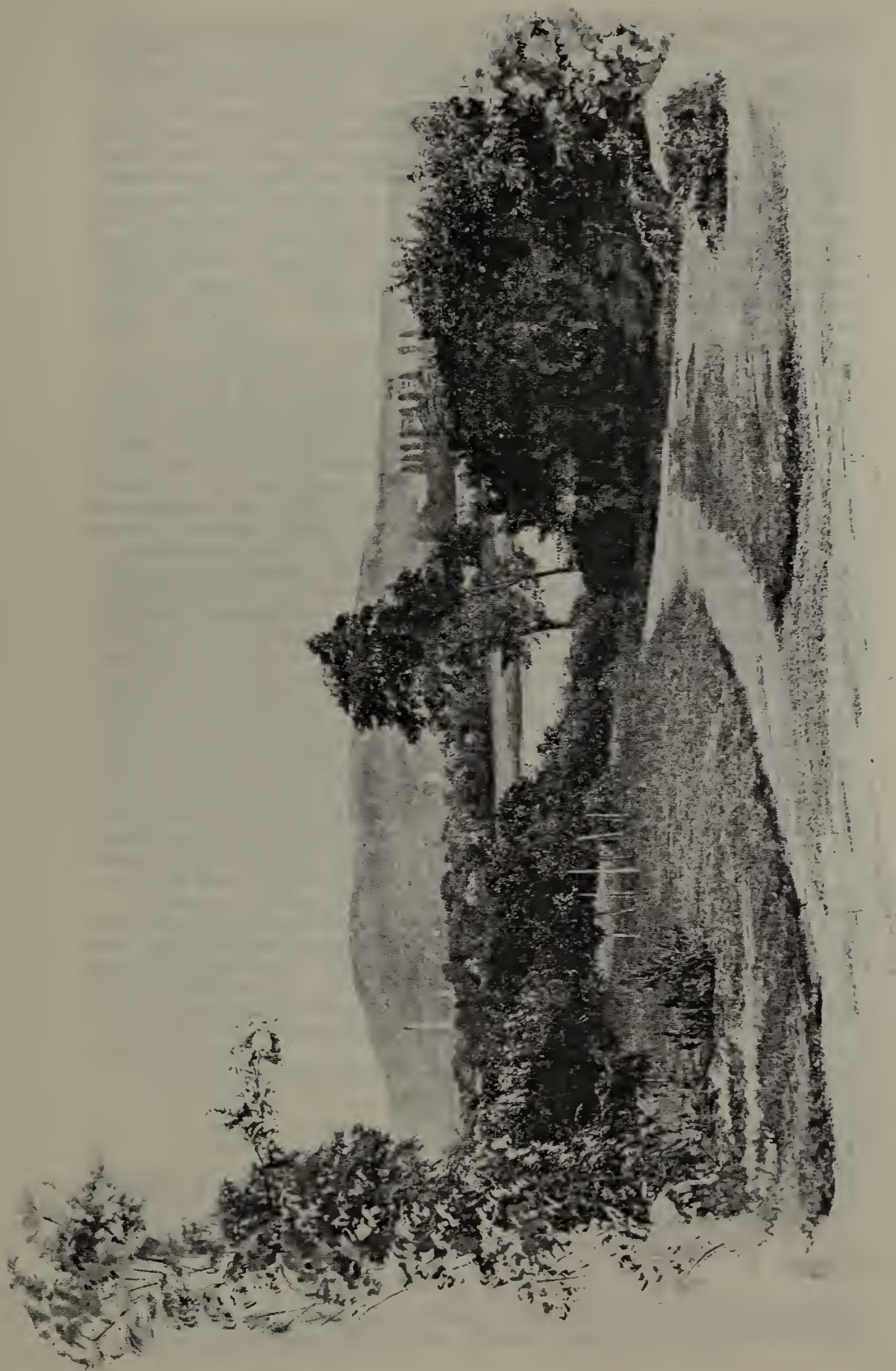
A magaslatokhoz simuló diluviális terraszok talajféleségei vályogból, homokos vályogból és homokból állanak. Elég mélyrétegűek, és alsó talajuk homok vagy lösz. A vályogtalajt — az agyag és a homok között foglalván helyet — középkötött talajnak is nevezik. Nem lévén oly kötött, mint az agyag s oly laza, mint a homok, a legtöbb kulturnövény termelésére alkalmas. Mivelése

Részlet a dunaalmási III. sz. kőbányából.

Dolomitsziklák a Vértesből.

Kilátás Vért pusztról.

könnyebb mint az agyagé, s ha nem is ad oly dús terméseket, mint a humozus agyagtalaj, de annál jobban kedvez a minőségnek. A vármegye 57·1% szántó-földjének java része erre a talajféleségre esik.

A komáromi síkság a Csallóközzel, a Vág, Nyitra és Zsitva völgyével fölötté változatos talajviszonyokat tüntet fel. Szimő, Udvard és Lándor puszta között nagy kiterjedésű rétségek, nádasok foglalnak helyet. E terület uralkodó talajfélesége a fekete réti agyag, melyet a Kis-Duna, Vág, Nyitra, Zsitva és Császa mentén szakít meg szélesebb-keskenyebb sávban e folyók öntés-iszapja. Apáczaszakállas, Komárom és Koloznéma között, már alárendeltebben fordul elő e talajféleség s helyét a Duna nagyobb kiterjedésű öntésiszapja s az a homokbuczka-vonulat foglalja el, mely a Duna és a Vág között húzódik észak-nyugat-délkeleti irányban. A fekete réti agyagterület tetemes részén rétek, kaszálók vannak s a vármegye 10·8% rétterületének tetemes része itt foglal helyet. Ugyancsak e terület adja nagy részben a 6·2% termékletlen részt a vármegye határából.

Az a székes-iszap, atka, réti mészke, mely e fekete agyagot az alsó talajban rendszerint kíséri, még pedig többnyire sekély mélységben, óva int e területeknek kalászosok termelésére való felhasználásától. Pedig e rétek feltörése, úgy látszik, lázas sietséggel folyik; de csakhamar jelentkezik annak súlyos következményeként a talaj elszékesedése. Komárom, Aranyos, Megyeres, Ekel táján már ott fehérlenek a kisebb-nagyobb székesfoltok, bántó hatással illeszkedve bele az innen is, túl is zöldelő rónaságba. A Csallóköz régi híres szénaterméseiről ma csak emlékezetben élnek, és Gúta, a hajdani szénszállító gócpont ma alig továbbit a Vágon egy-két dereglyével. Épp ily okszerűtlen az a gazdálkodási irány, mely a Duna, Vág és a Nyitra öntésiszapját nem aknázza ki kellőképpen. Ez iszap jó minőségű, mélyrétegű vályogtalaja, éppen az említett folyók partján terülve el, már a természettől is a legintenzívebb kerti gazdálkodásra van predesztinálva. A vágparti Gúta, még inkább Kamocsa és Szimő népe nemcsak a vármegyében, hanem annak határain túl is híres zöldség- és káposzta-termelőként ismeretes. Ennek a gazdálkodási iránynak kiterjesztése és gyümölcsstermeléssel való egybekötése volna e vidékre nézve fölötté kívánatos. Ennek főfeltétele azonban öntöző csatornák létesítése, a melyek által e vidék hova tovább sivárabb képe más alakot öltene, pusztuló népe szebb jövőnek nézhetne elébe. Mert az egykori hatalmas mocsárterület fekete agyagtalaján az öntözött rét az okszerű rétművelés alapját vetné meg, a folyók öntés iszapjának vályogtalaja öntözéssel virágzó kerti gazdálkodásra vezethetne, melyet a mai hullámtereknek gyümölcsösökkel, az elszórt futóhomok buczkáknak szőlővel való betelepítése egészíthetne ki. Mindezek olyan gazdasági fejlődést biztosítanak a vármegye e része lakóinak, a minőről ma még talán álmodni sem mernek.

Komárom vármegye sem területileg nem oly nagy kiterjedésű, sem térszínileg nem tüntet fel oly óriási ellentéteket, hogy időjárás tekintetében róla mint földrajzi egységről beszélhetnénk; éghajlata nagyjában hozzásimul környezetéhez: a Kis-Alföldéhez és a Dunántúl északi s nyugati részéhez. Mindazonáltal adjuk e vármegye térszínileg mégis kétféle, t. i. kis alföldi és Vértes-Gerecse hegyvidéki részének hőmérséki különbözeteit, annál inkább, mert a vármegye két megfigyelő állomása, t. i. Ógyalla és Tata, az illető területeken fekszenek.

Az egyes hónapok középhőmérsékletei a következőképpen oszlanak meg:

	Jan.	Febr.	Márcz.	Ápr.	Máj.	Jún.	Júl.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Decz.
Ó-Gyalla (rég. park)	—2·5°	—0·4°	4·3°	10·5°	14·9°	18·2°	20·3°	19·3°	15·4°	10·2°	4·1°	—1·2°
Tata	—2·1°	—0·1°	4·5°	10·7°	15·4°	19·1°	21·5°	20·5°	16·2°	10·9°	4·4°	—0·7°
Evi középhőmérséklet	Ógyallán 9·4°, illetőleg kijavítva 10·0°.											
»	Tatán 10·0°, » » 10·5°.											

Időjárási
viszonyok.

A mint ez összeállításból látszik, Ógyallán a hőmérséklet minden hónapban alacsonyabb, mint Tatán. Ennek elfogadható magyarázatát nem

igen tudjuk adni. Ha már most hazánk izothermáját nézzük, azt látjuk, hogy a Kis-Alföld legmélyebb részén, a Duna, Vág és Nyitra összeszőgellésénél, melybe Ógyalla is beleesik, egy alacsony hőmérsékleti sziget emelkedik ki abból a melegebb területből, a mely hazánk egész nyugati részét északról délre elfoglalja. Ez a sziget a vármegye dunántúli részére nem terjed át. Ezt a jelenséget még nagyjában analógnak tekinthetjük a Nagy-Alföldével, a mennyiben télen itt is, ott is a mélyebben fekvő területekre húzódik le a környező magaslatok nehezebb levegője. Itt tehát a Kis-Alföldnek síksági hatása nyilvánulna. Azt várhatnók ezután, hogy ez a síksági hatás nyáron is ki fog tűnni a megfigyelésekből, azaz — föltéve a megfigyelések helyességét — hogy nyáron ez a kisalföldi rész melegebb, mint a dunántúli. A dolog azonban nem így van, mert a júliusnak, mint legmelegebb hónapnak, középhőmérséklete Ógyallán $\frac{1}{2}$ fokkal alacsonyabb mint Tatán, hacsak az itt állandóan uralkodó északnyugati szél nem okozza e hatást. Az évi középhőmérséklet, mint látjuk, a 10°-os izothermával fejezhető ki. A hőmérséki térkép tehát azt mutatja, hogy Ógyalla ebben a tekintetben is az északnyugati Felföldhöz húz, míg Tata a dunántúlihoz.

A légnyomás eloszlásánál még nagyobb területet kell tekintetbe vennünk, mert a lokális körülmények itt még kevésbé jutnak érvényre. Az évi közepes barometer-állás 762.6 mm., s ez jóval magasabb mint a Nagy-Alföldön. Január hónap izobárja 766.4 mm. A légnyomási térkép szerint a Kis-Alföldön magas légnyomású réteg fekszik, mely a hegyvidékre nem nyúlik át s ez ismét érthetővé teszi a fentebb említett téli hideget. A július hónap izobárja 761.0 mm., de ez már nem válik el a környezettől.

A légnyomás eloszlásával függ össze a szelek járása is. Ebben a tekintetben a vármegye két fele lényegesen különbözik egymástól. Ógyallán ugyanis az évnek minden szakában az északnyugati szél az uralkodó, Tatán pedig a déli. Esik pedig Ógyallán az északnyugatira 61.1, Tatán a délre 104.4. Feltűnő Ógyallán, Tatával szemben, a szélcsendes napok nagy száma, a mit talán emennek magasabb fekvésével lehet magyarázni.

A csapadék eloszlása tekintetében a Kis-Alföld, Komárom s Fejér vármegyékkel együtt, nem az északnyugati Felföldhöz, vagy a Dunántúlhoz húz, hanem egyedül a Nagy-Alföldhöz, a mely hazánknak esőben legszegényebb része, s melyet az évi 600 mm-es görbével határolhatunk körül.

Vegyük egy évi, pl. az 1900. évi csapadékmennyiséget:

	Jan.	Febr.	Márcz.	Ápr.	Máj.	Jún.	Júl.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Decz.
Ogyalla . .	17.8	9.3	24.8	27.9	25.0	41.8	31.2	17.7	26.1	33.6	31.5	24.3
Tata . . .	16.0	11.5	22.0	17.4	33.5	34.6	28.6	26.0	24.6	32.8	25.4	22.6

Csapadékos napok száma:

	Jan.	Febr.	Márcz.	Ápr.	Máj.	Jún.	Júl.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Decz.	Összesen
Ogyallán	19	14	15	11	13	17	9	11	5	11	14	7	146
Tatán	11	6	10	7	10	14	5	5	4	5	8	7	92

E kis összeállításból látható, hogy legtöbb az eső június hónapban, a mikor főleg hirtelen záporok alakjában jelentkeznek. A hó általában kevés. Tatán a csapadékos napok száma aránytalanul kevesebb, mint Ógyallán. A csapadékviszonyoknak illetően eloszlása nem mondható kedvezőnek a vármegye talajviszonyaira, a mennyiben főleg a dunántúli rész mezőgazdálkodásra berendezett területe aránylag laza talajféleségű, mely a csapadékot könnyen átbocsátja. Ezért tehát úgy a dunántúli részek, mint a dunáninnyi homokvidék és vármegyénk folyóinak öntésterületei a szárazságtól sokat szenvednek. A rétek és legelők nem kevésbé érzik a csapadék csekély voltát, a mennyiben ez idő szerint szabályozva lévén, folyóink termékenyítő iszaphordalékjától hatalmas védgáttakkal ép úgy el vannak zárva, mint az ezzel kapcsolatos öntözéstől, minek következtében ezek az egykori dús szénatermő rétek, kövér legelők manapság alig érnek valamit. Kopár legelőkön éhesen ödög az erősen megfogyatkozott gulya, s a kaszálók nagyobbára a laposok, mélyedések mentén hoznak kevés, jórészt savanyú füvekből álló, silány minőségű szénát.

A vármegye területe, épp úgy, mint szomszédosai, változatos térszíni viszonyainak megfelelően, mint más természeti jelenségeiben, a flórában is kisebb-nagyobb elkülönüléseket mutat. Területi kicsisége következtében nem tükröztet ugyan flórájában sem valamelyes feltűnő ellentéteket, de nem mutathat fel oly növényeket sem, melyek csupán e vármegyének volnának sajátjai. Flórájának általános képéből mindössze annyit állapíthatunk meg, hogy pl. a Magyarországon közönségesen termesztett gazdasági növények itt is megtalálják hazájukat s csupán a termések minőségében találhatunk különbségeket, a talajminőségnek megfelelően. Vadon termő növényei tekintetében sík része hozzásimul Nyitra, Pozsony és Győr vármegyék rónaságaihoz, dombos és hegyvidéke a magyar középhegység közvetlen környékét alkotó vármegyékhez.

Komárom vármegye florisztikailag ez idő szerint nincs még úgy áttanulmányozva, hogy részletes jegyzéket adhatnánk róla. Az egyszerű enumeratív felsorolásra különben sem alkalmas e monografiának a kerete. Ezúttal csak oly értelemben óhajtunk a vármegyében előforduló növényekkel foglalkozni, a mennyiben azok akár vadon termő állapotban, akár kulturnövényekként különösebb nevezetességek.

A legalsóbbrendű növények közül az algák és gombafélék érdemelnek először említést. Az előbbieket főleg állóvízeinkben, kiszáritott mocsarak iszapjában, vízinnövényeken, vízárokban, kutak falain sűrűen találhatók. Legelterjedtebbek ezek közül a Chara és Nitella fajok; a kékeszöld algák (Cyanophyceae) közül az Oscillaria- és Nostoc-félék; a Conjugatae-k közül a Spirogyra és Zygnemák. A gombák csoportja is képviselve van, még pedig hasznos és kártékony fajaival egyaránt. Hasznosak az ehető gombák, továbbá azok az apró organizmusok, melyek a gombák közül mint rovarölők valósággal áldásos hatást gyakorolnak a káros rovarok pusztításaival. Az ehetőek közül nevezetesen az erdeinkben található, jó tápszerű szolgáló Boletus-félék, a champignon név alatt réteken és legelőkön nem ritkák az Agaricus arvensis Schäff. és Agaricus campester L. A dunai ligetekben a kucsmagombák egy-két ehető fajával találkozunk; végül az ehető gombák közül egyikét a legjobbaknak, a nyári szarvasgombát (Tuber aestivum) a csallóközi részekben föllehetjük.

A rovarölők (Entomophthoraceae) közül, melyek a fonálgombák (Hyphomycetes) osztályába, az Oomycetesekhez tartoznak, legnevezetesebb az Empusa Muscae nevű, mely a házi legyeket és szunyogokat pusztítja, a Botrytis Battiana, mely a szőlőlepkéket irtja, stb.

A kártevő gombafélék közül főleg azokat kell kiemelnünk, melyek kerti, erdei, vagy gazdasági növényeinknek ellenségei. Ezek közül legelterjedtebbek az Oomycetes alosztályba tartozó Peronospora családból a Phytophthora infestans, mely a burgonyát, paradicsomot; a Plasmophora viticola, mely ismét a szőlőket támadja meg. Továbbá ugyancsak nagy károk okozói a Tuberaceae rendjéből a Hemibasidii alosztályt képviselő Ustilago-félék. Ezek közül az Ustilago Maydis a kukoriczát, az Ustilago segetum (=U. Carbo) az árpa- és zabféléket pusztítja. Ugyanez osztályba tartozó Tilletia-félék közül a Tilletia Tritici (= T. Caries) és a Tilletia laevis a búzát támadja meg. Ugyancsak nagy pusztítást visz véghez az Uredineae rendbe tartozó Puccinia graminis, mely a gabonafélék rozsdabetegségének előidézője. A rozsdá elterjedését a csallóközi részekben az a körülmény is elősegíti, hogy itt nyáron sem tartozik a ritkaságok közé a köd. A Hymenomycetes rendbe tartozó Polyporus squamosus a diófákat, az Exoascus rendhez tartozó Taphrina deformans az őszi barack-, a Taphrina pruni a fiatal szilvafákat támadja meg.

A zuzmók, mohok és harasztok elterjedését a következőkben vázolhatjuk.

A zuzmók a vármegyének főleg hegységi részein találhatók. A hegyvidék lomberdejében csupasz sziklatömegeken és kőtuskókon az előhegyek gyümölcsöseiben gazdag szaporaságban díszlenek. Leginkább vannak elterjedve az Ascolichenekhez tartozó Cladoniák. A lombos fák különféle fajtaín más és más fajok fordulnak elő. Ugyancsak megtaláljuk egyes példányaikat régi falakon, kerítéseken. A mohok közül a májmohokat (Hepaticae) és a lombmohokat (Musci) látjuk képviselve főleg állóvizek, mocsaras területek mentén, erdőségekben, hegyi patakoknál, sziklákon, nádfedeleken, stb. A harasztok ugyancsak nedves helyeken, patakok mentén, fák tövében tenyésznek, nagyobb-

bára a hegység erdeiben. Így pl. a Polypodiaceae-hez tartozó *Aspidium filix mas* a legelterjedtebb.

A vármegye phanerogam flórájában még nagyobb a változatosság. Különös fajokat, melyek csak e vármegyére volnának jellemzők, nem találunk, mert egész teljességében hozzásimul e tekintetben is a Kis-Alföldön szomszédos vármegyék flórájához. A Csallóköz dunaparti részén, továbbá a Vág, Nyitra és Zsitva folyók mentén elterülő dús mocsári flóra mellett, melyben főleg a *Carex* és *Scirpus* fajok, tehát a Cyperaceák tenyésznek leggazdagabban, oly növényekre is akadunk, melyek más vidékről vándoroltak e vármegye területére, melyek az említett folyók partjain és árterületein megjelennek s gyakran már rövid idő alatt ismét eltűnnek.

A gyógynövények közül, melyeknek az értékesítése iránt csak nemrégiben indítottak mozgalmat, említhetjük a papsajtót (mályvát), ezerjófűvet, mezei székfűvet, a zsályát, a tüdőfűvet, fehér pemetét, stb.

A vármegye erdőségei mind térszíni, mind faanyag tekintetében két részre oszlanak. Ezekről és a gazdasági kulturnövényekről más helyen bővebben írunk.

Fauna.

Komárom vármegye állatvilága, Kis-Alföldünk többi vármegyével egyetemben, különösebb eltéréseket alföldi s az azt környező középhegységi faunánktól nem mutat. Az emlősökből a cheiropterák közül a denevérek szerepelnek néhány nemmel. Így a közönséges és nagyfülű denevér. A ragadozók közül a rovarevőket a közönséges sün, ciczkány és vakond képviseli. A húsevőket pedig a borz, továbbá a házi-, vadász- és luxuskutyák fajtáinak egész sorozata, a róka, mely a csallóközi részekben épp úgy elterjedt, mint a dunántúliakban. A menyétfélékből főleg a nyest és a görény. A rágcsálókat a mókus, pele, egér, poczkok és nyulak nagy száma képviseli. A gazdasági állatokról és vadakról más helyen teszünk említést.

A gerincesek második osztályának, a madaraknak ugyancsak sok és változatos faja tanyázik e vármegye területén. E fajok nagy része ősidők óta megtelepedve él a síkon, hegyen, szárazon és posványban egyaránt. A sólyom, karvaly, héja, kánya mint nappali ragadozók, a baglyok mint éjjeliek kalandozzák be tájainkat. A kúszók közül megtaláljuk a fáink férgeit pusztító harkályokat s nem hiányoznak e rendnek képviselőiből a kakuk és a nyaktekercs sem. Az éneklők ugyancsak nagy számmal jelennek meg. A lombos berkekben a zenélők (*Sylvia*) nagy sokaságát, melyek közül régóta híresek a Csallóköz fülemiléi. Ezek mellett a különféle czinke, billegető, pinty, sármány, pacsirta és rigófélék, hollók és a csapatosan tanyázó varjak és seregélyek. A galambok vad és szelíd fajtái, továbbá a gerliczék ugyancsak gyakoriak. A tyúkfélék közül mezőkön tanyázik a fogoly és fűrj, erdők- s vadaskertekben a fácán. A gázlók főleg a síkság mocsaras térségein még ma is nagy számban vannak, jóllehet a hatalmas mocsárterületek lecsapolása következtében számuk tetemesen apadt. Falkákban találjuk a csallóközi részeken a tűzokokat, a nádasok és morotvák mentén a gólyákat, a dunai zátonyokon és ligeteken a gémekeket.

Az úszók ismét nagy tömegekben találhatók e vármegyében, főleg a Duna, Vág és Nyitra mentén. Így a bűvárok, sirályok és kacsák sok válfaja.

A gerincesek harmadik főcsoportja köréből a csúszómászókat a gyíkok és kigyók képviselik. Gyíkok közül mindössze a zöld és a lábatlan gyíkot találjuk, a kigyók közül, pedig a vízi és sima siklót. A kételtűek közül egypár békafaj ismeretes és pedig egyaránt a vízben, mint a szárazföldön élők. A vízben élőket az ehető és a mocsári béka; a szárazföldieket a barna, erdei, zöld varangy és leveli béka képviseli. A farkkal bíró kételtűünkből mindössze a mocsaras területeken, állóvizekben gyakori tarajos gőtét és az erdők nyirkos helyein található foltos salamandert említhetjük.

A gerincesekből mind mennyiségre, mind a válfajok sokaságára nézve a halak jelentős szerepet játszanak e vízben dús vármegyében. Ma ugyan csak a folyóvizek, egyes elzárt mederrészek s elszórt kisebb-nagyobb tavak dicsekedhetnek valamelyes halállománynyal, mely azonban meg sem közelítheti e vidék egykori halgazdagságát. A Dunán, Vágon, Nyitrán és Zsitván kívül még egész sereg halászhely volt, főleg a Csallóközben. Már a régi időkben Komáromnak és Tatának kötelezettségükben állott a királyi udvart hallal tartani. Ma csupán a fenti folyókra szorítkozik a halászat is, mely a halállománynak a szabályozás, hajózás miatt való pusztulása következtében jövedel-

mezőségéből mindinkább veszít. Legjobban pusztul folyóink halanyaga a zöldről alkalmával, a mikor is rendes medréből a hullámtérbe kicsapó folyó szélein húzódik meg az apró hal milliója, mely az ár gyorsabb visszahúzódásánál a töltések melletti agyaggödrökben pusztul el. Modern halgazdaságot folytat az Esterházy uradalom tatai nagy tavában. Az itteni vizekben található halak közül nevezetesebbek a következők: a porcosok közül a tokfélék, melyeknek különféle nagyságú példányait főleg a Dunából halászzsák. A csontos halak közül a lágyparás csuka-, ponty- és harcsafélék, továbbá a menyhal; a tusképarások csoportjából a sügér több fajjal és a süllő fordulnak elő.

Az izeltlábuak, mint a bogarak (Coleoptera), a hártyaröppők (Hymenoptera), kétröppők (Diptera), reczésröppők (Neuroptera), egyenesröppők (Orthoptera) és félröppők (Hemiptera) óriási fajszámmal vannak képviselve. A rákok közül főleg az izletes folyami rák említendő a patakvizekben.

A pókoknak és férgeknek szintén több faj fordul elő vármegyénk területén.

Irodalom: A m. kir. orsz. meteor. és földmágn. int. évkönyve. XXX—XXXIV. kötet. — Bäumlér J. A.: Beitr. zur Cryptogamenflora des Pressb. Com. Pozsonyi term. és orv. egy. közl. 1884—86. — Fehér Ipoly: Győrmege és város egyetemes leírása. — Fényes Elek: Komárom vármegye. — Földes: Felső Csallóköz árvédekezésének tört. — Hantken Miksa: Geológiai tanulmányok Buda és Tata között. Math. Termittud. Közl. I. köt.; Az Uj-Szóny—Pesti Duna s az Uj-Szóny—Fehérvár—Budai vasút befogta területnek földtani leírása. Math. Termittud. Közl. III. köt.; Lábatlan vidékének földtani viszonyai. A M. Földt. Társ. Munkálatai. 4. 1868.; Az esztergomi barnaszénterület földtani viszonyai. M. kir. Földt. Int. Evk. I. köt.; A magyar korona országainak széntelepei és szénbányászata. — Herz Zsigmond: A Vértes-hegység, Felső-Galla és Bánhida széntelepeiről. — Hofmann Károly: Jelentés az 1883. év nyarán a Duna jobbpartján O-Szóny és Piszke közt fogantatosított földtani részletes fölvételekről. Földtani Közl. XIV. k. — Horusitzky Henrik: Komárom város környékének hidrográfiai és agrogeológiai viszonyai. M. kir. Földt. Int. Evk. XIII. k. — A bábolnai állami ménésbirtok agrogeológiai viszonyai. M. k. Földt. Int. Evk. XIII. k. — Hunfalvy János: A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása. — Kalecsinszky Sándor: Jelentés a M. kir. Földt. Int. kémiai laboratóriumának működéséről 1885. év végéig. — A magyar korona országainak ásványzenei. A M. kir. Földt. Int. kiadv. — Lóczy Lajos: Jegyzetek a pontusi emelet osztályozásához Magyarországon. Természetr. Fü. I. köt. — Ortway T.: Pozsony vármegye állatvilága; Magyarország régi vízrajza. — Peters K.: Geologische Studien aus Ungarn. Jahrb. d. kais. kön. geol. Reichsanstalt 1859. — Dr. Schafarzky Ferencz: A kőipar. Földt. Közl. XXVII. köt.; Magyar építőkövek kiállításáról és megvizsgálásáról Bécsben. Földt. Közl. XXIV. köt.; A magyar korona országai területén létező kőbányák részletes ismertetése. M. kir. Földt. Int. kiadv. — Dr. Staub Móricz: A magyar kir. földt. int. fitopaleont.-zoológiai gyűjteményének szaporodása az 1887. és 1888-ik évek folyamán. Földt. Int. évi jelent. 1888.; U. a. 1889—1890-ik évek folyam. — Strassburger-Noll-Schenk-Schimper: Botanik. Jena, 1898. — Than Károly: A tata-tóvárosi főforrás kémiai elemzése. Math. Termitt. Értesítő 5. k. — Timkó Imre: Jászfalu, Csúz, Für, Kürt, Udvard, Perbete, Bagota, Imely, Naszvad, Bajcs, Szimó, Kamocsa, Guta, Szentpéter, Keszegfalva, Nemesócsa, Aranyos, Marczelház, Martos községek környékének agrogeológiai viszonyai. Földt. Int. Évi Jel. 1899., 1900., 1901., 1902.; A Csallóköz centralis részének agrogeológiai viszonyai. Földt. Int. Évi Jel. 1903. — Winkler Benó: A Gerecse-Vértes hegység geológiai viszonyai. Földt. Közl. XIII. k. — Zittel A. K.: Die obere Nummuliten-Formation in Ungarn. Sitzungsberichte. 46. k. — Győr és vidéke, Tata—Bicske vidéke, Komárom vidéke geológiai térképei. Umgebung von Gran.

A M. KIR. OBSERVATORIUMOK ÓGYALLÁN.

I. A TUDOMÁNYOS INTÉZETEK.

Az Ógyallán elhelyezett tudományos intézeteket, noha azokat a nagyközönség általánosságban »csillagvizsgáló toronynak« szokta nevezni, két főcsoportra kell osztani, úgymint :

az astrophysikai observatorium, melynek hivatalos czíme : *m. kir. Konkoly-alapítványú astrophysikai observatorium*, s a mely a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium fenhatósága alatt áll, és

a meteorológiai observatorium, melynek hivatalos czíme : *m. kir. meteorológiai és földmágnességi observatorium*, mely a m. kir. földművelésügyi miniszterium alá tartozik. Jelenleg mindkettő egy igazgató vezetése alatt áll.

Astrophysikai
observatorium.

Az *astrophysikai* observatorium ismét két osztályba sorozható, ú. m. : a kizárólagos astrophysikai kutatásokra szánt főintézet, mely az alapítólevél értelmében tulajdonképpen a főtényező, és

Didaktikai
observatorium.

a *didaktikai* observatorium, mely a főépülettől el van különítve és kisebb műszerekkel van felszerelve s inkább astrometriai, mint astrophysikai célokra van berendezve, a heliograph kivételével. Van benne t. i. egy passagecső, egy délkör, egy 12 cm. nyílású refractor, azonban ez is órágéppel felszerelve, s végre a heliograph.

A didaktikai observatorium főépülete mellett még három forgótetejű házikó van elhelyezve s ebben három kisebb-nagyobb theodolith. Míg a didaktikai observatorium főépületének mindhárom helyiségében egy jól compenzált ingaóra áll a megfigyelő rendelkezésére, addig a kis kupolákban a tanulóknak chronometerekkel végzik a megfigyeléseiket.

Az intézet
története.

Az astrophysikai observatoriumot tulajdonosa : *Konkoly-Thege* Miklós dr. 1870-ben alapította s az első megfigyelések benne 1871 nyarán történtek. A csillagdat tulajdonosa eredetileg lakóházának északnyugati sarkára építette, a mely egy 3½ méter átmérőjű forgó-kupolából állott, benne egy 10 cm. nyílású Steinheil-féle refractor és egy jó ingaóra.

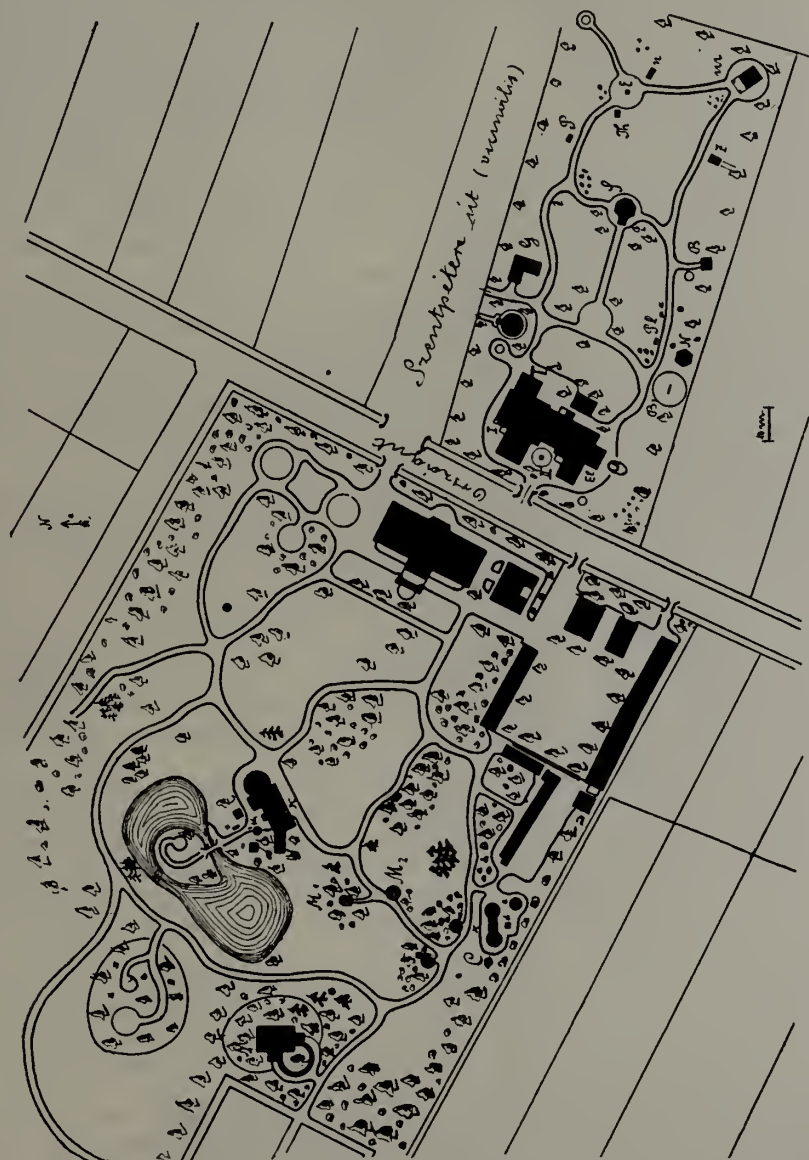
A megfigyelések kezdetben a napfoltokra, a fényesebb üstökösökre, azok spectrumára, a nap-protuberantiákra és a hullócsillagok megfigyelésére szorítkoztak. A meteorológiai feljegyzések is rendszeresen folytak. Az időmeghatározások eleinte csak sextanssal és chronometerrel történtek, míg későbben a háztetőre még egy kis passage-műszert állítottak fel.

Miután Konkoly 1874 tavaszán Londonból egy 10 hüvelykes Browning-féle tükörtelescopot szerzett, mely a házon elhelyezhető nem volt, szükségessé vált az új csillagda felállítása. Erre a park közepén álló kerti ház látszott alkalmasnak, melynek falait felhasználva, arra a meglevő kupolán kívül Konkoly még egy másodikat is építtetett vasból. Innen kezdődik tulajdonképpen a csillagda fejlődése. A következő évben Konkoly egy 6 hüvelykes refractort vett Merznél Münchenben, mire a tó partján egy harmadik kupolát építtetett a refractor számára, a 6 hüvelykeset pedig a vaskupolába helyezte el; a napészlelő cső pedig visszakerült régi helyére.

Egyidejűleg mechanikai műhelyt is rendezett be s miután ő maga is tanult mechanikus, igen sok műszert házilag állított elő. Ily módon az intézet műhelye-

ben két chronograf, egy komplett refractor-szerelés, két refractor-órógép, néhány kisebb távcső-szerelés, több mint fél tucat különféle spectroscop, 3 ingaóra, s több, kabinet-munkához szükséges fizikai eszköz készült.

Konkoly, attól való féltében, hogy halála után a csillagda és műszerei pusztulásnak indulnak, birtokát, házáat, kertjét s az egész berendezést, 1899. évi május hó 18-án az államnak ajándékozta, azzal a kikötéssel, hogy a csillagda Ógyallán marad, s míg ő, az alapító él, az igazgatósági tisztet díjtalanul vezeti.

Az observatoriumok helyrajza, Ógyallán;

A meteorológiai observatorium szintén két főosztályba sorozható, ú. m. a tisztán meteorológiai és a geofizikai csoportba, a mely utóbbinak még három alcsoportja van, úgymint a földmágnességi, a földrengési és a légköri elektromossági.

Meteorológiai
és geofizikai
intézet.

Az astrophysikai, didacticai és földmágnességi observatorium a Konkoly-féle parkban vannak elhelyezve, a meteorológiai observatorium, valamint a földrengési és elektromossági pavillonok pedig az úgynevezett meteorológiai kertben.

Épületek és
műszerek.

A parknak majdnem a kellő közepén látható az astrophysikai observatorium a három kupolával. Ha a déli oldalon az épületbe lépünk, az előszobából három ajtó nyílik. Az egyik a sötét szobába, mely fotografiai czélokra szolgál; jobbra van a vegytani labororium, balra pedig a lépcsőház, melyen át a távirószobába jutunk, a honnan a csillagda földrajzi hosszát határozták meg a Wien—Türken-schanzei, mint a Széchenyi-hegyi állomásokról. A Herényi Gothard-féle csillagda és a kiskartali báró Podmaniczky-féle csillagda helyzetét is innen határozták meg. E távirószobán át a passage-szobába lépünk, a hol a Howü-féle normálórát, az Arway-féle Boxchronometert és a Gothard-féle passage-műszert találjuk, egy chronograffal együtt, a melyekkel az intézetben a pontos időt határozzák meg, a mit hetenként kétszer telefonon a budapesti m. kir. országos meteorologiai intézet normálórájának adnak le, mely azt a m. kir. kereskedelmi miniszteriumba továbbítja, hogy ilyképpen a pontos idő naponta déli 12 órákor az egész ország vasúti- és távirda-állomásainak továbbítható legyen. A telefon, a mely az ógyalla-budapesti (az intézet saját vonala, mely kizárólag tudományos czélokra szolgál) vonalra kapcsolható, szintén a passage-szobában van elhelyezve.

A lépcsőházból az ú. n. régi épület első emeletére, a spectrokop-szobába jutunk, a hol a Gothard-féle spectrograf van felállítva, melyre a nap képét egy napállító vetíti. Az emelet keleti oldalán két könyvtár-szoba van. Az elsőből a kis kupolába jutunk, a hol egy parallacticus, 120 milliméter nyílású refractor van, melynek objektív-lencsáját G. & S. Merz készítette Münchenben, a szerelés és az órágép pedig T. Cooke & Sons yorki (Anglia) czégtől való. A műszer úgy van készítve, hogy vele a napot is meg lehet figyelni, de más astrophysikai műtétekre is teljesen alkalmas. A kupolából hiányzó óra és chronograf a könyvtárban vannak elhelyezve.

A lépcsőházból még a nyugati kupolába is juthatunk, a hol is a szép és kitűnő optikájú, 162 milliméter nyílású, Merz-féle refractor áll, melylyel Kövesligethy Radó dr. egyetemi tanár, a spectroscopikus »Durchmusterung«-nál, még spectroskoppal 7, sőt 7.5 nagyságú csillagokat is észlelt. E kitűnő műszer szerelése és órágepe szintén T. Cooke & Sons készítménye. Erre már a nagyobb astrophysikai műszereket, mint spectroscopokat, photométert, stb. is reá lehet építeni, mint a hogyan ma is Tass és Terkán dr. egy Zöllner-féle astrophotometerrel dolgoznak rajta. A műszer astrometriai czélokra is be van rendezve, mert mező- és szálkereszt megvilágításra, elektromos lámpák vannak reá szerelve s két szép pozitiomicrometer is mellé van adva, nemkülönben egy Merz-Secchi-féle polarizációs helioscop.

Laboratorium.

A kémiai labororiumban kitűnő minőségű higany-légszivattyú van, melyet évekkal ezelőtt az igazgató a kabinetben végzett spectroscopikus megfigyeléseinél használt, s melynek csapjait mesés gondossággal ő maga csiszolta össze. Azonkívül a rendes digestoriumon kívül van még a szobában egy mérleg-szekrény, a nagy szertár-szekrény és egy mérleg. A labororiumból észak felé ismét egy kis feketeszobába jutunk, a melyben Czuczay Emil a nap fényképét szokta naponta előidézni.

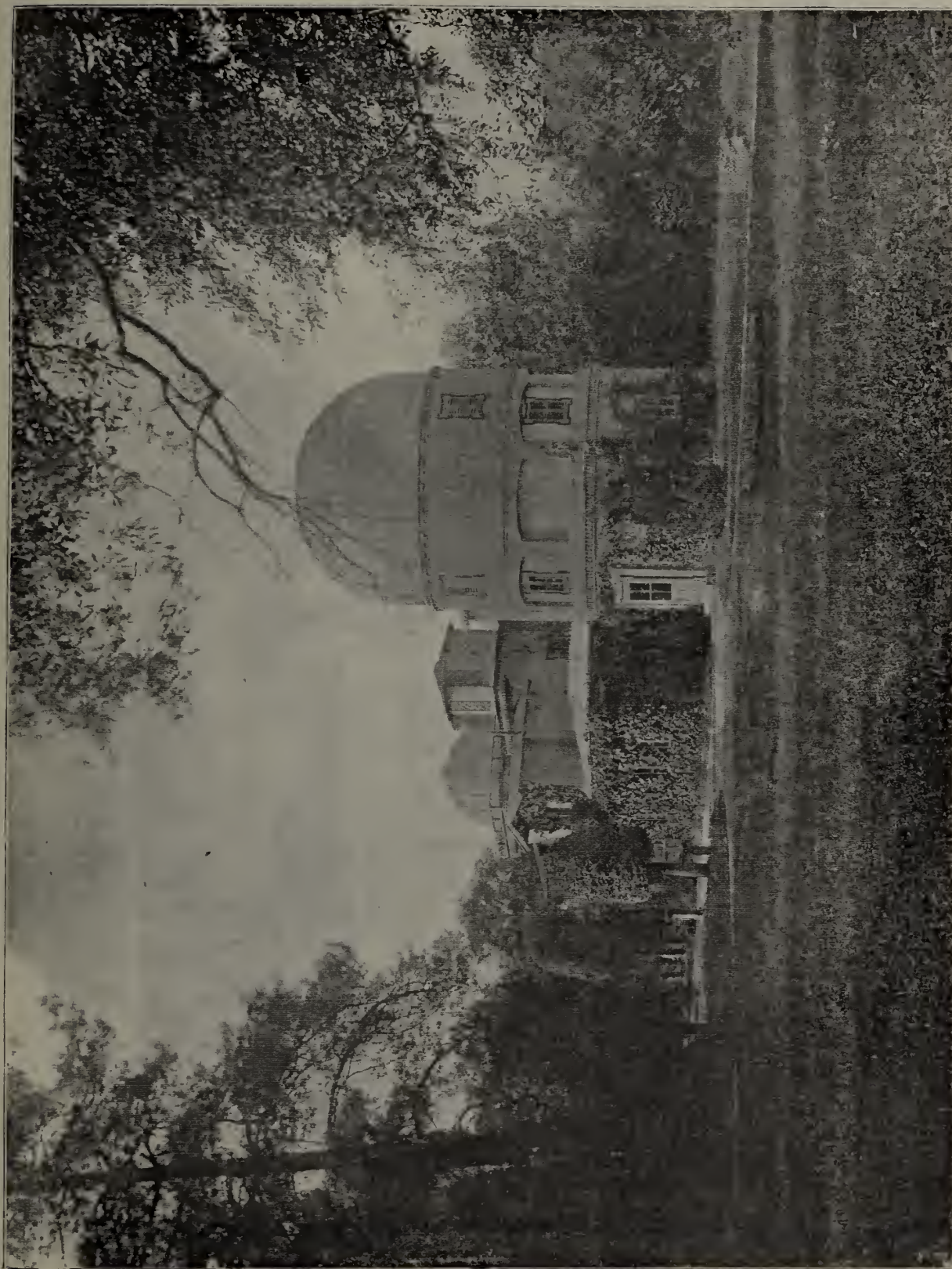
A laboratoriumból kelet felé a nagy fizikai terembe jutunk, a hol a nagy szekrényben kb. másféluczat spectroscopot és más egyéb fizikai eszközt találunk. A szoba közepén a nagy experimentáló asztal áll, a két ablak között pedig egy második asztal, mely előtt egy kis nyílás van a falon keresztül törve, a melyen egy heliostat a napsugarakat vetíti a terembe.

Mechanikai
műhely.

A teremtől északra fekszik a mechanikai műhely, a hol esztergályozópádon kívül, a gázfejlesztő és a vízszivattyúgép van elhelyezve. Kelet felé, a nagy kupola alsó traktusába jutunk. Itt néhány használaton kívül helyezett műszer van elhelyezve. Középen óriási oszlop emelkedik a magasba, a nélkül, hogy az a padlót vagy mennyezetet érintené, nehogy a rázkódást a nagy refractorra átvigye, mely az oszlop tetején nyugszik. Az oszlop az alsó traktusban egy beleépített mélyedésben, T. Cooke & Sons-féle normálórát fogad magába.

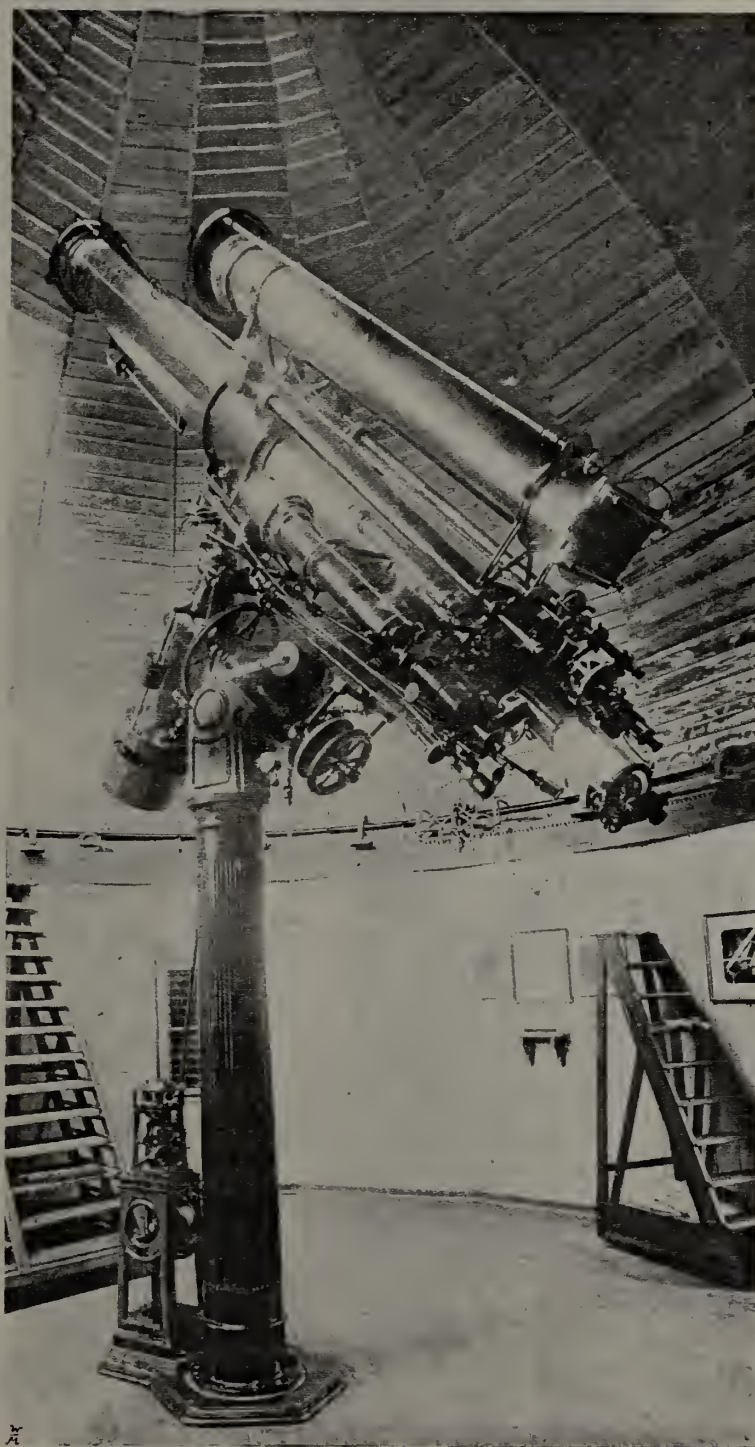
A kupola.

Az oszlop körül csavarodik felfelé a szabadon álló lépcső a kupolába. Az első emeleten néhány háromlábat, meteoroscopot s két szekrényt látunk, s az utóbbiakban néhány nagy spectroscop és spectrograf van elhelyezve. Ebből a helyiségből csigalépcsőn a hét méter átmérőjű kupolába jutunk, mely kb. hat tonna súlyú forgóteteje ellenére oly könnyen forog, hogy azt egy ízben egy négy éves leányka tovább forgatta. A rés, melyen a megfigyelések történnek, egy

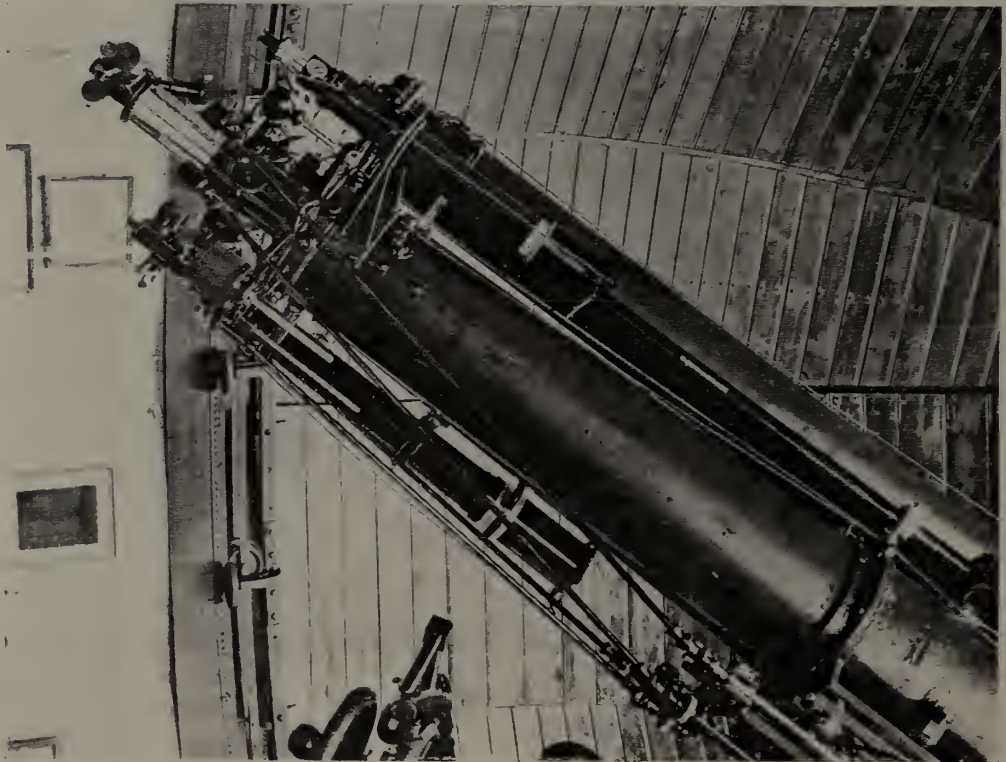
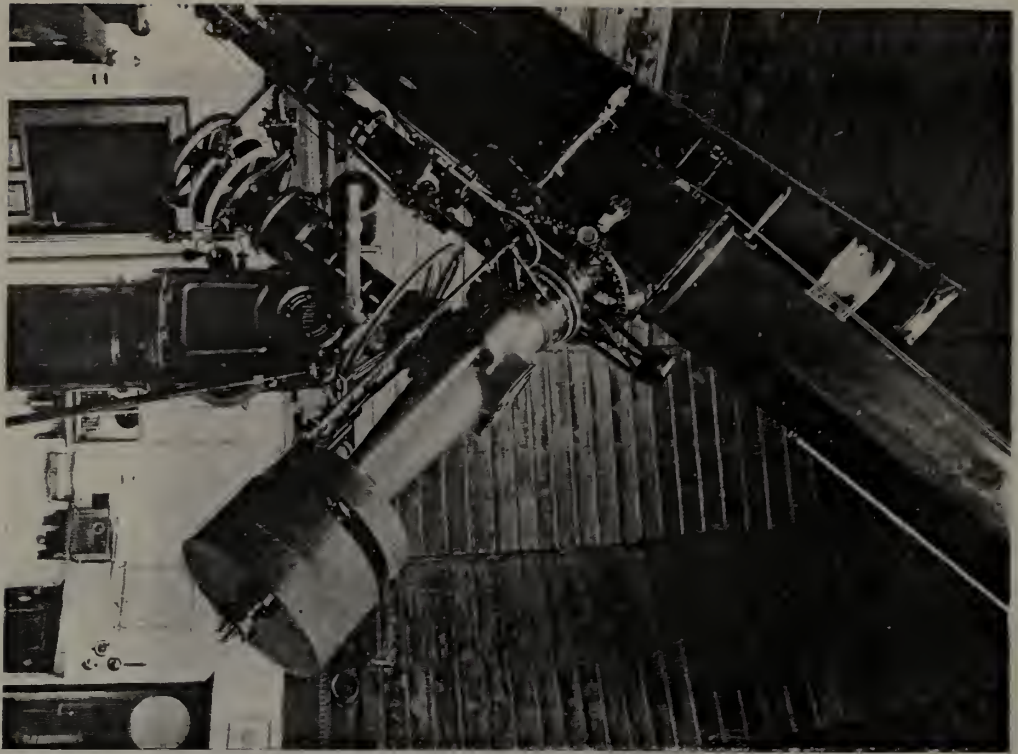

Az astrophisikai observatorium.

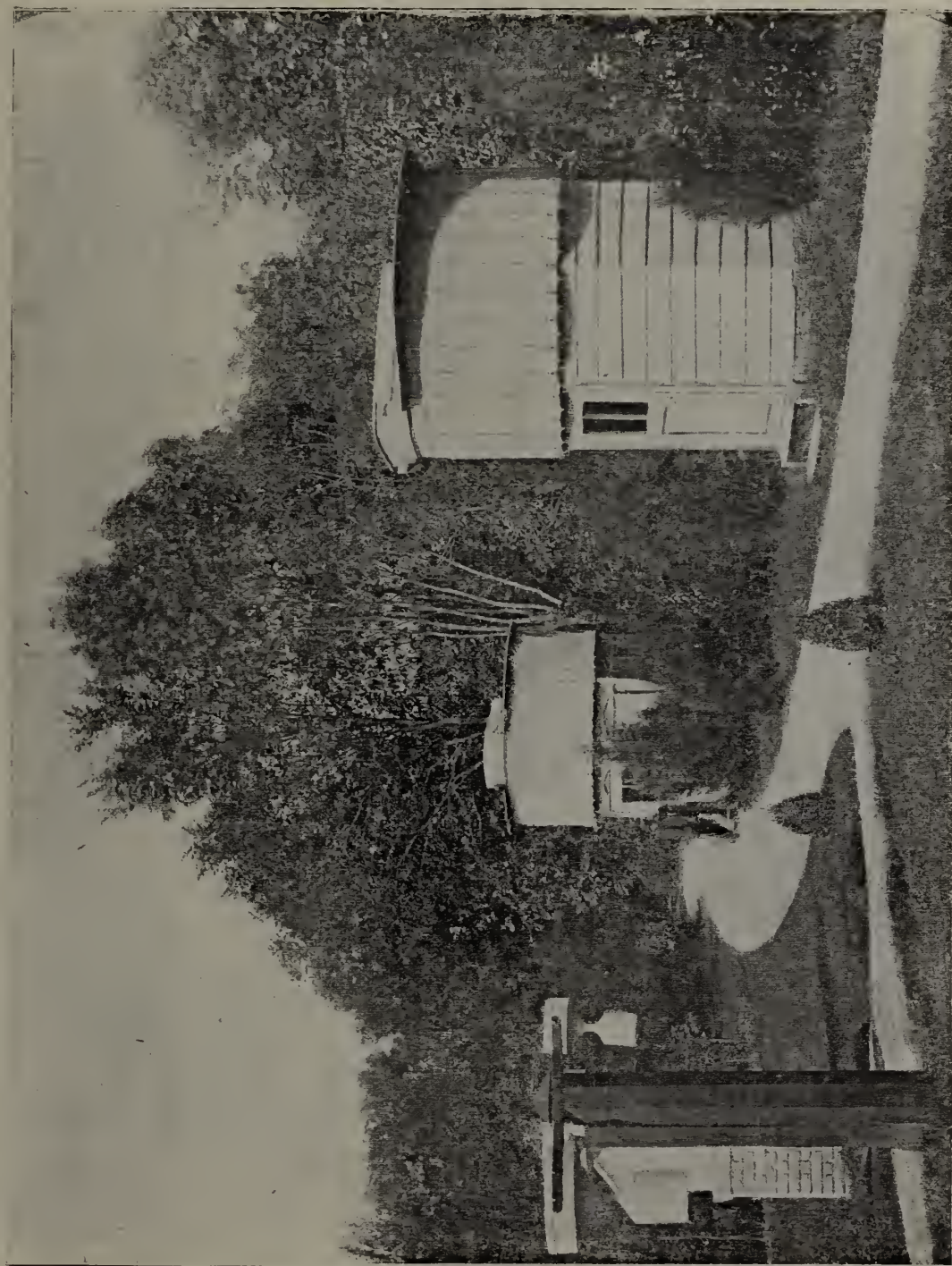

A nagy refractor.

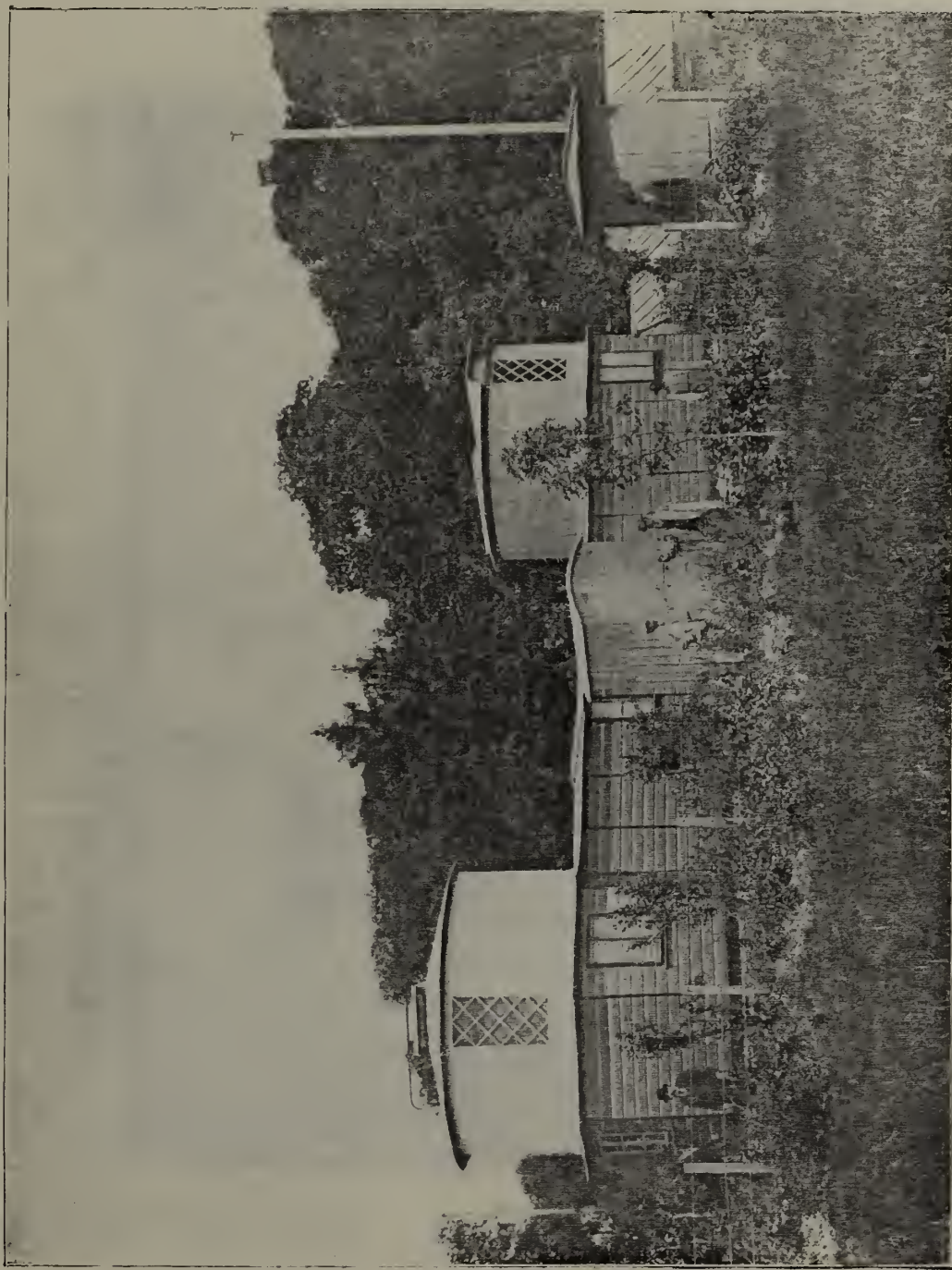

A nagy refraktor részletei.

A Steinhell-Konkoly-féle fotografáló táveső és a Töpfer-féle nagy fotométer kupolái.

A kis amerikai csillagvizsgáló két kupolával.

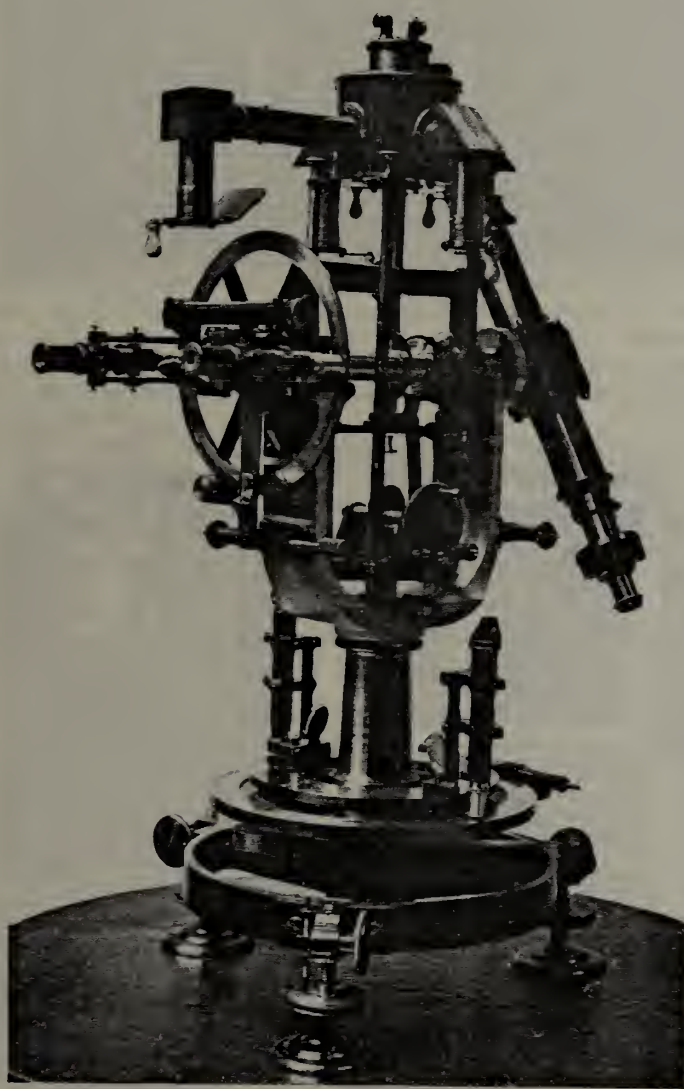

A m. kir. meteorológiai és földmágnességi observatorium.

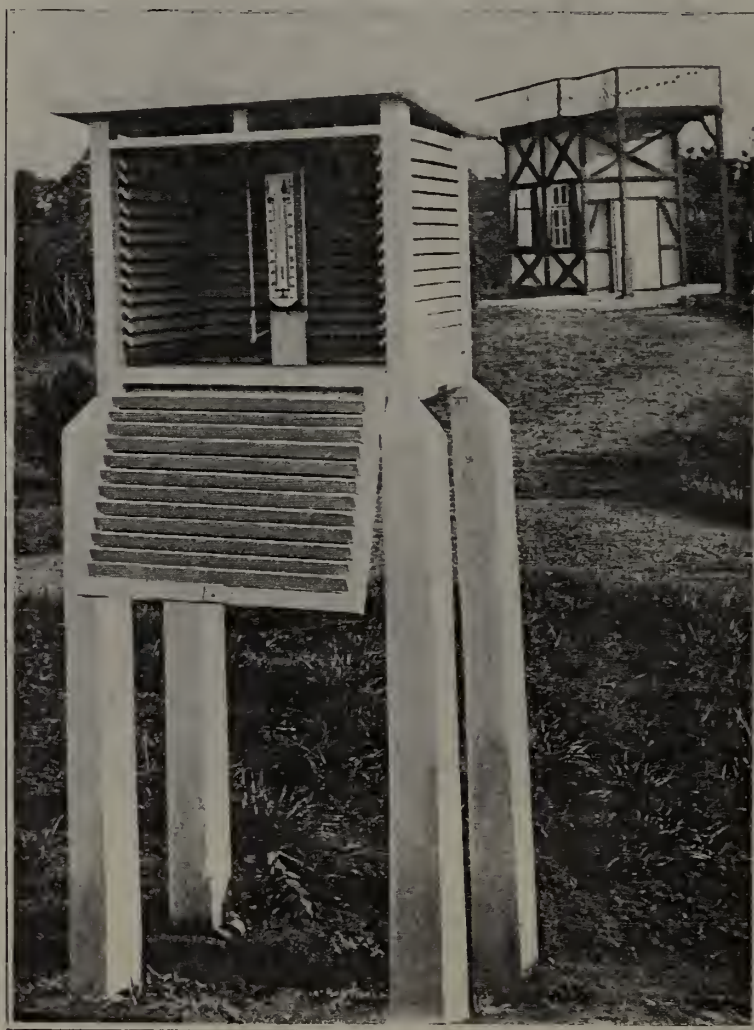
Az observatorium toronyszobája.

A Konkoly-féle nagy »Universal«.

Talajhőmérők.

Léghőmérő az u. n. angol bódében.

méter széles, a horizonttól a zenithig terjed és a csukója hét tized tonna, s mégis oly könnyen jár, hogy állandóan be kell kapcsolni, mert különben a szél is kinyitja. Ez a kupola a 254 mm. nyílású s 4 méter 24 cm. gyútávú refractort védi az idő viszontagságai ellen. A hatalmas műszer, melyet 1882-ben az igazgató maga konstruált és ógyallai műhelyében, három műszerész segítségével készített, a legjobb szolgálatokat tette a magyar csillagászatnak. A távcsövet azonban akkor csak vizuális czélokra építették, mert ekkor a fotografálás még csak embriójában lappangott. 1905-ben tehát átépítették, s még egy 160 mm. nyílású és 2 méter 25 cm. gyútávú Zeiss-féle fotografáló objektívlencsét szereltek reá. A nagy objektívet és a 100 és 80 milliméteres kereső objektíveket G. & S. Merz készítette Münchenben. A nagy műszer a karcsú oszlop fölé, mely a padló alatt, 800 kilogramm súlyú vasháromlábban végződik, egy kapocsra van felépítve, mely a poláris tengelyt tartja, s a melyet bárhonnan is kézzel lehet forgatni, de az oszlop északi oldalán levő órágép is hajthatja, ha a megfigyelő azt így kívánja. A nagy műszer oculár-végén jelenleg egy Knorre-féle declinograf van alkalmazva, az alsó nagy keresőn pedig a pointeroculár. A conikus távcső alsó vége felett látjuk végre a hatalmas fotografáló távcsövet. Az osztott körök leolvasása és az összes finom mozgások s rögzítések a távcső oculárvégétől, kulcsok, illetőleg hosszú mikroszkopok segítségével történnek. A távcsőhöz kb. 22 különféle nagyítású oculár tartozik, a melyek 42-től 942-ig nagyítanak. A műszerhez még különféle astrometriai mellékeszközök is hozzá vannak adva, ú. m. egy nagyobb pozíció-mikrométer, egy Knorre-féle declinograf, kör-mikrométer stb. A kupolában még egy ingaóra is van, mely az igazgató saját készítménye. Ez elektromos másodperc-contacttal van ellátva, a mely a mellette levő chronográfot hajtja.

Két fontos és értékes műszer, két kupolában, a főépülettől elszigetelten vannak felállítva. Az egyikben a Steinheil-Konkoly-féle fotografáló távcső van felállítva, parallaktikus vella-felállításon, órágéppel, melynek az a czélja, hogy vele Terkán Lajos dr. vagy Czuczy Emil minden tiszta napon, a napot fényképezze, s a rajta levő foltokat a nagy csillagdnak egyik földszinti helyiségében elhelyezett comparátorral lemérje. A fotografáló távcsövet, bár az exponálási idő ritkán haladja meg a század másodpercet, mégis órágép vezeti, melynek szabályozóját Konkoly igazgató szerkesztette. A fotografált nap-képek 6 cm. átmérőjűek s a felvételek a Schleussner dr.-féle érzéketlen lemezekre történnek.

A másik kupolában a Töpfer-féle (Potsdam) nagy fotométer van elhelyezve, a milyen ma még az egész földön legfeljebb 6 darab van. Ennek czélja az, hogy a megfigyelő a csillagok fényerősségét (nagyságát) határozza meg, a melyeket mindig egy normál csillaggal köt össze. Az abszolút meghatározás egy petroleum-lámpával történik, bár Czuczy Emil, a csillagda II. adjunktusa, a kis Zöllner-fotométerhez sajátkezüleg egy Nerz-féle lámpát készített, a mely kitűnően bevált, úgy hogy ha a kitűzött sorozat csillagot a nagy fotométerrel végig-észlelik, akkor a nagy petroleum-lámpát valószínűleg onnan is lebontják s egy nálánál sokkal tisztább Nerz-lámpát szerelnek helyébe. Ez a műszer is állandó használatban van.

A parkban délfelé áll a kis amerikai csillagda két kupolával és a két-nyílású passage-szobával. A kis épülethez 1905 nyarán még két kupola épült, melyekben két nagyobb theodolith van elhelyezve. Ez a didaktikai csillagda, melyben a budapesti tudományegyetem hallgatói gyakorolják magukat a csillagászati megfigyelésekben. A keleti kupolában egy 120 mm. nyílású és 180 cm. gyútávú parallaktikus refractor van felállítva, melynek objektívlencséje szintén G. S. Merztől származik. A refractor mellé szintén még egy jó órágép van adva, mely azt a földforgással ellenkező irányban vezeti. Hozzá van még adva egy körmikrométer, astrometriai megfigyelésekhez s egy ék-fotométer, egy helioscopikus oculár és vagy 10 közönséges oculár 40-től 250-szeres nagyításig, melyekkel Massányi Ernő, a meteorologiai observatorium assistense egy időben igen szép Jupiter-rajzokat készített.

A nyugati kupolában egy nagy napfotografáló távcső van parallaktikus felállításon s szintén vella-szerkezettel ellátva, melyet egy Villereau-féle szabályozós órágép vezet. A műszer azonban időközben vizuális czélokra lett építve, hogy rajta a tanulók a napfoltokat megfigyelhessék. A középső

Az amerikai
csillagda.

traktusban két, a délvonalban felállított műszer van elhelyezve, ú. m. a passage-szoba nyugati végén egy 65 mm. nyílású délkör, melynek köre 50 cm. és 4 microscop segítségével egyes másodperczeket enged leolvasni. A műszer az öreg Christian Starke műhelyéből származik Bécsből. A keleti oszlopon egy 40 mm. nyílású gyors átfordítóval felszerelt passage-cső van felállítva. A kis meridionális műszer között, köpilléren, higanynyal compensált ingaóra csüng, vele szemben a chronográf-asztal és a telefon, mely az egyes helyiségeket és Budapestet köti össze.

A főépület két kupoláján kívül, didaktikai célokra, még három kupola található. A nyugatiban a szép Breithaupt-féle nagy »Universal« műszer van felállítva. A műszer körei 25 cm. átmérőjűek s két microscop segítségével, egyes másodperczeket engednek leolvasni. Az oculár egy oculárszálas micro-méterrel van ellátva, melyeket elektromos lámpával világítanak meg, míg a körök leolvasása kézilámpással történik. A tengelyre alkalmazott nívó a megfigyelések alatt is állandóan rajta marad a műszeren. A keleti kupolában az igazgatótól 1876-ban készített és 1905-ben teljesen felújított nagyobb »Universal« műszer van, melynek méretei nem sokkal kisebbek az előbbinél, mely azonban a kevésbé gyakorlott tanulóknak van szánva. Ez Heusoldt-féle microscopokkal van ellátva, a melyekben a skála üvegre van osztva. Ezt a műszert a készítő benzínlámpával látta el, melyet ma már izzólámpa helyettesít, a mely egyszerre megvilágítja mind a négy microscopot, mind a két libellát, a látmérőt és a két noniust. Végre a régi legkisebb kupolában egy régebbi, bár négy microscoppal ellátott Mayerstein-féle kisebb »Universale« van felállítva, kezdők számára, a melyet az igazgató szintén elektromos világítással látott el. A kupolák között még két köpillér van felállítva, a melyen még egy negyedik Lamont-féle theodolith állítható fel, vagy egy tükörquadráns s esetleg még sextánssal is dolgozhatnak a tanulók.

Munkakör.

A csillagda jelenlegi munkaköre főképpen az astrophotometria, spectroscopia, a nap felületének vizsgálása, a napchromospherájának a tanulmányozása, hullócsillagok megfigyelése, csillaghalmazok és ködfoltok fotografálása, spektroskopikus és spektrálfotometrikus megfigyelés a kabinetben, s minden, a fizikai csillagászat keretébe vágó megfigyelés. Végre időmeghatározások a passage-csőveken, az observatorium saját céljaira és az országos célok kielégítésére.

Személyzet.

Az intézet jelenlegi személyzete: Igazgató: Konkoly-Thege Miklós dr., miniszteri tanácsos. Aligazgató: Kövesligethy Radó dr., kir. egyetemi rendes tanár. Observator: Tass Antal, tanár. I. adjunctus: Terkán Lajos dr. II. adjunctus: Czuczay Emil, okleveles mérnök. Laborans: Tóth János.

Az observatorium földrajzi koordinatái a következők: földrajzi hossza Greenwich-től: 1 h. 12 m. 46 s. ($18^{\circ} 11' 24''$); földrajzi szélessége $47^{\circ} 52' 30''$; tengerszín fölött magassága 111 méter.

Az ógyallai astrophysikai observatorium a következő évkönyveket adta ki, míg magántulajdon volt:

1. Beobachtungen, angestellt am astrophysikalischen Observatorium in O-Gyalla. in Ungarn, herausgegeben von Nicolaus von Konkoly, I—XV. Bd.

Az I. kötet 1872—1879. években, a II. 1879-ben, a III. 1880-ban, a IV. 1881-ban, az V. 1882-ben, a VI. 1883-ban, a VII. 1884-ben, a VIII. 1885-ben, a IX. 1886-ban, a X. 1887-ben, a XI. 1888-ban, a XII. 1889-ben, a XIII. 1890-ben, a XIV. 1891-ben, a XV. 1892-ben végzett megfigyeléseket tartalmazza. E megfigyelések astrophysikaiak és astrometriaik. Számos üstökös, állócsillag, hullócsillag spektrumának részletes megfigyelését, Jupiter és Mars bolygó topographiai tanulmányozását, a napfelület folytonos észlelését és a napfoltok helyzetének mikrometrikus meghatározását tartalmazzák; az astrometriaik pedig csillagászati hely- és időmeghatározásokat bolygó-átvonulások, csillagfödések, meridian-észlelések alapján, hullócsillag-észleléseket radiánsuk meghatározása végett, kettős és többszörös rendszerek mikrometrikus kimérését.

2. Az ógyallai astrophysikai és meteorológiai observatoriumon végzett megfigyelések. A régi sorozat XVI—XXI. kötetei, az új sorozat I. és II. kötetei magyar és német nyelven. Napfelület- és hullócsillagmegfigyeléseket tartalmaznak 1893—1898-ig.

3. »Az ógyallai m. kir. Konkoly-alapítványú astrophysikai observatoriumon végzett megfigyelések« azon része, mely a nap felületével és hullócsillagok pályájának meghatározásával foglalkozik. Az új sorozat III. kötete magyarul és németül. A 3. számú már az állami tulajdon képező intézet megfigyeléseit is felöleli, de csak részben. A Konkoly vezetéke alatt álló állami csillagda fő munkaprogramja volt eddig a vizuális photometria. Újabban igen kiváló csillagászok figyelme fordul az astrophysikának ez ágára. Az ógyallai intézet is igyekezett a nemzetközi felhívásnak két irányban eleget tenni, ú. m.

a változó csillagok fényváltozását pontos mérések alapján megállapítani, a változókat szigorú precizizációval katalógusba foglalni és a déli éggömbnek nálunk látható zónáiról fényességi katalógust szerkeszteni.

Az állami csillagda eddig 6 kisebb kiadványt bocsátott ki »A m. kir. Konkoly-alapítványú astrophysikai observatorium kisebb kiadványai« czímen: 1. A Nova (3. 1901) Persei photometriai megfigyelései az ógyallai observatoriumon. Báró Harkányi Béla. E munka a Természettudományi Értesítő XIX. k. 3. füzetében jelent meg először. — 2. A refractio és extinctio elmélete. Terkán Lajos dr. — 3. S. Sagittae és T. Vulpeculae photometriai észlelései. Tass Antal. Magyarul és németül. — 4. Egy helyen végzett hulló-észlelések. 251 radians levezetése az O-Gyallán észlelt 1641 hullócsillagból. Terkán Lajos dr. Magyar és német nyelven. — 5. Adalékok Jupiter megfigyelésének történetéhez. Massány Ernő. Magyarul és németül. — 6. Az állócsillagok hőmérsékletének meghatározása a Zöllner-féle calorimeterrel. Terkán Lajos dr. Magyar és német nyelven.

II. A M. KIR. METEOROLOGIAI ÉS FÖLDMÁGNESSÉGI OBSERVATORIUM.

A meteorologiai megfigyelések Ógyallán a csillagászati observatorium alapításánál régiebb keletűek. Kezdetben, 1869-ben, az ógyallai megfigyeléseket még a Bécs, Favoritenstrassei K. Meteorologische Centralanstaltba küldte a megfigyelő, mivel akkor Magyarországon még nem volt meteorologiai intézet.

Meteorologiai
megfigyelések.

A megfigyelő eszközök akkor egy Sattler (Bécs)-féle Fortin-barométerből, egy August-psychrométerből, egy eső- és hőmérőből s egy szélzászlóból állottak, melyek mind Konkolyéi voltak. A csillagda fejlődésével a meteorologiai állomás is gyarapodott s midőn 1870-ben a »M. kir. Meteorologiai központi intézet« keletkezett, annak igazgatója, Schenzl Guidó dr. csakhamar barátságba lépett Konkollyal, minek következtében a hetvenes évek közepén a meteorologiai intézetnek már Ógyallán földmágnességi fiókja volt.

Midőn Konkoly-Thege Miklós 1890 szeptember havában a m. kir. országos meteorologiai intézet igazgatóságát Budapesten átvette, kihelyezte a földmágnességi variációs műszereket Ógyallára. A következő évben ellátta az állomást egy önjelző légsúlymérővel, egy thermográffal, egy szélirány- és szélsébségjelzővel. Mindezeknek a műszereknek hely is kellett, s különösen nehéz volt a szél-zászlókat a 80—90 éves fák szomszédságában elhelyezni. Ezek számára 9 méter magas faterraszt építtetett a park délnyugati szélén. Mikor ez korhadásnak indult, az igazgató lakóházával szemben, a hol ma az observatorium palotája áll, 16 m. magas fatornyot emeltetett.

Ekkor vette át a földmívelési m. kir. minisztérium az intézetet, a hová ezután négy tisztviselő került. Az akkori megfigyelések a következő elemekre terjedtek ki: barométer, — normál hőmérő, — száraz és nedves hőmérő (psychrometer), — három talajhőmérő, — szélirány és szélsébség megfigyelése, — felhők és húzamuksnak megfigyelése, — két földmágnességi componens megfigyelése, — esőmérő megfigyelése, — radiatio és insolatio hőmérők.

Ezek a megfigyelések naponta reggel 7 órakor, délután 2 órakor és este 9 órakor történtek.

Ezekhez a következő regisztráló-műszerek csatlakoznak: barograf, — thermograf, — actinograf, — higrograf, — szélsébség-regisztráló, — szélirány-regisztráló, — ombrograf, — napsütési autograf.

Műszerek.

E műszerek egy részén hetenként, másik részén naponként kell szalagot váltani, de az órajeleket minden műszerre naponként délben kell reávezetni.

1899-ben tették le a meteorologiai intézet alapkövét és az ünnepélyes felavatás 1900 szeptember 30-án történt meg. Az observatoriumhoz szükséges $2\frac{1}{2}$ magyar hold telek egy részét az igazgató ajándékozta az államnak, a többit a községtől vásárolták. Az épület egy része emeletes, északkeleti szárnya két emeletes, a torony négyemeletes és a legfelső platója 22 méter magas. Konkolyt többen hibáztatták, hogy az observatoriumot Ógyallára helyeztette; a bécs-hohewartei »Meteorologische und Geodynamische Anstalt« nagytudományú igazgatója, J. M. Pernter dr. tanár, udvari tanácsos azonban, látva az ógyallai viszonyokat, oda nyilatkozott, hogy: »Dieser Ort ist mehr als ein Ideal für Meteorologische Beobachtungen«. Az épület földszintjén van a gép- és akkumulátorszoba, két tisztviselő és egy hivatalszolga lakása és egy kis megfigyelőszoba dél felé. Az első emeleten ismét egy tisztviselőszoba, a nagy iroda, két kisebb iroda, az intézet főnökének irodája, vendégszoba, mechanikai műhely, vegytani laboratorium, műszertár és egy sötétszoba. A második emeleten van a nagy múzeum-

szoba, számos meteorológiai, csillagászati, stb. régiséggel, a melyeket az igazgató ajándékozások útján szerzett be, egy raktár és csomagoló, a nagy fizikai terem, ennek közepén a nagy experimentáló-asztal s a falak mentén a nagy műszerszekrények. A fizikai teremből a toronyszobába jutunk ; itt van a könyvtár s két chronograf a contact-órával s az ezekhez szükséges dugasz-váltóval, melyek a szél sebességének regisztrálására szolgálnak. Egy vas csigalépcső a torony harmadik emeletére vezet, a mely szintén könyvtárnak van berendezve. Innen a torony negyedik emeletére jutunk, a hol középen az Aedie-Munroo-féle szélregisztráló műszer van felállítva, a mely a szél sebességét és irányát jegyzi fel a papírral bevont hengerre. A szoba keleti sarkában áll a Dines-féle »Air-tube-compressor« felfogója, a mely a szél nyomását regisztrálja egy papírral bevont hengerre, míg a szoba északkeleti oldalán egy fix-Robinson és egy szélirány-regisztrálónak a felfogója van felállítva. Mind az »Air-tube-compres-

Az esőmérők.

sor», mind a »fix-Robinson« és az Aedie-Munroo műszert, de a második emeleten levő egyik chronografot is az intézet a saját mechanikai műhelyében, az igazgató rajzai szerint, Klassohn János, a mechanikai osztály vezetője és segédei készítették. Végre a torony terraszára jutunk, a hol a szélregisztráló műszerek szélzászlói, a forgó Robinsonok és a »fix-Robinson« s az »Air-tube-compressor« felfogója van elhelyezve. A torony ballusztrádján van továbbá elhelyezve a napsütési autograf, a napsugározási maximum-hőmérő és az insolatio-autográf. A torony terraszán hatalmas villámhárító van, melylyel az összes szélzászlók metallikus összeköttetésben állanak. Villámhárítókkal különben az egész épület gazdagon el van látva.

A meteorológiai kert.

A meteorológiai kertben, az intézeti főépülettől dél felé, kis domb van összehordva, melynek földjébe a talajhőmérők vannak besülyesztve. A hőmérők a föld temperaturáját mutatják, még pedig a föld színén, 10, 50, 100, és 200 centiméter mélységben. Magától értetődik, hogy a hőmérők skálája már a föld színe fölött van, hogy azokat leolvashassák. A napsugárzás és eső ellen a

hőmérőket kis deszka-ernyő védi. A levegő temperaturáját két hőmérő-házikóban mérik, az egyik az úgynevezett angol bódé. A házikó a napsugarak ellen körül van zsalúzva, de azért a légáramlat szabadon járhat át a bódén. A másik ennél sokkal nagyobb, mert abban a rendes napi leolvasásra szánt pszichrométeren és maximum-minimum-hőmérőn kívül, még két garnitura thermográf és higrográf és a Lambrecht-féle polyméter van; az egyik nagy modell napi papírváltással (s ezt dolgozzák fel), a másik a normális modell, a melynek célja, hogy az egyik óra gépe megállása esetén, a regisztrálás folytonossága meg ne akadjon. E regisztráló-műszerek állandóan ventillálva vannak. A ven-

Az elektrometer-pavillon.

tillátort elektromos áram hajtja, áramvesztesség nélkül, mert a lámpák 100 voltosak; az elektrométer lámpáját egy 50 voltos lámpával pótolták s a ventillátor motorján vezették át. Az egész szerkezetet Czuczy Emil, az astrophysikai observatorium adjunktusa, maga készítette.

Az esőmérésre is nagy gondot fordítanak. Egy oszlopra három esőmérő van felállítva; két rendes alakú és egy Anderkó-féle. Kívülök állandóan még két önjelző esőmérő is működik: egy Hellmann-féle és egy Anderkó-féle, a mely utóbbi a hómenyiséget is regisztrálja.

A meteorologiai kert déli szélén van a nyolcszögletű »Camera obscura«-pavillon, mely a felhővonulások vizsgálatára szolgál s egy közönséges nephoscopot pótol, tökéletesebb kiadásban. A sötétszobában egy forgatható kerek asztal van felállítva, s széle 360 fokra van osztva; lapjára kétcéntiméteres kocz-

kák vannak felrajzolva. Az egyik koordinátát a felhő mozgásával párhuzamosan állítják s a másodpercz-órával lemérik a sebességét, a körosztás pedig a világtájakra lévén orientálva, a legpontosabban megadja a felhőhuzam irányát.

Földrengés-
jelzők.

A kert közepén nyolczszegletes, előszobás pavillon áll, melyben a földrengés-jelzők állanak a padlótól elszigetelt óriási betontömbön. A pavillonban egy pár Bosch-féle műszer van, úgynevezett »Strassburger Schwarependel«, melyekből két egyenlő példány áll működésben, és pedig az egyik észak-dél, a másik kelet-nyugat irányban. Ezek inkább microseismikus czélt szolgálnak. A másik, az óriási ingájú Vicentini-Konkoly-féle műszer, a mely tulajdonképpen két részből áll. Az egyik a horizontális hullámzást jelzi, a másik pedig a vertikális lökések irja fel a bekormozott papírszalagra. Mellettük egy contact-óra csüng a falon, a mely perczenként, egy külön jelzővel, a kormozott papírszalagokra jelet ad. A Vicentini-Konkoly-féle műszer horizon-

A földmágnességi observatorium.

tális ingája oly érzékeny, hogy, ha két méter távolságból csak reáfújunk, akkor a tűk óriási kiütést mutatnak, habár a rajta lógó súly 110 kilogramm.

A kert keleti oldalán ismét egy körülzsalúzott bódét találunk, a melyben a párolgásmérő van elhelyezve. Ez egy közönséges levélmérleg, nagy kiadásban, de azzal a különbséggel, hogy a levelet hordozó síma lap helyett vízzel megtöltött nagy tálcza van rajta. A mutató grammokban mutatja az elpárolgott víz mennyiségét.

Tovább haladva, síneken eltolható házikóhoz érünk, melyben fotográfógép van elhelyezve, azimuthális mozgással, sőt finommozgásokkal ellátva, két camerával. Az egyik kisebb objektívvel van felszerelve, 9×12 cm. lemezekre, míg a másik nagyobb, Steinheil-féle Orthostigmáttal, 16×21 cm. lemezekhez. Ez már az érdekesebb tünemények fotografálására szolgál.

Elektrométer-
pavillon.

Előttünk áll most az elektrométer-pavillon, a melyben a légköri elektromosságot regisztrálják állandóan. Az olaszos stílusban épült, tetőnélküli házikó fedele aszfalttal van terrasszírozva s arról szabad kilátás nyílik mindenfelé. Az épületben előszoba és két tágas szoba van; a keletiben az elektrográf van elhelyezve, mely fotografiai úton állandóan regisztrálja a légköri elektromosság

változásait. Az elektromos potenciát egy Mascart-Thomson-féle quadrans elektrométerrel mérik, s felfogó gyanánt az observatoriumon már több, mint négy éve radiumot használnak. A másik szobában különféle műszerek állanak.

Az elektrométer-háztól délre ismét egy terraszos faépület áll, a melynek terraszja szabad kilátást enged s a hullócsillagok megfigyelésére szolgál, a mit a csillagda alapítása óta mindig a legnagyobb buzgósággal végeznek, sőt az igazgató Tata melletti nagytagyosi birtokán, mely Ógyallához légvonalban 35 kilométer, correspondáló megfigyeléseket is végez. Az ilyen correspondáló megfigyeléseknél a legfőbb súlyt az egymással szemközt felvillanó hullócsillagokra helyezik. A megfigyelések a modifikált Littrow-féle meteoroscopokkal történnek. Az igazgató, nagytagyosi kertjében, e célra szintén egy terraszt állíttatott fel, a mely kiváltképpen Ógyalla felé szabad kilátást enged.

A kert délkeleti végén még két érdekes műszer van. Az egyik egy kis polariskop, melylyel ifj. Konkoly-Thege Miklós a kék ég poláris fényét szokta vizsgálni, a másik egy stereoskopikus felhőmagasságmérő Zeisstől (Jena), melylyel a felhő magasságát 3000 méter magasságig 20—30 méter pontossággal meg lehet határozni. Az intézet mechanikai műhelyében készült egy ily nagyobb műszer is, melylyel a felhők magasságát 20 kilométerig le lehet mérni.

Van a kertben még két kis pavillon: a benzin-raktár és a gazdasági épület. A benzinnel egy 3 HP. Ganz-féle benzin-mótort hajtanak, a mely az akkumulátorok töltésére dinamogépet mozgat.

A földmágnességi observatorium, berendezés tekintetében, az egész osztrák-magyar birodalomban, sőt a mi az inclinációs koordinátát illeti, az egész világon a legtökéletesebb. Felsőbüki Büky Aurél okl. mérnök, asszistens t. i. kidobta innen a régi Lloyd-mérleget s helyébe oly kitűnő műszert konstruált, mely még temperaturaváltozások ellen is teljesen compensálva van. A földmágnességi observatorium a Konkoly-parkban egy dombba van beleépítve. Az observatorium nagytermében két sorozat műszer van felállítva: az egyik a napi leolvasásokra, a másik pedig az állandó regisztrálásra, a mi szintén fotográfiai úton történik.

A földmágnességi observatorium.

Ennek az observatoriumnak a Konkoly-parkban appendixe még egy másik pavillon, a hol a földmágnességi abszolút megfigyelések történnek, a főobservatorium mágneseitől távol. Ez egy nyolczszögletes körülalakoított s felsővilágítású pavillon, a hol két oszlopon a declinatoriumot és az inclinatoriumot állítják fel. Ebből a pavillonból szabad kilátás nyílik az ógyallai róm. kath. templom tornyára, a melyen egy párkánynak az azimutja egyszersmindenkorra míra gyanánt van meghatározva. A műszerek megvilágítása mindkét intézetben elektromos lámpákkal történik. Az intézetek a budapesti országos meteorologiai intézettel kizárólag e célra szolgáló telefon-huzallal vannak összekötve.

Befejezésül még közöljük az ógyallai megfigyelésekből számított normális éghajlati állandókat:

1. A légnyomás 30 évi közepei, vonatkoztatva 113.3 m. tengerszínfölötti magasságra:

jan. febr. márcz. ápr. máj. jún. júl. aug. szept. okt. nov. decz. évi
mm. 755.4, 754.3, 750.2, 749.7, 760.7, 750.8, 751.0, 751.3, 753.0, 752.9, 752.7, 753.9, 752.2,

2. A hőmérséklet 30 évi közepei (nagy Wild-féle házikó):
C°. —2.5, —0.5, 4.2, 10.4, 15.1, 18.7, 21.1, 19.9, 15.9, 10.4, 4.2, —1.1, 9.65

3. A csapadék 30 évi közepei:
mm. 32.1, 30.0, 39.5, 49.2, 69.8, 62.6, 49.9, 51.0, 47.8, 60.1, 43.0, 45.2, 580.2

4. A relatív nedvesség 10 évi közepei:
% 87, 83, 75, 72, 78, 77, 76, 76, 79, 85, 86, 89, 80.0

5. Az uralkodó szél az északnyugati és a délkeleti, az első a hideg, az utóbbi a meleg évszakban. A szél átlagos sebessége 3 m/sec, a legnagyobb sebesség (óráközep) 19 m/sec, egyes rohamok 30 m/sec.-re emelkednek.

6. Az átlagos évi napfénytartam 1958 óra; az átlagos évi elpárolgás 367 mm.

7. A földmágnességi declináció 1905 évi szeptember havában 7° 2' nyugaton, az inklináció 62° 26'.

KOMÁROM VÁRMEGYE KÖZSÉGEI.

Komárom vármegye 2825·61 négyzetkilométer területet foglal el. Északról Nyitra és Bars vármegye, délről Veszprém és Fejér vármegye határolja, nyugat felől Győr és Pozsony vármegyék, kelet felől pedig Esztergom és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye teszik határát. Lakosainak száma 160.028, Komárom r. t. városé pedig 19.996.

A vármegyében összesen 91 község van, melyek négy szolgabírói járás alá tartozó, 10 körjegyzőség és 8 nagyközség jegyzőségei alá vannak beosztva. A vármegye járásai a következők:

I. *Csallóközi* járás, három körjegyzőség és egy nagyközség alá tartozó kilencz kisközséggel és Apáczaszakállas, Aranyos, Csicsó, Dunaújfalú, Ekecs, Ekel, Füß, Guta, Kamocsa, Keszegfalva, Kolozsnéma, Megyerics, Nagymegyer, Nemesócsa és Szimő nagyközségekkel.

II. *Gesztesi* járás, két nagyközség alá beosztott három kisközséggel és Ács, Ászár, Bana, Bokod, Császár, Dad, Ete, Kethely, Kisbér, Kocs, Kömlöd, Mocsa, Nagyigmánd, Ószöny, Szend és Tárkány nagyközségekkel.

III. *Tatai* járás, négy körjegyzőség és két nagyközség alá tartozó 11 kisközséggel és Baj, Bánhida, Dunaalmás, Héreg, Környe, Naszály, Neszmély, Oroszlány, Szomód, Szőlős, Tarján, Tata és Tóváros nagyközségekkel.

IV. *Udvardi* járás, két nagyközség és három körjegyzőség alá tartozó 10 kisközséggel és Csuz, Dunaradvány, Für, Hetény, Imely, Izsa, Kürt, Madar, Martos, Naszvad, Ógyalla, Perbete, Szentpéter és Udvard nagyközségekkel.

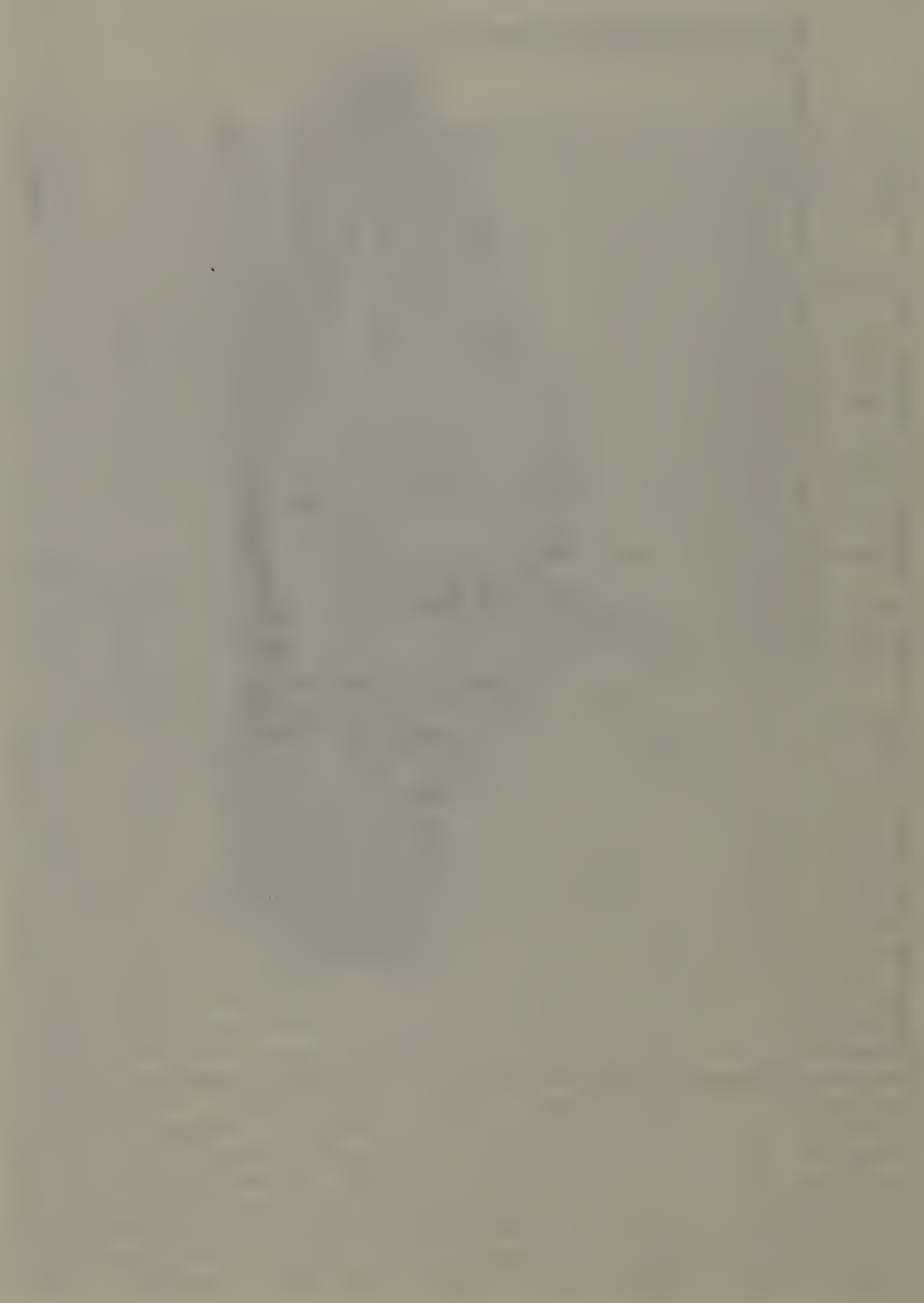
A vármegye községei, betűsoros rendben, a következők:

Ács.

Ács, magyar nagyközség, Komárom és Győr között, az ú. n. bécsi országút mentén, 715 házzal és 8444, nagyobb részben ref. és róm. kath. vallású lakossal. A községnek saját postája, távírója és vasúti állomása van. Területén már a rómaiak idejében nevezetes helység állott, a mit számos római lelet bizonyít. Első okleveles említését 1260—70 között Iwan de As nevében találjuk. 1346-ban *Alchy* alakban említik és *Nagymartoni* Simon fia az egyik birtokosa. 1434-ben Pál és Vilmos fraknoi grófok, *Molnári* Kelemen győri püspöknek és osztályos testvéreiknek, Istvánnak és Domonkosnak adják át. 1540-ben *Alcsi* néven szerepel az akkori okiratokban. A török dúlások alatt elpusztult és 1565-ben már a néptelen községek között van említve. 1628-ban *Szecze* György kezdte a községet betelepíteni. 1635-ben Hathalmy György és *Pogrányi* István osztzkodnak rajta. 1643-ban *Gadács* néven is szerepel. 1662-ben a Kolosok jogutódai: a *Lengyel* családbeliek osztják fel maguk között. 1675-ben *Lengyeltóti* vagy másként Tóthi Lengyel János, itteni részbirtokát elzálogosítja *Gencsy* főapátnak; de ugyanekkor ifjabb *Zichy* István is egyik birtokosa volt. 1689-ben Tóthi Lengyel János a maga részét eladja gróf *Esterházy* Jánosnak, 1694-ben pedig a Lengyel-örökösök adnak el némely részeket gróf *Esterházy* Ferencznek. 1695-ben a *Bucsányiak* is birtokosai; ezek örökségüket *Somogyi* Györggyel, más birtokért, elcserélik. Lassanként csaknem az egész birtok az Esterházyak kezére jutott, kik azt 1824-ben herczeg *Lichtenstein* Alajosnak adták el. 1848 előtt, e családon kívül, még a báró *Szopek*, *Bartakovics*, *Högyész*, *Baranyay* családok és a pannonhalmi főapátság voltak a birtokosai, azután még a *Vrana*, *Uhlarik*, *Brogyányi*, *Ghyczy*, *Ulmann*,

Apáczaszakállas. — A Lőránd-féle urilak.

Bajcs.
Az érseki nyaraló.

Lampért, Vargha és Pócsér családok, most pedig gróf *Zichy* Ernőnek, *Paulovics* Dezsőnek, gróf *Degenfeld* Ottónak és *Auspitz* Pálnak van itt nagyobb birtokuk. 1707-ben Rabutin öt lovas ezrede táborozott itt, érzékeny kárt okozván a községnek. 1809-ben, a győri ütközet után, a nemes felkelő sereg a francia csapatokat Ács határában visszaverte. A szabadságharc alatt szintén nagyobb ütközet volt itt, melyről más helyen bővebben írunk. 1854-ben a község legnagyobb része leégett. Van itt egy régi, kastélyszerű épület, melyet még az Esterházyak építtettek és ez ma a gróf Zichy Ernőé. Kertjében azelőtt váromladékszerű romok voltak láthatók. A község a múlt század eleje óta majdnem nyolczszáz lélekkel szaporodott, mert akkor 4073 lakosa volt. A *Patzenhoffer Berg* és *Tárša* czégnek itt nagyszabású czukorgyára van. Van itt továbbá hitelszövetkezet, kaszinó, Kossuth Lajos-asztaltársaság, iparos dalkör, s református és katolikus énekkör. A községben fennálló két templom közül a róm. katolikus 1844-ben, a református 1644-ben épült. Ez utóbbinak egy 1644-ből és egy 1675-ből való úrasztali kelyhe van. Ácshoz tartoznak Alsóter, Boros, Felsőlovad, Plebános, Rostakuti, Schrikker és Ref. lelkész tanyák, Csilla, Czenczohát, Jeges, Likócs, Lovad és Vas puszták, továbbá Czenczó és Pál majorok. *Likócs* pusztá 1221-ben possessio *Zent-Gyđ*, vagy *Vid*, 1395-ben *Gyđ Zenpetur*, 1404-ben pedig már *Gyđ-Zentpéter* néven fordul elő. Határában, túl a Dunán, azelőtt régi templomladékok voltak láthatók. Likócs állítólag onnan vette nevét, mert a török dúlások idején menekülő lakosok, itt földbe ástott lyukakban húzódtak meg. *Lovad* pusztá nevével is már 1297-ben találkozunk, a mikor a Koppán nembeli Jakab comes, unokaöccseivel, *Luoul* birtokán osztozkodik. 1346-ban már *Nagymartoni* Mihály van említve birtokosaként. Később a *Kolos* nembeliek lesznek az urai; Kolos Jánosnak azonban magva szakadván, 1567-ben *Thury* György lett az ura. Azután az Ocskayak lettek a birtokosai, a kiktől 1700-ban *Ordódy* Klára és Katalin, s *Pongrácz* Katalin a birtok egy részét elcserélik. Közben, 1675-ben, *Lengyeltóti* János is egyik résztulajdonosa, a ki a maga részét *Gencsy* főapátnak zálogosítja el. *Vas* pusztá már 1229-ben említve van. Ez is ősidők óta megült hely; határában ugyanis római erőd állott. 1273-ban a királyi szeke-resek faluja volt. 1284-ben *Was* falut IV. László király Miklós (másként *Fatra*) és Mihály comeseknek adományozza. 1290-ben a *Katapán* nembeli Miklós fia János özvegye: *Aglen*th asszony és fia Miklós, eladják *Banai* Imre fiainak, 1289-ben azonban *Sydői* Mihály is kap egy részére adományt, melyben két évvel később testvéreit erősítik meg. 1295-ben a *Katapán* nembeliek, a maguk részét eladják *Banai* Imre három fiának. Két évvel később *Wes* néven jelentkezik egy oklevélben. 1380-ban *Ponya de Vas* van említve birtokosaként. 1386-ban *Wos* falu *Kolos* fia Jakabé. 1489-ben Némái Kolos Lászlót uralja. A török dúlások alatt elpusztult, s 1635-ben a Kolos családbeliek újra benépesítették; de a lakosok másodszor is menekülni voltak kénytelenek a törökök zaklatásai elől. 1675-ben ismét népesnek mutatkozik, és ekkor *Lengyeltóti* János a maga részét *Gencsy* pannonhalmi főapátnak zálogosítja el. 1809-ben a francziák dúlták fel. *Czenczohát* pusztá az 1863-iki tagosításkor keletkezett és *Forster* Géza tulajdona volt; tőle vette meg 1900-ban gróf *Degenfeld* Ottó, a kinek itt csinos úrilaka van. *Csilla* pusztá *Ghyczy* Kálmán tulajdona volt és az 1863-iki tagosztály után keletkezett. A mostani tulajdonos nejének keresztneve után nevezték el Csilla pusztának. Jelenleg *Paulovics* Dezső tulajdonában van. A Tatárút nevű dűlő a tatár-, vagy inkább a törökjárás emlékét tartja fenn. Pénzásás nevű dűlőjén a lakosok azelőtt pénz után szoktak kutatni és találtak is, de csak római pénzeket.

Agostyán, a Vértess alján fekvő kisközség, melynek 532 róm. kath. vál-lású, németajkú lakosa van. Házainak száma 97. Postája, távírója és vasúti állomása Tata. E községről a XIV. században *Abustian* alakban emlékeznek meg az okiratok. 1383-ban possessio *Abostyan* alakban szerepel és az *Abus-tyáni* család birtoka. 1446-ban a *Rozgonyiak* az urai. A török világban elpusztult és egész 1731-ig néptelen volt, a mikor az *Esterházyak* kezére került; gróf Esterházy József 1733-ban németeket telepített ide. Később *Augusztin* német elnevezéssel is felbukkan. Maig is az Esterházyak kezén van. 1889-ben a község nagyobb részét tűz pusztította el. Róm. kath. temploma 1809-ben épült. *Agostyán* közelében hajdan három, most már elpusztult hely feküdt.

Agostyán.

Ezek egyike volt *Bodolófölde*, mely 1349-ben possessio Bodolowfeuldu alakban szerepel, de azután nyoma vész. A másik elpusztult falut egy 1366-iki oklevél említi itt *Vadath* néven. Ennek is nyoma vészett. 1366-ban szerepel e tájon még *Kovácsi (Chovachy)* falu is, melynek 1388-ban *Kováchi* Máté nevű lakosáról van szó. Egy 1446-iki oklevélben possessio seu villa *Kowachy*, a *Rozgonyiak* zálogbirtokaként említettik.

Alsógalla.

Alsógalla, a Vértes-hegység tövében fekvő kisközség, 119 házzal és 935, túlnyomóan németajkú, róm. kath. vallású lakossal. Postája, távírója és vasúti állomása Tatabánya. A többi Esterházy-uradalmak és Felsőgalla sorsában osztozott. A török világban elpusztult és 1735-ig néptelen maradt, a mikor azután gróf *Esterházy* József németeket telepített ide. Most gróf *Esterházy* Ferencznek van itt nagyobb birtoka. A község határában közsémbánya van. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn. Régi róm. kath. temploma a török világban elpusztult, a mostani 1833-ban épült.

Alsógellér.

Alsógellér, magyar kisközség, a komárom-dunaszerdahelyi vasútvonal mentén, 103 házzal és 432 ref. vallású lakossal. Postája Bogya, távírója és vasúti állomása Bogya-Gellér. E község első írott nyomára 1258-ban bukkanunk, a mikor *Pethő* és rokonai győri várjobbágyoknak a lakóhelye. 1268-ban két ily nevű helységet említenek. Az egyik: villa *Gyuller*, a komáromi vár tartozéka volt, a másik: villa *Guller*, a szolgagyőri várhoz tartozott. 1405-ben a gelléri nemesek faluja. 1520-ban Márk Gergelyt és *Alsógelléri* Pongráczot iktatják itteni örökölt birtokukba. Időközben a pannonthalmi főapátság is szerez itt némely részeket, melyeket 1539-ben elzálogosít, de 1576-ban viszont más részeket a főapátság vesz zálogba. 1627-ben a község egy boszorkányperben is szerepel, és itt ez ügyben tanúkihallgatást tartanak. 1654-ben *Vásárhelyi* Mihály és *Halászy* István kapnak ide királyi adományt. 1658-ban *Szente* Bálint, 1728-ban pedig *Varga* János több udvartelekre nádori adományt nyernek. A mult század első felében a *Csepy*, *Komáromy*, *Szabó*, *Király*, *Szücs*, *Buzás* és *Pázmány* családok voltak a nagyobb nemesi közbirtokosai. Most nagyobb közbirtokosa nincsen. A török világban elpusztult és később újra települt. Dülői között van egy *Tatárhányás* nevezetű, melyet azonban nem a tatárok, hanem a kuruczok emeltek. A községet az árvíz gyakran sújtotta, legutóbb 1899-ben is.

Apáczaszakállas.

Apáczaszakállas, magyar nagyközség, a csallóközi síkságon fekszik. Első okleveles említésével már 1221-ben találkozunk. 1267-ben *Zalánk-Szakállas* néven, komáromi várbirtok volt, melyet Erzsébet királyné a nyulszigeti apáczáknak adományoz. Ez időtájt két villa *Zakalus* van, az előbbin kívül a mai *Bálványszakállas*. Volt még harmadik ilyen nevű község is, *Egyházas* jelzővel, mely a mai *Túrisszakállasnak* felel meg. Apáczaszakállas az 1268-iki oklevélben villa superior *Zakalus*, vagyis *Felsőszakállas* alakban van említve, IV. Lászlónak egyik oklevelében pedig *Zalonta-Zakalos* néven fordul elő. 1347-ben már vámos hely. Ez időtájt *Danch* fiai tartanak igényt némely részeire. 1553-ban *Felpéczy* Ferencz és *Szentpétery* János a birtokosai. Nagyobb része később az *Esterházyak* kezére került és a mult század első felében, az *Esterházyak*on kívül, még a *Végh* és az *Ollós* családok is birtokosai voltak. Most *Lóránt* Leónak van itt nagyobb birtoka és újabban épített kényelmes, szép kastélya. A községbeli református templom 1770 körül épült. Ide tartoznak Nagyszeg pusztája, Bibiczvár, Gólyás és Nyestek majorok. A *hajóútháti* dülő onnan vette nevét, hogy mielőtt a védtöltéseket emelték volna, áradások alkalmával arrafelé jártak hajón a községbeliek. E község szomszédságában feküdt hajdan *Berény* elpusztult falu, mely 1268-ban *Beryn* alakban van említve. Ugyancsak itt volt valahol az 1249-ben említett *Istál*, vagy *Staul* helység is. Apáczaszakállas házainak száma 173, nagyobb részben ev. ref. vallású lakosaié pedig 974. Postája, távírója és vasúti állomása Ekecs.

Aranyos.

Aranyos, dunamenti magyar nagyközség, 286 házzal és 928 ev. ref. és 709 róm. kath. vallású lakossal. Van postája, távírója és vasúti állomása. Ősidők óta megült hely, melynek kőkori leletei nevezeteseek; a szomszédos, de e községhez tartozó Nagylél pusztán pedig számos római leletre bukkanunk és egy hajdani római hídnak az alapépítménye ma is látható. Okleveles említése is már 1094-ben történik, *Aureus locus* néven, a mikor itt Dávid herczeg a tihanyi apátságnak birtokot adományoz. *Framatiának* is nevezték.

Nevét tulajdonképpen a Duna aranyt hordó fövényéről vette és lakosai arany-mosással foglalkoztak. 1267-ben IV. Béla is megfordult itt és ez alkalommal Zolot fia Sebestyént, a szolgagyőri várszolgák közül, nemesi rangra emelte. Ebben az időben egy másik *Oronos* nevű falu is felmerül; ez a mai *Feláranynos* puszta, Ekel határában. 1277-ben IV. László is járt Aranyoson és innen keltette egyik oklevelét. 1356-ban Aranyosi *Koncha* Miklós, majd *Cylewan* nevű nemes özvegye vannak említve birtokosokként, 1437-ben Kistanyi *Lewkes* Mátyás, 1485-ben Aranyosi Konthia Mihály fia Péter, 1511-ben pedig *Csóka* Albert és Aranyosi *Gáspár* diák. Egy részére 1581-ben *Sigmondics* Péter, fia *Gáspár*, ennek mostohája, *Nagy* István és *Maizin* György királyi adományt nyernek. 1615 előtt *Pázmány* Ferencz, 1615-ben pedig *Csabay* György neje *Csóka* Erzsébet, alsóaranyosi birtokukat *Pál* Jánosnak zálogosítják el. 1700-ban *Sándor* Istvánt iktatják több nemes telekbe. 1848-ban huszonöt nemes közbirtokosa volt. Most *Karcsay* Lászlónak, *Uray* Imrének, *Brokes* Istvánnának és *Erdélyi* Istvánnak van itt nagyobb birtokuk. Említésre méltó négy urilaka, melyek közül az egyiket *Magyary* Kossa József építtette s ez most *Beniczky* Lajosnéé, a másikat *Szathmáry* Dániel építtette, s ez most *Brokes* Istvánnéé, a harmadikat *Erdélyi* Pál építtette, ez *Parall* Ferencznéé, a negyedik *Karcsay* Lászlóé, melyet ő maga építtetett. A község egyházát *Pázmány* érsek is már a régiek között említi, de ez nem a mai református templom, mely csak 1794-ben épült. A református egyház több, XVII. és XVIII. századbeli érdekes ötvösművet őriz. A község mellett sánczolta el magát 1849-ben az osztrák sereg egy része. A múlt század folyamán hat ízben pusztította az árvíz. Az utolsó árvízveszedelem 1899 szeptember havában volt, 1890-ben pedig nagy tűzvész pusztított a községben. Ide tartoznak *Bökk*, *Nagyléh*, *Osztopa*, *Thebehát* és *Újtelek* puszták. Ez utóbbi 1449-ben már a mai néven, az akkori írásmód szerint *Wythelek* alakban szerepel. *Bökk* puszta helyén hajdan *Alsó* és *Felső-Bökk* községek feküdtek. 1387-ben *Alsou Buk*, 1422-ben egyszerűen *Bwk* alakban a komáromi vár tartozékai. 1519-ben Felsőböki *Markházy* György és Alsóböki *Jakab* deák bírák. Úgy látszik, a török időkben pusztult el és szűnt meg község lenni; 1700-ban egyik részére *Sándor* István kap királyi adományt. A mai *Osztopa* puszta nevében a hajdani *Ontopa* elpusztult község neve rejlik. Már 1449-ben szerepel. 1700-ig Aranyos sorsában osztozott s szintén a török dúlások alatt pusztult el. 1700-ban *Sándor* Istvánt iktatják itt egy rész-birtokba, 1729-ben pedig a *Jankovich* és a *Fejérváry* családok voltak a földesurai. A múlt század elején *Ghyczy* Mátyásnak volt itt birtoka és kastélya, mely most is a *Ghyczy* családé. Hajdan az érseki nemes székhez tartozott. A mostani *Nagyléh* puszta *Kis-* és *Nagyléh* helységek maradványa. 1434-ben találjuk első nyomát, a mikor *Pál* és *Vilmos*, fraknoi grófok *Molnári* Kelemen győri püspöknek és testvéreinek, Istvánnak és Domonkosnak adományozzák. 1659-ben *Köröcsy* Ferencz és *Ilona* bírák. 1697-ben *Sembery* Imre a maga itteni birtokát *Szalay* Istvánnak zálogosítja el. Később a *Ruttkay*, *Karcsay*, *Szathmáry*, *Csajághy* és a *Justh* családok voltak az urai. Ősi templomával együtt a török világban pusztult el. Az aranyosi határba olvadt *Vidaháza* puszta is, mely 1449-ben *Wydhaza* alakban van említve. A hajdani *Felső-Örke* falut ma csak egy utcza választja el Aranyostól. Már 1268-ban mint terra *Vrkey* a komáromi vár tartozéka volt. 1387-ben *Ó* és *Új-Örke*, 1449-ben pedig *Evrke* fordul elő. 1460-ban *Eörken* még mindig komáromi várbirtok. A mai *Asszonytelek* nevű legelő is már 1268-ban van említve, *Oxunteluke* alakban. Aranyos község a XVII. században a Dunához közelebb feküdt, de a víz alámosta és nagy részét elpusztította. Ekkor telepedtek át a lakosok a mai helyre. A török világban elpusztult és sokáig néptelen volt. Újabb települését nagyban elősegítette a határában elpusztult községek lakosainak hajléktalansága, minthogy ezek a Dunától távolabb eső, mai helyére történt települése alkalmával, lakosságát jelentékenyen szaporították.

Aszár, Kisbér szomszédságában fekvő magyar nagyközség, 295 házzal és 1524 róm. kath., ref. és ág. ev. vallású lakossal, a kik között azonban a katolikusok túlsúlyban vannak. Saját postája van, ellenben távírója és vasúti állomása Kisbér. A történelem előtti korban is már megült hely volt, mert határa az e korból való leletekben gazdag. Később a kelták és a rómaiak lakták és ezekről is számos emlék tanúskodik. Az itt talált római katonai diplomá-

Aszár.

val, mely Londonba került, Hampel az »Adalékok Pannonia történetéhez« című értekezésében foglalkozik. Már 1239-ben találjuk okleveles említését, a mikor a *Zách* nembeli *Leustách* fia Péter a hantai prépostságnak azokból a szőlőkből ad néhány részt, melyek előbb a mosoni várjobbágyságéi voltak. 1403-ban Zsigmond király is megfordult Ászáron és innen keltezte egyik oklevelét. 1489-ben *Rozgonyi* István volt az ura, a ki itteni birtokát szintén a hantai prépostnak adományozta. Ebben az adományozó levélben *Azar* néven van említve. 1526-ban a pannonthalmi főapátság és *Szolgagyőri* György özvegye bírják. Később a *Meszlényi* család, majd az *Esterházyak* kezére került és most gróf Esterházy Miklós Mórícznak van itt nagyobb birtoka. A mult század elején serfőzőháza is volt. A török világban elpusztult és a defterekben *Ászáp* néven van említve. Idővel újra megtelepült. Van itt a kisbér-füzitői részvénytársaságnak keményítő-gyára és *Hérics* Márton plébánosnak téglagyára. E községben, a mostani uradalmi épületben született *Jászai* Mari, a híres tragika. A községházán őrzik az 1848-iki ászári nemzetőrök lobogóját. Három temploma közül a róm. katolikus 1777-ben, a református 1792-ben és az evangélikus 1836-ban épült. A község lakosai pinczeszövetkezetet és hitelszövetkezetet tartanak fenn.

Bagota.

Bagota, zsitvamenti magyar kisközség, körjegyzőségi székhely, 161 házzal és 1155 róm. kath. és ref. vallású lakossal. Postája helyben van, távirója Ógyalla, vasúti állomása Udvard. A *Désházyak* ősi fészke, mely családnak *Désházy* István komárommegyei főispánban magva szakadván, 1534-ben *Ordódy* György és János kapnak rá királyi adományt. Ettől fogva az *Ordódyak* az urai és ma is nekik van itt nagyobb birtokuk. A község a török dúlások alatt elpusztult. 1552-ben mindössze 10, egy évvel később már csak három ház volt a faluban. Hogy a törökök zaklatásait mily nehezen tudta kiheverni, bizonyítja az 1576-iki összeírás, a mikor itt még mindig csak 12 ház állott épen. A törökök kiűzése után azonban gyorsan népesült és virágzó állapotba jutott, úgy hogy a mult század közepén majdnem kétszázzal több lakosa volt, mint most. A községben hat régi nemesi kuria van és három újabb úrilak. Mindezeket az *Ordódyak* építették és háromnak a kivételével ma is az *Ordódyak* kezén vannak. Az egyik régi kuria jelenleg *Baranyay* Máriaé, a másik pedig *Udvarnok* Kálmánné, szül. *Sebestyén* Vilma örököse: *Justh* Józsefné, szül. *Sebestyén* Margit tulajdona. Az itteni katolikus templomot és iskolát 1739-ben az *Ordódy* család építtette és máig is ez tartja fenn. A községhez tartoznak az *Ordódy* Pál-, Kálmán- és *Udvarnok*-féle puszták.

Baj.

Baj, nagyközség a Vértess-hegy alatt. 173 háza és 890 lakosa van, a kik németajkúak és róm. kath. vallásúak. Postája, távirója és vasúti állomása Tata. 1408-ban már possessio, *Bay* alakban, a mikor is Zsigmond király *Garai* Miklós nádornak és testvérének, Jánosnak új adományt ad reá; de *Garai* Jób, az atyjától, Miklóstól Budán épített *Garai*-kápolnának adományozza. A török világban elpusztult és egész 1745-ig néptelen volt. Ekkor már az *Esterházyak* birtoka és gróf Esterházy József mosonmegyei németeket telepített ide. Ma gróf Esterházy Ferencznek van itt nagyobb birtoka és az övé az itteni gőztéglagyár is. Az uradalomnak itt nevezetes pinczéje van, 14 ággal és 40.000 akó befogadóképességgel. E pinczében egy 2150 akós hordó áll, mely 1832-ben Pesten készült. Katolikus temploma 1784-ben épült. A közel fekvő erdőben régi templom alapkövei és kővel kirakott halastó maradványai láthatók. Némelyek szerint itt hajdan kolostor volt; erre nézve azonban hiányoznak az okleveles adatok. Valószínűbbnek látszik az a feltevés, hogy itt feküdt hajdan *Halap* elpusztult község, mely 1355-ben *Halapi* Gergely birtokaként, mint Baj községgel határos falu van említve. 1408-ban ez is a *Garai* Miklósé. 1461-ben még említik *Halaap* alakban, de azután nyoma vész. Úgy látszik, ezt is a törökök pusztították el a föld színéről.

Bajcs.

Bajcs, magyar kisközség, az esztergomi érsekség egyik legrégibb birtoka. 1312-ben bizonyos *Chellus* erőszakkal elfoglalta, de azután ismét visszakért az érsekség birtokába. 1326-ban egy másik birtokosa is felbukkan *Bajcsy* István személyében, a ki a maga részét *Szalay* Tamásnak adja el. Később azután ez a rész is az érsekségé lett és az egész község és határa ma is az érsekség tulajdona. A török világban pusztult el és hosszú ideig, még a mult

század első felében is pusztaként szerepelt. Az elpusztult régi templom romjaiból 1790-ben Batthyány érsek itt emeletes házat építtetett a maga számára, melyet azonban Rudnay érsek 1827-ben ismét templommá alakíttatott át. Az érsekségnek itt kényelmes emeletes nyaralója van, melyet tiszti lakásból Simor érsek alakíttatott át. A község a Zsitva mellett fekszik, 53 házzal és 1272 róm. kath. vallású lakossal. A posta helyben van, távirója Ogyallán, vasúti állomása Érsekújvárott. Ide tartoznak: Ellető, Farkasd, Haraszt, Kigyós, Szélhalom, Mihályvár és Szentmihály puszták. A község határában keltakori leletek fordulnak elő.

Bana, Győr vármegye határa mellett fekvő magyar nagyközség, 298 házzal és 3178 róm. kath., ref. és ág. ev. vallású lakossal, a kik között azonban a római katolikusok vannak túlsúlyban. Posta van a faluban, távirója Bábolna pusztá, vasúti állomása pedig Nagyigmánd és Szentjános. Hajdan királyi várbirtok, s várát már a Névtelen Jegyző említi. Ez a ma is *Várdombnak* nevezett dűlőn feküdt. A banai várispánság egyike volt a fontosabb hadi állomásoknak; várispánjai a legelőkelőbb családok tagjai voltak, a kik főhivatalokat viseltek. 1241-ben királyi vámját említik, de akkoriban nem a mai helyén, hanem a mostani közös temető területén feküdt, a mit számos jel és egyebek között az is bizonyít, hogy itt hajdani templomának alapfalai még most is megvannak. A szent kereszt tiszteletére szentelt templomát már 1249-ben említik. 1248-ban villa Bana néven van említve, de ugyanakkor egy másik, azóta elpusztult Bana helység is szerepel. 1379-ben Nagy Lajos király possessio seu terra Bana néven *Kolos* fia Jakab mesternek adományozza, de hogy ez melyik Bana volt, meg nem állapítható. Ez időtájt vámjövédelme a komáromi várhoz tartozott. Bana vára a tatárjárás alatt pusztulhatott el, mert noha árpádkori oklevelek elég sűrűn emlegetik, már a Hunyadiak korában megszűnt szerepelni. Sáncezeit a tagosítás után szét-hordták, széthányták, vagy töltésekül használták fel, de a nyomuk maig is megvan. A község a XVI. század második felében települt újra. 1631-ben a *Szilágyi*-családnak még csak pusztája volt, melyet *Szapáry* Andrásnak és Mihálynak zálogosított el. 1666-ban már a Szapáry családbeliek osztozkodnak az egész birtokon. Később azután a *Milkovich*, *Komáromi*, *Pulay*, *Somogyi*, *Sebő*, *Zámory*, *Rudasich*, *Jankovich*, *Modrovich* családok, a vallásalap és a bábolnai ménesbirtok voltak az urai, most pedig Zámory Györgynek és Imrének van itt nagyobb birtokuk. A községben két templom van. A róm. kath. 1784-ben épült és 1897-ben újraépítették, a református pedig 1620-ban épült, de elpusztult. 1680-ban ugyanazon a helyen ismét felépítették és egy újabb katasztrófa után, 1788-ban ugyanazon a helyen harmadszor épült. Ez utóbbi egyháznak XVII. és XVIII. századbéli érdekes ötvösművei vannak. Banához tartozik Bábolna pusztá, Csemerhát, Farkaskút, Istvánháza, Jaeger major, Kis- és Nagy-Bábolna és Kajánd majorokkal, Karabuka és Lobkovitz erdő-részekkel, továbbá a Milkovics, a Pulay, Szakáll és Zámory tagok. *Bábolna-pusztá* hajdan falu volt és már 1268-ban a *Babunai* család birtoka, melyet ekkor Babunai Miklós özvegye: Annis birtokolt. 1297-ben említve van az a nagy országút is, mely Ácsról *Babunára* visz. 1328-ban Szent György tiszteletére szentelt temploma és Péter papja is említve van. 1526-ban Zerdahelyi *Imrefi* Mihály szerepel birtokosaként. 1263-ban *Biay* János, *Sárközy* Gáspár és János, *Siesy* János és *Dallos* János kapnak reá királyi adományt. 1635-ben, *Böny* Péter és Siesy János kihaltával, *Valticher* Márk és *Szapáry* András kapnak ide donációt. 1662-ben *Csajághy* Gergelyt és nejét, *Konkoly* Borbálát iktatják némely részeibe. Báro Szapáry Péter 1696-ban, *Iványos* Miklós és érdektársai ellen birtokpert folytat. Azután egészben a Szapáryaké lett, a kiktől 1789-ben az állam 450.000 arany forintért az állami ménesbirtok céljaira megvásárolta. Itt van a m. kir. ménesbirtok igazgatósága, a ménesparancsnokság és a mén-telep osztályparancsnoksága. Van itt még gőzmalom, burgonyalisztgyár és tégláégető. Magának e pusztának 1382 lakosa van, a kik nagyobb részben róm. kath. vallásúak. Katolikus templomát az 1724-iki canonica visitatio említi ugyan, de építési ideje ismeretlen. A templom sekrestyéjében régi féldombormivű kőkép látható, melyet némelyek a hajdani Babuna községben fennállott templom maradványának tartanak. E pusztá határában 1809-ben és 1848-ban ütközet volt.

Bana.

Bánhida.

Bánhida, a Gerecse hegycsoport alatt fekvő nagyközség. Nevezetes hely, mert Kézai krónikája szerint itt verte meg Árpád hada Szvatopluk seregeit. A Névtelen szerint is itt semmisültek meg Szvatopluk seregei, Thuróczy pedig azt állítja, hogy az ő idejében Bánhida romjai még láthatók voltak. Ősidők óta megült hely, a hol számos bronzkori lelet kerül elő. Első okleveles említése 1288-ban történik; Szapolyay János idejében pedig két Bánhida is szerepel, mert Szapolyay egyik oklevelében altera *Banyhyda* van említve. A XVI. század elején *Héderváry* Ferencz volt az ura, de 1526-ban *Bakith* Pál, testvére, leánya és neje kapnak reá kir. adományt. Később az *Esterházyak* kezére jutott és most is gróf Esterházy Ferencznek és gróf Esterházy Mórícز örökösének van itt nagyobb birtokuk. A török világban elpusztult. Határában, a Gerecse-hegyen, a millennium alkalmából felállított hatalmas Turul-szobor közelében van a *Szelim-lyuknak* nevezett barlang, mely arról nevezetes, hogy a hagyomány szerint a török dúlások alatt hét község népe menekült ide a törökök elől, a kik azonban e rejtékhelyet felfedezvén, a barlangnyílás előtt felhalmozott és meggyújtott rózsával, a barlang összes menekülteit megfojtották. Tény, hogy e barlangban még az újabb időben is sok embercsontot találtak. A mult század elején több liszt- és fűrészmalma volt. Most *Szvoboda* Gyulának van itt mészégető körkemenczéje. 1894-ben a községnek több mint harmadrésze leégett. A községben 353 ház van. Lakosainak száma 2220 s így a lakosság a mult század eleje óta, a mikor csak 1185 lakosa volt, majdnem ezer lélekkel szaporodott. A török dúlás után történt telepítés óta a tótajkúak száma lett túlnyomó. Vallásuk róm. katolikus és templomuk 1885-ben épült. Ide tartoznak *Körtvélyes* és *Síkvölgy* puszták, Bánhida és Rigó majorok és a Lapatári malom. *Körtvélyes* és *Síkvölgy* puszták szintén az Esterházy-féle uradalomhoz tartoznak. Ez utóbbi pusztá határában állott hajdan *Szent-Bertalan* kolostora. Hogy mikor és mily körülmények között pusztult el, arra nézve hiányzanak a megbízható adatok. Közel ide fekszik *Vitány* vára is, és 1216-ban *Vitán* falu is említve van. 1410-ben István fia János de Vythan szerepel. 1417-ben *Silstrangot* ismerjük vitányi várkapitányként. 1438-ban Albert király és neje Erzsébet Vithan várát *Rozgonyi* Istvánnak zálogosítja el, a mit 1459-ben Mátyás király Rozgonyi István fia javára megerősít. 1450-ben *Kálnay* Péter a vitányi várnagy. 1492-ben még a Rozgonyiak kezén van. Később azután a gesztesi vár sorsában osztozva, elpusztult. Bánhidának saját postája, távíró- és vasúti állomása van.

Baromlak.

Baromlak, Bars vármegye felől, a határszélen fekszik. E kisközség házainak száma mindössze 42 és lakosaié, a kik nagyjából tótajkúak és mindannyian róm. kath. vallásúak, 422. Postája, távírója és legközelebbi vasúti állomása Udvard, vagy Érsekújvár. Némelyek szerint hajdan királyi marhaállás, vagyis, mint neve is mondja: baromlak volt. Azelőtt a ma *Öregfalu* néven ismeretes dűlön állott, a honnan azonban, vízhiány miatt, át kellett telepednie. Első okleveles nyoma nem nyúlik vissza tovább, mint 1529-ig, a mikor e birtok fölött *Szentmihályi* Tamás és *Kürthy* Miklós pörösködnek. 1562-ben *Ujfalussy* Miklós kapott reá királyi adományt. 1576-ban már a török dúlásoknak esett áldozatul és mindössze öt háza állott fenn, 1669-ben pedig szintén a törököktől teljesen elpusztított helységek között szerepel. 1599-ben *Nagyváthy* Menyhért és Boldizsár is birtokosaiként vannak említve, 1603-ban pedig az *Izdenczy* családbeliek osztozkodtak rajta. 1619-ben *Csery* Mihályt, 1636-ban pedig *Bogyó* Pál özvegyét: *Borne* Katalint is a birtokosai között találjuk. Ez időtájt pusztult el másodszor. 1692-ben *Akács* Imre új adományt kap az egész Baromlakra. 1750-ben ismét más birtokosával ismerkedünk meg Borfői *Bory* László személyében, a ki itteni részét, úgy látszik, Barinay Teréznek és Bajcsy Józsefnek adta el, mert három évvel később már ezek a földesurai. A mult század elején *Platthy* Mihály, *Reinprecht* Ignác, *Rozsos* László és a *Bajcsyak* voltak a közbirtokosai, majd e családokon kívül még *Illés* György és *Pyber* Ignác. Katolikus temploma a XIV. században már fennállott.

Bogya.

Bogya, csallóközi magyar kisközség, az ú. n. Zsemlekes tó mellett. Körjegyzőségi székhely. Házainak száma 137, lakosaié, a kik kevés kivétellel ref. vallásúak, 654. Posta van a faluban, távírója és vasúti állomása pedig Bogya-Gellér. *Nemes-* és *Várbogya* községek egyesítéséből keletkezett. 1268-ban

találjuk első okleveles említését, és ekkor már vára is szerepel. Ugyanaz az oklevél már említi a mai *Zsemlyékes tavat*, *Semlekus* néven. 1387-ben a komáromi vár tartozékaként van említve és ilyenül szerepel még 1592-ben is. II. Lajos idejében Literáti, alias Bogyai Kócz János fiait: Domonkost, Imrét és Bálintot iktatják itt némely részekbe. 1654-ben *Vásárhelyi* Mihály és *Halasy* István Nemes-Bogyán királyi adományt nyernek, négy évvel később pedig *Szente* Bálint nádori adományt kap ide. 1668-ban a *Vas* családbeliek osztozkodnak rajta. 1755-ben *Baros* Ádám is birtokosaként van említve. Később azután gróf *Zichy* István és *Kürthy* Antal, a *Csepy*, *Pázmány*, *Fitos*, *Király*, *Antal*, *Csóka*, *Császár*, *Füssy*, *Szücs* és *Bereczk* családok voltak a közbirtokosai, azután gróf *Waldstein* János, majd herceg *Sabran* és most herceg *Sabranné*, szül. *Kálnoky* grófnő örököseinek van itt nagyobb birtokuk. A községet több ízben sújtották árvizek, 1895-ben pedig majdnem egészen leégett. Ide tartozik *Zsemlyékes* pusztája és a bogyai rét, a hol eddig 44 ház és 1897-ben kápolna épült.

Bokod, a Vérteshegy aljában fekvő magyar nagyközség. *Csák* Miklós testvére, *Ugrin* esztergomi érsek végrendeletében szerepel 1237-ben, a mikor e *Boukoud* nevű ősi birtokát, 25 szabadossal együtt, Lőrincznek és Jánosnak hagyományozza. 1326-ban *Bokodi* György nevű királyi jegyző nevében is felmerül. A község levelesládájában őrzött egyik, 1689-iki oklevél, betűcserével *Bodoknak* is nevezi. Idők multán a báró *Jeszenák* családé lett, majd az *Esterházyaké* és most gróf *Esterházy* Miklós Mórícznak van itt nagyobb birtoka. A község a török dúlások alatt elpusztult; az *Esterházyak* a törökök kiűzése után tótokat telepítettek ide, kiknek utódai már teljesen megmagyarosodtak. A községbeliek önszegélyző egyesületet és gazdakört tartanak fenn. 1885-ben a kolera pusztította a lakosokat. A községben három templom van, melyek közül a római katolikus 1779-ben, az ág. hitv. evangélikus 1780-ban és a református 1800-ban épült. A község házainak száma 351, lakosaié 1758. Vallásuk róm. kath., ág. ev. és ref., de közöttük az ág. hitv. evangélikusok vannak a legtöbben. Van itt posta és *Bokod-Dad* néven vasúti állomás is. Ide tartozik *Szentgyörgyvár* pusztája, mely hasonlóképp az *Esterházyaké*. Nem messze e községtől fekszik *Kereki* pusztája, melynek határában a hajdani vérteshereszturi benzés barátok templomának és monostorának a romjai láthatók; itt állott hajdan a falu is. Nem messze innen fekszenek a *gerencséri várromok*, melyek körül hajdan szintén népes helység terült el. Erzsébet királyné birtoka volt, ki azt *Rozgonyi* Istvánnak adta zálogba. 1446-ban *Rozgonyi* Jánosé lett, és ekkor, *Gerencsér* név alatt megerősített kastélya is említve van, melynek romjai a ma is látható falmaradványok. Itt feküdt még valahol a bokodi határban *Szent Erzsébet* falu is, mely azonban a török világban teljesen elpusztult. Ma már csak egy dűlőnév tartja fenn az emlékét.

Császár, magyar nagyközség a Vértessalján, 455 házzal és 2400 róm. kath., ref. és ág. ev. vallású lakossal, a kik között a reformátusok túlsúlyban vannak. Van saját postája, távíró- és vasúti állomása. Már a rómaiak korában megült hely volt, a mit az itt talált gazdag római lelet bizonyít. Első írott nyomával csak 1416-ban találkozunk, de minthogy ekkor már Mihály nevű papját említik, bizonyos, hogy ez időben már egyházas, tehát régóta fennálló helység volt. 1418-ban *Chazar* alakban van említve, *Losonczy* *Bánffy* László birtokaként. Később *Török* Imre lett az ura, ettől kapta *Héderváry* Ferencz, a ki *Battyán* Benedeknek adta zálogba. 1526-ban *Bakith* Pál, testvére, leánya és neje bírták. 1706 december végén vak *Battyán* táborozott itt és a Győr felől jövő császári csapatokat megtámadva, közülök ötszáznál többet levágott. Az *Esterházyak* 1698 táján lettek az urai és most is gróf *Esterházy* Miklós Mórícznak van itt nagyobb birtoka. A plebánia anyakönyveibe e község *Caesarea Pannonia* néven van bevezetve. Van itt egy 43 méter mély ártézi kút, erdészeti hivatal, polgári olvasóköri és hitelszövetkezet. A török világban, 1529-ben a falu elpusztult és ekkor dőlt romba ősi temploma is. 1843-ban és 1861-ben a község nagyobb része leégett. Mostani két temploma közül a római katolikus 1772-ben, a református pedig 1784-ben épült. Ide tartoznak *Kárpatus*, *Kurcsi* és *Makk* puszták. Ez utóbbi 1368-ban *Gergely* de *Mok* nevében tűnik föl. 1407-ben possessio *Mok*. *Gara* László birtoka volt, a ki azt a porvai kolostornak adományozza, a mihez *Ulászló* 1441-ben királyi bele-

Bokod.

Császár.

egyezését adja. 1514-ben Nagy Makki Uriel és Nagy Albert *Kis-Makkon* birtokosok és a kastélyuk is említve van. Később ez is az *Esterházyaké* lett. A község egyik dűlőjének *Apostagi rét* a neve. Határában feküdt hajdan Apostag falu, melyet V. László 1453-ban *Kerekes* Pál tatai várnagynak adományozott. A hajdani falu helyén még ma is sok faragott követ találnak.

Csehi.

Csehi, Bars vármegye határán fekvő, magyar és tót vegyes kisközség. Házainak száma 89, lakosaié, a kik nagyobb részben római katolikusok, 560. Postája Kolta, távirója és vasúti állomása pedig Udvard. Első nyomára 1419-ben bukkanunk, a mikor Zsigmond király *Felső-Csehit Nagyöredy* Istvánnak adományozza. Ugyanekkor *Kis-Csehi* is említve van. 1419-ben *Csehy* Ágoston Alsó- és Felső-Csehi negyedrészt, mely előbb *Gyöpös* Lászlóé volt, zálogba adja. Ugyanekkor még birtokosokként említve vannak *Kürthy* István és Magdolna, Nebojszai *Balogh* János özvegye, és *Meggyery* Pál, a kik részeit 1633-ban *Zádory* Andrásnak zálogosítják el. 1659-ben *Baranyay* István győri várkapitány kap ide donációt. 1716-ban Baranyay György egyedül bírja. Azután a *Mátéfy*, *Lipovniczky*, *Jaross* és *Dióssy* családok lettek a birtokosai és most Jaross Istvánnak van itt nagyobb birtoka, melyet 1902-ben szüleitől: Jaross Móricz és neje Lipovniczky Nepomucénától örökölt. A törökök ezt a községet sem kímélték és 1552-ben 12, 1576-ban pedig mindössze négy házat találtak itt az összeírók. 1669-ben is az elpusztult falvak között van említve. 1849-ben a nagysallói csatából menekülő német vasasok és a magyar huszárság között itt kisebb ütközet volt, mely az osztrákok vereségével végződött. A falu katolikus templomát Baranyay István és neje, Ebeczky Rozália 1790-ben építtették. Ide tartoznak Hasztergán és Jaross-puszták.

Csep.

Csep, magyar kisközség a Czenczó-patak mellett, 97 házzal és 571 róm. kath. és ref. vallású lakossal. Postája helyben van, távirója és vasúti állomása pedig Nagyigmánd. Szintén egyike az ősidők óta megült helyeknek, mert határában bronzkori és ősmagyar sírletekre bukkannak. A XIII. század elején Csep személynévként fordul elő. 1427-ben a királynénak és *Wygmani* Endrének a birtoka volt. Ettől fogva 1513-ig birtokosai ismeretlenek; ez évben *Gallyay* László özvegye: *Nemes Márta* van említve, a ki itteni birtokát a zsámbéki kolostorra hagyja. 1517-ben Vasdénynyei *Vas* Mátét, fiait és leányait iktatják abba a birtokba, mely előbb *Csepy* Mátéé, Jánosé és *Pálsay* Györgyé volt. 1675-ben *Pázmándy* Erzsébet és *Káposztás* Mihály özvegye is a birtokosok között szerepelnek. Később e nemesi praediális helynek számos közbirtokosát ismerjük; ezek a következők; a *Thaly*, *Huszár*, *Miskey*, *Szathmáry*, *Csajághy*, *Konkolyi*, *Balogh*, *Nyáry*, *Gáthy*, *Bereczky*, *Buzás*, *Szabó*, *Pomotyi*, *Vörösmarthy*, *Bajza*, *Csapó*, *Kiss*, *Nagy*, *Halász* és *Mátéfy* családok. Most *Pálffy* Eleknek, *Mihályi* Ignácznak és *Göbel* Lajosnak van itt nagyobb birtokuk. A községben kb. 16 oly régi nemesi kuria van, a melyek mind az itt felsorolt családok után maradtak fenn. A falu két temploma közül a katolikus 1896-ban, a református 1797-ben épült. Ez utóbbi templom építése alkalmával, a templom környékén, temető és sírbolt maradványaira találtak. A református templomot azokból a kövekből építették, melyeket a községhez tartozó ú. n. *Falu hely dűlőn* még 1788-ban látható volt nagyobb templomromokból vettek. A *Sánczra dűlő* 1809-ből való és a francziák ellen emelték. A török világban Csep is elpusztult, de csakhamar újra települt. Ide tartoznak Bojsza, Karika, Parragh puszták és Békavár major.

Csicsó.

Csicsó, a Duna közelében fekvő magyar nagyközség, 236 házzal és 1491 róm. kath. és ref. vallású lakossal, a kik között az utóbbiak vannak többségben. Posta van a községben, de a távirója és a vasúti állomása Tany és Nemesócsa. Egyike a vármegye legrégibb községeinek, s már 1172-ben szerepel, a mikor Konrád, II. Géza király jobbágya, a pannonhalmi apátságnak adományozza. Ez oklevélben neve *Sysou* alakban van írva. III. Ince 1216 évi összeírása nem említi ugyan, de III. Honorius pápa 1225-iki jegyzékében ismét előfordul: villa de *Chichou* alakban. Albaeus jegyzéke nem említi az apátság birtokai között, csak azt jegyzi meg róla, hogy Füssel határos. 1268-ban, az akkori okiratokban Csicsó már a komáromi vár tartozékaként jelentkezik, és ilyenül szerepel 1387-ben és 1422-ben is, az első alkalommal *Alsou Chychov*, a másodikban *Chycho* et alia Chycho alakban. 1460-ban is két Csicsó szerepel, Alsó és Felső jelzőkkel. I. Ferdinánd 1547-ben ideiglenesen *Ugrinovic*s Vidnek

Csicsó.
Sabran hercegné örökősei kastélya.

Dunaradvány.
Farkas Ferencz urilaka Vért puszán.

Dunaradvány.
A Pyber-féle urilak Vért puzsán.

Für.
Steiger Gyula urfalaka.

adományozza. 1562-ben már nem Alsó- és Felső-, hanem Nagy- és Kis-Csicsó vannak említve, melyeknek *Paxy* János komáromi várkapitány az ura. Később báró *Iller* János győri várkapitányé lett, a ki 1715-ben gróf *Zichy* Péternek adja zálogba. Azután a Zichyeken kívül még a *Nagy* és a *Pálffy* családot is a birtokosai között találjuk. A mult század közepe táján gróf *Waldstein* János a birtokosa, utána özvegye: gróf *Kálnoky* Adél, a későbbi *Sabran* hercegné, kinek jogutódai ma is birtokolják. Van itt egy régibb, nagy kastély is, mely szintén az uradalomhoz tartozik. E községnél lép a Duna Komárom vármegyébe. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn. A közeli Duna árvizei azelőtt sok kárt okoztak a lakosoknak, 1861-ben pedig és két évvel később nagy tűzvész pusztított a községben. Néhai *Sabran* hercegné 1889-ben a községben apácza kolostort építtetett, mely leányiskolával és kisedővővel kapcsolatos. A község két temploma közül a református 1788-ban épült, a katolikus templomot pedig 1660-ban a Zichyek építtették. Ide tartoznak Kécs és Odolló puszták, Kereszt és Szunyogszállás major, Remészi erdőszlak és Méhesház. Kécs-pusztá hajdan szintén komáromi várbirtok volt és később a Zichyeké lett. Csicsóval volt határos *Erecs* pusztá, mely II. Endrének és IV. Bélának 1234 és 1270-iki oklevelében *Erecu* néven szerepel. 1250-ben *Erechtu* alakban is említetik, az apátsági aratók részbirtokaként. Nevét a körülötte fekvő erektől kapta. Ugyancsak Csicsó határában említi egy 1592-iki oklevél *Böcs* helységet is, mely szintén komáromi várbirtok volt.

Csúz, magyar nagyközség, a Páris patak mellett, 252 házzal és 1984 róm. kath. és ref. vallású lakossal, a kik között a róm. katolikusok vannak a legtöbben. Posta van a községben, a távírója és a vasúti állomása pedig Perbete. E községet 1236-ban *Chuz* alakban említik. 1339-ben a *Szemere* nembeliek az urai; 1416-ban már *Csúzy* Mihály van említve birtokosaként. 1537-ben több közbirtokos kezén van. 1537-ben *Várday* Borbálát iktatják némely részeibe. 1540-ben a Csúzyak és osztályos társaik új adományt nyernek bizonyos birtokrészekre. 1553-ban *Felpéczy* Ferencz, *Kapocsy* Imre és *Szentpétery* János szerepelnek birtokosaiként. 1584-ben *Sárákány* György és neje, 1636-ban Várkonyi *Amade* Judit, 1644-ben Gersei *Pethő* Lászlóné, 1646-ban Csúzy Tamás zálogosítják el itteni birtokaikat. 1659-ben *Rudnay* István és Csúzy *Zsuzsa* gyermekei osztzkodnak részeiken. A török világban ez a község is elpusztult és 1669-ben néptelen, pusztá faluként van említve. Később ismét megtelepült és 1718-ban már Csúzy Ádámot említik az oklevelek egyik birtokosaként, a ki a maga részét *Fekete* Györgynek adja el. 1746-ban *Hunyadi* László lesz báró *Amade* László révén a zálogbirtokosa, de ezt a zálogjogot az Amade-örökösök megtámadják. 1755-ben a *Sembery* örökösöket és *Zmeskál* Jóbót, 1756-ban pedig az *Ocskay* családot is itt találjuk. Birtokosai voltak még az újabb korban a *Halassy*, *Csúzy*, *Petrics*, *Szalacsy*, *Held*, *Kürthy*, *Bozó*, *Wodiáner*, *Peredi*, *Szegedy*, *Léhner*, *Szigethy*, báró *Riedl*, báró *Babarczy*, gróf *Erlach* és *Végh* családok, most pedig az esztergomi főkáptalannak, *Kálmán* Rudolfnak, báró *Hammerstein* Richárdnak, *Bathó* Aladárnak és társainak, *Steiner* Mihálynak és özv. *Balogh* Kálmánnénak van itt nagyobb birtokuk és mindegyiknek egy-egy csinosabb úrilaka, vagy régi kúriája. A mult század elején különösen a Csúzy *Zsigmond*né háza és angolkertje volt híres. Csúzon vonult át Apafi Mihály fejedelem a török hadakkal Érsekújvár ostromára. A községben két templom van. Ősi katolikus temploma, melyről már 1397-ben találunk feljegyzést, a török világban pusztult el, a mostani pedig 1754-ben épült. A református templom 1793-ban épült. Ide tartoznak *Bathó*, *Kisszentmiklós*, *Pusztaszentmiklós*, *Kopáncut*, *Liget*, *Ölveczky*, *Örömhegy*, *Péterház*, *Szilley* és *Vaskapu* puszták, *Weiszberger* major és *Vadászslak*. Határában fekvő *Louth* elpusztult falu is, mely 1260—1270 körül birtokosa, *Iwan* de *Louth* nevében merül fel és még 1339-ben is Csúz szomszédjaként van említve.

Dad, magyar nagyközség a Vértések között. Van 196 háza és 1152 róm. kath. és ref. vallású lakosa, a kik között azonban a reformátusok vannak nagyobb számban. Helyben van a posta, távíró és vasúti állomás. Régi nemes község. A dadi nemesek hajdan a palotai várhoz tartoztak és annak teljesítették katonai és egyéb hadi szolgálatokat. Később azután az *Esterházyak* kezére jutott és most is nekik van itt a legnagyobb birtokuk. Az uradalom a bérlőnek itt a községen kívül csinos, kényelmes úrilakot építtetett. Azelőtt

Csúz.

Dad.

híres júhtenyvéstése volt. Halastavak is voltak itt, de most már nyomuk is alig van. Két temploma közül a róm. katolikusoké 1748-ban, a reformátusoké pedig 1735-ben épült. Az utóbbinak 1653-ból, 1701-ből és 1787-ből származó érdekes szent-edényei vannak. Az Esterházyaknak itt nagy kavicsbányájuk van, mely a vármegyei utak egy részét kavicscsal látja el. A lakosok hitelszövetkezetet, róm. kath. ifjúsági egyesületet, katolikus és református ifjúsági könyvtárt és ref. énekkart tartanak fenn. Dülői közül figyelmet érdemelnek az *Alomhegyi*, a *Bírósi* és a *Sínai-hegy* nevezetűek. 1860-ban a község házainak háromnegyed része leégett. Alig heverték ki a lakosok e csapást, a mikor 1873-ban ismét tűz támadt, mely a község felét hamvasztotta el. Ide tartoznak Alsó- és Kisharaszti puszták, továbbá a Belső major.

Dunaalmás.

Dunaalmás, dunamenti magyar nagyközség, melynek területe már az ősidők óta megült hely, a hol bronzkori, római, népvándorláskori és a vezérek korából származó leletekre akadnak. Már Szent László összeírásában szerepel; III. Incze pápa pedig 1216-ban Szent László tiszteletére épült templomát is említi. A szentmártoni apátság ősi birtokai közé tartozott és 1223-ban Endre király megerősíti Szent László adományát. 1342-ben Róbert Károly király is megfordult Almáson és innen keltezte egyik oklevelét. A tatárjárás alkalmával néptelenné vált, de 1367-ben Nagy Lajos újra benépesítette és visszavette a benczésektől. 1369-ben Ferencz nevű királyi orvos van említve bérlőjeként; 1405-ben azonban ismét az apátság birtoka és *Almási* Miklós a bérlője. 1422—1462 közt, villa Almas néven, a komáromi vár tartozéka. 1500 körül a birtokot már a *Porkoláb* család kezén találjuk. 1529-ben a törökök elpusztították. 1540-ben *Erdőhegyi* Benedek és társainak zálogbirtoka. 1570-ben népesült újra és ekkor *Rév-Almás* a neve. A török világban a község a zsámbéki basától egy malmot kapott adományban. 1651-ben és 73-ban a pannonthalmi főapát tiltakozik az ellen, hogy a király *Puchaim* Jánosnak adományozza. 1749-ben *Takács* János, Ferencz és Judit, *Király* Kata, *Varga* János, *Mészáros* István, Zsuzsánna és Éva szerepelnek a birtokosok között. Később a *Zichyek* lettek az urai, egész 1853-ig, a mikor a klosterneuburgi kanonok-rend vette meg tőlük. 1815-ben erős földrengés döntötte romba a község egy részét. 1848-ban Klapka seregei itt ütköztek meg a császáriakkal, miközben a községben heves utcái harcz fejlődött ki. A lakosok gazdakört és hitelszövetkezetet tartanak fenn. Hajdan is, ma is kiváló boráról ismeretes. Említést érdemel a Tata felé vonuló, 956 öl hosszú római töltés. A községben gyógyerejű meleg források vannak. Kőbányája arról nevezetes, hogy a komáromi várat ennek a köveiből építették. A községben két templom van, melyek közül a református templom alapja és egy része átmeneti, csúcsives modorban épült. Hajdan a benczéseké volt és már Istvánffy említést tesz róla, a barátok kolostorával együtt, mely ekkor már romokban hevert. A zsitvatoroki békét is tulajdonképpen e kolostor romjai között írták alá. A református anyaegyház itt már 1570 óta áll fönn. 1894-ben a templomot megújították. A római katolikus templom 1754-ben épült. A református egyháznak 1600-ból való érdekes úrasztali edényei vannak, a róm. kath. egyháznak pedig 1750-ből kelyhe és szentségtartója van. A község dülőnevei közül némelyek figyelmet érdemelnek. Ilyen a *Baráthegy* nevű, mely bizonyára a benczések hajdani birtoklásának emlékét örökíti meg, a *Kuruczhányás*, mely a kurucz világból maradt fenn, és a *Vöröskőalja*, melyhez azt a hagyományt fűzik, hogy ezen a részen hajdan nagy almafaerdő volt, melynek piros gyümölcse után nevezték el e részt, és a mely almafaerdőtől vette állítólag Almás is a nevét. A községgel határos volt hajdan *Sár* elpusztult község is. Az Almáshoz tartozó ú. n. *Akasztóhegy* a község régi földesurainak bíráskodási jogáról tesz tanúságot; a néprege azzal hozza összeköttetésbe, hogy Mátyás király egy ízben álruhában járván Almáson, mikor a révészek kompon a Dunán átvitték, gorombáskodtak vele, s midőn ő még erősebben vágott nekik vissza, megkötözték és egy kamrába zárták; de hívei kiszabadították, mire a király a durva révészeket a mostani akasztóhegyen végeztette ki. Ide tartoznak Ádám és Mihály majorok, Homoki, Körösi és Parti malmok és a kőbányatelep. Dunaalmás házainak száma 169, lakosaié 1134. Vallásuk róm. katolikus és református, azonban ez utóbbiak vannak többségben. Van postája és vasútja, távírója pedig Neszmély.

Nedeczky családbeliek; most pedig a Pyber testvéreknek és *Farkas* Ferencznek van itt nagyobb birtokuk és szép, kényelmes úrilakuk.

Dunaszent-
miklós.

Dunaszentmiklós, a Vértések között, ezeknek a Duna felé terjedő részén fekvő kisközség, 98 házzal és 565 németajkú és róm. kath. vallású lakossal. Postája Szomód, távirója és vasúti állomása Tata. E községről nagyon kevés feljegyzés maradt fenn. 1382-ben találjuk először írott nyomát, a mikor *Zentmyklósi* Mihály az ura, a kinek a neje *Abustiani*, vagyis *Agostyáni* Anna volt; hat évvel később azonban a tatái benzés apátság is birtokosaként van említve. Úgy látszik, hogy az apátság birtoka maradt egész a török időkig, a mikor a község elpusztult. A törökök kitakarodása után az *Esterházyak* kezére jutott és gróf Esterházy József 1739-ben németeket telepített ide Vesztfáliából. Most nincs nagyobb birtokosa. Az itteni róm. kath. templom a falun kívül, hegytetőn áll. A hagyomány szerint egy remete kezdte meg az építését és hosszú időn át kápolna volt, mígnem a hívek templommá nagyobbították.

Dunaújfalú.

Dunaújfalú, magyar nagyközség, közel a Dunához. A mult század elején a Duna partján feküdt, de a gyakori árvizek elől mostani helyére volt kénytelen telepedni. Hajdan *Alsó-Örs* volt a neve, melyet Kézai és más krónikások szerint Örs kún kapitánytól nyert. 1260 körül már mind a két Örs említve van, (a másik a mai Dunaörs pusztja). Hajdan a komáromi várjobbágyok földje volt, kiktől 1218-ban Sámuel comes itt három ekényi földet vásárolt. 1260 és 70 között az egyik Örs villa *Vrs* alakban van említve. 1256-ban IV. Béla a két Örsöt *Szeфрид* lovagnak adományozza, ki 1264-ben birtokának egy részét *Fülöp* esztergomi érseknek adja el. Közben Szent Lázár szerzetesei is szereznek itt birtokot, melyet szintén az esztergomi érsek vesz meg. Az érsekiség itteni birtokát 1305-ben újabb hagyatékkal gyarapította *Mykó* mester, ki itteni részeit hagyományozta neki s ezt később »Örs káptalani pusztja« néven nevezték. 1387-ben, mikor a komáromi vár birtoka, már az *Ujfalú* elnevezés is felmerül, de még mindig Örs jelzővel, *Vrs-ujfalú* alakban. A török világban elpusztult, de 1659-ben már ismét szerepel, a mikor *Izdenczy* András az ura, kinek magva szakadván, *Sigray* János és örökösei birtokába kerül. 1729-ben *Jankovich* Miklós kap itt érseki adományt. Később a gróf *Nádasdy*, a *Halasy*, *Sárközy*, *Vellesz* és a gróf *Zichy* családok voltak a birtokosai, most pedig *Darányi* Ignácznak, *Ruttkay* Bélának és *Ocsovszky* Oszkár Aurélnak van itt nagyobb birtokuk. A község házainak száma 106, lakosaié 1026, a kik mind róm. kath. vallásúak, de templomuk nincsen. A lakosok hitelszövetkezetet és gazdakört tartanak fenn. 1848-ban a magyar és az osztrák csapatok között itt ütközet volt. Az árvíz is gyakran sújtotta a községet. A községhez tartozó *Vadas* pusztja Mátyás király hajdani vadaskertjétől vette a nevét. Ide tartoznak Cserhát, Duna-Örs, Kis- és Nagy-Gadócz, Szentpál, Tamási és Vadas puszták és Czikeháza és Losonczy tanyák. *Cserhát* pusztja azelőtt a gróf *Zichyeké* volt. Később *Ruttkay* Mártoné, majd *Vestermayer* Károlyé lett, azután *Jokl* Vilmos, majd az *Ocsovszkyak* birtokába került és most is az övék. *Szent Pál* pusztja már 1268-ban megjelenik, a mikor is Szent Pálnak szentelt egyházát említik. Az a domb, melyen ez az ősi egyház állott, ma is a »pusztja templom« néven ismeretes. A szentpáli templom romjainak köveit a szentpéteri templom építésére használták fel. Innen származik a szentpéterieknek az a mondása, hogy Szentpéter megette Szent Pált. 1260—70 között *Szentpáli* Jób is vármegyei birtokosként szerepel és egy 1268-iki oklevél szerint ez időtájt e pusztát a győri egyház népei lakták. Újabban itt is a *Zichyek* lettek a birtokosok. 1860-ban *Ruttkay* Márton vette meg és most a *Ruttkay* Béla birtoka. *Dunaörs* pusztja az újabb korban a gróf *Nádasdyaké* volt, most pedig *Darányi* Ignác dr. földmívelésügyi miniszteré, kinek itt mintagazdasága van. *Gadócz* pusztja 1247-ben *Gothue* alakban szerepel és ekkor *Eklyi* Olthman fia András birtoka. 1260—70 között *Gothouch* néven, már faluként van említve. 1268-ban, a mikor a majki egyház birtoka, *Kothouch* alakban írják a nevét. 1483-ban az érseki papnemeseké, és ekkor possessio *Gadowc* nevet visel. 1624-ben a pannonthalmi főapát tiltakozik az ellen, hogy a Koppánmonostorhoz tartozó gadóczi jobbágyok a földadót a komáromi vár tisztjének fizessék. 1659-ben praedium, melynek *Tatay* Máté is egyik birtokosa. A mult század elején gróf *Nádasdy* Lipót, *Ghiczy* Mátyás és *Sárkány* Ferencz birtoka volt, ma *Darányi* Ignác tulajdona.

Dunaradvány, dunamenti magyar nagyközség, 188 házzal és 1268 róm. *Dunaradvány*. kath., ág. ev. és ref. vallású lakossal, a kik között a reformátusok túlsúlyban vannak. Postája helyben van, távírója Bátorkeszin és Neszmélyen, a vasúti állomása is Neszmélyen. E község területe szintén őstelep volt, a mit az itt néha felszínre kerülő bronz- és római korbeli leletek bizonyítanak. Első okleveles említése 1267-ben történik, a mikor IV. Béla *Radowan* falut, a királyi lovászok és gyümölcskertészek lakóhelyét, *Sixtus* esztergomi olvasókanonoknak adományozza. 1303-ban Péter nádor fia, *Csák* mester megtámadja *Wech* unokái *Raduan* faluját, lerombolja és a lakosokat kirabolja. 1341-ben ismét *Wech* unokáját: Miklós comest találjuk a birtokban. 1447-ben a község nevérol nevezi magát *Radványi* László komáromi követ. A török világban elpusztult és 1553-ban mindössze csak három háza, 23 évvel később is csak öt állott fenn. Csak 1615-ben találkozunk ismét egyik akkori birtokosával: *Pázmándy* Ferenczcel, a ki itteni birtokából *Step* Mártonnak zálogosít el részeket. Példáját követte 1631-ben *Apponyi* Balázs, kitől *Koháry* Péter vett zálogba bizonyos részeket. 1659-ben *Szeghy* János is egyik birtokosa, a kitől azonban *Kőrösy* Ferencz és Ilona követelik vissza a maguk részét. 1727-ben a *Huszár* családbeliek osztozkodnak rajta. Később a *Nedeczky*, *Balogh*, *Pyber*, *Kruplanics*, *Maurovics*, *Trsztjánzsky*, *Király*, *Lieszkovszky* és *Bakay* családok lettek a birtokosai. E községnél lép ki a Duna Komárom vármegyéből. A Dunán számos malma van és annyi molnár lakja, hogy külön egyesületet alakítottak. A községben fennálló két templom közül a róm. katolikus 1832-ben épült. A református hajdan csak kisebb kápolna volt, melyet 1697-ben és 1834-ben alakítottak át és nagyobbítottak meg. A református egyháznak a XVII. és XVIII. századból származó több érdekes egyházi edénye van. Ide tartoznak *Balog*, *Csóri*, *Domány*, *Földváry*, *Pusztavirt* és *Zsitvató* puszták, továbbá *Zsitvató* tanya. *Zsitvató* szintén az őskorban megült helyek közé tartozik, mert határában számos bronzkori lelet kerül elő. Már 1075-ben a garamszentbenedeki apátság itt 11 halászt kap házastul együtt. Ebben az oklevélben *Sitoutui* alakban van a neve feljegyezve. 1158-ban már vámos hely, melynek jövedelme a nyitrai püspököt illeti. 1373-ban révje is említve van. 1291-ben possessio *Sytuatw*, 1373-ban pedig *Portus de Sytwa-thew* alakban van említve. Hajdani templomának romjai a zsitvatói temető és a radványi felső malomrév között, a Duna partján még a közel multban láthatók voltak, köveit azonban széthordták. A török világban elpusztulván, nem támadt fel többé. Történelmi nevezetességet kölcsönöz e pusztának, hogy 1606-ban itt kötötte meg II. Rudolf a török szultánnal az innen elnevezett zsitvatoroki békét. A béketárgyalások helyéül a hagyomány egy régi tölgyfát jelölt meg, mely még ma is fennáll, és habár körülötte az erdőt már több ízben irtották, ezt a fát a kegyelet maiglan fentartotta. *Virt* puszta a *Zsitva* mellett, emelkedett helyen fekszik. A *Zsitva* vagy a Duna felől nézve, a *Zsitva* partján elterülő számos úrilakával szép látványt nyújt és rendezett kisebb község benyomását kelti. Szintén ősi telep, mely már a rómaiak korában lakott volt, sőt határában egy római erődnek a nyomai is láthatók voltak. 1256-ban találkozunk első okleveles említésével, a mikor IV. Béla *Werth* banai várföldnek egy részét *Szeфриd* lovagnak adományozza, a ki négy ekealja földjét *Fülöp* esztergomi érseknek adja el. Legelső birtokosai kúnok voltak és mivel IV. Béla 1260-ban egy részét *Macharias* testvérének *Istvánnak* adományozta, nyilvánvaló, hogy az első adományozás is csak a birtok egy részére vonatkozott. 1265-ben még csak *Virt* földjéről van említés. Az egykorú oklevél terra *Wert ad castrum Bana* alakban szerepelteti. 1268-ban, a mikor a banai vár jelentősége már hanyatlott, a komáromi vár tartozéka lett. Később a *Vérthy* család merül fel birtokosaként, mely innen vette a nevét is. E családnak 1598-ban magva szakadván, a *Bélyek* lettek az urai. 1662-ben *Bély* Andrásnak szintén magva szakadt, minek következtében az egész puszta *Csajághy* György és neje, *Konkoly* Borbála kezére jut. Később a *Huszár* család is birtokosa lett és 1723-ban *Huszár* Imre a maga részét *Gyulay* Ferencznek zálogosítja el. 1733-ban báró *Gyulay* Ferencz és a *Nedeczky* család között e puszta birtoka fölött peralkú köttetett. Később e két család osztályos atyafiai lettek a birtokosok, így a *Pyber*, *Balogh*, *Marton* és a

Ekecs.

Ekecs, magyar nagyközség a csallóközi síkságon. Házainak száma 240, lakosaié 1485. Vallásuk róm. kath., ref. és ág. ev., azonban a róm. katolikuskok vannak közöttük a legtöbben, s nemcsak nekik, hanem a reformátusoknak is van itt templomuk, mely 1822-ben épült, a katolikus templomot pedig 1789-ben építették. E község 1268-ban a komáromi vár tartozéka volt, de 1349-ben (*possessio Eketh*) az esztergomi érsekségnek is volt benne része. 1422-ben már a mai alakjában csendül meg a neve, az akkori írásmód szerint *Ekech* alakban. 1460-ban a nyulszigeti apácák is birtokosai és 1576-ban az apácák az ekecsiekkel némely részek hovatartozandósága fölött perlekednek. Később a *Zichyeké* lett, de a nemes lakosok az urbért nem akarván elvállalni, elhagyták a községet, minek következtében a Zichyek tótokat telepítettek ide, kiknek utódai azonban ma már teljesen magyarok. Most a csicsói uradalomhoz tartozik, melynek birtokosa ifj. gróf *Kálnoky* Hugó. A község határában 1848-ban a császáriak és a magyarok között ütközet volt. Tűzvész is gyakran pusztította a községet. Az utolsó nagyobb tüzeset 1904-ben volt. Lakosai hitelszövetkezetet és katolikus olvasókört alakítottak. Van postája, táviró- és vasúti állomása. Ide tartoznak Aszód, Búcsuházi és Tűzok puszták. *Aszód* pusztá 1268-ban Ozu néven már szerepel. 1460-ban város hely és neve *Alsó-Azolcznak* hangzik. 1595-ben komáromi várbirtok és már mai nevét viseli. Később szintén a Zichyek lettek az urai. Ekecs határában feküdt hajdan *Bolár* elpusztult falu is, mely 1268-ban még említve van, de azután nyoma vész.

Ekel.

Ekel, csallóközi magyar nagyközség, 197 házzal és 997, egyenlő számú róm. kath. és ref. vallású lakossal. Vasúti állomása van, postája Nemes-ócsa, távirója Nagytany. Népvándorláskori telep volt, a mit több itt felszínre került lelet bizonyít. 1229-ben találjuk első írott nyomát. Ez idő szerinti birtokosa *Eklyi* Althumon özvegye, majd *Eklyi* Farkas is, 1261-ben pedig *Eklyi* Endre fiai osztozkodnak rajta. 1268-ban villa *Ekl* rengeteg mocsarak közepén fekszik. Úgy látszik, hogy ebből az időből valók azok a hajófenék-darabok is, melyeket a Dorottya ér és a Szántó ér közepén, négy lábnyi mélységben találtak. 1326-ban *Ekli* Lőrincz Guleri (*Gelléri*) Páltól vett meg itt egy zálogbirtokot. 1553-ban *Kolos* Jánost is a birtokosai között találjuk, kinek a birtokára azonban 1567-ben *Thury* György kap királyi adományt. 1607-ben *Somlay* Györgyné, *Szentgyörgyi* Györgyné és *Ivány* Boldizsár részeit elzálogosítják. 1609-ben *Páthy* Katalint is birtokosaként találjuk említve, de 1618-ban a pannonhalmi apátság is birtokosa lehetett, mert egy akkori oklevél az apátság ekli jobbágysait emlegeti. 1634-ben *Tóthi Lengyel* János is birtokosa, ki a maga részét *Gencsy* főapátnak zálogosítja el. Később az *Esterházy*oknak is van itt birtokuk, a kiktől ezt 1700-ban az *Ordódy*ak igénylik. 1723-ban birtokosa *Csák* János is, a ki a maga részét átruházza a *Cseh*yekre és *Keller* Ádámmra. 1726-ban *Móroc*z Krisztina a maga részét *Ujlaky* Ferencznek adja el. 1728-ban *Füssy* János, *Csorba* Ferencz és János és *Hajnal* Ádám, egy évvel később pedig *Vörös Vendég* György is a birtokosai közé tartoznak, de az utóbbi a maga részét *Ujlaky* Ferencznek adja el. 1781-ben özvegy *Cséc*sy Istvánné szül. *Muray* Anna, 1804-ben pedig a *Milkovics* család is birtokosa, majd pedig a *Zámory*, *Csorba*, *Pázmány*, *Csontos*, *Csepy*, *Gerdenics*, *Nagy*, *Szigethy*, *Sárközy*, *Hollósy*, *Domonkos*, *Lély*, *Somody*, *Kovácsy*, *Bese*, *Baranyay*, *Ghiczy*, *Hetényi*, *Magyary*, *Balásy*, *Jezerniczky*, *Horváth* és *Végh* családok. Itt lelkészkedett 1668-ban *Szenczi* Izsáki János superintendens, ki »vádolásba esván«, Komáromban, a mostani szentháromságszobor helyén máglyán hamvadt el. Itt lelkészkedett továbbá 1848-ban a híres tudós *Hetényi* János református pap, akadémiai tag és író is. Most *Fejérváry* Gézának, *Beniczky* Lajosnénak, *Mocsáry* Lajosnak, *Ráth* Károlyné és *Milkovics* Imre örököseinek, *Kánia* Vilmosnak, *Krámer* Mórnak és *Kalicza* Gézának van itt nagyobb birtokuk. A községben két templom van; ezek közül a róm. katolikus 1827—30-ban, a református pedig 1801-ben épült. Ez utóbbinak egy 1613-ból való érdekes urasztali pohara van. Ide tartoznak Felaranyos és Róczháza puszták és Viharos nyaraló. *Róczháza* régi telep. Egy 1741. évben kelt irat *Ekel*t a róczházi és dérhidjai szállásokkal említi. Külön praedium s az érsekléli székhöz tartozott. 1780-ban a *Hajnal* család birtoka, 1810 körül háromnegyed részben *Balázs*i Ágostoné, egynegyed részben az esztergomi érsekségé, mely azt

1832-ben *Milkovich* Antalnak és *Zsigmond*nak adományozza. Balászi a maga háromnegyed részét az 1840-es évek elején *Külkey* Henriknek eladja; most az ekeli és ócsai lakosok bírják. *Felarányos* pusztá már 1268-ban szerepel és ekkor a szolgagyőri vár tartozéka. 1578-ban találjuk azután ismét nyomát, a mikor praedium és a komáromi vár tartozéka, de *Nagy* István özvegyének is van benne része. Később a gróf *Zichy*ek és más közbirtokosok kezére jutott. *Viharos* nyaraló fensíkon fekvő, szép úrilak, mely *Erdélyi* Zoltán tulajdona, kinek itt mintaszerű szőlőtelepe van. Ekel határába olvadt *Andrásháza*, hajdan *Andráshida*, melynek nevét ma már csak az *Andrásháza* nevezetű dűlő tartja fenn. Már *Albeus* jegyzékének egyik határleírásában van említve és azonosnak látszik azzal az *Andrásházzal*, a hol a pannonhalmi apátságnak még 1618-ban birtoka volt. De nemcsak az apátságnak, hanem 1576-ban *Kis-Györgyffy* Farkas fia Lászlónak is volt itt birtoka, ki a maga részét *Hathalmi* Imrének adja el. Ugyanekkor, *Kolos* János magvaszakadtával, birtokrészébe *Thury* Györgyöt iktatják be. 1675-ben *Lengyel-tóti* János is birtokosa, a ki itteni részét *Gencsy* főapátnak zálogosítja el. 1682-ben az apátsági birtokot *Ekli Hencz* János bitorolja. 1725-ben *Csorba* Ferenczet és Jánost iktatják némely részekbe, három évvel később pedig *Füssy* János és Márton, *Hajnal* Ádámnak adják el birtokaikat. E község határába olvadt *Szántó* elpusztult falu határa, mely 1258-ban vétel útján került a pannonhalmi apátság birtokába. 1380-ban a garamszentbenedeki apátság és hat évvel később *Szántói* *Kolos* fia Jakab mester is birtokosaiként szerepelnek. Később az esztergomi káptalané lett.

Ete.

Ete, magyar nagyközség, nevét némelyek szerint a Névtelemtől is említett hét kún vezér egyikétől, *Etétől* vette, a kitől az *Ethey* nemzetség is származik. 1277-ben akadunk az oklevelekben első írott nyomaira. IV. László *Ethey* földet, a hol azelőtt a szolgagyőri várjobbágyok és a királyi hírvivők laktak, *Csepeli* Benedek hantai prépostnak adományozza. 1335-ben *Ethey* János és Péter birtoka, kiknek elődeit az itteni királyi hírnökök sorából, a szabadosok osztályába vették fel. Ugyanez az oklevél már a minden szentek tiszteletére emelt kőtemplomát is említi. 1348-ban a királyné megengedi, hogy az egy évvel előbb fej- és jószágvesztésre ítélt Jakab fia Jánosnak *Ette* nevű birtokát, a kivégzett fia és özvegye tíz márkáért visszaválthassák. 1450-ben is említik. 1500-ban *Lewkes* Ferencz és *Koromlay* István erőszakkal elfoglalják a *Jakabfyak* itteni birtokát, a mi ellen az érdekeltek tiltakoznak. 1520-ban az *Ethey*eken és a *Koromlay*akon kívül még *Vasdinnyi* *Vas* János, *Csepy* Benedek, *Biró* János, az *Eörkényi* és az *Akay* családok is birtokosai. A török világban elpusztult és mostani lakosait akkori birtokosa, gróf *Zichy* István 1648-ban telepítette ide. 1659-ben *Tatay* Máténak és nővérének négy nemesi kuriájok volt itt. 1698-ban az *Esterházyak* is birtokosai lesznek. Most a m. kir. állami ménésbirtok uradalmához tartozik. A község lakosai valamennyien reformátusok; templomuk 1645-ben épült, de csak 1817-ben kapott tornyot. A községházán kegyelettel őrzik az 1848-iki szabadságharcz alkalmával, az itteni önkéntes csapat számára készült nemzeti lobogót. A lakosok községi hitelszövetkezetet tartanak fenn. Az ú. n. *Döbönkúti* forrás vize kéntartalmú és gyógyító hatása van. A község házainak száma 241, lakosaié 1219. Helyben van postája, távirója és vasúti állomása. Ide tartozik *Apáti* pusztá, mely 1334 előtt a pannonhalmi apátság birtoka, a hol 1334-ben *Powsa* János és *Chyzer* Pál némely birtokrészekre királyi adományt nyernek. 1520-ban a főapátságot iktatják itt birtokba. 1615-ben ismét más birtokosaival találkozunk; ekkor ugyanis *Iványi* Anna a maga részét, 10 évre, *Gyárfás* Mihálynak adja át. Ugyanezt teszik 1616-ban, birtokuk felével, *Kulcsár* Imre és osztályos atyafiai is. 1663-ban a pannonhalmi apátság a maga birtokát *Csepy* Jánosnak adja bérbe. 1673-ban *Gyárfás* István és *Miklós* itteni zálogjogukat *Pázmándy* Györgynek adják el. Később a *Némái Tárca* család lett az ura; de e család fiágban kihalván, a leányági örökösök tették rá kezüket a birtokra, melyet azonban a királyi fiskus visszakövetelt. További sorsa *Kisbérével*, mely ide közel fekszik, azonos.

Felsőgalla.

Felsőgalla, kisközség a *Vértess* tövében, 264 házzal és 1621 róm. kath. vallású, nagyobb részben német ajkú lakossal. Postája, távirója és vasúti megállója helyben van. Itt van a körjegyzőség székhelye és a tatabányai közsébbányának egyik telepe. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn.

Ősidők óta megült hely, a hol rézkori leletekre bukkantak. Hajdan az *Altes Dorf*nak, vagyis régi falunak nevezett dülő helyén feküdt és mostani lakosait, a török pusztítások után, csak 1735-ben telepítette ide gróf *Esterházy József*, 1251-ben már nyoma van. 1450-ben *Rozgonyi Rajnald* és *Ozsvát* birtoka, melyet *Rozgonyi János* fia *István* erőszakkal elfoglalt. A többi *Esterházy*-féle birtokok sorsában osztozott és most gróf *Esterházy Pálnak* van itt nagyobb birtoka. Róm. kath. templomának építési ideje ismeretlen.

Felsőgellér, csallóközi magyar kisközség, Alsógellér szomszédságában. Házainak száma mindössze 35, lakosaié pedig 178, és ezek mindannyian református vallásúak. Templomuk is van, mely 1786-ban épült. Postája *Bogya*, távirója és vasúti állomása *Bogya-Gellér*. Régi nemesi község, melynek birtokviszonyai Alsógellérével azonosak s állandóan e szomszédjának sorsában osztozott. A múlt század elején a *Csepy*, *Kürthy*, *Külkey*, *Antal*, *Vas* és *Király* családok voltak a nagyobb nemesi közbirtokosai, most azonban itt nagyobb birtoktest nincsen. A *Millérhát* és *Likócs* nevű dülői némi figyelmet érdemelnek. Úgy látszik, hogy az úgynevezett likócsok mesterségesen a földbe vájt lyukak voltak, a hova a lakosok veszedelem esetén menekültek. 1862-ben, 76-ban és 99-ben nagy árvízveszély tartotta rettegésben lakosait, a kik mind a három árvíz alatt roppant károkat szenvedtek.

Felsőgellér.

Für, magyar nagyközség, a Páris patak mellett. Van 167 háza és 1079, nagyobb részben róm. kath. vallású lakosa. Postája, távirója és vasúti megállója helyben. Első nyomára 1505-ben *Füri Balogh János* komáromi követ nevében találunk, a mikor is *Fyur* alakban van említve. 1538-ban *Senye Gáspár* és *Boldizsár*, 1549-ben *Palásthy János* vannak említve birtokosaiként, a kik közül az első a *Csúzyaknak*, az utóbbi pedig *Nagyváthy Mártonnak* zálogosítja el itteni részeit. A török dúlásoknak ez a község is áldozatul esett és 1552-ben mindössze 12 lakható házat találtak itt, sőt 24 évvel később is csak 15 háza volt. 1562-ben az *Ujfalussy* család új adományt kap az egészre, de úgylátszik, újra elpusztult, mert 1669-ben is a törököktől elpusztított falvak között van említve. A török portyázások idejében a füri lakosok az erdőbe, a mostani pusztafüri határba rejtőzködtek. Csak 1692-ben találkozzunk újabb birtokosával: *Akács Imrével*, a ki az egész birtokra a nádortól új adományt nyer. 1734-ben *Fekete Györgyöt*, *Csúzy Imrét* és *Király Mihályt* is birtokosaiként említik. 1750-ben a *Ramocsaházyak* a maguk itteni részét *Csery Sándornak* adják át. 1754-ben a *Hunyadiak* is birtokban ülnek itt, de ezt a birtokot *Ocskay Juliánna*, férjezett *Balogh Pálné* igényli. 1755-ben *Zsembery Gábor* örökösei és *Zmeskál Jób* is birtokosai. 1778 körül a *Disznóssy* család volt *Fürön* földesúr, utána pedig örököse: a *Disznósi Horváth* család, mely azonban elszegényedvén, innen elköltözött. Azután a *Bólya*, *Pócs*, *Kómár*, *Tóth*, *Katona*, *Vas*, *Vig*, *Nagy*, *Jankovich*, *Pálffy*, *Szalay* és *Ordódy* családok kezén volt, most pedig *Danóczy Steiger Gyulának* és *Varga József* örököseinek van itt nagyobb birtokuk. Ez utóbbiak a régi *Szalay*-féle kuriában laknak. *Steiger Gyulának* kényelmes szép úrilaka is van. Van itt gőzmalom is. A községbeli róm. kath. templom építési ideje ismeretlen. Egyik kelyhe az 1695. évszámot viseli. Ide tartozik *Pusztafür*.

Für.

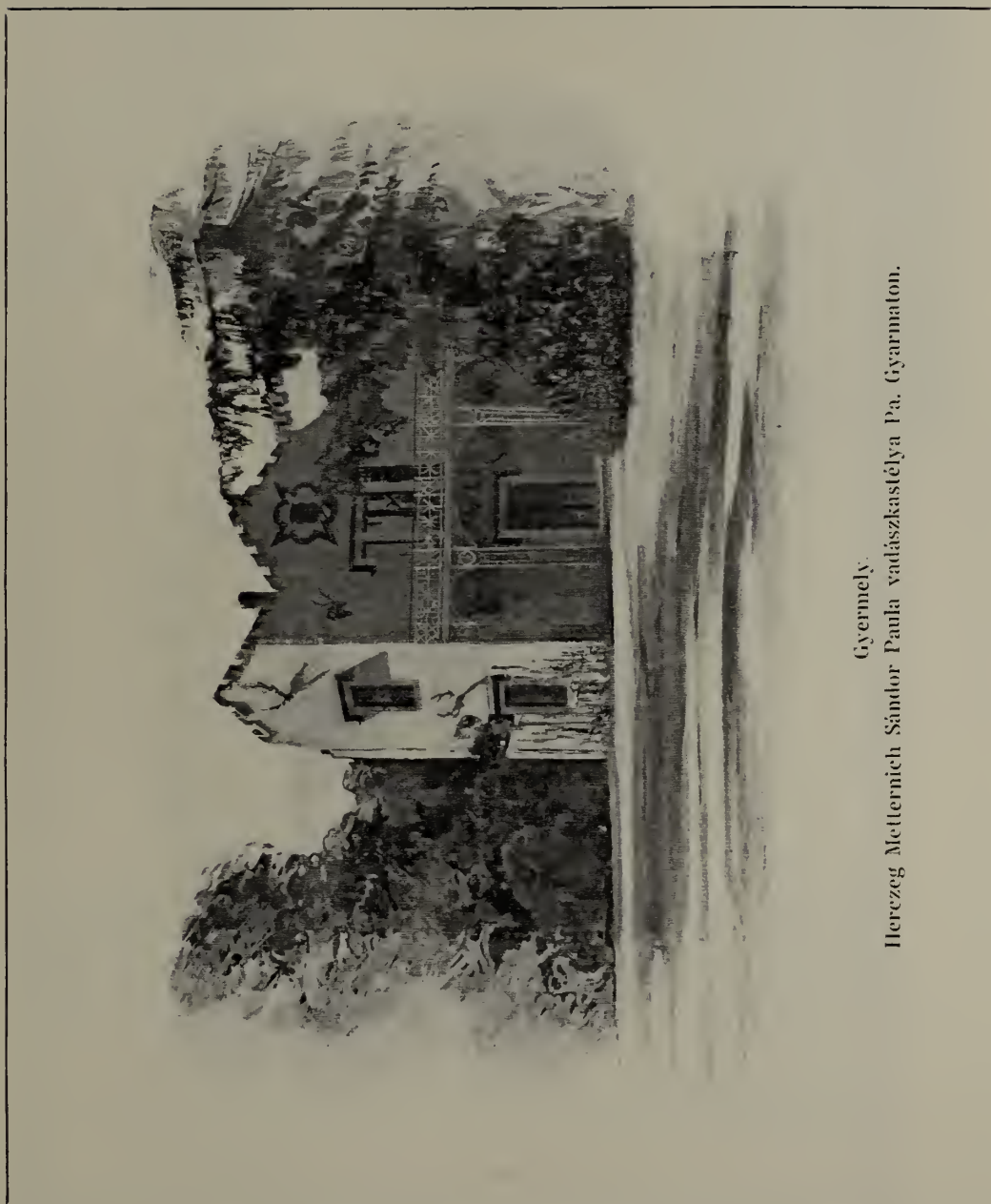
Füss, magyar nagyközség, a Duna közelében, III. Incze pápa 1216-iki összeírásában tűnik fel először *Fys* néven, a pannonhalmi apátság birtokaként. Volt azonban még egy másik *Füss* is, mely 1268-ban villa *Fyuz* és *Fyus* alakban komáromi várföldként jelentkezik. Később *Nagy* és *Kis* jelzőkkel merül fel; *Kisfüss* idővel elpusztult és a mai község határába olvadt. 1383-ban *István* pannonhalmi apát *Nagy*- és *Kis-Füst* praediális nemeseknek adományozza, a kik előbb az apátság jobbágysai voltak. 1604-ben *Nagy-Füss* pusztaként van említve, melynek részeit *Füssy István* *Tóth Istvánnak* és *Akay Istvánnak* zálogosítja el. 1700-ban *Anyos Teréz*, *Galánthai Balogh István* özvegye, fiával *Jánossal* és leányával *Magdolnával*, új adományt nyernek e birtokra. Később a főapátságon kívül még a *Ghyczy*, *Szabó*, *Matkovich*, *Kajdacsy*, *Orbán*, *Pázmány*, *Privicz*er, *Markovich*, gróf *Somogyi*, *Pach* és *Tara* családok voltak a közbirtokosai, most pedig a pannonhalmi főapátságnak, özv. *Balogh Kálmán*-nének és *Hriastélyi Károlynak* van itt nagyobb birtokuk. 1867-ben az egész község leégett. A község házainak száma 78, 571 lakossal. Vallásuk róm. kath. és templomuk a XVIII. század építési modorát viseli ugyan magán, de azért

Füss.

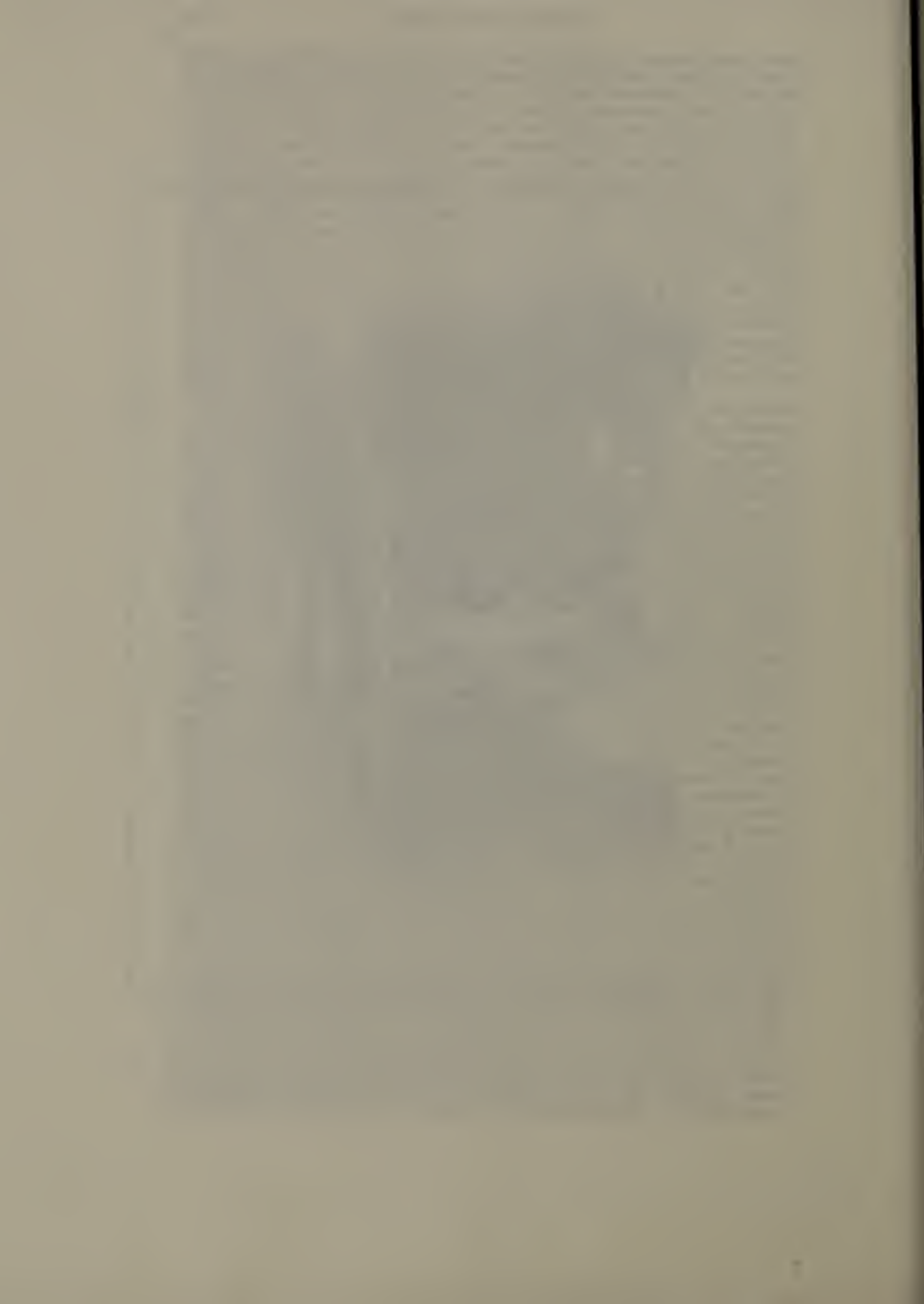
sokkal régiebbnek látszik. 1762-ben átalakították, a mikor *Schaller* István festő szép freskókkal díszítette fel. Ide tartoznak Almás, Erecs, Karom, Kisfüss és Ronka puszták, az ásványtói csárda és a bezdányi erdőőrak. Az *ásványtói csárda* helyén hajdan népes helység volt, melynek temploma a ma is pusztá templom néven ismert helyen állott. 1226-ban találjuk már okleveles említését praedium *Assuantheu* alakban, a mikor a pannonhalmi apátság birtoka; később a komáromi váré volt. 1538-ban *Komáromy* Mihály zálogbirtoka. 1546-ban *Nyilkai* Mihályé, ki az apátságnak visszabocsátja. *Almás* pusztá nem lehet régiebb telep, mert korábbi adatai ismeretlenek. A mult század elején gróf *Zichy* Miklós birtoka volt. *Erecs* pusztának már a tatárjárás előtt a pannonhalmi apátság volt az ura. Szent László összeírásában *Erecu* néven van feljegyezve, de *Albeus* már *Erechtu*, vagyis *Erecstő* néven említi, a hol a véneki halásznak tavuk és legelőjük volt. *Karom* pusztá szintén régi főapátsági birtok. *Ronka* pusztá villa *Runka* néven van említve, a mikor harmadát Antal fia János comes a pannonhalmi főapátnak eladja. III. Incze pápa jegyzékében már a mai néven van feljegyezve, de jó ideig *Renka* néven is ismeretes volt. 1254-ben egész *Runka* az apátság birtokába került. *Kisfüss* elpusztult község emlékét ma már csak a hasonló nevű pusztá tartja fenn. Füssel volt hajdan határos *Haraszi* is, mely 1250-ben villa *Harozty* alakban szerepel. Ma már csak dülő tartja fenn a nevét.

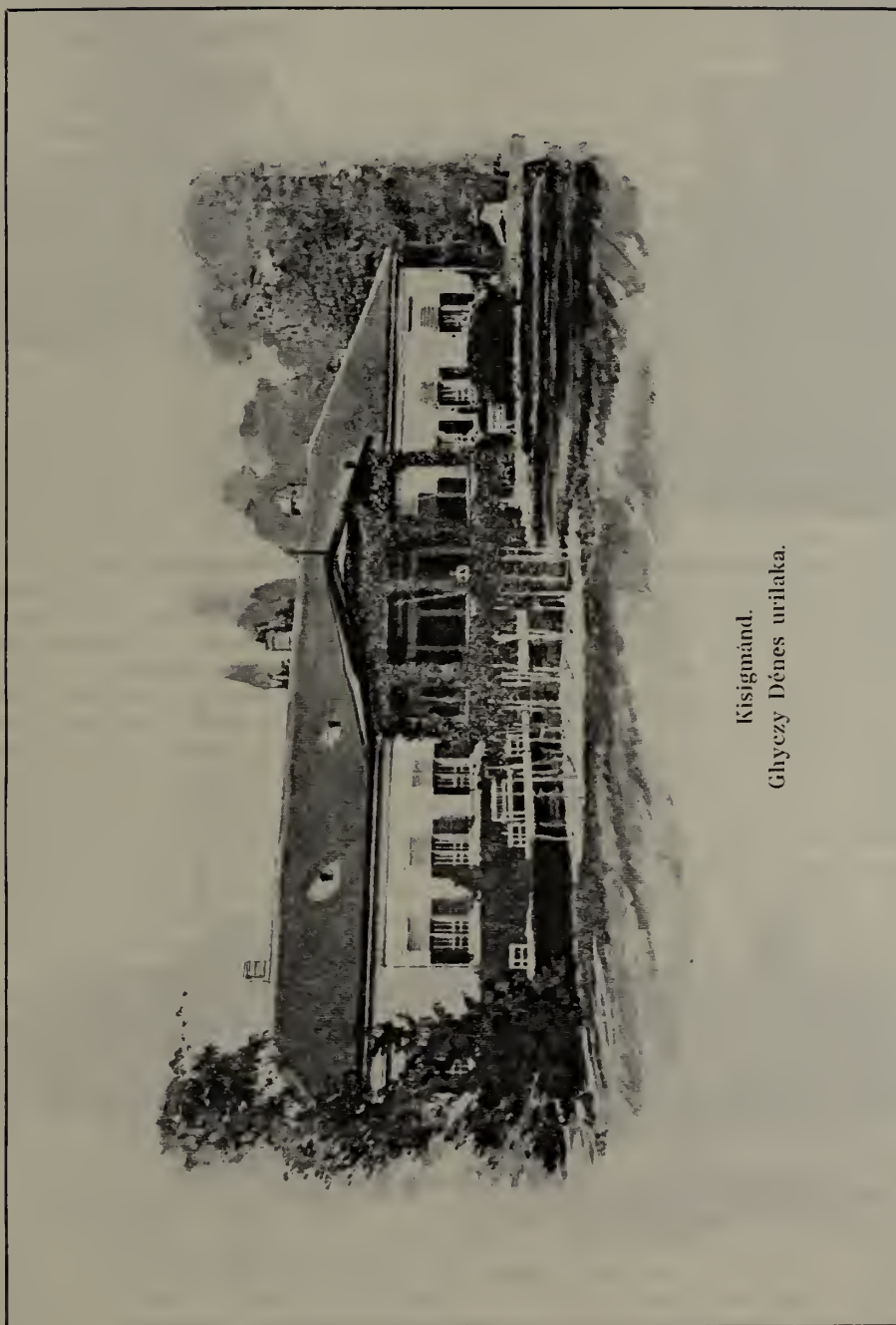
Gúta.

Gúta, magyar nagyközség, a Kisduna és a Vág összefolyásánál, 1200 házzal és 7723 róm. kath. vallású lakossal. Postája, távbeszélője és távírója helyben van, legközelebbi vasúti állomásai pedig Ekecs, Érsekújvár, vagy Komárom. Mind lélekszám, mind pedig terület tekintetében a vármegye legnagyobb községe. Határa 22.000 hold termékeny rónaság, mely azonban alacsony fekvése következtében a vizektől sokat szenved. Most már három ármentesítő társaság védőgátjai oltalmazzák határát a vizek betörése ellen. Mind a három társulat szivattyutelepeket tart fenn, hogy a tavaszi magas vízállás következtében átszivárgó és évenként óriási területeket elöntő talajvizeket sikerrel levezethesse, miáltal sok föld válik művelhetővé. A község ma már a harmadik helyen fekszik. *Nagygúta* és *Ógúta* nevű dűlői e régi község helyek emlékét őrzik. A község levelestárában őrzött régi oklevelek azt sejtetik, hogy Gútát, az Árpádok idejében, tiszamelléki jászokkal telepítették be; erre mutat a lakosság szokása, életmódja, építkezése, stb. is. Gúta régi épületei czölöpökön állanak. A czölöpök rőzsével vannak befonva, felül pedig szalmával gyúrt sárral megtapasztva. Az ősi telepítés után Gúta több ízben népesült újabb bevándorlókkal, rendesen oly vidékekről, melyeket a török-tatár pusztított, hogy itt a vizek és sűrű nádasok között elszigetelt s így nagyobb biztonságot nyújtó helyen keressenek menedéket. A beköltözöttek azután megtartották azt a nevüket, melyet előbbeni községükből magukkal hoztak. Így voltak és vannak itt Fűri, Madari, Kürthi, Lévai, Marosi, Komáromi, Kéri, Csábi és más községbeli lakosok. 1268-ban villa Gúta néven már az esztergomi érsekség birtokaként van említve, de ugyanekkor a *Szemere* nembeli Bertalan comesnek is volt benne része, mert 1281-ben itteni birtokát ő is az esztergomi érsekségnek hagyományozza. 1349-ben I. Mária királynő itt, a Duna és a Vág összefolyásánál, négyszögű földvárat emeltetett, melyet előbb *Békevárnak*, majd később *Békavárnak* neveztek. 1527-ben *Martonosi Pesthényi* Gergely volt a gútai várkapitány. 1664-ben ezt a várat újra megerősítették. 1669-ben Gúta maga is jól megerősített város, a vár helyőrsége pedig, *Fruhwurth* Mátyás parancsnoksága alatt, 130 harczosból állott. 1707-ben *Stahremberg* Guidó ismét megerősíteti a várat és megfelelő számú őrséggel látja el. Később a vár helye, nagyobb árvizek idejében a gútaiak temetkező helyéül szolgált. E község régi szabadalmas hely, és 1551-ben már város, különféle privilégiumokkal, melyek négy országos vásár tartására jogosították. E különféle kiváltságok adtak okot a gútaiaknak arra a feltevésre, mintha a lakosok a jobbágyi kötelékek alól is fel voltak volna mentve. Ez évszázados perekre és zavargásokra adott okot és ennek köszönheti Gúta azt is, hogy határa még maig sincs tagosítva. Hozzá lévén szokva a városházán való gyülekezésekhez, a hol mindig az volt a jelszó, hogy »a város jogait és privilégiumait nem engedjük«, ebből valami parasztköztársaságféle fejlődött ki, mely sem földesurat, sem más hatalmat maga fölött ismerni nem akart és a legfőbb bíróságok ítéleteiben sem nyugodott

Gyermely.
Herceg Metternich Sándor Paula vadászkastélya Pa. Gyarmaton.

Kisigmánd.
Glyczy Dénes urilaka.

Kisigmánd. — Ghyezy József urilaka Puszta-Szentmihályon.

Kisigmánd. — Thaly Ferencz urilaka Puszta-Szentmihályon.

meg, hanem azok ellen is a királyhoz fellebbezett. Azelőtt a bécsi udvarnál is annyit alkalmatlankodtak ily peres ügyekben, hogy a gútaikat az előjegyzési irodába már be sem akarták bocsátani. Egy ízben még azt is megcselekedték, hogy I. Ferencznek egy, szerintük reájuk nézve sérelmes határozatát, I. Napoleon francia császárhoz fellebbezték meg. A két Gúta község a török világban pusztult el. Akkoriban a Vág balpartján feküdtek. A pusztulás után áttelepedtek a Vágon és Kisdunán túl, a csallóközi oldalra. *Nagygútán* 1552-ben az összeírók mindössze 33, *Kisgútán* pedig csak 7 lakható házat találtak. A lakosság főfoglalkozása hajdan a halászat és a vadászat volt. Akárhány régi feljegyzést találunk, melyek szerint a vármegye több ízben felszólította az előljáróságot, hogy ennyi vagy annyi mennyiségű vagy súlyú halat szállítson Pozsonyba, valószínűleg az érseki udvar számára. Ezenkívül főfoglalkozásuk a ló-, szarvasmarha- és a sertésenyésztés volt. Míg a vizek nem voltak töltések közé szorítva, addig a határban nem voltak posványok sem, s így a mételetől félni nem kellett. A gulyák és csordák egyik magaslatról a másikra usztattak, mindenütt bő legelőre találva. Mindenki annyi állatot tartott, a mennyit tudott, és ott legeltetett, a hol neki tetszett. A teletetés is majdnem szabad ég alatt történt, a mitől az állat rendkívül edzett lett. Ma a lakosság főjövedelmét a széna szolgáltatja, melyből évenként 50—60.000 mmázsa kerül forgalomba. A Dunán Budapest felé úszó szénás-hajók mind gútaiak. A gyümölcsstermelés is fontos gazdálkodási ága a gútai polgárnak, a ki azt nagy kedvvel üzi. A gútai vállalkozók összevásárolják még fáján a gyümölcsöt, szekérszámba viszik a gyümölcsben szűkölködő Csallóközbe és a pozsonymegyei Mátyusföldre, a hol gabonafélével cserélik el, ugyanannyi szekér gabonát hozván vissza, mint a hány szekér gyümölcsöt elvittek. Mocsaras vidéke ellenére, Gúta lakossága az 1880-iki népszámlálástól a következőig majdnem ezer főnyi gyarapodást mutat, míg a múlt század elejétől a lakosság száma az utolsó népszámlálásig 3000-ról 7723-ra emelkedett. 1715-ben az egész község, a templommal és a községházával együtt leégett, de a gútaiak ezt a bajt is csakhamar kiheverték. 1899-ben ismét nagy tűz pusztított a községben, a mikor házainak fele hamvadt el. A község plébániája az esztergomi főkáptalan statútumaiban már 1397-ben említve van. Régi temploma az 1715-iki tűzvész alkalmával elpusztulván, a mostani katolikus templom 1724-ben épült, az 1721-ben elhalt Keresztély Ágost százsz herczeg, bibornok, esztergomi érsek hagyatéka terhére, a kincstár gondozása mellett. Ugyancsak a kincstár rendeletéből, Mária Terézia uralkodása alatt, az esztergomi érsekség költségén, 1772-ben megnagyobbították, mint ezt a templom homlokzatán látható felirat bizonyítja. E templom a község közepén emelkedik, lőrészekkel ellátott bástyafalakkal körülvéve. Van a községben fogyasztási, értékesítő és hitelszövetkezet, négy temetkezési egyesület, mindegyik kb. 600—600 taggal, és egy gőzmalom. Ide tartoznak Császtamellék, Kíssziget, Nagysziget, Örtény, Seregakol, Nagygútai, Vágbalparti és Vágjobbparti tanyák.

Gyermely, a Vértések között fekvő magyar kisközség, körjegyzőségi székhely, 250 házzal és 1597 róm. kath. és ref. vallású lakossal, a kik között a róm. katolikusok vannak nagyobb számmal. Postája helyben van, távírója Zsámbékon, vasúti állomása Bicskén vagy Herczeghalmon. Határában római leletek kerülnek elő, a mi azt bizonyítja, hogy már a rómaiak korában is lakott hely volt. »*Német halála*» nevű dűlőjén egy előkelő rómainak a sírkövét találták. Ez a dűlő állítólag onnan veszi a nevét, mert a Rákóczi-féle szabadságharc alatt menekülő császáriakat, üldözőik itt verték agyon. Régibb története ismeretlen és csak azt tudjuk róla, hogy református anyaközsége 1645-ből való. A török világban elpusztult és mostani lakosait Szomorrról és Zsámbékról telepítették ide. A gróf *Sándor* család volt a földesura és most gróf Sándor Móricz leányának, *Metternich* Paula herczegasszonynak van itt nagyobb birtoka. Említést érdemel az itteni takarékmagtár, hitelszövetkezet, gazdakör és mezőgazdasági szeszgyár. A faluban két templom van, melyek közül a róm. katolikus 1749-ben, a református pedig 1786-ban épült. A községnek három dűlőneve érdemel figyelmet. Ezek a *Pénzsás* nevű, a hol hajdan, a hagyomány szerint, kincseket leltek, a *Jancsári* dűlő, mely a török világban itt garázdálkodott janicsárok emlékéét tartja fenn, a *Benczevár* dűlőn pedig állítólag hajdan, az árpádházbeli első királyok idejében valami kis vár állott. Említést érdemel, hogy Bencze várával szemben a Vörös-hegy délkeleti részén,

Gyermely.

a Károlyhegyen *Osváth* Imre budapesti kir. törvényszéki bíró kutató-tárna segítségével eredményes kőszénkutatót végeztetett és a doroghoz hasonló, kiváló minőségű kőszén tár fel. Elismert szaktudósok a gyermelyi határ területének medenczeit eocénkori településnek találták. Ez a megállapítás arra enged következtetni, hogy itt nagybbszerű kőszénbányászatra lehet kilátás. Ide tartoznak Pusztagyarmat, Jancsár, Kisjancsár és Kablás majjorok, Küllöd erdészlak, sötétvölgyi téglaház és szeszgyártelep. *Pusztagyarmat* már 1268-ban falu. 1485-ben a Marczelházi *Posár* család új királyi adományt nyer reá. A török világban ez is elpusztult és lakosait később a szomszédos községekből telepítették ide. A gróf *Sándor* család kezére jutott és ma a *Metternich* Paula herczegasszony birtoka. Nagyterjedelmű vadaskert, csinos kápolna és szép vadászkastély van itt; ez utóbbit még a gr. Sándor család építtette. E kastélyban sok relikviát őriznek a híres gróf Sándor Móríc idejéből. Van itt számos érdekes festmény és metszet, gróf Sándor Móríc gazdag vadászfegyvergyűjteménye, egyéb reá vonatkozó és tőle származó emlékek, stb. A herczegasszony és vendégei itt szokták tölteni évente a szarvasbögés idejét. A gyarmati erdőnek *Küllödi homlok* nevű részén hajdan falu állott, melynek maradványaira néhol még ma is rábukkannak.

Héreg.

Héreg, magyar nagyközség, a Gerece hegy alatt fekszik. A tatárjárás előtt az ú. n. *faluhelyi dűlön* állott, de a tatároktól elpusztítottatván, mostani helyére települt. A rómaiak idejében Héreg területe is lakott volt. Az ú. n. *Újhegyi szőlő* dűlőjének tetején egy sáncz látható, a hol még most is gyakran találnak Neró idejebeli római pénzeket. A török világban *Zereg* néven van említve. 1552-ben mindössze négy lakható házat találtak itt. 1690-ben újra települt. Katholikus lakosai Imelyről, a reformátusok pedig Ágóról származtak ide. 1326-ban már az esztergomi érsekség falujaként szerepel és ma is az érsekségnek van itt nagyobb birtoka. Az itteni *Királykúthoz* az a hagyomány fűződik, hogy Mátyás király vadászatai közben gyakran pihent meg e kútnál. 1849-ben az osztrákok az egész falut fel akarták égetni, mert a héregiek egy őrzáratukra lövöldöztek, és csak a plébános könyörgésére állottak el e szándékuktól, meglegedvén azzal, hogy a bíró házat kirabolták és félig lerombolták. A község határában állítólag a domonkosrendi barátoknak klastromuk volt, ennek azonban ma már nyoma sincsen. A községbeli két templom közül a róm. katolikus 1737-ben, a református pedig 1787-ben épült. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn. Héreg határában, a jásti hegy tövében, a jásti tó délnyugati partja fölött terült el hajdan *Fyast* elpusztult falu, melyet 1326-ban még a fyasti egyház földjeként említenek. Úgy látszik, még a tatárjárás alatt szűnt meg falu lenni. A község házainak száma 209, lakosaié 1522. Vallásuk róm. katolikus és református, de a katolikus vallásúak nagyobb számmal vannak. Postája Tardos, távírója Tatabánya, vasúti állomása Tata.

Hetény.

Hetény, magyar nagyközség a mátyusföldi síkságon, 314 házzal és 1847, nagybárra ref. vallású lakossal. Posta van a faluban, távírója Ógvalla, vasúti állomása pedig Komárom. E község területe a rómaiak idejében lakott hely volt, a mit az itt talált leletek igazolnak. Podhraczký állítása szerint, e község a Névtelennél is említett Hetény vitéztől vette volna nevét. Első okleveles említése már 1075-ben történik, a mikor *Vaghetum* néven szerepel. 1223-ban már az esztergomi érsekség birtoka, a hol az érsek itteni házához tartozó földjeit *Hogel* esztergomi főesperesnek adja el. 1240-ben a komáromi és a banai vár tartozékaként van említve. 1245-ben, a mikor Villa *Heten* alakban bukkan fel, IV. Béla itt öt ekényi földet adományoz *Folwyne*, vagyis falu véne hívének, a mi akkor hivatalos cím volt és úgy látszik, a falusi bírót jelentette. 1264-ben a komáromi és a banai várbirtokokon kívül még *Mikó* comesnek, *Sixtus* mesternek, a királyi lovászoknak, a királyi bírnököknek és a királyné népeinek is birtokaik voltak itt, melyeket IV. Béla 1264-ben *Sixtus* mesternek adományozott, ki római követi minőségében a királynak kiváló szolgálatokat teljesített. *Sixtus* azután a királyné népeinek földjeit *Mikó* comesnek adta el, a többi pedig 1272-ben az esztergomi érsekségnek adományozta. 1285-ben *Myko* comes birtokának felét eladja *Móríc* comesnek, a többi pedig 1305-ben szintén az esztergomi érsekségnek hagyományozza, mely oklevélben possessio *Hetyn* alakban van említve. 1345-ben a Heténytől északkeletre fekvő egykori várjobbágyok földjeinek birtokába szintén az esztergomi érseket

és kivüle még *Apor* fia Pétert iktatják be. Ebben az időben a Boldogságos Szűznek szentelt egyháza is említve van. 1517-ben *Illméry* Pál nyitrai kanonok itteni részét, melyet *Parucza* Kristóftól vett zálogba, újra elzálogosítja *Ujhelyi* Mártonnak. A török dúlások alatt ez a község is elpusztult és 1552-ben mindössze négy háza állott fenn. Nevét ebben a korban *Hethyn* alakban találjuk írva. Új lakosai a Garam és a Vág vidékéről telepedtek ide. Ezután az esztergomi érsekségen kívül, még csak 1734-ben találkozunk egyik birtokosával, *Sándor* Mihálylyal, a ki a maga részét *Gyulay* Ferencznek adja át. Később ez a rész is az érsekség tulajdonába került, mely itt ma is birtokos. 1856-ban és 1882-ben óriási tűz pusztított a községben és nagy részét elhamvasztotta. Csak a reformátusoknak van itt templomuk, mely a XVIII. század második felében épült. Ez az egyház több érdekes és becses szent-edényt őriz a XVII. és XVIII. századból. Ide tartozik Pustalándor és Hosszúnyilas tanya. *Pustalándor* már 1250 körül szerepel és 1291-ben két ilyen nevű helység említetik, *duae villae Nandur* alakban. E két Nandurt, mely egymással szomszédos volt, az esztergomi érsek népei és a királyi udvarnokok lakták, míg azután III. Endre király, 1291-ben, mind a két Nándur falut *Ladomér* esztergomi érseknek adományozta. 1487-ben az érseki halászsoknak egyik fontos állomása volt ez. 1554—63 között *Nandor* néven van említve, de ekkor néptelen, pusztá hely, melyet a törökök dúltak fel. Ekkor megszűnt falu lenni és *Belső- és Külső-Landor* pusztá elnevezés alatt szerepelt tovább. Belsőlándoron van a vágbalparti ármentesítő társulat szivattyútelepe. A közeli *Őrs* pusztá az esztergomi káptalan régi birtoka, mely 1305-ben possessio *Vrs* alakban van említve. — A hetényi asszonyok és leányok a hímzést háziiparként űzik és ebben, különösen az ú. n. aszur-munkában megérdemlett hírességre tettek szert.

Imely, magyar nagyközség, a Nyitra folyó mellett. Házainak száma 264, lakosaié 1478. Vallásuk róm. kath. és ref., azonban a katolikusok a lakosságnak körülbelül háromnegyed részét teszik. Postája Naszvad, távirója Ógyalla, vasúti állomása Érsekújvár. Van itt két templom, melyek közül a katolikus 1802-ben, a református pedig 1888-ban épült. Legrégibb földesura az esztergomi érsekség, mely itt mindvégig birtokos volt. Első elnevezése *Inő* alakot tüntet föl. 1408-ban *Eme*, 1438-ban pedig *Imee* néven van említve. Határában kelta leleteket találnak, a mi a község területének ősi települését bizonyítja. Újabb telepesei tótok voltak, a kiknek az utódai azonban teljesen megmagyarosodtak. *Szállás* nevű dűlője hajdan csata színhelye, vagy táborozó hely lehetett, mert itt ma is sok csontot, fegyverrészeket és más hasonló tárgyakat találnak. Tény, hogy a török világban ez a község is elpusztult és ennek az emlékezetét is érdekesen örökíti meg három dűlőnév, melyek közül a *Kemenczeháti* rétségen a törökök elől menekülő lakosok kemenczékét raktak és ott süttöttek-főztek. Akkortájt természetesen nagykiterjedésű ingovány vette körül ezt a helyet, s így kellő menedéket nyújtott. Közeliében van a *Hordóhát*, a melyen át a bujdosók élelmüket hordták és a *Szénáshát* dűlő, a honnan marháik számára szénát kaszáltak. Ide tartozik Udvarnok pusztá is.

Izsa, nagyközség, Komáromon alul mintegy 8 kilométernyire, a Duna mentén fekszik. Határa egész a Vág torkolati szögéig fölnyúlik s alább a Duna és Zsitva közét tölti be. 367 háza és 2056 róm. kath. magyar lakosa van. Postája helyben, vasúti és táviróállomása Almásfüzitő vagy Komárom. Hozzá tartozik a Hetény község melletti *Őrs* és a Zsitva melletti *Bokros* pusztá, az esztergomi főkáptalan birtokai, továbbá *Harcás* pusztá a Duna mellett, báró *Solymossy* örökösének a birtoka. Itt van a régente híres harcsási malomrév, melynek napja azóta, hogy gőzmalmok vannak, majdnem végleg leáldozott. Izsa községet már V. Ince pápának egy 1276. évi bullája említi. IV. Béla király a község halászati jogát a nyulszigeti apácázárdának adja; a pápa az adományt megerősíti és a szerzetet továbbra is különös pártfogásába ajánlja. Ez okmány említi az itteni vizafogást is, melyről a község később is mindig híres volt. Határában római castrum állott, melyről gróf Marsigli nyomán, Römer tesz említést az Arch. Értesítőben. A castrum helye Brigetióval szemben, a Dunaparton van s emberemlékezet óta »Leányvár« nevet visel. Ez elnevezéshez az a hagyomány fűződik, hogy a rómaiak korában Valentin itt tartotta kedveseit. A brigetiói Legio I. Adiutrix egy része lakta s a felső Limest védte a quadok betörései ellen. Körfalromjainak alapja annyi

Imely.

Izsa.

követ szolgáltatott, hogy Izsán minden háznak a fundamentuma abból épült és azonfelül még mintegy 100 kőkút. Jelenlegi birtokosa a Vágbalparti Ármentesítő Társulat, mely kisajátítás útján szerezte meg. A közepén húzódik végig a dunai védőgát. A török világban a község nagyobb része elpusztult és az összeírók csak húsz házat találtak lakható állapotban. A törökök zaklatásai elől elmenekült lakosság az ú. n. *kormoslapi dűlő* földalatti üregeiben vonta meg magát. 1593-tól már közbirtokosok lakják és ekkor *Somogyi Gáspár* a maga részét is Novák Mihály esztergomi szenttamási prépostnak adja el. Később Bokros pusztának az esztergomi nagyprépost, majd a főkáptalan lett az ura és most is ennek van itt nagyobb birtoka. E községet az utolsó századokban háromszor sujtotta földrengés. Az első 1763-ban volt, a második 1773-ban, a harmadik 1822-ben, a mikor két temploma rongálódott meg és az egész faluban mindössze 16 ház maradt ép állapotban. Az árvíz és a tűz is többször pusztította. 1899 szeptember 11-én a községnek majdnem a fele leégett, egy héttel később pedig az őszi áradásoktól megdagadt Duna öntötte el. 1848-ban a község határában kisebb ütközet volt. Házainak száma 369, lakosaié, a kik nagyobbára róm. kath. vallásúak, 2056. A két templom közül a református 1871-ben épült; a katolikus templom alapjában régi, mert már 1599-ben fennállott, a mikor Bocskay hajdúi felégették. 1721-ben épült fel, 1763-ban a földrengés erősen megrongálta, 1772-ig fejezték be újraépítését, egy évvel utóbb megint földrengés következtében a boltzata szakadt be, a melyet 1774-ben ismét helyreállítottak. Ide tartoznak a már említett Bokros, Harcsás és Őrsi puszták és a leányvári tanya. Ez utóbbiról már szólottunk; *Harcsás* puszta pedig egynek látszik lenni azzal a *Halas* községgel, mely 1387-ben Komáromvár tartozékaként van említve. *Őrsi* pusztáról már Hetényről volt szó, mert ahhoz sokkal közelebb fekszik.

Izsap.

Izsap, csallóközi magyar kisközség. Van 64 háza és 342, nagyobbára ref. vallású lakosa. Postája, távírója és vasúti állomása Nagymegyer. E község első telepesei halászok voltak. Itt érinti a Csiliz a vármegye határát és választja el a Csilizközt Komárom vármegyétől. 1297-ben már említve van, a mikor a *Koppán* nembeliek osztozkodnak rajta. Ekkor már Szent Kelemennek szentelt egyháza is fennáll. 1422-ben *Izsop* néven komáromi várbirtok. A török pusztítást ez sem kerülhette el, és akkor pusztult el ősi temploma is, melynek helyén, a XVI. század végén, a mai református templom épült. 1632-ben már az *Esterházyak* az urai és gróf Esterházy Miklós nádor, *Amade* Plonának, özvegy *Nagymihályi* Ferencznének zálogosítja el, a ki azonban csak négy évig volt birtokosa, mert ekkor *Szapáry* András és neje *Csat* Anna vették zálogba. Az újabb korban a gróf *Zichyek*, gróf *Waldstein*, az *Ábrahám*, *Kiss*, *György*, *László*, *Füssy*, *Bozóky*, *Tamáty*, *Nagy*, *Czine*, *Györgyi* és *Kolmár* családok voltak a nagyobb közbirtokosai, most pedig *Hikisch* Károlynak van az izsapi pusztán nagyobb birtoka és csinos úrilaka, melynek egy részét a *Brokesch* család építtette, a mostani tulajdonos pedig kibővítette, úri kényelemmel rendezvén be helyiségeit. 1873-ban a kolera pusztította a község lakosait. *Koppánsúgó* nevű dűlője még a *Koppán* nembeliek hajdani birtoklásának az emléke.

Jászfalu.

Jászfalu, kisközség a Páris patak mellett, 178 házzal és 1077 róm. kath. vallású, nagyobbára tótajkú lakossal. Posta van a faluban, a távírója és a vasúti állomása pedig Perbete. E község alapítását a szájhagyomány a tatárjáráskor idemenekült jászoknak tulajdonítja. A török világban elpusztulván, tótokat telepítettek ide. 1552-ben 10 házat írtak össze, 1576-ban már 30-at, de úgy látszik, hogy ez időtájt másodszer is elpusztult, mert 1669-ben még mindig a néptelen, puszta helyek között van említve. 1529-ben a *Csúzy* családbeliek osztozkodnak rajta. 1533-ban Bedegi *Nyíry* Ferenczet iktatják némely részeibe. 1537-ben özv. *Abafy* Ferenczné is birtokosa, a ki a maga részét a *Szentmihályi* és a *Csúzy* családoknak adja el. 1540-ben a *Csúzyak* új adományt nyernek itt. 1584-ben *Sárkány* György és neje *Ujjalussy* Dorottya: *Tessényi* Ádámnak; 1613-ban *Palugyay* Anna: *Draskovich* Jánosnak; 1636-ban *Amade* Judith: *Kerekes* Andrásnak; 1639-ben *Zsembery* Katalin és fia Boldizsár: *Nagy* Jánosnak; 1647-ben *Csúzy* Pál: *Erdélyi* Pálnak; 1718-ban *Csúzy* Ádám: *Fekete* Györgynek, végre 1746-ban báró *Amade* László: *Hunyadi* Lászlónak zálogosítja el birtokrészeit. Később azután gróf *Batthyány* Károly, gróf *Beckers*

Alfréd, a Csúzy, *Halasy, Jármy, Jaross, Rozsos, Kovács és Barta* családok voltak a közbirtokosai. A gróf Beckers-féle birtok jelenleg *Barta* Béla utódaié, a Rozsos-féle birtok pedig *Andrássy* János és neje *Barta* Anna, továbbá *Rozsos* Anna, férj. Mészárosné és *Rozsos* Artur tulajdona. A községben róm. kath. templom van, melynek építési ideje ismeretlen. Ide tartoznak *Barta, Gergyé, Ilonka, Kaszás, Kecskeméthy, Üzbég, Polka, Rozsos, Schwarcz és Weisz* puszták és a szőlőtelep. *Üzbég* nevű dűlője és hasonló hangzású pusztája a török hódoltságra látszanak utalni.

Kamocsa, vágmenti magyar nagyközség, 404 házzal és 1918, nagobbára ref. vallású lakossal. Körjegyzőségi székhely. Postája helyben van, távirója és vasúti állomása pedig Érsekújvár. Első okleveles említése 1468-ban merül fel, és ekkor a *Csúzyak* az urai. 1540-ben már több birtokosa ismeretes, mert ebben az évben *Csúzy* János, a *Dévayak*, a *Szentmihályiak* és *Szentpéteryek* új adományt nyerneek e birtokra, melyben ez időtájt *Felpéczy* Ferencznek és *Kapocsy* Imrénnek is részük volt. 1658-ban, nem tudjuk mi okból, nyitramegyei pusztaként szerepel és *Kisrécse* a neve. 1705-ben *Rétey* György kurucz ezredes táborozott Kamocsán. 1756-ban *Ocskay* Mihály cseréli el itteni birtokát, miután már előbb *Csúzy* László adta el a maga részét, és hasonlóan cselekedett 1760-ban *Ordódy* Antal is. Később a gróf *Hunyady*, gróf *Amade*, a *Balogh*, *Csúzy, Rozsos, Tajnay, Kollár, Naszvady, Végh, Pyber, Halassy, Lieszkovszky, Ghyczy és Petrics* családok voltak a birtokosai. A török világban elpusztult és úgylátszik, ennek következtében szerepel egy ideig nyitramegyei pusztaként. A Rákóczi-féle szabadságharcz idejéből a következő feljegyzést találjuk az itteni egyházi jegyzőkönyvekben: »A sok háborúban vették ugyan némely pápisták ide be ideig való szállásra magukat, mint bátorságosabb helyre, de lecsendesedvén az háború, kiki régi helyére visszament.« 1856-ban oly veszedelmes tűz pusztított a községben, hogy a falu nagy része, az egyházi épületekkel és templommal együtt, leégett és a harangok a toronyból lehullottak. Ez a templom a hajdani *Sövény* nevű elpusztult helység helyén állott. 1787-ig csak kezdetleges alkotású, fából készült temploma volt és csak az említett évben építették a mostani kőtemplomot. Ide tartoznak a *Pethes, Rácz és Szabó* tanyák.

Kamocsa.

Kecskéd, vértessaljai kisközség, az Általér völgyében. Házainak száma 157, róm. kath. vallású és németajkú lakosaié 901. Körjegyzőségi székhely. A postája és vasúti megállóhelye helyben van, a távirója pedig Környén. Előbb a királyi pásztorok lakóhelye volt, később *Oroszlán* és *Dad* sorsában osztozott. A török világban elpusztult és hosszú ideig elhagyott pusztá volt, mindaddig, míg az *Esterházyak* birtokába került; *József* gróf németeket telepített ide. Nevét is annak tulajdonítja a hagyomány, hogy a német telepesek sok kecskét hoztak magukkal és tartottak itt. Ez azonban tévedés, mert a község neve sokkal régibb. Területe már a rómaiak korában is lakott volt, mert határában gyakran találunk római régiségeket. Azelőtt híres gyümölcstermelése volt. A múlt század elejéről azt a feljegyzést találjuk, hogy több mint tizezer kiváló gyümölcsfája és híres juhtenyésztése van. Voltak és vannak itt halastavak is, melyek szintén nagyon régiek. Mostani róm. kath. temploma 1764-ben épült. Az egyház két érdekes ereklyetartót őriz, melyek még a kamalduli barátok majki kolostorából valók. Ide tartozik *Újkecskéd* tanya is.

Kecskéd.

Keszegfalva, vágmenti magyar nagyközség, melynek első írott emlékét csak 1482-ben találjuk, de a határához tartozó *Lábám nádasér* és *Misnyáló*, mely utóbbi azelőtt mocsár volt, már 1261-ben említve vannak. A község ma már nem ott fekszik, a hol azelőtt, mert a Vágduna folyton alámosta és elszakította a község területének partjait, házainak nagy részét romba döntötte, minek következtében a lakosok odébb telepedni voltak kénytelenek, úgy, hogy összeomlott régi templomának helye most a Vág túlsó partján van. Hajdan a *Posár* család birtoka volt és mezővárosi szabadalmakkal dicsekedett. A *Posár* családnak fiágban magva szakadván, a királyi fiskus tette rá a kezét, de azután *Gyulay* Ferencz kapott rá királyi adományt. A *Gyulayak* azonban nem soká birtokolták, mert 1655-ben a *Posárok* részeibe és *Posár* Lukács kastélyába *Sibrik* Dánielt iktatják be. A törökök ezt a községet sem kímélték meg. 1669-ben néptelen, pusztá faluként van említve. Később új telepesek foglalták el, és 1719-ben *Huszár* Éva és *Juliánna*, és *Disznósi* Horváth György a birtokosai.

Keszegfalva.

Majd a *Balogh, Majthényi, Missich, Csúzy, Kürthy, Horváthy* és a *Malovecz* családok lettek a nagyobb közbirtokosai, most pedig az esztergomi érsekségnek és *Pulay* Gézának van itt nagyobb birtokuk. Határában azelőtt kiváló dohányt termeltek. 1848-ban itt a magyar és az osztrák csapatok között ütközet volt. 1898-ban és 1903-ban az árvíz okozott a községben és határában nagy károkat. A község házainak száma 153, lakosaié 1431, a kik mind róm. katolikusok. Templomuk 1872-ben épült. Ide tartoznak Bálványszakállas, Homok, Kava, Királyné, Rakóhát és Vízvár puszták, Lohot és Szőlős dülők, végre a nagyszigeti házcsoport. *Kava* pusztá okleveles említése már 1075-ben történik. 1260—1270 között *Coa* alakban szerepel és ekkor *Tamás, Balyan* és *Opour* osztozkodnak e birtokon. 1420-ban Pozsár vagy Posár Domokos a Kawai előnevet használja. *Bálványszakállas*nak már a rómaiak alatt nagyobb szerepe lehetett, mert a római erődnek még látható nyomai arra engednek következtetést, hogy ez a castrum a Komárom és Ószőny közötti dunai átkelést biztosította. A hagyomány a nevét is onnan származtatja, hogy itt egy szakállas római szobrot, vagyis bálványt találtak. Első írott nyomára 1229-ben bukkanunk. 1268-ban *Zakalus* néven szerepel és ekkor már egyházas hely, Szent Györgynek szentelt templommal. Komáromi várbirtok volt és a királyi udvarnokok, várszolgák és lovászok lakóhelye. 1285-ben IV. László az esztergomi érseknek adományozott itt részeket. 1308-ban Posár György a Zakalus előnevet használta. 1530-ban még nagy, népes községként van említve, azonban a török dúlások alatt elpusztult és még 1669-ben is pusztá, elhagyott hely. Mindvégig az esztergomi érsekség maradt az ura. *Szőlős* helyén hajdan *Szovát* nevű elpusztult község feküdt. 1224-ben a győri püspökség birtokaként van említve, 1425-ben azonban már Némái *Kolos* Jeromos az ura és ekkor *Zavath* a neve, 1482-ben pedig *Zuath*-nak írják. 1485-ben Mátyás király Marczelházi Posár Mihálynak és Györgynek, Miklós fiának és Gáspárnak, és Demeter fiának *Zauad*-ra új donációt ad. 1650-ben még *Zovad* alakban van említve, de 1691-ben, mikor a török pusztítások után újra települt, már Szőlősnak is nevezik. 1700-ban *Sándor* István kapott reá királyi adományt. *Vízvár* már 1485-ben említve van. 1659-ben, *Rudnay* István és *Csúzy* Zsuzsánna gyermekei osztozkodnak rajta. 1681-ben I. Lipót itt váracsot emeltetett, melynek parancsnokává ifj. gróf *Zichy* Istvánt nevezte ki. 1734-ben *Fekete* György, *Csúzy* Imre és *Király* Mihály voltak a birtokosai. 1747-ben báró *Amade* Tádé tart rá igényt, 1754-ben pedig *Ocskay* Júlia követeli *Hunyady* Jánossal szemben. Később a Csúzyakon kívül a *Nedeczky, Pyber, Halassy, Korniss, Bossányi, Molnár* és a *Kotz* családok lettek a birtokosai. *Tormás* nevű dűlője azelőtt pusztá és még a mult század elején is 93 lakosa volt. Az ú. n. *Pusztá templomdombon* egy elpusztult templomnak a maradványai láthatók. Hogy hajdan az említettek közül melyik helységnek a temploma volt, azt nehéz biztosan megállapítani.

Kethely.

Kethely, Fehér vármegye határának közelében fekszik. Magyar nagyközség, 145 házzal, és 921 róm. kath., ág. ev. és ref. vallású lakossal, a kik között azonban a róm. katolikusok vannak a legtöbben. Postája és távírója Kisbér, legközelebbi vasúti állomása Ete. Már a rómaiak korában megült hely volt, mert határában római temetőre bukkantak, a honnan gyakran kerülnek felszínre római sírmaradványok. A község, Pesty Frigyes szerint, *Kedd-helytől* vette a nevét, Podhraczký szerint pedig *Ketel* kún vezértől. Az előbbi valószínűbb, mert tudvalevő, hogy hasonló helynevek, mint *Kedd-hely*, *Csütörtök-hely*, stb. elég gyakoriak. Ezt igazolni látszik az a körülmény is, hogy a községnek 1419-ben még *Csete* volt a neve. és az említett időből kelt oklevél szerint possessio *Chete* a véteskereszturi apáté volt. *Keddhely* nevét tehát bizonyára csak később, akkor kapta, a mikor a keddi napra vásártartási jogot nyert. Később, a véteskereszturi apát után, az Enyingi *Törökök* kezére jutott, és Enyingi Török Imre *Héderváry* Ferencznek adta, a ki 1506-ban *Batthyány* Benedeknek zálogosította el. 1526-ban *Bakith* Pál, testvérei, neje és leánya kaptak reá királyi adományt. 1529-ben a törökök elpusztították. Alig települt újra, 1543-ban 1549-ben ismét rajta ütöttek a törökök, felégették, kirabolták és számos lakosát rabságba hurczolták. Majdnem száz évig maradt pusztá, elhagyott hely, és csak 1642-ben kezdett újra települni. Ekkor már az *Esterházyak* voltak az urai és most is gróf Esterházy Miklós.

Móricznak van itt nagyobb birtoka. A Bakonynak ú. n. *halmoki erdő*-részében, földvár nyoma látható, melyről némelyek azt tartják, hogy a török világban az erdőbe menekült lakosok a saját védelmükre emelték. Mások szerint a földvár régibb, de a törökök hányták szét. Az itteni *Apostagi* dűlőről már Császár község leírásánál megemlékeztünk. A községben három templom áll fenn, melyek közül a katolikus 1766-ban, az ág. ev. 1789-ben és a református 1856-ban épült.

Kisbér, virágzó magyar nagyközség, a bakonyi völgyben. Házainak száma 397, lakosaié 3837. Vallásuk róm. kath., ág. ev. és ref., azonban a katolikusok vannak közöttük a legtöbben és csak ezeknek van itt templomuk, mely 1780-ban épült, de most is csonka két tornyát 1828-ban ragasztották hozzá. Van itt posta, távíró és vasúti állomás. 1277-ben szerepel először, a mikor IV. László a *Beyr* nevezetű három major földjét a hantai prépostságnak adományozza, 1612-ben a felhervári örkanonok birtoka, melyet *Jankovich* Endre örkanonok gróf Enyingi Török Istvánnak ad bérbe; ekkor azonban már népes helység és *Nagybér* pusztája is említve van. A török dúlások után báró *Jousseinet* József lett az ura, a ki 1755-ben *Horváth* Józsefnek és nejének, *Petrovsky* Teréziának adta el, azonban a birtok, mivel azt *Jousseinet* József a gróf Batthyány Lajostól kölcsönzött 100.000 forint biztosítására, egyéb birtokaival együtt lekötötte, a *Batthyányak* tulajdonába került. Ebben az időben Kisbér már virágzó iparral dicsekedhetett, mert kartonfestő-, posztó- és edénygyára volt, melyeket gróf Batthyány Tivadar alapított és ő építtette azt a szép, nagyszabású kastélyt is, mely ma a magyar kir. ménesintézet lakó- és hivatalos helyiségeül szolgál. Az e kastély körül elterülő angolkert is híres volt és itt áll ma gr. Wenckheim Béla lovasszobra és Kozma Sándor bronz mellszobra. Évente négyszer országos vásárt tart. 1849-ig a Batthyányak voltak a birtokosai, a mikor elkoboztatván, az állam birtokába került, mely azután 1,800.000 forint kárpótlási összeget fizetett a családnak. 1853-ban vetette meg az állam az itteni ménesintézet alapját, mely tovább fejlesztetvén, most a ménesparancsnokság vezetése alatt álló híres kisbéri ménesből, és az állami ménesbirtok igazgatóságának vezetése alatt álló gőzmalommal, vaj- és sajtgyárral, stb. felszerelt gazdaságból áll. A község élénk társadalmi életéről tanúságot tesznek az itt fennálló egyesületek és testületek. Ezek az ipartestület, az iparosok betegsegélyző pénztára, a katolikus olvasókör, az ifjúsági kör, a »Vízcsöpp« jótékony egyesület, az izraelita nőegyesület, az izr. szentegylet, a dalegyesület, és két takarékpénztár. A ménesintézet tiszti- és tisztviselői kara ezenfelül zártkörű intézeti kaszinót is tart fenn. Az államkincstár kegyurasága alá tartozó róm. kath. hitközség ódon plébánia-épülete hajdan kolostor volt. 1849. évi január havában *Perczel* Mór a községben táborozott 4000 honvéddel, a róla elnevezett utca helyén és innen nyomult Mór felé, hogy Jellasi-csal megütközzék. 1836-ban a kolera pusztította lakosait, 1862-ben pedig oly nagy tűz volt itt, hogy az egész Deák Ferencz-utca leégett. A községhez tartoznak közigazgatásilag Battyán, Nagybér és Pula nevű puszták. Az állami ménesintézet kezelése szempontjából Kisbérhez, mint rendelkezési és kezelési központhoz, tartoznak e pusztákon kívül: az *Ete* községhez tartozó Apáti puszta, a Hánta községhez tartozó Nádasd és Ágazat nevű puszták, továbbá a Teleki községhez tartozó Ó-Tarcs, Új-Tarcs, Nagy-Tarcs és Losonczy-telep nevű puszták, végre a Tárkány községhez tartozó Alsó-Vasdinnye, Középmajor, Felsőmajor, Ürgemajor, Parragh és Egyháza nevű puszták. Itt volt hajdanában *O*- és *Új-Battyán* és *Ivánka*-puszta is, mely utóbbinak a templomromjai még a közelmúltban is láthatók voltak. A két Battyán-falu már 1250-ben említve van. A *Vasdinnyey* család birtoka volt és 1446-ban Dinnye *Vas* Lászlót iktatják egy itteni zálogbirtokba. 1517-ben *Kisbattyán* is szerepel, a mikor *Vas Máté* és *Csepi* Józsa az urai. 1613-ban Battyán fele *Kulcsár* Orsolyáé. 1615—1616-ban *Iványi* Annát és *Platthy* Miklóst találjuk itt, a kik részeit *Gyárfás* Mihálynak zálogosítják el. 1673-ban *Gyárfás* István és Miklós fia, *Csapó* György örököseinek és *Pázmándy* Gergelynek adják el itteni birtokaikat. Később a Némái *Tárczayak* lesznek az urai, de e családnak fiágban magva szakadván, a leányág kezére jut, melytől azonban a kir. ügyész visszaköveteli. Később ez is a Battyányak birtoka lett.

Kisigmánd, a Czonczó patak és Nagyigmánd közelében fekvő magyar kisközség, 84 házzal, és 684, nagyjából református vallású lakossal.

Kisbér.

Kisigmánd.

A katolikusoknak kápolnájuk van itt; a református templom 1880-ban épült. A község postája, távírója és vasúti állomása Nagyigmánd. Már 1291-ben az *Igmándi* nemesek birtokaként van említve, *terra nobilium de Wygman* alakban. 1309-ben villa *Bygnan*, 1453-ban pedig possessio *Kiss-Vigman* néven, a mikor *Zichy* Lukács tartja elfoglalva, de ekkor V. László, *Rozgonyi* Jánosnak, Rajnáldnak és Ozsvátnak adományozza. Később *Both* András is egyik birtokosa lesz, de az ő részébe *Tamás érseket* iktatják be 1511-ben. A török világban Igmánd is elpusztult, de azután újra települt. 1715-ben a *Mészáros* család is egyik birtokosa, a mely itt bizonyos birtokrészeket *Molnár* Erzsébettel elcserél. Ezenközben és utána a *Ghyczy* és a *Boday* családok is birtokosai lettek és ma *Ghyczy* Dénesnek és Bélának, továbbá *Lócert* Kálmánnak van itt nagyobb birtokuk. Egyebekben Nagyigmándnak a sorsában osztozott. Itt és az ide tartozó Szentmihály-pusztán több csinos úrilak és régi nemesi kúria van. Az egyik *Ghyczy* Dénesé, és ezt *Ghyczy* Ignác 1846-ban építtette. Egy másik *Ghyczy* Józsefé és ezt *Milkovich* Zsigmond 1840 körül emelte. Egy harmadikat, a *Ghyczy* Elemérét, *Ghyczy* Pál építtette 1867-ben, egy negyedik pedig *Thaly* Ferenczé és ezt 1876-ban *Thaly* Zsigmond építtette. Néhai *Ghyczy* Kálmán volt pénzügyminiszter is itt született és lakott a *Ghyczy* Béla-féle házban. Ide tartoznak Szentmihály és Újpuszta. *Szentmihály* puszta egyike volt a vármegye legrégibb falvainak. Már 1292-ben villa *Schentmihal* alakban van említve. 1435-ben, egy okirat néhány lakosát is megismerteti; ezek: *Fekete* János, *Imre* diák, *Dul* István és *Zeure* István. Ebben az időben már Szent Mihálynak szentelt temploma is szerepel, melynek romjai a közelmúltban még láthatók voltak. 1453-ban V. László a *Rozgonyiak*nak adományozta, és 1511-ben ezt is *Tamás* érsek kapta. A török világban elpusztult és megszűnt falu lenni. Hosszú ideig teljesen kietlen pusztaság volt, azután lassanként, szórványosan ismét települni kezdett és 1715-ben a *Mészáros*, *Molnár* és a *Fördös* családok voltak a birtokosai, az *Esterházyakkal* együtt.

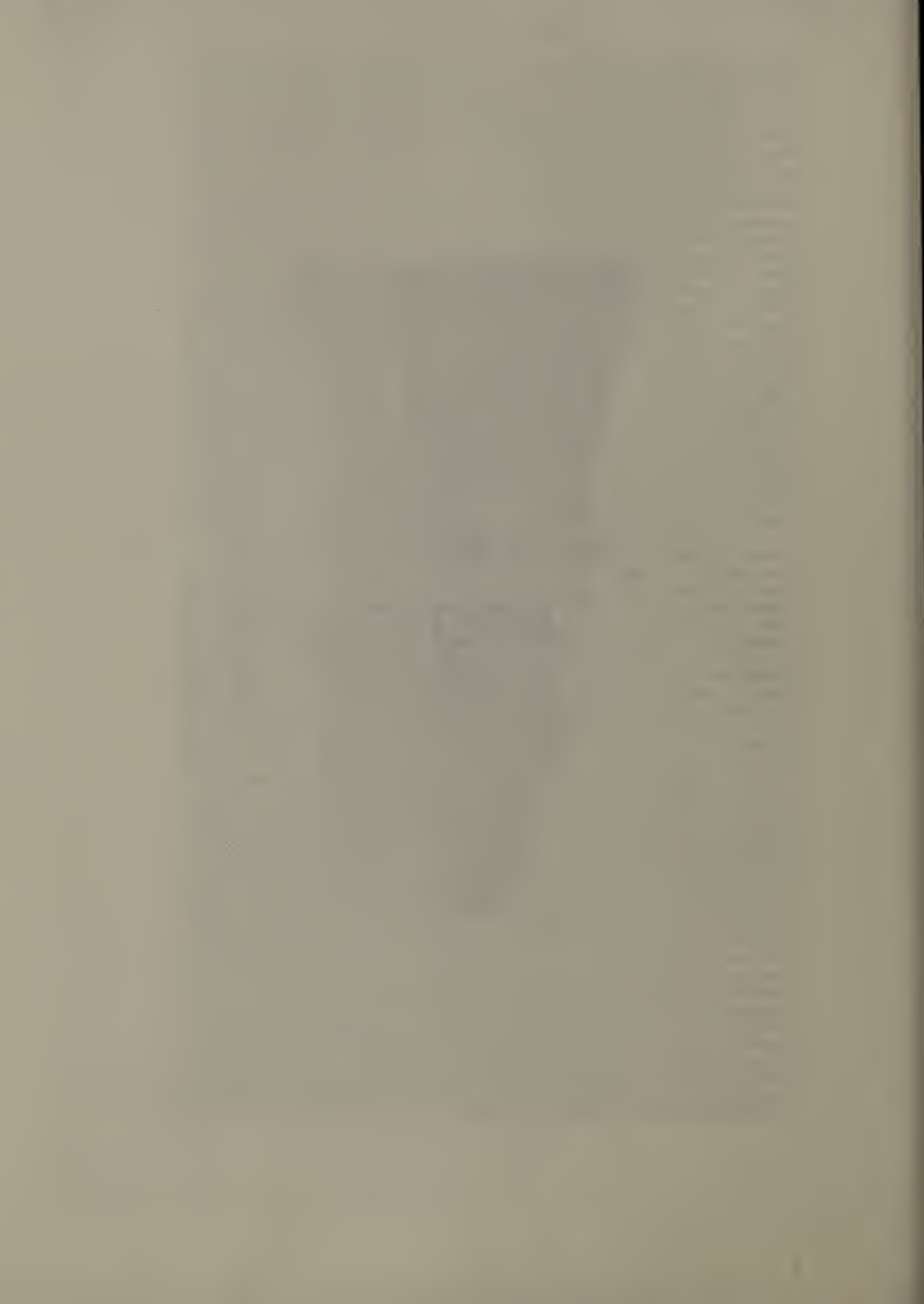
Kocs.

Kocs, magyar nagyközség, a tatái hegység alatt fekszik. Házainak száma 539, lakosaié 2987. Vallásuk róm. kath. és ref., azonban az utóbbiak túlsúlyban vannak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása pedig Tata-tóváros. Első írott nyomát 1217-ben találjuk, a mikor személynévként fordul elő. 1398-ban plébánosa is említve van, tehát ekkor már egyházas hely volt. 1437-ben város hely. 1372-ben *Kos* néven van említve és ekkor a *Pokiaknak* van benne részük. Később az *Enyingi Török* család kezére került, majd a *Héderváryaké* lett, a kik *Battyáni* Benedeknek zálogosították el. 1526-ban *Bakith* Pál és testvérei, neje és leánya kaptak reá királyi adományt. A török világban Kara Mustafa hordái a községet meglepték, kirabolták és porrá égették. Jó ideig pusztultan hevert, mígnem 1612-ben *Enyingi Török* István újra telepítette. A Török család után az *Esterházyak* lettek az urai és most is gróf *Esterházy* Ferencznek van itt nagyobb birtoka. Jerney szerint a kocsi szó innen vette eredetét. *Herberstein* követ is, a ki 1517-ben Bécsből kiindulva, Győrt is érintette, megjegyzi hátrahagyott emlékirataiban, hogy Győrtől hat mérföldnyi távolságban fekszik *Cotzi falva*, melytől a szekerek és vezetőik is nevüket vették. Érdekes, hogy a XVIII. századi angol *Johnson*, etymologiai szótárában is e helység nevétől származtatja a *kocsi* (ang. coach) szót. A múlt század elején lovaskaszárnyája is volt. 1818-ban egyik hegyén nagyobb mérvű földcsuszamlás történt, mely alkalommal a hegynek több, mint negyedrésze összeomlott, de emberben kárt nem okozott. Határában, a *Kápolna-tónál* ma is látható romok vannak. Valószínű, hogy e romok az elpusztult *Csicsó* falu törmelékei s nagyobb templom vagy kolostorszerű épület maradványai. *Csicsó* a XIII. században a királyi tárnokok faluja volt, és *Chichov* néven is említve van. 1500-ban *Igmánd-Csicsó* (*Wygman-Chythow*) néven is szerepel, melyet *Héderváry* Ferencz, nővérének, *Rozgonyi* Istvánnénak zálogosít el. 1526-ban a *Bakith* család kap reá királyi adományt. Ma már csak egy dűlő és egy tanya neve tartja fenn az emléket. A *Berek* nevű völgy fölött van a török világból való *Tekevár* nevű földhányás, melyet azonban némelyek korábbi eredetűnek tartanak. 1705-ben, a Rákóczi-féle szabadságharc alatt, itt a kuruczok és a labanczok között ütközet volt. E község határában láthatók az »Igmándi Keserű-víz« néven forgalomban levő ásványvíz dús forrásai, melyek *Schmiedhauer* Lajos, *Lozert* Kálmán és *Grossinger* tulajdonában vannak. Van itt téglagyár is.

Kishér.

A méntelepi kastély és az istállóépület.

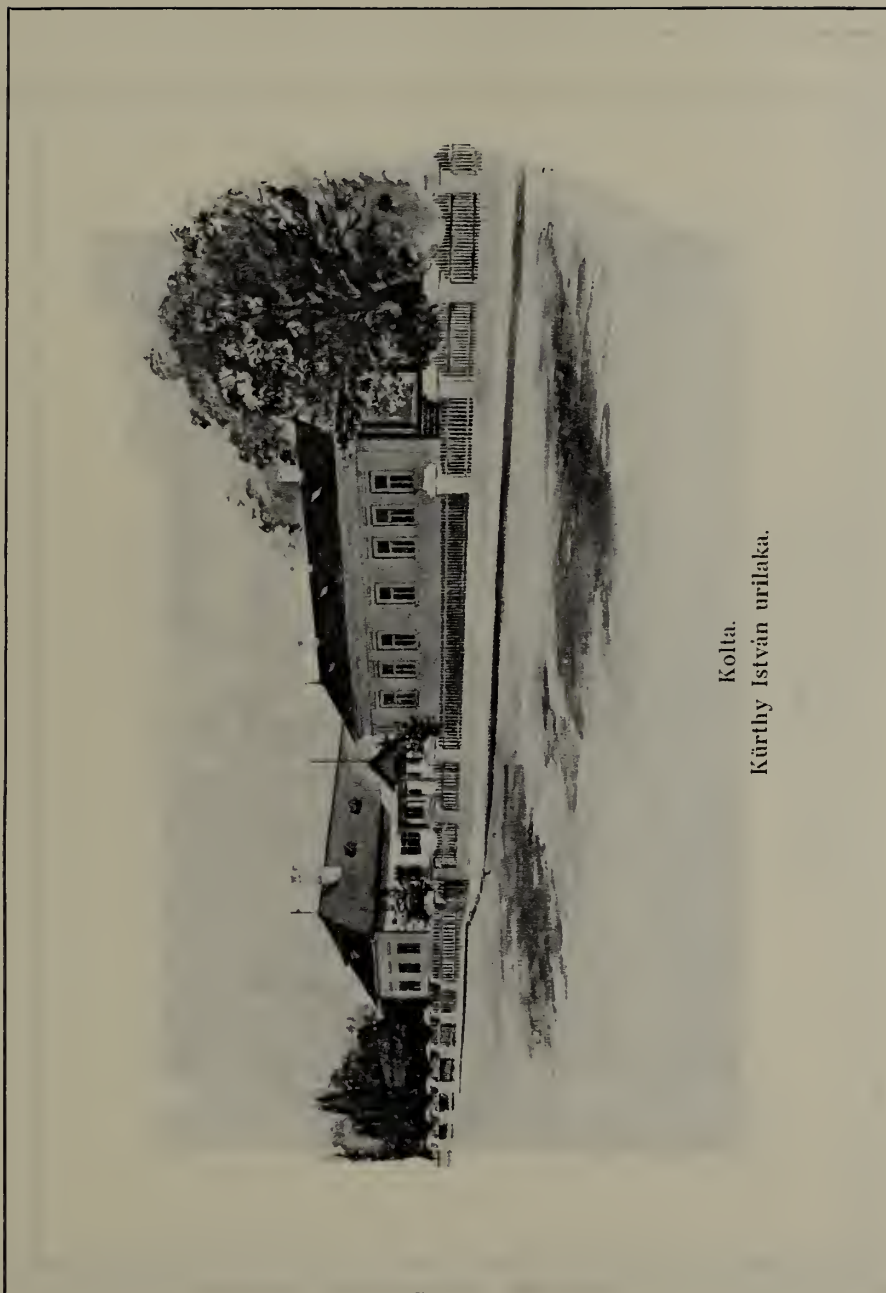
Erzsébet királyné szobra a kishéri parkban.

Kozma-emplék a kishéri parkban.

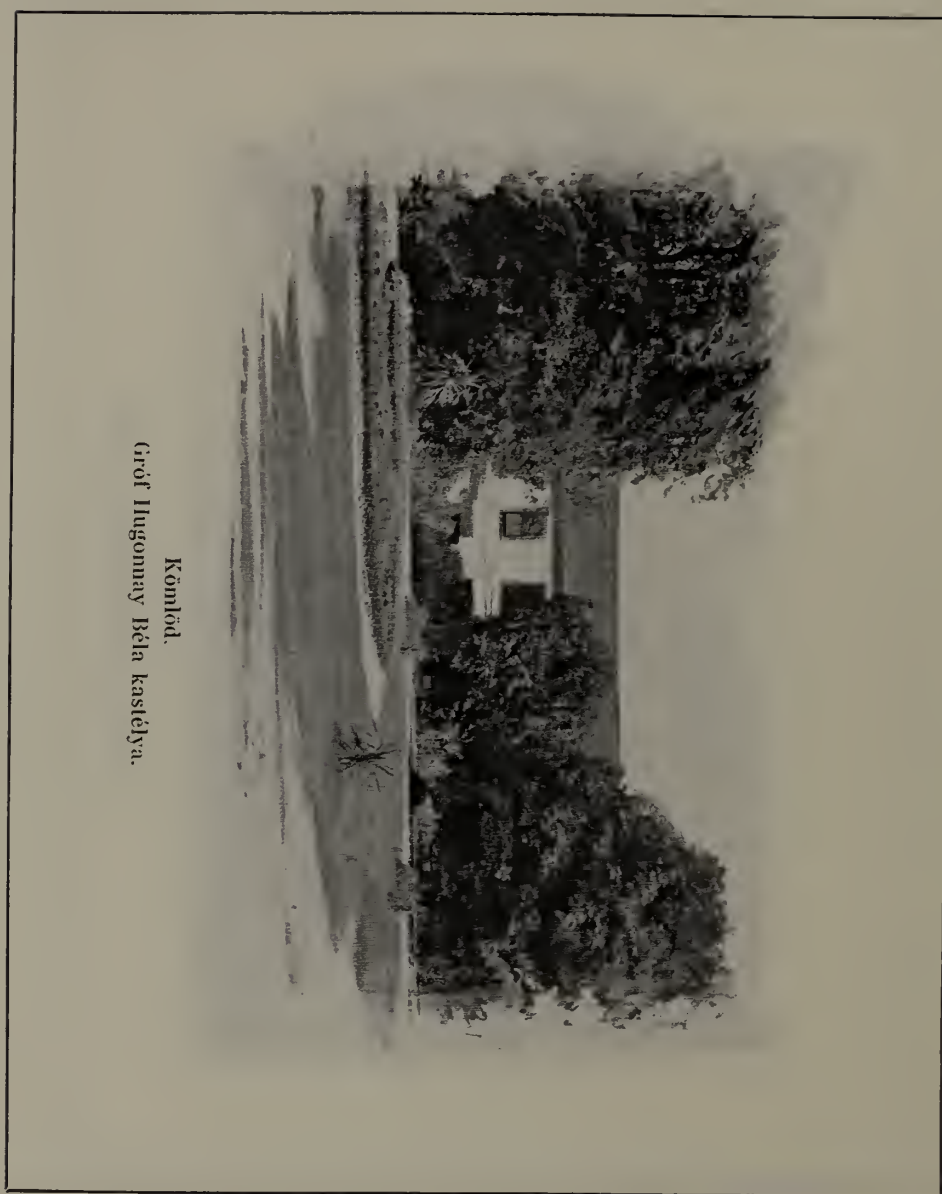
Kolla.
Kőrthy István urilaka.

A koltai templom főoltárképe a Kőrthy család tagjaival.

Kocs.
A kisbéri méneshirtok taresi kastélya.

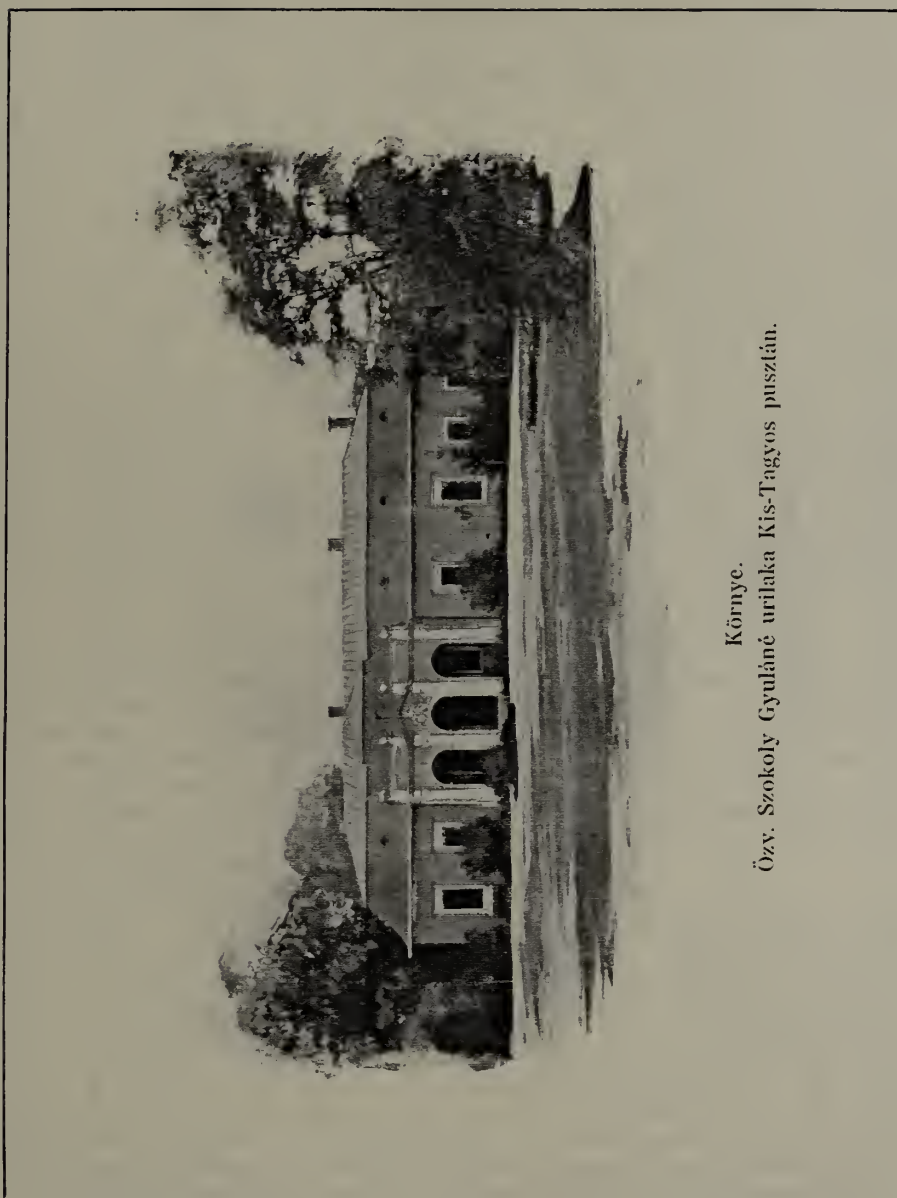
Könlöd.
Gróf Hugonny Béla kastélya.

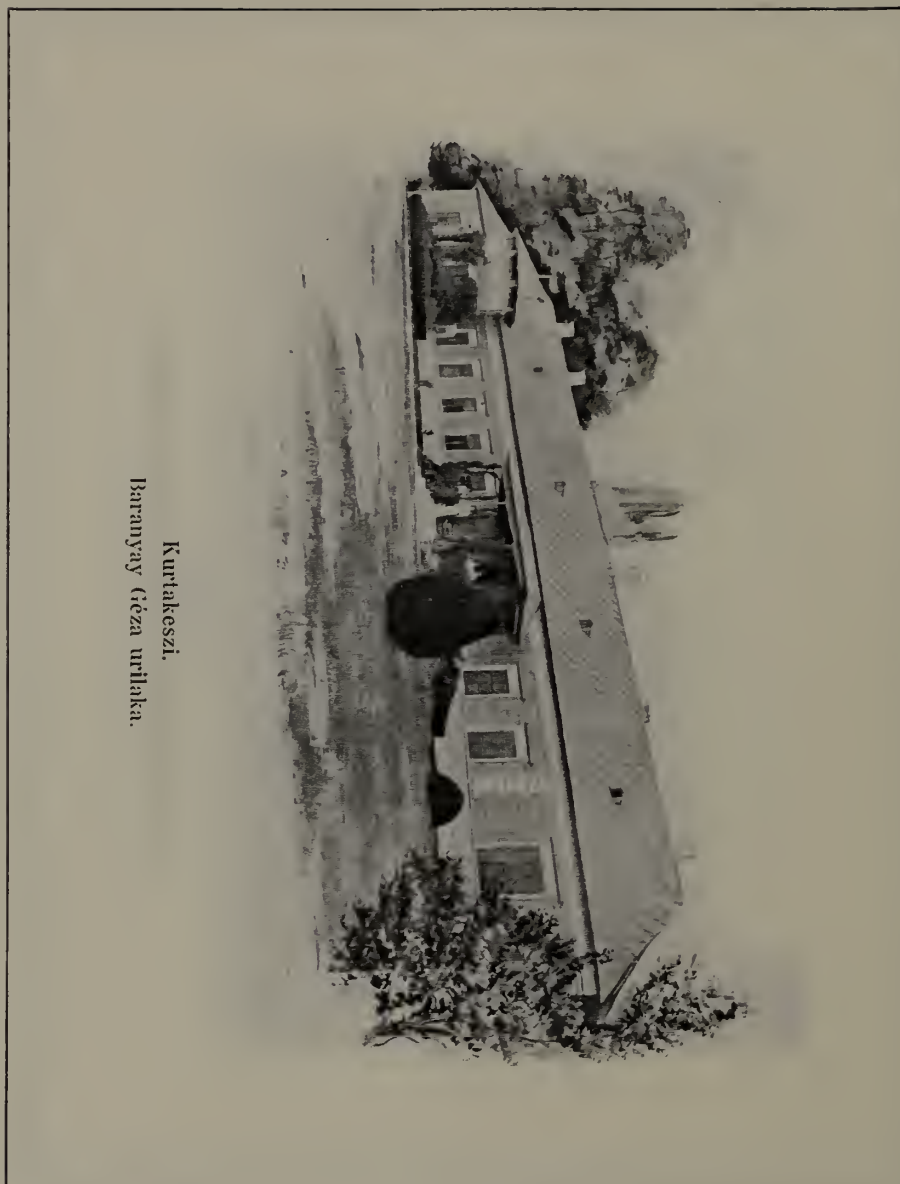
Környe.
Konkoly-Thege Miklós dr. nagy-tagyosi parkja és observatoriuma.

Környe.
Postóczy Károly urilaka Erdő-Tagyos pusztán.

Környe.
Özv. Szokoly Gyuláné urilaka Kis-Tagyos pusztán.

Kurtakeszi.
Baranyay Géza urliaka.

mely a református egyház tulajdona. A községbeli két templom közül a református újabb építmény, 1868-ból, a katolikus azonban már a XVI. században fennállott és 1880-ban megújított. Ide tartoznak Görényvár, Haraszt és Paradiesom puszták, Csicsó, Ducz, Horváth, Nagy, Sebestyén tanyák, Esterházy major, Plébános, Pócze és Tarscsy-tagok és a már említett keserűvíztelep.

Kolozsnéma, dunamenti magyar nagyközség neve már 1168-ban villa *Nema* alakban fordul elő, a mikor egy része a komáromi vár tartozéka. 1216-ban már a Némái *Kolosok* nevében jelenik meg. 1260—70 között Konrad comes de villa Nema is említve van, és ekkor negyedrésze komáromi várbirtok, a többi pedig Konrád comesé. 1435-ben Némái Kolos Jakab fia Jeromost iktatják birtokába, a mikor azonban *Losonczy* István bán fia László e beiktatás ellen tiltakozik. 1492-ben Némái *Etthey* Tamás és neje egy birtokrészt adnak el Némay György deáknak. 1522-ben a *Vas* családbbeliek erőszakkal elfoglalják és ekkor *Egyházas-Néma* néven van említve. Fényes szerint a Kolosyak kastélya a mostani templomdombon állott. 1553-ban a Kolosyakon kívül *Désy* Boldizsár is birtokosa. A törökök ezt a községet sem kímélték meg, sőt annyira zaklatták, hogy lakosai szétfutottak és a községet pusztán hagyták. 1662-ben új birtokosa a *Lengyel* család, mely ez időtájt osztozkodik rajta; hat évvel később azonban már *Káldy* Pétert találjuk itt, a ki itteni kastélyát *Egyed* főapátnak zálogosítja el, 1675-ben pedig *Lengyeltóti* János zálogosítja el itteni részbirtokát *Gencsy* pannonthalmi főapátnak. Később a főapátságon kívül a gróf *Lamberg*, *Zámory*, *Vigyázó*, *Csorba* és a *Somody* családok lettek az urai, most pedig *Losonczy* Ödönnek van itt nagyobb birtoka és régi nemesi kúriája, melyet még *Zámory* György építtetett. Az 1848—49-iki szabadságharc alatt a község határában ütközet volt. 1859-ben nagy tűz pusztított a községben és nagy részét elhamvasztotta, 1876-ban és 1899-ben pedig az árvíz okozott a lakosoknak nagy károkat. A községben fennálló két templom közül a római katolikus 1884-ben épült, a református pedig már a XVI. század végén fennállott. Itt van a Kolosyak sírboltja is. A katolikus templom építése alkalmával egy régi, kolostorszerű nagyobb épület alapfalaira bukkantak. Kolozsnéma lakosai hitelszövetkezetet tartanak fenn. A község házainak száma 144, róm. kath. és ref. vallású lakosaié pedig 979. Posta van a faluban, a távírója és a vasúti állomása pedig Nagytany vagy Nemesócsa. Ide tartozik Magasteleki pusztá. A falu fölött, a Kisduna partján régi templom alapkövei voltak láthatók, melyekben néhai Ipolyi Arnold, a tudós püspök, néma barátok, vagyis Karthauziak kolostorát gyanítja. Kolozsnéma közelében állottak még a tatárjárás előtt *Csepánfalva* és *Simándfalva* községek, melyek *Albeus* jegyzékében egy határleírásnál szerepelnek, de azután nyomuk vész. Fessler és Gyulai szerint e község 1806-ig a máshol említett Ásványtő helyén feküdt és annak nevét viselte. Mikor azután az 1806-iki árvíz Ásványtőt romba döntötte, telepedtek át lakosai a mostani falu helyére.

Kolta, kisközség, a Páris patak mellett és a cserhádi dombok alatt fekszik. Házainak száma 212, vegyes magyar-tót ajkú és róm. kath. vallású lakosaié 1500. A postája helyben van, a távírója és vasúti állomása pedig Perbete. E község legelső okleveles nyomára már 1307-ben találunk, a mikor azt Lőrincz fiai: Lukács és György tulajdonaként említik az egykorú oklevelek. 1390-ben a fúsi Borbáláé, utána fiáé Balázsé, 1469-ben a szintén Kaacsics nembeli Oswaldé, ki már állandóan Kürtinek (»de Kywrth«) neveztetik. Azóta is folyton a *Kürthy* család kezén volt a szomszédos Faykürttel és több községgel, leszámítva egyes részeket, melyeket közben a *Parlaghy*aknak és *Mutnok*y Mihálynak zálogosítottak el. A török világban ez a község is annyira elpusztult, hogy 1552-ben mindössze öt lakható háza volt. Nagyon lassan települt ismét, mert 1576-ban is még csak nyolcz lakóháza állott fenn. Újratelepüléskor a Kürthyek földesurasága alatt tótok kerültek ide. 1656-ban a Kürthyek bizonyos birtokrészeket a *Gelléri* családnak zálogosítanak el. 1741-ben Kürthy Katalin itteni birtokát bevallja Kürthy Lászlónak, Mihálynak és Miklósnak, a minek Lévy Sámuel és Mátéffy Sámuel ellentmondanak. 1709-ben Kürthy János II. Rákóczi Ferenczhez pártolván, nota infidelitatisba esett, miért is birtokait, közöttük Kolta nagy részét is, báró *Szluha* Ferencz kapta, ennek halála után azonban Kürthy János, a ki magát időközben Mária Terézia alatt a porosz hadjáratban mint főstrázsamester kitüntette, újra visszanyerte. A XVIII.

század végén a Kürthy családba való beházasodás útján részbirtokokat nyertek a Nemesmiticzi Jaross, a Szombathelyi, Horváth, Czeczei Mátéffy és Soóvári Soós családok. Jelenleg Kürthy Lajosnak és Istvánnak, valamint Jaross Vilmosnak van itt nagyobb birtokuk és mindegyiknek csinos, kényelmes úrilaka, Máriássy Bélának és Mészáros Károlynénak pedig nyaralója. A Kürthy-féle kettős kúria arról nevezetes, hogy azt a Kürthyek, a török világban elpusztított kastély helyett, a XVIII. század elején a kerekszállási templomrom köveiből állíttatták. A község lakosai önszegélyző egyesületet tartanak fenn. Az itteni katolikus templomot a múlt század elején építették; de sekrestyéje a XVI. században épült. Családi kápolnája volt és jelenleg is sírboltja a Kürthy családnak; a Kürthyek áldozatkészségéből igen szép és művészi kivitelű oltárképpel van díszítve, melynek alakjai e család egyes tagjait ábrázolják. Az egyháznak értékes kelyhe van, melynek az kölcsönöz különös érdekességet, hogy ama fegyverek nemes vereteiből és köveiből készült, melyeket a Kürthyek elei a francia háborúban zsákmányoltak. Ide tartoznak Halász, Hyross, Jaross, Klein, Lestyina, Lucsko, Milesz, Ófalu, Rózsa, Schrank, Stjepinka, Trotzer és Vadalmás puszták és a Mária major. Az *Ófalu* puszta némelyek szerint onnan veszi a nevét, mert a török dúlások alatt Kolta állítólag ott feküdt. Erre nézve azonban az okleveles adatok nem adnak felvilágosítást. A *Tatárhányás* nevű dombhoz az a hagyomány fűződik, hogy a tatárjárás alatt ott tanyáztak a tatárok, mások ellenben azt vélik, hogy a lakosok emeltek ott sánczokat a saját védelmükre. A *Harangozó* nevű dülő egy elpusztult egyházas helység emlékét tartja fenn. Ez a Harangozó még 1636 körül fennállott és lakott hely volt, mert akkortájt a jászfalusi egyház fiókjai között van említve. Kolta közelében állott hajdan *Kerekszállás* elpusztult falu is, mely szintén a törököknek esett áldozatul. 1669-ben még fennállott. Határdombjai maig is látszanak és szintén egyházas hely volt. 1790 körül Konstantinápolyból egy előkelő török úr jött Komáromba és onnan Kerekszállásra ment, hogy egyik ösétől, egy érsekújvári pasától menekülés közben Kerekszállás határában elásott régi irományokat és értéktárgyakat keressen; kutatásai azonban eredmény nélkül végződtek.

Kömlöd.

Kömlöd, magyar nagyközség a tatai hegység alatt. Házainak száma 139, nagyobb részben református vallású lakosaié pedig 788. Posta van a községben, távirója és vasúti állomása pedig Dad. Neve *Kemlew* alakban, 1450-ben bukkan fel először. Ekkoriban még csak puszta és még Szapolyay alatt is az, a mikor *Kemleü* alakban szerepel. 1638-ban egy részének a *Pázmándyak*, egy másik részének, a *Szemereiek* leányága révén, a Butkai *Wiczmandyak* is birtokosai, de *Farkas Pál* és *Ilona* ekkor ellentmondanak *Blasy* Katalin, özv. Pázmándyné birtokba iktatásának. 1659-ben a fele *Farkas Pál* nógrádi vicekapitányé, a másik fele pedig *Tathay* Máté sajkás vajdáé és nővéréé, *Ilonáé*, de ezek részeit Pázmándy Jánosnak, *Kalmár* Gergelynek és *Káposztás* Mihálynak zálogosítják el. 1743-ban *Csek* József és neje *Farkas* Ágnes, *Berthóthi* *Farkas* István özvegye, *Lipthay* Zsigmond, Sándor és Gáspár, *Beniczky* Mária és Júlia itteni részeit báró *Sándor* Mihálynak adják el. Később még a *Pázmándy*, *Sárközy*, báró *Saffaliczky*, *Badicz*, *Pálffy*, *Jókuthy*, *Szabó* és a *Szemere* leányágbeliek voltak a közbirtokosai, most pedig *Pázmándy* Géza örököseinek és *Mihályi* Ignácznak van itt nagyobb birtokuk és gróf *Hugonnay* Bélának, a *Pázmándyak* révén, szép, kényelmes kastélya. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn. Ide tartoznak *Kis-* és *Nagyparnak*, *Mihály* és *Prokop* puszták. A *parnaki* pusztáról csak 1671-ben találunk először említést, a mikor *Enyeghy* János és osztályos társai *Pázmándy* Györgynek és nejének, *Csapó* *Zsuzsánná*-nak adják el. A falu fölött mesterségesen hányt halom látható, melyet *Fényes* hun halomnak mond, holott az beigazolhatólag a török időkől származik. Református temploma 1742-ben épült.

Környe.

Környe, a Vértések mentén fekszik. Nagyközség 211 házzal és 1772 németajkú, nagyobbára róm. kath. vallású lakossal. Van postája, távirója és vasúti állomása is. Katolikus temploma 1866-ban épült. E község területe már az őskorban lakott volt, mert határában elég sűrűn bronzkori leletek kerülnek felszínre. Később a rómaiak is elfoglalták és ide *Quirinum* név alatt váracsot is építettek, melynek rengeteg faltömegéből idővel a majki camalduli zárdát és templomot építették. Első okleveles említése *Kernye* alakban 1283-ban

történik. Máskülönben a közeli Bánhida sorsában osztozott. A török világban elpusztult és az *Esterházyak* 1746-ban telepítették be újra, a mikor mosonmegyei németeket hoztak ide, a kiknek utódai részben már megmagyarosodtak, az ide tartozó pusztákon azonban egészen magyar a lakosság. Most az Esterházyakon kívül, a környékbeli pusztákon, még özv. *Szokoly* Gyuláné, *Posztóczky* Károly és *Konkoly Thege* Miklós a nagyobb birtokosok, a kiknek itt csinos, kényelmes úrilakaik vannak, melyek közül a kistagyos-pusztai özv. Szokoly Gyuláné és ezt a mostani tulajdonos férje, egy Huszár-féle kúria helyén, 1889-ben építtette. Az erdőtagyosi úrilakot, mely most Posztóczky Károlyé, Huszár Ferencz országbíró-helyettes építtette 1835-ben és vétel útján, 1878-ban került a mostani tulajdonos atyjának a birtokába. A Konkoly-Thege Miklós-féle úrilakot 1856-ban Konkoly-Thege Elek építtette. A község lakosai önszegélyző egyesületet tartanak fenn. Ide tartoznak Erdőtagyos, Kis- és Nagytagyos, Kis- és Nagypatár, és Szentgyörgy puszták, Erdőmajor, Rákosmalom és Fácánkert. *Szentgyörgy* puszta 1389-ben, *Zenthgyurgteleke* alakban, a király népeinek lakóhelyeként van említve. Különben Környe sorsában osztozott és ez is az Esterházyaké lett. Még a mult század elején 105 lakosa volt. A *Tagyos* puszták közül *Kistagyos* a *Huszár* családé volt, *Nagytagyos* pedig a *Konkoly* és a *Csejtey* családoké. 1635-ben Tagyos pusztára, *Pajor* János halála után, *Laky* István és *Mórocz* István nyerneik királyi adományt, melynek azonban *Vida* Simon és *Csúzy* Gáspár ellentmondanak. Nagytagyosnak a mult század elején 190, Kistagyosnak pedig 72 lakosa volt.

Kurtakeszi, magyar kisközség, 1256-ban tűnik föl. Ebben az évben ugyanis IV. Béla a *Questeu* vagy *Kezu* nevű földet, mely előbb a banai és a szolgagyőri várak birtoka volt, *Szeфриd* comesnek adományozta, a ki azt királyi engedéllyel Marczel, Illés, Simon és Simuna komáromi várjobbágyoknak adta el. 1349-ben *Kurtakeszi* Lőrinczczel találkozunk és ettől kezdve ez a családnév mind sürűbben fordul elő. Ez időtájt földesurai a *Baranyayak*, a kik már 1377-ben új adományt nyerneik rá. 1526-ban újabb birtokosa, *Gara* Mátyás, itteni birtokrészét *Posár* Vitállal elcseréli. A török világban elpusztult és 1576-ban mindössze hat lakható házat találtak itt az összeírók. Ekkortájt *Zsitvakeszi* néven is említik. 1584-ben *Markházy* János, Imre és György és *Sólyom* Bertalanné a birtokosai. 1632-ben *Bolgár* László a maga részbirtokát *Demjén* Mihálynak és *Fráter* Jakabnak zálogosítja el. 1655-ben a Posár-féle birtokot, Posár Lukács magvaszakadtával, Szarvaskendi *Sibrik* Dániel kapja. 1699-ben puszta és ekkor ismét a Bodorfalvi Baranyayak kapják adományban, de ugyanekkor a *Pesthy* családnak is van benne része, melyet *Konkolyi* Lászlónak és nejének, szül. *Hatvany* Teréznek ad el. 1714-ben Baranyay Gáspár örökösei újabb nádori adományt nyerneik itteni birtokaikra. 1706-ban *Bottyán* János katonái a falut majdnem egészen elpusztították, de a Baranyayak újra megtelepítették Trencsén és Nyitra vármegyékből hozott tótokkal, kiknek utódai már teljesen megmagyarosodtak. A mult század elején a Baranyayakon kívül a *Högyészeyek* is birtokosai voltak, most azonban csak Baranyay Gézának van itt nagyobb birtoka s az övé a falu mellett lévő csinos kastély is, melyet Baranyay József táblabíró 1769-ben építtetett, míg az alsó kastélyt Baranyay János, lovassági tábornok építtette 1760 körül. A községben hitelszövetkezet van. Róm. kath. temploma 1731-ben épült. Házainak száma 140, lakosaié 893. Postája Marczelháza, távírója és vasúti állomása pedig Komárom. 1770-ben földrengés sújtotta e községet. Ide tartoznak Szedmerőcz puszta, Alsó- és Kopaszhegy majorok.

Kürt, magyar nagyközség, a Páris patak mellett. Házainak száma 529, róm. kath. vallású lakosaié 2643. Posta, távíró és vasúti állomás helyben. Ősrégi község, mely már 1075-ben előfordul. Ekkor már falu és *Kurth* a neve. 1156-ban egyházas hely és az esztergomi érsekséghez tartozó plébánia. 1345-ben *Tamás vajda* és fia *Konya* e birtokukat az esztergomi érseknek adományozzák, de 1360-ban *Madary* Marczel királyi solymár rokonai is részesek a kürti birtokban. 1485-ben említettnek *Kürthy* László és Dénes, a kik királyi emberekként szerepelnek. A török világban ez a község is elpusztult és az 1552-ben eszközölt összeírás szerint, ekkor mindössze 10 lakható háza volt, melyeknek száma 1576-ban már harminczra emelkedett. Úgy látszik, másodszor is elpusztult, mert 1669-ben is néptelen faluként van említve. Ezután

Kurtakeszi.

Kürt.

újra települt és mindvégig az esztergomi érsekségé volt, most pedig az érsekségen kívül még *Csillag* Joachimnak van itt nagyobb birtoka. 1733-ban és 1755-ben nagy tűzvész pusztított a községben, elhamvasztván nagy részét. A lakosok hitelszövetkezeten és fogyasztási szövetkezeten kívül negyvennyolczas kört és ifjúsági egyesületet tartanak fenn. A mostani katolikus templom, a török világban elpusztult templom helyén, 1755-ben épült. Ide tartoznak *Szent István* pusztja, *Plebánia* major és *Czeglédi tanya*. Az elsőt az érsekség nevezte így el, a szent király emlékére. *Királyszállás* nevű dűlője történelmi jelentőségűnek látszik. A *Sósok* nevű dűlőben néha bronzkori leletekre bukkannak, a *Papföldje* dűlőn pedig a török háborúból származó golyókat és fegyvertöredékeket találnak.

Lak.

Lak, csallóközi magyar kisközség, 146 házzal és 750, nagyobbára ref. vallású lakossal. Postája *Lakszakállas*, távírója és vasúti állomása *Bogyagellér*. Temploma nincsen. A *Laki* nembeliek ősi fészke és névadó községe, de őket megelőzőleg, 1332-ben, *Zemurfia* Miklósé volt, a ki ez időtájt e birtokát eladta. 1385-ben már *Laki* Miklós fiai az urai. A török világban és ezt követőleg már több nemesi közbirtokosa merül fel. 1598-ban *Pázmán* Péter és *Piroska* is birtokosai, a kik itteni részüket *Molnár* Mihálynak zálogosítják el. 1612-ben *Czender Anna Bay* Jánosnak és *Czender Erzsébet Nagy* Györgynek zálogosítják el birtokrészeiket. 1613-ban ismét találkozunk a *Lakyakkal* és ekkor *Laky János* is egyik birtokosa. Később a *Pázmán* családon kívül még a *Csepy*, *Végh*, *Szücs*, *Farkas*, *Bartalos*, *Csiba*, *Bajcsy*, *Laky*, *Nagy* és *Halászy* családok voltak a nagyobb közbirtokosai. Most nagyobb birtokosa nincsen. E község az idők folyamán háromféle néven is szerepelt, ú. m. *Alsó- és Felső-Lak* és *Lakszakállas* néven. Mindegyik külön község volt ugyan, de közvetlen egymás mellett, és végre is *Lak* néven egyesültek. 1861-ben, néhány ház kivételével, az egész község leégett. Ide tartozik *Lakiréti tanya*.

Madar.

Madar, Esztergom vármegye határán fekvő magyar nagyközség, 350 házzal és 1911 róm. kath. és ref. vallású lakossal, a kik között a reformátusok vannak a legtöbbben és csak nekik van itt templomuk, mely 1691-ben, egy török mecset helyén és falai felhasználásával épült. Postája és távírója az esztergommegyei *Bátorkeszi*, vasúti állomása pedig *Köbölkút*. E község hajdan a királyi madarászok lakóhelye volt és innen vette a nevét is. 1252-ben *Marczel* és *Illyés* szolgagyőri várjobbágyok szerepelnek itt, a kiket ekkor a várjobbágyok sorából kivettek és nemességre emeltek. 1360-ban *Nagy Lajos Madari* *Marczel* királyi solymár rokonait is nemessékké teszi. 1377-ben egész *Madarra*, mely előbb *Keszi* Péter fia *Marczelé* volt, *Marczel* fia *János* kap új adományt. 1485-ben a *Marczelházi Posár* család, *Mátyás* királytól, új adományt nyer e birtokra. Ez időben possessio *Madarr* néven írják. A török világban csak részben pusztult el, mert 1552-ben még 22 lakható házat találtak itt az összeírók, mely szám 1576-ban már ötvenre emelkedett. Ez időtájt *Posár*, vagy *Pozsár Menyhért* is birtokosa volt. 1655-ben *Pozsár Lukácsnak* magva szakadván, *Sibrik Dániel* kap reá adományt. 1659-ben *Maszlík Pálnak* is van itt rész-birtoka, 1716-ban pedig *Gyulay* Ferencz kapja királyi adományban, de három évvel később *Huszár Éva* és *Juliánna* tartanak igényt e birtokra. Később azután a herczeg *Pálffy* és a gróf *Czirák* lettek az urai és ma herczeg *Pálffy* Miklósnak van itt nagyobb birtoka. *Madar* község sok ideig artikuláris hely volt, a hová a komárommegyei *Czúz*, *Csehi*, *Jászfalu*, *Szentpéter*, *Martos*, *Ogyalla*, *Perbete*, *D.-Radvány* és az esztergommegyei *Kisújfalu*, *Búcs* és *D.-Mócs* községekből a ref. hívek istentiszteletre jártak. A község, egy 1763. január 28-iki feljegyzés szerint, csaknem egészen elpusztult, a mint a jegyzőkönyv írja: »Négy ízben ment által rajtunk az Istennek földindulásbéli itéletje, melyek közül a második ízben oly nagy volt, hogy a házak egyetemben összedülének s a templom boltozatja ketté szakada, kő falai megrepedtenek és az egész alkotmány oly erőszakot szenvedé, hogy a dél felé való szegeletnek még a fundamentum kövei is megrepedtenek, a 72 esztendő templom karai lerokadtnak. A föld sok helyeken meghasadozván, fővénnyel egyvelges vizet okáda ki. Ugyanezen esztendőben akkor uralkodó felséges királyasszony, a felséges *Mária Theresia* engedelmet és szabadságot publikálván a földindulás által lett templombéli romlások építésekre — mi is a fentebb említett romlásokat megépítettük.« 1886-ban és 1904-ben a községnek nagyobb része leégett. Ide tartozik

Újpuszta. Az ú. n. *Szentkirálykúti dűlőn* állott hajdan *Mercse* falu, mely 1279-ben *Merchey* alakban van említve és 1387-ben még komáromi várbirtokként szerepel. Az itteni ú. n. *Várhegyen* sánczok nyomai láthatók, de hogy mely korból valók, azt megállapítani nem lehet.

Marczelháza, zsitvamenti magyar kisközség, körjegyzőségi székhely. Határán elég sűrűn fordulnak elő bronzkori leletek, a mi azt bizonyítja, hogy már a történelem előtti korban is lakott terület volt; első írott nyomaival azonban csak a XV. században találkozunk, a mennyiben 1429-ben említik első birtokosát, *Marczelházi Pozsár*, vagy *Posár Miklóst*. 1447-ben is a *Posárok* osztozkodnak rajta, 1485-ben pedig ugyanezeknek *Mátyás király* új adományt ad a birtokra. 1546-ban *Pozsár Miklós* a község melletti zsitvai halászzattól eltiltja *Kakas* és *Pathi Dömötör* fiait, *Kürthy Mihály* fiát és *Wajkay Mihályt*. 1552-ben ez a község is a törököktől részben elpusztított helyek között szerepel, a hol azonban még 19 ház lakható állapotban maradt. A török világ után a *Pálffy*ak kezére került, a kik a községet újra betelepítették. Most is a *Pálffy*ak hercegi ágának van itt nagyobb birtoka, melyen azelőtt messze földön híres juhtenyésztést űztek. A község házainak száma 307, lakosaié 1830. Vallásuk ref. és róm. kath., s habár az utóbbiak vannak többen, mégis a reformátusoknak van itt templomuk, mely 1787-ben épült; tornyát 1834-ben építették. A község egyik dűlőneve, a *Basahegy*, még a török idők emlékét tartja fenn. Ide tartoznak *Path*, *Szilás* és *Patkányos* puszták és *Pálffy* major. *Path* puszta 1268-ban terra *Poth* alakban egy komáromi várjobbágy birtokaként van említve, 1368-ban pedig terra *Poth* és *Polth*, 1444-ben possessio *Path*, 1485-ben praedium *Path* alakban. 1396-ban *Pathi Pozsár László* nejének a birtoka, a ki negyed részét *Deák Mihálynak* és örököseinek engedi át. Mint *Marczelházára*, úgy erre is, a *Pozsár* család 1485-ben *Mátyás királytól* új adományt nyer. A török világban ez is elpusztult. 1559-től újabb birtokosai merülnek fel. Így *Pathy János* és *Banky Illés* magvaszakadtával, *Szentiványi Babits István* kap reá nádori adományt. 1616-ban *Pathy Miklós Markházy Mártonnak*, 1634-ben pedig *Zichy Katalin Pajor Jánosnak* zálogosítják el itteni részeiket; de *Pajor János* halálával, e birtokba *Laky Istvánt* és *Móroc* Istvánt iktatják be. 1655-ben *Pozsár Lukács* is elhalálozván, az ő birtokát *Sibrik Dániel* nyeri. 1662-ben *Csajághy György* kap itt nádori, 1716-ban pedig *Gyulay Ferencz* királyi adományt némely részekre. Azután ezek a birtokok is a *Pálffy*aké lettek. Itt hajdan, a rómaiak korában, római fürdő állott fenn, melynek meleg forrásai maig is megvannak. *Marczelházán* van posta; távírója Komárom, vasúti állomása pedig *Újszőny*.

Martos, magyar nagyközség, a *Nyitra* és a *Zsitva* összefolyásától alkotott felszigeten. Házainak száma 239, nagyobbára ref. vallású lakosaié 1115. Postája és távírója *Ogyalla*, vasúti állomása pedig *Komárom*, vagy *Érsekújvár*. Az esztergomi érsekség ősi birtoka. Első írott nyomát 1487-ben találjuk, a mikor már a mai nevén van említve. A török világban elpusztult és 1576-ban mindössze 10 lakható háza volt. *Érsekújvár* ostromakor innen, a *Nyitra* folyótól, futóárkot vontak az újvári vár alá, melynek nyomai még láthatók; emlékéit ezenkívül az ú. n. *Futóárok* dűlő tartja fenn. Hajdan az árvizektől sokat szenvedett, annyira, hogy alig volt év, melyben nagyobb árvízveszély ne fenyegette volna. *Rudnay érsek* át is akarta a lakosokat telepíteni biztosabb helyre; de a *martosiak* ebbe nem egyeztek bele, azt mondván, hogy ők csak itt maradnak, a hol víz van és a hol halászhatnak. A halászat volt a lakosok főkeresetforrása és egy-egy árvíz több hasznót hajtott nekik halbőségével, mint a mennyi kárt okozott. Most már ez a keresetforrásuk majdnem teljesen megszűnt, mert az ármentesítés és a belvíz-levezetés megszüntette az árvízveszélyt és a határbeli állóvizeket, bőven kárpótolván a lakosokat a felszabadult és mívelhetővé vált földterülettel. Itt van a vágbalparti ármentesítő társulat nagy szivattyútelepe, egy-egy 130 lóerejű gőzgéppel. 1901-ben a község nagy része leégett. A *martosi* református templom 1898-ban épült. Az egyház két, XVII. századbeli érdekes urvacsorai poharat őriz. Ide tartoznak *Agyagos*, *Gyótvá* és *Kinges* puszták, melyek közül *Agyagos* már 1386-ban említve van. 1439-ben possessio *Agyagos* az esztergomi érsekség birtoka. A községtől kb. $\frac{3}{4}$ órányira fekvő egyik homokhegyét *Abának* nevezik és az itteni szájhagyomány azt tartja, hogy itt

Marczelháza.

Martos.

telepedett meg Aba vezérrel néhány száz honfoglaló vitéz. E hagyományt támogatni látszik az a tény, hogy e homokdomb keleti részén 1899-ben, szőlőforгатás alkalmával ősmagyar sírokra akadtak. A lakosok állítólag a tatárok elől menekültek a falu mostani helyére, mely akkoriban majdnem hozzáférhetetlen ingovány volt.

Megyeres.

Megyeres, magyar nagyközség a csallóközi síkságon, 168 házzal és 896, nagyobbára ref. vallású lakossal. Postája, távirója és vasúti állomása Aranyos. Az árterben fekszik és így gyakran volt kitéve az árvizeknek. Bronzkori és népvándorláskori leletei után ítélve, már az ősidők óta megült területek közé tartozik. 1268-ban a komáromi vár birtoka. 1387-ben *Megyerk* a neve, 1422-ben pedig *Megyerch* alakban van írva. Még 1592-ben is komáromi várbirtokként szerepel, de 1600-ban *Demjén* Antal és *Dancsy* János is birtokosai-ként vannak említve, a kik egy-egy nemes udvart adnak el. Később azután a *Zichyek* lettek a birtokosai, kívülök azonban részük volt benne a *Magyary*, *Szabadhegyi*, *Szabó*, *Csontos*, *Csény* és *Jókay* családoknak is. Most *Boschán* Samunak és *Glück* Lipótnak van itt nagyobb birtokuk. Református temploma a XVIII. század közepe táján épült, és itt egy nagyon régi és kiváló műbecsű ezüstkelyhet őriznek. Ide tartozik Vidini pusztá, Koczor major és Megyeresi rét, mely utóbbinak 147 lakosa van.

Mocsa.

Mocsa, magyar nagyközség, Nagyigmánd és Ószőny között, az ú. n. Kerekítő, másként mocsai tó mellett. 447 háza és 3107 lakosa van, a kik róm. kath. és ref. vallásúak. Két temploma közül a református 1783-ban, a katolikus pedig 1756-ban épült; de ez utóbbi az 1903-iki tűzvész alkalmával leégett és harangjai is elolvadtak; a tűzvész után azonban a hercegprimás újr építtette. A katolikus egyház még a trinitáriusoktól származó, értékes aranyozott ezüstkelyhet őriz, mely ékkövekkel is ki van rakva. A pannonthalmi apátság és az esztergomi érsekség ősi birtokai közé tartozik, mely már Albeus jegyzékében is említve van, *Macha* néven. Az idők folyamán neve többféleképpen hangzik, sőt Kis- és Nagy- jelzőkkel két községként is szerepel. 1274-ben Erzsébet királynő adománylevelében *terra nostra reginalis Mooch*, vagyis a királyné földje, 1293-ban *possessio Moch*, 1388-ban *Moth*, 1393-ban *Tyudormoch*, vagyis *Tivadarmocs*, 1425-ben Zsigmond király oklevelében már *Kysmoch* és *Nagymoch*. 1291-ben Fenenna királynő, az előbb *Finta Mochaja* nevű királynői falut, Ladomér esztergomi érseknek adományozza. Mindvégig az érsekség és a főapátság birtoka maradt és ma is az. A török világ emlékét itt az a török feliratú kő örökíti meg, mely a *Haraszt* nevű legelőn látható. Van a községben róm. kath. ifjúsági egyesület is. 1861-ben és 1903-ban óriási tűzvész pusztította. Van itt posta, de a távirója Komárom-Újváros, a vasúti állomása pedig Komárom. Ide tartoznak Boldogasszony, Kis- és Öregcsém és Tömörd puszták, Újmajor és a csémi csárda. *Tömörd* hajdan népes, egyházas helység volt, melyet már Szent István pannonthalmi oklevele *Temirdi* néven említ. Szent László királynak a pannonthalmi apátság birtokaira vonatkozó összeírásában *Tumurdi* néven fordul elő, III. Incze pápa jegyzékében pedig *Temerd* néven, míg Albeus jegyzéke három ily nevű helységről is megemlékezik. Nevét első telepésétől Tömörd vagy Temerd colonustól nyerte. 1226-ban már Mindenszentekről nevezett temploma is említve van. 1537-ben *possessio Themurd* alakban van említve. 1656-ban a pannonthalmi főapát *Farkas* Andrásnak adja zálogba, a ki 1660-ban *Eölbey* Mártonnak és *Tarchy* Jánosnak adja át, de ezektől kilencz évvel később ismét visszaveszi. Idővel azután a főapátság ismét magához váltja és az esztergomi érsekséggel tovább is közösen bírja. Tömörd szomszédságában három elpusztult falunak a nyomait találjuk. Ezek közül az egyik, *Gyorok*, kún telep volt, a hol IV. Béla 1264-ben bizonyos kihágások miatt a kúnok négy szállását és földjeit elkobozta. 1317-ben Róbert Károly *Dyruk* birtokot a Csák Mátéhoz pártolt *Pethó* comes halála után *Ladomér* esztergomi érseknek adományozta. 1332-ben *Gyruk* és *Gyrough*, majd *Ruch* és *Guruch* alakban van említve. Ugyancsak Tömörd határában szerepel 1234 és 70 között *Gergelyfalva* is, mely, úgy látszik, a tatárjárás alatt pusztult el. Itt valahol volt végre *Halas* vagy *Halász* elpusztult falu is, melyről már megemlékeztünk. *Csém* pusztá is már 1209 előtt szerepel *Cemen* néven, a hol — Tagányi szerint, — a galgóczi várnépek laktak, a mit azonban Pesty Frigyes (Magyar Várispánságok) tagad. 1485-ben szerepel egy *Csémi* János nevű királyi ember.

Szintén az esztergomi érsek birtoka. Ugyancsak Mocsa szomszédja volt az az elpusztult *Belyd* vagy *Beled* nevű helység, melyet már 1235-ben a főapátság bírt. 1281-ben Erzsébet királyné Ladomér esztergomi érseknek adományozza. 1381-ben Vasi *Kolos* fia Jakab mesteré, ki azt a pannonhalmi apátságnak adja vissza. Talán itt volt valahol az a *Machala* nevű helység is, mely 1294-ben már szerepel, és melynek neve 1353-ban még Machalai Miklós nevében hangzik. Némelyek szerint azonban Machala és Mocsa egy.

Nagyigmánd magyar nagyközség első írott nyomát egy 1235-ből való határjáró levélben találjuk, a hol *Wygman* alakban van említve. Már a rómaiak korában lakott hely volt, a mit az itteni gyakori és gazdag leletek bizonyítanak. Nevét a Wigman nemzetségtől vette, mely itt már 1291-ben birtokos. 1309-ben a Wigman nembeli Miklós *Bygman* falut Lörente mesternek hagyományozza. 1450-ben *Hédervári* Imre és Miklós is szerepelnek itt. 1526-ban *Bakith* Pál és testvérei, neje és leánya kapnak reá királyi adományt. Előbb azonban *Török* Imréé volt, ki azt *Héderváry* Ferencznek adta vissza, a ki viszont 1506-ban *Battyán* Benedeknek zálogosította el. A török világban ez is elpusztult, de azután újra települt és 1676-ban már ismét népes helyként jelentkezik, a hol a *Cseh*, *Géczy*, *Sándor* és *Madocsay* családok *Csapó* Györgynek zálogosítják el részeit. 1717-ben a *Pázmándyak* tartanak igényt némely itteni részekre. A francia háború alatt, 1809-ben, a Hosszú-tábla nevű dülön sánczolta el magát a francziák támadása ellen a Sztáray-féle gyalogezred. A XVIII. században az *Esterházyak* lettek az urai és ma gróf Esterházy Miklós Mórícznak van itt nagyobb birtoka. Van itt szolgabírói hivatal, járásbíróság, gazdakör és népbank. Határában keserűvízforrások bugyognak, melyeknek vize »Igmándi keserűvíz« néven kerül forgalomba. A községben a reformátusoknak és a katolikusoknak van templomuk. A reformátusok régi templomát Esterházy József 1746-ban elvette és a róm. katolikusoknak adta át, kik azt máig is bírják. A reformátusok új templomot építettek, mely azonban elpusztult és helyén épült 1889-ben a mostani templom. A református egyház XVII. és XVIII. századbeli szent-edényeket őriz. A község házainak száma 373, lakosaié, a kiknek nagyobb része református, 2254. Ide tartoznak Csanaki, Ördöghegyi, Páholy és Somogyi majorok. *Csanak* major már 1235-ben említve van, *terra nomine Chonuk, prope Wigman* körülírással. A tatárjáráskor elpusztult falu területén a Wigmán nembeli Endre kapott királyi adományt a királyné hírnökeinek földjére, a királyi lovászok földje mellett, mert Roró (Ráró) váránál kitüntette magát. 1257-ben IV. Béla király, Endre comes és a királyi lovászok között rendezi Chonuk birtokviszonyait. 1340-ben már *Kiscsanak* is szerepel, 1430-ban pedig *Kápolna* néven is említve van, Szent Mária tiszteletére szentelt kápolnája után; ebben az időben azonban már a pannonhalmi apátság birtoka, és az maradt mindvégig. Csanak szomszédságában feküdt hajdan *Lybyn* elpusztult falu is. 1235-ben még említve van, de azután nyoma vész. Minden valószínűség szerint a tatárjárás alatt enyészett el. Nagyigmándon van posta, táviró és vasúti állomás.

Nagykeszi, Kis- és Nagykeszi falvakból alakult magyar kisközség, a csallóközi síkságon, a Duna közelében. Körjegyzőségi székhely. Házainak száma 105, ref. és róm. kath. vallású lakosaié 823. Postája Nemesőcsa, távirója Aranyos, vasúti állomása Ekel. 1234 és 1270 között *Kezu* néven, Füss helység szomszédjaként van említve. 1268-ban már két Kezu nevű község szerepel és az egyiket, a másiktól való megkülönböztetésül, *Bertalan falujának* is nevezik. 1272-ben Bálint kanonok *Kis-Keszű* nevű birtokát a Szent Margit-oltárnak hagyományozza. 1277-ben IV. László, *Chepán* fia Pál és *Vothk* fia Bodon, szolgagyőri várjobbágyokat megneemesítvén, itt földeket adományoz nekik. 1352-ben Banai *Sydou* fiai János és Ponya *Kis-Keszű* birtoka fölött *Nagymartoni* Miklóssal perlekednek, a ki *Felkeszeu* birtok használatától is eltiltja őket. 1501-ben Kiskeszzi *Ravaszkeszi* elnevezés alatt is szerepel. 1521-ben Ravaszkeszit *Báthory* István nádor a pécsi püspöknek adja zálogba. 1540-ben a *Csúzy* családbelieket iktatják be némely részeibe. 1553-ban *Kolos* János és *Désy* Boldizsár is a birtokosai között említettnek, és 1567-ben *Thúry* György is. A török világban mind a két Keszzi elpusztult. Kiskeszit *Vigyázó* Pál veszprémi főispán, Nagykeszit pedig *Rába* Balázs telepítették újra. 1632-ben már az *Esterházyak* is birtokosai és gróf Esterházy Miklós nádor itteni birtokát *Amade* Ilona

Nagyigmánd.

Nagykeszi.

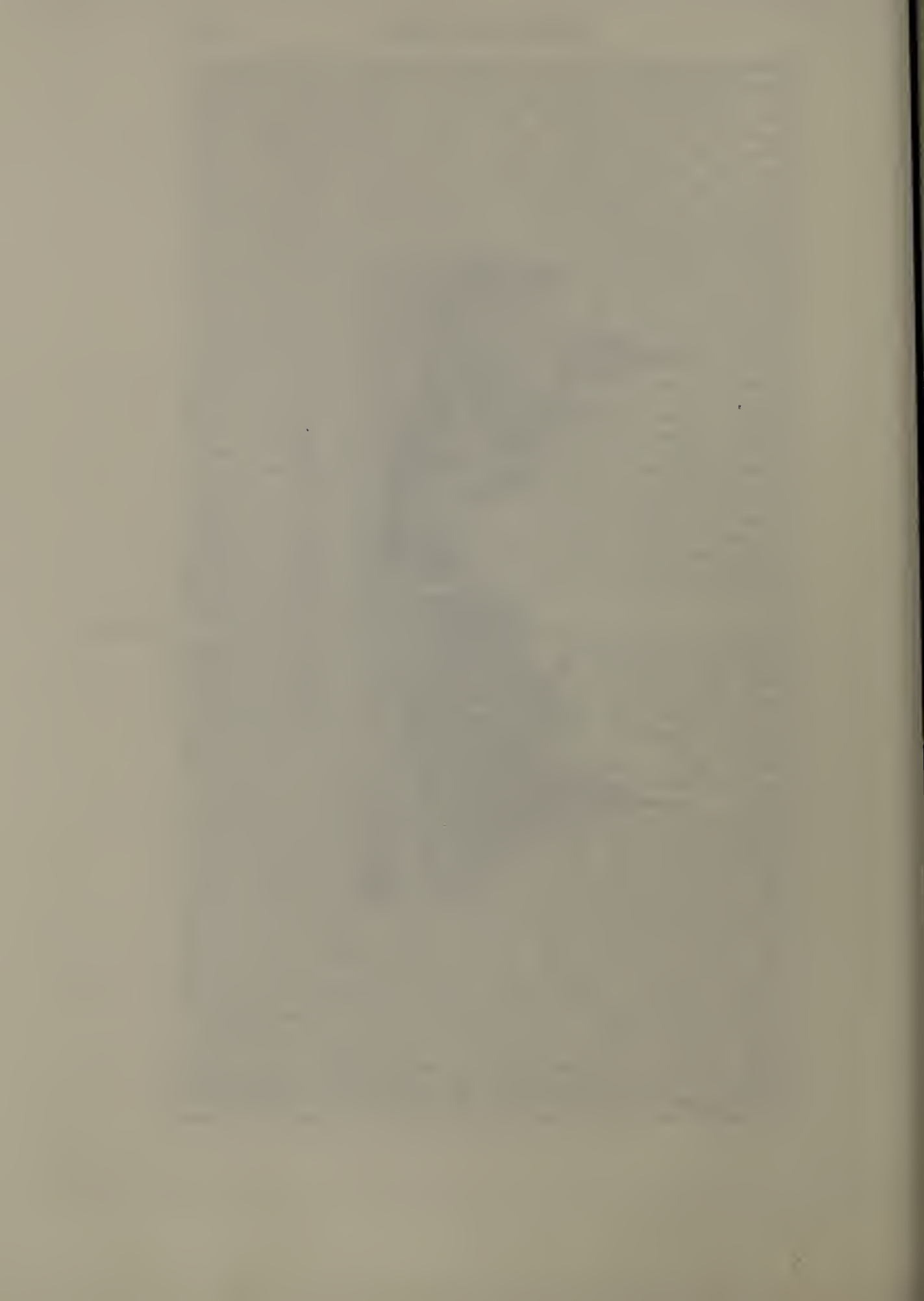
özv. *Nagymihályi* Ferencznének zálogosítja el, négy évvel később pedig *Szapáry* Andrásnak és ennek nejeének, *Csat* Annának. 1673-ban *Szeghy* Mihály özvegye Nagykeszin 12 hold földet ad el. 1675-ben *Lengyeltóti* János zálogosítja el itteni birtokát *Gencsy* főapátnak. 1700-ban gróf *Esterházy* János özvegye, szül. *Ocskay* Magdolna az egyik birtokosa, kitől az *Ordódyak* és *Pongrácz* Katalin igénylik. Azután a főapátságon kívül a *Zámory*, *Csorba*, *Vigyázó*, *Illés*, *Horváth*, *Baranyay*, *Mihálykó*, *Rainprecht* és *Lehoczky* családok lettek az urai, most pedig a pannonthalmi főapátságnak, *Fejérváry* Gézánének és *Zámory* Béla örököseinek van itt nagyobb birtokuk, és *Fejérváryéknak* szép, kényelmes, emeletes kastélyuk, melyet *Zámory* Károly a múlt század első felében építtetett, és a mely női ágon, örökösödés útján került a mai tulajdonosok birtokába. A községet 1888-ban nagy tűzvész pusztította, de az árvíz is gyakran tetemes károkat okozott benne. A községben csak a reformátusoknak van templomuk, mely 1819-ben épült. Van egy érdekes kelyhe, mely úrvacsora osztására szolgál és 1717-ből való. Hajdan katolikus temploma is volt, mely a Pázmány-féle ismert összeírásban is már a régiek között szerepel, de ez rég elpusztult. A katolikus hívek most a községhez tartozó Érseklél templomába járnak, mely a XVIII. század végén még kápolna volt. Kegyura, a vallásalap, 1865-ben kibővítette. Nagykeszi határában, a *Csatahegy* nevű dűlön, sok embercsontot találnak, melyek valószínűleg a török dúlások maradványai. Ide tartoznak *Dérhidja* és *Érseklél* puszták és *Borsos* major. *Derhida*, másként *Terchel* birtokot, 1576-ban a pannonthalmi főapátság elzálogosítja *Simondics* Péternek és *Nagy* Istvánnak, később azután ismét visszaváltja. *Érseklél* hajdan az érsekléli érseki nemesi szék főhelye volt. Pesty Frigyes a Lehel névtől származtatja a Lél nevet. *Bartal* György szerint *Leél* Szent István korabeli helység, melyet a szent király az esztergomi érsekség fegyveres szabadosai között szétosztott. 1450-ben már a mai nevén van említve. 1554 és 1563 között nagy részben elpusztult helységgént van említve. 1729-ben *Fegyváry* János az esztergomi érsektől itt némely részekre adományt nyer. Később még a *Zámory*, *Illyés*, *Rédl*, *Bujna*, *Ghiczy* és *Rakovszky* családok voltak a nagyobb közbirtokosai. Kiskeszi határában feküdt még a tatárjárás előtt *Szántó*, vagy *Scamto* helység, melyről más helyen már megemlékeztünk.

Nagymegyer.

Nagymegyer, csallóközi magyar nagyközség. 621 házzal és 3483 róm. katolikus és református vallású lakossal, de a katolikusok száma túlnyomó. Postája, távirója és vasúti állomása helyben van. Némelyek a hét vezérek egyikétől, *Megyertől* származtatják a nevét. IV. Béla 1268-iki oklevelében komáromi várföldként van említve, melyet azután István ifjabb király *Parabuch* comesnek adományoz. Ebben az oklevélben villa *Meger* alakban szerepel. 1421-ben *Zsigmond* király elcseréli más birtokokért *Kanizsai* Istvánnal és Jánossal. 1460-ban újra komáromi várbirtok. 1466-ban I. Mátyás királyi mezővárosi rangra emeli, és három országos vásár tartására ad jogot lakosainak. 1532. évi november havában a Szapolyay-pártiak itt találkoztak, hogy a Katziánerrel kötendő fegyverszünet ügyében tanácskozzanak. 1578-ban *Hiers* János erőszakkal elfoglalja *Eördögh* István itteni nemesi kúriáját, melyet ő *Németh* János özvegye (később neje) révén kapott. 1547-ben *Nagy* László, *Vitány* vár kapitánya, egy évvel később *Horváth* Péter, 1550-ben *Bajusz* András, 1553-ban *Zsemlyésy* István és társai, 1559-ben gróf *Zichy* István, 1561-ben *Nagy* Lázár és *Zakal* András, 1573-ban *Kovács* János fia *Lőrincz* és két nővére, 1579-ben *Hundert* János, a komáromi vár alparancsnoka, 1582-ben *Kapornaky* Ferencz, 1585-ben *Keresztes* Bálint, 1599-ben *Patak* Tamás, János, Ferencz és György, 1609-ben *Dénes* György, 1616-ban *Hermann* Márton, 1619-ben *Bereczky* Pál, 1633-ban ifjabb *Szigethy* Gáspár, 1617-ben *Pálffy* Krisztina, 1640-ben *Vér* Zsuzsánna és *Bokor* Gáspár, 1651-ben *Bartal* István és *Spáczay* Katalin, 1654-ben *Vásárhelyi* Mihály és *Halácsy* István, 1657-ben *Varga* Jakab, Mátyás és István, ugyanakkor *Patak* István és *Lőrincz*, 1662-ben *Csajághy* György és fia Mihály jutnak itt kir. adomány, vétel és örökösödés útján nemesi kúriához és birtokokhoz. 1635-ben még *Nagy* Mihálynénak is van itt zálogbirtoka, melyre a királyi kamara teszi a kezét, de azután a *Császáry* család kapja, melytől azonban id. *Zichy* István elperelte. Az 1559-iki adórovás szerint hetven jobbágy- és 17 féljobbágy-telke volt. 1632-ben gróf *Esterházy* Miklós nádor is egyik nagyobb birtokosa, a ki *Nagymegyer* várost özv. *Nagymihályi*

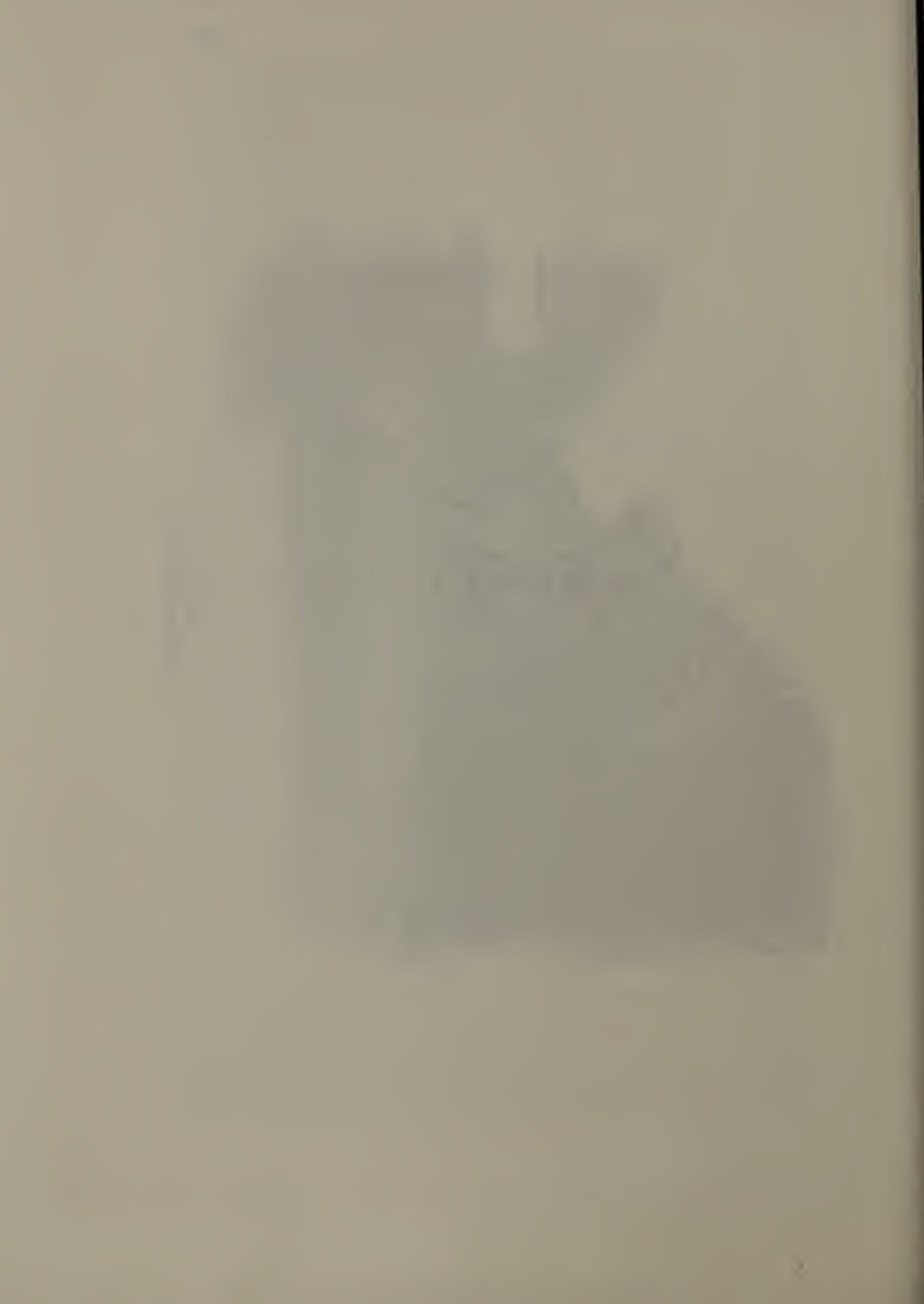

Neszmély.
A református és a róm. katolikus templom.

Nagykeszi.
Fejérváry Géza kastélya.

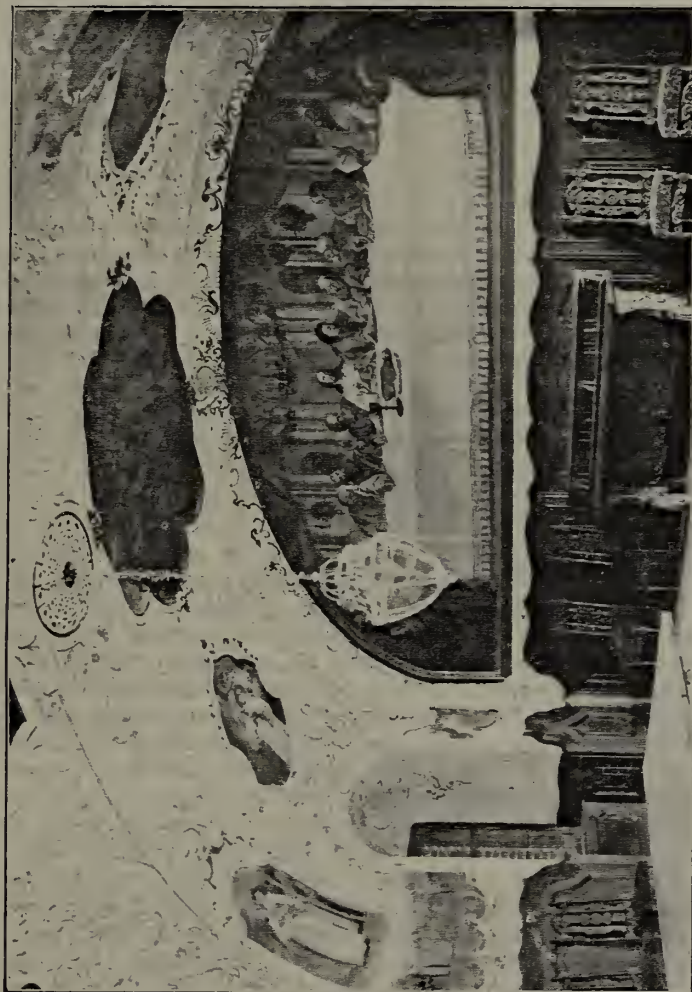

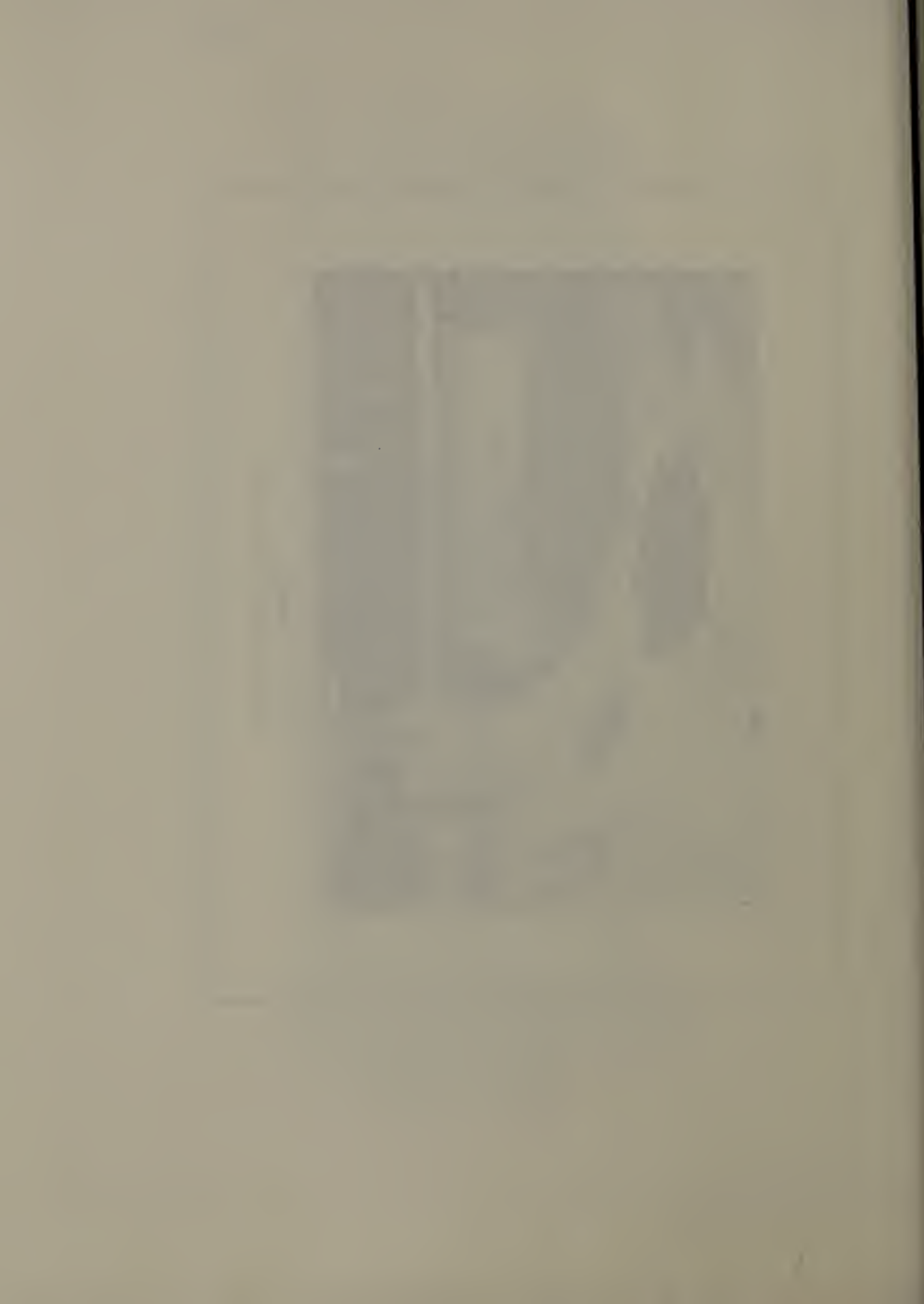
Oroszlány.

A kamalduliak hajdani kolostora Majk puszán, Gróf Esterházy Miklós Móricz kastélya.

Orszlány.
Részlet a kamalduliak refectoriumából.

Ferenczné, szül. *Amade* Ilonának zálogosítja el, de négy évvel később ugyanezt *Szapáry* András és neje *Csat* Annának adja zálogba. Később a gr. *Waldstein* család is birtokosa lett. A községnek régi privilegiumai vannak és levéltárában számos érdekes, régi oklevelet őriz; oltalomleveleket *Bocskay* Istvántól, II. Mátyás királynak a község régi szabadalmait megerősítő levelét, *Bethlen* Gábor oltalomleveleit, stb. Hogy Nagymegyert sem kímélték meg a törökök, bizonyítja *Hofkirchen* Lőrincznek, Komárom várparancsnokának 1683. nov. 6-án kelt oltalomlevele, melylyel a törököktől elpusztított községet oltalmába veszi és megparancsolja, hogy tekintettel a lakosok nyomorára, oda katonák ne szálljanak, se semmiféle tekintetben a lakosokat ne zaklassák és tőlük élelmet, fuvart, stb. ne követeljenek. Az 1701-ben ez iránt megtartott vizsgálat folyamán kitűnt, hogy Nagymegyernak nemcsak régi városi szabadalmi vannak, hanem *jus gladium* is volt, melyet egyízben egy megszentencziázott emberrel és egy »Boszorkány asszonynyal« szemből alkalmazott is, mind a kettőt tűzhalálra ítélvén. 1702-ben majdnem az egész község leégett. 1710-ben a nagymegyeriek II. Rákóczi Ferencztől is oltalomlevelet kaptak. Ugyanebben az évben a pestis ütött ki a községben és 362 lakosát ölte meg, 1831-ben pedig 218-an haltak el az akkor dúlt kolerában. 1848-ban a nagymegyeriek a nemzeti őrsereghez 183 vitéz kiállításával járultak hozzá. 1849. január havában 1400 horvát határőr táborozott itt 13 napon át. Ez időben a nagymegyerieket gyakran sárczolták meg az átvonuló mindenféle csapatok. 1849. május havában *Kazinczy* Lajos alezredes táborozott itt, mely alkalommal az itteni akasztóhegyen egy elfogott szökött honvédet föbe lövetett. 1849-ben másodszor ütött ki a kolera, melynek 229-en estek áldozatul. 1852-ben ismét tűz támadt a városban, mely alkalommal 96 épület pusztult el. A *Millér* vízen átvezető itteni hidat 1853-ban építették, a már 1846-ban hozott határozat alapján. 1867-ben alakult meg a nagymegyeri olvasó- és társaskör. Most már kaszinóján kívül takarékpénztára, hitelszövetkezete és téglagyára is van. Mostani nagyobb birtokosai gróf *Kálnoky* Hugó és *Eggenhoffer* József örökösei. Van itt még egy Szent Vincze-rendű apácza-zárda, mely leányiskolával van összekötve. A községben két templom van. A katolikus templom már Pázmány jegyzékében a régi egyházak között van említve. Úgy látszik, hogy a XV. században épült, de gyakran átalakították. 1900-ban építették újra. Itt volt a Vásonkői *Zichy* grófok sirboltja is. A református templom 1785-ben épült. Ide tartoznak Nagydürlak, Sárkány, Tájlok, Tiszota és Újmajor puszták s a Bubic és Bucsuház majorok.

Nagytany, magyar kisközség a csallóközi síkságon. Hajdan két Tany volt, Kis- és Nagy- jelzőkkel, de a legrégebbi időkben csak egy Tany szerepelt, *villa Than castrensium* (a várbelik faluja, Than) körülírással. A hagyomány szerint e község tulajdonképpen ott feküdt, a hol azelőtt Kistany pusztá terült el, és ennek e hagyományon kívül nagy valószínűséget kölcsönöz az a körülmény, hogy Kistany emelkedettebb helyen feküdt, a hova az árvíz nem ért, Nagytany pedig most is oly mélyen fekszik, hogy a mai árvízvédelmi művek mellett is sokat szenved az árvizektől; hajdan meg éppen mocsaras, ingoványos terület volt, olyan, a hova csak azért telepedtek a lakosok, mert az ellenség ellen nagyobb biztonságot nyújtott. E szerint a mostani Nagytany ifjabb település, mely, úgy látszik, a török dúlások után keletkezett, noha némelyek azt állítják, hogy már a tatárjárás után települtek ide a lakosok. A régi Tany egyházas hely volt, s templomát a Pázmány-féle jegyzék is felsorolja. Ez a templom a kistanyi dombon állott, a hol rommaradványai még a múlt század közepén láthatók voltak. Ez is azt bizonyítja, hogy nem a tatárjárás, hanem a török dúlások alatt pusztulhatott el, mert különben e templomnak már a török világban sem lett volna nyoma, mert köveit és tégláit e kőszegény vidéken már előbb széthordták volna. Nevét némelyek a halásztanyából eredőnek mondják. Hogy első telepesei halászok lehettek, az abból következtethető, hogy hajdan mocsarakkal, erőkkel és álló vizekkel volt körülvéve, annyira, hogy itt messze földön földművelésre alkalmas terület nem kínálkozott. Első okleveles említése a már jelzett alakban 1168-ban történik. IV. Béla 1268-iki oklevelében *Thon* néven, komáromi várbirtokként fordul elő és így szerepel a XV. században is, sőt 1460-ban már *oppidum Thany*, tehát város; ugyanekkor egyszersmind város hely is. Hogy Nagytany a mostani helyén és e néven csak a török világban keletkezhetett, azt bizonyítani látszik az is, hogy e néven

Nagytany.

csak 1592-ben bukkan fel először, a komáromi vár tartozékaként. 1615-ben már a Tanyi nemesek birtoka; ekkor *Tanyi* Ferencz kap itt nádori adományt két egész nemes telekre. 1649-ben Tanyi János birtokának egy részét *Szabó* Tamásnak és *Laky* Mihálynak zálogosítja el. 1657-ben *Szegedy* Gáspárt is a birtokosai között találjuk. Később azután még a gróf *Zichy*, *Laky*, *Fekete*, *Csepy*, *Csorba*, *Fehér* és *Keszeg* családok lettek a nagyobb közbirtokosai, majd a mult század elején gróf *Waldstein* János is; most *Sabran* hercegnő örököseinek, a Kőröspataki Kálnoky grófoknak van itt nagyobb birtokuk. Van itt *Fiedler* Jánosnak nagyszabású lenkikészítő gyára. Azelőtt itt volt az ország egyik legnagyobb czukorgyára, mely 1855-ben épült, de 1873-ban megszűnt. Említést érdemel még tégláégetője. A lakosok gazdakört és ifjúsági egyesületet s könyvtárt tartanak fenn. Itt van a »Csallóközi Lapok« szerkesztőseje is. Mostani református temploma 1833-ban épült. A község házainak száma 83, nagyobbára ref. vallású lakosaié 594. Postája helyben van, távirója és vasúti állomása Tany-Nemesócsa. Ide tartoznak Rakottyás és Töröm puszták és Marokháza major. *Marokháza* hajdan a *Márkházi* család fészke és névadó birtoka volt. 1692-ben már a Márkházyak osztályos társai szerepelnek birtokosaiként; ezek: *Pesty* András és Katalin s *Kovacsics* György és Anna. Még ekkor *Márkháza* néven van említve. Később ez is a *Zichyeké* lett. A határbeli *Haraszi* dűlő, elpusztult, régi falu emlékét tartja fenn. 1268-ban *Horozt* alakban van említve és szintén komáromi várföld. 1234-től 1270-ig találjuk az egykorú oklevelekben, de azután megszűnt falu lenni.

Naszály.

Naszály, Komárom és Tata között fekvő magyar nagyközség, 174 házzal és 1387, nagyobbára ref. vallású lakossal. Postája helyben van, távirója és vasúti állomása Füzitő. Hajdan *Ladomér* volt a neve és az 1234. és 1270. évek közötti oklevelek is e néven említik. A török világban elpusztult és a *Csákyak* telepitették újra. Ők voltak a földesurai is, de 1700-ban *Péchy* Menyhért tart igényt a Csákyak és osztályos társaik itteni birtokaira. Úgy látszik, hogy ezt az igényét sikerült érvényesítenie, mert három évvel később már őt is itt találjuk, és ekkor a maga részét *Krapf* Ferencz Józsefnek átírta. Azután az *Esterházyak* lettek az urai és ma gróf Esterházy Ferencznek és a klosterneuburgi kanonokrendnek van itt nagyobb birtokuk. Az Esterházyaknak az ide tartozó Grébics pusztán mezőgazdasági szeszyáruk is van. A községben fennálló református templom 1859-ben épült. Ide tartoznak Pusztalaalmas, Billeg és Nagygrébics puszták, a Naszályi major és a vinczellérház. *Grébics* puszta *Albeus* jegyzékében, a XIII. század elején már *Grebuch* néven van említve. 1234. és 1270. között azonban két ilyen nevű hely szerepel, melyeket Alsó- és Felső-jelzőkkel különböztetnek meg egymástól. 1446-ban már falu és a *Rozgonyiak* zálogbirtoka. 1459-ben *Gerebech* néven a tatái vár tartozéka. Később ez is az Esterházyai tulajdonába került, de az esztergomi érsekségnek is volt benne része. *Billeg* puszta szintén ősrégi telep, melyet II. Géza 1151-ben a pannonthalmi főapátságnak adományozott. Az 1240 táján készült Liber Ruber másolat rubruma ekkor *Belyd* néven említi. Úgy látszik azonban, hogy a szolgagyőri várnak is volt itt birtoka, mert 1231-ben II. Endre a szolgagyőri várhoz tartozó *Bylla* nevű földet szintén a pannonthalmi főapátságnak adományozza. 1268-ban negyedrésze még mindig a komáromi vár tartozéka. Ez időtájt *János bán* és testvérei is birtokosokként szerepelnek és 1284-ben *Bylle* vagy *Boyle* nevű földjüket az esztergomi érseknek adják. *Albeus* jegyzékében még apátsági birtokként van említve; e szerint *Beled* faluban az apátságnak a tatárjárás előtt 22 ház udvarnoka volt. 1291-ben Mocska határleírásában *Billem* alakban szerepel. 1393-ban népes helység, a hol a főapátságot újabb részekbe iktatják. 1425-ben possessio *Bylie* alakban van említve, és Zsigmond király az esztergomi érsek itteni birtokáért Kismocsot adja cserébe. Később azután ennek is az Esterházyak lettek az urai. E pusztán, melyet *Csetke* Béla bérel, kényelmes, emeletes kastély áll, mely a hagyomány szerint eredetileg kolostornak épült. Ez a kastély az Esterházyak Galántai *Balogh* nevű uradalmi igazgatójává volt, a ki azonban magtalanul halván el, az Esterházyaknak hagyományozta.

Naszvad.

Naszvad, nyitramenti magyar nagyközség. Házainak száma 630, róm. kath. vallású lakosaié 3852. Postája helyben van, távirója és vasúti állomása pedig Érsekújvár. Ósidők óta megült terület, a hol kovaköleltre bukkantak, határában pedig pogánykori halom van. Az esztergomi érsekség

ősi birtoka, melyet Csák Máté vezére : Chellus, a XIV. század legelején elpusztított, a mi ellen az érsekség tiltakozott. 1438-ban érseki mezei birtokként van említve. 1554 körül a törököktől elpusztított helyként szerepel, a hova később tótokat telepítettek, kiknek az utódai azonban teljesen megmagyarosodtak. 1568-ban *Domokos* György és Mihály egy szabaddá tett ősi udvartelekebe iktattatnak. 1627-ben *Szondy* Jakab itteni birtokának felét *Boka* Jánosnak adta el. Később a *de Pauli* család is birtokosa lett, s itt kastélyt is építtetett. Most csak az esztergomi érsekségnek van itt nagyobb birtoka. A lakosok katolikus népkört, temetkezési egyesületet és fogyasztási szövetkezetet tartanak fenn. A község a múlt század elején teljesen leégett. Ősi katolikus temploma a Nyitra partján állott, de a török világban elpusztult. Mostani temploma 1781-ben épült. Ide tartoznak *Anyala*, *Csalavár*, *Csörgő*, *Hamusad*, *Leveles* és *Óguta* puszták. *Anyala* pusztája 1239-ben már falu, s határában szolgagyőri, banai és komáromi várföldek voltak. A török világban ez is elpusztult és megszűnt falu lenni. 1576-ban még hét háza állott fenn, de 1669-ben már ismét a törököktől elpusztított falvak között van említve. *Óguta* pusztáról már Gutánál megemlékeztünk. *Csalavár*- és *Hamusad* pusztája nevei is történeti jelentőséggel látszanak birni.

Nemesócsa, magyar nagyközség, a csallóközi síkságon. Határában ősmagyar temető van, a mi igen régi megtelepülésére mutat. 1260—70 között *Oucha* néven van említve ; IV. Béla 1268-iki oklevele két ilyen nevű községről emlékezik meg. A királyi udvarnokok birtoka volt, melyet IV. Béla a csuthi prépostságnak adományoz. A két Ócsa közül az oklevélben az egyik *Voncha* *jalujának* mondatik s ez valószínűleg a későbbi *Pusztá-Ócsa*. 1274-ben *Kozma* banai főispán özvegye itteni birtokát *Cene* comesnek zálogosítja el. Ez után csak 1550-ben találkozunk ismét e községgel, a mikor *Gyallay* János leánya *Krisztina*, itteni részirtokára új adományt nyer. 1570-ben a *Gyallay* és a *Bodroghy* családokat iktatják be *Pusztá-Ócsán* *Enyedy* *Farkas* előbbi birtokába. 1700-ban *Sándor* István is egyik nemesi birtokosa ; 1719-ben a *Laky* *Bálint* beiktatásának többen ellentmondanak. Később *Nemesócsán* a *Laky*, *Bankó*, *Galambos*, *Szelle*, *Szarka*, *Csorba*, *Végh*, *Nagy*, *Vas*, *Baranyay*, *Csepy*, *Gerdenics*, *Pázmány*, *Magyary* és a *Szüllő* családok lettek a nagyobb közbirtokosok, most pedig *Nagy* *Antalnak* és *Pálffy* *Károlynénak* van itt nagyobb birtokuk. 1894-ben majdnem egészen leégett. Van itt szolgabírói hivatal, továbbá hitelszövetkezet és tejszövetkezet. A község azelőtt sokat szenvedett a Duna áradásaitól. Református temploma, hol egy 1527-ből való, színaranyból vert kelyhet őriznek, 1786-ban épült. Ez az épp oly érdekes, mint értékes kehely brassói ötvösmunka, és az elpusztult füssi templomból került ide. A község házainak száma 299, nagyobbára ref. vallású lakosaié pedig 1567. Postája, távirója és vasúti állomása helyben van. Ide tartoznak *Pusztalógör* és *Marokháza* puszták. Ez utóbbiról már *Nagytanynál* megemlékeztünk, itt csak azt jegyezzük meg, hogy *Pesty* *Frigyes* szerint *Lencsés* Márktól, a Márkházaiak ősétől vette volna a nevét. *Pusztalógör* 1297-ben szerepel először oklevélileg, a mikor is *Miklós* győri főispán a *Lugur* nevű halásztót visszaadja *Gergely* esztergomi kanonoknak és testvérének. 1387-ben a komáromi vár tartozéka és ekkor már vámszedőhely, melynek vámja is a komáromi várat illeti. Később *Leventér*, azután *Lögri* néven is felbukkan. Újabbkori nemesi közbirtokosai csak 1676 óta, vagyis azóta ismereteseek, mióta a törököktől elpusztítottván, újra települt és pusztaként szerepelt tovább. Az említett időben *Hölgyi* *Ferencz* és *Gáspár* birtoka volt, kik azt *Mohy* Istvánnak adták el, a *Mohyak* pedig 1696-ban *Boda* Istvánra ruházták át. Későbbi közbirtokosai a *Jezerniczky*, *Ghiczy*, *Csorba*, *Végh* és *Jókay* családok voltak. Dűlőnevei közül is figyelemre méltó némelyik. Így a *Kistanyi dűlő*, melynek nevével már *Nagytanynál* találkoztunk. Ez elpusztult község határának egy része ugyanis *Nemesócsába* olvadt. Továbbá a *Vöstüi dűlő*, mely a török világban elpusztult *Vöstü* helység emlékét tartja fenn. 1581-ben még négy birtokosáról tesznek említést ; ugyanis ekkor iktatták *Vöstü* birtokába *Sigmondics* Pétert és *Gáspárt*, valamint *Nagy* Istvánt és *Maizin* Györgyöt. Ugyancsak *Nemesócsa* tájékán, valószínűleg a *Faluhely* nevű dűlőn feküdt hajdan *Samud* is, mely IV. Bélának 1268-iki oklevelében még előfordul, de azután teljesen elenyészett. Némelyek szerint azonban a *Faluhely* nevű dűlőn nem *Samud* feküdt, hanem

Ócsa község, mely csak a török pusztítás után telepedett mai helyére; ez azonban nem zárja ki azt, hogy Samud helység, mely már 1268 után többé nem szerepel, ne fekkent volna szintén ott.

Neszmély.

Neszmély, dunamenti magyar nagyközség, 235 házzal és 1357 lakossal, kiknek kétharmada református, a többi pedig róm. kath. vallású. Van saját postája és távirója, legközelebbi vasúti állomása Füzitő, hajóállomása pedig Dunaradvány. Szintén őstelep, a hol a vaskorszaktól kezdve, minden korbéli lelet képviselve van, de leggazdagabb a rómaiak kora. Első írott nyomát már 1216-ban találjuk, a mikor mai nevét *Nezmel* alakban írják. 1341-ben *Neezmel* birtokosa *Weech* unokája Miklós comes; ez oklevél szerint egy része Komárom, másik része meg Esztergom vármegyéhez tartozott. 1342-ben Vitus nyitrai püspök és Miklós, a Lajos herczeg nevelője, a füzitői vámot elfoglalják és Neszmélyre helyezik át, a mi ellen Vilmos pannonhalmi apát tiltakozott. 1364-ben a neszmélyi vámjövedelem harmada Jakus pozsonyi bírót illeti. 1422-ben már oppidum, tehát város, és vámjá a komáromi váré. Ez időtájt *Hosszufalu* sőt németül *Langendorf* néven is szerepel. Egy 1471-iki oklevél latin néven *Longa villa* alakban említi. 1500 körül a *Porkoláb* család zálogos birtoka. A törökök Neszmélyt sem kímélték és 1552-ben a pusztult helyek között szerepel, a hol az összeírók összesen hat lakható házat találtak és 24 évvel később is csak tizenkettőt vehettek számba. Később újra települt és 1749-ben egy birtokperben 18 nemes udvartelkes birtokosa szerepel. Idővel a gróf *Zichyek* lettek az urai, most pedig a klosterneuburgi kanonokrendnek van itt nagyobb birtoka. E község lakosainak száma a mult század eleje óta jelentékenyen csökkent. Akkoriban 2000 lakosa volt, most pedig csak 1357. Sokan ezt a filloxera pusztításának tulajdonítják, mely a lakosok legnagyobb részét fókerezetforrásától fosztotta meg. A neszmélyi bor hajdan világhírű volt; most is híres. Az egyik hegyen faragott kövekkel kirakott, kitünő vizű kút van, melyet *Albert kútjának* neveznek. A hagyomány szerint, bőséges dinnye-lakmározás után, e kút vizéből ivott Albert király, ettől betegedett és halt meg Neszmélyen. Belső részeit itt őrizték, holttestét azonban Fejérvárra szállították. Mikor a tudós Pray erre járt, felfedezte azt a réztáblát, melynek felirata ezt a körülményt bizonyította. Ennek nyomán jelentést tett Mária Terézia királynőnek, a ki Albert király itteni maradványait Bécsbe szállíttatta és a Szent István-templom falába falaztatta. A községben két templom van, melyek közül a református fölötte érdekes. Részletei, különösen szentélye gotikus és falai lőrésekkel vannak ellátva. Az idők folyamán sokat szenvedett különféle ellenségtől, sokat is vesztett eredeti alakjából a gyakran szükségessé vált tatározások következtében, de azért ma is magán viseli az érdekes régiség összes jeleit. A református egyház értékes ezüstkelyhet őriz a XVII. századból és egy még sokkal régibb keresztelő tálcát, mely a templommal egykorunak látszik, mert ma már nehezen olvasható felirata gótikus betűket mutat. A róm. kath. templom 1890-ben épült. A lakosok hitelszövetkezetet tartanak fenn. A község határában az 1848—1849-iki szabadságharcz alatt ütközet volt. Ide tartozik Sártvány pusztá, Xavér major, Akasztóhegyalja, Kásáshegyalja, Várhegyalja és Sertésvölgy. Az Akasztóhegyről, melynek egy része Dunaalmás határába esik, ott már megemlékeztünk. A *Várhegyen* vármaradványok láthatók, melyeket némelyek a törököknek tulajdonítanak. E várról korábbi oklevelek nem emlékeznek meg és így e hagyományt valószínűnek kell elfogadnunk, annál inkább, mert a török világ után már nem szerepel.

Gyalla.

Gyalla, zsitvamenti nagyközség, 374 házzal és 2441 magyar és tótajkú lakossal, a kik között azonban az előbbieket többen vannak. Vallásuk róm. kath. és ref., s a katolikusok vannak többségben. Posta és táviró van a faluban, vasúti állomása pedig Udvard. Szolgabírószági székhely. Első írott nyomát 1357-ben, possessio *Gylla* alakban találjuk, 1485-ben pedig Paulus Hendy de Gyalla nevében is említve van, a ki megyebeli királyi iktatóember volt. 1570-ben még csak pusztaként szerepel, a mikor *Gyallai* István és Piroska gyallapusztai birtokukat elzálogosítják. 1582-ben *Thasy* Czirilt és *Zsigmondics* Pétert iktatják a Gyallay család birtokába. 1604-ben *Apponyi* Zsuzsa a maga részét *Zendy* Miklósnak adja el, a ki azonban hat évvel később ezt a részt elzálogosítja. 1612-ben a *Sánta* család is birtokosa, s ez a maga részeit *Fakó* Péternek zálogosítja el, a mely rész 1647-ben *Fekete* Mihály és Jakab zálogbirtoka lesz.

1662-ben Gyalla pusztá felére *Csajághy* György kap királyi adományt. 1697-ben már *Konkoly* László, Mihály és István is szerepelnek birtokosaiként. 1728-ban *Szluha* Ferencz és neje *Konkoly-Thege* Júlia mind a két Gyalla birtokába iktattatnak. Azután a *Konkoly-Thege* családon kívül még a *Baranyay*, *Csúzy* és a *Ghyczy* családok is birtokosai, most pedig a magyar kir. államkincstárnak, *Baranyay* Máriának, *Majnik* Bélának, *Steiner* Mihálynak és *Ehrenfeld* Antalnak van itt nagyobb birtokuk és mindegyiknek csinos úrilaka. A m. kir. államkincstár itteni birtoka azelőtt *Konkoly-Thege* Miklós, európai híru csillagászé volt, ki azt csillagvizsgálójával együtt az államnak engedte át. E csillagvizsgálón kívül itt van még a m. kir. meteorologiai intézet nagyszabású telepe, melyről más helyen bővebben írunk. Ezzel szemben áll, szép park elején, a *Konkoly-Thege* család csinos, kényelmes úrilaka, lejjebb a *Jankovics*-féle úrilak, az intézet mellett Péterházi *Steiner* Mihály szép, modern úrilaka, beljebb a községben pedig a *Csúzy*-féle régi nemesi kuria, mely most *Ehrenfeld* Antalé, a község másik végén van *Balogh* Imre főszolgabíró csinos háza. Ógyalla az átutazóra igen kellemesen hat, mert egyetlen széles és hosszú utcája ragyog a tisztaságtól, házai rendesek, csinosak, nyáron az egész hosszú utcát, melyen az országút vonul végig, naponta többször öntözik, úgy, hogy ott a legnagyobb szárazságban sincs por. Van itt kaszinó, azonkívül járásbíróság, pénzügyőrség és takarékpénztár is. A mult század elején már szivargyára is volt, melyet a *Csúzy* család tartott fenn és abban, mint azt az akkori források megjegyzik, 16 egyént foglalkoztatott. A községben fennálló két templom közül a római katolikus 1773-ban, a református meg 1796-ban épült. Ide tartoznak *Álomszeg*, *Ghiczy*, *Ham*, *Kis- és Nagybalázstag*, *Kis- és Nagykonkoly*, *Kovács*, *Kiss*, *Pusztavék*, *Révay*, *Szeszélyes*, *Tokaji*, és *Zöldállás* puszták és *Abai* szőlőhegy. *Konkoly* pusztá már akkor rég uépes falu volt, mikor mellette még *Ógyalla* pusztaként volt említve. Fényes szerint *Thege* kumai vezér ősi birtoka, kitől a *Konkoly-Thegék* származnak. Már 1193-ban népes helység, 1247-ben *Paulus de Concol* nevében is említve van. 1344-ben *Kemey* Miklós és fia is birtokosaként szerepelnek, kiknek e birtokát azonban *Thege* István ősi jusson elfoglalja. 1356-ban már *Konkolyi-Thege* Miklós és Péter szerepelnek uraiként. Úgy látszik, a török világban pusztult el és szűnt meg falu lenni. *Vék* pusztá már 1247-ben van említve, villa *Weyk* alakban. 1308-ban *Apor*, véki nemes itteni birtokát *Zakalusi Pozsár* Györgynek adja el. Ez is a török világban pusztulhatott el, mert azután csak 1655-ben találkozunk ismét vele, a mikor *Pozsár* Lukács magvaszakadtával, *Sibrik* Dániel kap reá királyi adományt. 1659-ben *Maszlik* Pál is adomány útján jut itt birtokhoz, úgyszintén 1719-ben *Huszár* Éva és *Júliánna* is. Itt termelték hajdan a híres véki dohányt. Az *Abai* nevű szőlőhegy szintén régi népes hely emlékét őrzi. *Aba* már 1247-ben *Weytich* és *Ádám mesterek* birtoka. 1438-ban *Albert* király egyik oklevelében szintén említi *Aba praediumot*. Ez is a *Pozsár* családé volt, de 1655-ben a *Sibrik* Dánielé lett, a minek azonban *Csajághy* György ellentmondván, ő nyerte a birtoknak azt a felét, a mely azelőtt a *Konkolyiaké* volt. 1769-ben *Zádory* András is egyik birtokosa, ki birtokának egy részét *Hollósy* Jánosnak engedi át. *Szeszélyes* pusztá eredetileg *Baranyay*-féle birtok volt, melyet *Baranyay* Ilona, férjezett *Tahyné* örökölt és itt érdekes, fantasztikus kastélyt építtetett, tisztán szeszélye szerint való beosztással, sülyesztőkkel, titkos bejárókkal, csapóajtókkal és bizarr berendezéssel, a pusztát magát is *Szeszélyes* pusztának nevezvén el. Tőle vásárolta meg e birtokot a kastélylyal együtt báró *Hirsch* Móricz, a híres emberbarát, lebontatta a szeszélyes kastélyt és helyébe több százezer forint költséggel, nagyszabású, párját ritkító vadászkastélyt szándékozott emeltetni. Építkezés közben azonban itt érte a halál és a birtok a befejezetlen kastélylyal ismét eladásra került. Így vette meg *Majnik* Béla, m. kir. honvéd-vezérhadbiztos és neje *Konkoly-Thege* Juliska. Az új tulajdonosok a félig kész kastélynak reájuk nézve fölösleges részeit lebontatták, a többi megfelelően átalakították és abból kényelmes, csinos kastélyt hoztak létre. A régi, *Tahyné* idejéből való épületekből azonban egy rész és egy torony még ma is fennáll és ezek külsejükkel is elárulják egykori gazdájok bizarr ízlését. Ógyalla határában feküdt hajdan villa *Tholdwar* komáromi vár birtok is, mely szintén a török világban pusztult el.

Oroszlány, nagyközség, a *Vértességek* alatt. Házainak száma 269, lakosaié, kiknek nagyobb része tótajkú és ág. evangélikus vallású, 1663.

Oroszlány.

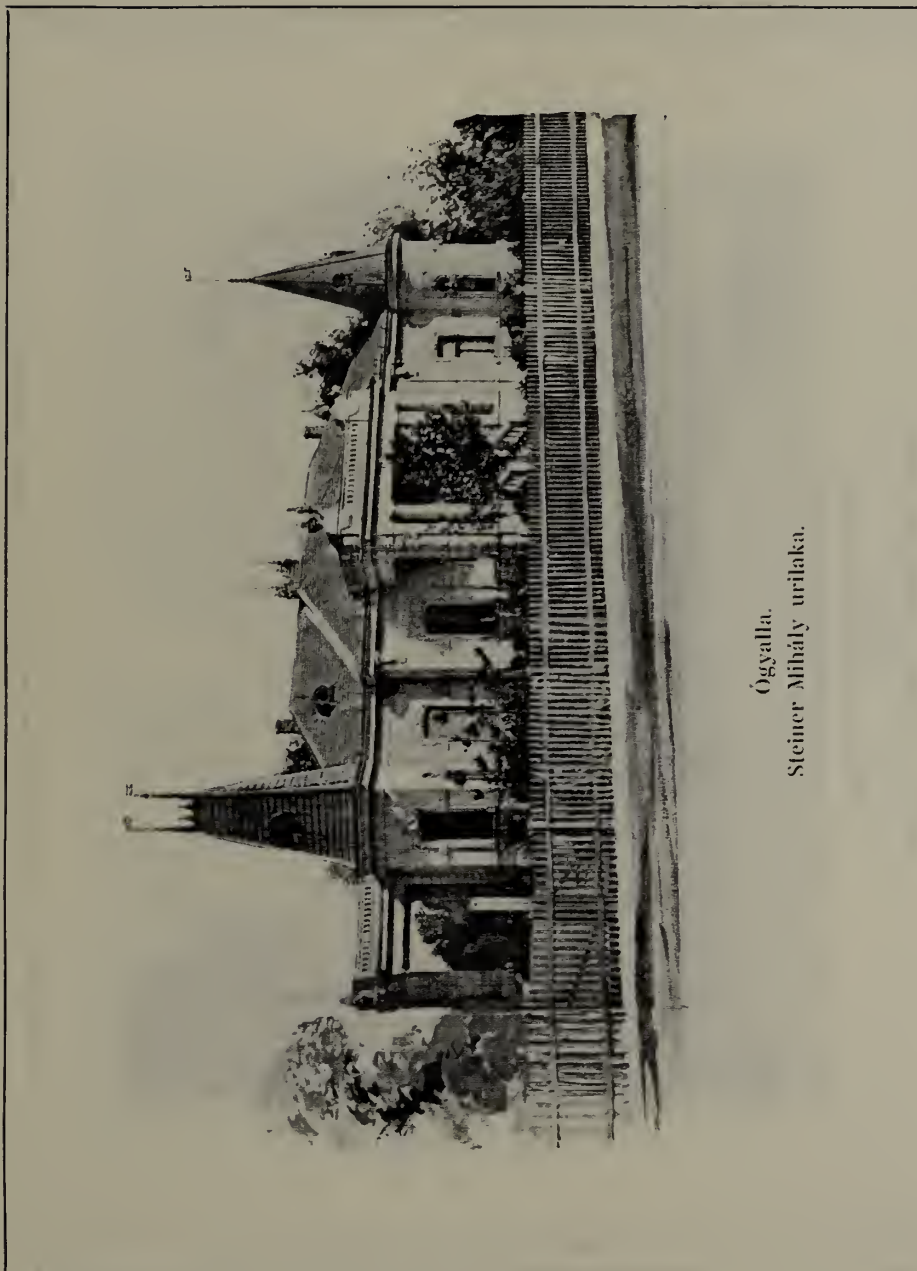
Postája helyben van, távirója és legközelebbi vasúti állomása pedig Bokod, Dad vagy Környe. Hajdan valószínűleg a *Csákyak* birtoka volt. Oláh Miklós 1536-ban említi várát, melynek ma már csak a helye látszik, mert köveit 1733-ban a majki zárda építésénél használták fel. Az itteni Rajcsányi-féle ház szintén e várfalak maradványaiból, illetőleg a falak egy részének felhasználásával épült, és ezért nevezik ezt a házsört várdombnak. Rajcsányi házáról különben azt is állítják, hogy a mult század negyvenes éveiben az akkor élő Rajcsányi csizmadiamester, pinczeépítés alkalmával sirboltra akadt, a hol az ott talált holttesten kívül, kincsre is bukkant. A hagyomány pedig azt tartja, hogy a Rajcsányi-féle háztól alagút vezetett a johannita-lovagok hajdani kolostorához. A község a török dúlások alatt elpusztult, és midőn az *Esterházyak* lettek az urai, tótokat telepítettek ide. Ebben az időben *Pusztá Oroszlánkő* volt a neve. Most is gróf Esterházy Miklós Mórícznak van itt nagyobb birtoka. Lakosai a mult század elején nevezetes mészégetést és hamuzsír-főzést űztek, az uradalomnak pedig itt olajgyára volt. A *Labánszky*, *Svándovszky* és *Pénzes* elnevezésű dűlőihez, újabb településével összefüggőleg, az a hagyomány fűződik, hogy ott három ilyen nevű telepes nagyobb földterületet kapott. E családok közül ma már csak a Svanda nevű él. A község lakosai hitelszövetkezetet tartanak fenn. Az evangélikusok temploma 1787-ben épült. A katolikusoknak csak kápolnájuk van itt, melyet 1876-ban építettek. Ide tartoznak Majk és Mindszent puszták, Haraszthegy és Majk szőlőhegy. *Majk* pusztá egyike a vármegye legérdekesebb pontjainak, a hol már a XIII. század elején a majki prépostság fennállott. Egy 1252-iki oklevélben *Moyk* alakban van megnevezve, 1349-ben pedig *Mayathk* alakban. 1388 november 4-ikén Zsigmond király itt tartózkodott és innen keltezte egyik levelét is. Területe és határa a premontreiek birtoka volt. A török világban pusztult el és később az *Esterházyak* kezére került. Az Esterházyak a kamalduli szerzeteseket telepítették ide és gróf Esterházy József, 1733-ban, nagyszabású kolostort és templomot építtetvén számukra, nekik ajándékozta a pusztát is. A kamalduliak első remetelakát is gróf Esterházy József építtette 1748-ban, a másodikat gróf Cziráky József és neje, Barkóczy Borbála, a harmadikat gróf Gyulay Ferencz és neje Falussy Borbála, a negyediket Baranyay János és Imre, az ötödiket gróf Esterházy Imre esztergomi érsek, a hatodikat gróf Perényi Zsigmond pécsi püspök, egyet Hartwig József, egy másikat gróf Hunyady János, a kilencediket gróf Erdődy de Berény, stb. A remetelakok száma összesen húsz volt. II. József alatt a kamalduliak rendje eltöröltetvén, 1782-ben a királyi kamara kezelte a birtokot, de azután több birtokos kezén ment át, mígnem végre csere útján ismét visszakerült az Esterházyak kezére. Az időközben erősen megrongálódott, érdekes kolostorból pokróczgyár lett, melyet egy Österreicher nevű pesti kereskedő bérelt, a kamalduliak remetelakait pedig a gyár munkásai foglalták el. Ebben az időben a kolostor szép templomának már csak a tornya állott, mert egyéb részeit építkezésre használták fel és még a császári fiskus adogatta el legnagyobb részét, a templom berendezésével együtt. Az oroszlányi templomnak jutott belőle a márványból épült és a mennyezetig érő oltár, melynek két oldalán korinthusi márványoszlopon egy feliratos fekete márványtábla nyugszik, továbbá a díszes szószék, a mennyezet alatt elhelyezett kapitellek, a kórus márványoszlopai és az orgona alatti oszlopdíszítés. A mult század második felében azután a jelenlegi tulajdonos atyja, fiának, gróf Esterházy Miklós Mórícznak, nősülése előtt, megfelelő lakást óhajtván biztosítani, a kolostort 250.000 forint költséggel kitataroztatta, a szükséghez képest átalakíttatta, nagy kényelemmel berendezte és így lett belőle a mai kényelmes, szép kastély, a hol, különösen a vadászati évszakban, a gróf számos vendége szokott megfordulni. A magaslaton fekvő épületcsoport egyik oldalát maga a kastély foglalja el, ezzel szemben van az eredetiségében meghagyott bejárat, latin feliratú faragott köveivel; a házecsopot mindkét oldalán a kamalduliak hajdani remetelakai terülnek el, csupa egyforma, apró épület, melyeknek mindegyike a remetelakot alapító család címerét és nevét viseli homlokzatán. E négyszög közepén áll a kamalduliak templomának tornya, melyet fel, egész a harangtorony ablakáig, sűrű, zöld repkény fut be. A kastélyban a refektorium a maga eredetiségében áll fenn érdekes freskóival és az utolsó vacsorát ábrázoló, szép falfestményével. A kastély alatt három nagyterjedelmű halastó

terül el, mely szintén még a kamalduliak korából maradt fenn. Közülök ma már csak az egyik tavat halászszak. A majki uradalmi ispán lakása még a múlt század második felében vendégfogadó volt. E vendéglő ivójában lőtte meg magát Milfay, a híres haramiavezér, a ki Österreicher pokróczgyárost ki akarta rabolni és a vendéglőst akarta kalauzul használni. Az ivóban iddogált két társával öreg Grnya Márton oroszlányi szücsmester. Milfay egy kanna bort állít-tatott eléjük, hogy igyanak, de ki ne mozduljanak. Azután felszólítja a vendég-lőst a kalauzolásra, s mivel nem akart engedelmeskedni, őt és nejét holtra verve s minden értékes holmiját elrabolva, távozni készült. Grnya kedé-lyesen odaszólt: »Már elmennek? pedig én még ihatnám!« Ez a kedélyeskedés annyira dühbe hozta a rablóvezért, hogy puskájával a fal mellett ülő Grnya fejének sújtott. Grnya félrekapta a fejét s a puskaagy a falat érve, eltörött. Milfay az eltört agyat leszakítani akarván, rálépett; rántás közben a puska elsült s a golyó, Milfay czombján át, a falba fúródott. A súlyosan sebesültet társai felszedték s a Kisbér melletti Kethelyre, egy özvegy Gerhardné nevű távoli rokona házába szállították. Több hétig feküdt itt, de az özvegy, a büntetéstől való félelmében, feljelentette. A pandurok itt fogták el Milfayt, Veszprémbe szállították, a hol statárium lévén, harmadnap felakasztották.

Ószöny, dunamenti magyar nagyközség, egyike a vármegye legrégebbi telepeinek. Már a történelem előtti korban, a kő- és bronzkorszakban is megült hely volt, a mit az e korokból származó leletei bizonyítanak, a rómaiak korában pedig itt feküdt a rómaiak híres *Brigetio* városa. 375-ben itt halt meg és temettetett el Valentinianus római császár. Határa az itt eszközölt ásatások és leletek révén, európai hírre tett szert. Alig van itt és a környéken ház, kert, vagy szántóföld, a hol római emlékekre és leletekre ne bukkannának. Az utak szélén, a szántóföldeken, kertekben, rakásra hányva hevernek a rómaiak korából származó faragott kövek. Az itt talált tárgyak közül sok a komáromi és győri múzeumokba került, a legtöbb azonban magántulajdonban van, vagy, a mi a legrosszabb, mert ez a leggyakoribb, élelmes közvetítők és kereskedők révén a külföldre vándorolt. Szabó Károly (Új Magyar Múzeum) azt állítja, hogy itt állott Attila lakóhelye is. 1211-ben *Sun*, 1249-ben *Sceun* néven van említve, és ekkor az esztergomi érsek faluja, melyet IV. Béla királlyal más faluért elcserél. 1269-ben terra *Sceun*, 1397-ben possessio *Zyun* és 1422-ben villa *Zwn* alakban, komáromi várbirtokként van említve. 1460-ban már *oppidum Zwny*, tehát város, melynek váma is van, és ennek a jövedelme a komáromi várat illeti. 1592-ben a török pusztította el. 1627 szept. 12-én itt kötötték meg az ú. n. szőnyi békét II. Ferdinánd és a török szultán. A község csak a XVII. század első felében települt újra és ekkor a gróf Zichyek lettek az urai. 1875-ben egyik fele *Vásonkeőy* Imréé lett, a másik felét pedig már 1847-ben a kloster-neuburgi kanonokrend vette meg. 1894-ben a Vásonkeőy része báró *Solymosy* Lászlóé lett, a kinek a lánya, gróf *Gyürky* Viktorné maig is birtokosa. Rajta kívül még a klosterneuburgi kanonokrendnek, *Világhy* Gyulának, *Mocsáry* Antalné örököseinek, a katonai kincstárnak és dr. *Lövinger* Vilmosnak van itt nagyobb birtokuk. Az itt fennálló kastélyt, mely most gróf Gyürky Viktornéé, még a gróf Zichyek építették. A múlt század elején serfőző háza és szeszgyára is volt, ma pedig itt van Fűzitő-pusztán a kisbér-fűzitői részvénytársaság keményítő- és enyvgyára és a »Vacuum« részvénytársaság olaj- és petroleum-finomító gyára, azonkívül pedig Ószönyben a Lövinger-féle szeszgyár. A lakosok róm. kath. ifjusági egyesületet és hitelszövetkezetet tartanak fenn. Az 1848—49-iki szabadságharc alatt is sokat szenvedett e község, és határában több nagyobb ütközet is volt. A Komárom ostromakor működött ágyúk tűz-vonalába esett és az ez alkalommal ide hullott ágyúgolyók közül ma is több darab látható a katolikus templom falában. A komáromi várnak itt is vannak elősánczai. Az egyik 1850, a másik pedig 1870 körül épült és e kettőben katonai őrség tartózkodik. 1876-ban a Duna áradása a községben sok házat romba döntött. Mostani templomai közül a róm. katolikus 1777-ben, a református 1787-ben épült. A református egyház több érdekes, régi szent-edényt őriz. A község határában látható ú. n. *Töröklesi dombot* a hagyomány szerint a törökök hányták. Ószöny házainak száma 410, lakosaié 3528. Vallásuk róm. katolikus és református, de az utóbbiak vannak többségben. Van postája és vasúti állomása, távirója Komárom. Ide tartoznak Kisszőny, Bartuscheck,

Ószöny.

Béla, Füzitő, Göbölkút, Hathalom, Kis- és Nagyherkály, Kiss, Körmeny, Pernyés, Soós, Steiner, Thaly és Újszállás puszták, Csillagvár erőd, a füzitői gyártelep, győri tanya, Herkályi vadászlak, Igmándi vár, Kiss és Kosztolányi tanyák, lóporraktárak, Nagy, Neubrand és Palla tanyák, Plebánia telek, Várföld cselédlak, Végh tanya és Veszely téglatelep. Béla puszta hajdan a szolgagyőri vár tartozéka volt, melyet II. Endre 1231-ben kelt oklevelében *Billa* néven említ és a pannonhalmi apátságnak adományoz. 1232-ben, Gergely pápa megerősítő oklevelében már faluként van említve. *Füzitő* puszta már Szent Istvánnak a pannonhalmi apátságot alapító oklevelében van említve, a mikor az itteni halászok *piscatores Fizeg* alakban vannak említve. II. Pál pápa, 1102-iki oklevelében *Fizic* néven sorolja fel. III. Incze pápa 1216-ban már *Fuzigteu*, Albeus pedig *Fyzegetu* alakban írja. Nevét a Fizeg nevű folyótól, vagy pataktól nyerte, melynek torkolatánál feküdt. 1001-ben Szent István a fizegi halászokat a pannonhalmi apátságnak adományozza. 1071-ben I. Geiza a garamszentbenedeki apátságnak a fizegi folyó mellett egy birtokot adományoz. Ez az oklevél egy régi temetőt is említ, a hol Gunreid sírja volt. Valószínű, hogy ez alatt a mai Almás pusztán ma is látható dombot értette, mely ősmagyar temető. 1093-ban ismét szerepel praedium *Fizegh*, a Duna partján. 1223-ban András király átírja Szent László oklevelét. 1225-ben Honorius pápa már Szűz Máriának szentelt templomát is említi. 1234—70 között, IV. Béla királynak egyik oklevele szerint, *Fyzegetu* praediumon akkoriban két falu állott fenn. 1263-ban az itteni gyarmatosok különféle kiváltságokat nyertek. IV. Béla 1265-ben, 67-ben és 70-ben itt tartózkodott és innen keltezte több oklevelét. Ezen kívül még három ízben volt itt, de itt tartózkodásának ideje ez utóbbi három esetben pontosan meg nem állapítható. Némelyek szerint az 1263-iki kiváltságokat, IV. Béla *Henel* nevű zsidó comes tanácsára adta a füzitői gyarmatosoknak, mert Henel meggyőzte a királyt arról, hogy ő e helységből híres kereskedelmi középpontot tud teremteni. IV. Béla 1269-iki oklevele az itteni vendégeknek és azután az itteni ispótnak adja és ekkor *hospites nostri de Fizegh Thu* alakban említi. 1422-ben villa *Fyzegethw* a komáromi vár tartozéka volt. 1393-ban azonban még a pannonhalmi főapátot vezették be az itteni vámok és négy malom jövedelmébe. Még 1592-ben is komáromi várbirtok, de ekkor *Fészek* néven a törököktől kipuštított helyként van említve. 1695-ben *Fiszekfal* és *Fiszeki puszta* alakban fordul elő. Közben azonban, 1642-ben, *Raiffenburg* Theodorik, a komáromi várbirtokok bérloje, erőszakkal elfoglalta a főapátság itteni birtokát. 1651-ben ezt a részt gróf *Puchaim* János Kristóf kapja királyi adományban, a mi ellen azonban a főapátság tiltakozik. A birtoknak egy másik része 1500 körül a *Porkoláb* családé lett, de 1540 körül csupa zálogos birtokosokat találunk itt; ezek a következők: *Erdőhegyi* Benedek, *Fogas* Ambrus, *Porkoláb* János, *Nagy* Péter, *Othác* János, *Vass* Mihály, *Tóth* János, *Kovács* Lőrincz, *Nyalabicz* András, *Balogh* Miklós, *Vajda* György és *Farkas*. Később azután ennek is a gróf *Zichy*ek lettek az urai. Most *Világgy* Gyulának van itt nagyobb birtoka és két csinos úrilaka. Ez a birtok a mult század hatvanas éveiben *Feige* (*Tuzsla*) Tivadar birtokába került és ő építtette e házakat is. Azután *Kálmán* Mihály vette meg és 1895-ben került a mai tulajdonos kezére, ki a házakat megfelelően átalakíttatta. Füzitő határába olvadt részben a hajdani *Astanc* falu határa, mely 1234—70 között már szerepel, de azután nyoma vész. Ugyancsak Füzitőnél és vele együtt van említve terra *Saar*, vagyis Sár földje, mely előbb Urbazi *Chak* comesé volt, de IV. Béla ennek hat ekényi földjét a füzitői vendégeknek adományozta. Füzitő közelében említetik még a tatárjárás előtt *Jenő* falu, mely *Ynev* és *Inő* alakban szerepel és a tatárjáráskor pusztult el. Az Ószőnyhöz tartozó *Herkály* puszta temetőjében fekszenek az 1848/49-iki szabadságharcban, a község alatt elesett honvédek és osztrák katonák, és itt van felállítva az Ács és Ószőny között lefolyt csata emlékére emelt honvédek emléke. Herkály a török dúlásokig a szomszédságban fekvő monostori benzés apátság tulajdona volt és nevét Herke András apáttól kapta 1385-ben. Később Herkály puszta is a Zichyéké lett, kiknek itt a mult század elején messze földön híres juhtenyésztésük és tejgazdaságuk volt. Itt írták alá Komárom kapitulációját 1849 szept. 27-én. *Újszállás* puszta csak 1842-ben keletkezett és földesuraik szintén a gróf Zichyék voltak.

Ógyalla.
Steiner Mihály urilaka.

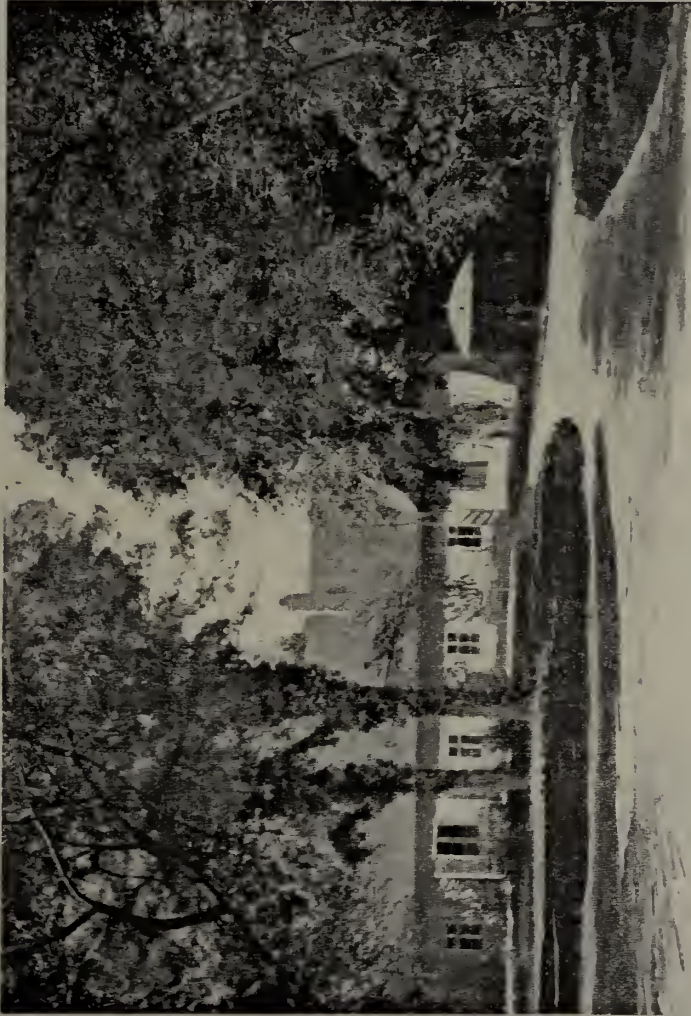
Ógyalla.
Konkoly-Thege Miklós urfalaka.

Ógyalla.
Majnik Béla kastélya Szeszélyes pusztán.

Ószony.
Világhy Gyula urilaka fűző puszán.

Szemere.
Gróf Zichy Frigyes urilaka.

Szentpéter. — Gróf Zichy Miklós kastélya.

Szomor. — Kézdi-Vásárhelyi Imre urilaka.

Perbete, a régi hajcsárút mentén, Esztergom vármegye határához közel fekvő magyar nagyközség, 708 házzal és 3534 róm. kath. és ref. vallású lakossal, a kik között azonban a katolikusok vannak a legtöbben. Van postája, távírója és vasúti állomása. Az esztergomi érsekség ősi birtoka, melyet már 1297-ben említenek. 1312-ben Csák Máté hadai foglalták el erőszakkal. 1337-ben már villa Perbethe alakban van említve. A török világban szintén elpusztult és 1552-ben csak 10 lakható házat találtak itt az összeírók. Később újra települt és mindvégig az esztergomi érsekség maradt a földesura. Hajdan vára is volt, mely 1487-ben még szóban forog, de azután elenyészett. Emlékét a *Mihály vára* nevű domb tartja fenn, mely az 1863-ik évi tagosításig a perbetei határhoz tartozott. Ősi temploma a török világban pusztult el. E templomáról egy 1499-iki oklevél is szól. Herczeg *Esterházy* Imre érsek az új templomot 1733-ban az érsekújvári vár romjaiból építtette, de ezt az 1763-iki földrengés romba döntötte. A mostani katolikus templomot azután a királyi kamara 1766-ban építtette és Vaszary Kólos hercegprimás alaposan restauráltatta. A XVII. században, az egyházi okiratok szerint, a perbetei erdőben remeték tanyáztak. Az utolsó remete Sebők Pál volt, a ki 1762-ben elhalván, a lakosok lakóhelyére kápolnát emeltettek. Annak emlékére pedig, hogy az 1763-iki földrengés e kápolnát nem rongálta meg, Ordódy György kapitány, bagotai földbirtokos, a kápolnát művészi kivitelű, Máriát a gyermek Jézussal ábrázoló festménnyel ajándékozta meg, melyen Szűz Mária és Jézus fejét, vert ezüsből készült, dúsan aranyozott korona fedi. A ref. templom a XVIII. században épült. A katolikus templom előtt szép millenáris kőkereszt áll, a következő felirattal: »E jelben győztünk a múltban és e jelben győzünk a jövőben.« A község lakosai gazdakört, hitel-, fogyasztási és tejszövetkezetet tartanak fenn. A »Faluhely« és »Pusztá-templom« dűlőelnevezések is a régi történelmi korra emlékeztetnek.

Perbete.

Szák, magyar kisközség, a Vértések alatt elterülő hullámos síkságon. Házainak száma 133, nagyobbára ág. evangélikus vallású lakosaié 713. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása pedig Szend községével közös és Szák-Szend a neve. Szintén régi, római telep, a hol gyakran kerülnek elő e korból való leletek. Némely történetíró a *Záchok* ősi birtokának tartja és azoktól származtatja mai elváltozott nevét is. A török világ előtti szereplése valószínűleg egy a szomszédos Szend községével. A törökök kiűzetése után az *Esterházyak* nyitramegyei tótokat telepítettek ide, kiknek utódai azután teljesen megmagyarosodtak. Az Esterházyak maradtak mindvégig az urai és most is gróf Esterházy Miklós Móricznak van itt nagyobb birtoka. 1892-ben a község nagyobb része leégett. A községben két templom van, melyek közül a katolikus 1776-ban épült egy régi kolostorszerű épület maradványaiból, mely a templom közelében állott és alapfalainak nyomai még ma is láthatók. Az ág. h. ev. templom egyike volt a vármegye ú. n. artikuláris templomainak; 1610-ben épült és 1848-ban megújított. Az uradalomnak itt azelőtt gőzfűrésze és gőzmalma volt, melyek azonban 1875-ben leégtek. Most az uradalomnak tégláégető telepe van itt.

Szak.

Szemere, a Cserhát végső nyúlványainál fekvő kisközség, körjegyzőségi székhely, 130 házzal és 1041 lakossal, a kik nagyobbára tótajkúak és róm. kath. vallásúak. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása pedig Udvard. Első okleveles említését 1210-ben találjuk, a mikor János esztergomi érsek az itteni, Szent Mihály tiszteletére szentelt templomot az esztergomi káptalannak adja át. 1270 táján Leustachius de *Scemera* nevében is említve van. 1416-ban, a mikor *Csúzy* Mihály birtoka, possessio *Zemele* alakban merül föl. 1532-ben az egész Szemere *Várday* Borbáláé, a ki azt *Szentmihályi* Tamásnak és Andrásnak adja el. A török világban elpusztult és az 1552-ik évi összeírás szerint csupán hét lakható házat találtak itt; de egy évvel később már három új birtokosát ismerjük meg *Felpéczy* Ferencz, *Kaposy* Imre és *Szentpétery* János személyében. 1584-ben ismét más közbirtokosaival találkozunk; ezek *Sárkány* György és neje, *Ujfalussy* Dorottya, a kik részüket *Teszényi* Ádámnak zálogosítják el. 1592-ben a *Csúzy* családbeliek osztozkodnak rajta. 1613-ban *Palugyay* Anna, gróf *Draskovich* Jánosnak; 1639-ben *Berzeviczy* Márton, Nagy Jánosnak; 1644-ben *Pethő* László, *Bucsányi* Zsuzsának; 1654-ben *Nadányi* Miklós, *Tánczos* Péternek zálogosítanak el itteni birtokrészeket.

Szemere.

1659-ben *Rudnay* Istvánnak Csúzy Zsuzsánnától származó gyermekei osztozkodnak a Csúzy-féle birtokrészekben. 1665-ben *Somlay* György örökösei részüket eladják *Szemerey* Györgynek. 1704-ben Heister császári vezér a kurucok fölött az ú. n. Pirty síkságon győzelmet aratott, és seregei a csata után a községet feldúlták s felégették. 1716-ban Ikladi *Szluha* Ferencz is egyik közbirtokosa. 1718-ban Csúzy Ádám a maga részbirtokát *Fekete* Györgynek adja el, 1756-ban pedig *Ocskay* Juliánna cseréli el birtokát az *Ocskay* Mihályéval. Azután a *Balogh*, *Jankovics*, *Petrics*, *Rozsos*, *Barlanghy*, *Jármy*, *Halasy* s a gróf *Lichtenberg* családok lettek a nagyobb közbirtokosai, most pedig gróf *Zichy* Frigyesnek, *Szombathelyi* Győzőnek és Antalnak, *Paál* Dénesnek, *Nagy* Mihálynak és *Klein* Lipótnak és Nándornak van itt nagyobb birtokuk. A faluban lévő két úrilak közül az egyik *Nagy* Mihályé, a másik gróf *Zichy* Frigyesé. A mostani katolikus templom újabbkori építmény. A török dúlás után Miaváról telepítettek ide tótokat. Egy határbeli dombnak *Város* a neve; ennek helyén hajdan ily nevű község állott. Ide tartoznak *Szárczó*, *Bachl*, *Emánuel*, *Közép*, *Lapos*, *Szemereharaszt* és *Szombathelyi* puszták, a *Neumann* és a *Vörös* majorok.

Szend.

Szend, magyar nagyközség, Szák szomszédságában, a Vértések alatt, 192 házzal és 1110 lakossal. Vallásuk róm. kath., ref. [és ág. ev., azonban a katolikusok és evangélikusok vannak közöttük a legtöbben, noha mind a három felekezetnek van itt temploma, melyek közül a katolikus 1790-ben, a református 1791-ben és az ág. evangélikus 1793-ban épült. A községben van posta, távirója és vasúti állomása pedig Szák-Szend. Régi nemes község. Első írott nyomára 1434-ben bukkanunk possessio *Zend* alakban, a mikor *Gordovai Fancs* fia László és osztályos rokonai, itteni részbirtokukra *Zsigmond* királytól új adományt nyernek. 1516-ban *Battyán* Benedek budai várnagy is a birtokosa, a ki *Sárkány* Ambrusnak zálogosítja el. Időközben azonban a *Bán* család, majd az *Enyingi Török* család is jogcímet szerez reá, míg később az *Esterházy*ak lettek az urai és ma is az övék. A török világban ez a község sem került el a pusztulást, de később az *Esterházy*ak újra telepítették. 1856 augusztus 30-án, néhány ház kivételével, az egész község leégett. A lakosok gabonaraktár-szövetkezetet, hitelszövetkezetet, polgári olvasókört és róm. kath. ifjúsági egyesületet tartanak fenn. Az ide tartozó felsőtői kápolna alapfalának szétbontásakor, 1788-ban, »Bonae Fortunae M. Septimius Valentinus Dec. Brig. Ex Voto« feliratú köre bukkantak, az ú. n. ingóréten pedig ásás közben három mázsás harangot találtak, melyet a katolikus templom tornyában helyeztek el, a hol az 1856-iki nagy tűzvész alkalmával elolvadt. A község lakosai egész az újabb időkig híres lótenyésztést űztek. Az uradalom itt, 1902-től, okszerűen kezelt halastavat tart fenn.

Szentpéter.

Szentpéter, magyar nagyközség, 508 házzal és 2655 róm. kath. és ref. vallású lakossal. Postája helyben van, távirója Ógyallán, vasúti állomása pedig Perbetén. E község a török uralom előtti időkben Ó- és Újgyalla, valamint Madar sorsában osztozott. Népes helység volt, melyet a törökök annyira elpusztítottak, hogy az 1576-iki összeíráskor mindössze kilencz lakható házat találtak benne. A török dúlások után a királyi kincstár új telepéseket hozott ide, de később a Vásonkeői *Zichyek* lettek az urai és most is gróf *Zichy* Miklósnak van itt nagyobb birtoka és régi úrilaka, mely arról is nevezetes, hogy hajdan a vármegye háza volt, a hol a zavaros és háborús időkben megyegyűléseket tartottak. A nagysallói csata után *Klapka* és *Damjanich* ide szálltak. 1849-ben kórházzá alakították át. E birtok 1720 körül került a *Zichyek* tulajdonába, melyet ú. n. budai uradalmukért cseréltek el a kincstárral. Van itt egy cserép- és téglagyár is. 1763-ban erős földrengés ejtette rémületbe a lakosokat. A földrengésnek számos ház esett áldozatul, a katolikus templom mennyezete pedig leszakadt és a falak is megrongálódtak. Ez a katolikus templom 1730-ban, a református pedig 1784-ben épült. Ide tartoznak *Erdői*, *Lapos* és *Várföld* puszták, *Becsalicsárda* és az urasági major. *Várföld* puszta helyén állott, *Ipolyi Arnold* és *Pesty Frigyes* tudósok állítása szerint, a hajdani *Várkeszi* falu, mely 1243-ban már előfordul, a mikor IV. Béla király *Keseu* komáromi várföldet *Simon* és *Bertrand* spanyol comeseknek adományozza. 1260—70 körül *Kesceu* alakban van említve. 1355-ben *Faber Péter* a birtokosa és ekkor *Varjobbaghkezu*, vagyis *Várjobbágykeszi* néven említetik. 1460-ban

még mindig e néven szerepel és a komáromi vár tartozéka. 1489-ben Mátyás király Várkeszi falut Komárom városának adományozza. Csere útján azután később ez is a *Zichyeké* lett. Szentpéter határában van a *Harsányi* nevű dűlő, a hol hajdan az elpusztult *Harsány* nevű falu állott. 1239-ben már *Harsan* néven van említve és *Weytek* az ura. 1316-ban *Harchan* alakban írják és ekkor István mester a birtokosa. 1592-ben már komáromi elpusztult várbirtokként szerepel. A törökök dúlásainak esett áldozatul ez is.

Szilás, a csallóközi síkságon fekvő magyar kisközség, melyet már IV. László említ egyik oklevelében. Az érsekléli papnemesi székhez tartozott és a török világban pusztult el. Mostani lakosainak az elődei, szintén a török dúlások után, Apáczaszakállasról és Lakszakállasról telepedtek ide. 1585-ben *Bajcsy* János az egyik birtokosa. 1614-ben *Bajcsy* István birtokának egy részét *Kálmán* Istvánnak, 1624-ben pedig *Pázmán* Ferencz szintén egy részt *Lőrincz* Györgynek zálogosítanak el, egy részt pedig 1625-ben *Dancsy* Gáspárnak, míg *Pázmán* Ferencz és Péter a maguk birtokukat *Laky* Mihálynak adják zálogba. 1643-ban *Fodoróczky* Mihályné, szül. *Bajcsy* Katalin a maga birtokát Istvánnak adja el. Azután a *Pázmán*, *Kósa*, *Poda*, *Végh*, *Pálffy*, *Csóka* és a *Kasza* családok voltak a nagyobb közbirtokosai. Most itt nagyobb birtoktest nincsen. 1875 előtt szolgabírói székhely volt. A községben nincs templom. Házainak száma is mindössze 55, és nagyobbára róm. kath. vallású lakosaié 251. Postája Lakszakállas, távírója és vasúti állomása Bogya-Gellér.

Szilas.

Szimő, vágmenti magyar nagyközség, már 1113-ban *Kálmán* király oklevelében említve van *Zemey* néven. 1249-ben villa *Zemay*. Egészen Nyitra vármegye határán fekszik és hajdan oda is tartozott, mert 1291-ben, mikor *Lipolnoki* Mikus és Dénes ezt a *Scemey* nevű birtokukat a nyitrai püspöknek adományozzák, ez oklevél Nyitra vármegyéhez tartozó falunak mondja. 1554-től 63-ig *Zimew* alakban szerepel. 1693-ban *Széchenyi* György érsek *Gug* pusztát adományozza a szimőieknek. Földesura az esztergomi érsek volt és ma is ezé a birtok. Itt jön be a Vág Nyitra vármegyéből Komárom vármegyébe. 1882-ben és 1887-ben két ízben majdnem teljesen leégett. A lakosok két temetkezési egyesületet és egy községi hitelszövetkezetet tartanak fenn. Katholikus temploma 1397-ben épült, de a gyakori rongálások és átalakítások eredeti jellegét megváltoztatták. Ide tartozik a már említett *Gug* pusztája és a vágontúli szőlőtelep. *Gugh* pusztája 1217-ben falu volt. 1238-ban, mint praediumot, IV. Béla király a nyitrai vár köteléke alól kiveszi és a fehérvári keresztes vitézeknek adományozza. 1245-ben István esztergomi érsek megvásárolta és ekkor terra *Gug* alakban van említve, a mi arra enged következtetést, hogy a tatárjárás alatt elpusztulván, megszűnt falu lenni. 1312-ben Csák Máté foglalta el, a mi ellen Tamás érsek tiltakozott és nem eredmény nélkül, mert ismét visszatért az érsekség tulajdonába. Gróf *Széchenyi* György esztergomi érsek a pusztát a szimőieknek adományozta, a mit I. Lipót is megerősített. 1833-ban az érsekség inspektora erőszakkal foglalta el e birtokot, a mi ellen a szimőiek óvást emeltek. *Csillagvár*, *Szent Gyulai* és *Szent Györgyi* dűlőnevei is figyelmet érdemelnek. A szentgyörgyi dűlőn hajdan falu volt, mert gyakran találtak ott épületnyomokat, melyek ezt kétségtelenné teszik.

Szimő.

Szomód, nagyközség a Vértesek alján, 270 házzal és 1506, nagyobbára róm. kath. vallású, magyar lakossal, a kik között még néhány németajkú is akad. Postája helyben van, távírója Tata, vasúti állomása pedig Tata-Tóváros. Az itt-ott néha felbukkanó ókori leletek a mellett tanúskodnak, hogy már a rómaiak korában megült hely volt. 1216-ban találjuk első írott nyomát, a mikor *Sumuld* néven van említve. 1349-ben villa *Zomold* alakban szerepel, a tatai vár tartozékaként. 1446-ban a *Rozgonyiak* az urai. Az idők folyamán ez is a többi tatai várbirtok sorsában osztozott, mígnem végre az *Esterházyak* kezére került s most gróf Esterházy Ferencz a birtokosa. A községben két templom emelkedik. Az egyik, a róm. katolikus, 1775-ben, a református pedig 1889-ben épült. Az utóbbi egyháznak 1620-ból származó érdekes úrasztali kelyhe van. Ide tartoznak Mária Magdolna és Szilánvölgy puszták, Ferencz major és *Leshegy* tanya. Ez utóbbin, a hagyomány szerint, a török világban őrház volt. Egy közeli hegynek a neve pedig *Mikola* vagy *Várhegy* s ehhez az a hagyomány fűződik, hogy ott hajdan valami váracs állott. A már

Szomód.

említett tatárjárás előtti *Astanc* nevű falu határának egy része e község határába olvadt. Szomód azelőtt jó boráról is ismeretes volt.

Szomor.

Szomor, a Gerecse hegycsoportban fekvő kisközség, 129 házzal és 866 róm. kath. vallású, németajkú lakossal. Posta van a faluban, távirója Zsámbék, vasúti állomása pedig Bicske vagy Herczeghalom. Szintén már a történelem előtti korban megült helyek közé tartozik, a hol a kőkorszaktól kezdve egész a rómaiak koráig minden kor visszahagyta emlékeit. Hajdan Pilis, majd Esztergom vármegyéhez tartozott. *Zomodor* néven már 1270-ben említik és némelyek szerint akkor nem a mai helyén feküdt, hanem a mai *Pusztasomodor* helyén, a hol néhány évvel ezelőtt érdekes bronz-tripost és majdnem teljes, négykerekű római kocsit találtak, melyeket a Magyar Nemzeti Múzeumban őriznek. A *Pázmándy* családbeliek voltak az urai, de a török dúlások alatt teljesen elpusztult és később németeket telepítettek ide. Ebben az időben a *Pázmándyakon* kívül a *Sándor* család is birta. Most is gróf Sándor Mórincz leánya, férjezett *Metternich* hercegnének és *Kézdi-Vásárhelyi* Imrénék van itt nagyobb birtokuk és az utóbbinak szép, kényelmes úrilaka, melynek alapját 1800 körül *Szily* őrnagy építkezése vetette meg, mostani alakját azonban jelenlegi tulajdonosa adta meg neki. Az 1848—49-iki szabadságharc előtt Guyon Richárd is itt lakott. *Kézdi-Vásárhelyi* Imrénék itt rendkívül érdekes régészeti gyűjteménye van, melynek tárgyait mind itt és a környéken találták. E leletek közül a tulajdonos egy egész bronz-kovácsműhelyt, több domborműves és feliratos római sírkövet adományozott a Nemzeti Múzeumnak; e sírkövek egyikéről a nagy Mommsen érdemesnek tartotta külön értékezést írni. Van még azonkívül gazdag könyvtára is. A község lakosai hitelszövetkezetet tartanak fenn. A falu határában még a közelmúltban az ősi templom romjai is láthatók voltak, köveit azonban már széthordták. Mostani katolikus temploma azelőtt a reformátusoké volt. 1759-ben vették át az ide telepített német katolikusok és akkor meg is újították. Ide tartozik a már említett *Pusztasomodor*, a Fehér és Laczi majorok és a Károlyhegy. Említést érdemel, hogy Szomor és a szomszéd Gyermely határa között *Vásárhelyi* felfedezte ama római katonai országút nyomait, mely *Aquincumot* *Brigetioval* kötötte össze.

Szölös.

Szölös, a Gerecse hegycsoport alatt fekvő nagyközség, 214 házzal és 1391 róm. kath. vallású, tótajkú lakossal. Postája és távirója Tata, legközelebbi vasúti megállóhelye Szölös-Remeteség. Hajdan a királyi szőlőművelők faluja volt, mely már 1244-ben villa *Sceleus* alakban van említve. 1446-ban és 1458-ban a *Rozgonyiak* birtoka, de egy évvel később már a tatai vár tartozéka. 1655-ben *Sibrik* Dánielt iktatják egy itteni rész birtokába. A török világban ez a község sem menekült meg a pusztulástól és 1669-ben is a törököktől elpusztított falvak között van említve. A törökök kiűzése után tótokat telepítettek ide. Ekkor a tatai uradalommal együtt már az *Esterházyaké* volt és ma is gróf Esterházy Ferencznek van itt nagyobb birtoka. 1878-ban 72 ház égett le a községben, a melléképületekkel és a már betakarított gabonával és takarmánnyal együtt. E katasztrófának az 1792-ben épült katolikus templom is áldozatul esett, melynek tornyából a harangok is lezuhantak. Ide tartozik Tócsósz tanya és *Remeteség* puszta, a hol a gróf Esterházyaknak gyönyörű fekvésű, szép vadászkastélyuk van.

Tardos.

Tardos, kisközség, körjegyzőségi székhely a Gerecse hegycsoportban. Van 301 háza és 1715 róm. kath. vallású, tótajkú lakosa. Postája helyben van, távirója és vasúti állomása pedig Tata. Hajdan a karakói vár tartozéka volt, melyet Imre király e vár birtokai közül kivett és az esztergomi érsekségnek adományozott. II. Endre azonban e birtokot az érsekségtől elvette és Paulinus comesnek és testvérének, Jakabnak adományozta, de később, mikor az esztergomi érsek ismét kegybe jutott, visszaadta neki. 1244-ben már a *Turdos* nembeli *Pousa* fiai nevében is megjelenik a neve, 1366-ban pedig *Tordas* nevet visel. A török világban ez sem került el a pusztulást. Mikor aztán újra települt, tótok kerültek ide, a kik azonban nem a régi helyen telepedtek meg. A hajdani falu helye ma már csak az *Öregfalu* dűlő nevében él. Ma is az esztergomi érseknek van itt nagyobb birtoka. 1870-ben és 1904-ben a községben nagy tűzvész pusztított. Az itteni katolikus templom 1775-ben épült. A község határában ősrégi vörös-márványbányák vannak, melyek már a XII. század-

ban kiaknázás alatt állottak, a mennyiben feljegyezték, hogy Imre király innen szállíttatott köveket, 1487 és 1489-ben pedig Beatrix királyné a budai építkezésekhez 42 hajórakomány márványt indíttatott innen Budára.

Tarján, a Gerece hegycsoportban fekvő nagyközség, már a rómaiak korában megült hely; határában ugyanis elég sűrűn kerülnek felszínre római épületek alapfalai és egyéb leletek, közelében pedig a hajdani római útnak maradványai láthatók. Első okleveles említése 1326-ban történik, a mikor terra *Taryan* alakban, a Pál mester birtoka. Tarján is a törökök pusztításainak lett az áldozata és akkor pusztulhatott el az a váracs is, mely a közeli Somlyó-hegyen állott, és melynek alapfalai még a közelmúltban láthatók voltak. Később a tatai uradalommal együtt, ez is az *Esterházyak* kezébe kerülven, németeket telepítettek ide. Lakosai a mult század elején jól jövedelmező és jóhírű tehenészetet folytattak. Most nagyobb birtokosa nincsen. Van hitel-szövetkezete és temetkezési egyesülete. A községben fennálló két templom közül a róm. kath. templom 1779—83 között épült, a református pedig 1785-ben. A községhez tartozik Esterházy tanya is. Tarján házainak száma 365, nagyobbára németajkú lakosaié 1980. Vallásuk róm. kath. és ref., de az előbbieknél vannak közöttük többségben. Postája helyben van, távirója és legközelebbi vasúti állomása pedig Felsőgalla.

Tarján.

Tárkány, magyar nagyközség, Győr vármegye határának közelében. Házainak száma 349, róm. kath. és ref. vallású lakosaié 2988, de közöttük a katolikusok vannak többségben. Postája helyben van, távirója Bábolna pusztá, vasúti állomása Nagyigmánd. Első nyomát, *Tarcan* alakban, 1221-ben, egy határjáró levélben találjuk. 1275-ben már villa *Tarkan* alakban említik. 1363-ban *Tárkányi* Finta özvegye, *Ethei* Péter leánya, tárkányi jószágát és vagyonát unokájának, *Moki* Gergelynek hagyományozza. 1492-ben Tárkányi András itteni birtokát eladja *Tarch* Mártonnak. A török világban ez is elpusztult és még 1672-ben is néptelen hely, de ez időtájt *Gencsy* pannonhalmi főapát veszi zálogba és 1684-ben újból megtelepíti, 1693-ban pedig bérbeadja *Komáromy* Istvánnak. Ezután mindvégig a főapátság maradt az ura és ma is ennek van itt nagyobb birtoka. Megjegyzésre méltó, hogy a lakosok száma itt a mult század első fele óta majdnem 1200-al gyarapodott. A községben fennálló két templom közül a róm. katolikusoké 1734-ben, a reformátusoké pedig 1800-ban épült. A tárkányiak katolikus ifjúsági egyesületet és önszegélyező szövetkezetet tartanak fenn. Ide tartoznak Major, Mihályháza, Ölbő, Paragh és Vasdinnye puszták. *Ölbő* pusztá neve már 1171-ben, *Elbeo* alakban, személynévként van említve. Első birtokosaként *Opuch*, vagyis *Apos* szerepel, a ki 1210-ben 18 jobbágyát a pannonhalmi apátságra hagyta. Ekkor már villa *Ilbew* alakban szerepel. 1213-ban egy másik birtokosával találkozunk, s ez *Catlu*, a ki a maga birtokát szintén a pannonhalmi főapátságnak adományozza. III. Incze pápa jegyzékében *Helbeu* néven van feljegyezve. II. Endre 1221-iki oklevelében *Elbu*, majd *Ilbeu* alakban van írva. 1221-ben *Apos* testvérei újabb adományban részesítik a főapátságot. 1245-ben *Opuch* neje ismét négy ölbői szolgáját adja oda az apátságnak. 1288-ban Henrik bán fia, János nádor más birtokért cseréli el itteni részét a *Zách* és *Jáki* családbeliekkel. Később a Vasdinnyei *Vass* család is ura lesz s 1517-ben Vass Mátyás és *Csepy* Józsa kapnak itt új adományt. 1538-ban a főapát a maga részét *Tarcsi* Albertnek zálogosítja el. A török világot megelőzőleg a község a pusztá templomi dűlön feküdt, s mikor pusztává lett, a lakosok a mostani község helyére telepedtek. Ősi templomának romjai a régi faluhelyen még a közelmúltban is láthatók voltak. 1693-ban a főapátság Tarcsitól visszaváltotta és *Komáromy* Istvánnak adta bérbe. *Vasdinnye* pusztá hajdan szintén népes hely volt. Ilyen névű hely régenté kettő is szerepelt, mindegyik más jelzővel. Az apátság ősi birtoka, mely már Szent László összeírásában is *Dinna* néven van említve, míg III. Sándor pápa 1175-ben, tehát ugyancsak Szent László korában *Digna* alakban említi. Vasdinnye elnevezését a Dinnyei *Vas* családtól vette, mely 1435-ben már birtokosaként van említve. Ugyanekkor szerepel Szent Márton tiszteletére épült temploma is. A török világban ez a helység is elpusztult és határán a törökök kiűzése után két pusztá keletkezett, *Vasdinnye* és *Nagydinnye* néven, melyek később Vasdinnye néven egyesültek. 1616-ban új birtokosai bukkannak fel, *Kulcsár* Imre és osztályos társai személyében, a kik

Tárkány.

e birtokukat *Gyárfás* Mihálynak zálogosítják el. Kívülök ugyanakkor *Iványi* Anna is részbirtokosa volt és ő is Gyárfásnak zálogosította el a maga részét. 1694-ben *Bükki Nagy* István ül az egyik birtokban, melyet tőle *Tárczay* József és *Némái* Kata utódai igényelnek. Az apátság a maga részét 1755-ig birtokolta, a mikor azután az egész *Batthyány* Lajos nádor kezére került. A Batthyányaktól később a kincstár vette meg és most a m. kir. állami ménesbirtok uradalmihoz tartozik.

Tata.

Tata, a vármegyének Komárom után a legfontosabb és legforgalmasabb községe. Hajdan város, szabadalmas hely, majd mezőváros, sőt czímeres város is, számos kiváltsággal; ma nagyközség. Házainak száma 860, magyar lakosaié 7547. Vallásuk róm. kath., ref., izraelita és ág. ev. s ez utóbbiak vannak a legkevesebben, a katolikusok pedig a legtöbben. Van postája, távírója és vasúti állomása. Területe ősrégi telep. Már a bronzkorszakban is megült hely lehetett, mert területén elég sűrűn találnak e korból való leleteket. A rómaiak korában nagyobb középpont volt és az e korbéli emlékek »ad lacum felicis« alakban szólnak róla. Ősi egyházas hely, melynek Szent Péter és Pál apostolról nevezett benczés apátsága Szent István korába vihető vissza. Abban az oklevélben, melyet IV. Béla király 1263-ban a tatái monostor számára állított ki, találjuk első magyarázatát annak a hagyománynak, mely Tata elnevezéséhez fűződik. Ez az oklevél felemlíti ugyanis, hogy a város nevét az Apuliából beköltözött San Severinói gróf Deodatustól, Szent István keresztatyjától nyerte, a kit Szent István tiszteletből Tatának nevezett. Ez az oklevél villa Tata néven, IV. Bélának öt évvel később kelt oklevele pedig *Thota* alakban említi. 1234-től 1270-ig a benczés apátságnak itt számos malma volt. 1249-ben a veszprémi káptalan vesz meg Tatán egy malmot. 1305-ben már két Tata szerepel. Az egyik possessio, falu, a másik oppidum, vagyis város. 1305-ben Mikó mester végrendeletében possessio mea Thata megjelöléssel szól róla. 1419-ben ismét oppidum és civitas Thata és ekkor, *Garay* Miklós nádor elnöklete alatt, itt tartották Győr és Komárom vármegye a gyűléseit. Ez időben vámja is említve van, melynek jövedelmét a benczések húzzák, de a véteskereszturi apát, Nagy Lajos adományára hivatkozva, e vámjövedelem felét a maga részére követeli. Ekkortájt épült fel híres várkastélya, mely ez időtől kezdve gyakran látja falai között a magyar királyokat, sőt az egész királyi udvart is. 1426-ban Zsigmond király itt tartózkodott és innen keltezte két levelét a következő módon: *Datum in nostra civitate Tata* és *Datum in oppido nostro Tata*. 1446-ban találjuk először említve *Otatát*, a mikor az ótatai apátságot a négy *Rozgonyi* testvér, kegyúri joguknál fogva, Balázs testvérnek adományozza. 1460-ban már világosan fel van említve, hogy Tata két részből áll, vagyis magyar és tót részből. Ez utóbbi a mai Tóváros. 1460-ban Mátyás király Rozgonyi Jánost, Oszvátot és Rajnáldot ismét megajándékozza a Szent Péter apátság kegyuri jogával. 1480-ban Mátyás király maga is itt volt és innen írt Ottó bajor hercegnek. Három évvel később Mátyás király ismét itt töltötte a börtön legnagyobb részét. Ezenkívül több esetben igazolható, hogy Tata Mátyás királynak kedvencz tartózkodó helye volt. 1510-ben II. Ulászló is itt járt, innen keltezte egyik levelét és itt tartották meg az 1510-iki országgyűlést is. Egy 1585-iki leírás azt állítja, hogy hajdan Mária királynő lakóhelye volt. Tata fénykorában, 1432—1542 között, állott a Szent Iván hegyen Szent János tiszteletére épült temploma, azonkívül egy másik is a mostani piacon, mely Szent Balázs tiszteletére épült, továbbá a mai Tóváros területén a ferenczrendiek kolostora. 1691-ben és 1693-ban a pestis tizedelte meg Tata lakosait. 1695-ben gróf *Csáky* László volt az ura, ki az uradalmat *Baráth* Ádámnak zálogosította el. Azután *Krapff* Ferencz József haditanácsos és fia, Ferencz József Gáspár kaptak rá királyi adományt. 1706-ban II. *Rákóczi* Ferencz báró *Andrássy* Istvánnak adományozza a tatái uradalmat. 1711-ről az van feljegyezve Tatáról, hogy itt akkor már 150 szűr-csapó lakott, és hogy akkor nyitottak a Szent István hegyen egy kőbányát, melyből szép vörös és szürke márványt bányásztak. Ez időtájt már 10—12 virágzó czéhe volt, melyek közül egyiknek-másiknak az eredete a középkorba nyúlik vissza. 1727-ben vette meg a báró Krapff családtól a tatái uradalmat gróf *Esterházy* József országbíró. 1737-ben a tatái apátság perel némely részeket a grófi családtól. 1754-ben *Kapuváry* József igényel per útján

bizonyos nemesi udvartelket a *Pázmándyaktól*. 1751-ben kezdik építeni a tatai nagytemplomot, melyet csak 1784-ben fejeznek be. 1816-ban *Lissay* Dávid formál jogot egy nemesi udvartelekre, a gróf Esterházy család ellenében. 1841-ben épül a kegyesrendiek temploma, kiknek zárdáját gróf Esterházy Miklós 1764-ben alapította. 1783-ban épült a reformátusok temploma. 1809-ben I. Ferencz király hosszabban időzött Tatán és itt a mostani grófi kastély keleti kis toronyszobájában írta alá a bécsi békekötést. Tata várának keletkezését homály borítja. Már a legrégibb időkben emlegetik; de hogy ki építette, arra nézve hiányzanak az okleveles bizonyítékok. Bonfin ismert munkájában úgy rajzolja le, mint az ország legjelesebb erődjének egyikét. A XV. század elején királyi vár volt, melyet Albert király és neje, Erzsébet 1438-ban 9000 arany forintért Rozgonyi Istvánnak zálogosítottak el, mely zálogjogban 1459-ben Rozgonyi István fiait, Jánost, Rajnáldot és Osvátot Mátyás király is megerősítette. Később, midőn a királyra visszaszállott, Mátyás király az akkor már romladozó várat nagy áldozatok árán újraépíttette, és mint Bonfinius mondja, dúsan aranyozott és faragványokkal díszített épületekkel és termekkel ékesítette. Környékét mulatóhelylyé alakította át, óriási kiterjedésű halastóval és ritka vadakban bővelkedő vadaskerttel, a hol gyakran és nagy szeretettel tartózkodott. Uralkodásának vége felé e várat fiának, Corvin Jánosnak engedte át. Oláh Miklós (Hungaria, VIII. 15. l.) még megemlékezik e mulatóhelyről, de Istvánffy (XV. könyv 266. l.) a maga idejében már elpusztultnak mondja. A török világban és a Rákóczi-féle szabadságharc alatt, e várnak fontos szerep jutott. 1526-ban *Endrédi* Somogyi Ferencz várnagy a várat *Ráskay* Gábor kezére játszotta. 1529-ben *Pohár* Kristóf, 1537-ben Eicheni *Baronyay* Mátyás a vár kapitányai. 1543. augusztus 19-én Achmet pasa kezére került, ki a várat romba döntötte és a várost felgyújtotta. 1551-ben *Garai* János volt a vár kapitánya. 1552-ben II. Ferdinánd elrendeli a tatai vár lerombolását, a mi csak kis részben történt meg. 1553-ban *Ally* Máté a vár kapitánya. Ezután a törökök elfoglalták, de 1556-ban gróf *Eck* ismét visszafoglalta és ekkor *Nagy* János lett a várkapitány. 1594-ben *Szinán* pasa vette be erős ostrom után, de ekkor nem sokáig tarthatta megszállva. 1597. okt. 8-án ismét bevette és 13-án egyik oldalát a levegőbe röpitette. 1598-ban *Schwarzenberg* és *Pálffy* Miklós vették be. 1605-ben *Bocskaynak* hódolt meg. II. Rákóczi Ferencz is elfoglalta, de a császáriak 1707-ben visszafoglalták és lerombolták. 1815-ben gróf *Esterházy* Miklós ismét használható állapotba helyezte. 1832-ben a villám csapott a restaurált várkastélyba, de az ez által okozott kárt ismét kijavították. E várkastélyban őrzik az Esterházy család gazdag és nagybecsű levéltárát. Tata vidéke, a város és a vár közvetetlen környéke is, az itteni számos forrás következtében, valamikor beláthatatlan mocsár volt. 1747-ben gróf Esterházy József és a királyi kincstár, *Mikovinyi* mérnök tervei szerint, a forrásvíz nagy részét egy 600 holdas tóban gyűjtötték össze, melyet erős töltéssel biztosítottak, azután a fölösleges vizet egy 2000 ölnél hosszabb szűrítő és egy másik vízvezető csatornával lecsapoltatták és elvezették, miáltal több ezer hold földet tettek művelhetővé. A töltéssel ellátott tóból évenként 1000—1200 mázsa halat halásznak ki. Gyógyerejű meleg forrásait szintén ismerték már a régmúltban és a mult század kilenczvenes éveiben, mikor a budapesti vízvezeték rekonstruálásának kérdése került sorra, komolyan foglalkoztak a szakkörök azzal az eszmével, hogy a tatai rendkívül vízdús források egészséges vizét vezetik a fővárosba. A mult század elején márványbányáin kívül volt 11 malma, nyolcz kallója, híres majolika- és kőedénygyára, nagy ser- és pálinkafőzője, élesztőgyára, bőrgvára és ezernél több kézműves iparos. A város mai élénk közgazdasági és társadalmi életéről tanúskodnak következő hivatalai, intézetei és társadalmi intézményei: Van itt főszolgabíróság, királyi közjegyzőség, járásbíróság, telekkönyvi hivatal, kir. adóhivatal, pénzügyőri szakasz, a tatai és tóvárosi gróf Esterházy-féle hitbizomány középponti h. vatala, kaszinó, polgári olvasóköri, ref. énekkar, kathol. kus legényegylet, korcsolya-egyesület, lawn-tennis-kör, önkéntes tűzoltó-egyesület, jótékony nőegylet, izraelita nőegylet, izraelita krajczár-egyesület és szent egyesület, kereskedők és kereskedő ifjak köre, ipartestület, iparos segédek segélypénztára, a vörös kereszt egyesület fiókja, iparos ifjak önképzőköre, polgári dalkör, függetlenségi kör, róm. kath. templomi énekkar, több jótékony célú asztaltársaság, több temetkezési egye-

sület, két takarékpénztár, egy segélyegylet mint szövetkezet, egy bank- és váltóüzlet és egy téglagyár. A kapuczinus barátoknak is van itt emeletes zárdájuk. Tata a budapestieknek nemcsak kedvelt kiránduló-, hanem szívesen kultivált nyaralóhelye is, a hol a nyarat igen sok család tölti, a Budapestről induló vonatok pedig vasárnaponként százával szállítják a kirándulókat Tata kies, szép vidékére. Van itt e célra szolgáló külön megállóhely is, közvetlenül a grófi park mellett, mely az ország legszebb és legnagyobb parkjainak egyike, és nemcsak szép részletekben bővelkedik, hanem régi emlékekben is, mert lépten-nyomon találunk maradványokat a rómaiak korából és a török világból, melyeket gondos kezek gyűjtöttek össze, óvtak meg és helyeztek el stilszerű környezetben. Mindjárt a park elején kényelmes vendéglő fogadja az érkező vendégeket. Közel ide van a grófi családtól fentartott versenypálya is és a tatai lófuttatások rendszerint nagyon látogatottak. A tó partján fürdőház van kényelmes fürdőkabinokkal a kirándulók és ottlakók használatára. Tatához tartoznak Diós, Látóhegy, Mária és Miklós puszták, Grébics szőlőtelep, Komlóskert, Téglagyártelep. Dülőnevei közül figyelmet érdemelnek a Szentgyörgyi, Mikes, Hadnagykúti, Büdöskúti, Agostyánúti és Sáncai dűlők. Ezek közül a *Büdöskúti* egy kénesszagú gyógyforrástól vette a nevét, az *Agostyánúti* és a *Sáncai* dűlőkön pedig a múlt század elején a francziák ellen emelt sánczok maradványai láthatók.

Tatabánya.

Tatabánya, a Vértések nyúlványai alatt fekvő kisközség, mely csak a legújabbban alakult. Az egész község tulajdonképpen nem más, mint a magyar általános kőszénbánya-részvénytársaság hatalmas telepe, melynek nagyarányú és gyors növekedését legjobban bizonyítja, hogy míg a legutóbbi népszámláláskor 4881 lakosa volt, most több, mint 10.000 lelket számlál, kiknek nagyobb része róm. kath. vallású. Nyelvre nézve a magyar korona területén használatos majdnem minden nyelv képviselve van, de azért mégis a legtöbb köztűk a magyar. A kőszénbánya hatalmas épületein kívül van itt még e társaságnak brikett- és téglagyára is. A telep mindennel el van látva, a mire egy rendezett községnek szüksége van. Van róm. kath. kápolnája, iskolája, kórháza, gyógytára, szállója, altiszti köre, élelmezési raktára, stb., s e mellett postája, távírója és vasúti állomása. Házainak száma napról-napra növekszik; míg ugyanis az utolsó népszámlálás csak 210 házat talált itt, addig e szám a mai napig már megkétszereződött. E rendkívül érdekes, nagyszabású telep leírásával különben más helyen részletesebben foglalkozunk.

Tolna.

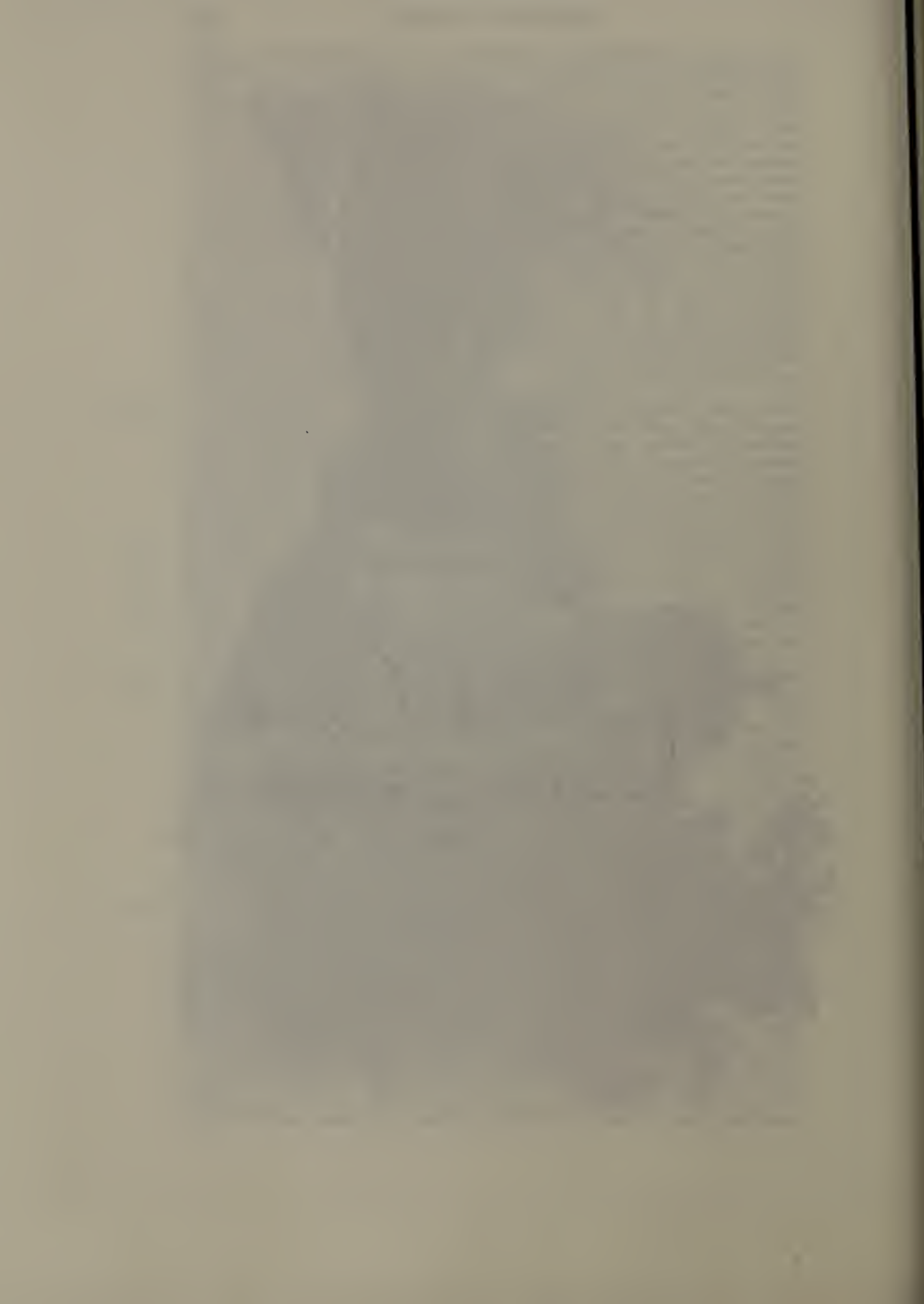
Tolna, kisközség a Gerece hegycsoportban. Házainak száma 113, lakosaié, a kik róm. kath. vallásúak és németajkúak, 561. Postája Tardos, távírója Tata, vasúti állomása pedig Tata, Bánhida vagy Felsőgyalla. Habár a község határában, különösen az ú. n. Malomföldeken elég sűrűn kerülnek elő a vas- és bronzkorszakból való tárgyak és emlékek, maga a község, legalább a mostani helyén, mégis újabbkori telepítés. Területe a tatai uradalomhoz tartozott, s 1733-ban gróf *Esterházy József* németeket telepített rá; ugyanide csinos úrilakot és vadászlakot építtetett. 1875-ben a községnek háromnegyed része leégett, és három évvel később ismét tűz ütött ki a faluban, mely házainak több, mint negyed részét elhamvasztotta. Újabban a község jómódú lakosai erősen magyarosodnak és a fiatalabbak már folyékonyan beszélnek magyarul. Plébániája 1742-ben keletkezett. A község festői szép vidékét nagy előszeretettel látogatják a budapesti és komáromi turisták.

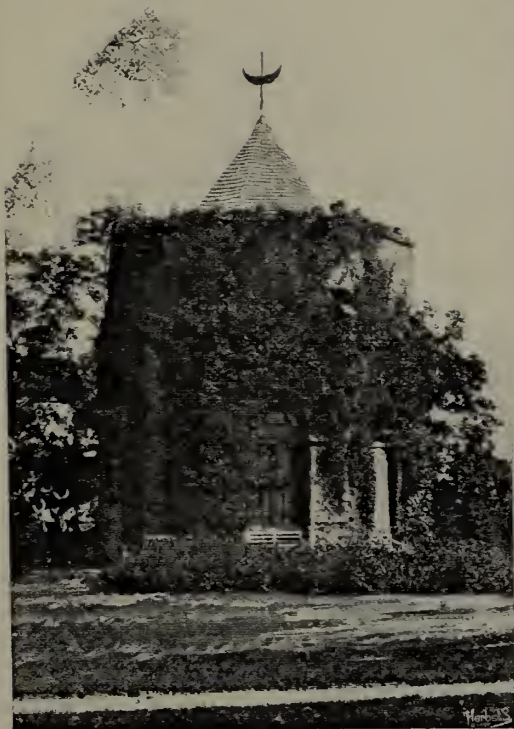
Tóváros.

Tóváros, magyar nagyközség, úgyszólván össze van építve Tatával. Történetök is közös, s fejlődésük ugyanazon tényezők befolyása alatt ment végbe. Házainak száma az utolsó népszámláláskor 610 volt. Lakosainak száma a következőképpen oszlik meg: róm. kath. 3638, ref. 585, izrael. 442. Postája, távírója és vasúti állomása helyben van és ez utóbbi Tata-Tóváros néven ismeretes. Van itt egy róm. kath. templom, mely a kapuczinus atyáké, és 1744-ben épült zárdájukkal kapcsolatos. A múlt század elején polgári és katonai kórháza volt, majolika- és edénygyára, 2—3 márványbányája, nyolcz vizimalma és deszkametsző malma. Itt van *Fischer Arthur* kályha- és terrakotta-gyára, *Melschmidt Gy.* örökseinek fehértimár-telepe, *Vessel Sámuel* és fia, *Pál* flanel- és daróczposztógyára, *Szarvas Gyula* eczetgyára, *Leopold Sándor* fiai bőrgyára, *Pollák Sándor* pokrócz-, szőnyeg- és tarisznyagyára, a gróf *Esterházy* uradalom pezsgőgyára, falborító és hornyolt cserép- gőztégla-

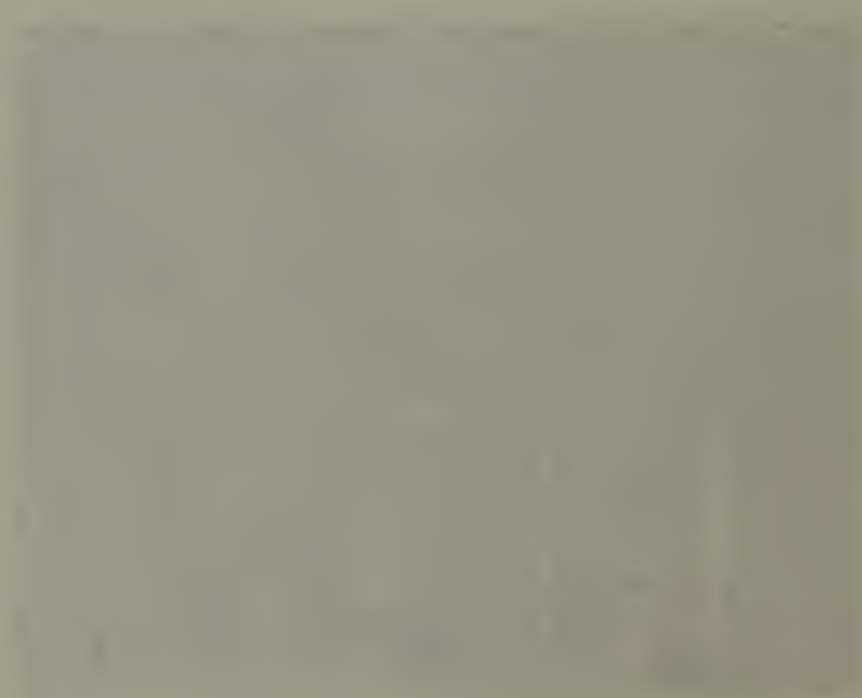
A tatár kastély.

Részletek a tatai parkból.

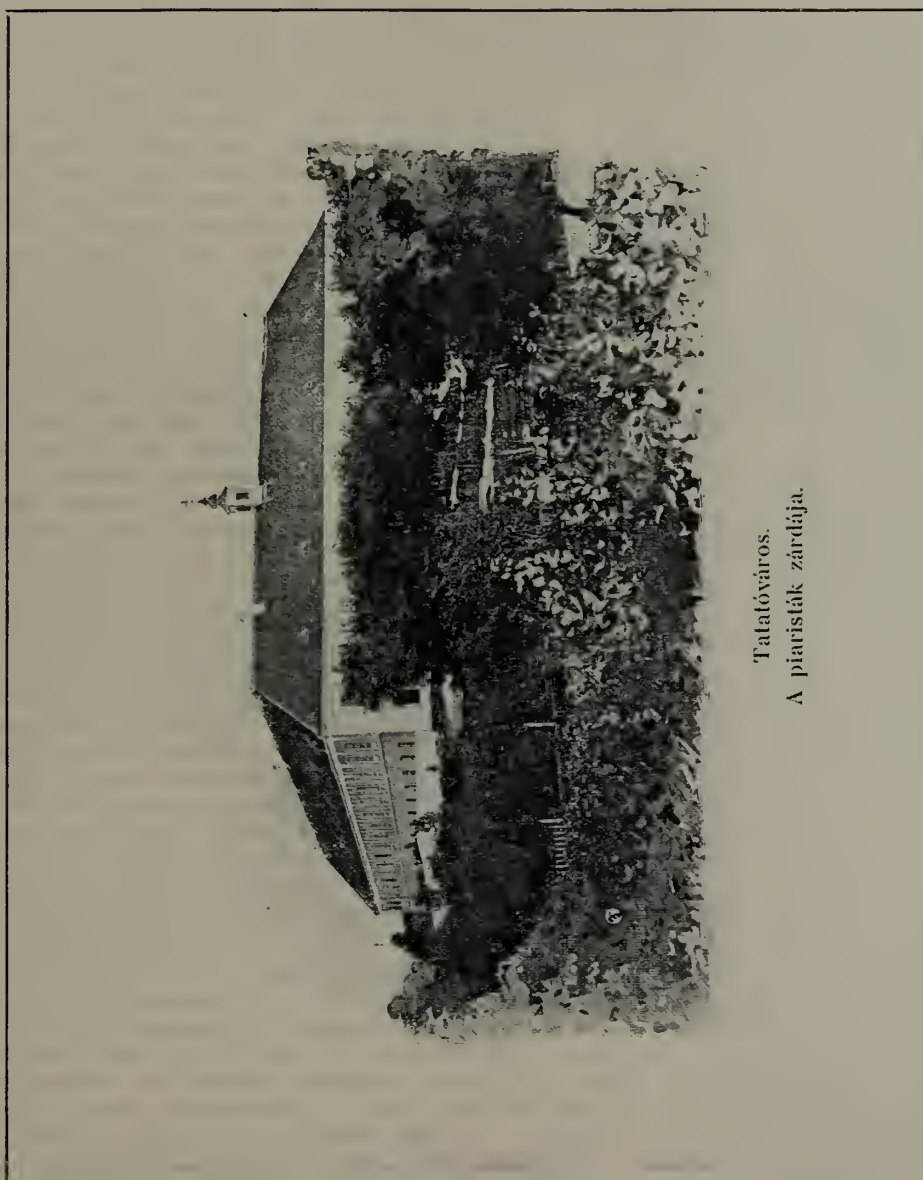

A tatai régi várkastély.

Tata.
A róm. kath. templom.

Tatatóváros.
A piaristák zárdája.

Talatöváros.
A kapuczinusok temploma.

gyára. Egyéb intézményei az önkéntes tűzoltó-egyesület, a nőegylet, a lovászegyesület, az építő- és famunkások szakegyesülete, nyaralótelepi bizottság, vasúti osztálymérnökség, polgári kör. Újabb időben különösen a nyaralók keresik fel szívesen. Állandóan 16° R hideg fürdője van, löverseny-idomító futópálya, löversenyter, a hol a lovaregylet évenként, gróf Esterházy Ferencz védnöksége alatt, löversenyeket rendez, 10 versenyistálló, 300—400 darab lóval, és 1871 óta honvédlaktanya. Kavicsos, homokos és agyagos talaja jó minőségű asztali bort szolgáltat. Nagykiterjedésű angolpark, 45 holdnyi halastóval és ugyancsak egy nagyobb, 600 holdnyi halastó, mely a két várost egymástól elválasztja.

Túriszakállas, csallóközi magyar kisközség, mindössze 37 házzal és 342, Túriszakállas. nagyobbára róm. kath. vallású lakossal. Postája Lakszakállas, távirója és vasúti állomása Bogya-Gellér. E községet IV. Béla 1268-iki oklevele várföldnek mondja és már ekkor említi Szent Mihály tiszteletére épült templomát. Nevét a *Thúry* családtól vette. 1460-ban *Egyházas-Szakállas* néven, a komáromi vár tartozékeként van említve, azután a Thúry család kapott reá adományt. 1631-ben, Thúry István magvaszakadtával, Egyházas-Szakállast *Püspöky* Jakab kapta nádori adományban. Később az *Amade* családé lett és ezektől a *Ghiczyek* vették zálogba; később tulajdonukba ment át és itt kastélyt is építettek. Most *Ordódy* Pálné, szül. *Ghiczy* Teréziának és dr. *Nagy* Vilmosnak van itt nagyobb birtokuk. A katolikusoknak csak kápolnájuk van, melyet *Ghyczy* Rafael építtetett és 12,000 forintos alapítványt tett le az ugyancsak általa épített iskola és a kápolna fentartására, továbbá a tanító és káplán fizetésére. A mostani református templom volt a már említett ősi templom, melynek idomai ma is elárulják régiségét. A török világban erősen megrongálódott és akkor építették hozzá hátulsó részét. Ide tartozik *Amaderét* pusztája, mely még az *Amade* család birtoklásának az emléke.

Udvard, zsitvamenti magyar nagyközség, 680 házzal és 4198 lakossal, Udvard. a kik vallásra nézve, kevés kivétellel, róm. katolikusok. Van postája, távirója és vasúti állomása. Ósrégi, nevezetes község, hajdan bessenyő telep, kir. udvarnokok földje, kiktől a falu is nevét kapta. Itt magának I. Gejza királynak is 40 ekényi földje, 20 házhelye, saját kúriája volt, a mely még Szent László király idejében épült, és Szent Mártonról nevezett kápolnája. Ezeket 1075-ben az általa alapított garamszentbenedeki apátságnak adományozta. Ez a kúria és kápolna a falun kívül feküdt s körülötte idővel kisebb település is keletkezett. Ez utóbbit egy 1512-iki oklevél Szent Márton falunak nevezi. Az apátságnak ezt a birtokát, II. Endre király idejében, az apátság szolgálai maguk részére foglalták el, de a király ezt és a szolgálakat az apátnak ítélte vissza és a hűtlen szolgálk fejét büntetésből félig leborotváltatta. Ez a Szent Márton kápolna utóbb, az érsekséggel folytatott viszályok alatt, elpusztult és 1512-ben már romjaiban állott. Csakhamar azonban a király ismét kegyeibe fogadja az udvardiakat és 1229-ben minden vám fizetése alól felmenti őket. A tatárjárás alatt az udvarnokok kipusztultak, földjüket pedig IV. Béla király *Ressel* német lovagnak adományozta. Ez azonban nem sokáig bírta, mert egy nagyszombati polgár megölése miatt perbe keveredett, utóbb ki is vándorolt és a király udvardi birtokát a nevezett polgár özvegyének adta. Ez a királynénak, emez pedig Fülöp esztergomi érseknek engedte át. Az itteni vámot IV. Béla 1256-ban Sefrid lovagnak adományozta, ki azt 1264-ben szintén Fülöp esztergomi érseknek adta el. 1274-ben az udvardi királyi halászok is említve vannak és ugyanakkor az udvardi szolgálakat szabadokká teszik. A garamszentbenedeki apátság nem szívesen látta az esztergomi érsekség birtokszerzéseit, tiltakozott az adományozások és a birtokbavétel ellen, a minek azonban nem sok fogamatja lehetett, mert az érsekség mégis behelyezkedett a birtokba. Hogy azt nem élvezhette nyugodtan, arról egy 1312-iki oklevél tesz tanúságot, mely szerint az esztergomi érsekség és káptalan *Odvarth* birtokát ebben az évben erőszakkal elfoglalta az apátságtól, a miből nyilvánvaló, hogy közben mégis az apátság került fölül és visszajutott birtokainak tulajdonába, de mint láttuk, csak 1312-ig. 1307-ben Tamás esztergomi érsek itt tartotta azt a nevezetes tartományi zsinatot, melyen, az Úr megtestesülésének emlékére, az estéli harangozást rendelték el. 1382-ben Nagy Lajos átírja és megerősíti az esztergomi érsek számára IV. Béla adománylevelét. 1421-ben Zsigmond király itt tartózkodott.

1429-ben a községet possessio *Nagudvard* alakban találjuk említve. 1441-ben *Simonyi* Istvánt találjuk itt, kinek Ulászló király pallosjogot adományozott. A török dúlások alatt Udvardnak csak egy része pusztult el, mert az 1552-iki összeírásban még 50 lakható házat találtak itt az összeírók. Ennek az a magyarázata, hogy Érsekújvárhoz közel esvén, gyakran volt ugyan kitéve a kirohanó és portyázó csapatok sanyargatásainak, de másrészt ez volt a szerencséje is, mert a törököknek szükségük volt erre a várhoz közel eső tanyára, a hol szükség esetén közel találtak élelmi szereket és egyebeket. Később, mikor már az országból kitakarodni voltak kénytelenek, Udvardot sem kímélték meg, hanem teljesen feldúlták és felégették, a mit az is bizonyít, hogy az 1669-iki összeírásban a község már az elpusztult helységek között szerepel. Nem sokáig lehetett azonban néptelen, mert 1695-ben már rendezettebb viszonyok között találjuk és ekkor *Márky* János és Mária itteni nemes udvartelküket elzálogosítják *Molnár* Györgynek. 1699-ben, a Tánczos család magvaszakadtával visszaháramlott nemesi udvartelket *Boncz* András kapja adományba hadiszolgáltatáiért, nevezetesen azért, hogy Érsekújvár ostroma idején a törököktől szorongatott és életveszedelemben forgott garamszentbenedeki apátot megvédte és kiszabadította. 1729-ben *Jankovich* Miklós és fiörökösei kapnak egy nemesi udvartelekre nádori adományt. A török világban megtörtént az is, hogy 1572-ben az esztergomi bég az összes itteni érseki jobbágyságot egyszerűen elfogatta, Esztergomba hajtatta és csak akkor bocsátotta őket szabadon, mikor 4000 aranyforint váltságdíjat kapott. Ennek az időnek az emlékét tartja fenn a *lévai strázsa* nevű dűlője is, mely a török világban őrhelyül szolgált. Némelyek török őrhelynek tartják, holott tulajdonképpen az udvardiak őrhelye volt, a honnan veszedelem esetén a kirendelt őr a törökök közeledését jelezte. A Zsitva partján emelkedő *Szent Márton halmán* még a mult század elején valami nagyobb épületnek a maradványai voltak láthatók. Noha erre okleveles adat nincsen, nem valószínű, annak a hagyománynak a hihetősége, hogy hajdan itt állott az a monostor, a hol Tamás érsek azt a nevezetes zsinatot tartotta. Hogy itt emelkedett a már a legrégebbi iratokban is említett és Szt. Márton tiszteletére épült kápolna, azt e hely elnevezése is mutatja. Az említett épületromok pedig nem kápolna, hanem inkább kolostorszerű épület maradványai lehettek. Az esztergomi érsekségen kívül később még a *Fogarassy*, *Jankovich*, *Boncz* és *Timanóczy* családok voltak a nagyobb nemesi közbirtokosai. Most az érsekségnek van itt kiterjedt uradalma, továbbá *Boncz* Ödön miniszteri tanácsosnak, valamint *Steiger* Aladár londoni cs. és kir. alkonzulnak nagyobb birtoka. E régi szabadalmas községet egy régi oklevél *Végudvardnak* is nevezi. Udvardnál lép a Zsitva Komárom vármegyébe. 1869-ben óriási tűzvész volt a községben, mely tűznek 169 lakóház esett áldozatul. Az itteni két templom közül a katolikus a XVIII. század első felében épült, a református pedig 1880-ban. A katolikus templomban több érdekes, régi szent-edényt őriznek. A lakosok önszegélyző egyesületet, Szent Anna temetkezési egyesületet és katolikus olvasókört tartanak fenn. Ide tartoznak Bachl, Faiskola, Istenes, Paxy, Polifka, Steiger, Vadkerti pusztá és Lebotag major. Udvard határában említi egy XVI. századbeli oklevél *Szárszó* (Zarzou) pusztát is, melyet az esztergomi érsek elfoglalt. Ugyancsak Udvard határában feküdt hajdan terra *Aaz*, melynek nevét ma az *ácsi rét* tartja fenn. 1354-ben van említve, az esztergomi érsek és a káptalan között történt birtokcsere kapcsán. A *Koppánkút*-hegy elnevezés az e vidéken a mai Agostyán község környékén egykor birtokos Koppán (Katapán) nemzetségre emlékeztet.

Ügyalla.

Ügyalla, kisközség, házainak száma 177, vegyesen tót és magyar s katolikus vallású lakosaié 1144. Postája Komárom-Szentpéter, távírója Ógyalla és vasúti állomása Perbete vagy Komárom. Ez a község 1356-ban possessio *Gylla* alakban van említve, 1412-ben pedig már Gyalla néven, a mikor *Bnesáni* Zsigmond e pusztáját *Gyallai* Sándor Oszvátnak adja zálogba. 1457-ben Gyallay Miklóst és fiait iktatják e pusztá birtokába. A török dúlások alatt ez is elpusztult és 1669-ben még mindig néptelen. Később a *Csúzy* család telepített ide tótokat, a kiknek az utódai már magyarosodtak. Későbbi nemesi közbirtokosai voltak, a Csúzyakon kívül, a *Konkolyi*, a *Ghiczy*, *Baranyay*, *Tajnay*, *Tahy*, *Kukányi* és *Petrovics* családok. Most itt nagyobb birtok nincsen. Egye-

bekben Ógyalla sorsában osztozott. Az itteni róm. kath. templom 1872-ben épült. Ide tartoznak Kiskővágó, Kővágó és Rókalyuk puszták.

Vértessomló, német kisközség a Nagysomlóhegy alján. Búcsújáráhely, 198 házzal és 1253 róm. kath. vallású lakossal. Postája helyben van, távirója és vasúti állomása pedig Környén. Már a rómaiak korában megült telep volt, s gyakran kerülnek itt felszínre e korból való leletek. Találtak itt ú. n. fűtőpinczéket is, melyeket a rómaiak a szobáik alatt alkalmaztak. A tatái uradalomhoz tartozott, s gróf *Esterházy* József németeket telepített ide. A telepítési szerződésben, mely 1737-ből való, *Pusztá-Somló* néven van említve. E Somló nevet német telepesei, a maguk kiejtése szerint, *Semle* hangzással ejtették, a minek az lett a következménye, hogy 1769-ben a helytartótanács e hibás kiejtés alapján *Zsemlyére* torzította el a nevét, a mi azután rajta is ragadt, egész a múlt század végéig, a mikor nevét végre Vértessomlóra helyesbítették. Határában, 1790-től kezdve száz éven át kőszénbánya volt. Lakosai kőfejtéssel, mészégetéssel, faszénégetéssel és bányászattal foglalkoznak. 1736 előtt itt erdőszéli kápolna állott, melynek szomszédságában remete lakott. 1736-ban *Esterházy* József a dűledező kápolnát megnagyobbította és szép szentélylyel látta el; *Fahrer* Juliánna, egy bécsi kereskedő hitbuzgó neje pedig a bécsi kapuczinusok templomában őrzött Mária-kegykép másolatát készítette el e kápolna számára, melyhez a vidék népe csakhamar sűrűn kezdett zarándokolni. Ez vetette meg alapját annak, hogy a község búcsújáráhely lett, hova különösen *Sarlós-Boldogasszony* napján ma is sokan zarándokolnak. 1875-ben a kápolnát templommá alakították át. Van itt ezenkívül egy kápolna is, mely 1836-ban épült. Ide tartoznak *Gesztes* és *Kapberek*-puszták. *Gesztes* hajdan erős vár volt. A *Gesztes* név, személynévként, *Gesthus* alakban, már 1138-ban felmerül. 1333-ban ismerjük meg a gesztesi vár első várnagyát *Csór* Tamás személyében. 1388-ban *Zsigmond* király és *Mária* királyné tartózkodnak itt és innen kelteznek több levelet is. 1417-ben *Silstrang* a várkapitány. 1435-ben december 15-én *Albert* herceg fordult meg *Gesztes* várában. 1438-ban *Albert* király és neje, *Erzsébet Rozgonyi* Istvánnak zálogosítják el a várat és a gesztesi uradalmat. 1459-ben *Mátyás* király megerősíti e zálogbirtoklást *Rozgonyi* István fiai javára. 1492-ig a *Rozgonyiak* kezén van, de 1494-ben már *Ujlaky* Lőrincz az ura. 1495 október 4-én II. *Ulászló* tartózkodott itt. 1517-ben már *Enyingi Török* Imre birja. 1544—1549-ben *Török Bálint* özvegye, *Pemflinger* Kata birtokában volt. A törökök ezt a várat is elfoglalták és a községet feldúlták. 1632-ben azután gróf *Esterházy* Miklós nádor kapott a birtokra királyi adományt. A gesztesi járás is e vártól és e vár uradalmától vette a nevét. *Kapberek* pusztája hajdan szintén a tatái uradalomhoz tartozott és oda tartozik ma is.

Források: *Wenzel*: Árpádkori új okmánytár. — *Pesty* Frigyes: Magyarország helynevei. — *Pesty* Frigyes: Magyarországi Várispánságok. — *Teleki*: Hunyadiak kora. — *Ráth* K.: A magyar királyok tartózkodási helyei. — *Ipolyi* Arnold: Új Magyar Múzeum. — *Bartal* Gy.: Csallóköz tört. vázlata. — *Villányi* Szaniszló: Győr megye és Város. — *Gyulai* Rudolf: Török világ Komárom megyében. — *Gyulai* Rudolf: Komárom-megye és Komárom város története. — *Gyulai* Rudolf: A komáromi tört. és rég. egyeslet jelentései. — *Fényes* Elek: A magyar birodalom. — *Komlóssy* F.: Az Esztergom egyházmegyei róm. kath. iskolák. — *Vályi* András: Magyarország leírása. — *Fraknói* Vilmos: Monumenta Hungariae Vaticana. — *Csánki* Dezső dr.: Magyarorsz. tört. földrajza a Hunyadiak korában. — *Erdélyi* László dr., *Sörös* Pongrácz és *Füssy* Tamás: A pannonthalmi szent benedekrend története. — Anjoukori okmánytár. — Hazai okmánytár. — Századok. — Vármegyei levéltári adatok. — A helyszínén gyűjtött adatok.

KOMÁROM.

Történelmi
visszapillantás.

Komárom, szabad királyi város, a Csallóköz alsó végében, a Duna mellett, a Vág vízének és a Kis-Dunának a Nagy-Dunába folyásánál fekszik. Béla király névtelen jegyzője a magyarok tetteiről írt könyvében (XV. fejezet) azt írja, hogy miután Árpád az egész Pannóniát meghódította, Ketelnek (vagy Retelnek) hűséges szolgálataiért nagy földet adott a Duna mellett, ott, a hol abba a Vág vize ömlik. Ketel fia, Alup-Tolma (Aluptulma) azután e helyen várat épített s azt *Komárom*-nak nevezte. Ketel nemzetsége nem sokáig bírta Komáromot, mert az már a királyok korában királyi birtok volt, egész a tatárjárásig, a mikor IV. Béla király, ki alatt a tatárjárás után, a kincstár kimerülésével, a közjövödelmek a bérlők kezére kerültek, a várat *Henel* (vagy *Hanul*) zsidó származású kamarai ispánnak eladta. Henel halála után a vár birtoka fiaira: *Welven* (Velvelin), *Nekkul* (Neklin) és *Oltman*-ra maradt, a kik a királynétől (Laskaris Mária, a görög császár leányától) a harminczad jövedelmét is bérben bírták; de mivel e bérletből kifolyó kötelezettségeiknek eleget nem tettek, felszaporodott tartozásaik fejében a várat a királynénak átadták, a ki megint a király beleegyezésével *Walter*-nek, a királyi kamara egyik ispánjának adta el a komáromi várat. A király a maga részéről, a királyi család irányában szerzett érdemeiért, főképpen azért, mert a várat saját költségén helyreállította, ugyancsak Walternak adományozta Komáromot is. Komáromban akkor *udvarnokok* laktak, kik a királyi jószágok szolgálói voltak, és a kiket azután a király máshová telepített.

A XIII. században Komárom város mai területén még *Szent-Andrásfalva* és *Keszi* községek is állottak, úgy, hogy Komárom közvetlenül a vár mellett, Szent-Andrásfalva, a mai Szent-András templom környékén, Keszi pedig valószínűleg a Vág-Duna felé eső részén állott. A három község később egybeolvadt.

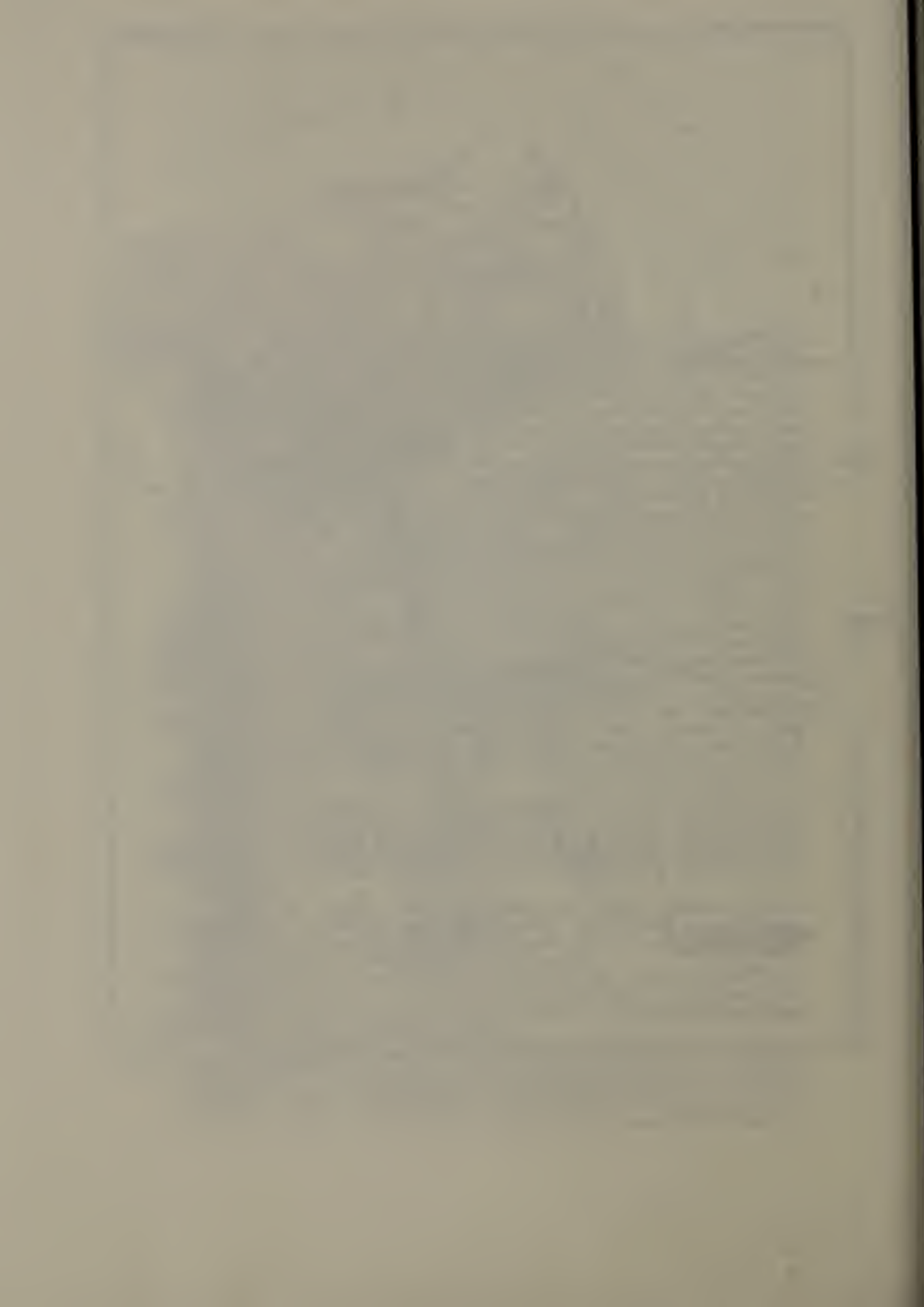
Nem követhetjük a város történetét a lefolyt századok folyamán, mert arról más helyen bővebben írunk. A mi e fejezet keretébe beilleszthető, az multjának csak rövid ismertetése, közállapotainak főbb vonásokban való leírása lehet. Kiterjeszkedünk ezenfelül a város kulturális és társadalmi intézményeinek ismertetésére és végül a város középületeinek felsorolására és ismertetésére.

Komárom multja a sors csapásainak láncolatából fűződik egybe és lakosai szívós kitartásáról tesz tanúságot, hogy mindig újból és újból felépítették annyiszor rombadólt városukat. Szomorú e fejezet, mert pusztító tüzek, árvizek, földrengés és háború szolgáltatják tárgyát.

A mohácsi vész után, 1526 november havában, a vár Szapolyai János király birtokába jutott; de I. Ferdinánd hadai már 1527. évi augusztus 9-én fél napi heves ostrom után elfoglalták. Az ostromot megelőzőleg a várost, maga a várőrség, védelmi szempontból felégette.

1529-ben Szulejman szultán az üres várat ostromolta. Gortschacher német várkapitány u. i. a várost előbb megint felperzseltetvén, a törököktől észre nem véve, a várőrséggel együtt, az éj homályában kiszökött belőle és a Csallóközbe vonult. E háborúsdinak tréfás epizódja is volt. A dolog ugyanis úgy történt, hogy a város bírása a várost az ostrom veszedelmétől megóvni

akarván, elment a török táborba, s biztosította az ostromhoz készülődő török vezért, hogy a komáromiak mindnyájan Szapolyai királynak és nem Ferdinándnak a hívei. Ezután meg a vár kapuja elé állván, a szultán nevében felhívta Gortschachert, hogy adja fel a várat a töröknek. A várparancsnok azonban a török követül szolgáló bírót vasra verette s a nagy toronyba csukatta. Ezzel azután a várparancsnok vitézsége ki is merült, mert mint fennebb írtuk, a várból elszökött; de a vár kapuját maga után bezáratta s a lőrészeket kanóczokkal rakatta meg. Alig hogy az őrség kivonult, mintegy 20 ezer török a Dunán átkelvé, abban a hiszemben, hogy az őrség a várban van, vagy három óráig lövöldözte azt, azután a réseken a várba vonulva, nagyot bámult, hogy csak a vasra vert városbíróra pazarolta a puskaport.

Ez ostromok alatt nemcsak a város lett kétszer a lángok martalékává, de a vár is sokat szenvedett. A második ostrom tönkre tette Mátyás királyunk alkotását, a vár nagy termét is, melyet az első ostrom megkímélt.

A várat Ferdinánd kijavíttatta. Az ó-vár kapuja fölött olvasható felirásból tudjuk, hogy a munkálatot még csak 1550-ben fejezték be.

Az 1594. évi ostromot, melyet Szinán nagyvezér Győr megvétele után intézett a vár ellen, s melynek alkalmával a várost az őrség megint felégette, a magyar katonaságnak, a magyar naszádosoknak és maguknak a város polgárainak hős védelme mindaddig feltartóztatta, míg a törökök, sikertelen igyekezetükbe belefáradván, Pálffy Miklós dunáninni generális-kapitány hadai közeledtének hírére az ostrommal felhagytak és sebesültjeik és hadiszereik jó részének visszahagyásával nagy sietve eltávoztak Komárom alól.

A kurucz háborúban Komárom a labanczok fészke volt. Alig hogy Rákóczi csillaga lehanyatlott, még gonoszabb ellenség fészkelte meg magát benne, mely ellen kard, magyar vitézség mitsem használt, s a mely ágyú nélkül söpörte a népet: a pestis.

A járvány már az 1709. év tavaszán föllépett; de nagyobb mértékben csak 1710 júniusában kezdett pusztítani. A pestis idejében hajnali 3, vagy délután 4 óra után kellett a halottakat a temetőhelyre kivitetni, s ott minden pompa nélkül eltemetni. A megholtak ruháit, ágyaikkal együtt, megégették. A betegek körül való szolgálatért jó fizetést kaptak az arra jelentkezők. A borbélyoknak havonként 10 forint volt a fizetésük; volt pedig a városban ez időben 3 borbély, a kiknél a megbetegedési eseteket be kellett jelenteni. A borbély azután a doktorral közölte a dolgot, a ki ingyen adott orvosságot. A pestis ellen gyógyszerül a »trux vericát« (hólyagfát) használták, melynek magvát porrá törték, és jó boreczettel bevették; a héjával pedig füstöltek. A betegekhez csak a borbélyoknak és e célra rendelt embereknek volt szabad járniok és senki másnak, a városból való kitiltás terhe alatt. A hol nem volt a beteg számára alkalmas, elkülönített helyiség, onnan a beteget a »betegek házába« vitték, hol őket »az Isten után adandó orvossággal« gondosan gyógykezelték. A ki betegét eltitkolta, a városból kiküldték. Volt példa rá, hogy oly embert, a ki a ragályos beteget a »Lazarétumból« elhozta, »100 pálczaütéssel publice a piacon megcsapatta« a magisztrátus.

A vár és város közötti közlekedést a várkapitány a járvány idejére megszüntette és csak 1711. évi február 2-án engedte meg, mikor a vész annyira csökkent, hogy az érintkezést a város és a vészmentes vidék között is szabaddá tette. Hogy mennyi áldozatot szedett a pestis, arról nincsenek részletes adatok; de a komáromi gimnáziumban ez időben tanárkodott jezsuiták egykorú följegyzései szerint »voltak napok, a melyeken 30-an, 50-en, 80-an, sőt ennél nagyobb számmal voltak a betegek«; a várkommendáns pedig azt írta a városhoz intézett egyik levelében, hogy sok ezer ember veszett el a járványban. A halottakat vermekben ásták el, »hat-hét veremmel is belehányták az embereket, sok erővel is ki akart mászni, de visszataszították«, vallotta hit alatt egy tanú, kit a magisztrátus bizonyos eljárás folyamán kihallgatott. E pestises temető a város mai legszebb terén, a Kossuth-terén volt, melynek megbolygatását az akkori helytartótanács örök időkre eltiltotta.

1763. évi június hó 28-án reggeli 1/2 6 órakor rémes földrengés döntötte romba a várost. Hét kisebb-nagyobb templom tornyai ledőltek, több templom omladékká lett, s valamennyi erősen megsérült. Ily sorsban részesültek a jezsuiták új templomának tornyai, melyeket a földnek perczeig tartó ingása

Az 1710-iki
pestis.

Az 1763-iki
földrengés.

a templom kupoláival együtt ledobott és magát a templom kriptáját, mely kelheimi márvánnyal volt kirakva, áttörte és az egész épület főfalát szétszakította. Ugyanez a sors érte a Szent János plébánia-templomot is, melynek erős, magas tornya ledőlt, a szentély boltozatát átszakította és Venczel János jezsuita-atyát, ki éppen misézett, az omladék alá temette; János atya azonban sebekkel borítva bár, de életben maradt. A szent ferencz-rendiek templomának beszakadt bolthajtása több embert eltemetett, tornya dűledékenynyé vált. E szerzetesek kolostorai is annyira megrepedeztek, hogy lakhatatlanokká váltak. Az isteni szolgálatot deszkákból összetákolt kápolnában végezték. Nagyon megrepedeztek a még épülőfélben volt városi kórház, továbbá a Szent Anna- és József-ápolóházak is. A városház tornya, órájával együtt a piacra dőlve le, többeket agyonütött. A belső s külső vár épületei és templomai is nagyon megrongálódtak. A föld a város több utcáján megnyílt, leginkább a Dunához közel. A Vág-Dunánál kénköves vizet, azután hamuszínű barna homokot hányt ki a föld belsejében forrongó vulkanikus erő. A várban karvastagságban sárgaszínű, kénkö-szagú láng tört ki, utána pedig zavaros víz és kénes homok vegyest, oly nagy mennyiségben, hogy rövid idő alatt három-négy láb magasra betöltötte az ú. n. Infant-Schantz árkot. A katonákat sátrakban helyezték el. Sokan félelmökben a Duna hajóira menekültek, hogy megszabaduljanak; de a földindulás itt is víz-hullámmzás alakjában retgettette őket. A városi levéltár adatai szerint, 279 nagyobb ház rommá lett, 785 pedig tetemesen megsérült, 63 ember, köztük vidékiek is, mert éppen a péter-pálnapi vásár volt, romok alá temetve, életüket veszítették, 102 ember pedig kisebb-nagyobb sérülést szenvedett. Mikor a város népe és a hatóság emberei a csapás lesújtó hatása alól némiképpen felocsudtak, megkezdődött a nagy temetés. A vármegyétől e célra kirendelt emberek segítségével a romok alól a kőművesek keresték ki a holttesteket, az asztalosok pedig 20 gödröt ástak s a szerencsétlenül jártakat azokba temették.

A földrengés, erős morajtól kísérve, majdnem mindennap, de már csak kisebb mértékben megismétlődött s még szeptemberben is tartott. Az előbb virágzó város lakosai koldusokká lettek s életüket igyekeztek megmenteni. Felsegélyezésükre országsszerte könyöradományokat gyűjtöttek.

Mária Terézia királynő kormányja e katasztrófa után a várost a Duna jobbpartjára akarta áttelepíttetni; a város azonban e különben kedvező királyi ajánlatot, az akkor igen virágzott fakereskedésre való tekintetből, nem fogadta el. A lakosság újból hozzáfogott az építkezéshez, melyre nézve az akkori helytartótanács úgy intézkedett, hogy az építendő házak csak földszintesek legyenek és ne szilárd anyagból, hanem fából emelendők, a bolthajtások mellőzendők; a mennyezetek gerendákból készítenők; bekövetkezhető tűzveszély tekintetéből pedig a házak között közkökök hagyandók. Ez az intézkedés magyarázza meg, hogy még ma is oly kevés emeletes ház van Komáromban.

Az 1783-iki
földrengés.

Az 1783. évi április hó 22. napján, reggel 1/4 órákor, ködös, sötét, esős időben, ismét szörnyű földrengés rázta meg a várost, a mely borzasztóságában az 1763. évvel csaknem egyenlő volt. Emberélet nem esett áldozatul, de több mint 500 ház dőlt össze, vagy sérült meg. E földrengés után a tanács a zenét egy évre nemcsak nyilvános mulatóhelyeken, de a magánházakban is eltiltotta. Ugyanennek emlékére huzzák meg a Szent-András templom nagy harangját mindennap délután 3 órákor, és Péter és Pál nap utáni vasárnapon ma is fogadalmi körmenetet tart a város róm. kath. lakossága, s e napon a más vallásúak is könyörögnek templomaikban az ég sujtoló haragjának megengeszteléséért.

Földrengések
1822-ben.

Az 1822. év folyamán újra több földrengés rémitette meg a lakosságot. Az egyik február 6-án volt s több másodperczig tartott. Ugyanez a hó 18-án oly erős volt a rengés, hogy a falak ismét megrepedeztek és sok köz- és magán-épületben esett kár. Megismétlődtek a rengések február 19-én, 20-án, 22-én-28-án és márczius 1-én.

1823. évi április 17-én rövid idő alatt 52 házat hamvasztott el a tűz és 100.000 frtnál több kárt okozott.

Az 1831-iki
kolera.

Az 1831. évben a kolera látogatta meg a várost. Annak hírére, hogy a kolera hazánk felé közeledik, vesztégzárakat állítottak fel és a járókelőket ellenőrizték, van-e útlevelük, fertőzetlen helyről jöttek-e? A katonaság részére az előfogatok kiszolgáltatását és a katonai átkeléseket megszüntették; a kol-

dusok kóborlását, valamint az éjjeli tivornyázást kemény büntetés mellett eltiltották, a korcsmákat és kávéházakat esti 10 órakor becsukták. A város minden utcájára 1 vagy 2 egyént rendeltek ki, hogy a tisztaságra fölügyeljenek és a betegeket fölírják. Mindennek ellenére a kolera augusztus 3-án kiütött, még pedig oly mértékben, hogy két hónap alatt 1682 betegedési eset fordult elő, mely 692 esetben halállal végződött. Augusztus 14-én, melyen a járvány tetőfokát érte el, 62 halott volt. A lakosság már-már az orvosokat kezdte bántalmazni, kikről azt híresztelték, hogy mérgekeverők és a kolerát ők terjesztik; de a hatóság felvilágosítására ismét megnyugodtak.

1848. évi szeptember 17-én megint óriási tűz támadt. A dühöngő szél majd az egész várost lángba borította, úgy, hogy oltásról szó sem lehetett; mindenki csak a saját megmentéséről gondoskodott. Leégett 389 számjegyes ház, 5 templom, a vármegye- és városháza, plébánia, iskola, a dunai állóhíd, a Duna hátán 19, gabonával terhelt nagy tölgyhajó; a templomok harangjai megolvadva zuhantak az utcákra. Magában a Szent-András templomban 300.000 forint kárt okozott a tűz; egyéb templomok kára 60.000 forint, magánosok 800.000 forint kárt szenvedtek.

Az 1848-iki
tűzvész.

A következő év megint új csapással sújtotta a várost. A szabadságharcz alatt, 1849 márczius 19-én a császáriak a Duna jobbpartján fölállított ütegekkel megkezdték a város bombázását. A lakosok a város erődítéseibe húzódtak, vagy az úgynevezett Czigánymezőn rögtönzött sátrak alá menekültek. A bombák a városban tetemes kárt okoztak és sokakat meg is öltek; tűz is támadt, melynek a reformátusok temploma is martaléka lett. Ez alkalommal ismét 108,503 p. forint kárt szenvedett a város.

1849 április 21-én a várnak Vág felőli része felszabadult a zár alól s Guyon Richard tábornok szerencsésen bejutott Komáromba. Április 26-án a várórség éjjel kirohanást intézett a Dunán rögtönzött talp-hídon, meglepte s megfutamította a Duna jobbpartján végighúzódo osztrák ostromló sereget, miáltal a vár és a város a Duna túlsó feléről is felszabadult az ostromzár alól. Június 29-én az osztrák sereg ismét Komárom felé tartott, s Ácsot, Igmándot és Kisbért megszállván, július 2-án megtámadta a monostori tábort; de Görgei, hosszú, véres harc után, támogatva a monostori sánczok, a nádorvonali erősség s a Duna-sziget lövegeitől, visszaverte a császáriakat. Július 11-én és augusztus 3-án, mely utóbbi napon Klapka kirohanást tett, ismét véres harcok folytak, s ez utóbbi alkalomkor tömérdek zsákmány jutott a várórségnek. A világosi katasztrófa után, 1849. évi szeptember 27-én a komáromi vár is kapitulált. A fegyverletétel október első napjaiban történt.

A 48/49-iki események következtében, beleértve a tűzkárt és a térparancsnoksághoz beadott magyar pénzjegyeket, több mint negyedfél millió kárt szenvedett a város.

A csapások közül, melyek a városra nehezettek, a legsúlyosabbak közé tartoztak az árvizek. Hogy csak a XIX. század árvizeit említsük, mellőzve a kisebb károkat okozott vízáradásokat, az alábbi eseteket jegyezzük fel.

1809 február 2-án virradóra jeges árvíz öntötte el, leginkább a vágmelléki utcákat. A nép a legmagasabb helyre, a mai Kossuth-térre menekült. Ez árvíz alkalmával 319 ház omlott össze, vagy vált lakhatatlanná, és az amúgy is igen szegény lakosság 288.383 forint kárt szenvedett.

A szabadságharcz lezajlása után is árvíz növelte a város szenvedéseit. Február 11. és 12. napjain jeges árvíz borította el a város jelentékeny részét. 379 ház került víz alá, melyek közül 177 egészen bedőlt, 120 pedig megsérült és 1516 egyén lett lakástalanná. A kár 156,130 pengő forint volt.

Az 1876. év február havában az isteni gondviselés megmentette ugyan a várost attól, hogy a Duna és a Vág óriásilag megnövekedett árjai végpusztulásra juttassák; de az árvíz mégis sok kárt okozott. A Vág-Duna hidját a rohanó ár egészen semmivé tette, a Nagy-Duna mindkét hídfőjét, a Kis-Duna jármait és jégtörőit erősen megrongálta; a Duna töltéseit több helyütt átszakította és a zsilipeket is összeroncsolta. A víz több dunamelléki házba s a város Vág felőli részének több utcájába beömlött s lakóit menekülésre kényszerítette.

1880 január 3-án a Duna jege, magas vízállás mellett megindulván, elsodorta a dunai hajóhídfőnél levő jármokat s az újszónyi és szigeti részen

A XIX. század
árvizei.

levő hídfőket és jégtörőket megrongálta. A Duna vize a Vág medrébe ömlött, s a Vág fölfelé vette folyását. Másnap az ár az 1876-iki árvíz után teljesen újonnan épült Vág-hídat is elsodorta, óriási kárt okozván a szegény városnak.

Miután ama csapások nagy részét elmondottuk, melyek a sokra és nagyra hivatott város rendszeres és békés fejlődését megakasztották és gátolták, áttérünk a város régi szervezetére, megismertetve ezzel ama tényezőket is, melyeknek a város fenmaradását és gyarapodását köszönheti.

A város régi
szervezete.

Komárom régi lakosai a vár jobbágysai voltak és házaikat, földjeiket bizonyos szolgálatok teljesítése mellett bírták. Az urbariumot 1592. évben királyi biztosok készítették. E szerint abban az időben Komáromban polgári házak voltak, a melyek mindegyikéhez *régi időktől fogva egy egész telek tartozott*. Egy egész jobbágytelek 21 szántóföldből állott. Mind a belsőséget, mind a kütelket pénz- és munkabeli tartozás terhelte és a város mindenestől a várhoz, az akkor ú. n. komáromi uradalomhoz tartozott. Minden egyes egész telektől egy »fertó« pénzt, v. i. 25 »magyar dénárt« fizettek, még pedig 12 és felet Szent-György napján és ugyanannyit Szent-Mihálykor.

Az »őbester« úrnak (a vár vice-kapitánya) két szabad nemesi telke volt. Az urbarium készítése idejében azonban az »őbester« a komáromi várban lakott és engedelméből a két udvartelken 46 házacská épült, a melyektől a lakók neki fizetni és szolgálni tartoztak. Az udvartelkekhez tartozó 42 hold szántóföldet az »őbester« a maga számára tartotta fenn.

A Komárom városban lakó polgárok és nemzeti (magyar) katonák, a kiknek házaik és telkeik is voltak és polgárjoggal éltek, minden egész ház, illetőleg egész telek után egy »fertály pénzt«, t. i. 25 dénárt fizettek, két részletben, minden év Szent-György és Szent-Mihály napján. A nemes udvartelkeket leszámítva, 56 egész telek volt a városban.

A konyhára a városiak semmi szolgálmánynyal nem tartoztak; azonban minden évben Szent-György napkor, midőn a bírót megválasztották és az uraságnak (vice-kapitánynak) bemutatják, *tiszteleti ajándékot* vittek magukkal. A földesúri és jobbágyi viszonyoknak ezen egyoldalú és törvényen kívüli szabályozása ellen a város lakosai óvásokat tettek; mindamellett az urbarium egész I. Lipót királyig tényleg érvényben volt. Az urbariumnak éppen századik évfordulóján jutott a város abba a helyzetbe, hogy az 1691. évi október 2-án kelt királyi kiváltságlevél értelmében, magát mindazoktól a terhektől, a melyekkel odáig a várkormánynak tartozott, évi 418 forinttal megváltotta.

A legrégibb adóösszeírás 1715-ről van meg a városi levéltárban. Ebben az adóalap, vagyis minden egyes polgár évi jövedelme fel van tüntetve s ez együttvéve 7985 frtot tett. Legtöbb jövedelmük volt a kereskedőknek, szabóknak, molnároknak, csizmadiáknak és timároknak. Az összes adófizetők 7 osztályba voltak sorozva és az I. osztályban 2 frt, a II-ban 1 frt 50 kr., a III-ban 1 frt 25 kr.; a IV-ben 1 frt; az V-ben 85 kr.; a VI-ban 60 kr., végre a VII-ben 40 kr. adót fizettek. Akkor 449 polgári ház volt Komáromban, melyekben ugyanannyi polgárcsalád és 270 zsellércsalád lakott.

Ez időben, egész a városnak a szabad királyi városok közé történt felvételéig, az ú. n. »három státusbeli bírák«, a városi tanácscsal együtt vezették a város közigazgatását. A három státus a nemesi, katonai és polgári rend volt, melyeket egy szolgabíró, a »seregbiro« és a városi főbíró képviseltek.

Mária Terézia
diplomája.

Mária Terézia királynő Komáromot 1745. évi márczius hó 16. napján kelt diplomájával a többi szabad királyi város sorába emelte. E jog adományozása a városnak 71.510 forintjába került, nem számítva a sok értékes ajándékot, mely a szabadság elnyerése érdekében Bécsbe és Pozsonyba vándorolt. Mindezeket felül a város a királyi kegyet az ú. n. »Várföld« pusztával is megfizette, melyet Mátyás királytól ajándékba kapván, 256 évig tulajdonul bírt, s a mely a szabadságlevél szerint várjavadalomná vált.

Népesedési
viszonyok.

A polgárháborúk és a pestis a XVIII. században országszerte megapasztották a török háborúk alatt már amúgy is megfogyott népességet. Komárom mégis sok más városnál népesebb volt. 1715-ben 8321 lakosa volt és nálánál csak Brassó, az ország akkor legnépesebb, 16.816 lelket számláló városa, továbbá Buda, Kolozsvár és Nagyszombat voltak népesebbek. Komárom azonban népesebb volt Győrnél, Pozsonynál, Sopronnál, Szegednél, Székesfehérvárnál, Pestnél, Pécsnél és Kassánál.

1.

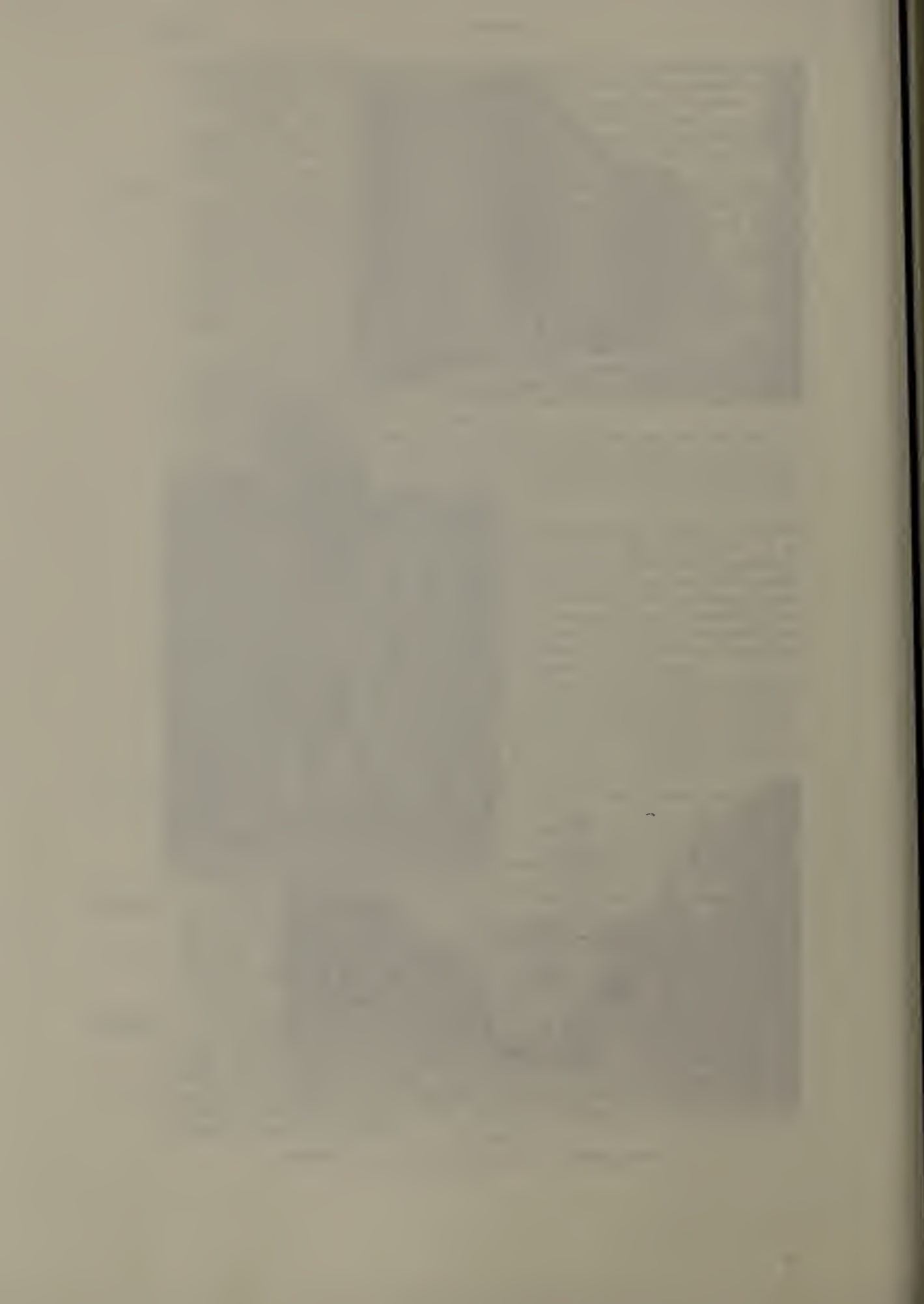
2.

3.

Komárom.

1. A vármegyeház. — 2. A Klapka-szobor. — 3. A városház.

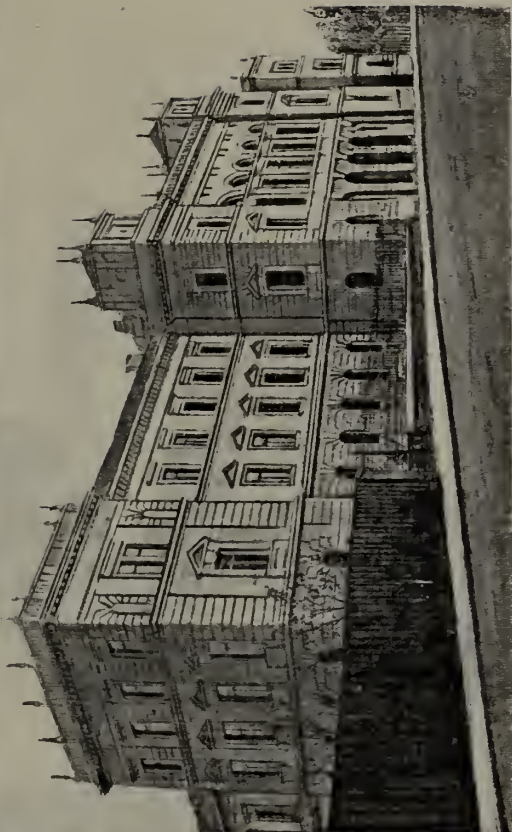
1.

2.

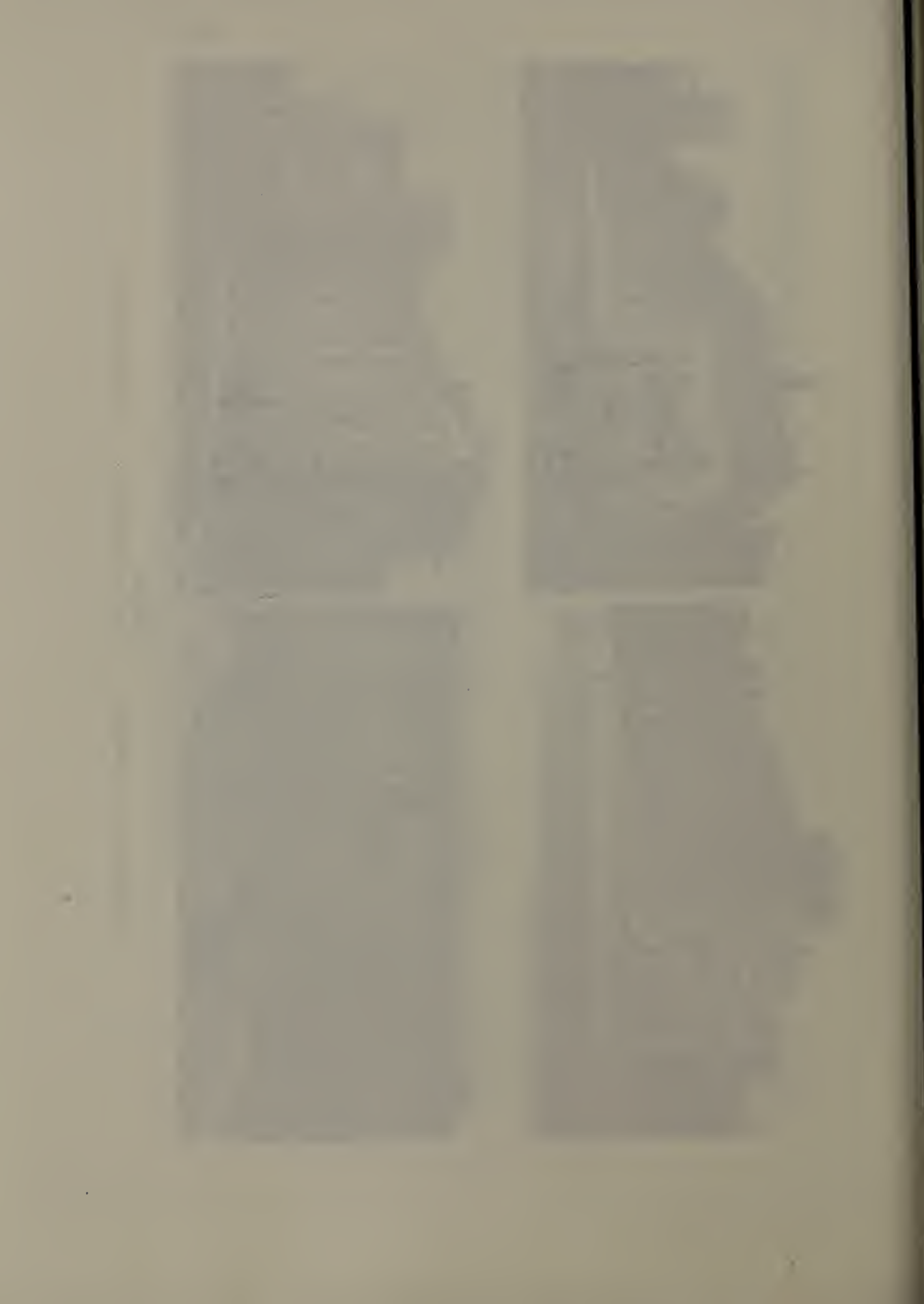

3.

4.

Komárom. — 1. Tiszti pavillon. — 2. Köz-kórház. — 3. A régi ev. ref. kollégium. — 4. Törvénytudományi palota.

Komárom.

1. Szent-András templom. — 2. Evangélikus templom. — 3. Református templom. —
 4. Filigrán-művű aranykereszt a XVI. századból. (Görög keletiek temploma.) —
 5. A görög keletiek templomának főoltára. — 6. Mátyás korabeli aranykehely a
 görög keleti templomban.

Öt évvel később Komárom népessége már 10.420 lakossal szerepel az országos összeírásban, mert ez évben az összeírás a nemességre és katonaságra is kiterjesztetett. Ez összeírás szerint nemesek birtokában 67 ház, 105 házikó (domuncula), 345 köblös föld és $1\frac{1}{4}$ malom volt, 26 forint jövedelemmel. A megtelepedett magyar katonaság (militia nationalis) között volt 58 lovas és 114 gyalogos. E számban az idegen várórség nem foglaltatik benne. Birtokukban volt 13 polgári ház, 96 házikó, 72 köblös föld és egy malom, 20 forint jövedelemmel. A város külső képe igen szegényes volt s a tanács az 1720-iki összeírást kísérő fölterjesztésében azt mondja, hogy a házak nem hasonlók a szabad királyi városok házaihoz. Nagyrészt apró házikók, még a nagyobbak is csekély értékűek és más szabad királyi városban egy jobbkarban levő ház annyit ér, mint Komáromban 40, vagy még több, a nagyobbakat is számítva. A házak, még a nagyobbak is, többnyire nádból és sövényből készítvék s igen silányak. Az egész városban 1725-ben 492 házat írtak össze, a miből polgárok kezén 226 ház, 285 házikó volt, nemesekén 67 ház, 105 házikó, katonákén 13 ház, 96 házikó.

Az 1715. évben 449 polgár, 209 zsellér és 719 háztartás, — 1720-ban 197 nemes, 52 zsellér, 172 katona és 937 háztartás volt. Nemzetiség szerint 1715-ben 657 magyar, 45 német és 17 tót, — 1720-ban 777 magyar, 93 német, 43 tót, 17 szerb-horvát és 2 olasz volt. 1715-ben az iparosoknak 5883 forint, kereskedőknek 2090 forint jövedelmük volt. A szántóföld, a lakosság számához mérten, csekély. Egy része a Csallóközben volt, más része a Duna mentén terület el s ez a rész ki volt téve az áradásoknak. A művelésre alkalmas földterület csekély volta, különösen pedig a kedvező földrajzi fekvés, szükségképpen előkelő helyre juttatták az ipart és kereskedést. Az összeírt iparosok és kereskedők száma nagy és az egyeseknél fölvetett jövedelem arra vall, hogy tisztességesen megélhettek.

Az 1775. évi névösszeírás szerint 9745 főre rúgott az összes polgári lakosság száma, melyben sem a nemesi és katona-osztály, sem a kuriákon lakók nem foglaltatnak benn. Vallás szerint 5550 katolikus és 4195 nem-katolikus volt. Mesterember volt 1051.

Legtöbben voltak a csizmadiák, fazekasok, molnárok, szűcsök, magyar szabók, takácsok, kertészek, mészárosok, gombkötők és szűrszabók. Voltak oly iparágak, a melyeknek itt ma már nyomuk sincs, mint a tű- és kapocs-csinálók, zubbonycsinálók, csapók, harisnyakötők és szitakötők.

Az 1785. évi összeírás fogalmat nyújt az ezen korbéli ipar terjedelméről és forgalmáról. Volt számos magyar varga, a ki 24 segéddel dolgozott, s a kik 18-an 5511 forint értékű és 621 mázsa nyersanyagból a jelzett évben 1747 pár bocskort (párját 18 krajczárjával) állítottak elő; csizmadiáknak és német vargáknak eladtak 400 darab 40 mázsa ló bőrt, darabját 2 forint 30 krajczárjával; 438 darab ló bőrből és 1063 darab tehén bőrből pedig készítettek 1400 pár nagyobb csizmát, párját 2 forintjával, 260 pár közepeszerű nagyságú csizmát, 1 forint 30 krajczárjával párját, és 524 pár kis csizmát, párját 1 forintjával; 1600 pár nagyobb ú. n. topánkát, párját 45 krajczárjával és 884 pár kisebb topánkát, 30 krajczárjával párját, 7326 forint 12 krajczár összes értékben, a mi akkor az árák olcsóságából következett, óriási összeg volt.

Voltak tímárok, kalaposok, fésűsök, szappanosok, kötélverő mesterek, harisnyaszövők, a kik szinte gyárilag dolgoztak, sok nyers anyagot elhasználtak és meglepő értékű árukat állítottak elő.

Komárom városának az 1850. évi általános országos összeírás szerint népessége volt 11.214 egyén; ebből vallás szerint: kath. 5788, ágostai h. ev. 377, ref. 3849, gör. keleti 51, izraelita 1149, — nemzetiség szerint pedig 10.817 magyar, 299 német, 93 szláv, 3 olasz, 1 francia és 1 spanyol.

Az 1900. évi utolsó népszámlálás szerint volt Komáromnak 16.816 polgári, 3180 katonai állású, összesen tehát 19.996 lakosa, a kik közül 17.092 magyar, 1234 német, 1309 tót, 11 oláh, 10 ruthén, 60 horvát, 16 szerb és 248 egyéb anyanyelvű. A nem magyar anyanyelvű lakosság a katonák sorából került ki. A város területe 5554 katasztrális hold. Vallás szerint volt 12.226 római katolikus, 88 görög-katolikus, 41 görög-keleti, 728 ág. h. ev., 4488 ev. ref., 2 unitárius, 2296 izraelita és 17 egyéb vallású. A város lakóházainak összes száma 1856.

Foglalkozás szerint őstermeléssel 598, iparral 2844, kereskedelemmel 689 egyén foglalkozott.

A szekeres
gazdák.

Komárom város derék magyar őslakói a földműveléssel foglalkozó néposztály, a kiket »szekeres-gazdáknak« neveznek.

Herman Ottó, a kitünő természettudós könyvet írt a magyar nép arczáról és jelleméről, melynek »Az igazi magyarok« című fejezetében a magyar típus kiváló példái gyanánt hozza fel a komáromi *szekeres-gazdákat*, kikről így ír: »A magyar arczra és tekintetre nézve a próbakövet ott találjuk meg legbiztosabban, a hol a viszonyok úgy alakulnak, mint pl. Révkomáromban, a hol a változó, áramló, könnyen engedő városi elemekkel szemben tömör elem áll fenn, mely hajlam és hivatás szerint egynemű, nem vegyül és csak kevés töredéke veszi fel a divat mázát. Ezt az ú. n. *szekeres-gazdák* alkotják. Megfelelő renden, bármely más nemzetnél, ehhez fogható tekintetet hiába keresünk s önkéntelenül is feltolul a gondolat azokra a döntő tulajdonságokra, a melyeket Vámbéry mint a magyarság államalkotó és államfentartó nemes és kiváló tulajdonságait, felállított és kimutatott.«

* * *

A város leírása.

Komárom városát a Duna két részre, jobb- és balpartira osztja. A jobbparton fekszik *Komárom-Ujváros*, a régi Újszöny, melyet 1900. évben a várossal törvényesen egyesítettek. A balparton a régi Komárom város terül el.

A város két felét a Dunán álló híd köti össze. Hajdan kompon és ladikokon szállottak át egyik partról a másikra, a városi repülő híd a magyar királyi udvari kamaráé volt, a melytől a város 1796 február 15-én vette át. A javadalomért tizenhatezer forintot, az átvett anyagokért és felszerelésért 11.187 forint 31½ krajczárt fizetett.

A téli átkelést kompok közvetítették; későbbben ladikok is. A kamara idejében csak egy ladik volt készenlétben, melyet postaladiknak neveztek, mert a postát, stafétákat, ordonánczokat, orvosokat és magistratualis személyeket, ha annak szüksége fenforgott, sietve átszállította a tulsó partra. Idővel azonban, a város kezelése alatt, a ladikon való átkelés vált szokássá, minden ember csak ladikon akart átkelni, bár a kompon való átkelés biztosabb volt, kivált a városból boros fővel kimenő falusiak számára.

1837-ben engedte meg a kamara, hogy a város a Duna nagyobb ágán hajóhidat építhessen, mely 83.016 forint 28 krajczárba került. E hídon 1848. évi október 7. napján nagy szerencsétlenség esett. István főherczeg, Magyarország nádora meglátogatta a várost, s a bevonulás alkalmával a hídra tódult néptömeg alatt a gyalogjáró egy szakasza letört, 70 ember a Dunába zuhant, s közülök csak 48-at sikerült megmenteni.

A hajóhidat 1892. évben a kőből és vasból épített állandó híd váltotta fel, melyet ugyanazon év szeptember 1-ső és 2-ika közötti éjjélkor adtak át a közforgalomnak. A modern technikai tudomány e szép alkotását néhai Baross Gábor nagynevű kereskedelemügyi miniszter létesítette, a híd az állam tulajdona.

Az Újváros.

A mint a bruck—budapesti vasút komáromi állomásán a vonatból kiszállunk és jobbra térünk, legelsőbbben is az újvárosi *selyemfonó* tűnik szemünk elé. Ezt a selyemfonót a magyar kir. államkincstár a város által 14.000 koronáért megvásárolt és az államnak ingyen átengedett 4800 □-ölnyi területen, az 1889—1899. években építtette. Innen a főutczán át haladva, a *róm. kath. templomot* látjuk, melyet néhai *Zalka János* győri püspök építtetett, a maga költségén, a régi Újszöny községnek, a mely mint ma is, a győri egyházmegyéhez tartozott. A templom mellett az *újvárosi rendőrség épülete* van, mely a belvárosi rendőrkapitányság kirendeltségének szolgál hivatalos helyiségül.

Az újvárostól délkeletre fekszik a híres *Csillag-sáncz*, szemben a várral, melyet 1849-ben talphíddal kötöttek össze a várral. E hídon át intézte a várórség 1849 április 26-án éjjel a már említett híres kirohanást. Újvárostól délre van az *igmándi-erőd*, északnyugatra pedig a *monostori-erőd*, mind a kettő a modern hadászat igényei szerint felszerelve. A monostori-erőd mögött elterülő és Ácsig húzódó *monostori hegy* szőlővel van beültetve, jó bort terem és a város mulató és kiránduló helye. Itt állott hajdan a *monostori apátság*, melyet első szent.

királyunk alapított, de a melynek ma már romjai sem láthatók. E dombos vidékre már a rómaiak ültettek szőlőt.

A Duna jobbpartján van a *lenfonógyár*, melyet az állam és a város támogatása mellett, *Fiedler János* gyáros állított fel. A gyár építése 1903-ban kezdődött és 1904 novemberében már üzembe helyeztetett. Van még a komárom-jobbparti részen egy *fűrész- és parkettgyár*, egy *spódiumgyár* és egy katonai *húskonzervgyár*.

Az Újvárosból az állami nagy *vashídon* az *Erzsébet-szigetre* érünk. A *dunai sziget*, mely *Erzsébet királyné* nevét viseli, ékessége, kellemes séta- és üdülő-helye a város lakosságának. Régebben a városé volt, 1819-ben azonban 213 hétszáz négyszögöles kertre osztották és közárverésen magánosoknak oly feltétel alatt adták el, hogy a kerttulajdonosok ott gyümölcsösöket telepítenek. A szigeti kertek jól jövedelmeznek, mert a bennök termő gyümölcs, különösen az alma, igen nemes fajú, s így maguk a kertek is értékesek. — Az Erzsébet-szigeten van a *Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaságnak javító-műhelye*, mely sok mesterembert foglalkoztat. A műhely udvarában áll a híres *nagy-ja*, mely már több száz éves, a már másfél század óta megjelenő híres »Komáromi Kalendárium« címlapján ugyanannyi idő óta díszleg, s oly vas-tag, hogy csak öt-hat ember tudja átfogni a törzsét.

Az Erzsébet-sziget.

Ugyancsak a szigeten van a városi vízmű, mely 1901—1902-ben épült, s melyet 1902. évi augusztus hó 15-én adtak át a forgalomnak. A vízmű az egész városra kiterjed s minden háztulajdonosra kötelező. A telepen a szivattyúkat három 20 lóerejű gázmotor hajtja. A szivattyútelep az Erzsébet-szigeten van, mintegy 3·5 kilométernyire a várostól, illetőleg a víztornytól. A városba a víz két főcsövön kerül a városi csőhálózatba s azután a toronyba, melyen 28 méter magasságban egy 500 köbméteres víztartány van építve a tartalékvíz befogadására. Villamos készülék jelzi a tartány megtelését vagy kiürülését. A nagyobb fogyasztók ellenőrzésére vízórák szolgálnak, magán-fogyasztók pedig szobánként és konyhánként 7 koronát fizetnek. Az ivóvíz kitűnőnek bizonyult s főzésre, mosásra, ipari vállalatok céljaira egyformán alkalmazható.

Van még a szigeten, a városba vezető út mellett egy kis *kápolna*, melyet néhai *Sárkány János és István* testvérek 1815-ben Nep. Szent János tiszteletére emeltek, s ugyanők és néhai *Straiter József* komáromi plébános a fentartására szolgáló alapítványi tőkével elláttak; a kápolnát néhány évvel ezelőtt, az alapítványok felszaporodott kamataiból, az árvíz ellen jobban védett dombos helyen újból építették.

A szigetből, a *téli kikötővé* alakított Kisduna-ágon álló, szintén állami vashídon, a *Ferencz József-rakodópartra* érünk. Ez a város legforgalmasabb helye, melyen a hetivásárokat tartják. Itt van a *Dunagőzhajózási társulat állomási kikötője* is, mely mind a teher, mind a személyforgalmat közvetíti.

A Duna mellett, a város egész kiterjedésében, felülről az ú. n. *pozsonyi kaputól*, egészen le a Vágnak a Dunába folyásáig, árnyas fákkal szegélyezett szép sétaút van, mely mintegy négy kilométer hosszú, és melyhez foghatót másutt egyhamar alig találhatunk.

A *Ferencz József-rakodópartot*, mely nevet a Duna melletti szép hosszú ház sor is viseli, melyen a város legtöbb vendéglője és kávéháza áll, a *Baross Gábor-utca* köti össze a várossal, illetőleg közvetlenül a *Nádor-utczával*. A *Nádor-utca* a város legszebb és leghosszabb utczája, mely az egész városon végighúzódik. Ebben van a róm. katolikusok *Szent-András plébánia-temploma*, a görög-keletiek egyháza és a *Szent-József-kápolna*.

A Ferencz József rakodó-part.

A mai *Szent-András-templom* helyén már első árpádházi királyaink idejében állott templom. Van 1268-ból, IV. Béla idejéből, egy határjárási okmány, mely azt igazolja, hogy abban az időben a templom körül Szent-Andrásfalva község feküdt, mely azután később Komárommal egybeolvadt. A templom az 1594. évi török ostrom következtében sokáig romban hevert. A XVII. század elején csak tornyát állították helyre, mely őrtoronyul szolgált. Végre 1624-ben a templomot is felépítették. Az 1723—1733. években, közvetlenül a régi templom mellett, egy nagyobbat építtetett a város, mert a régi szűknek bizonyult. Szerencse volt azonban, hogy a régi templomot le nem bontották, mert az új olyan gyarlóan épült, hogy falai csakhamar megrepedeztek, s midőn 1738. évi

A Szt.-András templom.

december 29-én egy füssi parasztember kocsija rúdjaival véletlenül falának nekiment, bedőlt s a szerencsétlen embert is romjai alá temette. A mai templomot a jezsuiták 1748—1756-ig építették, miután előbb szomszédságában székházat emeltek. Később a templommal együtt a benczések tulajdonába men-
vén át, ma a gimnáziumi benczés tanárok lakásául szolgál. Az 1848. szeptember 17-én dült nagy tűzvész a Szent-András-templomot is elpusztította s helyre-
állítására, mintegy félmillió frt költséggel, csak az 1860. évben nyert befejezést és ugyanez év október 28-án szentelte fel Scitovszky János biboros hercegprímás. E templom igen díszes épület; orgonája pedig ritkítja párját az országban.

A gör. keletiek temploma.

A görög-keletiek temploma, melyről hajdan a mai Nádor-utcát *Rácz-utczának* nevezték, korábban szintén plébánia-templom volt. Épült 1754-ben a vár területén állott lerombolt régi templom helyett, a melynek alapkövét 1511-ben tették le. Az 1849. évi nagy tűzvészben leégett, 1851-ben újra helyreállították, de a régi magas torony helyett csak csonka toronynyal. A mióta a gabona-kereskedelem, mely Komáromban igen virágzó és jobbadán a ráczok kezén volt, a Duna-gőzhajózás következtében, más gőcpontokba vonult, a ráczok is vele mentek, s ma a hajdan népes görög-keleti egyházat alig néhány lélek képviseli Komáromban; papja nincs, csak főkegyház. A görög-keletiek temetőjében, gyönyörű síremlék alatt aluszsa örök álmát Jókai »Arany embere«, néhai Domonkos János, a ki 1833-ban halt meg.

E templom oldalába van illesztve *Davidovics Pál* tábornagynak, a napoleoni hadjáratok nagynevű tábornokának s az 1805. évi felkelés dunai hadosztálya parancsnokának díszes vasrácsoszáttal elkészített gyönyörű síremléke, mely alatt nyugszik a magyar törvényben is megörökített vezér.

A templom az udvarban van, az utcára nagyon szép, emeletes bérházat építtetett a hitközség.

A Szt.-József kápolna.

A *Szent-József-kápolnát* néhai báró *Zichy Ádám* udvari tanácsos és hét-személyes táblai bíró építtette az 1741. évben és melléje elszegényedett vagy elnyomorodott nemesek számára *ispotályt* alapított, melyet a vármegye kezel. Az alapítványt a Nedeczky-család és még többen mások is gyarapították. A gyámházban öt szegény nyer lakást és részesül az alapítványok kamataiban. A régi alacsony épület helyén néhány évvel ezelőtt szép emeletes házat építettek, mely bérházként, az intézet jövedelmét gyarapítja.

A dalárda.

A Nádor-utca felső végén van még a *dalos-egyletnek*, a régi ú. n. *dalárdának* a háza és kertje. Az 1864. évben alakult »dalárda« a város fennálló egyesületeinek egyik legrégebbike. Eredete a nemzeti elnyomatás korszakába esik, a mikor csak dalban fejezhette ki fájdalmát a magyar. Hosszú fennállása egész idejében mindig derekasan művelte a magyar dalművészetet, és nemcsak dalosainak nyújt hasznos és kellemes szórakozást, de mulatságain a város társadalmának színét-javát gyűjti egybe. Nyilvános szereplése mindig becsületet szerzett az egyesületnek s a komáromi dalos-egyesület nem egyszer a győzelem pálmáját hozta el az országos dalos-versenyekről. Hangversenyek, műkedvelői színjelöladások jövedelméből otthont alapított magának. Első kerthelyiségét kisajátították a törvényszéki palotához. Ekkor költözött mostani helyiségébe, melyet saját céljaira szépen és kényelmesen berendezett.

A Klapka-szobor.

A Nádor-utca alsó része a *Klapka-térre* vezet, mely a szabadságharcz jeles tábornokától és Komárom hős védőjétől nyerte nevét, s melyen Klapka György szobra áll. A szobor *Róna József* szobrász terve szerint készült; a főalak magassága 3 méter, a talapzat 4·20 méter, úgy, hogy az egész szobor magassága, a föld színétől számítva, 7·20 méter. Díszes vasráccsal van bekerítve. Maga a szobor 56,000, a kerítés 984 koronába került, mely a budapesti Klapka-síremlék felállítására gyűjtött összegből fenmaradt feleslegből, Komárom város hozzájárulásából, az egyes törvényhatóságok területén eszközölt gyűjtésekből és a törvényhatóságok adományából nyert fedezetet. Az igen sikerült szobormű leleplezése 1896. évi november hó 10-ikén, nagy ünnepek kíséretében ment végbe.

A városháza.

A Klapka-téren áll a kétemeletes *városháza*.

A tanács tagjainak és a hatvan-személyek közül meghívottaknak Csukás Imre városi bíró elnöklete alatt 1725. évi május 14. napján tartott közös ülésében elhatározták, hogy a városnak a nagypiaczon levő azt a házat, melyet korábban is városháznak használtak, ugyanerre a célra jókarba helyezik. Hogy

mikor épült az a városháza, melyet 1725-ben átalakítottak, ismeretlen ; azonban Puchhaim János, mint a vár főparancsnoka, 1646. évi ápril 6-án Bécsben kelt levelével, a városi tanácsnak ugyanez évi április 2-án hozzáintézett folyamodására megengedte, hogy a városházához tornyot építtethessen. Ezt a városházat, mely a vár körzetén állott, 1663-ban az újvárhoz kisajátították és lerombolták. Becsértéke, tornyával együtt 700 forint volt. Az 1725. évi szeptember 30-án tartott tanácsülésben, melyhez a kültanács (communitas) is hozzájárult, elhatározták, hogy azt a városházat, melyet a nagypiaczon levő városháznak 1725-ben történt felépítése előtt használtak, eladják, s vételárából a katonai beszállásolás céljaira egy kisebb házat vesznek és a város tartozásait törlesztik.

Az 1763. évi iszonyú földrengés a tanásházat is rombadöntötte, s ily állapotban maradt három évig. Ez idő alatt a tanács üléseit a városi laktanyában tartotta. Az 1766. év február 22-én elhatározta a tanács, hogy a romokat tető alá véteti, s az építés engedélyezése végett a magy. kir. udvari kamarához felterjesztést intéz. A kormányzék azonban az építendő városház tervét és költségvetését kívánta látni. A tanács a tervet elkészítette ; de költségvetést nem terjesztett fel, hanem az építést házi kezelésben, a meglevő anyagokból, fizetéképtelen adóhátralékosok kézinapszám-szolgáltatásával, az adóhátralékok behajtásából, a könyöradományok gyűjtéséből a város középületeiben esett károokra arány szerint jutott 1600 frt készpénzből és a még befolyandó könyöradományokból a lakosok minden megterhelése nélkül akarta véghezvinni. A kamara azonban nemcsak elégtelennek találta ezt a költségalapot, de különben is úgy vélekedett, hogy a teljesen még mindig meg nem szűnt földrengések miatt állandóságra számított erős épületet emelni nem tanácsos. Miért is úgy határozott, hogy az építés tervétől ezúttal el kell állani ; kijelentette azonban, hogy nem zárkózik el attól, hogy a városházát a földrengés megszűnte után fölépíthessék, de az építkezés megkezdése előtt, annak költségeire ne reménybeli jövedelmeket, hanem biztos és elegendő alapot jelöljön ki a város. Erre a városi tanács újból felterjesztéssel élt, melyben csak a sorok között állott elő vele, hogy az épület tulajdonképpen már áll is, csak tető alá kell venni. A kamara azután nem tehetett egyebet, mint hogy komolyan helytelenítette a városi tanács eljárását. A torony építésénél még egyszer meggyűlt a város baja a kamarával, mert az megengedte ugyan, hogy a városházát tető alá vegyék, de azt már nem engedte meg, hogy fölébe költséges tornyot is emeljenek. De azért a város mégis felépíttette a tornyot, tilalom ellenére rézzel boríttatta, sőt a »német tartományokból« begyűlt 848 frt összegből órával is ellátta. Ez a sok viszontagságot átélt városháza, az 1848. évi nagy tűzvész alkalmával, a város nagy részével együtt leégett.

Ez volt az a régi városháza, melyet az 1875. évben roskatag és a czélnak meg nem felelő volta miatt, lebontottak és 60.000 frt költséggel a régi, erős alapfalakon újra építettek, kétemeletre vettek és tűztoronynyal láttak el.

Ugyancsak a Klapka-téren, a Nádor- és Vármegye-utczák alsó végén áll a *Szent-Háromság-szobra*, melyet a kurucz háborúk és a pestis veszélyeitől való szabadulásért, 1715-ben fogadalomból emelt a város lakossága.

A Klapka-térről juthatunk a *Vármegye-utczába*, mely a Nádor-utczával párhuzamosan jön le a város felső végéről és szintén a Klapka-térre torkollik. Ez az utca, épp úgy, mint a Baross Gábor-, a Nádor-utca és a Klapka-tér, tele van üzletekkel, kávéházakkal és vendéglőkkel. Ebben van a tágas, kétemeletes *vármegye-háza*, melyet a vármegyebeli nemesség emelt a maga költségén. Van szép udvara, melyen a fogház áll. Ez hajdan a megye kezelése alatt volt, de a kir. törvényszékek felállítása után az állam birtokába ment át és ma kir. törvényszéki fogház.

A Vármegye-utczában van *Jókai Mór szülőháza* is, mely jelenleg az izr. hitközség tulajdona, lelkészlakul, egyéb hitközségi alkalmazottak lakásául szolgál, s a melyben a rituális fürdő is el van helyezve. A ház falában emléktábla hirdeti a városnak nagy szülöttje iránti kegyeletét.

A vármegye-háza mellett, attól csak a szűk Kórház-utczától elválasztva, van a *katonai kórház*. Ez a nagy épülettömb tágas telken van elhelyezve és hajdan a trinitáriusok klastroma és temploma volt. A kincstár birtokába jutván, a vármegye tiltakozása ellenére sem tudta kivinni, hogy a katonai kórházat a székház mellett, a város kellő közepében fel ne állítsák. A város is tett már

A vármegye-háza.

Jókai Mór szülőháza.

A katonai kórház.

kísérletet, hogy ezt a kórházat a városból eltávolíttathassa, meg is akarta venni; de oly árat kértek érte, melyet megadni nem tudott.

A Nádor- és Vármegye-utczák meghosszabbított egyenes irányában a várba vezető főúton a *katonai tiszti pavillon* mellett elhaladva, a sétátérre érünk.

A katonai
tiszti pavillon.

Az emeletes tiszti pavillon a mult század ötvenes éveinek végén és a hatvanas évek elején épült, s tiszti lakásul szolgál. Földszintjén a mérnökkari parancsnokság és a katonai kaszinó helyiségei vannak elhelyezve. Ez voltaképpen tudományos egyesület s a Komáromban állomásozó katonatisztek kellemes szórakozásáról, felolvasásokról és mulatságokról gondoskodik, melyeken meghívott polgári egyének is részt szoktak venni. Vendéglőjének a sétátérre nyíló kellemes nyári kerthelyisége is van.

A sétátér.

A sétátér páratlanul szép és nagy. Egész területe 36 kat. hold, a katonai kincstár tulajdona s nagy részben a vár céljaira lerombolt régi házak helyén áll.

A komáromi újvár építéséhez, mint az 1655. évi 99. törvénycikkelyből kitűnik, már az ez évet megelőző időben sok városi házat kisajátítottak, illetőleg egyelőre egyszerűen leromboltak és az erődítés céljaira felhasználtak; de becsértéküket csak országgyűlési sürgetésekre fizették ki. A legelsőbben lerombolt házak jegyzéke nincs meg a városi levéltárban; de az 1655. évi 91. t.-cikkben elrendelt újabb kisajátításokról, melyeket királyi rendelet alapján, 1663. évi június 6. napján fogantatosítottak a kiküldöttek, pontos összeírások maradtak fenn. E becslés alkalmával a kisajátítandó házakat két osztályba sorozták. Az I. osztályba tartoztak a haladék nélkül lerombolandók, a II. osztályba pedig a további veszedelmesebb időkig (ad ulterius et magis periculosum tempus) meghagyhatók. Az I. osztályba a városházán, kálvinisták templomán és iskoláján, két parochiáján, ráczok templomán és parochiáján kívül 61 házat, a II. osztályba, a Jézus-társasági atyák házában kívül, melyet falai vastagsága és magassága miatt a mesteremberek munkájával, anyag nélkül, 1000 frtra becsültek, 182 házat soroltak. Ezeket a II. osztályba sorolt házakat, mivel a török háború I. Lipót alatt befejezést nyert, s a kuruczvilágban Komáromot nem támadták meg, csak a francia-háborúban bontották le, a mikor a lerombolás határidejéül kitűzött »veszedelmes idők« beállottak.

A gőzfürdő.

A Duna mellett a sétátérre vezető út szélén áll a városi *gőz- és kádfürdő*, mely a tervek és építkezés hiányos volta miatt a városnak tömérdek költségébe került, de ma már az ország e nemű bármelyik intézetével párhuzamba állítható, czélszerű, kényelmes berendezésű, s nem utolsó tényező a város közegészségügyének szolgálatában.

A szinkör.

A sétátéren van a városi szinkör, mely nyaranta, mikor a győri szintársulat idényét befejezte, néhány hétre, legfeljebb két hónapra, megnépesül. A szinkör magántulajdon. A város némi szubvencziót ad az igazgatónak.

A katonai
lovagló.

A szinkörrel szemben, ugyancsak a sétátéren van a *katonai lovagló*. Tágas helyiség, melyet beszállásokra és ünnepségekre is fel szoktak használni.

A muzeum.

A katonai lovarda előtt van a megyei és városi *múzeum-egylet* kiállítási helyisége, melyben sok szép római és más régiség van felhalmozva és minden ünnepen ingyenesen megtekinthető. Az izléses épületet a gróf Esterházyak ajándékozták a városnak, a kik azt az 1891. évben volt kiállítás alkalmával, melynek védnökei voltak, saját kiállítási tárgyaik számára építtették.

A Klapka-térről juthatunk a *Jókai Mór-utczába* is, mely a Kossuth-térre vezet. Ez utcában van Jókai Mór szüleinek hajdani háza, az a ház, melyben a város nagy szülöttje gyermekéveit élte, s melyet szintén emléktáblával jelölt meg a kegyelet. Korábban Szombathy doktor nevére, a ki szintén komáromi születésű volt, Szombathy-utca volt a neve. Ebben van a *postahivatal* is, mely a városban lévő sok hivatal, katonaság és kereskedelem igényeihez mért óriási forgalmat bonyolít le.

A református
templom.

A Jókai-utczában van továbbá a *ref. templom*, melyet parochiális házaival együtt, nagy költséggel és példás buzgósággal a vallásüldözés után II. József idejében felépítettek, s a melyen a következő felirat áll:

A Nagy Istennek Dicsőítésére

Fels. II. József Róm. Csász. és
Ap. Király Uralkodása Alatt
MDCCCLXXXVIII-dik Eszt.

E Tornyt Fels. I. Ferenc Auszt.
Csász. és Ap. Király Uralkodása
Alatt MDCCCXXXII-dik Eszt.

Építette Emelte Szentelte

A Rév-Komáromi Reformáta Ekklesia.

Korábban a helvetica confessión levő protestánsoknak a temploma a vár kapuja előtt volt, de azt tőlük 1672. évi június 27-én karhatalommal elfoglalták. Ez idő óta a reformátusoknak nem volt állandó imaházuk, hanem hol itt, hol ott, magánházakban végezték imáikat. 1763-ban az úgynevezett régi kálvinista temetőn, a mai Kossuth-téren fenyőkből és deszkákból imaházat építettek, de Mária Terézia parancsára ezt is lebontották. Később sem adott nekik telket a város templomuk számára ott, a hol építeni kívántak, míg végre imaházukat, saját áldozatkészségükből és a maguk pénzén szerzett telken, díszesen felépítették. Ez a templomuk azonban, melyet az 1848. évi tűzvész megkímélt, az 1849. évi ostrom idejében, az osztrákok gyújtó golyói következtében, lángra gyúlt és elhamvadt.

A református templomnak éppen átellenében van az ú. n. *ref. kollégium*, mely szintén a ref. eklezsia tagjainak és nemeslelkű jötevők áldozatkészségéből, királyi engedelemmel az 1796. évben épült, a Szombathy és Mórocz kúriákon, az utca vonalán belül 30 ölnyre, a tágas udvaron. Az emeletes épület 18 öl hosszú, 9 öl széles, és teteje közepéből bádoggal tornyoscska nyúlik ki, melyben két kis harang van. Utcza felőli részén van a főbejárata, mely fölött a falba erősített réztáblán a következő felirat olvasható :

A ref. kollégium.

MUSIS
POSITUM
SUMPT. ECCL. REF. COMAROM.
MDCCXCVI.

A Jókai Mór-utczából nyílik a *Deák Ferencz-utca*, melynek az elején áll a hatalmas kétemeletes *igazságügyi palota*, melybe a városban levő összes kir. bíróságok, a törvényszék és ügyészség vannak elhelyezve. Ugyancsak ebben az utcában vannak a városnak példás berendezésű *elemi fiú- és leányiskolái* s államilag segélyezett *polgári fiú-iskolája*, mind gyönyörű és tágas, emeletes épületekben.

Az igazságügyi palota,

A Jókai-utca a Kossuth-térre torkollik, mely a város legnagyobb tere, hol az országos vásárokat tartják. E téren áll a *Rozália-kápolna*, mely a vár-erődítés céljaira kisajátított *kálvária-templom* megváltási árából épült. Az 1848. évi tűzvész utáni időkben, mikor a katolikusoknak más templomuk nem volt, 1860-ig plébánia-templom volt; ma a katonaság használja.

A Rozália-kápolna.

Egyik igen szép utcája Komáromnak a *Széchenyi-utca*, melyen az *ágostai hitv. ev. templom* áll, újonnan épített csinos tornyával s régi ágyukból öntött harangjaival. A templom mellett van a csinos paplak, mely tágas udvarral ellátott épület.

Az ág. h. ev. templom.

A ref. templommal összeköttetésben, ugyancsak a Széchenyi-utcában van a ref. paplak, melynek udvara a Jókai-utczára szolgál s a templommal van összeköttetésben.

A szerény lelkészlakon gyönyörű carrarai márványtáblába véssett reliefképek őrzik a város két nagy szülöttjének, *Tóth Lőrincznek*, a kiváló író, jogász és Komárom 1848. évi országgyűlési képviselőjének és *íjj. Péczely Józsefnek*, a híres debreczeni tanárnak és szintén jeles írónak emlékét, a kik mind a ketten e házban születtek. Az emlékmű *Istók János* szobrászművész alkotása. E házban élte le életének utolsó tíz évét *id. Péczely József* is, mint a város egyik prédikátora. Itt végezte azt a rendkívüli irodalmi munkát, a melylyel örök emléküvé tette nevét, mint a magyar irodalom egyik alapvető munkása.

A lelkészlakkal szemben áll a Komáromból már végképpen eltávozott *szent ferencz-rendiek temploma és nagy kolostor-épülete*. Mind a kettő a katonai kincstár birtokában van és élelmezési raktárul, illetőleg katonai hivatalok helyiségül szolgál. A franczia háborúban foglalták el a katonaság számára s azóta, csekély bérfizetés mellett, megmaradt a kincstár birtokában. Az épületek nagy terjedelmével járó fentartási költségekre való tekintetből, a szerzet ma már nem is követeli vissza.

A Széchenyi-utca az ú. n. *kis-piacban* végződik. Itt van a városi *Szegények-háza*, melyben előregedett, vagyontalan polgárok nyernek elhelyezést.

A város nyugati végén van a városi gázmű. Épült 1901-ben, a forgalomnak ugyancsak 1901. évi december 1. napján adták át. Az első üzleti évben 15.000 lángot vezettek be középületekbe, üzletekbe és magánlakásokba, ezen-

A városi gázmű.

kívül 300 utcái lámpát rendeztek be Auer-féle izzólánggal. A csőhálózat hossza 13—14 kilométer volt. Az első évben elhasználtak a gyárban 90 vasúti waggon osztraui szenet, melyből 280.000 köbméter gázt gyártottak és 45 waggon kokszot. A forgalom évről-évre úgy emelkedett, hogy ma már 4600 lángra van berendezve, és 180 waggon szenet használ föl.

A Kossuth-térről a Rákóczi-utca a Vág-hídra vezet, melyen áthaladva, a túlsó parton áll a városi *vágóhid*, mintaszerű berendezésével.

A közoktatásügyi intézményekről és iskolákról más helyen írunk.

Egyesületek,
intézetek.

A közművelődés szolgálatában áll a városban székelő *Komárommegyei közművelődési egyesület* s a *Komárom-városi és vármegyei Múzeum-egyesület*, melyekről szintén más helyen emlékezünk meg.

A város közgazdasági életében fontos szerepük van a pénzintézeteknek. A város legrégebbi pénzintézete a *Komáromi Első Takarékpénztár*, mely 1895. év óta áll fenn. A *Komáromvidéki Takarékpénztár* 1872. évben alakult, s az osztrák-magyar bank mellékhelye. A *Révkomáromi önszegélyző Egyesület*, mint szövetkezet 1869. évben alakult. Legifjabb pénzintézete a városnak a *Komáromi Korona Takarékpénztár*, mely néhány évvel ezelőtt alakult s ma már szintén számottevő szövetkezet.

Társas egyesületei a városnak: a *Komáromi kaszinó*, *Függetlenségi* (előbb polgári) *kör*, a *Dalegyesület*, melyről más helyen már megemlékeztünk, s mely 1863. év óta áll fenn, a *Komárom városi és vármegyei sportegyesület*, *Komáromi Football-klub* az *Iparos-íjáság önképző egyesülete*, melynek társas összejövetelei, mulatságai gyakran összehozzák az érdeklődő közönséget, a *Kereskedelmi alkalmazottak egyesülete*, a *Kath. legényegyesület*, a város agilis egyesülete, mely igen sok szép szórakozást szerez tagjai s ezek családjai számára, a *ref. íjásági egyesület*, mely szintén egyik megélénkítője a város társadalmi életének, az *újvárosi polgári és vasúti altiszti társaskör* és a *48-as honvéd-egyesület*.

Emberbaráti egyesületei: az *önkéntes tűzoltó-egyesület*, mely már három évtizeden át szolgál humánus céljának s a város legnépszerűbb egyesülete, továbbá az 1869. évben alakult *komáromi nőegyesület*, a *révkomáromi protestáns jótékony nőegyesület*, melynek kóstolója a leglátogatottabb összejövetelek, az *izr. nőegyesület*, mely szintén gyakrabban ad magáról életjelt, művész-estélyek rendezésével, a *komáromi I. polgári betegsegélyező és temetkezési egyesület*, a *komáromi I. betegsegélyező egyesület*, a *komárom-újszónyi betegsegélyező és temetkezési egyesület*, a *Szent-Erzsébet jótékony nőegyesület*, és az emberbaráti egyesületek legifjabbika: a *kath. nővédő egyesület*.

Vallásos egyesületei a városnak: a *komáromi kath. nők oltáregylete*, a *róm. kath. énekkar*, az *I. ref. énekkar*, a *földművelők énekkara*, az *ág. hitv. ev. nők oltáregylete*, az *ág. hitv. ev. énekkar*, az izraelita *Chevre Kadischa*, *Cemilat Kaszodim*, *Bikur Kolim* és *Aharat Ahim* egyesületek.

Mint önálló szövetkezet megemlítendő: a *komáromi faiparosok hitel- és termelő-szövetkezete*.

Van a városban még egy másik önálló szövetkezet is: a *fogyasztási szövetkezet*, mely csak néhány év óta áll fenn, de már is szép eredményeket mutat fel tagjainak élelmiszerekkel való olcsó és jó ellátása körül.

Az ipar körébe tartozó testületek és társulatok közül felemlítjük a *komáromi ipartestületet*, a *kerületi betegsegélyező-pénztárt* s az *ipartársulatokat*, melyekben a komáromi ácsok, csizmadiák, építők, fazekasok, halászok, kertészek, kőművesek, molnárok, vendéglősök és kávéosok, végre a gazdák is csoportosulnak.

* * *

Közigazgatás.

Komárom sz. kir. város önálló törvényhatóság lévén, köz- és belügyeit önállóan intézi.

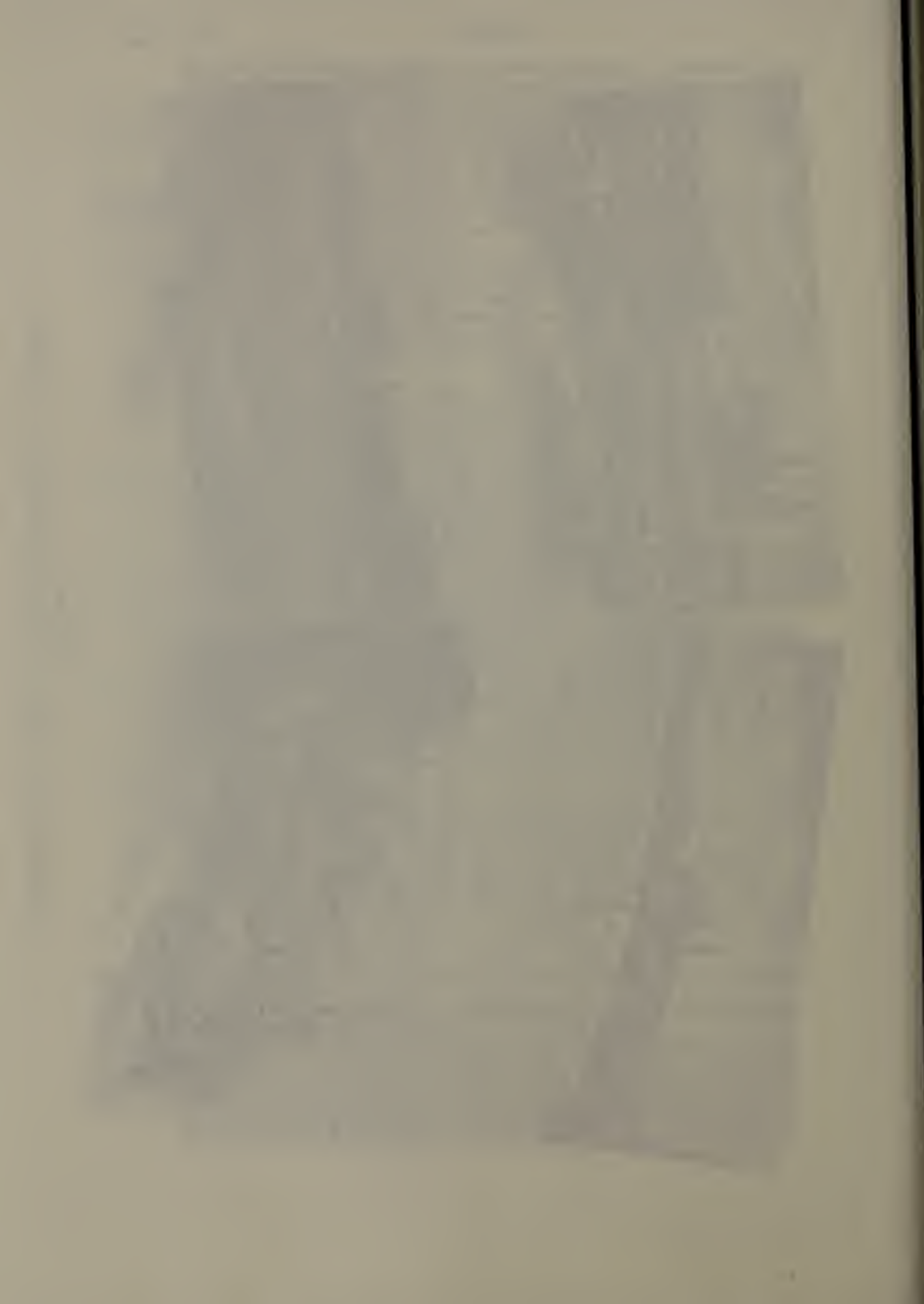
Hogy a város háztartását feltüntessük, közöljük az 1906. évi költségvetés-előirányzatának következő adatait:

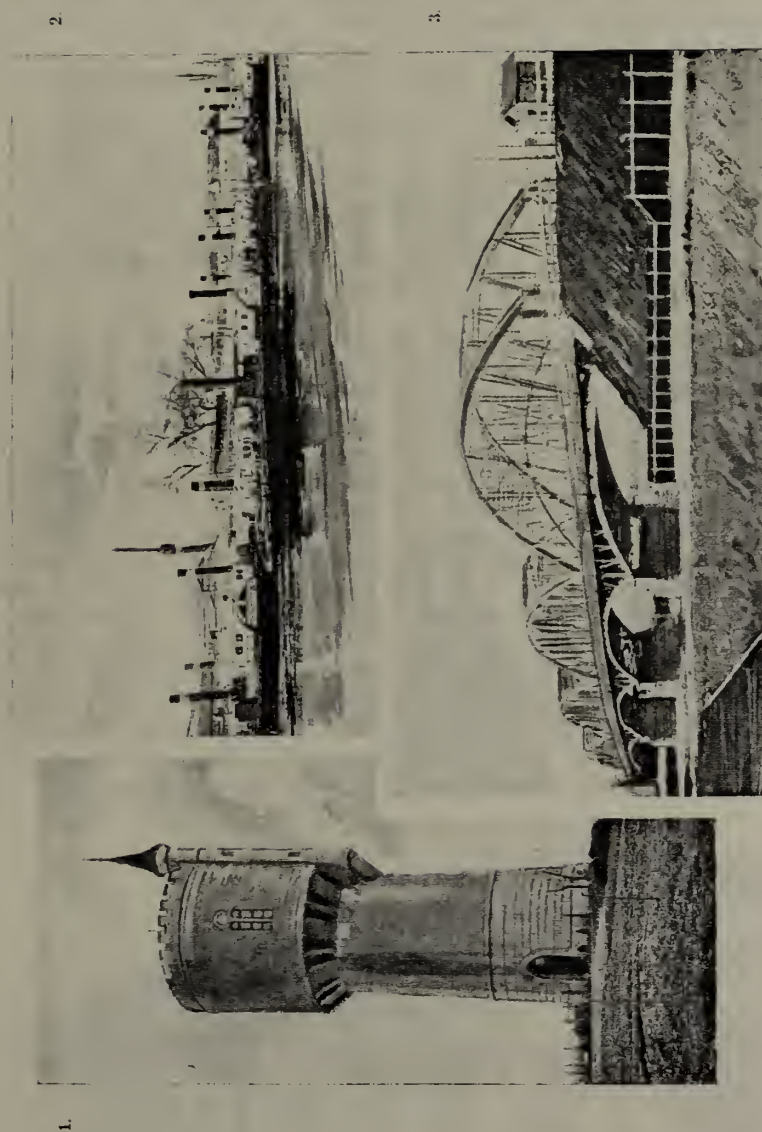
A költségvetési kiadások címei: I. Valódi kiadások: A) rendes kiadások: I. Közigazgatás a számvevőség javaslata szerint 101.861 kor. II. Közbiztonság 54.699 Kor. 55 fillér. III. Közegészségügy 21.610 kor. IV. Gazdasági kiadások 25.400 kor. V. Ingatlanok, utak, terek fentartása és javadalmak kezelése 4880 kor. VI. Vallás- és közoktatás 98.621 kor. 12 fillér. VII. Jótékonyosság és közművelődés 8150 kor. VIII. Katonai szükséglet 3020 kor. IX. Különféle kiadások 68.049 kor.

Komárom.

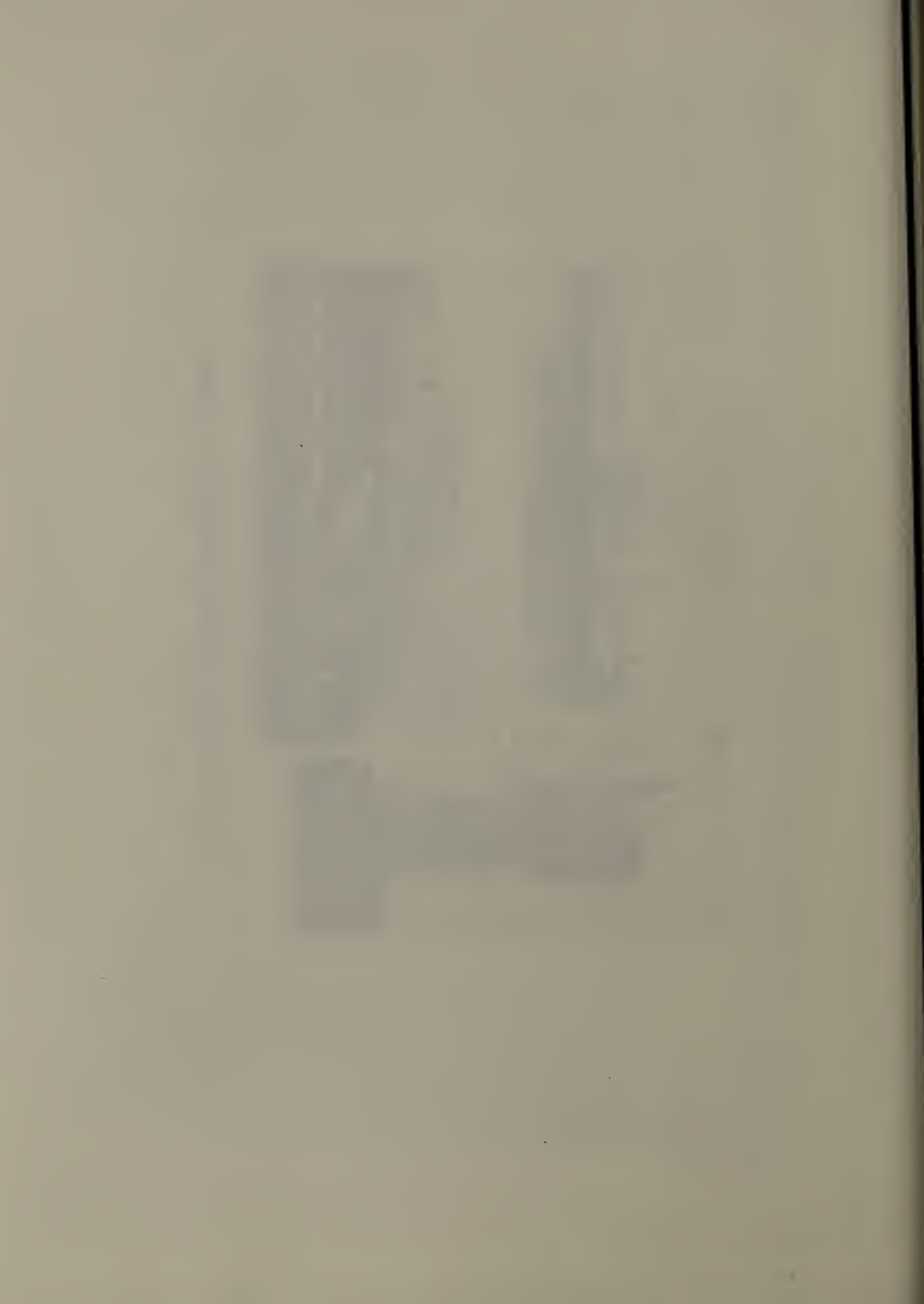
1. Dunaparti részlet. — 2. Kikötő. — 3. Ferencz József rakodópart. — 4. Tutajkikötő.

Komárom.

1. A városi viztorony. — 2. Részlet a téli kikötőből. — 3. A Dunahíd.

15 fillér. — B) Rendkívüli kiadások 104.470 kor. II. Hitel- és pénztári műveletek 1000 kor. — Mindössze 548.245 kor. 46 fillér.

Erre a fedezet: I. Valódi bevételek. A) rendes bevételek. Ingatlanok jövedelme 33.952 kor. 60 fillér. II. Jogok és javadalmak 76.641 kor. 36 fillér. III. Közbiztonsági bevételek 950 kor. IV. Közegészségügyi bevételek 22.400 K. V. Gazdasági bevételek 2940 kor. VI. Tanügyi bevételek 33.128 kor. 77 fillér. VII. Különféle bevételek 9037 kor. VIII. Közadókából 131.830 kor. B) Rendkívüli bevételek 156.700 kor. II. Hitel- és pénztári műveletek 225.712 kor. 44 fillér. Mindezek figyelembevételével a költségvetés mérlege olyképp alakul, hogy az összes szükségletek főösszegéből 548.245 kor. 46 fillérből levonván a fedezet főösszegét, 427.299 kor. 70 fillért, mutatkozik pótdadóval fedezendő hiány 120.945 kor. 73 fillér, a mely hiánynak fedezetére az 1906. évi pótdadó-kivetési kulcsot a számvevőség a következőképpen kérte megállapítani:

a balparti róm. kath. adózók 70.000 kor. állami adója után 50%	35.000 kor
a balparti más felek. 140.000 kor. állami adója után 50%	77.000 »
a jobbparti róm. kath. adózók 7000 kor. állami adója után 50%	3.500 »
a jobbparti más felek. 11.000 kor. állami adója után 55%	6.050 »
Összesen 228.000 kor. állami adó után	121.550 kor.

Komárom sz. kir. város jelenlegi tisztikara a következő:

Főispán: Kálmán Rudolf. Polgármester és árvaszéki elnök: Domány János kir. tan. Tanácsnokok, egyúttal árvaszéki ülnökök: Farkas Géza, Kacz Lajos. Főjegyző: dr. Gaál Gyula. Aljegyző: Mauler József, tb. főjegyző. Tisztí ügyész: dr. Vásárhelyi Domokos. Mérnök: Filó János. Segédmérnök: Techet Károly. Műszaki irnok: Ackermann Géza. Pénztáros: Hittich József. Ellenőr: Ernyei Jakab. Főszámvevő: Follinus Árpád. Alsószámvevő: Ipper Rezső. Adófőkönyvelő: Rózsa István, tb. számvevő. Számtisztek: Pap Endre, tb. számvevő, Sándor Ernő, Lengyel Jenő, Hölzl Gyula. T. főorvos: nincs betöltve. Rendőrorvos: dr. Gaál Zsigmond. Kórházi orvos: dr. Csukás István. Kórházi műtőfőorvos: dr. Lipscher Mór. Halottkém: dr. Mészáros Lajos. Levéltáros: Rovács Albin. Közgým: Kacz Jenő. Iktató: Bodor Béla. Kiadó: Molnár József. Főkapitány: Sárkány Ferencz. Alkapitányok: I. Mihola János, II. Reviczky Béla. Rendőrbiztos: Szitár Mihály. Irnokok: Kiss Zsigmond, Penthe Gyula, Lechner József, Ströcker Károly. Magy. kir. állatorvos: Szabó Ignác. Számvevő irnok: Weissenbacher Nándor. Kórházi gondnok: Ehmann Gyula. Végrehajtók: Gaál Mihály, Zimkay Antal, Puzsér Dezső.

Tisztikar.

Jókai Mór szülőháza.

KOMÁROM VÁRMEGYE NÉPE.

Komárom vármegye néprajzi tekintetben, — hogy közhelylyel éljünk, — nem tartozik az ú. n. »érdekes« vagy »színes« vármegyék közé. A külső és leíró néprajzi jellegek szempontjából, minő az építkezés, a viselet, vagy a lakásberendezés, az általános dunántúli típust mutatja; helyi érdekességei, a többi közül kiváló, specziális helyi jellegű »néprajzi szigetei« nincsenek. Ennek oka jórészt földjének és népének (a túlnyomó többségben levő magyarságot tartva szem előtt,) egyöntetűségében rejlik. Földje nagyjából sík, csak kis részben hullámos halomvidék, csekély részében dombos, mely egyforma létfeltételek mellett egyforma életmódot is fejleszt, lakossága is, — mindig nagy általánosságban szólva, — eredetre nézve meglehetősen homogén.

De van ennek egyéb oka is, mely jobára közös az egész Dunántúllal s ez az a magasabb kulturális élet, hogy röviden így fejezzük ki magunkat, mely ez országrészt a többiekkel szemben megkülönbözteti, s mely a kirívó néprajzi sajátosságok elmosódását eszközli és a népet mindenmü megnyilatkozásának egyöntetűvé válását fokozatosan munkálja.

Nagymértékben hozzájárul ehhez az a körülmény, hogy lakosságának jó nyolczadrésze a volt nemesi rendhez tartozott, — egész községek vannak itt, melyek tisztán nemesekből állanak, — ez a rend pedig egész életmódjában, építkezésében, ruházkodásában, szokásaiban a nálánál magasabb osztályhoz, a földbirtokosokhoz húzott, azokat utánozta s a jobbágysorban élő néptől tőle telhetőleg külsőképpen is igyekezett magát megkülönböztetni.

Talán nem járunk rossz úton, ha még egy tényezőre rámutatunk állításunk támogatására s ez a megye közlekedési állapota s ebben a keretben a székvárosnak, Komáromnak a szerepe. Komárom vármegye az ú. n. nyílt vármegyékhez tartozik. Elsőrendű országos közlekedési utak szelik keresztül, — ezeknek menetét követik most a vasutak, — melyeken, különösen a túladunai részen, mindenha élénk forgalom bonyolódott le s ebben a vármegye lakosai is jelentős részt vettek, ennek pedig erős nivelláló hatása van. De ezt csak futólag említvén meg, vessünk egy pillantást Komárom földrajzi helyzetére s ebből kifolyó szerepére a mi esetünkben. A megye térképét magunk elé terítve, látjuk, hogy Komárom nemcsak politikai, hanem a legtermészetesebb földrajzi fővárosa is a megyének. A megye minden vize a Duna völgyébe törekszik, a megye minden közlekedő útja Komáromba torkollik. Ez az igazi természet kijelölte megyei középpont, melyhez hasonló helyzettel kevés megyei székhely dicsekedhetik. Sűrű érintkezése volt és van a megye minden részének Komárommal, — a túladunai részeknek meg Tatával is — s ez a sűrű érintkezés e magasabb műveltségű góczponttal bizonyára nem maradt hatástalanul a peremi részek művelődésére, külső életkörülményeire nézve sem.

De jóllehet, hogy e néprajzi egyöntetűséget ennyire hangsúlyoztuk, mégis el kell ismernünk, hogy jelentős eltérések vannak néprajzi tekintetben a vármegye egyes részei között.

A Duna a megyét éppen derékban vágja keresztül s ezzel egyszersmind két néprajzi félre is osztja azt. Más a Dunántúl, más a Dunáninnen. A Duna völgye szembetűnően néprajzi választó vonal, a két part lakossága nem érintkezik,

nem keveredik egymással, szórványos esetek kivételével. Míg azonban a túladunai rész nagyjában egységes területnek minősíthető, a dunáninneni részt ismét két félre osztja a Nyitra-Vág-Duna medenczéje, mert a Csallóköze ismét más, mint az udvardi járás területe. A vármegye nem kevesebb, mint 8 más megyével határos s ebből az udvardi járásra 3 vármegye esik. De míg amazok kivétel nélkül szintelenek s az általános dunántúli (beleértve a kisalföldit is) típusba tartoznak, addig ezek színesek s a tót-palócz törzsek területébe esvén, színükből ennek is kölcsönöztek. Színes viseletet, — mert elsősorban ez van szemünk előtt, — csak itt találunk, a mit e befolyás mellett annak is tulajdoníthatunk, hogy ugyanitt tót települések is vannak. Milyen érdekes ezzel szemben, hogy a Vértések közé került tótok, környezetükből kiszakítva, eredeti viseletüket is elhagyták!

Komárom vármegye területén van egy sz. kir. város és 91 község, számos pusztával. Lakóinak száma (polg. és katonai együtt) 180.024. Komárom megye a nagyközségek hazája, mind azok terjedelmét, mind lélekszámát illetőleg: egy-egy községre átlag 1780 lélek esik, (Komáromot nem számítva). Különösen népesek a községek a dunántúli részen a gesztesi járásban, egy-egy község átlag 2080 lakossal; legkisebbek a Csallóközben, átlag 1381 lélekkel. Az 1 km.²-re eső lélekszám 56.9, a dunántúli átlag 65.6. Megyénk tehát olyan sűrűn lakott, mint Veszprém és Baranya, előtte van Fejérnek, Somogynak és Mosonnak. Népesége állandóan emelkedik, bár a kivándorlás, (nem Amerikába, hanem különösen Budapestre,) szintén nagymérvű, annyira, hogy némely községek (pl. a Csallóközben, vagy pl. Bokod, Császár, Kocs) stagnálnak s vissza is fejlődtek. A legutóbbi 10 év alatt (1890—1900) népszaporodás tekintetében csak Zala vármegye előzte meg a dunántúli vármegyék közül és Sopron járt hozzá közel. Nagy része van azonban a kedvező eredmény létrejöttében a gallai szénbánya-telepre tódult munkásságnak is. A lakosság száma volt, (csak a polgári elemet számítva,) 1869-ben 141.372; 1880-ban 151.699; 1890-ben 159.504; 1900-ban 175.782.

Anyanyelv szerint így oszlott meg 1900-ban: magyar 153.999, német 11.665, tót 8548. A maradékban apróbb nemzetiségek foglaltatnak. Az 1893-ik évi népszámlálás 2.437 cigányt talált a vármegye területén. A három nép százalékszámait sorban ezek: 90.8%, 10.3%, 3.0%. E vármegye tehát túlnyomólag magyar lakosságú. Hajdanában talán egészében az volt, csak a török dúlások után és még később telepítettek be földesúri birtokokra németeket és tótokat, miként azt a községek története el mondja, amazokat főként Svábsországból és Frankóniából, emezeket Barsból, Nyitrából és Trencsénből, mindketten a Vértések közé és aljába. Van még néhány tót község az udvardi járásban is. A községek leírásánál mindezek megtalálhatók. Mind a svábok, mind a tótok szívesen tanulnak magyarul, a telepések nagy része már megmagyarosodott s a statisztikai kimutatás szerint felerészük beszéli nyelvünket; nemzetiségi torzsalakodás Komárom vármegyében ismeretlen. Ide iktatjuk még, hogy Tarjánon, Bajon és Agostyánon a svábság, Szöllősen és Bánhidán a tótság nyert tért a magyarsággal szemben.

Nyelvjárás tekintetében Komárom vármegye Balassa József felosztása szerint (A magyar nyelvjárások osztályozása) a dunántúli nyelvjárásterülethez s annak északi feléhez tartozik, melynek néhány jellegzetességét az alábbiakban közöljük. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a Duna két oldala ebben a tekintetben is különbözik egymástól, de ennek kifejtésére itt nincs módunk, valamint hogy a Csallóköz vágmelléki részei, a nyitrai, az udvardi járás keleti fele, az esztergom-honti, a gesztesi járás déli községei (Kisbér, Ászár, Kethely) pedig a veszprémmegyei tájszóláshoz hasonlítanak.

Az eredeti »é« helyett »i«-t mondanak, pld. *vír, szíp, kík*. A szótagzáró »n« helyén orrhangú magánhangzót ejtenek, pld. »legín«, »szégín«. Az »a«, ha előtte »á« van, zártabbá válik, pld. *lábo, házo, jáczczonak*; az »o« és »ő« is zártabb lesz, pld. *gondulok, pörülök, lünyi*. Közép »é« helyett »ő«-t mondanak, pld. *tisztolt*. A »ból«, »böl« rag alakja »bú«, »bú«, pld. *istállóbú, kertbú*, a »hoz«-é, »hó«, pld. *kazalhó*. Az igenév alakja »nyi« és »nya«, pld. *óvasnyi, írnya*, stb.

Egy érdekes nyelvjárás-szigete is van vármegyénknek s ez Kocs községe, melyről Pápay József kimutatta (M. Nyelvőr 25. k.), hogy nyelvjárásilag teljesen egyezik az »ő«-ző kiskunsági tájnyelvvél, s hogy mostani kálomista lakosai onnan származtak fel a XVII. század elején.

Nyelvjárás.

A nép külseje.

A mi a megye magyar lakosságának külső habitusát illeti, általában azt látjuk, hogy egy sötétebb és világosabb kompleksiójú elem van itt, részint egymás mellett, részint egymással keveredve. A barna elem, úgy látszik, a törzsökösebb községekben van túlsúlyban, a szőkébb a dunántúli parasztszöke fajtához tartozik, mely eredetre nézve nagy valószínűséggel két ágra szakad, ú. m. a megmagyarosodott ősi dunántúli szlávajtájú rétegre s a magyarság egyik világosabb árnyalatú fajtájára. A komárommegyei magyar faj a szép magyar fajták közé sorolandó; Herman Ottó pld. a komáromi szekeres gazdák sorából szedte kiváló jellegzetes típusai egy részét »A magyar faj arca és jelleme« című munkája részére. Az asszony nép — mint csaknem mindenütt, — alacsonyabb termetű és világosabb arczbőrű, mint a férfinép, helylyel-közzel igen szép arczókat (Izsa, Martos) lehet találni. Hogy egymás mellett lévő községek típus tekintetében egészen elütnek egymástól, sőt egyesek (pld. Ete) nagyon is kiválnak környezetükből, itt is, mint máshol is, ismétlődő jelenség.

Ide iktatunk néhány választ a szerkesztőséghez beérkezett kérdőívekből, melyek a termetre, haj- és bőrszínre vonatkoznak s némi általános tájékozódásra alkalmasak s a mi saját tapasztalatunkkal is megegyeznek. Ha a nőkről külön nem emlékezünk meg, akkor az adatok a férfiakra vonatkoznak.

Kethely, termet: magas, haj: gesztenyebarna, szem: világosbarna és kékes; a nők magasak, többnyire szőkék. *Tárkány*, t.: inkább magas, h.: gesztenyeszínű, sz.: kék és világossárga. *Ács*, t.: magas és közép, köpczös, h.: gesztenyeszínű, sz.: fekete, kék és szürke; a nők kisebbek, szőkébbek, szemük színe egyező a férfiakéval. *Ászár*, t.: közép, szikár, h.: barna, sz.: barna. *Ete*, t.: közép, szikár, h.: barna, sz.: barna. *Bana*, t.: középmagas, h.: gesztenyeszínű, sz.: sárgásbarna; a nők csak kissé alacsonyabbak, mint a férfiak. *Naszály*, t.: közép és köpczös, h.: fekete, barna és szöke, sz.: fekete, barna, szöke, sárgás. *Kocs*, t.: közép, ösztövé, h.: gesztenyeszínű, sz.: világosbarna és kékes. *Mocsa*, t.: közép, ösztövé, h.: gesztenyebarna, sz.: sárgásfekete. *Szák*, t.: kövér és köpczös, h.: szöke és barna, sz.: kék és barna.

Füss, t.: magas, erős, nyulánk, h.: gesztenyebarna, sz.: szürke. *Aranyos*, t.: közép, inkább magas, szikár, h.: gesztenyebarna, sz.: barna. *Szimő*, t.: középmagas, h.: gesztenyebarna, sz.: világosbarna. *Apáczaszakállas*, t.: közép, ösztövé, h.: barna, sz.: barna; a nők között több a szöke és kékszemű. *Ekel*, t.: közép, h.: barna, sz.: barna. *Kamocsa*, t.: közép, h.: barna, sz.: barna. *Martos*, t.: közép, h.: túlnyomóan gesztenye, sz.: barna és kék. *N.-Tany*, t.: kövér és ösztövé, h. gesztenyebarna, sz.: kék és barna. *Nemesőcsa*, t.: közép, h. gesztenyebarna, sz.: a világoskék és sárgásbarna. *Megyercs*, t.: alacsony, h.: barna, sz.: barna.

Ebből a járásból magas termetet nem említene a kérdőívek. *Kürt*, t.: közép, köpczös, h.: barna, sz.: barna; nők barnák. *Für*, t.: közép, h.: barna, sz.: barna; nők szőkések. *Szentpéter*, t.: közép, h.: barna, sz.: barna. *Udvárd*, t.: közép és alacsony, h.: barna, sz.: barna és kék. *Csúz*, t.: közép, h.: barna, sz.: sárgásbarna; nők vegyesen barnák és világosabb színűek, szemük szürke. *Hetény*, t.: közép, h. gesztenyebarna, sz.: barnás és kék. *Perbete*, t.: közép, h.: gesztenyebarna, sz.: szürke. *Radvány*, t.: közép, h.: sötétszöke, sz.: kék; a nőké szintén kék. *Madar*, t.: alacsony, h.: gesztenyebarna, sz.: barna.

A németsegről szóló adatok ezek: *Szomor*, t.: magas, h.: barna, sz.: barna; a nők szőkék, szemük kék. *Kecskéd*, t.: magas és közép, h.: szöke, sz.: szürke. *Környe*, t.: közép, h.: barna és szöke, sz.: szürke. *Alsógalla*, t.: közép, ösztövé, h.: gesztenyebarna, sz.: szürke. *Szomód*, t.: közép, ösztövé, h.: szöke, sz.: kék. *Somló*, t.: alacsony, köpczös, h.: gesztenyebarna, sz.: barna.

A tótság adatai a következők: *Szóllós*, t.: közép, ösztövé, h.: barna, sz.: szürke. *Tardos*, t.: közép, ösztövé, h.: gesztenyebarna, sz.: szürkés. *Oroszlány*, t.: közép, köpczös, h.: szöke, sz.: sárga és szürke; a nők nyulánkabak, szökehajúak és kékszeműek. *Szemere*, t.: közép, nyulánk, h.: gesztenyebarna, sz.: barnás; a nőket nagyon szépeknek mondják, nemkülönben a koltaiakat és jászfalusiakat is. *Bánhida*, t.: közép, köpczös, h.: szöke, sz.: kék. *Újgyalla*, t.: közép, h.: szöke, sz.: kék.

Eletmód és foglalkozás.

A lakosságnak csaknem kizárólag a földművelés s a vele kapcsolatos állattenyésztés szolgáltatja mindennapi kenyerét. A vármegye földjének csak 6.2%-a

terméketlen terület. A felsőgalla-vidéki szén- és almasi kőbányák munkásai jórészen idegen beszármazottak. Erről, valamint a vármegye ipari állapotáról, úgy a multban, mint a jelenben, más fejezetben lesz szó. Itt csak a néprajzi szempontból is figyelmet kérő háziiparról emlékezünk meg néhány szóban. Ezek között elterjedtségénél fogva első helyen áll a kendertermelés és házi vászonszövés. Legtöbb kendert termelnek az udvardi járásban, azután a Csallóközben. Nagytanyon lengyár is van. Régebben az egész vármegyében általános volt a kendertermelés és fonás, a fonalat pedig falusi takácsok szőtték meg; ma azonban már rohamos visszaesés tapasztalható e téren. Naszvadon még szőnek a takácsok piros fonalas kendőket, vánkosefejeket, abroszokat, stb. A fehérnemű szükségletet, — különösen a nőkét, — a vásároló tótoktól és városi boltokból fedezik. Ezzel kapcsolatosan a női textilis kézimunka is erősen elhanyagolt s ma jóformán csak némely női ruhadarab — ing, kendő, zsebkészkenyő — kivarrására és horgolására zsugorodott össze. A dunáninneni rész jobb módú parasztházaiban a láda fenekén itt-ott még akad színes fonallal (piros színű) kivarrott vánkös, halotti lepedő, stb. Némi hírre tett szert a hetényi úgynevezett »varrottas,« házi használatra szánt áttört, vagy magyarosabban vagdalásos munka, mely azonban ízlés és kivitel dolgában jóval mögötte marad a már szintén mindinkább tömegárú szintjére süllyedt igazi varrottasnak, a kalotaszeginék. Népi foglalkozásból sarjadt Gútán, Martoson és Naszvadon a hálókötés, mely messze vidéken ismertté teszi különösen az első község nevét. Gyékényfonással Udvardon és Gútán, kosárkötéssel Hetényben, Naszályon s a Csallóközben foglalkoznak. Csekély jelentőségű fazekasipar van Neszmélyen, különben a vármegye dunáninneni részét Bars, a dunántúlit Fehér látja el cserépedénnyel. A népi foglalkozások közé tartozott régebben, mint érdekes specialitás, a Csallóközben a Dunán űzött aranyászás (Fényes E.: Komárom vármegye, 1848.), melyet ma már csak a győrmegyei Ásványon folytat ősi jogon és soron néhány valódi »utolsó mohikán«.

Itt említjük meg, hogy a hagyma és zöldségtermeléséről híres Kamocsát már kétszáz év előtti írások [Acsády: Magyarország a pragmatica sanctio korában (1715-ben)] is ilyennek emlegették. Néprajzi, de közgazdasági szempontból is kiváló fontosságú volt — s részben ma is az, — Komárom vármegyében a halászat. Ezt bőségesen ismertette képekkel felékesítve Herman Ottó »A magyar halászat« című munkájában. Néhány komáromi halászati képet látunk az »Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben« című műben is. Terünk, sajnos, nem engedi meg, hogy az előbbi munka nyomán részletesebben kiterjesszük az érdekes népi foglalkozás ismertetésére, mely mint specialiter magyar ősfoglalkozás művelődésünk történetéhez egész sereg becses adalékot szolgáltatott, mind a halászó szerszámok formáiban, mind a halfogas sokféle módjában. A vizek szabályozása s a szigorú halászati törvények itt is derékon törték az annyira ősi ízű kishalászatot.

Komárom vármegye községei, — nemzetiségi különbség nélkül, — nem tartoznak a csinos vagy rendezett külsejű községek közé, a minek általános és speciális okai vannak.

Egyike ezeknek az építőanyag minéműsége. Ez Komárom vármegyében meglehetősen silány; a közvetlen környezet nyújtotta természetes anyag, ú. m. nád, vessző, föld, — mint fecskerakású és vert fal, — meg vályog, csak újabban téglav. kőbányás vidéken faragott kő. A tető túlnyomó részben szalma meg nád, itt-ott fa- vagy cserépszindely, legújabbban már bádog is.

Nádból ma már csak kerítéseket és gazdasági épületeket csinálnak a Csallóközben (Keszegfalva, Megyeres, Nagykeszi), de régebben sok pásztor- és halászkunyhó, sőt bizonyosan ház is épült nádból. Banáról azt írják, hogy ott régebben földben ásott házakban laktak, valószínűleg olyan putrikban, a milyeneket a Nagyalföldön és Dunántúlon imitt-amott most is építenek cseléd-lakásoknak. Régebbi korban a sövényfalú házak is mindenfelé el voltak terjedve a vármegyében; még templomok is voltak sövényből (Dunántúli Protestáns Lap, 1903. évf.). A Gazdaságtörténeti Szemlében (1898. évf.) olvassuk, hogy 1770 táján még Komáromban is sok sövényfalú ház volt, a melyek tűz alkalmával földig égtek; ezért a hatóság sárházak építését rendeli el a szegénységnek. Sövényházat sokfelé lehet találni, de legáltalánosabb az Martoson, a hol a házak a gyakori kiöntések miatt feltöltött kupaczkokon állanak s a sövény-

Építkezés.

falat is az áradások tették szükségessé. Bizony a csolnak régebben minden háznál ki volt itt kötve a szárazon. A vesszőfonást girbe-gurba ákác-zölöpökre alkalmazzák, aztán sárral megtapasztják, de előbb, t. i. a zölöpök felállítását után, teljesen elkészítik a fedelet. Az udvardi járásban (Hetény, Naszvad, Marczelháza, Szentpéter) még nagyban dívik a fecskerakásos építkezés, nemkülönben (Udvard, Újgyalla) a vert, vagy tömött falazat is. Újabbban a vályog hódít nagy tért (Csallóköz), vagy a módosabb helyeken a téglá, esetleg a kő (Almás).

Az egyszerű építőanyag természetesen egyszerű építőmóddal is jár. Még igen sokféle (Kisbér, Ete, Igmánd), de különösen a Csallóközben reábukkanunk olyan házakra, melyeknek homlokfalához az ablak mellett a hosszú ágas fa támaszkodik, a fedélszéket, illetve tetőt hordó szelemenfa alátámasztására. Az ilyen tetőszerkezetű házak minden tekintetben nagyon elmaradottak, alig mások föld fölé emelkedett putriknál.

A tetőzet, mint említettük, nagyjából zsúp és nád, ez mindenütt síma és díszítetlen, a kémények még sokféle fűvesszőből vannak fonva s különösen a Csallóközben igen érdekesek mind alakjukra, mind ferde állásukra nézve. Komárom előbb említett rendtartása még 1770-ben is megengedte, hogy a kinek téglakéményre nem telik, az fonott kéményt építtethet magának. A ház homlokfalának felső része, az ú. n. vértelék tapasztott nádból, vesszőfonásból, vagy deszkából és vályogból készül. Ez a rész már kiválóan alkalmas a díszítésre, különösen a deszkafal (kazettálás, deszkaborítás, csipkés, áttörés, festés, vízvető deszkázat) s ebben a tekintetben különösen kiválik Kamocsa és Kürt vidéke. Festett díszítést különben csak az udvardi járásban alkalmaznak a házak falain. Színes meszelés ez, a ház homlokán vagy csak az ablakok környékén, itt-ott a folyosón vagy gádorban is. Erősen tótos hatás, más egyebek mellett. A régi házak kivétel nélkül tornácztalank, csepegőjük is alig van, azért igen primitív benyomást keltenek a szemlélőben, olyanok, mintha a földből nőttek volna ki; az újabbak már tornáczosak. Ez a vályog és téglá terjedésével mindinkább általános lesz. Például Gútán a leégett városrészben is, sokféle formájával, egészen új külsőt kölcsönöz a mai házaknak. Az új házaknál a falazott orom is nagyban hozzájárul a modern szabáshoz.

A Csallóköz és az udvardi járás néhány községében (Bogya, Szilas, Ócsa, Ekecs, Apáczaszakállas, Szimó, Martos, stb.) a konyha ajtaja előtt, néhol igen csinosan felépített, falazott ívelt ereszt, ú. n. *ellenző*-t vagy *ámbitus*-t láthatni. Ez az ámbitus megtalálható Bars vármegyében is s felfelé Nyitrában és Pozsonyban a tótságnál s innen átmenve Morvaországban is, szintúgy kifestve, mint a tótoknál.

A házak az utca két oldalán keresztben állanak az utcára, a hova egy, vagy újabbán két — a módosabbak házai hosszant fekszenek — ablakkal tekintenek. A régiek egészen az utcára rúgnak ki, kis kert csak itt-ott, a jómódu helyeken van. A házak rendszeren hosszúak, mert több család is lakik a telken s a gazdasági épületek is hozzá vannak ragasztva. A legegyszerűbbek két, illetve három helyiségből állanak, ú. m. szobából, konyhából és kamarából (Martos stb.). Ha a kamara helyén hátsó ház van, akkor a másikat első háznak mondják. Ez a beosztás most már általános, nemcsak itt, de hazánk jórésében is. Ajtó egy van a házon, ez a konyhába, illetőleg pitvarba vezet, innen nyílik a két szoba. A konyhaajtó néhol léczes és dupla, mint a Dunántúl némely részén.

Berendezés.

A ház berendezése olyan, mint a Dunántúl más vidékein. Bútorzata a népi, kisnemesi és városi elemnek keverődése. A hajdan híres, vésett és festett, félországban ismert komáromi tulipántos ládát teljesen elnyomja a fényezett sublót s a meghitt, öreg búbos, vagy testes, koporsó formájú fonott kemenczét is kiszorítja a feszelt cserépkályha. Különösen a dunántúli rész vetkőzött ki régi formájából.

A konyha rendszeren két részre tagolódik, ú. m. pitarra és konyhára vagy tüzelőhelyre. Itt még a nyílt tűzhely járja, hatalmas boltozott tetővel s nagy nyitott kéménynyílással, mint a dunántúli síkabb vidékeken. Innen fűlik a két ház kemenczéje is. Ezek egyszersmint kenyérsütésre is valók; az újabb házaknál ez a konyhában van, a nyílt tűzhely alatt. Az ú. n. haladó kor már ezeket is kezdi megtámadni s kiforgatni régi állapotukból. Berendezésükben különösebb felemlíteni valót nem találunk, nagyjában olyanok, mint a Dunántúl

jórészen. Népies jelleget csak az udvardi járásbeliek (Martos, Naszvad, stb.) mutatnak.

A gazdasági épületek elhelyezkedéséről már fentebb megemlékeztünk Telekbeosztás. néhány szóban. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a kamara, istállók, szin, félszer, vagy féhaj a házzal egy végtében, ha nem is ugyanazon tető alatt vannak, a pajta a telek lábujában vagy a szérűn, a sertésólak pedig a házzal szembe esnek (Martoson a ház előtt). Ez a rendszer főként a dunántúli részekre talál, míg az udvardi járásban a gazdasági épületek inkább külön épülnek, — a mi egyszerűbb életviszonyokra mutat. Részben így van ez a Csallóközben is. De Banán és Csepen általában külön állanak az istállók, Etén a kamara a házzal szembe épül, ugyanígy Szimón. Környén a kamara és istálló közé tűzfalat húznak. Szögletre épült házakat Csallóközben találni leginkább. Ugyancsak a Csallóközben (Ócsa, Keszi) láthatni egy különös szénatartót; egy rozszant szin ez, mely pelyvásnak használtatik s ennek tetejébe van rakva boglyamagasságra a széna.

A sváb községek rendezettebb formát mutatnak, mint a magyarok, a házak téglából vannak, cserépszindelyfedéllel vagy oromfallal, lépcsős, oszlopos, néha fedett tornáczczal (Kecskéd, Tarján, Tolna). Ennek megfelelő a berendezésök is. E felé a házforma felé törekednek fejlődésük menetén magyar parasztházaink is.

A dunántúli részen lakó tótság házatája szegényesebb, mint a környezetéé, a sváboké és magyaroké, a dunáninnenieké szintén, de sokkal elmaradottabb, mint emezeké. Ennek megfelelően a községek is szegényesebb és rendetlenebb külsejűek. A falakat színes festékekkel szeretik kimeszselni, házuk berendezésében is több a cifra, mint a magyarokéban.

A telkek a régebbi vagy elmaradottabb, szegényebb községekben az utca felől nincsenek elrekesztve. A kerítés lehet nádból (Csallóköz), sövényből (Martos), sárból (Kocs), újabban deszkából és tömött vagy áttört kőfalból. Említésre érdemes vésett és faragott kis kaput a Győrrel határos részen, még inkább Bars és Esztergom felé (Perbete) találunk. Szentpéteren, Martoson, Naszvadon különös modor divatozik e téren, t. i. kavicsból virágokat, stb. raknak ki a ház homlokára.

Ha a népviseletet abban az értelemben vesszük, hogy az az általános polgári viselettől eltér, színekben inkább dúskálkodó, vidékenként változik, bizonyos konzervativizmus jellemzi s elkészítésénél a házi vagy a parasztiparnak nagy szerep jut, akkor népviseletet csak az udvardi járásban találunk. Ennek okára már fentebb rámutattunk. A vármegyének ezt a részét színesebb tótpalócz vidék határolja s az itt található viselettipusok ebbe a nagy viseletvidékbe tartoznak. A vármegyében itt van a legtöbb tót község, s a magyar községekben is jó nagy százalék a megmagyarosodott tót. A másik három járás közül egy vegyes lakosságú, s ebben a népesség egy harmada sváb; ezek közül az ősi viseletet csak kevés tartotta meg, a tótság is jórészt elhagyta, a másik kettő csaknem tiszta magyar s ez jórészt a dunántúli polgári viseletben jár. Régebben bizonyára itt is színesebb volt a ruházat; sajnos, erről csak kevés feljegyzés maradt ránk. Fényes Elek pl. azt írja (Komárom vármegye 1848-ban), hogy az ácsi nők viselete a pompáig csinos, a férfiak kék posztóöltönyben járnak, rajta ezüstgombokkal és lánczokkal, az ászáriak igen cifra szűrt hordanak, az eteieknek a többiektől eltérő viseletük van (kecskeméti kivarrott bunda), a férfiak fehér nyakkendőt hordanak, a kocsiak pedig kezdik elhagyogatni a fehér nyakkendőt. Ma már ez mind nincsen meg. Az általános férfiviselet kék, fekete vagy szürke posztómándli, pruszlik és nadrág, németes szabású ümög, fekete posztókalap és ránczos szárú csizma; nyáron bő ránczos gatyá. A csallóköziek és udvardiak gatyája (Szimó, stb.) durva sárgás színű rojtos házivászon, szűk, ránczozás nélkül, egészen tótos szabású. A csizmaszárba tűrve is viselik. Az ószónyi reformátusok mándlijára még rákerülnek a lapos ezüstgombok is. A szűrt még mindenütt megtalálni, de már nem cifrázva s csak útra veszik fel. Különben a cselédség ruhája. Télen a bélelt dolmány, köpeny, (Csallóközben itt-ott kimustrált katonaköpeny Komáromból,) és posztó- vagy bőrbunda szintén cifra nélkül, vagy mérsékelt selyemkivarrással (Ászár). Télen a báránybőrsapka általános. A komáromi szekeresszázad viselete: fekete báránybőrbéléses posztóbekecs sűrű ezüstgombokkal és kötőlánczczal, ezüstgombos mellény. Ezt a környezet, különösen a jobb módú, nemes községek régebben átvették, — a

Népviselet.

Csallóközben még sok háznál találunk szép áttört művű ezüsgombokat, mentekötőket — de a változott idő és elszegényedés lemarasztotta róluk. A komáromi szekeresgazdák daliás bandériumi viselete, a kócsag-tollas kucsmával, nyusztprémes dolmánynyal, stb. különben általánosan ismeretes.

A női viselet, szintúgy, mint a férfiaké, erősen városi hatás alatt áll és sok helyen alá van vetve a módinak. A selyem és bársony mindinkább terjed. Csizmát inkább csak az öregje húz, a fiatalok czúgos, fűzös vagy éppen gombos czipőt, télen bársonytopánt viselnek. Az alapszín általában barnás, de néhol még színes, leginkább égszínkék és piros. A fiatalság inkább a világos rózsaszínt kedveli, különösen nyáron. Fejkeszkenyőt a lányok is hordanak. A házi ruha általában kék-tarka festett karton. Az általános ruhatípus: fejkendő, rékli (blúz, derék, lipityő, röpülő, otthonka, majkó), pruszlik, télen kabát, szoknya, kötény, pöntő és czipő. A szoknya, kendő és rékli sok helyen (Aranyos, Császár, stb.) selyem vagy atlasz, a pruszlik bársony. Gelléren és Banán még nem hordanak sem selymet, sem bársonyt, Kocson csak a kendő van selyemből, a pruszlik siffonból és vászonból. A szoknya színe Gútán piros és fehér, Gelléren fekete és kék, Héregen ünnepnap fehér és piros, Kamocsán fekete és sötétzöld, Szimón vörös és kék, Ácsón sötét és fehér, Mocsán sötétkék, Tárkányon mindenféle színű, Kethelyen szintén, a lányoké azonban fehér és így tovább. Kézimunka nincs rajtok. Csicsón a fiatalabbja cifra kivarrott papucsot hord. Az öregebb asszonyok itt-ott (Bana) még hordanak tutyit vagy fejkötőt. Régi kisbundát már nem talál. Ékszer, függőt és gyűrűt csak itt-ott viselnek.

Az udvardi járásban a férfi-felsőkabátot sok helyen dolmánynak mondják (Nyitrában is), másutt mándlinak; színe csaknem mindenütt fekete vagy kék (Izsán, stb. nagy ezüst-gombokkal). Téli felöltő Fűrön a köpeny, Radványon a polgári kabát, máshol a bunda. Ez Imelyen, Naszvadon és Perbetén virágos. Szűrt mindenütt hordanak, de ez legtöbb helyen díszítetlen. Bagotán elvértve még bekecs is akad. Legczifrábban járnak a martosiak és szentpéteriek (l. a színes melléleteket), kiknek viselete sok tekintetben megegyezik. A legények kalapjuknál csinált virágból bokrétaikat hordanak, melyekről tarka pántlikák lógnak le. Pántlika van még fűzve sűrű, gülögombos pruszlikjuk felső gomblyukaiba is (Naszvadon is), sőt mellőkre is tűznek belőlök. Érdekes, hogy nyáron a férfiak bőrpapucsban járnak, az öregebbek Martoson még báránybörködment is hordanak.

A női viseletet e járásban a tótos-palóczos kaczkíasság és tarkaság jellemzi. Tarka bársonypruszlikok, sok szoknya, pántlikaözön, rózsás párták, himzett ingujjak, czifrapillangós, magasszárú bársonytopánok, papucsok, piros csizmák a fiatalság örömei. Egész viseletkiállítást lehetne bemutatni innen. Ez falunként változik színben és gazdagságban. A legszebb viseletet Naszvadon, Szt-Péteren és Martoson találjuk, melyek közül az utóbbi a legmagyarosabb, az első a legtótosabb. A színes képek eléggé híven szemléltetvén a vármegyének e legszebb s azt hiszszük, ritka festői szépségű viseletét, legyen szabad csak két darabra felhívunk a figyelmet. Egyik az ünnepi fejkendő, a *fidél* (Nyitrában is megvan), mely a fej hátuljába tűzött fésűre alkalmazott kontyra jön s elöl a homlokig, hátul a hát közepéig ér, aztán a *tuszli*-ra vagy karmantyúra, melyet az idősebbek még nyáron is felöltének templombamenetkor. Lányok nem hordják, de az esküvőre menő menyasszony kezében már ott van. Érdekesnek tartjuk itt megemlíteni, hogy Martos csaknem tisztán kálvinista község.

A Vértessé és Gerecsébe telepített svábok a dunántúli középhegységbeli fajrokonainknak egyszerű, sötétszínű, magyaros szabású ruhájában járnak. Az ősből kevés maradt fent közöttük, még a nőknél inkább és pedig a fej és hajviselet terén. Általános szín mindkét nemnél a sötét. A gyerekek gatyája is kék, czélszerűség szempontjából. A nők ezüst- és aranyfüggőket, nyakukban gyöngyöt hordanaks jellegzetes öltözetdarabjuk a kék vagy fekete harisnyára húzott, pamukból maguk kötötte lábbeli, a csoszogó. A kecskédiek *vattahíbl* nevű háromujnyi vastag szoknyában járnak, mint a hudavidéki svábasszonyok. Hordanak kék selyemszoknyát is sötét bársony lajbival. Télen fapapucsot is húznak. Különböző divatos náluk az alacsonyszárú, fűzös bársonyczipő. A vértessomlói férfiak gyapjuharisnyában és fapapucsban, a nők szintén fapapucsban, bőrpapucsban és czipőben járnak.

KOMÁROM-MEGYEI NÉPVERSELET.
(SZENTPÉTER ÉS MARTOS VIDÉKE)

Vertical text or markings on the left margin, possibly a page number or a reference code.

1.

2.

3.

4.

1. Gútai népviselet. — 2. Szelemengerendás ház Kisbér vidékén. — 3. Hetényi himző asszony. — 4. Virt pusztai népviselet.

KOMÁROM - MEGYEI NÉPVISELET.
(SZENTPÉTER ÉS MARTOS VIDEKE)

View of the Lake from the
Hotel de Ville

Martosi szoba.

Nemcsőcsai parasztház.

A megyebeli tótság a tatai és udvardi járásba tartozik. Már említettük, hogy népviselet dolgában ez utóbbiak az érdekesebbek, festőibbek. Viseletük sok tekintetben hasonlít az ottani magyarokéhoz. A férfiak különben kivétel nélkül fekete posztóruhában járnak, mint a magyarok, de a magyarok szerette subát még nem vették át, csak a szűrt s ez, is tót modor szerint: díszítetlen. A nők ezüst gyűrűt és kalárist hordanak, s inkább csizmában, mint cipőben járnak. A dunáninneni tót férfiak fekete posztóból készített magyar szabású ruhát viselnek. Az oroszlániak a fekete selyemmel kivarrott bundát is átvették. Asszonyaik szeretik a színes szoknyákat, pruszlikot és derekakát selyemből. Az oroszlániak pld. kék, fekete vagy piros szoknyában, kék, fekete vagy zöld derékban és még változatosabb színű pruszlikban járnak, a mihez kordováncsizma dukál. A lányok husvétől ádventig 3 m. hosszú piros szalagot kötnek hajukba, tövébe pedig csokrot, azt ádventbe kékkel vagy zölddel, bőjtben feketével cserélik ki. Gyűrűt, fülbevalót, gyöngyöt, selyempántlikát, slingelt kendőket mind szeretnek hordani. A tardosiak a németektől átvették a pufándlís vattás szoknyát, a mit télen-nyáron hordanak, meg a szőlősiékkal együtt a fatalpú papucsot. A színes selyempruszlikok és bársonyréklík itt is divatosak, nemzeti női lábbelijök a csizma, de már a fűzős és czúgos cipő is hódít közöttük. Különben az ő viseletök is állandóan veszít népies jellegéből.

Az ú. n. folklore (népszokások, ünnepek, mithosz, babona, orvoslás, stb.) kutatójának nem háládatos terepén Komárom vármegye. Az, a ki ezekből ősit keres, már jórészt későn jött, a mi még van, — pedig mindenesetre van, — nagyon csekély töredék a gazdagabb multból s ennek a kifürkészése is hosszadalmas. Túlságosan szintelen és józan vidéken járunk.

Születés és házasság nem megy akkora ünnepszámba, mint régen s a halált is kevesebb ceremóniával siratják el, mint hajdanta. A komatál és a betegágyból felkeltnék háláadó könyörgésre való eljárása még csak megvannak, de a keresztelési örömnép, — meg más egyebek, — már csak éppen, hogy meg vannak.

A lakodalom már nagyobb emóciót idéz elő. Rigmus van még bőven, a hivogatásnál, kikérésnél, kiadásnál, beköszöntőnél, ételek feladásánál, felköszöntők-nél, tánczrahívásnál, menyasszony-avatásnál, stb. még ömlik a jórészt ponyván vagy tudálékos kántori és parasztfjekben termett czikornyás, sokszor értelmetlen vers, de ezek csaknem mind egy kaptafára készültek. Alakoskodók szereplése még divatos itt-ott. Különösebb lakodalmi szokást nem tudunk felemlíteni, hacsak azt nem, hogy Szentpéteren esküvő előtti vasárnap délután, az istentisztelet előtt a menyasszony pajtásai virágokból vagy télizöldből és fenyőágakból csokroskoszorút kötnek, azt a fehérbe öltözött menyasszony fejére teszik, a pajtások pedig a csokrokból egyet-egyet feltűznek s úgy mennek a templomba.

A *halottvirrasztás* inkább csak a kálvinista községekben van meg helylyelközzel.

Az év ünnepei közül kath. községekben feltalálható a Bethlehemjárás, husvéti öntözés s itt-ott a sibálás (suprikálás) fűzfavesszővel piros tojásért (Oroszlán, Szák). Májusfát csak helyenként állítanak, Oroszlánon pld. az érdemesebb emberek háza elé, melyet május utolsó vasárnapján zene mellett kidöntenek. Az udvardi járás némely tót községében (Kolta, Jászfalu) szokásban van a *hamvazószerdai tőkehurczolás*, a mikor a legények muzsikaszó mellett a lányos házakhoz egy vágó tőkét hurczolnak. Gútán divatozik az ú. n. *vámkerék*, a mi abból áll, hogy pünkösdi hétfőjén a legények egy felállított hosszú pózna végére kocsikereket erősítenek s azt boros üvegekkel és pántlikákkal díszítik fel. A táncz megkezdése előtt előbb minden legényt a kedvesének kell kiváltania pénzért. Az így összegyűlt pénzből fizetik a multság költségeit.

Jóleső érzéssel járhatjuk végig a vármegyét. Igaz magyar nép között vagyunk s e nép egyénisége, belső-külső jelleme a legrokonszenvesebb benyomást teszi. Élete eléggé jólétben folyik s ezért hangulata, tömeg-psychológiája a lehető legkedvezőbb. A komáromi magyarság tipikus csoportja a magyar fajnak. Magasabb értelmiségi színvonalon áll; a mit a megye történelmi s földrajzi helyzete különösen megmagyaráz; de azért eredeti tiszta minden tulajdonsága, hiszen ősidőktől fogva faji tisztaságban él; alig több közöttte egy tizedrésznél az idegen elem; ez is újabban vándorolt be, és napról-napra magyarosodik.

MEZŐGAZDASÁG, ÁLLATTENYÉSZTÉS ÉS ERDÉSZET.

A vármegye északi és déli részének más helyen bővebben ismertetett hegy- és vízrajzi viszonyainak szembetűnő eltérése szabja ki a két eltérő vidék művelési ágainak arányát. A felszíni alakulás és vízrajzi viszonyok leginkább az erdő- és szőlő-, továbbá a rét- és legelő-művelést befolyásolják. Ezeknek a viszonyoknak megfelelően e vármegye déli részében az erdő- és szőlőművelés, az északi részében ellenben a rét- és legelőművelés lép előtérbe :

Az összes területből	Szőlő és erdő	Rét és legelő
a gesztesi járásban.....	13·2 %	15·5 %
a tatai járásban	37·0 »	12·0 »
az udvardi járásban	7·0 »	20·6 »
a csallóközi járásban	2·8 »	34·8 »

Komárom vármegye *földje* általában nem tartozik az ideális talajnemek közé. A nagy magyar Alföld egy méteres televényes fekete talaját itt hiába keressük. Régebben ugyan *Aranykert*-nek nevezték a Csallóközt ; de hogy nem találóan, azt az a körülmény igazolja, hogy Komárom vármegyéét, földminősége után, az 1844. évi országgyűlés rendeletéből készített összeírás csak a harmadik osztályú vármegyék közé sorolta.

A geológiai kialakulás tényezői fölötté változatossá tették e vármegyének mezőgazdasági termelés alá vont földjeit. Különösen a jobbparti részen, aránylag kis területen is, a felszántott talaj a színbeli eltérések változatos képét mutatja. E vármegye balparti részét majdnem egészen, a jobbpartinak pedig egy érdekes pontját, Bábólnát, a m. kir. földtani intézet közegei : Horusitzky Henrik, Timkó Imre, Liffa Aurél és dr. László Gábor agrogeológusok fölvevtek, a kik közül Timkó Imre a vármegye agrogeológiai viszonyait e kötetben más helyütt leírta és ugyanott ismerteti az időjárás viszonyokat is.

Telkesítések.

A *telkesítésnek* Komárom vármegyében több mint másfélszázados multja van. A tatai gróf Esterházy József már 1747-ben, az *Öregtőtől* és *Fényes-forrástól* elposványosított területből, lecsapolás útján, több ezer holdat tétetett művelhetővé. A munkálatokat a híres Mikovinyi mérnök végezte ; a tervei szerint alkotott 4 kilométer hosszú levezető csatorna még ma is az ő nevét viseli.

A tatai uradalom még azután is hosszú időn át jó példával járt elől a telkesítések terén. A XVIII. század végén a grébicsi puszta vizenyős rétyjét, 1834-ben pedig a bánhidai tavat szárították ki. 1860-ban az ú. n. *városi-tó*, 1866-ban pedig a bánhidai ú. n. *Tükörtó* laposát csapolták le s ugyanez évben a szentgyörgyi-pusztát egy rétséget is nyílt árokkal és alagsövezéssel mentesítették a víztől. A példát követte a kömlódi közbirtokosság, mely 1861-ben egy 40 holdas tavat csapoltatott le.

Rétöntözés.

A *rétöntözés* terén a kisbéri állami ménesbirtok volt a kezdeményező. Vasdinnyi pusztáján 1856—59-ben, a Feketeér vizének felhasználásával, Döhrmann Kristóf hannoveri rétmesterral 400 hold rétet rendeztetett be elárasztás alá.

A homokkötés terén az ácsi uradalomé a kezdés dicsősége. Az ácsi és a vele összefüggő herkályi erdőt a XVIII. század végén József császár rendeletére telepítették. 1813 óta a herkályi erdőben az ákác mellé fenyőt is ültettek. A bábolnai ménesbirtok is a mult század harmadik éveitől kezdve telepítette a futóhomokos részleteken és kavicsos magaslatokon azokat az ültetvényeket, melyek most e táj ékességei. Környe lakossága a mult század 60-as éveiben, közmunkával, mintegy 100 hold homokot kötött meg és Kecskén is, az értelmes gazdák, az elszórtan mutatkozó homokos részeket, kiki a magáét, fával ülteti be.

Homokkötés céljából véghezvitt ákácztelepítéssel találkozunk még Udvardon 120 holdon, Naszvadon mintegy 40 holdon, Szentpéteren 100 holdon, Marczelházán közérővel telepített, mintegy 340 holdon, Dunaradványon kb. 300 holdon; a gesztési járásban: Ószőny, Bokod községekben és Kocson, hol a községi legelők vízmosásos partjait kötötték meg ákáczzal.

A talajjavítások iránt való igazi érdeklődés e vármegyében is a kir. kultur-mérnökség megalkotása (1879) után jelentkezett. Közreműködésével nyílt árkokkal való lecsapolást végeztek a kisbéri ménesbirtokon, 1300 holdnyi vadvízes területen; a bábolnai ménesbirtokon, 110 holdnyi posványos nádason; a pannonhalmi főapátság ölbői pusztáján; Bana község területén 200 holdon; a martostardoskeddi érdekeltiségnél közel 14.000 holdon; az esztergomi hercegprímás bálványoszakálasi pusztáján 4000 holdon; az ószőny-dunaalmási érdekeltiségnél 559 holdon; Izsapon, Madéreten stb. Alagcsövezést rendeztek be a tatai uradalomban gróf Esterházy Miklós Móríc császári birtokán 200 holdon; a kisbéri állami ménesbirtokon 1225 holdon. Öntözést rendeztek be a bábolnai ménesbirtokon 80 holdon; az esztergomi érseki uradalom bálványoszakálasi pusztáján 400 holdon; a tatai uradalomban 300 holdon; Naszvadon és Bagotán ifj. Ordódy Pálnál; Bajcon 920 holdon; Ácson Forster Gézánál, stb. Patakszabályozást Csehiben Jaross Mórícznál; Kürtön, Fürön, Csúzon, Neszmélyen stb.

Meg kell még emlékeznünk a Csallóköznek a belvizek és az árvizek ellen való megvédése érdekében tett intézkedésekről, mint szorosan véve szintén telkesítési befektetésekről.

A vármegye területén a Csallóközben elszórtan látható töltés-maradványok igazolják, hogy már az első települők védekeztek, úgy a hogy, a vizek ellen. Későbbi időben a vármegye hatósága vette kezébe az ügyet: az 1640. és 1657. évi közgyűlések intézkedtek a vízlevezető csatornák kitisztítása iránt. A XVIII. század vége felé több határban már mederrendezést is terveztek. 1828-ban védőtöltések emelése és zsilipek építése iránt intézkedik a vármegye. 1840-ben Pozsony vármegye küld ki bizottságot a Vág szabályozásának tanulmányozására. 1854-ben Böösön, gróf Waldstein János elnökle alatt, megalakul a »Csallóközi vízszabályozó társulat«, mely a 60-as évek elejéig, birtokarány szerint, természetben kirótt munkával, már 26.287 folyó öl csatornát ásott. 1862-ben gróf Károlyi Lajos megalapítja a »Szered-komáromi vágyszabályozó-társulatot«, mely azonban az alapító halála után feloszlott. 1870-ben a magyar kormány készítettett terveket a belvízlevezetés és az árvédelem tárgyában. 1876-ban végre megalakult, Komárom székhellyel, az »Alsó-csallóközi belvízlevezető társulat«, mely társulat maig fennáll és működik.

Az »Alsó-csallóközi belvízlevezető társulat« működési köre a belvíz levezetés dolgában, északon és keleten, a Kis-Dunától és Vág-Dunától délre, a nagy Dunáig terjed; töltéseinek hossza kb. 108 km., csatornáinak hossza kb. 366 km. Ugyane társulat működési köré az ármentesítési ügyeket illetőleg, »Alsó-csallóközi és csilizközi ármentesítési társulat« czímen, az említett területen kívül, még a győrmegyei Csilizközre is kiterjed.

E társulaton kívül a vármegye területén még két társulat teljesíti a víz ellen való védelmet. Az egyik: a »Vágjobbparti és alsódudvágvölgyi ármentesítő és belvízlevezető társulat«, székhelye: Vágsellye, területe a Vág, Dudvág és Kis-Duna közötti terül el; a másik: a »Vágbalparti ármentesítő és belvízszabályozó társulat«, székhelye Érsekújvár, területe a Vág és Nyitra közé eső részlet.

A vármegye és Komárom szabad királyi város 490.381 kataszteri holdnyi területét a Duna folyam majdnem két egyenlő részre osztja. Az északi részen fekvő udvardi és csallóközi járás területe együttvéve 236.311 holdra, a déli részen fekvő gesztési és tatai járásé 248.445 holdra, Komárom városé pedig

Belvíz- és
árvízvédelem.

Mívelési
terület.

5325 holdra rúg. E területi megoszlás következtében épp oly joggal lehetne e vármegyét a Duna balparti, mint a Duna jobbparti vármegyék közé sorolni. Mivel azonban a statisztikai munkák Komárom vármegyét az utóbbi csoportba sorozzák: alantabb, a hol szükségesnek mutatkozik, a vármegye termelési viszonyait a Duna jobbparti országrész viszonyaitól hasonlítjuk össze.

A vármegye és Komárom város összes területe, művelési ágak szerint, a következőképpen oszlik meg: szántóföld 282.990 kat. hold, vagyis az összes területnek 57.71%-a (a Duna jobbparti országrészben: 51.62%; az országos átlag: 42.81%); kert 3725 hold; rét 52.811 hold, vagyis az összes területnek 10.77%-a (Duna jobbpart: 9.09%, országos átlag: 10.19%); beültetett és parlag szőlő 6630 hold; legelő 47.877 hold, vagyis az összes területnek 9.76%-a (Duna jobbpart: 10.53%, országos átlag: 13.03%); erdő 64.458 hold, vagyis az összes területnek 13.15%-a (Duna jobbpart: 18.07%, országos átlag: 26.60%); nádas 4679 hold; nem termő 27.211 hold, vagyis az összes területnek 5.55%-a (Duna jobbpart: 6.62%, országos átlag: 4.75%). Szántóföld, rét és nádas tekintetében tehát e vármegye kedvezőbb arányokat mutat, mint a Duna jobbparti országrész és az ország átlaga.

Birtokmeg-
oszlása.

Birtokmegoszlás tekintetében Komárom vármegye földterülete összesen 20.571 önálló gazdaságra oszlik, a melyekből 17.121 gazdaság tulajdont alkot, 350 haszonélvezeti, 586 haszonbéres, 2514 pedig vegyes gazdaság. Birtokkategóriák szerint van:

11.347 törpe (1—5 holdas) gazdaság	17.073 hold területtel,
8.927 kis (5—100 holdas) gazdaság	163.176 » »
243 közép (100—1000 holdas) gazdaság	73.453 » »
54 nagy (1000 holdon felül) gazdaság	188.184 » »

A törpe birtok átlagos területe tehát 1.5 hold, a kisbirtoké 18, a középbirtoké 302, s a nagy birtoké 3337 hold.

A birtokmegoszlás ezek szerint Komárom vármegyében följötte kedvezőtlen. A míg a 0.26%-nyi nagybirtok a vármegye területéből 42.59%-ot foglal el, addig az 55.16%-nyi törpe birtoknak meg kell elégednie 3.80%-nyi területtel. Az arány nem sokat javul, ha a törpe és kisbirtokot összevéve hasonlítjuk is egybe: 98.56%, tehát a gazdaságok zöme esik ebbe a két kategóriába, melyek együttvéve a területnek csak 41.73%-val rendelkeznek. E vármegyében ez az arány rosszabb mint az országrész aránya (45.28%) és nagyon elmarad az országos arány (52.34%) mögött. Evvel szemben a nagybirtok aránya, az országos 32.29% arányszámhoz mérten, több mint 10%-al magasabb.

A nagy gazdaságok tekintélyes része le van kötve. E vármegyében a korlátolt forgalmú birtok területe 164.027 hold, a mi az összes terület 33.82%-ának felel meg. Ez az arány körülbelül megegyezik az országos átlaggal (33.54%), de magasabb a dunajobbparti országrész arányszámánál (30.52%).

A korlátolt forgalmú birtokokból 47.843 hold hitbizományi birtok (gróf Esterházy-féle tatai hitbizomány); 36.655 hold róm. kath. érseki birtok (esztergomi érsekség); 13.183 hold apátsági birtok (pannohalmi főapátság); 15.362 hold kincstári (bábolnai, kisbéri ménésbirtokok, ó-gyallai Konkoly-Thege Miklós-telep); 16.378 hold községi, városi és törvényhatósági birtok; 18.961 hold pedig a közbirtokosságok és volt úrbéresek közös birtokai. A hátralévő rész a különféle vallásfelekezetek és társulatok birtoka.

A korlátolt forgalmú birtokok által a vármegye szántóföldi területéből 21.08% (Duna jobbparti részen 17.23, Magyarországon 10.88%); rét-területéből 30.13% (26.02—14.52%); legelő-területéből 66.20% (51.51—56.58%); erdőterületéből pedig 59.47% (53.18—62.94%) van lekötve. Az országos állapottal szemben e részben a vármegye rossz helyzetben van, melyet még fokoz az a körülmény, hogy annál a művelési ágánál, melynél a lekötöttség még indokolható: az erdőterületnél, a vármegye az országos átlagon jóval alul marad.

A középgazdaságok területéből 15.815 hold (21.5%), a nagygazdaságok területéből pedig 37.398 hold (19.9%) bérbe van adva.

Gazdálkodási
mód.

A nagy- és középbirtokok *kezelése* a vármegye területén többnyire nemcsak okszerű, sőt több gazdaságban a legbelterjesebb irányú. A norfolki négyes vagy az ennek többszöröséből alkotott gabonaváltóforgón kívül, több urada-

lomban, különösen a hol nagyobb mérvű állattenyésztést üznek, a bőséges szénatermést nyújtó és e mellett a legeltetést is megengedő legelőfüves vetésforgók is alkalmazásban állanak, sőt egyik-másik uradalomban a földek minősége és fekvése szerint, a vetésforgók dolgában túlzásba esnek; így pl. Kisbőren, melynek 3620 hektárnyi szántóföldi területe összesen huszonnégy 5—10 nyomásos vetésforgóba van beosztva.

Már a vármegyei kis gazdaságokról nem mondhatjuk ezt a kedvező ítéletet. A vármegye sok községében az ú. n. *szabadgazdálkodás* dívik, a mely kifejezés alatt a vármegyében voltaképpen *rendszeretlen gazdálkodást* kell érteni.

Legrosszabb a helyzet a csallóközi járásban, hol a beszerzett tájékoztató szerint sok község, rendszeres vetőforgó híján, szabadon gazdálkodik. A gesztesi és tatai járás néhány községében szintén így van. Hogy mit kell az úgynevezett szabad gazdálkodás alatt érteni: arra egy-két példa nyújthat felvilágosítást. Kamocsán gabona, kapás; — gabona, kapás a sorrend; Szímón pedig kapásra két-három évben egymásután gabonát vetnek.

Mint az ország nagy részében, úgy e vármegyében is a háromnyomásos (ugar, őszi, tavaszi) forgó a legelterjedtebb. Fentartását, különösen a hol közlegelő nincs, az ugar- és tarló-legeltetési kényszer teszi szükségessé. A tiszta fekete ugartartás leginkább a Vértes mentén fekvő községek kötöttebb földjein tartotta fenn magát, de fentartása e talajokon bizonyos mértékig indokolt is. Az ugarnyomásnak okszerűbb kihasználásában különben az utolsó negyedszázad alatt megyeszerte öröndetes javulás észlelhető. A fokozatos javulást mutatja a következő összeállítás, mely szerint az ugarinak hagyott terület volt hektárokból:

1880-ban 28.040 (17·14%), 1885-ben 24.820 (14·94%), 1890-ben 20.722 (12·96%), 1895-ben 19.051 (11·73%), 1900-ban 16.307 (11·23%), 1903-ban 15.573 (10·48%).

Az ugarnyomást, zöld ugarként, kiválóan takarmánytermesztésre, főleg a Vértes mentén fekvő németajkú községek használják; kiválóan kapás növény (tengeri, répa, burgonya) termesztésre a jobbparti részen Ács, Kocs, Császár, stb. községekben, de főleg az udvardi járás községeiben használják; különben e vidéken a kapás mellett az ugarban takarmányt is szoktak termesztetni. Hármasszoros forgót ugyan, de a rendestől eltérőt használnak Csúzon: takarmány, kalászos, kapás; és Bánhidán: őszi, kapás (részben tavaszival).

Elvétve, az udvardi és gesztesi járások egyes községeiben, négynyomású vetésforgóval is találkozunk. Ennek jellegzetes alakjai: Marczelházán, Mocsán, Naszályon, Dadon: 1. fekete és zöld ugar; 2. őszi; 3. kapás; 4. tavaszi; Udvardon, Bagótán, Szenden: 1. fekete és zöld ugar; 2. őszi; 3. tavaszi; 4. kapás.

A föld *megművelése* tekintetében Komárom vármegye általában véve elismerésre méltó szorgalommal jár el. E tekintetben nemcsak a nagyobb gazdaságok példája, de a gazdasági vándortanárok ügybuzgósága és a népszerű gazdasági előadások hatása is szembetűnő. Az *istállótrágyát* mindenütt nagyon megbecsülik és gondosan gyűjtik. Istállótrágyát rendszerint az ugar (takarmány, kapás) nyomás kap. Némely helyütt (így Tárkányban) már a nyár folyamán, sürgősebb munkák szünetelésekor kifuvarozzák és a föld szélén kupaczbba rakják a ganéjt; másutt (pl. Ács) őszi és télen hordják ki és terítik el a földön a trágyát. Sok helyütt látható még az a helytelen eljárás, hogy a kihordott trágyát a földön apróbb kupaczkba rakják s így ott hosszabb időn át fekve hagyják. Öröndetes jelenség, hogy a *műtrágyázás*, melyet eddig csak nagyobb gazdaságok használtak szórványosan, most már a kisgazdák körében is majdnem az egész vármegyében rohamosan tért hódít. Az 1895. évi országos statisztikai felvétel a csallóközi járásban még csak 5, a gesztesi és tatai járásban 12—12 s az udvardiban 17, összesen 46 műtrágyát használó gazdaságról tudott. Ma, tíz év múlva, a műtrágya használata már a kisgazdák körében is általánosan elterjedt. E tekintetben különösen a Csallóköz tűnik ki, hol a legtöbb községben, kivált a cukorrépát termelő kisgazdák zöme, egészen hozzászokott a műtrágyák alkalmazásához. A gesztesi járásban szintén elterjedt. A tatai és udvardi járásban még legkevésbé használják.

Nagymegyerén, Lakon, Túrízszakáloson, Szilason, Nemes-Ócsán, Kolosnémán a műtrágyázás ma már általánosan megszokott dolog; a többi község-

ben is többé-kevésbé elterjedt, vagy legalább kezdik használni. Szenden, Ács, Banán, Ó-Szőnyben általában használják; Kocson, Dadon szórványosan, Kömlődön, Bokodon, Császáron most kezdik használni. A tatai és udvardi járásban még legkevésbé, amott 6, itt 2 községben találkozunk vele.

Műtrágyázásra a kisgazdák leginkább szuperfoszfátot használnak, első sorban czukorrépa, de kalászos (kivált rozs) alá is. Holdanként 75—100 kg.-ot szórnak el belőle. Nemesócsán szuperfoszfát mellett Thomas-salakot, Kamocsán meg már chilisalétromot is használnak; Gútán a kőbányai szárított sertéstrágyával is próbát tettek.

Gazdasági
gépek és
eszközök.

A talaj előkészítésére a nagy- és kisgazdaságokban egyaránt gondot fordítanak. Egyik-másik uradalomban gőzekével (Kisbér), gőzálóval (Bábolna), vagy fogatos ekével (Bajcs) végzett talajmélyítéssel is találkozunk. A beltérjesebben kezelt nagyobb gazdaságok természetesen a legmodernebb talajmívelő gépekkel és eszközökkel vannak felszerelve. A vasgerendelyes és többvasú ekék már a törpe és kisgazdaságokban is terjednek, de a jobb boronák kevésbé. A hengerek általában nagyon kezdetlegesek és tökéletlen munkát végeznek; igazán csak »gurgófák«, a hogy a vármegyében egyik-másik helyen nevezik.

Az utolsó összeírás szerint a kalászos növények vetésterületének több mint a felét (69—71 %-át) géppel vetették be; csak a kukoricánál, melyet sok helyütt még kapa vagy eke után vetnek, maradt e szám kisebb (43%). Ez az összeírás különben a közép- és nagybirtokon 57 szórva- és 610 sorbavető, a kisbirtokon 13 szórva- és 572 sorbavető-gépet talált; de azóta ez a szám lényegesen emelkedett.

A vetőmag előkészítésére kellő gondot fordítanak; a kisgazdák kezén 170, nagybirtokokon 182 konkolyválasztó gépet olvastak össze. Különben a vármegye területén fekvő állami birtokok (Kisbér, Bábolna) közérdekből évről-évre gondosan előkészített jó vetőmagot bocsátanak a kisgazdák rendelkezésére. Azonban, sajnos, a kulturnövények ápolására kevés hajlama van a népnek. Így pl. a gyomirtással alig-alig törődnek.

Az aratás, elegendő munkáskéz állván rendelkezésre, rendszerint kézzel történik. Aratógép az utolsó összeíráskor mindössze csak 56 volt a vármegyében. A cséplőgépek már jobban elterjedtek; a közép- és nagy uradalmak kezén 140, a kisebb gazdák kezén 59 cséplőgépet olvastak össze; de ez a szám azóta tetemesen emelkedett. Gőzcséplőgépek a kisgazdáknál is vannak elvéve; de ezek legnagyobb részben most még járgányos gőzcséplőgépet használnak. A hol ilyen sincs, ott régi szokás szerint lovakkal nyomtatják, vagy hadaróval verik ki a szemet. Gőzmozsoló 28 volt a vármegye területén.

A kicsévelt szemet még sok helyütt, pl. Kocson, földalatti vermekben tartják; a szalmát is legtöbb községben a lakóháznál rakják össze. A tűzveszedelem ezáltal természetesen rendkívül fokozódik. A falun kívül fekvő szérűskerteket, minők az Alföldön általánosak, e vármegyékben kevés helyen találunk.

Bevetett
terület.

Komárom vármegye mezőgazdaságának fokozatos fejlődését a szántóföldi termés emelkedése és a termesztett növények arányának kedvezőbb alakulása is igazolja. A vármegye szántóföldi területéből 1880-ban 135.536 hektárt (82.8%-ot) vetettek be; az 1895. évi statisztikai fölvétel 143.399 hektár (88.3%) bevetett területet mutat ki; a legújabb adatok szerint pedig a bevetett terület már 150.239 hektárra (90.5%-ra) emelkedett. Kétségtelen, hogy ebben az emelkedésben része van az itt-ott végbement gyeptöréseknek; legnagyobb részt azonban mégis csak a telkesítéseknek köszönhető, melyek sok parlagon heverő területet vontak kultúra alá.

A termesztett növények mívelési arányának javulásáról a következő átnézet tájékoztat. Az összes bevetett terület százalékában volt:

	1895-ben	1903-ban
gabonanemű.....	66.99	64.10
kapásnövény.....	21.25	21.50
takarmánynövény.....	11.65	12.22

Az egyoldalú gabonatermesztés rovására tehát rövid időn belül lényegesen emelkedett a kapás- és takarmánynövények termesztése, a mi örvendetes

haladás bizonyítéka. Most már közel áll vármegyénk a dunajobbparti ország-rész 1895. évi átlagos állapotához, a hol t. i. a gabonaneműek 67·07%, a kapások 21·27% s a takarmánynövények 13·01%-át foglalták el az összes bevetett területnek.

E vármegyében is, mint az egész országban, a *búza* foglalja el a főhelyet 1895. évben 41.556 hektárral (28·98%), legutóbb 39.159 hektárral (26·06%). A mint látható, termesztése csökkent s máris alatta van a dunajobbparti országrész 1895. évi 27·40% arányának. Legjobban a *magyar (bánáti)* fajta van elterjedve; a Csallóközben néhol a diószegi s a rozsdának állítólag jobban ellentálló tarbúzáat is vetik. Külföldi búzafajtákkal eddig csak kísérleteznek. A búza minősége, a talaj, a művelés és az időjárás szerint itt is nagy változást mutat s az eltérés gyakran kis körben is szembetűnő. Ötven-hatvan évvel-ezelőtt legjobb búzatermő helyeknek tartották: a Csallóközben Csicsó, az udvardi járásban Jászfalu, Csúz és Perbete, a gesztesiben Kocs, Szend és Kömlőd, a tataiban Tarján községeket. A hajdanta híres komáromi czipó tett tanúbizonyosságot e búzák síkérségéről. A komáromi búzák minőségéről dr. *Kosutány Tamás* és *Cserhádi Sándor* gazdasági akadémiai tanárok csémi, ácsi és tatai búzavizsgálatai a következő eredményt adják:

Búza.

	Hl. súly	A szemek törési felülete acélos	lisztes	vegyes	Protein- tartalom
Herczegprimási uradalom, Csém	77·4	83	9	8	15·06
Forster Géza, Czonzóház (Ács)	78·6	85	—	15	14·69
Gróf Esterházy Ferencz uradalma, Tata ..	75·9	42	36	22	11·63
<i>Országos átlag</i>	78·4	51·4	16·3	32·3	12·28

A tatai búza órlési eredménye: liszt 75·5% (orsz. átlag 75·8%), korpa 21·4% (20·5%), süthetősége 70·5 (73·69), száraz síkértartalma 9·66% (10·53%); a belőle származott korpa 14·58% proteint (15·20%) és 3·33% nyerszsírt (3·71%) tartalmazott.

Cserhádi a bábólnai ménésbirtokról és a komáromi földműves-iskolából származó búzák négy évi termését vizsgálta meg 4 éven át. Az ő adatai szerint volt (az évek sorrendjében):

lisztesség %	{	Bábolna	31·72	17·87	42·37	67·62
		Komárom	25·80	24·87	15·99	34·74
protein %	{	Bábolna	13·75	16·27	12·03	15·19
		Komárom	15·34	15·76	13·87	15·75
száraz síkér % ..	{	Bábolna	7·87	11·50	9·95	9·95
		Komárom	10·45	10·95	12·40	9·22

A komárom-vármegyei búzák átlagos minőségét a mezőgazdasági statisztika 77·5 kg.-mal veszi föl. Az átlagos termés hektáronként szemben az 1896. évben 11·36 q-ra, az 1903. évben 11·69 q-ra rügött, a mi a dunajobbparti országrész 13·31, illetőleg 13·24 q átlagos termése alatt marad. Az átlagos szalmatermés hektáronként az 1896. évben 13·77 métermázsát tett.

Kiterjedésre nézve a második helyet az *árpa* foglalja el: 1895-ben 21.079 hektárral, (14·70%), legutóbb pedig már 22.821 hektárral (15·18%). A mint látható, termesztése emelkedőben van s most már jóval meghaladja nemcsak az országos arányt (1895:9·87%), de a dunajobbparti országrész arányát (12·53%) is. Hozama azonban alatta marad az országrész átlagos termésének. Hektáronként volt az átlagos szemtermés 1896. évben 11·67 q (az országrészben 14·01 q), legutóbb 12·52 q (13·61 q), a szalmatermés pedig 14·64 q. Átlagos minőségi súlya 65·5 kg. A vármegye legnagyobb része, időjárasi és talajviszonyoknál fogva, csak takarmány-árpa termesztésére alkalmas. Sörárpát inkább az északi rész gazdaságaiban sikerül előállítani; kedvezőbb időjárás mellett (igaz, hogy ritkán) a jobbparti rész egyes gazdaságaiban (pl. Bábolnán) is annyira, a mennyire, sikerül. Korábbi időkben, különösen a gesztesi járásban, az Oregon- és Chevalier-árpa volt meglehetősen elterjedve; az udvardi járásban a Golden-melonval is találkozunk. Újabban mindjobban tért hódít, a kisczárák körében is a bőtermő, kitűnő minőségű Hanna-árpa; s az országos növénytermelési kísérleti állomás kezdesére néhány évvel ezelőtt egy-két gazda-

Árpa.

ságban (Csúzon és Dunaörsön) a jónak ígérkező *Selchovi* árpával is tettek termesztési kísérletet. — A sörárpa értékét, magas hektolitersúly és lisztesség mellett, alacsony (10—12%) protein-tartalom szabják meg. Ebből a szempontból e vármegye árpái minőségének megítélésére nem érdektelenek a következő adatok, melyeket *Cserháti Sándor*, gazdasági akadémiai tanár állapított meg:

		Hl.-súly kg.	Lisztesség %	Protein %
Eredeti Hanna-árpa	Bagota	67·8	51·71	12·51
	Pa.-Szentpál....	67·2	47·23	12·57
Eredeti Selchovi-árpa	Dunaörs.....	61·0	70·00	—
	Csúz	66·5	69·00	—
Utántermelt Hanna	Bagota	66·5	53·05	12·22
Utántermelt Oregon	Dunaörs	61·5	59·00	—
Utántermelt Golden-Melon	Pa.-Szentpál....	64·8	54·75	11·71
	Csúz	63·5	54·00	—

Rozs és zab.

A gabonaneműek között sorrendben harmadik a *rozs*, negyedik a *zab*. Előbbiből az 1895. évben 16.538 ha (11·53%) és az 1903. évben 18.071 ha (12·02%) volt elvetve; utóbbi alá pedig ugyanez években 15.603 ha (10·88%), illetőleg 15.253 ha (10·15%) terület volt fordítva. A rozs termesztése tehát emelkedőben, a zabé ellenben csökkenőben van. Mindkét kalászos termesztési aránya meghaladja az országos átlagot (rozs: 10·20%, zab 9·38%); de már a dunajobbparti átlagtól (14·79%) a rozs elmarad, viszont a zab, ezét (8·42%) meghaladja. A rozs átlag-termése volt hektáronként szemben az 1896. évben 10·72 q (Dunajobbpart: 12·55 q), az 1903. évben 12·00 q (12·30 q); szalmatermése 20·54 q, átlagos minőségi súlya 71·4 kg. A zab átlag-szemtermelése pedig 1896-ban 11·68 q-ra (Dunajobbpart: 12·75 q) és 1903-ban 11·35 q-ra (13·47 q), szalmatermése 13·63 q-ra rúgott. Átlagos minőségi súlya a vármegye területén 43·7 kg. A vármegyei gazdaságokban leginkább a *közönséges magyar rozs* van elterjedve: a talaj iránt tanúsított csekély igénye a homokosabb vidékeken ezt teszi a kisczárda fő kenyérterményévé. *Szentiván, montagnei* és *imperiál* rozssal szintén találkozunk. Zabból szintén leginkább a kevés igényű hazai *magyar zabféléket* vetik; csak nagyobb gazdaságokban találkozunk a külföldi, igényesebb fajtákkal, minő a hopetown, anderbeki, kanadai, stb. Néhány évvel ezelőtt az orsz. növénytermelési kísérleti állomástól nyert maggal Bajcsón a duppai zabot próbálták ki, Bábólnán pedig a sárga leutewitzi zabbal tettek kísérletet; ugyanott a barnhausenai őszi zabot is vetették, egy-két évi termelés után azonban felhagytak vele.

A gabonaneműekhez sorolt többi kulturnövény: a *kétszeres és köles* csak kis területen műveltetnek (az utóbbit inkább csak tarlóvetemény gyanánt). *Tönkölyt, tatárkát* Komárom vármegyében nem vetnek.

Hüvelyesek.

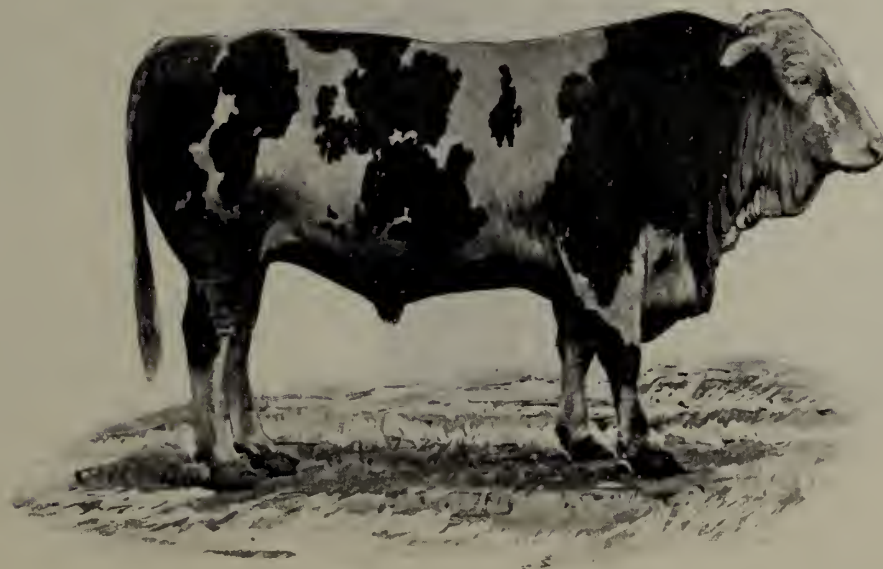
A *hüvelyes vetemények* (borsó, bab, lencse) a szántóföldön szintén csak alárendelt helyet foglalnak el. Mivelésük inkább a kertekre szorul. Ugyanez áll a kapásnövények közé sorozott *dinnyéről* és *tökről*, melyek alá a szántóföldi területből alig néhány hold jut.

Kapásnövények.
Tengeri.

A kapásnövények csoportjában a *tengeri* az, melynek művelése a legelterjedtebb, kiterjedésre majdnem a rozssal egyenlő. Országos átlagát (20·78%) tekintve, ez a kulturnövény jelentőségre a búza után következik és e vármegyében a búza, árpa és rozs után, tehát a negyedik helyre jutott. Tengerivel be volt vetve az 1895. évben 16.095 ha (11·22%), legutóbb 18.048 ha (közül 12%), termesztése tehát növekedőben van, de a dunajobbparti országgrész átlagát (12·83%), még nem érte el. Ennek oka részben a többi kapásnövény (burgonya, répa) erős versenyében rejlik. Nagyobb gazdaságokban a cselédség konvencziós földjét rendszerint kukorica alá adják ki; művelése sok gazdaságban még most is harmados, vagy feles munkásokkal, részben történik. Hozama e vármegyében, különösen a gesztesi járásban, nagyon ingadozó; gyakran az aszály teszi tönkre, máskor meg nehezen (a Vértesben egyáltalán nem) érik be. 1896-ban hektáronként 22·67 q szesztermést adott (Dunajobbpart: 18·43 q), 1903-ban már csak 15·48 q-t (Dunajobbpart: 17·18 q). A szártermés 34·75 q-ra rúg; átlagos minőségi súlya 78·6 kg. Kisczárda körében a bőtermő, nagycsöví, sárgaszemű paraszt-kukorica (a gesztesi járásban *basa-kukoricának* nevezik) van legjobban elterjedve; közép- és nagygazdaságokban a munkaerő célirányos kihasználására korán és későn érő fajokat (pignoletot, cinquantinot,

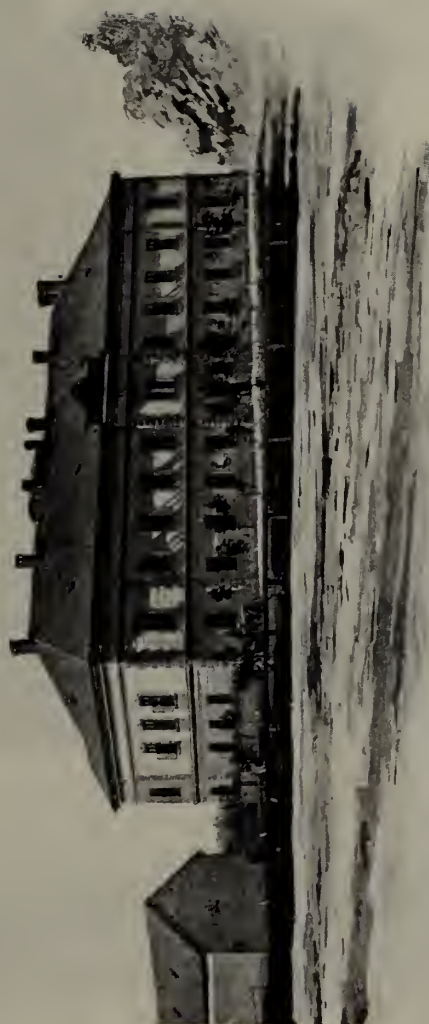

Bábolnai siementhali tehén.

A bécsi élelmiszer-kiállításon első díjat nyert hizó-bika a bábolnai tenyészetből.
(Súlya 1185 kgr.)

Bábolnai ménztelepi kaszárnya.

A kishéri Wenckheim-szobor.

korai székelyt, kanadait, florentinit, páduait, sőt egyes helyeken az amerikai lófogu tengeriket (Yowa aranybányáját, Prairie királynőjét stb.) egyaránt vetik. A csöves termést, a morzsolásig, nagyobb gazdaságok góréban (kotárkában) helyezik el; kisebb gazdák, a csőfedő leveleknél összefonva, az eresztől vagy az udvaron álló fákra aggatják föl termésüket. A tengeriszár több vidéken még nem részesül a kellő megbecsülésben: télen át is díszteleníti a tarlót, bőséges áttelelő menhelyet nyújtva a kukorica rovarellenségeinek.

A *burgonya* termelése szintén tért hódít: az 1895. évi 6709 hektárról (4·68%-ról), termesztése legutóbb 8561 hektárra (közel 5·70%-ra) emelkedett; így most már termesztése nemcsak az országos (4·46%), de a dunajobbsparti átlagot (5·14%) is meghaladja. A termesztés fokozásában nagy része van a kishér-fűzitői keményítőgyárnak, hol a burgonya, a homokos vidék legbiztosabb terménye, elég jövedelmezően értékesíthető. Hozama nem sokkal áll alatta a dunajobbsparti országrész átlagos termésének. 1893-ban hektáronként 84·29 q (Dunajobbspart: 88·48 q), 1903-ban 99·43 q (Dunajobbspart: 103·93 q) termett. Egy hektoliter átlagos súlyát 70·6 kg-al veszik föl. A burgonya tömördek fajtája közül, a vidék, ízlés és használati cél szerint e vármegyében is annyi-féleséget vetnek, hogy ezek elősorolásától el kell tekintenünk. Csupán azt említjük még föl, hogy a legalkalmasabb burgonya-fajok kipuhatólására az országos növénytermelési kísérleti állomás közbenjöttével, Kishéren és Bábolnán is tettek termesztési kísérleteket.

Burgonya.

Czukorrépa alá 1895-ben 1679 hektárt (1·18%), 1903-ban 2240 hektárt (1·49%) fordítottak. Aránya a Dunajobbspart arányát (1·01%), de különösen az országos arányt (0·72%) jóval meghaladja. Az 1905. évben, magánúton gyűjtött adatok, a czukorrépa-termesztés emelkedése mellett tanúskodnak, a mi a gazdasági üzem fejlődését tekintve, már azért is öröndetes jelenség, mert a népnek az egész munkaidőn át állandó keresetet nyújt. Termesztése a vármegyében közel háromnegyed százados multra tekinthet vissza. Az 1832-ben elkezdett bátorkeszi czukorgyár részére a szomszédos Komárom vármegye is termelt répát. 1845-ben Füzitőn, 1852-ben Tatán és 1871-ben Ácsban elkezdett czukorgyár; a két első, időnként megszünt ugyan, de annak idején környékükön a czukorrépát ezek is meghonosították. A kisgazdák körében mai napság legjobban a csallóközi és udvardi járásban van elterjedve; amott Gúta, Ékel, Nemesócsa, emitt Udvard, Naszvad és Perbete tűnnek ki czukorrépa-termesztésükkel. A gesztesi járásban, az ácsi czukorgyár körzetében: Ács, Mocsá, Kocs, Ószöny termesztenek legtöbbet. A csallóköziek rendszerint a diószegi gyárnak, az udvardiak a surányinak, a gesztesiek az ácsinak adják át termésüket, kivéve Mocsát, mely a sárvárinak szállít. Átlagos gyöktermése az 1896. évben hektáronként 182·44 q. volt, a mi a dunajobbsparti országrész átlagos termésén (227·44 q) jóval alul marad. A vetőmagot a gyárak adják a termelőnek; a gazdának tehát a fajta megválasztására befolyása nincsen. A répa minősége, a különféle befolyások szerint, nagyon változó; csak példaképpen említjük, hogy az ácsi czukorgyár gazdaságában véghezvitt (1904) termelési kísérletnél (16 fajta közül), a legmagasabb cukortartalmat (17·95%) a Schreiber originálja mutat, legnagyobb gyöktermést (holdanként 137·89 q) s ehhez képest legnagyobb czukortermést (holdanként 24·61 q) a quedlinburgi Dippetől tenyésztett czukorrépa-faj szolgáltatott.

Czukorrépa.

A kereskedelmi növények csoportjában a *repce* korábbi jelentőségét itt is elveszítette. Mivelése azelőtt különösen a Csallóközben volt elterjedve, a mit az is igazol, hogy pl. 1848-ban Gútán 3, Nagymegyeren 4, Kamocsán 1, Apáczaszakállason 1, Szilason 1 olajütő volt működésben. *Mákot*, *paprikát* alig egy-két holdon (inkább csak kertekben) termesztettek. *Komló-ültetvény* az ötvenes években Bábolnán volt található; ma már nem áll fenn. Csupán a *dohány*, a *len* és a *kender* azok az ipari növények, melyek e vármegye területén fokozódó arányban termesztetnek.

Kereskedelmi növények.

A *dohány*nak nagyban való termelését 1772-ben Henry H. francia vállalkozó kezdte meg Kishéren; Kamocsát pedig Korabinsky már 1786-ban említi dohánytermesztő helyként. A negyvenes években a Vág és Nyitra mellékén, néhány dunamelléki helyen: Zsitvatőn, Vírten s a gesztesi járásban Kishéren volt elterjedve termesztése. Legjobb dohány Ógyallán terem, hol 1848-ban szivargyár is állott fenn; a szomszédságában fekvő Vék pusztáról nevezett

Dohány.

véki dohány pedig hajdan országos hírnévre tett szert (már 1829-ben dícsérettel emlegeti Csaplovits). 1903-ban 377 hektáron termesztették (1895-ben csak 295 ha-ran); Csallóközben főleg Ekel, az udvardi járásban főleg Ógyalla, Udvard, Csúz táján művelik. Átlagos termése, 1896-ban, hektáronként 17·37 q-ra rúgott. A termést az érsekújvári beváltó-hivatal 40—44 korona átlagáron veszi át. Az érsekújvári területben *kerti (rétháti)* és *közönséges kerti* dohányt termelnek, melynek nikotintartalma Tóth Gyula kir. fővegyszer vizsgálatai (1900) szerint a következő:

	N i k o t i n %		
	a nyers do- hányban	a fermentált dohányban	országos közép érték
Kerti (rétháti) Bajcs	1·72	1·40	1·86
» közönséges » (Haraszt)	1·72	1·51	2·76
» » (Farkasd)	1·40	1·08	—
» » Ó-Gyalla	0·32	0·43	—
» » Bagota	1·51	1·40	—
» » Csúz (Örömhegy).....	1·72	2·05	—

Kender és len.

A *kendert* hajdanta nemcsak köztes veteményül, de önállóan is, kivált a Csallóközben termesztették nagyobb mértékben; ma már csupán Gúta környékén találkozunk kiterjedtebb művelésével. Helyét a *len* foglalta el, melyet a Nagytanyon államsegélyvel felállított lengyár részére ez időszert a csallóközi járás majdnem mindegyik községében művelnek. Lent 1895-ben Komárom vármegyében 920 hektáron (0·64%), 1903-ban 972 hektáron (0·64%) vetettek; 1905-ben magánúton beszerezett adatok szerint művelése a csallóközi járás tizenhét községében már 1758 hektárra terjedt. Csallóközben legtöbbit Gúta, Nagymegyer, Izsa és Nemes-Ócsa termesztnek. A nagytanyi gyár a termést q-ként 7—9 koronán váltja be. A vállalkozó újabban Komáromban is állított beváltótelepet s így a termesztés előreláthatólag a dunajbólyparti részen is el fog terjedni. A szükséges orosz lenmagot a gyár szolgáltatja a termelőknek. A vármegyében kenderből 1896-ban hektáronként 7·62 q magtermést és 5·21 q fonátermést (ez mintegy 36—37 q kórónak felel meg); lenből pedig 4·33 q magtermést és 3·47 fonátermést számít az országos statisztika.

Takarmány-
növények.

A *vetett takarmánynövények* is már régen otthont találtak e vármegyében, nemcsak a nagyobb, de a kiscsallókban is. Már Korabinsky dícsérettel említi 1768-ban Kisbér luczerna termesztését; s a múlt század negyvenes éveiben megjelent Statisztikai művek is följegyzik, hogy pl. Aranyoson alig volt gazda, kinek lóhere- vagy luczerna-vetése ne lett volna. Ezidőben különösen nagyon elterjedt volt a luczerna Ács és Kisbér vidékén; utóbbi helyen pedig a tengerit zöldtakarmányul már a múlt század első felében vetették. Szántóföldi termesztésük is emelkedőben van. Az egyes takarmánynövények termesztését a következő átnézet részletezi:

	Be volt vetve, hektár	
	1895-ben	legutóbb
takarmányrépával	2916	3445
csalamádéval	2938	2813
zabosbükknövényel	6331	8075
lóherével	2108	2359
luczernával	1870	2254
baltaczimel	861	1525
moharral	893	1216

Legnagyobb emelkedést tehát a zabosbükknövény, takarmányrépa és here-félék mutatnak. Az utóbbiak területe az 1895. évi 4839 hektárról (3·3%) 1903-ig 6138 hektárra (4·08%) szállott fel. Csökkenés csupán a csalamádénál mutatkozik. A felsorolt növények hektáronkénti átlagos hozama (szembeállítva zárójelben a dunajbólyparti országrész terméseit) a következő volt: takarmányrépa-gyök 264·19 (271·50) q; csalamádé zölden 192 (188·05) q; zabosbükknövény-széna 29·57 (34·48) q; lóhere-széna 25·73 (35·58) q; luczerna-széna 44·53 (44·17) q; baltaczim-széna 25·21 (30·14) q; moharszéna 28·00 (27·78) q. Újabb takarmánynövények meghonosítására az utóbbi időben e vármegyében is történtek kísérletek: homoki borsóval Kisigmándon, szöszös bükknövényel Kisbéren és Kisigmándon, borsós csalamádéval Csúzon, lóbabbal Szemerén és Bajcsan,

bíborherével és keszthelyi keverékkel Bábólnán stb. A bíborherét különben egyes helyeken (Szimón, Hetényben) a kisebb gazdák is vetik.

A réttség nagy része a csallóközi járásban terül el. Az utolsó statisztikai fölvétel e vármegyében 52.400 kat. holdnyi természetes kaszáló-területet állapított meg. Legtöbb rétterület a csallóközi járásban Gútán és Keszegfalván, az udvardiban Naszvadon, Hetényben és Udvardon, a gesztesiben Ácson és a tataiban Tatán van. Ebből 45·4% a törpe és kiscgazdaságokra, 54·6% pedig a közép- és nagygazdaságokra esik; mintegy fele tulajdon-, másik fele haszonélvezeti, haszonbéres és vegyes birtok. A nagykiterjedésű rétekkal rendelkező községek, különösen jobb években, szénatermésüket helyben föltakarmányoztatni nem tudván, fölöslegüket eladás útján kénytelenek értékesíteni. Gúta körülbelül 200.000 q szénát ad el évente, egy részét Budapestre, másrészét Érsekújvárra, Nyitra vidékére és Bábólnára. Gútán kívül a Csallóközben még Kamocsa, Ekel, Dunaújfalu adnak el szénát; az udvardi járásban Imely és Hetény, a tatai járásban Naszály, Dunaalmás, Szomód, Gyermely és Szomor, mely utóbbi Budára szállítja le termését. A csallóközi széna nem a legjobb minőségű s hajdanta sem volt jó hírneve. Legalább azt írja róla Fénycs Elek 1842-ben: »Mily különbség van a lipthói, zólyomi zsíros legelők s rétek, és az alsó-csallóközi, tóközi és hansági izellen széna közt!« Remélhető, hogy a jövő krónikása majd e téren is haladást jegyez föl: a telkesítés folytán a savanyú füvek lassanként el-eltűnedeznek rétejainkről s ezek minősége, kivált ha műtrágyával is javíttatnak, előbb-utóbb javulni fog. Réttrágyázási kísérleteket, műtrágyával, eddig Bábólnán, Kisbéren, Kömlődön tettek. Rétöntözés Kisbéren, Bábólnán, Czonzóháton, Tatán, Bagótán, Bajcsón, Naszvadon, Bálványszakállason van berendezve. Az öntözés Kisbéren 2 q, Bábólnán 4·21 q, Bálványszakállason 7 q terméstöbbletet okozott holdanként; Kisbéren a széna minősége, öntözés által, 70%-al javult. Az országos növénytermesztési kísérleti állomás vizsgálata szerint, az e réteken termelt szénában édes füveket 79·79%, pillangósakat 0·61%, leveles és egyéb növényeket 14·19% arányban találtak, a savanyú füvekre tehát 5·41% esett, e szerint minőségre jobb a győrmegyeinél, melyben 28·99%, a fehérmegyeinél, melyben 47·58% s a veszprémmegyeinél, melyben 10·40% savanyú fűvet állapított meg a bctanikai elemzés, mely pedig feltételül megbízható.

Réttség.

A legelők összes területét az utolsó összeírás 46.522 kat. holddal vette föl. A legelő nagy része szintén a dunabalszparti részre esik és pedig 8·56% a törpe- és kiscgazdaságokra, 91·44% pedig a közép- és nagygazdaságokra; e legelőterületnek csak negyedrésze tulajdon, háromnegyedrésze haszonélvezeti, haszonbéres és vegyes birtok. A birtoknagyság szerint való tagosultság kedvezőtlen arányának hatását az enyhíti, hogy a legelőterületből 17.301 hold (37·29%) közös legelő, mely így mégis a kisebb birtokosság állattenyésztésének szolgál. Közös legelőre, mely alatt a községi legelőket és a közbirtokosság és volt úrbéreseket legelőit kell érteni, e vármegyében az összes szarvasmarhák 37·68%-a és az összes sertések 35·19%-a járt; vagyis az arány csaknem egyenlő a közös legelők fent kimutatott arányával. A mi a legelők használatát illeti, sok községben már a régebbi időtől fogva némi legelőrendezést is találunk. Kocsón pl. a legjobb legelőt az ökrök részére jelölik ki s ugyan így külön-külön osztályozzák a legelőt a lovak, a tehének és a ridegharom részére; sertéseknek a vizenyős, gödrös helyek jutnak. Ácson is el van különözve állatnemenként a legelő; ezt először az ígás barom részére szabadítják föl: juhoknak csak késő ősztől tavaszig szabad a füvelőn járniok.

Legelők.

Zöldségtermelés tekintetében a mult század közepe táján a Vág mellékén fekvő községek tűntek ki. Gúta, Kamocsa, Szimó sok és jó zöldséget, hüvelyes veteményt és káposztát termesztettek. E czikkekkal némely község, pl. Kamocsa, a Dunán föl Bécsig és le Pestig jövedelmes kereskedést űzött. A gesztesi járásban Nagyigmánd tett szert jó névre zöldségtermelésével; a tataiban meg Gyermelynek volt hajdanta híres és keresett káposztája. A hüvelyesek közül a koltai és tardosi lencse arról voltak nevezeteseek, hogy nem zsiszikesedtek. Kamocsának ma is egyik fő jövedelmi forrása a zöldségtermelés; káposztát, fog- és vöröshagymát, sárgarépat és egyéb zöldséggyökeret természet s ezt Bécsben és a dunamenti városokban (Komárom, Esztergom, Vác, Budapest) értékesíti, részben pedig a vidékbeli községekben gabonáért cseréli el. Szimó főleg

Zöldségtermelés.

káposztát, Gúta főleg babot termeszt. Udvardon a zöldségtermesztés most kezd föllendülni. A gesztesi járásban főleg Kömlőd és Dad, a tataiban pedig Kecskéd termelnek káposztát, melyet Budapesten, Tatán és a tatai bányatelepen értékesítenek. A káposzta ára, minősége szerint, százanként 4—6 korona, a babé métermázsánsként 20 korona. Az utolsó statisztikai fölvétel szerint szántóföldön uborkát 35, vöröshagymát 21, fehéragymát 31, káposztát 262, egyéb zöldségféléket 48 holdon termesztettek a vármegyében. Ezenkívül a házi kertekben is sokat termesztnek.

Diszkertek.

Diszkertek vannak Tatán, Kisbéren és Csicsón. A tatai angolkertet, mely hazánkban a legszebb a maga nemében, 1783-ban alapította gróf Esterházy. Legnagyobb nevezetessége egy meleg forrás, mely régebben emberderéknyi vastagságban lövelte fel vizét, olyan bőségben, hogy eredése helytől pár ölnyire már kőtekerekű malmot hozott működésbe. Van a kertben egy 30 hold kiterjedésű tó, (Cseketó), melyen állandóan tartanak hattyukat; van azonkívül mesterséges omladék, törökfürdő, grották stb. A kisbéri park a gróf Batthyány családé volt, ma a kincstáré; fő nevezetességei a lótenyésztés emelése körül bokros érdemeket szerzett férfiak: báró Wenckheim Béla és leveldi Kozma Ferencz emlékszcobrai. A csicsói angolkertet a gróf Zichy család teremtette meg.

Gyümölcs.

A *gyümölcsstermesztésnek* Komárom vármegyében tisztos multja van. Takáts Sándor írja, hogy a XIV. században az egész Csallóköz gyümölcsös kerthez hasonlított. Róbert Károly egyik oklevele szerint óriási fákból álló diófaerdők voltak ott. A hódító török, — az ellenség, — megkímélte ezeket az ültetvényeket, de a császári hadak a legszebb gyümölcsösöket feltűzelték vagy elpusztították. Így tettek 1556-ban többek közt a Kiss Péter deák püspöki kúriáján; siránkozott is a szegény kárvallott: »Gyönyörű kertem, semmiért sem adtam volna.« Jó hírnevét a mult században is megtartotta; 1848-ban írja *Fényes Elek*, hogy »gyümölcs dögében szinte áldott ezen megye«. Pedig a gyümölcsstermesztésnek itt sok az akadály. A balparti részen a talaj, a jobbpartin az időjárás. A Csallóközben a gyümölcsfa nem díszlik, hacsak az ú. n. *atkát* át nem törik, hogy az alatta fekvő földrétegben a gyökerek szétterjedhessenek; a gesztesi járásban pedig, kivált az észak felőli nyílt fekvésben, az erős szelek, levervén virágot, fejlődő gyümölcsöt, bizonytalanná teszik a termelő fáradságát.

A negyvenes években különösen Gúta tűnt ki szilva- és cseresznye-termésével; Keszegfalva a Vágduna, Komárom az öreg Duna szigetén szintén sok és szép gyümölcsöt termesztett. A Csallóközben még Szímő, Nemesócsa, Ekel vidéke, az udvardi járásban Jászfalu, Kolta tűntek ki jó gyümölcsökkel. Az ácsi sárgabarack és a kocsi nagyszemű cseresznye már akkor híres volt. A tatai járásban, a székhelyen kívül, a vértessalji községek tűntek ki e téren. A gyümölcsstermelés minőségének fokozására nagy hatással volt egyes birtokosok példaadása: Ekelen Pázmány Zsigmond, Koltán Kürthy Lajos, Kisigmádon Ghyecz Ignác, Kömlődön Sárközy József voltak kiváló gyümölcsstermelők. Nagy lendületet adott a gyümölcsstermesztésnek a Tatán évenként Miklós napján rendezett gyümölcskiállítás és az 1847-ben Sárközy József indítványára alakult »*Tatai gyümölcstermesztő-társaság*«. Tatában az időtájt több jóhírű pomológus is élt: Ramszauer Ferencz, a kinek irodalmi működése is figyelemreméltó, Gremsperger, Kerner, stb. Az ötvenes években Ambrosz János megyefőnök mozdította elő az ügyet, elrendelvén, hogy minden község népiskolája mellett faiskola állíttassék fel, a hol a gyermekek a gyümölcsfa-ültetés és nemesítés iránt oktatást nyerjenek.

Az utolsó statisztikai fölvétel szerint legtöbb gyümölcsfa (171.343) a csallóközi, legkevesebb (67.716) az udvardi járásban találtatott; a tataiban 143.459 s a gesztesiben 113.711 gyümölcsfát olvastak össze. Gyümölcsnemek szerint legtöbb a szilva (168.128), az alma (84.894) és a körte (69.773); meggy és őszibarack majdnem egyenlő mennyiségben (55.043 és 56.000) fordult elő; ugyanígy a cseresznye és dió (22.853 és 21.925). Kajszinbarack aránylag kevés van (14.690); mandula és gesztenye csak elvétve (2146 és 777). A csallóközi járásban az almát, körtét és szilvát, a gesztesiben a meggyet és kajszinbarackot, a tataiban a cseresznyét, őszibarackot és diót termesztik nagyobb arányokban. Legnagyobb gyümölcsstermelő községek a csallóközi járásban Gúta, hol összesen 112.664 gyümölcsfát olvastak össze és Szímő; a gesztesiben Ács és Ószőny;

a tataiban Neszmély és Tóváros; az udvardiban Perbete és Naszvad. Az alma-, körte- és szilvatermesztésben Gútáé, a cseresnye-, meggy- és kajszinbaracktermesztésben Ácsé, az őszibarackban Császáré, dióban Neszmélyé, mandulában Nagyigmándé az elsőség. A termelt gyümölcsöt leginkább helyhejövő kofának vagy kereskedőknek adják el. Sok község a közelfekvő városok (Érsekújvár, Győr, Komárom, Tata) helyi piacát keresi fel; a vállalkozóbbak (pl. gútaiak) kocsikon távoli vidékekre is elfuvarozzák s pénzért adják, vagy gabonáért cserélik be gyümölcstermésüket. Az ácsiak jóhírnevű barackjukat rendszerint Bécsben értékesítik.

Az alma ára q-ként 15—16 korona, vagy százanként 5—6 korona; a körtéé q-ként 10—12 korona (zsákja 4—6 korona); a szilvái q-ként, minőség szerint 8—16 korona; a barackké 24—36 korona; a dióé hl.-ként 8—10 korona. Eladásra szánt szilva aszalásával csak Gútán foglalkoznak.

A vármegyei gyümölcstermesztés jövő fejlesztésére nagy hatással lesz a kisérti ménesbirtokon fentartott állami faiskola, honnan a nemes gyümölcs-csemeték jutányos beszerzése igen meg van könnyítve. Vármegyénk gyümölcsészeti állapotára a Kőszegen székelő fatenyésztési és gyümölcsészeti miniszteri biztos ügyel.

A Vértes hegységnek a Dunára dülő promontoriumán fekszik Neszmély község, mely a rajnai borra emlékeztető, zöldbe játszó aranyárga boráról régi idők óta külföldön is híressé vált. Ez a falu adott nevet a *neszmélyi borvidéknek*, mely e vármegyén kívül Esztergom-, Fejér- és Győr vármegyékre és Veszprém vármegye pápai és zirczi járásaira terjed ki.

Komárom vármegye, a fillokszéra fellépte előtt, kiváló helyet foglalt el hazánk bortermesztésében. Szőlőterülete még 1886-ban is, a mikor a fillokszérafertőzés még nem érte el tetőpontját, 4322 hektárra rúgott. Ez a terület 1896-ig 3170 hektárra szállt le; vagyis a csökkenés tíz év alatt 26%-ot tett. Ezen túl a föllandulás kora következik. 1903-ig a szőlőterület 3234 hektárra emelkedett, a mely területből 1661 hektár (1896-ban csak 1022 ha) volt teljes termésben. A rekonstrukciót nem annyira a parlagon fekvő vagy kiirtott szőlőterületek újból való felhasználása, mint inkább új homokterületek kultúra alá vonása jellemzi. 1896-ban még csak 709 hektár szőlő állott immunis talajon; ez a szám újabban 1336 hektárra emelkedett. Különösen az udvardi és gesztesi járásokra áll ez; amott Szentpéter, Hetény, Marczelháza, emitt Mocsá, Kocs, Bokod, Császár, régi kipusztult szőlőiket odahagyván, átmentek a homokba (a két utóbbi helyről 1905-ben már közel 1000 hold homoki szőlőről kaptunk értesítést). Fillokszéra-lepett, de még termő szőlő 1896-ban 841 ha, az újabb időben már csak 433 ha volt.

Beültetett szőlőterület 1896-ban a síkföldű Csallóközben volt legkevesebb (53 hold), a hegyvölgyes tatai járásban legtöbb (1769 hold); második helyre a gesztesi (1714 hold), harmadikra az udvardi járás (913 hold) kerül. A míg a Csallóközben csak elvétve találunk kiterjedtebb szőlőskertet (legnagyobb Szilason 18 hold), addig a tatai és gesztesi járásban nincsen falu, melynek szőlője ne volna. A községek között 327 holdnyi szőlővel Ács vezet; Tatatóváros, Baj, Neszmély, Dunaalmás, Kocs és az udvardi járásban Ógyalla, Hetény, Szentpéter szintén nagyobb szőlőterületekkel szerepelnek. Komárom városának magának is 121 hold szőlőterülete van. Nagyobb szőlőbirtokok: a Csallóközben *Darányi Ignác* (Dunaörs), a tatai járásban gróf *Esterházy* tatai uradalmáé, *Michl István* (Tatatóváros), a gesztesi járásban a kisérti és bábolnai *ménésbirtokoké*, s a mit legelőször kellett volna említenünk: a gróf *Esterházy* Miklós Móricz csákvári uradalmáé (Ászár).

Az ászári szőlőgazdaságot 1893-ban telepítették; kiterjedése több, mint 100 k. hold, melyből 70% fehér bort adó fajtákkal (főleg ezerjő, olasz rizling és mézes fehér), 18½% vörös bort adó fajtákkal (főleg nagy burgundi), a többi csemegefajokkal van betelepítve. Talaja immunis homok, tengerszín fölötti magassága néhol a 210 métert is meghaladja. Mívelése fogatos erővel történik. Az állati ellenségek és növényi betegségek ellen való védekezés a lehető legintenzívebb. Ebben a szőlőgazdaságban és a szomszédos kisérti uradalomban hajtották végre 1900-ban s következő években azokat a beható permetezési kísérleteket, melyeket az országos növényélet- és kórtani állomás a szőlőperonoszpóra és lisztharmat betegségek ellen fogantatva vett.

Szőlő.

A jobbparti részen a szőlőművelés némely helyütt magasra fölhatol. A neszmélyi Meleges hegyen 274 m., a dunaszentmiklósi Öreghegyen 310 m., a szomori Kakukhegyen 330 m., a tatái Öreghegyen 340 m. magasságban találunk szőlőültetvényt. A neszmélyvidéki hegyek talaja az amerikai alanyokkal való telepítésnek nem kedvez; ez az oka, hogy több helyütt történt meddő kísérletezés után, a szőlőkben a hazai fajták gyérítő ültetése dominál. Az összes szőlőterületből 1903-ban csak 155 hektár volt amerikai alanyokkal telepítve. Az állam, gyérítéshez szükséges szénkének beszerzésének megkönnyítésére, Tatán, a vármegyei gazdasági egylet titkáranak felügyelete alatt, szénkénegbizományi raktárt tart fenn.

Inkább a fehér, mint a kék bogyójú fajták vannak elterjedve. De a fehérekben aztán bő a választék: juhfark, sárfehér, bálint, mézes fehér, olasz rizling, budai zöld, piros veltelini, zöld szilváni, dinka, ezerjő, szlankamenka vegyest feltalálhatók; a kékek közül főleg a kadarkát és nagy burgundit, helylyel-közzel a merlot-t ültetik. Csemegeszőlőt nagyobb kiterjedésben csak egyes helyeken (Ászáron, Kisbéren, Bábolnán) találunk.

Borhozam tekintetében Komárom vármegye a dunajobbparti vármegyék között a nyolczadik helyen áll: újabban az átlagos bortermés hektáronként csak 4·45 hl-re rúgott. Összes bortermése volt ez évben 14.635 hl., ezenkívül még 595 q szőlőt adott el.

A komárom-vármegyei hegyi borok minősége kielégítő. A neszmélyiről régente azt tartották, hogy csak 4—5 év alatt érik be tökéletesen, de azután mentül régibb, annál tisztább arany színbe játszik. Volt idő, a mikor akóját 30—40 arannyal fizették. Különösen gróf Zichy Miklós neszmélyi pinczéje volt híres; ennek drága készleteiben az 1848. évi forradalom sok kárt tett. A neszmélyi bor minőségét (Palugyay-féle termelés) a következő elemzési adatok mutatják: alkohol-térfogat 12·50%; 100 cm³-ben foglaltatik: alkohol 9·92, összes szabad sav 0·95, vonatanyag 6·71, cukor 3·02, hamu 0·25 gr.; polározás (260 mm.) Wo.—2. ol.

A neszmélyihez közel, de már alatta állanak a dunaalmási, dunaszentmiklósi, szomodói, baji és grébicsi borok. Az udvardi járásban a madari bornak volt jobb híre. A gesztesiben a kisbéri, ászári és bábolnai uradalmaktól termelt bor minősége emelendő ki.

* * *

Állattenyész-
tés.

A vármegye állatlétszámát, a dunajobbparti országrész és az ország állatlétszámával összehasonlítva, azt látjuk, hogy a lótenyésztés terén a vármegye első helyen áll: területi viszonylatban itt 100 km²-re 968 ló esik, holott a Dunajobbparton csak 820 s az országban csak 706; népességi viszonylatban pedig itt 1000 lélekre 179 ló esik, a Dunajobbparton s az országban pedig csak 129, illetőleg 130. A többi állatnemnél azonban jóval mögötte marad a vármegye az országrész és az ország átlagának: szarvasmarha 100 km²-re Komáromban 1952, a Dunajobbparton 2960, sertés amott 1481, itt 3231 és juh amott 2965, itt 3385 db esik 100 km²-re. Ennek az utóbbi három csoportnak a kedvezőtlen aránya okozza, hogy a vármegyében az állattenyésztés jelenleg elég alantós fokon áll. A művelés alatt álló terület (szántó, rét, legelő) egy-egy holdjára a szarvasmarha, sertés, juh és kecske együttes súlyából Komárom vármegyében csak 64 kg esik akkor, mikor a dunajobbparti országrészben 89 kg és az egész országban 69 kg.

Az állattenyésztés ágazatai egymás közt való viszonyának és értékének megítélésére még a következő adatok szolgálnak:

	E s i k a h á z i á l l a t o k			
	összes súlyából %		összes értékéből %	
	Komárom	Dunajobbpart	Komárom	Dunajobbpart
szarvasmarhákra	53.54	57.78	51.50	55.77
lovakra	33.19	25.07	36.19	27.76
sertésekre	4.51	9.91	6.84	11.64
juhokra	8.69	7.17	5.33	4.75
egyéb állatokra	0.07	0.07	0.14	0.08

A népies állattenyésztés a komáromi V. állattenyésztési felügyelőségi kerületbe van beosztva. Ennek közvetítésével legutóbb kiosztott a községekbe 6 magyar fajta és 65 pirostarka bika, továbbá 26 zsírkan 32.770 korona értékben. A kormány a kiosztott tenyészállatok vételárából 6052 korona kedvezményt nyújtott, tenyészállatvásárok díjazására 1065 korona államdíjat és ezenkívül az állattenyésztés emelésére 7117 korona államsegélyt engedélyezett, összesen tehát az állam a vármegye állattenyésztését 14.234 koronával támogatta.

Az 1900. évi rendezéskor a vármegyében egy törvényhatósági, egy városi és négy járási m. kir. állatorvosi állást rendszeresítettek. Az öt állami állatorvos közül egyre-egyre átlagosan tehát 589 km² terület, 18 község, 17.192 db nagy- és 24.799 kis állat esik. Az állami állatorvosokon kívül van még egy törvényhatósági (Komárom, vágóhídi felügyelő), egy községi (Ács), egy kör- (Csúz), három ménesintézeti (Kisbér, Bábolna) és hét magán-állatorvos. Közvágóhíd összesen 31 van; az évi vágatás kb. 10.000 mindenkorú és nemű szarvasmarhára, ugyanannyi sertésre és mintegy félannyi juhra tehető. Állat-rakodó vasúti állomás 17 (ezek közül kettő kizárólag gyárak részére), állat-rakodó hajóállomás egy van a vármegye területén. Állatvásárok tartására 14 község van jogosítva. Az állatvásárok összes száma 52. A kiállított különféle marhalevelek száma a 71.000-et meghaladja. Gyepmesteri telep egy van a vármegyében. Hullaeértékesítő digesztor felállítását Bábolnán tervezik. A vármegye ragadós állati betegségektől aránylag keveset szenved; legtöbb kárt itt is a sertésvész okoz. A marhavész Magyarországon legutoljára (1881), Komárom vármegyében fordult elő.

Hazánk lótenyésztésének Mekkája, hova az igazhívó hippológusok az egész világról áhitattal zárandokolnak: Komárom vármegye területén fekszik. *Kisbér* és *Bábolna*, ez a két állami ménesintézet, Komárom vármegyét a magyar lótenyésztés klasszikus helyévé avatta. Nemcsak Európa legjobb nevű lóismerői látogatják folyton ez intézeteket és ismertetik odahaza cikkekben és könyvekben, hanem a távol Keletről is, különösen a japánok keresik fel és tanulmányozzák e világhírű lótenyésztő-intézeteket. De nemcsak ezek az állami ménesek adnak értéket a vármegye lótenyésztésének. Részt kér ebből a nagyobb birtokok és a kisbirtokosok lótenyésztése egyaránt. Az utóbbiról már régebbi íróink dícsérettel emlékeznek. *Korabinsky* írja (1786) az ácsiakról, hogy könnyű fuvarban egy nap alatt Budára hajtottak; *Fényes* pedig (1848) különösen a csallóközi nemes urak lótenyésztését dicséri, de megemlékezik a szőnyi és almási híres kocsisokról is, a kik magas, erős, scrény lovakat tartottak.

A vármegye lótenyésztésére nagyon káros hatással volt a magyar szabadságharc, mely Komárom várának folytonos ostromzár alatt tartásával vidékünk mezőgazdaságát nagyon sújtotta.

Az 1850. évi összeírás Komárom vármegyében csak 17.031 db. lovat talált, holott 1895-ben a lovak száma 28,501 darabra rugott. Járások szerint legkevesebb ló (5196) esett a tatai, legtöbb (8595) a gesztesi járásra. Ebben a járásban van a legtöbb magánménés, s ebben fekszik a két állami ménesintézet, a bábolnai arabsvérű és a kisbéri angolvérű tenyészet. *Bábolna* sajátságos körülménynek köszöni megalapítását. A XVIII. század nyolczvanas éveiben II. József császár megbízta Csekonics kapitányt, a mezőhegyesi ménés szervezőjét, hogy a hadsereg és Bécs székváros élelmezésére szükséges vágómarha szállítását közvetítse. Csekonics megfelelt a megbízatásnak: Erdélyben és az Alföldön sok ökröt szedett össze és küldött lábon Bécs felé. A beszerzési helyek távolsága következtében, szükségessé vált a birodalmi székvároshoz közelebb eső országrészben olyan gyűjtőhelyről gondoskodni, honnan a szükségletet esetről-esetre könnyen fedezni lehetett. Erre a célra a buda—bécsi forgalmas országút (»Mészáros-út«) mentén fekvő és jó legelőjű Bábolna látszott legalkalmasabbnak. Megvették tehát 1789-ben ezt a pusztát gróf Szapáry Józseftől s itt helyezték el a Bécsbe szánt ökrök egy részét.

A háborús évek elmúltával megszűnt az ökörszállítás. Bábolnára ekkor a békelétszámra leszállított hadsereg fölösleges lovai kerültek. Ekkor Bábolna még mindig Mezőhegyes fiókjaként szerepelt s csak 1806-ban önállósították. A rendszeres tenyésztés 1816-ban kezdődött: ez évben állapította meg a bécsi ménés-felügyelőség a tenyészirányt: a *keleti vérben való tenyésztést*.

Kisbér és
Bábolna.

Kezdetben a ménés javítására szükséges telivér arabs tenyészanyagot hazai tenyésztőktől vásárolták. Importeurók útján egy-két eredeti arabshoz is hozzájutottak, ilyen volt pl. a *Gidran senior* mén, mely a most Mezőhegyesen tenyésztett Gidrán-törzs megalapítója lett. Később azután eredeti importokkal emelték a ménés minőségét. Ilyen importok voltak: 1836-ban Aleppo és Damaskus vidékéről 9 mén, 5 kancza, közöttük a később kiváló jónak bizonyult *Shagya*, 1843-ban Egyiptomból 8 mén, 2 kancza; 1852-ben Szíriából 6 mén, 4 kancza; 1857-ben Szíriából 14 mén, 32 kancza.

A magyar állam 1868-ban vette át kezelésébe az állami lótenyésztő-intézeteket. A tenyészanyagot egy országos bizottság osztályozta, a meg nem felelőt kisorolta, a visszatartott állománynyal pedig a tenyésztést, szorosán keleti vérben, a legnagyobb gonddal folytatta. Vérfriítés céljából e korszak alatt is többször importáltak Arábiából eredeti tenyésztő-anyagot; így 1876-ban 9 mént; 1885-ben 4 mént és 4 kanczát, köztük *O'Bajan* fekete mént, mely magas kora ellenére még ma is fedező ménül szolgál; *Kohailan* mént, melynek félvér ivadékát: (*Kohailan I.*) az 1900. évi párisi kiállításon a grand championnattal tüntették ki; 1897-ben 7 mént; végül 1901-ben a tenyészetben ma is használt 9 kanczát és 4 mént: *Kohailan-Rashid*, *Siglavi-Bagdadi*, *Mersuch* és *Shechan-Shammar* szerezték be.

A ménest katonailag kezelik. Alaplétszáma: 14 törzsmén és 200 kancza. A törzsmének magánkanczákat is fedeznek. Országos tenyésztési célokra évenként 35—40 mén adatik át, a számfölöttieket pedig az évenként Budapesten a Tattersaalban tartott árverésen értékesítik.

Kisbért jóval később, 1853-ban alapították. Célja kezdettől fogva az angol telivér és a magyarvérű félvér angol ló tenyésztése volt.

Kisbér, a hozzá tartozó terjedelmes pusztákkal, a Batthyány családé volt. Szabadságharcunk lezajlása után az osztrák kormány akkori birtokosától, gróf Batthyány Kázmértól elkobozta és állami ménesintézeté alakította át. A szervezéssel Ritter Ferencz altábornagyot bízták meg.

Az angol telivér-anyag behozatala Angliából 1854-ben vette kezdetét, 17 telivér anyakanczával és 6 telivér ménnel, melyek 1855-től kezdve, meghatározott díjért, magántenyésztők kanczáit is fedezhették, mely intézkedés ma is fennáll. További importok 1857-, 1860-, 1863-, 1864-, 1865-ben történtek. Ez évben vették a híres *Buccaneer*t is, mely 19 futásban 11-szer volt első; Kisbéren 1866-tól 1886-ig, tehát 21 éven át fedezett; ivadékai közül 9 nyerte meg a bécsi derbyt, *Kisbér* nevű csikója pedig az angol derbyt és a grand prix de Parist. Ivadékai a kontinens versenypályáin összesen 4,819.186 koronát nyertek.

Kisbért is 1868-ban vette át a magyar kormány s ez idő óta majdnem évről-évre telivér lovakat szereztek be a külföldről és a hazai jobb tenyészetekekből. A kisbéri ménés és az országos lótenyésztés emelése körül hervadhatatlan érdemeket szereztek maguknak báró Wenckheim Béla és Kozma Ferencz, a kiknek emlékszoبراik a kisbéri parkot díszítik. Nevezetesebb importok: 1872 (*Cambuscan*), 1879 (*Verneuil*), 1885 (*Doncaster*), 1892 (*Gaga*), 1893 (*Dunure*), 1894 (*Fenek*), 1896 (*Kozma*), 1897 (*Bonavista*), 1898 (*Ganache*) történtek.

Ezt a ménest is katonailag kezelik. Lóállománya: 16 törzsmén, 14 angol telivér kancza, 182 angol félvér kancza. Országos tenyésztési célra évenként 25—30 mént adnak el. A telivér csikók 1867 óta évenként Kisbéren, a félvér ménés számfelletti anyaga évenként Budapesten kerül eladásra. A telivér csikók átlag-ára 4430 korona, a félvér 4 éves kanczáké 1690 korona volt.

Egyéb
ménesek.

A nagy- és középbirtokosság a gesztési járásban 6, az udvardiban és csallóköziben 3—3, a tataiban 2 ménest tart fenn. Legrégibb ezek között a pannonhalmi főapátság füssi ménese (kancza-létszáma 25—30), melyet 1802-ben erdélyi kanczákkal alapítottak. 1804-ben pedig gróf Sándor Vincze az Alföldön vett szilaj lovakból alapította meg pusztagyarmati ménesét (70 db), mely ma özv. Metternich Paulináé. A pannonhalmi főapátság ölbői ménese (40 db) 1816-ban keletkezett, főleg tárkányi jobbágyoktól vett jobb anyagból. Mihályi Ignác makki ménese (25 db) 1836 óta áll fenn. Nevezetes volt a negyvenes években herczeg Lichtenstein kisebb arányú, de szép ácsi ménese, mely azonban később feloszlott. Gróf Esterházy Ferencz tata-remeteségi ménesét (14 db) 1850 körül alapította gróf Esterházy Miklós Ferencz s körülbelül erre az időre nyúlik vissza

KISBÉR.

Saintly.

Angol telivér mén.

KISBÉR.

Dumure.

Fenék.

KISBÉR.

Bonavista.

Balzsam.

KISBÉR.

Laboureur Ardeuni mén.

Kozma.

a báró *Solymossy* László ménésének (15 db) az eredete is, melyet volt tulajdonosa, gróf *Zichy*, a lángi ménesből alapított. A hatvanas években több ménes keletkezett: 1868-ban Kolosnémán *Lossonczy* Eleméré (9 db), melyet 1888-ban angol telivértenyéssel egészített ki (45 db); 1869-ben pedig Pusztaszentmihályon *Ghyczy* Józsefé, mely Nagylélen *Kánia* Vilmos birtokába ment át (22 db). 1872-ben állíttatott föl Koltán *Kürthy* István ménese (14 db), 1880-ban Bagótán *Ordódy* Pál ménese (25 db) s 1895-ben Ászáron herczeg *Schwarzenberg* Alajos ménese (4 db).

A tata-remeteségi, kolosnémai és ászári ménesekben angol telivér, a többiben angol félvér-tenyésztést üznek. Nehéz igásló-tenyésztés Pusztagyarmaton van, Percheron-ménekkel, továbbá a kisbéri és bábolnai ménesbirtokok gazdaságában, amott 66 db nóripercheron és eredeti ardenni kanczákkal, emitt 50 db muraközi kanczával. Apaállatul mindkét helyen eredeti importált ardenni méneket (*Laboureur*, *Catalan*, *Champagne*, *Professeur Leyder*) használnak.

E vármegyében a törpe és kiscgazdaságra 21.499 db ló, vagyis az összes lóállománynak 81·84%-a esett (Magyarországon 86·40%). A népies lótenyésztés a székesfehérvári állami ménetelep bábolnai osztályának irányítása alá tartozik; a fedzetető méneket innen osztják szét a vármegye községeibe. 1905-ben 30 fedzetető állomáson 79 mén volt, ezek közül esett:

a csallóközi járásra	6 állomás	21 ménnel,
az udvardi »	9 »	23 »
a gesztesi »	2 »	28 »
a tatai »	2 »	5 »
Komárom városa	1 »	2 »

Ezen állomásokon az 1900—1904. évek átlagában 3245, — 1905-ben már csak 2871 kancza fedezetett; a szaporaság a legutóbbi 5 év átlagában közel 60%-ra rúgott.

A múlt század első felében Nagykeszi, Csicsó, Aranyos, Udvard, Perbete, Szcmere, Ács, Bana, Tárkány, Nagyigmánd, Szend, Kecskéd, Galla és Környe vívtak ki maguknak elismerést lótenyésztésükkel. A népies lótenyésztés ma is emelkedést mutat, különösen a csallóközi és udvardi járások egyes községeiben; másutt azonban hanyatlásról panaszkodnak. A hanyatlást egyes helyeken az árcsökkenésre és nehéz értékesítésre vezetik vissza (Ekecs, Bogya, Gellért, Csicsó, Szöny, Ács, Szend stb.); másutt a fuvarkeresetnek a vasutak okozta megszűntére (Szilas, Füss, Dunaalmás stb.); ismét másutt a legelőhiányra (Ekel, Perbete, Kocs, Dad, Tarján stb.), leginkább azonban a szarvasmarhatenyésztés nagyobb mérvű térfoglalására (Füss, Kolta, Csúz, Moca, Kömlőd, Császá, Bokod, Naszály, Környe stb.).

Birtok-kategóriák szerint a lovak átlagos értékét a következő adatok mutatják koronákban:

	Mén	Kancza	Herélt
kisbirtokon	454	321	300
középbirtokon	639	466	446
nagybirtokon	935	632	584

Megemlítjük még végül a tatai idomító-telepeket, melyeken egész angol trainer-kolónia él; a Tatán évenként augusztusban tartott országos lóversenyeket s végül a Kisbéren és Bábolnán a tenyésztésre beosztandó fiatal kanczák kipróbálására évenként tavasszal tartatni szokott versenyeket.

Komárom vármegye *szarvasmarhatenyésztése* azelőtt is elég virágzó volt. Szarvasmarha-tenyésztés. Tágas mezőin jeles magyar fajtájú gulyák legeltek. Különösen a gesztesi járás községei tűntek ki e téren s az Ácson nevelt tinók mindenfelé keresettek voltak. A hetényiek is élénk kereskedést űztek marhával. Az uradalmakban szintén nagy gondot fordítottak erre a tenyésztési ágra; az esztergomi érsekség bálványszakállasi gulyája messze földön híres volt. A svájci marha is tért hódított; gróf Batthyány Vasdinnyén, gróf Esterházy Vinczéné Apáczaszakállason, gróf Sándor Pusztagyarmaton, a tatai uradalom, nyugati teheneket tartottak, s a középbirtokosság is (Kömlődön, Makkon) szép svájci tehenészettel rendelkezett.

Az utolsó statisztikai fölvétel szerint e vármegyében összesen 57.460 szarvasmarhát olvastak össze; legtöbbet az udvardi, legkevesebbet a tatai járásban. A 10 év előtt történt felvétel alkalmával az állománynak 60%-a még magyar erdélyi s csak 40%-a volt pirostarka. Ma már ez az arány fordítva áll, mert körülbelül 60%-osik a nyugati fajtájú szarvasmarhára. A magyar marha itt is mindinkább tért veszít; még Gúta, Imely, Hetény, Ács, Mocsá, Dad, Császár, Tárkány, stb. környékén találjuk nagyobb arányokban. A lótenyésztés rovására a marhatenyésztés mennyiségileg is tetemes előrehaladást tett, az állattenyésztési felügyelőség közvetítésével szétesztott jobb apaállatok után pedig minősége is határozottan emelkedett. 10 évvel ezelőtt ugyanis a vármegye népies szarvasmarhatenyésztése a dunajobbparti országrész tenyésztése mögött maradt. Akkor a vármegyei kisbirtokon a magyar-erdélyi tehén átlagos súlya 294 kg volt, 124 korona értékben, a pirostarkáé pedig 345 kg, 161 korona értékben; a dunajobbparti részen pedig a magyar tehén, 326 kg súly mellett, 134 korona és a pirostarka, 375 kg súly mellett, 219 korona értékben szerepelt. Tejelés tekintetében is elmaradt a kisczarda tenyésztete; átlagos fejés volt a magyar-erdélyi tehénél 795 l. (a Dunajobbparton 884 l.) és a pirostarkánál 1100 l. (a Dunajobbparton 1221 l.).

Ugyanilyen arány észlelhető a középbirtokosság szarvasmarhatenyésztésénél; ellenben a nagybirtokok tenyésztése a pirostarkánál, érték és tejelés tekintetében, nemcsak eléri, de az erdélyi magyar marhánál jóval meg is haladja a dunajobbparti országrész hasonló csoportjának arányszámaikat, a minék a magyarázata a nagy uradalmak tenyészteteinek kiváló minőségében rejlik. Az erdélyi magyar fajtából régtől elismert minőségű gulyákat tart fenn az esztergomi érsekség Bajcsón, Lándoron, Bálványszakállason, a melyeket részben a gróf Csáky-féle biharmegyei szilajgulyákból, részben a gróf Festetich-féle somogymegyei, a veszprémi püspökségi és esztergomi főkapitányi uradalmakból származott állatokkal alapítottak. A tehenek száma e gulyákban összesen körülbelül 250 db-ra rúg.

A borzderesekből a múlt század 80-as éveiben a kisbéri ménésbirtokon állott fenn egy tehenészet, de ez megszűnt; most mind itt, mind a bábolnai ménésbirtokon, pirostarkákat tenyésztettek.

A bábolnai simmenthali tenyészetet, főleg Svájczból, több ízben is importált eredeti állatokkal, 1880-ban alapították és gondos tenyésztési eljárással az ország elsőrangú törzsníájává fejlesztették, melyből hazánk legjobb nevű tenyésztetei kerültek ki. A nyáj minőségének fentartására évről-évre a legjobb minőségű eredeti bikákat importálják Svájczból. E kiváló bikák között is kiváló, a tenyészetben most is használt Czézár nevű bika, melytől remek utódok származtak. A tenyészet jelenleg 150 tehénből áll, létszámát azonban 200 db-ra emelik; az évi tejelés átlaga 3000 l., egyes kiválóbb teheneké 3500—4000 l.; a tej zsírtartalma 3·5—4·5%, eddig észlelt maximum 7%. A számfölötti kiváló minőségű ivadékok évenként kétszer (tavasszal és ősszel) nyilvános árverésen bocsátják a tenyésztő közönség rendelkezésére; eladnak évenként 40—50 db másfél éves bikát és 25—30 db üszőt, amazokat 1000 korona, emezeket 5—600 korona átlag-áron.

A kisbéri bonyhád-simmenthali tehenészetet, a Bonyhád vidékén vásárolt tájfajtából és a Bábolnáról átvett, Simmenthalból importált anyagból alapították. Létszáma 180 tehénből áll. A számfölötti növendékbikákat országos tenyésztési célokra a községeknek adják el, üszőit pedig szabad kézből vagy árverésen értékesítik.

Jeles simmenthali tenyészetet tart fenn Forster Géza Czöncozoháton, gróf Esterházy Ferencz Tatán, Darányi Ignác Dunaörsön. Jónévű és többszörösen díjazott tenyészet volt ifj. Ordódy Pálé Bagotán, mely azonban a tulajdonos halálával a vármegyéből elkerült. Jó tenyészetek vannak még a komáromi földműves-iskolánál, Füssön Pozsgay Lajosnál és az apátsági birtokon, Kolosnénán Lossonczy Eleménnél, Izsapon Hickisch Károlynál. Csúzon Kálmán Rudolfnál, Kocsón Mihályi Ignácznál, Naszályon Barcza Gézánál, stb.

A vajtermelésre berendezett falusi szövetkezetek száma négy, 176 taggal és 287 üzletrészszel (tehénnel). A tagoktól beszállított tej körülbelül 222.500 liter, melyből körülbelül 7800 kg vaj készült. A szövetkezetek bevétele kb. 21.900 koronára rúg. A kisbéri uradalom vasdinnyei tejháza naponként átlag

1000 l. tejet dolgoz fel; évi termelése vajból 14.000 kg, sajtból 7000 kg, ezenkívül tejszín, túró, stb. A vaj többnyire Bécsben értékesítetik. A kisbéri *Romadour*, *Csemege*, *Kincsem*, stb. nevezetű csemege-sajtok, kiváló minőségűek következtében, nagy keresletnek örvendenek.

A magyar *juhtenyésztés* fénykorában, a mult század elején, a vármegye-^{Juhtenyésztés.} nek különösen jobbparti részén nem egy értékes nyáj volt található. A Németországból és Sziléziából nyájaikkal együtt, különösen a Dunántúlra települt czéhbeli birkások, a gesztési és tatai járás mezőit is kiarendálták. A változott mező- és közgazdasági viszonyok hatása alatt azonban a juhtenyésztés itt is pangásnak indult. Az utolsó összeírásakor mindössze 79.348 juhot olvastak össze; legtöbbet a gesztési járásban (30.238), legkevesebbet a tataiban (8776). Ma már csak egyes közép- és nagybirtokon üzik a juhtenyésztést nagyobb mértékben, de itt is csupán a tarlók s a rosszabb minőségű takarmányfeleségek értékesítése szempontjából. A köznép tenyésztésében még ritkábban találkozunk birkával; ennek a minősége azonban határozottan jó. A közönységes, gyapjas, fejős anya átlagos élősúlya 40 kg., országos átlagban e súly csak 25 kg.-ra rúg. A gyapjúárak hanyatlásával az uradalmi tenyésztésben a hústermelő irány lépett előtérbe; a negretti-nyájak, nagytestű, főleg Rambouillettkosok alkalmazásával, fokozatosan fésűs gyapjas, nagytestű nyájakká alakították át. Több helyütt az angol húsjuhok tenyésztésével is megpróbálkoztak; így Bábolnán southdown és oxfordshiredown, Kisbéren Cotswold birkával. Figyelemreméltó tenyészetek vannak jelenleg *Lószert* Kálmánnál Kisigmádon, a kisbéri és bábolnai *méneshirtokokon*, a pannonhalmi *főapátság* és az esztergomi *érsekség* uradalmaiban, báró *Solymossy* László őszönyi gazdaságában, stb.

»*Sertéseket* nagyobb mennyiségben tenyésztettek, mint a szomszéd Pozsony és Nyitra vármegyék, nevezetesen a Vág és Nyitra melletti bozótokban, továbbá a tatai és gesztési járásbeli rengeteg erdőségekben egész nyájankint tartatnak. A kisbéri uradalom erdőségei igen sok makkot adván, itt évenként 3—400 sertés javítottak; a tatai uradalomban Császár és Kethely fordítanak legtöbb figyelmet a sertésenyésztésre.« Igy írta le a híres bakonyi kanászok fénykorában, 1848 táján, *Fényes Elek* Komárom vármegye sertésenyésztését. Azóta a kép megváltozott: ez a tenyésztési ág is nagyon aláhanyatlott. 1895-ben, jöllehet, hogy a sertésvész még csak akkor indult pusztító útjára, e vármegyében már csak 43.613 darab sertést számláltak össze. Ebből a számból 100 km²-re 1481 és 1000 lélekre 273 darab sertés jutott, holott a dunajobbparti országrészben ugyanakkor 100 km²-re 3231 (tehát több, mint kétszer annyi) és 1000 lélekre 510 darab sertés esett. A sertésvész pusztításai által az arány most még kedvezőtlenebb, de minőség tekintetében is az. A koczák átlagos súlya itt a kisbirtokon 45, a középbirtokon 58 kg; a Dunajobbparton ellenben 59, illetve 67 kg. A minőség hanyatlását a legelőhiány és rossz tartás mellett, főleg az apaállatok gondatlan megválasztása okozza. Több helyütt még ma is a községi kondás kötelessége kant tartani; hogy ez milyen apaállat lehet, könnyű elképzelni. Az állattenyésztési felügyelőség buzditásának hatása azonban már e téren is kezd érvényesülni: a községek a kanok kiválasztására most már nagyobb súlyt helyeznek. A nagyobb birtokosság sertésenyésztése is csökkent ugyan számbelileg, de minőség dolgában fentartotta magát. A jobb tenyészetek közé tartoznak: a pannonhalmi *főapátság*é Füßsön és az esztergomi *érsekség*é Bálványszakállason, *Darányi* Ignácé Dunaörsön, gróf *Esterházy* Ferenczé Tatán (poland china), a komáromi *földműves-iskoláé*, a bábolnai és kisbéri *méneshirtokoké* (berkshirei, újabban tamworth is), stb. Hazánknak egy régekte híres és keresett sertésfajtája, a *vörösszörű szalontai disznó* utolsó mohikánjait egy ideig a vármegye területén, Kisbéren tenyésztették s a sikertelen fentartási kísérletek után ez a fajta a vármegye területén tűnt le örökre a mezőgazdasági üzem színteréről.

A *baromfitenyésztésre*, különösen a vízi szárnyasokéra, a vármegye területén azelőtt a sok víz és tó bőséges alkalmat nyújtott. A csallóköziek ki is használták ezt a kedvező helyzetet; sok és jó baromfit neveltek s ezekkel Bécs felé élénk kereskedést üztek. A baromfitenyésztés ma is eléggé virágzó állapotban van a vármegyében, sőt az állattenyésztési felügyelőség közvetítésével ma már a nemesebb külföldi fajták is kezdenek a köznép kezén terjedni. Az utolsó összeírás a vármegyében közel 400 ezer baromfit talált. Azóta a tenyész-

Sertés-
tenyésztés.

Baromfi-
tenyésztés.

tés haladást mutat. A nagyobb szárnyasok közül a lúd, különösen a Csallóközben van elterjedve; pulykát már kevésbé találunk. A baromfit és tojást a közeli nagyobb városokban (Érsekújvár, Komárom, Győr, Tata) értékesítik. legnagyobbbrészt azonban a faluról falura járó ú. n. *tyukászok* szedik össze s üznek vele élénk kereskedést.

Halászat.

Hajdan a dunai és tavi *halászat* e vármegyében szervezett kereseti ágga fejlődött. Herman Ottó »A magyar halászat könyve« című munkája Komárom vármegye halászatának multját is vonzó módon ismerteti. A vármegye halászata folyami és tavi halászatra oszlik. Amaz főleg a Duna partjain és a Csallóközben van elterjedve; emezt a tatai és gesztesi járások tavaiban gyakorolják. E vidéken a haltenyésztésben, különösen a tatai uradalom, már a multban is jó példával járt elől. Az *Esterházy*-féle tatai és csákvári uradalmak sok községében (Mocsán, Szenden, Bánhidán, Környén, Kecskédén, Oroszlányon, Majkon, Ászáron, stb.) is voltak s részben ma is vannak halastavak, melyek az országos halászati felügyelőség közbenjárására, ma már többé-kevésbbé szakszerű kezelés és kihasználás alatt állanak. A folyóvizekben süllő, ponty, csuka, márna, dévér, harcsa, halin, keszeg, kárász, stb., a tavakban főleg ponty, süllő, harcsa fordulnak elő. Elvértve (pl. Környén) angolna is található; a majki tó pedig hajdan szép rákjairól volt híres. A dunamenti és csallóközi halászok helyben, odaérkező kereskedőknél, vagy a szomszédos városokban értékesítik zsákmányukat; az uradalmak haltermelése pedig Budapesten és Bécsben talál piacra.

Méhészet.

A *méhtenyésztés* a vármegyében főleg a gesztesi és tatai járásban, a papok és tanítók példáján régebben kivált a szőlőművesek üzték. Nevezetes volt a Batthyány-féle kisbéri uradalom méhtenyésztése, melyet 1777-ben 19 törzsszel kezdtek, s mely rövid pár év alatt 130 törzsre szaporodott. A méhészet ma emelkedőben van; 1895-ben 7301, újabban már 8570 méhcsaládról ad számot a statisztika. Ez idő szerint az udvardi és csallóközi járásokban van legjobban elterjedve. A községek közül Gúta, Keszegfalva, Mocsá, Ószöny, Galla, Környe, Bajcs és Ógyalla tűnnek ki méhtenyésztésükkel. 1903-ban mozgó, leginkább Dzierzon-féle kaptárban 3217, közönséges köpüben 5353 méhcsalád volt elhelyezve. Méz 622·4 q, viasz 16·9 q termeltetett 56.656 korona értékben. Újabban különösen a vértessaljai községekben terjed. A mézterményeket a csallóköziek Érsekújvárhoz és Komáromban, a gesztesiek helybe jövő kereskedőknél vagy az országos méhészeti egyesület közvetítésével értékesítik. Árak: kg.-onként sonkolyostól 60—80 fillér; csurgatott méz 100—120 fillér; viasz 250—300 fillér.

Selyem-
tenyésztés.

A *selyemtenyésztés* előmozdítására a mult század első felében Bokodon, Madaron és Jászfalun megyei epreskerteket állítottak s a negyvenes években a kisbéri uradalomhoz tartozó Vasdinnye pusztán is megkezdtek a szederfa-tenyésztést; de azért csak újabban, az országos selyemtenyésztési felügyelőség buzgólkodásával sikerült ezt a tenyésztést meghonosítani. Miután Komáromban selyemfonógyárat és 1904-ben gubóbevaltó állomást állítottak fel, kilátás van arra, hogy a legszegényebb néposztályon segíteni hivatott selyemtenyésztés a vármegyében ezentúl jobban elterjed. A selyemtenyésztés itt tulajdonképpen csak 1881-ben vette kezdetét, 2 községben 5 családdal. Összes keresetük akkor 103 korona volt; 1897-ben már 36 községben 300 család folytatta, összesen 4582 korona keresettel. Legjobban a tatai és udvardi járásban van elterjedve; 1904-ben amott 57, itt 34 volt a selyemtenyésztők száma. Különösen kitűnnek e téren Bajcs, Dunaalmás, Neszmély lakói. Községi epreskert van Kocson, Bokodon; állami epreskert Banán, Kisbérien. Komárom vármegyében összesen 40.654 eperfát olvastak össze; legtöbbet, 14.794 darabot a tatai járásban.

Gazdasági
ipar.

A mezőgazdaság nyersteiményeit feldolgozó *iparüzemek* e vármegyében eléggé elterjedtek. Az iparnak ez az ága különben is figyelemre méltó múltra tekinthet vissza. A komáromvármegyei pataki és dunai malmok valamikor jövedelmes keresetet nyújtottak; a tatatóvárosi csapék gyapjúkészítményeit messze földön szívesen vásárolták. Ma vannak nemcsak önállóan működő gazdasági ipartelek, hanem a gazdasági üzemmel kapcsolatos iparvállalatok tekintetében is. 1895-ben 49 gazdasági ipart üző gazdaságot írtak össze; ebből 27 a gesztesi, 17 a tatai járásra esett. Ez idő szerint a következő telepekről adhatunk számot:

A földművelés nyers terményeit feldolgozó iparvállalatok: *gőzmalom* sok helyütt, így Gútán, Nemesócsán, Udvardon, Kisbéren, Bábólnán, stb.; *szeszgyárak* Bélapusztán, Vaspusztán, Grébicsen, Dunaalmáson, Gyermelyen; *gyümölcs-szesz-főzés* kisüstben a legtöbb községben; *burgonyalisztgyár* Bábólnán; *burgonyakeményítőgyár* Ászáron; *czukorgyár* Ácson (évi munkateljesítmény kb. 700.000 q); *lenkikészítőgyár* Nagytanyon, Komáromban.

Az állattenyésztés nyers terményeit feldolgozó telepek: *vajgyár* Kisbéren; *gyapjmosó* Tatatóvároson; *selyemfonó* Komárom-újvárosban; *enyvgyár* Füzitőn. Erdei termények feldolgozása: *faszénégetés* a vértessenti községekben; *deszkavágó* Tatán, stb. Egyéb, az őstermeléssel kapcsolatos ipartelepek: *téglaégetés* sok helyütt, leginkább az uradalomokban (legnagyobb és legjobban berendezett telep a gróf Esterházy-féle tatai uradalomé); *mészégetés* Galla, Gesztes, Oroszlán vidékén, stb.; *kőszénbánya* Gallán; *márvány- és kőbányák* Tata, Almás, Neszmély, Tardos, stb. községekben. A házi ipar ellenben még kevésbé van elterjedve. Sok helyütt dívik ugyan még a saját termesztette kender és len kiksztítése és feldolgozása, de a szövő-gyáripár fejlettsége folytán a házi ipar ez ősi ága általában csökkenőben van. Kósárfonással, seprűkötéssel még legtöbbben foglalkoznak. Gútán hálót kötnek; Koltán szalmából kötelet és palaczk-hüvelyeket készítenek; Hetényben sok kosarat fonnak.

Komárom vármegye és város 1900. évi 180.024 főnyi népességéből az őstermelésre 117.379 esett, tehát a népesség zöme, 65%, a földből él. Az őstermelő népességéből kereső *gazdasági cseléd* 7371 (eltartott: 13.196), kereső gazdasági munkás: szakmányos és napszámos 17.389 (eltartott: 21.772) volt; a többi birtokos, bérlő és gazdasági tisztviselő.

A gazdasági éves cselédek bére és konvencziója fölötté változatos a vármegye egyes gazdaságaiban, de végeredményében, értékét tekintve, nagy eltéréseket nem mutat. Készpénz mellett terményeket is kapnak, melyek búzából, rozsból, helyenként árpából és hüvelyesből állanak; e mellett húst vagy szalonnát és sót is kapnak, tüzelőt szintén s $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ hold kapás földben, kis zöldséges kertben is részesülnek. Tehéntartás ma már ritka helyen van, e helyett tejet kapnak; de sertéstartásuk van. Orvossal, gyógyszerrel a legtöbb helyen ingyen ellátják őket, gyermekeik iskoláztatásáról a legtöbb nagy uradalom gondoskodik; s újabban sok helyütt a lakásviszonyokban is haladás jelezhető. A cselédek átlagban véve, megbízhatók, szorgalmasak; a szociálisták felforgató törekvései józan felfogásukat még nem metelyezték meg.

A szakmány-munkások díjazása e vármegyében oly változatos, hogy részletezésébe itt nem bocsátkozhatunk. A legtöbb mezei munkánál (aratás, cséplés, kukoriczatörés) még a terménydíjazás (rész) dívik; e munkákat ritka helyen fizetik készpénzzel. Ellenben az ápolási munkálatok (tengeri-, répakapálás stb.) készpénzfizetés mellett, néhol konvenczió-pótlással történik.

A napszámosok átlagos bére, ellátás nélkül, az utolsó években kb. a következő volt, fillérekben:

	Férfi	Nő
tavaszzsal.....	95	77
nyáron	154	114
őszszel	118	92
télen	83	71
évi átlag	112	88

Vándormunkást más vármegyéből csak néhány nagyobb gazdaság szerződtet. A vármegyében általában elég munkáskéz áll a mezőgazdaság rendelkezésére; sőt a vármegyei munkásközvetítés útján, fölöslegének egy részét másutt kénytelen elhelyezni. A munkások nyáron kapálásra, aratásra, cséplésre, télen földmunkára (Szímő) és gyárakba (Ács, Nagytany) szegődnek el. Némely község lakói előszeretettel vállalkoznak bizonyos speciális munkára; így Kolosnéma gőzhajókon, Kürt távírdai munkáknál, Ószőny és Perbete vasúti munkáknál, Neszmély és Almás kőbányákban, Bánhida és Galla kőszénbányában értékesíti munkásfőlségét.

A kivándorlás e vármegyéből még kisarányú. A csallóközi és udvardi járást nem érintette; a gesztesiben megindult (Szend, Tárkány, Bana); de a

Munkás-
viszonyok.

Munkásjóléti
intézmények.

tataiban, honnan már 15 évvel ezelőtt többen Szlavóniába telepedtek (Szomorrol), különösen a bakonyvidéki községekből már nagyobb arányt öltött.

A munkásjóléti intézmények a vármegye területén még nem eléggé terjedtek el. Az országos munkás- és cselédsegélypénztárnál még a nagyobb uradalmak közül is kevesen biztosítják munkásaikat. A balesetek száma 1903-ban 161-re rúgott; ebből súlyos és halálos 155 volt. Viszont az itteni földművelő nép már átérzte a társulásban rejlő erőt és Komárom vármegye 90 községéből immár 40 községben van a nép takarékosági hajlamát előmozdító és hiteligenyeit gyorsan és olcsón kielégítő hitelszövetkezet. Ezekből 33 az országos központi hitelszövetkezet kötelékében áll; 7 pedig önálló alapítás. Legtöbb hitelszövetkezet van a tatai járásban; ennek 23 községéből már 17 községben van szövetkezet (3—3 község t. i. körzette egyesülve alapított szövetkezetet). Egyéb szövetkezet 10 van a vármegyében és pedig: fogyasztási és értékesítési szövetkezet 6 (Gúta, Nagymegyer, Naszvad, Kürt, Ogyalla, Kishér; tejszövetkezet 2 (Nemesócsa, Perbete; az ácsi megszűnt); pinczeszövetkezet 1 (Ászár) és gabonarakatárszövetkezet 1 (Szák). Különösen ki kell emelnünk a komáromvármegyei gazdasági egyesület kebelében, Baranyay Géza nagybirtokos buzgólkodásával, 1904-ben keletkezett szövetkezeti középpontot, mely a vármegyei szövetkezetek működését nagyban elősegíti és helyesen irányítja.

Szakoktatás.

A gazdasági szakoktatásnak a vármegyében közel másfélszázados multja van. A gróf Esterházy Miklóstól Tatán 1765-ben alapított és a piaristák vezetésére bízott lovagiskolában a gazdasági tudományt is előadták. A gazdasági szakoktatás ügyét jelenleg két állami és egy magánintézet szolgálja a vármegyében. Az 1898-ban alapított és 1900-ban megnyílt Komáromi állami földműves-iskola célja kisbirtokosokat okszerű gazdálkodásra tanítani és nagyobb birtokosok részére felügyelő munkavezetőket nevelni. Tanfolyama két évre terjed, tantestülete 5 tagból áll. Az iskolának a gyakorlati oktatás céljaira 272 holdas gazdasága s megfelelő élő és holt instrukciója van. A tanulók száma a megnyitás évében 15, 1904-ben már 32 volt. Az iskolán, 8 heti időtartamon át, téli tanfolyam is áll fenn, melyre 20 földműves ifjút vesznek föl, kik az intézetben ingyenes ellátásban részesülnek. Ezen a tanfolyamon a házi ipar tanítására is nagy gondot fordítanak. — A kishéri állami tejműködés-képző iskola 1902-ben nyílt meg; célja tejgazdaságok számára előmunkásokat, tejkezelőket és vajmestereket nevelni. Az iskola felügyeletével a kishéri birtok igazgatósága van megbízva. Tanfolyama egy évre terjed, a tanulók ingyenes ellátásban részesülnek, számuk 8. A tatai szőlőműködés-képző iskolát, megfelelő államsegéllyel, a vármegyei gazdasági egyesület tartja fenn, vezetője a gazdasági egyesület titkára. A házi ipar egyes ágazataiban (kosárfonás, seprőkötés, stb.) a növendékek itt is oktatást nyernek.

Gyakorlati példaadással szolgál vidéke kiscgazdáinak, az államtól alapított mintaparasztgazdaság Nagymegyerén, az iskolakötelezettségen átesett mindkét nembeli serdültebb paraszt-ifjúság részére. A gazdasági ismétlő-tanfolyamot pedig a vármegye legtöbb községében megtartják.

Tágabb körű gyakorlati gazda-képzés ügyét szolgálja még a vármegyében a két állami ménésbirtok: Bábolna és Kishér, mely birtokokra évenként gazdasági egyesületek és tanintézetek, sőt külföldi testületek is társas kirándulásokat szoktak rendezni az ottani állatosztályok és üzemberendezés szemléleti tanulmányozására. Végül elismeréssel kell megemlékezni a vármegye gazdaközönségének a gazdasági tudományok előmozdítására irányuló gazdatársadalmi tevékenységéről. Az országos növénytermelési kísérleti állomás különféle kísérleteit az itteni gazdák nagy ügyszeretettel támogatják.

Gazdasági
egyesület.

Komárom vármegye gazdasági egyesülete 1869-ben alakult s 1883-ban újrászervezték; 1898-ban az egyesület igazgató-választmányát, vármegyei szabályrendelet alapján, a vármegyei mezőgazdasági bizottság teendőinek ellátásával is megbízták. Az egyesület elismerésre méltó tevékenységet fejt ki. Három különálló, de az egyesülettel szoros kapcsolatba hozott szakosztálya van: a méhészeti, a szövetkezeti és 1906 óta az állattenyésztési, melyeknek működési irányát már nevük jelzi. Az egyesület a községi gazdakörök alakítását is előmozdítja. Eddigél 15 községben keletkezett gazdakör; ezek a tagok részére gépek, vetőmag, erőtakarmány, műtrágya és egyéb gazdasági szükségletek beszerzésénél segédkeznek.

A vármegyei hatóság a mezőgazdasági érdekeket állandóan figyelmére méltatja, miről a mezőgazdaság egyes ágazataira vonatkozó szabályrendeletei tesznek tanúságot. A földművelés tárgyában kiadott szabályrendeletei: a hernyók és kártékony rovarok irtásáról; a szerbtövis irtásáról; a birtok-határ megjelöléséről; a kerti rendtartásról; faiskolák felállításáról; — az állattenyésztés és állategészségügy érdekében: a tenyész-állatok megvizsgálásáról; ebtartásról; húsvágásról; baromfiak fertőző betegségeiről; a szarvasmarha-, sertés- és juhtenyésztésről; a pásztorokról; körállatorvosi állásokról; — a szőlőművelés érdekében: szőlőhegyi rendszabályok; a fillokszéra, peronospora és blackrot elleni védekezésről; a borellenőrző bizottságok szervezéséről, stb.

* * *

Az alábbiakban adjuk az egyes vidékek nagyobb gazdaságai egy részének leírását. Nagyobb gazdaságok.

Baranyay Géza gazdasága Kurtakeszin. Összterület 2350 m. h. Ebből kert és beltelek 24, szántóföld 1500, kaszáló 300, legelő 300, erdő 200 és szőlő 18 m. h. A gazdasági és üzemrendszer négyes vetőforgó. Dohány 25 k. holdon. Lóállomány 20 angol félvér, marhaállomány 210, ezek közül 86 jármos ökör, 68 gulyabeli, és 52 tehén, nyugati faj. Merino-juhtenyésztés, állomány 1200 darab. Sertésenyésztés kicsiben, kisjenői faj. Tejtermelés napi 350 liter, Komárom számára. Méhészet: 120 család, Dzierzon- és Mayer-kaptárakkal, Németország számára. A szőlőtelepen túlnyomó a rizling és a burgundi. Gyümölcstermelés 8 m. holdon, vegyes gyümölcs. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámárak férfiaknál 80—240 fil., nőknél 80—160 fil. Az átlagos földhasznóbér e vidéken 20 kor.

Bathó Bálint örököszei birtoka Csúzon. Összterület 586 k. h. Ebből kert és beltelek $4\frac{1}{4}$, szántóföld 482, kaszáló 20, legelő $28\frac{1}{4}$, erdő $40\frac{1}{2}$, szőlő 1, használatatlan $10\frac{1}{2}$ k. h. A gazdasági és üzemrendszer nyolczas, hatos és négyes vetőforgó. Lóállomány 15 félvér, marhaállomány 92 darab, ebből ígás 44, gulyabeli 21, tehén 11, hizlalás 16 darabban és egy bika, faj: simmenthali. Merino-juhtenyésztés 388 drb., mangalicza-sertésenyésztés 35 drb. A munkaerőt helyben szerzi, napszámárak férfiaknál 80—200 fillér, nőknél 80—120 fillér. Az átlagos földhasznóbér e vidéken m. holdankint 16—20 korona.

Özv. Burány Jánosné birtoka Vért puszán. Ide tartozik a kavai birtokrész is. Összterület 590 m. h. Ebből kert és beltelek 10, kaszáló 40, szőlő 8 m. h., a többi pedig szántó. A gazdasági és üzemrendszer négyes vetőforgó. Különleges termelési ág a spárga, mely két kat. holdon termeltetik és Bécs és Budapest piacaira kerül. Kiváló minőségű dohány, 16 kat. holdon, mely az itteni Pyber-félével együtt az egész körzetben a legszebb és a legmagasabb árban fizettetik. Lóállomány 9 arab. Marhaállomány 72 drb. nyugati faj, a jármos ökrök kétharmada erdélyi faj. A hg. Pálffy-féle hitbizomány, Pyber Valéria és Baranyay Géza birtokosokkal együtt 130 kat. holdnyi tőgazdaság, ponty- és süllő-tenyésztéssel, melyet a tatai Eszterházy-uradalom bérel. A szőlőtelepen a kadarka, az olasz rizling, oportó, kövidinka és egyéb csemegefajok vannak leginkább képviselve. Gyümölcskertészet kb. 1200 különféle nemes gyümölcsfával. A munkaerőt helyben és a környéken szerzi. Napszámárak férfiaknál 80—180 fil., nőknél 60—160 fil. Az átlagos földhasznóbér e vidéken m. holdanként 14—18 kor.

Darányi Ignác gazdasága Duna-Újfalun. A birtok Dunaujfalu és Keszegfalva határában van. Összes területe 2654 kat. hold. Azelőtt a gróf Nádasdy Ferenczé volt. Ezen kívül Pest és Fejérvármegyében van körülbelül 2000 holdnyi birtoka. Kert és beltelek 14 hold; szántóföld $1547\frac{1}{4}$ hold; kaszáló $492\frac{1}{2}$; legelő $314\frac{1}{2}$; erdő $59\frac{1}{2}$; szőlő $16\frac{1}{2}$; nádas 51; használatatlan 159 hold. A birtokon szabad gazdálkodás folyik. Főként gabonát és takarmányt termel; különleges termény a repce kb. 50 holdon. Lóállomány összesen 26 drb.: ígás 17, muraközi kanca; urasági és tiszti kocsiló 9 drb, magas angol vérű; mén 1 drb. Shyre, importált angol hidegvérű, neve Minotaurus. Szarvasmarhaállomány 560 drb, jármos ökör 112 drb, magyar és nyugati faj; tehén 100 drb, bonyhádi, simmenthali; tinó 165 drb, üsző 80 drb, gulyabeli 85 drb, mind nyugati; 3 tenyészbika, simmenthali faj. Juh összesen 610 drb van; húsmerinó; s 10 drb rambouillet tenyészkos. Sertés 102 drb, 28 kocza, 4 kan. Tejgazdaság 600 liter; Komáromba szállítják. A halászat bérbe van adva. Erdőiben főleg jegenye, fűz- és akácfa van; a házi és gazdasági szükségletekre használják; 16 holdas szőlőjében fehér bakar, olasz rizling, slankamenka, mustos fehér, borszőlőt és Chasselas, muskatály csemegezőlőket termel. Konyhakertészet eladásra nincs; gyümölcsöt kb. 50 holdon termel, almát, körtét stb. A fiatal gyümölcsös idei (1907. évi) első termését 1000 koronáért adták el. Téglat a maga használatára éget. Két drb 8 lőrejeű gőzcéplőgépe van. A munkaerőt a környékbeli falvakban szerzi. Napszámár férfiaknál 1 kor.-tól 3-ig, nőknél 80 fill.-tól 1-80 fillérig. Földhasznóbér a vidéken kicsiben átlag 30 kor., nagyban 22 kor.

Gróf Esterházy Ferencz birtoka Naszályon. Ide tartozik a billegi, grébicsi és miklőspusztai birtok is. Bérlo: Csetke Béla. Összterület 4000 m. h. Ebből kert és beltelek 30 m. h., kaszáló 400, legelő 400, erdő 60, szőlő 2 m. h. a többi szántó. A bérlo ötös vetőforgóban gazdálkodik. Kereskedelmi magvakat is termel, de csak a saját szükségletére. 240—250 holdon burgonyát termel a saját szeszgyára számára, mely napi hét hl. kontingensre van felszerelve. A lóállomány 50 félvér, szarvasmarha-tenyésztés magyar, továbbá simmenthali és bonyhádi keresztezés. Állomány: 144 magyar jármos ökör, 50 nyugati fajú tehén, 80 gulyabeli magyar tinó, 160 tarka tinó, évi hizlalás 200 drb. Sertésenyésztés: mangalicza,

50 kocza és szaporulata. Tejgazdaság, napi termelés kb. 200 liter, melynek feleslegét helyben adják el. A munkaerőt Mocsáról s Liptó és Trencsén vármegyékből szerzi. Napszámárak: férfiaknál 100—240 fil., nőknél 80—160 fil., az átlagos földhaszonbér e vidéken magyar holdanként 14 kor.

Gróf Esterházy Ferencz kocsai uradalma. Bérlo: Mihályi Ignác. Összterület 5500 m. h. a makkai pusztával együtt, mely gróf Esterházy Miklós Mórícztulajdonosa. Ezenkívül saját birtoka van Kömlődön és Csepen 1800 m. hold. Kert és beltelek 24, kaszáló 360, legelő 900, erdő 27, szőlő 9 m. h., a többi pedig szántó. A gazdasági és üzemszerrendszer négyesvetőforgó. Nagy lótenyésztés Furioso-Nonius keverék, állomány 70 drb. Nagy marhatenyésztés, állomány 500-on felül. Ebből jármos, nagyrészt magyar faj: 250, gulyabeli 300, simmenthali tehén 30 darab, növendékmарha 35, Rambouillette-juhtenyésztés, állomány 2500 darab. Mangalicza sertésenyésztés 250 drb koczával. Méhészet 30 kaptárral. A szőlőtelep leginkább mézes, sárféher, ezerjő- és csemegefajokból áll. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámárak férfiaknál 80—200 fil., nőknél 60—120 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 16 kor. m. holdanként.

Gróf Esterházy Miklós Mórícztulajdonosa. Itteni összterület 1254½ m. h. Ebből kert és beltelek 3½, szántóföld 897, kaszáló 76¼, legelő 155, erdő 83¼, szőlő 100 és használhatatlan 26¼, m. h. Haszonbérbe adva. A gazdasági és üzemszerrendszer hármasetőforgó. Angol telivér lótenyésztés, állomány 70—100 darab és azonkívül 18 igás, muraközi és ardennei keresztezés. Marhaállomány 16 magyar jármos ökör és 240 simmenthali tehén és szaporulata. A napi tejtermelés 100 liter, Kiskőrő piacsa számára. A 100 holdas szőlőtelepen vörös és fehér hazai bor- és csemegefajok. Gazdasági ipar két vízi malom, henger-székekkel; az egyik motorral is be van rendezve. A munkaerőt helyben szerzi, a napszámárak férfiaknál 120—200 fil., nőknél 80—120 fil., az átlagos földhaszonbér e vidéken 12 kor. m. holdanként.

Gróf Esterházy Miklós Mórícztulajdonosa. melyhez az Ászár, Bokod, Császár, Gesztés, Kethely, Nagyigmánd, Oroszlány, Szák és Szend községek határában fekvő birtokrészek tartoznak. Összterület e vármegyében 25.493 k. h. Ebből kert 36, kaszáló 1058, legelő 1514, erdő 15.327, szőlő 58, nádas 110, adómentes 282 k. h. és a többi 7108 k. h. szántóföld. A tulajdonos négyes rendszerű váltógazdaságot folytat. Angol félvér lótenyésztés. Van itt egy angol telivérmen, két pónimén, nyolcz igás, 75 ménesbéli és ebben 22 anyakancza. Szarvasmarhatenyésztés megszűnt. Az igásokrók pótlására magyar tinók vásároltatnak évenként, melyekből a selejtesek — évenként kb. 30 db. — meghizlalva eladatnak. Állandó létszám kb. 150 db, melyek gulyán neveltetnek. Erdészeti üzem: 100 éves ferdá, termékek: tűzi-, épület- és szerszámfa. Az erdő Pusztá-Majkon és a császári síkföldön házi kezelésben van. A borászat kizárólag jó fajtájú borszőlőkre terjed ki. A gazdaság ipart két kőre járó vizimalom képviseli. A munkaerőt a vidékről szerzi. Napszámárak: férfiaknál 100—200 fil., nőknél 80—150 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként kb. 15 kor.

Gróf Esterházy Mórícztulajdonosa örökösai uradalma. Dadon. Ide tartoznak a kecskédi és környei részek is. Bérlo Szántó Lajos. Összterület 5000 m. h. Ebből kert és beltelek 52, szántóföld 3700, kaszáló 400, legelő 900 és erdő 25 m. h. A gazdasági és üzemszerrendszer négyesvetőforgó. Kereskedelmi magvakat is termel, nevezetesen lóherét 150, és baltacsimet is 150 m. holdon. Burgonyatermelés 250 m. holdon, a burgonyakeményítő gyárak és a budapesti piac számára. Lóállomány 30 angol félvér, marhaállomány 760 db, ebből igás 250, tinó, melynek fele magyar, fele pedig bonyhádi faj: 300, és 10 tehén. Ezenkívül hizlalás alatt áll 200 darab. Rambouillette-keresztelésű juhtenyésztés, állomány 3000, mangalicza sertésenyésztés 1000 darab. A munkaerőt a vidékről szerzi. Napszámárak férfiaknál 180—300 fil., nőknél 80—200 fil. Az átlagos földhaszonbér ezen a vidéken 15—18 kor. m. holdanként.

Fejérváry Géza uradalma Nagykeszin. Ide tartoznak még a nemesőcsai és ekeli birtokok is. Összterület 3400 m. h. Ebből kert és beltelek 23, kaszáló 400, legelő 160, erdő 35 m. h., szőlő Somlyón 18, Ekelén 4 k. h., nádas 36 k. h., melynek termékeit a pozsonyi nádgyárban értékesíti. A tulajdonos okszerű szabad gazdálkodást folytat. Van cukorrépa-termelés 150 m. holdon az ácsi, és len 50 m. holdon a tanyai gyár számára. Lóállomány 24 vegyes faj, marhaállomány kb. 400, ebből jármos ökör 160, gulyabeli 180, tehén 60, bika 5, simmenthali keverék. Juhállomány 800 rambouillette, húskosokkal keresztezve, sertésállomány 500 szalontai kondor. A tejgazdaság napi 350 liter tejt részben borju-nevelésre használják fel és csak a fenmaradót értékesítik. Az ekeli szőlőben leginkább csemegezőlőt termel. A munkaerőt helyben és Felsőmagyarországon szerzi. Napszámárak férfiaknál 80—240 fil., nőknél 70—160 fil.

Gróf Gyürky Viktorné uradalma Ószőnyben. Ide tartoznak még az izsai, neszmélyi és a komáromi határhelyi birtokok. Összterület e vármegyében 7200 m. h. Ebből kert és beltelek 20¼, szántó 5919, kaszáló 253, legelő 1236¼, erdő 701, szőlő 25, nádas és használhatatlan, melynek legnagyobb részét azonban a Duna teszi, 963 k. h. A birtokot nagyrészt hatos vetőförgőben kezelik. Különleges termelési ágként a cukorrépa szerepel, az ácsi gyár számára, 250 m. holdon. A lótenyésztés félvér angol, és lipiczai-arabs keverék, a ménes 50 darabból áll, 16 anyakanczával. Jármos ökör 260 magyar faj. A tenyésztés telivér és félvér simmenthali és inthali, de van 160 darabból álló fehér gulya is. A tehénállomány 125 és annak szaporulata. Evenként 70—80 darab kerül hizlalásra. Merino-juhtenyésztés, állomány 6000 drb. Van tejgazdaság, mely napi 700 litert produkál Budapest és Komárom számára. Az erdészet nagyobb része 25 éves akácös, termékei: szerszámfa. A szőlő főfajai az ezerjő, mézes fehér, piros dinka, rizling, szlankamenka, nagy burgundi. Van gyümölcs-termelés is, kb. 600 alma és körtefa. A gyümölcsöt Komáromban értékesítik. A gazdasági ipart téglagyár képviseli. A munkaerőt a vidékről szerzi. Napszámárak férfiaknál 120—260 fil., nőknél 80—180 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 16—20 kor.

BĀBOLNA.

Hadban I.

Hamdani Semry I.

BÁBOLNA.

Kohailan III.

Siglavy V.

BÁBOLNA.

O'Bayan törzsmén.

O'Bayan V.

BÁBOLNA.

Shagya XIV.

Shagya XV.

Hikisch Károly birtoka Izsapon. Ide tartozik még a nagymegyeri rész is. Összterület 935 m. h. Ebből kert és beltelek 20, szántóföld 760, kaszáló 80, erdő 10, szőlő 15, legelő 30, Csilizpaták és csatornák 20 m. h. A birtok egy része hatos vetőforgóban kezeltetik, a többinél a trágyásba jön a takarmány, utána az őszi, azután a kapás és a tavaszi. Lent is termel, 50 holdon, a tanyai gyár számára. Lóállomány 12 drb vegyes. Marhaállomány 130, ebből igás ökör 40, gulyabeli 60 és tehén 30, pinzgaui és simmenthali keresztezés. Napi tejtermelés 100—150 liter között, mely vajnak feldolgozva, a budapesti piacra kerül. A szőlőtelepen főfajok: szlankamenka, fehér bakar, szerémi zöld, olasz rizling, sárga muskotály, furmint, mézes fehér és ezerjő. A munkaerőt a környéken szerzi, a kisegítő munkásokat azonban Felsőmagyarországból. Napszámárok a férfiaknál 60—200 fil., nőknél 80—120 fil. Télen női munkást nem használnak. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 12—14 kor.

Jaross István birtoka Csehin. Összterület 772 k. h. Ebből szántóföld 402, kaszáló 27, erdő 284, szőlő 1 $\frac{1}{4}$ k. h., a többi befásított legelőterület. A gazdasági és üzemrendszer 12-es és hetes vetőforgó. Lóállomány 12 angol félvér és 18 csikó. A marhaállomány műrzhali borzderes, mely 60—70 között változik. Finom posztógyapjas juhtenyésztés, a híres Jaross Károly-féle tenyészetnek a továbbfejlesztésével. Állomány 600. Sertésenyésztés kicsiben. Erdészet 30 éves fordával, termék tűzifa. A munkaerőt helyben szerzi, napszámárok férfiaknál 80—200 fill., nőknél 60—100 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 14 koronától feljebb.

Jaross Vilmos birtoka Koltán. Ide tartoznak még pusztá Károlyhalom és Gyüki is. Összterület 1303 m. h. Ebből kert és beltelek 17, kaszáló és legelő 60, erdő 200, szőlő 18 m. h., a többi szántó. A gazdasági és üzemrendszer négyes és hatos vetőforgó. A gazdaság marhatenyésztésre, tehenésztésre, borjunevelésre, bikanevelésre és tejgazdaságra és marha-hizlalásra van alapítva, a lótenyésztés nagyobb hintós és háttaslovakra. Faj: angol félvér, állomány 16 kanca és 18 csikó. Marhatenyésztés bonyhádi—simmenthali keresztezés, 60 tehén és szaporulata és 56 nyugati és magyar jármos ökör. A tejtermelés napi 120—200 liter, Budapest számára. Az erdészeti üzem 30 éves fordára van osztva, a termékek szerzám- és tűzifa. A szőlőtelepen túlnyomó a szászorszép és a rizling. A gazdasági ipart egy 30 lóerejű benzinmotoros mőmalom képviseli. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámárok férfiaknál 80—240 fil., nőknél 60—130 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként 16—20 kor. és az adók.

Karcsay László birtoka Nagylélen. Összterület 560 m. h. Ebből kert és beltelek 12, kaszáló és legelő 82, erdő 37, szőlő 8, a többi szántó. A tulajdonos okszerű szabadgazdálkodást folytat. Czukorrépát 50 m. holdon termel, a diószegi czukorgyár számára, lent pedig 35 m. holdon, a nagytanyai lengyár számára. Lóállomány 9 félvér. Marhatenyésztés, simmenthali félvér, állomány 24 jármos ökör, 65 gulyabeli, 20 tehén. Juhtenyésztés electoral negretti, állomány 250 anya és szaporulata. Sertésenyésztés mangalicza-faj, állomány 12 kocza és szaporulata. A szőlőtelepen olasz rizling, ezerjő, mézes fehér és csemegefajok. A munkaerőt Gútáról és Aranyosról szerzi. Napszámárok férfiaknál 80—240 fil., nőknél 60—130 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 16 kor. m. holdanként.

Kézdi-Vásárhelyi Imre birtoka Szomoron. Összterület 600 k. h. Ebből kert és beltelek 10 m. h. kaszáló 20, legelő 30, erdő 20, szőlő 2 m. h., a többi szántóföld. A gazdasági és üzemrendszer négyes vetőforgó. Félvér lótenyésztése van, a saját szükségletére. Marhaállománya 20 igásökör, 12 tehén és szaporulata, mindannyi vöröstarka. 200 angol húsjuh. A sertésállomány 12 yorkshirei és berkshirei keresztezésű anyasertés és szaporulata. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámárok: férfiaknál 100—240 fil., nőknél 80—120 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken k. holdanként 28 kor.

A klosterneuburgi ágostonos kanonokrend dunaalmási gazdasága. Ide tartoznak még a neszmélyi, ószónyi és naszályi részek is. Összterület 4000 k. h. Ebből szántóföld 2470, kaszáló 47, erdő 1200, szőlő 36, a többi pedig kert és beltelek, legelő és használatatlan. A gazdasági és üzemrendszer négyes és ötes vetőforgó. Kereskedelmi magvak: luczerna 23 és baltaczim 174 k. holdon. Lóállomány 50 félvér, marhaállomány közel 400 darab, ebből magyar bika 1, simmenthali 4, fehér igás ökör 153, nyugati fajtehen 27, borjú 181, magyar fajú tehén 62. Negretti juhtenyésztés: 2086 darab. Dunai halászat Ószónytól le egész Radványig. A tejgazdaság csak most kezdődött. A szőlőn kívül kb. 60 k. h. gyümölcsös. A gazdasági ipart egy vízi mőmalom képviseli, négy acél- és két kőhengerre. A munkaerőt Neszmélyen szerzik. Napszámárok: férfiaknál 100—200 fil., nőknél 70—120 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként 14 kor.

Kürthy István gazdasága Koltán. Összterület 750 m. h. Ebből kert és beltelek 11, kaszáló és legelő 20, erdő 100, szőlő 2 m. h. a többi pedig szántó. A gazdasági és üzemrendszer hatos vetőforgó. Lóállomány 34; angol félvér tenyésztés. Marhaállomány: jármos ökör 28, igásló 10, tehén 30 és szaporulata, vasmegyei tájfajta, simmenthalival keresztezve. Napi 200 liter tejtermelés Budapest számára. Erdészet 30 éves fordával. 7 holdon vegyes gyümölcs. A munkaerőt helyben szerzi.

Lóránt Leo utódai apáczaszakállasi uradalma. Összterület 3570 m. h. Ebből kert és beltelek 17, kaszáló 70, mesterséges legelő 160, szőlő 2 m. h., a többi szántó. A tulajdonos okszerű szabadgazdálkodást folytat. Lóállomány 55 darab muraközi keverék. Marhaállomány 500, ebből jármos ökör 160, gulyabeli 250, hizlalás alatt 90, az irány nyugati faj. A munkaerőt helyben és a környéken szerzi. Napszámárok férfiaknál 80—160 fil., nőknél 60—120 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 16—24 kor.

Majnik Béla és neje Konkoly-Thege Juliska birtoka Gyallán, Szesélyes pusztán. Összterület 650 m. h. Ebből kert és beltelek 10 m. h., mely nagyrészt fenyves; szántó 490, kaszáló és legelő 140, szőlő 10 m. h. Az üzemrendszer négyes vetőforgó. Dohánytermelés 20 k. holdon. Lóállomány 8 félvér, szarvasmarha-állomány 85 darab, ebből igás 32, a többi tehén és növendékmарha. Faj: magyar és nyugati. Sertésállomány 150 kisjenő. Tejgazdaság napi 120 liter termeléssel, Budapest számára. Méhészet 60 kaptárral. A szőlőben túlnyomó

a rizling és a csemege-szőlő. 600 gyümölcsfa, melyeknek a száma ezerre emeltetik fel. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzi. Napszámárok férfiaknál 120—300 fil., nőknél 70—160 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 20—24 koronára tehető.

Metternich-Sándor hercegasszony uradalma Pusztá-Gyarmaton. Ide tartozik a gyermelyi rész is. Összterület e vármegyében 6200 k. h. Ebből kert és beltelek 53 k. h., szántóföld 1672, kaszáló 28, erdő 4500 és szőlő 17 k. h. A gazdasági és üzemrendszer négyes vetőforgó. Kereskedelmi magként 20 k. holdon bükkönyt termelnek. 180 k. holdon burgonyát és 110 k. holdon tengerit termelnek a hét hl. napi termelésre berendezett szeszgyárak számára. Kiváló lótenyésztés, mely angol félvérre és Percheron-keresztelésre terjed ki. A ménes 180 darabból áll és ebből 38 anyakancza. A marhaállomány magyar és vöröstarka vegyesen, 154 darab, melyből 84 jármos ökör, 70 pedig hizlalás alatt áll. Merino negretti juhtenyésztés, állomány 1100 drb. 580 k. holdnyi vadaskert. Erdészet 60 éves fordával, termékek tűzi-, szerszám- és épületfa. A szőlőtelepen a mézes, olasz rizling, sárfehér és vörös dinka túlnyomó. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzik. Napszámárok férfiaknál 90—280 fil., a nőknél 60—220 fil. Érdekes újtásként felemlítjük, hogy az uradalom a nagyobb és a cséplési munkákat nem napszámban, hanem óraszám fizeti és ez a rendszer itt nagyon jól bevált. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 24 kor. m. holdanként.

Nagy Antal birtoka Nemesócsán. Ide tartozik az ekeli birtok is. Összterület 650 k. h. Ebből kert és beltelek 8, kaszáló 80, legelő 40, erdő 2, szőlő 1 m. h., a többi szántó. A gazdasági és üzemrendszer négyes és hatos vetőforgó. A birtokos 18 k. holdon cukorrépát és 20 k. holdon kendernek való orosz lent termeszt. Lóállomány 6 vegyes, jármos ökör 28, tehén 8 és 25 növendékmarha, magyar faj. 450 darab merino-juh, sertésenyésztés és 25 mangalicza kocza és szaporulata. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámárok: férfiaknál 120—200 fil., nőknél 80—160 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken k. holdanként 20 kor.

A pannonhalmi főapátság füssi gazdasága. Ide tartoznak a kolosnémai, a kis- és nagykeszi birtokrészek is. Összterület 2742 k. h. és a Nagydunából 404 k. h. Kert és beltelek 15½, szántóföld 1050¼, kaszáló 525, legelő 372, erdő 566, szőlő 2, Duna 404, nádas 41¼ és használatlan 146¼ k. h. A gazdasági és üzemrendszer az egyes birtokrészekben a következőleg váltakozik: a füss-némai birtokon egy hármast, két négyes és egy ötös vetőforgó, egyesítve 652 m. holdon. A ronkai tagbirtokon hatos vetőforgó. Kiskeszin szintén hatos, Nagykeszin pedig ötös. Kulcsodon nyolczas vetőforgó, kilenccsel váltakozva, másutt a norfolki négyes vetőforgó. Kereskedelmi magvak bükköny és lóheremag, melyek azonban nem mindig kerülnek eladásra. Len 40 hold körül a tanyai gyár számára. Lótenyésztés angol félvér, az állomány 1 mén, 16 anyakancza és szaporulata továbbá 14 igás ló. Marhatenyésztés berni és bonyhádi. Állomány 2 bika, 70 tehén és szaporulata, 90 jármosökör és 60 hizómarha. Juhtenyésztés merino, rambouillette-kosokkal keresztelve, állomány 1000 darab. Sertésenyésztés mangalicza, melyben azonban még berkshieri vér is van, 50 anyakocza és szaporulata. A napi tejtermelés 200 liter, melynek feléből a közeli piacok számára vaj készül. Erdészet 40 éves fordával, termékek puha hasábfa, épületfa és haszonfa. Gyümölcskertészet is van és pedig a karomi gyümölcsös 7 k. h., a ronkai faiskola egy k. h.-nál nagyobb, a töltésnél szintén egy k. h. faiskola. Túlnyomóan ranette-almák, őszi és téli körte. Évenként kb. 800 kor. értékű kerül eladásra. A munkaerőt helyben szerzik. Napszámárok: férfiaknál 80—160 fil., nőknél 60—100 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken 12 kor.

A pannonhalmi főapátság birtoka Mocsán. Ide tartozik a tömörd-pusztai birtok is. Összterület 3168 m. h. Ebből kert és beltelek 23, kaszáló és legelő 180, erdő 80, szőlő 9 m. h. és a többi szántó. A gazdasági és üzemrendszer nyolczas és tizenkettes vetőforgó. A lóállomány 11 angol félvér. A marhaállomány kb. 550, ebből magyar jármos ökör 140, magyar és félvér simmenthali növendékmarha 400, tehén 10 és egy bika. Juhállomány 1000 drb angol húsjuh. Sertésállomány 100 drb. mangalicza. A szőlőtelepen a rizling és a csemegechasselas fajok dominálnak. A munkaerőt a vidékről szerzik. Napszámárok: férfiaknál 100—200 fil., nőknél 80—160 fil. Az átlagos földhaszonbér 16—20 kor. m. holdanként.

Péterházi Steiner Mihály birtoka. Ide tartozik Ógyalla és a csúzi Péterháza pusztai birtok is. Összterület 1800 m. h. Ebből kert és beltelek 7 m. h., kaszáló 30, erdő 50 m. h., a többi szántó. A tulajdonos okszerű szabadgazdálkodást folytat. Angol félvér lótenyésztés. Állomány 40 darab. 80 vegyes igásökör, 12 nyugati fajú tehén, kb. 100 nyugati fajú növendékmarha. Évenként kb. 70 darab kerül hizlalás alá. 800 darab rambouillette juh. A munkaerőt a vidékről szerzi. Napszámárok férfiaknál 100—200 fil., nőknél 80—140 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként 20 kor.

Posztóczky Károly erdőtagyosi birtoka. Összterület 700 m. h. Ebből kert és beltelek 30, szántó 600, erdő 20, szőlő 4 m. h., a többi kaszáló. A gazdasági és üzemrendszer négyes vetőforgó. A lóállomány 12 drb. félvér, marhaállomány 93 drb, ebből jármos ökör 30, tehén 13 és növendékmarha 50 darab, vöröstarka. A tejtermékből naponta 50—60 liter tejszín és vaj alakban értékesítenek Tatán. A szőlő mellett egy hold fiatal gyümölcsös is van. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámárok: férfiaknál 80—200 fil., nőknél 60—120 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként 24 kor.

Özv. Szokoly Gyuláné birtoka Kistagyoson. Összterület 666 m. h. Ebből kert és beltelek 30 m. h., a többi pedig szántóföld. A gazdasági és üzemrendszer négyes vetőforgó. A lóállomány 10 félvér. A marhaállomány kb. 135, ebből 100 gulyabeli, simmenthali és bonyhádi keresztelés, a többi magyar jármos ökör. Az uradalom istálló mintaszerű berendezésűek. A munkaerőt Környéről szerzi. Napszámárok férfiaknál 120—200 fil., a nőknél 100—140 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken m. holdanként 20—24 kor.

Világhy Gyula birtoka Oszóny, Füzítő pusztán. Összterület 800 m. h. Ebből kert és beltelek 16, kaszáló és legelő 25, szőlő 8 m. h., a többi szántó. A tulajdonos okszerű szabadgazdálkodást folytat. Magtermelés, kereskedelmi magként: lóhere 70 holdon. Cukorrépa az ácsi gyár számára 50 holdon. A lóállomány 20 drb, ezek között három

angol telivér, a többi félvér. Magyar fajú ígás ökrök. Száz félvér simmenthali tehén és szaporulata. Tejtermelés napi 150 liter, egy ószónyi tejkereskedő számára. Szőlőfajok: ezerjő, olasz rizling, mézes, szlankamenka, muscat lunel, kék kadarka, nagy burgundi, oporto és csemegeaszőlő. A munkaerőt a környékről szerzi. Napszámárok férfiaknál 100—240 fil., nőknél 80—160 fil. Az átlagos földhaszonbér e vidéken nem állapítható meg, mert a föld nagyon különféle és m. holdanként 16 és 30 kor. között váltakozik.

ERDÉSZET, VADÁSZAT.

Komárom vármegyében mindazok a fák és cserjék tenyésznek, melyek Közép-Európa felszínén általában honosak. A bükkfa és ezzel egyjelentőségű lombos fanemek aránylag igen nagy területet foglalnak el.

Komárom sz. kir. város területén a nem feltétlen erdőtalajon álló erdő 14·20 kat. hold, mely fanemek szerint: bükk- és más lomberdő. Az erdőterület aránya a Komárom város határát tevő 5282 kat. hold összes földterülethez 0·27%; összes kataszteri tiszta jövedelme 54 korona, melyből egy-egy holdra 5 kor. 36 fillér esik.

Komárom vármegye törvényhatósága területén: véderdő 866·94 kat. hold; futóhomokon álló erdő 2304·92 kat. hold; feltétlen erdőtalajon álló erdő 45673·09; nem feltétlen erdőtalajon álló erdő 10830·24; ezekből fanemek szerint: tölgyerdő 44362·62 kat. hold; bükk- és más lomberdő 14622·77; fenyőerdő 689·80; a vármegye összes földterülete 486·137 kat. hold; összes erdőterülete 59675·19 kat. hold. Erdőterületének évi fatermése 84·816 köbméter. Az erdőterület aránya az összes területhez 12·27%. Az erdők összes kataszteri tiszta jövedelme 154·994 korona; ebből esik egy-egy holdra 3 korona 10 fillér.

Komárom vármegye és Komárom város erdészete a győri kir. erdőfelügyelőség kerületébe van beosztva.

A törvényhatóság összes erdőterületéből az 1879:XXXI. t.-cz. 17. §-a alapján:

1. Komárom sz. kir. városra nézve: törvényhatósági és községi erdő: 14·20 kat. hold.

2. Komárom vármegyére nézve:

Állami erdő	2617·95 kat. hold
Törvényhatósági és községi erdő ..	488·45 » »
Egyházi testületek erdeje	8087·80 » »
Hitbizományi erdő	23094·87 » »
Közbirtokossági erdő	2878·03 » »
Részvénytársulati erdő	1·50 » »

Összesen.... 37168·60 kat. hold.

Az 1879. évi idézett törvény alá nem tartozó terület 22506·57 kat. hold. A vármegye területén levő összes erdőségek fatermése fanem és üzemmód szerint:

Kocsányos és kocsánytalan tölgy, és pedig: szálerdő 7267 hold, 1163 tömörköbméter fatermással; sarjerdő 11·214 hold, 14·758 tkm. fatermással. *Csertölgy*, szálerdő 10·989 hold, 16·758 tkm; sarjerdő 15·385 hold, 19·385 tkm. *Bükk- és gyertyánfa*, szálerdő 5775 hold, 8684 tkm; sarjerdő 5681 hold, 2794 tkm. *Nyírfa*, szálerdő, 61 hold, 49 tkm; sarjerdő 145 hold, 311 tkm. *Füz- és nyárfa*, sarjerdő 206 hold, 360 tkm. *Egerfa*, szálerdő 46 hold, 37 tkm., sarjerdő 822 hold, 1763 tkm. *Kőris-, szil- és juarfa*, sarjerdő 169 hold, 242 tkm. *Ákácza*, sarjerdő 1551 hold, 1967 tkm. *Erdei és fekete fenyőfa*, szálerdő 715 hold, 1297 tkm. fatermással.

Megjegyezzük, hogy az erdőségek II-től V. termőhelyi osztályba tartoznak és hogy a holdankénti átlagfatermés tömököbméterekben 0·80-tól 2·14 között változik.

Az erdőművelési gazdálkodás külterjes. Ehhez képest a természetes úton való felújítást, a fokozatosan mindinkább terjedő mesterséges erdősités mellett, még jelentékeny mérvben alkalmazzák. Egyébként az erdőművelési munkálatok mellőzhetetlen teljesítését, a birtokos közvetlen érdekén kívül, az erdő-törvény is megkívánja, melynek kedvező eredménye Komárom vármegye erdőgazdaságánál máris jelentékeny.

Az erdőhasználatra nézve meg kell különböztetnünk az erdőtörvény megalkotása előtti időt, az azután következőtől. Amabban egész 1848-ig, illetőleg

az úrbéri viszony megszűntéig, az erdők használata igen korlátozott volt, s főleg a legeltetés, makkoltatás útján nyerhető jövedelemre, a nem nagy kivittel szemben, inkább csak a helyi tüzelésre és építkezésre szükséges fa vágatására szorítkozott. A fával való kereskedelem a vízi utak fővonalain is, nem annyira jövedelmet, mint tatárosan letarolt erdők újból való erdősítésének gondját és költségét eredményezte. A mióta azonban az erdők használatát országsszerte ellenőrzik: csakis a tartamosság elve és oly gazdasági üzem szerint kezelhetők az erdők, a mint azt a törvény előírja. Ma már csak azoknak az erdőknek a fennmaradása kétes, a melyek egyes kisebb magánbirtokok kezén vannak, s talajuk másnemű gazdasági művelésre is állandóan alkalmas.

Az erdőgazdaságra befolyással levő csapadékmennyiség a komáromi észlelési helynél több évi észlelési átlagban 485 mm. A maximális léghőmérsék 32·7; minimális 14·5; átlagos 10 Celsius fokot tesz.

A törvényhatóság erdőségei a nyugati csoportba tartoznak, s *magassági viszonyaik* ezek: Az összes erdőterület 80%-a középhegységen (200—600 méter magasságban) tenyészik és 47751·51 kat. holdra rúg. Síkságra, dombos vidékre és előhegységre (200 méter magasságig) az összes erdőterület 20%-a jut és ez 11937·88 kat. hold.

Komárom vármegyénél az erdőművelési és kezelési költségek, melyek a kataszteri tiszta jövedelem kiszámításánál, az erdők bruttójövedelméből levonattak, legalsó és legmagasabb tétele, évenként és holdanként, minden holdra számítva 8 fillértől 34 fillérig, az erdészeti személyzet fizetésénekelegalsó és legmagasabb tétele pedig, ugyancsak évenként és holdanként számítva, 2 kor. 10 fillértől, 3 kor. 28 fillérig változik.

Állatnemek szerint átszámítva, esik Komárom vármegyében az összes 59689·39 kat. hold területű erdőre, valamint az 53·042 kat. hold legelőre szarvasmarha 44·860; ló 25·730; szamár és öszvér 585; sertés 39·497; juh és birka 60·317; kecske 803; összesen 171·822 állat. Átszámított marhaállomány összesen 71·354. Egy kat. holdra esik tehát 1·35 darab marha.

Habár a faárak nagyon változóak, a középárat, a hivatalos statisztika, Komárom városára nézve, ekként mutatja ki. Egy ürköbméter tüzi fenyőhasábfa piaci ára 5 koronától 6 K 30 f.; a cser- vagy nyír tüzi hasábfa 7 K 30 f.-tól 8 K 30 f.; a bükk vagy gyertyán tüzi hasábfa 7 K 30 f.-tól 8 K 10 f.; a tölgy, kőris, juhar, szil tüzi hasábfa 5 K 4 f.-tól 6 K 40 f.; a lágylomblevelű tüzi hasábfa 4 K-tól 6 K; egy tömörköbméter gömbölyű épületi és műszer fenyőfa 18 K-tól 28 K; egy tkm. tölgy, kőris, szil vagy juhar, gömbölyű épületi és műszerfa 32 K-tól 36 K; egy tkm. bükk, gömbölyű épületi és műszerfa 24 K-tól 30 K; egy tkm. fűrészelt fenyőfaárú 30 K-tól 44 K; egy tkm. tölgy, kőris, szil vagy juhar, fűrészelt faárú 64 K-tól 90 K-ig; egy tkm. fűrészelt bükk faárú 48 K-tól 60 K-ig változik.

Komárom vármegyében az erdőgazdaság értékesítésére nagyfontosságú tényező a közlekedési viszonyok szerfölött kedvező volta. A vármegyét átszeli a m. kir. államvasutak budapest—győr—bécsi fővonala, melybe Újszónynél a déli vasút komárom—székesfehérvári vonala, Almás-Füzitónél az esztergomi h. é. vasút torkollik. Ezenkívül metszi a vármegye északkeleti részét a m. kir. államvasutak budapest—pozsony—bécsi fővonala is. A közlekedés természetes főerei, a folyóvizek, víziutak. A Duna mintegy 60 km. hosszúságban hasítja a vármagyét nyugatkeleti irányban s Komáromnál magába veszi az érsekújvári, vagy Kisdunát, mely Gútától kezdve, a hol a Vág ömlik bele, a Vág-Duna nevet viseli. Közvetlenül Komárom városa fölött ömlik a Dunába a Nyitra folyó; ez ismét a Zsitvát veszi magába, melynek egyik ága azonban közvetlenül a Dunába ömlik.

A vármegye területén levő 59.675·19 kat. hold erdőterület, járások szerint így oszlik meg:

1. A *tatai járásban*, talajminőség szerint, véderdő 856·94; futóhomokon álló erdő 714·00; feltétlen erdőtalajon álló erdő 30·010·11; nem feltétlen erdőtalajon álló erdő 3723·48; összesen 35·304·53 kat. hold. Fanemek szerint: tölgyerdő 29·222·64; bükk- és más lomberdő 5803·89; fenyőerdő 278·00 k. h. az 1879: XXXI. t.-cz. 17. §-a alá tartozó összes erdőterület 22·479·93; a 17. §. alá nem tartozó erdő 12·827·60; az erdőbirtokokhoz tartozó egyéb termékeny terület 176·15; terméketlen terület 261·53 k. h.

2. A *gesztesi járásban*, talajminőség szerint : véderdő 10·00 ; futóhomokon álló erdő 1485·62 ; feltétlen erdőtalajon álló erdő 10·520·99 ; nem feltétlen erdőtalajon álló erdő 2480·86 ; összesen 14·497·47 k. h. Fanemek szerint : tölgyerdő 10 815·45 ; bükk- és más lomberdő 3326·02 ; fenyőerdő 356·00 ; az 1879. évi XXXI. t.-cz. 17. §-a alá tartozó összes erdőterület 9779·97 ; a 17. §. alá nem tartozó erdő 4717·50 ; az erdőbirtokhoz tartozó egyéb termékeny terület 127·88 ; terméketlen terület 97·31 k. h.

3. A *csallóközi járásban*, talajminőség szerint : feltétlen erdőtalajon álló erdő 1530·93 ; nem feltétlen erdőtalajon álló erdő 1238·78 ; összesen 2769·77 k. h. Fanemek szerint : tölgyerdő 75·00 ; bükk- és más lomberdő 2694·77 k. h. ; az 1879 : XXXI. t.-cz. 17. §-a alá tartozó összes erdőterület 978·97 ; a 17. §. alá nem tartozó erdő 1790·80 ; az erdőbirtokhoz tartozó egyéb termékeny terület 0·30 ; terméketlen terület 0·70 k. h.

4. Az *udvardi járásban*, talajminőség szerint : futóhomokon álló erdő 105·30 ; feltétlen erdőtalajon álló erdő 3611·00 ; nem feltétlen erdőtalajon álló erdő 3387·12 ; összesen 7103·42 k. h. Fanemek szerint : tölgyerdő 4249·53 ; bükk- és más lomberdő 2798·09 ; fenyőerdő 55·80 k. h. ; az 1879 : XXXI. t.-cz. 17. §-a alá tartozó összes erdőterület 3929·75 ; a 17. §. alá nem tartozó erdő 3173·67 ; az erdőbirtokhoz tartozó egyéb termékeny terület 23·24 ; terméketlen terület 81·69 k. h.

Ama községek száma, melyeknek határterületén erdő terül el, és melyeknek határában erdő nem fekszik, az erdőterület nagysága, a szolgalmak fennállása és a tulajdonos jogi minősége szerint csoportosítva, a következő : A vármegyében 93 község van ; ezeknek a területén 80 községnél van erdő, 13 községnél nincs erdő. 5001-től 10·000 kat. holdig terjedő erdő 1 község határán van. 1001-től 5000 holdig terjedő erdő 17 község határán ; 1-től 1000 k. h.-ig terjedő erdő 4 község határán. Ezek közül állami erdő 3 község határában ; községi 6 község határában ; egyházi testületek tulajdona 18 község határában ; hitbizományi erdő 18 község határában ; közbirtokossági erdő 16 község határában ; részvénytársulati erdő 1 község határában ; az 1879. évi XXXI. t.-cz. 17. §-a alá tartozó erdő 46 község határában van, magántulajdont képező erdő pedig 52 község határában.

A kimutatott erdőterületekből rendszeres üzemtervek szerint kezelnek 63 erdőbirtokot 26137·56 k. holdon. Ebből az erdőbirtokból a tulajdonos jogi minősége szerint állami 2617·64 k. h. ; törvényhatósági és községi erdő 60·66 k. h. ; egyházi testületek és személyeké 7902·23 k. h. ; hitbizományi 12621·14 k. h. ; közbirtokossági 2866·83 k. h. Az erdőtörvény 17. §-a alá tartozó összes erdő 26068·50 k. h. ; a 17. §. alá nem tartozó magánerdő 69·06 k. h. Van ezenkívül jóváhagyott ideigl. gazdasági tervek szerint kezelt erdőterület 11, mely 13249·76 k. holdat tesz. Ezekből törvényhatósági és községi erdő 4·62 k. h. ; egyházi 4·92 k. h. ; hitbizományi 12819·62 k. h. ; közbirtokossági 420·60 ; az erdőtörvény 17. §-a alá tartozó összes erdő 13249·76 k. h.

Az erdőtörvény 23. §-a alapján a győri m. kir. erdőfelügyelőséghez beosztott Komárom vármegye területén az állami erdőknél egy hivatalból kinevezett erdőtiszt gyakorolja a felügyeletet. Van ezen kívül a vármegye területén alkalmazva az egyházi jellegű erdőknél 2, a hitbizományiaknál 12, a törvény 17. §-a alá nem tartozó erdőknél 2 erdőtiszt. A felesketett erdőtisztek száma összesen 17. A felesketett erdőőrök száma az állami erdőknél nyolcz, a törvényhatósági és községi erdőknél kettő, egyházi területek erdeinél 18, hitbizományi erdőknél 53, közbirtokossági erdőknél 11, összesen 92. A 17. §. alá nem tartozó erdőknél 53 erdőőr.

A vármegye területén két 10·000 holdon felüli erdőbirtokos van. 5000 holdon felüli erdőbirtokos egy, 1000 holdon felüli erdőbirtokos négy.

Komárom vármegyében az utolsó évben terítékre került 189 szarvas, 115 dämvad, 101 őz, 78 vaddisznó, 9309 mezei nyúl, 23 üregi nyúl, 1 császármadár, 485 fáczán, 6779 fogoly, 2911 fürj, 145 haris, 162 vadlúd, 1157 vadkacsa, 186 szárcsa, 422 tüzök és darú, 217 vadgalamb, 80 rigó, 143 különféle szárnyas, összesen tehát 22·838 darab. Ezenkívül 11 borz, 9 vidra, 11 vadmacska, 355 róka, 21 nyest, 125 görény, 202 menyét, 118 különféle emlős, 131 sas és keselyű, 1113 sólyom, kánya, ölyv és vércse, 306 bagoly, 5871 varjú és szarka, 192 különféle szárnyas, 378 kóbor eb és macska. Összesen tehát 8843 darab.

IPAR, KERESKEDELEM, KÖZLEKEDÉS, BÁNYÁSZAT.

Komárom vármegye az elmúlt évszázadokban, az ország közgazdasági életében jelentékeny szerepet játszott. Vízi útjai, a Duna folyam, továbbá a Vág és a Nyitra, tutajozásra alkalmasak lévén, a vármegyében a fa- és gabonakereskedelem virágzó kereseti forrás volt. A kereskedelem mellett Komárom városának ipara is jelentékeny fejlettséget ért el a XVII. és XVIII. századokban; később azonban a komáromi erődkörül lefolyt harcok a város nyugalmát megzavarták és ipara hanyatlásnak indult.

Az 1775-iki állapot.

Komárom régi iparát az 1775-iki népszámlálás adataiból olvashatjuk ki. A városnak ekkor 9745 lakosa volt, a kik közül 1051-en mesterséggel foglalkoztak, vagyis 11%. Ezek között volt: 504 mester mellett 419 segéd és 128 inas. Iparágak szerint: 58 csizmadia, 23 fazekas, 19 molnár, 32 szücs, 27 magyar szabó, 10 német szabó, 15 tót varga, 12 német varga, 19 takács, 29 asztalos, 9 szűrszabó, 26 kertész, 9 mészáros, 11 gombkötő, 2 tűcsináló, 2 zubbonycsináló mester, 1 kapocscsináló, 5 csapó mester, 3 harisnyakötő.

A czéhek.

A czéh-rendszer idejében a czéhek székhelye Révkomárom, Tata, Nagymegyer és Érsekújvár volt, mely város ez időben szintén Komárom vármegyéhez tartozott.

Mint a czéhlevelekből, melyek Komárom vármegye levéltárában őriztetnek, láthatjuk, a czéh-rendszer a czéh tagjainak magánéletére is nagy erkölcsi befolyást gyakorolt. Erre nézve a komáromvármegyei czéhlevelek nagyon érdekes fölvilágosításokat adnak. Egész külön világot teremtettek maguknak a czéhek, s ebben megvolt az a szerencsájük, hogy maguk szabhatták meg, kit vesznek föl a becsületes iparos mesterek sorába. Tisztességes, előéletű, becsületes, szorgalmas, hazafias és vallásos embereknek volt jussuk csak a czéhbe való föl vételre. S a ki ez erények útjáról letért, azt bizony könnyen és gyorsan kirekesztették a czéhből. Előbb azonban büntetéseként ment át. A pénzbüntetések a czéh ládájába kerültek, sőt gyakran vallási czélra fordították; így leggyakoribb volt, hogy a Szt-András templomnak kellett 1 font viaszt adományozni és misét mondatni. A czéh tagjai közt való szoros összetartozás érzetének kifejlesztésére is nagy gondot fordítottak, így pl. a tatai szabó czéh czéhlevelében a következőket találjuk: Ha valaki önálló mester akart lenni, a többi feltétel között 2 évig inas tartozott lenni valamely czéh mesternél; ha azonban a czéhhez tartozó mester leányát vagy özvegyét vette feleségül, egy évet az inaskodásból elengedtek neki. A tatai fazekas czéh tagja lehetett, a ki a czéhhez tartozó mester katolikus özvegyét vagy leányát elvette. Hasonló intencziójú szabálya volt a komáromi gombkötő czéhnek az, hogy a felszabaduló, ha nem tudta megcsinálni a remekművet (egy ruhára való színes rózsás vagy völgyes gombfelszerelés), a büntetése 25 font viasz volt, melynek felét elengedték, ha a czéh valamelyik tagjának családjából nősült. A főczéh mesterek a város és a vármegye földesurai voltak. A Mária Terézia-féle 1745-iki diploma előtt, mely Komárom városát a sz. kir. városok közé iktatja, a várkapitányok gyakoroltak földesuri jogokat és a czéheket fenyegetéssel arra kényszerítették, hogy a vár kormányzóit főczéh mesterükül ismerjék el. Hildburghausen herczeg, a vár kormányzója 1739-ben karácsonykor Komáromban tartózkodván, a czéheket magá-

hoz hivatta, privilégiumaikat előkérette és a piacon tartott úriszékben azokat, mint a város földesura, jó pénzért megerősítette. A zászlókat a várba vitette, a városi tanácsnak pedig meghagyta, hogy a czéhek dolgaiba ne avatkozzék. Az említett királyi szabadságlevél azonban a czéhek életében kedvezőbb fordulatot idézett elő, mely a czéheket ezentúl a városi hatóságnak rendeli alá. Ezek részéről kevesebb zaklatásnak voltak kitéve mint a katonai fenhatóság alatt a várkormányzók részéről. A czéhek zászlait ekkor a várból a város plébánia templomába, a Szt-András templomba vitték át, és a czéh tagjait kötelezték, hogy az úrnapi körmenetben és egyéb ájtatosságokban a más városokban szokásos mód szerint megjelenjenek. A vármegye levéltárában megőrzött czéhlevelek szerint a következő czéhek nyertek privilégiumot. *Komáromban*: gesztési takácsok (1726), mészárosok (1625), gombkötők (1728), sebészek (1715), serfőzők (1696), csizmadiák (1715). — *Tatán*: szabók (1715), fazekasok (1718), bognárok (1748), molnárok (1714), mészárosok (1767), borbély-sebészek (1715), szücsők (1643), vargák (1650), szíjgyártók (1678), takácsok (VI. Károly alatt), csizmadiák (1714), szabók (1714), német takácsok (1770), kovácsok (1774), kerékgyártók (1774), gombkötők (ismeretlen év), asztalosok (1799), lakatosok (1799), puskamívesek (1799). — *Nagymenyen*: csizmadiák (1681), takácsok (1681). — *Érsekújvárott*: kovácsok (1651).

Mikor a nagyipar a kisipar előtt tért kezdett hódítani, Komárom vármegye kézipara hanyatlásnak indult. Újabban ugyan ismét lendületet vett, de az azért országos nagyiparnak ma sem jelentékeny tényezője. Van ugyan néhány jelentékeny ipartelepe, de ahhoz képest igen kevés, hogy Komárom vármegyét a természet valósággal óriási ipartelep megteremtésére teszi képessé. Vasúti hálózata, vízi útjai elsőrangúak, földje termékeny, a föld belsejében kincsek rejlenek s a nagyipar egyik legfontosabb kelléke, még kitünő köszénbányája is van. A nagyipar fejlesztésének egyik főakadálya Győr város versenye. Győr nagyobb vasúti góczpont, fejlettebb város s így a külföldi iparosokra nagyobb vonzó erővel hat, mint Komárom és a vármegye, melynek ipara leginkább mezőgazdasággal kapcsolatos.

Komárom város és vármegye területén a következő ipartelepek vannak: Ipartelepek.

KOMÁROM SZ. KIR. VÁROS.

Gyár jellege	Gyárak száma	Lőerők száma	Munkások száma
Dunai vízi malom	12	—	—
Faárugyár	1	40	40
Gazd. gépgyár	1	6	10
Gázugyár	1	8	10
Gőzfűrés	3	100	130
Gőzmalom	1	60	15
Hajógyár	1	80	150
Könyvnyomda	5	—	30
Lenfonógyár	1		
Műlakatos-gyár	1	3	10
Selyemfonó	1	30	350
Szikvizgyár	1	2	4
Vágóhid	1	10	6
Vízvezeték	1	32	4

KOMÁROM VÁRMEGYE.

Gyár jellege	Gyárak száma	Lőerők száma	Munkások száma
Agyagedénygyár	1	—	30
Briquettgyár	1	250	200
Burgonyaliszt-gyár	1	—	—
Börgyár	2	32	30
Cserépegető-telep	1	—	20
Czukorgyár	1	340	400
Flanel- és szűrposztógyár	2	42	30
Gazd. szeszgyár	4	59	24
Gépműhely	3	24	70
Gőzfűrés	1	6	10
Gőzmalom	5	284	60
Keményítőgyár	2	640	550
Kőfaragó-telep	2	—	150
Kőbánya	2	—	150
Kőolajfinomító	1	berendezés alatt	
Lenkikészítőgyár	1	25	200
Mészégető-telep	2	—	80
Porcellángyár	1	6	20
Szénbánya	1	1900	3000
Tégलगyár	6	—	220
Vajgyár	1	7	12
Vízimalom	31	—	—

Vas- és fém-
ipar.

A vas- és fémipar Komárom vármegye területén nincs iparteleppel képviselve. Van ugyan Komáromban néhány kisebb műhely, ezek azonban jelentéktelenek. Gépgyár sincs, csak egy nagyobb javítóműhely. Ezenkívül több kisebb gazdasági gépjavító műhely a nagyobb uradalmakban.

A gépgyártás terén az egyedüli jelentékenyebb ipartelep a *Magyar folyam- és tengerhajózási r. t.* hajóműhelye, mely 1898-ban Komáromban a várostól a részvénytársaságnak bérbeadott területen, az Erzsébet-sziget híd alatti részén épült. A műhely a Társaság számára dolgozik; a hajóállomány, (a gőzösök, uszályhajók, kikötőhajók) berendezését végzi, a hajók számára bizonyos géprészeket maga gyárt s az összes javításokat végzi. Átlag 150 munkást foglalkoztat, kiknek évente 150.000 korona bért fizet ki.

Bányászat.

Komárom vármegye tatai járásában vannak a híres vörös márvány-, bazalt- és mészkő-bányák és a *tatai szénbánya*, melynek jóminőségű barnaszene nemcsak hazánkban, hanem Ausztriában is ismeretes, s a melyről külön fejezetben szólunk.

Komárom vármegye keleti részén, a Gerecse hegycsoport nyugati oldalán levő márvány- és mészkőbányák évszázadok óta ismereteseek. *Tardos* és *Héreg* községek határában, az esztergomi érseki uradalmak területén, jó minőségű márványt fejtenek. A bányák bérlei *Áprili testvérek*, esztergomi kőfaragó-cég. A vörös márványon kívül még bazaltot és mészkövet is fejtenek, az utóbbit *Dunaalmás* körül. A mészkő anyaga édesvízi, tömör, kemény mészkő és így kőfaragómunkára nagyon alkalmas. A mészkőbányák tulajdonosa *Barcza* Adolf. Több jel arra mutat, hogy már a rómaiak aknázták ezeket a bányákat. 1850 körül a komáromi vár erősítési munkálataihoz is innen szállították a kőanyagot; később pedig a bécsi császári palotához is, a hol az egész alapzat és lábazat, a magas földszintig, az e vidéken faragott kövekből áll. Hazánk több állami épületéhez a márvány- és mészkőanyagot szintén innen szállították; nevezetesen a budapesti Szt. István templomhoz, az új országházhoz, az esküteri hídhoz, a budai kir. várpalotához és a pénzügyminiszterium palotájához. A Tardos és Dunaalmás vidékén fekvő kőbányákban átlag 200 munkás foglalkozik és a kifejtett márvány- és mészkövek évi termelése 1500—1800 köbméter.

A Vértes hegyek nyúlványaiban sok oly mészkő van, mely nagyon jó meszet szolgáltat. *Felsőgalla* és *Bánhida* vidékén a mészégetés már régóta virágzó kereseti forrás volt. 1903-ban a régi mészégető kemenczék helyébe a körkemenczék lépnek. Az előbb említett évben épült Bánhidán *Svoboda* Gyula mészégető-kemenczéje és Felsőgallán a *Magyar általános kőszénbánya rt.* mészégető telepe. Ez utóbbi, habár leginkább a bányából kiszállított tisztátalan szén okszerű kihasználása és a bányatelep szükségletének fedezésére épült, Komárom vármegye mészsükségletét, a bánhidai mészégető-kemenczével együtt, teljesen fedezi. A mészkövet a felsőgallai trias-kőbányából fejtik és egy 1200 méter hosszú sodronvpályán a mészégető telephez szállítják.

Agyagipar.

Tata vidékén az agyagipar mindenkor virágzott. A czéhben remekmű volt egy rakott pozsonyi kályha. A czéh tagjain kívül Tatán és vidékén senkinek sem volt szabad fazekasmesterséget űzni s vásárra agyagárút hozni. A XVIII. században a tatai fazekasok külön czéhet alkottak. Szabadalmaikat 1718-ban VI. Károly császártól kapták. A komáromi múzeumban számos lelet van a római korból, a mi arra mutat, hogy a megyebeli kitűnő agyagot már a rómaiak, vagy még ősi lakosok is felhasználták. A honfoglalás óta szakadatlanul virágzott az agyagipar. Említést tesz róla Korabinsky 1786-ban, és számos községet felsorol, hol foglalkoznak vele. A XVII. században hazánkban is meghonosul az új, fehér ónmázás fayence-áru gyártása. A mult század első felében már nagyobb gyárak is keletkeznek, így *Tatán* a Schlögel János György gyára, kitől örökségképpen *Pasteiner* Józsefre szállott. Ettől megvette *Fischer* M., kinek fia, Károly, Nobellel egyesülvén, megalakult a mostani *Fischer és Nobel* cég porcellángyára. A tatai fayence-áru nagyon hasonlított a holicsi gyártmányokhoz, úgy hogy csak a védjegy után lehetett azoktól megkülönböztetni.

E gyár mellett az agyagáru-gyártás Tatán mint kisipar is jelentékeny. A tatai ipartestület területén a fazekas-iparosok száma a 40-et meghaladja. A tatatővárosi agyagáruégető mesterek legutóbb szövetkezetbe léptek és állami segélyvel kemenczét építettek, a hol az otthon elkészített agyag-

1. A komáromi takarékpénztár háza. — 2. A komáromvidéki takarékpénztár háza. —
3. A selyemfonógyár. — 4. A hajógyár. — 5. A lenfonógyár.

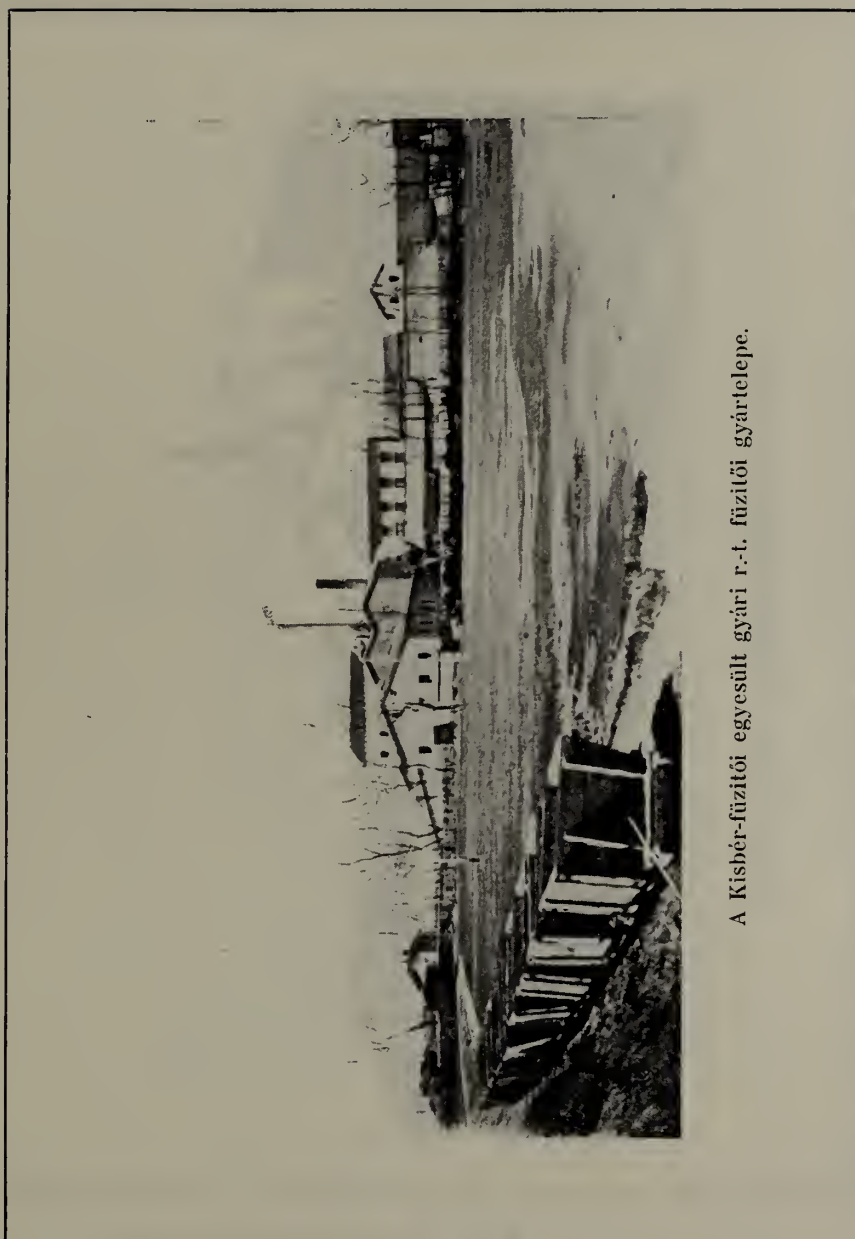

Győr Istvánhazy Ferencz gőztéglyájára Tatabán.

Az ácsi cukorgyár.

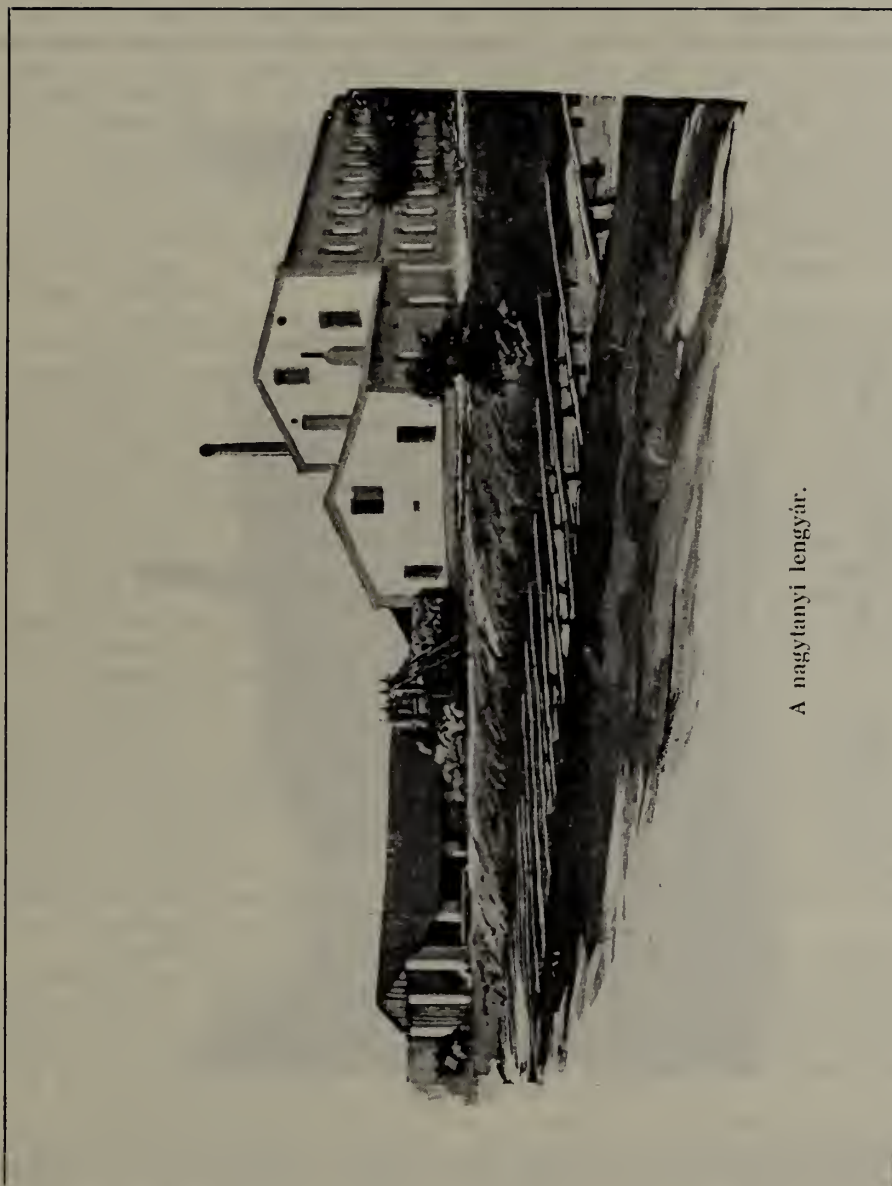

A Kisbér-fűzitő egyesült gyári r.-t. fűzítői gyártelepe.

A Kisbér-füzitói egyesült gyári v.-l. ászáni gyártelepe.

A nagyfanyai lengerár.

A bábolnai burgonyaelészítő- és burgonyalisztgyár.

edényeket kiégetik. A tatai zománczos edények a dunántúli vásárok piacán nagyon keresettek.

A vármegye területén a következő hat téglagyár van: *Kis-Megyerén* Span Lázáré, *Komáromban* a Becsali táglagyár, *Ászáron* Hérics Mártoné, *Kisbéren* és *Bábolnán* a m. kir. ménesbirtoké és *Tatán* gróf Esterházy Ferenczé.

Ezek között a legnagyobb a most említett tatai téglagyár, mely 1896-ban keletkezett és azóta olyannyira bővült, hogy most évi produktuma 15 millió téglá. A telep 5 körkemenzéből áll, mely a bécs—budapesti vasúti vonal mentén elhuzódó 60 holdnyi agyagbánya mellett épült. Az első minőségű bánya-agyagból a körkemenzében sajtolt falburkoló téglákat, piros, sárga és tarka színben, hornyolt, lapos és angol hullámos cserepet, bokázott téglát, talajcsöveket, stb. égetnek. Az itt említett téglagyárakon kívül, van még több kisebb téglá-égető és egy cserepégető, mely a klosterneuburgi apátság tulajdona.

Komárom városában a fa századokon át a kereskedelem főczikke volt. A tutajokon szállított faanyag egy részét az aldunai kereskedők az ország déli részeibe vitték, de nagy részét itt dolgozták fel. A komáromi *hajóácsok* hajdan híresek voltak és most is elég dereglyét, kompot és ladikot építenek és szállítanak mindenfelé.

Az asztalos-ipar is igen híres volt Komáromban. A budapesti piacon azelőtt nagy kelendőségnek örvendtek a komáromi *tulipántos ládák*, melyek még manapság is közismertek. Az asztalos-ipar ma is igen kiterjedt iparág, de a nagy faáru-gyárak versenye már-már a tönk szélére juttatta ezt az ipart, s e súlyos helyzetből csak az újabban elterjedt szövetkezeti eszme szabadította ki. 1903-ban a komáromi asztalosok nagy része megalakította a »*Komáromi faiparosok szövetkezetét*«. Állami segéllyel beszerezték a legmodernebb munkagépeket és felállították Komárom-Újvárosban, a vasúti állomás mögött, az asztalosáru-gyárat. Kétévi fennállása óta igen szép eredményeket értek el. A modern gépekkel felszerelt asztalos-műhely segítségével oly vállalatokba is foghattak, a melyekre eddig a nagyobb gépekkel nem rendelkező szakiparosok nem is gondolhattak. Izlésesen és jó faanyagból készített bútoraikkal kiváló hírnévre tettek szert és sok oly megrendelőt nyertek, a kik eddig Bécsből szereztek be bútorszükségletüket.

Komáromban a tutajokon leszállított faanyagot az ácsok számára jelenleg három gőzfűrész dolgozza fel, azonkívül a vármegye területén még hét gőzfűrész-telep van. Ezek között a legrégebbi és legnagyobb az *őzv. Milch E.-né és Milch N. cég* gőzfűrésztelepe, Komárom-Újvárosban. A telep 1880-ban keletkezett és fióküzlete Kisbéren van. A gőzfűrész-telep nemcsak az ácsok számára dolgoz fel faanyagot, hanem építési vállalatokkal, hidépítéssel és fahajók építésével is foglalkozik. 1892-ben a telep leégett, de újra felépült. A vasúttal iparvágány köti össze. A telepen gőzmalom is van, hogy a gőzfűrész gőzgép-jének felesleges lóerejét kihasználja.

Faipar

A bőrkikészítés Komárom vármegye területén a legrégebbi időktől fogva Tatatóvárosban virágzik, és a bőr feldolgozásával is számos kisiparos foglalkozik. Már az 1775-ki népszámlálás adatai szerint is, 119 komárommegyei lakos a csizmadia-mesterséggel foglalkozott. Legutóbb a tatai lábbeli-készítő iparosok, szövetkezeti alapon, gyárat akartak állítani, a mi azonban a részvételi jegyek hiányos jegyzése következtében meghiúsult.

Bőripar.

Tatatóvárosban két bőrgyár van. A régebbi *Melschmidt* Gyula örökösei bőrgyára, melyben fehér keztyűhöz való glacé-bőrök készülnek; feldolgoznak még szarvas- és szőrmés bőrt. A másik gyár újabb keletű és gőzüzemre csak 1904-ben rendezték be. E gyárban, mely *Leopold* Gyula tulajdona, sima tehénbőrt és borjúbőrt, 1 és 2 zaccos talpbőrt és csizmabőrt készítenek.

Textil-ipar.

A szövő-ipar Komárom vármegye egyik legrégebbi iparága. Az első czéh, mely a vármegye területén megalakult, a takácsok czéhe volt. A XVI. század elején ugyan még csak a pozsonyi czéh fiókja, de 1767-ben már önálló.

Mechanikus erővel dolgozó iparos nagy számmal volt már a múlt század első felében is. A tatai járás vizimalmaiban sok helyen kalló-malmok voltak felállítva, a hol a hajdan oly híres csapómesterek szűrposztóikat gyártották, melyekből tarisznyákat és szűröket készítettek. Ez a mesterség már kihalt; az a néhány munkás, a ki e mesterséghez még ért, *Pollák* Sándor tatai szűrposztógyárában van foglalkoztatva. 1904-ben e gyárat gőzerőre rendezték be. Van

még egy kisebb műhely, mely szintén tarisznya-, pokrócz- és szőnyeggyártással foglalkozik, de ez hanyatlóban van.

Komárom vármegye talaja, különösen a Csallóközben, a lentermelésre nagyon alkalmas levén, a lenipar a múlt század végén ismét fellendült. 1898-ban *Fiedler János*, kinek már Magyarország területén öt és Csehországban egy lengyára volt, a Csallóközben, *Nagyatanyon*, 300.000 korona befektetéssel, lenkikészítő gyárat épített. A lent legnagyobbbrészt Komárom vármegyéből szerzi be. A lent a gyár részére körülbelül 1000 holdnyi területen termesztik.

Fiedler 1905-ben Komáromban *lenfonógyárat* is épített, 200.000 korona költséggel. A két gyárban összesen 650 munkást foglalkoztat.

Az ország öt selyemfonója közül az egyik, a komáromi, 1901-ben épült. A gyár bérelője *Heuckell du Buisson Co.* londoni cég. A gyár 156 orsóval van felszerelve, melyeknek a hajtására 25 HP. gőzgép szolgál. Átlag 300 munkásnőt foglalkoztat, kiknek keresete évenként kb. 100.000 kor. A gyárban évenként 78—80.000 kg. száraz gubó kerül feldolgozás alá, melyből 20.000 kg. nyers selyemfonalat nyernek. A nyers selyemfonál innen az olaszországi, angol és amerikai piacokra kerül.

Malomipar.

A malomipar szintén a tatai járásban van legjobban elterjedve. Itt már a XIII. és XIV. században találunk okleveles említést 18 vízimalomról. Ezek azonban a török világban elpusztultak. A XVIII. század elején már csak 8 vízimalma volt. E század közepén megalakult a molnár-czeh és ekkor Tatán 11 vízimalom volt, 33 kerékre. Jelenleg a vármegyében 31 vízimalom dolgozik és Komáromban 12 dunai malom.

A vízi malmokon kívül van még 5 nagyobb gőzmalom, melyek közül a legrégibb a *m. kir. ménesbirtok gőzmalma Kisbéren*. A többiek: *Vághi Jakab gőzmalma Komáromban*, a *gútai gőzmalom* és *Holczer Adolf gőzmalma Nemesócsán*.

Ezeken kívül a nagyobb uradalmakban kisebb gazdasági gőzmalmok vannak.

Szeszipar.

A szeszipar a vármegye területén 4 gazdasági szeszgyárral és egy pezsgőgyárral van képviselve. A gazdasági szeszgyárak a következők; *Grébics pusztán* gróf Esterházy Ferenczé, bérelő *Csetke Béla*; *Béla pusztán* dr. Löwinger Mór, *Vas pusztán* herczeg Lichtensteiné, bérelő *Auspitz Pál*; és *Gyarmat pusztán* özv. *Metternich* herczegné uradalmán.

A múlt század első felében gróf *Esterházy Tatán* szesz- és sörgyárat épített, mely élesztőgyártással is foglalkozott. Ez utóbbi iparcikk oly nagy hírnévre tett szert, hogy egész Budapestet a tatai gyár látta el. A hetvenes években a gróf a gyárak üzemét beszüntette, mert a kastély átellenében épített gyár sok kellemetlenséget okozott. 1904-ben, ugyanezen a helyen keletkezett a gróf *Esterházy-féle pezsgőgyár*. Az itt francia módszer szerint készült pezsgő, legnagyobbbrészt az uradalomhoz tartozó neszmélyi és somlai szőlők terméséből készül.

Élelmezési ipar.

Az élelmezési iparnak még két gyára van a vármegyében. Mindkettő a *m. kir. ménesbirtoké*. Az egyik a *kisbéri vaj- és sajtgyár*, mely az uradalom tehenészetéből nyert tejből, gőzerőre berendezett gépekkel, vajat és sajtot gyárt, a másikat az uradalom *Bábolnán*, a leégett gőzmalom épületében rendezte be *burgonyaliszt-gyárnak*. Ez hazánkban az első burgonyaliszt-gyár.

Az ácsi cukorgyár a vármegye legnagyobb és legrégibb gyártelepe. Ezt a cukorgyárat a *Patzenhoffer és Berg* cég a múlt század hatvanas éveiben alapította. Répaszükségletét Komárom, Győr és Veszprém vármegyék gazdaságközsége szállítja. Az egyik alapító: *Patzenhoffer*, 1904-ben elhalálozván, a gyár vezetését fiai vették át, azt újjáépítették és megnagyobbították, miáltal üzemképességét megkétszerezték. Jelenleg a gyár hajtóerejét egy 340 HP. gőzgép szolgáltatja. A gyár a budapest—bécsi vonal mentén, Ács község határában épült. Külön iparvágánya van. A campagne alatt 400 munkást foglalkoztat.

Vegyészeti ipar.

A két legrégibb gyár a vármegyében a vegyészeti ipart szolgálja. Ezek az almásfüzitői és az ászári keményítőgyárak. A füzitői gyár 1848-ban épült és eredetileg cukorgyár volt. A 70-es években üzeme megszűnt és a gyárból tűzérkaszárnya lett. A később *Orth János* név alatt ismeretessé vált *János Salvator* főherczeg is ebben a kaszárnnyában állomásozott. 1886-ban a *Brössler*

és társai cég vette meg a kaszárnyát gyári célokra és megalapította a mostani búzakeményítő- és dextrin-gyárat, melyhez 1899-ben még egy burgonyakeményítő-gyárat csatolt. A reá következő évben a cég részvénytársasággá alakult át. 1900-ban a gyár nagy részét tűz pusztította el és jelenleg csak az 1894-ben épült kukoriczakeményítő-gyár és a dextringyár van üzemben.

A *kisbér-füzitői egyesült gyári részvénytársaság* 1900-ban Kisbér mellett, Ászár község területén, egy burgonyakeményítő-, szörp- és szőlőcukor-gyárat alapított, mely ezidőszert a monarchia ily gyárai között a legnagyobb. A két gyárban a foglalkoztatott munkások száma 550; a lóerők száma 640.

A két gyár évenként 400.000 q burgonyát, 52.000 q kukoriczát dolgoz fel. E terményeket majdnem kizárólag a megyebeli gazdaközönségtől szerzik be. A vármegyében évenként 8000 holdat vetnek be burgonyával a gyárak részére.

Almásfüzitőn a keményítő- és dextringyár szomszédságában épült még egy nagy vegyészeti gyár, az amerikai »*Vacuum Oil Company rt.*« nagyarányú ásványolaj- és zsíradéktelepe.

Komárom vármegye háziiparának legjelentékenyebb ága a »*hetényi subrikálás*«. Hetény községben körülbelül huszonöt évvel ezelőtt új és szépen jövedelmező kézimunka-ipar keletkezett, a mely még most is fejlődésben van, s helyesen irányítva és terjesztve, szép jövőt ígér. E háziipar fellendítésében az oroszlanrész Baranyay Géza, komárommegyei nagybirtokost illeti, ki nejével karöltve, már évek hosszú során át fáradozik annak megszilárdításán. Az ő érdeme, hogy ez iparág a szomszédos községekben, Kurtakeszin, Marczellházán és Szentpéteren is elterjedt.

Háziipar.

Hetény faluban régi szokás volt, hogy a leányok udvarlóik zsebkendői, ingujjaik és vászonnadrágszáraik szegélyeit különféle öltésekkel díszítették. Erre különösen felhasználták a régi magyar divatú subrikálást, a mi abból áll, hogy a kelmének a szálait kihúzzák és a keresztszalakat, a melyek ez által szabaddá lesznek, többet összefogva, czérnával sokszorosan körülcavarják és így likacsos minták keletkeznek.

Leleményességük és ügyességük következtében többféle mintát tudtak előállítani, melyeknek különféle népies elnevezést adtak. Ilyenek: apró meszterkés, hamis varrás, hamis búzaszem, búzaszemes koczkás, tyúkláb, egypókos koczkás, négypókos, ablakos koczkás, iksos cipós, stb. Lassanként a hölgyek, de a kereskedők is, a vidéken, különösen Komáromban, női fehérneműre, asztal- és ágyneműre alkalmazták, és mivel nemcsak szép és eredeti, de tartós is, még a szomszédos vármegyékben is alig készül kelengye, a melynél nem volna képviselve.

Akadtt azután a faluban élelmesebb asszony, a ki felkereste a távolabbi városokat is, különösen Budapestet, a hol a hetényi kézimunka általánosan ismert és keresett czikk.

Néhány évvel ezelőtt *Gútán* még nagyon elterjedt háziipar volt a *haj- és halászhálókészítés*. Ezt a két háziiparágat *Haar K. és fiai* gútai cég honosította meg. Mielőtt a gyárakban készült halászhálók a kézi fonást a piacról leszorították, az összes balatonvidéki és dunamenti községeket innen látták el halászhálókkal. A gyári készítmények azonban a kézimunkát kiszorítják és mivel a Haar K. és fiai cég is feloszlik, a gútai halászháló-készítők elvesztik benne árúczikkeik közvetítőjét.

Háziiparként említhető még a *kosárfonás*, mely a dunamenti községek lakosainak téli foglalkozása. A dunamenti partokon a kosár-fűz nagyon jól díszlik, és ennek hajtásait használják fel kosárfonásra.

Komárom vármegyét 1850-ben a pozsonyi iparkamara területéhez kapcsolták és ehhez tartozott 1891-ig. Ebben az évben alakult a *győri kereskedelmi és iparkamara*, melyhez Győr vármegyén kívül, Komárom, Veszprém és Esztergom vármegyék tartoznak. A győri kereskedelmi és iparkamarába Komárom vármegye 12 beltagot küld. A vármegye területén három *ipartestület* alakult, *Komáromban*, *Tatán* és *Kisbérén*. Ez utóbbinak betegsegélyző pénztára is van. Kerületi betegsegélyző pénztár még Komáromban alakult. Azelőtt a tatai ipartestületnek is volt betegsegélyző pénztára, de ezt 1902-ben a kereskedelmi miniszter feloszlatta és a komáromi kerületi betegsegélyző pénztárhoz csatolta.

A keresk. és iparkamara.

Az iparfelügyelői intézmény keletkezésekor Komárom vármegye is a budapesti kir. iparfelügyelő hatáskörébe tartozott. 1898-ban osztatott be a győri

Iparfelügye-
léség.

kir. iparfelügyelőséghez. Az iparfelügyelőségeknek 1905 nov. 1-én történt nagyfokú decentralizációja alkalmával, Komárom vármegyéből, Esztergom vármegyével együtt, külön kerületet alakítottak. A kerületi kir. iparfelügyelő Zeke Imre, székhelye Komárom.

Kereskedelem. Komárom vármegye kereskedelme, mely a XVII. és XVIII. században virágzó volt, a mult század ötvenes éveitől kezdve hanyatlásnak indult.

A kereskedelem Komáromban a XVIII. században volt a legvirágzóbb, mikor az ország minden részéből a gabona- és fakereskedők a komáromi piaczt keresték fel.

Fakereskedés. Fapiaczának jelentőségét Komárom vízi közlekedési útjainak köszönheti. Komáromnál torkol a Vág a Dunába. Itt kellett megállapodnia a felvidéki tutajosnak, mert a Duna vizén már nem utazhatott azzal a készlettel, melylyel a Vágon úsztatott le. A felvidéki tutajos Komáromban rendszeren hosszabb ideig vesztegelt, mert itt osztotta el áruját vidékek szerint, mivel más fát és minőséget keres a budapesti, mást a tolnamegyei és mást a bácskai vevő. Viszont a vevő is itt válogatta össze a különféle faárut a lipői, a trencsényi és az árvi tutajosoktól. Komáromban jöttek össze az ország legtöbb vidékéről a fakereskedők. A komáromi fapiaczt kereste fel a pesti, közép- és aldnai, szerb, sőt bolgár fakereskedő is. Levéltári adatok szerint a komáromi fakereskedők a XVIII. században élénk forgalomban állottak Törökországgal is, hova sok talpat, azokon pedig deszkát, zsindelyt és talpfát szállítottak.

Hogy a fakereskedés Komáromban hajdan milyen fontos volt, igazolja az, hogy midőn az 1763-iki nagy földrengés a várost romba döntötte és Mária Terézia királynő a várost a Duna balpartjára akarta áthelyezni, ez a terv azért nem volt kivihető, mert a város a túlsó partot a fakereskedés czéljaira területileg kevésnek és alkalmatlannak találta. A fakereskedésnek nagy hátrányára szolgált az erődítményeknek a Vág partján való kiépítése. 1867-ben a komáromi épületfakereskedők pert indítottak a pozsonyi m. kir. kincstári ügyészség, mint a komáromi kincstár jogi képviselője ellen, a Vág partján levő épület kisajátítása iránt, mert a fatelepek és a Vág folyam között felállított erődítési művek a kereskedés folytatását lehetetlenné tették. A per egyességgel ért véget. A fakereskedés az erődítések felépítése után sem szűnt meg, csak a telepek nyertek a várfalakon kívül elhelyezést; a kereskedők száma azonban megcsappant, a minek főoka vasúti szállításnak a vízi szállítást elnyomó versenye volt. Ma a felvidéki fűrészárut leginkább Ausztriába és Németországba exportálják és e külföldi piacra az áru csakis vasúton szállítható. A hazai vevők is inkább vasúton rendelik meg szállítmányukat, mert gyorsabban kapják meg. A vasúton a faáru nincs is annyira kitéve a romlásnak és a szállítás sem talál oly akadályokra, mint a tutajozásnál, a hol a vízállás kedvezőtlen volta gyakran leküzdhetetlen akadálya a szállításnak.

Mindezeknek sajnálatos eredménye Komárom fakereskedésének hanyatlása. Míg tíz évvel ezelőtt a Komáromban kikötött tutajok száma meghaladta a húszezret, ma alig éri el a tízezetet.

Az utolsó 6 évben a vizeken Komáromban érkezett tutajok száma a következő:

1900-ik évben érkezett	8600 tutaj
1901 » » »	9604 »
1902 » » »	9876 »
1903 » » »	10339 »
1904 » » »	11896 »
1905 » » »	10890 »

A tutajokon érkezett faanyag évi átlagos értéke 7 millió kor. körül változik. Hozzászámítandó ehhez az az 1—1½ millió korona értékű 2000—2500 tutaj, mely a komáromi partok érintése nélkül továbbítottak ugyan, de mégis a komáromi fakereskedelem elszámolásának tárgyát képezi.

Gabonakeres-
kedés.

Komáromban a XVIII. század második felében oltott a gabonakereskedés nagy arányokat, midőn az itt megtelepedett és nagy üzleti tőkével rendelkező ráczok a bánáti búzát Komáromban raktározták és innen szállították feljebb Ausztriába és a külföldi piacra. A jól jövedelmező gabonaüzletet a vagyonosabb

városi polgárok is gyakorolták és a Duna mentén százakra menő tölgyfahajókkal vontatták a gabonát a piacokra.

Hogy Komárom városa a gabonakereskedés góczpontjává lett, legjobban bizonyítja az 1807-ben itt megalakult első hazai biztosítási szövetkezet, melynek célja a gabonaszállítmányok biztosítása volt. Ezt a társaságot Ferencz császár és király a »Császári királyi szabadútekos rév-komáromi biztosító-társaság« címmel ruházta fel. A biztosító társaság 200.000 frt alaptőkéjét 400 drb 500 frtos részvény útján szerezte be. A társaság dolgai oly kedvezően folytak, hogy a részvények értéke több mint két millió forintra rúgott, mígnem 1811-ben a devalváció ezt a virágzó üzletet is tönkre tette. A társaság alaptőkéje 200.000 p. forintból ugyanannyi váltóforintra szállott le. E veszteséghez járult a kereskedelmi pangás, a külföldi biztosító társaságok térfoglalása, a Győrben elkezdett társaság versenye, melyben Győr Komáromot legyőzte. A forradalmi események és az 1848-iki tűzvész után a társaság már a végromláshoz közeledett, míg végre 1854-ben feloszlott és a gabonakereskedők Komáromból tömegesen elköltöztek.

Az állami és törvényhatósági közutak Komárom vármegye területén általában jókarban vannak, de mivel legnagyobb részben kőalap nélkül szűkölködnek, ki vannak téve az idők viszontagságainak. Országútjai közül egyesek az ország legrégebb útjai közé tartoznak. Ilyen a *Mészáros-út*, melyen a régebbi időben a hizott vágó-marhát hajtották Bécsbe; de ezt a forgalmat a vasút foglalta le. Újabbban ezen az úton találkozunk leginkább az úgynevezett »bursli-sokkal«, kik a rossz gebéket hajtják a bécsi lóvágóhidra. A Mészáros-út a vármegyei községek közül Bánhidán, Kocson, Nagyigmádon, Bábolnán és Banán halad át és a vármegyét 41·0 km. hosszban szeli.

Közutak.

Komárom vármegye régebbi országútjai még: a *budapest—bécsi*, mely Neszmély, Dunaalmás, Ószőny, Újszőny, Ács községeken vonul keresztül; hossza 44·03 km., a *komárom—érsekújvári*, mely Szentpéter, Újgyalla, Perbete, Jászfalu, Kolta községeken vonul át, hossza 34·60 km. A *komárom—kisbérpapai vonal*, mely Kisigmánd, Nagyigmánd, Csep, Ete és Kisbér községeken vonul át, hossza 33·6 km. A *bajcs—perbete—kisújfalusi út*, mely Bajcs és Perbete községeken halad át, hossza 17·00 km.

Újabb utak a *komárom—gútai* és *udvard—bajcsi út*, melyek 1904—905-ben épültek.

A Komárom vármegye területén végighúzódó állami utak hossza 719·52 km., melyeknek a fentartása évenként 43.124 korona terhet ró az államra. A törvényhatósági utak hossza 428·93 km. s ezek fentartási költségei 130.304 koronára rúgnak, melynek fedezésére 9% évi útdadó van kivetve, a mi évenként 95.000 korona.

A *Duna* a vármegyét 51·2 km. hosszban szeli át. A vármegye kereskedelmét ez a víziút nagyban előmozdította, de gyakori kiöntésével rengeteg károkat okozott a vármegye gazdaközönségének. Ezen a bajon segített a Duna folyam szabályozása, melyet az 1885. évi VIII. t.-cz. alapján a dévény—dunaradványi folyamszakaszon 1885—1897. években végeztek. Jelenleg csak a fentartási és kiegészítési munkálatok és a kis vízmedernek fenék-sarkantyúkkal való szabályozása vannak folyamatban. Komárom városánál az öreg vár sarkán ömlik a Dunába a *Kis-Duna*, melynek felfelé, Gútáig terjedő részét *Vág-Dunának* nevezik, mivel *Gútán* a *Vággal* egyesülve, folyik le Komáromig; e folyamszakasz hossza 26·7 km.

Vízi-utak

A *Vág-Duna*, valamint a *Vágnak* Komárom vármegye területén elhúzódó 9·4 km. hosszú része (Gútától Szímőig), kedvező vízállás mellett hajózható, a mi azonban Gútán mérve + 1·50 m., illetőleg Komáromnál mérve + 2·50 m. vízállást követel. A *Vág-Duna* rendszeres hajózásának egyik főakadálya a komáromi vágdunai jármos fahíd alacsonysága és a hídjármok közelsége. A *Vág-Duna* folytatása felfelé az érsekújvári Duna, mely a vármegye területén 14·00 km. hosszban folyik. Ez azonban nem hajózható és tutajozásra sem használják. A tutajozásra legalkalmasabb a *Vág*; ezen bocsátják le a nagymennyiségű fát az ország északi részéből Komáromba. A *Vág* szabályozása a tornóc-komáromi szakaszon, az 1885. évi VIII. t.-cz. alapján, szintén folyamatban van. Komárom vármegye területén folyik végül a *Nyitra* folyó 22·9 km. hosszúságban, mely azonban hajózásra nem alkalmas.

A vármegye területén az összes víziútak hossza 124·2 km.

A hajóközlekedés előmozdításának egyik tényezője a Komáromban épült *téli kikötő*, melynek építését 1900-ban kezdték meg és 1903-ban fejezték be. A téli kikötő építésének költségei 1,185.542 korona 22 fillérre rúgtak. A téli kikötő használható medenczéje 20 hektár, mélysége 1·5 m., használható part-hossza 4·5 m. 300 nagy és 100 kisebb vízi jármű találhat benne téli menedéket. A jobb parton az árvíz színe fölé érő vontató út, a bal parton 20 m. széles rak-part határolja a téli kikötőt.

A *dunai Erzsébet-híd*, mely Komárom városát Újszönnnyel köti össze (most Komárom-Újváros) 1891-ben épült. Ez a híd bonyolítja le a forgalmat a Dunántúl és a Csallóköz között. Azelőtt itt csak repülő híd volt, melyen a közlekedés jégzajlás idején szünetelt.

Hidak, révek
és kompok.

Komárom városában a hidak és révek 1796-ig a kincstár tulajdonában voltak. Ettől kezdve a Duna nagy ágán átvezető repülő híd és a kis ág jármos hídja, valamint a vág-dunai húzó-komp, 27.830 forint 31½ kr vételárban, az összes szerelvényekkel együtt, a város tulajdonába mentek át. Ebbe az összegbe belefoglaltatott a haszonélvezetért járó örökváltság díja is. 1837-ben a Duna nagyobbik ágán a repülő hidat a város kicserélte hajó-híddal, melynek építési költségei 30.881 frt 57½ krajczarra rúgtak.

A jelenlegi állandó Duna-hidat az állam építtette, a régi györdunai hajó-híd helyén. Komárom városa a hajóhíd után járó jövedelem elvesztéseért az államtól kártalanítást nyert.

A dunai híd két részből áll: a hosszabbik a régi Újszönyt a Duna-szigettel köti össze, a Duna nagy ágán épült vashíd, mely folytatásképpen a vasút pályatestét is áthidalja és a rövidebbik, mely a dunai szigetet a várossal köti össze. A komáromi Erzsébet-dunahíd 416 méter hosszú és a kocsipálya szélessége 6 méter. A híd vasfelszerkezetű, s három meder- és két parti pilléren nyugszik. Az egyes pillérek légnyomású, ú. n. Caisson alapozási módszerrel, a Duna »0« vízíkjá alá, 13·0 méter mélységig vannak alapozva. A híd két oldalán a gyalogközlekedés számára készített járó, a főtartókhöz erősített consolokon nyugszik. A híd építési költsége 2,330.000 korona volt. A fentartás évenként 12.000 koronába kerül. A hídvámból befolyó évenkénti 23.000 korona jövedelem, a kereskedelemügyi m. kir. minisztérium tárczájának a javára fordíttatik.

A vármegye területén még a *Vág-Dunán* van dunai híd, mely a várost az udvardi járással köti össze. Ez azonban csak jármos fahíd.

E hidakon kívül a vármegye folyóin több hídösszeköttetés nincsen. A forgalmat több helyen komp-közlekedés bonyolítja le. A Dunán *kompon* a vármegye területén két helyen lehet átkelni. Az egyik — kocsiközlekedésre alkalmas — kompjárat *Gönyő* és *Kolosnéma* községek között van, a másik *Dunaalmás* község határában.

A Vág folyón Keszegfalun, Gútán, Kamocsán, és Szimónél van kompjárat a vármegye területén.

A gőzhajózás Komárom vármegye területén a Cs. és Szab. Kir. Első Dunagőzhajózási Társaság kezében van. Az első gőzhajó, a »Franz I.« 1830 szeptember 4-én tette meg első próba-útját Komárom érintésével Budapestre, 14 óra és 15 perc alatt.

Naponként egy személyszállító hajó közlekedik Budapest és Bécs felé. Különösen a teherforgalom nagy a komáromi hajóállomáson. A hajón szállított áruk leginkább fa, gabonaneműek és zöldségárúk, melyeket nagyszámú uszályhajók szállítanak a budapesti piacra. A teherforgalmat a fenti hajózási vállalat nem egyedül bonyolítja le, hanem mellette sok magánvállalat tart fenn hajójáratot.

Vasút.

Komárom vármegye az elsők között volt, melyek mind Budapesttel, mind Béccsel vasúti összeköttetést nyertek. Ekkor azonban még Komáromot sem Bécsből, sem Budapestről nem lehetett vasúttal megközelíteni. Ez csak 1856-ban következett be, midőn a Szab. Osztrák Államvasút Társaság vasútvonalát Győrtől Újszönyig kiépítette. Ekkor ugyan még csak kompjárat volt Újszöny és Komárom között, de azért Komárom kereskedelmére és közlekedésére ez az új vasúti vonalszakasz előnyös hatással volt.

Öt évvel a győr—újszönyi vonalszakasz megnyitása után, vagyis 1861-ben, Komárom-Újszöny állomás összeköttetést nyer Budával. 1860-ban a Szab. Cs.

Kir. Délivasút Társaság felépíti az újszöny—székesfehérvári vonalrészét és a reákövetkező évben a buda—kanizsai vonalat. Ezzel Komárom—Újszöny vasúti összeköttetést kapott Budapest és Pragerhof felé is. Azonban Székesfehérváron át Budapestre nagyon hosszú volt az út. Sokkal előnyösebb lett a közlekedés Újszöny és Budapest között, midőn 1884-ben a Magyar Államvasút Társaság, mely 1883-ban a bruck—újszönyi vonalat átvette, az egyenes vonalat egész Budapestig kiépítette, miáltal Tatatóváros is vasúthoz jutott.

Az esztergom—almásfüzitői helyiérdekű vasút 1891-ben épült. Ezt követte 1896-ban a csallóközi vasút és ez az első vasút, mely Komárom városát érinti. A pozsony—újváros—dunaszerdahely—újkomáromi vonal igen nagy előnyt biztosított a Csallóköznek, mely eddigelé csakis a víziútra támaszkodhatott. Legutoljára épült a pápa—bánhídi vonalrész.

Már rég tervezik a komárom—újszöny—érsekújvári vonal kiépítését, mely Komárom város kereskedelmét nagy mértékben fellendítené. Ennek a vonalnak nemcsak helyiérdekű jelentősége volna, hanem a legegyszerűsebb irányban összekötné Dunántúl vidékét Felsőmagyarországgal és az északi államokkal. Ez a vasút Komáromban a budapest—bécsi fővonalból ágaznék ki és az újonnan építendő vasúti hídon a Dunát átszelve, Érsekújvárig vezetne. A vonal hivatalos bejárása már 1894-ben megtörtént, de kivitelét a közbejött akadályok felfertőztették.

A vármegye területén a vasúti vonalak hossza 210 km.

* * *

A vármegye fontosabb ipartelepeinek adatait itt adjuk.

Gróf Esterházy Ferencz gőztéglagyára Tatán. Alapította gróf Esterházy Miklós 1886-ban. A gyár épületéglát és tetőcserepet állít elő; különlegessége a különféle tornyolt cserép. A gyár területe 180.000 m², s áll öt körkemenczéből, két közönséges kemenczéből és 55 különféle üzemépületből. Hajtóerő két gőzgép, az egyik 120, a másik 20 lóerőre. A munkások száma 450, ezekből mintegy 80 nő. Az évi termelési képesség 20 millió darab. Kiviteli piac Ausztria, hazai piac az egész ország. A gyár igazgatója Kuglmayr Ede.

Gróf Esterházy Ferencz uradalmi pezsgőgyára Tatán. Alapította a jelenlegi tulajdonos 1904. január 1-én. A pezsgő egyelőre három minőségben (»Lakodalmas«, »Aldomás« és »Bilikom«) kerül forgalomba. Gyártás francia rendszer szerint az uradalom sajáttermésű boraiból. A gyár területe 2000 m², a pinczéké 1800 m²; áll egy épületcsoportból díszes nyári vendéglővel. A munkások száma 25, közöttük 8 nő. Az évi termelési képesség mintegy félmillió palack. A gyár most kezdi terjeszteni gyártmányait és Ausztriába is szállít. Igazgatója Kuglmayr Ede.

Fiedler János lenkikészítő gyára Nagytanyban. Alapította Fiedler János 1898-ban. A gyár 13 magyar holdnyi területen épült és öt épületből áll. Gyártási ág a lenkikészítés. A hajtóerő egy 25 lóerejű gőz- és egy 6 lóerejű dinamógép. A munkások száma 220, közöttük 80 nő. Az évi termelőképesség 20,000 métermázsa. A gyár külföldre is szállít, de főpiacza a komáromi lenfonógyár.

Leopold Adolf bőrgyára Tatán. Alapította a tulajdonos 1881-ben. A gyár területe 600 m² és három épületből áll. Hajtóereje egy 16 lóerejű gőzgép, munkásainak száma 12. Az évi termelőképesség átlagos értéke 70,000 korona. A gyár piaca Magyarország, kivitele Lengyelországba, Csehországba és Ausztriába van.

Leopold Sándor fiai szappangyára Tatán. Alapította Leopold Sándor 1851-ben. A gyár területe 600 m². Négy épületből áll és kézierőre van berendezve. Munkásainak száma 15. Az évi termelési képesség pénzértékben mintegy 125.000 korona. Főpiacza Magyarország, de szállít Horvátországba és Ausztriába is.

Mehlschmidt Gyula örökösei bőr- és bőrfestőgyára Tatán. Alapította Mehlschmidt Ferencz. A gyár területe 1683 m². Áll három épületből; hajtóereje egy 24 lóerejű gőzgép. A munkások száma 25, valamennyi férfi. A gyár évenként 300,000 korona értékű kész árut termel. Különlegessége finom keztyűbőr. Piacza az egész ország, kiviteli piacza Ausztria Csehország és Németország.

Patzenhofer fiai cukorgyára Acson. Alapította Patzenhofer Konrád 1871-ben. Gyártási ágak: homok- és nyers cukor. A gyár területe 97,000 m² és hét épületből áll; hajtóereje: 640 lóerejű gőzgépek. A munkások száma 440, ezek közül nő 40. Az évi termelőképesség 100,000 métermázsa. Magyarországi piaczai a hazai finomítók, kiviteli piaczai Anglia, Kelet-India és Japán.

Pollák Sándor pokrócz-, tarisznya- és szőnyeggyára, Tóváros. Alapította a jelenlegi tulajdonos 1875-ben. Gyártási ágak még durva szövetek, u. m. olajpréskendő, etetőzacskó, stb. előállítás. Különlegessége gyapjuból készült s a német gyártmányoknál tartósabb futószőnyegek. A gyár területe 1900 négyszögöl; áll egy gyár- és egy raktárepületből. Munkásainak száma 25, ezekből nő 12. Az évi termelés értéke 50,000 korona. Piacza az egész ország. A gyár az első, mely a textilipar terén kizárólag magyar munkásokat alkalmaz.

TATABÁNYA.

Komárom vármegye a tatai szénbányászattal foglalta el helyét a nyugat-európai értelemben vett nagyipari vállalkozásokat magukba fogadó vármegyék között, és ha visszapillantunk ez iparvállalat szédületesen gyors fejlődésére, ha megállapítjuk, hogy rövid tíz év alatt mind a foglalkoztatott munkások számát, mind a termelés mennyiségét tekintve, az ország első széntermelő telepévé küzdötte fel magát: méltán elmondhatjuk, hogy a vármegye e téren is nagy történelmi jelentőségéhez és a neki eddig hazánk mezőgazdaságában kijutott előkelő szerephez méltón foglalta el helyét.

A sors különös kegyét kell látnunk abban, hogy e nagyszabású ipari vállalkozás éppen szén termelésében áll, amaz anyagában, mely minden más ipari vállalkozásnak nemcsak létfeltétele, de valóságban szülőanyja, és hogy felfedezésének és kifejlődésének időpontja összeesik azzal az idővel, midőn a nemzet teljes tudatára látszik ébredni annak, hogy Magyarországnak ipari állammá kell válnia, s midőn ez az óhaj az ország vezető körei előtt minden eddigi megnyilatkozásánál hangosabban és sürgetőbben követel meghallgatást.

Az évezredes agrár államból új évezredeknek ígérő modern iparállammá való átváltozás, melynek előjeleit most véljük észlelhetni, fogja csak megadni a tatai bányászatnak és ezzel Komárom vármegyének hazánk ipargazdasági haladásában teljes jelentőségét.

A telep története.

Már évtizedekkel ezelőtt, a negyvenes évek elején ismertek Komárom vármegye délkeleti, Fehér megyével határos részén szénelőjövotelt, sőt az Esterházy grófi uradalom itt — Zsemlye község határában — többszörös, megszakítással, jelentéktelen bányászatot is folytatott, melyet azonban utóbb végleg beszüntetett. E szénelőjövoteltre lett figyelmessé 1894-ben a tatai bányászat megalapítója, Királdi Hercz Zsigmond. Az általa kiküldött kitűnő hazai szakférfiak a zsemlyei ismert szénelőjövotelt, gyenge minőségénél fogva, nem tartották alkalmas alapnak nagyobb szerű és életképes vállalkozáshoz. Beható földtani tanulmányaik azonban arra indították őket, hogy kiküldőjüknek mély fúrások eszközését a legmelegebben ajánlják. A vidék alapos bejárásánál jellemzőes kövületekre akadtak, melyek remélni engedték, hogy a minőségileg ki nem elégítő, az oligocén képződményhez tartozó zsemlyei szén alatt a régibb képződményű eocén rétegek és ezek között jobb minőségű széntelepek lesznek feltalálhatók.

Az első fúrások.

A szénbányászati jogok bérlete a földtulajdonosoktól, nevezetesen az Esterházy grófi uradalomtól és a körülfekvő községek birtokosaitól szerződésileg feltételeken megszerezettvén, megkezdődtek a mélyfúrási munkálatok a régi Zsemlye, most Vértessomlyó község határában. Az eredmény az első fúrólukakkal teljességgel meddő maradt, mert ezek 110, 206 illetőleg 128 méter mélységekben az itt az alapkőzetet alkotó triasz-korbeli mészkövet elérték, anélkül, hogy eocén rétegekre bukkantak volna. A fúrásokkal kapcsolatos és meddőnek bizonyult nagy kiadások már-már kedvét szegték a vállalkozó csoportnak. A szakférfiak benső meggyőződésből eredő erős rábeszélésére volt szükség, hogy még egy negyedik, egy utolsó fúróluk mélyíttessék. Az előző fúrólukakból merített tanulságok nyomán, e fúrás helyét jóval nyugat felé Bánhida község határában tűzték ki. Lázás izgatottsággal követték szakemberek és vállalkozók e fúrás haladását. Előbb jellemző kövületekben bővelkedő eocén rétegeket fúrtak át, 116 méter mélységben pedig egy 5·80 méter vastagságú széntelep. A fúróval kihozott szén szurokfekete színű, kagylós törésű volt, minősége, vegyi vizsgálat alapján, körülbelül 5500 hőegység hőhatálylyal bírónak bizonyult.

E minden várakozást felülmuló eredmény után gyors egymásutánban következett a többi fúróluk. — 1906 végéig már nem kevesebb, mint 180 ilyen fúrólukat mélyítették, melyekkel 5—10—14, sőt egy helyen, a hol a szén feltornyosulása tételezhető fel, 30 méter vastag rétegben, összesen mintegy 200 millió tonna szénnek előjövotelét állapították meg. E szénterület, mely nagyobb számú község alatt terjed el és melynek szíve Felsőgalla, Bánhida és Alsógalla községek, megszokás következtében általánosságban »tatai szénmedence« gyűjtőnév alá foglaltatik.

Munkástelep.

Kazánház és szénosztályozó.

Középponti gépház.

Tömedék termelése és tömedékakna.

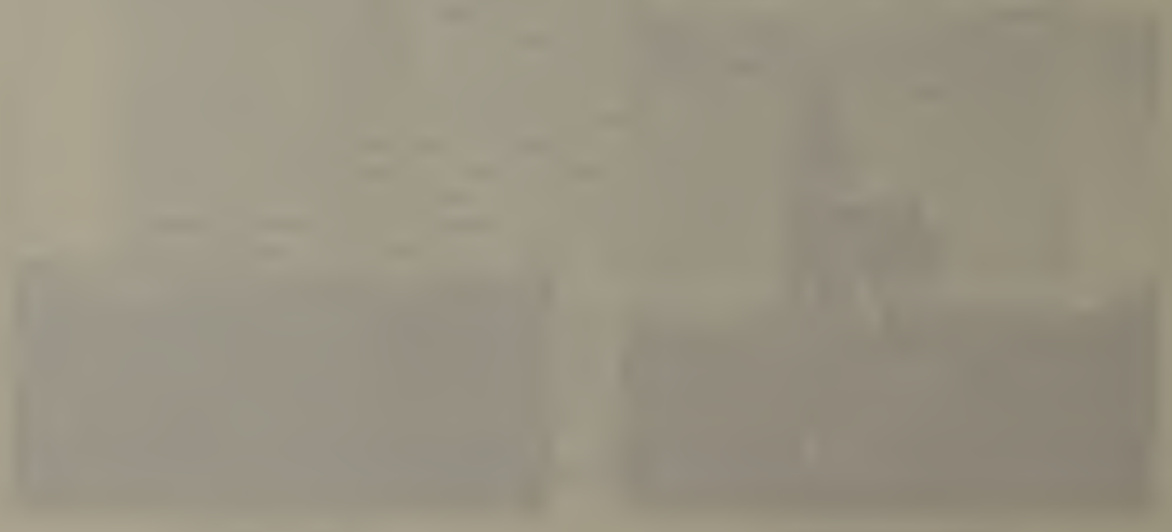
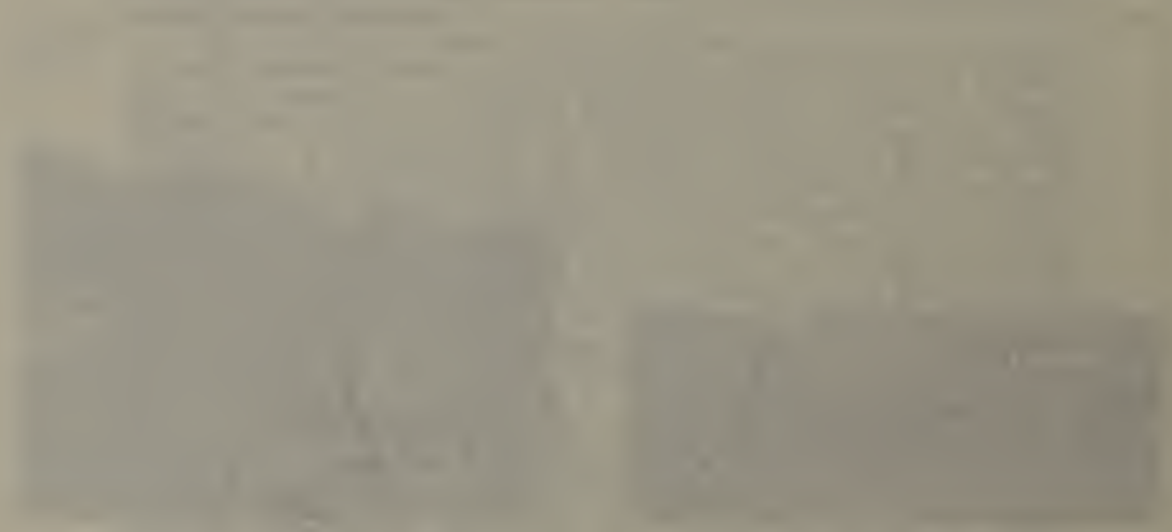
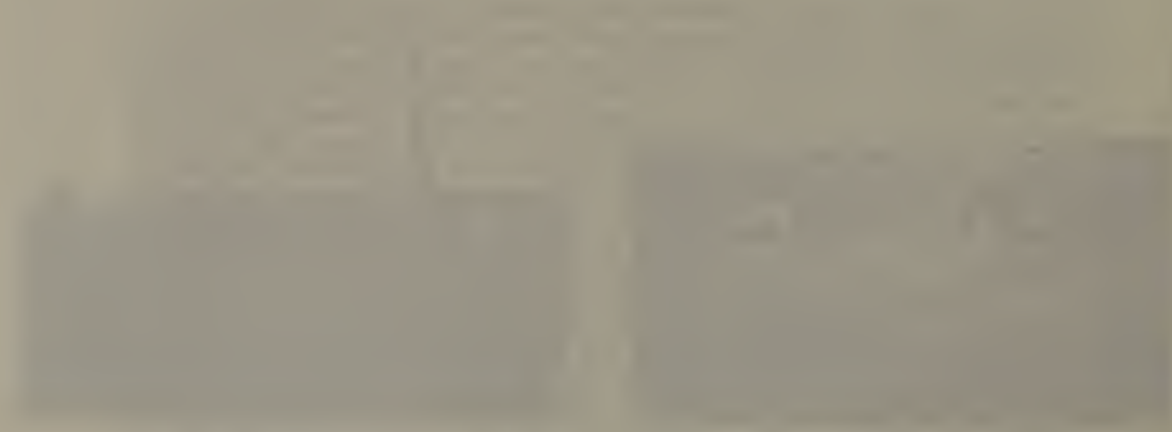

Sodronykötél-pálya.

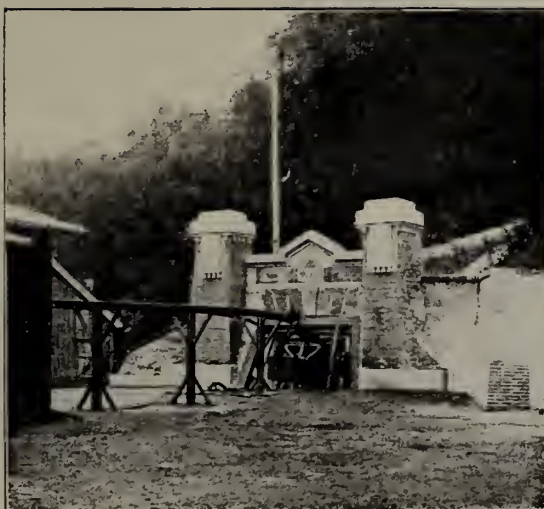
Függő sín-pálya.

TATABÁNYA.

Gróf Teleki Géza-akna.

Gróf Esterházy Ferencz-akna.

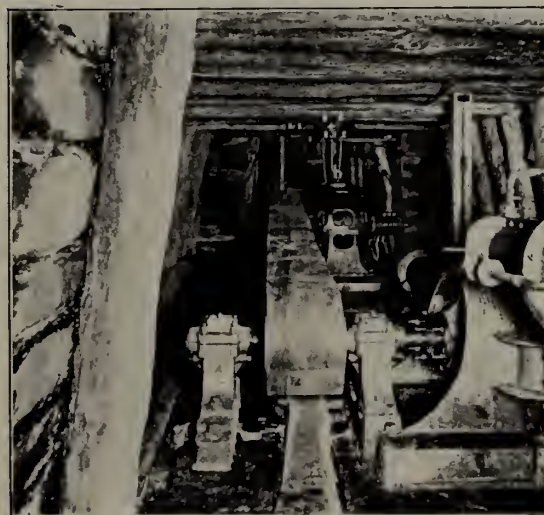
Királdi Hercz Zsigmond-akna.

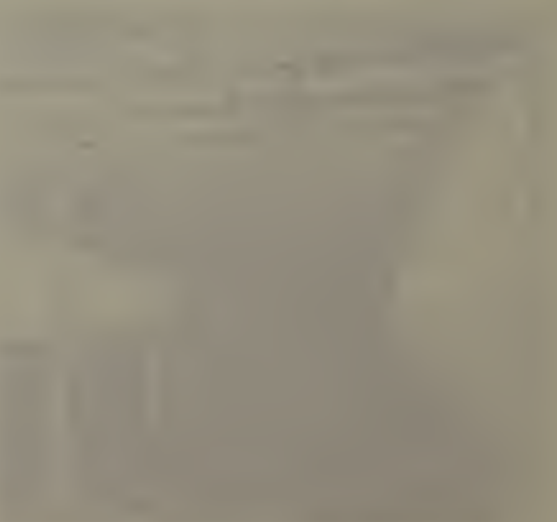
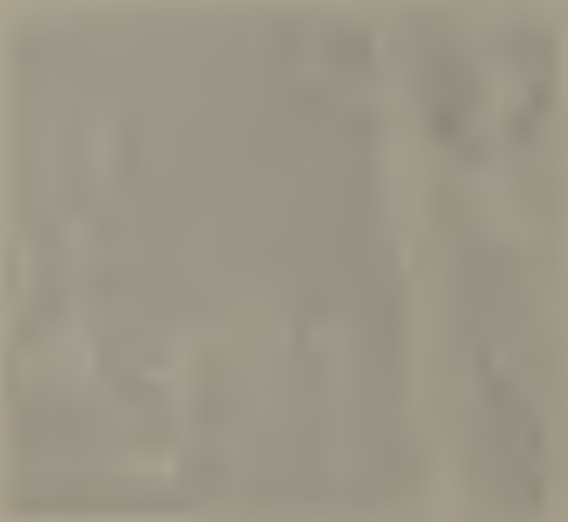
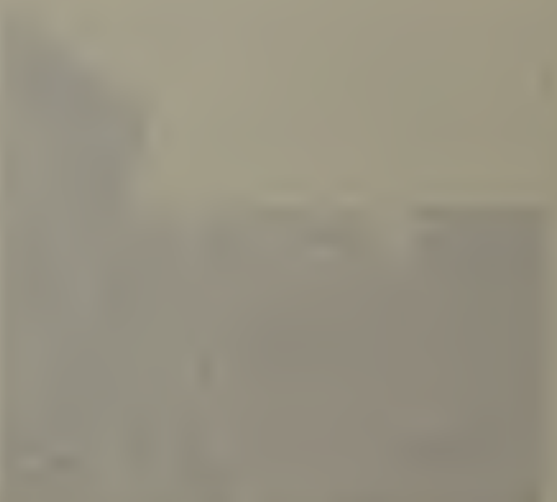
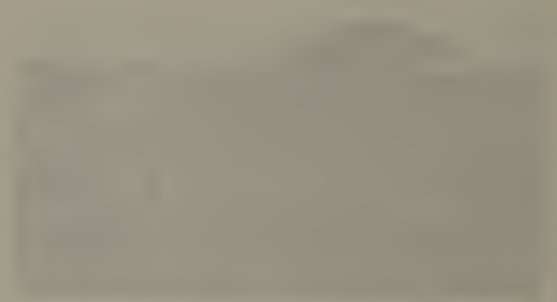
Sikló-állomás.

Kötelpálya-állomás az aknában.

Szivattyú az aknában.

A telep látóképe.

Külfejtés képe robbantás után.

Kórház.

Iskola, élelemtár és vendéglő.

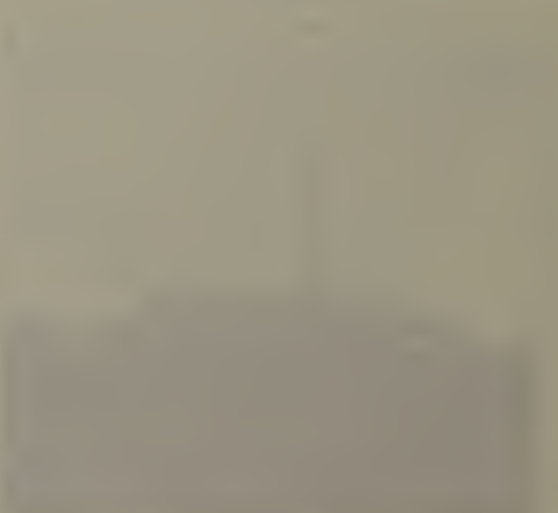
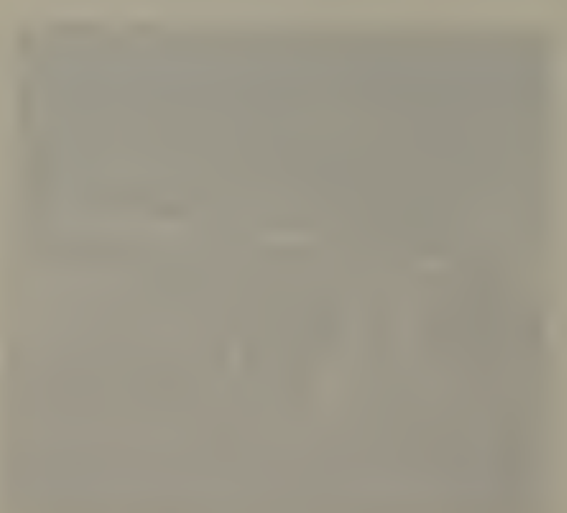
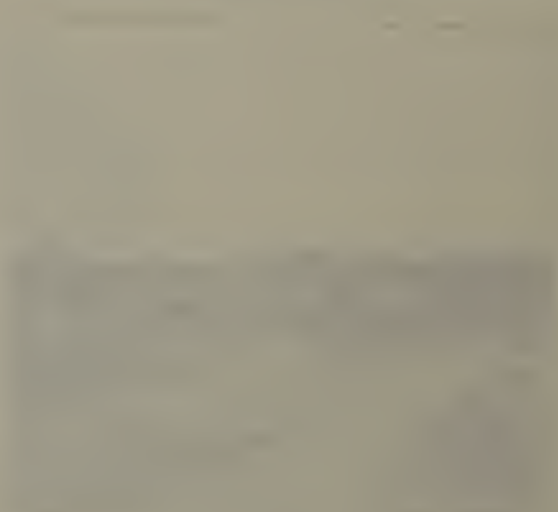
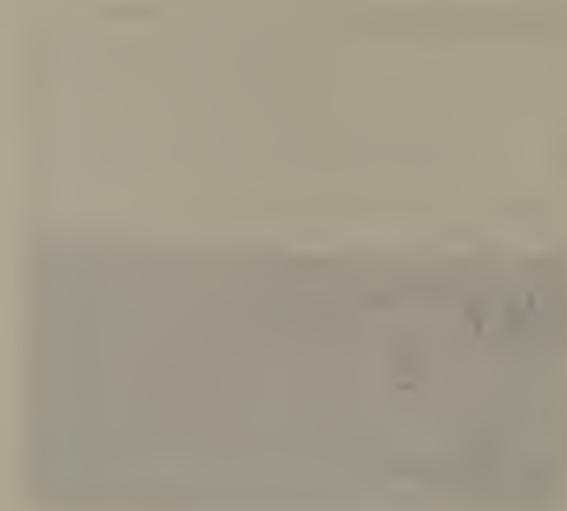

Szénosztályozó.

A gépház belseje.

TATABÁNYA.

Az ősi természet ilyképp egy nagyszabású bányászat alapját vetette meg. A vállalkozás feladata volt immár a természet kincseit, aknák mélyítésével hozzáférhetővé tenni, nagyszámú munkásnéppel, hatalmas gépek segítségével mozgásba hozni és számukra, a modern nagyipar igényeinek megfelelő közlekedési eszközök útján, a nagy forgalmi utakat megnyitni.

A tatai bányászat történetében mindenkor emlékezetes marad az 1896. év karácsony estéje. Ez időben érte el az első, Alsógalla, Felsőgalla és Bánhida községek hármashatárpontján telepített akna a széntelepet és midőn ország-szerte kigyultak a karácsonyfák gyertyái: egy kis csoport visszafojtott lélek-zettel leste az első csille szén kihozatalát egy eddig szűz területről; az első csillét, hogy utána annak ezrei, százezrei, milliói következzenek, munkát adva munkások ezreinek, alapot a haza gazdasági fejlődésének.

A tatai szénbányászat külső berendezéseinek műszaki alapterve abban állott, hogy Alsógalla község határában, a magyar királyi államvasútak budapest—brucki vasútvonalának mentén, középponti rakodóállomás építtessék, melylyel a köröskörül telepítendő aknák, sugárszerűleg kiinduló sodronykötél-pályákkal kapcsolassanak össze. Ehhez képest első sorban egy 4½ kilométer hosszú, a magyar királyi államvasútak szabványainak megfelelő normálvágányú vasúti pálya építtetett meg, mely a szénmedenczét Bánhida állomással köti össze, egy nagyszabású rakodó állomással és napi 400 vagonrakomány-teljesítményű szénosztályozóval. Ez utóbbival kötötték össze — sodronypályák segítségével — előbb az első, gróf Esterházy Ferenczről, azután a második, Királdi Hercz Zsigmondról és utóbb a harmadik, gróf Teleky Gézáról elnevezett aknát.

Külső berendezés.

Merész újítást jelentett a hazai bányászat terén az a körülmény is, hogy a tatai bányászatot, noha a széntelep a föld felszíne alatt 100 és 200 méter közötti mélységben fekszik, nem függélyes, hanem lejtős aknákkal tárták fel. Ez aknák az eddig szokatlan 300—400 méter lejtős hosszban mélyítették le és lehetővé teszik, hogy a föld felszínén levő sodronypályák az aknák mélyéig nyúljanak és a nekik a föld gyomrában áthatott szénrel telt csille, minden megszakítás nélkül menjen az osztályozón át, a vasúti kocsigig.

Az aknák berendezésével párhuzamosan járt természetszerűleg az erőforrás: egy középponti villanyos telep megalkotása.

Míg annakelőtte minden gép hajtásához külön kazántelegen fejlesztették a szükséges gőzt és egy-egy bányánál nem ritkán több tucatzatra rugott a kazánházak száma: addig ma a tatai bányászat összes gépeit egyetlen középponti telepen fejlesztett villanyos erővel mozgatják. Tizenkét hatalmas, összesen 1800 négyyszögméter fűtőfelületű kazánban fejlesztik a gőzt, három darab, egyenként háromszáz és egy darab ezer lóerős gőzgép, továbbá egy 2300 lóerős gőzturbina számára. Ez utóbbi a legnagyobb ilyenmű gép, mely 1906 végén hazánkban üzemben van. A gőzgépekkel és turbinával közvetlenül kapcsolt villanyfejlesztő gépek (dinamók) összesen 4000 lóerőt adnak át vörösréz huzaloknak, melyek az erőt a több kilométernyi körzetben levő egyes fogyasztási helyeken felállított motorok között osztják szét.

Csak a gépészeti technikának meseszerű fejlődése, melynek a XIX. század második felében tanúi voltunk, és mely e századot az emberi művelődés történetében kimagasló jelentőségre emeli, tette lehetővé a jelenkori bányászatot. Csak a csoda, mely vékony drótokon a lóerők százait, ezreit viszi a bányák leg-félreesőbb helyeire, képesít arra, hogy a föld mélyében, aránylag kis helyen, munkások ezrei munkálkodhassanak és termelhessék ama rengeteg mennyiségű fűtőanyagot, mely a modern iparnak nélkülözhetetlen alapja. A szénipar gépészet nélkül ma épp oly kevésbé lehet meg, mint a nagyipar szén nélkül.

A nagyméretű üzemekben való bányászkodás manap magas színvonalon álló tudomány, melyet hazánk kitünő bányamérnöki kara a selmeczbányai m. kir. bányászati főiskolán sajátított és sajátít el.

Nehéz és felelősségteljes az üzemvezető bányamérnök feladata és kétszeresen az új bányaműveknél, mint a tatainál, hol a szakerők többé-kevésbé ismeretlen alakulásokkal állottak szemben. A bányamérnöknek működésében három, fontosságuk sorrendjében felsorolt szempontot kell törhetetlenül szem előtt tartania: a munkások biztonságát, a bányamű biztonságát és az észszerű, versenyképes üzemet. E szempontok figyelembe vételével állapítja meg az

üzemtervet és ennek legfontosabb részét: a fejtési módszert, melynek helyes megválasztásától függ egy bányamű felvirágzása vagy tönkje. Laikus ember alig tudja elképzelni, hogy mennyi körülményre kell tekintettel lennie az üzemezetőnek a fejtési módszer megválasztásánál. A telep csapására és dőlésére, a szén, valamint a fedő- és fekü-kőzet anyagának minőségére, a szénréteg vastagságára, a szállító, légvezető és tömedék-folyosók kedvező elhelyezésére, stb. stb.

Tatabányán a bányászat kiváló képességű vezetője, Ranzinger Vincze, m. kir. bányatanácsos-bányaigazgató a talp-oldalpászta fejtési módszerét honosította meg, mely immár tíz év óta kitűnően bevált.

A mai nagy tudományos apparátussal és gépírással dolgozó bányászatnál természetesen a bányamunkás munkaviszonyai is mások, mint régebben voltak.

Sokan még ma is borzongással gondolnak a bányász munkájára. Képzletükben ott áll az ős, a mint titokzatosan leszáll a föld mélyébe, görnyedve hasogatja gyenge szerszámaival a sziklát, küzdve ezer veszedelemmel és végre roskadozva cipeli terhét a bánya kijárata felé.

A tatai és hasonló, a jelenkori technika magaslatán álló bányászat látása, mindenesetre nagy meglepetéssel járna az ilyképpen képzelődőkre.

Tatabányán a munkások reggelenként, illetőleg esténként az egyes aknáknál közelében levő tágas »felolvasó-termekben« gyűlnék össze, hol névsor olvasása útján megállapítják jelenlétüket. Egy idősebb munkás hangosan elmondja a napi imát, melyet ájtatosan ismételnék a jelenlévők.

Ezek után a munkás, csákánnyal vállán, kis biztonsági lámpával kezében, az úgynevezett személyszállító aknához megy, mely a munkások közlekedésére szánt felvonóval — lifttel — van felszerelve. E felvonók néhány pillanat alatt az akna fenekére szállítják, honnan sugárszerűleg, több irányba kiinduló, villamossággal világított, széles, magas vágatok vezetnek a munkahelyekre.

Biztonsági intézkedések.

A bánya látogatóinak elsősorban az üde levegő fog feltűnni, mely mind a vágatokban, mind a legtávolabb eső munkahelyeken körülveszi. A modern bányamérnöki tudomány egyik legnehezebb, de eredményezett legáldásosabb ága: a légvezetés tette ezt lehetővé. A külszínen elhelyezett hatalmas szellőztetők — ventilátorok — percenként több ezer köbméter levegőt szívznak a bányákon keresztül. E légáram oly módon vezettetik, hogy annak minden egyes munkahelyet érintenie kell, hogy minden egyes munkásnak a szükséges friss, üde levegőt meg kell kapnia.

A munkás, a munkahelyre érkezvén, rendszerint a »réselés« munkájába fog, azaz csákánnyal a még érintetlen szénfalba 100—120 centiméter mély, változó szélességű és 30—50 centiméter magas rést vág. Mikor a rés készen van, mind a rés felett, mind a rés alatt megmaradt szénfalba, a réshez hasonló mélységű lyukakat fúr, ezekbe biztonsági robbantószerthelyez el és e robbantószerthelyez, villanyos gyújtógépek segítségével, jó távoból meggyújtja. A »lövés« eldördülése után megvárja, míg a szellőztető a gázokkal telt levegőt frissel pótolta, azután újból a munkahelyre megy és a »lelőtt« szénest csillébe — négykerekes kis kocsiba — rakja, melyet a bányásznyelv »kutyának« nevezett el és ezt továbbszállítás végett a »csillésnek« adja át.

Nagyfontosságú feladata ezután a munkásnak: a munkahely biztosítása bedőlés ellen; e célból oly távolságban, mint ezt a fedőkőzet többé vagy kevésbé szilárd volta megköveteli, faoszlopokat állít fel.

Szállítás.

Közben a csillés a síneken mozgó szeneskocsikat az akna felé tolja. Mi sem természetesebb, mint az, hogy e téren is már legnagyobbreszt géperő pótolja az emberi munkát. Oly modern felszerelésű bánya, mint a tatai, keresztül-kasul van hálózva a legkülönbözőbb szállítási berendezésekkel. A siklókon fékek segítségével eresztik le a telt csilléket és ezek önsúlyukkal vonják fel az üreseket; meredek emelkedésű folyosókon vitlák hozzák fel őket, míg csekély emelkedésű és szintes vágatokban végnélküli kötelek mozognak állandóan, magukkal vivén a telt csilléket és hozva az üreseket.

Az 1906. év vége felé egy angol mérnök kért és nyert engedélyt a tatai bányászat megtekintésére. Előzetes beszélgetés közben a vendég az angol bányák tökéletes szállítási berendezéseit magasztalta és azok tanulmányozását kötötte a vezetőség lelkére. A bányák bejárása után azonban kijelentette, hogy ez irányban a tatai berendezések jobban már nem tökéletesíthetők.

A tataihoz hasonló vastag széntelepek kitermelésénél, a visszamaradó nagy üregek állandóan veszélyeztették a bányászatok, főleg két irányban: elsősorban az üregekben lévő levegő behatása alatt, a csaknem minden bányában található széndús, égvényes palák vegyileg bomlani kezdettek, meggyulladtak, állandó tűzveszéllyel fenyegetve az üzemben levő bányákat; másik nagy hátránya ez üregeknek, hogy lassan-lassan a felszíni talaj süppedését idézik elő. E jelentős hátrányok elkerülése végett a kivett szén helyét földdel tömők be, a mi mind a meggyulladást, mind a süppedést megakadályozza. A tatai bányászatot már megalapításakor ily módon rendezte be vezetője. A kitermelt szén helyébe földet tömtek, mely földet ugyanazokon a csilléken hordották a bányába, melyek a szenet hozták ki. Három éve, hogy Németországon keresztül egy jelentős amerikai találmány híre, az úgynevezett iszaptömedékelésé, érkezett hozzánk. A tatai bányászat e tömedékelési eljárást hazánkban elsőül tette magáévá; e szerint a tömedék anyaga, vízzel keverve, mint iszap, kilométernyi távolságokra csöveken át vezetetik a földalatti folyosókon és e csövekből hull ki a kiszedett szén helyére, hol a víz lefolyván, a homok szilárd falként marad vissza. Hogy laikusoknak e találmány fontosságát némileg jellemezzük, felemlítjük, hogy a minden iránt érdeklődő német császár kihallgatásra rendelte ez eljárás németországi első bevezetőjét, hogy jelentőségét és mibenlétét magának megmagyaráztassa. Ez új eljárás sok száz munkás nehéz munkáját pótolja.

A vállalkozók anyagi érdeke, de a folyton növekedő fogyasztás is, melylyel nem áll arányban a munkáskéz szaporodása, arra ösztökéli a modern technikus világot, hogy az emberi munkát minden lehetőség szerint gépek munkájával pótolni igyekezzék. Ez irányban az »iszaptömedékelés« már óriási haladást jelent, melyet nyomon követ a másik: a géppel való réselés, vagyis az általunk már előbb említett, az érintetlen szénfalba vésendő első bevágásnak géppel való elkészítése. Hazánkban eddig e munkát a bányász kézzel végezte, ő vájta a szénbe csákányával a rést; e legnehezebb és a legtöbb szakértelmet igénylő, egyúttal legveszélyesebb munkája után nyerte a tulajdonképpen kiképzett szakbányamunkás a »vájár« nevet. Az előrehaladott külföld, különösen Észak-amerika és Anglia nyomán indulva, a mely két állam együtt a világ széntermelésének felét produkálja, a réselésnek sűrített levegővel hajtott gépekkel való elvégzése van e pillanatban, az 1906. év végén a tatai bányászatnál berendezés alatt. E nagy anyagi befektetéseket igénylő gépészeti berendezés a bányásznak, — mint fent említettük, — legnehezebb és legveszélyesebb munkáját van hivatva végezni.

Kétségtelen, hogy a bányászat ma is sokféle veszéllyel egybekötött foglalkozás és sajnos, az 1906-ban a franciaországi Courrièresben előfordult elrémitő szerencsétlenség mutatja, hogy nagy katasztrófák ma sincsenek kizárva. A bányákban manapság előforduló ily nagy szerencsétlenségek rendszerint sokféle természeti esély összejátszásának eredményei; ezek teljesen kizárva soha sem lesznek oly helyeken, hol emberek nagy tömegekben vannak együtt, hol az emberi ész által teljesen sohasem ellenőrizhető természeti erők behatásával, pillanatnyi romboló féktelenségével állunk szemben, de nem hiszszük, hogy ily módon manap a bányászat több áldozatot szedne, mint tegyük fel a színházégek. Bízást elmondhatjuk, hogy a tatai bányászat minden berendezésénél, költségkímélés nélkül, megtörtént és megtörténik minden, a mi alkalmas a munkával járó veszély csökkentésére, a munkások testi jólétének, egészségének megóvására, konzerválására. S ha magában a napi munkában — bár hála az égnek, elvértve — előfordulnak balesetek, ezek nem számosabbak, bármely más, hasonló, nagyszámú munkáskezet foglalkoztató iparnál és az esetek legnagyobb része bebizonyíthatólag arra vezethető vissza, hogy a munkások elfásulnak a mindennapi veszedelmek iránt, mint például a kőműves vagy cserepes a leesés veszedelme iránt, és a fennálló biztonsági intézkedések legegyszerűbb előírásait is nem ritkán határtalan könnyelműséggel mellőzik.

Mily rövidlátó az, ki a huszadik század elején a munkaadóban még a munkásnép ellenségét keresi. A kapocs a tőke és a munka között napról-napra szorosabb, az egymásra utaltság érzése erősebb és tán egy iparnál sem oly mértékben, mint a bányászatnál.

A bányászok.

A tatai bányászat megalapítói az első perctől kezdve teljesen át voltak hatva az érdekek kölcsönösségének, párhuzamos voltának ez érzésétől, és minden ténykedésükben ez vezette őket. Kétszeres fontossággal birt a munkáskérdés éppen a tatai bányászatnál. A környék amúgy is csekélyszámú munkásnépe csak az évek folyamán, lassanként szokott bele a bányamunkába. A munkásnépet messzeföldről kellett összetoborzani és minden egyes munkás elhelyezésére lakásról gondoskodni. A tatai bányászat ez irányban, a tekintetbe jövő egyéb bányászatokkal szemben, kedvezőtlen helyzetben van. Míg az osztrák bányák a környező népes falvakban megfelelő számban találnak munkáskezet, míg a hazai, nagyobb jelentőségű nógrádi bányák, lassúbb fejlődésükben, ugyancsak leginkább a környékben tudtak munkástörzsre szert tenni, addig a tatai bányászatnak, rohamos fejlődése következtében, tíz év alatt egész várost kellett felépítenie és benépesítenie. Tíz évi üzem után az 5000 főnyi munkásságnak már harmadrésze kerül ki a környékbéli falvakból, míg kétharmad része még mindig telepített, kolonizált munkás. Minden munkás elhelyezése átlagban 1000 korona befektetéssel jár. Ezért kellett a Magyar Általános Köszénbánya Részvénytársulatnak egész várost felépítenie, mely ma hatszázötven épületet és 10.000 léleknyi lakosságot számlál, külön vasúti, posta-, távíró- és telefonállomással, és Tatabánya önálló község néven szerepel a községek országos törzskönyvében. A fejlődés e gyorsasága páratlan hazánkban és a külföldön sem talál sok analógiára.

Tatabánya község.

Tatabánya község több kilométernyi hosszban a vasút mentén terül el; újabb részei már a volt bányaidai uradalmi erdőben épültek. A szabályosan egymás mellé sorakozó házak egyenes utcákat alkotnak, melyek fákkal vannak szegélyezve. Minden munkásház hat családnak nyújt egy-egy szobából, konyhából és kamarából álló lakást, melyhez kis házikert is tartozik.

A nőtlen munkások számára czélszerűen berendezett munkáskaszárnyákat épített a társulat.

A tisztí lakok kis kertektől körülvéve, festői látványt nyújtanak.

Legfőbb kötelességének ismerte a társulat nagyrészt saját költségén, kisorsésben a munkástársaládával egyetemben, mindazoknak az intézményeknek megteremtését, melyek a munkások szellemi és testi jóvoltát szolgálni hivatvák.

A társulat iskolájában immár tizenhat tanerő oktat 1500 gyermeket és a nevelés hazafias iránya mind a megye, mind a tanügyi kormány részéről többször részesült dicsérő méltatásban. A német, tót, vend, lengyel ajkú munkás-gyermekek, félévi iskoláztatás után meglepő, módon sajátítja el hazánk nyelvét. A kisdedek, — nem kevesebb, mint 300, — két szakképzett óvónő és megfelelő számú segédszemélyzet felügyelete alatt játszanak és játszva tanulnak.

A munkások testi jóvoltának ápolása és megvédése a legbehatóbb gondoskodás tárgya. Jól felszerelt és czélszerűen berendezett modern kórház áll a betegek rendelkezésére, külön pavillonnal ragályos betegek részére és jól felszerelt gyógyszerházzal. Egy főorvos, egy műtőorvos és egy belgyógyász nagy lelkiismeretességgel igyekeznek a munkásokat betegség esetén gyógyítani és előrelátó gondoskodásuk, jó tanácsaik következtében, az új község egészségi állapota igen kielégítő. Ebbeli fáradozásait támogatja a társulattól berendezett egészséges ivóvizet szolgáltató vízvezeték, valamint a díjtalanul a munkások rendelkezésére álló kád- és zuhanyfürdő.

Tűzoltóság, gyakorlott mentőszemélyzet egészítik ki a közjónak szolgáló intézményeket.

Az új község lakossága túlnyomó részben róm. katolikus hitvallású lévén, a társulat kuratóriumát létesített és a lelkipásztori teendőket egy kurátus osztja meg két káplánnal.

A tisztviselők szórakoztatására kaszinó, az altisztek részére társas olvasókör áll rendelkezésre, míg a munkások nyáron a társulat által külön e célból megvásárolt, a községgel határos erdőben, télen pedig az e célra szolgáló termekben, a munkás-zenekar hangjainál szórakoznak.

Megélhetési viszonyok.

Nagy és fontos feladat hármlott a társulatra a munkások olcsó megélhetésének biztosítása körül. Az évről-évre szaporodott munkáslétszámot a környék nem tudván élelmiszerrrel ellátni az árak rendkívüli mértékben emelkedtek. A társulat élelmiszertárt állított fel, három vendéglőt, egy nagy,

a katonai pékműhelyekhez hasonlóan felszerelt pékműhelyt, tejüzletet, mészár-székeket, stb. A vezérelv mindenben az volt, a munkást a lehető legjobb áruval, a lehető legolcsóbb, nagyban való bevásárlási árban ellátni és a mellett különös ügyet vetni arra, hogy a szükséges egészséges élelmiczikkék: hús, kenyér, liszt, sör, zsír, szalonna, a lehető legjutányosabban kerüljön a munkás kezéhez, míg az erős alkoholtartalmú italok ne legyenek olcsóbbak a környékbeli falvak árainál, nehogy az olcsó árakkal a sajnos, úgysis eléggé elharapódzott iszákosság istápoltságosk. A telepen lakó önálló kézművesek megszabott jutányos árban tartoznak a munkásság igényeit szolgálni. Mindez üzletekről külön mérleg készül és terjesztetik a bányakapitányság jóváhagyása alá, mely a mutatkozó nyereséget a munkások társulájának utalja ki.

A nőtlen munkások jó és olcsó ellátására munkás népkonyha áll fenn, ahol 90 fillérért reggeliből, ebédből és vacsorából álló egészséges napi ételmezt nyújtanak a jelentkezőknek.

Az eredményeket tekintve, joggal mondhatjuk, hogy a munkások jó és olcsó ellátását célzó intézmények kiválóképpen beváltak és elsősorban ezeknek köszönhető, hogy aránylag rövid idő alatt sikerült ily nagyszámú munkásnépet összegyűjteni.

A tatai bányászat megalapítói, bár egész vállalkozásuk nagyszabású voltát tagadni bizonyára senki sem fogja, még legvérmesebb reményeikben sem merték a bányászat olymértvű fejlődését remélni, mint azt a következő számok fel-tűntetik :

Széntermelési
statistika.

1897. évben a termelés	379.066 mm., a munkások létszáma	450
1898. » » »	1,215.383 » » »	1.259
1899. » » »	3,039.858 » » »	1.829
1900. » » »	4,806.600 » » »	2.794
1901. » » »	6,547.800 » » »	3.467
1902. » » »	8,119.000 » » »	3.555
1903. » » »	8,193.500 » » »	3.488
1904. » » »	9,372.000 » » »	4.642
1905. » » »	11,106.000 » » »	4.803
1906. » » »	12,750.000 » » »	5.000

E jelentős mennyiségek kitermelésében az 1900.—1903. években átmene-tileg szerepet játszott a külszíni fejtés is. Több millió métermázsza szén oly csekély mélységben találtatott a föld felszíne alatt, hogy a földréteg eltávolít-ható volt és a széntelep a nap fényénél fejtetett le.

A tág keretekben megszabott Tatabánya állomás lassan-lassan elégtelen-nek bizonyult a növekvő forgalom lebonyolítására, annyival is inkább, miután az 1906. évben már 13 millió métermázsza szállítása irányoztatott elő. Ez tette szükségessé, hogy a magyar királyi államvasútak Felsőgalla állomásának kapcsán, új szénrakodó állomást nyisson, mely 1906. év végén adatott át a forga-lomnak. Az új állomás 1200 méter hosszú vashíddal van összekötve, a nagy-érdemű Ranzinger Vincze bányatanácsos-bányaigazgatóról elnevezett VI. számú és VII. számú aknával. Modern berendezésű és nagy teljesítő képes-ségű osztályozóján a szén tetszésszerű nagyságú darabokra választható.

A tatai bányászat rohamos fejlődését jórészt kereskedelmi szempontból is igen kedvező fekvésének köszöni. A m. kir. államvasútak fővonalán, két oly nagyjelentőségű ipari góczpont között fekvő, mint Budapest és Bécs fő- és székvárosok ; előnyös vasúti kapcsolatban Komárom, Győr, Pozsony és a Dunán-túl egyéb ipari jelentőségű városaival, kitűnő széntermékére, busás fogyasz-tási piacot talált. Ma már nemcsak a Dunántúl iparát szolgálja, de hazánk dunáninnyi részeiben, a Duna-Tisza közén, a Nagy Magyar Alföldön és a bánsági vármegyékben talál készséges vevőkre.

A tatai bányászat teremtette meg a szénkivitelt Ausztria felé és 1906-ban már több mint 35.000 kocsirakomány talált elhelyezést a szomszéd országban, 4,000.000 koronával javítva meg hazánk gazdasági mérlegét.

A tatai bányászatnál honosították meg először nagyobb mértékben a brikettgyártást. A szénpor, szurok segélyével tojás, vagy téglalakú darabokba sajtoltva, ma már kedvelt fűtőanyaga a hazai közönségnek.

Brikett-
gyártás.

Mészégető és
téglagyár.

Ugyancsak a tатаi bányászattal kapcsolatos a felsőgallai mészégető-telep, mely ma hazánk legnagyobb ily telepei között foglal helyet és 1906-ban 2500 kocsirakomány meszet adott át a forgalomnak.

A bányatelepen levő géptéglagyár évi két millió tömör téгла termelésével, a fűrészmalom, a nagy kőbánya és gépműhely kizárólag a telep szükségletét szolgálják.

Ez volna dióhéjban a tатаi bányászat rövid, tíz esztendő's multjának és jelenének ismertetése. A kiindulási pont 1896-ban Alsó- és Felsőgalla testvérvárosok, Bánhida, stb. szántóin az ismert »szőke kalászszaI rengő térség«, melyen 1906-ban tízezer lelket számláló, virágzó község, 24 millió korona tőkével, 5000 munkást foglalkoztató, 12 millió korona értéket produkáló iparvállalat áll, mely óriási anyag, élelmi- és ruházkodási cikk fogyasztásával, közvetve még további ezreknek ad kenyeret, megélhetést, nagy mértékben hozzájárult a közjólét emeléséhez a környékbeli falvakban és számottevő tényező hazánk iparában.

A kiindulási pont és a mai állapot között mérhetetlenül sok érdemes munka és gond, sok jó barát támogatása, sok nehézség és kishitűség leküzdése fekszik.

Komárom vármegye közönsége és hivatott vezetői mindenkor felismerték e nagy ipartelep fontosságát a vármegye gazdasági életében. A rideg formalításokat mellőző előzékenység sokban egyengette útját Tatabánya fényes fejlődésének.

KÖZOKTATÁSÜGY.

I. NÉPOKTATÁS.

Komárom vármegye nevelésének és oktatásának történeti multjáról sok a töredékes följegyzés, de egységes képét megörökíteni mégis vajmi nehéz. Országútja volt e vármegye, ezer év óta, hol Kelet pusztító csordáinak, hol Nyugat kiméletlen zsoldosainak; elannyira, hogy még az úgynevezett canonica visitatók is hézagosan emlékeznek meg róla. Inkább az egyházak Memoriale Historicumain és Matriculáin elindulva igyekszünk bevilágítani a mult homályába.

A régi jobbágyvilágban ugyanis a népnevelés és népoktatás még majdnem fényűzés számba ment s alig volt több az egyház veteményes kertjénél. Valamelyes oktatásban csak a köznemesek és a városi polgárok csemetéi részesültek, ezt pedig, egészen a reformációig, szerzetesek és apáczarendek végezték. Éppen ezért a népoktatás centrumai akkoron a rendházak, monostorok és a nagyobb kúriák valának, a hol állandó, vagy peregrinuskodó szerzetesek oktatgattak.

Ilyen iskola volt e vármegye területén a *koppánmonostori*, Komárom ^{A régi szerze} tőszomszédságában. Ez az apátsági iskola 1222-től 1411-ig a ciszterciták vezetése alatt állott, azontúl pedig a pannonthalmi benczések látták el. Hasonló iskolájok volt a benczéseknek, az alsó-csallóközi köznemesség és megváltott jobbágyaik számára *Füssön*. A mai tatai járásnak hajdani iskolája a Tata melletti kálvária magaslatán, az úgynevezett *Ó-Tatán* volt, a melyet Szent István keresztapja: Deodatus, sanseverinói gróf alapított. Híres szerzetesiskola volt a *majki*; az Általér partján és az *udvardi* kálvária táján pedig a pálosok hazafias szellemben vezetett iskolája. A gesztesi járásban *Vértesszeresztúron* szintén a pannonthalmiaknak volt jóhírű iskolájuk.

E vármegye területén általában elég nyoma van a hajdani népnevelésnek és népoktatásnak, mert három helyről is irányították azt: Esztergomból, Győrből és Pannonthalmáról.

Es ha mindezekhez hozzá vetjük azt is, hogy alig volt jelesebb uralkodója hazánknak, a ki e vármegye területén meg ne fordult volna, valószínű, hogy a nép nevelése és oktatása nem lehetett és nem is volt olyan elárvelt, mint az ország sok más vidékein.

A népnevelés és népoktatás ügyét azonban a reformáció előbbre vitte. ^{A reformáció.} Igaz ugyan, hogy a hirtelen elszaporodott felekezeti iskolák azután is inkább a vallást szolgálták, de a protestánsok Németországból behozott trivium tantárgybeosztása (írás, olvasás és számolás) csakhamar divatba jött a szerzetesrendek alsófokú iskoláin is.

A protestánsok ugyanis a pápai és révkomáromi főiskolákból a falvakba úgynevezett »promóciós tógátusokat« küldöttek ki késő ősszel, a kiket a gyülekezet háziról-házra kosztolt és a kik kora tavasszal, salláriumaitak zsebre-vágva, visszatértek tanulmányaik folytatására. Voltak, a kik állandó kóstának és praeceptornak is künn maradtak. Ezeken kívül voltak az úgynevezett három évre kimenő tógátusok, vagyis rektorok, a kik főiskolai tanulmányaikat bevégezve, mentek ki, hogy három év leforgása alatt egy kis

útravalót gyűjtsenek maguknak külföldi tanulmányútjaikhoz: Jénába, Dörpátba, Heidelbergába és Wittenbergába.

A katolikusok is majdnem erre a mintára küldték ki, Pannonhalmáról, Bakonybélből, Malaczkáról novicziusaikat, úgynevezett instruktoroknak és magistereknek.

A vármegye területén a dicséretes versengés Komáromban és Tatán volt a legnagyobb, továbbá Udvardon, Aranyoson, Ácsen, Kömlődön, de különösen a Mátyusföldön.

Komárom.

Komárom, ez az ősi kulturváros és a vármegye székhelye, rendkívüli hatással volt a vidékre.

Komáromot már Szent István, királyi birtokként a garam-szentbenedeki apátságnak adományozta, hogy ennek fejében az oktatást ellássák. IV. Béla, a tatárdúlás után, innen szervezte újra az országot s több itt keltezett oklevele tanúskodik arról, hogy Komáromot a kultura első állomásául rendezte be. Hollós Mátyás, kinek gyakori hajléka: a tatai lovagvár és híres vadaskertje, közvetlen Komárom alatt volt, bizonyossá teszik, hogy a tudomány e nagy maecenása, kedvelt Komárom iskoláiról sem feledkezett meg.

A jezsuiták.

A mohácsi vész után a jezsuiták telepedtek le Komáromban (1624 táján), a kik az oktatás minden fokozatán munkálkodtak. Ezt megelőzőleg azonban már a protestantizmus mindkét felekezete letarolta a kultura mezejét (1562—1606.), elannyira, hogy a mikor Althán gróf várparancsnok a jezsuitákat 70.000 rhénusi forintos fejedelmi alapítványával állandósítá, a város már teljesen a protestantizmus hatalmában volt. A vallási versengésből az iskoláknak volt a legtöbb hasznuk, mert ekkorára a protestánsok már főiskolájukat is teljesen szervezték, népiskolájuk pedig a trivium-tantárgybeosztáson (írás, olvasás, számolás) kívül, a vallás, biblia és egyházi éneklésre is mintaszerűen volt berendezve; míg a jezsuiták csak az 1693—94. tanévben jutottak annyira, hogy a tanítást a felső fokozatokon is rendszeresen megkezdhesék.

Jött azután az elnyomatás kora, a mikor a protestánsok napról-napra hanyatlottak. 1672-ben a protestánsok krónikása már többek között ezeket írja: »Tornyainkat, harangjainkat, parochiánkat, prédikáló helyünket, iskolánkat elfoglalták. Prédikátorainkat, Veresmarty Mihály és Csúzi Jakab uraimékat, iskolamesterünket, Muraközi uramat, a deákokkal (főiskolai hallgatók) és gyermekekkel (elemi hallgatók) együtt városunkból kiküldötték.«

A jezsuitáknak különben nemcsak magyar, hanem német elemi iskolájuk is volt Komáromban (a vár melletti katonanegyedben) s oda járatta a nagyszámú német iparososztály is gyermekeit. Didaktikai tekintetben a jezsuita elemi iskolákban is megvolt a trivium rendszer, t. i. parvistae minores, parvistae majores et declinistae.

II. József
pátense.

A világ aztán újra fordult egyet s II. József a protestánsoknak pátenst adott, a jezsuitákat pedig száműzte. Itt kezdődik a komáromi protestáns iskolák új aranykora. Az 1763-iki földrengéskor emelt fatemplomok és iskolák helyett, mindkét protestáns egyház nyomban állandó hajlékokat épített 1795—96-ban, s ugyanakkor épült a kollégium is; a katolikusok elárvtak iskoláit pedig, a jezsuiták távozása után, a benzések vették át. Ekkor indult ki Komáromból egy országos reform, az úgynevezett »nemzeti iskola«, a mely szerint az elemi oktatás mindinkább elvált a gimnáziumtól; kivált 1851 óta, a mikor az »Entwurf« zaklatásai következtében, a protestánsok főiskolája végleg megszűnt és a kollégiumban csak az ev. ref. népiskola hat osztályú fiú s négy osztályú leányiskolája helyezkedett el. Volt azonkívül a katolikusoknak is egy — a várostól fentartott, — elemi főtanodájuk, a melyben a fiúiskola csak két osztályú volt. Érdekes följegyeznünk tantárgyait: hittan, magyar- és németolvasás; írás, számvetés, magyar és német nyelvtan, mértan, rajz, latin olvasás és olvasókönyvek alapján: földrajz, történet, alkotmánytan, természettan és természetrajz. Az evangélikusoknak, nem szerint elosztva, két osztályú iskolájuk volt, az izraelitáké azonban négy osztályból állott. Ezekén kívül volt négy engedélyezett és egy zug-magániskola.

Igy érte az 1868-iki országos mozgalom a komáromi népiskolákat. Bárá Eötvös József kultuszminiszter még be sem nyújtotta a képviselőháznak híres alapvető törvényét, a mikor Komáromban Nagyvasváry Sándor indítványára már ki is mondatott, hogy az összes felekezeti iskolák egybeolvasztassanak.

2.

3.

1. A tóvárosi állami elemi népiskola. — 2. A komáromi régi ref. kollégium, most a községi polgári fiúiskola. — 3. A komáromi állami polgári leányiskola.

A megvalósítást azonban nagy harcok előzték meg; de az állam oly embert küldött a hullámok lecsendesítésére, mint *Környei János*, az országos tekintélyű tanügyi író. A róm. katolikusok később mégis csak elszakadtak és az 1869 nov. 3-án megnyílt községi iskolát, alig egy év múlva, nyomon követte a katolikus elemi iskola megnyitása is.

A községi iskola első hajléka, a szabadságharc óta árván maradt kollégiumi épület lett, a hol huszonöt esztendeig meg is maradt, mígnem 1896-ban, a millennium nagy évében, a mai új és állandó otthont kapta.

Hazánk e legelső községi iskolájának istápolói voltak, Nagyvasváry Sándor első bűzgő apostolán és Környein kívül, ez utóbbinak hivatalbeli utódja, *Nemessányi János*, a komárom-vármegyei önállóan szervezett tankerület első tanfelügyelője, a kit még Eötvös miniszter fedezett föl a Felvidék egyik szerény eklézsiájában, a hol merész és hazafiasságtól áradozó röpirataival tűnt föl, közvetlen a szabadságharc után. A legújabb idők reformjait pedig *Lőrinczy György* jelenlegi kir. tanfelügyelő, a kiváló író irányítja.

A katolikus elemi iskola szintén párhuzamban fejlődött a községi iskolával, sőt *Simor* érsek a leánynevelést külön is választotta s az általa letelepített apácákra bízta. A fiúiskolát pedig, néhány évvel a millennium után, gróf *Majláth Gusztáv* adminisztrátor (a jelenlegi erdélyi püspök), díszes és költséges új palotával ajándékozta meg.

A vármegye területén összesen 179 iskola van. Fokozat szerint: 3 polgári, 176 pedig elemi, beleértve a komáromi, tatai, megyeri, csicsói és naszvadi apácák vezetése alatti iskolákat is.

A polgári iskolák jelleg szerint: 1 állami, 1 községi és 1 egyesületi; az elemi iskolák pedig jelleg szerint: 5 állami, 9 községi, felekezeti (róm. kath. 93; ref. 51; ág. ev. 6; izr. 10) társulati 1, magániskola 1; tehát az apáczaiskolákat külön iskoláknak számítva, összesen 176 elemi iskola.

Egy tanítós: állami 1, községi 7, róm. kath. 43, ref. 31, ág. ev. 4, izr. 7, magán 1, összesen 94; két tanítós: állami 1, községi 1, róm. kath. 27, ref. 13, ág. ev. 1, izr. 1, összesen 48; három tanítós: róm. kath. 8, ref. 5, ág. ev. 1, izr. 1, összesen 15; négy és több tanítós: állami 2, községi 1, róm. kath. 10, ref. 2, társulati 1, összesen 16 iskola. Osztatlan 102, osztott 74.

A tanítók száma: polg. iskoláknál 14; elemi iskoláknál pedig: 15 állami, 28 községi, 290 felekezeti, 14 társulati, 1 magániskolán összesen 348 tanító, s ezek közül a 290 felekezeti tanerő így oszlik meg: 186 róm. kath., 81 ref., 9 ág. ev., és 14 izraelita. A rendes óvodák száma: 26 s ugyanannyi a rendes óvónők száma is. Menedékház: 7 állandó, 23 nyári. Az összes óvóintézetek száma tehát 56.

Elemi iskolával kapcsolatban van gazdasági ismétlőiskola a vármegye területén: 90. Külön szaktanítós gazdasági ismétlőiskola azonban csak egy van (Tóvárosban) és az is állami.

Iparostanoncz-iskola van 3, ú. m. Komáromban, Tata-Tóvárosban és Kisbénen. Kereskedőtanoncz-iskola pedig csak két helyen: Komáromban és Tata-Tóvárosban.

A vármegye népoktatásának egyetlen felsőbb tagozata a komáromi községi polgári fiúiskola, a mely a városnak millenniumi alkotása. Az iskolaszék ugyanis 1896 tavaszán, a magisztrátussal egyetértőleg, az érsekújvári államilag segélyezett magán polgári fiúiskola tulajdonosával: *Sessler Dávid*dal, megállapodott abban, hogy iskoláját még ugyanez év szünideje alatt, miniszteri engedéllyel áthelyezi Komáromba. Ennek megtörténte után a komáromi polgári fiúiskola, egyelőre városilag és államilag segélyezett magánintézetként, 1896 szept. 1-én, a községi iskola kiköltözése után újra árván maradt kollégiumi épületben megkezdte munkálkodását. Három év múlva, 1899-ben, a város átvette, az állam pedig magasabb segélyben részesíti.

A komáromi m. kir. állami polgári leányiskola kezdeményezői a komáromi hölgyek voltak, a kiknek élén *Papp Gábor* akkori dunántúli ref. püspök hitvese állott. 1882-ben megnyílt a »nőipariskola«, a mely a polgári leányiskola megvalósításáig, tíz évig (1892-ig) állott fenn. Végre a magasabb nőnevelést szolgáló iskola 1892-ben három osztállyal megnyílt és az addig fennállott nőipariskola is beleolvadt. A következő tanévben már a IV. osztály is megnyílt. A város a fentartó államot, a dologi kiadásokon kívül, erejéhez mérten, mindenben támogatja. Egyik igazgatója, *Geöcze Sarolta*, a kiváló író volt.

Elemi iskolák.

Polgári fiúiskola.

Polgári leányiskola.

Egyéb iskolák.

A komáromi polg. leányiskola mintájára teremtették és tartják fenn a tatai hölgyek is néhány évvel ezelőtt megnyílt polgári leányiskolájukat, a mely szintén államosításra vár.

Komáromban már a tizenkilenczedik század első éveiben volt egy híres szakiskola, az *Orbán-féle rajziskola*, a mely művészetre és műiparra készített elő s melyet Jócai Mór is szorgalmasan látogatott.

A polgári fiúiskola kezdeményezésére széleskörű mozgalom indult meg, egy »iparos-továbbképző«, de állandó téli tanfolyam felállítására. A miniszterium e tervet már jóvá is hagyta és kellő segélylyel való állandó támogatását is megígérte.

A vármegye tanítóságának, a felekezeti körökön kívül, négy járásköre van (csallóközi, udvardi, gesztesi és tatai), valamint a megyei általános tanítótestület. Ennek általános kulturközlőnye a »Tanügyi Értesítő«, melyet *Szendrey Imre*, a vármegyei egyesület főjegyzője szerkeszt.

II. A RÉVKOMÁROMI REF. FŐISKOLA.

»Az én időmben — írja világhírré jutott diákja : Jócai Mór, — a komáromi kollégium volt a Felvidék Mekkája, a hova nemcsak a megyebeli fiatalság, de a szomszéd Pozsonymegye és az akkor még erősen német Fő-Pozsony városának ifjú nemzedéke is begyülekezett. A komáromi kollégiumból kerültek elő sok nevezetes tudósok és írók, a kiknek sorában fölemlíthetem : Katonát, Péczelit, Hetényit (a hétszer pályadíjazott akademikust), Tóth Lőrinczet, Beóthy Zsigmondot, Kalmár híres prédikátort. (Magam se húzom le a fejemet az asztal alá.) A »mysis positum« épület szellemfénye szét-ragyogott az egész Felvidéken.«

A főiskola alapítása 1606-ra tehető s 1672-ig a város különböző pontjain ütött vándorsátort ; 1672-től pedig egész 1796-ig bujdosóban volt, míg nem a türelmi pátens neki is meghozta a szabadságot s akkor épült állandó otthona, a melynek homlokán a : »Mysis positum sumpt. eccl. Comarom MDCCXCVI.« — felirata már alig olvasható.

E főiskola eredete és megalapítása különben azonos a protestánsok valamennyi hazai főiskolájával. Az iskola az egyház leánya és a hitközség veteményes kertje lévén, tehát a hitközség és a tractus fejlődésével arányban alakult ki. Így pl. midőn 1562-ben Huszár Gál vándorprédikátor Komáromban fellépett, itt még csak azon protestánsokat találta, a kik mint zsoldosok a komáromi várba egyenesen Németországból vonultak be s Luther tanait hozták magukkal útravaló gyanánt. Komárom első magyar protestánsai azonban a dunai naszádosok voltak, a kiket Huszár Gál térített meg, még pedig olyan sikerrel, hogy Oláh Miklós esztergomi érsek személyesen kért Ferdinándtól felhatalmazást arra, hogy a nagy buzgalommal működő »vándor-reformátort« a várőrséggel elűzesse Komáromból. Elkésett vele, mert már az új gyülekezet olyan erős volt, hogy első templomául magát az ódon Szt-András egyházat foglalta le s első iskolamestere Márkus Boldizsár is megkezdte munkáját, mint praeceptor. Pár évtized múlva aztán a komáromi egyházmegye (Tractus) megalakultakor, középponti iskolájának rektora a tudós hírben álló : Péczeli *Király* Imre lett, 1609-ig, a mikor Heidelbergába küldték ki, hogy ott Pareus európai hírű ref. hittudort hallgassa. Az alatt a komáromi főiskola rektora a Somorjáról hozott Kanizsai *Pál* János volt. 1615-ben Péczeli újra hazajött és a komáromi iskolát a Trotzendorf-féle német minta szerint, nyolcz osztályra (classis) rendezték be : collectorok, lectorok, declinisták, conjugisták, etymologisták, sintaxisták, poéták és logikusok classisára.

Négy év múlva a Magyar-Soókon tartott zsinat kimondotta, hogy a révkomáromi főiskolában theologiai fakultás is állíttassék fel, még pedig rhetorikai alapon, dogmatikai vitákra berendezve. Így született meg Komáromban a Dunántúl első főiskolája.

A főiskola békés fejlődése azonban 1672-ben hirtelen megszakadt. I. Lipót alatt ugyanis megindultak a sérelmek és üldözések, nemzeti és vallási tekintetben egyaránt. A német lovagrend nagymesteréből lett nádor a komáromi főiskolát

is becsukta s háromszázon felül fogdostatott össze protestáns lelkészeket, a kiknek nagy részét gályarabságra vitette; huszat pedig a pozsonyi vérbíróság a máglyáról Komáromba küldött, s ezek a boldogtalanok, itteni híveik szemeláttára, söpörték naponta Komárom utcáit.

A becsukott főiskola titokban azonban mégis továbbműködött és Literáti Hunyadi, egy vak iskolamester és Patai János rektorok, ennek ellenére is tovább tanítottak és a Debreczenből évről-évre kiküldött tógátus diákok is tovább munkálkodtak, egész 1737-ig, a mikor rövid időre interregnum állott be. Az el-elárvult főiskolát aztán újra talpraállítá *Hatvani* István rektor, a ki nagy tudománya révén Debreczenbe került. Az ő idejében (1753-ban) történt az a nagy diák-ribillió, a melyet a komáromi diákok (protestánsok és katolikusok) egyesülten intéztek a várbeli muskétások ellen. A további rektorok már mindinkább nyilvánosan vezették a főiskolát, egész 1795-ig, a mikor Meszlényi Mihályval bezárul az üldözött rektorok sorozata.

Az 1796-ik év nemcsak az elnyomatás korának megszűnését és a régi főiskola visszaállítását hozta meg, hanem az állandó hajlékot is megteremtette. Ekkor épült a mai kollégium-épület, melyet 1797 jan. 2-án nyitottak meg. A megújodás első rektora, a külföldről hozott nagy tudományú *Katona* Mihály volt. Itt kezdődik a főiskola második aranykora. A régi alapítványok sorozatát új alapítványok gazdagítják; egyesek pedig a főiskola hiányos felszerelésének kiegészítésében vetekedtek. Az 1801. évben aztán a kollégiumi alumneum is megnyílt.

Ekkor történt, hogy a hazai protestánsok szervezték a szuperintendesi vagyis kerületi intézményt s vita indult meg a fölött, hogy a dunántúli egyházkerület főiskolája, a megnyílása (1531) óta mostoha viszonyok közt vergődő pápai főiskola, vagy pedig a gazdag hírben álló komáromi főiskola legyen-e. A kerület illeten mozgalmából aztán nagy harc fejlődött, kivált a mikor maguk a pápai tanárok is Komárom érdekében kardoskodtak: Torkos Jakab kerületi püspök és pápai lelkészszel szemben. Mikor aztán a Bonyben (1804. máj. 8-án) megtartott kerületi gyűlés is kimondta az áthelyezést, illetőleg a pápai főiskola beolvasását a komáromiba, Torkos püspök egyenesen a császárhoz sietett, hol ügyesen apellált Komárom katonavárosi mivoltjára és ezen az alapon sikerült is a császár eltiltó parancsát kieszközölnie.

A felülről jövő áramlatnak engedve, e főiskola is germanizálni volt kénytelen. Szakított Debreczennel, a honnan rektorait és preceptorait már kétszáz év óta kapta. A germanizálás azonban nem sokáig tartott, mert Skolka Sámuel lutheránus rektort újra visszaküldte Pozsonyba és helyébe ecsedi *Tisza* Jánost hívta meg Debreczenből. Ennek rektorsága alatt történt 1808-ban, hogy Ferencz császár, Napoleon elől, udvarával együtt, Komáromba menekült és a várat éjjel-nappal húszezer munkással jókarba sietett hozni. A munkások azonban halomra betegedtek, mire a császár a kollégiumot foglalta le kórházzal, de az 1808—1809-ik tanév kezdetére az épületet ismét visszaadta rendelkezésének.

Ettől kezdve a főiskola egészen 1842-ig zajtalanul munkálkodott, a mikor aztán újra kitört Pápa és Komárom harca. Most azonban már Veszprém és Győr is versenyezett. Az 1845. jan. 16-án Kömlődön tartott kerületi gyűlés aztán újból kimondta a Komáromba való átköltözködést, de a Helytartótanács 1847. máj. 4-én megint úgy rendelkezett, hogy Komárom katonai garnizon háborúban és békében egyaránt. A kerületi székhely azonban Nagy Mihály akkori szuperintendens óta állandóan Komárom, noha tudvalévően a protestánsoknál a püspöki székhely nincsen helyhez kötve, csak ususon alapszik.

Az 1848—49-iki szabadságharcz a főiskolát már megbénulva találta.

Nagy Mihály püspök és senior, Tüdös József junior lelkészek, Vályi Ferencz gazgató rektor, Kossár Ferencz és utóda, Beóthy Zsigmond főkurátorok, mindent elkövettek ugyan, hogy ha már kerületi főiskolává nem teheték a komáromit, legalább lyceumi rangra emeljék; a kitört szabadságharcz azonban minden számítást áthúzott és a kollégium katonai kórház lett. A szabadságharcz lezajlása után, 1849 decz. 13-án, a mikor újra megnyílt a »musis positum« kapuja, csak az apraja jött vissza, mert a nagyja értesült Simunics várparancsnok szándékáról, a ki névsorukat készenlétben tartotta. Nem is tértek többé vissza. Jött aztán, 1851 jún. 5-én, az úgynevezett »Entwurf«, a mely képtelen követe-

lésekkel állott elő. Nehogy a kerületi (pápai) főiskola is áldozata legyen, a komáromi főiskola beadta a kulcsot.

Az ódon kollégium-épület, a községi iskola kialakulásáig, a ref. egyház elemi iskolájának és a régi főiskola felszereléseiből megalapított városi muzeumnak lett a kulturhajléka. Mikor azután (1869-ben) a felekezeti iskolák egybeolvadtak, az első községi iskola otthona lett, egész a millennium évéig, a mikor a községi iskola új palotát kapott; azóta pedig a polgári főiskola hajléka.

III. A KOMÁROMI KATHOLIKUS FŐGIMNÁZIUM.

A reformációt nyomon követte az ellenreformáció s ennek a szüleménye a komáromi katolikus gimnázium is. Alapítása körülbelül 1624-re tehető, noha maradandó mivolta jóval későbbi.

II. Ferdinánd király ugyanis, de legkivált *Pázmány* Péter bíboros, azt tapasztalván, hogy Komáromban a reformáció, az 1562. őszén fellépett s néhány év múlva elűzött *Huszár* Gál vándorprédikátor óta annyira megtörzsökösödött, hogy immáron traktusi főiskolájuk is van, itt is elérkezettnek vélték az időt arra, hogy az ellenreformációt sürgősen megkezdjék és erélyesen istápolják.

A jezsuiták.

Az ellenreformáció alapkövét *Gaál* Péter, a helybeli nemzeti sereg kapitánya tette le, a ki 1624-ben a Szt. András-templomot helyreállította. Mikor aztán *Fodor* János jezsuita atya, II. Ferdinánd király parancsából, misszionáriusi minőségben a városba érkezett, a Szt. András-templomot, fiókegyházként szintén átvette. Azonban a két rendbeli protestáns nagygyülekezettel szemben *Fodor* páter gyöngének bizonyult és elhagyta Komáromot. Hasonlóképpen jártak az utána jövő világi papok is, a kik nyolcz év alatt háromszor váltakoztak.

Ekkor az öreg, hitbuzgó gróf *Althán* várparancsnok, hitvesével, nagyszerű alapítványt tett. Kötelezvénnyben hetven ezer, készpénzben hatezer rajnai forintot tett le arra, hogy a Jézus-társaság Komáromban állandóan megtelepüljön, hogy továbbá az óvárban menedékház állíttassék fel, hol »a török-hódoltsági területeken működő jezsuita atyák a támadható veszélyek idején magukat megvonhassák«, a városban pedig harminczhárom rendtag befogadására alkalmas, templommal és gimnáziummal kapcsolatos, valamint szeminiáriummal is ellátott kollégium állíttassék fel. Egyúttal a *Gaál*-örökösöktől a Szt. András-templomot is megváltatta és azt a rendnek adta át plebánia-templomul. Vett továbbá a szigeten és a város különféle pontjain kerteket és telkeket a rend számára; valamint megígérte, hogy az ő felségétől a várbeli magyar és német hitszónokok számára járó kétszáz birodalmi tallért is a rendnek állandó segélyül megszerzi. Az alapítólevelet, 1635 szept. 26-án, gróf *Althán* várkormányzó a hitvesével és *Lamormaini* Vilmos, a király gyónatató-atyja kölcsönösen alá is írták. 1636-ban azonban az alapító váratlanul elhunyt s így a már megérkezett *Buswe* Gottfried és *Gosztonyi* István rendtagok is abban a veszélyben forogtak, hogy Komáromot ismét el kell hagyniok. Akadt azonban egy másik nagy alapító is, névszerint *Orbovai Jakusich* György veszprémi, később egri püspök, a ki már a következő 1637. évben Vereb és Pazman ősi családi birtokait a komáromi jezsuita-rendháznak örök időkre átadta.

E birtokon kívül még más adományokban is részesültek. 1672-ben, *Szelepcsényi* primás révén a lutheránusoktól elvett templomot kapták meg, 1739-ben pedig a város adta át nekik szerződésileg a mai gimnáziumi fundust, a templom körüli telkekkel.

Az intézet története.

A város ez adományát azonban áldatlan czivódás előzte meg, a melyet a hitközség vívott a társasággal a patronátusi jogokért. Mikor azután a hitközség nem boldogult a jezsuita atyákkal, a ferenczrendieket hozta ide s attól kezdve azok czivakodtak a társrenddel.

A mi magának a komáromi jezsuita gimnáziumnak a fejlődését illeti, az a fentiek előre bocsátása nélkül nem érthető meg. Így pld. az *Althán*-féle alapítvány Komáromban jezsuita kollégiumot akart szeminiáriummal; de mint

láttuk: 1624-től 1649-ig csak misszióház volt s azontúl rezidenczia és kisgimnázium. Az 1649. évben azután az »érseki kath. gimnázium« nevet vette fel, noha csak négy osztálya volt, t. i. parvisták, principisták, grammatisták és syntaxis-ták osztálya. De mert 1698-ban a humán osztály megnyitásával, a továbbfejlés is megkezdődött, 1701-ben már hatosztályú érseki Jézus-társasági gimnáziummá lőn. Az 1732. évben pedig az elemi osztályok elválasztattak a latin klasszisoktól és az elemisták a III. Ferdinándtól kapott vágrófi-házban (a várba vezető út jobboldalán lévő angliai kincstári épületcsoportban) maradtak, a latin klasszisok pedig az újjáépült rendház földszinti helyiségeiben rendezkedtek be, a hol teljes száz évig folyt az oktatás, több-kevesebb ideig tartó megszakítással, azaz 1649-től 1749-ig. Ebben az évben azután díszes, új, emeletes főgimnáziumot épített a rend, szemben a Szt. András templommal, a melynek az emelete azonban az 1763-iki földrengéskor szintén leomlott, noha megmaradt mai földszinti helyisége gyorsan tető alá került és az 1763—64. tanévet folytathatták, a két felső osztály (retorika és poetika) elhagyásával; a következő tanévben azonban ezeket is pótolták. Az 1773. évben azután a Jézus-társaságot tudvalevőleg a császári kormány feloszlatta, noha a komáromi gimnáziumot még az exjezsuiták 1776-ig tovább vezették, a mikor a pannonhalmi Szt. Benedek rend vette át tőlük.

Alkalmaztak a jezsuita atyák világi tanítókat (docens) is az alsó osztályokban, de csak nőtlen és benlakó pedagógust; míg a felső osztályokban fölszentelés előtti atyákra (magister) bízta az oktatást, kivéve a két felső osztályt, a melyben fölszentelt atyák (professor) oktattak. A mi pedig a gimnázium igazgatását illeti, azt 1660-tól 1716-ig a házfőnökök intézték, 1773-ig pedig külön igazgatók (prefektus) irányították, kik között több országos nevű tudós is volt, mint pl. *Pray* György (1766—1767-ben). Az első házfőnök volt *Rukel v. Rupp* J. Zsigmond (1660) és az utolsó *Buzás* Nep. János (1766—73.). 1660-tól 1773-ig összesen huszonnégy házfőnök volt. Az első prefektus *Ambler* Tamás volt (1716—17-ben) és az utolsó *Peringer* András (1773.). 1716-tól 1773-ig összesen negyven prefektus volt. A rend feloszlata után, 1773-tól 1776-ig, a gimnázium prefektus-direktora *Jósa* István volt.

A tanuló ifjúság átlagos létszáma 200 volt, a kik közül, internátus hiányában, 12 járt naponta a rendház konyhájára; évente pedig a nagy szünidő folyamán mendikáns vagyis kolduló diákok küldettek körútra; ezt azonban később a helytartótanács előbb a katolikus, azután a protestáns iskolákban is eltiltotta. A komáromi jezsuita gimnáziumnak díszes színpada is volt, melyen többnyire latinul, de évente legalább egyszer, leginkább az évszázó ünnepélykor, magyarul is játszottak. Ez ifjúsági színdarabok között gyakori volt a magyar történelemből, sőt még a helyi életből vett tárgyú színdarab is.

El kell ismerni, hogy a jezsuiták oktatási módszere magas színvonalon állott, egyöntetű és állandó vala. Tanévük november elején kezdődött és szeptember elején zárult s híres tantervüket a »Ratio Studiorum« szabályozta. Vizsgájuk két részből állott: írásbeli és szóbeli, és a ki az elsőt (pro ascensu) nem állta ki, azt a másodikra nem is bocsátották, hanem ismételt. Az iskolai naplók (*Diarium Scholasticum*) pedig azt mutatják, hogy még az órarendek is évszankonként változtak. A valláserkölcsei nevelést és fegyelmet természetesen még az oktatásnak is föléje helyezték.

Mária Terézia a Jézus-társaság feloszlata után nyomban összeíratta vagyonukat s annak egy részéből országos tanulmányi alapot teremtett. Az 1776—77-iki tanévben az oktatás országszerte zavartalanul folyt tovább. Így tehát a komáromi volt érseki jezsuita gimnázium 1776. okt. 27-én királyi gimnáziumként adatott át a pannonhalmi Szent Benedek rendnek. Négy év múlva (1786. nov. 27-én) azonban a benczések is a jezsuiták sorsára jutottak, s eltörlésük után a komáromi gimnázium állami vezetés alá került és ott is maradt 1812-ig, a mikor *Ferencz* császár ismét a szerzet rendelkezésére bocsátotta. Azóta a rend a közoktatás terén kiérdemelte a közbizalmat és közszerepet egyaránt.

Az intézet érdemes igazgatóinak sorozata a következő: 1812—14-ben *Raczkó* Ferencz, 1814—15-ben *Nagy* Gáspár, 1815—17-ben *Horváth* Pál, 1817—66-ban *Fenix* Volfgang, 1866—77-ben *Vagács* Czézár, 1877—79-ben *Halbik*

Cziprián, 1879–95-ben Németh Vilmos, 1895–1901-ben [Gallik] Oszvald, 1901 óta Horváth Kristóf. Időközi igazgatók pedig a következők voltak: 1819–24. és 1826–46-ban Körmeny Krizológ, 1846–51-ben Molnár Titusz, 1824–26-ban Szeder Fábán, 1818–19-ben pedig Széchenyi Kristóf.

Nagynevű tanárok és tanítványok.

A komáromi kis gimnáziumot tehát, a nagy hírű jezsuiták után, a nem kisebb hírű pannonhalmi bencések nemcsak elődeikhez méltóan vezették, hanem országos hírnévre emelték mind oktatóik, mind nagynevű tanítványaik révén. Az oktatók sorából megörökítendő: *Vaszary* Kolos hercegprímás, *Czuczor* Gergely a nagy magyar költő, *Nyulassy* Antal népies író, *Vagács* Czézár latin költő, *Halbik* Cziprián tihanyi apát, a rend krónikása, *Sárkány* Miklós bakonybéli apát, *Németh* Vilmos, *Magyary* Sulpicz és *Gyulai* Rudolf monografisták. A tanítványok sorából pedig a következők örökítendő meg: *Beöthy* Zsolt irodalomtörténetíró, *Szinnyei* József irodalomtörténetíró, *Erdélyi* Pál egyetemi könyvtárőr, *Takáts* Sándor történetíró, *Hidassy* Kornél és *Lipovniczky* István megyés püspökök, *Kisfaludy* Árpád egyetemi tanár, *Konkoly-Thege* Miklós csillagász, *Ghiczy* Kálmán, *Polónyi* Géza és *Ordódy* Pál miniszterek, *Kollányi* Ferencz jáki apát, *Boncz* Ödön miniszteri tanácsos, *Dalmady* Győző költő, *Feszty* Árpád festőművész, *Nemes* Dezső hegedűművész, *Simay* Kristóf színműíró, *Kultsár* István író, *Ányos* Pál költő, *Ányos* Lajos műfordító, stb. A régi úttörő írók közül pedig: *Pray* György, *Baróti Szabó* Dávid, *Katona* István, *Révay* Miklós és *Szentmiklóssy* Alajos.

Még egy nagy, mondhatni fejedelmi alapítványról kell megemlékezni a gimnázium története kapcsán. Ugyanis néhai *Király* József pécsi püspök, a ki a jezsuita atyák idejében maga is e gimnázium egyik növendéke volt, 1814-ben 62.000 váltóforintot tett le, alapítólevél kíséretében; ugyanezt 207.000 váltóforintra egészíté ki 1819-ben; a két alapítólevelet azután 1900-ban Wlassics miniszter egyesíté. Az alapítványt ez időszert 48 növendék élvezi és pedig a gimnázium első osztályától kezdve, közép- és felső tanulmányainak teljes bevezetéséig. Az alapítványra jogosult családok: a *Király*, *Zámory*, *Nedeczky*, *Pyber*, *Konkoly* és *Jókai* családok katolikus tagjai első sorban, továbbá az ezekkel rokon, vagy elszegényedett komárommegyei nemes családok, esetleg Győr és Pozsony vármegye ilyen családjai. Az alapítványt Komárom vármegye alispánja és a pannonhalmi főapát együttesen és vagyoni felelősség mellett kezelik.

Éppen ez a fejedelmi alapítvány ösztönözte Komárom várost és a vármegyét arra, hogy a régi algimnáziumot főgimnáziummá fejlesszék. Ez a vágy és terv éppen megvalósulóban van, állami segéllyel tényleg főgimnáziummá lesz az iskola.

Források: A komáromi kath. gymnázium története a Jézus-Társaság vezetése alatt, továbbá a szt. Benedekrend vezetése alatt 1812-ig. Irta Németh Vilmos. A komáromi kath. gymnázium története 1812-től. Irta Gyulai Rudolf. Évkönyvek.

IV. A TATAI GIMNÁZIUM.

A magyarországi kegyes-tanítórend tatai kisgimnáziumának érdekes története ott kezdődik, a hol a révkomáromi főiskola aranykora végződik. Az összefüggés talán első pillanatra fonákul hangzik, pedig valójában megvolt.

Tudvalevő ugyanis, hogy a protestáns egyházakra és iskolákra 1672-től 1796-ig az elnyomatás siralmas korszaka nehezedett, legkivált a komáromi protestáns nagygyülekezetre és főiskolájára. Az uralkodó parancsára a várparancsnok, az esztergomi érsek és az általa betelepített jezsuiták egyaránt szorongatták őket. Ekkor települt Ács, Kömlőd, Tata és több nagygyülekezet, a Komáromból részint kiüldözött, részint önként kivonuló protestáns rajokból. Maga a városban ide-oda bujkáló főiskola is Tatán vonta meg magát néhány évig. A vallásháborúk újabb sikerei alapján azután, 1730 táján, a révkomáromi ref. főiskola is hazatért s a tatai alsótagozat is végleg beléje olvadt.

Tata és vidéke urai s polgárai ettől fogva egyaránt szükségét érezték oly iskolának, a mely fiaik magasabb nevelését és oktatását szolgálja. Meg-

Az intézet története.

indult tehát a mozgalom, melynek hatása alatt gróf Esterházy Miklós elhatározta, hogy megveti egy intézetnek az alapját és annak vezetését a kegyesrendiekre bizza. Az időközben meghalt nemes gróf megkezdett művét, testvére, Ferencz gróf fejezte be, a ki átadta a tanítórendnek erre a célra a várkastélylyal szomszédos és akkor üresen álló kamalduli rezidenciát, kiegészítve azt 3528 négyszögöl portával és egy különfekvő gyümölcsösssel. A kegyesrendiek ünnepélyes beiktatása 1765 jún. 23-án történt meg.

A rezidencia szűk és rozoga épülete azonban alkalmatlan lévén, azt ideiglenesen átalakították. Végre a díszes és állandó új társház építése is dűlőre jutott, a mikor az 1766/67. tanévben Valero Jakab lett a házfőnök, a ki a rendnek az építészetben is járatos tagja volt. A mai szép és regényes fekvésű társház Valero tervei és rajzai alapján épült 1767-től 1806-ig. E hosszú építkezésnek a gyakran ismétlődő földrengés volt az oka. Különösen az 1806. szept. 22-iki és a befejezés után, az 1822 febr. 18-iki rengések viselték meg, a miért azután a nyugati szárny csak 1840-ben készült el teljesen, Faisz József házfőnök idejében; a megrongált állapotban maradt torony renoválása pedig 1885-ben történt, tehát a jelenlegi házfőnök: Pintér Elek alatt. A társháznak díszes házi képtára és 9000 kötetes házi könyvtára van.

A közoktatás szempontjából érdekes följegyeznünk az alapítólevélben kikötött tanterv főbb pontjait:

1. Előkészítő osztályban: kezdők és haladók; azok *olvasást és szépírást*, ezek *név- és igeragozást* tanultak. Továbbá a számtanból az *összeadást, vallást* tanból pedig az Isten és a szülőkre vonatkozó fejezeteket.

2. Az első és második osztályban: *latin* mondattan. Phaedrus meséinek és Cicero epistoláinak fordítása, nemcsak magyarra, hanem németre is. *Történetből* az asszirok és perzsák. *Számtanból* az összeadásról átmenet a kivonásra, továbbá a szorzás és osztás. *Írásból*: latin, magyar és német kalligrafia és orthographia. *Vallást* tanból: a hit, ima, ifjúkori vétkek magyarázata, Krisztus élete, valamint a Birák és Királyok könyveiből vett tanulságok.

3. A harmadik és negyedik osztályban: a kulináris latinról *átmenet a klasszikus latinságra*; Cicero nagyobb levelei és Cornelius Nepos. *Földrajzból*: Magyarország és szomszédos országai; az *ég és a föld* ismertetése. *Történetből* a görögök és rómaiak. *Számtanból* a törtek és a hármasszabály. *Vallást* tanból: a tízparancsolat, a szentségek és a történettel kapcsolatos egyházi események.

4. Az ötödik és hatodik osztályban: a *költészet és szónoklat*; Virgilius, Ovidius és Cicero olvasása, fejtegetése. *Magyarország egyetemes története*. Kereskedelmi és gazdasági *könyvvitel*; *algebra*, gyakorlati *mértan*, *építéstan*. *Műnek*. Aristoteles *ethikája*; *dialektika*, *logika* és *metafizika*. *Egyháztörténet* és *dogmatika*.

1771—73-ban még magasabb architektura-tanára is volt az intézetnek: Schindler József, a ki az építést és a stílust is olyan terjedelemben tanította, hogy hallgatói mint kész építőmesterek kerültek ki. A tatai gimnázium ifjúsága is adott elő latin és magyar nyelvű, vallásos és hazafias színdarabokat, még pedig nagyobbára a grófi család kastélyában, valamint a városban.

Ez a nevelési és oktatási rendszer 1777-ig változatlanul megmaradt, a mikor Mária Terézia királynő kiadta a híres »Ratio Educationis«-t, a mely azonban a lényegesen keveset változtatott. II. József császár aztán az iskolák nevelési és oktatási rendszerét is megváltoztatta s az elemit teljesen elkülönítette a gimnáziumtól. Ferencz császár azonban újra visszaállította a régi rendet. Az 1848—49-iki szabadságharc után beállott második, vagy már harmadik német világban azután az úgynevezett »Entwurf« megint felforgatott mindent és behozta az osztálytanítás helyett a szaktanítást, a mit Thun még József császáron is túltevő germanizálással tetézett. Erre azonban már a piaristák nem voltak kaphatók. Végre Eötvös miniszter az 1867—68. tanévben életbe léptette híres és maradandó tantervét.

A magyarországi kegyes-tanítórend tatai gimnáziuma 1865-ben ünnepelte százéves fennállását; a millennium nagy évéig pedig majdnem négyszáz hazafias szerzetes tanár vonult el katedráin, s igazgatóinak száma az alapítástól, (1765) és első igazgatójától (Modrovszky Volfgangtól) kezdve, a jele nig huszonnégy, a kik között a jelenlegi (Pintér Elek, 1879 óta) sorrendben az utolsó,

de az intézet teljes felvirágoztatásában talán a legelsőnek mondható. Csak a növendékek számában volt időnként visszaesés. Így például a megalapításkor és egészen a germanizáló, sőt a felső osztályokat is eltörlő rendeletekig, növendékei majdnem mindig négyszázon fölü voltak ; a szabadságharcz és a szomszédos vármegyékben gombamódra szaporodó gimnáziumok megnyílása óta azonban az átlagos szám kétszáz. Mivel pedig a régi építkezések már ennek a létszámnak sem feleltek meg, az 1891/92-ik évben a tornaterem, a rajzterem, valamint a miniszteriumtól megkivánt összes pótló építkezések elkészültek.

A konviktus.

Meg kell emlékeznünk az intézet régi, jóhírű konviktusáról is, a mely majdnem egy idős az iskolával. Országos, sőt az ország határain is túlterjedő jóhírét a konviktus pátriarkális mivoltának és annak a magas színvonalnak köszönhetette, mely szerint az ifjúságot a hazafias, tudományos és az életnek nevelő gyakorlati módszeren kívül, a magasabb és a korral lépést tartó nevelésben részesítette. A hetvenes években e nagyhírű konviktus megszűnt. Az intézet mai igazgatója : Pintér Elek azonban a konviktust is újra felvirágoztatta s országos hírré emelte.

Forrás : Cserhalmy József és Ambrusztér Sándor »A tatai kegyesrendi ház és gimnázium története«.

TÖRVÉNYKEZÉS.

Komárom vármegye törvénykezésének multjánál első sorban azt a korszakot kell megemlítenünk, midőn nemzeti fejedelmeink egy-egy vármegye területén megjelentek s ott ama vármegye, vagy a szomszédos vármegyék birtokosai között felmerült vitás jogi kérdések fölött az országbíró s a vidék előkelőségeinek kíséretében személyesen törvényt ültek.

E korszakból történelmileg ismeretes, hogy IV. Béla király 1263-ban Komárom vármegye területén az Almás, Naszály és Füzitó között fekvő, ma is »*Királyszerék*« nevű dombokon személyesen osztotta ki az igazságot; Füzitőn hét okmányt alá is írt.

Királyszerék.

Nemzeti fejedelmeink közül már III. Béla király, ki a görög császári udvarban az ottani törvénykezési fejlettebb viszonyokkal megismerkedett, rendszeresítette idehaza az írásbeli eljárást. Fontosabb bonyolódott ügyekben az írásbeli instanciára elrendelték a panasz és tényállás vizsgálatát. E vizsgálatot királyaink rendszerint a káptalanokat és konventeket bízták meg, kiknek a tollforgatáshoz és a törvényes alakiságokhoz értő jártasabb tagjai, mint káptalani kiküldöttek foganatósították a vizsgálatot s eljárásukról és annak eredményéről a konvent pecsété alatt kiállították a bizonyítékul szolgáló okiratot. Ezen bizonyítékokra következett aztán a király ítélőszéke előtt a panaszos és panaszlott felek kölcsönös szóbeli meghallgatása, s mindezekre nyomban a királyi ítéletnek kimondása.

Ez volt a törvénykezés módja, mikor IV. Béla, az ország második megalapítója, ítéleteit a »királyszerék« dombján meghozta.

Önként értetik, hogy a biráskodás okmányainak megszerkesztésénél az udvarbíró, később országbíró és a kir. kancellár (kezdetben kir. nótárius) íródeákjaiknak is a megillető szerepkör jutott.

Később, midőn az ily panaszos ügyek száma mindinkább szaporodott, az írni-olvasni tudás pedig lassanként a világi elem előkelőbb részénél is tért hódított, a király elé tartozott fontosabb ügyekben a panaszok megvizsgálására az illető vármegyék főispánjai is nyertek megbízást.

Ilyen vizsgálat volt az is, melyet Mátyás király parancsolatára Komárom vármegye Pécz nevezetű főispánja 1481-ben az Apácza-Szakállas és Gúta helységek közt folyt határvillongási perben tanúk kihallgatásával foganatósított, s melynek eredménye az volt, hogy a két helység között a határvonal a Sártva vizének folyása legyen.

Az országlakosok a XVI-ik évszázad derekán már keservesen kezdték érezni, mi nagy baj az, ha magánjogi vonatkozású fontosabb dolgaik is az országon kívülről nyerhetnek eldöntést. Ez és más egyéb közjogi és politikai szempontok számbavétele lassankint mindinkább kitágította a vármegyék törvénykezési és politikai hatáskörét.

A szükség kifejlesztette az alispáni bíróságnak s vele párhuzamosan a megyei táblabíróságnak intézményét, törvényszéki igazságszolgáltatásunk első szervezeteit. A vármegyei kongregációknak, vagyis közgyűléseknek a törvényszéki ülés (sedes) szerves alkotórésze lett, a melyen a főispán vagy az alispán elnöklelte mellett tényezőleg, de nyilvánosság előtt, csak a táblabírák s az ülésre berendelt ügynevezett törvényes bizonyság, egyik vagy másik járás

szolgabírája és esküdtje, vehettek részt. Ugyancsak az utóbbiak voltak az alispáni bíraskodásban az alispánnak bírótársai, — magukban véve pedig együttesen a nemesek fölött való bíraskodásnak kisebb ügyekben első fórumai.

Törvénykezésünk e fejlődési korszakának elején találkozunk a vármegye területéről egy érdekes *violentialis peresettel*.

Itt azonban, hogy az alispán által foganatosított helyszíni vizsgálat panasz-tárgyát kellőképen megérthessük, történeti visszapillantást kell előre bocsátanunk.

Nemzeti és vegyesházbeli királyaink az úgynevezett Csallóközszigetén méneseik számára nagyterjedelmű rétségeket tartottak. A lovak téli szálláshelyei, az istállói telepek a rétség felső szélein épültek, s közvetlen környékük lassankint megnépesedvén, idők jártával Alistál és Felistál néven rendes helységekkel alakultak. Megvolt a királynak is, meg a királynénak is a saját külön rétsége, ménese és istállója. A néphagyomány beszédes ajka három királynő lovas alakjáról még ma is beszél. Nevezet nélkül hagyja ugyan őket: de kilétöket Erzsébet, Borbála, Beatrix királynék személyében talán így is kitalálhatjuk.

A Habsburg-dinasztia nem volt soha lovas nemzetség: tehát nem is törődött a Dobzse László királysága idején már különben is zülledező méneseknek felélesztésével. A ménesek s istállók lovászait, kit nemesi diplomával, kit más egyébbel végkielégítve, szélnek eresztette.

Violentia.

A csallóközi felosztatot királyi és királynéi ménesek lovászainak egy része Apácza-Szakállason telepedett meg, a hol mint censualis nemesek, köznevezet szerint nemes árendások, az uradalomtól haszonélvezetre nyert telkek és birtokokért évenként bizonyos mennyiségű haszonbért készpénzben vagy terményben tartoztak fizetni. Kezdetben nem volt semmi baj. De midőn az 1550-es években Korláth Mihály uram, az egykor hatalmas, de most már züllő Korláth-nemzetség sarja foglalta el a földesuraság helyi provisorságának tisztjét, egyszerre megváltozott minden.

Az alispán által vizsgálat alá vett panaszlevél szerint ugyanis, a nemes árendásoktól nemcsak készpénzt s terményeket szedett be fölösen, nemcsak roboti szolgálatokra is hajtotta, kényszerítette őket, hanem ezek mellett »Korláth Mihály provisor uram, ki az vendégeskedést, ivást, mulatozást nagyon szívesen frekventálja, mostanság még azt is megcselekvé vala, miképen minket, nemes árendásokat barátságos beszélgetésre uri hajlékába beédesgetne, a hun és mikoron az vendégeskedésnek estvétől verradásig nagy kelete, de az bor megromlott, peniszes vala, s a vendégségnek azt mégis mindet meginnia kellett vala. És senki ez peniszes bornak ivása elől nem menekedheték vala, mivelhogy az porta csukva, az kerítés vas vellás szellérektől őriztetve vala. Mikoron penighlen ablakon az nap már besütne, az irgalmatlan ital mind elfogyna és nekünk otthun való dolgainkra mennünk köllene, ekkoron az hatalmaskodó Korláth Mihál kimondja ránk az keserves szentencziát, hogy az vendégség, főképen az bor árát, ki két, ki három huszas pénzeket ezüstben, nékie füzessük meg. Az mikoron penigh mi ez nagy violentián fölháborodnánk s az füzetés ellen protestálnánk, akkor az provisor uram az ő nagy hatalmas bika erejével egynihányunkat kegyetlenül el is dönget vala, — sőt az mi több, utóbbad még azt is megcselekedé, hogy rajtunk az vendégség árát, barmaink elhajtásával, bé is exekváltatta vala.«

Mi lett a tanúvallomásokkal igazolt panaszra az ítélet, erre nézve, sajnos, adattal nem rendelkezünk. Az elkövetett hatalmaskodás nagysága azonban föltételezni engedi, miképen Korláth Mihály uram ő kigyelme a trónbitorlástól megfosztatott vagy jövőendő magatartására nézve legalább az alkotmányosság illő korlátai közé szoríttatott.

Boszorkány-
perek.

Nézzünk most egy *boszorkányper-vizsgálati* ügyet. Fülöp Mihály Császár községi bíró, az ottani előjáróság nevében, egy leány vallomására alapítva, 1714. évi máj. hó 10-ikéről jelenti, hogy Harangozó Mihály házánál Mocsáról egy vén asszony kapott szállást, a ki megbetegedvén, ezt a leányzót fogadta maga mellé s őt a boszorkánymesterségre iparkodott kitanítani.

Lássuk, miből állott a vén asszony mestersége, meg talán a leányzónak is a fantáziája?

— Te pila, menj ki a kertbe, ott tekints jól körül, hogy mit látsz, s aztán jelentsd meg nekem!

Erre a leány kiment a kertbe s onnan visszajövé, válaszolta, hogy ott egy nyíves ebet látott.

— Neked hát, hogy tanulhass, először is olyannak kell lenned !

— Te pila, ha egy asszonynak gyermeke akar lenni, én meg tudom tenni, hogy férfigyermeke legyen. Eredj, keress meg egy asszonyt. A két első ujjaddal húzd meg jól háromszor a lábát s minden csontja a kezében marad. Azt aztán add nekem és én száz forintot adok neked érte.

— Te pila, ha valakit meg akarsz veszteni, elsőben is valamely atyádfiát kell megvesztened. Én is az öcsémmel kezdtem meg.

— Te pila, mi oly sokan vagyunk, hogy az idei búzából csináltunk egy mérő csikmákot, de abból csak egy-egy szál jut egyikünkre. Azonban bor sem leszen bőven, mert az idei bort megitták.

— Te pila, én már tizenégyet vesztettem meg a mocsai gazdák közül. Egyet azon való haragomból, hogy kértemre se pénzt, se ételt nem adott.

Vallotta a leány, a bíró jelentése szerint, hogy egy alkalommal éjtszaka annyian jöttek a házhoz, hogy alig fértenek el. A vén asszony közülük ült s tiz szál gyertya égett a kezében. A többiek is mind boszorkányok voltak, de hogy kik, nem tudja. Egy más alkalommal — folytatja a vallomást, — a vén asszony el akarta őt magával ragadni. Egy csigás kantárral neki ment, de sok küzködés után sem tudott vele boldogulni. Majd egy mézes cserepet veregetett a fejéhez, mire ő a házból kiszaladt s a vén asszonyt onnét szidalmazta. Ez pedig akkor megfenyegette őt, hogy ha elárulná, úgy fél lapoczká nélkül fog maradni. S ezzel szeméi elöl, kantárostul együtt, egyszerre eltűnt.

Ugyanaz a leány, t. i. Mórton lakozó Kovács Jánosnak Császáron Szabó Gergelynél lakozó Mona nevű leánya vallotta még azt is, hogy Soos Erzsébet, a vén asszony, egy alkalommal így szólott hozzá :

— Te pila, ha azt akarod, hogy az a leányzó, a kire te haragszol, ne mehessen férjhez, csak háromszor kerüld meg őtet, mess el a hajából s a haját vessed valamely folyó vízbe. Ha ezt megcselekszed, akkor az a leányzó mindaddig nem megy férjhez, míg csak te nem akarod. — Ha pedig te azt akarod, hogy a leányzó férjhez mehessen, akkor gólyafészekből csinálj lúgzót, azzal a fejét mosd meg, s az olyan leány aztán férjhez mehet.

Kovács Ilona eme vallomásait ugyane hó 16-án a vizsgálatra kiküldött törvényes bizonyság előtt megerősítette, azzal a hozzáadással, hogy akkor, midőn Soos Erzsébet a többi boszorkányok között mindegyik ujján egy-egy égő gyertyát tartott, más egyebet nem vett észre, mivel nagy nehéz álom ereszkedett a szeméire.

A törvényes bizonyság, névszerint Kazay András és Bokor László vármegyei esküdtek Mocsán, »az Főlséges saxoniai Herczegh Cardinal és Esztergomi Érsek kegyelmes urnak, Ő Eminenciájának falujában« máj. hó 26-án folytatólagos vizsgálatra megjelenvén, ott a már előző napon letartóztatott, bilincsbe és tömlőczbe helyezett, 72 esztendő és calvini valláson levő Soos Erzsébetet, Tóth Mártonnét, examináció alá vették, ki is ezenképen nyilatkozott: »Az mocsai Plebánus Szombáth Miklósnak édes Anyját, Tengöl Falu Zsuskát, Tankánét és Haj Szücsnét, Mocsán lakozó asszonyokat vallja Boszorkányoknak lenni, a kik is ez napon éjjel az Aristom Háznak vas rostélyos Ablakán hozzája bujtak, ottan az Pap Anyja és Tengöl Falu Zsuska keményen dömöcskölték, fejét szorongatták, hogy rájok vallomást ne mondjon, mert megölik. Tengöl Zsuska arra is készítette a Pap Anyját és Haj Szücsnét, tekerjék ki az egyik lábát, ha nem akar velünk járni. Haj Szücsné erre azt mondotta az Társainak, ördögh néki, ha nem akar velünk járni, csak ne áruljon el bennünket és ellenünk ne valljon. Erre ő az három boszorkány asszonynak azt mondotta, csak ne bántsatok, nem szólok ellenetek és el nem árulak. — Haj Szücsné egyszer, az 1711-ik esztendőben az ő balogh kezét csak azért vesztette meg, mert szemére hányta, hogy Török János árváját tisztátalanul tartja. Utóbb penigh ezen Haj Szücsné ő neki tizenhét pénzért füvet vizet készített s azzal a kezét meggyógyította. Ugyan ez időben történt egy alkalommal, hogy midőn Tengöl Falu Zsuska, ki Nagy Mártonnál lakott, de szállásán odahaza nem volt, azon győri leánynyal, a kit, tiz esztendőset, magánál tartott, ő neki három fazék ördöngös zsirt mutatott meg, mondván, ha valakinek rosszul van az lába, ezekkel a zsirokkal keni Tengöl Zsuska. — Közmondásból hallotta, hogy az

igmándi tavalyi bírónak a boszorkányok zászlója a ládája fenekén találtatott volna. Ugyanazon esztendőben, 1711-ben, Karácson előtti napon éjjel az mocsai faluvégi pinczében ő a Pap édes anyjának, Tengöli Falu Zsuskának, Haj Szücsnének, az igmándi tavalyi bírónak társaságában vala, a hol is sok boszorkányok jelen voltak. Tizenkét személyre volt egy ruhán terítve. Volt bőven disznó- és báránypecsenye, az kenyér helyett penigh kódarabok voltak és azokból fakéssel vágtanak. Az nyirfa-abroncsos hordókhoz nem nyúltak. Egy Hegedős is volt velök és tánczoltanak éjjel után két óráig, miközben a tánczmester a tavalyi igmándi bíró volt. Ezután egyszerre eltűntek. Karácson után két héttel reá ugyan azon pinczében egy éjjel megint össze gyülekeztek, a mikor az vendégségre az igmándi tavalyi bíró öt sült tyukot és tizenkét darab követ hozott s a pincze ajtajának lakatját Tengöl Falu Zsuska nyitotta és csukta el. Ez alkalommal nem evett velök, hanem csak egy tőkén ülve nézte őket. — Ennek előtte hat esztendővel az boszorkányok T. N. Fehérvármegyében bizonyos falunak határján összegyülekezvén, ott ettek, ittak, tánczolgattak. Ők maguk vörös bort ittak, de nékie csak egy pénz árára való égett bort adtak innia. Majdan paráználkodtak s utóbb részölni mentenek. Ezekre ötet is készítették, de ő nem tartott velök. Ezen alkalmatossággal az Plébánus édes anyja nem volt jelen, hanem ott voltak az igmándi tavalyi bíró, Tengöl Falu Zsuska, Haj Szücsné, ezeken kívül még ott látta Győrött lakozó Gyógyító Katát, hajdu feleségét, ki az ezelőtt tiz esztendővel megvesztett győri Kis Baráth István kovács feleségét meggyógyította.»

Főnt megnevezett vármegyei esküdtek a következő napon, máj. 27-én, a vizsgálatot Lábodi Ádám érseki urad. tiszttartó, Freihlik Ferencz perceptor és Takácsy Ferencz igmándi nótárius jelenlétében folytatván, az Igmándról Mocsára behozatott Szalai Ferencz volt bíró, »az méltóságos gróf Esterházy József és Ferencz ur ő Nagyságaik igmándi possessiojában jobbágy« és a vizsgálati fogságban tartott Soos Erzsébet egymással szembesítették. Soos Erzsébet rögtön ráösmert Szalai Ferenczre, mondván, ő az, a ki a mocsai pinczebeli vendégségre a sült bárányt és öt tyukot magával hozta, a pecsenyéket legelsőben is a Tengöl Falu Zsuska elejbe tette és a ki a követ fakéssel metszette. Szalai Ferencz azonban tagadta határozottan, hogy ott lett volna.

Eddig szól az aktaszerűleg ismert vizsgálat. Sajnálható, hogy az ügynek bírói eldöntését nem ismerhetjük.

Franyó Remigiusz pere.

Olvasható a vármegye levéltárában, ugyancsak a XVIII. század végéről egy terjedelmes aktacsomó, mely a szerencsétlen *Franyó Remigiusz* piarista tanár *felségsértési s hűtlenségi perét* tárgyalja.

Franyó Remigiusz, születési keresztnévén János, született 1762-ben Tatán. Iskolai tanulmányait Komáromban folytatván, majd odahaza Tatán bevégezvén, a kegyesrendi atyák rendjébe lépett, hol felavatták s tanárságra bocsátották. Mikor Nagykarolyban tanároskodott, történt vele, hogy 1787-ben, július hó 4-én, estve, szerzetesi czellájában, Pesthy Adolf koadjutor kíséretében, őt Perczel Imre budai császári csend- és rendőrfőnök, a titkárával együtt meglepte, a nála talált iratokat nyomban lefoglalta, személyét letartóztatta, fogolylyá nyilvánította, ennek megtörténtével pedig az egyházi öltönyéből kivetkőztette, rabruhába öltöztette és Nagykarolyból Budára, onnan Bécsbe kísérték.

Franyó Remigiusz ábrándos lélek volt, ki hazáját rajongó odaadással szerette. Elszánt a vallott cél kitűzésében, követésében: de hihetetlenül naiv az eszköz megválasztásában.

Magyarországot akarta a zsarnokság alól fölszabadítani; és ha nagyon is korán, zajtalanul és ügyesen el nem fojtják legelső csirájában az eszmét, egy másik Martinovits-féle ügy nőhetett volna ki belőle. Annyit mindenesetre bizonyít az ő esete, hogy Magyarország azidőtájt tele volt forradalmi hangulattal, a mely a kövekből s az ábrándos piarista tanárból is forradalmárt csinált.

Az ő eszméje, mint fennmaradt leveleiből kivehetjük, az volt, hogy Magyarország külső segítséggel igyekezzék szabadulni lánczaiból. A Hohenzollernekre számítottak akkor titokban Franyó Remigiuson kívül mások is; mert egy bizonyos történelmi genealógia kisütötte, hogy Árpád véreből van egy csöpp leányág e dinasztíában. Frigyes Vilmos azonban meglehetősen kevés hajlamot mutatott rá, hogy csak gondoljon is azokra a tervekre, a melyekbe őt Magyarországból egypárszor be akarták vonni. Igaz, hogy az ország előkelősége s számottevő

része nem is tudott vagy nem akart tudni e tervekről, a melyek mint határozatlan sugallatok röpködtek a levegőben.

Hogy Franyó Remigius hol vette a szövetkezés eszméjét s rajta kívül mások is dolgoztak-e annak kialakításán, nem tudjuk. Leveleket írt az esztergomi érsekhez, Battyhány Ignác erdélyi és Esterházy Károly egri püspökhöz, gróf Károlyi Józsefhez, Kárász István csongrádi volt alispánhoz és Dózsa János szatmárvármegyei táblabíróhoz. Bizonyára másokhoz is. A levelekben a terv végrehajtásának alapjául a fegyveres porosz segítséget jelöli meg; akként, hogy Frigyes Vilmos Magyarország felszabadítására segítségül Szilézián keresztül az országba 30 ezer főből álló lovas hadi erőt küld s azzal a fölkelő országnagyok és nemesség fegyveres ereje egyesülvén, az összes haderő egyenesen Bécsnek tart, azt megostromolja, a császárt a magyar királyságtól megfosztja, Magyarország koronáját Frigyes Vilmos fejére juttatja, a ki kész a katolikus vallásra térni s az országot alkotmányosan kormányozni.

Találtak Remigius tanárnál még egy jegyzéket is, melyen rajta volt titkos írása és a megfejtéséhez szükséges kulcs.

Franyó Remigiust, midőn Budáról Bécsbe szállították, a bécsi rendőrség és császári törvényszék tüstént vallatóra fogta. Körülményes részletességgel kérdezték ki, hol s mikor született, kik a szülei és testvérei, hol tanult, hol s miféle tudományokat tanított, társalogni kikkel s miféle dolgokról szokott; faggatták, hogy a 40 egyén közül, a kikhez az eddigi nyomozások adatai szerint leveleket intézett, s velők a rebellió tervét közölte, személyesen kiket ismer, ismeri-e különösen Esterházy herceget, Illésházy grófot stb.?

Fölötte kíváncsi volt a rendőrség és törvényszéki vizsgáló küldöttség arra, kitől eredt a rebellió tervének eszméje, s hogy választ kiktől kapott leveleire? De Remigius állhatatosan megmaradt nyilatkozata mellett, hogy személyesen csak az érseket, a két püspököt, Károlyi grófot és Dózsa János táblabírókat ismeri; hogy a fölkelés eszméje és terve nem mástól, csakis ő tőle származott; végül hogy levelére választ egyáltalán senkitől nem kapott.

A császári törvényszék a Bécsben 1787. aug. 2-án megtartott s a következő 1788. év márcz. hava 28-án befejezett vizsgálatok eredményei nyomán Franyó Remigius tanárt a felségsértés és lázítás tettének alkövetésében bűnösnek nyilvánította, s őt Spielberga várában elszenvedendő hatvan esztendői börtönfogságra ítélte el.

József császárnak 1790. év február havában bekövetkezett halálával Magyarországon helyreállott az alkotmányosság uralma. A jogfolytonosság alkotmányos elve meg nem engedhette, hogy magyar állampolgár, különösen főbenjáró ügyben, idegen bíróság ítéletével marasztaltassék és sujtassék: II. Lipót király tehát még az évi április hó 29-én 5468. sz. alatt kiadott egy fejedelmi parancsot, melyben, a vizsgálati iratok beküldése mellett, Komárom vármegye rendének meghagyja, hogy Franyó Remigiuszal szemben törvényszékük által foganatosításnak új vizsgálatot, a hazai törvényekkel és törvényes rendszabályokkal megegyezőleg hozzanak ítéletet, s azt kihirdetés után hozzá (a kir. it. táblához) felülvizsgálat végett terjesszék fel.

Igy került a szerencsétlen piarista tanár Spielberga várbörtönéből Komáromba, a vármegye törvényszékéhez, mint első fokban illetékes hazai bírósághoz.

Remigiusz itt, az alkotmány védőpajzsa alatt, már szabadabban nyilatkozhatott. A törvényszék kiküldöttjei, Csejthey István szolgabíró és Arady László esküdt által eszközölt vizsgálaton a felségsértés és hűtlenség vádjára nézve saját mentségéül a következőket hozza fel:

Tettének alapforrása a hazának szeretete. Ez unszolta őt folytonosan, keresni az eszközöket, hogyan lehetne szerencsétlen hazáját a fenyegető veszedelemtől megszabadítani. Ez sugallta neki a tervet is, hogy az ország kormányzása egy más hatalmasságra bizassék, a ki Magyarországot annak az alkotmánynak értelmében igazgassa, melyet a császár erőszaka elkobzott. Ő úgy volt meggyőződve, hogy II. József császár ez országnak nem valódi királya, mert Magyarország valódi királyának csak az a fejedelem ismerhető el, a ki ilyennek tényleg megkoronáztatott, s a ki királyi esküje szerint a hazai törvényeket, alkotmányt, a rendek szabadságait megoltalmazza. Nyilvánvaló lévén pedig, hogy József császár magát Magyarország királyának meg nem koronáztatta, sőt az országot jogaiból és szabadságaiból rosszakaratulag kiforgatta, követ-

kezesképp reá a rebellis neve és fogalma, melylyel őt az osztrák bíróság oly sokszor illette, nem alkalmazható. Hivatkozik a Hármaskönyv alkotmányi alapelveire, mely szerint lázadónak nem tekinthető, a ki koronázatlan uralkodó uralma ellenében tervezget, tervet sző. Ő azért, hogy Magyarország némely nagyjaihoz a burkus királyra vonatkozólag bizonyos leveleket irt, még rebellisnek nem minősíthető, mert a levelek írásának célja nem a lázítás, hanem ellenkezőleg a hazafiui lelkiismeretükben fölbolygatott kedélyeknek arra való ösztönzése volt, hogy az ország előkelőségei a hazát fenyegető veszély elhárításáról tanácskozzanak és gondoskodjanak. Hiszen, ha lázadást akart volna szítani, akkor nem az ország nagyjaihoz fordul, hanem egyenesen magához a néphez, melyet mikönnyen lehetett volna felizgatni, kedélyét nyílt lázadásra ösztökélni, ha értésére adja az erőszakos kormányzat anyagi és erkölcsi veszedelmeit, ha megmutatja neki azt, hogy a német nyelven való iskolai oktatás elrendelésének egyedüli célja az, hogy a magyar nép az ő nemzetiségéből kivetköztessék.

A bíboros érsekhez intézett levélben arról is volt szó, hogy a burkus királylyal való szövetség a szövetség céljaira három millió forintnyi összegnek egybegyűjtését kívánja. S minthogy Remigiusz az elégedetlen országnagyok részéről a porosz udvarnál küldött képében is megfordult, a vizsgálaton kérdésül intéztetett hozzá, melyik országnagytól mennyi összeg folyt be, s hova fordítottak és helyeztettek el ezek az összegek? Erre kijelentette, hogy ő ez ország-nagyoktól valamint semmi írást, úgy semmi pénzt sem kapott.

A vádindítványt felségsértés és hűtlenség címén írásban maga a korona-ügyész, Lányi József tette meg. Komárom vármegye rendinek törvényszéke pedig 1791. évi január hó 10. és következő napjain tartott nyilvános ülésében az előterjesztett vád és védelem meghallgatása után ítéletét meghozta, melynél fogva a vádlottnak szabadon bocsátását kimondta és elrendelte.

A törvényszék ez ítéletében a védelemnek a koronázatlan fejedelemre vonatkozólag felhozott kifogásait szemben az osztrák ház koronaöröklési jogait biztosító 1687. évi 2-ik, és 1723. évi 2-ik törvénycikkelyekkel, nem fogadta el; ellenben döntő súlyt helyezett arra a ténykörülményre, hogy vádlott az alkotmányától megfosztott haza bajainak orvoslását az ország egyházi és világi nagyjainak közbelépésében kereste, tehát az országlakosok ama rendi elemének közreműködésében, mely rendi állásának, társadalmi helyzetének természeténél fogva politikai forradalmak előidézésére avagy támasztására legkevésbé hajlandó, s a mely, mint ilyen, arra is hivatott, hogy az ország bajai orvoslása körül a módok és eszközök megválasztása tekintetében a mérséklet, a nyugodtabb megfontolás és a tekintély erkölcsi erejével hasson; másfelől arra a ténykörülményre, mely szerint a vádlott ténykedésének a dologban semmi foganatja, külső következése nem lett.

Volt egyébiránt a bíbornok-érsekhez szólott levélnek egy pontja is, mely a szabadonbocsátás elhatározására szintén igen erős védelmi alapnak bizonyult; az a pont ugyanis, melyben Remigiusz így szólott: »Hozzád, főmagasságodhoz, a te érett megfontolásodhoz fordulok tanácsért, ha vajjon helyesek-e gondolataim, vagy ha nem, úgy, a miért lelkem régóta sóvárog, mutasd meg én nekem a helyesebb útát«.

Az ítélet egyéb mentségi okai voltak: vádlott fiatalsága, melynél fogva tettének elhatározását s annak esetleges nagy horderejét érett elmével egész valójában meg nem ítéltette; egyéniségének különös lelki érzékenysége, mely nála a haza szeretetét egész a rajongásig, a haza állapotán való aggodást súlyos búskomorságig fokozta, s mely végre is fátyolt vont a dolgok megítélésénél lelki szemeire; az egyház tekintélyének, s kartársai becsülésének megőrzése, melyek vádlott fogságának fentartása által rövideget szenvedhetnének; vádlott gyötrelmes szenvedései, melyeket több mint három évi nehéz rabsága alatt kiállott, már is kiengesztelék vala a tettet, a mit ő elkövetett.

* * *

Gyujtogatások. Álljon még itt befejezésül egy érdekes gyujtogatási eset is a vármegye régi világából.

Ekel közbirtokosi helységet a tűzi veszedelem 1719-ben és 1823-ban, tehát rövid idő alatt egymásután elpusztította, mely alkalommal a szélviharban

olthatatlan lángoknak emberek is estek áldozatul, az okozott kár pedig sok családot koldusbotra juttatott.

A tüzek gerjesztésével Szigethy Gábor közbirtokos volt vádolva. Házsártos, veszekedő, irigy, bosszuálló ember, ki dologtalansága s dorbézolásai miatt maga vagyoniilag pusztulván, irigyen nézte közbirtokos társainak vagyoni gyarapodását. Az egyhangúlag nyilatkozott gyanú és vád következtében a vármegye törvényszéke őt letartóztatta, vizsgálat alá vetette: de, bár a vizsgálat körülményes, hosszas időn tartó volt, a szolgabíró, esküdt, meg a törvényszék examinátora nem tudtak ellene teljes, a törvény szigorú követelményei szerint is megállható bizonyítékokat kisütni, s e miatt végre is haza kellett őt bocsátani.

Az ekeliek azonban óvatosságból és félelemből, hogy Szigethy Gábor a gyújtásokat megismételhetné, ha köztük marad, falujukba többé be sem eresztették, s e miatt ő kénytelen volt magának másutt lakóhelyet keresni. A szomszédos Aranyos helységben, a hova való felesége volt, telepedett meg családostul együtt. Itt azután csendesen, jámborul viselkedett; elannyira, hogy az aranyosiak, mint szánakozásra méltó üldözött egyént, még meg is kedvelték.

Történt az 1827. év nyarán, hogy Ekelen egy napon Dombi Szigethyné asszony kazlai gyuladtak ki. A tüzi riadalmat közvetlen megelőző pillanatokban többen Szigethy Gábort a falument kertek mögött sietve futni látták. Mondották, hogy mezitláb volt s alsó öltözéke a bokánál valami feketeszínű zsineggel átkötve.

Nosza, az első szóra, Gábort nyomban üldözőbe vették, többen tüstént kocsí elé fogtak, s hajtattak egyenesen Aranyos felé. Mikorra azonban odaértek, Gábor már a lakásán volt, s úgy viselkedett, mintha semmit sem tudna a dolog felől. Üldözői hatalmukba akarták keríteni, de a házánál összesereglett aranyosiak a helységük hadnagya közbelépésére védelmükbe fogták. Ez alatt azonban Ekelből többen is megérkezvén, a két helység jelen volt népe között fokosviadal fejlődött, mely a már-már menekülő üldözöttek kézrekerítésével végződött.

A diadalmas félnek elhatározott szándéka volt Szigethy Gábort ugyancsak tűz által elemészteni. Mindazonáltal az utolsó pillanatok alatt mégis felülkerekedett elméjükben a nyugodtabb megfontolás, s arra tökélték el magukat, hogy foglyukat a szolgabírónak, lakó- és birtokostársuknak szolgáltatják ki. Így is történt volna. Ámde a feldühödött nép Szigethy Gábort a szolgabíró lakása előtt lekapja a kocsiról, agyonveri és úgy holtan dobja egy égő nádpetrencze zsarátnokai közé.

Az eset nagy izgalmat támasztott a közönségben. A beavatottak látták, hogy az első halálos csapást, mely Szigethy fejét kettészelte, a vármegye egyik előkelő családjának katonaviselt tagja ejtette, de árulója nem akadt.

A törvényszék részéről elnöke, maga a másodalispán vezette a helyszínén a bűnvizsgálatot, melynél a szolgabíró és esküdt, meg a tiszti főorvos segédkezett.

Szigethyre vonatkozólag megállapították, hogy ő a tűz kiütését megelőzőt és követett negyedórákban, összesen legalább ötven, de legfőljebb hatvan percznyi időn át odahaza Aranyoson nem tartózkodott, a kérdés az volt tehát, vajjon ennyi idő alatt az útát Aranyostól Ekelbe és vissza gyalogosan meg lehet-e járni? Ennek kiderítésére az ekeliek közül többen vállalkoztak, kik közül a bizottság egy Szigethy Gáborral hasonlókörü, de kisebb termetű embert, Somody István közbirtokost választotta ki. Elül ment a Kürthy Lajos alispán négyese, benne az alispánnal és mellette a tiszti főorvossal, azután a Végh Pál szolgabíró fogata, ő vele és az esküdttel, s a harmadik, közönséges fogat a helység hadnagyával és nótáriusával, Somody István uram pedig mezitláb és gyalog. Jó darabig hol a fogatok mellett, hol utánuk futott: azután előre került, s ettől fogva, a célpontig fel sem adta többé az elsőbbséget és visszafelé is csak így történt. Visszaérkezéskor a próbaszemlét végzett urak összeigazitott órái nyomban összenézettek, s Kürthy alispán megállapította, hogy Somody István az útát Aranyosra s vissza 42 percz alatt tette meg, s így a törvényszék sem kételkedett többé, hogy az eskü alatt kihallgatott tanúk, a kik Szigethy Gábort a tűz kiütésekor a faluból kifelé futni látták, igazat vallottak. Így azután a felforgott előzmények után és körülmények között a Szigethy Gábor személyén véghez vitt, annak élete kioltásával is tetőzött erőszak bűne és büntetése is a tettesek szabadságvesztésének kiszabásánál enyhébb megítélés alá vétetett.

A vármegye régi törvénykezésére vonatkozó iratokat olvasva, a régi magyar törvénytevők eljárásáról igen kedvező benyomást nyerünk. A bűnügyi s még inkább a birtokjogi perek aktáinak ma már sárguló lapjain nem egyszerűen meg bennünket a jogi s törvénytudói képzettségnek, a józan, egészséges, logikus gondolkodásnak nagy ereje, az éles jogérzékre valló felfogásnak magas mértéke, mit érveléseikben a bíróságok ítéletai, az ügyészek és ügyvédek perbeszédei elárulnak. Minden kérdés nélkül hangoztathatjuk, hogy a magyar az igazságszolgáltatásra kiválóan rátermett nemzetek egyike. Csak őrizkednie kell, hogy agya, tudása holmi kívülről valógatás nélkül importált, idegen légkörben s viszonyok között csirázott elméletekkel meg ne tömőssék.

Verbőczy populusának — mely fogalom jelentősége alatt itt méltán a magyar faj egyetemességét érthetjük, — az igazságszolgáltatásra való e rátermettsége adja meg annak a magyarázatát, hogy hazánkban a köz- és magánélet fejlődésének igényeivel párhuzamban, ez ország összes intézményei között legtökéletesebben az igazságszolgáltatás szervezetének formái alakultak ki. Az idők folyamán így alakult ki az ispáni (t. i. főispáni) bíraskodásból az alispáni bíróság és a vármegyei törvényszék; az udvarbírósi, illetve országbírói ítélőszékből az országbíró s majd utóbb a kir. személynök elnöklete alatt a kir. ítélőtábla, a nádori ítélőszékből a nádor, majd utóbb az országbíró elnöklete alatt a hétszemélyes tábla stb.

Birtokperekben a perbeli tényállás gondos megállapítására s a bizonyítás eszközeinek mind tartalom, mind alakiság tekintetében kifogásolhatlan hitelességére a legszorgosabb figyelmet fordították, s e czélból és e tekintetben régi igazságszolgáltatásunk szervezetének az úgynevezett hiteles helyek, ú. m. a káptalanok és konventek, tényleges alkatrészek voltak. Komárom vármegye törvénykezésében ez oldalról főképen az esztergomi, győri, pozsonyi és nyitrai káptalanok vettek részt közreműködésükkel.

Betyárvilág.

Kijutott az 1830-as években a vármegye törvényszékének a régi *betyárvilággal* való kelletlen érintkezéséből is. Sobrinak, főképp a Bakony erdőségeiben uralkodott rablóvezérnek kalandjaiban, Milfay, a vármegye szülöttje volt a jobb keze, a ki társaival együtt a szülőföldjének vidékét is gyakran látogatta. Milfay sokáig vezette orruknál fogva az öt üldöző pandurokat, kik csak akkor tudták végre elfogni, mikor saját fegyvere véletlenül elsült és ő megsebesülve 1836-ban társaival együtt a vármegye bakonyszéli erdőségeiben tanyázott, a hol a panduroknak sikerült őt meglepni, félholtra sebezni, elfogni s személyét a banda fölött való bíraskodásra felsőbb helyről delegált vármegyei törvényszéknek átszolgáltatni. Ettől fogva a vármegyének a betyár-romantika hőseivel nem akadt többé dolga.

A táblabírák.

A *helyhatósági törvénykezés* jelentősebb vonatkozású ágazatában, mint általában a vármegyéknél, úgy itt is a főszerepkör a *táblabíráknak* jutott. Ők voltak az évnegyedenként tanácskozássra egybegyűlő megyei rendek törvényszékének e czélra választott, s esetről esetre sorban beosztott bírái. A másodalispán elnöklete alatt a törvényszék bíraskodása, ítélkezése ilyenkor rendszeren egy egész héten át tartott, mindenkor egy-egy járási szolgabíró és esküdt, mint törvényes biznyság közreműködésével, vármegyei jegyző és jurátusok, patvaristák alkalmazásával. Az ülés nyilvános volt. Azért a törvényszék, mint a nyilvános bíraskodás foruma egyrésztől nagy biztosítéka volt az igazságszolgáltatás helyességének és lehető pártatlanságának, másrésztől jó iskola volt ügyészek és ügyvédek részére.

Mondjuk, ez a széleskörű nyilvánosság nagy biztosítékot nyújtott a bíraskodás pártatlanságára, de még sem annyit, a mennyit emberileg el lehet érni. A vármegye táblabírái, mint többnyire jómódú birtokos urak, a felső törvényszékek felülről kinevezett, rendes kincstári javadalmazással ellátott bíráihoz képest egyénileg függetlenek ugyan, de a vármegyei közélet sokszor forrongó párti hevében a dolog természeténél fogva föl-fölbukkanó párttekinetnek befolyásától ők sem lehettek teljesen megvédve. Törvényhozásunk naplójának biznyságai szerint jobbaink a bírói függetlenség biztosításáért sóvárognak folyton, de annak elvi kijelentésére, az elvnek külön törvényben szentesítésére még akkor nem érkezett el az idő. Azóta már ez is megtörtént, s csak a próba van hátra, érvényesül-e e részben és feltétlenül, politikailag is, a törvény szellem és akarata.

Tény azonban, hogy a nemzeti hagyományos közérzés a hajdani táblabírák emlékezetéhez mindmáig kegyelettel fűződik: mi nyilván mutatja, hogy koruk közönsége az ő közszolgálati működésüknek elismeréssel, tisztelettel adózott. A vármegye utolsó táblabírái, a hogy neveiket az aktákból összeszednünk sikerült, a következők voltak: Adamovics János, Asztalos István, Badicz László, Bargya Miklós, Balogh Ferencz, Baranyay Gáspár, Besse János, Boday Dénes, Csajághy Károly, Csúzy János, Czike Károly, Domonkos Mihály, Fogthüy Zsigmond, Ghyczy Ignác, Ghyczy Rafael, Hajóssy István, Held Ignác, Hetényi János, Huszár Ferencz, Huszár László, Konkoly Thege László, Konkoly Thege Dénes, Kürthy Lajos, Kürthy Alajos, Lipovniczky István, Losonczy István, Micsky Lajos, Milkovics Antal, Milkovics Zsigmond, Missich Elek, Nagy Mihály, Ordódy Vincze, Ordódy István, Pázmándy Dénes, Perczel Mór, Pyber Ignác, Rozsos József, Sárközy József, Thaly Dénes, Zámory Károly, Zámory György, stb.

Az *abszolút uralom alatti törvénykezés* viszonyaiból röviden csak annyit jegyzünk meg, hogy a kényurasági hatalom a régi törvénykezésnek kereteit, formáit fenekestül felforgatta. Személyzet, bíráskodás, törvény, törvénykezési nyelv, forma és keret — mind osztrák földről vétetett. A császári-királyivá formált megyétől, több évi kísérletezések után, a törvényszéket is elvették, s Pozsonyba, a fölöttes kerületi hatóság székhelyére helyezték.

Abszolút
uralom.

Az úgynevezett Bach-rendszernek bukására 1860 telén bekövetkezett, de csak néhány hónapon át tartott vármegyei önkormányzat megszűntével beköszöntött, az ország sorsát bár valamivel szelidebb s enyhébb eszközökkel, de továbbra is önkényesen intézett »ideiglenes kormányzat« a magyar törvénykezésnek régi formáit, kereteit ebben a vármegyében is visszaállította, illetőleg meghagyta s a helyzetet annyiban is javítani engedte, hogy a törvénykezés nyelve ismét a magyar lett s a bíráskodás alapjává a gyűlölt osztrák polgári törvénykönyv s peres eljárás helyébe az úgynevezett »országbirói értekezlet« megállapodásának rendszabályai tétettek.

Az ország alkotmánya 1867-ben helyreállítatván, Komárom vármegye is visszanyerte elkobzott jogait s még az év ápril havában tisztújításilag is szervezkedvén, a közbejött viszonyok és változások követelményének megfelelően a *törvényszéki bíráskodás* szervéül, a régi táblabírság helyébe ugyan-csak *választás útján*, de már rendes évi javadalmazással ellátva, rendes és állandó törvényszéket alkotott.

A mai
törvényszék.

E törvényszék tagjai voltak, és pedig elnök: Pázmándy Lajos, másodalispán; bírák, ülnöki címmel: Ordódy István, Szombathelyi Győző, Illyés József, Szarka Zsigmond, Csorba János, Pulay Géza, Tergovcsits István, Kalmár István, Asztalos Mór; jegyzők: Thaly Géza és Balogh Géza; ügyész: Nagy Albert főügyész.

A törvényszék látta el a bíráskodás mellett, természetesen, még akkor a gyámsági ügyeket is. Künn, a járásokban, a törvénykezést, a közigazgatási ügyek elintézése mellett, az addigi mód szerint a járási fő- és alszolgabírák, esküdt bírótársaikkal végezték, kerületenkint és külön-külön joghatósággal, felebbvitel tekintetében alárendelve a törvényszéknek.

Miután alkotmányos törvényhozásunk időközben a polgári peres eljárás szabályozására törvényt alkotott, a mai bíráskodás rendszere és szervezetének megalapozását pedig a bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV-ik, a bírák és bírósági hivatalnokok felelősségéről szóló 1871. évi VIII-ik, az első folyamodási bíróságok rendezéséről, továbbá az első folyamodási kir. törvényszékek és járásbíróságok életbeléptetéséről, nemkülönben a királyi ügyészségről szóló 1871. évi XXXI., XXXII. és XXXIII-ik törvénycikkek megalkotásával előkészítette: a közigazgatástól a törvénykezés teljesen szétválasztatott.

1872-ben azután Komárom vármegyében is életbelépett a *kinevezési rendszeren alapuló bírósági szervezet*. Az akkor megalakult kir. törvényszék tisztikara ez volt: elnök: Madarassy Mór, korábban alispán, országgyűlési képviselő; bírák: Pulay Géza (később elnök), Tergovcsits István (később táblai, majd curiai bíró) jogtudor, Karika Zsigmond, Maller József, Asztalos Ába (utóbb ítélőtáblai, majd curiai bíró); jegyzők: Ghyczy Mátyás (utóbb törv. bíró) és Pázmándy Károly; ügyészek: Molnár Ádám ügyész, Kossár Dezső alügyész (utóbb ügyész).

A kir. bíróságok szervezése.

A járásbíróságok tisztikara pedig ez volt : Komáromban : Keszler János járásbíró, Thaly Géza albiró (utóbb ítélőtáblai rangjelleges törvényszéki bíró); Perbetén : Emanuel József járásbíró, Csajághy Károly aljárásbíró; Tatán : Fittler Imre járásbíró (utóbb ítélőtáblai, majd curiai bíró), Kisfaludy Sándor aljárásbíró (utóbb kir. közjegyző) és Mihályi Jenő aljárásbíró; Nagy-Igmádon : Dömjén Béla járásbíró, Schmoll Imre aljárásbíró (utóbb törvényszéki bíró).

Nemsokára, 1874-ben, a törvénykezés mellé a kir. közjegyzőségek is szerveztetvén, a vármegye területére nézve két közjegyzőség rendszeresített, ú. m. Komáromban, hol Nagy Vilmos jogtudor, és Tatán, hol Kisfaludy Sándor ma is a közjegyzők.

Komárom vármegyével Komárom sz. kir. várost törvénykezéssel már az első szervezéskor egyesítették. Törvényhozási intézkedés következtében utóbb, 1875-ben, még Esztergom vármegye és Esztergom város területe is besoroztatott a komáromi kir. törvényszék joghatósága körébe, mely ezzel a kibővüléssel azóta hat járásbíróság területére, ú. m. a komáromira, az ógyallaira (korábban perbeteire), továbbá az esztergomira és a muzslaira terjed ki. Az azóta lefolyt harmad évszázad leforgása alatt a bíróság személyzetének állományában sok változás állott be. A törvényszék élén álló elnök is már a harmadik.¹⁾

A törvénykezési tisztikar személyállománya ez időszert (1906) a következő. A kir. törvényszéknél elnök : Nárai Szabó Elek jogtudor; bírák : Hegy-meghy László, Konkoly-Thege Béla, Borcsiczky Béla, Zsindely Ferencz, Pap Elemér, Strászka György, Strausz Sándor jogtudor, Kéri Miklós jogtudor, Kövér Lajos; törvényszéki albírák : Deutsch Frigyes és Kamarás József; jegyző : Pázmándy Károly; aljegyzők : Pertó Zsigmond, Vének Zoltán, Stojanovits Sándor és Nagy Béla jogtudor; ügyészek : Theöffy Zoltán ügyész, Eckensberger Károly és Csajághy Károly alügyészek. A járásokban, és pedig Komáromban : Gombos Kálmán járásbíró, Veszeloovszky János és Gefes Ede aljbiák; Tatában : Gábel Ferencz járásbíró, kir. táblabírói rangjelleggel, Galambos Lajos és Benes Sándor albiák; Ógyallán : Szarka György járásbíró, Cvenits Antal aljbió; Nagyigmádon : László Dávid járásbíró, Danilovics Gyula és Kathora Sándor aljbiák.

A kir. törvényszék a győri kir. ítélőtábla kerületéhez tartozik.

Az állam a kir. törvényszék részére 1896-ban díszes kétemeletű palotát emeltetett, mely palota telkével közvetetlen szomszédos a vármegye székház-telkének ama része, melyet, az 1860-as években kezdődött reformmozgalmaknak a börtönviszonyok javítására is kiterjedt hatása alatt föllállított emeletes börtönépülettel együtt, a vármegye 1872-ben a törvénykezés használatára a vonatkozó törvény alapján átadott.

A büntető törvény súlya alá eső vétségek különböző fajainál, azok elkövetőinél, a vizsgálatuk s megtartásuk módjánál, sőt még az üldözésekre hivatott hatósági személyek felfogásánál is érvényesül az azonkori társadalmi, politikai és gazdasági élet fejlődésének alkalmazkodási törvénye. A magyar törvénykezésben is, mint bármely nyugati államban, hosszú századokon át uralkodott az arisztokratizmus szelleme, míg végre lassú fejlődésményképpen itt is kialakult s érvényesült az egyenlőség nagy elve. Ugrást a természeti törvény a bűnügyi élet mezején sem ismer.

Komárom vármegye területén az egész Bach-, meg Schmerling-féle igazgatási korszak alatt a népnél a vétségi fajok között kettő vitte a domináló szerepet. Egyfelől a ló- és ökörlopás nagyban, másfelől a bűcsui tömeges verekedés. A ló- vagy ökörrorzó szörnyen lenézte a birkatolvajt vagy a veremtörőt,

¹⁾ Az első elnök, Madarassy Mór, tisztségének tizenkét évi viselése után, 1884-ben, a második elnök Pulay Géza, az elnöki tisztség huszonegy évi viselése után, miközben curiai bírói rang- és jelleggel is felruházott, 1905 utóján, nyugalmába vonult.

A harmadik a jelenlegi elnök, Nárai Szabó Elek jogtudor. Született 1859-ben, Alsó-Fuzta-Koveczen, Zala megyében. Közzolgálati pályáját, miután közép- és főiskolai tanulmányait Budapesten végezte, 1882-ben, mint joggyakornok a nagykanizsai kir. törvényszéknél kezdte meg. Ugyanott 1883-ban aljegyző, az ottani kir. járásbírósnál pedig 1888-ban albiró. Majd Pécsen a kir. táblánál 1893-ban tanácsjegyző, s utóbb, 1894-ben, a szombathelyi kir. törvényszéknél rendes bíró. Míg végre eddigi közzolgálati érdemeinek méltatásául s hogy a törvénykezési igazgatás körül is szerzett szélesebbkörű szakismereteit önállóan érvényesíthesse, 1905. év novemberében a komáromi kir. törvényszékhez elnökké kinevezték.

a búcsúünnepi verekedő a közönséges korcsmai huzakodót. Az osztrák tartományokból vagy a hazai felső hegyvidékekről importált, paragrafusokhoz nőtt beamterek, az ő rezes sisakkúpos zsandáraikkal és protokollumaikkal sehogyszem tudtak az efajta vétségi esetek kiderítése körül boldogulni. Büntetőügyi összes működésük a politikai vétségek üldözése mellett az apróbb vétségek megtorlásában merült ki. Azt meg, hogy a búcsúünnepeken félholtra vert magyarnak vagy hozzátartozóinak eszébe sem jutott közbelépésért és megtorlásért a hatósághoz fordulni, egyenesen érthetetlennek találta a nép gondolkozásával, jellemével teljesen ismeretlen beamteri ész.

Igy történt aztán, hogy a mikor, 1861-ben, a vármegye legtipikusabb magyar jellegű járásában, a gesztésiben, *Pázmándy* Lajos, a régi táblabírák vérbeli utódja lett a főszolgabíró, ő a rendelkezésére állott rövid tíz hónap alatt az 1849-től 1861-ig előfordult ló- és ökörrorzási bűneseteknek majdnem valamennyiét kiderítette. Sokszor megesett, hogy az illető delikvensre, a ki az időszerint már csak négy darab ökör eltolvajlásával volt terhelve, tíznél is több darabnak elorzását sütötte ki s így állította a bűnöst az igazságszolgáltatás fóruma elé. Főszolgabírói tisztsége megszűntével, a Schmerling-kormányzati idő alatt a ló- és ökörlopások a vármegyében ismét elburjánoztak; de ez a visszaesés is elenyészett, a mikor ő 1867-ben a másodalispáni széket elfoglalta. Ekkor, mint a megye törvényszékének elnöke, a szolgabírákkal a vizsgálatokat s nyomozásokat megint elejétől, 1861-től kezdődőleg folytatta, s néhány év alatt oly sikeresen végzett, hogy a vármegyében ló- vagy ökörtolvajnak írmagja is alig akadt. Ő az ő táblabírói szemüvegén át a nem halállal végződött bármily súlyos verekedési esetet nem hivatalból üldözendő vétségi cselekménynek, hanem egyszerűen csak a népelet bizonyos fejlődési fokát jelző olyan tünetnek tekintette, mely a fejlődés további rendjén amúgy is megszűnik önmagától. Ezért erkölcsi, jellembeli hitványságnak tartotta, ha a duhajkodásban vertes fél a bírósághoz fordul panasszal, árulkodással.

Külön korszak volt a jogi felfogás terén az abszolút kormány beamtereinek eljárása. Ők mindent rendőri szemüvegen át néztek s legkisebb tetteikből ép úgy, mint a legnagyobbakból teljesen hiányzott a magyar lélek ismerete s a magyar ész és ökörszív sugallata. Azóta a magyar társadalmi és gazdasági élet nagyot változott. Az erkölcsök a közművelődés emelkedése, terjeszkedése következtében szelídültek is, de nem egy nyilvánulásban satnyultak is. Sokban a vétségek nemei s azok elkövetésének módjai is ehhez képest változtak. Nem egy tekintetben a törvényhozás és a bíró felfogása, megítélése is módosult.

Régi törvénykezésünkben a botbüntetés jelentékenyen szerepelt. Kisebb vétségeknél s rendőri kihágásoknál, önálló, nagyobb vétségeknél mellékbüntetésként alkalmaztatott. Utóbbi minőségében a büntetésre nézve olykor súlyosító, de máskor mérséklő irányban is használtatott. Például, a többek között, Komárom vármegye törvényszéke egy juhászbojtárt, a ki bojtártársát egy lakadalmas alkalmával szíven szúrta, halálbüntetés kimondásával sújtotta, ellenben a kir. ítélőtábla, hova az ügy hivatalból fölkerült, tekintettel az ittasság fokára, melyen a büntett elkövetett s a tiszti főorvosnak ehhez képest adott véleményére, a bojtár büntetését leszállította három esztendei fogságra, azzal súlyosbítva, hogy két hetenként 12 botütést kapjon a bűnös.

Mostani büntető törvényeink az emberi méltóság méltánylása és más egyebek tekintetében is a kor színvólán állanak, de némely rendelkezésükben eredendő hibákat sem nélkülöznek, melyek megigazításra szorulnak.

Rendes, normális politikai viszonyok közt alkottattak s ennek bélyegét is viselik magukon. De a mi sajátságos közjogi s politikai helyzetünkben már is intenek az idő jelenségei, hogy a törvény ama részei, melyek politikai vonatkozással jöhetnek kapcsolatba, értelmezésük tekintetében tisztáztassanak.

A törvénykezési ügyek nagyobb számát, terjedelmét természetesen az ügynevezett *polgári és a telekkönyvi ügyek* teszik. De mivel a törvénykezésnek ez a nagyfontosságú ágazata nem vet a vármegye köznépének erkölcsi életére valamelyes áttetszőbb világosságot, ezért az idevonatkozó szokásos ügyforgalmi adatoknak közlését mellőzzük. Ellenben hadd álljanak itt e célra a komáromi kir. ügyészség bűnügyi statisztikájának tükréből némi világító adatok.

A kir. törvényszék fogházában, 1880-ban, tehát ezelőtt negyedszázaddal, az elítéltek összes száma volt 443. E létszámból nemre nézve : férfi 88%, nő 12% ;

életkorra nézve és pedig 16 éven alóli : 3 férfi és 2 nő ; 16—20 év közötti : 49 férfi és 4 nő ; 20—24 év közötti : 48 férfi és 7 nő ; 24—30 év közötti : 111 férfi és 17 nő ; 30—40 év közötti : 81 férfi és 9 nő ; 40—50 év közötti : 63 férfi és 9 nő ; 50—60 év közötti : 25 férfi és 8 nő ; 60 éven felüli : 10 férfi. Ugyanakkor az elítéltek fenti száma az egyes bűncselekményi és vétségi nemek között így oszlott meg, és pedig az emberélet ellenieknél : 10 férfi és 8 nő ; a testi sértésieknél : 81 férfi és 4 nő ; a vagyon ellenieknél : 191 férfi és 20 nő ; hatóság elleni erőszaknál : 16 férfi és 3 nő ; magánosok elleni erőszaknál : 16 férfi és 3 nő ; az egyéb többieknél : 88 férfi és 23 nő.

Ma, negyedszázad multán (illetve 1905-ben) az elítéltek összes száma 599. Ebből nemre nézve : férfi 85%, nő 15% ; életkorra nézve : és pedig 16 éven aluli : 17 férfi és 4 nő ; 16—20 év közötti : 120 férfi és 17 nő ; 20—24 év közötti : 86 férfi és 10 nő ; 24—30 év közti : 101 férfi és 11 nő ; 30—40 év közti : 89 férfi és 23 nő ; 40—50 év közötti : 61 férfi és 19 nő ; 50—60 év közötti : 26 férfi és 6 nő ; 60 éven felül : 7 férfi és 2 nő. Létszám-megosztás pedig az egyes bűncselekmény és vétségnevek között, és pedig az emberélet ellenieknél : 23 férfi és 5 nő ; testi sértésieknél : 110 férfi és 7 nő ; vagyon ellenieknél : 244 férfi és 55 nő ; hatóság elleni erőszaknál : 35 férfi és 3 nő ; magánosok elleni erőszaknál : 4 férfi egyéb többieknél : 84 férfi és 22 nő.

A foglyok létszáma nem folyton emelkedő, mert, például, a létszám az új büntető perrendtartás hatályát közvetlenül megelőző 1899-ik évben 569 volt, s ugyancsak hatályba lépése évében, 1900-ban, már 422-re, tehát a negyedszázad előtti létszámon is alábbra csökkent.

A bűnügyek és vétségek számának nagyságát tekintve, a kir. törvényszék joghatósága körébe tartozó két vármegye, ú. m. Komárom megye és Esztergom megye népessége között az arány az előbbinél $\frac{5}{10}$ -ed és $\frac{6}{10}$ -ed, utóbbinál $\frac{4}{10}$ -ed és $\frac{5}{10}$ -ed között ingadozik.

Ugyancsak ez ügyek számának nagysága tekintetében a vármegye egyes járásbíróági területei között, Komárom sz. kir. városát is beleértve, a sorrendi fokozat felülről lefelé eddig a következő volt ; és pedig : az emberélet elleni bűntettek és vétségeknél : Ógyalla—Tata—Nagyigmánd—Komárom ; a testi sértésieknél : Ógyalla—Tata—Nagyigmánd—Komárom ; a vagyon ellenieknél : Komárom—Tata—Ógyalla—Nagyigmánd ; a többieknél : Komárom—Nagyigmánd—Tata—Ógyalla.

Végül ide jegyezzük még a törvénykezés külső elemének, a vármegye területén működő ügyvédeknek ez időszerinti létszámát is. Ez a létszám Komáromban 24, Tatán : 8, Nagyigmándon : 4, Kisbéren : 2, Ógyallán : 3.

KOMÁROM VÁRMEGYE EGÉSZSÉGÜGYE.

Az egészségügyi intézkedések első nyomával, Komárom vármegyét illetőleg, az ország nagy részében uralkodott pestis alkalmával találkozunk, nevezetesen III. Károly alatt, ki az 1712. évi november hó 25-én kelt rendeletével, védekezési szempontból, e város körülvárást elrendelte. Ugyanakkor Komárom város tanácsa rendeletben kiadta, hogy: »ha valaki külföldi helyről a városba be akar jönni, passust hozzon magával, hogy egészséges helyről jön; pozsonyiak és kisbériek pedig passussal is absolute nem admittáltatnak« — 1713. évi július hó 19-én pedig »a nemes status egyenlő consensussából és akarattából elvégződött, minthogy bizonyosan hallatik, hogy Óvár táján, Pozsonyban és nemes Pozsony vármegye csallóközi járásában némely helyeken Isten ő szent Felsege látogatása által a pestis grassál, ezután ide a városba Óvárról, Pozsonyból és kiváltképen Pozsony vármegye csallóközi járásából senki se admittáltassék, se correspondentia velök itt valóknak ne engedessék.«

Történelmi
visszapillantás.

Egy 1739. május 15-én kelt rendelet így szól: »Mivel az ur Isten-mérges és dögleletes halállal különféle környékbeli helységeket meglátogatni hallatik, hogy azon ur Isten ostorát egész Komárom városa anynyival is inkább jó dispositiókkal Isten kegyelméből eltávoztathassa, jónak találta a három status mai celebrált sessiójában, hogy legelsőbben is a sokféle utasemberek bejövetelének eltávoztatására a sánczok köröskörül renováltassanak.«

Minthogy egyes járványos területekre teljhatalmú királyi biztosok küldettek ki, a helytartótanács Komárom városára és vidékére, 1739-ben a pestis tartama alatt királyi biztosokul Balassa János Pált és Esterházy Jánost nevezte ki.

A pestisen kívül nagy mértékben uralkodott e vidéken, kivált a nyári hónapokban, az epeláz és dysenteria.

A francia háborúk alkalmával, 1809-ben, Komárom városa alatt táborozó hadseregek nagy veszteséget szenvedtek a váltóláztól (posványláz), mely nem ritkán tifuszba ment át.

Részletesebbek ama jelentések, melyek az 1831. évben itt uralkodott *kolerára* vonatkoznak. E jelentések hangsúlyozzák, hogy a koleraévet megelőző három évben a járványos epés-hideglelés sem volt kevésbé veszélyes, a mennyiben egy-egy háznál 4—5 beteg is előfordult.

Az 1831-iki kolera kíméletlenül pusztította a lakosokat. — »3-ik augusztustól kezdve 15-ik napjáig napról-napra többet gyilkolván le, úgy vélte már a megremült emberiség az említett napon, a melyen 56 ember végeztetett ki, hogy a gyilkoló nyavalya meg nem fáradszóló erejében, mire mégis napról-napra erőtlenebbé lett, míg nem szeptember 26-án egészen megszűnt. Voltak, a kik baráttyaik, attyafiaik, szülőik holtok után általa 3—4 óra múlva megfojtattak, néhány házakkal több napokig oly mérgessen és sebessen bánt, hogy azokat egytül-egyet kiirtotta.«

A város lakosságának száma akkor 15.000 volt, a megbetegülteké 1862; abban az évben meghalt 1218 ember.

Az előrebocsátottakból kiderül, hogy a mult évszázadok orvosi és egészségügyi igazgatása leginkább a népbetegségek és járványok elleni szórványos intézkedésekre szorítkozott. A közegészségügy rendezésének első lépéseit az alkotmányos újabb korszak törvényhozó testületének alkotásai vezetik. A közegészségi tudomány haladásának tudható be annak az elvnek az érvényesítése, hogy az egyes ember tehetetlen az egészséget fenyegető számos veszélylyel szemben s így az állam közbelépése nélkülözhetetlen a betegségek elleni oltalmazásra, a felmerülő kórok minél szűkebb körre való szorítására. Ez eszme megvalósulása révén keletkeztek az egészségügyi intézmények, vízvezetési munkálatok, talajjavítások a vármegye területén, mely területnek felerésze évszázadokon át az árvizek rombolásának kitéve, tetemes kárt szenvedett és a mellett a hirhadt malária-láznak, epeláznak és tifózus láznak volt színhelye. Az elemi csapások okozta anyagi kárnak tudható be, hogy kórházak, csatornázások, vízvezetékek nem keletkeztek. A vármegye közegészségügye azonban, az adott viszonyokhoz képest, fokozatosan javult és lakosságának száma az utóbb lefolyt három évtized alatt szaporodott.

A talaj befolyása.

Az a befolyás, melyet az éghajlati és talajviszonyok a közegészségi állapot alakulására gyakorolnak, világosan látható a vármegye két járásában. Az udvardi járásban túlnyomó a fekete, homokos, részben agyagos talaj; széthordott homokhátságok terülnek el Hetény községtől északra Kurtakesz, Marczelháza és Virt felé a zsitvatői dunapartig.

A Duna balpartján fekvő csallóközi járás évszázadokkal ezelőtt mélyebben fekvő árvíztér volt. A belvizek a multban itt 36.000 holdnyi legelőt és rétet borítottak el. Felső-Csallóközben, Alsó-Csallóközben 60.000 holdat öntött el a víz, mely árterületből 12.000 hold mocsárrá vált. A folyóvizektől átszeldelt és mocsarakban bővelkedő területnek nagy csapása volt a mult századokban a malária-láz, melyről a ránk maradt jelentések tesznek tanúságot. Kedvezőtlen területi viszonyai miatt a Csallóköz ősidőktől fogva védgátak segítségével védekezett a Duna és a Vág folyók áradásai ellen. Ilyenek építését a vármegye közönsége már 1657-ben elrendelte. A védgátak és levezető-csatornák a mezőgazdaságnak mind nagyobb területet biztosítván, egyben a váltóláz csökkenését is előmozdították.

A vármegye hatósága 1826-ban az idő folyamán alacsonyoknak bizonyult védgátoknak oly magasságra való emelését határozta el, hogy azok a legnagyobb árvíz esetén is védelmet nyújtsanak. Biztosabb védelmet nyújtott a Csallóköznek 1856-ban megkezdett ármentesítése, mely a csatornákat megfelelő helyen épült zsilipekkel hozta kapcsolatba, mind a meggyült belvizek levezetésére, mind az árvizek beömlésének meggátolására, s míg ezzel a gazdaságnak jelentékeny területet biztosítottak, egyúttal a malária-lázak csökkenését is eredményezték.

Halálzási statisztika.

A halálzási arány az utóbb lefolyt három évtizedben fokozatosan és jelentékeny módon csökkent. 1880-ban született 6450 egyén, meghalt 6047, vagyis minden ezer közül 43·6%. Az anyakönyvi kivonatok szerint meghalt 1880—1890 évtizedében 52,492 egyén (évenként tízévi átlagban 5249·2) vagyis ezből 37. Az utána következő (1890—1900) évtizedben meghalt 47·410 ember (tíz évi átlagban évenként 4741), vagyis 31·3 ezből. Az 1900—1905-ig terjedő öt évben a meghaltak száma 21.853 (öt évi átlagban évenként 4370), vagyis ezből 26·3. Az előrebocsátott évtizedek eredményének egymással való összehasonlításából kiderül, hogy a halálzási arány leszállításával hány emberéletet takarított meg évenként.

Ennek megfelelőleg a vármegye lakossága a 80-as évek elején mintegy 6%-kal szaporodott és volt 138·591. Az 1891. évi népszámlálás szerint szaporodott 7707 fővel, vagyis 5·4%-kal és kitett: 146.298-at. Még kedvezőbb az 1901. évi népszámlálás eredménye 14.002 főnyi, vagyis 9·91 százalékos szaporodással; a lakosság száma 158.961. Itt azonban tekintetbe jön a tatai járás, Tatabányának a szénbányamunkások (Alsógallán) telepítése révén való szaporodásával. Ezzel szemben áll viszont az Amerikába történt kivándorlással okozott fogyás.

Kivándorolt 1904-ben 142 vármegyei lakos

» 1905-ben 345 » »

» 1906. évi november 15-ig 400.

Az a megbecsülhetetlen kár, melyet a halálozás még a nyolczvanas évek elején okozott, legfőképpen a gyermekpusztulásnak tulajdonítható. Utána következnek a járványok, végre különösen pusztít a tüdővész. Lássuk e tényezőket egyenként. Közegészségügyünk orvoslást igénylő legfontosabb mozzanata: a nagymérvű *gyermekhalandóság*, mely mint kóros tünet, mélyen belevág a nemzeti élet fejlődésébe. A vármegyében az 1883—1892. évtizedben az összesen élve születtekből (66.282) elhalt 26.855 öt éven alóli gyermek, vagyis az összes születettek 40·5 százaléka. Ez eredményt összehasonlítva más vármegye, például Pozsony vármegye gyermekhalandósági arányával, azt találjuk, hogy ott a legalacsonyabb halálozási százalék 44·11 volt, a legmagasabb pedig: 62·3 (1872. évben).

E nagymérvű halandóság méltatásánál tekintetbe jönnek a gyermek fejlődésével kapcsolatos veszélyek és betegségek, a gyermek külső viszonyaiban rejlő egészségi ártalmak: a nyomor, melynek a gyermek gyenge szervezete áldozatul esik. Itt az öt éves korig elhalt gyermekek csoportját korszerinti csoportosítással vesszük szemügyre és pedig az *egy éves koron belüli* gyermekek viszonyaira való tekintettel.

A gyermekhalandóság az összes halálesetek számához viszonyítva tíz évi átlagban (1883—1892).

Évben	Az összes halálesetek száma	Egyéves korig elhaltak		1—5 éves korig elhaltak		0—5 éves korig elhaltak		Négyhetes korig elhaltak	
		száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a
1883	4986	1619	32·4	981	19·6	2600	52·1	674	13·5
1884	4493	1537	34·1	625	13·9	2162	48·1	672	14·9
1885	4902	1610	32·8	900	18·3	2510	51·2	694	14·0
1886	5532	1562	28·2	1228	22·1	2790	50·4	624	11·2
1887	6351	1862	29·3	1755	27·6	3617	56·9	697	10·3
1888	5183	1611	31·1	907	17·5	2518	48·6	676	13·0
1889	4077	1288	31·5	707	17·3	1995	48·9	620	15·1
1890	5376	1545	28·7	1246	22·2	2791	51·9	662	12·3
1891	5651	1651	29·2	1482	26·2	3133	55·4	767	13·5
1892	4933	1582	32·7	1157	23·4	2739	55·5	689	13·9
Összesen	51484	15867	30·5	10988	21·01	26855	52·16	6775	13·2

Az itt bemutatott táblázatból kitűnik, hogy az élve születtekből (66.282) elhalt: 15.867 egy éves korig való gyermek, vagyis ezer újszülött közül 239; közel negyedrésze pusztul el tehát az élet első évében. A gyermekek ama csoportjából, kik első évüket már meghaladták, az egytől öt éves korig való gyermek halálozási aránya már kedvezőbb, ugyanis az összes születtekből meghalt 10.988, vagyis azoknak 16·6%-a.

Sokkal nagyobb ennél az élet első négy hete folyamán a gyermekhalandóság és jelentékeny helyet foglal el az összes halálozás arányában. Az említett 66.282 születtekből: 6775, vagyis azoknak 13·2%-a nem élte túl négyhetes korát. Ama tényezők közül, melyek a gyermekhalandóságot legfőképpen előmozdítják, említendő a hiányos táplálkozás és a gondozás hiánya. Sok esetben meg van akasztva a kisded fejlődése, ha az anya idegenre, másra bízva újszülöttét, mikor a csecsemő száraz dajkálásra szorul és nem neki való táplálékkal tartják; innen a sok gyomor- és bélbaj, melyektől a gyermek a »gyermekaszály« sorvasztó nyavalyájába esik. Idetartoznak továbbá a kedvezőtlen lakási viszonyok, melyek mitsem javultak az utolsó évtizedek folyamán.

Az időjárásnak, a zord időnek a gyermekhalandóságra való befolyása is kétségtelen. A vármegye területén az 1892. év téli hónapjaiban (első negyedében) meghalt 933 hét éves korig való gyermek, beleértve 280-at, a kik hevenyfertőző kórokban hunytak el, s a kik a lakóházak zsúfoltsága következtében elkülöníthetők nem voltak. Ugyanazon év második negyedében az enyhébb idő

beálltával alábbhagyott a gyermekhalandóság és 933-ról 688-ra csökkent; a harmadik évnegyedben pedig, még kedvezőbb időjárás mellett, mikor a gyermeksereg és a háznép a szabadban mozog, a gyermekhalandóság 633-ra szállt alá; a negyedik negyedben azonban ismét 716-ra emelkedett. Kitészik ebből, hogy a gyermekhalandóság legfőbb forrásai a kedvezőtlen lakásokban, a hevenyfertőző betegségekben, valamint a gondatlan ápolásban, rossz táplálkozásban és a rossz ivóvízben egyaránt és együttvéve keresendők.

A gyermekhalandóságot növelik még egyéb egészségügyi fogvatkozások, bizonyos helyi szokások. Ilyen a vármegye néhány községében divó *ruházkodási mód*. Ez abból áll, hogy a nők gyapjúkelmékkel domborítják csipőiket; a ruházat súlya 7—8 kilót nyom és átlagos számításban megfelel a testsúly *kilenczed-résének*! Ily ruházat, visszafojtott melegével, gátolja a bőrnek a működését, a hő elvezetését és hátráltatja a szervek, az izomzat kifejlődését. Nem csoda, hogy ily körülmények között az anyák satnyulnak, elgyengülnek; gyenge az ivadék is, a mi szintén növeli a gyermekhalandóságot.

Járványos
betegségek.

A halálzásnak egyik bő forrását a hevenyfertőző betegségek teszik. A *difteritisz* az 1895-től 1905-ig terjedő évtizedben 693 áldozatot követelt a vármegye területén. Ott, a hol a körülmények engedték, s a hol a szérum alkalmazása ellentállásra nem talált, a betegek szérummal kezeltettek és pedig jó sikerrel. *Kanyaróban* az említett évtizedben 451 gyermek halt el, a megbetegedettek 4 százaléka. Voltak azonban évek, ilyen volt az 1886-iki és kivált az 1887-iki, mikor a betegség nagyobb pusztítással járt, nagyobb halálzást okozott, mint a *vörheny* és *difteritisz* együttvéve. A *vörheny* ritkábban lépett fel. Minden fellépése esetén azonban nagy veszedelemmel járt, a megbetegedettek közül 23—30 is elpusztult. *Tífuszban* történt halálzás 302 van kimutatva. A rossz táplálkozáson, a nedves, túlszűfolt, rosszul szellőzőt lakásokon kívül, része van e kór előidézésében a szennyezett, rossz ivóvíznek is, melyet a szennyezett talaj számos községben szolgáltat. A *szamárhurut* több ízben merült fel, kivált a csallóközi járás Gúta mezővárosában, a hová a fővárosból többízben vittek ily betegségben szenvedő gyermeket.

Tuberkulózis.

A gümőkór a vármegye területének egyes községeiben fordul elő gyakrabban. Noha a betegség a hevenyfertőző kóroktól fellépésében és terjedésében nagyban eltér, mégis a fertőző betegségek sorában foglal helyet. E kórnak fertőző volta és természete ma már ismeretes, miért is feladatunk, hogy ellene síkra szálljunk. Az egészségügyi hatóságok elsősorban a tüdőbeteg köpetének, s a benne rejlő bacillusoknak a megsemmisítését tűzték ki feladatul, abból a szempontból indulva ki, hogy az elporlott köpet, ha a levegőbe jut, belelegezve, fertőzést okoz. Nemkülönben közvetítője, vivője a fertőzésnek: ruházata, fehér- és ágyneműje a tüdővész betegnek és minden, a mi vele huzamosabb időn át érintkezésben volt. Figyelemreméltó a szülők egészségi állapota is. Vannak községek, melyekben a betegséggel ritkábban találkozunk, míg másokban nagyobb az elterjedése, ugyanazon vármegye községeinek, hasonló körülmények között élő lakossága között. A betegség oly községekben, a hol a lakosság közötti összeházasodás szokásos, nagyobb mérvben van elterjedve. A védőkötelesek állításánál tapasztaljuk, hogy egy-egy község előállított legénységének 50—60 százaléka is beválik, míg annak szomszédos legénységéből alig egyharmada alkalmas a katonai szolgálatra. Mint-hogy semmiféle törvény nem tiltja az ilyen betegeknek a házasságkötését, ezek terjesztik a kórt, mely a kedvezőtlen körülmények között termékeny talajra talál.

A tuberkulózis pusztításaitól a vármegye sem maradt menten; az általa okozott halálesetek száma évenként mintegy 636-ra tehető.

Az 1900. évben a fertőző betegségekben elhaltak száma 914-et, vagyis az összes halottak 21·9%-át tette, beleértve a tuberkulózis halottjait, 565-öt, vagyis 13·5%-ot.

1902-ben 1201 halt meg fertőző betegségben: az összes halálesetek 25·3 százaléka, beleértve a gümőkórban elhaltakat is.¹⁾

¹⁾ 1902. évben a gümőkór az egész országra nézve az összes halottaknak (75.145) 14·6 százalékát tette, az összes fertőző betegségben elhunytaknak pedig 62·9%-át.

Kiderül az előrebocsátott adatokból, hogy a gümőkór az összes fertőző bajokban való elhalálozásnak 61 százalékát teszi, az összes halálozási eseteknek pedig 14·5 százalékát.

Az eddigiekből kitetszik, hogy a tuberkulózis terjedését nem egy körülmény, hanem a körülmények egész láncolata okozza; mindenekelőtt a kedvezőtlen lakásviszonyok, a lakások falainak nyirkossága, a lakások zsúfolt-sága, a hiányos szellőztetés, a rossz és helytelen táplálkozás, stb. Nem csoda, hogy az ily házak lakója otthonában nem érzi magát jól, mind inkább kerüli azt és nem ritkán azon az úton találjuk, mely a kocsmába vezet, a hol vigasztalást keres, melyet a szeszes ital, a pálinka, habár egészsége megrontása árán, nyújt neki. Ilyen módon támogatják egymást az *alkoholizmus* és a *tuberkulózis* a népesség egészségét aláásva, rombolva, a nemzet és a haza kárára.

A betegség pusztításaira való tekintettel nagy fontosságú az az ország-szerte megindult mozgalom, mely a tüdővész ellen való küzdelmet és védekezést tűzte ki céljául. Ebből a védekezési munkából a vármegye közönsége is kivette a maga részét, midőn az említett célból 1904-ben egyesületet alakított és alapot gyűjtött. Az időközben beállt politikai viszonyok az egyesület tevékenységét egyelőre megakasztották; biztat azonban a remény, hogy megújult erővel áldásos működését újból megkezdeni és folytatni fogja.

A vármegyében uralkodó tájkórok közül első sorban említendő a *kretinizmus*, mely a tatai járás néhány községében fordul elő, bár nem nagy számban. A *maláriának*, mely hajdanában a csallóközi járásban uralkodott, nagy híre volt; elterjedésének viszonyai azonban napjainkban nagyon megváltoztak. A vízlevezetés és ármentesítés e terület talajviszonyainak oly változását idézték elő, hogy ott, a hol mocsarak és pangó vizek terültek el, most búzakarászok és dús növényzet díszlik. Ezzel a malária-lázak uralma meg van törve. A ránk maradt egészségügyi jelentések szerint e vidéken az epeláz és a tifusz nagyon el volt terjedve, kivált a nyári hónapokban.¹⁾ Az 1850. és 1853. évi veszedelmes járványok a vízmentesítési munkálatok megkezdése előtt léptek fel, még mielőtt a laposokban meggyült víz a zsilipek és csatornák segélyével, levezethető volt. Két hatalmas zsilip működésének megkezdésével azonban, 1857-ben a féléven túl bezárt belvizeknek természetes medrükbe (Dunába és Vágba) való bocsátása után a váltóláz annyira csökkent, hogy a katonai állományban a váltólázások száma 53 százalékról 8·9 százalékra szállt alá. E kedvező állapot egy évtizednél tovább tartott. A hatvanas évek vége felé a csatornáknak az idő folyamán bekövetkezett eliszaposodását 1868-ban egy szerfölött veszedelmes járvány követte: a katonák létszámának 85 százaléka váltólázban szenvedett. A hetvenes évek elején a váltóláz csekély terjedelmű volt egészen 1876-ig. Ez év február havában a Duna vize 667 cm.-re áradván, az egész víz- és jégtömeg a Vág medrébe tereltetvén, azzal egyesülve *felfelé* vette folyását. A Duna és Vág töltései több helyen átszakítottak. Ez évben a katonai létszám 50%-a, az utána következőben pedig 73%-a esett váltólázba.

Tájkórok.

Az 1880. évben ismét bekövetkezett áradás a vidéket sokáig veszélyeztette. Március havában a víz 679 cm.-re emelkedett és a Csallóköz nagy részét elborította. Az utána következő 1883. évben a Csallóköz ármentesítési ügyét kormánybiztos vette át. Az előrebocsátottakból kiderül, hogy a *folyók vizének a meleg hónapokban, vagy azokat megelőzőleg kiáradt és visszamaradt mennyiségétől függ a járvány terjedelme, míg a kiáradt víznek akadálytalanul végbemenő lefolyása maláriát nem okoz.*

Üdülőhelyek a vármegye területén leginkább a tatai járásban, ennek kies fekvésű községeiben található és nemzetgazdasági szempontból az eddiginél nagyobb felkarolásra várnak. Ily üdülőhelyül leginkább kínálkozik Tata-Tóváros,

Üdülőhelyek.

¹⁾ Az 1778. évi augusztus havi jelentés szerint: »Weihselfieber nahmen zu«.

Az 1783. év júliushavi jelentés: »Hoc mense fere integro febres biliosae remittentes és quaedam Diarrhoeae et disenteria epidemice grassabantur.«

Az 1788. évi augusztus hóra vonatkozó jelentés: »Die in vorigen Monaten anhaltenden (besonders von hitziger Art) Weichsel — wie auch Breihfieber vermehrten sich auf eine sehr beträchtliche Zahl.«

melyet a fővárosból közelsége következtében kirándulási és nyaralási helyként már régóta felkeresnek. A természete várost pazar módon ajándékozta meg; híres e város tavairól, forrásairól és vízbőségéről, minden oldalról növényzetdús hal-moktól és hegyektől körve, melyek azt tiszta levegővel árasztják el; nyári hónapokban vizeinek és tavainak párái enyhítik a forróságot, a téli szeleket szelidítik.

Tata-Tóváros tiszta ivóvize egyike a legjobbaknak az országban. Egy időben már felmerült az eszme, hogy az uradalmi angolkertben fakadó fényes források vizével lehetne ellátni a fővárost.

A város körül elterülő vizek és mesterséges vízesések mintegy 90 malom-fűrész és kalló kereket hajtának s a börgyári iparnak nélkülözhetetlen erőforrásai.¹⁾

Ásványvizek.

Közgazdasági szempontból fontosak a vármegye területén előforduló ásványvizek. A Duna jobbpartján, a gesztesi járásbeli Nagyigmánd község határában vannak az igmándi keserűvízforrások, mintegy háromnegyed órnyi távolságban a községtől. Az első forrást néhai Schmidthauer Antal komáromi gyógyszerész fedezte fel 1862-ben, ki ez ásványvíz értékét már akkor felismerte. Fia, Schmidthauer Lajos, szakszerű kutatások alapján megtalálta a főforrás ereit. Hankó Vilmos vegyésztanár és balneológus vegyelemzésének tanúsága szerint, a telep kútjainak nagy része magnéziumszulfátban oly gazdag, hogy nemcsak hazánkban, hanem az egész világon egyedüli a maga nemében.²⁾ Vannak a telepen oly kútak, amelyek 85—87, sőt 93 gramm forrássót is tartalmaznak egy liter vízben; ily koncentrált természetes gyógyvizek eddig egyáltalán nem voltak ismeretesek az egy spanyol eredetű Llorash Rubinat hashajtó ásványvíz kivételével, mely forrás magnéziumszulfátban igen szegény ugyan, de rendkívül gazdag a Glaubersó-(nátriumszulfát-)tartalma. Hatásosság tekintetében az igmándi erős forrás a spanyol vizet is jóval felülmúlja, mert magnéziumszulfát, e keserűvíznek legértékesebb hatékony alkatrésze, az igmándi vízben körülbelül tizenhétszeres mennyiségben van jelen. A szilárd részek nagy mennyisége mellett a víz rendkívül tiszta; a kútak a községek-től távol lévén, a talaj felső rétegeiben képződő ásványvizek mentek a beszennyezéstől.

Kórházak.

A kórházak ügye csak lassan haladt előre a vármegye területén. A magyar általános kőszénbányatársulat alapította 1899-ben a *tatabányai* kórházat abból a célból, hogy a társulatnál alkalmazott munkások és azok családja, megbetegedés esetén, orvosi kezelésben és gondos ápolásban részesülhessenek. A bányakórház a munkáskolónia közepe táján, a munkás lakásoktól elkülönítve, nagy, szabad téren fekszik; mögötte kies erdő terül el; a kórház ötven ágyra van berendezve, főépületből és két szárnyépületből áll, valamint egy teljesen elkülönített pavillonból, fertőző betegek részére. A főépületben vannak elhelyezve: a váróterem, a rendelőszoba, a laboratórium, a sterilizáló- és a kor igényeinek megfelelő műtőszoba, valamint az ápoló személyzet (szentferenczrendi nővérek) lakóosztálya. Az épület jobb szárnyán van a belgyógyászati osztály két kór-

¹⁾ A tatai víz 3 fokkal keményebb mint a kellően lágynak ismert ivóvíz, minthogy egy pohár víz 8 milligramm szénsavas mésszel többet tartalmaz a lágy víznél; a mellett a lágy és kemény víz között a középen áll és gyári célokra kiváló tisztaságánál fogva a Duna vizénél alkalmasabb; a keménysége miatt támasztott aggályoknak nincs semmi jelentőségük. (Közegészség, melléklet 1887. 5. szám.)

²⁾ Budapesti Orvosi Ujság 1906. évi szeptember 27., 39. szám 1000 gramm vízben:

Magnesium sulfát	55·1838 gm.
Natrium sulfát	14·9194 »
Chlornatrium	2·1257 »
Calciumsulfát	1·5436 »
Calcium hydrocarbonat	0·5706 »
Natriumhydrocarbonat	0·5514 »
Chlorealcium	0·0303 »
Chlorkalium	0·0086 »
Vashydrocarbonat	0·0098 »
Manganhydrocarbonat	0·0022 »
Siliciumdioxyd	0·0480 »

. A szilárd részek összege 74·9934 gm.

teremmel (15 ágygyal), megfelelő mellékhelyiségekkel és fürdőszobával; a bal-szárnynon a sebészeti osztály két kórteremmel és három kórszobával (20 ágygyal) és megfelelő mellékhelyiségekkel, két fürdőszobával. A fertőző-pavillonban van két, egymástól elkülönített kórterem, külön fürdőszobákkal (15 ágygyal) és lakószobával az ápolószemélyzet számára. A kórház villanyvilágítással és vízvezetékekkel van ellátva. A kórház építési és felszerelési költségei meghaladják a 80.000 koronát. Közegészségügyi intézményei (munkásfürdő, vízvezeték) dícséretére szolgálnak a vállalatnak és vezetőségének. A kórháznak évi forgalma az 1905. évben meghaladta már a 452-öt, az ápolási napok száma 11.065. Bevétele a társ pénztártól 17.017 korona; kiadása ugyanannyi.

2. A *tatai uradalmi* (hitb.) magánkórház. E 8 ágyra berendezett »Mária« című kórházat néhai gróf Esterházy Miklós Ferencz 1875-ben alapította, 25.700 korona költséggel. A kórház két egymástól elkülönített, jól szellőztethető, világos nagy teremmel és megfelelő mellékhelyiségekkel bír. Az ápolás a Szent Vincze-rendi irgalmas nővérekre van bízva; fentartását 160.000 korona alapítványi tőke kamatai biztosítják. Ápolás alatt volt 1904-ben 48 beteg; az ápolási napok száma 1940. 1905-ben volt 56 beteg; az ápolási napok száma 2080.

Az egészségügy élén áll a megyei főorvos; van még 4 járási, 6 községi, 15 körorvos és 5 magánorvos. A megye főorvosának és a járási orvosok javadalma csak az 1904. évi költségvetési fizetés rendezése által emelkedett.¹⁾

Egészségügyi
közegek.

¹⁾ A főorvosnak van 4000 korona törzsfizetése. A járásorvosok javadalma 2400 korona törzsfizetés; a körorvosoké 800-tól 1600 koronáig.

IRODALOM, TUDOMÁNY, MŰVÉSZET.

Komárom vármegyének, de különösen Komárom városnak jelentékeny hely jutott az irodalomtörténetben, melynek nem egy fejezetében találkozunk komáromi származású írókkal és tudósokkal.

Régi nyelvmemlékeink, kódexeink hiányzanak, hiszen Komárom vármegye a török hódoltság idején állandóan a tűzvonalba esett, majd végigsepert rajta kurucz, labancz, s a mit a török meghagyott, elpusztította a német.

A XVIII. század végén, mikor a testörök új életre keltették a magyar irodalmat, nevezetes szerep jut Komáromnak. *Péczy József* lángbuzgalma megalakítja a »*Komáromi Tudós Társaság*«, a *Mindenes Gyűjtemény* révén Komárom valóságos irodalmi csomópont lesz, a melylyel az országnak úgyszólván minden számottevő írója érintkezett.

Az irodalom igen sok jelesének bölcsője ringott e vármegyében. Itt született legfőbb büszkeségünk, a magyar regényírás koszorús fejedelme: *Jókai Mór*, itt szívta magába azokat a hangulatokat, melyek egész írói működése alatt bearanyozták költészetét és méltán keltették fel a világ csodálatát. Jókai neve oly fényt áraszt Komárom városára, melylyel csak kevés magyar város dicsekedhetik.

Jeles írókat adott a hazának a komáromi *Beöthy* család, melynek minden tagja maradandó emléket emelt nevének az irodalomban.

Tudósokat is nevelt e vármegye és város a hazának; csak a *Péczy*eket kell említenünk, a kik dicsőségesen vezetnek a hosszú sor élén; *Kulcsár István*, a komoly magyar újságírás megteremtője, *Jedlik Ányos*, a kiváló természet-tudós, *Szinnyei József*, a magyar irodalomtörténet e csodás szorgalmú művelője, *Thaly Kálmán*, a kurucz-idők ihletett tollú krónikása, *Konkoly Thege Miklós*, az európai hírű tudós csillagász Komárom vármegye és város szülöttei. *Pálczi Horváth Ádám*, *Baróti Szabó Dávid*, *Tóth Lőrincz*, *Obernyik Károly*, *Dalmady Győző* költők nevei az irodalomtörténet lapjairól eléggé ismeretesek.

Művészeket is nevelt szűkebb hazánk az országnak; *Jászai Mari*, az ország első színpadának, a Nemzeti Színháznak egyik büszkesége, a legnagyobb művésznők sorában biztosított magának helyet, *Fesztly Árpád* ecsetje pedig becsületet szerzett a magyar névnek messze idegenben is.

Politikusok is kerültek ki e vármegyéből: *Pázmándy Dénes*, a magyar képviselőház első elnöke, *Ghyczy Kálmán*, Magyarország volt pénzügyminisztere és szintén a képviselőház elnöke, a mi fiaink voltak.

Az alábbiakban megkíséreljük összeállítani azoknak az íróknak, tudósoknak és művészeknek gárdáját, a kiket a mienknek tartunk, s a kiknek működése a magyar kultúra terén maradandó nyomokat hagyott.

Acs Benjámin, ferenczes áldozópap, szül. 1806-ban Komáromban. Jeles egyházi szónok volt és több imádságos könyvet írt magyarul és tótul. Ezek közül a »A hét fájdalma Boldogságos szűz Mária nyomát követőnek mennybe vezető arany koronája« cz. könyve 7. kiadást ért. Meghalt 1858-ban Andocson.

Acs Ferencz, jelenleg kürti esperes-plébános, szül. Tatán 1846-ban. 1866-ban Esztergomban növendékpap lett. Az egyházi irodalom terén, a különféle folyóiratokban fejtett ki tevékeny munkásságot. Gimnáziumi tanár is volt

az esztergomi szemináriumban és mint egyházi szónok igen jó nevet szerzett. Lefordította Bossuet, világhírű francia szónok 32 egyházi beszédét.

Agoston Miklós, a Komáromvármegyei Gazdasági Egyesület titkára, szerkeszti a »Gazdasági Értesítő« című folyóiratot, az egyesület hivatalos lapját, 1903-tól kezdve. Munkája: A filokszéra által elpusztított szőlőterületek felújításának módjai. Komárom.

Agoston
Miklós.

Alapi Gyula, Komárom vármegye levéltárosa és a vármegyei könyvtár őre. Szül. 1872-ben Komáromban. 1890 óta több vidéki lapnak, köztük a Komáromi Lapoknak és Komáromi Hirlapnak volt dolgozótársa, verseket és novellákat írt az ismertebb budapesti szépirodalmi lapokba és folyóiratokba. 1901—1905-ig a Komáromi Ujságot, a vármegye hivatalos lapját szerkesztette. Jelenleg a vármegye nemesi családjainak történetével foglalkozik és a Kulcsár István és Ghyczy Kálmán-féle könyvtárakat rendezi. A Múzeum-Egyesület titkára. E kötetben ő írta az Irodalom, Tudomány, Művészet cz. fejezetet.

Alapi Gyula.

Munkái: Költemények. Budapest, 1894. — Asszonyok. Budapest, 1898. — Állam-számvitel tan compendiuma. Budapest, 1898. — Komárom vármegye közigazgatási naptára (a vármegye és város czímtára). 1904—1906. — A Komáromvármegyei Múzeum-Egyesület értesítője. 1904—1905. — Komárom vármegye könyvtárának címjegyzéke. Komárom, 1906.

Angyalffy Mátyás, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a keszthelyi Georgikon tanára, szül. Naszályon 1776-ban. A nyelvek tanulására feltűnő tehetséget áruolt el. Festetich György 1828-ban hívta meg a Georgikon egyik tanszékére, hol öt évig működött. Az Akadémia 1832-ben tagjául választotta. Gazdasági folyóiratot is adott ki. Meghalt Pozsonyban 1839-ben.

Angyalffy
Mátyás.

Munkái: Grundsätze der Schafkultur. Oedenburg, 1817. — Ökonomie der Landwirtschaft. 2 Theile. Pest, 1823—24. — Grundsätze der Feldkultur. 4 Theile. Pest, 1823—24. — Juhász káté. Pest, 1830. — Községes baromvorsói könyv. Kassa, 1836.

Angyal Kálmán dr., kath. áldozópap, szül. Komáromban 1862 május 22-én. Középiskoláit Komáromban és Esztergomban végezte. Pappá 1885 aug. 7-én szentelték. Káplán volt Dorogon (Esztergom megye), 1893 óta Budapest-Terézvárosban működik. Számos cikket és tanulmányt írt az egyházi folyóiratokba. Dolgozótársa a Pallas Lexikonnak is.

Angyal
Kálmán.

Antal Gábor, a dunántúli református egyházkerület püspöke, főrendiházi tag, Komárom vármegye bizottsági tagja. A pápai ev. ref. főiskola tanára volt 1869—1888-ig. 1888-ban a népes ácsi gyülekezet lelkésze lett, hol 1895 végéig működött. Pap Gábor püspök halála után komáromi lelkész és a dunántúli kerület püspöke lett. 1905-től kezdve a főrendiház tagja és a legkiválóbb egyházi szónokok egyike. Előkelő szerepet visz a vármegyei közéletben is, és a vármegyei közgyűléseken sokszor hallatta szavát politikai és vármegyei érdekű kérdésekben. 1873—1888-ig főmunkatársa volt a Pápai Lapoknak, melynek alapításában is résztvett. 1888—1896-ig a Dunántúli Protestáns Lapba írt leginkább az egyházi élet köréből merített tárgyú cikkeket. Kiadta az ácsi gyülekezettől való megválásakor tartott templomi ima és egyházi beszédét (Pápa 1896.), továbbá »Erzsébet magyar királyné emlékezete« (Komárom 1898.) című imáját és gyászbeszédét. A magyar állam ezeréves fennállása emlékére Komárom vármegye ünnepi közgyűlésén mondott beszéde nyomtatásban is megjelent. Nagyszabású beszédei a néhai Pap Gábor ref. püspök, Tisza Kálmán, Szász Domokos ref. püspök koporsói fölött mondott beszédek, melyeket az egyházi folyóiratok annak idején közöltek.

Antal Gábor.

Antal Géza, a pápai ref. főiskola igazgatója, szül. 1866-ban Tatán. 1885-ben az utrechti egyetemet látogatta, majd a tübingeni, heidelbergi és berlini egyetemeken tanult. 1885-ben a pápai főiskola meghívására hazajött és azóta tanárkodik. Neje Opzoomer Adél, a ki egyike a hollandok legjelesebb költőnőinek, Opzoomer K. Vilmos utrechti egyetemi tanár leánya, szintén szép írói tevékenységet fejt ki, holland nyelvre lefordította »Az ember tragédiáját«-t és Petőfi költeményeit. Sokat ír egyházi folyóiratokba.

Antal Géza.

Munkái: Die holländische Philosophie im XIX. Jahrhundert. Utrecht, 1888. — Koloman von Tisza. Utrecht, 1889.

Anyos Lajos, pénzügyi tisztviselő, szül. Komáromban 1851-ben. Verseket írt és szép műfordításokat végzett. A Komárom-, később pedig a Komáromi Lapoknak 1899-ig, haláláig, szorgalmas dolgozótársa volt. Lefordította Mantegazza virágregéit. Szép könyvtárat hagyott hátra.

Anyos Lajos.

Munkái: 5% kamatot mutató tábla. Komárom. — 4½% kamatot mutató tábla.

Arányi
(Losteiner)
Lajos György.

Arányi (Losteiner) Lajos György, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, szül. 1812-ben Komáromban. Hajlamai az orvosi pályára vonzották, egyetemi tanulmányait Páduában és Bécsben végezte. 1844-ben a pesti egyetemen elfoglalta a kórbonczatani tanszéket. A szabadságharcban részt vett és tábori főorvos lett. Az Akadémia 1858-ban választotta tagjává. A hetvenes évek végéig viselte tanári tisztét, mely mellett időt szakított archeológiai tanulmányokra is. Ezekkel kiváló előszeretettel foglalkozott és az ő buzgólkodásának eredménye, hogy a vajdahunyadi várat az állam restauráltatta. 1887-ben halt meg Nagymaroson.

Művei: Orvostudori értekezés a pokolvarról. Buda, 1837. — Rudnó és lelkésze. Pest, 1846. — Memoranda der pathologische Anatomie. Pest, 1855. — Akórboncztan elemei. Buda, 1864. — Orvosgyakorlati tanulmányok. Pest, 1865. — Vajdahunyad vára szóban és képen. Pozsony, 1867. — Rójuk le 800 éves adósságunkat. Pest, 1870.

Baerenkopf
Ignác.

Baerenkopf Ignác, címzetes püspök, szül. 1741 július 13-án Komáromban. Tizenhét éves volt, midőn a jezsuitarendbe lépett, hol nem mindennapi tehetségei révén csakhamar díszes polczra emelkedett. Még fiatalon lett a nemes ifjak nagyszombati kollégiumának igazgatója. Ez állásában találta József császár rendelete, melylyel a szerzetesrendeket eltörölte. A fiatal tanár gróf Illésházy Istvánhoz ment nevelőnek. Előkelő összeköttetései révén csakhamar poszonyi kanonok, majd apát, végül az esztergomi káptalan tagja és prépost lett. 1805-ben a pesti egyetemen visszaállított teológiai karnak rendes tanára és a papnevelő intézet igazgatója lett s a rizanói cz. püspökséget nyerte érdemei elismeréseül. 1809-ben halt meg Nagyszombatban. Komárommegyének emberbaráti célokra, (siketnémák gyámolítására,) jelentékeny összeget hagyott.

Művei: Vindiciae coelibatus. Viennae, 1871. (Flaminus Cephalus név alatt.) — De dominio nobilium Hungariae Posonii et Comaromii 1790. — De jure coronandarum reginarum Hungariae disquisitio. Posonii, 1792. — Methodus recte gubernandi parochia Tyrnaviae 1803. — De tolerantia cz. műve az esztergomi főegyházmegye könyvtárában.

Bajtsy János.

Bajtsy János, Komárommegye első alispánja, az 1772—1794 évek között szolgálta Komárom vármegyét. Meghalt 1798-ban Komáromban. Jókai Mór »Az elátkozott család« című regényének ő a főhőse. Latin nyelven több alkalmi költeményt és epigrammát írt, melyek 1791-től sűrűen jelentek meg.

Baranyay
Géza.

Baranyay Géza (Bodorfalvi és Sákosfalvi), nagybirtokos, vármegyei bizottsági tag, szül. 1858 április 25-én Budapesten, Baranyay Gáspár és Gosztonyi Anna szülöktől, a kik nagy gondot fordítottak nevelésére. Gimnáziumi tanulmányait Tatán és Budapesten végezte, egyetemi tanulmányait pedig a lipcei és budapesti egyetemeken. Ezek befejezése után a gazdasági pályára lépett, melyre ismereteit Halle és Berlin egyetemein szerezte meg. A Baranyay család hosszú idők óta előkelő szerepet vitt a vármegyei közéletben. Baranyay Géza atyjától örökölte a közügyek iránt való fejlett érzéket és a vármegye gazdasági ügyei terén csakhamar vezetős szerephez jutott. Mint a szövetkezeti eszme lelkes apostola, 1904-ben megalapította a Komáromvármegyei Gazdasági Egyesület szövetkezeti központját, melyhez 35 szövetkezet és 15 gazdakör tartozik. Elnöke a Gazdasági Egyesület méhészeti szakosztályának, mely az ország legtevékenyebb szakegyesületei közé tartozik. Gazdasági tevékenységén kívül nagyszabású kulturális működést fejtett ki, mint a Komáromvármegyei és Városi Múzeum-Egyesület igazgatója és mint a vármegyei törvényhatóság könyvtári bizottságának elnöke. Az 1905. és 1906. években lezajlott nemzeti küzdelem egyik vezére és a megye ellenállását irányító jóléti bizottság elnöke volt.

Baranyay
József.

Baranyay József dr., szerkesztő, szül. 1876-ban Kamocsán. Keszthelyen és Debreczenben végezte a középiskoláit és Budapesten jogot hallgatott. 1903-ban a Dunaszerdahelyen megjelenő Csallóközi Lapok főmunkatársa, a következő évtől kezdve felelős szerkesztője. Számos vidéki lapnak munkatársa. Munkája: Miczi, Giza meg a Böske és egyéb elbeszélések. Győr, 1902.

Bátky
Zsigmond.

Bátky Zsigmond dr., a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának őre, szül. 1874-ben Kocson. Középiskoláit és egyetemi tanulmányait Budapesten végezván, a Nemzeti Múzeumhoz került. Néprajzi tanulmányokkal foglalkozott s ez irányú dolgozatai az Ethnographiában láttak napvilágot. Földrajzi cikkei a Földrajzi Közlönyben jelentek meg. György Aladár »Föld és népe« című vállalatában megírta Magyarország néprajzát. Egyike legjelesebb ethnographusainknak, ki mint kutató és gyűjtő is kiváló szolgálatoakat tett a néprajzi múzeumnak. Munkája: Utmutató néprajzi múzeumok szervezésére.

Budapest, 1906. (Kiadja a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége).

Bauszner Guidó volt főispán és országgyűlési képviselő, szül. 1839 augusztus 25-én Komáromban, hol atyja ezredes volt. A katonai pályára indult, de hajlamai a politikai pályára vitték. A képviselőháznak 1872—1902 között tagja volt. Politikai műveit német nyelven írta.

Bauszner
Guidó.

Beliczay Gyula, okleveles mérnök, zeneakadémiai tanár és zeneszerző, szül. Komáromban 1835 augusztus 10-én. Már a középiskolában, melyet Pozsonyban végzett, de még inkább Bécsben, hol a műegyetemet látogatta, alapos zenei műveltségre tett szert és a zenei művészet minden ágában otthonos volt. 1871-ben Pestre jött és az államvasútak műhelyében nyert főmérnöki állást, majd hosszabb külföldi tanulmányútat tett. 1888-ban a Zeneakadémia tanára lett, hol a zeneszerzést adta elő. Zeneelméleti és kritikai munkái jobbra külföldi szaklapokban jelentek meg. Közel száz szerzeményével nagy sikereket aratott és országsgazerte ismertté tette nevét. 1902 szept.-ben halt meg Budapesten.

Beliczay
Gyula.

Benyák Bernát, kegyesrendi tanár, szül. 1745-ben Komáromban. 1764-ben lépett a rendbe, melynek nyitrai és pesti gimnáziumaiban tanárkodott. 1817-ben Selmeczbányára ment, hol a magyar nyelvet tanította. Nagy műveltségű férfiú volt, számos nyelven beszélt és korának legkiválóbb íróival állott összeköttetésben. 1829-ben halt meg Selmeczbányán.

Benyák
Bernát.

Főbb művei: Grammatica Hungarica. Selmeczbánya, 1816. — Opuscula poetica. Vienna, 1819. — Magyar versei. Bécs, 1820. — Üdvösséges énekei. Selmeczbánya, 1821.

Beóthy László, humorista író, szül. 1826 május 1-én Komáromban. A komáromi ref. kollégiumban, majd Pápán és Kecskeméten végezte iskoláit és ez utóbbi helyen jogi tanulmányait. Kezdetben ügyvédet akartak belőle faragni és Komáromban patvariára fogták, de a fiatal költő ehhez nem sok kedvet érzett. 1848-ban az erdélyi unió tárgyalásaira küldte ki a vármegye. A szabadságharcz őt is fegyverbe szólította; honvédnek állt és a schwechati csatában is résztvett. A szabadságharcz vége Komáromban érte, hol mint hadbíró kapitulált. Ezután egy darabig vándorszínész volt, majd végleg az írói pályára lépett, melyre tehetsége és kedve egyaránt utalta. Pesten telepedett le, hol ebben az időben egész kis írói kör verődött össze, melynek a középpontja Beóthy volt, a kit egész Pest, később az egész ország csak »Beóthy Laci«-nak nevezett. Pestről gyakran rándult fel Komáromba, rajongásig szeretett édes anyjához, kinek körében hanyatott, zajos életmódjának fáradoalmait kipihente. Alig volt 31 éves, midőn elragadta a halál a nagytehetségű fiatal író, a ki ha kiforr, a magyar irodalom egyik büszkeségévé válhatik. Műveiben gazdag humoros véna nyilatkozik meg. Éles szeme megfigyelte az élet fonák helyzetét és az emberek gyarlóságait, melyet nem közönséges elmével tett gúny tárgyává. Írói tevékenységét jobbra az akkor elterjedt divatlapokban fejtette ki és az ötvenes évek legnépszerűbb írójának tartották. Halála után bátyja, Beóthy Zsigmond rendezte sajtó alá és adta ki válogatott műveit. Emléktábláját 1895 okt. 15. leplezték le szülőházán, szép irodalmi ünnep keretében.

Beóthy László.

Munkái: Hajnalka. Kecskemét, 1846. — Natalie. Pest, 1852. — Puncs. Komárom, 1853—1855. — Nesze semmi fogd meg jól. Pest, 1854. — Beszélyek. Pest, 1855. — Laczi-könyha. Pest, 1855. — Ördög naplója. Pest, 1856. — Cholera-csepp. Pest, 1856. — Beóthy László mint pesti arslán. Pest, 1856. — A ki vesz, annak lesz. Pest, 1857. — Comoedia és tragoedia. Pest, 1857. — Puszták fia. Pest, 1857. — Novellák. Pest, 1857. — A kék macskához (Goldbach et Comp.). Pest, 1858. — Özvegy és proletár című vígjátékát először adták elő a Nemzeti Színházban 1856 július 28-án.

Beóthy Zsigmond, a humorista B. László testvérbátyja, B. Zsolt édes atyja, született 1819 febr. 17-én Komáromban. A jogi pályára lépett és 1840-ben Komárommegye aljegyzője, majd szolgabírája lett. A megye és város társas életében ifjú korától kezdve jelentékeny szerepet vitt. 1848-ban a közoktatásügyi minisztériumba lépett fogalmazónak és a titkárságig emelkedett. Budavár ostroma alkalmával távozott Pestről és Komáromba vonult vissza, hol ügyvédkedett. 1861-ben Komárom követéül választotta; 1862-ben pedig a pesti váltótörvényszék bírása lett. A bírói pályán szép előmenetelt tett: 1864-ben táblai bíró, 1870-ben kuriai bíró és 1883-ban tanácselnök lett. 1886-ban vonult nyugalmába Komáromba. Ez alkalommal a király főrendiházi taggá nevezte ki, később pedig a titkos tanácsosi méltósággal tüntette ki. 1884-ben ülte 50 éves

Beóthy
Zsigmond.

írói jubileumát Komáromban, hol 1896 januárjában hunyt el. Beöthy Zsigmond nagy munkásságot fejtett ki különösen szépirodalmi téren. 1836 és 1886 közt majdnem minden számottevő szépirodalmi lapba dolgozott. A jogi irodalom terén is tett kísérletet (Elemi magyar közjog. Pest, 1846.).

Művei: Koszorú. Pozsony, 1837. — Beszélytár. Pozsony, 1839. — Csáb. Dráma. Pest, 1839. — Jurista és a kis leány. Vigjáték. — Kóbor Istók. Bohózat. Pozsony, 1840. — Követválasztás. Vigjáték. Pápa, 1844. — Elemi magyar közjog. Pest, 1846. — Összes költeményei. Pest, 1851. — Az evang. házasságügyi új törvények. Pest, 1853. — Beszélyei. Pest, 1855. — A magyarországi prot. egyházra vonatkozó összes országos törvények. Budapest, 1876. — Újabb költeményei. Budapest, 1880.

Beöthy Zsolt.

Beöthy Zsolt (Szlováni), miniszteri tanácsos, egyetemi tanár, főrendiházi tag és a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagja, a Kisfaludy-Társaság elnöke, régi tősgyökeres komáromi család sarja, szül. Budapesten 1848 szept. 4-én, hol atyja, Beöthy Zsigmond, később Komárom követe, akkor a közoktatásügyi minisztérium titkára volt. Beöthy Zsolt gyermek- és ifjúkorát Komáromban töltötte, melyet mindig otthonának tekintett és iskoláit is az ottani benczés-gimnáziumban végezte. Pesten befejezván középiskoláit, a jogi pályára lépett és 1871-ben fogalmazó lett a pénzügyminisztériumban. Miután beutazta Európát, a közigazgatási pályához nem érzett magában hajlamot és átlépett a tanári pályára, melyen gyors előmenetelt tett. 1877-ben a bölcséleti tudományok doktora, a következő évben pedig a budapesti egyetemen az irodalomtörténet magántanára lett. 1886-tól kezdve az esztétika tanszékének rendes tanára a budapesti egyetemen. Mint író 1861-ben lépett fel, ekkor jelent meg egy komáromi levele a Nefelejtsben, azóta szakadatlanul írt verseket, elbeszéléseket, regényt, majd történeti, irodalomtörténeti és esztétikai dolgozatokat. 1864 óta a Fővárosi Lapok munkatársa. Mint elbeszélő, csakhamar hírnévre tett szert és ez érdemei elismerésül 1876-ban a Kisfaludy-Társaság tagjai sorába választotta, később pedig a Társaság titkára lett. 1877 óta szerkesztette a Kisfaludy-Társaság évlapjait. A Magyar Tudományos Akadémia 1877-ben levelező-, 1884-ben rendes tagjává választotta. Az irodalomtörténet terén új iskolát alapított, mint a biografikus módszer híve; munkáit vonzó előadás, magyaros, e mellett művészi stílus, nemzeti lelkesedés és előkelő ízlés jellemzi. Mint esztétikus is kiváló dolgokat alkotott; a Tragikumról írt tanulmányát eredeti felfogás jellemzi; híresek a nyolczvanas években írott színikritikái, melyek őt a színpad kiváló ismerőjeként mutatják be és nagy dramaturgiai készségéről tanúskodnak. Beöthy Zsolt a magyar szellemi élet egyik vezére, a ki mind tudományos működése, mind nagy és ritka írói kvalitásai, valamint közéleti szereplése révén irányadó alakja irodalmunknak. 1890 óta a középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnöke, 1893 óta elnöke ezenkívül a középiskolai tanáregyesületnek, az országos közoktatásügyi tanácsnak; választmányi és igazgatósági tagja összes tudományos egyesületeinknek és társulatainknak. 1895-ben az Országos Nőképző Egyesület leánygimnáziumát szervezte, mely az első ilyen intézet az országban. Beutazta egész Európát, különösen Olaszországot; újabban több ízben időzött Egyiptomban. 1899-ben a király a pro litteris et artibus érdemrenddel tüntette ki. Irodalmi munkássága oly széles kört ölel fel, hogy azt ebben a keretben méltatni lehetetlen. Esztétikai, irodalomtörténeti és művészi tanulmányai a Budapesti Szemle, Athenaeum, Budapesti Hírlap, Nemzet, Hazánk, Nemzeti Hírlap, Pesti Napló és más lapokban jelentek meg. Mint szónok a legkiválóbbak egyike; alkalmi beszédei mindig eseményszámba mennek és azokat nemcsak a ritka szónoki előadás, de művészi gond, férfias erő és választékos nyelvezet jellemzi.

Munkái: Elbeszélések az ifjúság számára. Pest, 1865. — Elbeszélések. Budapest, 1871. — Bíró Márton. U. o. 1871. — Kálozdy Béla. U. o. 1875. — A névtelenek. U. o. 1875. — Rajzok. U. o. 1879. — Ráskai Lea. U. o. 1881. — A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. 2 k. Budapest, 1878. — A szépprózai elbeszélés a magyar irodalomban. 2 k. Bpest, 1886., 1888. (100 arany pályadíjat nyert a Kisfaludy Társaságnál.) — Színműírók és művészek. Budapest, 1882. — A tragikum. Bpest, 1885. (Karátsonyi-féle 200 arany pályadíjat nyert a M. T. Akadémiánál.) — Horatius és Kazinczy. Budapest, 1890. — Széchenyi és a magyar költészet. U. o. 1893. — Színházi esték. Budapest, 1895. — A magyar irodalom kis tükre. Budapest, 1896. — A magyar irodalom története. Képes díszmunka. Szerk. Budapest, 1893—1896. A magyar szellemi élet fejlődése (az Ezredéves Magyar Állam cz. munkában). — Jókai Mór. Budapest, 1904. — Bárány Wesselényi Miklós. Bpest, 1905. — Mikes leveles könyvéről. Bpest, 1906. — A művészetek története. I. kötet. Szerk. Budapest, 1906.

Beöthy László.
(Az Országos Képtárból.)

Boncz Ferencz.
(A család tulajdonában levő festmény után.)

Czuczor Gergely.
(Az Országos Képtárból.)

Csokonai Vitéz Mihály.
(Az Országos Képtárból.)

Lilla sirja Dunaalmáson.

Lilla szülőháza Dunaalmáson.

Berinkei Bálint, lapszerkesztő, szül. Ógyallán 1858 febr. 14-én. 1878—1898-ig Komárom megyénél viselt hivatalt. Szerkesztette a Komárommegyei Közlönyt az 1891—1896 években (Fittler Jenővel), a Komáromi Hírlapot 1897—1904 években. Jelenleg a Komárom és Vidéke szerkesztője 1904 óta. Főmunkatársa volt a Birósági Végrehajtók Lapjának 1892—1893 években, 1902-ben pedig a Törvényhatósági Tisztviselők Lapját szerkesztette. 1897-től jegyzője a komáromi függetlenségi körnek és több egyesület titkára.

Berinkei
Bálint.

Berkovich Miklós dr., felső kereskedelmi iskolai tanár, szül. 1882 júl. 6-án Alsógallán. Az 1904. évben megszerezte a tanári oklevelet és a bölcsészet doktori címet. Az 1905. évet jórészen Párisban töltötte tanulmányai kiegészítése céljából. Költeményeket írt a Magyar Szemlébe, Komáromi Újságba és az Új Időkbe. Nagy sikert aratott a »Dióbarna leány« című ó-angol elbeszélő költemény fordítása, mely a Philologiai Közlönyben jelent meg. Kritikai tanulmányai a Budapesti Szemlében jelentek meg. Több napilapnak dolgozótagja.

Berkovich
Miklós.

Művei: Báró Eötvös József és a francia irodalom. Budapest, 1904. — A görög szobrászat. Budapest, 1904. (Olcso könyvtár 1360—1361.) — Shakespeare. Ten Brink B. után. Budapest, 1906. (Olcso könyvtár 1413—1416.) — Versek. Budapest. 1907. (Berki Miklós néven.)

Bertha Sándor, a Magyar Tudományos Akadémia tagja és ügyésze, szül. 1796 április 17-én Etén. Iskoláit Pápán, a jogot pedig Pozsonyban végezte, hol az 1825—27-diki országgyűlésen is résztvett. Mint ügyvéd Fáy Andrással együtt indítottak mozgalmat takarékpénztárak felállítása érdekében. A negyvenes évek elején keletkezett Országos Magyar Gazdasági Egylet egyik lelkes tagja volt, a Széchenyi alapította Lovar Egyletnek pedig titkára. Az Akadémia 1839-ben levelező tagjává választotta, később pedig ügyésze és pénztári ellenőre lett, mely tisztét hosszú időn át viselte. Szoros barátság fűzte az irodalom és tudomány számos kitűnőségéhez. A nagy Széchenyi is bizalmával tüntette ki. Résztvett az Akadémiától kezdeményezett Tripartitum-fordításban; e műve kéziratban maradt. Írt költeményeket és értekezéseket az egykorú folyóiratokba. — Fia, Bertha Sándor Párisban él, kiváló zeneszerző.

Bertha Sándor.

Besnyei György, nagymegyeri származású református predikátor, igen tudományosan képzett férfiú, 1737-től Madaron lelkészkedett. Hitéért üldözést is szenvedett. Az 1763-i nagy földindulás Komáromban érte. Nagyszabású bibliafordítása a zsidó, káld és görög nyelvekből kéziratban maradt.

Besnyei
György.

Művei: Kis biblia. Miapolis. 1740. — Keresztényi közönséges könyörgések. 1743. — Háborúi könyörgések. (Hely nélkül.) 1745.

Besse János Károly, utazó és orientalista, szül. Ógyallán 1765 aug. 31-én. A nádor közbenjárására keleti útjára a vármegyéktől segílyt szerzett. Humboldttal bejárta a Kaukázust. 1790-től 1824-ig külföldön élt. Számos nyelvet beszélt; beutazta Keletindiát. A nádorhoz öt jelentést küldött útjáról, melyek a Tudományos Gyűjteményben meg is jelentek. Munkáit francia nyelven írta.

Besse János
Károly.

Bogdányi Mór, hírlapíró, szül. 1854-ben Lakszakálloson. Mint joghallgató Budapesten több lapba dolgozott. 1874—1881-ig a Neues Pester Journal dolgozótagja volt. 1882-ben ő alapította az Egyenlőség című lapot, melyet négy évig szerkesztett. Szerkesztette a Budapesti Újságot és a Vasárnapi Estilapot. Több regényt írt a napilapokba.

Bogdányi Mór.

Munkái: Törpe nagyságok. Parlamenti életképek. Budapest, 1882. — Tisza—Janszki. Budapest, 1886. — Leánybaka. Regény. Budapest, 1886. — A Margitsziget tündére. Budapest 1889.

Bokor Ferencz, tanár, szül. 1823-ban Tatán. Piarista tanárnak készült, de 1848-ban kilépett és nemzetőrnek állott. A független kormány a hadügyi minisztériumba nevezte ki irnokká. 1857-ben Szentésre került tanítónak, 1862-ben pedig főgimnáziumi tanár lett Pécsen. 1871-ben főreáliskolai tanárrá nevezte ki a kormány. Munkája: Hármastankönyv. Pécs, 1870.

Bokor Ferencz.

Boncz Ferencz, miniszteri tanácsos, közalapítványi kir. ügyigazgató, szül. Udvardon 1829 decz. 2-án. Iskoláit Komáromban és Pozsonyban végezte. Papnak készült és az esztergomi főegyházmegyébe vétette fel magát; a szabadságharc azonban a szemínárium falainak elhagyására ösztönözte. Honvéd lett a komáromi 101-ik zászlóaljnál s mint hadnagy jelen volt Komárom vár feladásánál. A szabadságharc lezajlása után jogi tanulmányokat végzett és 1861-ben ügyvédi oklevelet szerzett. Az alkotmány visszaállítása után előbb a budapesti kir. ítélőtáblán, majd a közalapítv. ügyigazgatóságnál és utóbb a

Boncz Ferencz.

vallás- és közoktatásügyi miniszteriumban működött mint osztálytanácsos, 1876-ban pedig miniszteri tanácsosi ranggal közalapítv. kir. ügyigazgatóvá nevezetett ki, s ezt az állást 1892-ben, 41 évi betöltött hivataloskodás után kérelmezett nyugdíjaztatásáig, viselte. Teljhatalmú miniszteri biztosa volt a kir. jogakadémiáknak és püspöki liceumoknak is. Ő és Ordódy Kálmán osztálytanácsos vették át a bécsi kormánytól a Ludovika Akadémiát, s Hegedüs miniszter tanácsossal együtt a terézianumi magyar alapokat. A kath. alapság kongruájának rendezését is ő indította meg a Jogtudományi Közlönyben megjelent »Emlékiratnak« közlésével s e téren, mint a kongrua-bizottság által megválasztott előadó is nagy tevékenységet fejtett ki. »A kath. főpapi hagyatékok körüli eljárás és az erre vonatkozó főbb rendeletek (1878)« című műve szolgált alapul a vallásügyi és igazságügyi miniszterek által a főpapok után maradt törzsvagyon elkülönítése és a hagyatékok rendezése tárgyában kibocsátott rendeletnek, továbbá amaz 1890-iki vallásügyi miniszteri szabályrendeletnek, a mely a főbb kath. egyházi javadalmak feletti legfelsőbb felügyelet és a vagyonkezelés ellenőrzése dolgában intézkedik. Komárom vármegye közéletében mint a törvényhatósági-bizottság tagja tevékeny résztvett. Meghalt 1901 április 2-án. Jeles egyház-jogász volt és ez irányú cikkei élénk figyelmet keltettek.

Munkái: A magyar közigazgatás kézikönyve. Budapest, 1876. 3 kiadás. — Magyar államjog. Budapest, 1877. — A lelkeszi kongrua. Budapest, 1888. — Előadmány a kongrua-ügyben. Budapest, 1888. — A vallás körüli felségjogok. Budapest, 1894. — Ezeken fölül számos cikk jelent meg tőle a Közigazgatási Lapokban, a Jogtudományi Közlönyben, a Nemzetben, a Pesti Naplóban, az Egyetértésben, részint névtelenül, részint B. F. jelzéssel, nevezetesen a kath. önkormányzatról és annak szervezetéről, a kath. papnöveldék reformjáról, az alapokról és alapítványokról írt. A Dárday Sándor által harmadik kiadásban rendezett Zlinszky József-féle »Magyar Magánjog« átdolgozásában is részt vett s végre írt a Pallas által kiadott »Közgazdasági ismeretek tárá«-ba, írt Egyházi javak és javadalmak, a kötött vagyon és kegyuraság címe alatt cikkeket.

Boncz Odön.

Boncz Odön dr., vallás- és közoktatásügyi miniszteri tanácsos, B. Ferencz közalapítv. kir. ügyigazgató fia, szül. 1858 decz. 19-én Komáromban. Iskoláit Komáromban és Budapesten végezte, hol jogot hallgatott. Korán lépett a hivatalos pályára. 1879-ben segédfogalmazó lett a közoktatásügyi miniszteriumban, hol ez időszert miniszteri tanácsos. Hosszú ideig működött a középiskolai ügyosztályban és nagy érdemei vannak a középiskolák és a testnevelés fejlesztése körül. Most a közalapítványi gazdasági ügyosztálynak a főnöke. Irodalmi téren művelődéstörténeti tanulmányokkal foglalkozott. Beutazta egész Európát. A Magyar Történelmi Társulatnak, Az Országos Régészeti és Embertani Társulatnak, továbbá az Orsz. Heraldikai és Genealogiai Társaságnak igazgató-választmányi tagja. Cikkei a Századok, Turul, Arch. Értesítő s Művészi Ipar című folyóiratokban jelentek meg.

Munkái: A Haller-család. Budapest, 1886. — Vázlatok a magyar viselet történetéből. Budapest, 1887. — A szentgyörgyvölgyi Bakacs család. Budapest, 1899.

Borbély
Kálmán
Kornél.

Borbély Kálmán Kornél, benczés áldozópap, főapáti helyettes, szül. 1835 nov. 26-án Komáromban. 1852-ben lépett a rendbe és 1858—1872 közt tanárkodott, majd a pannonhalmi főiskola igazgatója lett. E tiszttét 1885-ig viselte. Az egyházi irodalom terén tűnt ki, szociális kérdésekkel is foglalkozott.

Munkái: Nyilvános istentisztelet alatt követendő szertartási szabályok. Komárom, 1870. — Egyházi énekek. Komárom, 1873. — Az iszákosság ellen. U. o. 1878. — Az uzoráról. U. o. 1879. — Szent Benedek élete. U. o. 1880. — A vasárnapok megszenteléséről. U. o. 1880. — Ezen kívül több munkát írt név nélkül.

Boross Mihály.

Boross Mihály, a hatvanas évek kiváló szorgalmú népies írója. Ósönyben született 1815 jan. 5-én. 1842-ben az ügyvédi cenzurát kiállotta és Tatára ment ügyvédnek, honnan a következő évben Székesfehérvárra költözött. Itt élt a szabadságharcz kitöréséig és több politikai röpiratot írt, a miért 1849 januárjában a császáriak elfogták. Márcziusban kiszabadult és 1849 májusában Fejérmegye másodalispánja, később a megyei vésztörvényszék elnöke lett. Augusztusban Komáromba menekült, hol hadbíró lett és mint százados távozott a kapituláció alkalmával. Az üldöztetést ő sem kerülte ki. Két évi várfogságot szenvedett Josefstadtban. 1855-ben Pestre költözött, hol az irodalomnak élt. 1860-ban Fejérmegye alispánja, majd ügyvéd és 1872-ben a bíróságok szervezésekor járásbíró lett Székesfehérvárott, e tiszttét 1876-ig viselte, mikor nyugalmába vonult. Nagy érdemei vannak a népies irányú irodalom terén. Munkái széles körben voltak elterjedve. Meghalt Sárbogárdon 1899 márczius 5.

Művei: Béthel. Székesfehérvár, 1844. — Népszerű tolmács. Pest, 1847. — Politikai labdacskok. — Szabadság, egyenlőség, testvériség. — Eke, kard és könyv. — Szabad föld. — Kamarilla. — Istennek új szövetsége a magyar ügygyel. (Röpirat. Székesfehérvár, 1848.) — Istennek új szövetsége a magyar nemzettel. Szekszárd, 1848. — Boldogháza. Pest, 1856. — András, a szolgálégény. U. o. 1857. — Egy nyomorult története. U. o. 1856. — Boldogházi esték. U. o. 1857—1858. — A szomszéd, vagy a falu bírája. Pest, 1858. — Nyugalom órái. Pest, 1858. — Kegyeletek órái. Pest, 1858. — A dicsőült gróf Széchenyi István életrajza. U. o. 1860. — Szent István, az első magyar király. U. o. 1860. — Magyar krónika. Pozsony, 1862. — A volt jobbágyság hármaskönyve. Székesfehérvár, 1866. — Magyarország közigazgatása 1848-ig és 1848-ban. Pest, 1867. — Házi ügyvéd. Budapest, 1867. — Válogatott kisebb munkái. Bpest, 1874. — Gyászlapok a szabadságharc történetéből. Székesfehérvár, 1880. — Elményeim. U. o. 1881—1882. — Fejérmegye 1861-ben. U. o. 1885. — A kuruczháború. U. o. 1887.

Bricht Lipót. Ács, 1857 december 17-én született. A kémiából és fizikából tanári képesítést szerzett és a fővárosi statisztikai hivatalban szakdíjnoki állást vállalt, melylyel főképpen a francia nyelven megjelenő nemzetközi statisztikai munkálatok végzése volt egybekötve. Innen 1885-ben a budapesti kereskedelmi akadémiához és a vele kapcsolatos alsófokú szakiskolához titkárnak választották, mely állása mellett 1888 óta az alsófokú iskolában áruismét és 1895 óta a kereskedelmi akadémiában kémiát, újabban fizikát tanít. 1902 óta az alsófokú szakiskola igazgatója. Szakszerű cikkeket közölt a Természettudományi Közlönyben, a kereskedelmi akadémia Évi Jelentéseiben és a Kereskedelmi Szakoktatásban, azonkívül Körösi Józseffel együtt szerkesztette a »Bulletin annuel des grandes villes« több évfolyamát és 1895-ben megírta a budapesti kereskedelmi akadémia tantervének történetét. 1896-ban a vezérő bizottság megbízásából a budapesti kereskedelmi akadémia történetét adta ki.

Bricht Lipót.

Csallóközi (Holczér) Ferencz, festőművész, szül. Nemesócsán 1885-ben. Korán feltűnt a rajzban való nem mindennapi tehetsége. A reáliskolát 17 éves korában elhagyta és Münchenbe ment, hol Wagner Sándor buzdítására gyakorolta magát a festészetben. 1902 óta a művészeti akadémián Raup, majd Löftz tanárok növendéke volt és az akadémia kiállításain több kitüntetést nyert. Főbb munkái, melyekről a kritika is elismeréssel szólt: Pihenő, Öreg hollandusnő, A gond.

Csallóközi
(Holczér)
Ferencz.

Csengery Antalné (König Róza) szül. 1825 márczius 9-én Komáromban. 1842-ben ment először férjhez Egressy Bénihez, kinek halála után 1851-ben a nagy politikai író neje lett. Csengeryné a hatvanas években több színdarabot fordított a Nemzeti Színház számára. Lefordította Andersen meséit is.

Csengery
Antalné.

Csepán István, ügyvéd és táblabíró, szül. 1758-ban Komáromban. Meghalt 72 éves korában a somogy megyei Jákón.

Csepán István.

Munkái: Zrinyi Miklós avagy Szigetvárnak veszedelme. Németből ford. Györgyfalvi Csepán István. Komárom, 1790. — Szerencsét kívánó versek a magyarokhoz. Komárom 1790. — Szomorú beszéd II. József császár sírja fölött. 1790.

Csepy Dani, ügyvéd, a Komáromi Első Takarékpénztár ügyésze, szül. Komáromban, 1846 máj. 24-én. Jogi tanulmányait Pápán és Budapesten elvégzve, az ügyvédi pályára lépett; 1880-ban a Komáromi Első Takarékpénztár ügyésze, mely intézet 1843-ban létesült s a legrégibb hazai pénzintézetek egyike. Csepy Dani Komárom város tiszteletbeli főügyésze és az ügyvédi kar tekintélyes tagja. A Komáromi Lapoknak a nyolcvanas években szorgalmas dolgozó-társa volt és oda humoros cikkeket írt. Munkája: Emléklapok a Komáromi Első Takarékpénztár ötvenéves történetéből. Komárom, 1893.

Csepy Dani.

Csepy Pál, ügyvéd, szül. 1829-ben Füssön. A szabadságharcot vitézül küzdve végig, besorozták a császári hadseregbe, honnan a hatvanas években került vissza. Győrtött ügyvédkedett, hol a Hazánk című lapot is szerkesztette. 1887-ben fordította le Fortis Leó »Szív és művészet« című színművét, melyet a Nemzeti Színházban adtak elő.

Csepy Pál.

Csergő Kocsi Bálint, református tanár, szül. 1647-ben. Vallása miatt üldözést és 1674—1676-ig gályarabságot szenvedett. Thaly Kálmán szerint Cs. Bálint az a kurucz diák, a ki Bottyán generális hadi rendeleteit és tudósításait fogalmazta. Munkáját 1866-ban adta ki Szilágyi Sándor »Kösziklára épült ház« címen.

Csergő Kocsi
Bálint.

Csipkés Komáromi György, theológiai tanár, a XVII. század hírneves hitvitázója, szül. 1628-ban Komáromban. Itt és Sárospatakon iskolázott, majd 1750-ben az utrechti egyetemre ment a keleti nyelvek tanulmányozására és főleg a sémi nyelvekben tett szert nagy jártasságra. Hazatérve, a debreczeni

Csipkés
Komáromi
György.

főiskola tanára lett, hol a keleti nyelvekre és a bölcséleti tudományokra oktatta az ifjúságot. 1657-ben a tanári katedrát a papi hivatallal cserélte fel, s e tiszteben, 1678-ban bekövetkezett haláláig, működött. Számos teológiai és vitázó munkát írt.

Művei: A Keresztény Isteni Tudománynak Jeles móddal úgy elkészítettet rövid Summaia. Ultrajektom, 1653. — Speculum poeticum. Varadini. 1653. — Hungaria illustrata. Debreceni, 1654. (Latin nyelven írt magyar nyelvtan.) — Concionum sacrarum miscellaneorum centuria. I—V. Debreceni et Cassoviae. — Pestis Pestise. Debreczen, 1664. — Igaz Hit. Szeben, 1661. (241 beszéd). — Keseredet Lélek tiszt. Sárospatak, 1666. — Pápistóság Ujsága. Kolozsvár, 1671. (Sámbár Mátyás ellen.) — Molimen Sisiphium. Claudiopoli, 1672. (Bárony György ellen.) — Magyar Biblia (Közönségesen Komáromi Biblia). Leuda, 1719.

Csirke Tatai
Ferencz.

Csirke Tatai Ferencz, református püspök, szül. Tatán 1707-ben. Eredetileg a lelkészi pályára indult, de elhagyta. Később azonban mégis pap lett s 1742-ben külföldi akadémiákra ment. Hazatérve, szoboszlói lelkész lett, majd 1748-ban Debreczenbe hívták meg. 1763-ban lett püspök és e hivatalából két év múlva ragadta el a halál.

Művei: Kegyelem szövetségének titkába való bevezetés. Debreczen, 1744. — A Szent Írás olvasására való tanácsadás. U. o. 1741. — Katechismusi drága kincs. Kolozsvár, 1752. — Egy hétre való elmélkedések és könyörgések. Debreczen, 1758. — Az igaz kegyességek kezdete és előmenetele. Debreczen, 1761. — Nebo hegye. U. o. 1764. (Munkáit Tatai név alatt írta).

Csokonai Vitéz
Mihály.

Csokonai Vitéz Mihály, első nemzeti költőnk, a Lilla-dalok boldogtalan szerzője, nem komáromi születésű ugyan, de az a szerelmi regény, melyet Komáromban átélt, s a melynek hatása liráján új hangokat fakasztott, irodalmunk történetében örökre emlékezetes marad. Csokonai, miután a debreczeni kollégiumnak búcsút mondott, Pozsonyba tartott, hol akkor az országgyűlés együtt ült. Itt az országgyűlés végeig szerkesztette a Diétai Magyar Műsa cz. lapot. Az országgyűlés az általános felkelést határozván el a francziák ellen, költőnk Komáromba siet és itt verseiben buzdítja a nemességet. Komáromi tartózkodása alatt megismerkedik Fábíán Juliánna költőnővel, a kinek házához járatos lett. Nála találkozott *Vajda* Juliánnával, Vajda Pál komáromi gabonakereskedő és szenátor gyönyörű leányával, a ki iránt a gyorsan hevülő költő szíve csakhamar lángra gyúlt. Ekkor írta a Lilla-dalokat, melyek mind a választékos forma, mind az igaz érzésben megnyilatkozó erős költői egyéniség és a magyaros stílus szempontjából irodalmunk értékes kincsei. Az elegikus dalok legszebbje A Tihanyi Ekhóhoz írt elégia, melyet akkor írt, mikor a közel egy évig tartott és viszonzott boldog szerelem Lilla házasságával véget ért. A nyárspolgár szülék nem akarták gyermeküket a bizonytalan jövőbe bocsátani, a költőnek nem volt állása, fogta tehát ismét vándorbotját és sajgó fájdalmával 1798-ban Somogynak vette útját. A szép Vajda Juliánna egy nem éppen fiatal, de jómódú molnármester felesége lett Dunaalmáson. Másodszor is férjhez ment Végh Mihály hetényi paphoz. Lilla a dunaalmási temetőben aluszsa örök álmát, sírját a Vármegyei Múzeum Egyesület 1905-ben díszesen restauráltatta. Komáromban szerzett munkája a Lilla-dalokon kívül, melyben poétai románt akart nyújtani: A nemes magyarságnak felülésére 1797 április 26. Komárom. Itt jelent meg 1802-ben Kleist Tavaszanak fordítása is.

Csorba Géza.

Csorba Géza, ügyvéd, született Ekelben 1849-ben. 1873-ban Budapesten nőül vette Táncsics Mihály leányát, a kivel 1881-ig élt együtt. Munkatársa volt több budapesti politikai lapnak. Szerkesztette a Népszavát 1879 október 12-től 1881 márczius 6-ig, a Komárom és Vidékét 1884 szeptembertől 1884 végeig. *Munkája:* A demokrácia. Budapest, 1877—1880.

Csúzi Cseh
Jakab.

Csúzi Cseh Jakab, református püspök, egyike volt a hitvallásukért gályarabságra ítélt protestáns papoknak. 1680-ban Kocson lelkészkedett. Itt írt művei: Kincses Tár-Ház. Magyar élő s elevenítő Igaz Hitnek Idvesség Gyalorkorlása. Franekera 1668. Lelki Böltseségre tanító Oskola. U. o. 1980.

Csúzi Cseh
János.

Csúzi Cseh János, Cs. Cseh Jakab püspök fia, hírneves orvos, 1702-ben nyerte oklevelét a franekerai egyetemen. Ácson, később Győrött volt orvos és egyúttal lelkész. Orvosi munkákat írt.

Czibor
Ferencz.

Czibor Ferencz, kömlödi ref. lelkész, korábban pápai teológiai tanár, 90 éves korában halt meg Kömlődön 1886-ban. *Műve:* A philosophia szükségessége.

Czike János, dunaradványi ref. pap, 1847—1902-ig itt működött, haláláig. A szabadságharc alatt Komáromban volt tábori lelkész. Jeles szőlőtermelő volt s ez irányú cikkeit szaklapokban tette közzé. Czike János.

Czimer György, nyug. huszárszázados, szül. 1813-ban Komáromban. Piarista tanárnak készült és egy évig tanított is. 1836-ban átlépett a katonai pályára, de már 1852-ben, egy csatában kapott fülbaja miatt, nyugdíjazták. 1854-től 1899-ben bekövetkezett haláláig T. atán élt teljes visszavonultságban. 30 kötet munkát írt össze latin, magyar, német nyelven, költői és történeti műveket. Egy munkája a hatvanas években akadémiai pályadíjat is nyert. Czimer György.

Czuczor Gergely, költő, benczés tanár, kinek életrajzát és írói működésének méltatását Nyitra és Győr vármegye íróinak sorában találja az olvasó, 1830—1835 között működött a komáromi gimnáziumban, a szónoklat és költészettan tanáraként. Itt élt, mikor az Akadémia 1831-ben tagjai sorába választotta a fiatal tanárt. Itt írta: Hunyadi János viselt dolgait, Engel és Feszler után. Buda, 1832. Czuczor Gergely.

Dalmady Győző, Pest vármegye árvaszéki elnöke, a Kisfaludy Társaság tagja, szül. 1836 február 11-én Koltán. Iskoláit Komáromban, Tatán és Esztergomban végezte és Pesten fejezte be. A pesti piaristáknál Horváth Cyrill volt a tanára, a ki az ifjú fogékony lelkében felébresztette a költői hajlamot, mely Győry Vilmossal és Szokoly Viktorral kötött barátsága révén, erősen fejlődött benne. 1854—1857 között jogi tanulmányokat végzett Pesten és dolgoztatni kezdett a szépirodalmi lapokba. Versei a Hölgyfutár-, Divatlapok-, Családi Lapok-, és Vasárnapi Ujságban sűrűen jelentek meg és nevét hamarosan ismertté tették. 1861-ben lépett Pest vármegye szolgálatába, aljegyzőként. A provizórium alatt atyjának csehi birtokára vonult vissza és 1862-ben ügyvédi vizsgát tett. Az alkotmány visszaállítása után, 1867-ben, Pest vármegye első aljegyzőjévé választotta meg az akkor már hírneves költőt, 1870-ben főjegyző lett és ilyenül került 1872-ben az árvaszék élére elnöknek. A Kisfaludy Társaság 1867-ben választotta tagjai sorába. Költeményeit gyöngéd érzés és műgond jellemzi. A műfordítások terén is sikerrel tett kísérleteket. Irt jogi és politikai cikkeket is a politikai és szaklapokba. Tagja volt annak az értekezletnek, melyet gr. Szapáry Gyula belügyminiszter az árvaügyek országos törvénnyel való szabályozása végett 1875-ben összehívott és javaslatot készített az értekezlet megbízásából a szabályozás irányelveire nézve. Ez irányelvek az 1878. évi új gyámsági törvénybe is átmentek. Később is többször volt tagja a belügyi és az igazságügyi miniszter által egyes szakkérdésekben összehívott tanácskozásoknak. A vármegye megbízásából emlékbeszédet tartott Nyáry Pál síremlékének leleplezése alkalmából a nyáregyházi temetőben 1876-ban. Az emlékbeszédet a vármegye kinyomatta. Árvaszéki elnöksége 25 éves fordulóján 1897-ben a vármegye tisztikara és bizottsági tagjai a vármegye ház nagytermében ünnepet rendeztek, ezüst babérkoszorúval és életnagyságú arc képpel ajándékozva meg költői és tisztviselői működését, a vármegye pedig jegyzőkönyvileg fejezte ki elismerését negyedszázados elnöki munkásságáért. Dalmady Győző.

Művei: Költemények. Pest, 1862. — Szerelem-Költemények. Pest, 1863. — Dalmady összes költeményei. 1856—1876. Budapest, 1876. — Nyáry Pál emlékezete. Budapest, 1876. — Hazafias költemények. Budapest, 1894. Két kiadás.

Darányi Ignác dr. (Pusztaszentgyörgyi és Tetétleni), Magyarország földművelésügyi minisztere, Komárom vármegye egyik nagybirtokosa és Komárom szab. kir. város díszpolgára, szül. Budapesten 1849 január 15-én. A jogi pályára készült s az ügyvédi vizsgát 1873-ban tette le. Már mint fiatal ügyvéd, csakhamar ismertté tette nevét cikkeivel és rövid idő múlva (1875) az ügyvédvizsgáló bizottság tagja lett. A budapesti ügyvédi kamara a következő évben választmányába hívta meg. 1876-ban a székesfőváros törvényhatósági bizottsági tagjául választották meg a II. kerületben, melynek egyik vezető embere lett és azóta 30 évig volt tagja a főváros közgyűlésének. Élénk és tevékeny részt vett a Tiszavölgyi Társulat újjáalakításában, mely titkárául nyerte meg és e minőségében különösen vízjogi kérdésekkel foglalkozott. Lónyay Menyhért, Andrássy Gyula és Károlyi Sándor grófokkal, e társulat elnökeivel együtt működött a Tisza-szabályozás körül. 1881 óta tagja a képviselőháznak szabadelvű programmal. Nagy tudása és munkabírása a Házban is feltűnt és csakhamar Darányi Ignác.

egyik tekintélyes tagja lett a szabadelvűpártnak, a közlekedési tárczának pedig állandó előadója. Tevékeny részt vett a tiszai és a vízjogi törvények előkészítésében és megalkotásában. Több ízben felajánlották neki az államtitkári állást, de nem vállalkozott. 1892-ben az ügyvédi gyakorlattal felhagyott, a következő évben a szabadelvűpárt alelnöke lett, majd 1895 április 2-án a képviselőház választotta alelnökévé. A király bizalma 1895 november 2-án a földművelésügyi tárca élére hívta meg, mely tiszttét 1903 november 3-ig, tehát éppen nyolcz évig viselte az egész ország megalégedésére, s el lehet róla mondani, hogy a legnépszerűbb miniszterek egyike volt Magyarországon. Nyolcz évi működéséhez sok és nevezetes reform fűződik. Darányi Ignác volt Magyarország első földművelésügyi minisztere, a ki nagyszabású szociális politikát kezdeményezett. Előtte e téren úgyszólván semmi sem történt a kisgazda és a gazdasági munkások helyzetének javítása érdekében. Darányi egész sorozatát kezdte meg a munkásjóléti intézkedéseknek. Megalkotta a szövetkezeti törvényt, a gazdasági munkás- és cselédbetegsegítő-pénztárt, a ruthén nép felsegítése az ő nevéhez fűződik, legújabbán pedig a székely akció. Hatalmas folyamszabályozási koncepcziókba kezdett és nem került ki figyelmét semmi sem, a mivel a magyar gazda helyzetén segíthetett. Az ország gazdaközönségének osztatlan rokonszenve és tisztelete kísérte, midőn 1903 végén tárczájától visszalépett. Az Országos Gazdaszövetség nagy érdemei elismerésül csakhamar elnökévé választotta s ezzel a legnagyobb kitüntetésben részesítette. Tisza István gróf politikájától az 1904 nov. 18-iki képviselőházi ülés után elfordult és a szabadelvűpártot elhagyta, majd Andrassy Gyula gróffal megalakították az alkotmánypártot, melynek első elnöke lett. A nemzeti ellenállást irányító vezérőlbizottságnak egyik tevékeny tagja volt. 1906 tavaszán, mikor a béke a nemzet és király között helyreállt, ismét tárczát vállalt Wekerle miniszteriumában. Darányi nemcsak politikai, hanem egyházi téren is jelentős munkásságot fejtett ki. A pesti ref. egyház 1892-ben gondnokává választotta, majd a pápai ref. főiskola és 1896-ban a komáromi ref. egyházmegye gondnoka lett. 1903 óta pedig a dunamelléki egyházkerület főgondnoki tiszttét tölti be. Ennek az egyházmegyének ma is tiszteletbeli gondnoka. A mi különösen Komárommegyét illeti, az általános természetű intézkedésekről nem szólva: a Duna folyót szabályozta, a Csallóköz árvédelmét és belvízszabályozását eszközölte; a Vág balparti ármentesítő társulat ügyeit rendezte, Tanyon lenkikészítő telepet állított és az ógyallai observatoriumot kiépítette, fejlesztette. Komárom városában a rakpartokat kiépítette, téli kikötőt teremtett, földmivesiskolát, mentelepet, stb. állított fel és az érsekújvári vasut megalkotását támogatta és elősegítette. Mint Komárom vármegye egyik nagybirtokosa, dunaörsi gazdaságában, Komárom tőzsomszédságában, mintaszerű gazdálkodást folytat és e birtokán pihen legszívesebben. — Cikkeket írt a Jogtudományi Közlönybe és a Nemzetgazdasági Szemlébe.

Döme Károly.

Döme Károly, pozsonyi kanonok, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja, szül. Komáromban 1768 január 26-án. Iskoláit szülővárosában és Pozsonyban végezvén, 1786-ban növendékpap lett és teológiát hallgatott. Felszentelése után Szombathelyen és Pozsonyban működött. 1800-ban Komárom vármegyébe, Izsára került plébánosnak, hol a szomszédos Virt pusztán lakó Baróti Szabó Dáviddal és Pyber Benedekkel benső barátságot kötött. 1816-ban Gyulafehérvárra ment Rüdnyai püspök, a későbbi hercegprimás mellé kanonoknak, két év múlva pedig a pozsonyi társaskáptalan kanonokja lett s e tiszttét 1854-ben bekövetkezett haláláig viselte. A Magyar Tudományos Akadémia 1831-ben tiszteleti tagjai sorába választotta. Benső viszony fűzte Kazinczyhoz is; az ő buzdítására lépett fel műveivel a nyilvánosság előtt.

Művei: Kesergő versek. Pozsony, 1788. — Jajgató alagya. Pozsony, 1788. — Könyvező Musa. U. o. 1789. — A világ nagyjai. Nagyszombat, 1792. — A katolika hittudomány. U. o. 1793. — Metastasiusként egy-néhány játékdarabjai. Ford. Komárom, 1802. — A keresztény katolika tudomány igazsága. Németből ford. Nagyszombat, 1814. — Ismét két játék Metastasiusból. Pozsony, 1815. — Bonaparte Napoleon megbukása. U. o. 1826. — Néhány kivonatok G. R. L. munkáiból. U. o. 1838.

Edes Gergely.

Edes Gergely, református lelkész, szül. Madaron 1763 január 24-én. Iskoláit Sárospatakon és Debreczenben végezte. 1791-ben Hetényben volt akadémikus rektor. Innen Magyar-Szántóra került, de nem tudott annyi költséget megtakarítani keresetéből, hogy külföldi egyetemet látogathatott volna. 1797-ig

segédlelkész volt különféle helyeken, majd Nagyvázsönyben pap lett. Később Csórón, Litéren, Balaton-Henyén, Kupon és Derecskén volt lelkész s e szegény ekklezsiában a költészetnek élt és ez feledtette vele szegénységén felül a sok csapást is, melyet szenvednie kellett. Lelke a mostoha sorsban is erős maradt és a költészet kárpótolta szenvedéseit. Kazinczyt tekintette mesterének és verseit bírálata alá bocsátotta; Kazinczy el is ismerte költői tehetségét. Öreg napjaira Tiszatárjánba költözött fiához és ott halt meg 1847-ben. Igen termékeny író volt s a klasszikus formákat nagyon otthonosan kezelte.

Munkái: Természet könyve. Kassa, 1793. — Edes Gergely enyelgése. Pozsony, 1793. — A Theosi Anacreon versei. Kétféle fordításban. Vác, 1803. — Iratai és danái. U. o. 1803. — Keservei és nyájaskodásai. U. o. 1803. — Q. Horatii Flacci opera. Vagyis Horác munkái hasonló versekkel megmagyarázva. Pest, 1819. 2 köt.

Édes István, nemes komáromi lakos. Munkája: A fölkelő sereghez intézett nógatások. Komárom, 1809. Edes István.

Enessey György, győrmegyei földbirtokos. *Műve:* A cigány nemzetnek igazi eredete, nyelve, története. Komárom, 1798. Enessey György.

Engelbrecht Károly, gazdasági tanintézeti tanár, szül. Tatán 1837-ben. Az állatorvosi pályára lépett és e tanulmányait Bécsben végezte. A kisbéri és bábolnai ménésbirtokoknál huzamos ideig működött és mint kiváló loísmérőt Arábiába is kiküldte a kormány arabs ménék vásárlására. 1868-ban a keszthelyi gazdasági tanintézet tanára lett. Meghalt 1875-ben Keszthelyen. Gazdasági cikkei a szaklapok közölték. Engelbrecht Károly.

Művei: Az állatboncz- és élettan. Pest, 1817. — Mily tenyésztést kövessen jövőre a kisebb juhtenyésztő. Pest, 1872. — A szarvasmarha, ennek tenyésztése, betegségei és gyógyításuk. Pest, 1872. — A gazda mint állatorvos. Keszthely, 1874. — A gazdasági állatboncz- és élettan. Budapest, 1875.

Engelbrecht Károly, szőlészeti és borászati főfelügyelő, szül. 1860-ban Bábólnán. Az érdiószegi vinczellériskolánál kezdte pályáját. 1884-ben a pozsonyi vinczellérképző igazgatója lett. Majd a földművelésügyi minisztérium borászati osztályánál működött és tevékeny részt vett a filloxerától elpusztított szőlők felújítási munkálataiban. Több éven át igazgatója volt a felsőbb szőlészeti és borászati tanfolyamoknak. Úttörő munkát végzett a szakirodalom terén is és 1886 óta a Borászati Lapok főmunkatársa volt. Meghalt 1904-ben. *Munkája:* A szőlőoltványok metszéséről. Budapest 1895. Engelbrecht Károly.

Esterházy Ferencz gróf (Galánthai és Fraknói), cs. és kir. kamarás, belső titkos tanácsos, a tatai és tóvárosi hitbizományi uradalom és a tatai vár ura, szül. Trouville-ben (Franciaország) 1859 június 10-én, hol atyja, a ki a szabadságharcot mint ezredes küzdötte végig, emigránskodott. Iskoláit Pozsonyban és Budapesten elvégezvén, a katonai pályára lépett és a 4. sz. huszárezredben hadnagy lett. Mint főhadnagy hagyta el a katonai pályát és deveseri birtokán gazdálkodott. Esterházy Miklós grófnak, a nagy sportférfiúnak halála után örökölte jelenlegi uradalmait, a tatai majorátust. Ismert könyv- és régiséggyűjtő és ezekből szép gyűjteményt szerzett. Érdeklődéssel kíséri a vármegyei kulturális mozgalmakat és 1904 óta elnöke a Komáromvármegyei Múzeum-Egyesületnek. A vármegyei Gazdasági Egyesületnek 1905—1906. években szintén elnöke volt. Esterházy Ferencz.

Esterházy Miklós Móríc gróf, cs. és kir. kamarás, nagybirtokos, a csákvár-gesztesi hitbizományi uradalom birtokosa, szül. 1855 szeptember 20-án Rómában, hol atyja, Esterházy Móríc gróf vatikáni nagykövet volt. 1893-ban heves küzdelmet folytatott az egyházpolitikai törvényjavaslatok ellen és részt vett az országgyűlési néppárt szervezésében is, melynek Zichy Nándor gróffal együtt egyik vezére volt. Nagy feltűnést keltett, mikor a néppárttal szakított és álláspontját nyílt levélben fejtette ki. Az 1896—1901-iki országgyűlésen a függő államadóságokat ellenőrző bizottság elnöke volt. Az utóbbi időben egészsége miatt visszavonult életet él. Esterházy Miklós Móríc.

Esterházy Móríc gróf, cs. és kir. kamarás, országgyűlési képviselő, szül. 1881 április 27-én Majk pusztán (Komárom megye), Esterházy Miklós Móríc gróf és Schwarzenberg Francziska hercegnő szülöktől, a kik gondos nevelésben részesítették. Iskoláit a komáromi és győri benczés gimnáziumokban végezte, míg jogi ismereteit az oxfordi egyetemen szerezte meg. Közben beutazta Olaszországot és a budapesti egyetemen jogtudományi államvizsgát tett. A 9. sz. huszárezredben tartalékos hadnagy. Az 1906. évben alkotmány- Esterházy Móríc.

párti programmal képviselővé választották. Élénk és tevékeny részt vesz a politikai életben és a kulturális mozgalmak lelkes barátja.

Fábián
Juliánna.

Fábián Juliánna, költőnő, szül. 1765-ben Komáromban. Bédy János csizmadiamesterhez ment nőül s hogy csekély keresményüket pótolja, az akkor különösen divatos főkötővarrással foglalkozott. A város gazdag hölgyei hozzá jártak varrni tanulni és Csokonai is Bédy Jánosné házában ismerkedett meg Lillájával. Bédyné Fábián Juliánna levelezett gróf Gvadányi József lovas generálissal, korának divatos költőjével, a ki buzdította a költészetre és a ki verses leveleit ki is adta (Verses levelezés. Pozsony, 1798).

Fábry Emil.

Fábry Emil, premontrei tanár, szül. 1846-ban Komáromban. 1867-ben lépett a tanári pályára. 1876-tól kezdve a kassai főgimnáziumnál működött. *Műve*: A melegvezetés. Kassa, 1881.

Fadlallah el
Hedad Mihály.

Fadlallah el Hedad Mihály, méneskari ezredes, a bábolnai m. kir. ménes parancsnoka, származására nézve Arábiába való, a honnan kis gyermekkorában szakadt ide. Debreczenben nevelkedett fel és a katonai ménesintézeteknél szolgál serdült kora óta, hol az ezredesi rangig vitte. Mint kiváló lóismerő, a magyar kormány megbízásából többször volt hazájában, Arábiában, telivérloányag beszerzése céljából. Utazásairól a Vadász- és Versenylapban közölt útleírásokat.

Farkas Benő.

Farkas Benő dr., Komárom vármegye tiszti főorvosa, általános érdekű cikkeket írt az Orvosi Hetilapban és az Egészségben; a helyi lapokban pedig Komárom vármegye és város közegészségügyi viszonyairól jelentek meg dolgozatai. E munkában ő írta a vármegye közegészségügyéről szóló fejezetet.

Munkái: Védekezés a fertőző járványos betegségek ellen. Komárom, 1883. — A fertőző és járványos betegségek. Komárom, 1883. — A malária láz viszonyai Komáromban és annak vidékén. Orvosi Hetilap. A Markusovszky-pályázaton dícséretet nyert mű. Budapest, 1884. — Gúta mezőváros egészségügyi viszonyai. Jutalmazott mű. (Egészség, 1890. 3. füzet.) — Komárom városának köztisztasága. (Egészség 1893. 5. füzet. Budapest). Az Orsz. Közegészségi Egyesület megdícsért pályaműve. — A malária láz viszonyai a múltban és jelenben. A nyolczadik nemzetközi hyg. és demogr. kongresszuson tartott felolvasás ide vonatkozó évkönyvében. Budapest, 1894. — A gyermekegészségügyi viszonyok Komárommegyében. Az Orsz. Közegészségi Egyesület kitüntetett pályaműve. (Egészség, Budapest, 1902.) — Levelek a komárommasszonyhoz. Komárom, 1896. — Tata-Tóváros és annak egészségügyi viszonyai. Komárom 1894. — Komárom vízvezetéki művének és csatornázásának ismertetése. Komárom, 1903. — A hosszú élet némely föltételei. U. o. 1903.

Farkas
Ferencz.

Farkas Ferencz (Alsó-Eőri), herczegprimási urad. intéző. szül. 1852-ben Bálványszakállason. 1872-ben lépett az érsekség szolgálatába. 1882—1886-ban, mint az Esztergomvidéki Gazdasági Egyesület titkára, szerkesztette a Gazdasági Értesítőt. A Gazdasági Lapokba és a Mezőgazdasági Szemlébe több szakcikket írt.

Fái Nándor.

Fái Nándor, hírlapíró, szül. 1875 június 8-án Komáromban. Iskoláit itt és Esztergomban végezte. Orvosnak készült és Grác, Heidelberg, Göttinga egyetemeit látogatta. Tanulmányait Budapesten fejezte be. 1899-ben a Budapesti Napló dolgozótársa lett. Itt jelentek meg hindu mese-fordításai. 1903 óta a Független Magyarország belső dolgozótársa, melynek Színház rovatát vezeti. Írt verseket, tárczanovellákat, kritikákat. Novellakötete és színházi essay-i most vannak sajtó alatt.

Fektor Gáspár.

Fektor Gáspár, benczésrendi áldozópap és tanár, szül. Komáromban 1816-ban. A rendbe 1838-ban lépett be, melynek 1890-ig, haláláig, tagja volt. Tanár volt Komáromban és Esztergomban; 1869-től a pannonhalmi főiskolánál. *Munkája*: Illedelmi szabályok. Német kútfők nyomán. Komárom, 1872.

Feszty Árpád.

Feszty Árpád, festőművész, szül. Ogyallán 1856 december 25-én. Tehetségének korán adta jeleit. Atyja Komáromban, Pozsonyban, majd Budán iskoláztatta, innen azonban távozni volt kénytelen, mert több társával politikai és irodalmi kört alapított. A tizenhatéves ifjú nem akart hazamenni a szülői házhoz, hanem vándorszínésznek állt. Ezt azonban csakhamar megunta és 1874-ben Münchenbe ment, a hol főleg a képtárak tanulmányozásába merült el. Münchener tartózkodása alatt ismerkedett meg Kubinski lengyel festővel, a ki maga mellé vette és önállóan foglalkoztatta. A tehetséges fiatal festő a müncheni Kunstverein kiállításán feltűnést keltett egy tájképével és csakhamar állami ösztöndíjat nyert. Később, tanulmányait folytatandó, Párisba ment és 1878-ban a nemzetközi világárlaton sikert aratott *Delelő* című képével, mely hamarosan elkelt. Ugyanebben az évben Velenczébe ment, hol

Darányi Ignác.
(Az Országos Képtárból.)

Ghyczy Kálmán.
(Az Országos Képtárból.)

laguna-képeket festett; velencei tartózkodása igen jó hatással volt művészetének fejlődésére s amúgy is eleven színérzéke még jobban kifejlődött. Egy évvel utóbb festette ógyallai műtermében *Pusztai találkozás télen* című nagy vásznát, mely felkeltette iránta a művészi körök komoly érdeklődését. 1880-ban ösztöndíjat nyerve, három évig Bécsben tartózkodott, hol Lichtenfels iskolájában tanult. Itt festette *Golgotha* című híres képét, melyet csakhamar követett a *Keresztről levétel és Szent Gellért*. Jellemző ereje különösen zsánerképekben domborodott ki (*Kárvallottak, Bányaszerencsétlenség*). Mint freskó-festő történelmi tudását és ízlését érvényesítette a budapesti kir. Operaház és a törvénykezési palota falképein. 1896-ban a millennáris kiállításra festette *A magyarok bejövetele* című hatalmas diorámáját. Az ezredéves ünnepre Komárom vármegye számára megfestette a *Bánhidai csatát*, Bihar vármegyének pedig *Zsolt vezér eljegyzését*. Ezután több ideig tartózkodott Firenzében, nejével, Jókai Rózával, Jókai Mór leányával, a ki szintén rajzol és fest. Itt festette *Krisztus temetése* című triptichonját, melyet 1903-ban Budapesten állított ki, majd nemzetközi körútra indította. Nagy szerepet játszik minden művészeti kérdésben és legújában a magyar művészi ipar megteremtésén fáradozik. Az irodalom terén is működött. *Könyve*: Az én parasztjaim. Budapest, 1897.

Feszty Adolf, műépítész, Feszty Árpád bátyja, szül. 1846 augusztus 17-én Feszty Adolf.
Ógyallán. Tanulmányait Pozsonyban és Zürichben végezte. 1871-ben Budapesten építési irodát nyitott és egyike lett a legkeresettebb és legismertebb műépítőknek. Tervei szerint épültek az Andrassy-úti Foncière-palota és a Dessewffy-palota, a Haris-bazár, a budapesti és bécsi lóversenytér épületei és számos köz- és magánépület. 1887-ben a tatai kerület képviselőjévé választotta. 1892-ben visszavonult az építészettől és bérbevette a herczeg Esterházy-féle kapuvári uradalmat, de néhány év múlva meghalt.

Fischer Jenő (Tóvárosi), tatai majolika- és porcellángyáros. Tanulmányait Fischer Jenő.
Bécsben és Párisban végezte és különösen iparművészettel foglalkozott. Sűrűen írt kritikákat és ismertetéseket folyóiratokba. *Műve*: Palissy élete és művei.

Fittler Jenő, újságíró, Komárom vármegye volt árvaszéki ülnöke, szerkesztette a Komárommegyei Közlönyt az 1891—1896. években. Később Debreczenbe költözött, hol hírlapíró volt. 1905-ben halt meg Tatán. Fittler Jenő.

Fittler Kamill, az iparművészeti iskola igazgatója, a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet titkára, szül. 1853-ban Tatán. Iskoláit Tatán és Budán, majd Zürichben végezte, hol 1847-ben építészeti oklevelet nyert. A következő évben Párizsba ment építészeti gyakorlatra. Dolgozott az École des Beaux Arts-ban is, hol tanterveivel több ízben kitüntetést nyert. 1886-ban Budapestre jött és széleskörű irodalmi tevékenységet fejtett ki. 1883-ban az iparművészeti múzeum öre, 1896-ban pedig az iparművészeti iskola igazgatója és a Ferencz József rend lovagja lett. Dolgozatai, aktuális művészi kérdésekről, gyakran jelentek meg a napilapokban. A képzőművészet minden ágával, de főleg iparművészettel foglalkozik. Cikkei a Művészi Iparban, a Mérnök- és Építész-Egylet heti Értesítőjében és más szaklapokban jelentek meg. 1898 óta szerkeszti a Magyar Iparművészet c. folyóiratot. Fittler Kamill.

Fogassy Kázmér, ügyvéd és lapszerkesztő, szül. Tatán 1870-ben. Budapesten végezte a jogot, utána ügyvédként működött Tatán. 1898 óta szerkeszti a Tata és Tóváros című társadalmi lapot. Fogassy Kázmér.

Frank Ferencz, kegyesrendi tanár, szül. 1842-ben Tatán. 1866-ban szentelték föl és tanárkodott Magyaróvárott, Nyitrán, Temesvárott, Tatán és Léván. 1890 óta Budapesten működött a rend kormánytanácsosaként. Program-értekezéseket (Tata vidéke flórájának rövid ismertetése. 1870. A rajztanítás feladatai. 1871. Az iskola és a szülői ház. 1877.) és cikkeket írt. Frank Ferencz.

Fuchs-Faludi János, budapesti tanító, szül. 1836-ban Agostyánban. 1856-ban tett tanítóképesítő vizsgát és Székesfehérváron tanított. 1861-től kezdve Pesten működött és számos tankönyvet írt. Fuchs-Faludi János.

Munkái közül a nevezetesebbek: Az általános földrajz elemei. Pest, 1865. — Az egyetemes földirat elemei. Pest, 1867. — A természetrajz elemei. Pest, 1872. — A természet-tan elemei. Pest, 1872. — Kereskedelmi iránytan. Budapest, 1874. — Kereskedelmi levelező-könyv. Budapest, 1878. — Számvetési példatár. (8 kiadást ért.) Bpest, 1878. — Vezérkönyv a számvetés tanításában. Budapest, 1879. — Magyar Olvasókönyv. Bpest, 1881. — Német olvasókönyv. U. o. 1881. — Földrajz. U. o. 1882. — Magyarok története. U. o. 1891.

Fülöp
Zsigmond.

Fülöp Zsigmond, a Komáromi Népbank könyvelője, szül. Komáromban 1878-ban. A Komáromi Hírlapnál kezdte írói pályafutását. Szerkesztette a Komáromi Friss Ujságot 1902-ben. Dolgozótársa a komáromi, győri és esztergomi lapoknak. Műve: Asszonyok és leányok. Komárom—Budapest, 1899.

Futó Ferencz.

Futó Ferencz, törvényszéki pertárnok, szül. 1852-ben Tatán. 1877 óta a budapesti törvényszéknél működik. Számos hírlapi cikket és humoros apróságot írt, a fővárosi napilapokba és a vidéki lapokba. A tatai sajtónak állandó munkatársa volt és számottevő monografusa a történelmileg híres Tatának, melynek multját a Vasárnapi Ujság, Ország Világ, s más lapokban terjedelmesen ismertette. Élénken résztvett a budapesti állami tisztviselők mozgalmában.

Művei: A budapesti központi kézbesítő hivatal tervezete. Budapest, 1878. — A zöld asztal mellől. Budapest, 1865. — Justitia asszonyságnál. Budapest, 1890. — Szép asszonyok kocsisa. Regény. Budapest, 1894. — A felebbezési eljárás. Jogi kézikönyv.

Füsi Pius.

Füsi Pius, dömés szerzetes, szül. 1703-ban Komáromban. Eredetileg református papnak készült, de később katholizált és a dömés rendbe lépett. Vácztól halt meg 1769-ben, mint hitszónok.

Művei: Turris robusta... azaz A szentséges rosáriomnak... egy erős és égis erő toronyhoz való hasonlítása. Győr, 1739. — Szent Domonkos szerzetbeli Ferrarius Szent Vincze élete és csodatételei. Sopron, 1749. — A jó erkölcsre oktató Kátónak böles versei. Eger, 1756. — Írt és kiadott ezen kívül három latin munkát, alkalmi költeményeket és beszédeket.

Gajáry Ödön.

Gajáry Ödön, lapszerkesztő, szül. 1852 szeptember 10-én Komáromban, hol atyja 1849-ben honvédhuszárszázados volt. A szabadságharc után nőül vette Száky Zsigmond tekintélyes fakereskedő leányát, mely házasságból született G. Ödön. 1862-ben szülei Kalocsára költöztek, a hol a jezsuitáknál középiskoláit befejezte. Jogi tanulmányainak bevégezése után letette a községi jegyzői vizsgát és 1873-ban Kalocsa nagyközség főjegyzője lett. Ebben az állásában sokat tett a község felvirágozása érdekében, megalakította a dunai védgát társulatot és a lecsapolási munkálatokat lehetővé tette. A dunapataji kerület 1884-ben képviselőjévé választotta és azóta rövid megszakításokkal, tagja volt a képviselőháznak. Politikai pártállására nézve mindig a szabadelvű párt híve és a szabadelvű kormányok benső embere volt. Az 1889. évi híres véderővita alkalmával, a 25. §. tárgyalásainál, a képviselőház az ő határozati javaslatát fogadta el az egyévi önkéntesek ügyében. A delegációnak több éven át tagja volt. 1889-ben felszólalt az »és« szócsonka érdekében és követelte a közös hadsereg elnevezésében a magyar közjog érvényesítését. Korán kezdte hírlapírói munkásságát. 1872-ben a Kalocsai Lapokat szerkesztette, 1884-től a Nemzet és Pester Lloyd hasábjain jelentek meg cikkei. 1890 óta a Nemzet című félhivatalos lapot szerkesztette. A Nemzet szerkesztőségétől azonban 1899-ben Bánffy bukásakor visszalépett. Az 1903. évben új lapot alapított, Az Ujságot, a mely rövid idő alatt nagy tekintélyre és elterjedésre tett szert. Jelenleg Az Ujság napilap szerkesztője.

Művei: A takarékpénztárak egyesítése. Kalocsa, 1876. — A Duna-balparti vasútkaról. Budapest, 1877. — A pestmegyei sárközi dunavédgát-társulat működése. Kalocsa, 1878—1885. és 1889—1890. — Kalocsa város szállásainak elválása. Kalocsa, 1884. — Országgyűlési beszédei 1884—1887. Kalocsa, 1887. — Nagyszámú cikkei és beszédei nem foglalta gyűjteménybe. Tisza Kálmánról írt tanulmányából: Tisza Kálmán és a jogállam címen egy részletet 1902-ben tett közzé.

Gáty István.

Gáty István, mérnök, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, szül. 1780-ban Ószőnyben. Három évig volt akadémikus rektor. 1808-ban a tatai Esterházy grófok szolgálatába lépett, előbb Pápán, 1830-tól kezdve azonban Tatán élt uradalmi főerdőmesterként. Fáty Andrással együtt fáradoztak az első takarékpénztár felállításán. Fényes Elekkel, a nagy közgazdasági íróval életbiztosító társaság létesítését tervezték. Számos találmánya volt, melyek azidőtájt nagy feltűnést keltettek. Az Akadémia 1836-ban választotta tagjává. A Magyar Gazdasági Egyesület 1848-ban erdészeti osztályának vezetésével bízta meg. 1859-ben halt meg Tatán.

Művei: A kótából való klavírozás mestersége. Buda, 1802. — Földmérési legújabb rend s műszer felfedezése. 1835. — Vízszabályozási eszméletek. Pest, 1839. — Gyakorlati földmérés tükrökkel. Pápa, 1845. — Budapestnek árvíz ellen megóvásáról. Pest, 1845.

Geöbel
(Pogány) Béla.

Geöbel (Pogány) Béla, hírlapíró, 1882-ben született Mocsán. Mint középiskolai tanuló két éven át segédkezett Munkácsy Kálmánnak az Esztergom és Vidéke szerkesztésénél. Dolgozott az Egyetértésnél s jelenleg a Független Magyarország

munkatársa, hol politikai és társadalmi cikkeket ír. Levelezője azonkívül a miniszterelnöki sajtóirodának. Szépirodalmi munkásságát versírással kezdte, majd a prózára tért át. Tárcaikat írt több fővárosi napi és hetilapnak. A Komáromi Ujságnak is dolgozótársa.

Geőcze Sarolta, ismert nevű társadalomtudományi nőíró, kinek életrajzi adatait Zemplén vármegye írói sorában közöljük, 1892—1897 közt Komáromban volt az állami polg. leányiskola igazgatója. Itt tartózkodása alatt számos szociológiai és paedagogiai cikket írt és a következő művei jelentek meg: A hegyek története. Reclus után ford. Budapest. 1892. — Az Északi sarktól az egyenlítőig. Brehm után ford. Budapest, 1892. — Cherbuliez: Művészet és természet. Ford. Budapest, 1893. — Számtani ismeretek a nőnevelés szolgálatában. Budapest, 1893. Geőcze Sarolta.

Ghyczy Béla (Assa- és Ablanczkürthi), nyug. honvédtábornagy, főrendiházi tag, szül. Pesten, 1827-ben. Iskoláit Tatán végezvén, 1841-ben a katonai pályára lépett. 1847-ben a mérnökkarhoz került, hol 1868-ig szolgált és a hadmérnökkari igazgatói rangig emelkedett. Az 1866-iki porosz háborúban az északi hadseregnél működött és résztvett annak hadműveleteiben. Buzgó tevékenységeért a szász Albert-rendet és az érdemkeresztet nyerte. 1868-ban a közös hadügyminiszterium mérnökkari osztályához került és a delegációk egyik előadójaként működött. A honvédség szervezésében tevékeny része volt és annak kötelékébe átlépve, a katonai szakosztály főnöke lett a miniszteriumban. Majd Erdélybe helyeztetett át kerületi parancsnoknak és e minőségében tért vissza Budapestre. 1882-ben altábornagy lett, 1888-ban vonult nyugalomba s a király érdemei elismerésül a főrendiház tagjává nevezte ki. Ez idő óta Budapesten és komárommegyei, kisigmándi birtokán él. Elnöke a Magyar Fegyvergyár Részvénytársaságnak, a Magyar Földrajzi Társaságnak pedig alelnöke. Ghyczy Béla.

Ghyczy Géza, a budapesti kereskedelmi akadémia igazgatója, szül. Tatán 1837-ben. A budapesti egyetemen bölcsészeti tanulmányokat végzett, de kiváló előszeretettel foglalkozott a mennyiségtani tudományokkal és ez irányú ismereteit a bécsi műegyetemen egészítette ki, a hol mérnöki oklevelet nyert. 1876-ban, miután a gazdasági pályát elhagyta, a József-műegyetemen foglalt el katedrát, hol a könyvviteltan és kereskedelmi számtan tanára és a kereskedelmi szaktárgyakra a tanárvizsgáló bizottság tagja lett. 1885-ben a budapesti kereskedelmi akadémia vezetésével bízták meg és ez állásában országos hírnévre tett szert. 1891-ben az újjászervezett országos közoktatási tanács egyik alelnöke lett. 1896 augusztus 15-én halt meg Darócson, Sáros vármegyében. Ghyczy Géza.

Munkái: Táblázatok a kamatos kamat és járadék számításához. Budapest, 1888. — A kamatláb meghatározása a járadékszámításban. Budapest, 1890. — Politikai számtan, saját tanulói részére, kézirat gyanánt.

Ghyczy Ignác, uradalmi jószágigazgató, országgy. képviselő, Ghyczy Kálmán testvérbátyja, szül. Tatán 1799-ben. Az ügyvédi pályára készült és 1822-ben tett cenzurát. Később az Esterházy-féle tatai, gesztesi és mezőlaki uradalmak igazgatója lett s e tisztét 1848-ig viselte, mikor a tatai nemzetőrök kapitánya lett és mint ilyen résztvett a schwechati csatában. 1849-ben István és József királyi hercegek uradalmainak igazgatását vette át, melyet 1864-ig látott el. Ez évben nyugalomba vonult. 1865 és 1869-ben a tatai kerület országos képviselőjévé választotta. Nagy része volt a Magyar Gazdasági Egylet felvirágoztatása körül. Meghalt 1870 május 4-én Tatán. 14.000 kötetet számláló könyvtárát a magyar képviselőház könyvtárának hagyta, melynek ez a magva. Ghyczy Ignác.

Ghyczy Kálmán, val. belső titkos tanácsos, volt pénzügyminiszter s a képviselőház elnöke, született Komáromban 1808 február 12-én. Szülei: Ghyczy Ferencz és Szent-Iványi Thekla voltak. Atyja Komárom vármegye első alispánja volt és gondos nevelésben részesítette fiát. Középiskolai tanulmányait Komáromban és Győrött bevégezvén, Pesten jogot hallgatott és 1828-ban, húsz éves korában, megszerezte az ügyvédi oklevelet. 1831-ig Pesten szerzett ügyvédi gyakorlatot; ekkor Komáromba vonult vissza, hol különösen közjogi tanulmányokkal foglalkozott. Komárom vármegye 1833-ban aljegyzőjévé választotta a kiválóan képzett ifjút, a ki a vármegyénél gyors és szép pályát futott meg. 1839-ben a vármegye közönsége a főjegyzői tollat adta a kezébe, 1843-ban pedig abban a kitüntető megbízásban részesíté fiatal és máris nagytudású főjegyzőjét, hogy egyik követéül küldte az 1843—44-iki pozsonyi országgyűlésre. Ghyczy Kálmán.

Az országgyűlésen kerületi jegyző lett; nagy és élénk tevékenységével magára vonta a közfigyelmet s a szőnyegen levő nagy feladatok körül kifejtett eredményes működése méltán alapította meg hírnevét. A következő 1844. évben, a vármegye közönségének bizalmából, Komárom vármegye alispáni székét foglalta el, de e tiszttét csak három évig viselte, mert 1847 novemberében a hétszemélyes tábla ítélőmesteréül hivatott meg és még ez évben nádori ítélőmester lett. Az első magyar felelős miniszteriumban, Deák Ferencz oldalán, az igazságügyi tárcza államtitkáráként vett részt. Az 1848-iki országgyűlésre ismét szülővármegyéje küldte fel követéül, de ez év végével, családi körülményei miatt, a közéletben elfoglalt minden állásától visszavonult és minden idejét rajongásig szeretett neje: Baranyay Bora ápolásának szentelte, kit 1858-ban veszített el. Az 1861-iki országgyűlésen Komárom vármegye udvardi járását képviselte és a képviselőház egyhangúlag elnökéül választotta meg. A határozati pártnak volt híve. Az 1865-iki országgyűlésen a már kialakult ellenzék: a balközép egyik vezére lett és Tisza Kálmánnal együtt küzdött Deák Ferencz és Andrássy Gyula politikája és többségre jutott pártja ellen. Résztvett az 1867-ben megalakult delegációban, hol formás beszédeivel tűnt fel. Beszédeit általában a nagy műgond, a szőnyegen levő tárgyak és kérdések teljes ismerete jellemezte s így a legkiválóbbak sorába tartozott. A képviselőházban az 1869. évben Komárom városát képviselte és ritka szónoki talentuma, fényes dialektikája, széleskörű közjogi tudása a képviselőház nagy alakjai sorába sorozták. 1873 végéig volt a balközép vezére, mikor a közjogi viták meddő voltáról meggyőződven, a középpártot alakította meg; 1874-ben, Kerkápolyi minisztersége után, a kinek rövid és szerencsétlen kísérletci által az ország pénzügyi helyzete válságosra fordult, a pénzügyminiszteri tárczát vállalta el a Bittó kabinetben. Különféle új adónevek és fogyasztási adók behozása révén vélt segíteni a súlyos pénzügyi helyzeten, de ez megingatta népszerűségét. 1875 februárjában vált meg a pénzügyi tárczától, a fuzió alkalmával, és a képviselőház elnöke lett. E tiszteről 1879-ben lemondott s ekkor végleg visszavonult a magányba. 1885-ben a főrendiház tagjai sorába nevezte ki a király. 1886 február 28-án halt meg Budapesten. Ghyczy Kálmán a magyar parlamenti élet kitűnőségeinek egyike, nemes jellemű, jeles képzettségű, becsületes politikus volt és nagystilű szónok. Fényes tehetségének sokak előtt egyetlen hiányossága volt, hogy a fontos és életbevágó ügyekben inkább hazafiúi aggodalmaira hallgatott és sohasem volt a hirtelen cselekvés embere. Beszédei, a képviselőház 1866 február 16. üléséből Pest, 1866-ban, — beszéde választóihoz, Komárom 1869-ben, és javaslata a csukor-, kávé-, és sörfogyasztási adó kezeléséről Pesten, 1867-ben jelentek meg.

Ghyczy Ráfael.

Ghyczy Ráfael, Komárom vármegye alispánja és országgyűlési követe, Ghyczy József szeptemvir fia, 1823-ban lett Komárom vármegye főjegyzője, 1832-ben pedig alispánja. A vármegye 1830-ban, majd 1832-ben és 1840-ben követéül küldé. Ez utóbbi évben Pázmándy Dénes volt követtársa. Megírta a komáromvármegyei 1839—1840. évi követi jelentéseket.

Giesswein Sándor.

Giesswein Sándor dr., győri kanonok, a Szent István társulat alelnöke, szül. Tatán, 1856 febr. 4-én, hol elvégezvén a középiskola alsó osztályait, a győri egyházmegye növendékpapjai közé vették fel. A teológiát Bécsben és Budapesten hallgatta. 1878-ban szentelték áldozópappá és 1880-ban a teológiai tudományok doktora lett. Segédlelkésként Kismartonban működött, majd a győri tanítóképzőben tanárkodott az 1881—1883. években. Pályáján gyorsan emelkedett, rövid idő alatt püspöki szertartó, szentszéki jegyző, 1892-ben pedig püspöki titkár lett. Jelenleg a győri székeskáptalan kanonokja. Beutazta egész Európát és nagy nyelvismeretei révén széleskörű műveltségre tett szert. Írói munkásságát korán kezdte teológiai és bölcséleti cikkekkel. Komolyan foglalkozott egyptológiával és az összehasonlító nyelvészettel. Mint szociológus egyike ma az ország első szaktekintélyeinek, és nincsen olyan társadalomtudományi mozgalom, melynek lelkes harczosa ne volna. 1905 január havában a mosoni kerület hava óta pedig felelős szerkesztője és társtulajdonosa. Titkárja az Orsz. Magyar néppárti programmal a képviselőházba küldte, hol több figyelemreméltó beszédet mondott, különösen munkásjóléti ügyekben.

Munkái: Causae et evolutio Schismatis Graecorum. Sopronii, 1880. — Mizraim és Assur tanúsága. Győr, 1887—88. — Buddhizmus és kereszténység. Esztergom, 1889. — Az ó-egyptomi halottak könyve. Budapest, 1890. — Az összehasonlító nyelvészet fő problémái. Győr, 1890. — Az urali nyelvek helyhatározói demonstratív elemei. Bpest, 1894.

Gidró Bonifác, benczéstanáár, szül. 1869 aug. 20. Csíkkarczfalván. 1888-ban belépett a sz. benedekrendbe. 1893 óta tanárkodott Győrött és Esztergomban, 1900 óta Komáromban működik.

Gidró
Bonifác.

Munkája: Számtan a középiskolák alsó osztályai számára. Budapest, 1905.

Goda Géza, hírlapíró, szül. Komáromban 1877-ben. Budapesten jogot hallgatott és a Budapesti Napló szerkesztőségének tagja lett. E lap belső dolgozó-társaként politikai cikkeket és tárczákat írt; szépirodalmi lapokban is sűrűen jelentek meg novellái, melyeket eredetiség jellemez a felfogásban és a tárgyak megválasztásában.

Goda Géza.

Gózon Antal, a Nemzeti Színház tagja, 1811-ben született Ógyallán. Ügyvédi oklevelet is szerzett, de már 1834-ben Kilenyi színtársulatának tagja lett. A Nemzeti Színháznak 1840—1861-ig tagja volt.

Gózon Antal.

Gózon Imre, tanító, született 1826-ban Ógyallán. A szabadságharcban honvédnek állt és az usdini ütközetben sebet kapott. 1850—1853 között színész volt Latabár társulatánál. 1854-ben megszerezte a tanítói képesítést és Szentgyörgyvölgyön (Zalamegye) tanító lett. Itt főleg a régészettel foglalkozott és Rómer Flóris ajánlatára a Műemlékek Országos Bizottsága tagja lett. Hasznos tevékenységet fejtett ki az irodalom terén.

Gózon Imre.

Gregorics Gábor, Komárom város levéltárnoka, szül. Komáromban 1830-ban. Mint piaristanövendék a szabadságharcban honvédnek csapott fel és résztvett Komárom védelmében. 1853-ban elemi-iskolai tanító, 1875-ben városi levéltárnok lett s e tiszttét 1893-ig viselte, a mikor meghalt. Cikkeket írt a helyi lapokba, melyekben a városi levéltár több ismeretlen adatát dolgozta fel és ez alapon Komárom történetét világította meg.

Gregorics
Gábor.

Győry Sándor, mérnök, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, országos kir. építészeti igazgató, szül. 1795-ben Tarjánban. 1825-ben nyert mérnöki oklevelet. 1832-ben az Akadémia levelező-, később rendes tagjává választotta. A matematikai tudományoknak szentelte életét és egyike volt hazánkban e tudományok legbuzgóbb művelőinek. Nagy irodalmi tevékenységet fejtett ki. Dolgozott a Tudományos Gyűjteménybe és az Akadémiai Értesítőbe. Szerkesztette a Magyar Akadémiai Értesítőt 1860—1865-ben. Meghalt 1870 márcz. 9-én.

Győry Sándor.

Művei: A Buda és Pest közt építendő állandó hídról. Pest, 1832. — A felsőbb Analýsis elemei. Buda, 1836—1840. — Budapestnek árvíz ellen megóvásáról. Pest, 1845. — A hangszer kiszámításáról. Pest, 1858. — A hangrendszeréről. Pest, 1864.

Gyulai Rezső, benczés tanár, a zalavári apátság konventjének alperjele 1877—1896-ig Komáromban a kath. algimnázium tanára volt és tevékeny részt vett a város kulturügyei körül. Megalapította a Komáromvármegyei Történeti és Régészeti Egyletet, melynek 1887—1897-ig titkára és öre volt. A helyi levéltáraknak szorgalmas bűvára volt és rengeteg adatot gyűjtött össze a vármegye és város történetéhez. Értekezéseket írt az Arch. Értesítőbe, gyűjtött adatait a Komáromvármegyei Történeti és Régészeti Egylet értesítőiben adta ki. Mint plébános Füssön és Győrszentmártonban működött utóbb a pannonhalmi könyvtár öre volt. Meghalt Budapesten, 1906 október 12-én.

Gyulai Rezső.

Munkái: Adalékok Komárom vármegye és város történetéhez. Komárom, 1890. 1892. 2 k. — Törökvilág Komárommegyében. Komárom, 1894. — A cs. kir. szabadítékos révkomáromi Biztosító Társaság története. Komárom, 1869. — Az alsócsallóközi ármentesítő társulat története. Budapest 1896. — A Komáromvármegyei Történeti és Régészeti Egylet jelentése. Komárom, 1887—1892.

Haber Samu, hírlapíró és szerkesztő, szül. 1865-ben Komáromban. Munkatársa volt számos vidéki lapnak, az Egyenlőségnek pedig ez időszert segéd-szerkesztője. Komáromi Sándor név alatt egyideig a Mészárosok és Hentesek Lapjának lapvezetője volt, a volt szerkesztő halála, vagyis 1903. évi május hava óta pedig felelős szerkesztője és társtulajdonosa. Titkárja az Orsz. Magyar Állatkereskedelmi Egyesületnek és szerkeszti az *Állatkereskedelmi Ujságot*.

Haber Samu.

Munkái: A mi ünnepeink. Budapest, 1893. — Zsidó történetek. Budapest, 1894. — A zsidók egyetemes története. 6 kötetes, most megjelenő nagy műnek munkatársa.

Hajóssy György Krizánt, tizenégy éven át ferenczrendi hitszónok, később nagyabonyi, majd alistáli plébános, szül. 1851-ben Ószőnyben. 1868-ban lépett a rendbe és hitszónoknak készült. E minőségben működött Simontornyán, Komáromban, Budapesten és mint nevelő Nagy-Czenken. Szerkesztette A Jó Pásztor című folyóiratot 1880—1891-ig. 1886-ban megindította a Remény című szépirodalmi lapot, de ez kevés ideig állott fenn. 1885—86-ban szerkesz-

Hajóssy
György.

tette az Összetartás című szépirodalmi lapot. Különféle lapokban számos tárczája és elbeszélése jelent meg.

Művei: Szerény vélemény a magyarországi Szent Ferenc-rend bölcészeti osztályainak átalakítása ügyében. 1877. — Szent beszéde Szent István király napjára — mondotta Bécsben. 1884. aug. 20. Komárom. 1884.

Hamary Béla.

Hamary Béla dr., államvasúti tisztviselő, szül. Tatán 1860-ban. Budapestben jogot hallgatott. Számos szépirodalmi dolgozata jelent meg. Megírta A magyar labdajáték kézikönyvét, mely Székesfehérvárott 1878-ban jelent meg.

Hamary
Dániel.

Hamary Dániel dr., honvéd törzsorvos, szül. Tatán 1826-ban. Pápan jogot hallgatott, 1874-ben pedig orvosnövendék lett. Az 1848-as márcziusi mozgalmakban tevékeny részt vett és az első között volt, a kik a haza védelmére fegyvert fogtak. Tatán állt be a nemzetőrségbe, később Komáromban vártüzér lett és a hadnagyságig vitte. Az abszolutizmus alatt sok zaklatást szenvedett. Élénk szerepet vitt Tata társaséletében, hol 1870-ben a kaszinót alapította. 1867-ben Komárom vármegye t. főorvosa lett. 1869-ben a honvédséghez lépett át ezredorvosi rangban. 1892 február 21-én halt meg Budapestben. Szakezikkei, esztétikai és szépirodalmi dolgozatai különféle lapokban láttak napvilágot.

Művei: Nem kell szerzetesrend. Pest, 1848. — Orvosi vénytan. Pest, 1852. — Tüskés dalok (Borongó névvel.) Győr, 1863. — A szívbetegek. Komárom, 1865. — Komáromi napok 1849-ben. Pest, 1869. — Soprontól Mehádiáig és vissza. Sopron, 1873. — Apró életképek. Székesfehérvár, 1879.

Havas Károly.

Havas Károly, izr. vallásitanító Komáromban. Számos tanügyi és pedagógiai cikke jelent meg a szaklapokban. *Munkája:* Hit- és erkölestan kézikönyve.

Hetényi János.

Hetényi János, református lelkész, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, szül. Ekelben, 1786 július 26-án. Atyja református lelkész volt. Iskoláit Komáromban és Pozsonyban végezvén, 1802-ben a debreczeni kollégium hallgatója lett. Külföldi egyetemeket is akart látogatni, de e tervében az akkor folyó napoleoni háborúk megakadályozták és csak 1814-ben juthatott el a göttingai egyetemre. Hazajövet elfoglalta atyja örökét és ekeli lelkész lett. 1823-ban a bécsi protestáns intézet tanárává nevezték ki, de ez állását nem foglalhatta el. A keresztény hittudományt a saját filozófiai rendszere, a harmonistika alapján kidolgozta. Históriai kutatásokkal és műveltségtörténeti tanulmányokkal is foglalkozott. E munkái azonban kéziratban maradtak. Számos pályaművet nyert munkáival, melyek javarésze a Tudományos Akadémiai Évkönyvek, és Bajza Athenaeumában jelentek meg. Az Akadémia 1836-ban rendes tagjai sorába választotta. Komárom vármegye érdemei elismerésül táblabírái sorába iktatta. Meghalt Ekelben 1856 július 26-án.

Munkái: Honi városaink befolyásáról nemzetünk kifejlődésére és csinosbulására. Buda, 1841. — A Pesten felállítandó protestáns főiskolai tanítás rendtervezete. Kecskemét, 1843. — Sarolta és Adalbert. Budapest, 1844. — A lélektudománynak nevelési fontosságáról. Pest, 1844. — Robot és dízma. Pest, 1845. — Erdélynek remélhető anyagi kifejlése. Kolozsvár, 1847. — A magyar Parthenon elő-csarnoka. Pest, 1853.

Hidassy
Kornél.

Hidassy Kornél, szombathelyi püspök, szül. 1828 június 23-án, Komáromban, hol atyja városi kamarás volt. 1843-ban lépett az esztergomi főegyház-megye kötelékébe. 1873-ban a nagyszombati érseki főgimnázium igazgatója, két évvel utóbb miniszteri osztálytanácsos lett, 1882-ben pedig szombathelyi püspökké nevezte ki a király. Meghalt 1904.

Hittrich
József.

Hittrich József, Komárom város pénztárosa, szül. Komáromban 1861-ben. Több évig a komáromi községi iskola tanítója volt és ez idő alatt a Komáromi Lapokba írt cikkeket. E lapot 1896-ban szerkesztette is.

Hittrich Ödön.

Hittrich Ödön dr., főgimnáziumi tanár, szül. 1865-ben Komáromban. 1888 óta tanárkodik és jelenleg a budapesti ág. hitv. evangélikus főgimnázium tanára. Klasszika-filológiai tanulmányokkal foglalkozik és számos értekezése jelent meg az Egyetemes Filológiai Közlönyben. Önálló *munkája:* C. Sallustii Crispi Bellum Jugurthinum. Budapest, 1896. Szemelvények C. Julius Caesar: De Bello Gallico című művéből. 1898. Latin nyelvtan 1900.

Honfi I. Lajos.

Honfi I. Lajos, naszvadi községi jegyző, 1869-től kezdve Komárom vármegyében működött mint tanító, de később a jegyzői pályára lépett át. Tanügyi cikkeket írt, de szépirodalommal is foglalkozott. Önálló *műve:* Részletes statisztikai kimutatások Komárom vármegye elemi iskoláiról. Esztergom, 1872.

Horváth
Ádám.

Horváth Ádám (Pálóczi), a XVIII. század egyik híres költője, szül. 1760 május 12-én Kömlődön. A gyenge szervezetű, beteges gyermek falusi iskolák-

ban tanult és 1773-ban került csak a debreczeni kollégiumba. Heves természetének azonban a szigorú, aszkétikus iskolai nevelés nem tetszett és távozott a debreczeni főiskolából, hol tanáraival sok összetűzése volt; a hírneves Hatvani professzor ajánlatára mérnök lett; majd patvariára ment és az ügyvédi oklevelet is megszerezte, egyidőben a mérnökivel. 1781-ben Pápára ment, hol mérnöki gyakorlatot folytatott, később pedig Tihany mellett földeket bérlet. 1782-ben nősült meg, de sem első, sem második házassága nem volt szerencsés, mert mind a kettő felbomlott. Balatonfüreden Péczely és Kazinczy is meglátogatták, a kikkel benső baráti viszonyt kötött. 1790-ben országgyűlési követ lett és ezóta, egyet kivéve, minden országgyűlésnek tagja volt; nagy népszerűsége tett szert, több vármegye táblabírájává választotta az ekkor már szélteben ismert költőt, a ki a közéletnek tevékeny munkása volt. Szorgalmasan gazdálkodott és egyháza ügyeinek intézésében is élénk részt vett. 1798-ban Nagybajomba (Somogy) költözött át és itt Csokonaival is megismerkedett. 1818-ban harmadszor is megnősült és 1820 január 28-án bekövetkezett haláláig boldog családi életet élt. Hányatott családi élete közepett, melyet tetézett kritikát nem szenvedő érzékeny lelke, a költészetben talált nyugalom. Lelkes apostola volt a nemzeti nyelvnek. Első költeményei 1782-ben jelentek meg a Magyar Múzsában. Nagy írói sikert Hunniás című hőskölteményével aratott, melyet 1787-ben adott ki. Lirai verseit erős zenei és ritmikai érzék jellemzik és költői tehetségének a líra mezején kétségtelenebb jeleit adta, mint az akkor divatos époszirás terén. Igen nagy érdeme a régi kurucz költészet gyöngyeinek összegyűjtése. Gyűjtött közmondásokat és tudományos műveket is írt, ezeknek azonban irodalmi jelentősége csekély és csupán hazafiúi buzgalma méltányolható, melytől áthatva írta minden egyes művét.

Főbb munkái: Hunniás, vagy magyar Hunyadi. Győr, 1787. — A lélek halhatatlansága felől való gondolatok. Pápa, 1788. — Hol-mi külömb-külobbféle versek. Pest, 1788. — Holmi... versek. Győr, 1793. — Hol-mi... versek. III. darab. Pest, 1792. — Békesség angyla. Siófok, 1796. — A férjfiak felelete az asszonyokhoz. 1790. — A magyar asszonyok prókátora. 1790. — Két nagy hazafinak emlékezete. Buda, Pest és Kassa, 1790. — Mindenszentek napján. Pozsony, 1790. — A szalavármegyei nemes korona őrző seregnek Füredről 29. májusban hajnalban lett elindulásakor. 1790. — Legrövidebb nyári éjszaka. 1791. — Boronkay József diatai oratója a vallás dolgában. 1791. — A vallás dolga Zala vármegyében 1791. Psychologia. Pest, 1792. — Felfedezett titok. 1792. — A koronázandó felség bejövetelekor. Komárom, 1792. — Buzdítás az insurrectióra Pozsonyban. 1796. — Egy nemes biztatás az hív vitéz magyarokhoz. Pozsony, 1796. — Quadratura circuli. Budae, 1807. — A tétényi leány Mátyás királynál. Pest, 1816. — Rudolphias. Bécs, 1817. — A magyar Magoz patriarkátul fogva I. István királyig. Pest, 1817. — Magyarországnak belső ismerete. Veszprém, 1817. — Hattyúi ének a keszthelyi Helikon ünnepére. 1819.

Horváth Ignác, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának őre, szül. 1851-ben Tatán. Eleinte egyházi pályára készült és a benczésrendbe lépett. Később világi papnövendék lett, de 1875-ben abban hagyta a pályát. 1876-ban a Nemzeti Múzeumba került, hol azóta működik. Számos bibliografiai cikket írt a Magyar Könyvszemlébe.

Művei: Magyarországi könyvészet 1881—1891. Budapest. — Utmutató Budapest főváros tört. kiállításában. Budapest, 1886. (Három kiadás.) — A magyar Nemzeti Múzeum ösnyomtatványai 1465—1500. Budapest, 1895. — A budapesti kir. m. tud.-egyetem bölcsészeti karának irodalmi munkássága 1780—1895. Bpest, 1896. — A régi magyar nyelvű irodalomnak a M. N. Múzeum könyvtárában levő termékei 1531—1711. Könyvészeti leírás.

Horváth Mihály, jezsuita tanár, szül. Komáromban, 1728-ban. A rendbe 1744-ben öltözött be és annak tanára sokoldalú tudományos tagjává lett. Tanárkodott Nagyszombat, Győr és Buda városokban. Pozsonyban halt meg 1810-ben.

Munkái: Introductio ad historiam Hungariae. Viennae, 1770. — Marmontellii Belisarius. U. o. 1771. — Historia arcana belli Turcici Budae. 1776. — Theologia pastoralis. Viennae, 1780. — Crestomathia pastoralis. Budae, 1782—83. — Historia prudentiae pastoralis. Viennae, 1783. — Historia literaria theologiae pastoralis. U. o. 1783. — Poecile. Posonii, 1785. — Historia Ungariae publica. U. o. 1792. — Statistica Regni Hungariae. Pestini, 1794—95. — Otia poetica. Budae, 1794. — Memoria in comitis Nic. Pálffy ab Erdőd. U. o. 1800. — Notitiae commercialis rei praeliminares. U. o. 1806. — Hungariae et regnorum sacrae Coronae haereditariorum accomodatum. U. o. 1806.

Horváth Sándor, fővárosi tanító, festő, 1904-től szakrajztanító, született 1870-ben Dunaalmáson. 1892 óta a fővárosnál működik.

Munkái: Innen-onnan. Tárcaák. Budapest, 1895. — Mezei virágok. Ada, 1896. — Boru és derü. Budapest, 1897. — Akasztófavirág. Budapest 1897. — Több költeményét megzenésítette s azok a Zenélő Magyarországnak, Magyar Daltárban (Deés), a Legújabb budapesti népdalokban (Nádor kiadás), Tanügyben stb. jelentek meg. A Nemzeti Szalon művészeti egyesület fővárosi és vidéki tárlatain festményeivel sűrűn résztvesz.

Horváth
Ignác.

Horváth
Mihály.

Horváth
Sándor.

Huszár Imre.

Huszár Imre, hírlapíró és műfordító, Huszár Ferencz alországbíró és Ghyecz Zsófia fia, szül. 1838 november 2-án Tatán. A jogot Pesten elvégezvén, 1861-ben Komárom vármegye aljegyzője lett, de az alkotmányos érzelmű vármegyei tiszttal lemondott. 1863-ban vette nőül Karácson Vilmát, a ki szintén több műfordítást végzett. 1866-ban Torontálmegye törvényszéki ülnöke, később főjegyzője lett. 1869—1879 közt országos képviselő és a képviselőház egyik jegyzője. 1880-tól kezdve, öt éven át Párizsban tartózkodott, míg 1886-ban a külügyminiszterium sajtóosztályába meghívták. 1878-ban a Pesti Hírlap alapításában vett részt és e lapnak főmunkatársa volt. Dolgozott a Hon, Pesti Napló, Reform, Presse és Wiener Allg. Zeitung című lapokba és az összes szépirodalmi lapokba. A Nemzeti Színháznak évek hosszú során át műfordítója volt. 1876-ban a Középpárt című lapot szerkesztette. 1877-ben alapította a Budapest képes napilapot. Szerkesztette a Fürdői Albumot (1863), Hölgyek Naptárát (1878—1879), a Politikai Évkönyvet (1878), a Házi Naptárt (1879—1880). Műfordításaival igen jó hangzású nevet szerzett és e téren nagy buzgalmat fejtett ki. 1886 és 1894. évek között több mint 40 ismert regényt fordított németből, francziából, olaszból, oroszból és angolból magyarra. Verne Gyulának majdnem minden regényét lefordította.

Igmándi Mihály.

Igmándi Mihály, biztosítási főhivatalnok, szül. 1865-ben Tatán. A Foncière biztosító-társaság főtisztviselője.

Munkái: Költeményei. Budapest, 1884. — Magyar szellemélet. Budapest, 1892.

Illei János.

Illei János, bölcséleti doktor, Jézus-társasági tanár, szül. 1725-ben Komáromban. 1743-ban lépett a rendbe, mely a hitszónoki pályára képezte ki. Mikor a szerzetesrendeket eltörölték, Budára ment, hol a hitszónoklatot tanította; később Komáromba vonult vissza, hol 1794-ben halt meg. Dolgozott a Komáromi Minden Gyűjteménybe.

Művei: Vindiciae Mariani conceptus. Tyrnaviae 1755. — A Manlius Torquatus könyvei a philosophiának vizsgálatásáról. Kassa, 1766. — Salamon, Ptolomaeus és Titusz. Három szomorújáték. Kassa, 1767. — Tornios Péter. Farsangi játék. Komárom és Pozsony, 1789. — Külömbféle válogatott elme-futtatások. Pozsony, 1790. — Ludi tragici. Comaromii, 1791.

Jallosics Endre.

Jallosics Endre, kegyesrendi gimnáziumi igazgató, szül. 1791-ben Tatán. 1808-ban lépett a rendbe, hol tanár, kormánytanácsos, később kormánysegéd lett. Számos latin alkalmi költeményt és két latin munkát írt.

Jankó Pál.

Jankó Pál, zeneszerző, banktisztviselő, szül. Tatán 1856-ban. Bécsben és Berlinben tanult és alapos zenei készségre tett szert. Új zongora-klavíratúrát talált fel, melynek az az előnye, hogy azon minden skála az újjak megfeszítése nélkül játszható. Találmányával Amerikában is megfordult és feltűnést keltett. Jelenleg Konstantinápolyban él, hol az Ottomán bank főtisztviselője.

Munkái: Mittheilungen über die Jankó-Claviatur. Wien, 1890. — Az ismételéssel képzett combinációkról. Budapest, 1894.

Jászai Mari.

Jászai Mari, a Magyar Nemzeti Színház örökös tagja, a legnagyobb magyar művésznek egyike, Ászáron született 1849-ben, szegénysorsú szülőktől. Édesanyját korán elveszítette és a kis leány Bécsbe került, hol 15 éves koráig tartózkodott, gyermekek mellett társalkodónőként. A színi pálya iránt már korán hajlamok ébredtek benne, bár atyja nem helyeselte a kis leány ábrándos terveit. Székesfehérvárott lépett fel először Hubai színtársulatánál, mint statiszta, a Peleskei nótáriusban. Innen Budára ment, hol kisebb szerepeket kapott, majd férjével, Kassai Vidorral Kolozsvárra került, hol nagy sikereket aratott. 1872-ben jutott be a Nemzeti Színházhoz, melynek ma is egyik büszkesége. Tragikái szerepekben utólérhetetlen az ő művészete. Legnagyobb sikereit a görög tragédiákban (Antigone, Elektra) aratta, mert e színművek zord és mély tragikumát megrázó erővel tudta kiaknázni. Az ember tragédiája Éváját is ő kreálta és ez alakítása is világhírűvé lett. A középfaajú színművekben is nagy és tartós sikerei voltak. Művészetét a belső, csodálatos mélységű lélektani felfogás jellemzi; nála senki sem szállt mélyebbre a bonyolult shakespearei s az egy drámai vonást festő klasszikus jellemek ismeretében. Impozáns alakja és hatalmas organuma pedig erőt adott neki a legteljesebb művészi kifejezésre. A színművészet terén szerzett érdemeit méltányolta a kormány, midőn a Nemzeti Színház tiszteletbeli tagjául nevezte ki.

Jedlik Ányos.

Jedlik Ányos, egyetemi tanár, szentbenedekrendi áldozópap, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja és nesztorja, született Szimőn 1800

Jászai Mari.

Jedlik Ányos.

Jókai Mór.
(Az Országos Képtárból.)

jan. 11-én. 1817-ben öltözött be a rendbe, melynek később egyik büszkesége lett. Tanári pályáját Győrött kezdte, majd Pozsonyban a jogakadémia bölcséleti karán folytatta, 1840-ben pedig a pesti egyetemen kapott katedrát, hol a természettan tudományát közel négy évtizeden át adta elő. 1858-ban az Akadémia tagjai sorába választotta, 1863-ban az egyetemi rektori méltóságot viselte. Résztvett a Természettudományi Társulat alapításában és annak kezdetől fogva lelkes tagja volt. 1879-ben vonult nyugalomba, de a nyugalom óráit is folytonos munkálkodásban töltötte. Szenzációs felfedezése: a dinamógép elvének feltalálása. Igen nagy írói munkásságot fejtett ki a hazai és külföldi tudományos folyóiratokban, melylyel tiszteltté tette nevét. Meghalt Győrött 1895 decz. 15-én, hol a város egyik utcáját nevezték el a kitünő tudós nevére.

Munkái: Tentamen publicum e physica. Pestini, 1845. — A súlyos testek természettana. Pest, 1850. — Hőtan. Pest, 1851. — Fénytan. Pest, 1851. — Székfoglaló beszéd. Pest, 1863. — A természettudomány fontosságáról. Pest, 1864. — A rektorság megszűnésekor mondott beszéde, — Pest, 1865. stb.

Jeney Ernő, a Ferencz József-rend lovagja, szentbenedekrendi jószágkormányzó, 1869—1905-ig tartózkodott Komárom vármegye területén, hol nemcsak a gazdasági téren tűnt fel, hanem a megyei közéletnek is egyik vezető embere volt. A füssi uradalom igazgatójaként messze földön híres gyümölcsfatermesztést alapított. Komáromban halt meg 1905-ben. Jeney Ernő.

Munkái: Utmutató a gyümölcsfák tenyésztésére. Győr, 1896. — Tanköltemények. Győr, 1902. — Ünnepi, vasárnapi és alkalmi egyházi beszédek. Győr, 1902.

Jókay Eszter, Váli Ferenczné, szül. 1816-ban Komáromban. 1839-ben ment férjhez Váli Ferencz pápai tanárhoz. 1882-ben halt meg Pápán. Sok cikket írt az Üstökös, Hazánk és a Külföld, Igazmondó és Magyar Népvilág cz. lapokba. Jókay Eszter.

Jókay Etelka, Ihász Lajos főrendiházi tag és veszprémmegyei nagybirtokos Jókay Etelka neje, Jókai Mór unokahuga. *Műve:* Emlékek b. Vay Miklósné báróné leveleiből.

Jókay József (Ásvai) ügyvéd, Jókai Mór édes atyja, szül. 1781-ben Ógyalán. Résztvett az inszurrekcióval a szerencsétlen kimentelű győri ütközetben. 1812-ben nőül vette Pulay Máriát és nagy kedvelője volt az irodalomnak. Maga is irogatott a Tudományos Gyűjteménybe. Kézirati munkái közül többet őriz a Nemzeti Múzeum. Jókay József.

Jókay Károly, Komárom város gyámpénztárosa, később pedig megyei szolgabíró, Jókai Mór testvérbátyja, szül. 1814-ben Komáromban. Meghalt 1899-ben és Komáromban temették el. Írt a Pesti Hirlapba és a Komáromi Lapokba 1849-ben. Jókay Károly.

Jókai Mór, Komárom város legnagyobb fia, a magyar regényírók koszorús fejedelme, született Komáromban, 1825 február 18-án, Ásvai Jókay József és Pulay Mária szülöktől, kiknek ötödik gyermeke volt a kis Mór. Gyermekezeit a gondos szülők felügyelete alatt a megyeutcza szülői háznál töltötte, a melyből később a Szombathy utcza (a mai Jókai utca) házukba költöztek. Ebben az utcában volt a kollégium is, itt szerezte meg első ismereteit a kis Jókai, a ki a Tóth Lőrincz figyelmét is magára vonta. Szülei nagyon hasznosnak látták, hogy fiuk németül jól megtanuljon, ezért cserébe adták Pozsonyba német szóra Zsigmondy professzor családjához. Itt egy évet töltött, mely után a komáromi református gimnázium tanulója lett. A gyermek Jókai lelkére és képzelőtehetségére nagy hatással voltak édes atyjának költői és művészi hajlamai, melyek első ösztönzésül szolgáltak Jókai Mórnak későbbi írói fejlődésénél. Szülővárosában megtanult rajzolni és festeni, azonkívül idegen nyelvekben is jártaságra tett szert. 1841—1842-ben Pápára került, hol az országos híró Tarczy Lajos tanítványa lett Petőfi Sándor, Kerkapoly Károly, Kozma Sándor és Orlai Petrich Somával egyetemben. Pápán a képző-társulatban több versét és elbeszélését megdicsérték Petőfié mellett. Innen Kecskemétre került a jogra és itt ismerkedett meg a magyar népelettel. Ebben az időben színészkedett Kecskeméten Petőfi, a ki letisztázta Jókai Mórnak első irodalmi művét, a Zsidó fiú című drámát, melyet 1843 márczius 8-án nyújtott be az Akadémiához; ettől az időtől szokták Jókai irodalmi működését is számítani. A dráma dicsőretet aratott, sőt két bírálója, Vörösmarty és Bajza, a díj kiadása mellett voltak. Kecskeméten kezdett bele első regényébe, a Hétköznapiak-ba, melyet azonban már Komáromban fejezett be, hova jogi tanulmányai befejezése után költözött. Közel egy évig volt Eszttos István ügyvéd oldalán patvarista Jókai, 1845 Jókai Mór.

elején pedig Pestre ment, hogy megszerezze az ügyvédi oklevelet. Pesten Petőfi volt a mentora, a ki bevezette az írói körökbe. A Hétköznepok-at magával vitte Komáromból s abból az Életképek-ben, Frankenburg lapjában közölt részleteket. Első elbeszéléseivel, melyek új csapást jelöltek az irodalomban, nagy feltűnést keltett. 1846-ban szerezte meg ügyvédi oklevelét és ugyanebben az évben jelent meg első regénye, a Hétköznepok, melylyel elindult ragyogó írói pályafutásán, ugyanekkor azonban búcsút mondott az ügyvédi pályának.

A fiatal írónak hírneve egyre nőtt és csakhamar több lap belső munkatársa lett, 1847-ben pedig az Életképek szerkesztője s mint ilyen az akkori irodalom kitűnőségeit csoportosította lapja körül. Petőfivel benső baráti viszonyban élt s az 1848-iki márcziusi mozgalom élén állottak. Ez év augusztusában kötött házasságot Laborfalvi Benke Rózával, melyet családja és legjobb barátja, Petőfi is ellenzett; ez okozta közöttük a teljes elhidegülést is. 1848 októberében Kossuth oldalán találjuk Jókait, a népfölkelés szervezésével elfoglalva. Ugyanekkor több politikai megbízást is kapott a kormánytól. Lapja, az Életképek, Petőfivel való meghasonlása után csakhamar megbukott; ekkor Jókait a Pesti Hírlap szerkesztőjéül hívták meg, de ezt az állását nem foglalhatta el, mert a szerencsétlen móri csata után Windischgrätz Pestre bevonult és Jókai nevével együtt Debreczenbe menekült. Itt a kormánynak tett sajtószolgálatokat, majd Nyáry Pál közbenjárására a Hivatalos Közlöny szerkesztője lett; e működése azonban csak rövid ideig tartott. Lap nélkül nem lehetett és 1849 február havában megindította az Esti Lapok-at, mely a mérsékelt irányt követte; április 14-ike, a detronizálási határozat után azonban a lap határozott köztársasági párti lett. Ez év május havában tért vissza Pestre és átvette a Pesti Hírlap szerkesztését. Júliusban a kormánnyal együtt Szegedre menekült az oroszok elől, majd Aradra ment és itt érte a világosi katasztrófa híre is. A kétségbeesés perceiben elcsüggedett költő már-már az öngyilkosságra határozta el magát, mikor figyelmeztették, hogy neje Gyulán tartózkodik. Áruhában az orosz táboron keresztül sietett hozzá és felesége tanácsára Borsodmegye Tardona helységében vonta meg magát a Bükk rengetegeiben; itt rejtőzött négy hónapig, mikor neje egy komáromi menedéklevelet szerzett számára, a melyet Klapka honvédei kaptak Komárom vára átadása után. A menedéklevél oltalma alatt nevével Pestre ment 1849 utolsó napjaiban. A következő években kisebb elbeszéléseket, rajzokat írt, mígnem 1854-ben megindul a Vasárnapi Ujság, melyet Pákh Albert szerkesztett, és Jókai volt a főmunkatársa. Ebben az időben írta leghíresebb két regényét (Egy magyar nábob, 1853, Kárpáthy Zoltán, 1854) a Pesti Naplónak, melybe 1857-ig dolgozott. 1858-ban megindította az Üstökös-t, e kitűnő élcslapot, melynek néhány alakja (Kakas Márton, Tallérossy Zebulon, stb.) országszerte híresek lettek. Ebben az évben jelent meg a Dekameron is. A Pesti Naplótól megvált, mert kritikusan, Salamon Ferencz, Gyulai Pál, Csengery Antal, a Napló dolgozótársai, regényeit, de különösen színműveit kegyetlenül bíralták. Az alkotmányos korszak ébredésével 1861-ben a siklósi kerület választotta meg képviselőjéül. Jókai az ellenzék padjaiban foglalt helyet és a határozati párthoz csatlakozott. Első parlamenti beszéde 1861 május 22-én hangzott el. A rövid életű alkotmányosság után indította meg a Hon-t 1863-ban és mindjárt megjelenése után rövid időre le is tartóztatták Zichy Nándor gróf egy cikke miatt és egyesztendei börtönre ítélték; ebből azonban csak pár hetet töltött az Újépületben. A hatvanas évek politikai küzdelmeiben az első sorokban harczolt és Tisza Kálmán egyik leglelkesebb követője és publicistája lett. Ebben az időben minden évben egy-egy regényt írt a Hon hasábjain. 1867-ben indította meg az Igazmondó-t, a balközép néplapját, melyet 1879-ig szerkesztett. Jókai hírneve ezenközben mindegyre terjedt, neve a külföldön is ismertté lett és híre az udvarhoz is elhatott. A kiegyezés után gyakran megfordult ott és különösen Erzsébet királyné kegyelte a szellemes költőt. 1869-ben a Teréz- és Erzsébetvárosok választották meg képviselővé Gorove István kereskedelemügyi miniszterrel szemben. 1869—1875. időközben írta hírneves regényeit, ekkor jelentek meg: A köszívű ember fiai, A fekete gyémántok, Eppur si muove, Az aranyember. A jövő század regénye, Enyém, tied, övé. A fúzió után 1875-ben követte Tiszát a szabadelvű pártba és a kiegyezés támogatóihoz csatlakozott, a mivel népszerűségének sokat ártott. 1875-ben még a Józsefváros adott mandátumot a költőnek, de 1878-ban megbukott, 1881—1892-ig az erzsébetvárosi,

kassai és oraviczai kerületeket képviselte a parlamentben. A Hon 1882-ben beolvadván a Nemzetbe, ennek 1899-ig, a Magyar Nemzetnek pedig 1899-től haláláig volt a főszerkesztője. 1885-ben indította meg Rudolf trónörökösrel az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben cz. vállalatot, melynek magyar részét szerkesztette. 1886 november havában súlyos csapás látogatta meg a nagy író, elveszítette hűséges élettársát, Laborfalvi Rózát. Az ősz költő ez idő óta leányánál, Feszty Árpádné, sz. Jókai Róza családjánál tartózkodott. A magyar nemzet 1894-ben fényes ünnepet ült: Jókai Mór írói működése ötven-éves jubileumát, melyet nemzeti jelentőségű ünneppé avatott az egész ország páratlan részvétele. Jókai műveinek 100 kötetes nemzeti díszkiadásából 100.000 forint nemzeti ajándékot nyújtottak át kiadói az ősz költőnek. Az ünnepen résztvett a kormány és az ország minden részéből összesereglett küldöttek hódoltak a magyar regényírók koszorús fejedelmének, kit a budapesti tudomány-egyetem tiszteleti doktorául választott meg. Ezerszámra érkeztek az üdvözlő iratok, albumok, alkalmi ajándékok és az ünnepből részt kért az első magyar ember: a király is. 1896-ban a karczagi kerületben szabadelvű programjával megbukott és ekkor végleg visszavonult a politikai élettől. A király pár hó múlva a főrendiház tagjává nevezte ki Jókait és a Pro li teris et artibus érdemrenddel tüntette ki. A napilapok ebben az időben költőik újabb regényeit: De kár megvénülni, Öreg ember nem vén ember, stb., melyeket még mindig mohón olvastak. Az agg, 74 éves költő 1899 szeptember 16-án fontos lépésre határozta el magát: másodszor is megnősült és nőül vette Nagy Bella színésznőt. Ezzel a lépésével sok keserűséget okozott magának, ismerőseinek és rokonságának, mely e miatt elfordult tőle. Nagy visszavonultságban élte le utolsó napjait az ősz költő ez idő óta. 1904 elején Nizzába ment felesége családjával, honnét hazatérve, április 25-én rosszul lett és május 5-én befejezte életét. Halála híre az egész országban a gyász érzetét keltette, temetése 1904 május 9-én a nemzet osztatlan részvételével ment végbe.

Jókai Mór mint elbeszélő és regényíró a romantikus iránynak volt a híve és maga is bevallja, hogy a francia romantikusok voltak reá nagy hatással. A romantizmus békóit azonban kevés ideig tűrte magán és ehhez a politikai és a történelmi alakulások is nagyban hozzájárultak. A nemzeti irány lett úrrá a politikában, fellépett a társaséletben és útát tört az irodalomba is. Írói működése e korszakában, férfikora delén alkotta legszebb munkáit. Egykori bírálói elfogultak voltak sikerei iránt és igazságtalanul ítélték meg, de azt kénytelenek voltak elismerni, hogy kitűnő elbeszélő, meseszövése páratlanul leleményes; hogy a jellemzésre nem helyez nagy súlyt és csodálatosan színes fantáziája szeretlen túlzásokba ragadja, ezek mind csak hatalmas írói kvalitásaiból folyó következmények. A magyar ember lelkét, szívverését, gondolatvilágát, jellemét, eszejárását magyar író nem értette meg jobban Jókainál. 1890-ben az Akadémia a Péczely-jutalomra érdemesítette Tengerszemű hölgy cz. regényét, melyben életrajzát vázolja, s a melynek cselekménye Komáromban játszik; épp így a Politikai divatok, Aranyember és Az elátkozott család cz. regényei is. Bámulatos írói tevékenysége felkeltette az egész művelt világ csodálatát. Szinte pihenés nélkül, fáradhatatlanul írt egész életén át és emellett humor, a természetes és szívből fakadt jókedv sugárzik elő írásaiból még élete alkonyán is. Jókainak mint elbeszélőnek legnagyobb írói érdeme mégis a magyar irodalmi nyelv megteremtése volt. A gazdagság, mely a magyar nyelvkinccs összehalmozásával műveiben feltalálható, egyszerűen káprázatos. Sem előtte, sem utánna nem írtak oly egyszerű és zamatos nyelven, vonzó, természetes előadásban és a stílművészet oly hatalmas eszközeivel.

Mint színműíró is több művet alkotott, melyek azonban Az aranyember és a Szigetvári vértanúk kivételével nem voltak hosszú életűek. 1846 április 18-án adták a Magyar Nemzeti Színházban Két gyám cz. színművét, 1852-ben sikerrel került színre a Dalma, 1855-ben Könyves Kálmán cz. színműve. 1860 márczius 29-én adták elő nagy sikerrel a Szigetvári vértanúkat, 1884-ben pedig az Aranyember, legismertebb drámája aratott nagyobb és mélyebb sikert. Ezen kívül még több színművet írt és adtak tőle elő.

Jókai verseket is írt, főleg az ötvenes és hatvanas években, a Kakas Márton-ba. Mint versköltő azonban maradandóbb költői alkotásokat nem hagyott hátra és inkább efemer sikerűek voltak költeményei.

Mint publiczista és ujságíró ebben az időben sokat dolgozott a Hon-ba, mely egész munkásságát lefoglalta egy ideig, később a Nemzet-ben jelentek meg ujságírói dolgozatai. A szabadságharcz alatti hirlapírói tevékenységét röviden ismertettük.

Jókai Mór munkáit a világnak összes művelt nyelvein olvassák, sőt a keleti népek is ismerik műveit. A kincs, melyet ezekben bírnak, nemcsak az egész nemzeté, de már az egész művelt világé, melyben a magyar névnek tiszteletet és becsülést szerzett, Komáromra pedig dicsőséget árasztott tollával a magyar írók e fejedelme.

Jókai Mór önállóan megjelent munkái időrendben: 1846. Hétköznapiak. — 1848. Vadon virágai. — 1850. Forradalmi és csataképek. — 1851. Egy bujdosó naplója. — 1852. Hangok a vihar után. — Erdély aranykora. — A kétszarvú ember. — 1853. Törökvilág Magyarországon. — Egy magyar nábob. — 1854. Janicsárok végnapjai. — Erdélyi képek. — Kárpáthy Zoltán. — A magyar nemzet története. — Török mozgalmak 1733-ban. — 1855. Véres könyv. — A magyar előidőkből. — Tarka élet. — 1856. Oceánia. — Délvirágok. — Árnyképek. — Szomorú napok. — A magyar nép adomái. — A legvitézebb huszár. — A régi jó táblabírák. — 1857. Novellák. — Népvilág. — 1858. Az elátkozott család. — Jókai Mór Dekameronja. — 1859. Kakas Márton naptára. — 1860. Kakas Márton naptára. — Kakas Márton tolltaraja. — Szegény gazdagok. — Színművek. — 1861. Kakas Márton naptára. — 1862. Kakas Márton naptára. — Az új földesúr. — Szélcse alatt. — Felfordult világ. — 1865. Milyenek a nők? — Milyenek a férfiak? — Mire megvénülünk. — Kakas Márton albuma. — 1867. A magyar nép adomái. — 1868. Virradóra. — Szerelmek bolondjai. — 1869. A malom alatt. — A kőszívű ember fiai. — 1870. A fekete gyémántok. — 1871. Kakas Márton humorisztikus levelei. — 1872. Föld felett és víz alatt. — És mégis mozog a föld! — A jövő század regénye. — Válogatott beszédek. — A véres kenyér. — 1873. Kis dekameron. — Az aranyember. — Két menyegző. — Chinchilla herceg. — A fránya hadnagy. — A fekete sereg. — 1874. A szegénység útja. — Egy ember, a ki mindent tud. — 1875. Enyim, tied, övé. — Emlékeim. — Forradalom alatt írt művei. — Elbeszélő költeményei és szatirai. — 1876. A debreczeni lunátikus. — Egész az északi pólusig. — Az élet komédiái. — 1877. Egy az Isten. — Névtelen vár. — Szép Mikhál. — Milton. — 1878. Az életből elvesve. — Egy asszonyi hajszál. — Észak honából. — Görögtűz. — 1879. Egy hirhedett kalandor a XVII. századból. — Hős Pálffy. — Rab Ráby. — Szabadság a hó alatt. — A magyar világból. — 1880. A török világból. — Bacsó Tamás. — Egy bukott angyal. — 1881. A kik kétszer halnak meg. — Péter Péter. — 1882. Asszonyt kísér, Istent kísért. — Targallyak. — Szeretve mind a vérpadig. — Egy játékos, a ki nyer. — A »Ma.« — 1883. A pénz betegségei. — Bálványos vár. — A Domokosok. — 1884. Negyven év visszhangja. — Minden poklokra keresztül. — Magyarország története a népiszkolák részére. — Magyar föld. — 1885. A löcsei fehér asszony. — Az aranyember. Dráma. — A cigánybáró. — 1886. A kiskirályok. Fekete gyémántok. Dráma. Életemből. — Még egy csokrot. — 1887. A Maglay-család. A ki holta után áll bosszút. — Keresd a szívet. Dráma. — Három márványfej. — Gróf Benyovszky Móricz életrajza. — 1888. Jocus és Momus. — Lenczi fráter. — 1889. Utazás egy sírdomb körül. — A lélekidomár. — Szemelvények Jókai Mór műveiből. — 1890. A tengerszemű hölgy. — Gazdag szegények. — A ki a szívet a homlokán hordja. — Thespys kordéja. — 1891. Napraforgók. — Nincsen ördög. — 1892. A fekete vér. — Rákóczi fia. — Meséskönyv. — Rozgonyi Czeccilia. Az ellenséges koponyák. — A cseregyermek. — 1893. Házasság éhségből s egyéb elbeszélések. — Vén emberek nyara. — Kétszer kettő négy. — Sárga rózsza. — Fráter György. — A két Trenck. — Színművek. — 1894. A gyermek. — Magyar nemzeti vértanúk. — 1895. Magnéta. — Trenck Frigyes. — A Kráó. — Tégy jót! — 1896. De kár megvénülni. — Kertészgazdászati jegyzetek. — Budapestnek emlékül. — 1897. Ne hagyj magad és egyéb elbeszélések. — Ezernyolczszáznegyvennyolcz. — 1898. Helvila. Dráma. — A fekete vér. Dráma. — 1894—1898. Nemzeti díszkiadás 100 kötetben. — 1900. Öreg ember nem vén ember. — 1901. Az én életem regénye. — Sirkó-album. — 1902. Egetvivő asszonyszív. — 1903. A mi lengyelünk. — 1904. A hol a pénz nem isten.

Irodalmi dolgozatai ezenkívül még a következő lapokban és folyóiratokban jelentek meg:

Társalkodó, Regélő, Pesti Divatlap, Tavasz, Életképek (szerkesztette 1847-ben), Közlöny, Esti Lapok (szerk. 1849.), Remény, Magyar Hirlap, Pesti Napló, Ertesítő, Hölgyfutár, Délbáb (szerk. 1853.), Vasárnapi Ujság (szerk. 1854.), Divatcsarnok, Nővilág, Magyar Sajtó (szerk. 1862.), Szépirodalmi Közlöny, Üstökös (szerk. 1855. óta), Szépirodalmi Figyelő, Kisfaludy-társaság évlapjai, Akadémiai Ertesítő, Koszorú, Hon (szerk. 1863—1882.), Hazánk és a külföld, Igazmondó (szerk. 1867—1879.), Magyar Népvilág, Pesti Hirlap, Nemzet (főszerkesztője volt 1899-ig), Képes Családi Lapok, Budapesti Hirlap, Ország-Világ, Magyar Nemzet (főszerkesztője volt 1899—1904.), Budapesti Napló, Új Idők.

Kábik József
Géza.

Kábik József Géza, r. kath. plébános, szül. 1865-ben Nagyigmádon. 1891-ben, tatai káplán korában, alapította a Tatatóváros és Vidéke című hetilapot, melyet 1892-ig szerkesztett. Ez időszert Szomódon plébános.

Kacz Lajos.

Kacz Lajos, Komárom szab. kir. város gazdasági tanácsnoka, szül. Komáromban 1844-ben. Pesten ev. ref. teológiát hallgatott és 1868-ban mint segédlelkész ott is működött. A következő évben Hollandiába ment az utrecht

egyetemre, később pedig meglátogatta Németország kiválóbb egyetemeit. A jogot Pápán végezte el és szülővárosánál vállalt hivatalt, melynek 1873-ban aljegyzője lett. Később főjegyzőnek, majd tanácsnoknak választották meg. A hetvenes és nyolcvanas években nagy hírlapirodalmi tevényt fejtett ki. Egyideig szerkesztette a Komáromi Lapokat, melynek alapítása, 1880 óta főmunkatársa is volt. Mint felkért szónok sok nevezetes alkalommal mondott beszédet, melyekkel nagy sikereket aratott. A Komáromi Dalegyesületnek több éven át elnöke volt.

Művei: 25 év a komáromi dalárda történetéből. Komárom, 1889. — Emléklap a Komáromi Népbank 25 éves történetéből. Komárom, 1895.

Kacz Endre, l. Komáromy-Kacz Endre.

Kacz Endre.

Kálmán Rudolf, Komárom vármegye és Komárom szabad kir. város főispánja, szül. 1861-ben Komáromban, hol édes atyja, Kálmán Rudolf, Komárom vármegye árvaszéki elnöke, majd a Komáromi Első Takarékpénztár igazgatója volt. Iskoláit Komáromban és Pápán elvégezvén, Budapesten jogot hallgatott. Fiatalon lépett Komárom vármegye szolgálatába és hivatali pályáján gyorsan emelkedett: aljegyző, árvaszéki ülnök, majd a vármegye főjegyzője lett. E tiszteről 1893-ban lemondott és csúzi birtokára vonult vissza, hol mintaszerű gazdálkodást folytatott. Az 1905. évben a nagyigmándi kerület országos képviselőjévé választotta. Ebben a nehéz időben nagy és derekas munkát végzett a vármegyei ellenzék szervezésével, a mi kizárólag az ő érdeme. A nemzeti ellenállást a törvénytelen és alkotmányellenes kormány kirendeltje ellen ő vezette. 1906 április havában főispánná nevezte ki a király és benne a vármegyei törvényhatóság a közigazgatás minden ágazatában otthonos és erőlyes vezetőt nyert. A közügyek terén mindig élénk szerepet vitt. Az 1906 tavaszán a Komáromi Magyar Védő Egyesület elnökévé választotta.

Kálmán
Rudolf.

Kánter Károly, apát, budavári plébános, szül. 1853-ban Tatán. 1869-ben lett növendékpap Esztergomban; a teológiát is itt és Bécsben hallgatta. 1882-től kezdve Budapesten működött hittanárként. Több katolikus egyesületnek tevékeny tagja volt. Majd budavári plébános lett és apáti címet nyert.

Kánter Károly.

Művei: A budapesti katolikus kör célja. Budapest, 1889. — Van-e szükség és miért a kereskedelmi akadémiákban is hitoktatásra. Budapest, 1891. — A munkáskérdés. Budapest, 1892.

Karika Antal, tisztt. megyei főorvos, szül. Apáczaszakállason 1827-ben. Az orvosi gyakorlatot Győrben kezdte meg, majd Győrszentmártonban települt le, hol járási orvosként működött.

Karika Antal.

Munkái: A magyar orvosok és természetvizsgálók törvényjavaslata. Budapest, 1875. — Eucalyptus a cholera ellenszere. Budapest, 1878. — A malária láz fokai. Budapest, 1882. — A phthisis és tuberculosis közti viszonyról. Budapest, 1893.

Karika János, ref. teológiai tanár, szül. Gyermelyen 1805-ben. 1835-ben Párisban tartózkodott, a következő évben meghívást kapott a kecskeméti főiskolához. 1848-ban Kecskemét követe volt. Meghalt ugyanott 1855-ben.

Karika János.

Munkái: Keresztény egyesség. Kassa, 1846. — Imádság József nádor emlékezetében. Kecskemét, 1847. — A körét betöltő lelkipásztor képe. Kecskemét, 1847.

Keleti József, Komárom vármegye és város törvényhatósági kir. állatorvosa, az Országos Állatorvos Egyesület választmányi tagja, szül. Ászáron 1860-ban. Szakcikkei az állatorvosi és gazdasági szaklapokban jelentek meg.

Keleti József.

Munkái: Néhány szó az állatok ragadós betegségeiről. Komárom. — A szarvasmarhák gümőkórja. Komárom.

Keleti (Kempner) Lajos, hírlapíró, szül. 1860-ban Tatán, hol 1887-ben halt meg. Több napilap munkatársa volt és naptárakat szerkesztett.

Keleti
(Kempner)
Lajos.

Kempf (Kemenes) József, főgimnáziumi tanár, szül. 1854-ben Kocson. Tanulmányait Tatán, Győrött és a budapesti egyetemen végezte. 1881-ben nyert tanári oklevelet és ez idő óta a budapesti VII. ker. állami főgimnáziumnál működik, hol a klasszika filológia tanára. Jeles műfordító.

Kempf
(Kemenes)
József.

Munkái: Homeros Iliása és Odysseiája; az eredeti versmértékben fordította s bevezetéssel és jegyzetekkel kísérte. Megjelent a Remekírók képes könyvtára vállalatban. M. Croiset: A görög Eposz. Franciaából fordította. I—II. kötet; kiadta az Akadémia. Lefordította Sophokles Antigoneját (Magyar Könyvtár), Euripides Iphigenia Taurisban című drámáját (Jelesírók iskolai tára), a Béka-egérharcot, fordított Cicero Leveleiből, Tacitus Annalesiből, lefordította Xenophon Emlékiratait Sokratesről, kiadta Homeros Iliását s Odysseiáját görög szemelvényekben (Franklin, második kiadás), ugyanezeket mint görög-pótló szemelvényeket (Lampel-Wodiáner II-ik kiadás), kiadta C. J. Caesar de bello Gallico-ját, Sallustius de Bello Jugurthino és de Coniuratione Catilinae műveit, megírta az ifjúság

számára a Trójai Háború, továbbá Odysseus Kalandozásai című munkáit, írt számos ismeretést a Philologiai Közlönyben, bírálatokat a Hivatalos Közlönyben, az Ókori Lexikonban pedig ókori földrajzi cikkeket, a Lehmann-féle Babona és Varázslat című műben számos verses fordítást a Természettudományi Társulat megbízásából, közzétett egy latin magyar szótárt.

Kereskényi
Ádám.

Kereskényi Ádám, jezsuita, a bölcséleti tudományok doktora, szül. 1713-ban Komáromban. Tanított Esztergomban, Nagyszombatban, Győrött, Bécsben és Budán. A rend kassai, később kolozsvári nyomdájának igazgatója volt és ez állásában érte utól a halál 1777-ben.

Művei: Philomusus. Tyrnaviae, 1737. — Epistolae Heroum. Tyrnaviae, 1747. — Ágostonnak megtérése (iskolai dráma), Kőszeg, 1758. — A Jézus Társaságból való Canisius Péter könyvecskéje. Győr, 1758. (Tizenkét kiadást ért.) — Applausus poeticus. Budae, 1761. — Cogitationes Christianae. Budae, 1763. — Mauritius császár. Metastasio szomorújátéka. Kassa, 1767. — Cyrus. Metastasio szomorújátéka. Kassa, 1767.

Keszler Ede.

Keszler Ede, színművész, szül. 1875-ben Komáromban. Érettségét a pozsonyi líceumban tett 1894-ben. A színiakadémiát Budapesten végezte 1897-ben, a mellett jogot is hallgatott s a tudományegyetemen végbizonyítványt nyert. Hatalmas színpadi alakja és gyönyörű organuma már színi-növendék korában feltűnt és mindjárt Leszkay aradi színtársulatához került. Tragikai szerepekben egyike elsőrendű művészeinknek. A Nemzeti Színház színpadán is szép sikert aratott 1904 tavaszán, mint Arany ember s Othello. Kiváló Shakespeare tolmács, a természetes színpadi játék s beszéd híve. Jeles színpadi rendező. 1902-ben nőül vette Kápolnay P. Juliska kiváló színművésznőt. Játsoztak az ország összes elsőrendű színpadán, mint egymás partnerei hős és szende, mindenütt dédelgetett kedvencei a sajtó s közönségnek. Keszler jelenleg az aradi nemzeti színház drámai hőse és főrendezője.

Király József.

Király József, pécsi püspök, Ógyallai Király József és Ásvai Jókay Katalin (Jókai Mór nagyatya nőtestvérének) fia, szül. 1737 április 4-én Komáromban, hol a gimnáziumot is végezte. 1756-ban lépett be az esztergomi főegyházmegye kötelékébe és Nagyszombatban végezte a teológiai tanulmányokat. 1761-ben szentelték pappá és a gróf Szunyogh-családhoz került nevelőnek. 1764-ben Dunamocson lett plébános, hol húsz éven át működött és nagy tekintélyre tett szert nemcsak paptársai körében, de a vármegyei közéletben is. Komárom vármegye 1790-ben táblabírájává választotta. 1794-ben a gazdag javadalmú udvardi plébániát nyerte el, 1802-ben pozsonyi, majd esztergomi kanonok és zebegényi címzetes apát lett. Az esztergomi székes-főkáptalan 1807-ben követül küldte a budai országos gyűlésre. Ez év október 30-án nevezte ki I. Ferencz király pécsi püspökké és főpásztori székéből 1825 július 17-én szólította ki a halál. Mintaképe volt az egyszerű magyar nemesnek és díszes állásában is az maradt. A magyar nyelv buzgó apostolaként működött és a jótékony-ságot bőkezűen gyakorolta. Legnagyobb alapítványát, 207.000 forintot, komárommegyei származású nemes ifjak számára tette. Ma ez alapítvány meghaladja az 1,000.000 koronát. Ez ösztöndíjat az I. gimnáziumi osztálytól kezdve, a jogi tanfolyam bevezzéséig élvezik az ösztöndíjasok. Király püspök e fejedelmi adományának történetét Vas Gereben írta meg »Dixi« című korrajzában.

Király Pál.

Király Pál, főgimnáziumi igazgató, szül. 1853-ban Komáromban. A budapesti egyetemen a tanári pályára készült. Atyai nagynénje, Csengery Antalné házában tartózkodván, a legelőkelőbb írói körökkel kötött ismeretséget. 1877-ben a dévai főreáliskolához került tanárnak, itt Téglás Gáborral a hunyadmegyei római kori ásátásokat vezette. Ettől kezdve az archeológiai kutatásoknak élt. Első munkáinak tárgyait az újkori történelemből merítette és azokkal tudományos körökben figyelmet keltett. Ma a fehértemplomi főgimnázium igazgatója.

Munkái: A sarmizegethusai Mithreum. Bpest, 1886. — Ulpia Traiana, Dacia fővárosa. Bpest, 1891. — A markomann háborúk. Bpest, 1891. — Gyulafehérvár története. I. Apulum. 1892. — Dacia provincia Augusti. Nagybecskerek, 1893—1894. 2 k. — Forrás-szemelvények a pelopponesusi háborúk történetéből. Fehértemplom, 1894. — Magyarország története. Budapest, 1896.

Kiss Gyula.

Kiss Gyula dr., ügyvéd, szül. 1864 április 18-án Komáromban. Iskoláit Komáromban és Pápán végezte, hol jogot is hallgatott. 1893-tól ügyvédi gyakorlatot folytat. Már Pápán jelét adta költői tehetségének, alkalmi és vallásos költeményeivel. Később fővárosi és vidéki lapokban sűrűen jelentek meg hangulatos versei, melyeket 1890-ben adott ki. (Költemények. Komárom,

1890.) Munkatársa volt a Bolond Istók és Urambátyám című éleztapoknak.
1897 óta szerkeszti Tuba Jánossal a Komáromi Lapokat.

Kiss Károly (Szentkúti) nagyigmándi ref. lelkész. Az egyházi irodalom terén nagy munkásságot fejtett ki. Kiss Károly.

Munkái: Nagyigmánd és vidéke multjából. Komárom, 1892. — Bibliai képek. 5 k. Komárom.

Kiss Péter, hegedűművész, szül. Komáromban, 1848 január 1-én. Midőn szülői 10 éves korában Modorra cserébe adták német szóra, a hegyekben sokszor hallgatta a pásztorok tilinkóját. Szerzett egyet és ez volt az első hangszer, a melyen zenei érzékének kifejezést adhatott. Hazatérve, hegedűhöz jutott, melylyel minden tanítás nélkül meglepő jártasságra vitte, úgy, hogy atvja az akkori híres komáromi cigányprimásokat fogadta melléje tanítónak. Egy év alatt a primások repertoírját kimerítette és különösen Döme Józsi hírneves primástól Lavotta, Csermák, Rózsavölgyi, Bolla és Bihari régi magyar szerzeményeit. 14 éves korában hangversenyen lépett fel szülővárosában és Reményi Repülj fecském cz. szerzeményét adta elő nagy sikert aratva. Ez megpecsételte sorsát. Beöthy Zsigmond pártfogásával a pesti Nemzeti Zenede növendéke lett és Ridley-Cohne mester legkedvesebb tanítványa. Óriás zenei memóriája volt, a legnehezebb étude-öket egyszeri hallásra megtanulta és így alig volt kottára szüksége. A zenedén tanulmányait elvégezvén, Lipcsébe került, hol David Ferdinándnak, kora leghíresebb hegedűtanárának lett a tanítványa. Technikája ennek vezetése mellett fejlődött oly magasra, hogy fiatalon a legkitünőbb előadó-művészek sorába emelkedett. Lipcséből hazatérve, Reményi ajánlatára 1870-ben a Nemzeti Színház zenekarához szerződött első hegedűsné, 1875-ben a Nemzeti Zenede tanára lett. Kiss Péter művészetét a meleg színészség és a drámai erő jellemezték, játékában hev és tűz nyilatkozott meg, a melylyel elragadta a közönséget. Legkiválóbb volt a magyar dalok előadásában, Reményivel is ezen a réven kötött ismeretséget, később pedig szoros barátságot. Kiss adott először művészi formát a magyar dalnak, ezek előadásába nemes egyszerűség mellett mélységet vitt és oly megragadó bensőséggel játszotta a szomorú ábrándokat, hogy hallgatói szeméből mindig könnyeket fakasztott. Belekezdett sok unszolás után a régi magyar klasszikusoknak, melyek hangjegyekre írva még ma sincsenek, a leírásába, de már későn, mert 1893-ban, gyors tüdőbaja következtében, férfikora legszebb szakában érte utól a halál. Magyar dalainak töredéke maradt művészi hagyatékában.

Klapka György, 1848—49-iki honvédtábornok, a komáromi vár parancsnoka. A császári hadseregben eltöltött évei után a magyar hadügyi kormányzatnak ajánlotta fel szolgálatait. Batthyány miniszterelnök titkos megbízással Komáromba küldötte, hogy a várat a magyarok részére biztosítsa, ez a feladat sikerült is neki 1848 októberében. 1849 május 28-án lett Komárom várának parancsnoka és hősies védelmezője egész szeptember 27-éig; miután a nemzeti ügy bukásáról értesült, a várat tisztességes feltételek mellett feladta. Komárom 1896-ban szobrot állított hős védőjének. Komáromi vonatkozású munkái: Memoiren von Georg Klapka. Leipzig, 1850. Emlékeimből. Budapest, 1886.

Klein Mihály, orvosdoktor, Komárom vármegyének 39 éven át főorvosa. 1831-ben telepedett le Komáromban és ott tudományos kutatásoknak élt. Itt halt meg 1877-ben. Szakcikkei az orvosi szaklapokban jelentek meg. Klein Mihály.

Kocsi (Major) István, ev. ref. püspök, 1704—1722-ig ószónyi pap volt. Ebben az évben avatták Naszályon püspökké. Ő volt a dunántúli református egyházkerület első szuperintendense Kiváló szónok és egyházi író volt Kocsi (Major) István.

Kohn Salamon rabbi, szül. Komáromban 1828-ban. Pesten működött mint vallás tanár és ott is halt meg 1886-ban. Kohn Salamon

Munkái: A biblia története. Pest, 1861. — Vallás tan. Pest, 1862. — Bibliai történet. Pest, 1864. — Első oktatás a természetrajzban. Pest, 1870. — Első oktatás a bibliai történetben. Pest, 1871. — Mózes első könyve. Pest, 1868.

Kolbe Dezső dr., ügyvéd, szül. Győrött 1867-ben. 1897-ben indította meg az időközben megszűnt Komáromi Hírlapot, melyet két évig szerkesztett. Komárom város közéletében vezető szerepet vitt. Fiatalon ragadta el a halál 1904-ben. Kolbe Dezső dr.

Kollányi Ferencz, jáki apát, a magyar Nemzeti Múzeum könyvtárára, a M. Tud. Akadémia lev. tagja, szül. 1863 április 29-én Szentpéteren. Tanulmányait Komáromban, majd Nagyszombatban és Eszergomban végezte. Kollányi Ferencz.

1885-ben szentelték fel áldozó pappá és mint káplán Rimócson, Ipolyságon és Esztergomban működött. 1893-ban Rómában tartózkodott, hogy történeti kutatásaihoz adatokat gyűjtsön; ugyanez évben lett a Nemzeti Múzeum öre. 1897-ben ismét Rómába ment, majd az olasz könyvtárakat tanulmányozta. Irt egyházi és történeti cikkeket a katolikus egyházi folyóiratokba, történeti értekezéseit a Századokban és Történelmi Tárban jelentek meg. Igen érdemes történetírói tevékenységet fejtett ki; különösen a szerzetes rendeknek magyarországi működésével foglalkozik és buzgó levéltári kutatások alapján számos új adat birtokába jutott, melyekkel kulturtörténetünk nem egy ágára új világott vetett. Szerkeszti a Magyar Könyvszemlét. 1905-ben a jáki java-dalmas apátságot nyerte az Erdődy grófi családtól.

Munkái: Az esztergomi érsekség picetum joga. Bpest, 1889. — A magyar kath. alsó-papság végrendelkezési joga. Esztergom, 1890. — Római levelek. Esztergom, 1893. — A magyar kath. főpapság végrendelkezési jogának története. Bpest, 1896. — Az olasz állami könyvtárak. Bpest, 1898. — Magyar Ferencz-rendiek a XVI. században első felében. Bpest, 1898. — A Magyar Nemzeti Múzeum alapítása. Széchenyi országos könyvtára 1802—1202. I. Budapest 1905. — A magán kegyúri jog története. Az Akad. kiad. 1906.

Kollár
Jánosné.

Kollár Jánosné, szül. Szentkirályi Klementina. Szül. 1835-ben Komáromban. 1854-ben ment férjhez Kollár János gazdag zalamegyei földbirtokoshoz. Beutazta egész Európát és erről könyvet írt. Ez a műve Naplójegyzetek cím alatt Zalaegerszegen 1894-ben 3 kötetben jelent meg.

Kolmár József.

Kolmár József, hírneves komáromi református pap. 1823-ban komáromi lelkész lett. Kitűnő szónokként ismerték messze földön. 1835-ben halt meg. Alkalmi beszédei többnyire nyomtatásban is megjelentek és igen sok maradt kéziratban.

Munkái: Próbátétel a magyar helyesírás philosophiájára. Pest, 1821. — Keresztyén katedrai tanítások. Pest, 1830—1831. 2 k. — Újabb keresztyén tanítások. Szarvas, 1854—1855. 2 kötet.

Komáromy-
Kacz Endre.

Komáromy-Kacz Endre, festőművész, szül. Komáromban 1880-ban. Iskoláit szülővárosában, Pozsonyban és Budapesten végezte, hol a mintarajziskola növendéke lett, nyaranta pedig Hollósy nagybányai iskolájában képezte magát tovább. 1900 őszén Münchenbe ment és két évig Hollósy növendéke volt, majd Budapestre jött a Benczur iskolába. A tárlatokon feltűnt kiváló színérzékevel és jellemző erejével. Elvégezte a Nemzeti Zenede hegedű tanszakát is és művészi hegedűjátékával több hangversenyen szép sikereket aratott. Kiválóbb munkái: Kis özvegy (állami tulajdon), Csend (állami tulajdon), Chopin, Utolsó éj, Krisztus a gyermekek között, Kossuth nóta.

Konkoly Thege
Miklós.

Konkoly Thege Miklós dr., a Magyar Tudományos Akadémia és a Deutsche Meteorologische Gesellschaft tiszteleti tagja, stb., miniszteri tanácsos, az országos meteorológiai és földmágnassági intézet igazgatója, született 1842 január 20-án. Szülei, Konkoly Thege Elek és Földváry Klára gondos nevelésben részesítették. Középiskoláit szülői házában és Pesten, az egyetemet ugyanott és Berlinben végezte és 1862. évben doktori oklevelet nyert. 1867-ben, szüleinek határozott kívánságára Komárom vármegye aljegyzője lett, de ez állásától csakhamar megvált és kizárólag tudományos kutatásoknak szentelte életét. A csillagászat volt a legkedvesebb foglalkozása és e téren európai hírnévre tett szert. Ógyallai parkjában, 1870-ben csillagvizsgálót épített, hol az asztrofizika terén nagy tevékenységet fejtett ki. A csillagvizsgálót, melyet 1904-ben ógyallai birtokával együtt az államnak ajándékozott, a tudomány mai színvonalára emelte és mintaszerűen szerelte föl. Mint mechanikus több új pontos műszert szerkesztett, melyek a tudomány szolgálatában kitűnően beváltak. Tudományos érdemei elismerésül az Akadémia 1876-ban levelező tagjává választotta. Tagja számos külföldi tudós társaságnak is. Később az Akadémia tiszteleti tagja lett. A hazai csillagászat terén valóságos úttörő munkát végzett, mely érdemeit legfelsőbb helyen is elismerték és kitüntetésekkel halmozták el. Konkoly Thege Miklós a III. oszt. vaskorona-rend lovagja, a Szent István-rend kiskeresztese, a württembergi korona-rend commandeurje, valamint a szerb Takova-rendnek is commandeurje a nagy tiszti csillaggal. 1890 óta igazgatója a meteorológiai és földmágnassági intézetnek, melyet európai színvonalra emelt. 1896-ban Tatán szabadelvű programmal képviselővé választották. E kerületet képviselte 1905 január 26-ig. Komárom vármegye közéletében mindig vezető szerepet vitt. Nagy munkásságot fejtett ki a Vág folyó hajózhatóvá tétele

Konkoly Thege Miklós dr.

Kultsár István.
(Az Országos Képtárból.)

érdekében is. Mint zenész is kitűnt és több zeneművet szerzett és adott ki. Konkoly Thege Miklós irodalmi működése, a hazai és külföldi szaklapokban, kötetekre megy és hazai tudományosságunknak a külföldön is tekintélyt szerzett.

Önálló művei: Az ógyallai csillagda leírása. Bpest, 1874. — Csillagászati megfigyeléseim. U. o. 1876. — Napfoltok megfigyelése. U. o. 1876. — A napfoltok és a nap felületének kinézése. 1876—1881. — A teljes holdfogyatkozás. U. o. 1877. — 160 álló csillag szinképe. U. o. 1877. — Hulló csillagok megfigyelése. 1871—1872. — Mercur átvonulása a nap előtt. U. o. 1878. — Mars felületének megfigyelése. U. o. 1879. — Állócsillagok színképének mappirozása. U. o. 1879. — Beobachtungen am astrophysik. Observatorium in Ogyalla. Halle, 1879—1895. — Annalen der Sternwarte in Ogyalla. Halle, 8 k. — Spectroszkópiai megfigyelések. Budapest, 1880. — Hulló csillagok radió-pontjai. U. o. 1880. — Jupiter és Mars fizikájához. U. o. 1880. — Astrophysikai megfigyelések 1880—1885. — Adatok Jupiter fizikájához. U. o. 1881. — Napfoltok megfigyelése. U. o. 1881. — Csillagászati megfigyelések 1881—1883. — 102 hullócsillag kisugárzó-pont. U. o. 1881. — Új villamzáro készülék. U. o. 1881. — Adatok Jupiter és Mars fizikájához. U. o. 1882. — Az üstökösök vegytani alkotása. U. o. 1882. — Egy új reverzió spektroskop. U. o. 1883. — Néhány szó az üstökösök vegytani alkotásáról. U. o. 1883. — Egy új szerkezetű spektroskop. U. o. 1883. — Anleitung zur Antellung astronomischer Beobachtungen, Braunschweig, 1883. — A nap felületének megfigyelése 1882—1883. — Hullócsillagok megfigyelése 1883-ban. Bpest, 1884. — 615 állócsillag spectuma. U. o. 1884—1885. — A napfoltok és a nap felületének megfigyelése. Bpest, 1885. — Hullócsillagok megfigyelése, 1884. évben. U. o. 1885. — A napfoltok gyorsasága 1872—1884. U. o. 1885. — Adatok Jupiter fizikájához. U. o. 1885. — Hullócsillagok megfigyelése. U. o. 1886. — Az égitestek fizikai alkotásáról. U. o. 1886. — 855 állócsillag spectuma. U. o. 1887. — Praktische Anleitung der Himmels-photographie. Halle, 1887. — Handbuch für Spectroscopiker. U. o. 1890. — Bevezetés a fotografozásba. Bpest, 1891. — »Himmelsphotographie«. A Freund-féle nagy Lexicon egy része, stb.

Konkoly Thege Miklós ifj., az orsz. meteorológiai intézet asszisztense, szül. Tatán 1873-ban, Konkoly Th. Imre és Fáy Irma szülöktől. A katonai pályára lépett és a 7. honvédhuszárezred hadnagya volt. 1894-ben egészségi okokból tisztí rangjának megtartása mellett megvált a katonai pályától és miután a magyaróvári gazd. akadémiát elvégezte, 1899-ben az országos meteorológiai és földmágnességi intézetnél működött mint kalkulátor, utóbb mint asszisztens.

Munkái: A felhőfotografázásról. 1900. — A felhőmagasságmérés módjai és eszközei. Budapest, 1902. — Tudományos dolgozatai az Atmosphaera, Meteorologische Zeitschrift, Időjárás és a Természettudományi Közönyben jelentek meg.

Kósa Károly (Nemesnépi), orvosdoktor, szül. 1796-ban Komáromban. Eleinte piaristának készült, de a rendet elhagyta és az orvosi pályára tért át. 1826-ban nyert oklevelet; 1833-ban Gömör vármegye főorvosa lett s ez állásában érte utól a halál 1847-ben, Rozsnyón.

Művei: A marha-pestisnek ismertető jelei. Rozsnyó, 1839. — Orvosi hivatalos jelentés a marhavésznek beoltásáról. Rozsnyó, 1840.

Kóssa Albert (Magyari), biztosító, szül. 1842-ben Komáromban. Fiatal éveiben a vármegyénél szolgált, majd Garibaldi csapatába állt önkéntesnek. Hazajövet a biztosítási ügynek szentelte tevékenységét, 1888-ban bekövetkezett haláláig. Humoros cikkeket írt élcslapokba.

Munkái: A gőzhangya. Komárom, 1883. (Id. Szinnye Józsefről). — Lelki atyák testi mündérja. Debreczen, 1885. — Talmi arany kincsek. Jankó János rajzaival. Bpest, 1886.

Kóssa Károly (Magyari), debreczeni gazdasági tanintézeti tanár, szül. 1837-ben Csepen. A magyaróvári gazd. akadémia sikeres elvégzése után a Károlyi-féle tótmegyeri uradalomhoz került, majd a debreczeni cukorgyárnál működött. A Debreczenben ez időtájt keletkezett gazdasági tanintézet tanára volt 1868-ban bekövetkezett haláláig.

Kovács József, református pap, született Lakszakállason 1807-ben. 1834-ben Bátorkeszire került lelkésznek, hol 1888-ban végezte be munkás életét. 1840-ben kezdett tudományosan foglalkozni gyümölcsfaternyéztéssel és a fajok nemesítésével, a miben országos hírnévre tett szert. Beutazta Nyugat-Európa minden gyümölcsstermeléssel foglalkozó államát. Gyümölcskertészetének híre külföldre is elhatott. Erdemei elismerésül az Országos Magyar Gazdasági Egyesület tiszteleti tagjává választotta. Cikkei a pomológia köréből, az egész ország figyelemmel olvasta.

Munkái: Kalauz a gyümölcsfaültetés és nyésés körül. Pest, 1861. — A batorkeszi gyümölcs- és szőlőtelepek. U. o. 1868—1869. — A batorkeszi gyümölcs- és szőlőiskola leíró névsora. Bpest, 1875.

Kovácsy János, ügyvéd, szül. 1823-ban Ekelben. 1842-ben lett ügyvéd, majd 1844-ben Ghyczy Kálmán mellett megyei írnok, később esküdt. A szabad-

Kovácsy János.

ságharcban mint nemzetőr-kapitány vett részt. 1871-től ügyvédi gyakorlatot folytatott Komáromban. Szerkesztette a Komárom és Vidékét 1884 deczembertől 1885 márczius 1-ig.

- Kováts György.** *Kováts György*, orvos, szül. Tatán 1645-ben. Iskoláit Debreczenben végezte, majd Görgei Pál híres orvos és pap mellé került gyakorlatra. Leydában szerezte meg az orvosi diplomát 1670-ben. Több orvosi munkát írt latin nyelven.
- Kováts Péter.** *Kováts Péter*, hetényi ref. lelkész. *Munkái*: Új imádságos könyvecske. Pest, 1827. — Sanganeli XIV. Kelemen r. pápának életrajza. Pozsony, 1835.
- Kováts Solanus.** *Kováts Solanus*, komáromi származású ferenczes szerzetes, 1777-ben lett áldozó pappá. Mint hitszónok működött és Simontornyán halt meg 1822-ben. *Munkái*: Hatalmas orvos. Pest, 1807. — Titkos látások könyvének magyarázása. Pápa, 1814.
- Kőhalmi M. Béla.** *Kőhalmi M. Béla*, csornapremontrei tanár, szül. Tatán 1867 márcz. 15-én. A győri egyházmegyében lett növendékpap; pappá szenteltetvén Tatán, Győrött és Csornán volt káplán. 1897-ben átlépett a csornapremontrei kanonokrendbe. Élének h'rlapírói tevékenységet fejtett ki. 1892-ben alapította a Csorna-Kapuvár és Vidéke című lapot, mely időközben a Rábaközszel egybeolvadván, azt Rábaközi Hírlap címen szerkesztette 1897 augusztusáig.
- Könyöki József.** *Könyöki József*, főreáliskolai tanár, szül. 1829-ben Mocsán, hol atyja primási számtartó volt. Ennek halála után, 1833-ban, Pozsonyba vitték hol korán feltűnt a rajzhoz való tehetsége. 1846-ban Bécsben egyszerre látogatta a műgyetemet és festő-akadémiát. 1848-ban kadétként Olaszországban szolgált az osztrák hadseregben, de onnan csakhamar megvált és művészi hajlamainak engedve, Velence, Firenze, Palermo és Messina városokban képezte magát tovább. 1855-ben tért haza és tanítóskodott, majd 1861-től kezdve a pozsonyi főreáliskola tanára lett. A pozsonyi múzeum őre volt és a jogakadémia az archeológia magántanára. Restaurálta a pozsonyi híres régi városházat és lefestett 100 középkorú várat és templomot. A pozsonyi lapokban, az Arch. Értesítőben és művészeti folyóiratokban jelentek meg dolgozatai. Halála után Nagy Géza rendezte sajtó alá »Magyarországi várak« című munkáját, mely a M. Tud. Akadémia kiadásában jelent meg.
- Művei*: Sík alakok. Pozsony, 1864. — Kleiner Wegweiser Pressburgs. Pozsony, 1873. — A színek alkalmazása a női kézimunkáknál. Pozsony, 1875. — A pozsonyvárosi régiségtár ismertetése. Pozsony, 1877.
- Könyves Máté.** *Könyves Máté*, színész, egyike volt az első úttörőknek. Meghalt 1866-ban. *Munkája*: Magyar játékszini zsebkönyvecske. Komárom (év nélkül).
- Kőrösi Sándor.** *Kőrösi Sándor*, ref. főiskolai tanár, Kecskeméten született 1824-ben. A szabadságharc eltiprása után kötél általi halálra ítélték, de kegyelem útján hat évi várfogságra változtatták az ítéletet. 1861-ben Komárom város főjegyzője lett, de a Schmerling-féle abszolutizmus alatt nem akart szolgálni és ügyvédkedett. Mint országgyűlési képviselőt ragadta el a halál 1895-ben. *Műve*: Emléklapok a gróf Teleki család történetéből. Komárom, 1860.
- Kőváry György.** *Kőváry György*, udvardi esperes-plébános. Meghalt 1835-ben. Több alkalmi beszéde jelent meg nyomtatásban.
- Kövesdi Mihály.** *Kövesdi Mihály*, komáromi származású iskolamester, Rákóczi táborig papja, a soproni ev. főiskola conrectora volt 1709—1734. Latin-magyar nyelvtanáról Czvittinger említést tesz, de a munka nem ismeretes.
- Kratochwila Mihály.** *Kratochwila Mihály*, theológiai doktor, apátkanonok, szül. Gyermelyen 1753-ban. 1777-ben szentelték pappá; Budán, majd Pozsonyban volt tanár a papnevelő intézetekben. 1786-ban plébános lett Nagyölyveden, 1817-ben esztergomi kanonok. Meghalt 1829-ben. *Munkája*: Summi momenti succincta puncta. 1822.
- Krivácsy József.** *Krivácsy József*, nyug. államvasúti főmérnök, a komáromi vártüzérség parancsnoka 1848/49-ben, Komárom várát védelmi állapotba helyezte és 400 ágyút vontatott a sánczokra, melyekkel az 1849 márcz. 7—április 17-ig tartó ostrom alatt sikerrel védte a várat. Az aradi vár megadása után tüzérségi főparancsnok és alezredes lett, mely tisztelet a vár átadásáig (1849 szept. 30.) viselte. Czikke: Komárom várának feladásáról 1849-ben. (Függetlenség 1880.) *Műve*: Görgey és Klapka. Bpest, 1881.
- Kudora János.** *Kudora János*, esperes-plébános, szül. 1849 május 14-én Tatán. Esztergomban hallgatta a teológiát, mely után 1872-ben felszentelték, azóta Hont

megyében lelkeszkedett és egyházi folyóiratokban szorgalmas irodalmi tevékenységet fejtett ki.

Munkái: Aranymise emlék. Bpest, 1887. — Kath. egyházi szónoklattan. Bpest, 1891. — Egyházi ékesszólástani tanulmányok. Bpest, 1892—1894. 5 k. — A kath. magyar egyházi ékesszólás jelenlegi állása. Bpest, 1894.

Kudora Károly, egyetemi könyvtárőr Budapesten, szül. Tatán 1851 szept. 17-én. Középiskolai tanulmányait Tatán és Győrött, felsőbb tanulmányait a budapesti egyetem bölcséleti karán fejezte be. — 1875-ben az egyetemi könyvtárhoz neveztetvén ki, melynek ma is egyik őre, a régi magyar irodalom terén tett felfedezéseivel és főképen a nyomdászat első korszakából származó úgynevezett serét- és tésztyanomatok ritka felismerésével az egyetemi könyvtár ritkaságainak gyűjteményét eddig nem remélt fokban gazdagította. Bejárva a művelt nyugat nagy könyvtárait, megírta az első magyar könyvtártant, mely művével hazai könyvtárak szervezésére és rendezésére máig irányadóul szolgál. — Mint az ezredéves kiállítás irodalmi csoportjának volt előadója, nemzeti irodalmunkat oly fényre és teljességgel mutatta be a kiállításon, hogy ennek elismerésül a koronás arany érdemkereszttel tüntették ki. — Hazai nagyobb könyvtáraink közül rendezte: a vallás- és közoktatásügyi miniszterium-, a késmárki ev. liceum-, a jászói premontrei rend- és az Országos Gazdasági Egyesület könyvtárát. Czikkei a Magyar Könyvszemlében jelentek meg.

Kudora
Károly.

Ónállói művei: A késmárki ág. h. ev. lyceum könyvtára. Késmárk, 1884. — A budapesti kir. m. tud.-egyetem segédkönyvtárának címjegyzéke. Bpest, 1884. — Az Orsz. Magyar Gazdasági Egyesület könyvtára. Bpest, 1891. — Könyvtártan. Bpest, 1892. — Nemzeti Irodalmunk az ezredéves kiállításon. U. o. 1897. — Könyvfestészetünk a párisi magyar kiállításon. U. o. 1899.

Kultsár István, gimnáziumi tanár, később szerkesztő, 1760 szept. 16-án született Komáromban. A szent Benedekrendbe lépett, melynek 1786-ig, a rend feloszlataáig volt tagja. Ekkor tanári pályára ment és 1788—89-ben a komáromi katolikus gimnáziumnál működött. Tanárkodott Esztergomban, majd nevelő lett gróf Festetich György, utóbb pedig gróf Viczay családjánál. 1806-ban indította meg a Hazai Tudósításokat, az első rendszeres, hazai irányú, magyar nyelvű hírlapot, melynek irányát azonban csakhamar megváltoztatni volt kénytelen és 1808 második felében már Hazai és Külföldi Tudósítások cím alatt adta ki. Ebben a vállalkozásában Kazinczy is támogatta és sokoldalú ismeretsége révén az ország számos részében volt levelezője újságjának. 1817-ben lapjával Hasznos Mulatságok címen melléklapot is adott ki és ebben kizárólag a magyar irodalom és színészet ügyeivel foglalkozott. Ebben megkezdette a magyar népdalok közlését és a figyelmet a népköltés összegyűjtésére irányította, a mi a lap elterjedését is biztosította. Lelkes barátja volt a színművészetnek; 1813-ban elvállalta a pesti színésztársaság igazgatását és vagyona egy részét e vállalkozásba ölte bele. Háza az akkori magyar irodalomnak volt a középontja. Az egyetlen magyar lap szerkesztőjeként nagy tekintélynek örvendett, és tudósító, lelkesítő írásaival nagy szolgálatokat tett a külföldi békókat lassan-lassan levetkező nemzeti irodalom ügyének. Kultsár István több nagyszabású alapítványt is tett. Így 1827-ben Komárom vármegyének felajánlotta közel 4000 kötetnyi gazdag könyvtárát, mely a vármegye könyvtárának az alapját alkotja. Ebben az évben a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása ténynyé vált és a nádor az alapszabályok megtekintésére kiküldött bizottság egyik tagjává Kultsárt nevezte ki. Meghalt 1828 márczius 30-án Pesten; végrendeletében 10.000 forintot hagyományozott a »tudós társaságnak«, melynek nem volt ideje tagjai sorába beválasztani az érdemes írókat. A Hazai és Külföldi Tudósítások, a későbbi Nemzeti Ujság kiadását özvegye 1848-ig folytatta, a mikor a lap megszűnt.

Kultsár
István.

Munkái: Bajnoknék levelei Ovidiusból. Komárom. — Törökországi levelek. Irta Mikes Kelemen. Kiadta... Szombathely, 1794. — Magyarország története. Gebhardi Lajos Albert munkáiból. Megjegyezte... Szombathely, 1798—1803. 4 k. — Főtiszt. Práy György emlékezete. Pest, 1801. — Krónika. Pest, 1805. — Hazafiúi javallás magyar nemzeti teátrum építéséről. Pest, 1814. — Buzdítás a nemzeti teátrum építésére. Pest, 1815. — Szóllás a Magyar Nemzeti Múzeumban. Marosvásárhely, 1818. stb.

Kuppis József, kir. főmérnök, a komáromi kir. államépítészeti hivatal főnöke, 1893 óta működik Komáromban; korábban a Vaskapu szabályozási munkálatokban vett részt. Technikai találmányait a szaklapokban szépen méltányolták. Dolgozott a Gazdasági Mérnökök és napilapokba.

Kuppis József.

- Munkái* : A viláfgorgalom. Budapest, 1889. (Csopey Lászlóval.) — A repülésről. Budapest, 1898.
- Kuppis Vilmos. *Kuppis Vilmos*, Petőfi barátja és bajtársa a katonai pályán, gazdatiszt, később megyei hivatalnok. Petőfivel együtt álltak be katonának és hozzá írta Petőfi két versét. A szabadságharc után Komárom megye iktatója lett és itt halt meg 1864-ben. Petőfivel levelezett és irogatott a lapokba.
- Kusza István. *Kusza István* dr., a nemesócsai kerület orsz. képviselője, 1870-ben született Túrkevéen. A jogot Budapesten és Lipcsén elvégezvén, a 13. sz. huszárezredben volt önkéntes és tart. hadnagy, de e rangjáról 1904 végén leköszönt. 1895 óta Jász-Nagykun-Szolnok megyénél szolgált, mint közigazgatási gyakornok, szolgabíró és legutóbb mint árvaszéki ülnök. 1905 januárja óta a nemesócsai kerületet képviseli és élénken részt vesz a járás közügyeiben.
- Kutschera József. *Kutschera József*, komáromi plébános, 1865 július 28-án született. Komáromban működött mint plébános-helyettes, 1899 óta pedig mint plébános. Írt az Egyházi Közlöny című folyóiratba cikkeket, az Egyházi Zeneközlönynek pedig szerkesztője volt és a gregorián egyházi zenének csinált propagandát. *Munkája* : Castitas, a legszebb erény. Budapest, 1899—1902. (Aster név alatt.)
- Kutrucz Rezső. *Kutrucz Rezső*, szentgotthárdi főgimnáziumi igazgató, szül. 1853 április 21-én Szimőn. A gimnázium elvégzése után katonáskodott és részt vett Bosznia okkupációjában. 1881-től 1896-ig tanárkodott, azóta igazgató. Számos cikket írt a trencsényi, pozsonyi, szentgotthárdi helyi lapokba, a Középiskolába és a Nemzeti Iskolába, program-értekezéseket pedig a pozsonyi és szentgotthárdi gimnáziumok értesítőibe. Dolgozott Pirchala Imre Latin-Magyar szótárába; felolvasásokat tartott a pozsonyi Toldi-körben. Szerkeszti a Tanárok Naptárát 1888 óta.
- Kürthy István. *Kürthy István*, 1848—49-iki honvédezredes és országgyűlési képviselő, Kürthy Lajos komáromvármegyei alispán és Majthényi Borbála bárónő fia, szül. 1820-ban Lengyeltótin (Somogy vármegyében). 1839-ben a magyar testőrségbe vették föl, később pedig mint dragonyostiszt szolgált. 1848-ban századosi ranggal a magyar seregbe lépett át és 1849 tavaszán a Bocskay-husárok ezredese lett. Ez állásában vitézül harczolta végig a szabadságharcot. 1850-ben elfogták és a haditörvényszék golyó általi halálra ítélte, melyet kegyelemből 14 évi várfogságra változtattak. Ebből 7 évet ki is töltött a komáromi és jوسفstadti börtönökben. 1858-ban kegyelmet kapván, Zomborba költözött, Bács megyében az apatini kerület országos képviselőjéül választotta meg. A hetvenes évek közepétől a család ősi, komáromvármegyei koltai birtokán gazdálkodott és előkelő szerepet vitt a megyei közéletben, honnét 1898-ban hívta el a halál. Atyja, Kürthy Lajos, az első alispán volt, ki a 20-as években megtagadta a törvénytelen császári parancsok végrehajtását.
- Lakatos Károly. *Lakatos Károly*, komáromi községi elemi iskolai igazgató, szül. Komáromban. Hosszú időn át állott a megyei általános tanító-egyesület élén és szerkesztette a Tanügyi Értesítőt. Titkára a Komárommegyei Gazdasági Egyesület méhészeti szakosztályának és szerkesztette annak Értesítőjét az 1898—1903. években. Számos tanügyi cikke jelent meg szak- és helyi lapokban.
- Láng József. *Láng József*, középiskolai tanár, szül. Tatán 1868-ban. *Munkája* : Derülborul. Selmeczbánya, 1896.
- Lendvay Benő. *Lendvay Benő*, orvosdoktor, pozsonymegyei főorvos, az Orsz. Közegészségügyi Egyesület tiszteleti tagja, szül. Komáromban 1830 április 9-én. A szabadságharc lezajlása után, mint hadnagy Komáromban kapitulált és 1849-ben az orvosi pályára lépett. 1872-ben Pozsony vármegye főorvosa lett.
- Munkái* : A részletes kór- és gyógytudomány tankönyve. (Niemeyer Félix.) Ford. Buda, 1865. — A gyógyszerek bőr alá fecskendezése. (Erlenmeyer Albert.) Ford. Buda, 1867. — A kórbonecztan tankönyve. (Förster Ágoston.) Ford. Pest, 1863. — A villamosság alkalmazása. (Meyer Mór.) Ford. Pest, 1870. — A gyógytudomány rendszeres tankönyve. (Braun Gyula.) Pest, 1871. — A hallgatódzás és kopogtatás tankönyve. (Gerhardt Károly.) Ford. Bpest, 1873. — A női ivarszervek betegségeinek kézikönyve. (Schweder Károly.) Ford. U. o. 1876. — A hülyeség Csallóközben. U. o. 1887. — Huszonöt év Márkusfalva életéből. U. o. 1889. — Az ember. (Ebenhoch P. után.) Pozsony—Budapest, 1892. — Pozsony vármegye gyermekegészségügyi viszonyai. U. o. 1899.
- Lőrincz Gyula. *Lőrincz Gyula* dr. (a teologia és bölcsészet doktora), főgimnáziumi okleveles tanár, szül. 1862 április 10-én Keszegfalván. 1886-ban szentelték pappá és azóta a nagyszombati érseki főgimnáziumnál mint tanár, újabban pedig a konviktusban mint kormányzó működik.

Művei: A vegyes házasságok. Esztergom, 1890. — A keresztes hadjáratok. Nagyszombat, 1894. — A magyar történet századai. Budapest, 1896. — A történelem bölcsellete 1898. Nagyszombat. — Szerkeszti a Nagyszombati Hetilapot.

Lőrinczy György, kir. tanfelügyelő, kinek életrajzi adatait és írói működését Nyitra és Gömör vármegye írói sorában ismertettük, 1899 óta működik Komáromban, mikor a közoktatásügyi miniszter a komáromvármegyei tanterület vezetésével bízta meg. Szépirodalmi dolgozatait, melyek az Új Időkben és Budapesti Hírlapban jelennek meg, erős magyar érzés és választékos stíl jellemzi; az ifjúsági irodalom terén is sikerrel működik. Mint a Komáromvármegyei Közmívelődési-Egylet titkára, az idegen ajkú községek magyarosítása terén buzgón működött.

Lőrinczy
György.

Művei: Falusi potentátok. Budapest, 1900. — Megtépett fészkek. Bpest. — Gereblyém alól. Bpest, 1906.

Ludasi (Gansl) Mór, hírlapíró, sajtóirodai főnök, szül. Komáromban 1829-ben. Pesten jogot hallgatott. 1849-ben az Esti Lapokat szerkesztette; a szabadságharcz után Bécsbe költözött és végleg az újságírói pályára lépett. Ott alapította a Feierabend című lapot. 1860-ban a konzervatív párt hivataltalapos lapjának, a Sürögönynek volt a tudósítója. 1866-ban a Magyar Világ című lapot szerkesztette. Andrassy Gyula miniszterelnöksége alatt a sajtóiroda főnöke lett. 1870—1871-ben Beust meghívására ismét Bécsbe költözött és a Tagespost című udvari párti lapot szerkesztette. Regényeket írt német nyelven, ezenkívül fordított Petőfi és Vörösmarty költeményeiből. Meghalt 1889-ben Reichenauban.

Ludasi (Gansl)
Mór.

Munkái: Das Bombardement der Stadt Pest. Pest, 1849. — Geschichte Tom Jones. U. o. — Onkel Tom's Hütte. U. o. — Peregrine Pickle. U. o. 1853. — Die Töchter der Karpathenhexe. Wien, 1854. — Elisabeth Báthory. U. o. 1854. — Die Rache der Todten. U. o. — Drei Jahre Verfassungstreit. Leipzig, 1865.

Lukács Pál, nevelő és magántanító, szül. 1801 márczius 21-én Kamocsán. Előbb színész volt, de e pályát elhagyván, nevelő lett s mint ilyen félszázadon át az ország legelőkelőbb családainál működött. Tanítványai voltak többek között Péchy Tamás, Ráday Gedeon gróf, Kállay Béni. Élete alkonyán szülőföldére vonult vissza s az irodalomnak szentelte idejét. 36 könyvet írt az ifjúság számára, melyek a maguk idejében igen elterjedt olvasmányok voltak. Meghalt 1873 augusztus 15-én Kamocsán.

Lukács Pál.

Művei: Földismertető. Kassa, 1833. — Kisdéd utazó. Buda, 1840. — Dalkönyvecske. Pest. 1840. — Kis verselgő. U. o. 1841. — Dunántúli kis magyar. Dunáninneni kis magyar. Dunántúli hölgyecske. Tiszáninneni kis magyar. Tiszántúli kis magyar. Erdélyi kis magyarka. Pest, 1844—1845. — Kis köszöntő. U. o. 1844. — Kis lant. U. o. 1846. — Kis kert. U. o. 1847. — Új Dalkönyvecske. U. o. 1848. — Kis természet. U. o. 1848. — Lukács Pál kis hegedűje. U. o. 1858. — Kis furulya. U. o. 1861. — Béni kis naplója. U. o. 1860. — Virágserép. U. o. 1860. — Kis mesélgető. U. o. 1860. — Hervadt bokréta. U. o. 1860. — Virágtárca. U. o. 1860. — Kis dalos. U. o. 1860. — Gödöllői kis bokréta. U. o. 1861. — Kis kalitka. U. o. 1861. — Kis ezitera. U. o. 1861. — Dalkönyvecske U. o. 1866. — Kis postás. U. o. 1876. — Erdélyi kis utazó. U. o. 1866. — Kis honvéd. U. o. 1866. — Kis méhes. U. o. 1870. — Kis madaras. U. o. 1871. — Kis verselgető. Budapest, 1873. — Gyermekek öröme. U. o. 1875. — Kis utazó. U. o. 1874. — Kis állatkert. U. o. 1875.

Macher Ede, főreáliskolai tanár, szül. 1864 márczius 9-én Felsőgallán. Eleinte a papi pályára készült és teológiai hallgató is volt Győrött, de 1886-ban a budapesti egyetemen a bölcsészeti szak hallgatója lett. Majd állami ösztöndíjon Párisba ment és a Sorbonne-on és a College de France-on tanult. 1891 óta van a tanári pályán. Szerkeszti a Francia Irók Iskolai Tárat 1898 óta.

Macher Ede.

Munkái: Baunard. A kétely. Pozsony, 1887. — A mese és Lafontaine. Pozsony, 1891. — Sandeau Mademoiselle de la Seiglière. Vigj. Pozsony, 1898. — Francia olvasókönyv. U. o. 1901.

Magyary Szulpicz, esztergomi születésű benczés tanár, életrajzi adatait és írói működését Esztergom megye monografiájában ismertetjük. 1879—1886. közt a komáromi kath. gimnáziumnál tanárkodott és figyelemreméltó történetírói tevékenységet fejtett ki. Fiatalon esett ki kezéből az írói toll: 1887-ben meghalt Esztergomban. Komárom város társaséletében kiváló szerepet vitt.

Magyary
Szulpicz.

Művei: Rév-Komárom törekvései a szabad királyi városi jog elnyeréséért. Komárom, 1882. — Adatok a komáromi sz. András templom történetéhez. U. o. 1884.

Magyary Kossa Péter, református szuperintendens 1700 körül Ekelben, majd Aranyoson volt prédikátor. Az 1713. ápril 2-án Kocson tartott országos gyűlésen lett a dunamelléki kerület püspöke. Működéséhez több jelentős mozzanat fűződik; rendbehozta az egyházakat, behozta az anyakönyvek rendszeres

Magyary
Kossa Péter.

- vezetését. Meghalt 1720-ban Aranyoson. Papi működése alatt kánonokat készített, melyeket a kocsai országos gyűlésen kihirdettek.
- Munkája*: Dissertatio Theologica . . . execratione legis. Debrecini, 1696.
- Mahler Miksa. *Mahler Miksa dr.*, főgimnáziumi tanár, szül. 1846 október 15-én Szimón. 18 évig állt a vágújhelyi izr. alreáliskola élén. 1895-ben nevezték ki állami tanárnak. Műve: A sík görbe vonalak nevezetes pontjairól. Budapest, 1877.
- Marcsa György. *Marcsa György*, komáromi községi iskolai tanító, a vármegyei tanítótestület elnöke, szül. 1856-ban Ószőnyben. 1887 óta a komáromi községi iskolánál működik, melynek igazgatója is volt. Számos tanügyi és társadalmi cikket írt. A megyei »Tanügyi Értesítő« alapította és szerkesztette is. Önálló műve: Komárom szab. kir. város községi népiskolájának XXV. évi története. Komárom, 1896.
- Mártonffy Frigyes. *Mártonffy Frigyes*, ipartestületi titkár, szül. 1825-ben Komáromban. Pozsonyban tanult, hol a negyvenes években az ifjúság egyik vezére volt. 1848-ban honvéd lett és mint főhadnagy tette le a fegyvert Világosnál. A szabadságharc után egy darabig színész volt és a Nemzeti Színháznál is működött hat évig. 1883-ban az újpesti ipartestület titkárja lett, itt halt meg 1895-ben. Nyelvismereteit hasznosan értékesítette és a hatvanas években rengeteg sok regényt fordított francziából Ponson du Terrail, Féval Pál, Gaboriau, Kock Pál, Montepin, id. Dumas és más íróktól, melyeket abban az időben szélteben olvastak. Írt néhány füzetes ponyvaregényt is és egy franczia nyelvtant.
- Matovits József. *Matovits József*, jómódú komáromi polgár, ki az irodalom serény munkása volt, az idős Péczy idejében írta műveit.
- Munkái*: Mindenkori emlékezetünkben tartandó, fővényel folyó poróra. Komárom. 1797. — Tizenkét levelű rózsza. U. o. 1798. — Kellemetesen zengő lelki hárfá. U. o. 1799.
- Matusik János. *Matusik János*, kegyesrendi tanár, szül. Tatán 1815-ben. 1834-ben lépett a rendbe és negyven évig működött a tanári pályán. Több tankönyvet írt.
- Munkái*: Az egyetemes földrajz alapvonalai. Kolozsvár, 1853. — Erdély földrajza. U. o. 1854. — Ájtatos elmélkedések. U. o. 1855. — Az ausztriai birodalom honisméje. Pest, 1857. — A selyemhernyó tenyésztés alapvonalai. Kolozsvár, 1860. — Erdély külön történelme. U. o. 1868.
- Meszlényi Gyula. *Meszlényi Gyula*, belső titkos tanácsos, szatmári püspök, Fejérvármegye szülötte, 1866—1881-ig működött Komáromban mint plébános, hol emléke felejtethetlen marad. Magyar szívű, szilárd jellemű pap volt, előítéletektől és elfogultságtól ment. Távozása a más vallású lakosoknak, a kiknek tiszteletét és ragaszkodását kivívta, épp oly nehezére esett, mint híveinek. Komáromi működése alatt a következő műveket írta:
- La Salette. 1877. — IX. Pius pápa halálakor. Komárom, 1878.
- Mikola István. *Mikola István*, református iskolai rektor volt Komáromban.
- Munkái*: Orbis novus delectus. Komárom, 1791. — Az hazafiakhoz. Komárom, 1800.
- Mikó István. *Mikó István dr.*, szomori esperes-plébános, a római arkádiai tudós társaság tagja, szül. 1835-ben. A teológiát a budapesti és bécsi egyetemeken hallgatta. 1874-ben lett szomori plébános, mely állásában ma is működik. Nagy érdemeket szerzett kulturális téren kifejtett tevékenységével. Községében óvoda létesült kezdeményezésére. Írt számos alkalmi költeményt és cikket.
- Munkái*: Theses ex universa theologia. Tirnaviae, 1861. — Költelmi zsongók. U. o. 1862. — Mária Nagyboldogasszony. Esztergom, 1893. — Das Armen-Seelen Lied.
- Mindszenty Antal. *Mindszenty Antal*, Komárom vármegye táblabírája, szül. 1786-ban Komáromban. Dolgozott a Tudományos Gyűjteménybe. Kiadta atyja, Mindszenty Sámuel hátrahagyott munkáit és ebben megírta életrajzát. Munkája: Új históriai dictionarium 1., 2. kötet. Pozsony, 1808—1809.
- Mindszenty Sámuel. *Mindszenty Sámuel*, püspökladányi születésű református lelkész, 1783-ban került Komáromba, hol Péczy József lelkész társa s a komáromi tudós társaság tagja volt. 1805-ben halt meg Komáromban.
- Művei*: Broughtonnak a religiórul való historiai lexicon. Komárom, 1792—93. 3 kötet. — Ladvoat apáturinak . . . historiai dictionariuma. U. o. 1796—1797. 6 kötet.
- Mladoniczky Ferencz. *Mladoniczky Ferencz*, jezsuita áldozópap, született Tardoson 1836-ban. 1866-ban lépett a Jézus-társaságba és ez idő óta mint tanár és szónok működött.
- Művei*: Minek a pápa? Baja, 1862. — Miért vagyok katolikus? Pest, 1863.
- Mladoniczky Ignác. *Mladoniczky Ignác*, győri prépost-kanonok, szül. 1840 július 19-én Tardoson. 1863-ban szentelték áldozópappá. 1872-ig a győri egyházmegye kötelekében a komáromvármegyei Bánhida, Kocs és Dunaalmás községekben lel-

készkedett; ekkor a győri szeminárium viczerektora, majd rektora lett. 1892 óta kanonok és 1897-ben címzetes prépost lett.

Munkái: Mieczyslawska Makrina. Ford. Kalocsa, 1864. — A Jézus társasága ellen intézett vádak. Győr, 1867. — Lateau Lujza. Budapest, 1875.

Moháry Gyula, perbetei plébános, szül. 1827 november 16-án Pesten, hol jogot végzett. 1848-ban fogalmazó lett az első magyar miniszteriumban, majd nemzetőrnek állt és a századosi rangig emelkedett. 1860-ig a közigazgatási pályán működött, ekkor Scitovszky hercegprimás felvette növendékpapnak. 1888 óta működött Komárom vármegyében a perbetei plébánián. Több egyházi beszéde jelent meg külön kiadásban. Moháry Gyula.

Mohl Adolf, tatai esperes-plébános, a Szent-István-Társulat igazgatósági tagja, szül. 1855-ben. 1878-ban szentelték pappá. 1884-ben lett lorettói (Sopron-megye) plébános, 1902-től kezdve áll a tatai plébánia élén. Jobbára történeti kutatásokkal foglalkozik, e mellett szenvedélyesen gyűjt régiségeket. Igen értékes gyűjteménye van régi bútorokból. Sikerrel munkálkodott az ifjúsági irodalom terén is. Megírta a tatai középkori templomok és kolostorok történetét. (Komárom várm. Múzeum Értesítője 1905.) Pap bácsi álnév alatt sok népies olvasmányt és verset írt, melyeket a Szent István Társulat adott ki. Mohl Adolf.

Mokos Károly, felső kereskedelmi iskolai tanár, szül. 1851-ben Komáromban. 1873—1885-ig tanított a czeglédi polgári iskolánál, később Nagyrőcén. 1896-ban a pancsovai felső kereskedelmi iskola tanára lett; meghalt 1897 december 15-én Budapesten. Mokos Károly.

Munkái: A takarékpénztárakról. Bpest, 1881. — A háromtornyú vár. U. o. 1882. — Eredeti mesék. Cegléd, 1884.

Molnár Nep. János, apát, esztergomi kanonok és orsz. képviselő, szül. Esztergom megyében, Tóthon 1805. máj. 5. 1881—1898-ig volt komáromi plébános. Nevéhez fűződik az úgynevezett elkeresztelési rendelet be nem tartása miatt országszerte megindult kulturharcz, melyből később a néppárt keletkezett. Ennek kezdetétől fogva egyik vezére volt és a párt szervezésében nagy része van. Jeles szónok és európai látókörű politikus. Molnár Nep. János.

Komáromban írt művei: Jézus szent szívének diadala. Esztergom 1885. — Miért él az ember a világon? Komárom 1889. — Nem mese a kétféjű sárkányról. U. o. 1893.

Molnár Lajos, gazdasági író, szül. Rétiben (Győrmege), 1876—1878. közt Komárom vármegye gazdasági vándortanára volt és itt szerkesztette a Haladó gazda cz. lapot 1877—1878-ban. Molnár Lajos.

Molecz Tivadar zenészerző, a komáromi r. kath. egyház karnagya 1881 óta működik Komáromban. Több zenés misét és férfikart szerzett. Mint a Komáromi Dalegyesület és a r. kath. egyházi énekkar karnagya nagy sikereket aratott az országos dalversenyeken. Választmányi tagja az Országos Magyar Dalár-Egyesületnek és a Szent Czeczilia egyházi zene-egyesületeknek. Molecz Tivadar.

Nádasdy Lipót gróf, v. b. t. tanácsos, Komárom vármegye örökös főispánja, szül. 1802 július 8-án. 1822-ben Vas vármegye aljegyzője lett, 1832-ben kir. táblai bíró, majd 1835-ben hétszemélynök. Időközben 1833-tól kezdve Komárom vármegye főispáni helyettese volt. Ez állásába véglegesen 1837-ben iktatták be. Neje sz. Forray Júlia grófnő nemes szívű úri hölgy volt, a kinek buzgalma folytán létesült a vármegyeháza telkén a komáromi fogház és dologház, mely ma is mintaserű és egyike az ország nemű elsőrendű intézményeinek. Nádasdy Lipót 1848-ban a nemzeti ügy mellett foglalt állást, a miért börtönt is szenvedett. 1860-ban ismét elfoglalta Komárom vármegye főispáni székét, melyet 1873 július 18-án Budapesten bekövetkezett haláláig viselt. Megalapította a Komáromvármegyei Gazdasági Egyesületet és 20,000 forintos alapítványt tett, melynek kamataiból a vármegye gazdasági vándortanárt alkalmaz a gazdasági ismeretek terjesztésére. Előkelő házában a negyvenes években, a nemzeti felbuzdulás idején, az írók és művészek szíves fogadtatásra találtak. Nádasdy Lipót.

Nádasdy Mihály gróf, belső titkos tanácsos, Komárom vármegye örökös és valóságos főispánja volt 1761—1822-ig. 1826-ban halt meg Budán. Nádasdy Mihály gróf.

Munkái: 1 Allocutio ad Status comitatus Comaromiensis. Budae 1761. — Beszéde. Révkomárom 1817.

Nádasdy Mihály gróf, belső titkos tanácsos, államminiszter, Komárom vármegye főispánja volt 1822—1827. közt. Meghalt 1854-ben. Költeményt adott ki a nemzeti felkelő sereg széjjeloszlása alkalmával (Komárom, 1797.). Nádasdy Mihály gróf.

Nagy Antal. *Nagy Antal*, győri kanonok, 1776—1896. közt őszyóni plébános, életrajzi adatait Győrmegye írói sorában közöljük. Sokat fáradozott az őszyóni iskola érdekében. Mint egyházi író figyelemreméltó működést fejtett ki. őszyóni állásában írta a következő műveket:

Hitelemzés példákban. Budapest és Komárom. I. Az ember rendeltetéséről. A hitről. Budapest 1884. II. A parancsolatokról. U. o. 1881—1882. III. A malaszt eszközökről. U. o. 1886. A kath. hitoktatók kézikönyve. 3 kötet Győr 1896—1899. — Egi ösvény. Budapest 1895.

Nagy Elek. *Nagy Elek* (Alsószopori), ügyvéd, szül. 1820-ban Komáromban. Pozsonyban folytatott ügyvédi gyakorlatot, a hol 1875-ben meghalt. Írt novellákat és színdarabokat az egykorú szépirodalmi lapokba. Több színdarabot fordított, melyeket a Nemzeti Színházban adtak elő.

Nagy János. *Nagy János* református esperes, szül. Mocsán 1806-ban. 1836-ban nagysallói lelkész lett, a hol a barsi egyházmegye espereseként halt meg 1880-ban. Műve: Magyar egyháztörténet. Pápa, 1874. Kéziratban maradt Rousseau Emil és Fenelon: Telemakjának fordítása.

Nagy József. *Nagy József* (Szotyori), állami tanítóképző-intézeti zenetanár, szül. 1832-ben Komáromban. Családja Debreczenbe költözvén, itt tanult. A szabadságharcból főhadnagyként került ki. Hajlamai a zenei pályára vonzották és 1852-ben a czeglédi ref. egyház orgonistája, 1855-ben pedig Nagykőrösön kántor lett. 1869-ben nevezte ki a miniszterium a sárospataki tanítóképzőhöz zenetanárrá. Számos zeneművet és zeneelméleti czikket írt.

Művei: Vezérkönyv a hallás utáni énektanításban. Buda, 1872. — Gyakorlókönyv az énektanításra. Buda, 1872. — Énektár. Sárospatak, 1897.

Nagy Károly. *Nagy Károly*, vegyész és csillagász, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, szül. Komáromban 1797 december 6-án. Atyja gyógyszerész volt Komáromban és fiát is erre a pályára szánta. Hogy alapos kiképzését biztosítsa, 1819-ben Bécsbe küldte, hol csakhamar a kémiai tudományok doktora lett. Bécsben kötött ismeretséget Litrow János tudós csillagászzsal, a ki e tudományág művelésére buzdította a tudományszomjas ifjút. Klauzál Imrével is Bécsben ismerkedett meg, a ki a kancelláriánál viselt hivatalt; később Lenauval is baráti viszonyt kötött. Klauzál révén jutott gróf Károlyi Lajoshoz, majd Kaunitz herczeghez, Károlyi gróf apósához, a kiknek gazdasági tanácsadója lett. E hivatalában alkalma nyílt bejárni a külföldet és ismereteit gyarapítani. Eljutott Párisba, Angliába, sőt az Egyesült-Államokba is, hol egy évet töltött. Az Akadémia 1832-ben választotta tagjai közé. 1838-ban gróf Batthyány Kázmérral kötött ismeretséget, a kinek teljhatalmú megbízottja lett. Batthyány bőkezűsége révén Bicskén obszervatóriumot rendezett be, de az a közbejött szabadságharc miatt nem volt megnyitható. 1849-ben feladták és fogságba került, de ártatlansága kiderült. Később bicskei birtokát, értékes könyvtárát és csillagvizsgálóját Ferencz József királynak adományozta, oly kéréssel, hogy a Batthyánnál maradt s a fiskus javára lefoglalt 60.000 forintját adja vissza. A kérés teljesítettén, 1853-ban Párisba ment, hol a tudományoknak szentelte tevékenységét; de súlyos szembajt kapott, melyből nagynehezen gyógyult ugyan, de 1868 márczius 2-án Párisban meghalt. Igen sokat dolgozott a tudományos folyóiratokba és magyar, német, francia nyelven írt.

Művei: A természetes számok logaritmái. London, 1834. — Elemi arithmologia. Bécs, 1835. — A kis számító. U. o. 1837. — A kis geometra. U. o. 1838. — Első magyar földteke. U. o. 1840. — Az égi és földtekéknek használata. U. o. 1840. — Daguerrotyp. Pozsony, 1841. — Considerations sur les comètes ou éléments d'une cométologie. Paris, 1862. — Memoire sur le système solaire. U. o. 1862. — Die Sonne und die Astronomie. Leipzig, 1866.

Nagy Károly (Szotyori), főiskolai zenetanár, szül. Komáromban 1821-ben, hol első oktatását a zenében Ströcker József ottani hírneves kántortól nyerte. Később Bécsben képezte magát tovább. Atyja halála után 1844-ben kántornak választották meg. Később külföldre ment és Drezda, Lipcse, Berlin konzervatóriumain egészítette ki zenei ismereteit és főleg a protestáns zeneirodalmat tanulmányozta. Debreczenben a zeneiskola igazgatója volt, hol ötven évig tanított és 1897 április 2-án halt meg.

Munkái: Énekhangzatos könyv. Debreczen, 1846. — Templomi karénekes könyv. Pest, 1848. — Halotti és halotti karénekes könyv. Debreczen, 1859. — 755 dallamos közjáték. Debreczen, 1887.

Pázmándy Dénes.
(Az Országos Képtárból.)

Nagy Lajos, tanító, szül. 1867-ben Perbetén. 1890-ben Csehiben lett tanító, honnét 1896-ban Magyarrégenbe került állami iskolához. Sokat dolgozott a helyi, budapesti és tanügyi lapokba. Nagy Lajos.

Művei: Mult idők. Marosvásárhely, 1894. — Verseik. U. o. 1900. — Újabb versek. U. o. 1902.

Nagy Mihály, komáromi lelkész, a dunántúli ref. egyházkerület szuperintendense, szül. Rétalapon 1788-ban. Életrajzi adatait Győr vármegye írói sorában közöljük. 1821-ben a népes koci gyülekezet hívta meg papjának, 1845-ben komáromi lelkész és püspök lett. 90 éves korában halt meg Komáromban 1878. évben. Nagy Mihály.

Munkái: Birodalom szava. Komárom, 1845. — Emlékoszlop. Pápa, 1845. — Fejedelmi nagyság. Komárom, 1847.

Nagy Sámuel (Pathi), komáromi származású orvosdoktor, Csokonai és Kazinczy barátja, külföldön szerzett orvosi oklevelet és Komáromban települt le. 1810-ben halt meg Komáromban. Nagy Sámuel.

Munkái: Psychologia. Pozsony és Komárom, 1794. — Az Istennek jósága és bölcsesége a természetben. Ford. U. o. 1794. — Dafnis és az első hajós. Ford. U. o. 1797. — Az oltalmazó himnlőről. Komárom, 1801. — Catalogus librorum experimentissimi quondam medicinae doctoris. Comaromii, 1810.

Nagy Vilmos dr. (Alsószopori), kir. tanácsos, közjegyző, szül. 1848 január 29-én Komáromban. 1871-ben szerezte meg az ügyvédi oklevelet; a következő évben már Komárom főjegyzője lett, a közjegyzői törvény életbeléptetése óta pedig komáromi kir. közjegyző. Élénk részt vett a közügyekben és a szabad- elvűpártnak hosszú időn át elnöke volt. Írt a Komáromi Lapokba tárczákat és külföldi útirajzokat. Nagy Vilmos.

Nagyváthy Kálmán, ekeli származású ügyvéd, Pozsonyban folytatott ügyvédi gyakorlatot. Nagyváthy Kálmán.

Munkái: Krisztina. Regény. Pest, 1873. — Nagyváthy János élete. Pozsony, év n.

Nedeczky Gáspár, plébános, szül. 1822-ben Vírten. Eleinte jogásznak készült, de 1840-ben növendékpap lett. 1854-ben lett dömösi plébános és itt is halt meg 1893 szeptember 6-án. Nedeczky Gáspár.

Munkái: Vasár- és ünnepnapok egyházi beszédek. Pest, 1860. — Dömös története. Esztergom, 1880. — A Nedeczky-család. Budapest, 1891.

Nemes Dezső, hegedűművész, szül. 1866-ban Komáromban, hol tanulmányait is megkezdte. Budapesten a piaristák főgimnáziumában végezte középiskolai tanulmányait és a Nemzeti Zenede növendéke lett, hol Kiss Péter, Gobbi Alajos és Huber Károly vezetése alatt folytatta tanulmányait, melyeket kitűnő eredménnyel végzett. Jókai Mór ajánlataival Párisba ment, hol Munkácsy Mihály támogatásával végezte a Conservatoire-t, Massart vezetése alatt, a kinek tanítványai közé tartoztak Winiavsky és Tua Teresina hegedűművészek. A fiatal művészt Liszt, Thomas, Delibes, Massenet buzditották és tanácsaikkal támogatták. Tanulmányai végeztével Párisban, Bécsben és Budapesten adott önálló hangversenyeket nagy sikerrel, majd *Esterházy Miklós* gróf, a dúsgazdag tatai főúr kastélyában rendezett hangversenyeket az arisztokrácia előtt. Később Londonba ment Esterházy gróf ajánlólevelével és ott Deym gróf nagykövet révén bejutott a londoni high life körébe, melynek szalonjaiban csakhamar szívesen látott vendég lett. Önálló hangversenyeket adott a királyi család tagjai előtt is. Londonban, mint a Royal College of Music és a School of art tanára és a Royal Haymarket Theatre zeneigazgatója, évekig működött. Neje is, Heimlicher Melitta, Rubinstein és Moszkovszky kitűnő tanítványa, jeles zongoraművésznő volt, osztozott sikereiben; amerikai útján is elkísérte és mindenütt tiszteletet szereztek a magyar névnek. Nemes Dezső

Nemes Soma, komáromi községi tanító és pedagógiai író, szül. 1835-ben. Önszorgalmából képezte ki magát és Gyöngyösön és Vágújhelyen működött a német tannyelvű zsidó iskoláknál, melyekbe magyar szellemet vitt be. 1869-ben, mikor a Néptanítók Lapjából neve országosan ismertté lett, meghívást kapott Komáromba, hol ez évben nyílt meg az ország legelső községi iskolája. Ennél az iskolánál működött az 1904. évig, mikor nyugalomba vonult. Tanítói működése alatt állandóan írt a tanügyi lapokba neveléstani cikkeket és munkatársa volt a Komáromi Lapoknak. A megyei tanítótanárságnak majdnem minden ülésén felolvasással vett részt. E testület, nyugalomba vonulása alkalmával, tiszteletbeli tagjává választotta és aranytollal tüntette ki. 1884-ben létrehozta Nemes Soma.

a Kereskedelmi Iskola-Egyesületet, melynek iskoláját, mint igazgató, a kor színvonalára emelte.

Munkái: A világtörténelem tankönyve. Budapest, 1875. — A magyarok története. U. o. 1879.

Nemessányi
János.

Nemessányi János, kir. tanfelügyelő, szül. 1832-ben. Hazafias érzésű magyar ember volt, a ki a felvidéki pánszláv üzemeknek Liptóban gátat vetett. 1877—1899 közt volt Komárom vármegye tanfelügyelője s a vármegye tanügyi viszonyainak javulása, az iskolák fejlesztése, az ő nevéhez fűződik. A vármegyében, hol egyetlen kisdédóvó sem volt, működése alatt 17 keletkezett. Népoktatási czikkeket írt a szaklapokba és a napilapokba. Tót nyelvre fordított több jeles tankönyvet.

Nemesszeghy
Endre.

Nemesszeghy Endre, államrendőrségi fogalmazó, szül. 1868-ban Komáromban. 1891 óta áll a budapesti államrendőrség szolgálatában. Számos szakcikket írt a Rendőri Lapokba.

Művei: A közrendőrségről. Budapest, 1892. — A rendőri nyomozásról. U. o. 1892.

Nemesszeghy
István.

Nemesszeghy István, zeneszerző és zenetanár, szül. 1863-ban Komáromban. 1886-tól 1903-ig Kecskeméten működött, hol hét évig Szabados Géza zenedéjében volt tanár. Ez időre esik a Zichy-hangversenyen való művészi szereplése. Később az áll. főreáliskola ének- és zenetanára lett és önálló zene-konzervatóriumot nyitott, melyet tizenhárom évig tartott fenn. Ő alapította a Kecskeméti Polgári Dalkört és a Műkedvelő Ifjak Zenekarát. Jelenleg az esztergomi érseki tanítóképző ének- és zenetanára. Sok ideig a Pestmegyei Hírlap színi és zenebírálója volt és számos kritikai cikket írt; majd a Függetlenség cz. politikai hetilapot szerkesztette egy évig. Több népszínműhöz és énekes vígjátékhoz írt zenét, melyek Kecskeméten és Kolozsváron kerültek színre. Nyomatásban megjelent művei: Tornaverseny-induló. Jubileumi induló, Budapest.

Nemesszeghy
Kálmán.

Nemesszeghy Kálmán, nyug. városi alkapitány és méhésztanár, szül. 1853-ban Komáromban. Méhészeti szakkönyvet írt. Jelenleg Keszthelyen él és méhészkedik.

Munkái: Beschreibung der. pat. Rahmen Einführungsbahn für Bienenstöcke. Komorn, 1895. — Bienenstock-Zug an Bienenstöcken. U. o. 1896. Méz a háztartásban. Komárom. 1902.

Német Alfréd.

Német Alfréd dr., hírlapíró, miniszterelnökségi segédfogalmazó, szül. Komáromban 1877-ben. Jogi tanulmányait Budapesten végezte. Nyolcz évig volt a *Nemzet* főmunkatársa, melynek politikai vezércikkeket írt. 1905 június havában a miniszterelnökséghez s. fogalmazóvá nevezetett ki.

Munkája: Magyarország és Ausztria gazdasági viszonya az 1899: XXX. t.-cz. alapján. Budapest, 1905.

Nérei Ödön.

Nérei Ödön, a Gazdák Biztosító Szövetkezete főtisztviselője, szül. 1852-ben Komáromban. 1866 óta működik a biztosítói pályán, melyen eredményes tevékenységet fejtett ki. A spiritizmussal foglalkozik és ily irányú műveket írt.

Művei: Tájékoztató a spiritizmus történetéből. Budapest, 1898. — A szellemvilág közleményei. U. o. 1899. — Levelek az ódról és delejről. U. o. 1900. — A médiumokról. U. o. 1901. — Mi a halál, hol a túlvilág? U. o. 1902. — (A három utóbbi Bata Mór név alatt.)

Neszmély
Artur.

Neszmély Artur, szül. 1873-ban Komáromban. Budapesten jogot hallgatott és belépett a Magyar Hírlap szerkesztőségébe; később az Egyetértésnek volt politikai és képviselőházi tudósítója. Éles elméjét és eleven tollát általánosan ismerték és újságíró-körökben nagy tekintélye volt. Fiatal volt még, midőn 1899 november 9-én örökre kiesett kezéből az írói toll. Az Esti Hírlapot szerkesztette 1897 október 19—1898 május 23-ig.

Netoliczka
Oszkár.

Netoliczka Oszkár, főgimnáziumi tanár, szül. 1865-ben Komáromban. Brassóban, Jénában, majd Berlinben tanult; 1890 óta a brassói ág. h. ev. főgimnázium tanára.

Munkái: Lehrbuch der Kirchengeschichte. Göttingen, 1893. — Gotthold Ephraim Lessing: Nathan der Weise. Wien, 1893. — Deutsches Lesebuch. Hermannstadt, 1896. — Johannes Honterus. Kronstadt, 1898. — Zum Honterus Drama von Traugott Teutsch. U. o. 1897. — Johannes Honterus. U. o. 1898. — Johannes Honterus' ausgewählte Schriften. Hermannstadt, 1898. — J. F. Trausch Handschriften. Katalog. Kronstadt, 1900. — Kronstädter Kalender. U. o. 1900, 1902. — Deutsches Lesebuch. Hermannstadt, 1902. — Breve Chronicon Danae. Kronstadt, 1902.

Nyulassy
Antal.

Nyulassy Antal, sz. Benedek-rendi áldozópap és tanár, szül. Székesfehérvárott 1820. jan. 19. Komáromban működött mint tanár 1856—1862., majd tárkányi plébános lett, hol egy évtizednél tovább valódi atyja volt híveinek.

A híres Komáromi Kalendáriumot, mely abban az időben az ország legnépszerűbb és legelterjedtebb naptára volt, szerkesztette 1865—1880-ig. Népies verseket és adomákat írt, több alkalmi verse és köszöntős könyve is jelent meg.

Obernýk Károly, református főgimnáziumi tanár, szül. 1815-ben Kömlődön. Már 1826-ban árvaságra jutott és özvegy édesanyjával Hajdunánásra költözött. A felsőbb iskolákat Debreczenben végezte a kollégiumban, melynek egyik díszje volt. Jó hírneve Kölcsey Ferencz környezetébe juttatta, a ki unokaöccsének, a korán elhunyt Kölcsey Kálmánnak a nevelését rábízta. 1837-ben ment Csekére, Kölcsey birtokára, hol bő alkalma nyílt önművelését folytatni. Midőn Kölcsey 1838-ban meghalt, Obernýk a családdal Pestre költözött; itt megismerkedett Czuczorral és Vahot Imrével is és a Pesti Divatlapba dolgozott. Vahotéknál szoros barátságot kötött Petőfivel, ki Obernýk szállásán gyakran szavalta új verseit. Pesten a jogot elvégezvén, 1841-ben ügyvéd lett, de inkább az irodalomnak élt. A szabadságharcz elől félrevonult. Tanítványa, Kölcsey Kálmán, honvédhadnagy, 1849-ben Komáromban halt meg és ezért Obernýk 1850-ben megvált a családtól. Ekkor a Nemzeti Színházhoz dramaturgnak hívták meg. Az akkor már neves író a debreczeni főiskola is meghívta tanárnak, de ő inkább a nagykőrösi főiskola meghívását fogadta el, hol 1855-ig működött. Ez évben kolerajárvány pusztított az országban és ez elől menekült Pestre, hol 1855 augusztus 17-én meghalt kolerában. A kerepesi temetőben levő sírjára Tomori Anasztáz buzgalmából a nagykőrösi ref. tanári kar emléket emelt. Obernýk egyike volt a magyar drámaírás úttörőinek. Hírnevét a »Főúr és pór« című drámája alapította meg, mely 1843-ban az Akadémia 100 arany jutalmát nyerte el. Zajos sikert aratott »Örökség« című drámája is. Az elbeszélő irodalom terén is voltak sikerei. Írt jogi munkákat is.

Munkái: Főúr és pór. Dráma. Buda, 1844. — Örökség. Dráma. Pest, 1845. — Nőtelen férj. Vigjáték. U. o. 1846. — Ausztriai polgári törvénykönyv. Pest, 1853. — Beszélyek. U. o. — Összes szépirodalmi munkái. Budapest, 1878. 4 kötet.

Ordódy Béla, a budapesti állami felső építőipariskola tanára, szül. Bagótán 1856-ban. Tanulmányait Budapesten a piaristák gimnáziumában és a József-műegyetemen végezte, hol mérnöki oklevelet szerzett. 1881-ben, az akkor fennállott m. kir. vasuti főfelügyelőséghez, majd az államvasútakhoz került és vasútépítéseknel működött. 1886-ban a budapesti állami középipariskolához nevezték ki tanárnak. 1898 óta az állami felső építőipariskola tanára. 1906 június hóban az iparoktatás terén tanúsított kiváló szolgálataért a királytól a felső ipariskolai igazgatói címet és jelleget kapta. Tagja az építőmesteri képzettség megvizsgálására szervezett bizottságnak és Komárom vármegye törvényhatóság bizottságának is. A technológiai irodalom terén működött.

Munkái: Építő anyagok tana. Budapest. — Alapozások. U. o. — Vasszerkezetek. U. o. — Földmértan. U. o. — Út és hídépítéstan. U. o. — Építési eróműtan. U. o.

Ordódy Pál, közmunka- és közlekedésügyi miniszter, országgyűlési képviselő, szül. 1822-ben, Ordódy Vincze és Ghyczy Mária szülöktől. Tanulmányait elvégezvén, 1848-ban a közlekedési miniszterium fogalmazója lett és Szalay László társaságában, mint annak titkára, résztvett a frankfurti birodalmi gyűlésen. Világos után Teleki László gróf oldalán Párisba ment. 1861-ben Komárom vármegye főjegyzőjévé választotta meg, 1868-ban alispán lett és a következő évben az udvardi kerület képviselőjévé választotta. Mint képviselő a Deák-párthoz csatlakozott és itt a bizottságokban nagy tevékenységgel vett részt és csakhamar magára vonta a közfigyelmet. Tisza Kálmán 1880-ban közlekedésügyi miniszternek hívta meg; ez állásában, melyet 1882-ig, két évnél tovább viselt, sokat dolgozott az államvasútak hálózatának fejlesztésén és az idegen vasútak államosítása érdekében. Lemondása után a főrendiház tagja lett és 1885 augusztus 26-án halt meg Bagótán.

Ordódy Pál, országgyűlési képviselő, szül. 1853-ban. Technikusnak készült és Zürichben tanult, majd Bécsben a Hochschule hallgatója lett, de emellett elvégezte a jogot is. Eleinte családjá bagotai birtokán gazdálkodott, majd a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterium fogalmazója lett. 1884-től 1892-ig az udvardi kerületet képviselte szabadelvű programmal. Ekkor a választáson kisebbségben maradván, birtokán gazdálkodott és tevékeny részt vett a vármegyei közéletben. 1903 április 2-án Budapesten léghajóra szállt és ez alkalommal a vihar következtében beállt katasztrófa áldozata lett.

Obernýk
Károly.

Ordódy Béla.

Ordódy Pál.

Ordódy Pál.

- Paal Gyula.** *Paal Gyula*, állami tanító, szül. 1852 augusztus 29-én Tatán. Eleinte a színi tanodába iratkozott be, de azután a tanítói pályára lépett. 1885 óta Rimaszombatban tanító. Dolgozott a fővárosi szépirodalmi lapokba és számos vidéki lapba. Több színdarabot írt, melyeket Komáromban, Rimaszombatban s a vidék több városában és a kolozsvári Nemzeti Színházban adtak elő. *Művei*: Téli esték. Komárom, 1881. — Elbeszélések. Rimaszombat, 1890. — Kandalló mellett. U. o. 1892. — Vaskeresztesek. U. o. 1896—1897. 3 kötet. — Tarka képek. U. o. 1899. — Őszi rózsák. U. o. 1900.
- Palkovich Viktor.** *Palkovich Viktor*, gútai esperes-plébános, szül. 1850-ben. 1886 óta Komárommegyében Gútán működik. Mint a vármegyei közélet egyik tevékeny tagja, előkelő szerepkört tölt be. Jeles szónok és a szövetkezeti eszmének egyik előharczoja. Gútán a nagyforgalmú hitelszövetkezet, fogyasztási szövetkezet, gőzmalom és a modern iskola neki köszöni felvirágzását. Nagyszabású szociális tevékenysége mellett a pedagógiai irodalommal is foglalkozik. *Munkái*: Részletes tan- és óratervek. Esztergom, 1893. — Részletes tantervek a népiskolák számára. U. o. 1893.
- Pálffy Sámuel.** *Pálffy Sámuel*, komárommegyei, hihetőleg kömlödi születésű földbirtokos, nagy szerepet vitt a vármegyei életben a XIX. század első éveiben. A napoleoni háborúkat végig harcolta. Ügyvédi gyakorlatot folytatott és táblabíró is volt. Később vagyona romjaival Biharmegyébe, Tótiba vonult és ott is halt meg 1835-ben. *Munkái*: Erbia vagy Abules és Agetás szívreható története. Pest, 1811. — Zomilla. Pest, 1824.
- Pajor István.** *Pajor István*, ügyvéd és váltójegyző, szül. Komáromban 1798. körül. Győrött folytatott ügyvédi gyakorlatot. A szabadságharcban résztvett és utána fogságot szenvedett. *Munkái*: Titkos szerelem vagy napkeleti virágnyelv. Győr, 1833. — A magyar váltótörvény hiányai. Buda, 1846.
- Pap-Kovács Gábor.** *Pap-Kovács Gábor* (Vönöczki), református püspök, szül. 1827-ben. 1875 és 1878 között őszönyi lelkész, 1878—1895-ig a komáromi ref. egyház papja és egyúttal a dunántúli egyházkerület püspöke volt. Komáromi működése alatt alakult meg a Honvédegylet, melynek elnöke lett. Mint a főrendiház tagja, résztvett az egyházpolitikai vitákban és a polgári házasság mellett heves küzdelmet fejtett ki. A kultúrharcot, mely a Csáky-féle elkeresztelési rendelet miatt Komáromból indult ki, Tisza Kálmánnal együtt kezdték meg az emlékezetes egyházkerületi gyűlésen. Nagytudományú pap és kiváló szónok volt. Mint könyvgyűjtő gyönyörű könyvtárat szerzett, melyben nem egy ősnymtatvány akadt. Értékes éremgyűjteményét halála után a pápai főgimnáziumra hagyta. Élénk irodalmi tevékenységet fejtett ki a protestáns egyházi lapokban. Több alkalmi beszéde jelent meg nyomtatásban.
- Pap Kálmán.** *Pap Kálmán*, honvédeztredes-hadbíró, szül. 1856-ban Kamocsán. 1876-ban lépett a hadbírói pályára, melyen 1899-ig az ezredesi rangig emelkedett. A honvéd főparancsnokság igazságügyi előadója és a honvéd főtörvényszék elnöke. Költeményei sűrűen jelentek meg 1874-től kezdve szépirodalmi lapjainkban. Mint katonai szakíró is sikerrel működött. Szerkesztette a Zsebkönyv a m. kir. csendőrség számára I. évfolyamát 1886-ban. *Munkái*: Költemények. Pápa, 1875. — Pásztortűzek. Budapest, 1880. — A szerelem népdalainkban. Szeged, 1882. — A katonai büntetőjog kézikönyve. Budapest, 1884. — A katonai büntető igazságszolgáltatás más államokban. Budapest, 1890. — Adatok a katonai büntető igazságszolgáltatás reformjához. Budapest, 1890. — A katonai behívó parancs iránti engedetlenség. U. o. 1891.
- Pápay József.** *Pápay József*, a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának tisztviselője, szül. Nagyigmádon 1873-ban. Mint egyetemi hallgató Szarvas Gábor mellé került és ez fejlődésére nagy hatással volt. Résztvett 1897-ben Zichy Jenő harmadik ázsiai expedíciójában. Ezt megelőzőleg Pétervárott időzött és átment Helsingforsba, a finn-ugor nyelvészetet tanulmányozandó. Kazánban csuvas, tatár, baskir, mordvin, votják és cseremisiz nyelvemlékeket gyűjtött, később pedig a csuvas nyelv tanulmányozásába fogott. Tobolszkból 1898 július 1-én indult el az osztjakok közé és sok nélkülözés közepett köztük töltött egy esztendőt. Gazdag tapasztalatait rendszeresen feldolgozta. *Önálló munkái*: Reguly Antal emlékezete. Bpest. 1905. — Nyelvészeti tanulmányútam az északi osztjakok földjén. Bpest. 1905. — Osztjak népköltési gyűjtemény. (Magyarul és németül.) Bpest. 1905. — Az osztjakok földjén. Bpest. 1906. — Im Lande der Nord Ostjaken. Budapest. 1906. — Reguly Antal urali térképe (magyarul és németül). Budapest. 1906. — Osztjak nyelvtanulmányok (sajtó alatt).

Pasteiner Gyula, egyetemi nyilv. rendes tanár, művészettörténeti író a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, szül. 1846 márczius 7-én Tatán. Tanulmányait a pesti és bécsi egyetemeken végezte. 1868-tól négy évig tanár a budai gimnáziumban. 1872-ben állami ösztöndíjjal művészettörténeti tanulmányútra indult és négy év alatt bejárta csaknem egész Európát. 1876 óta a budapesti egyetemen előbb magántanári minőségben, utóbb mint ny. rk., 1890 óta mint ny. r. tanár tanítja a művészet történetét. Ez idő alatt megalapította az egyetemi tanszékekkel kapcsolatos művészettörténeti gyűjteményt, mely a szemléltetésnek gazdag készletét foglalja magában s a külföldön újabb időben keletkezett hasonló intézmények mellett is megállja helyét. A művészettörténet leghivatottabb hazai művelőinek ifjabb nemzedéke tanítványai sorából került ki. Az Akadémia 1896-ban választotta levelező, 1907-ben rendes tagjává. Székkfogláló értekezése: Az építészet I. Mátyás király alatt (Budapesti Szemle, 1893). 1898 óta a művészettörténeti nemzetközi kongresszusok állandó bizottságának tagja. Ifjabb éveiben a hírlapirodalom terén is működött; fölváltva több napilapnak volt külföldi levelezője, majd szerkesztőségi tagja. Később azonban kizárólag művészeti kérdésekkel foglalkozott. Dolgozatai a régi Pesti Napló, az Athenaeum, Fővárosi Lapok, Kelet Népe, Pester Lloyd, Egyet. Phil. Közöny, Képzőművészeti Szemle, Budapesti Szemle, az Akadémiai Értesítőben és a Művészi Iparban jelentek meg, mely utóbbit 1885—1894 között szerkesztette is. Közreműködött a Pallas Nagy Lexikona művészettörténeti részének szerkesztésében; az idevágó cikkek javarésztét maga írta. Középiskolai tanároknak 1893-ban Görögországban, 1894-ben Olaszországban az oktatásügyi kormány megbízásából vezetése alatt tett szünidei tanulmányút eredményeként szerkesztette Görögföldön (1895) és Római világ (1899) című könyveket. Részt vett továbbá az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben című népszerű nagy kiadvány szerkesztésében s annak III., IV., V. és VII. kötetében megírta a hazai építészet történetét a királyság megalapításától kezdve. Ez legértékesebb irodalmi terméke. Több ismeretterjesztő előadást tartott a művészetek történetéből: a Mária Dorottya-Egyesületben a festészetről (Athenaeum, 1892), az Országos Képtárban Mantegnáról (Budapesti Szemle, 1901) és Van Eyck testvérekről, továbbá a Népszerű Főiskolai Tanfolyamban 1903-ban Az építészet művészeti fejlődése, 1904-ben Az építészet története Magyarországon, 1905-ben A szobrászat, 1906-ban Ezeröttszáz év a szobrászat történetéből cím alatt. Egyéb munkái: A régi művészetek történetének mai tudománya állása. Budapest, 1875. — A művészeti és nem művészeti utánzásról. U. o. 1879. — A művészetek története. U. o. 1885.

Pasteiner
Gyula.

Paur Ödön, a Gazdák Biztosító Szövetkezetének osztályfőnöke, szül. 1873 júl. 8-án Tatán. Győrt és Esztergomban tanult, majd az Eszterházy grófi uradalom tisztviselője lett Tatán. Itt szerkesztette a Tata-Tóvárosi Híradót 1893—1898. években. Veszprémbe költözvén, a Veszprémvármegye című lapot szerkesztette 1900—1905 közt és szociális irányban működött, e tevékenységeért a Veszprémi Gazdasági Egyesület titkárává választotta. Szerkesztette az 1901—1902. években a Dunántúli Közgazdasági Szemlét. Az 1904-ben rendezett veszprémi ipar- és gazdasági kiállítás titkára volt, tevékeny részt vett a veszprémvármegyei múzeum megalapítása körül, melynek első titkára volt. Dolgozott a Budapesti Hírlap, Magyarország, Nemzet, Az Ország, Köztelek, Szövetkezés lapokban.

Paur Ödön.

Művei: Jelentés a Veszprémvármegyei múzeum alapításáról. Veszprém. 1904. — Arató- és cselédsztrájkok. Ugyanott. 1904. — A Veszprémmegyei Gazdasági Egyesület Évkönyve (Gazdasági monográfia). Ugyanott. 1905. — Mezőgazdasági problémák. Bpest. 1906.

Pávai Antal, r. kath. plébános, szül. Ószőnyben. 1874-ben szentelték pappá, azóta a lelkes pályán működik. Jelenleg Kálnokon (Moson m.) plébános. Még mint papnövendék számos egyházi és társadalmi lapba írt cikkeket és elbeszéléseket. Munkája: A kálnoki csodatevő Mária-szobor, kegykápolna és szent kút története. Budapest, 1903.

Pávai Antal.

Pázmándy Dénes (Szomori és Somodori), főispán, főrendiházi tag, szül. 1781-ben Kömlődön. 1802-ben ügyvédi cenzurát tett és Komárom vármegye szolgálatába állott alügyészként. Az 1825/27-iki országgyűlésen mint Komárom vármegye követe vett részt és tekintélyre tett szert alapos közjogi tudása és szónoki talentuma révén. 1828-ban Komárom vármegye alispánjává választotta.

Pázmándy
Dénes.

totta s a következő országgyűlésre ismét követül küldte. 1837-ben a dunántúli ref. egyházkerület főgondnoka, 1848-ban pedig Fejér megye főispánja, főrendiházi tag, majd a honvédelmi bizottmány tagja lett. A forradalmi eszmékkel nem rokonszenvezvén, visszavonult baracscai birtokára és ott halt meg 1854-ben.

Pázmándy
Dénés.

Pázmándy Dénes, az 1848/49-iki magyar képviselőház elnöke, szül. Kömlődön 1816 április 7-én. Pázmándy Dénes, a későbbi főispán, és Peély Nagy Judit szülöktől. Pozsonyban tanult, majd a pesti egyetemen folytatta és fejezte be tanulmányait. 1843-ban Komárom vármegye atyja helyett őt küldte követül az országgyűlésre. 1844-ben a vármegye másodalispánjává választotta, 1847-ben pedig első alispánja lett Komárommegyének. Az 1847-iki országgyűlésen ismét mint Komárom vármegye követét találjuk, a kit az országgyűlés legkiválóbb szónokai sorában emlegetnek. 1848 májusában a frankfurti gyűlésre Szalay Lászlóval követekül küldettek ki, de a gyűlés eredmény nélkül oszolván szét, július 5-én hazajött, hogy az első népképviselői országgyűlés elnöki székét elfoglalja. Elnöki állásában féltékeny gonddal őrizte meg a képviselőház szuverénitását. Küldöttséget vezet a királyhoz, hogy a horvát lázadást csendesítse le, majd a nádorhoz, a kit felszólít, hogy a horvát lázadók ellen vezessen sereget és annak álljon élére. Élénken résztvett a kormányt helyettesítő honvédelmi bizottmány megalakításában. 1848 december 30-án elnökölt utoljára és nem követte az országgyűlést Debreczenbe, hanem az ország jövőjébe vetett hitében megingatva, a nemzet jövő sorsa iránti bizalmát elveszítve és öreg szülei aggodalmainak engedve, visszavonult és ezzel fényesnek ígérkező politikai pályafutása véget ért. Később az osztrákok elfogták, de kiszabadult; majd a magyarok fogatták el és a vésztörvényszék ítéletétől Kossuth mentette meg. Baracscai magányában gazdálkodva élt. Meghalt 1856 január 24-én.

Pázmándy
Dénés.

Pázmándy Dénes, volt országgyűlési képviselő, hírlapíró, Pázmándy Dénes 1848-iki képviselőházi elnök és Domonkos Lidia fia, szül. 1848 július 10-én Kömlődön. 1864-ben a berlini egyetemre ment, majd Párizsban irodalmi és művészeti tanulmányait egészítette ki. 1872-ben a külügyminisztérium szolgálatába lépett, de ez állását csakhamar otthagya. 1878-ban a körmenői kerület képviselője lett. E kerületet 1884-ig képviselte; ekkor a zalaegerszegi kerület küldte a képviselőházba függetlenségi programmal. Pázmándy Dénes mint hírlapíró és publicista korán kezdte működését. Mint európai látóköri ember, eleven tolla és humoros, ötletes stílusa révén bizonyos népszerűségre tett szert. Szerkesztette a *Delejtű* és *Haladás* című lapokat 1881–1872-ben. A kilenczvenes évek elejétől kezdve az országon kívül, Párisban és utóbb Szentpéterváron tartózkodott.

Pázmány
Zoltán.

Pázmány Zoltán dr. (Szilasi és Laki), pozsonyi kir. akadémiai jogtanár, egyetemi magántanár, a magas német lovagrend Mária-keresztése, a római Arkádia-akadémia tagja, szül. 1869-ben Komáromban. Győrött és Esztergomban végezte középiskolai tanulmányait, az egyetemet pedig Rómában és Budapesten. Megszerezve a bölcséleti és jogi doktori oklevelet, a bírósághoz ment, majd 1896-ban a kecskeméti ref. jogakadémia tanára lett. 1903 óta a pozsonyi kir. akadémián a római jog tanára. Látogatta a párisi, londoni és lipcsei egyetemeket európai körútjaiban. Szépirodalmi és jogi dolgozatai különféle lapokban jelentek meg. Fordított idegen költőkből is.

Munkái: Rosmini Serbati tana. Budapest, 1890. — Hipnotizmus. Győr, 1892. — A haszonélvezet a római jogban. Kecskemét, 1901. — Követelések fölötti zálogjog. U. o. 1903. — A szilasi és laki Pázmány-nemzetség. Pozsony, 1904.

Péczei József.

Péczei József (idősb), komáromi ref. lelkész, szül. 1750-ben. 1767-ben lett a debreczeni főiskola növendéke és már ebben az időben több nyelvet értett. Csakhamar a főiskola egyik kitűnősége lett és mint szénior 1778-ban végezte iskoláit. Hogy ismereteit gazdagítsa, Lipcsében, Jenában, Bernben és Genfben látogatta az egyetemeiket, később pedig Utrechtbe ment. 1783-ban szentelték pappá, a mikor neve, mint híres szónoké, szélétben ismeretes volt. A debreczeni főiskola ajánlatára 1783-ban a komáromi gyülekezet hívta meg lelkészéül és papi hivatalát ez év október 5-én foglalta el. Kilencz évig működött Péczei Komáromban és e rövid idő alatt szinte példátlan irodalmi tevékenységet fejtett ki. Működéséhez fűződik az üldözött református egyház újjászervezése. Az addigi imaház helyett hatalmas kőtemplomot építtetett, mely 1788-ban készült el. Péczei életcélja a nemzeti nyelv és irodalom művelése

volt, ebben merítette ki tevékenységét, mely a XVIII. század első írói sorába emelte. Az irodalomban a francia iskola híve volt és a francia irodalom számos termékét ültette át magyar nyelvre. A bécsi testőrök után Komárom lett ez iskola középpontja. Péczeli nagy buzdító tehetség volt, az íróknak egész gárdáját gyűjtötte maga köré. 1789—1792 között a Mindenest Gyűjteményt szerkesztette; munkatársainak körét »Komáromi tudós társaság«-nak nevezték az országban. Lázas munkássága több művel gazdagította irodalmunkat, melyeket abban az időben szelvében olvastak. Péczeli a magyar nyelv és művelődés buzgó apostola, irodalmunk egyik legtisztelendőbb alakja 1792 december 4-én halt meg Komáromban. Lakóházát a Komáromi Múzeum-Egyesület művészi kivitelű, karrarai márványból készült emléktáblával jelölte meg, mely Istók János szobrász vésője alól került ki.

Munkái: Zayr (Voltaire). Győr, 1784. — Neuriás (Voltaire). U. o. 1786. — Young éjtakái. Pozsony, 1787. 3 kötet. — Haszonnal mulattató mesék. Győr, 1788. — A haza szeretetéről. Ford. Győr, 1788. — Szomorújátékok. (Voltaire). Komárom, 1789. — II. József életének rövid leírása. U. o. 1790. — A magyar koronának rövid története. U. o. 1790. — Hervey siralmi és elmékedései. Ford. Pozsony, 1790. — Erkölcsei prédikációk. Győr, 1790. 2 kötet. — Álzir (Voltaire). Komárom, 1790. — Az ótestamentumi ekklesiának története. (Maisonnet.) U. o. 1791. — A szentírás theológiája. U. o. 1792—1793. 2 kötet.

Péczely József (ifjabb), debreczeni főiskolai igazgató-tanár, a Magyar Tudós Társaság tagja, 1789 december 25-én született Komáromban, Péczeli József és Varjas Katalin szülöktől. Nagynevű atyját korán elveszítvén, édes anyjával Debreczenbe költözött, hol iskoláit végezte és Budai Ézsaiással kötött ismeretséget. 1811-ben Mezőtúrra ment rektornak, két évvel utóbb azonban külföldi egyetemeken látogatására Bécsbe és Göttingába távozott, honnan 1815-ben tért vissza. Ez évben foglalta el a debreczeni főiskolánál tanári állását, hol élete végeig működött. Négy ízben viselte a rektori tisztelet és tanári működése alatt sokat buzgókodott a tanítás menetének megváltoztatása érdekében. 1832-ben az Akadémia levelező, 1837-ben pedig rendes tagjává választotta. Tagja volt a Kisfaludy-Társaságnak is. 1849 május 23-án halt meg Debreczenben. Az Akadémia alaptőkéjét 5000 forinttal gyarapította, ennek kamataira regények és történeti művek felváltva pályáznak. Szülőházát a Komáromvármegyei Múzeum-Egyesület emléktáblával jelezte meg.

Péczely
József ifj.

Munkái: Erkölcsei prédikációk, készítette Péczely József révkomáromi prédikátor. Kiadta... Debreczen, 1831, 1833. (III. IV. kötet). — Lant. U. o. 1832—1835. 4 kötet. — A magyarok története. U. o. 1837. 2 kötet. — Epigrammák. U. o. 1832. — Ezenkívül több beszéde jelent meg nyomtatásban.

Perlaky Mihály, bölcséleti doktor, az állami számvevőszék tisztviselője, szül. 1814-ben Tatán. 1832-ben lépett a piarista, rendbe és Trencsén, Szeged, Léva, Nagykanizsa, Buda és Kolozsvár városokban tanárkodott. Itt 1849-ben elfogták az ifjúság izgatása miatt és 8 évi várfogságra ítélték, miből 17 hónapot ki is töltött. 1856-ban kilépett a rendből és Zürichbe ment, hol borkereskedést folytatott. Hazatérve hírlapíró, majd az állami számvevőszék tisztviselője lett, ez állásában érte utól a halál 1889-ben. Szerkesztette a Magyar Tisztviselő című lapot 1875. és 1880. években.

Perlaky
Mihály.

Munkái: Bevezetés a klasszikusok ismeretéhez. Buda, 1848. — Gondolkodástan és izléstan. U. o. 1849. — A bornemesítés és kezdés módja. Genf, 1860. — A sajtószabadság lényege. Kolozsvár, 1861. — Népszerű borászati kézikönyv. Buda, 1873. — Népszerű szőlészeti és borászati kézikönyv. Budapest, 1874. — A szőlőmivelés kátéja. U. o. 1874. — Borászati vagyis pinczegazdászati káté. U. o. 1875.

Pethes János, állami tanítóképző-intézeti igazgató, szül. 1857 február 25-én Kamocsán. Tanulmányait Pápán, Modorban és Budapesten végezvén, tanító, később polgári iskolai tanár lett Kőszegen és Budapesten. 1885-ben a csurgói tanítóképző segédtanára, 1893-ban rendes tanár, 1903-ban pedig a lévai tanítóképző igazgatója lett. Ez időszakra a pápai állami tanítóképző élén áll. Nagy tevékenységet fejtett ki a pedagógiai szakirodalom, különösen a pedagógiai történelem és a pszichologia terén. Irt a protestáns egyházi lapokba is.

Munkái: Hangya-könyvecske. Ford. Csurgó, 1889. — Kazinczy Ferencz mint pedagógus. U. o. 1890. — Arany-kalászkok. (Báró Eötvös József műveiből.) U. o. 1894. — Melancthon Fülöp élete. Budapest, 1897. — Tapasztalatok a gyermekek szellemképességeinek fejlődéséről. Ford. Sopron, 1898. — Vezérkönyv a számtanításhoz. Nagykanizsa, 1901. — Gyermekepszichologia. Budapest, 1901. — Számtani példatár. Nagykanizsa, 1902.

Petrovics
László.

Petrovics László, ügyvéd, szül. Ógyallán 1849-ben. A jogot elvégezvén, 1869-ben Komárom vármegye esküdtje lett. 1871-ben ügyvédi vizsgát tett és irodát nyitott, melyet 1873-ban Budapestre tett át. Egyideig a fővárosi rendőrség tisztviselője is volt, de 1881-ben ismét az ügyvédi pályára tért vissza. 1904 óta Ógyallán él. Szerkesztette a Rendészeti Közlönyt 1878—1879-ben és a Közigazgatás című lapot 1883-ban, alapította a Kneipp Ujság című lapot 1889-ben.

Munkái: A kisebb polgári peres ügyekben követendő eljárás. Budapest, 1878. — A fővárosi rendőrség szolgálati szabályzata. U. o. 1878. — Közrendészeti tudomány. U. o. 1884. — Kihágási ügyekben követendő eljárás. U. o. 1886. — A tüdővész gyógyítása. U. o. 1903.

Pintér Elek.

Pintér Elek, kegyesrendi áldozópap, a tatai gimnázium igazgatója, tiszteletbeli kormánytanácsos, szül. 1841-ben. Kolozsvár, Selmeczbánya és Nagykanizsa városokban volt tanár. A tanügyi téren szerzett kiváló érdemei elismerésül 1900-ban a Ferencz József-rend lovagkeresztjét kapta. Tata város társas életében nagy tiszteletnek örvend. A tatai kegyesrendi házi könyvtár őre.

Podhradszky
József.

Podhradszky József, udvari kamarai számvevőtiszt, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, szül. Udvardon 1795 január 18-án. 1813-ban beöltözött a szent Benedek-rendbe, de egy év múlva kilépett. 1816-ban a kir. udvari kamara hivatalnoka lett és itt bő alkalma nyílt történelmi tanulmányokra. Az Akadémia 1834-ben levelező, 1858-ban rendes tagjává választotta. Meghalt Budán 1870 augusztus 14-én. Buzgó történetírói munkásságát fejtett ki és főleg az adatgyűjtés terén nagy szolgálatokat tett. Dolgozott a Tudományos Gyűjteménybe, Akadémiai Értesítőbe és a Századokba.

Munkái: Buda és Pest városának régi állapotjáról. Pest, 1833. — Eredeti két magyar krónika. U. o. 1833. — Magistri Simoni de Kéza de originibus et gestis Hungarorum libri duo. Buda, 1833. — Pázmány Péter élete. U. o. 1836. — Szent László királynak és viselt dolgainak históriája. U. o. 1836. — Hartvicus de Ortenburg: Vita S. Stephani Hung. proto-regis. U. o. 1836. — Szlavóniáról, mint Magyarországnak alkotmányos részéről. U. o. 1837. — Chronicon Budense. U. o. 1838. — A lutheranusok ellen 1525. évben iktatott törvényhozásba be nem folyt a r. k. papság. Buda, 1847. — Néhai Verancsics Antal élete. Pest, 1857. — Béla király névtelen jegyzőjének ideje és hitelessége. U. o. 1861. — A pannonhalmi apátság alapító levele. U. o. 1868. — Felelet a nemzetiségek izgatói kihívására. U. o. 1869.

Pogrányi
József.

Pogrányi József, Komárom vármegye tiszti főügyésze, volt orsz. képviselő, szül. 1845-ben. 1867-ben megszerezte az ügyvédi oklevelet és mint alügyész Komárom vármegye szolgálatába lépett. Később fősolgabíró, majd árvaszéki elnök lett s ez állásában 1887-ig működött. 1888—1891-ig ügyvédi gyakorlatot folytatott. 1892-ben a nemesőcsai kerület függetlenségi programmal képviselőjévé választotta; képviselői működése 1896-ig tartott. Az 1899. és 1900. években az Egyetértés szerkesztője volt Budapesten. 1901-ben Komárom vármegye tiszti főügyészévé választotta meg. E munka számára két fejezetet írt. A »Törvénykezés« címűt és a történeti rész legújabb korát. Önálló munkája: Tudós Hetényi János és kora. Budapest, 1907.

Prikkel
Márián.

Prikkel Marián dr. (Réthei), benzés tanár, szül. 1871 aug. 19-én Csémen. Iskoláit Nyitrán és Esztergomban végezvén, 1890-ben a szentbenedekrendbe lépett. 1896-ban szentelték áldozópappá, és ez időtől kezdve a tanári pályán működik. A magyar nyelvészet és etnografia terén szorgalmas írói munkásságot fejtett ki. Ez érdemei elismerésül a Magyar Nyelvtudományi Társaság és a Filológiai Társaság választmányi tagja lett. Tartott több felolvasást az Akadémiában és több tudományos társaságban. Dolgozatai a Magyar Nyelvőr, Ethnografia, Magyar Nyelv folyóiratokban, cikkei a Komáromi Ujság, Pápai Hírlap és több más lapban jelentek meg.

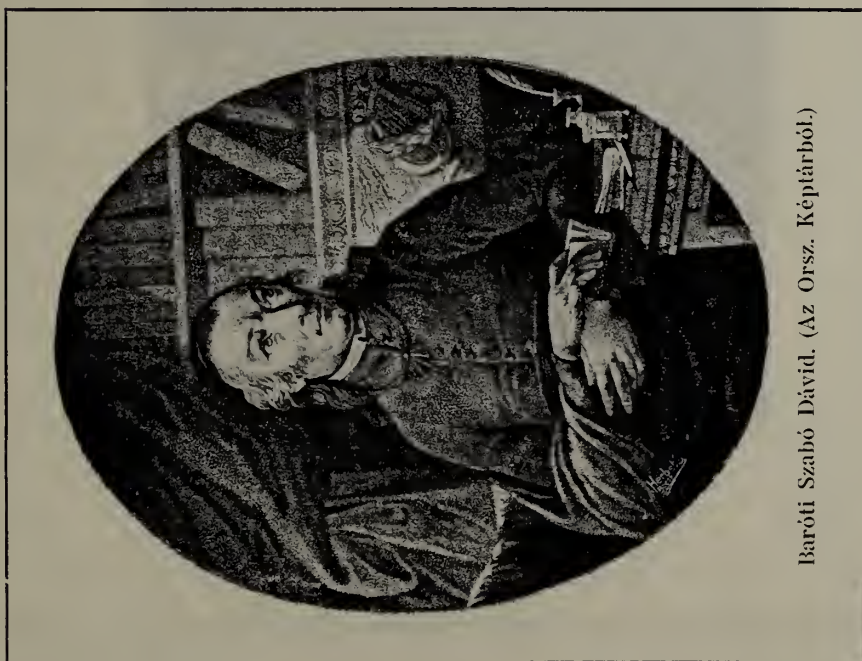
Munkái: A Pray kódex. Budapest, 1903. — A nyelvészet. Pápa, 1904. — A magyar táncnyelvről. Budapest, 1905.

Pulay Kornél.

Pulay Kornél, volt orsz. képviselő, szül. 1834-ben Banán. 1855-ben ügyvédi oklevelet nyert és 1867-ig ügyvédi gyakorlatot folytatott. 1867-ben Komárom vármegye főügyésze lett, de e tisztelet csak pár hónapig viselte, mert Komárom város polgármesterévé választotta. Nyolcz évig viselte a polgármesteri tisztséget és 1875-ben a nemesőcsai kerület képviselője lett. 1878—1887-ig Komárom városát képviselte mint képviselő, Tisza Kálmán pártjához tartozott. Szerkesztette a Vadász- és Versenylapot. 1893 aug. 30. halt meg Budapesten.

Ráskai
Ferencz.

Ráskai Ferencz, hírlapíró és szerkesztő, szül. 1880-ban Komáromban. A jogot Budapesten hallgatta és 1903-ban belépett a Pesti Hírlap szerkesztő-

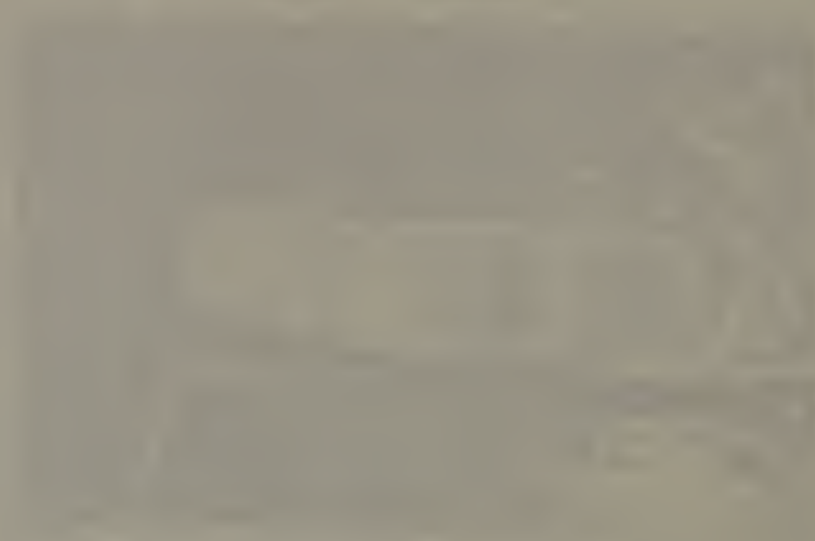

Baróti Szabó Dávid. (Az Orsz. Képtárból.)

Baróti Szabó Dávid síremléke Virth pusztán.

THE JOURNAL OF THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE
OF GREAT BRITAIN AND IRELAND
VOLUME 100 PART 1 2000

CONTENTS
P. 1-100

Id. Szinnyi József.

ségébe. Segédszerkesztője a Magyar Közélet című politikai hetilapnak. Szerkeszti a Mesemondó című gyermekújságot. Verseket írt, melyek ötletes és fordulatos tartalmukkal és formai szépségükkel tűntek ki. Dolgozott a Komáromi Ujságba és Lapokba.

Munkái: Ötlet és ansix versek. Komárom, 1901. — A zongora dalai. Bpest, 1901. — Szilveszterej. Komárom, 1902. — Elni tovább. Budapest, 1903. — Hét esztendő. Versek. Budapest, 1907.

Rédei Miklós, budapesti államrendőrségi kapitány, szül. 1868 decz. 7-én Rédei Miklós.
Tatán. Iskoláit Tatán és Győrött végezvén, a budapesti egyetemen jogot hallgatott. 1891-ben a győri rendőrség szolgálatába lépett. Rendészeti cikkei figyelmet keltettek és meghívták a fővárosi rendőrséghez, hol 1893 óta működik. Irodalmi működése révén rendőri körökben megbecsülik. A Rendőri Lapoknak főmunkatársa volt és több száz cikke jelent meg benne.

Munkái: Tata története 1887. Magyarország városi rendőrsége. Győr, 1891. — Cselédügy rendezése. U. o. 1891. — Rendőri rendeletgyűjtemény. VII. évf. Budapest, 1895—1902. — A budapesti államrendőrség évi jelentései. 1895—1905. 11 k. — Nyomozási eljárás bűnügyekben. U. o. 1900. — Jelentési minták rendőrközegek részére. U. o. 1900. — A nyomozási eljárás nehézségei. U. o. 1901. — Rendőrségi iratminták. 1902. — Magyar gyűlekezeti jog. 1902. — Rendőrségi Lexikon. 1903. — Színházi rendtartás. (Sajtó alatt.)

Rendek József, esztergomi kanonok, szül. 1810-ben Tatán. 1836-ban szentelték pappá és huzamos ideig Gután (1846—1859.) lelkészkedett, utóbb érsekújvári plébános lett. 1869-ben esztergomi kanonokká nevezték ki, ez állásában halt meg 1875-ben. Több alkalmi versen és szentbeszédén kívül, melyeket kiadott, a paedagógiai irodalom terén működött.

Rendek
József.

Munkái: Szent ének. Buda, 1842., Komárom, 1855. — Tanításmód. Buda, 1845. — Kalauz az elemi tanodákban tanuló gyermekek számára. Pest, 1847. — A nyilvános első és másodrendű oktatásnak igaz elvei. Ford. Veszprém, 1847. — Ünnepléses hálaadás. Pest, 1849.

Ribáry Ferencz történetíró, szül. Koltán 1827 okt. 6-án. Iskoláit Esztergomban és Budán elvégezvén, a helytartó-tanácsához került gyakornoknak. A szabadságharcban is résztvett és osztrák fogságba esvén, büntetésből besorozták közbakának. 1851-ben szabadult meg a katonaságtól. Hosszabb nevelői működés után 1861-ben a budai főgimnázium tanára lett. Mint historikus és nyelvész maradandó becsű műveket alkotott. Nagy világtörténeti művéből csak az ókort fejezhette be, mert ebben megakadályozta 1881-ben bekövetkezett halála.

Ribáry
Ferencz.

Munkái: Magyarország oknyomozó történelme. Pest, 1868. — Világtörténelem. 1869—1870. — Magyarország története. U. o. 1872. — Babylonia és Asszírja óskori története. — A pelasz kérdés. U. o. — Egy lap Egyiptom óskori történetéből. Bpest, 1875. — A magyar királyság földirata. Pest, 1872. — Egyetemes földirat. Bpest, 1874. — Földrajzi kis atlasz. Budapest, 1873.

Rostaházy Kálmán, budapesti krisztinavárosi plébános, szül. 1836 ápril 1-én Tatában. Tanulmányait Tatában és Nagyszombatban végezvén, 10 évig káplánkodott jórészen Budán. 1869-ben választották meg krisztinavárosi plébánossá. A tatai kerületet két cikluson át 1881—1886 közt képviselte. Az székesfőváros közéletében tevékeny szerepet játszott. Irodalmi működést az egyházi folyóiratokban fejtett ki.

Rostaházy
Kálmán.

Rózsafi Máttyás, újságíró, szül. Komáromban 1828-ban. A papi pályára készült, de a 48-as mozgalmak őt is magukkal sodorták. Honvédnek állt és Komáromban, Mack tüzérezredessel együtt, a Komáromi Értesítőt szerkesztette. Résztvett Thaly Zsigmonddal a Klapka elleni összeesküvésben. A kapituláció után Törökországba, majd Londonba menekült, később pedig Északamerikába költözött. Mint ezredes küzdött a déliek ellen indított háborúban. Dolgozótársa volt az Amerikai Nemzetőr című lapnak és egy nagy angol munka írásába is belefogott, mely a 48-as eseményeket tárgyalta. Meghalt 1893-ban New-Yorkban.

Rózsafi
Máttyás.

Rovács Albin, Komárom szab. kir. város levéltárosa, szül. Komáromban 1843-ban. Megszerezvén az ügyvédi oklevelet, Komárom vármegye esküdtje, majd szolgabírája lett. Később ügyvédi gyakorlatot folytatott. 1871. évben főmunkatársa volt az ez évben megjelent Komáromi Lapoknak, mely az első hírlapkiadási kísérlet volt Komáromban, a Friebeisz István szerkesztése mellett 1849 július 1-től, a vár feladásáig kiadott Komáromi Lapok rövid pályafutása után. Az 1877—1880. években a Komáromot szerkesztette és adta ki saját költségén, miután már korábban is főmunkatársi minőségben dolgozott a lapnál. Az 1891—1892. években pedig megalapította és szerkesztette a

Rovács Albin.

Komárommegyei Értesítőt. 1893 óta Komárom város levéltárnoka. A város múltjának számos eseményét világította meg a helyi lapok hasábjain és sok beces adatot dolgozott fel. E monográfiának Komárom című fejezetét ő írta.

Rudnay Béla.

Rudnay Béla, volt budapesti rendőrfőkapitány, 1892—1894. közt Komárom vármegye főispánja és a csallóközi ármentesítő társulat kormánybiztosa volt. Megalapította a vármegyei közművelődési egyesületet.

Műve: Ismertetése az alsó Csallóköz ármentesítésére vonatkozó terveknek és munkálatoknak. Budapest, 1894.

Ruisz Gyula.

Ruisz Gyula, a kishéri ménesbirtok igazgatója, szül. 1857. febr. 10. Bakony-Sárkányban. Iskoláit Tatán és Szegeden elvégezvén, a kolozsmonostori gazd. tanintézet hallgatója lett és 1878-ban kitűnő eredménnyel végzett. Ez évben a mezőhegyesi ménesbirtokon gazdasági gyakornokká nevezték ki, hol 18 éven át eredményesen működvén, mint gazdasági intéző 1896-ban a földművelésügyi miniszteriumba került szolgálatra az állategészségügyi osztályba. Itt bő alkalmat nyílott gazdag szakismereteinek gyümölcsöztetésére. Hasznos szolgálatai elismerésül 1899-ben gazdasági felügyelővé lépett elő, 1900-ban pedig a bábolnai ménesbirtok vezetésével bízták meg. 1906 júliusa óta a kishéri ménesbirtok élén áll. Nagy külföldi tanulmányutakat tett; 1900-ban a párisi világkiállításon a magyar lótenyésztő intézetek csoportos kiállítását rendezte, mely általános feltűnést keltett. Ezért a Mérité d'Agricole tiszti keresztjével tüntette ki a francia kormány. Az új vámtarifa előkészítő munkálataiban is tevékeny részt vett és ezért a Ferencz József-rend lovagkeresztjét nyerte. Sokoldalú irodalmi munkásságot fejtett ki a szaklapokban. Jelenleg a ménesbirtokok monografiáján dolgozik. E munka Mezőgazdaság és állattenyésztés című fejezetét ő írta.

Munkái: A mezőhegyesi m. kir. állami ménesbirtok rövid leírása az 1885. évben. Budapest, 1885. (Ugyanez németül és francziául.) — A mezőhegyesi ménesintézet alapításának története. Temesvár, 1888. — A kukoricza műveléséről. Kolozsvár, 1890. (Azóta már 5 kiadásban, magyaron kívül német és román nyelven is.) — A kendertermesztésről. Budapest, 1905. — A kenderkikészítés, mint gazdasági mellékipar. Magyaróvár, 1897. — Bábolna az 1848/49. szabadságharc idején. Komárom, 1906.

Samarjay Károly.

Samarjay Károly, ügyvéd és író, szül. Komáromban 1821-ben. A jogot Pozsonyban elvégezvén, 1843-ban ügyvédi oklevelet szerzett. 1844—1854 közt Torontál megyében volt uradalmi ügyész és főispáni titkár. Ez évben Pozsonyba költözött, hol tekintélyes ügyvéd lett, 1875-ben pedig az ügyvédi kamara elnöke. 1880-ban a kir. tanácsosi címet nyerte el és a Toldy-kör tiszteleti elnökévé választotta. Meghalt Pozsonyban 1864 ápr. 27. — Fiaitálabb éveiben költeményeket írt; e mellett híres munkája német nyelven írt magyar nyelvtana (Praktische Anleitung zur schnellen und leichten Erlernung der ungarischen Sprache. Pest, 1846.), mely mintegy 30 kiadást ért.

Munkái: Költemények. Buda, 1845. — Dalok az Alföldről. Pest, 1847. — Kelet gyöngyei. Pest, 1847. — Szabadság és csatadalok. Temesvár, 1848. — Az esztetika fő tárgyai. Komárom, 1853. — Magyar nyelvtan. Pest, 1847. — Német nyelvtan. Pest, 1851. — Gyermekbarát (olvasmányok). U. o. 1851., 1857.

Sándor Miklós.

Sándor Miklós, Komárom vármegye tiszti főügyésze, szül. 1839-ben Aranyoson. Iskoláit és a jogot Pápán elvégezvén, Komárom vármegye esküdtje, később aljegyzője lett. 1873-ban ügyvédi irodát nyitott. Később a vármegye tiszti ügyésze lett s e tisztt 1901-ig viselte, mely évben önkézzével oltotta ki életét. Komárom városában nagy társadalmi szerepet vitt. Sok cikket írt a helyi lapokba. Munkája: Az élet verseiben. Komárom, 1901.

Sarlay Károly.

Sarlay Károly, komáromvármegyei gazdasági vándortanár, szül. Koltán 1853 jún. 29. Iskoláit Érsekújvárott, Esztergomban és Budapesten végezte, majd a magyaróvári akadémián, a budapesti egyetemen és az állatorvosi akadémián tanult. Egy ideig az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnél dolgozott és cikkeket írt a *Magyar Föld, Földművelési Érdekeink* és az *Egyetértés* gazdasági rovatába. 1883-ban Komárom vármegye gazdasági vándortanára lett és a gazdasági egyesületeknek 15 éven át titkára. Szerkesztette a Gazdasági Közlönyt 1881—1903-ig. A Nemzetgazdasági Szemlében, de önállólag is több tanulmánya jelent meg.

Sárákány Miklós.

Sárákány Miklós, bakonybéli apát, szül. Komáromban 1802 jan. 25-én. A szent benedekrend kötelékébe 1816-ban lépett be és a teológiát Pesten hallgatta. 1825—1835 közt a tanári pályán működött, majd főapáti titkár,

1845-ben pedig bakonybéli apát lett. A történelemben való nagy jártasságáról tanuskodnak cikkei. *Munkája*: A világ általános történetének középkora.

Sárközy Aurél, nyug. főispán, Sárközy Kázmér alnádor fia, szül. Pettenden Sárközy Aurél 1845 jún. 12-én. 1869-ben lépett Fejérmegye szolgálatába, 1878—1885. évig képviselő volt, majd 1885-ben Fejér vármegye alispánja lett. E tisztét 1894-ig viselte, mely év augusztusában Komárom vármegye és város főispánjává nevezetett ki. 11 évig állott a törvényhatóságok élén, köztisztelettől és szeretettől környezve. Mint a vármegyei »Közmivelődési Egylet« elnöke, sokat tett a nem-magyar ajkú községek megmagyarosítására. Megalapította a »Szanatórium Egylet«-et. Közgazdasági téren is nagy érdemei vannak. A »Gazdasági Egyesület« elnöke és a »Csallóközi Ármentesítő Társulat« kormánybiztosa.

Simai Kristóf, piarista szerzetes, szótáríró, szül. Komáromban 1742-ben. Simai Kristóf. Ifjú korában lépett a kegyesrendbe, melynek hosszú időn át buzgó tagjaként működött. Mint tanár Kanizsa, Pest, Kassa és Körmöczbánya városokban fordult meg, ez utóbbi helyen 38 évig tanárkodott. Kassán Bacsányi, Baróti Szabó Dávid és Kazinczyval szövetkeztek a magyar nyelv művelésére. Ugyanitt számos színművet is írt (Mesterséges ravaszság, A váratlan vendég, Zsugori, Házi orvosság, Igazházi és Gyapay Márton, A feleségféltő), melyek abban a korban a nemzeti nyelv művelése és terjesztése körül becses szolgálatokat tettek. 1790 okt. 25-én a budai játékszínen Az Igazházzal nyitották meg az előadások sorozatát. Körmöczbányán az eddig elhanyagolt szótárírás terén tett kísérletet és óriási anyagot gyűjtött össze. Ez irányú művét (Végtagokra szedett szótára) 1809-ben adta ki. Másik nagy munkája, melyet szótárnak nevezett el, az N betűig készült el és az Akadémia tulajdona. Emlékét kegyelettel őrzi meg az irodalomtörténet. Meghalt 1833 július 14-én Selmeczen.

Sörös Pongrácz (Pál), benczés tanár és történetíró, szül. Komáromban régi nemes, egyébként iparos családból 1873 aug. 24-én. Középiskolai tanulmányait Komáromban, Budapesten, Esztergomban és mint benczés-növendék, magántanuló Győrött végezte, hol érettségit is tett. Papi és tanári pályára Pannonhalmán készült. 1896 június 28-án pappá szenteltetvén, 1896—98-ban Pápan volt tanár és itteni működése alatt a történelemből, latin nyelvből és irodalomból tanári oklevelet szerzett. 1898—99-ben itthon és Olaszországban tanulmányúton volt. 1899 óta a pannonhalmi tanárképző-intézetben a történelem tanára. Beható levéltári kutatásokat folytatott itthon, Ausztriában, Német- és Olaszországban. Tudományos működése elismerésül a Szent István Társulat tud. és irod. osztálya 1906 márczius havában tagjának választotta meg. Száznál több hosszabb-rövidebb tanulmánya, értekezése, bírálata, útleírása, vallásos tárgyú dolgozata, politikai cikke a szakfolyóiratokban, helyi és napilapokban jelent meg.

Önálló művei: Forgách Ferencz élete. Bpest, 1896. — Verancsics Antal élete. Esztergom, 1898. — Ghimesi Forgách Simon báró. Bpest, 1899. — Nullius terület volt-e a bakonybéli apátság? Esztergom, 1900. — Forgách Ferencz biboros nagyszombati zsinata és előzményei. Bpest, 1900. — Forgách Ferencz, esztergomi biboros. Budapest, 1901. — A kath. klérus törekvései az 1843/44-i országgyűlés egyházi ügyeinek tárgyalása alatt. Bpest, 1901. — A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. II., III., VIII. és IX. kötet (a II—III-at szerkesztette és részben írta). Bpest, 1903—1906. — Guzmics Izidor apáti naplója. Bpest, 1903. — Komárommegyei benczés apátságok. Komárom, 1905. — A pécsváradai benczés apátság. Bpest, 1905.

Simor Jenő, hegedűművész, szül. 1887 ápr. 22-én Komáromban, hol középiskoláit végezvén, a zenéhez való ellenálhatatlan hajlamai Budapestre vitték, hol a Nemzeti Zenede hegedűtanszakán tanult Gobbi tanárnál, egy év múlva pedig az Országos Zeneakadémia növendéke lett. Itt a kiművelési tanfolyamot végezte, Bloch és Kemény tanárok voltak mesterei. Fellépett néhány jótékony célú hangversenyen Komáromban, hol nagy sikereket aratott. Kritikusai a jövő egyik technikai virtuózát sejtik benne, kiről tanárai is nagy elismeréssel nyilatkoztak.

Schmidthauer Lajos, orgonaművész, szül. 1882 márcz. 3-án. Itt kezdte középiskoláit, melyeket Kalocsán végzett be. 1902-ben az Országos Magyar. Kir. zeneakadémia orgona és zeneszerzési tanszakára iratkozott be, hol Kössler János tanítványa volt. Zeneakadémiai tanulmányait 1906-ban fejezte be kitűnő sikerrel. Tanárai és a zeneértők kiváló kontrapunktistának tartják, technikai készsége pedig bámulatosan fejlett. Az orgonán feltűnő tehetséget árult el

- thematicus improvizációival és a zenebírálok magasztalva emelték ki ez említett tulajdonságait. Játszott a Szt. István-templom megnyitásán, hol Beethoven Missa sollemnisét adták elő a budapesti zenekedvelők. Budapesten több hangversenyen lépett fel a Vigadóban a filharmonikusokkal. Mozart Requiemében és Bossi Elvesztett paradicsomában játszotta az orgona-részeket és szólókat. Jelenleg Párisban képezi magát. Több önálló kompozíciója van kéziratban.
- Singer Ödön. *Singer Ödön*, hegedűművész, szül. Tatán 1831-ben. A zenei pályára Pesten készült és a bécsi konzervatóriumban fejezte be zenei kiképzését. Az ötvenes években Weimarban működött Liszt Ferenc oldalán, hol kora legnagyobb mestereivel találkozott. A weimari udvari színház hangversenymestereül nyerte meg. Később a württembergi király meghívására Stuttgartban telepedett le, hol a hatvanas évektől kezdve udvari hegedűvirtuóz volt és a konzervatórium tanáráként működött. Mint hegedűművész az első közé tartozott és mint zeneszerző is maradandó becsű dolgokat alkotott.
- Somogyi Alajos. *Somogyi Alajos*, misszionárius, szül. 1816-ban Komáromban. Teológiai tanulmányait Bécsben bevégezvén, 1841—1843 közt a Religio- és nevelés című lapot szerkesztette, majd az esztergomi káptalan könyvtárőre lett. 1850-ben mint misszionárius Északamerikába ment. 1855-ben a Szent-István-Társulat aligazgatójává választotta és ez állásában működött 1865. évben bekövetkezett haláláig. *Munkája*: A keresztény vándor naplója. Pest, 1846. Négy év az amerikai missiókban. U. o. 1854.
- Szabó Dávid. *Szabó Dávid (Baróti)*, a klasszikai iskola kiváló költője. A Jézus társasági atyák rendjébe lépett, a rend feloszlata után azonban az esztergomi főegyház-megye papja lett s mint ilyen Komáromba került professzornak. Itt működött 1773—1777-ig. Derült öregségének éveit Gyerkenyi *Pyber* Benedek táblabíró virti udvarházában töltötte és ott élt műzsájának. Csendes magányában fordította Milton Elvesztett paradicsomát. (Az elvesztett paradicsom hat énekben. Megjobbított és bővített kiadás. Komárom 1802.) Viten szerette »Magyarság virága« című művét (Komárom 1803.). Komáromban jelent meg: Orthographia és grammatikabéli észrevételek a magyar prosodiával együtt. Komárom 1800. Élete alkonyán fordította Virgilius Éneiszét, melynek I—V. könyve Bécsben (1810.), VI—XII. pedig Pesten jelent meg (1813.). Köztisztelettől és szeretettől környezve halt meg e magyar úri család vendégszerető házában 1819 november 22-én és ott van eltemetve a virti temetőnek a Dunára néző lankás oldalán.
- Szabó János. *Szabó János*, udvardi főtanító és kántor. Az érsekújvárvideki r.-kath. népnevelők egyesületének és az udvardi kerületi tanítói körnek elnöke. Igen eredményes szociális tevékenységet fejt ki községében és tanítói egyesületében. Több alkalmi színmű és pásztorjáték szerzője.
- Művei*: Betlehemi bakter, karácsonyi pásztorjáték. Budapest, 1901. — Megkerült gyermek, karácsonyi pásztorjáték. U. o. 1903. — Béke, pásztorjáték. U. o. 1905. — Több pedagógiai cikkek és tárcza egyes lapokban szétszórta.
- Szabados Sándor. *Szabados Sándor*, hírlapíró, szül. Komáromban 1873-ban. Iskoláit szülővárosában és Debreczenben végezte. Mint egyetemi hallgató résztvett a nemzetközi szociáldemokrata mozgalmakban, később a pártvezetőség tagja lett. Egy időben szocialista tevékenysége miatt politikai tekintetéből Budapestről ki volt utasítva. A Népszava szerkesztőségének tagja és politikai munkatársa. Több francia regényt is fordított.
- Szakáll Gyula. *Szakáll Gyula dr.*, a budapesti állatorvosi főiskola tanára, szül. 1872-ben Banán. 1891-ben nyert oklevelet. Öt éven át a boncztoni tanszék tanársegéde volt. 1897-ben hosszabb külföldi tanulmányútra indult és Giessenben 1899-ben nyert doktori oklevelet. 1901-ben kir. állatorvossá nevezték ki és kis idő múlva az állatorvosi főiskola magántanára lett. Már fiatalon jó hangzású nevet vívott ki magának tudományos kutatásaival, melyeket minden állásában szakadatlanul folytatott. 1903-ban súlyos agybajt kapott és ez év augusztus 3-án Magyarregeben meghalt. Számos cikke jelent meg az állatorvosi szaklapokban.
- Munkái*: Házi szárnyasok boncztona. Bpest, 1897. — Über den Bau des Urogenitalsystemes der Krokodile. Bpest, 1899.
- Szalay Pál. *Szalay Pál*, dadi plébános, szül. Keczőlben 1840-ben. Számos társadalmi, művelődéstörténeti, nemzetgazdasági cikket írt politikai és egyházi lapokba. Meghalt 1895 február 22-én Dadon.
- Munkái*: Azért nem kell halasztani. 1874. — Gyakorlati ethnologia. Tata, 1887. (Nyelv-, vallás- és művelődéstört. tanulmányok.)

Szász József, hírlapíró, országgyűlési képviselő, szül. 1871-ben Orosz-
házán. Gimnáziumi tanulmányait Szarvason elvégezvén, a budapesti egyetemen jogot hallgatott, de már korán a hírlapírói pályára lépett és több politikai lap munkatársa lett. Önkéntesi évét leszolgálva, itt szerzett impresszióit megírta egy novellakötetben. Mint a függetlenségi párt tagja 1905-ben fellépett Komáromban és Tuba Jánossal szemben megválasztották. 1906-ban ismét a komáromi mandátummal jutott a Házba, hol a közlekedési bizottság tagja. Több temperamentumos beszédet mondott rövid képviselői működése alatt. A Komáromi Függetlenségi Kör díszelnöke. 1894 óta újságíró és ez idő óta a Magyar Ujság és Hazánk dolgozótársa volt, 1898-ban az Egyetértés segédszerkesztője, 1902-ben pedig felelős szerkesztője lett. E lapról 1905-ben vált meg. Ez idő szerint a Magyarország publicistája. *Munkája*: Komorovcsák kapitány, Budapest. 1902.

Szekér Joakim Alajos, író és pap, szül. 1759-ben, Komáromban. Mint ifjú a szerzetesi pályára lépett és a ferenczes szerzet tagja lett, 1795-ben azonban a ciszterciek rendjébe lépett át. Itt sem volt sokáig, mert hajlamai a tábori életre hívták és tábori pap lett a Splényi-gyalogezredben, melylyel a francia háborút végigküzdötte. A lunevillei béke után tért vissza hazájába. Mint ember felvilágosult, mint politikus tüzes magyar hazafi volt, bár konzervatív elveket vallott. A sok csapás közt, melyekben része volt, a tudomány művelésében talált vigaszt. Történeti munkájának liberális szelleme miatt sok keserőséget okozott neki a klérus, melylyel emiatt összetűzött. Legnevezetesebb munkája a Magyar Robinson, mely a XVIII. század divatos Robinsonai nyomán egy komáromi születésű kapitánynak és káplárjának kalandos sorsát, Ázsiában és Afrikában szerzett élményeit beszéli el.

Munkái: Magyarok eredete. Pozsony és Komárom. 1791. — A marengoi csata. Pest. 1807. — Hadi tudomány. Pest, 1807. — Magyar Robinson. I., II. Pest. 1810.

Szendrey Imre közs. iskolai tanító, szül. 1866-ban. Eleinte festőnek készült, később azonban a tanári pályára lépett és kilencz éven át a komáromi polgári iskolánál, egy év óta pedig a községi elemi iskolánál működik. Sokoldalú irodalmi munkássága van, szépirodalmi, történeti és művészettörténeti dolgozatokat írt, melyek a Vasárnapi Ujság, Országvilág, Fővárosi Lapok, Képes Csáládi Lapok, Művészet és a Budapesti Hírlapban jelentek meg. Szerkesztette különböző időkben a következő lapokat: Nagy-Kunság, Bohó Miska, Szabadkai Közlöny, Félegyházi Hírlap, Újvári Híradó és Komáromi Lapok. Jelenleg a Tanügyi Értesítőt szerkeszti, mint a Komáromvármegyei Általános Tanítótestület főjegyzője.

Önálló munkái: Csokonai Lillája. — A magyar ház és stílus története. — Jászkún redempció. — A jászkúnok története. — Zádor és Ágota. — Ezeréves Komárom. — A révkomáromi ref. főiskola története. E kötet számára a közoktatásügyi részt írta.

Szentmiklóssy Zoltán, festőművész, szül. 1878-ban Komáromban. Budapesten a mintarajiskola növendéke lett s csakhamar gyors előmenetelt tett a művészetben. 1898-ban Münchenben Hollósy tanítványa és a nagybányai kolónia tagja. A Nemzeti Szalonban az 1903. évben kiállított képe (Női arckép) feltűnést keltett és csakhamar vevőre talált. Művészi iránya a zsáner- és az arcképfestés felé vonzza, melyben figyelemreméltó dolgokat fog alkotni.

Művei: Vasárnap délután. — Fiakker-állomáson. Kofák a vásárcsarnokban. — Csellista. — Öreg park csősze. — Balatoni tájképek és számos tájkép. — 1904-ben a budai királyi palota freskóján Feszty Árpád mellett dolgozott. — 1906-ban »Vihar« című képe a Múcsarnok tavaszi tárlatán elismerést nyert s br. Feilitzsch Arthur vette meg. — Ez év nyarán Tusnád-Fürdőről s remek vidékéről szép tájképeket festett és különös sikert ért el a »Szent Anna tó regéje« című óriási vásznával.

Szinnyei József id., kir. tanácsos, a Magyar Nemzeti Múzeum hírlapkönyvtárának igazgatója, a Magyar Tudományos Akadémia lev. tagja, szül. Komáromban 1830 márczius 18-án, hol rokonainál nevelkedett. Iskoláit szülővárosában és Nyitrán végezte, Pesten és Győrött pedig bölcséleti és jogi tanulmányokra készült. Eleinte ügyvéd akart lenni, de tanulmányait félbeszakította s a haza hívó szavára annak védelmére sietett. 1849 július havában hadnagy lett és augusztus 29-én főhadnagy. A szabadságharcz eseményeit Komáromból, e fontos szerepre jutott várból szemlélve, annak napról-napra feljegyezve minden mozzanatát. E művét később ki is adta, mely, mint elsőrangú forrásmunka, a szabadságharcz történetére nézve megbecsülhetetlen szolgálatot tesz e kor

Szász József.

Szekér Joakim Alajos.

Szendrey Imre.

Szentmiklóssy Zoltán.

Szinnyei József id.

történetírójának. Az október 5-iki kapituláció után sógorához, Beöthy Zsigmondhoz állt be, a ki ekkor ügyvédkedett, 1853-ban megnősült és Pozsonyba került Samarjay Károly tekintélyes ügyvédhez, a ki szintén lelkes híve volt az irodalomnak. Szinnyei itt kezdte irodalomtörténeti kutatásait és adatgyűjtését. Az ügyvédi pálya nem felelve meg egyéniségének, 1864-ben biztosítótársasági hivatalnok lett, végre 1872-ben egy, az ő élethivatásának és hajlamainak mindenben megfelelő állásra hívta meg őt a kormány: az egyetemi könyvtárhoz. Itt igazi elemében mozgott és méltó tere nyílt szorgalmas tevékenységének és gyűjtő, megfigyelő egyéniségének. Be is váltotta a munkásságához fűzött reményeket. Az egyetemi könyvtár rendezését befejezve, repertorikus kutatásai és szinte példátlan szorgalma, az aprólékos részletekig terjedő lelkiismeretes pontosság és figyelme egyenesen hivatottá tették a hírlapkönyvtár szervezésére, mely az ő tervei és eszméi szerint is oldott meg. 1888 novemberében a Magyar Nemzeti Múzeum hírlapkönyvtára szervezésével bízván meg, oroszánrésze van annak a kor színvonalára emelésében. 1890-ben indította meg nagyszabású irodalomtörténeti és bibliográfiai szempontból páratlanul álló művét, a Magyar írók élete és munkái című hatalmas vállalatot, melynek eddig 100-nál több füzet (XI. kötet) jelent meg. E művében az adatok hangyaszorgalommal végzett felkutatásával és csoportosításával eddig 21.000 író ismertetett. Az 1899. évben a Magyar Tud. Akadémia levelezőtagjává választotta az érdemes tudóst, a ki a hazai hírlapirodalom feldolgozása terén magának maradandó emléket emelt az irodalomtörténetben. Tudományos érdemeiért a király 1897-ben királyi tanácsosi címmel tüntette ki; a múzeumok és könyvtárak országostanácsa pedig 1905-ben tagjává választotta. A Komáromvármegyei Múzeum-Egyesület 1905. évben tiszteleti tagjává választotta amaz érdemeiért, melyet Komárom multja ismertetésével és művelődéstörténeti adatainak feldolgozásával szerzett.

Munkái: Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertoriuma. I. kötet. Bpest, 1876. U. o. 1885. II. U. o. 1876. — Magyarország természettudományi és matematikai könyvészete. Bpest, 1878. — A komáromi magyar színészet története 1811—1835. Komárom, 1881—82. — Hírlapirodalmunk és hírlapkönyvtár. Bpest, 1884. — Egy polgártemetés. Komárom, 1886. — A jó Gésztl bácsi. Komárom, 1885. — Könyvtári emlékek. Bpest, 1887. — Fazekas Mihály és Ludas Matyi. Budapest, 1881. — Timárház. Naplójegyzetek 1835—1846. Komárom, 1889. — Magyar írók élete és munkái. Bpest, 1891—1906. I—XI. kötet. Csokonai és Lillája. (Egyet. Philol. Közlöny.) 1892. Az első magyar bibliographus. Budapest, 1901. (Széki foglalt.)

Szűry Dénes.

Szűry Dénes, nyug. miniszteri tanácsos és író, a Kisfaludy-Társaság tagja, Rétaalon született 1849 július 2-án. Iskoláit Komáromban és Győrött végezve, jogot Budapesten hallgatott. 1869-ben lépett be a vallás- és közokt. minisztériumhoz s ott 1894-ig működött és a miniszteri tanácsosi rangig emelkedett. Szolgálatát utolsó tizenegy évében Trefort Ágost és gróf Csáky Albin minisztersége alatt az elnöki osztályt vezette. Írói működését 1879. évben kezdte. A Fővárosi Lapoknak tizenhat éven át volt tárczaírója. 1891-től kezdve tizennégy éven át a »Vasárnapi Ujság«-nak volt állandó munkatársa s esztetikai és politikai cikkeket írt bele. A Kisfaludy-Társaság 1893-ban tagjai sorába választotta.

Munkái: Emlékek. Bpest, 1886. — Öt év a szerb egyház életéből. Budapest. (Kézirat gyanánt.) 1887. — Mosolygó ég. Bpest, 1888. — Rajzok. Bpest, 1893. — A Zemganno fivérek. (Goncourt). Ford. Bpest, 1900. Drámai impressziók. Budapest, 1899.

Takáts Sándor.

Takáts Sándor dr., történetíró, kegyesrendi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia lev. tagja, szül. Komáromban 1860 december 7-én. A középiskolákat elvégezve, 1881-ben a kegyesrendbe lépett és a budapesti egyetemen végezte be tanulmányait. 1886-tól kezdve Nyitrán tanított, majd történeti munkáival feltűnést keltve, három év múlva Budapestre került tanárnak. Itt számos értekezést, ismertetést írt a folyóiratokba és hírlapokba s több pedagógiai és történeti munkát adott ki, melyekkel jó írói nevet szerzett a legszélesebb körökben. Szülővárosa a kilenczvenes években megbízta Komárom története megírásával, a mikor temérdek adatot is gyűjtött és egyes fejezeteket meg is írt. Irodalmi működésének egyik legkiemelkedőbb vonása az, hogy a tudomány népszerűsítésében elvülhetetlen érdemeket szerzett. A Budapesti Hírlapnak évek óta rendes tárczaírója és ott régi zamatos magyar nyelven írja meg a XVI. század eseményeit, melyeknek kutatására szenteli minden idejét. Tárgyai a nélkül, hogy a tudományos alaposág rovására bármit is vétenének, mindvégig érdekesek, művészi gondnal vannak

megírva és belső tartalmukkal, valamint az elbeszélő stílus szépségével hatnak az olvasóra. 1898-ban tanári állásától felmentették, mert a m. kir. kormány kiküldte őt Bécsbe, a volt udvari kamarai levéltár szétosztási munkálatainak végzésére. Öt évig dolgozott itt a magyar anyag kiválasztásán. Az 1903. évben a képviselőház meghívására elfogadta az 1791—1865-ig terjedő országgyűlési emlékek szerkesztését s jelenleg az 1847/48-iki országgyűlési emlékeket rendezi sajtó alá. A Magyar Tudományos Akadémia 1906-ban levelező tagjául választotta, a Komárommegyei Múzeum-Egyesület pedig ugyanez évben, Komárom város multjának eredményes kutatásával szerzett érdemei elismerésül, tiszteleti tagjává. Számos cikke a Századok, Archaeologiai Értesítő, Kath. Szemle, Könyvszemle, Figyelő, Nyelvőr, Magyar Nyelv, Magyar Gazdaságtört. Szemle, Pallas Lexikon, stb.-ben látott napvilágot.

Önálló művei: Komárom IV. Béla alatt. Budapest, 1885. — Lapok egy királyi város multjából. 1886. — Péczeli József élete. 1887. — A pedagógiai büntetések filozófiája. I. II. 1888—95. — Péteri Takáts József élete. 1890. — Bennyák Bernát és a magyar oktatásügy. 1891. — Luther Nándor emlékezete. 1892. — Pállya István élete. 1894. — Részletek a nyelvújítási harc történetéből. — A főváros alapította piarista kollégium története. 1895. — A dohány elterjedése hazánkban és az első (1702.) dohánymonopólium. 1898. — A dunai hajózás a XVI. és a XVII. században. 1900.

Tarczy Lajos, főiskolai tanár és író, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, szül. Hetényen 1807 december 6-án. Középiskoláit Komáromban végezte, honnan Pápara ment. Ott, mint végzett tanuló, már előadásokat tartott a matézisből. 1831—1834 közt Bécsben és Berlinben folytatta tanulmányait és 1835-ben Pápán elfoglalta tanszékét. A filozófia tanításával kezdte működését, de mint Hegelnek merész követője, a tanári kar maradi felfogásával merőben ellenkezett, e tárgy tanítását elvették tőle és a matematikát hagyták neki. A pápai főiskola újjászervezésében és jó hírnevének meg alapításában hervadhatatlan érdemei vannak. Előadásai országos hírre emelkedtek; ambíciója volt, hogy az iskolát a külföldi tanintézetek színvonalára emelje, ezért elkövetett mindent felszerelése és fejlesztése érdekében. Híve volt a testi nevelésnek és a tornászatot ő honosította meg. Az iskolai életben képző társaságot alapított, melynek sok éven át elnöke volt. Jókai, Kerkápoly, Ballagi, Kozma, kik tanítványai sorában foglaltak helyet, magasztalva emlegették. 1838-ban az Akadémia tagjává választotta. Általános tisztelettől környezve halt meg Pápán 1881 május 20-án.

Tarczy Lajos.

Munkái: Természettan. 2. köt. Pápa, 1838. — Népszerű égrajz. U. o. 1838. — Elemi ismeretek a természettudományból. U. o. 1839. — Elemi számtudomány. U. o. 1841. — Tiszta mértan elemei. U. o. 1841. — Népszerű természettan. U. o. 1843. — Természettan elemei. U. o. 1844. — A dráma hatása s irodalmunk dráma-szegénysége. (Koszorúzott pályamű.)

Térfi Gyula, igazságügyminiszteri osztálytanácsos, a magyar jogászvilág egyik kiváló szorgalmú és tudású tagja, szül. Komáromban 1864-ben. Középiskoláit Komáromban, Pozsonyban és Budapesten elvégezvén, itt jogot hallgatott és eleinte a közalapítványi kir. ügyigazgatóságnál lépett hivatalba. 1886-ban azonban a bírósági pályára lépett, melyen tehetsége révén gyorsan emelkedett. Dolgozataival, melyek sűrűen jelentek meg a Jogtudományi Közlöny, Jogállam, Magy. Jogász-Ujság szaklapokban, magára vonta a jogász-közönség figyelmét. Budapestre került törvényszéki bírónak és 1900-ban az igazságügyminiszteriumba osztották be szolgálattételre. 1902. június havában miniszteri osztálytanácsossá nevezte ki a király. Tevékeny részt vett a Jogi Lexicon szerkesztésében, melyben több száz cikke jelent meg, főleg a perjog és a perrendtartás köréből. 1903 óta az ügyvédvizsgáló-bizottság tagja.

Térfi Gyula.

Munkái: A kir. ítélőtáblák felülvizsgáló tanácsainak elvi jelentőségű határozatai. Budapest, Franklin. I—X. kötet. 1898—1907. — Grill-féle Döntvénytár: Polgári törvénykezés I., II. (szerkesztette Pap Józseffel és dr. Gaár Vilmossal). — Polgári perrendtartás és jogsegély. IV. kiadás. Budapest 1906. — A polgári perrendtartás zsebkönyve. Budapest, 1906.

Thaly Ferencz, országgyűlési képviselő, Thaly Zsigmond 1848/49-iki honvédezredes emigránsnak a fia, szül. 1862 augusztus 4-én Jersey szigetén, hol édesatyja a számkivetés keserű napjait élte át. 1866-ban került vissza atyja komárommegyei birtokára és itt iskoláit Komáromban, majd Budapesten végezte, hol jogot is hallgatott. Tanulmányai végeztével gazdálkodni kezdett, de közjogi tanulmányokkal is behatóan foglalkozott. A vármegyei törvényhatóságnak

Thaly Ferencz.

már fiatalon neves tagja lett, a ki gyakran hallatta szavát a vármegyei gyűléseken; úgy is mint kitűnő szónok és mint politikus megalkuvást nem ismerő jellemével és független meggyőződésével az egész törvényhatóság osztatlan tiszteletét biztosította magának. A közpályán szerzett érdemei elismerésül 1896-ban a nagyigmándi kerület képviselőjeül választotta, melyet két cikluson át, 1905-ig képviselt. 1906-ban ismét e kerület egyhangú bizalma küldte a képviselőházba. Az országgyűlésen is feltűnt közjogi tudásával és több nagyobb beszédet mondott, melyek közül három nyomtatásban is megjelent.

Thaly Kálmán.

Thaly Kálmán dr., történétíró és politikus, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja és osztályelnöke, Csepen született 1839 január 3-án, régi nemes földbirtokos családból. Gondos nevelésben részesült a szülői háznál, hol tanulni kezdett. Tanulmányait Pozsonyban és Pápán folytatta, később pedig a pesti egyetemen fejezte be, hol jogi és bölcséleti előadásokat hallgatott. 1860—1864 között a Pesti Naplóhoz került publicista újságírónak, hol akkor az írói gárda színe-java csoportosult. Ez állását az 1865. évben a tanári katedrával cserélte fel, melyet a pesti református főgimnáziumnál foglalt el. 1869-ben a honvédelmi minisztériumhoz nyert meghívást, hol osztálytanácsosi rangban működött és nagy stílusú tevékenységet fejtett ki a honvédség szervezése és a magyar katonai műnyelv megállapítása körül; ez állását 1875 őszéig viselte, a mikor politikai okokból megvált a minisztériumtól. Ettől az időtől kezdve kizárólag történeti kutatásokkal foglalkozott. 1878-tól kezdve a budapesti ferencvárosi kerület tisztelte meg mandátumával, 1881-től kezdve pedig állandóan (immár egy negyedszázad óta) a debreczeni I. kerületet képviseli a parlamentben. A politikában a függetlenségi eszméknek volt mindig tántoríthatatlan híve és a pártnak hosszú időn át másod-, majd tiszteletbeli elnöke. Az ő indítványára határozta el a képviselőház, hogy az ezredév emlékére az ország hét pontján emlékművet állíttat, és ezek kijelölésével és felállításával, mint kormánybiztos, ő bizatott meg. Az ezredéves országos kiállítás történelmi csoportjának egyik buzgó rendezője s alelnöke volt és a kiállítási nagy arany éremmel tiszteltetett meg. Tudományos érdemei elismerésül a kolozsvári egyetem tiszteletbeli doktorává választotta. Tiszteleti tagja a Komárom-vármegyei Múzeum-Egyesületnek, a pozsonyi Toldy Körnek pedig régóta elnöke. A nagy obstrukció idején, mely gróf Tisza István kormánya ellen irányult, 1904-ben, az ellenzék az ő kérésére kötött fegyverszünetet s e működése elismerésül az országgyűlési pártok emlékérmét verettek tiszteletére, ő Felsége pedig az ő kérésére ekkor rendelte el II. Rákóczi Ferencz, Thököly, Bercsényi és a többi bujdosók hamvainak hazaszállítását, melyet Thaly már 30 év óta folyton sürgetett és a törvényhatóságokkal sürgettettet. Tudományos működését méltánylandó, az Akadémia már 1864-ben levelező-, 1880-ban rendes, 1907-ben pedig tiszteleti tagjává, majd II. osztálya elnökévé választotta. Az Akadémia állandó történelmi bizottságának is már évek óta ő az elnöke. Thaly Kálmán mint író a Vas Gereben által szerkesztett Visszhangban lépett fel először, Bujdosó lélek című művével 1855-ben. Ezt számos költeménye követte; 1861-ig csaknem kizárólag a szépirodalomnak élt. Költői működése alatt ragadta meg figyelmét a kuruczvilág történeti adatainak gazdagsága, melylyel addig vajmi kevesen foglalkoztak. Ez okozta, hogy a költészet műzsájától bucsút vett. A hatvanas évek elejétől kezdve már egészen a történelmi kutatásoknak él. Munkásságát Rákóczi korának, a kuruczvilág eseményeinek ismertetésére fordította és e téren páratlan sikerei voltak. Történétírói búvárkodásának köszönhető, hogy történelmünk e fényes fejezetét igazi világitásban ismerhette meg a közönség. Gazdag forrást nyitotta meg e kor történeti irodalmának az eredeti oklevelek, naplók, feljegyzések kiadásával és feldolgozásával. Az irodalom-történetnek is megbecsülhetetlen szolgálatot tett az azelőtt ismeretlen Vitézi Énekek és a kuruczköltészet gyöngyeinek összegyűjtésével. Lankadatlan küzdelmet vívott II. Rákóczi Ferencz és az idegenben nyugvó kurucz bujdosók hamvainak hazaszállítása érdekében, mely fáradozásai, mint tudjuk, végre sikerre is vezettek. Mint tudós és politikus, a nemzeti irány leglelkesebb hívei közé tartozik és történelmi irodalmunknak minden időkben egyik legkiválóbb művelője marad. Tevékeny részt vett a Magyar Történelmi Társulat alapításában és annak kilencz évig első titkára volt, jelenleg pedig első alelnöke. A Mú-

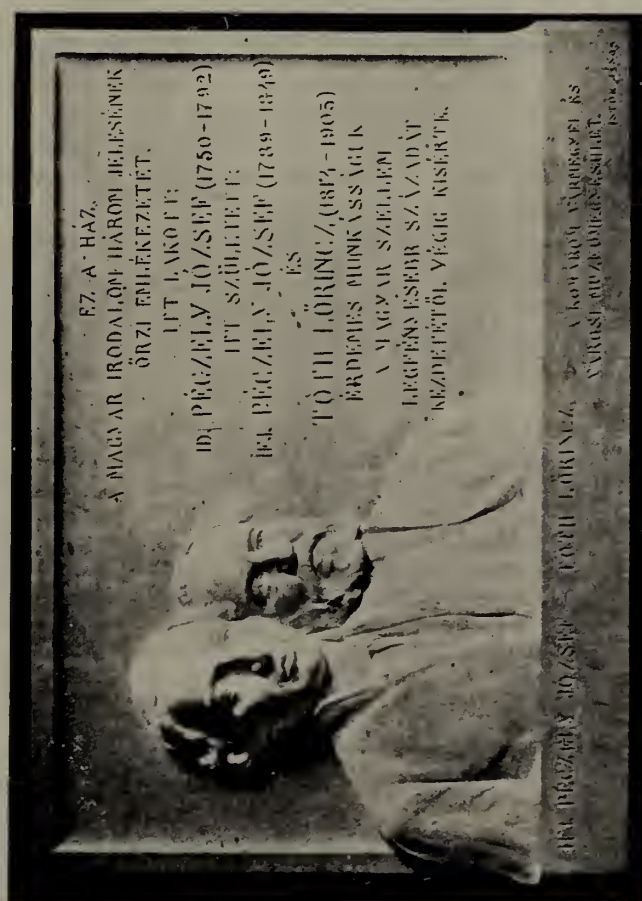
Thaly Kálmán.

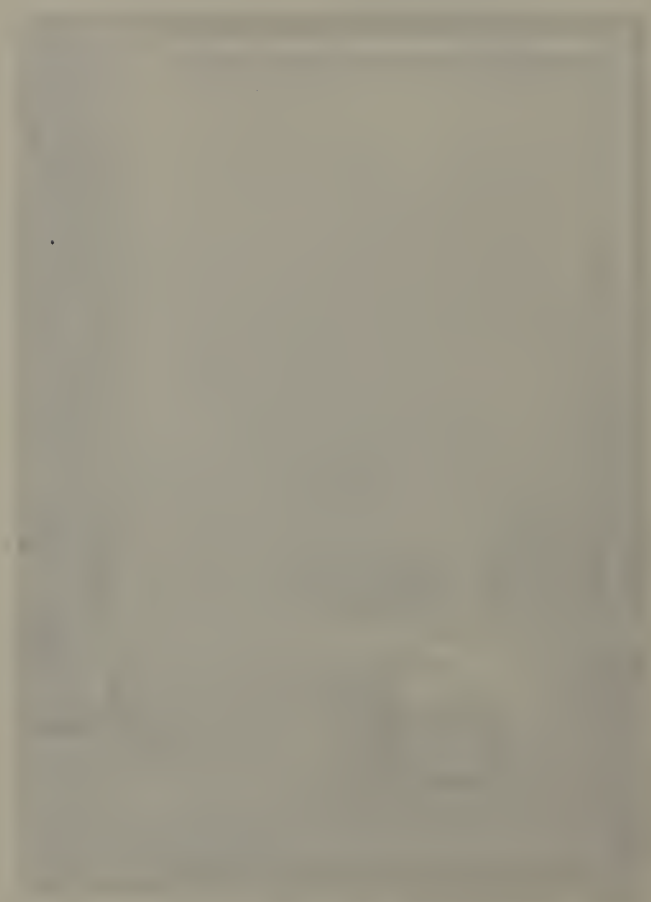

Tóth Lőrincz.
(Az Országos Képtárból.)

Pécze József és Tóth Lőrincz emléktáblája Konáromban.

zeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának is alelnöke, minden kulturális és tudományos mozgalom előharcosa és a magyar szellemi élet egyik vezére. Tudományos működésével nemcsak országosan tisztelt nevet vívott ki magának, de elismerte azt a külföld is, hol számos tudóstársaság választotta tagjává és kitüntetésekkel halmozta el. A király ő Felsége a Szent-István-renddel, a török szultán és olasz király is előkelő érdemrendekkel díszítették őt. Debreczen, Kassa, Pozsony, Érsekújvár s más városok díszpolgárukká, a képviselőház pedig már másodízben a véderőbizottság elnökévé választotta.

Munkái: Bujdosó lélek. Budapesti Visszhang. 1855. — Ne bánts d a magyart! Pest, 1857. — Zengő liget. Pest, 1859. — Kárpáti kürt. Pest, 1860. — Az óbudai Fejéregyház, mint Árpád temetkezési helye. Pest, 1860. — Székely kürt. Pest, 1861. — Szabadság hajnala. Pest, 1861. — Történelmi kalászkok 1603—1711. szerk. Pest, 1862. — II. Rákóczi Ferencz emlékiratai a magyarországi háborúról 1701—1711. 2. kiadása. Pest, 1866., 3. kiadás 1868., 4. kiadás 1872. — Rákóczi Tár. I. II. Pest, 1866—68. — Dunántúli levéltárak ismertetése, különös tekintettel II. Rákóczi Ferencz korára. Pest, 1867., Tört. Ért. I. 3. — Késmárki Thököly Imre naplói és leveleskönyvei. I., II. Pest, 1868—1873. — II. Rákóczi Ferencz levéltára. I—X. Budapest 1873—89. — Történelmi naplók. M. Tud. Akad. Monum. XXVII. — Bocskay leveleskönyve. Magy. Tört. Tár. — Thököly Imre fejedelem 1691—92-ki leveleskönyve. Budapest, 1896., Magy. Tört. Eml. II. oszt. 34. — Bottyán János. Pest, 1865. — A nagyszombati harc. Pest, 1869. — Ocskay László. Budapest, 1880. s bővített, új, illusztrált kiadása 1905-ben a Franklin Társulatnál két nagy kötetben. — Dunántúli hadjárat 1707-ben. Pest, 1880. — Az 1683-iki táborozás történetéhez. Pest, 1883. Tört. Ért. XI. 4. — II. Rákóczi Ferencz fejedelem ifjúsága. 1676—1701. Pozsony, 1881. — A székesi gróf Beresényi család 1525—1835. I—III. Budapest, 1885—92. — Kosztolányi Jávorka Ádám ezredes. Budapest, 1888. — Rodostó és a bujdosók sirjai. Budapest, 1889. — Rákóczi emlékek Törökországban. I. kiad. 1893. — Irodalomtörténeti kiadványok: Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok I—II. Pest, 1864. — Adalékok a Thököly és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. I., II. Pest, 1872. — Az első hazai hirlap 1705—10. Budapest, 1879., Tört. Ért. VI., VIII. 4. — Irodalom és művelődéstörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Budapest, 1885. — Beresényi házassága. Tört. ének 1695-ből. Irta Kőszegi Pál, Budapest, 1894. — Rendkívül sok közleménye jelent meg a következő folyóiratokban: Akadémiai Értesítő, Archeológiai Értesítő, Századok, Turul, Hadtörténeti Közlemények, Könyvszemle és majd minden szakfolyóiratban. Szerkesztette még a Századok I—IX. évfolyamát 1867—1875.

Thaly Zsigmond, 1848/49-iki honvédezredes és erődítési igazgató, szül. Csepén 1814-ben. A mérnöki pályára lépett és azon működött is, mikor az 1848-as események őt is a cselekvés mezejére hívták. Mint százados belépett Komárom vármegye önkéntes zászlóaljába, melyben a horvátok ellen harczolt és Mórán sebet is kapott. 1849-ben Komáromba került és csakhamar őrnagy lett. Birván Kossuth bizalmát, állandóan figyelemmel kísérte Klapka magatartását, a kibén nem bízott. A vár feladását hevesen ellenezte és a Klapka elleni összeesküvésnek egyik részese volt; a kapitulációt sem írta alá. Komárom feladása után Erdélybe ment, de itt elfogták; fogságából azonban szerencsésen megszabadult és külföldre menekült. Egy ideig a belga fővárosban, Brüsszelben vonta meg magát, majd Londonban és Párizsban tartózkodott, később pedig Jersey szigetén települt meg, hol 1866-ig élt. Ez évben amnesztia nélkül hazatért pusztaszentmihályi birtokára. Losonczen halt meg 1886 május 14-én. Mint emigráns könyvet írt Komárom várának a szabadságharcban való szerepéről.

Thaly
Zsigmond.

Munkája: The fortress of Komárom in the war of independence in Hungary in 1848—1849. London, 1852.

Thury Etele, a pápai ev.-ref. főiskola theologiai tanára. 1882—1884 közt Ácsón volt akadémikus rektor. Egyik műve: A révkomáromi református egyház története a XVI. és XVII. századokban. Pápa.

Thury Etele.

Tihanyi Gál, benzés tanár, szül. Pápán 1875 június 26-án. 1893-ban lépett a szent benedekrendbe és 1900-ban szentelték áldozópappá. Ez idő óta Pápán és Komáromban tanárkodott; jelenleg Sopronban működik. Számos cikket írt a Komáromi Ujságba és az Egyetemes Phil. Közlönybe. A Múzeum-Egyesület könyvtárörvévé választotta; mint kiváló szónok több alkalmi beszédével feltűnt. *Munkája:* Helyesírásunk küzdelmei. Komárom, 1906.

Tihanyi Gál.

Torma János, a bábólnai ménésintézet állatorvosa, szül. Tihanyban 1855-ben. 1883-ban nyert oklevelet és Székesfehérvárott, majd Sepsiszentgyörgyön a méntelepeknél szerzett gyakorlatot. 1888 óta mint állami állatorvos működött több ménésbirtokon, 1896 óta Bábólnán. *Munkája:* Az egészséges és beteg lovak ápolása. Budapest, 1890.

Torma János.

Tóth Lőrincz.

Tóth Lőrincz, kuriai tanácselnök, a Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy Társaság és a Petőfi-Társaság tagja, jogi és szépirodalmi író, szül. Komáromban 1814 deczember 17-én. Édes atyja komáromi ref. lelkész volt, a ki fiának gondos nevelést adott. Tanulmányait a komáromi ref. gimnáziumban kezdte, majd Pozsonyban folytatta és a pesti egyetemen fejezte be, hol a jogot hallgatta. 1838-ban tett ügyvédi cenzurát és a következő évben Gorove Istvánnal, a későbbi miniszterrel hosszabb külföldi útra indult. Utjáról 1840-ben tért vissza és úti élményeit megírta egy nagyobb munkában. Az 1840—1841 és 1843—1845-iki pozsonyi országgyűlésen, mint Batthyány Kázmér gróf jogtanácsosa és a távollevő főrendek képviselője vett részt. Itt kezdte meg hírlapírói tevékenységét a Jelenkorban és dolgozott Kossuth Pesti Hírlapjába is. A negyvenes évek reformküzdelseinek egyik lelkes tényezője volt és minden nemzeti mozgalom a küzdők esatásorában találta. 1847-ben mint Breznóbánya követe jelent meg az országgyűlésen, 1848-ban tagja lett az V. Ferdinándhoz küldött országos követségnek. A felelős miniszterium megalakulása után szülővárosa küldte a parlamentbe követül, hol Deák legbizalmasabb környezetéhez tartozott és később oldalán az elnöki titkári tisztet viselte. A Debreczenbe költöző kormányt és országgyűlést követte és később tagja lett a honvédelmi bizottmánynak. A világosi katasztrófa után a Tiszamellékén bújdosott, de Pesten családjánál tett titkos látogatása alkalmával elfogták és a haditörvényszék halálra ítélte. A golyótól Haynaunak a bécsi kamarillával való viszálya mentette meg, mikor bosszúból az összes elitélteknek megkegyelmezett. Szabadulása után Pestre internálták. Miután az ügyvédi gyakorlattól el volt tiltva, a Magyar Tudományos Akadémiánál kapott állást, ez intézet pénztárosa lett és Dessewffy Emil oldalán működött. Tagja volt az Apponyi György által összehívott országbírói értekezletnek, 1855-ben pedig a Rómában tartott nemzetközi börtönügyi kongresszuson vett részt Magyarország képviselőjeként. Rövid ideig viselte Pest vármegyénél az árvászéki elnöki állást, azonban 1861-ben a hazafias tisztikarral ő is lemondott. Az 1865—1868-iki országgyűlésen a csákvári kerületet képviselte. 1867-ben Horvát Boldizsár igazságügyminiszter meghívta miniszteri tanácsosnak és a kodifikáló osztály élére állította. 1869-ben a semmitőszék bírója lett, ennek megszűnése után pedig mint kuriai bíró működött; 1883-ban tanácselnökké lépett elő és e tisztét 1894-ig viselte, mikor nyugalomba vonult. 1895-ben a király a főrendiház tagjává nevezte ki. — Az Akadémia 1836-ban választotta tagjai sorába, mikor még 22 éves volt. A Kisfaludy-Társaság alapításában is részt vett és legelső titkára volt. A Petőfi-Társaság tiszteleti elnökévé választotta Tóth Lőrinczet, a ki úgyis, mint jogtudományi író egyike volt e tudomány irodalma legkiválóbb képviselőinek. Szépirodalmi működését, mint drámaíró kezdte meg és a romantikus iskola hívének mutatta magát. Utirajzeit és elbeszéléseit mély erkölcsi fölfogás, költészetét bölcs életfelfogás, derült világnézet jellemzik, melyek a maga korában kedvelt írójává avatták fejlődő irodalmunknak. Általános tisztelet vette körül őt, a magas életkort ért aggastyánt, ki tiszteletreméltó ősz fejével hosszú időn át az irodalom nesztora volt. A Komárom-vármegyei Múzeum-Egyesület tiszteleti tagjává választotta és halála után, mely 1901-ben következett be, díszes emléktáblával jelölte meg szülői házát.

Munkái: Kiseb dolgozatok 1833. a Regélőben és Társalkodóban. — Átok. Buda, 1835. — Ekebontó Borbála. Buda, 1837. — Atyátlan. Buda, 1839. — Hunyadi László. 1839. — Olympia: Ronow Ágnes és Alkonyatkor. Pest, 1849. — Szívhangok. 1838. — Úti tárcza I—VI. Pest, 1844. — Úti novellák. 1851. — Méhek. Bpest, 1882. — Sötét idők. Magyar írók arcképei és életrajzai. Pest, 1858. — Társadalomtudományi művei: Az ósiségi és egyéb birtokviszonyokat rendező 1852 nov. 29-iki nyílt parancs ismertetése. Pest, 1853. — Az ausztriai polgári perrendtartás. Pest, 1853. — Példánytár. Pest, 1853. — Az örökjog szövege jegyzetekkel. Pest, 1853. — Örökösödés az ausztriai polgári törvénykönyv szerint. Pest, 1854. — Elméleti és gyakorlati útmutató urbéri ügyekben. Pest, 1856. — Ügyvédréform. Pest, 1856. — A párbaj. Akad. Ért. Pest, 1865. — Ügyvédi állapotok. Pozsony 1848. — A szóbeliség, közvetlenség és nyilvánosság rendszere a polgári törvénykezésben. Akad. Ért. Pest, 1876. — A magyar felsőház reformja. Akad. Ért. Pest, 1882. — Fegyhazi tanulmányok. Akad. Ért. Pest, 1885—1887. — Emlékezések a nemzetközi börtönügyi kongresszusra Rómában. A. E. Pest, 1885. — A visszaesés okairól és óvszereiről. A. E. Pest, 1888. — A feltételes ítéletekről. A. E. Pest, 1890. — Szózat a választó néphez. Pest, 1865. — A magyar örökösödési jog szelleme és alapelvei más jogokkal hasonlítva. Akad. Ért. Pest, 1860., 1863. — Szerkesztette A Jogtudományi és Törvénykezési Társ. 1855—56., a Jogtudományi Szemlét 1869—70., Az Új Törvénytárt, az Újabbkori ismeretek tárának

két első kötetét, a Jelenkort. Részt vett Werbőczy Hármaskönyvének 1844, a Corpus Jurisnak 1895. fordításában. Fordította még: Lavaley, Kormányformák. Akad. 1881. — Gide Pál, A nők joga. I—II. Akad. 1886. — Beryer válogatott törvénytörvényes beszédei, Akad. 1887. — Írt még számtalan jogi cikket szaklapokban és a Pallas Lexikonba több mint 100 cikket.

Tuba János, takarékpénztári igazgató, volt országgyűlési képviselő, szül. Tuba János. Komáromban 1855. december 5-én. Középiskolai tanulmányait Komáromban és Pápán végezte, hol jogot is hallgatott. Jogi tanulmányainak a budapesti egyetemen történt befejezése után Komárom városa aljegyzőjévé, majd 1884-ben főjegyzőül választotta meg, mely tiszteletét hét éven át töltötte be. 1891-ben a Komáromvidéki Takarékpénztár vezérigazgatója lett. Ez állásában működik ma is és nagy érdemei vannak a virágzó pénzügyi intézmény vezetésében. 1880-ban megalapította a Komáromi Lapokat, melynek jelenleg is főszerkesztője. 1892-ben szülővárosa képviselője lett György Elekkel szemben és 1905-ig képviselte Komáromot a parlamentben, hol a szabadelvű párt híveihez tartozott. Komáromban mindig élénk részt vett a közügyek terén és érdemeket szerzett a város fejlesztése körül. Az 1891-ben rendezett szép sikerű helyi iparképzés rendezésében mint a végrehajtó-bizottság elnöke vett részt. Mint szerkesztő számos cikket írt lapjába.

Tuba Károly, tanító, szül. Komáromban 1879-ben. A lévai állami tanító Tuba Károly. képzőt végezte. Jelenleg a komáromi községi elemi iskolánál tanító. Szorgalmas munkatársa a komáromi helyi lapoknak és több vidéki lapnak.

Munkái: Szívek harca. Elbeszélések. Komárom, 1902. — Hallgassatok meg. Költemények. Komárom, 1905.

Turcsányi József dr., ügyvéd Kisbéren. 1905 óta szerkeszti a *Kisbér és Turcsányi József. Vidéke* című hetilapot.

Végh Adorján, nemesőcsai földbirtokos, jeles régész, a ki élénken részt vett Végh Adorján. a Komáromi Történeti és Régészeti-Egyület megalapításában. Halála után a komáromi múzeumra hagyta régiségeit. Igen szép legyezőgyűjteményt szerzett, mely Molnár Ákos orsz. képviselő birtokában van. *Munkája*: Az Árpád-kori királyok pénzei. Budapest, 1861.

Veninger Ernő, özönyi esperes, plébános, szül. 1854-ben. Mint teológus Veninger Ernő. az Egri Ujság munkatársa volt. Szerkesztette az Órangyal című gyermekújságot az 1889—1891. években. Számos egyházi beszéde jelent meg az egyházi folyóiratokban, melyeknek tevékeny munkatársa. Mint megyebizottsági tag a vármegyei közélet egyik szereplője tagja.

Vértési Dezső hirlapíró, szül. 1873-ban, Tóvároson. Iskoláit Tatán és Esztergomban végezte, majd Budapesten orvostanhallgató lett. Hajlamai az írói pályára vonzották. Dolgozott a Fővárosi Lapoknál, később a Nemzet dolgozó-társa lett. Egy ideig az Ország-Világ segédszerkesztője volt. Jelenleg Berlinben él és a Budapesti Hírlap levelezője. Írt tárczákat és elbeszéléseket az ismeretesebb szépirodalmi lapokba, ezenkívül politikai cikkeket.

Világhy Gyula (Palotási) országgyűlési képviselő, szül. Körtvélyes pusztán, Világhy Gyula. Komárom megyében, 1857. febr. 14-én. Iskoláit Tatán és Budapesten, a jogot itt és Bécsben végezte. Eleinte atyjának terjedelmes birtokain kezdett gazdálkodni Füzitőn és részt vett a gazdasági mozgalomban. Majd hosszabb időt töltött külföldi tanulmányúton Francia-, Német- és Olaszországban. Füzitői birtokán egy időben jó hírű versenystállót tartott fenn. Komárom vármegye közéletében élénk részt vesz. Szolgálaton kívüli huszárfőhadnagy. 1905 óta a tatai kerület képviselője.

Vincze Paulin, szent benedekrendi áldozópap, szül. 1814-ben Komáromban. 1833-ban lépett a rendbe és 1842—1868-ig tanár volt Győrött, Esztergomban, Pápán és Sopronban. 1870-től kezdve a lelkész pályán működött és mint a bakonybéli apátság alperjele és a rend legidősebb tagja 1906. március 2-án hunyt el. A tankönyvirodalom terén működött és több földrajzi munkát írt.

Művei: Az ó-, közép- és újkorbéli földrajz. Pütz Vilmos után. Esztergom, 1850. 3 k. — Európai Törökhon földrajza és történelme. Esztergom, 1852. — A nevelésről. Esztergom, 1852. — Első francia olvasmányok. Esztergom, 1852—1853. 2 k. — Az osztrák-magyar birodalom tana Busch után. 1854. — Magyarország földrajza. Pest, 1863. — Magyarország kapcsolatos részeit földrajza. Pest, 1862. — Egyetemes földrajz. Pest, 1863. 3 kötet.

Vizkelety Sándor, a győri kerületi betegsegélyező pénztár hivatalfőnöke, szerkesztő, szül. 1867-ben Komáromban. Tanulmányait a komáromi és győri főgimnáziumban végezte és utána Komárom vármegye szolgálatába lépett, Vizkelety Sándor.

de ez állását politikai okok miatt felesérelte a komáromi betegsegélyző pénztár titkári állásával, hol öt évig működött. 1899-ben a győri pénztár titkárává választotta meg; a vidéki kerületi betegsegítő pénztárak Országos Szövetségének jegyzője. Megalapította és hat év óta szerkeszti a Betegsegélyző című munkás-védelmi szaklapot, e mellett munkatársa a Győri Hirlapnak, Győri Naplónak és Dunántúli Hirlapnak, az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesület választmányi tagja. A betegsegélyzési ügyekben tekintélyes névre tett szert.

Vörös
Sándor.

K. Vörös Sándor, udvari és kir. tanácsos, a magyaróvári gazdasági akadémia igazgatója, gazdasági szakíró, szül. Tatán 1847 február 28-án. Gimnáziumi tanulmányai végeztével a keszthelyi felsőbb gazdasági és erdészeti tanintézet hallgatója lett. Oklevelét megszerezvén, József kir. herceg kisjenői uradalmában volt gyakorlaton. Három év múlva pedig a kolozsvári egyetemen folytatta felsőbb tanulmányait. 1870-ben a kolozsmonostori gazdasági tanintézet tanárává nevezték ki. 1875-ben pedig e tanintézet igazgatója lett. 1898 óta a magyaróvári gazdasági akadémia élén működik. Sokat tett általában a gazdasági szakoktatás és e főiskola fejlesztése érdekében és szakirodalmi és közgazdasági működése révén országos névnek örvend. Több hosszabb tanulmányútát tett Nyugat- és Kelet-Európában és ismereteit hasznosan gyümölcöszttette. Élénken részt vett minden gazdátársadalmi mozgalomban és nagy irodalmi munkásságot fejtett ki önálló munkákban és a szaklapokban is. Kolozsvár szab. kir. városának közgazdasági előadója s Kolozs megyének bizottsági tagja volt. Jelenleg Moson megye törvh. bizottságának tagja. A mosonvármegyei gazdasági egyesületnek elnöke és sok más egyesületnek, társulatnak tiszteleti s rendes tagja. Érde-meinek elismeréseül 1894. évben a királyi tanácsosi, 1905. évben 30 éves igazgatósága alkalmából az udvari tanácsosi címmel tüntette ki őt a király.

Munkái: A mezei gazdaságtan rövid foglalatja. 1878—1900. III-ik kiadás. — A gazdasági tanügy történetének vázlata. 1880. — A kálozi uradalom gazdasági arányai. 1881. — A szociális kérdés ethikai oldala. 1881. — Eszközök és gépek használata a középbirtokban. 1883. — A társulásról. A földműves gazdák szakoktatásának szükséges voltáról. 1884. — Magasabb szempontok a gazd. szakoktatás szervezésénél. 1891. — Gróf Széchenyi István emlékezete. 1891. — A dohánytermelésről. 1893—1901. V-ik kiadás. — A gazdaságok berendezéséről. 1893—1905. V-ik kiadás. — A gazda számvittele. 1897—1905. V-ik kiadás. — Megalapítója és főszerkesztője volt a Mezőgazda hetilapnak 1904—5. — A gazd. tanintézet s az akadémia évkönyveiben 1875—1905. évek alatt megnyitó beszédek. — A hazai felsőbb fokú gazdasági szakoktatás szervezéséről. 1900. stb., stb.

Wagner János.

Wagner János dr., egyetemi orvostanár, szül. 1811-ben Komáromban. Az orvosi tudományokra a bécsi egyetemen készült, hol 1835-ben nyert orvosi oklevelet. Tevékeny része volt a kir. magyar orvos egylet alapításában és ennek 1846—1862-ig elnöke volt. 1848-ban helyetttestanár lett a pesti egyetemen az általános kór- és gyógyszer-tan tanszékén, 1861-ben pedig rendes tanárrá nevezték ki. 1873-ban a kir. tanácsosi címet nyerte el. Egyetemi tanári állásában 1887-ig működött és 1889 jan. 2-án meghalt. Orvosi szaklapokban számos cikket jelent meg, Magyarországon s a külföldön.

Művei: Az idült baloldali májlobról. 1841. — A kisdud-aszályról. 1841. — A hör-göcs lobról. 1841.

Wenninger
Mátyás ifj.

Wenninger Mátyás id., uradalmi főtiszt, az arany érdemkereszt tulajdonosa, Feketeváros díszpolgára, a komárommegyei tanítóegyesület tiszteletbeli tagja, a komárommegyei gazdasági egyesület alelnöke, született Feketevárosban 1823-ban. Fél századnál tovább működött a klosterneruburgi kanonokrend dunaalmási uradalmában mint főtiszt. Kiváló gyámolítója volt a szegény és munkás népnek. Szorgalmas munkása volt a vármegyei közéletnek, mind társadalmi, mind gazdasági kérdésekben mindig hallatta szavát. Meghalt 1904-ben Tatán. Sokat írt a gazdasági szaklapokba és több politikai lapba.

Munkái: A filloxera által elpusztított szőlők helyes kezelése. Tata, 1901. — Memorandum az almási uradalomra vonatkozólag. Tata, 1903. — Római katolikus templomok és iskolák történeti leírása Dunaalmáson és Neszmélyen. Tata, 1903. — A szőlőszet jövedelmzésének kérdése. Magyarország hírneves hegysegein. Tata, 1904.

Wenninger
Mátyás ifj.

Wenninger Mátyás ifj., a szent benedekrend tihanyi birtokainak jószág-felügyelője, szül. Dunaalmáson 1856-ban. A gazdasági pályára lépve, először a vallásalap máriacsaládi uradalmában működött. 1881-ben a szent benedekrend uradalmának gazdatisztje lett és azóta különböző állomásokon működött. Nagy tevékenységet fejtett ki a gazdasági szakirodalom terén. Cikkei a gazdasági szaklapokon kívül, a Budapesti Hirlap, Magyarország, Komáromi Ujság és több lapban jelentek meg.

Munkái: A gazdatiszt. Veszprém. 1890. — Mezőgazdaságunk. 1892. Budapest. — Divat a mezőgazdaságban. Keszthely, 1895. — Hogyan gazdálkodjunk? Budapest, 1897. — Utmutatás az észszerű és természetszerű gazdálkodásra. Győr, 1899. — Szarvasmarhatenyésztésünk. Komárom, 1903. — Szocializmus és a mezőgazdasági alkalmazottak.

Witausk Károly, Komárom vármegye tb. főjegyzője, szül. Tóvárosban 1867 szept. 1-én. 1893-ban Komárom vármegye II. aljegyzőjévé választotta, 1897-ben pedig első aljegyző lett. A vármegye egyik nagytevékenységű tisztviselője, ki 1903 óta szerkeszti Komárom vármegye Hivatalos Lapját.

Witausk
Károly.

Zichy Miklós gróf nagybirtokos, országgyűlési képviselő, szül. Szentpéteren, Komárom megyében 1856-ban. Középiskoláit és a jogot Pozsonyban elvégeztén, Morvafehértemplomban a lovassági hadapródiskolába vétette fel magát, melynek sikeres elvégzése után a 11. sz. cs. és kir. huszárezredben hadnagy lett. Egy ideig Frigyes kir. herczeg segéd tisztje volt Pozsonyban. Az 1894. évben tiszti állásától megvált és gazdálkodni kezdett. 1905-ben Feszty Bélával szemben képviselővé választották az udvardi kerületben, melyet azóta képvisel. Vezető szerepet játszik a vármegye közéletében, elnöke a vármegyei szövetkezett pártoknak és a nemzeti ellenállás egyik vezetője volt.

Zichy Miklós.

Zuber József, Komárom vármegye volt főispánja, főrendiházi tag, szül. 1824-ben. A szabadságharcban részt vett és Komárom várából mint honvéd főhadnagy távozott a kapituláció után, 1867-ben főszolgabíró. 1869-ben pedig Fejér vármegye alispánja lett. 1875-ben nevezték ki Komárom vármegye főispánjává és ez állásában 1894-ig működött. Pártatlan igazságérzetével mindenki osztatlan tiszteletét kivívta. A kulturális ügyek iránt melegen érzett és a Komáromvármegyei Történeti és Régészeti Egylet alapításában tevékenyen közreműködött s annak hosszú ideig elnöki tisztét viselte.

Zuber József.

Zsoldos Benő, főiskolai tanár, szül. 1847 okt. 27-én Dunaalmáson. Tanulmányait a sárospataki főiskolán végezte, melynek 1873-ban tanára lett. 1873—1874-ben a budapesti egyetemen bölcészeti és klasszika filológiai tanulmányokat végzett és visszatért a főiskolához, hol a klasszikai nyelvek tanára. Irodalmi munkásságát a Sárospataki Lapokban, önállóan az Egyetemes Phil. Közlönyben, Sárospataki Ref. Lapokban és Numizmatikai Közlönyben fejtette ki. A főiskola numizmatikai gyűjteményét és a főiskola s a tiszáninneri egyházkerület levéltárát rendezte. Az Akadémia megkoszorúzta Thukydides fordítását.

Zsoldos Benő.

Munkái: Thukydides. Budapest, 1887—1888. 3 kötet. — Magyarázó jegyzetek C. Sallustius Crispus Catilina és Jugurtha cz. műveihez. Sárospatak, 1896. 2 kötet.

KÖZMŰVELŐDÉS.

A közművelődés terén a vármegye és város értelmiségének körében a múlt század nyolczvanas éveiben indultak meg erősebb áramlatok, minek első nevezetes eredménye a *Komáromvármegyei és Komáromvárosi Történeti és Régészeti Egylet*-nek az 1886. év végével történt megalapítása volt. *Gyulai Rudolf* komáromi benzés tanár és író volt az ifjú egyesületnek hat éven át lelkes és fáradhatatlan titkára, a ki páratlan tevékenységet fejtett ki a vármegye és város történetére vonatkozó emlékek és adatok felkutatása és közzététele körül. Neki, az ő lelkesítő munkájának köszöni létét a mai múzeum is, a mely már igen szép és teljes képét mutatja a vármegye és város multjának. Az egyesület élén, mint elnökök Zuber József, Rudnay Béla és Sárközy Aurél főispánok állottak. Az 1900. évtől ez egyesület *Komáromvármegyei és városi Múzeum-Egyesület* név alatt folytatja tovább nagyszabású kulturális tevékenységét, mely különösen a vármegye és város multjára vonatkozó emlékek és régiségek nagyarányú és sikeres gyűjtése terén nyilvánul meg. Élén ez idő óta Szombathelyi Győző udvari tanácsos, Komárom vármegye nyug. alispánja, majd Esterházy Ferencz gróf belső titkos tanácsos, nagybirtokos állottak, míg a múzeum belső igazgatása és vezetése *Baranyay Géza* nagybirtokos fáradhatatlan kezeibe van letéve. A gyűjtemények közül a leggazdagabb a régiségtár és éremgyűjtemény, van ezenkívül történelmi csoportja, csekélyebb néprajzi és természetrajzi gyűjteménye. Titkár 1903 óta *Alapi Gyula* vármegyei levéltárnok.

A régészeti
egylet.

A múzeum-
egylet.

A *Komáromvármegyei és városi Közművelődési Egyesület* 1892-ben alakult Rudnay Béla főispán kezdeményezésére, ki rövid ideig állott az élén. A megkezdett művet *Sárközy Aurél* főispán lankadatlan buzgalommal folytatta s

A közművelő-
dési egylet.

vezetése alatt a magyar nyelv terjesztése terén valóban szép eredményeket ért el az egyesület, mely a Dunántúli Közművelődési Egyesület fiókjaként működik. Számos népkönyvtárat és irodát létesített a vármegye nem magyarajkú községeiben, megjutalmazza a magyar nyelv sikeres tanításában kitűnt tanítókat és felismerve a magyar kultúra terjesztésében rejlő közkincsét, számottevő tényezőjévé vált a nemzeti közművelődésnek. 1900 óta *Lőrinczy György* kir. tanfelügyelő, a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület volt titkára, ismert nevű írónk tölti be az egyesület titkári tisztét, kiváló érzékkel és tudással vezetve annak ügyeit.

Komárom vármegye könyvtára.

A közművelődés terén jelentékeny tényezővé lett *Komárom vármegye könyvtára*, melyről a könyvtárak sorában esik szó. Ez egyetlen nyilvános könyvtára a vármegyének s a városnak, 1905 óta állami felügyelet alatt működik.

E három tényező tulajdonképpen közös célú szolgál és egyesülve vezető szerepet töltene be a szellemi élet és a közművelődés irányítása terén. Ebben az irányban már megtörténtek a megfelelő lépések.

A Komáromi Dalegyesület.

Komárom város társadalmának egy régi egyesületéről kell még említést tennünk, mely 43 év óta működik nagy sikerrel, ez a: *Komáromi Dalegyesület*. 1863-ban létesült, abban az időben, mikor az alkotmánytalan korszakban a magyar dal kultuszában olvadt egybe a társadalom. Később is hosszú időközön keresztül egyesítette kebelében Komárom és környéke művelt társadalmát s mind a társas élet élénkítése, mind a művészi zene és a magyar dal népszerűsítése merítették ki feladatait, a mivel minden időben nemes és hazafias szolgálatokat tett. Ma elnöke *Hevesi Bernát* benczés tanár, karnagya *Molecz Tivadar*.

1906 őszén a vármegye közönsége a Múzeum-Egyesület kezdeményezésére elhatározta, hogy a vármegyei könyvtárral kapcsolatban képzőművészeti gyűjteményt létesít. Erre a célra átengedte Feszty Árpádnak: A bánhidai csata című nagy történelmi festményét, mely jelenleg a vármegyeházán, a közgyűlési teremben van elhelyezve, de a kedvezőtlen világítás miatt ott művészi hatása nem érvényesülhet. A képzőművészeti gyűjtemény gyarapítását az állam is kilátásba helyezte és a komáromi művészek is gazdagítani fogják műveikkel.

Az ógyallai obszervatórium.

A vármegye területén, Ógyallán nevezetes tudományos intézet, a *Konkoly-alapítványú m. kir. asztrofizikai obszervatórium* működik, melyet dr. *Konkoly-Thege Miklós*, az európai hírű tudós alapított 1870-ben ógyallai parkjában és 1904-ben nagylelkűen az állam tulajdonába bocsátott át. A kor és a tudomány mai színvonalán álló intézményt e kötet más helyén ismertetjük.

Nagyobb községeinknek mind megvannak közművelődési intézményeik. Olvasókörök, kaszinók, ifjúsági egyesületek, dalos egyesületek nagy számmal működnek vármegyénkben.

Magyarosító népakadémiák.

Legújabbban a »Magyarosító Népakadémia« foglal részt; az első Felsőgalla községben alakul, melynek fölötté nevezetes és fontos célja a népnek szellemi vezetése, művelése és különösen szociális irányban való felvilágosítása.

KÖNYVTÁRAK.

Vármegyei könyvtár.

A közművelődésnek e fontos tényezői közül első helyen szerepel a nyilvános könyvtárak sorában: *Komárom vármegye könyvtára*.

E könyvtár ez időszerint mintegy 12,000 kötetet számlál és három gyűjteményből áll. — *Kultsár István*, az első magyar ujságíró vetette meg az alapját e könyvtárnak 1827-ben, mikor 4000 kötetnyi gyűjteményét nagylelkűen ajánlotta a vármegyének, melyet Kultsár halála után özvegye, Perger Anna is gyarapított. A harminczas évek elején a vármegyei karok és rendek gyűjtést rendeztek a könyvtár érdekében, de ez nem vezetett a kívánt eredményre. A szabadságharc után siralmasra vált e gyűjtemény sorsa, mely ide-oda vándorolt hajléktalanul, többnyire ládába csomagolva. Végre az alkotmányos korszak felvirradván, a könyvtárra is jobb idők köszöntöttek be. A hetvenes évek elejétől állandó őrizet alatt áll. 1885-ben pedig állandó helyre, a vármegye levéltárába került és azóta ott kezeli a vármegye levéltárosa. Nincs a méltó helyén a könyvtár itt sem. — 1889. évben *Ghyczy Kálmán*, volt pénzügyminiszter 2000 kötetből álló könyvtára került a vármegye tulajdonába a megboldogult politikus végrendeleti intézkedése következtében, melyben becses és ritka művek

is akadnak. A szorosán vett vármegyei könyvtár 1876 óta keletkezett, ez időtől kezdve gyűjti a vármegye hatósága könyvtárában a könyveket, melyet 1905 óta rendezve a modern követelményeknek megfelelően kezeltek. E gyűjtemény újabban rohamosan gyarapodik. Az 1905. év óta állami felügyelet alatt áll és rendszeres államsegélyt élvez. Nagylelkű adományokkal gazdagodik (egyik jótévedője id. Szinnyei József kir. tanácsos, a Magyar Nemzeti Múzeum hirlap-könyvtárának igazgatója); 5000 kötetre tehető a 30 év óta gyűjtött könyvek száma. A könyvtárt 1906-ban közel 500 olvasó látogatta állandóan, kik mintegy 6000 kötet munkát vettek kölcsön a könyvtárból, mely hetenként két napon díjmentesen rendelkezésére áll az olvasóközönségnek. A könyvtár ez időszaki őrre Alapi Gyula vármegyei levéltáros. Az 1907. év folyamán a könyvtár új otthonba költözik; 25.000 korona állami segéllyel külön könyvtári helyiséget emel a vármegye közönsége.

A szent benedekrend komáromi székházának könyvtára 1649 óta áll fenn. Jelenleg 11.500 kötetet számlál. Őre Vidóczy Asztrik tanár, ki a gazdag gyűjtemény végleges rendezésével foglalkozik.

A benzecsek könyvtára.

A komáromi népkönyvtár 1870-ben létesült a tanítók buzgalmából és 1886 óta van nyitva a közönség számára. Állománya 2600 kötet.

A komáromi népkönyvtár.

Megenlítható könyvtárak még Komáromban: a gimnázium ifjúsági könyvtára (1300 kötet), a kaszinó könyvtára (700 kötet), a Múzeum-Egyesület könyvtára (1000 kötet), a református egyház könyvtára 3000 kötet és az iskolák könyvtárai.

A vármegyében Tatán a kegyes tanítórind házi könyvtára 1770 óta áll fenn. A becses és gazdag gyűjtemény őrre Pintér Elek. Állománya 8000 kötet.

Kegyesrendiek könyvtára.

Nevezetesebb könyvtárak még Tatán: a kegyesrendi kisgimnázium könyvtára (1865-ben keletkezett, jelenleg 2500 kötet), a Polgári Olvasókör könyvtára (1000 kötet), Esterházy Ferencz gróf könyvtára.

Esterházy-könyvtár.

A magánkönyvtárak sorából kiemelkedik Vásárhelyi Imre dr. földbirtokosnak gyönyörű gyűjteménye, mely szomori kastélyában van elhelyezve.

Vásárhelyi könyvtár

Figyelemreméltó könyvtár a bábolnai ménesbirtok könyvtára.

Népkönyvtár 42 működik a vármegye területén, melyek közül 36 Darányi Ignác földművelésügyi miniszternek köszöni létét, hat népkönyvtárt pedig a Közművelődési Egyesület alkotott.

Népkönyvtárak.

A SAJTÓ.

Komárom vármegye és Komárom szab. kir. város közvéleményét korán kezdte irányítani a sajtó. 1849-ben a vár ostroma alatt lelkesítő és buzdító szolgálatot tettek az akkor kiadott hirlapok. Az abszolutizmus kora nem volt kedvező lapok alapítására. Később, a hetvenes évek elejétől fogva mindig volt Komáromnak egy, sőt több hetilapja is. Jelenleg három hetilap jelenik meg Komáromban.

A komáromi sajtó időrendi áttekintését a következőkben állítottuk össze: Komáromi Értesítő, megjelent Komáromban 1849 jan. 9-től márcz. 15-ig

Komáromi hirlapok.

Mack József szerkesztésében, márcz. 15-től jul. 6-ig Rózsafi Mátyás szerkesztette.

Komáromi Lapok, szerkesztette Friebeisz István 1849 július 11-től október 1-ig.

Komáromi Lapok, szerkesztette Pázmány Kornél 1871 április 1-től. Még ez évben megszűnt.

Komárom, megindította Jókay (Szivanyó) Lajos 1875 febr. 1-én 1876—1877-ben Adamovich Ádám, 1878—1880 közt Rovács Albin szerkesztette. Ez évben megszűnt.

Komáromi Lapok, XXVII. évfolyam. Alapították Tuba János akkor városi aljegyző és Ányos Lajos takarékpénztári tisztviselő. 1880 január 1-én indult meg, első szerkesztője Tuba János volt, a ki Ányos Lajos, majd Bolka Adolf főmunkatárssal 1884 április 1-ig szerkesztette. Szerkesztői voltak Kacz Lajos (hidvégi) 1884—1885, Zámbo Gyula 1886—1888, Kenézy Csatár és Tuba János 1889, Gaál Gyula dr. 1889—1892, Tuba János 1892—1895, 1896-tól Tuba János főszerkesztő mellett Hittrich József (1896), Fittler Jenő, Szendrey Imre (1897) és Kiss Gyula dr. (1897 április 1 óta). 1901-ben politikai lap volt.

Komárom és Vidéke, megindult 1883 szept. 1-én Csorba Géza szerkesztésében, társszerkesztője volt Rakits Vladimir, majd M. Kiss Gyula; 1884—1885-ben Kovácsy János és Csorba Géza, végül 1885 július—október hónapjaiban Lengyel Gyula szerkesztette. Ekkor a lap megszűnt.

Komárommegyei Közlöny. Micsky Imre és Décsi Jakab indították meg 1885 nov. 1-én, ez utóbbi 1885—1890 között szerkesztette, 1890—1891-ben Rovács Albin, 1891—1892-ben Bátor Mór dr., 1892—1896 végeig Fittler Jenő; ekkor beleolvadt a Komáromi Lapokba.

Komáromi Hírlap, megindította Kolbe Dezső dr., ki 1897—1899 évben szerkesztette. 1900-ban Kolbe Dezső dr. főszerkesztővel Berinkei Bálint, a ki 1901—1902 években önálló szerkesztője volt. Ez év végével megszűnt.

Komáromi Ujság, Komárom vármegye törvényhatósága és a Komárom-vármegyei Gazdasági Egyesület hivatalos lapja. VI. évfolyam. Alapították Ágoston Miklós, a Gazdasági Egyesület titkára és Alapi Gyula vármegyei árvaszéki számvevő 1901 novemberében. Szerkesztője volt Ágoston Miklós és Alapi Gyula 1901—1902, Alapi Gyula 1903—1905, Alapi Gáspár 1905—1906, 1906 okt. 1. óta Nagy Ferencz dr. (V. évfolyam) és a Gazdasági Értesítő, szerkeszti Ágoston Miklós, a Gazdasági Egyesület titkára (IV. évf.). Melléklete Komárom vármegye Hivatalos Lapja, szerkeszti Witausk Károly vármegyei I. aljegyző.

Komárom és Vidéke, III. évfolyam, 1904-ben indult meg, ez idő óta szerkeszti Berinkei Bálint.

Történetek kísérletek különösen az utcái kolportázs óta krajczáros napilapok szerkesztésével (*Komáromi Friss Ujság* 1902—1904, *Komáromi Napló* 1905, *A Népért* 1906), de ezek igen rövid életűek voltak és mind megszűntek.

Vármegyei
hírlapok.

Kisbér és Vidéke társadalmi hetilap, alapította Döme Péter 1892 decz. 24-én. Szerkesztették Döme Péter 1893 végeig, Kokas János 1894—1895 (1895-ben Kisbér című lótenyésztési és sport-ügyekkel foglalkozó melléklettel jelent meg), 1895—1897 között Semper Idem, 1897—1901 Döme Péter, 1901—1905 Hafl Kálmán, 1905 óta dr. Turcsányi József.

Tata-Tóváros és Vidéke hetilap 1880 jún. 13-án indult meg Riess Lajos Jenő szerkesztésében, kitől Szekeres Ferencz vette át. A lap ez év végén megszűnt.

Tatatóvárosi Híradó hetilap, megindult 1881 január elején. Szerkesztették Szekeres Ferencz (1881), Danilovics és Bátorfi F. (1881—1889), Rohrbacher (Rédei) Miklós, Seress Imre, Gara Jenő, Szabó Béla, Engländer Jakab, Surányi Lajos (1889—1890), Dávidházy János (1890—1891), Gárdonyi Antal, Kálmán Imre (1891—1893), Kábik J. Géza (1893), (Bárándi) Baur Ödön (1893—1898), Szomori (Seregélyesi) Ferencz (1898—1900), Egyedi J., Balogh Ferencz (1900) és Egyedi J. (1901-től).

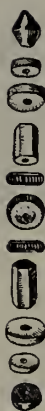
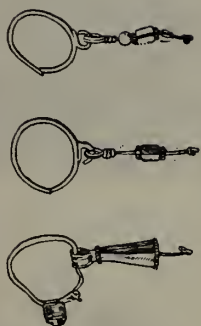
Tatatóváros és Vidéke hetilap, alapította 1890 okt. 5. Kábik J. Géza. Fennállott 1892 szeptemberéig.

Tata és Tóváros, alapította Mártonfy Emil 1897-ben, a ki ez évben megvált a laptól. Szerkesztette Kertész J. Márton (1897), 1898 óta Fogassy Kázmér szerkeszti.

Szaklapok.

Különféle szaklapok és folyóiratok is jelentek meg Komáromban, melyek közül ma is fennállanak: *Komáromvármegyei Hivatalos Lapja*, V. évf. Szerkeszti Witausk Károly, *Gazdasági Értesítő*, IV. évf. Szerkeszti Ágoston Miklós, *Tanügyi Értesítő*, VII. évf. Szerkeszti Szendrey Imre.

Időközben megszűntek: *Gazdasági Közlöny* (XX. évfolyam), *Bírósági Végrehajtók Lapja*, *Közérdek*, *Vármegyei Tisztviselők Lapja*.

Komárom-megyei római sirleletek. (A Nemzeti Múzeumból.)

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

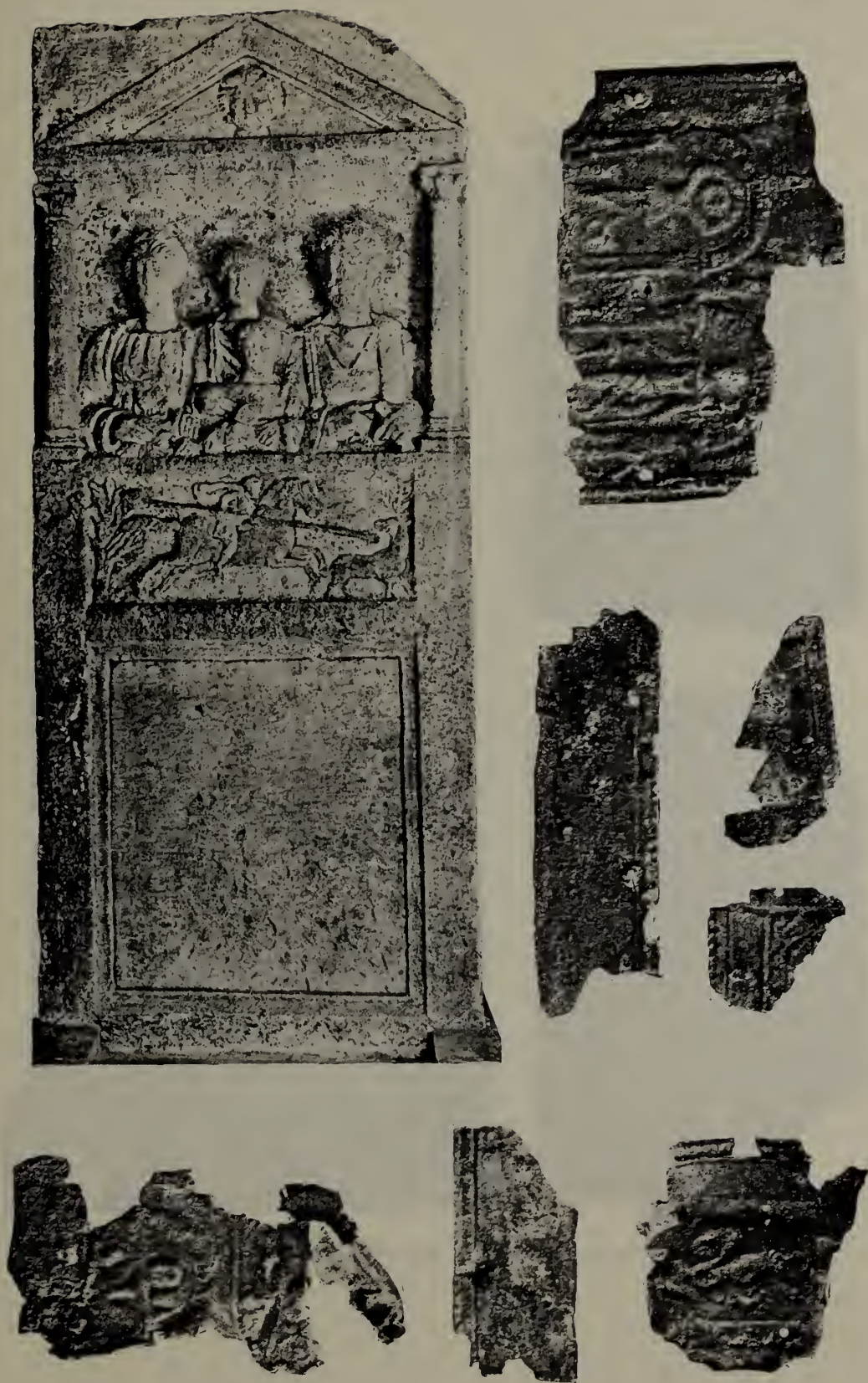
THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

THE JOURNAL OF THE

Római sírkő és sirleletek. (A Nemzeti Muzeumból.)

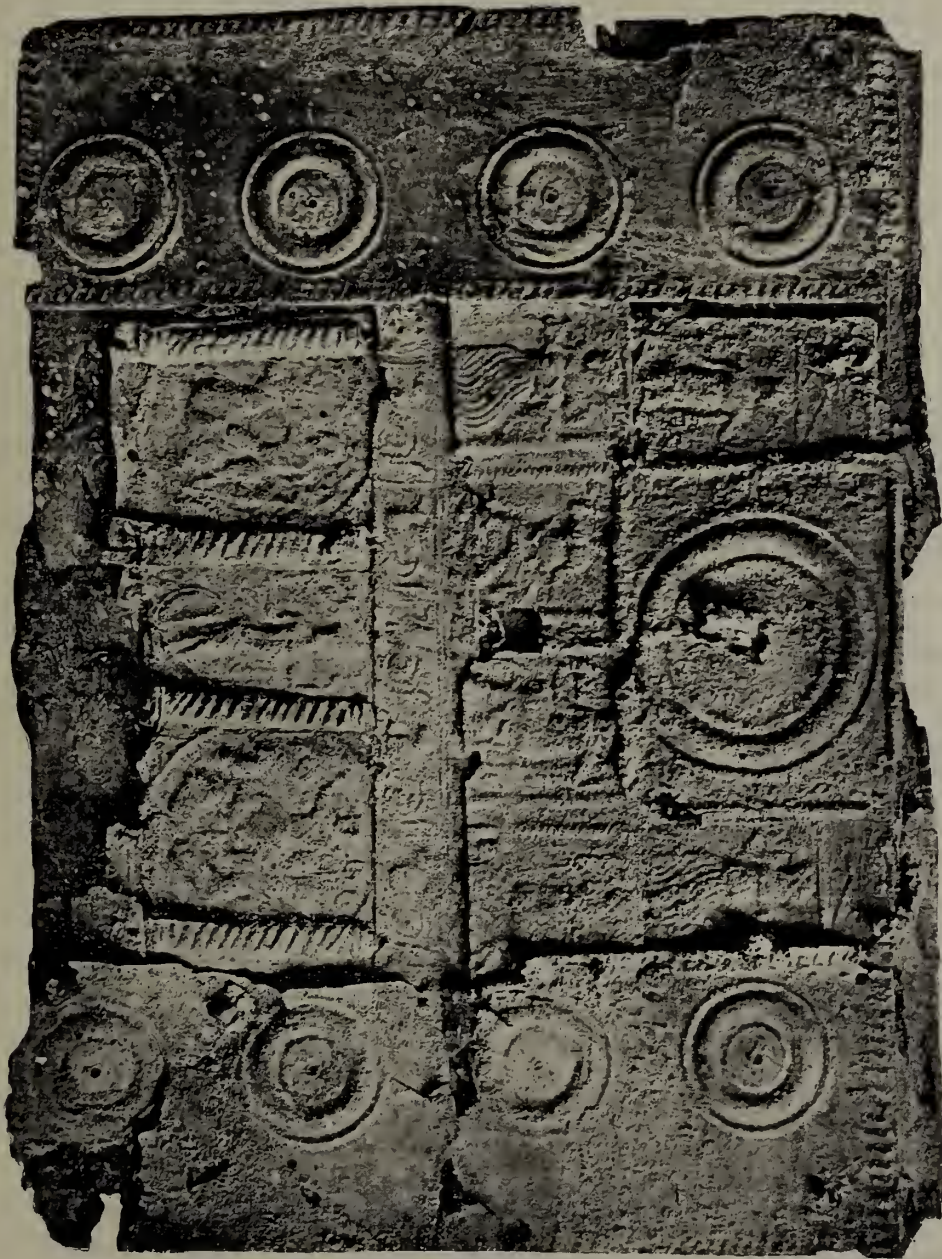

FIGURE 1. THE TEMPLE OF VENUS AND ADONIS

Római sírkő és sírleletek. (A Nemzeti Muzeumból.)

Római sírlelet. (A Nemzeti Muzeumból.)

KOMÁROM VÁRMEGYE TÖRTÉNETE.

I.

1. AZ ŐSKOR, A NÉPVÁNDORLÁS ÉS A HONFOGLALÁS KORA.

A mai Komárom vármegye területének legnagyobb részét, az ember megjelenése előtt évezredekkel, miként általában a Kis-Magyar Alföldet, szárazföldi tenger borította. A németországi nagy Duna, vagy másként szármát tenger, melynek árja Passaunál és Dévénynél utat tört, elárasztotta a mai Komárom vármegye területét is. Csak később, midőn a tenger árja továbbtovább vonult kelet felé, léphetett fel az őskori állatvilág.

A vármegye őstörténete.

A harmadkorban, melyben e nagy átalakulás végbement, már az óriási kérődzők nagyszámú csordái legeltek a Cserhát rengetegeiben, honnan utat találtak maguknak a Duna mocsaras vidékére is. Ez őskori állatvilág emlékei közül említést érdemel egy agyaras mastodon-koponya (az elephantideák családjába tartozó óriási állat), melyet a komáromi halászok néhány évvel ezelőtt halásztak ki a Dunából. Ugyancsak a Duna hullámai gyakran mosnak ki mammuth-zápfogakat, melyek közül több példány van a Komáromvármegyei és Városi Muzeumban. Az Őszöny alatti »Pannonia-téren« Tuzla Tivadar 1881-ben egy ős mikrocephal-koponyát talált, melyet Lenhossék József egyet. tanár mutatott be a tudományos világnak.

A negyedkorban (diluvium) fellépő ember nem találhatott állandó otthonra e földön, mely nem volt mindenütt elég szilárd ahhoz, hogy céljaira felhasználhatta volna. Csak a dunántúli rész volt alkalmas gyér számú, a műveltség alacsony fokán álló, vadászattal és halászattal foglalkozó népesség befogadására. A vármegye területének többi része nem kínálkozott állandó letelepedésre, sőt a Csallóköz még a Kr. u. XIII. században is szigetesoport volt, mely csak lassanként alakult át az iszap folytonos leülledése és felszaporodása következtében egységes szigetté.

A legrégebb emberi nyomok, a mint azokra a rendelkezésünkre álló leletekből következtethetünk, az újabb kőkorszakokból, az u. n. neolithkorból valók. E korszak emberei már a fejlődés magasabb fokán állottak, szerszámaikat, házieszközeiket csiszolt kövekből készítették, már ismerték az agyagedények gyártását, sőt már a háziállatok tenyésztésének s a földművelésnek is némi nyomaira akadunk náluk.

A mai Komárom vármegye területe rendkívül gazdag köleletekben; de ezeket nem sorozhatjuk valamennyit a szoros értelemben vett kőkorszakbeli leletek közé s e tekintetben felette nehéz megvonni a határt ép e vármegye területén, mert míg a vármegye dunántúli részén a kelták beözönlésével (Kr. e. 350.) a vaskor veszi kezdetét, addig a dunáninnyi részben tanyázó barbár népek, miként azt többek közt a hontvármegyei leletek is bizonyítják, még a római uralom idejében is inkább kőből és bronzból készült házieszközökkel éltek. (Századok, 1869, 642.)

Kőkorszak.

Csiszolt kőeszközökből legtöbbet Ebenhöch Ferencz győri kanonok gyűjtött, még pedig 50 komáromvármegyei lelőhelyről 380 darabot. A Csallóközben

Végh Adorján gyűjtött kőszközöket Nemesócsáról, Ekelről, Nagykeszről, Nagytanyból, Kistanyból és Nagylélről. Az Ebenhöch Ferencz által gyűjtött kőszközök közül azonban csak 24 esik az Alsó-Csallóközre, u. m. : Aranyosra 4, Csicsóra 2, Füssre 2, Kiskeszre 3, Kolozsnémára 1, Komáromra 2, Bálvány-szakállásra 3.

A történet előtti ember némi nyomai mégis fenmaradtak a Csallóközben is. Végh Adorján a nagykeszri határban a Sáros-ér melletti halomdombon ásásokat rendeztetett, mely alkalommal nyolcz embercsontvázat talált, továbbá csiszolt kőcsákányokat quarcitból, lyditből (serpentin), kigylakóból és csillámpalából; Rómer Flóris pedig Bálvány-szakállasnál jelez egy őskori halmot.

A Vág-Duna túlsó partján, Naszvadon, 1873-ban Lehoczky Tivadar bukkant a helység Bacs felé néző keleti szélén egy kis magaslaton őskori tanyára.

E területen, mely szigetként emelkedik ki az ingoványból, teknősök és kagylók maradványaira akadtak. A naszvadi lelet tulajdonképen konyhahulladékokból áll. A halom keletkezése akként magyarázható meg, hogy az ősember a czölöpökre épített háza alatt kiöntött s idővel a gunyhó felszínéig emelkedett szemetet, konyhahulladékokat felgyujtotta, ekként igyekezvén az egészségre káros hatásukat megszüntetni. Naszvad északi oldalán a kápolna körül pedig kőszközöket és régi cserepeket találtak.

A vármegye dunántúli felében talált leletek közül említést érdemel az az almási hasábalakú kőék, melyet Ebenhöch Ferencz gyűjteményében őriznek. A Csillagvárnál 1876-ban fehér kőbuzogányt, Kethelyen csiszolt kigylakószekerczét és vésőt, Kisbéren obsidián-nylhegyeket találtak, ez utóbbiakat Marossy János tatai gyógyszerész 1870-ben a Magyar Nemzeti Múzeumnak adományozta. Szomorrról 1877-ben Emán Antal két helyen átfúrt őskori osztrigahéjat küldött be a M. N. Múzeumnak. Ószőnyről szintén két csiszolt kőszerszám került vétel útján a Magyar Nemzeti Múzeum birtokába.

Az újabb leletek közé tartozik az a három kilogramm súlyú kőbalta, melyet Tatán találtak. (Gyulai Rudolf : Komárommegye őskora. A Komárom Vármegyei és Városi Múzeum-Egylet 1901—1902. évi értesítőjében. — Komárom Vármegyei és Városi Múzeum-Egylet 1889. évi ért. — Archeolog. Ért. 1896, 380.)

Rézkorszak.

Az újabbkori kőkorszakot követő rézkorszakból, melyből általában nagyon csekély számú emlékünks van hazánk területén, csak néhány lelet került felszínre. E leletek közé tartozik a Felsőgallán 1877-ben talált rézvész, melyet Marossy János a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozott, továbbá egy újszónyi lándzsacsúcs, egy két pengéjű csákány és egy tör, egy Tatáról való balta és törhegy, végre a gyermeli vész, mely Vásárhelyi dr. gyűjteményében van. (Gyulai Rudolf i. h.)

Bronzkor.

Mintegy 13 vagy 12 századdal Kr. e., midőn az emberiség a réznek ónnal való keverékét már feltalálta, terjedtek el hazánkban is a bronz-eszközök. A bronzkori lelőhelyek közül különösen gazdagok a marczelházi, dunaalmási, nagyléli és zsitvatői urnatemetők. A bronzkori ember már nemcsak a földet művelte, miként ezt az újszónyi öntőműhely maradványai között előforduló sarlótöröredék is bizonyítja, hanem már műhelyszerű ipart is űzött.

Halottaikat rendszeren elégették, de azért találunk néha bronzkori sírokra is, mint Csepen és Környén. Csepen az 1869. évben a Thaly-család birtokán, a szőlők alatti dűlőben szántásközben egy sírra akadtak, melyben csontvázat találtak ülő helyzetben, minden ékszer vagy házieszköz nélkül. A sír feneke ellenben kővel volt kirakva.

Az urnatemetők közül a marczelházi a Zsitva folyó közelében terült el, míg az almási viszont a Duna partján feküdt. E két temető némi tájékozást nyújt a bronzkori ember temetési szokásait illetőleg. Almáson 1880-ban mintegy ötven cserépedényt szedtek össze, melyekből rendszeren égetett csontmaradvány és hamu, azonfelül bronz gombostű, egy bronz tör pengéje és sok apró, hengerded bronz tekercs került elő. E leletből láthatjuk, hogy a halottakat felöltöztetve égették el s hamvaikat nem gerencsér-korongon készült urnákba tették. Udvard vidékén is óriási bronzkori urnákra akadtak, melyek az esztergomi primási múzeumba kerültek.

A bronzkori emlékeket, a vármegye területén, Gyulai Rudolf nyomán, a következőleg állíthatjuk egybe :

A gyermelyi kincs, melyet az Archeologiai Értesítő (1889., 62.) ismertetett. Komárom vidékéről való díszes fókó. A Csillagsáncznál a komáromi halászok 1881-ben egy bronz kardpengét fogtak ki a Dunából, mely jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeumban van. Környéről való két karperecz és egy tokos véső. Ugyanott csontváz alkarnján 1886-ban két vastag tekercset találtak. Kürthről két véső, Tatáról négy tokos véső, csonka ürvéső, díszes karperecz, Újszónyról tokos véső. Ezeket Hampel ismertette a »Bronzkor Emlékei« című művében. Szomódról bronztű, Ószőnyből bronz-kardpenge töredéke, Kisberről tör került a Magyar Nemzeti Múzeumba, mely utóbbinak pengéje és markolata egy darabból van öntve.

Marossy János Bánhidáról szerzett egy tokos vésőt. Piszken a márványbányában 1859-ben füles bronz-vésőt találtak. Remeteségen gróf Esterházy Miksa akadt különféle bronztárgyakra és cserépedényekre, melyeket 1879-ben a Magyar Nemzeti Múzeumnak adományozott. Ászáron 1868-ban — valószínűleg kenőcsnek való — kis csuprot találtak. A vármegyei múzeumban egy Udvardról való kardpengét, egy Szentpéteren talált tokos vésőt és egy Hetényben talált bronzcsákányt őriznek.

Hogy micsoda népfaj lakta e vidéket a bronzkorban, az közelebbi adatok hiányában nem állapítható meg, csak a IV. században, midőn a vas használata is elterjedt, a kelták beözönlésével oszlik el némileg a homály, mely e tekintetben a vármegye multját takarja. A kelták voltak az őskor legműveltebb népei. Műveltségük örökösei a rómaiak lettek, a kik rendesen azokat a pontokat szállották meg, hol a kelták az úttörők fáradságos munkáját már elvégezték. A kelták általában a nagy folyók mentén telepedtek le, a Duna folyamánév is abból a korból ered, mikor még a kelták tanyáztak a vidékén.

Eredetileg kelta telepítés Brigetio (a mai Ószőny), mely később a rómaiak uralma idejében mindegyre nagyobb jelentőségre emelkedett.

Brigetio a kelta nyelvben erődöt vagy menedéket jelentett, miből következtethetőleg itt a keltáknak megerősített táborhelyük állott, mely idővel a kelták egyik törzsének, az azaloknak központi pontja lett.

A római írók közül Strabo, Augustus kortársa, az ókori földrajzi íróknak egyik legnagyobbika, csak nagyon hiányos tudósításokat közöl a Dunán túl lakott népeket illetőleg. Szerinte a Duna és a Tisza közt lakó dákok hatalmas kiterjedt a dunántúli részekre, illetőleg az ott lakó népekre is, így nincs kizárva a lehetőség, hogy a dákok a Duna balpartját is birták, ekként a mai Komárom vármegye udvardi járása is birtokukba került, a római uralom idejében ugyanis a Dunától északra tanyázó quádok, Strabo felfogása szerint, ekkor még a hercyniai erdőben laktak.

A mai Komárom vármegye dunántúli részében lakó népekről azonban csak a II. század római írói emlékeznek meg. Ptolemaeus Claudius, a ki a II. század közepe táján élt, már ismeri Brigetiot ; de térképein a Duna kanyarulata erősen hajlik észak felé s a Rába (Arabo) torkolatát ez a geográfus Brigetio mellett keresi.

Ptolemaeus szerint Pannonia superiorban laktak az azalok, a kiktől már a Vezuv kitörése alkalmával (Kr. u. 79.) életét vesztett Plinius is megemlékezik, s tőlük keletre, a mai Komárom vármegye területén a cyndusok, míg Pannonia inferior népei a nyugati részen az araviskok (eraviskusok). Ezek az adatok azonban korántsem megbízhatók, mert miként a britaniai Lueconak 105. január 12-éről keltezett katonai elbocsátó leveléből is kitűnik, Brigetio az azalok területén állott, az Ászáron talált és 148-ból való, továbbá az ósküi (Veszprém vármegye), 154-ből származó elbocsátó levél pedig közelebbi adatot nyújt, hogy hol kell keresni e néptörzs területének határait. (Gyulai Rudolf i. h.)

Szomor és Gyermely táján már a szomszéd araviskok laktak. Az araviskok, nevük után ítélve, szintén keltáknak tarthatók, nevüket a Rába (Arabo) folyó nevével hozzák kapcsolatba s úgy magyarázzák, hogy e nép a Rába körül lakott ; a mennnyiben csakugyan itt laktak, úgy innen délkelet felé kellett vándorolniuk, mert a III. században már a mai Fejér, illetőleg Tolna vármegye területén találjuk őket, s ilyképp jöhettek helyükbe más törzsek — az azalok. (Millenn. Tört. LII. 1.)

A kelták.

A dákok és quádok.

Azalok.

Araviskok.

Brigetion kívül még egy helynév őrizte meg a kelták emlékét a vármegye területén. Ez a mai Dunaalmás és Süttő tájékán állott Azao állomás, melyről egy III. századbeli utazási zsebkönyv emlékezik meg. Az első század végén a mai Komárom vármegye dunántúli része is a római uralom alá került, de hogy mikor hódították meg a rómaiak e területet, azt nem állapíthatjuk meg.

A rómaiak
uralma.

Domitianus római császár, a ki a dákok ellen harczolt, a legiókkal a Dunáig nyomult, de nem valószínű, hogy az ő uralkodása alatt (81—96.) szállották meg Brigetiot, mert akkor a Morva mellékén lakó svévek nem rontottak volna be Pannonia területére Nerva uralkodása alatt. Bizonyos azonban, hogy Nerva utóda, Traján alatt, a ki 98—99 telét a Dunántúl töltötte, már megszállották a római legiók Brigetiot. (Mill. Tört. LXXIX. 1.)

A Balaton és a Duna között lakó törzsek — úgy látszik — ellenállás nélkül adták meg magukat, mert mint a rómaiak szövetségesei, adót fizettek, sőt némi önkormányzattal is bírtak. Az azalok azonban már a III. században beleolvadtak a rómaiságba, mert a feliratok ekkor már nem emlékeznek meg róluk.

Traianus Brigetioban új táborhelyet épített, hol az I. segédlegiót helyezte el.

Az I. segédlegió Nero uralkodása alatt a hajóhad legénységéből keletkezett, előbb Germániában harczolt, majd Domitianus alatt Pannoniába került. Traianus uralkodása alatt a segédlegió Brigetioba került s ott a dák háború befejezése után állandóan letelepítették. Az I. segédlegió tehát e vidéknek nemcsak őrzője, hanem Brigetio vidékének állandó lakosa lett s legénysége volt hivatva a római műveltséget terjeszteni az azalok földjén. Az I. segédlegió mindvégig Brigetioban maradt, mindaddig, míg a nyugatrómai birodalom fennállott. Kívüle még a XI., XIII. és XIV. ikerlegió és a XXX. Culpia (Victrix) tartózkodott ideiglenesen Brigetioban, melynek bélyeges tégláira gyakran akadni Ó-Szőnyben. (Gyulai Rudolf i. h.)

A teljes I. legió azonban nem feküdt Brigetioban, mert Győrött, Billegen, Környén, Tatán, Almáson, Bajnán s másutt is találták e legió bélyeges tégláit.

Traján császár uralkodása alatt (98—117.) a Dunavonal védelmére a brigetioi megerődített táborhelyen kívül még számos erőd épült. Így a vasi puszta Dunára eső részén ma is láthatók az öles római falak. Az ácsi szőlőkben »Ad mures« nevű erőd emelkedett, a Czonczó torkolata alatti sziget környékén Gyulai Rudolf római őrtorony nyomaira akadt, Monostoron is találtak római alapfalakat s a füzitői pusztán is volt római vár, mely a Dunáig nyult. Tuzla Tódor itt igen sok feliratos és domborúműves emlékre akadt. (Arch. Közl. II. 281. Arch. Ért. VIII., 126.) Az erődítmények szükségesebbekké váltak, mióta a germán quádok mindjobban fenyegették a Dunavonalat.

A quád nép a vele rokon ozokkal és cotinokkal a Morva folyótól a Garam forrásvidékéig terjeszkedett s már a Kr. u. I. században Vannius fejedelmük alatt (19—51.) összeköttetésben állott a szármatákkal. Ez időtől kezdve szinte észrevétlenül terjeszkedett a Duna felé, úgy, hogy a mai Komárom vármegyének dunáninnyi részét még Tiberius uralkodásának idejében (Kr. u. 14—37.) szállották meg a quádok. A quád nép azonban ekkor még békében élt Pannonia szomszédságában s valószínűleg ez a körülmény indította Hadrián császárt a Traján által alkotott védőrendszer megváltoztatására, a mennyiben a középdunai védővonal középpontjává Flexumot (Magyaróvár) tette.

Hadrián és utóda, Antoninus Pius uralkodása alatt még ment volt Pannonia a barbárok támadásaitól, Marcus Aurelius alatt azonban, a mint a gótok a Visztula mellékéről megindulva, a római birodalom határain lakó barbárokat dél felé szorították, a quádok áttörték a dunai védővonalat s 167-ben Brigetiot is megtámadták, melyet be is vettek. Marcus Aurelius 168-ban seregével a barbárok ellen indult s ez alkalommal a Dunáig juthatott, de onnan csakhamar visszafordult.

169-ben a császár újra háborút visel a germánok ellen a Duna vidékén, a kik rövid ideig tartó távolléte alatt ezrével hurezolták magukkal a foglyokat. 171-ben a Legió I. adiutrix legátusát, Helvius Pertinaxot küldte ellenük, a ki a Dunánál fényes győzelmet aratott a barbárok felett. 173-ban, miként a császár

feljegyzéseiből értesülünk, a Garam mellékén táborozott seregével, mely táborozás emlékéhez a Legió fulminatrix hagyománya is fűződik.

A quádok ekkor terhes békét kötöttek a rómaiakkal, a mennyiben egy mérőföldnyire vissza kellett vonulniok a Dunától, melynek balpartját is megerősítették és őrségekkel látták el. Ez időből valók többek között a Nagylél alatti és az Izsa feletti Leányvárnak nevezett erődök. (Gyulai Rudolf ciklike a Történeti és Régészeti Egyesület 1887. évi jelentésében.) A barbároktól feldúlt Brigetiót a rómaiak csakhamar újra felépítették s a romokat földdel eltakarván, föléje építkeztek, miáltal a talaj jelentékenyen emelkedett.

Marcus Aurelius utóda, Commodus (180—192.) mindjárt uralkodása kezdetén visszavonta a dunáninnenl részen épült erődökből a katonaságot és a barbárokkal békét kötven, visszatért Rómába.

Septimius Severusra, a ki 185-ben Pannonia főparancsnokságát átvette, hárult a feladat, hogy a quádok támadásai ellen a tartományt megvédelmezze.

A dunamenti erődök az ő uralkodása alatt érték el a tökély legnagyobb fokát, úgyszintén a legiók is, melyek őt 192-ben császárrá kiáltották ki, alatta voltak a legfegyvermezettebbek. Caracalla uralkodása alatt Pannonia területi beosztásában lényeges változás állott be; Brigetio és vele együtt a Csévig húzódó terület, mely azelőtt Felső-Pannoniához tartozott, Alsó-Pannoniához csatoltatott, az ott állomásozó legióval egyetemben. A Brigetioban állomásozó legió befogadására készült az a táborhely, melynek nyomaira Ószőny keleti határában, a budapest—újszónyi vasút építése alkalmával akadtak. E római táborhelyen 1886-ban Berkovics Borota végzett ásatásokat. (Arch. Ért. 1886. 392.) Ez a táborhely, mely Ószőny keleti végétől ezer lépésnyire a magyar államvasút mindkét oldalán terül el, azonos a Legió I. adiutrix Brigetio nevű castrumával. Ezenkívül Brigetiótól egész Aquincumig számos kisebb táborhely nyomaira akadunk. Az egyes táborhelyek között a rómaiak az összeköttetést az általuk épített úttakkal tartották fenn.

A római császárok rendkívül sokat tettek az utak építése és jókarban tartása érdekében. A fenmaradt emlékek élénk világot vetnek arra a páratlan úthálózatra, mely egész Pannoniára kiterjedt. Brigetiót, a Duna mentén húzódó útvonal kötötte össze Arrabonával és másfelől Azaon (Almás) és Crumerumon át Aquincummal. Brigetioból még egy harmadik útvonal is indult ki, mely a mai Csákváron és Székesfehérváron át Pécsre vezetett.

A távolságot a rómaiak mértföldmutatókkal jelezték, melyek egyszersmind az utak javításáról is megemlékeznek. A monostori várerődnél, hol az Újszőnyből jövő út elágazik, szintén találunk ily három öl magas mértföldmutatót, melynek felirata szerint ez ezer lépésnyire állott az egykori Brigetio városának felső kapujától. Ószőny alatt, az egykori római várhelytől mintegy kétezer lépésnyire ugyanily mértföldmutató állott, mely jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeumban látható. E mértföldmutató, felirata szerint, kétezer lépésnyire állott Brigetio alsó kapujától.

Az utak hatalmas kőlapokkal voltak kirakva, melyeket a késő utókor is felhasznált. Komáromban és Ószőny alsó végén különösen a házak udvarán gyakran találunk ily burkolatköveket.

Czonczón a római út a szőlőhegyek között vonul s a szőlők felett egyesül az ácsi úttal. E két szőlőhegyen egy római állomás volt. Ily állomás alapfalaira Gyulai Rudolf a páli és a décsi szőlőkben is ráakadt. Az állomások között gyalogposta, később kocsi posta tartotta fenn a közlekedést.

Marcus Aurelius császár Brigetiót újraépítven, hogy kitüntesse a sokat szenvedett várost, 179 táján municipiális szervezetet adott neki. Mint municipium azonban csak korlátolt községi szervezetet nyert, melyben a római katonaság és a benszülöttek egyaránt résztvettek.

Brigetioban, mely már az I. században római táborhely volt, a római katonák terjesztették a műveltséget és ők fejlesztették a községi közigazgatást is. Brigetioban mindazonáltal csak a III. században fejlődött ki a római élet teljes virágjában. (Történeti és Régészeti Egyület 1887. évi jelentése.) A legtöbb feliratos emlék ebből az időből való.

A későbbi korból mindegyre gyérülnek az adatok. A virágzás e korszakából számos emlék maradt fenn. Ilyen az a fürdő, melynek alapfalait köz-

vetetlenül a vasúti erőd előtt ásták ki s melynek stuccójából egy töredék a Történeti s Régészeti Egyesület múzeumába került. E korszakból való a vízvezeték is, mely a fürdőket tiszta forrásvízzel látta el.

A fürdőkön kívül a rómaiak felhasználták a gyógyforrásokat is, így a kisigmándi gyógyvíz sem volt előttük ismeretlen. Az e helyen felszínre került feliratok ugyanis magasztalólag emlékeznek meg e gyógyvíz jótékony hatásáról. A mai Tata melletti tó vizét is kihasználták. Az itteni tavat »Lacus felix« néven ismerték, míg a partján épült helység »Ad lacum felicem«-nek neveztetett. (Wenzel G.: Tata fénykora.)

Diocletian uralkodása alatt újabb támadás éri Pannoniát. 286-ban a szármáták törtek be, valószínűleg ekkor pusztult el Brigetio másodízben. A betörés hírére Diocletian odahagyta Ázsiát, Pannoniában termett s csakhamar kiverte a betörő barbárokat.

Brigetio újból felépült, de hosszabb időn át nincsenek róla adataink. Az egyedüli emlék e korból Maximianus arany medaillonja, melyet Ószőnyben találtak. Maximianust ugyanis a császár tudvalevőleg uralkodótársának fogadta.

II. Constantin uralkodása alatt, midőn a császár Rómát harminczkét évi távollét után felkereste, a quádok 357-ben hirtelen betörték Pannoniának Valeria nevű részébe (a Rába, Duna és a Dráva által határolt terület) tűzzel-vassal elpusztították. A császár 358-ban kora tavasszal hajóhidat vettett a Dunán s megtámadta a Valeriával szomszédos törzseket, melyeket a Kárpátok erdős bérceibe szorított vissza, majd Brigetioba tette át táborát, hogy a Garam és a Vág között tanyázó quád törzseket is megfékezze, de erre már nem került a sor, mert a megrettent barbárok hűséget esküdtek. (Millenn. Tört. CCLXXXIX.)

A IV. század második felében (369.) a mindegyre nagyobb arányokat öltő germán népvándorlás Valentinianus császárt a pannoni határok megerősítésére készítetik. Valentinianus azonban nem elégedett meg a dunai védőművek helyreállításával, hanem a quádok földjén is létesített erődöket. E miatt a barbárok 374-ben áttörték a határt s Pannoniát kezdték pusztítani.

Valentinianus a 375. év tavaszán hatalmas sereggel vonult a quádok ellen, a diadalmas hadjárat után pedig ez év őszén Brigetioba vonult, hol huzamosabb ideig tartózkodott. Itt keresték fel a quádok békekövetét, a kiknek szavain annyira felháborodott, hogy november 17-én, beszéd közben szélütés érte az ingerlékeny embert. (Millenniumi Tört. CCXLVI. és CCXCIII.)

Népvándorlás. Ekkor Róma világuralma már mindegyre jobban hanyatlásnak indult s kezdetét veszi a nagy népvándorlás, mely csakhamar megsemmisíti Pannoniában a római uralmat. A hunnok által nyugat felé üzött gótok 378 után elözönlk Pannoniát s valószínűleg ekkor pusztult el Brigetio is, mely a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött falkarczolat tanúsága szerint még Valentinianus halálát kegyelettel megülte, de a honnan a Valentinianus utáni időből már nem akadunk feliratos emlékekre. Brigetiot a IV. század vége felé végkép megszállották a barbárok. Tanúsítják ezt azok a több száz darabból álló csontfaragványok, melyek Ószőny területén, egy épület római alapfalai között kerültek felszínre.

A római kultúra helyén tehát a barbárok ütöttek tanyát. Közel öt századon át egyik népelem a másik után jelenik meg a vármegye területén, melyek gyors lezajlású uralmuk után részint nyom nélkül tűntek el, részint más népekbe olvadtak, állandó uralmat teremteni azonban egyik sem volt képes. Csak a honfoglaló magyar nemzet talált állandó otthonra e földön a IX. század végén.

A római birodalom felosztásakor (395.) Pannoniát a nyugatrómai birodalomhoz csatolták, de a római uralom már csak névleges lehetett, mert — bár egyelőre csak a rómaiság keretében — mindegyre több germán, majd szármata népelem telepszik le itt, de ezeket is elsöpri, illetőleg leigazza a hunn népáradat, mely az V. század elején fürgetegként tör nyugat felé. — Priscus Rhetor szerint 448-ban Attila már ura volt egész Pannoniának, de 453-ban bekövetkezett halálával hatalmas világbirodalma összeomlott, s Pannonia

Hunok.

a keleti gótok birtokába került. A hunn uralom idejében a vármegye területén letelepedett szármatakról az Őszönyön talált s rézből való áldozati üst tesz tanúságot. (Millenn. Tört. CCLXIII.)

Népvándorláskori emlékek még a Régészeti Egylet múzeumában őrzött kengyelvas és lándzsák, melyek Imelyből valók, továbbá a Környén talált női csontváz, melynek alsókarcsontját vastag bronztekercs övezte; Kürtről Mayer István két vésőt, öt karikás tekercset, hat gombot, két dárdacsücsöt és két kardtöredéket küldött a Magyar Nemzeti Múzeumba. Almáson 1880-ban Wenninger Mátyás népvándorláskori temetőre akadt. Az ekeli határban Végh Adorján szintén a népvándorlás korából való telepet fedezett fel.

Germánok.

A hunn uralmat a germánoké váltotta fel. A germánok és a velük egyesült szármata a hunn uralom megdőltevel megtartották azt a területet, melyet a római uralom idejében elfoglaltak s a gótok átvették a még megmaradt római városok védelmét. Brigetio ekkor már aligha állott fenn, mert Jordanes sem említi az akkor még létező pannoniai városok között.

A gótok azonban elhagyták Pannoniát s helyükbe a longobárdok telepedtek, a kiknek királyát, Audoint 546-ban maga Justinianus császár szólította fel Pannonia megszállására.

Avarok.

De azért maradtak itt gótok is, sőt még a hunn uralom idejéből hunnok is. Audoin utóda Alboin (563—572.) 568-ban a longobardokat Itáliába vezette, mire Pannonia az 567-ben kötött szövetség értelmében az avarok birtokába jutott, a kik ekként a későbbi Magyarország területének uraivá lettek. Nagy khagánjuk, Baján, Magyarországon tartotta székhelyét, de uralmának súlypontja inkább a Tiszántúlra esett, míg a dunántúli részekben inkább a mindegyre jobban beszivárgó szláv elem játszotta a főszerepet.

A szláv elem megtartotta helyét akkor is, midőn Nagy Károly császár (791.) s utóbb fia, Pipin 796-ban megtörték az avarok uralmát, mert a szlávok tulajdonképen csak urat cseréltek: az avarok helyett a frankokat.

Az avarok már ismerték a várépítés kezdetleges módját, lakóhelyüket fölül sűrűn befásított és palánkokkal, földsánczokkal övezték, melyeket a frankok hring-nek vagy ringh-nek neveztek. E körtanyájukba hordták össze a külföldi rablóhadjáratokból szerzett prédájukat is. Példájukat követték a szlávok, a kik családjuk és barmaik védelmére szintén földsánczokat építettek.

Ily földvár nyomaira akadunk a Kethely melletti erdőszélen, mely helyet most is Várhegynek neveznek. Nagygerecsét is egy jó karban levő sáncz veszi körül, hol a monda szerint a tatárpusztítás alatt a vidék népe talált menedékhelyet. Bonfin szerint a Nagy Károly császár által megvert avarok a Csallóközben kerestek menedéket; Bél Mátyás szerint (Notitia Hung. T. II. 318.) e feltevést támogatják a Csallóköz őskori földalkotmányai is, melyeket a nép tatárülésnek nevez. Szerinte ezek avargyűrű-maradványok. Ipolyi Arnold a csallóközi *Gurev, Gyrew, gyreu bukur* elnevezéseket, melyek a XIII. századbeli oklevelekben előfordulnak, az egykor itt létezett avargyűrűkkel hozza kapcsolatba. (Új Magyar Múzeum, 1858., 337. 538., 540.)

Szlávok.

A frankok irtó háborújában elpusztult avarok helyébe mindegyre nagyobb számban szlávok telepedtek, a kik a megmaradt avar népelemet lassanként magukba olvasztották. A vármegye területén élt szlávok emlékét a helynevek őrizték meg számunkra. Erre utal a Béla király névtelen jegyzője által említett Komárom várának szláv neve, *Szúnyoghely* is, mely felfogást a hely vízrajza is támogatja. (Történeti és Rég. Egylet 1889. évi jelentése, 8. lap.) Udvard szintén a szláv *dvorecz, dvornik* töből származik, mely a királyi udvarnokok lakhelyét jelölte. Fenmaradt okleveles emlékeinek szerint Bánhidán, Majkon és Tatán szlávok laktak. Majkon, Tatához közel, 1852-ben, régi őskeresztény részeresztet ástak ki a földből, melyre tisztán látható cyrill betűk vannak vésve. Sasinek szerint e kereszt az itt működött Cyrill és Metód-féle szerzetesektől ered. A mai Tóvárosnak a XIII—XIV. századbeli oklevelek szerint *Villa sclavonialis* volt a neve.

A IX. század közepén (855.) az itt tanyázó szlávok némileg függetlenítték magokat. A Rábától a Dunáig és Balatonig terjedő területet, melybe a mai Komárom vármegye is belesik, Nagy-Morvaországhoz csatolták. Az itt lakó szlávok felett Rasztiszláv morva fejedelem unokaöccse, Szvatopluk parancsolt, kinek szintén része volt a függetlenség kivívásában.

Szvatopluk.

Miután Szvatopluk elfogatta nagybátyját, Rasztiszlávot, véres harcok árán 874-ben kivívta önállóságát, melyet elismerni a frank király is kényszerült. Vastag Károly azonban 884-ben ismét egyesítvén a frank birodalmat, Pannónia herczegévé Arnulfot tette, mire Szvatopluk áttört a Dunán s Pannoniát tűzzel-vassal pusztította. A közel három évig tartó hadjárat alatt (883—885.) Pannónia, mint a háború színtere, legtöbbet szenvedett; nemcsak elpusztult, hanem majdnem egészen elnéptelenedett.

Szvatopluk, noha Nagy-Morvaországot Arnulf király (887.) iránt való hűségi kötelezettséggel bírta, mindegyre folytatta rablókalandjait a frankok ellen. Frank és szláv, halálos gyűlölettel eltelve egymás iránt, folyton harczban állott egymással. A nagyravágyó Szvatopluk megtörésére Arnulf német király hasztalan keresett szövetségeseket, Szvatopluk megtartotta hatalmát 894-ben bekövetkezett haláláig. Halála után hatalmas szláv birodalma szétfoszlott, s a testvérharczban elgyengült népet könnyű szerrel igazta le a 895. év őszen a vereczkei szoroson át beköltözködő magyar nemzet.

A honfoglalás.

Hogy minő harcok árán jutott a mai Komárom vármegye területe a magyarok birtokába, erre nézve nincsenek közvetlen adataink, miért is a krónikák előadására vagyunk utalva. Anonymusnak, Béla király névtelen jegyzőjének tudósítása szerint Árpád a Tárnok völgyén át Székesfehérvárra vonult seregével, innen Bodajkon át a Vértes-hegyláncznak tartott, s miután azon átkelt, Bánhidánál megsemmisítette Szvatopluk morva-szláv seregét, innen Szent-Márton hegye alá mentek, majd fölmenvén a hegyre, az egész vidéket áttekintették.

Thuróczy krónikája szerint Bánhida várának romjai még az ő korában megvoltak. Kézai szerint Bánhida a Rákos folyó mellett fekszik, mely nem más, mint a mai Általér. Rák tudvalevőleg szláv eredetű szó, s Kézai ez adata kétségtelen bizonyíték arra nézve, hogy a XIII. században, vagyis az ő korában az egykor itt lakott szlávok emléke még élt e vidéken. (Történeti és Régészeti Egylet 1890. évi jelentése, 19. l. — Győr-megye és város leírása, 470—72.) A külföldi, jelesen a német forrásokat figyelembe véve, kétségtelen, hogy a magyarok 896 és 900 közt döntötték meg a morva birodalmat, vagyis ekkor került birtokukba a mai Komárom vármegye. A dunántúli rész azonban nagyobb harcok nélkül kerülhetett birtokukba, mert gyéren volt lakva, minthogy Esztergomtól és Visegrádtól délnyugatra a Balatonig hatalmas erdőség terült el. Az itt lakó szláv törzsek, ha próbáltak is ellenállni, az ellenállás nagyobb mérvű nem lehetett, (Pauler Gyula: A magyar nemzet tört. I. 6.), egyedül a mai Bánhidánál vívott ütközet hagyott mélyebb nyomokat. Erről még századok multán is regélt a nép.

Hogy a honfoglaló magyarok azonnal birtokukba vették e földet, azt igazolják nem csupán az ősmagyar helynevek, hanem a nagyszámú honfoglalás-kori leletek is. Az itt talált szlávokat azonban nem irtották ki, hanem szolgaságba vetették. Csak így magyarázhatjuk meg, hogy még a XIII. században is élénk emlékezetben voltak a szláv őslakók. A helynevek közül különösen becsesek azok, a melyek az ősi nemzetségek neveit őrizték meg, mint Néma, Igmánd, Koppány, Szemere, továbbá az egyes halászhelyek nevei, mint pl. Örvény, mely hajdan Örem-nek hangzott, s az oklevelek Eurem alakban említik.

Honfoglalás-kori leletek.

A honfoglaláskori leletek közül különösen becses az az ősmagyar temető, melyre Végh Adorján Nemesócsán, saját kertjében akadt. Az itt talált tárgyak közül legbecsesebb az a kard, melynek bronz-markolata védőkoronggal van ellátva s hüvelye csontlemezből való.

Neszmélyen Wenninger M. 1877-ben sírhelyet talált, mely Pulszky Ferencz szerint a vezérek korából való. A neszmélyi leletnél az emberi csontvázak mellett lócsontok, kengyelvas, zabla, pitykegombok és két ezüst Berengár-dénár került felszínre.

Mind a nemesócsai, mind a neszmélyi leletek határozottan pogány magyar temetők maradványai. Csepen is ősmagyar sírokra akadtak.

A füzítői ősmagyar temetőről I. Géza király által 1075-ben a garamszentbenedeki apátság részére kiállított adománylevél is megemlékezik.

Miként azt a nemesócsai lelet is igazolja, a Csallóköz, illetőleg ennek az a része, melynek megközelítését természeti akadályok nem gátolták, már a vezérek korában, alighanem a X. században, meg volt szállva.

Római sarkó és sirlelet. (A Nemzeti Múzeumból.)

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

OFFICE OF THE DEAN

Római sarkó és sirlelet. (A Nemzeti Muzeumból.)

Komáromnak és környékének népe mindenkor halászzattal foglalkozott, s e város környékén az ősrégi halászzatra vonatkozó emlékeket is megőrizték a helynevek. Ilyenek Keszegfalva, továbbá Tany község, mely az ősrégi Thona szóból alakult; e vidéken fekszik Gadócz és Harcsás pusztája is.

Ha figyelembe vesszük a komáromi halászok szerszámaikat, melyek sajátos jellegüket mindmáig megőrizték, elfogadhatjuk Anonymus állítását, mely szerint a Csallóköz alsó részén a kumai (egykor a Kaspi-tó mellékén lakott) magyarság telepedett le. (Tört. és Rég. Egylet 1889. évi jel. 10—11.) Szerinte ugyanis Ketel kun vezér, a ki a Sátorhalmától a Tolcsa vizéig terjedő területet szállotta meg, utóbb a Duna és a Vág egybefolyásánál nyert nagy területet Árpádtól. Fia, Oluptulma e helyen építette Komárom várát. Anonymus ez utóbbi adata már csak azért sem hiteles, mert az Európában első ízben csak 1061-ben feltűnő kunokat már szerepelteti, valószínűbb azonban, hogy a kumai magyarság törzsfőnökének emlékét akarta megörökíteni.

Anonymuson kívül még csak Márk krónikájában van némi adatunk (II. 14—19.) a vármegye megszállásáról.

Szabolcs vezér, a ki Csákvár táján szállott meg népével, valószínűleg a mai Komárom vármegye egy részét is birtokába vette. A vármegye területének jó részét azonban (leginkább a Dunántúlt) nem szállták meg a honfoglaló nemzetségek. Erre engednek következtetni a nagykiterjedésű királyi, királynői és várbirtokok, valamint az egyházi birtokok, melyeket Szent István, I. Géza, sőt Szent László királyok adományoztak a törzsbeli kötelékhez nem tartozó, tehát királyi területből.

Az Igmánd nemzetség kétségtelenül azok közé tartozik, melyek még az Igmánd nemzetség első foglalás jogán telepedtek le a vármegye területén. Igmánd helység nem csupán a nevét őrizte meg e nemzetségnek, hanem ősi, még szállásként birt jóságára volt. De már a XIII. század elején szerfelett szétágazódott a nemzetség, s midőn 1233-ban Vata-Csanakát megszerzi a Csolt nemzetségtől, akkor már tizenhat felnőtt férfi-tagot számlál. Ősi birtoka, mint Csep is, (Wenzel VII. 456.), Nagy- és Kis-Igmánd közelében fekszik.

A Csák nemzetség, melynek ősi birtokai a Vértes alján terültek el, Csák nemzetség Anonymus szerint Előd honfoglaló vezértől származik, kinek Árpád a Vértes-erdőt adta. Ennek Szabolcs nevű fiától származó unokája, Csák, a róla elnevezett várat építette. Kézai krónikája szerint azonban a honfoglaló vezért Szabolcsnak hívták. Bármiként áll is a dolog, annyi kétségtelen, hogy a nemzetség szintén az első foglalás jogán szerzett birtokokat a vármegye területén. Csák fia, György az 1038—46. években Béla hercegnek, a későbbi I. Béla királynak, Lengyelországban kísérete és szolgálója volt. Ősi birtokai a vármegye délkeleti sarkában Csákvár közelében terülnek el, itt volt a nemzetség ősi monostora Vértes-Szent-Kereszt, Oroszlánytól délfelé, a mai szentkereszt puszta helyén, melynek kegyura 1146-ban az e nemzetségből származó Ugrin comes, a Kisfaludy és a Mihályi családok őse volt. Ősi jóságai közé tartoztak az itt emelkedő hegyeken épült Gesztes és Vitám várak is, melyek a XIV. század elején Trencsényi Csák Mátét uralták, továbbá Bokod és Ecsér, mely utóbbi I. Miklós 1237-ben kelt végrendelete szerint megmaradt a nemzetség Kisfaludy-ága közös birtokának. (Fejér IV. 178. Hazai Okmt. I. 16.)

A Koppán (Katapán) nemzetség, ha ugyan nem tartozik az első foglalók közé, kétségtelen, hogy már nemzeti királyságunk első századában itt lakott. Karácsonyi János szerint (Magyar Nemzetségek, II. 328.) e nemzetség közös őse legalább is a XIII. század elején élt. A nemzetségi monostor, melyet vagy Merkúr fia, Katapán (1138.), székesfehérvári prépost, vagy az a másik Katapán épített, a ki 1198-ig székesfehérvári prépost, majd egri püspök volt, a Duna jobb partján emelkedett, közel Komáromhoz, a mai Ó-Szőnytől nyugatra. E nemzetség a Csallóközben telepedett le, ősi birtokai is leginkább a Csallóközben feküdtek, mint Ekel, Lak, Szakállas, Keszegfalva, Millértó, Iszap, Bálványszakállas (helyesen Bályán, ma pusztája), Gadócz (ma pusztája), vagy pedig a Duna partján, mint Lovad (elpusztult falu Ács fölött), Vas (jelenleg pusztája) és Káva (ez utóbbi a Vágduna balpartján). Ha figyelembe vesszük, hogy e nemzetség ősi birtokai kivétel nélkül a nagy folyóvizek mellett terültek el, valószínűnek kell tartanunk, hogy a Koppánok ősei a Csallóközben letelepedett kumai magyarságból származnak. Támogatja e fel-

Szabolcs.

Igmánd nemzetség.

Csák nemzetség.

Koppán (Katapán) nemzetség.

tevéünket az a körülmény, hogy a nemzetség Bályán és György (1260.) nevű tagjaitól származó családok Keszeg, Posár (Ponty) és Harcsa nevet viseltek.

Szemere nem-
zetség.

A vármegye északkeleti sarkában a Szemere nemzetség telepedett meg. Itt van Szemere falu, itt állott Hoba falu is, mely az Anonymus által honfoglaló vezérnek mondott Huba emlékét tartotta fenn. Anonymus szerint Hubát Árpád nyitrai ispánna tette és neki a Zsitva vizétől a Türsök (Törzsök) erdőig terjedő földet adta. Anonymus előadását nem ellenőrizhetjük, mert e nemzetség birtokviszonyairól csak a tatárjárás utáni időből, 1247-től kezdve vannak okleveles adataink. Kétségtelen azonban, hogy Anonymus korában (XII. század) e nemzetség az ország előkelői között foglalt helyet, s valószínűleg ennek a nemzetségnek sarja az a Szemere semptei ispán is, a ki 1175 táján szerepel. (Karácsonyi, III. 57—60.) Végül, ha tekintetbe vesszük, hogy a nemzetség ősi birtokai Kürt, Nyék (ma Jászfalu), Csúz, Szemere, Tajd, Hoba és Lót (ma Bars várm.) egymás mellett fekszenek s szinte összefüggő területet alkotnak, beigazoltnak kell tartanunk, hogy e nemzetség szintén az első foglalás jogán jutott azoknak birtokába.

A Duna mentén fekvő Kolozsnéma helység szintén ősi nemzetség nevét őrizte meg, melyről azonban igen csekély adat áll rendelkezésünkre. Néma 1216-ban előfordul mint személynév. A helység 1226-ban említetik a pannonthalmi apátság oklevelében (Gyórmegye és város leírása, 481.). Az e nemzetségből származó Némái Kolos család 1268—1379 közt birtokos Némán.

A tatárjárás előtti korszakból még a Szák, a Csolt és a Miskolcz nemzetség letelepüléséről vannak adataink.

A Szák nemzetség, mely Tolnából Veszprém vármegyén át költözött Komáromba, s melynek emlékét a Kisbértől keletre eső hasonló nevű helység őrizte meg, a Kisbér határába olvadt Esztár faluban és Berén (1221.) volt birtokos.

A Miskolcz nemzetség borsmonostori ágából Domonkos bán fia, Bors bán (1194—1237.) a Tata környékén fekvő Szomod, Usztincs és Dunaszél falvakat bírta. (Fejér, III., 1., 362.)

Végül a Csolt nemzetségnek Vata-Csanaka volt ősi birtoka, melyet 1233-ban az Igmánd-nembelieknek eladván, a nemzetség többé nem szerepelt a vármegyében.

A honfoglaló magyarok és az itt talált avar-szláv népeken kívül még a következő nemzetségek telepedtek le a vármegye területén:

Bessenyők.

1. *Bessenyők.* A garamszentbenedeki apátság alapítólevele (1075.) szerint Udvardon laktak, de ezek a tatárjárás alkalmával kipusztultak. (Knauz : Mon. Strig. 53—60.) Bessenyő telep még Vas helység is, mely 1229-ben említetik a pannonthalmi apátság egyik perében. (Fejér, V., 1., 305.)

Kunok.

2. *Kunok.* Ezeket IV. Béla király a tatárjárás után a Zsitva vidékére telepítette, a hol ezelőtt bessenyők laktak, így többek között Udvardra. Kun telepek még Gyorok, hol IV. Béla király 1264-ben a kunok iszonyú kihágásai miatt négy szállást és hat földbirtokot elkoboztatott (Fejér, IV., 3., 184.), továbbá Mócsa, mely a kun Alpra birtoka volt, de fiaitól, hűtlenségük miatt. IV. László király 1284-ben elkobozván, Rafain comesnek adományozta. (Fejér, V., 3., 258.) V. István király 1268-ban Megyert Parabuch kun származású comesnek adományozta s így valószínű, hogy a Tata szomszédságában feküdt Grébics, Gurucs és Rucs helységeket is kunok lakták, mert nagyon emlékeztetnek Parabuch nevére. (Történeti és Régészeti Egylet 1890. évi jelentése, 34. l.) Gyulai Rudolf szerint Madar is kun település, mert itt sok a Kun nevű földmives.

Palóczok.

3. *Palóczok.* Ezek Szent László király uralkodása idejében kezdtek a Mátra hegység ágai között letelepülni, honnan az Ipoly völgyébe is átköltözködtek; valószínűleg ezek közül telepedtek le egyes családok a mai Kürt tájékára, mely helység neve palócz eredetre vall.

Németek.

4. *Németek.* A német településeket két csoportba oszthatjuk. Az elsőbe tartoznak az Árpád-házi királyaink idejéből való települések, a másodikba azok, a melyek a törökök kiűzése után létesültek. A tatárjárás után IV. Béla király Örs, Kurtakeszi, Virth (a Zsitva partján) és Udvard helységeibe németeket telepített. E helységeket a király Ressul, Sebret és Sigfried német lovagoknak adományozta, a kik itt fegyvereseiket és szolgálkat helyezték el. (Knauz : I., 548., 435.)

Komáromban is találunk németeket. Mikor Károly király 1317-ben Tamás mester esztergomi érseket Komárom birtokában megerősíti, a város magyar és német lakosairól egyik említés. Voltak ezeken kívül egyéb német telepek is, melyek a századok folyamán teljesen elpusztultak, mint pl. Pruster (Prinstorf), vagyis Prinzdorf, melynek emlékét a pápai tizedjegyzék őrizte meg számunkra; ennek hol fekvését sem tudjuk megállapítani, csupán annyi bizonyos, hogy a vármegye dunáninneni részében feküdt. (Ortvay Tiv. Magyarorsz. Egyh. földleírása, I., 17—18.)

Szerbek.

A későbbi német települések közé tartoznak Tolna és Vértessomló. Tolna helységbe 1733-ban települtek németek Würzburgból és Elsasszból. A mai Vértessomlóra, melynek neve 1890-ig Zsemlye volt, 1737-ben svábokat telepített a tatai uradalom. (Tört. és Rég. Egyet. 1890. évi jelentése.)

5. *Szerbek.* A szerbek a XVI. század elején Nándorfehérvár eleste, illetőleg a mohácsi vész után kezdtek letelepedni kisebb-nagyobb csapatokban a Duna jobb partján. De már előzőleg is találunk szerb telepeket a Duna mentén; így 1428 után Szentendrén és a Csepel-szigeten, Kevén. Fényes szerint Komáromban már 1518-ban is laktak rácok, noha a görög nem egyesültek birtokában levő, 1511-ből való pecsétnyomó e tekintetben elfogadható támasztékul nem szolgálhat.

A Komáromban megtelepedett rácokról az első biztos adat Gerlach István, a báró Ungnad Dávid kíséretében levő protestáns pap tudósítása, mely szerint az itt lakó rácoknak a városon kívül külön templomuk és temetőjük volt. Ezek a rácok ekkor leginkább a komáromi naszádosok és ezek családtagjai sorából kerültek ki, a kiknek kiváltságait 1609-ben hirdeti ki Komárom vármegye. Sokkal nagyobb arányú volt a XVII. század utolsó éveiben végbement település, midőn Lipót király 1690. december 11-én kelt szabadalomlevele értelmében a Csernovics Arzén patriarcha érsek vezetése alatt álló szerbek egy része az ország belsejében levő katonai erősségekbe és a városokba telepítettet; így került egy nagyobb csapat Komáromba is, de ezek idővel elmagyarosodtak. (Századok 1868., 537. Hornyik János cikke.)

2. KOMÁROM VÁRMEGYE ALAKULÁSA ÉS A VÁRMEGYEI ÉLET A KÖZÉPKORBAN.

A honfoglalás befejezésétől közel egy századon át a törzsszerkezet volt a Törzsszerkezet. társadalmi élet alapja.

Az egyes törzsek, nemzetségek székhelyén épült várak a törzsfőnököket uralták, a keresztény magyar királyság megalapításával azonban a régi szállásrendszer megszűnt, de másfelől a külfölddel való sűrűbb érintkezés új, erőteljesebb szervezettel ismertette meg a nemzetet, melynek meghonosításától az ország jövője függött. Új intézményekre volt szükség, melyek szent István alkotásainak maradványát biztosítani voltak hivatva.

Szent István a már létező várakat királyiaknak jelentette ki s azokat a körülöttük fekvő vidék központjává tette. Ez intézkedésével akkor Európa-szerte fennálló gyakorlatnak tett eleget.

Várak.

Ilyen vár volt Komárom is, melyet, a krónikák szerint, Ketel fia, Oluptulma épített s melynek szolgálatára mind a magával hozott, mind a vezértől szerzett népből két részt ajándékozott. A krónikák előadását nem ellenőrizhetjük, tény azonban, hogy a komáromi várszerkezet is a legrégibbek, vagyis azok közé tartozott, melyek szent István által alapítottak. Tartozékai, a várföldek a Duna mindkét partján terültek el. A Bakonytól fel a Dunán át, egész a Tuzsok erdőig terjedtek, vagyis addig, a hol a honfoglalás után a Szemere nemzetség telepedett le. A várszerkezet alapeszméje a földesuri viszony volt, a királyi vár és a szolgálmányosok között.

A várszerkezet élén állott az ispán (comes). Ő vezette hadba a várjobbágyokat, ő ítél s bíraskodott felettük is. Alatta állott az udvarbíró, a későbbi korban alispán. A megyei ispán végrehajtó közegei a pristaldok voltak. A büntetések végrehajtásában a bakók (praeco-k, »börtönök«) segédkeztek a pristaldoknak, ezek tehát alsóbbrendű segédeként szerepeltek. (Pauler Gyula, I. 58. 346.) Ily alsóbbrendű végrehajtó közegeknek Kis-Csanak pusztán volt birtokuk, melyet 1235-ben Igmánd nembeli Endre nyert adományul.

Várszerkezet.

A várszerkezethez tartozó osztályok közül a legtöbb kiváltságot élvezték a szent király jobbágysai, a kik a fegyveres várjobbágyság legelőkelőbbjei közé tartoztak. Hozzájuk csatlakoztak a király jobbágyságainak fiai, ezek már kevesebb kiváltságot élveztek. Voltak ezeken kívül még felmentett várszolgák és közönséges várszolgák. Szent István a rabszolgákat, a kik az ő hatalmába kerültek, vagy a megyei ispán alá rendelte, vagy pedig a királyi uradalmakban saját udvarának szolgálatára tartotta meg. Ez utóbbiak voltak a dvorníkok, udvarnokok (Pauler Gyula i. m. I., 29.), kiknek emlékét Udvard helység neve őrizte meg az utókorra. Ily királyi szolgálmányosokat találunk Belyd (Beled) táján két ismeretlen nevű faluban 1235 és 1270 között, továbbá Komáromban, hol 1268 előtt, Nemesócsán, hol 1264-ben és Bálványszakállason, hol 1285-ben szintén udvarnokok laktak. A többi szolgálmányosok közül Csicsón (1291.), Csanakon (1257.), Megyeren (Orsz. Lev. Dl. 5667.), Tárnokon, Etén (1257., 1271.) és Hetényben (1264.) hírnökök, ugyancsak Hetényben (1264.), Radványban (1267.) és Bálványszakállason lovászok, a két Lándoron (1291.) és Udvardon (1274.) halászok, Madaron (1360.) és Mercsén (1279.) sólymárok, Radványban (1267.) gyümölcskertészek, Vasban és Zelebege (1273—1283.) szekeresek. Hasonló szolgálmányosokat találunk a királynői birtokokon is, így a két Árpá (Árpád, 1248.) egyikében, valamint Karván (1245.) és Mócsán fegyveresek és pohárnokok (1291.) laktak.

A komáromi várszerkezet, bár kétségen kívül egyike a legrégibbeknek, elsőízben csak 1214-ben fordul elő az oklevelekben. Régisége mellett bizonyít az a körülmény is, hogy a komáromi várföldek még fogyatékos okleveles emlékeinkből kivehetőleg is összefüggő egészet alkotnak, s csakis a jelenlegi vármegye területén feküdtek, az tehát abban az időben keletkezett, mikor a királynak még összefüggő terület állott rendelkezésére, hova a várjobbágyságokat és az egyéb szolgálmányosokat letelepíthette. Egybevetve az okleveles adatokat, a komáromi várszerkezethez a következő birtokok tartoztak:

Anyala, 1239. (A komáromi várhoz öt eke föld tartozott. — Fejér, IV. 1. 156. Knauz, I. 330.) Aranyos, 1268. (Fel-Aranyos.) Walter grófnak eladatott. Árpá, 1248., 1379. (Fejér, VII. 3. 31. 145.) A Csilizközben, Bős felé. Bana, 1379. (Fejér, VII. 3. 139.) Billeg, 1268. (Füzitő szomszédságában feküdt.) Bogya, 1268. (Vár-Bogya.) Walter grófnak eladatott. Alsó-Bök, 1387. Aranyos déli szomszédja. (Gyulai Rudolf i. h.) Csicsó, 1268. Walter grófnak eladatott. (Knauz, I. 550—560.) Alsó-Csicsó, 1387. (Teleki: Hunyadiak Kora, VI. 166.) Ekecs, 1268., 1283. Walter grófnak eladatott. Für (Füz, Füss), 1270. A Csiliz patak mellett feküdt Patacs és Radvány körül (Wenzel, VIII. 295.) Halas, 1387. (Teleki i. m. VI. 167.) Haraszi, 1268. Tany faluval volt határos, ma már nincs meg. Hetény, 1245. Folwyne-nek adományoztatott. (Fejér, VII. 3. 144.) Keső, 1243. (Fejér, IV. 1. 275.) Keszi (Vár-Keszi), 1268. Ipolyi Arnold szerint azonos Várközével. Komárom helység, hol királyi udvarnokok laktak. (Fejér IV. 3. 283.) Kulcsod, 1268. Geller, Bogya, Ekel táján. Megyer, 1268. (Nagy-Megyer.) Walter grófnak eladatott. Megyerics, 1268. Walter grófnak eladatott. Mocs, 1284. Rofoynak adományoztatott. (Fejér V. 3. 258.) Néma, 1268. (Kolos-Néma.) Csak részben volt várföld. Ócsa, 1268. (Nemes-Ócsa.) Walter grófnak eladatott. Örke, 1268. (Ma Felső- és Alsó-Örkény pusztája.) Ó- és Új-Örkény, 1387. Örs, 1218., 1256. Örs-Újfalu, ma egyszerűen Újfalu. Path, 1360. (Fejér, IX. 6. 106.) Pocsá, 1284., valószínűleg Nemes-Bogya. (Fejér, V. 3. 219.) Szent-András, 1268. (Valószínűleg András háza Ekel mellett.) Szakállas, 1267. Apácza-Szakállas. (Bartal: A Csallóköz Tört.) Szakállas, 1268. (Bálvány-, helyesebben Bályán-Szakállas.) 1285-ben az esztergomi érseknek adományoztatott. (Fejér, V. 3. 292.) Szakállas, 1268. (Thuri-Szakállas.) Ó-Szőny, 1397. Gyulai Rudolf szerint várbirtok volt. Tany, 1268. Walter grófnak eladatott. Toldvár, 1387. (L. Ó-Szőnynél.) Udvard, 1274. Részben várbirtok. (Fejér, V. 2. 229.) Virt, 1268. A Zsitvánál, hozzátartozott Meenkyri nevű tó, vagy mocsár, mely felében az aranyosi várszolgáké volt.

Várközét 1489-ben Mátyás király Komárom városának adományozta. Ez valószínűleg a mai Várföld pusztája. (L. Pesty Frigyes: A Várisp. Tört. 301.)

Imre király uralkodása, még inkább II. Endre zavarteljes kormánya alatt a komáromi várszerkezet is bomlásnak indult. Már Imre király is bőkezűen

osztogatta a várjavakat. II. Endre pedig főleg szentföldi hadjárata után egyre-másra jutalmazta híveit várjavak adományozásával.

Példáját csakhamar követték a várszolgák is, eleinte királyi jóváhagyás mellett, gyakran azonban e nélkül is túladtak a várszolgálati kötelezettségük fejében nyert birtokokon. Már a komáromi várbirtokokra vonatkozó egyik legrégibb emlék, mely szerint Sámuel comes 1218-ban a várjobbágyoktól Örsön három eke földet vásárolt, e prédálásról tesz tanúságot. IV. Béla király uralkodása kezdetén ugyan erőyes kezekkel látott hozzá az elidegenített várföldek visszaszerzéséhez, így Anyalafaluban, hol ekkor már a komáromi váron kívül a szolgagyőrinek és a banainak is voltak tartozékai, megjelentek a királyi bírák s azokat a földeket, melyeket Mátyásnak, az esztergomi érsek udvarbírájának kezén találtak, visszavették a várjobbágyok részére, de 1239-ben IV. Béla király a visszavett földből mégis másfél ekét adott Mátyásnak, melybe ezt még ebben az évben be is iktatták. (Fejér, IV. 1. 156. — Pesty Frigyes i. m. 165.)

Az elidegenített várjavak visszavétele gyakran sok nehézséggel járt s számos panasznak, elégtelenségnek lett szülőoka. Ezért IV. Béla király főleg a tatárjárás után már kisebb hévvel fogott a várjavak visszavételéhez, sőt István ifjabb királylyal folytatott küzdelmei alatt és után maga is bőkezűen osztogatta a várjóságokat. 1243-ban a király a Keső nevű három eke földet feloldja a várbeli kötelék alól és azt Simon meg Bertrand spanyol nemeseknek adja. (Fejér, IV. 1. 275.) 1256-ban Sebrid comes nyeri az Örs nevű várföldet (Örs-Újfalu). 1268-ban, midőn a királyné Komárom várát tartozékaival 800 ezüst márkáért Walter grófnak eladta, tömérdek várbirtok került idegen kézre, közöttük Csicsó, Keszi, Aranyos (Fel-Aranyos puszta), Ócsa, Ekecs, Megyer, (Nagy-Megyer), Tany, Szakállós, Bogya (Nemes- és Vár-Bogya), Néma (Kolozs-Néma), Örke (Felső- és Alsó-Örkény puszta) és Szent-András (talán András-háza). Utódai már csak az egykori komáromi várbirtokok foszlányait osztogatták szét híveik között.

A komáromi várszerkezet mindazonáltal még fennállott a XIV. század közepén. E várszerkezet utolsó emlékei közé tartozik az az adománylevél, melyben Nagy Lajos király Madari Marczel nevű sólymárának kérelmére, ennek rokonait bizonyos pathi földterület átengedéseért Path és Kürth nevű birtokokkal együtt, 1360-ban a nemes várjobbágság köteléke alól fölmentette s az országos nemesek sorába emelte. (Fejér, IX. 6. 106—108.) Tíz évvel utóbb Bana és Árpa komáromi várföldeket, miután a rajtuk lakott várjobbágyok kihaltak, a hazai jogszokás értelmében a király a maga számára foglalta le, utóbb, 1370-ben azonban Némái Kolos fiának, Jakabnak, allovázmesterének adományozta, melyre 1379-ben új adománylevelet állított ki. (Fejér, VII. 3. 152.) Árpádházi királyaink korában a komáromi váron kívül még más, nevezetesen a banai, galgóczi, szolgagyőri, karakói, mosoni és nyitrai királyi váraknak is voltak tartozékai a mai Komárom vármegye területén.

Az északról és nyugatról fenyegető veszély hazánk északnyugati részén a védelemnek nagyobb arányú kifejlesztését tették szükségessé.

Igy lettek azután királyi várak a honfoglaláskor is már ismert Bolondócz, Bana, Galgócz és később Szolgagyőr.

De ily szűk területen a várszerkezethez tartozó nép nem találhatott elegendő földterületet, ezért azt a távolabb vidékre telepítették le. Idővel, a népesség szaporodásával, e területi szétszórtság még inkább érezhetővé vált, de egy-szersmind jelentékenyen elősegítette az illető várszerkezet felbomlását.

Jelentékeny területtel bírt a banai vár, minek alapján sokan, köztük Pesty Frigyes is az egykori Bana várat a hasonló nevű helység környékén keresték, hol azonban, a mint már fentebb is láttuk, a komáromi várnak is voltak tartozékai. Pauler Gyula kutatásai szerint mindazonáltal kétségtelen, hogy Bana, vagyis Bánya a Nyitra vármegyében, Pöstyénnel szemben fekvő Banka helyén emelkedett, mely még 1395-ben is Bánya nevet viselt. (Nyitra Várm. Monogr. 486. l.) Tartozékai közül a következők feküdtek a vármegye területén: Anyala (1239.), Hetény (1245.), Kurta-Keszi (1256.), Nyék (Nyék-földe, 1332.), Örs (1264.) és Virt (1256. és 1264.)

Anyalán, hol a banai váron kívül a szolgagyőrinek és a komárominak is voltak tartozékai, 1239-ben vették vissza a kiküldött bírák az elidegenített várföldeket Mátyástól, az esztergomi érsek udvarbírájától. Hetényben, mely

szintén a komáromi és a banai vár közt volt megosztva, három eke (egy eke 120—150 hold közt váltakozott) a banai várhoz tartozott. Ez utóbbi földet a király, mert lakatlan volt, 1245-ben Folwyne nevű hívének adományozta. (Fejér, VII. 3. 26. és 144.) Kesziben (Kurtakeszi) három várnak voltak tartozékai. A tatárjárás utáni időben, midőn a király Kesziből egy részt Sefrid medliki német grófnak adományozott, Marcel és Illés comesek, valamint a komáromi várjobbágyok 1256-ban panaszt emeltek a királynál, hogy ha a német gróf közéjük jön, ők nem tudnak megélni, mire a király megengedte Sefrid grófnak, hogy a neki adományozott földeket eladhassa. Sefrid ekkor a Keszi nevű földből a szolgagyőri és a banai várhoz tartozó részt, a Zsitva mellett fekvő részekkel eladta. (Pesty Frigyes i. m. 166. l.) Örs és Vrt a tatárjárás után szintén Sefrid medliki német gróf birtokába jutott, a ki Örsből tizenkét ekét és Vrtból négy ekét a király engedelmével 1264-ben eladott Fülöp esztergomi érseknek, a ki ez alkalommal e földeket felmentette a banai vár köteléke alól. (Magyar Sion, I. 705.) Volt még a banai várnak egy névtelen földje a vármegyében, ezt IV. László király 1279-ben Merthey Kéza sólymárnak adományozta, mely alkalommal őt meg is nemesítette. E földről csak annyit tudunk, hogy a meg-nemesítettnek Merthey nevű birtokával volt határos. (Hazai Okmt., VI. 249.) A banai vár tartozékai közül egyesek, mint Nyék (Nyékfölde) és Hetény még a XIV. század közepéig fennmaradtak.

Mikor a győri káptalan 1345-ben Hetény helység birtokába beiktatta az esztergomi érseket és Apor fiát, Pétert, a Hetény területén lakó birtokosok közt a banai várnépbeliek is említetnek. Még néhány tartozéka volt a galgóczi és a szolgagyőri várnak is.

Galgóczi területén, a mai Nyitra vármegyében idővel egy Szolgagyőr nevű második vár is keletkezett, mely azzal sokféleképen összefüggött, úgy hogy e várat hol Galgócznak, hol Szolgagyőrnek nevezik az oklevelek. Mindkét vár, mely a német becsapások ellen épült, még az Árpádok kihalta előtt elpusztult s tartozékaik a területi szétszórtság miatt csakhamar veszendőbe mentek. A galgóczi várbirtokok közül e vármegye egykori területéhez tartoztak Kulcsod és Negedem (Negyven) falvak, melyeket IV. Béla 1252-ben a túróczi prépostságnak adományozott. (Hazai Okmt. VI., 52.) A szolgagyőri vár eddig ismeretes, mintegy hetven-nyolczvan tartozéka közül pedig tizenhárom esett Komárom vármegyére, u. m. Anyala, melyet 1239-ben közösen laktak a szolgagyőri és a komáromi várjobbágyok, Aranyos (a Csallóközben), 1268-ban kelt határjáró levél szerint e birtok vége szolgagyőri várföld volt, Billa vagy Bille, Béla (1231. Pannonh. Bened. Oklt., I. 276.), Csém, hol 1209 előtt a galgóczi vár népei laktak (Knauz, I. 194.), Csicsó egy 1270-ben kiadott oklevélben fordul elő (Pannonh. Benedekr. Tört., II. 276.), Gellér (Gellyérd) a Csallóközben, 1258-ban említetik, Káva szintén a Csallóközben; e birtok szomszédául 1247-ben több szolgagyőri várjobbágy említetik, Keszi (Kis-Keszi), szintén a Csallóközben, az itt lakó várjobbágyok 1277-ben meg-nemesítették; Keszi (Kurtakeszi) 1256-ban a banai és a szolgagyőri várhoz tartozott, Madar földjén szolgagyőri várjobbágyok laktak, a kik közül egyet IV. Béla 1252-ben meg-nemesített, Olcsa (Nemesócsa) a Csallóközben, egyik szomszédjaként Álmos nevű várjobbágy fordul elő egy 1268-ban kelt oklevélben, Örs határában 1268-ban szintén egy szolgagyőri várjobbágy említetik, végül Szántó (a Csallóközben), mely 1258-tól kezdve tartozott Szolgagyőrhöz, melyet ekkor vásároltak a gelléri várjobbágyok. (Tagányi Károly cikke Századok, 1882. 389.)

A komáromi, banai és szolgagyőri várakon kívül még a nyitrai, karakói és mosoni váraknak voltak tartozékai a mai Komárom vármegye területén. A nyitrai várhoz tartozott Gug (Felső-Gug), melyet IV. Béla király 1238-ban a János lovagrendnek adományozott. (Fejér, IV. 1., 108.) A mosoni várszerkezethez egy névtelen föld tartozott, mely egy 1210-ben kelt oklevél szerint a Duna mellett, Tenkere és Bodros közelében feküdt, továbbá Ászár, hol a mosoni várjobbágyok szőlőkkel bírtak, melyek 1239 előtt a Zách-nemzetség birtokába jutottak. (Gyulai Rudolf: Múz. Egly. 1890. évi ért.) A karakói várnak Tardoson voltak tartozékai; de ezeket még Imre király az esztergomi érseknek adományozta. (Knauz, I. 216.)

A várszerkezet
bomlása.

A várszerkezet bomlásával, a XIII. század közepén, főleg azonban a tatárjárás után a magukra hagyott várjobbágyok és az elszegényedett nemes-

ség, az elhatalmasodó főurakkal szemben mindegyre jobban érezte a tömörülés szükségét. A nemesség azonban még mindegyre idegenkedett a főispán hatáskörétől, féltékenyen őrizvén régi kiváltságait. IV. Béláé az érdem, hogy legyőzte a nemesség ellenszenvét s egy testületbe egyesítette a várjobbággyokkal.

Ezzel lerakta a vármegye alapját, mely elsősorban a jogvédelemre és az igazságszolgáltatásra volt hivatva. A vármegye.

Még a tatárjárás előtti időből találunk adatokat a békebíróság intézményét illetőleg; így egy 1233—1236 közt kiadott oklevél (A Pannonhalmi Szt. Benedek-rend Tört., I. 748. l. 148. okl.) szerint a berencsi, banai, igmándi, alapi és gugi nemesek, mint választott bírák megkísérlik a Szőlős birtok felosztását a királyné nepei, a szentmártoni apátság és a templomos lovagok közt, de sikertelenül.

A tatárjárás után még szorosabbá fűződik a viszony a királyi várjobbággyok és a nemesség közt. Különösen érdekes adatot szolgáltat az alábbi eset, mely élénken megvilágítja, miként alakult át a vármegye a várjobbággyok közönségéből a nemesek collegiumává.

1248-ban győr- és komárommegyei egyesült képviselők a szentmártoni apát és a templomosok közt támadt peres ügyben, a jog rendje és a hazai jogszokások szerint eljárván, miután a felek magukat száz ezüst font lekötése alatt a békebírósnak alávetették, a peres föld mikénti elosztása iránt végzést hoztak, melynek végrehajtására maguk közül négy tagot küldtek ki. De midőn ezek a helyszínére kimentek, csak az egyik fél képviselőjét találák ott (t. i. az apátságát), miért is a nemesek collegiuma »Consilium collegii nobilium et assensu« — a nagymestert személyes megjelenésre idézte, de mivel ekkor másodszor sem jelent meg, hanem maga helyett egy rendtársat küldött, a ki a hívás ellenére a helyszínén megjelenni vonakodott, — a vármegye kiküldöttjei végrehajtást nem eszközölhettek. (Századok, 1872. évf. 77. l. — Wenzel, VII. 278.)

IV. László király uralkodása alatt 1283-ban már Kozma alispán jár el a nyulszigeti apáczák tulajdonát tevő apáczaszakállasi földek visszavétele ügyében, melyet az ekecsi várjobbággyok bitoroltak. (Wenzel, IX. 370.)

A XIII. század végével már megalakultnak tekinthető a vármegye, melynek területe nagyjában megegyezett Komárom vármegye jelenlegi területével. Csak a határszéleken találunk kisebb-nagyobb eltéréseket, így a mai Bars vármegyéből Lót és Cseke, továbbá Esztergom vármegyéből Bátorkeszi, valamint Mócs (Dunamócs) a XV. században Komárom vármegyéhez tartoztak, viszont a vármegye keleti nyúlványát, Tolna, Héreg, Tardos és Tarján vidékét Esztergom vármegyéhez számították. A vármegye déli zugában fekvő Gerencsér pusztát inkább Fejér vármegyéhez, a veszprémi határszélen fekvő Kis- és Nagy-Bér, valamint Ászár helységeket pedig gyakran Veszprém vármegyéhez tartozóknak tekintették. Nyugat felé a határ kevés változást mutat, északon a mai Érsekújvár vidékén Szimő helység inkább Nyitra vármegyéhez tartozott. (Csánki Dezső: Magyarország. Tört. Földr. a Hunyadiak korában, II. 482. l.)

Az egykori várszerkezet élén állott ispánokról nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre. A legrégebb eddig ismert okleveles adatok a tatárjárás előtti korszakból csak mintegy öt ispán (comes) nevét őrizték meg számunkra. A legelső, a ki egy 1214-ben kelt oklevélben előfordul, a Csák nembeli Miklós, a Kisfaludy család őse. Őt követi Orbász, a kiről 1216-ban kelt oklevél emlékezik meg. (Pauler Gyula i. m., I. 279.) Mórt, a ki 1218-ban a komáromi várjobbággyokat az esztergomi káptalan előtt képviselte, Pesty Frigyes szintén várispánnak tartja (Pesty i. m. 293.), valószínűbb azonban, hogy ez oklevélben udvarbírákról volt szó. 1230-ban Moys nádor állott a komáromi várszerkezet élén, a ki megelőzőleg Biharban működött. 1236-ban Sándor viselte a várispánsági tisztséget. (Fejér, IV. 1., 67.) A tatárjárás után, a vármegye megalakulásával a várispánból fejlődött főispáni tisztség mindegyre nagyobb jelentőségre emelkedik. A vármegyei főispánok előkelő nemzetségek sarjai közül kerültek ki, s gyakran más vármegyéket is kormányoztak, sőt országos méltóságokat töltöttek be. Detrik fia, Péter, a Balassák őse, a ki 1243-ban állott a vármegye élén, egyszersmint honti főispán is volt, a Huntpázmán nembeli Achilles fiát, Tamás bánt 1277-ben egyúttal pozsonyi és nyitrai főispánnak is mondják, a Széch nembeli Komáromi Pál (1298—1301.) mosoni, soproni, pozsonyi és győri főispán is volt.

Várispánok

Az Anjouk korában még többször van országos nevű férfi a vármegye élén.

Főispánok.

Treutel Miklós, a ki 1310-től 1315-ig viselte a főispáni méltóságot, utóbb (1322—48.) Pozsony vármegye élén állott és temesi főispán is volt. Őt követte a Guth-Keled nembeli Amadé fia, Miklós (1320—25.) szlavóniai bán és soproni főispán, Zólyomi Dances mester, Domonkos fia, egyúttal zólyomi (1330—1344.), Csór János (1360—1373.) királyi főajtónálló, egyúttal győri és Zámbó Miklós királyi tárnokmester (1383.), egyúttal pozsonyi (1382—1384.) főispánok. A XV. század elején a vármegyei főispánok, mint Laak fia, Jakab (1402.), Kristóf és Marsalf (1405.), valószínűleg Benedek és Imre (1406.) is, Hohenhain Henrik (1407.) Besenyő István (1411.) a komáromi várnagyok közül kerültek ki.

Zsigmond uralkodásának utolsó évében (1437.) Rozgonyi György állott a vármegye élén, a ki testvérevel, Istvánnal egyetemben kétízben is (1384 és 1421—1450.) viselte a pozsonyi főispáni méltóságot.

A Hunyadiak korában közel három évtizeden át a felső-lindvai Széchy-család tagjai állottak a vármegye élén.

E hatalmas nemzetség sarjai közül Tamás, a ki a rigómezei csatában esett el, viselte elsőízben a főispáni méltóságot (1439—1448.), őt követték e családból Miklós (1450.), János (1451—1452.), majd János és Miklós (1453.), azután ismét János (1454—1456.), utóbb zalai főispán, végül Dénes esztergomi érsek és bibornok (1456—1465.).

1469-ben már Kosztka (Koczka) Albertet találjuk a főispáni méltóságban, a kit Mátyás király több ízben követül küldött Podjebrádhhoz. 1478 után Kosztka Péter viselte a komáromi főispánságot. Mátyás király uralkodásának végszakában a trónt természetes fia, Corvin János számára óhajtván biztosítani, 1490. január 8-án, midőn elhagyta a magyar fővárost, Komárom és Tata várakat átadván Corvin Jánosnak, őt egyúttal komáromi és pozsonyi főispánná tette meg. (Schönherr Gyula : Corvin János, 97. l. Millenn. Tört. IV. 316.) Mátyás király halála után azonban Corvin János elűtetett a tróntól. 1490 őszén még Komáromban és Tatán találjuk, de Ulászló és tanácsosai rábeszélésének engedve, kárpótlás nélkül átadta e fontos várakat a királynak s valószínűleg ekkor vált meg a komáromi főispánságtól is. A Jagellók alatt a két Korláthkőit találjuk a vármegye főispáni székében. Osvát (Oswald), a ki 1500—1514-ig viselte a főispáni méltóságot, egyúttal komáromi és tatai kapitány is volt (1502-től 1510-ig). Utóda Péter (1514—1526.), a ki 1514-ben szintén tatai és komáromi kapitány volt, Mohácsnál esett el. (Komárom Várm. és Városi Múz. Egl. értesítője, IV., V. évfolyam.)

Alispánok.

A vármegyei alispánok közül a mohácsi vész előtti korszakból csak nagyon kevésnek nevét őrizték meg az oklevelek. A vármegyei szolgabírák száma kezdettől fogva négy volt. Egy 1355-ben kelt oklevél szerint Halapi Gergely, Batthyáni Pető, Vésztői Márton és Kurtakeszi István viselték e tisztséget. 1449-ben Pornoki János, Dinyei Vas Márton, Felső-Örsi Kenyeres Bálint és Pathy László. 1512-ben Vasdinnyi Bakan Jakab, Makki Pyskei Benedek és Ferencz, Csepy Jósza és Ásványtői Mihály deák, tehát öten voltak szolgabírák. Közülök Vasdinnyi Bakan Jakabot még 1519-ben is hivatalában találjuk.

Közgyűlések.

A vármegye közgyűléseit a XIV—XV. században leginkább Győr vármegyével együttesen szabad ég alatt tartotta. A XIV. században a közgyűlések többnyire Győr vármegye nemességével együttesen Győr mellett tartattak.

Nevezetesen 1341. november 5-én Drugeth Vilmos nádor elnöklete alatt Győr és Komárom vármegyék nemessége Győr mellett tartott közgyűlést, ugyan-csak Győr mellett gyűlésezett a két vármegye nemessége 1347. április 30-án Gilétfi Miklós nádor, 1351. május 9-én, 1358. június 30-án és 1366. május 25-én Kont Miklós nádor elnöklete alatt, ez utóbbi közgyűlés még június 3-án is folyt. 1349-ben a két vármegye nemessége Győr közelében Dezső mester alnádor elnöklete alatt gyűlésezett, mikor is a többi közt Vilmos pannonhalmi apátnak Péter fia Tamás ellen Gönyü birtoka miatt indított pere került tárgyalásra.

A XIV. század második felében Komárom vármegye már gyakran egymagában tartott közgyűlést, így 1369-ban Koppánymonostora mellett, 1382. május 12-én Garai Miklós nádor viczezerensének, Nyssai Tamás fia, Miklósnak

A bányaidai turul.
(Wessel Jenő túsrajza.)

elnöklete alatt gyűlésezett a vármegye nemessége. (A Pannonhalmi Szt. Benedek-r. Tört. II. 124., 399., 410., 540., 567. VIII. 76., 80., 95. Orsz. Lev. Dl. 5773. Hazai Okmt. I—VIII.)

A XV. század első felében a két vármegye nemessége ismét együttesen tartotta közgyűlését, ezúttal azonban nem Győr mellett, hanem Tatán, mely város attól kezdve, hogy Zsigmond király birtokába jutott (1411.), mindegyre nagyobb jelentőségre emelkedett. Itt gyűlésezett a két vármegye nemessége többek közt 1419. május 15-én Garai Miklós nádor elnöklete alatt (Wenzel: Tata fénykora.), s 1421. június 9-én (Pannonhalm. Benedek-r. Tört. VIII. 489.) Kevéssel azután, hogy Zsigmond király hosszabb távollét után ismét Tatára jött (1429.) a két vármegye nemessége június havában Tatán tartott közgyűlést, de ezen a király már nem vett részt, hanem egyik udvari emberével képviseltette magát. (Wenzel: Tata fénykora.)

A közgyűléseken egyúttal nádori törvényszékeket is tartottak, il etőleg azokon mind magánjogi, mind bűnvádi ügyeket tárgyaltak. Mátyás király azonban 1481-ben a nádori törvényszékeket az egész országra kiterjedőleg megszüntette, mely intézkedést az 1486. évi országgyűlés (I. t.-czikk) törvénybe is iktatta. A vármegye törvénytevő gyűléseit ez időtől kezdve, a mohácsi vészig leginkább Komáromban tartotta. (Csánki Dezső i. m. III.)

A vármegye legjelentékenyebb helye már az egész középkoron át kétségen kívül Komárom volt.

Komáromot elsőizben a bakonybéli apátság 1037. évi oklevelében említi, de előfordul a garamszentbenedeki apátság 1075. évi alapító levelében is. (Fejér, I. 328. — Knauz, I. 55.) Legrégibb lakosai királyi udvarnokok voltak, (Knauz, I. 559.) a kik 1265-ben IV. Béla királytól ugyanazokat a kiváltságokat nyerték, melyekkel Buda város polgárai birtak. E kiváltságlevél volt Komárom jövő fejlődésének alapja.

Egy évtized elmúltával a város polgárai újabb szabadalomlevelet nyertek akkori földesuroktól, a Hunt-Pázmán-nemzetségből származott Tamás bántól, Pozsony, Nyitra és Komárom vármegyék ez időbeli főispánjától, még pedig a várnagy hatósága alóli mentességet és szabad bíróválasztási jogot. Ez a kiváltságlevél a városi levéltár legrégibb okmánya.

A XIII. század végével a város a Csák nemzetség birtokába kerülván, új uraitól ismét kiváltságlevelet nyert. E két szabadalomlevél közül csak Trencsényi Csák Máté 1307. évi kiváltságlevele maradt fenn, melyben nagybátyja, Mátyás nádor kiváltságlevelére hivatkozik. Ez oklevélben Komárom városa »Civitas« néven fordul elő. (Fejér, VI. 2., 402.) I. Károly király 1331-ben megerősítván a Tamás bán által adott szabadalmakat, megtoldotta még azokkal a kiváltságokkal, hogy a város polgárai vámot sehol sem tartoznak fizetni és pereikben egyenesen a tárnokmesterhez és a királyhoz felelhetnek. Ez az oklevél sincs meg eredetiben, csupán annak a szentmártoni konvent által 1388-ban eszközölt átírása maradt fenn az utókorra. Nagy Lajos király uralkodása alatt a város hatalmasan fejlődött; a nagy király halála után Mária királynő 1382-ben újabb kiváltságokkal ruházta fel a várost. Sajnos, ez az oklevél is elveszett, s csupán Zsigmond király 1401. évi megerősítő leveléből van felőle tudomásunk. Zsigmond király háromízben állított ki a város részére szabadalomlevelet: 1401-ben, 1411-ben és 1422-ben; az utóbbit, melyben a város polgárait minden teher alól felmentette, 1465-ben erősítette meg Mátyás király Patkó János főbíró, Literáti Sebestyén és Mihály, komáromi polgárok kérelmére.

V. László, a kinek Komárom szülőföldje volt, (itt született 1440. február 22-én), több kiváltságlevéllel fejezte ki ragaszkodását a város iránt.

Még 1446-ban Hunyadi János kormányzó, az ő nevében is megerősítette a városnak Mária és Károly királyok által adományozott szabadalmait. 1453-ból négy kiváltságlevelet találunk a városi levéltárban V. Lászlótól. Az egyikben megerősítván a város szabadalmait, megparancsolja Szécsi Tamás komáromi várkapitánynak, hogy a város polgárainak szabadalmait felett őrködve, ne engedje őket a vásárookra és a vámokra vonatkozó szabadalmaikban háborgatni. A másodikban megtiltotta az adó- és vámszedőknek, hogy a város polgárait kiváltságaik ellenére ne terheljék, a harmadikban megerősíti a város régibb szabadalmait, a negyedikben pedig megtiltotta a törvényhatóságoknak és a királyi

tisztviselőknél, hogy a város polgárait befogják, vagy más úton-módon háborgassák, s megengedi a város polgárainak, hogy peres ügyeiket saját bírálattal intéztessék el. Utóbb még 1456-ban és 1457-ben állított ki szabadságleveleket.

Mátyás király szintén gyakran tüntette ki e várost, melyben szívesen időzött, különösen attól az időtől kezdve, mikor Tata a király vadászkastélya és pihenő-helye lőn. Komáromot, hol gyümölcsöse, vadaskertje és Bonfini szerint a révben állandó hajója volt, nagyarányú építkezésekkel emelte, sőt 1465-ben e várost szemelte ki, a csehek és a lengyelek ellen irányuló hadműveletek kiindulási pontjául.

A városi levéltár mintegy hat kiváltságlevelet őriz Mátyás királytól. E kiváltságlevelekben részint a már előzőleg nyert szabadságokat újítja meg, részint pedig a komáromi polgárok vámmentességi jogát biztosítja. Egy 1465-ben Budán kelt levelében Mátyás eltiltotta az esztergomi és az óbudai vámosokat attól, hogy a város lakóitól adót és vámot szedjenek. 1489-ben pedig a Várköze nevű birtokot, mely azelőtt a vár tartozéka volt, a városnak adományozza. Ez utóbbi adományát Ulászló király 1492-ben átírta, mely évben különben a város régebbi kiváltságleveleit is megerősítette.

A Mátyás halálát követő korszak nem volt kedvező Komárom fejlődésére. A túlsúlyra emelkedett nemesség, az elhatalmasodott főurak részéről a polgárok szüntelen támadásoknak voltak kitéve. II. Ulászló király még 1513-ban meghagyta Podmaniczky István nyitrai püspöknek, hasson oda, hogy tisztjei, vámosai és adószedői Komárom kiváltságos város polgárait váموkkal és adókkal ne terheljék. II. Lajos király 1518-ban megismételte ez előbbi rendeletet, a vám- és adószedőket eltiltotta a város sarczolásától, majd még ebben az évben megerősítette a város régebbi kiváltságleveleit. (Városi levéltár):

Komáromon kívül még a következő helységek birtak városi kiváltságokkal.

Megyer. *Megyer.* Egykor várbirtok, 1268-ban még a komáromi vár tartozéka. Azután hosszabb ideig a Beledfi nemesek birtak. Zsigmond király 1421. szeptember 27-én Kanizsai Istvánnak és Jánosnak adta cserébe. (Sopron várm. oklt. II. 60.) Valószínűleg a Kanizsaiaknak köszönheti kiváltságait, melyeket Mátyás király 1466-ban adott. Utóbb II. Ulászló királytól is nyert szabadságokat, melyeket I. Ferdinánd 1534. november 14-én megerősített. (Kir. könyvek, I. 235., 236.)

Neszmély. *Neszmély.* Mint helység és birtok 1235 táján említették. 1341-ben részben Esztergom, részben Komárom vármegyéhez tartozik, ekkor a Miklós comes birtoka. 1359-ben és 1364-ben Miklós pécsi püspök testvérei, Hanczkó és Simon mesterek birtak. 1420 táján a Poroszlai Hanczkófiak birtoka. 1422-ben mint oppidum (város) szerepel. Az Albert király haláláról (1439.) megemlékező német források Langdorfnak írják. 1460-ban is e néven szerepel. Városi jellegét, miként az az 1471. és 1505. évi oklevelekből kitűnik, a középkor végeig megtartotta. (Csánki Dezső i. m. III. 491.)

Szőny. *Szőny* (Őszöny). Az esztergomi érsek birtoka, melyet IV. Béla király 1249-ben Órsfaluért elcserélt. IV. László király korában is csupán mint birtok fordul elő. (Wenzel, IX. 577.) 1337-ben és 1422-ben vámjával és révjével együtt, a komáromi várhoz tartozott. 1460-ban oppidum, de vámjá a komáromi váré volt.

Tany. *Tany.* Régi halászó hely, a nevét is a (halász-) tanya szóból vette. 1268-ban, mint várbirtok, a komáromi vár tartozéka. (Knauz i. m. I. 556.) 1360-ban az esztergomi érsek jobbágysai és nemesei laktak benne. 1460-ban mint oppidum szerepel. Vámjával együtt a komáromi várhoz tartozott.

Tata. *Tata.* Már a rómaiak idejében virágzó helység volt. A magyarok bejövetelével itt előkelő nemzetség telepedett le. Ebből származhatott az a Tata nevű úr, a ki Szent Péter tiszteletére, valószínűleg a XI. század első felében, mindenestre azonban még Szent László király uralkodása idejében itt monostort alapított. (Pauler Gyula i. m. I. 47. l.) Az 1268. évi oklevélben még csupán mint villa szerepel, de 1305-ben a Possessio Tata az Oppidum Tatától meg van különböztetve. (Fejér, VIII. 1., 195.) Városi szabadságait tehát a XIII. század második felében nyerhette. 1391—92-ben Simontornyai Laczkfi István nádoré s valószínűleg a család hűtlensége következtében került Zsigmond király birtokába.

E király uralkodása alatt a város nagy lendületet vett. A XV. század elejétől két ilyenű városról emlékeznek meg az oklevelek. Az egyik Ó-Tata, mely magyar város volt, de sok zsidó lakott benne, a másik Új-Tata, mely egy 1413-ban kelt oklevélben oppidum regis (a király városa) néven szerepel. (Orsz. levélt. Dl. 10.071.) Zsigmond király 1415-ben erősítette meg régi szabadalmait.

Egy 1426-ban kelt oklevél mindkét Tata városról megemlékezik, 1439-ben pedig Új-Tatát (Nova Tata) civitas-nak nevezik. A XV. századbeli oklevelek a két várost Magyar-Tata és Tót-Tata elnevezéssel jelölték meg (Oppidum Tata hungaricale et slavonice), egy 1472-ben kelt oklevélben az utóbbi oppidum regis Tóth-Tatha néven fordul elő. Tót-Tatából alakult idők folyamán a mai Tóváros. 1465 után a város Mátyás király birtokába került, a ki a városban pompás palotát építtetett s a város végén egész a Dunáig kiterjedő, nagy vadaskertet létesített. Tehát a Dunával jókarban tartott út kötötte össze, hol a király díszhajója horgonyzott, mely az udvar dunai kirándulásaira szolgált. Mátyás király halála után Corvin Jánosra szállott a város, a ki ellen az ó-tatai nagyszámú zsidók 1490-ben panaszt emeltek Ulászló királynál, mivel a városi lakosság kérelmére, őket, zsarolásaik miatt, a városból és környékéről ki akarta űzetni. Rövid idő múlva a város a várral együtt II. Ulászló, majd ennek fia, Lajos király birtokába került.

Némi kiváltságokkal birt még *Csep* helység is, mely földesurai, az Apátiak, és a Rátonyiak kérésére Zsigmond királytól 1404-ben hetivásár tartására nyert jogot.

Komárom nem csupán a vármegye legjelentékenyebb helye, hanem egyik legfontosabb erődítménye is volt. Anonymus előadása szerint a várat még az Árpáddal beköltözött Ketel fia Alap-Tolma építtette a Vág és Duna egybefolyásánál. Tehát már Anonymus idejében (XII. század) jelentékeny erősség volt; okleveles adatok azonban csak 1218-tól kezdve (Knauz — M. S. I. 219.) vannak e várról. A tatárjárás alatt bevehetetlennek bizonyult. A tatárjárás után a vár erődítési munkálatai egyre nagyobb arányokat öltöttek, különösen akkor, midőn IV. Béla király a várat Walter comes gondjaira bízta, a ki azt egy 1265. évi oklevél szavai szerint: »saját költségén, a királyi felség tiszteletére és az ország díszére, nagy mértékben gyarapította«. (Fejér, IV. 3., 283.) 1277-ben a Hunt-Pázmán nembeli Tamás bán, mint a vármegye főispánja rendelkezett a vár felett. A XIII. század végén a Csák nemzetség birtokába jutott, a mely nemzetségből származó hatalmas kényúrtól, Trencsényi Csák Mátyustól 1317-ben foglalta vissza Róbert Károly király, s a várat tartozékaival együtt Tamás mester esztergomi érseknek adományozta.

1320-ban a vár visszakerült Károly király birtokába, a ki azután 1333-ban cserében Strigó- és Csáktornyáért Zólyomi Doncs mesternek adományozta. Az ő utódai 1366-ban is birták. 1372-től 1387-ig ismét királyi birtok. 1387-ben Zsigmond király Laczkfi István nádornak, továbbá Dénes volt vajda fiának és Miklós volt vajda fiának, Andrásnak adta zálogba 8000 frtéért, mint a mely összegben a várat tartozandóságaival Mária királynő már előbb átírta volt.

A Laczkfiak hűtlensége következtében a vár ismét a király kezére került. 1422-ben azonban Zsigmond király 6840 forintért Garai Miklós nádornak zálogosította el.

1435-ben a vár ismét Zsigmond királyé, kinek halálával Albertre és ennek nejére, Erzsébet királynőre szállott. 1439-től 1441-ig Erzsébet királynő birtokában találjuk, a ki 1441-ben Rozgonyi István pozsonyi főispánnak ígérte, de 1453-ban már ismét királyi birtok gyanánt szerepel.

V. László 1456-ban 8000 forintért Széchy Dénes esztergomi érseknek zálogosította el, a mit, úgy látszik, Mátyás király is megerősített, mert 1460-ban Széchy Dénest beiktatták a vár és tartozékainak birtokába. 1465-ben a vár a király birtokába került, a ki azt, Bonfini előadása szerint, nagy költséggel újjáépíttette.

Mátyás király Komárom várát Corvin Jánosnak adta, a ki 1490-ben azt a farkashídi egyezség értelmében megtartotta birtokában s 1491 elején még itt tartózkodott. (Csánki Dezső i. m. III. k. 487.)

Tartozékai: 1268-ban Szent-András, Kesző, Örs, Örkej, Aranyos, Ócsa, Kulcsod, Bogya, Szakállas, Ekecs, Für, Megyer, Tany, Haraszt, Csicsó, Néma,

Megyercs, Árpa, Kürt (Vért), Hetény, Bille, Komárom város és a tatai malom. 1397-ben: Komárom város, Toldvár, Halas, Kesző, Őrs-Újfalu, Alsó-Bök, Alsó-Csicsó, Haraszt, Ekecs, Egyházas-Szakállas, Bogya, Ó- és Új-Örke, Megyercs, Rév-Komárom, Szőny, Mercse, továbbá a lögöri vám, végül Ásványtő, Felső-Szakállas, Bogya, Bana és Szőny helységek vámja. — 1422-ben: Komárom város, Neszmély, Almás, Füzegető (Füzítő), Szőny, Rév-Komárom, Újfalu, Bök, Örke, Tany, Csicsó, Megyer, Izsop, Bogya, Szakállas, Ekecs, Megyercs, Kesző, Toldvár, Várkeszi és Halas.

Komárom vára mellett a középkorban számbavehető erősség nem volt a vármegye területén.

Tata inkább várkastély jellegével bírt, csupán a vármegye délkeleti sarkában, a Vértes-hegység északi lejtőinél emelkedett három vár: Gesztes, Oroszlánkő, és Vitám, míg a vármegye dunáninneni felében egyedül a perbetei vár létezéséről van tudomásunk.

Gesztes.

Gesztes várának létezéséről csak a XIV. század első feléből vannak adataink. Várnagyát 1332-ben említik első ízben az oklevelek. (Anjouk. Okmt. II. 581.) 1333-tól 1360-ig Csőr Tamás volt a várnagya (Hazai Okmt. VII. 435. II. 68. Anjouk. Okmt. II. 1. III. 426. IV. 10.) 1379-től kimutathatólag a király birtokában találjuk. 1387-ben Zsigmond egyik tartozékát, Barátit (Győr vm.) Kanizsai Istvánnak adományozta. 1388. október havában Zsigmond és Mária királynő tartózkodtak falai között. (Fejér X. 1. 449. 418.) Gesztes Zsigmond uralkodása alatt megmaradt a király birtokában. 1417-ben Silstrang volt a várnagya. 1435-ben december 15-én Zsigmond veje, Albert osztrák herceg is megfordult falai között. (Ráth Károly: A magyar királyok utazásai.) Albert király 1438-ban Gesztes várát Rozgonyi Istvánnak adta zálogba, s ez ügylet érvényét 1458-ban Mátyás király is elismerte. Mindamellett 1444-ben és 1446-ban Ujlaki Miklós mondja magáénak, sőt az utóbbi évben tényleg birtokában találjuk. 1460-ban Rozgonyi János kir. tárnokmester és fia, János, valamint testvérei, Rajnald és Ozsvát Ujlaki Miklósról ruházzák e várban és tartozékaiban szerzett összes örök- és zálogjogaikat. 1464-ben a Rozgonyiak tartanak hozzá jogot. 1464-ben Veszprém, 1492-ben pedig Fejér vármegyéhez tartozott. 1494-ben Ujlaki Lőrincz, a következő évben (1495.) II. Ulászló király, a ki szeptember havában Tata és Gesztes közt vadászott, október 4-én Gesztest is meglátogatta. 1517-ben Török Imre nándorfehérvári bán birtokában találjuk.

Tartozékai: Csákvára, Árki, Dabos, (Fejér vm.), Gerencsér, Hosszú és Egyházas-Váma (ma Ondód), Oroszlánkő, Bokod, Dad, Szacska, Kömlő, Kernye (Komárom vm.), Oz-Sáp és Sári-Sáp (Esztergom várm.). (Csánki Dezső i. m. III. 486. Komárom várm. Tört. s Rég. Egylet 1890. évi jelentése. 33. l.)

Oroszlánkő.

Oroszlánkő. E vár középkori szerepléséről csak nagyon hiányos adataink vannak. 1440—1446-ban, sőt még 1460-ban is mint possessio, Gesztes várának tartozéka. (Orsz. Levélt. Dl. 15498.)

Várát Oláh Miklós említi első ízben 1536-ban »Hungaria et Attila« című művében. Tehát az 1460. és 1536 közti években épülhetett. Az egykori váromjai még a XVIII. század elején is fennállottak, köveit 1733-ban a majki zárda építésekor hordták szét. (Fényes, 186. l.)

Perbete.

Perbete. Az esztergomi érsek ősi birtoka. Várának létezéséről csupán a modenai Hyppolit-codexek emlékeznek meg. A perbetei várnagy az 1487—1489. években tizenhét dukát (arany) bért s szolgájával együtt szabad élmezést kapott. A várőrök havonként ötven denár fizetésben részesültek. (Századok, 1870. 281—283.)

Tata.

Tata. Váráról csak a XV. század elejétől kezdve vannak adataink. 1426-ban Zsigmond király Rozgonyi István temesi főispánnak és nejének, a kik 5000 forintért már előbb is bírták, zálogba vetette. Ez a zálogbaadás csak ideiglenes lehetett, mert 1438-ban Rozgonyi Simon is magáénak mondja. 1440-ben, továbbá 1444—1458 közt szintén a Rozgonyiak birtokában találjuk. 1464—1465-ben Mátyás király a várat visszaváltván, újjáépítette. Ranzani és Bonfini nem győztek csodálkozni Tata nagyszerűségén. Bonfini szerint fényre minden más vár elé teendő. Mátyás király alatt a vár négyszög alakra épült, kettős kőfallal s tornyokkal, és árkokkal volt megerősítve. Körülötte hatalmas tó terült el. Mátyás király gyakran időzött falai között, így 1480. május 17-én innen keltezi Ottó bajor herceghez intézett levelét. 1483-ban a bőjt nagyobb részét a

tatai várban töltötte s csak tíz nappal husvét előtt ment Budára. (Komárom Várm. Tört. és Rég. Egylet 1891. évi jelentése, 99—100. l.) Mátyás király fiának, Corvin Jánosnak adta a várat, a ki 1490-ben a farkashidi egyesség értelmében és 1492-ben kelt egyesség szerint is megmaradt annak birtokában. 1494-ben azonban már II. Ulászló királyé, a ki 1510. július 2-án itt keltezi egyik oklevelét, melyben a Szent-Benedek-rend kiváltságait megerősíti. (Csánki D. i. m. — Századok 1889. évf. 8. füzet. A Pannonhalmi Szent-Benedek-r. Tört. III. 631.) Tartozékai: (1426-ban) a két Tata mezőváros, Bánhida, Galya, Somolya, Gerebecs, Sárás, Tarján, Bikese, Csapol és Szent-László (Komárom vm.), továbbá Dinyés, Méd és Pátka (Fejér vm.).

Vitám. (Vitány, Vitán.) Eredetileg szintén a királyé volt. Elsőizben. 1379-ben említik. 1417-ben Silstrang volt a várnagya. 1440. december 23-án I. Ulászló király Rozgonyi Jánosnak adta élete tartamára, a ki már előzőleg birta zálogban Albert királytól. Mindamellett 1440. május 1-én Erzsébet királynő iktattatott be a vár és tartozékainak birtokába. 1445-ben Ujlaki Miklós foglalta el s meg is tartotta az országnagyok rendelkezései ellenére. Utóbb, 1448-ban, zálogban birta. 1453-ban Rozgonyi Rajnald, Osvát és János nyerik adományul V. László királytól, mely adományt 1458-ban, 1459-ben és 1460-ban Mátyás király is megerősített. 1493-ban Egervári László horvát bán nyeri Vitám várát Csókakő várával együtt 16.000 forint fejében zálog czímén. Egervári László halálával (1495 vége) a vár Egervári István, majd ennek magvaszakadtával (1512.) Kanizsai György birtokába került (Orsz. Levélt. Dl. 21,725. és 22,271.), a ki után Egervári László özvegyétől született fia, Kanizsai László örökölte. Tartozékai: Bánhida, Szár, Szenttamás pusztá (Fejér vm.), Bicske, Csapol, Szentlászló, Garda pusztá és Kürt pusztá (Pest vm.), Tarjány, Sárás, Németegyház pusztá, Múr pusztá, Baroczülése pusztá, Zalácsta pusztá (Esztergom várm.), Galla és Bánhida (Komárom vármegye).

Vitám.

3. EGYHÁZI VISZONYOK A KÖZÉPKORBAN.

A mai Komárom vármegye területe kétségen kívül azok közé tartozott hazánkban, hol a kereszténység legelőször vert gyökeret, de nincsenek határozott adataink arra nézve, hogy e területen a kereszténység még a római uralom idejében elterjedt volna. Történetíróink felette eltérnek egymástól e tekintetben, mert míg Balics Lajos szerint (A Kereszténység Története. 1901.) a brigitioi táborhely területén talált néhány felirattöredék (sit tibi terra levis) bizonyítéka a brigitioi keresztény egyház létezésének, addig Ortway Tivadar szerint az őskereszténység az ókorban legfeljebb csak a Rábáig és a Balatonig terjedhetett és azok a feliratos emlékek, melyek Brigetioból előkerültek, csak a pogányság létezése mellett bizonyítanak. (Magyarország Egyh. földleírása, I. 309—311.) Ortway szerint az a »Vivas in Deo« feliratú síremlék, melyet Aurelia Hernilia készített volt férjének, Maximiusnak, nem tekinthető őskeresztény emlékeknek.

Ó-keresztény emlékek.

Kétségen kívül áll, hogy a II. és a III. század folyamán a legiók állomáshelyeinek változtatása következtében egyes katonák kerültek Brigetioba, a kiknek alkalmuk volt az egyes provinciák vallásával, így a kereszténységgel is megismerkedni. De ha egyes legiókban szolgáltak is keresztény katonák, ezek mélyebb nyomot nem hagytak maguk után.

A népvándorlás korából is inkább csak szórványosan vannak oly adataink, a melyekből a vármegye területén tanyázó népek keresztény voltára következtethetnénk; mert noha a hunn uralom idejében a legnagyobb vallási türelmesség uralkodott s így a térítésnek mi sem állhatott volna útjában, mindazáltal a keleti gótok és a longobárdok által terjesztett kereszténység is inkább csak a dunántúli részek déli vidékein talált talajra, mert a Dunától délre s a Bakony vidékén tanyázó avarok és szlávok még a VII. században is bálványimádók voltak. Az avarokat Nagy Károly császár (768—814.) térítette meg, de a szlávok még egy későbbi feljegyzés szerint is »utálatos pogányok« voltak. (Balics i. m. 199.)

Térítés.

A szlávok közt a IX. század közepén Cyrill és Method terjesztették a kereszténységet, az ő buzgalmuk következtében a Duna balpartjáig lakó népek keresztényekké lettek, valószínűleg e térítés idejéből való a Majkon talált rézkereszt is.

Szent István.

Ekként tehát a talaj a kereszténység számára a magyarok bejövetelekor már elő volt készítve. Géza vezér uralma alatt (972—997.) már a német térítők is bejöhettek az országba s eleinte a Duna mentén lakó rabszolgákat és gyermekeiket térítették meg, de ekkor már a magyarok közül is sokan felvették a keresztiséget. A keresztény magyar királyság megalapításával, Szent István király lángbuzgalommal fogott hozzá az új hit megszilárdításához. Az ő intézkedései következtében csakhamar számos egyházi intézmény létesült, különösen ott, ahol még az új hit nem volt eléggé szilárd s ahol az ősi hithez való ragaszkodás szükségessé tette az őrszemek felállítását. Ez az oka annak, hogy a vármegye területén nem találunk oly egyházi intézményeket, melyeket Szent István király alapított volna, de a vármegyének dunáninneni részében egyetlen apátság, prépostság vagy monostor létezéséről sincs tudomásunk. Erre nem is volt szükség, mert a keresztény hit már Szent István király uralkodásának elején meg volt szilárdulva a mai vármegye területén.

Az esztergomi érsekség.

Az esztergomi egyházmegye, mely már első kiterjedésében magába foglalta a Vág és a Duna által szelt rónaságot, már Szent István király szervezése óta kiterjedt a vármegye dunáninneni felére s a vármegye dunáninneni része, mint az esztergomi egyházmegye kiegészítő része szerepel az egész középkoron át s az maradt napjainkig. Az esztergomi egyházmegyétől nyugatra és délre esett a győri egyházmegye, melyet szintén Szent István király alapított. Alapítási évét 1000—1033. közé teszik s így a vármegye dunántúli része — némi kivétellel — már az első szervezés idejében a győri püspökség területéhez tartozott. A győri püspökség kelet felé egész Neszmélyig terjedt, mely helység a XIV. században már a veszprémi püspökség budai főesperességéhez tartozott. Innen délkelet felé lenyúló hatalmas erdőség választotta el egymástól a győri és a veszprémi püspökségeket; az ez erdősekben emelkedett Vérteskeresztúr már a veszprémi püspökség területéhez tartozott. Vérteskeresztúrtól a határ erős nyugati hullámvázban a Marczal felé terjedt. (Ortvay i. m. I. 316—317.)

A győri püspökség.

A veszprémi püspökség.

Láthatjuk tehát, hogy a vármegye területe a középkorban három egyházmegye közt volt megosztva, de a veszprémi püspökség egyházhatósága csak a vármegye délkeleti sarkára szorítkozott. Az esztergomi érsek, egyházi hatóságából folyólag, egyházmegyéjében egyes kerületeket létesített, melyeknek igazgatását egyes fontosabb helyek lelkészeire bízta.

A vármegye területén Komárom már Szent István király alatt előkelő szerepet játszott s így természetesnek találjuk, ha a Duna és a Vág összefolyásánál elterülő síkságon alapított egyházak feletti felügyeletet a komáromi lelkészre bízta az érsek. Az ekként alakult komáromi főesperesség a középkorban magába foglalta a mai Komárom vármegye dunáninneni részét, de északon a régi főesperesség határa nagyon meg volt szorítva, míg nyugat felé a Csilizköz egészen, a Szigetköznek pedig a mai győr- és pozsonyvármegyei része szintén hozzátartozott. Ez utóbbi ma is a komáromi főesperesség hédervári kerületét alkotja. (Ortvay i. m. 18.)

Okleveles adataink csak 1223-, illetőleg 1233-tól kezdve vannak ez esperességről. (Fejér, III. 1., 428. Knauz, I. 241.) A XIV. századbeli pápai tizedjegyzékek már részletes adatokat nyújtanak az e főesperesség területén létező egyházakról.

A komáromi esperesség.

Ortvay művét véve alapul, a komáromi esperesség területén a következő plébániák állottak fenn: 1. Anka (Anyalapuszta, jelenleg Naszvadhoz tartozik). 2. Cacalas (Szakállas, Apácza- vagy Bálvány- és Túri-Szakállas). 3. Con, valószínűleg hibásan leírt név Tany helyett, mely 1268-ban már fennállott. 1450-ben Egyházas-Tany néven fordul elő. 4. Hemeu = Imöl, vagy Imely, jelenleg is plébánia. 5. Hotvort, a mai Udvard. 6. Isa, a mai Izsa. 7. Kamara, a mai Komárom. 8. Lahal, vagyis Lél, a mai Érseklél. 9. Lak, ma Lak-Szakállas, jelenleg fiókegyház. 10. Pruster (Prinstorfi = Prinzdorf) elpusztult, fekvése nem határozható meg. 11. Sacalas. A három Szakállas egyike, valószínűleg Bálvány-Szakállas lesz, melynek román modorban épített templomáról egy 1268-ban kelt oklevél emlékezik meg. (Fejér, IV. 3., 448.) 12. Eccl. Sancti Viti a győrmegyei Szigetközben, Bácsától délre feküdt, jelenleg már nem áll fenn. 1221-ben említetik első ízben. 13. Touere, Cemere a mai Szemere. 14. Túrδος, Ortvay nem tartja valószínűnek, hogy a mai Tardos lenne. 15. Vaskau (Naswati), a mai Naszvad. 16. Villa Petri, vagyis Szent-Péter. Wamus vagyis Vámos, a

győrvármegyei Szigetközben 1268-ban előfordul. A győri egyházmegye szervezésekor, a vármegye dunántúli részében alapított plébániák feletti felügyeletet a győri káptalan egyik tagjára bízta, mely felügyelet a komáromi várszerkezetből alakult vármegye dunántúli részére szorítkozván, az ekként alakult esperesség szinte komáromi nevet nyert, s ma is fennáll a győri egyházmegyében.

Sajnos azonban, a győri egyházmegyéhez tartozó komáromi főesperességről nagyon hiányos adataink vannak, de az 1317—1375. évi pápai tizedjegyzékek sem nyújtanak e tekintetben felvilágosítást. A komáromi főesperes egy ízben 1346-ban Hechce nevű győrvármegyei birtok határjárásánál említetik. (Anjouk. Okmt. IV. 626. Ortway i. m. 317—18.)

Egybevetve egymással az okleveles adatokat, a komáromi főesperességben a következő egyházak állottak fenn a középkorban: 1. A mai kisbéri alesperességben Ászár, 1489-ben a hantai prépostság birtoka. Bana, plébánosa, Regináld 1254-ben fordul elő. (Fejér, II. 244.) Bábolna temploma Szent György tiszteletére volt szentelve; plébánosa, Péter 1328-ban fordul elő. (Komár. Rég. és Tört. Egylet 1890. évi értesítője, 17. lap.) Császár, Mihály nevű plébánosa 1416-ban említetik. (Fejér, X. 8., 582.) Dad 1283-ban a győri és a veszprémi püspökség közt a tizedügyben kötött egyességlevélben említetik. (Fejér, VII. 5., 459.) Ete egyházát egy 1335-ben kelt oklevél említi. (Ortway i. m. 787.) Kocs plébánosát egy 1398-ban kelt oklevél említi. (Tört. és Rég. Egylet 1890. évi jel. 44. l.) Lovad (Loval) Szent Jakab tiszteletére emelt templomát 1297-ben kelt oklevél említi. (Hazai Okmt. VI. 424.) Ma hasonló nevű pusztát Ács fölött. Majk prépostságáról alább emlékezünk meg. Mocsá 1291-ben került az esztergomi érsek birtokába s jelenleg is plébánia. Szent-Pál (Dunaújfaluvá határos pusztát) 1268-ban említetik egyházával együtt, hol a győri püspök népei laktak. (Ortway II. 788.) 2. A mai tatai alesperességben: Bánhida, mely egy 1461-ben kelt oklevélben Egyházas-Bánhida néven fordul elő. (Csánki D. i. m.) A jelenlegi temploma helyén fennállott templom román kori oldalajtóval birt. (Győri Tört. és Rég. Füzet. I. 188.) Dunaalmás, Szent László tiszteletére emelt temploma, melyről 1216-ban történik említés, átmeneti csúcsíves ízlésben épült. Ennek maradványa a jelenlegi református templom. Koppánmonostora benedekrendi apátságáról alább lesz szó. Tata benedekrendű apátságát szintén alább ismeretjük. Szent János tiszteletére emelt templomát egy 1387-ben kelt oklevél említi. (Rupp J. Magyarország. Helyr. Tört. I. 2. 529.)

A térítés nagy művében Szent Istvánnak hatalmas segítségére voltak a Szent Benedek-rend tagjai, kiket ő telepített le e hazában. A mint Szent István Pannonhalma után megalapította a bakonybéli, zalavári, stb. apátságokat, példája követőkre talált a vármegyében birtokos ősi nemzetségek sarjaiban, s így a vármegye dunántúli részében már Árpád-házi királyaink uralkodása idejében három benedekrendi monostor lakói hirdették Isten ígését és mozdították elő a polgárosodást és a közművelődést.

A szentbenedek-rendiek.

A Szent István király által alapított pannonhalmi apátságnak a középkorban jelentékeny birtokai voltak a vármegye területén. Füzitőt és Tömördöt már az első szent király adományából bírta az apátság. Az előbbi az alapítólevél is megnevezi »piscatores Fizeg« alakjában, az utóbbit megtaláljuk az alapítólevél utóiratában. A tatárjárás előtti korszakban számos birtokot szerzett az apátság részint adomány, részint vétel vagy csere útján. Billeg pusztát 1151-ben II. Géza király adományozta az apátságnak. Almás Szent László király levele szerint egészen az apátságé volt, ép úgy övé volt a mai Tárkány délkeleti határában levő három Vasdinye-pusztát egyike, mely azonban a tatárjárás után (1334.) Apáti néven szerepel, továbbá Kis-Csanak még a tatárjárás előtt birtoka az apátságnak. Billát (Béla), mely a szolgagyőri vár tartozéka volt, 1231-ben, II. Endre királytól nyerte az apátság. Ölbön Apos 1210. évi végrendelete szerint tizenhatszabados került az apátság birtokába. Ez adományt Incze pápa 1216-ban, II. András király pedig 1221-ben megerősítette. Ronkát 1216-ban nyerte cserébe Uros szentmártoni apát a Millértő (mélyértő) nevű helyen levő rétekért és a dunai halászatért, melynek birtokában a rendet Honorius pápa 1225-ben megerősítette. Némát (Kolosznéma) Honorius pápa 1225. évi összeíró levele említi első ízben, az apátság birtokaként, melynek birtokában IX. Gergely pápa 1232-ben megerősítette. Csicsó birtokot 1172-ben

A pannonhalmi apátság.

Konrád, II. Géza király jobbágya ajándékozta a rendnek, mely szerzeményt IX. Gergely pápa 1232-ben megerősítette. Füss első ízben III. Incze pápa 1216. évi összeírásában fordul elő. Ásványtő 1226-ban Uros apát új szerzeményei közt szerepel. Szántó és Erecstő először az Albeus mester esztergomi kanonok által 1240 táján eszközölt összeírásban fordul elő az apátság birtokai között. Az előbbi Uros utóda, Salamon apát (1244—1252.) eladta a szolgagyőri várgelléri jobbágynak, de IV. Béla király 1257-ben a birtok visszaadását rendelte el. Ugyancsak Albeus mester összeírása szerint Tatán négy jó malma volt az apátságnak. (A Pannonhalmi Szent Benedek-rend Tört. I. 266—283.)

A tatárjárás utáni korszakban nagy változás áll be az apátság birtokviszonyai tekintetében. Az apátság dunáninneni birtokai közül Szántó 1258-ban IV. Béla király rendeletéből visszakerült az apátság kezébe.

Füss 1268-ban az apátság birtokaként említettik, 1383-ban István apát a füssi jobbágynak jutalmazása végett e birtokot Miklós fia Andrásnak és társainak adományozza katonai szolgálat kötelezettségével. Ronka, mint az apátság Füssel határos birtoka 1266-ban fordul elő. Csicsó két részből állott, egyik részét, Vaguz-Csicsót 1270-ben az apátság elzálogosította, másik része Lak-Csicsó 1332-ben szintén az apátság birtokába került. Erecs 1252-ben az apátság birtoka. Ásványtő 1266—1400. az apátságé; birtokában Nagy Lajos király is 1378-ban megerősítette. Az apátság dunántúli birtokai közül Almást 1363 előtt Hanthkó mester neszmei birtokos elfoglalta az apáttól, de az apát panaszára Bubek István országbíró 1364-ben a lefolytatott tárgyalás alapján az apátnak ítélte oda. Füzitőn IV. Béla király 1263-ban vendégeket telepített le, a kiket nagy kiváltságokkal ruházott fel. Vámja miatt az apátnak a XIV. század folyamán gyakran volt pere. 1342-ben Vilmos apát tiltakozott is a király előtt a vám elfoglalása miatt, míg végre 1393-ban a füzitői vám jövedelmeibe újból bevezettetett.

Mind Füzitőn, mind Almáson a benedekrend támogatásával kórház, illetőleg ápolóház állott fenn. A füzitői ápolóházzal IV. Béla király 1269. évi oklevele emlékezik meg. (Századok, 1874., 484.) Almáson Nagy Lajos király, Ferencz orvos figyelmeztetésére akart ispotályt felállítani, miért is tárgyalásba bocsátkozott az apátsággal. De ha fel is épült az ispotály, nem sokáig teljesíthetett szolgálatot, mert a birtok idegen kézre került.

Billég, mely a királynő Grébics mellett fekvő jóságához csatoltatott, 1381-ben visszakerült az apátság birtokába.

Belát, melyet IV. Béla király elfoglalt, az apátság IV. Incze pápa felszólására 1244 után visszanyerte, de később idegen kézre került, 1393-ban pedig Füzitővel egyetemben ismét az apátság birtoka.

Tömörd 1382-ben még az apátságé.

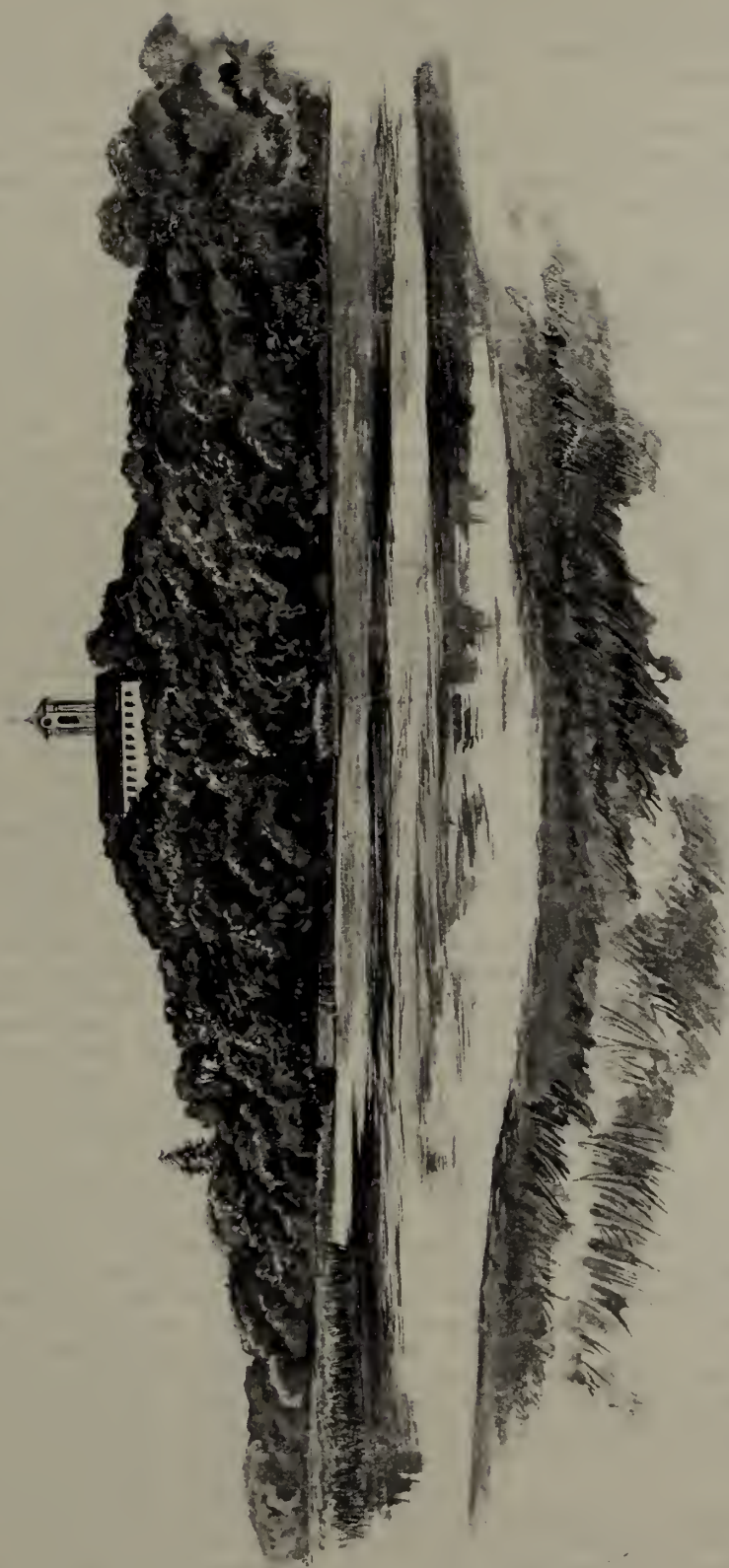
Ölbő 1245-ben hagyomány útján kerül az apátság birtokába.

Dinnye birtok *Apáti* nevű részét 1334-ben Vilmos apát átengedte a gugi nemeseeknek.

Tatán malma és háza volt az apátságnak, miről egy 1398. évi oklevél tesz említést. (A Pannonhalmi Szent Benedek-rend Tört. II. 132—137.)

A bakonybéli
apátság.

A Szent István által alapított bakonybéli apátság még az alapító adományából bírta a komáromi vámot, melynek békés birtokában az apátság egész a XIII. század második feléig megmaradt. Ekkor azonban Komáromi Pál és Miklós azt a maguk részére foglalták el. A bakonybéli apát ugyan 1286-ban tiltakozott a vám elfoglalása ellen, de egyelőre nem sokat ért el, mert Pál és Miklós IV. László parancsainak is ellenesegültek. Az ország akkori közállapotai mellett az apát nem tudta jogait érvényesíteni, sőt Komáromi Pál mester, a ki akkortájt (1298—1301.) Komárom vármegye főispánja is volt, 1305-ben Komáromban monostort építtetett a Domonkos-rendűek részére s őket a lefoglalt vámjövedelemből javadalmazta, ekként az apátságnak a Domonkos-renddel is meggyűlt a baja. Minthogy ez időtájt Komárom Csák Mátyus hatalmában volt, mely alól csak 1317-ben szabadult fel, az apátnak jó ideig várnia kellett jogai érvényesítésével. 1341-ben Miklós apát Komárom és Győr vármegyék közgyűlése elé vitte az ügyet. Az e közgyűlés által kiküldött bíróság 1343-ban az apátság javára döntött, de az ítélet nem volt foganatosítható. Végre 1367-ben Bubek István országbíró az apátság és a domonkosok közt fenforgó perben olyképp döntött, hogy a piacz és a hídvám az apátság birtoka

A kamalduliak majki kolostorának látóképe.
(Wessel Jenő tusrája.)

lett, míg a domonkosoknak csupán az Esztergom és Buda felé szállított halakhoz volt joguk. A következő (1368.) évben Zólyomi Dancs mester unokájával is kiegyezett az apát. Utóbb, 1373-ban a domonkosok vámszedőhelyét is megállapítván, a közel egy évszázadig tartó per befejezést nyert. (A Pannonhalmi Szent Benedek-r. Tört. VIII. 353—355.)

A XIV. század végén azonban az apátság már nem maga kezelte a vámjövödelmeket, hanem bérbe adta Komárom urainak. Erre vall István szlavon bánnak 1394-ben kelt levele, melyben meghagyta a komáromi várnagynak, hogy a bérben birt rév- és piaczvámért a bakonybéli apátnak évenként 8 márkát fizessen.

Az I. Géza király által alapított garammelléki szentbenedeki apátság az 1075-ben kelt alapító levélben Gég, Szántó és Udvard birtokokat kapta.

E birtokok közül Komárom vármegyében kétségen kívül legbecsesebb volt Udvard, az egykori bessenyő falu, hol az apátságnak a fejedelmi alapító húsz háztartási szolgát, 40 eke földterületet és egy udvarházat kápolnával bocsátott rendelkezésére. Udvardhoz tartozott Naszály erdeje mellett egy ötvös testvéreivel és öt eke birtokkal (Pauler i. m. I. 134.), később Szárszópusztá, mely az 1489-től 1512-ig terjedő időben volt az apátság birtoka.

Az 1307. évi zsinat alkalmával a zsinaton megjelent főpapokat a benedekrend udvardi kúriájában szállásolták el. (Knauz : Mon. Strig. II. 570. l.)

Gég helyégből, I. Géza király húsz halászházat és szabad halászati jogot adományozott az apátságnak. Az alapítólevél szerint e birtok a Vág mellett feküdt, helyét közelebből megállapítja az 1353. évi oklevél, mely szerint Bálvány-Szakállas szomszédságában terült el. 1429-ben még az apátság birtoka, mely akkor Kávai Posár Dömével állott perben.

Szántó jelenleg pusztá, Kolozsnéma és Nemesócsa között. A rend szintén I. Géza király adományából birta. Kiterjedése jelentékeny volt. Az alapítólevél szerint hatvanhét eke földet nyert itt az apátság, azonfelül negyven házból lovászok laktak, a kik az apátság szolgálatában állottak. Az 1354—74. közötti években bérbeadták, de a bérlet veszélyes volt az apátságra, mert Némai Kolos Jakab mindegyre nagyobb területet foglalt el a birtokból. Ezenkívül még az apátságé volt Ás pusztá, mely eredetileg a barsvármegyei Bessenyő helységhez tartozott, s a mely az 1489-től 1512-ig terjedő években szerepel az apátság birtokaként. (Knauz Nándor : A Garam melletti Szent Benedeki Apátság Tört. 154. 202. 215.)

Az a vallásos buzgóság, mely árpádházi királyainkat jellemezte, követőkre talált az ősi nemzetségek tagjaiban is. Komárom vármegye dunántúli részében három benedekrendű apátság emlékét őrizték meg az oklevelek, s bár azok részben még a középkor folyamán megszűntek, mégis rövid ideig tartó fennállásuk alatt maradandó emléket hagytak az utókorra.

A Duna mentén, az egykori komáromi várszerkezet székhelye közelében, a mai monostori pusztá helyén, emelkedett Koppán monostora, melynek alapfalai a monostori szőlők felső végén néha ma is felszínre kerülnek. E monostor az Árpádok alatt virágzó Koppán (Katapán) nemzetség székhelyén, valószínűleg az e nemzetségből származott Katapán (1138.) fehérvári prépost, vagy a nemzetség másik hasonló nevű tagja által alapítottatott, a ki 1190—1198. közt szintén a fehérvári prépostságot birta. E monostorról legkorábban 1222-ben értesülünk, 1233-ban említik a monostor népeit, 1247-ben a katapáni apát egyik tisztje tanúskodik az apát helyett, valamely birtokügyben. 1259-ben a Koppán nembeli János fiát Miklóst, mint a monostor kegyurát említik, a ki Márton apáttal együtt jelenik meg egy peres ügyben.

Az apátság birtokai közül csak kevésnek emlékét őrizték meg az oklevelek. Az 1268. évi oklevél szerint az apátság birtoka volt az előtte elfolyó Duna-ág fele, továbbá Örs mellett és Szakállasnál voltak földjei. Az Igmánd faluval szomszédos Csanakon az apátság népei laktak. 1383-ban az Örs melletti földön kívül Keszőben is birtokos volt az apátság.

Mária királynő 1383-ban Herke Andrást nevezte ki apáttá, de a kegyurak tiltakozása következtében e kinevezést visszavonta. A XV. század elején Lajos volt az apát, a ki 1407-ben az esztergomi érsek egyháznemeseivel, az apátság tulajdonában levő halfogók megrongálása miatt perlekedett. 1411-ben az eddig független apátság Tatával egyetemben a pannonthalmi apát fenhatósága alá

Koppán
monostora.

került. A szerzetesek valószínűleg a huszita támadások hírére megerősítették a monostort, hogy esetleges támadások ellen könnyebben védekezhessenek. 1413-ban, midőn András apát Rozgonyi Simon s több léli nemes ellen pert indított, Koppánmonostora, mint megerősített hely említettik. (Orsz. Lev. Dl. 10,078.) Ez időtájt Gergely volt a monostor várnagya, a kivel azonban a kegyurak örökös viszálykodásban állottak. A XV. század közepén Fegyverneki Dénes áldozópap volt a monostor kormányzója. Hogy miként jutott e tisztséghez, nem tudjuk, de csak a század vége felé állott helyre a törvényes kormányzat, mikor Miklós apát állott a monostor élén.

A XV. század elején Balázs lett a monostor főnöke, a ki jelentékeny munkásságot fejtett ki a rend beléletében, s gyakran megfordult Pannonhalmán is, hogy a rendben keresztülviendő újítások érdekében tanácskozzék. Bár az 1508-ban Koppán monostorában megtartott vizsgálat alkalmával ellene is vádak hangzottak, mégis, mivel azokat nem bizonyították be, továbbra is megmaradt az apátság birtokában. A mohácsi vész előtti apátok sorát Pesthy János zárja be, a kit II. Lajos király rendeletére 1519-ben Czonczó (Zomzó) jószág birtokába iktattak.

Koppán monostori apátok.

Az apátok névsorát, a rendelkezésünkre álló adatok alapján, a következőleg állíthatjuk egybe: Márton 1259. Herke Endre 1385. Gál 1395. Lajos 1407. András 1413—1438. Gergely 1449. Fegyverneki Dénes kormányzó 1452. Miklós 1480. Balázs 1500—1511. Pesthy János 1519. (Sörös Pongrácz: Komárom-megyei benczés-apátságok. Tört. és Rég. Egylet 1905. évi ért. — Ortway i. m. II. 788.)

Szent Péter-monostora.

Közel Bánhidához, mely helyhez a honfoglaláskori véres harcok emléke fűződik, egy Tata nevű úr Szent Péter tiszteletére monostort alapított, mely róla Tatának nevezetett el. Csak ez lehet a Szent Péter monostora, melyről Szent László király is megemlékezik. (Pauler Gyula i. m. I. 47. Wenzel VI. 362.)

Szent László király a Pannonhalma számára készült birtokok összeírásánál megemlíti, hogy a Füzitő előtt fekvő sziget kétharmada a Szent Péter monostorának törvényes birtoka. 1221-ből való az apátság és a konventjének működéséről az első adatunk, midőn bizonyos szőlő-ügyben hozott ítéletre ráutik pecsétjüket. Egy 1225-ben kelt oklevélben említés tételük a tatái apát majorságáról Szomola közelében, melyben egy-két szerzetes szokott lakni. A tatárjárás utáni korszakban az apát hosszú ideig pert volt kénytelen folytatni Máté fia István ellen, a ki az apátság jószágait hatalmasul elfoglalta. De csak 1263-ban nyerte vissza birtokait az apátság, mely alkalommal a király az alapító levelet is átírta és megerősítette.

Az apátság hiteles helyi kiadványai közül legrégibb az 1260. évi, melyben az egy Vírten történt birtokbeiktatásról jelentést tett a királynak. Az apátság birtokviszonyairól csak a XIV. század végéről vannak adataink.

1388-ban Alsó- és Felsőfalu, az itteni hegyjog, hat tatái malom, Mesterréte-sziget és az Érkecséréte-kaszálók birtokába iktattatott Péter apát, majd Szentmiklósfölde, Szentmargitasszonyfölde és Mesterréte birtokok is kezébe jutottak. Utóda, Egyed apát 1398-ban az apátságtól elfoglalt malom visszaszerzése ügyében lépett fel, utóbb a somogyvári apátság kormányzását bízta rája. 1411-ben Tata is a pannonhalmi apátság fenhatósága alá került, ez időtájt Lajos volt az apát (1419.), a ki után egy ideig István következett († 1446 körül). Noha az apátság alárendeltségi viszonyba került, ideiglenes kegyurai a Rozgonyiak voltak, a kik 1446-ban Balázs szerzetesnek adták az apátságot. 1460. szeptember 21-én a Rozgonyiak kieszközölték Mátyás királytól életfogytiglan az apátság kegyuraságát, míg Balázs apát, Tatát odahagyván, a telki apátságot szerezte meg. László nevű utódát sok hányatás érte az életben; rövid tatái apátsága után 1467-ben a telki, majd a bakonybéli apátság élére kerül, de sehol sem lévén maradása, alkalmasint visszakerült Tatára. A XVI. század elején Imre (1500—1501.) tatái apátról emlékeznek meg adataink. Egy 1508-ban történt vizsgálat alkalmával már Gergely volt az apát, a kit János, majd Nagyszombati Márton (1518.) követtek. (Sörös Pongrácz i. műve nyomán.)

Vérteskeresztúr.

A mai Oroszlánytól délre, a szentkeresztí, helyesebben kereki pusztahelyén, nem messze az ősi, hatalmas Csák nemzetség főfészkéhez, Csákvárához, emelkedett a Csákok törzsmonostora: Vérteskeresztur. Az apátság alapítási

idejét nem határozhatjuk meg. 1146-ban a Csák-nembeli Ugrin volt kegyura. Ősi birtokai közé tartozott Csetke, a somogyvármegyei Kás egy része és egy tatai malom. Háromhajós bazilikájának romjai hatalmas építkezésről tesznek tanúságot, mely Mátyás király figyelmét is felkeltette. A monostor apátjának működéséről 1226-ban van adatunk, midőn III. Honorius pápa az itteni apátot is megbízza a pannonhalmi apát és a zágrábi püspök közt támadt tizedperben való intézkedésre és ítélethozatalra. Ily megbízásokat 1236-ban és 1239-ben is nyert az apát.

A tatárjárás utáni időből kevés adatunk maradt az apátságról, csupán arról értesülünk, hogy IV. László király 1276-ban a monostor mellett keltezi egyik oklevelét. Nagy Lajos király a tatai vámjövedelem felét adta az apátságnak, mely miatt azonban viszály támadt a vértesszentkeresztúri és a tatai apátság között. 1419-ben Mihály apát az apátság csetkei jószágán elkövetett hatalmaskodás miatt tiltakozott Losonczi Dénes bán fia, Miklós ellen, mely ügyben a nádor a Tatán tartott nádori gyűlésen a hatalmaskodókat elégtételadásra kötelezte. Utóda, Péter (1424.) apátsága alatt a kási birtok került felosztás alá.

A mint az apátság a Rozgonyiak kegyurasága alá került, kezdetét vette a pusztulás.

Ferencz apát, a ki 1450-ben említették, s a ki már a Rozgonyiaktól nyerte az apátságot, még itt tartózkodott, utóda azonban a monostor dűledező állapota miatt már nem mert Szentkeresztben lakni, miért is Ujlaki Miklós 1475. márczius havában a pápához intézett kérelmében az iránt folyamodott, hogy pálosokat telepíthessen le Szentkeresztben. De Mátyás király nem engedte meg a pálosok letelepítését, hanem 1478. július havában a pápához intézett levelében az apátságnak Székesfehérvár elővárosába leendő áttelepítését kérlemelte.

A pápa teljesítvén a király kérelmét, Szentkereszt megszűnt a benczések monostora lenni, hova többé sohasem tértek vissza. (Sörös Pongrácz id. műve nyomán.)

Vértesszentkeresztől északkeletre emelkedett a premontrei rend Bol-^A dogságos Szűz Máriáról címzett majki prépostsága. Elsőizben a túróczyi prépostság 1252. évi alapító levele említi a prépostságot, mint a csilizközi kétKulcsod és Negyven birtok szomszédát. (Hazai Okmt. VI. 72.) Egy 1268-ban kelt oklevél szerint Gadócz birtok a majki préposté volt. Egy másik, 1279-ben kelt oklevél szerint a prépostság a premontrei rendé. 1277-ben Csege falu mellett, 1278-ban Esztergomban a Kis-Duna mellett bizonyos terület szintén a prépostságé, mely, egy 1279. évi oklevél szerint, az esztergomi vásártér mellett is birt egy telket. 1281-ből maradt fenn hiteles helyi működésének legrégibb emléke. Ekkor János volt a prépost, a kit Ambrus követett. Az 1291. évi oklevél szerint a prépostság a veszprémi egyházmegyéhez tartozott. 1349-ben Szomold említették, mint a prépostság birtoka, 1383-ban a prépost Gadóczon földesúr. Zsigmond király alkalmasint akkor, mikor Mária királynővel együtt Gesztesen tartózkodott, Majkra is átrándult, hol 1388. november 4-én egyik okevelét keltezi.

Kétségen kívül fennállott a XV. és XVI. századokban is, és csak a török hódoltság alatt szűnt meg. (Ortvay i. m. II. 787. — Csánki Dezső i. m. III. 485. — Knauz i. m. I. 553. — Anj. Okmt. V. 290. — Rupp Magyarország. Helyr. Tört. II. 2. 495. — Balics Lajos: A Róm. Kath. Egyh. Tört. II. 2., 269.)

A három benedekrendi apátságon és a majki prépostságon kívül^{A domonkosok.} csupán két középkori monostor emléke maradt fenn az utókorra, az egyik a komáromi domonkosoké, a másik a tóvárosi ferenczrendieké volt. A domonkosrendieket Komáromi Pál mester telepítette le Komáromban, hol részükre 1305-ben zárdát építtetett, s részükre jövedelmi forrásul az általa a bakonybéli apátságtól elfoglalt rév- és piaczvámokat kötötte le. E miatt hosszas per támadt, a domonkosok és az apátság között, mely per csak 1367-ben nyert befejezést. Szepesi Pál országbíró 1373. évi ítélete szerint a domonkosoknak csak a Vág torkolatánál volt szabad vámot szedni, Czudar Péter országbíró azonban még ebben az évben megváltoztatván hivatali elődjének ítéletét, az Esztergom és Buda felé való vámot a domonkosoknak ítélte oda. A domonkosok az egész középkoron át megmaradtak Komáromban. Az utolsó emlékek egyike Keőrös-hegyi Benedek komáromi perjel 1524-ben kelt bizonyáglevele, melyben Benedek

A szentferencz-
rendiek.

páternek Barátiba és a szomszéd falvakba gyóntatás céljából leendő kiküldetését igazolja. (Komárom Várm. Tört. és Rég. Egylet 1890. évi jelentése.) A tóvárosi ferenczrendiek házáról csak a XV. század közepétől kezdve vannak adataink. Első ízben 1462-ben találkozunk e rendházzal, midőn Varsányi István, tartományi főnök, a kit a király anyja, Hunyadi János özvegye Tatára szállíttatott, a rendházban ez év tavaszán elhalálozott. Templomukról 1486-ban Bonfinius tesz említést. Az 1510. évi június hó végétől szeptember hó közepéig tartott híres tatai országgyűlés folyamán megjelent tudósítások is megemlékeznek a tóvárosi ferenczrendiek házáról. Az egykorú adatok szerint, mivel az országgyűlésre egybegyűlt nemesség sehol sem fért el, nyílt helyen folytak a tanácskozások. A velencei követ jelentése szerint a július 2-án tartott első ülés a ferenczrendiek háza előtti térségen folyt le. A tóvárosi ferenczesek a mohácsi vész előtti korszakban az esztergomi kusstodiához tartoztak (Századok, 1898.)

Rohrbacher szerint az országgyűlést a jelenlegi, kapuczinus rendház előtt tartották. Ide tereli figyelmünket az az ősrégi temető, mely a XVIII. század elejéig használatban volt. A mohácsi vész előtti időből bővebb adataink nincsenek a rendházzal. Tudjuk, hogy a Ferencz-rendiek 1524-ben hozott határozata szerint, tekintettel a közelgő török veszedelemre, a rend kincseit és egyházi drágaságait a Báthoriak ecsedi várába szállították. E határozatnak a tóvárosi rendház is eleget tévén, a rend kincsei a XVI. század közepén idegen kézre jutottak. (Komár. Várm. Tört. és Rég. Egylet 1905. évi jelentése.)

Az esztergomi érseken és a győri püspökön, valamint a már tárgyalt benedekrendi apátságokon kívül, az ország távoli vidékéről is számos egyházi intézmény volt birtokos a vármegye területén.

Az esztergomi
érsekség birtokai.

Az *esztergomi érsek* nagykiterjedésű birtokainak tekintélyes részét első szent királyunk adományából bírta, utóbb mindegyre gyarapodtak az érseki birtokok, részint új királyi adományok, részint hagyomány vagy vétel útján. A XV. században az esztergomi érsek mintegy husz-huszonkét helységben volt birtokos. Az érsekség birtokai voltak: Anyala 1239—1532, egykor vár-birtok. Bajcs 1312—1404. Belyd (Beled), ezt Erzsébet királynő adományozta az érseknek 1284-ben. Billét 1425-ben az érsek elcserélte Zsigmond királylyal. Kis-Mócs helységért. Cseke (ma Bars vármegyében) 1416. Emely (Imely) 1404—1554. Födemes, IV. Béla király adománya, 1239. Gadócz 1383-ban már az érsek birtoka, 1438-ban az érseki egyháznemesek birtokaként említetik. Gug, István esztergomi érsek szerzeménye, 1245. Guta 1268—1312., a modenai Hyppolit-codexek szerint az érseki halászlati állomások egyike. Gyorok, Róbert Károly király adománya, 1317—1335. Héreg 1326. Hetény 1223—1305. A XVI. században egyháznemesekkel. A két Lándor (Nándor), III. Endre király adománya, 1291—1554. Érseklél. Szent István király adománya, 1360—1449. Egyháznemesekkel. Kövesd 1339. Kürt, Tamás vajda adománya, 1445. Lék, Róbert Károly király adománya, 1317—1541. Lüki, Róbert Károly király adománya, 1317—1335. Martos 1438—1554. A modenai Hyppolit-codexek szerint 1487-ben a martosi uradalom rendkívül elhanyagolt állapotban volt. Martos 63 hajó szénát szolgáltatott. Az érseknek Martoson is volt kertje, de ez is elhanyagolt állapotban lehetett. Mócs 1208—1393. János esztergomi érsek 1208-ban a káptalannak adta. 1388-ban Zsigmond király Nagymócsot koronázási ajándék fejében adományozta az érseknek. 1391-ben azonban az érsek Mócs és Süttő helységeket az esztergomi Szent István prépostságnak adományozta. Kismócsot 1425-ben nyerte az érsek cserében Zsigmond királytól. Mocsát 1291-ben III. Endre király első neje, Fennena királyné adományozta az érseknek. Naszvad 1312—1554. Őrsöt (Komárom mellett) Szeferid medleki comestól vette Fülöp érsek, 1256—1268. Őrs (Hetény mellett). Ezt 1305-ben Mikó mester adományozta Heténynyel egyetemben az érsekségnek. Perbete 1297—1489. A XV. században vára is volt, 1554-ben itt egyháznemesek laktak. Ravasz-Kesző, zálogbirtok, 1452. Bálvány-Szakállas, IV. László király adománya 1285—1383. Egyházas-Szakállas 1452-ben zálogban. Szelecsény, Róbert Károly király adománya 1317—1335. Szilas 1383—1398. Szőlős 1316—1419. Szőnyt az érsek 1249-ben elcserélte a királynak Őrs falujáért. Süttő Zsigmond király adománya 1388—1391. Tardost II. Endre király 1218. évi oklevele szerint még Imre király adományozta az

érsekségnek. Tany 1360. Tivadar-Mócs 1394. Ez Zsigmond király adománya. Udvard 1265—1554. IV. Béla király adománya, melyet Nagy Lajos király 1382-ben megerősített. Vámját Szefrid lovagtól szerezte az érsek vétel útján. Virth, Fülöp érsek 1264-ben vétel útján szerezte. Zsidtő 1388.

Ezekon kívül még birta az érsek a zsitvatői vámot is. Az 1532—1533. évi adólapstrom szerint az érsek Farkasd és Szimő helységekben is birtokos volt. (Csánki Dezső i. m. III. 484. stb. I. — Gyulai Rudolf dolgozata a Komárom Várm. Tört. és Rég. Egylet 1890. évi értesítőjében.)

Az esztergomi érsek gazdasági viszonyaira nézve rendkívül érdekes adatokat szolgáltatnak a modenai Hyppolit-codexek, melyek az esztergomi érsekiség 1487—1489. évi számadásait tartalmazzák. E számadások szerint Naszvadról 1489-ben egy szekér bárányt hoztak be az érseki konyhára. Az udvardiak szénakaszálás czímén évenként tizenkét aranyon váltották meg magokat. Az érsek birtokainak halászati állomása Naszvad volt. A halak közül azonban csak a besózott vizák kerültek eladásra. Naszvadon fáczánost is említenek a számadások. (Századok 1870. 282—283.)

Az esztergomi káptalan 1208-ban Mócsot nyeri ajándékba János esztergomi érsektől, hol 1282-ben is birtokos volt. Ezenkívül Kis-Kesziben is birt, melyet Bálint kanonok hagyott a felállítandó Szent István vértanú káptalanának, mely adományt IV. László király 1272-ben megerősített. 1439-ben az Agyagos nevű halastavat nyerte új adományul. (Fejér, III. 168. V. 3. 131. — Knauz, Mon. Strig. I. 606. — Fejér XI. 267.)

Az esztergomi Szent Tamás prépostság Izsa helységben volt birtokos, melyet a nyúlzigeti apáczáktól nyert cserében, a budai vám fele részéért. 1532-ből is van adat, hogy ottani birtokos.

A győri püspökségnek és káptalannak nem voltak nagyobb birtokai a vármegye területén. A püspökségnek 1268-ban Szent Pálon voltak népei, ezenkívül 1224-ben a mai Szőlös pusztá területén (Keszeg falu és Guta között) a hajdani Szovát falu az övé volt.

A káptalan 1422-ben Megyer helységben volt birtokos.

A nyitrai püspökség legbecsesebb birtoka volt a vármegye területén, a dunamenti Zsitvatő, a révvámmal együtt (1158—1527.), továbbá Szémő, melyet 1291-ben a Lipovnok nemzetségből származó Mikustól és testvérétől Dénestől nyert adományul, azután Szőlös (1316.), végül Nyárasd (1291—1395.), de az utóbbi 1416-ban, már a Csuzi-családé volt. (Fejér, X. 2. 330. — Knauz i. m. II. 282.)

A nyitrai káptalan rövid ideig Nyárasd helység felét és az udvardi vám egy tizedrészét birta, melynek birtokában Róbert Károly király a káptalant 1326-ban megerősítette.

A fehérvári káptalannak a XIII. században Battyánban voltak részei. (1250. — Hazai Oklt. 17.) A veszprémi káptalannak 1249-ben Tatán egy malma volt.

A Jeruzsálemi Szent János-lovagrend székesfehérvári rendháza 1238-ban a valamikor a nyitraivárhoz tartozott Gug pusztát nyerte adományul IV. Béla királytól.

Nagyobb birtokosok közé tartozott a hantai világi prépostság (Veszprém vármegye), mely 1277-ben Etey (Etej) birtokába jutott, hol szolgagyőri vár népek laktak. 1435-ben Etej pusztára új királyi adományt nyert. 1239-ben az ászári határban néhány szőlőt nyert a Zách-nembeli Leusták fia, Péter comes-től adományba. 1277-ben a Bér szomszédságában levő három majorság földjét nyerte IV. László királytól. 1358-ban a prépostságnak Battyánban voltak részei. (Rupp i. m. I. 2., 465. — Csánki D. i. m. — Gyulai Rudolf i. h.)

A nyúlzigeti apácák 1267-ben Erzsébet királynétól Szalonta-Szakállast (ma Apácza-Szakállas) nyerték adományul, mely azelőtt komáromi várbirtok volt. Voltak ezenkívül Patason is földjeik, melyeknek birtokában 1270-ben megerősítették. (Fejér I. 196.) Izsán is volt birtokuk, hol vízahalászati jogot nyertek. V. Incze pápa 1276-ban megerősítván az apácákat birtokaikban, ez alkalommal a falu melletti szigetet és a Zsitva egy részét nyerik. 1291-ben Izsát az apácák a szenttamási prépostságnak engedték át. (Gyulai Rudolf i. h.)

A két budai egyház (Nagy-Boldogasszony- és Szent-György-egyház) plébánosáé volt vámjával együtt Bárk helység. (1439—1466.)

A többi egyházi javakat a következőleg csoportosíthatjuk: A lekéri benczés apátságnak 1268-ban Aranyos határában volt birtoka. A túróczyi premontrei prépostság 1252-ben Kulcsod és Negyven helységeket nyerte adományul IV. Béla királytól. A zobori Benedek-rendi apátság Kálmán király 1113. évi oklevele szerint, melyben az apátság birtokait felsorolja, Szémőt bírta. (Hazai Okmt. VIII. 3.) A csatkaai pálosok (Veszprém vármegye) 1421-ben és 1422-ben a Técsi-családtól Técs részeit nyerték. (Csánki Dezső III. 520.)

4. KOMÁROM VÁRMEGYE SZEREPE A NEMZETI TÖRTÉNETBEN. 997—1526.

I. István.

Géza fejedelem halálával (997.) az örökébe lépő Istvánt a vezérek és a nép uroknak elismerték, de a mindegyre nagyobb arányokat öltő térítés, főleg pedig az idegen elem térfoglalása a fejedelem környezetében csakhamar felkeltette a nemzeti visszahatást. Az ősi hithez és intézményekhez ragaszkodók megtalálták vezérüket Tar Zerind fiában, Kupában, a ki mindjárt az ifjú fejedelem uralkodásának első évében kitűzte a lázadás zászlaját.

Kupa lázadása.

A lázadók ellen István személyesen szállott síkra, még pedig teljes eredménnyel. Kupa leveretésével, a térítés művét egyelőre nem fenyegette veszély, de a kultámadások gyakran megzavarták az első berendezkedés nagy művét.

Boleszló, a lengyelek uralomra törő fejedelme, 1010. és 1018. között Trencsén felől betört az országba, sőt hatalmát kiterjesztette Komáromig. István király azonban 1018-ban kiverte az országból, sőt utóbb békét is kötött vele. (Pauler Gy. i. m. 69.) Alig egy évtized múltán, Konrád császár tört be Magyarországra, de csak a Rábáig juthatott.

Sokkal veszedelmesebb volt a németekkel szövetséges csehek beütése, a kik Bretislaw herczeg vezérlete alatt a Duna bal partján, Esztergomig jutottak, útközben a vármegyének a Vágdunán túl eső részét is elpusztították.

Péter.

Szent István után a trónt Péter foglalta el, de attól az idegen uralom ellen támadt nemzeti visszahatás csakhamar megfosztotta. Utóda Péter, Aba Sámuel, a kit a nemzet többsége emelt a trónra, dőlőfős magatartásával csakhamar felkeltette az ellentállást.

A ménfői csata után (1044. július 5.) az egész ország szinte akadálytalanul került vissza Péter uralma alá. De Pétert a mult nem tette okosabbá; hogy a német császár pártfogását biztosítsa, Magyarországot hűbérül ajánlotta fel III. Henriknek, mire a Duna melléke, valamint a Tiszavidék elpártolt tőle. Az elégtelennek 1046. nyarán Szár László fiait, Endrét és Leventét behívták az országba, mire a szorongatott király kevés számú híveivel a Duna bal partjára vonult, hol a Garam, Nyitra és Vágduna közötti területen táborozott. Endre bejövetelével a felkelés mindegyre nagyobb arányokat öltött. Sőt a felkelők közül három harczos éjnek idején behatolt a király táborába is, merész fellépésével megingatva hűségükben a Péter hadában levő magyarokat. Péter ekkor Zsitvátónél sietve átkelt a Dunán s Székesfehérvár felé igyekezett, de mivel ott a kapukat zárva találta, Moson felé vette útját. Moson azonban szintén a felkelők kezében volt, mire a király Fehérvár felé igyekezett. Útközben Zámor (a mai Zámoly) falunál Endre katonái körülfozták és kíséretét levágták, míg ő maga fogságba került, hol nemsokára meg is halt.

I. Endre.

Endre ilykép megszabadulván Pétertől, a belnyugalom helyreállításához fogott. Hogy pedig a kultámadások ellen is kellően szervezve legyen az ország, behívta Béla herczeget, kire az ország hadseregének vezérletét bízta.

III. Henrik, Péter elűzését megbosszulandó, 1051-ben a Zala forrásvidékén betört az országba. A magyar sereg a közelgő német had elől mindent elpusztított s folytonos oldaltámadásokkal nyugtalanította a németeket. III. Henrik felhagyván a sikertelen előnyomulással, a Vértes hegységen át a győri útra fordult s Bodajk, Mór és Igmánd irányában ment Győr felé, de útközben nagy vereséget szenvedett. A Bakony-ér medrében még századok mulva talált kard és patkó hirdették a németek vereségeit. (Pauler Gyula i. m. I. 101. — Millenn. Tört. II. 55.) A sikeres hadjárat azonban nem hozott békét az országnak. Endrének fia született, Salamon, kinek számára a trónt biztosítani igyekezett. A testvérek közt támadt viszály hadjáratná fajult, mely hadjáratban a király életét vesztette.

A kivívott győzelem Bélának juttatta az ország kormányát, de 1063-ban bekövetkezett halálával a trónt IV. Henrik segélyével Salamon foglalta el, kivel az elhalt Béla király fia, Géza herceg 1064. január 20-án Győrött kibékült. A béke azonban nem volt tartós, mert a 1072. évtől kezdve mind Salamon király, mind Géza herceg egyaránt támadásra készült. A harc Géza herceg győzelmével végződött, a ki a mogyoródi ütközet után (1074.) a korona birtokába jutott, míg Salamon IV. Henrikhez fordult segítségért. A császár még ez évben betört Magyarországra, ez alkalommal Pozsony felől. Géza hadával a Csallóközbe vonult, hova a németek az árvizek miatt nem követhették. Henrik hada Váczig jutott, de a seregében kitört egyenetlenség miatt még szeptember havában visszatért. (Pauler Gyula i. m. I. 130.)

I. Béla.
Salamon.

Géza.

Géza halálával (1077.) a nemzet László herceget választotta királylyá. A gyakori betörések következtében László király 1079. elején Dömöst útbaejtve, Komárom megyén át a határszélre vonult. Ez a hadjárat meggyőzte Salamont, hogy többé mitsem remélhet Henrik császártól, s így a vármegye területe egy időre megmenekült a német betörésektől.

I. László.

Kálmán király uralkodása alatt kezdetüket vették a keresztes hadak átvonulásai. Könyves Kálmán.

Az első átvonulók közé tartozott a Sansavoir Valter francia vitéz vezete alatti álló 15,000 főnyi keresztes had, mely 1096. tavaszán (május hó) Győr felől Székesfehérvárra mentében minden baj nélkül átvonult a vármegye területén. Ép ily rendben vonult át a Bouillon Gottfried vezérlete alatti álló, fegyelmezett keresztes had, de már a többi fegyelmezetlen csapat nem jutott el Komárom vármegye területére, mert azokat Kálmán király a határszéleken elkövetett garázdálkodásai miatt szétszórta. (Millenn. Tört. II. 192—199.) Keresztes hadak.

Kálmán király és testvére Álmos közt kitört viszály következtében V. Henrik 1108. szeptember havában már Pozsonynál állott, melyet csakhamar ostrom alá fogott. Míg V. Henrik Pozsonyt ostromolta, a Szvatopluk vezérlete alatt hozzácsatlakozott csehek Trencséntől Komáromig elpusztították a vidéket.

II. Géza uralkodása főleg a második keresztes hadjárat és a telepítések miatt érdeklí közélebről a vármegye történetét. 1147-ben III. Konrád német császár vezérlete alatt álló 70,000 főnyi német kereszteshad vonult át a vármegye területén. De a császár gögös fellépésével nem volt szívesen látott vendég; annál nagyobb vendégszeretettel fogadta Géza VII. Lajos francia király vitézeit, a kik hajókon utaztak Esztergomba, honnan a Géza királylyal történt találkozás után tovább folytatták útjukat Görögországba. (Pauler Gy. i. m. I. 265. Mill. Tört. II. 282.) Ugyancsak II. Géza király uralkodása alatt németek és flamandok települtek le hazánk területén, de ezeken kívül még számos jövevény talált nálunk otthonra. Ily jövevény volt Forco is, a ki 1146-ban Ugrin monostorának legelőt és szántóföldet adományoz Vérteskeresztúron. (Wenzel I. 58.)

II. Gézának 1162-ben bekövetkezett halálával a trón fiára, III. Istvánra szállott volna, de Manuel görög császár fondorlatai következtében a magyarok II. Géza testvéröccsét, Lászlót választották királylyá. Ám László alig fél évi uralkodás után (1163.) elhalt, mire az Ausztriába menekült III. István Pozsonyba jött, majd a Vértes-hegység alján letelepedett s a Komáromban is birtokos Csák nemzetségnél keresett menedéket. III. István.

A nemzet többsége II. László öccsét, IV. Istvánt ismerte el királynak, a ki a Csákokat leverte. 1163. nyarán azonban III. István német segélylyel diadalmasan megtörte IV. István uralmát. IV. István.

III. István uralkodásának végszakában ismét keresztes hadjárat vonult át a vármegyén; Welf Oroszlán Henrik szász herceg ipjával, Henrik osztrák herceggel 1172. február közepén Bécsből hajókon indult el szentföldi útjára, míg lovait és szolgálait a Duna jobb partján Esztergomba küldte.

III. István időközben bekövetkezett halálával a trón III. Bélára szállott, kinek uralkodása alatt ismét keresztes hadjárat átvonulásáról vannak adataink. 1189. tavaszán ugyanis Frigyes német császár keresztes hada részben hajón, részben szárazföldön átvonult a vármegyén. Ütközben hozzácsatlakozott Ugrin győri püspök 2000 vitézével és seregének kalauzául szolgált. (Fejér Ipoly: Győrmegye és város egyet. leír. 494.) III. Béla.

II. Endre.

III. Béla király ifjabb fiának nagymennyiségű pénzt hagyott egy szent-földi hadjáratra. De Endre e kötelezettségének csak a pápa ismételt sürgetései után 1217-ben, midőn már a trónon ült, tett eleget. E hadjáratban a vármegyében letelepedett Szák nembeli Barcz fia, Miklós is részt vett. (Pauler Gyula i. m. II. 59.) Tudjuk, hogy II. Endre keresztes hadjárata semmi eredménnyel sem járt, sőt jelentékenyen növelte az ország belzavarát, mely már uralkodásának kezdetétől fogva fennállott. A Jeruzsálemből visszatérő király János esztergomi érsektől elvette Tardos falut (Tata közelében), de utóbb 1218-ban visszaadta. (Knauz, Mon. Strig. I. 216.) A király példája követőkre akadt a királyi várjobbágyságban is, a kik szintén elidegenítették a kezükön levő várbirtokokat, mint például 1218-ban a komáromi várjobbágyság Örsön, a kiktől Sámuel comes három ekealja földet vett meg. (Wenzel, VI. 396.) IV. Béla király trónra léptével (1235.) még nagyobb arányokat öltött a vármegyében az elidegenített javak visszaszerzése, a mi sok zavart okozott.

A kunok letele-
pítése.

Alig csendesültek le a kedélyek, újabb zavarok támadtak az országban a kunok befogadása következtében. A vándorláshoz szokott nomád népnek a Tisza vidékén nem volt maradása, mire a király a kunoknak egyes megyék közt leendő szétesztését rendelte el. Így kerültek kunok Komárom vármegye területére, hol Megyerén, Gurucson, Grebicsen és Rucson lehettek első telepeik. A viszály magva ezzel el volt hintve, pedig ekkor már vészfelhők tornyosultak a nemzet egén.

A tatárjárás.

A tatár-betörés hírére a király a komárommegyei zászlóaljat is a pesti táborba rendelte, hova az esztergomi érsek és a győri püspök is megérkeztek fegyvereseik élén. A szerencsétlen végű muhi csata (1241. április 11.) után a tatároknak nyitva állott az út a Dunáig, sőt ugyanez időtájt (április végével) Baidár hadoszlopa, mely a lengyel sereget megsemmisítette, Trencsénél betört az országba, s a Vág völgyét egész a Dunáig elpusztította. (Pauler Gyula i. m. II. 170.) Ekkor pusztulhatott el Udvard is, miről IV. Béla királynak egy adománylevele is megemlékezik. (Knauz, Mon. Strig. I. 548.)

A tatár betörés hírére a mai udvardi járás népe még márczius havában szekerre rakta családját és a zsitvatői, csenkei vagy karvai ősrégi révekhez menekült. Még távol Erdélyből is találkoztunk menekültekkel a Csallóközben. A Koppán nembeli Andrásnál, a ki Ekelben lakott, egyik Erdélyben lakó rokonának neje talált menedéket. (Wenzel VII. 145.) A csallóköziek szintén Komáromban találtak menedéket, melyet Folwyne, a király híve, a mongolok betörésének első hírére megerősített. De Komáromnak természetes védelmet nyújtott a két nagy folyó összeömlése, mely többet ért minden emberalkotta védműnél, így azután a komárommegyei Csallóköz is bántatlan maradt a tatároktól. (Fejér, VII. 3., 144.) Folwyne valószínűleg felhasználta azt a vízárkot, mely a Vág-Dunát a Dunával összekötötte s melyen belül húzódhattak a czölöp-sorok; de nem lehetetlen, hogy a túlsági Brigetio romjainak épületanyagát is felhasználta s ebből készítette a várfalakat. (Gyulai Rudolf cikke a Komárom vármegyei és városi »Történeti és Régészeti Egylet« 1889. évi jelentésében.)

A Duna természetes gátat emelt 1241-ben a pusztításnak, de karácsony táján befagyván, a tatárok átkeltek a jégen s ekkor Esztergom városának elfoglalása után a vármegye dunántúli része is megsínylette a tatár pusztítást.

IV. Béla.

Okleveles adataink csupán Csanak és Igmánd (Nagy-Igmánd) pusztulásaiól vannak (Wenzel, VII. 456—457.), de általában a dunántúli részen a pusztítás már kevesebb áldozatot követelt, azonfelül a Vértes-hegység rengetegei is biztos menedéket nyújtottak a menekülőknél. A tatárok kitakarodása után IV. Béla király az ország helyreállításához fogott. A helyreállítási munkálatokban nagy segítségére volt egy Henu, vagy kicsinyítve Henel Enok, nevű zsidó, a ki Ausztriából jött be az országba, s a kit a király 1245-ben, mint kamara-ispánt a királyi jövedelmek kezelésével bízott meg, s utóbb valószínűleg pénz-összeget is kapott tőle, Komárom várát a hozzá tartozó husz faluval, s egy tatai malommal együtt a nevezett zsidónak adta zálogba. Henel vagy Henuk még 1265 előtt elhalván, mivel fiai az atyjuk által kibérelt harminczad után hátralékos 800 márkát nem tudták lefizetni, Komáromot a király tartozékaival elvette tőlük.

E helyreállítási munkálkodásai közepett nagy gondot fordított az erődítésekre, ezért a Komárommal Folwyne által megkezdett erődítést foly-

tatta, mely körülmény sok embert csődített Komáromba, különösen azok közül, a kik a tatárpusztítás alatt a Vértes-hegységben találtak menedéket. IV. Béla király az erődítési munkálatok intézését és a város felépítését Walter comesre, az új budai vár bírájára és kamaraispánra bízta, kinek 1265. április 1-én Komárom helységet adta tartozékaival és Komárom-Udvarnok faluval együtt, de Komárom felvirágoztatásáról sem feledkezett meg, mert az ottlakóknak és a megtelepülőknek ugyanazokat a szabadalmakat adta, a melyeket a budai várhegy lakói élveztek.

1265-ben a király meglátogatta az épülő várast, a hol királyi palotája is volt (Szalay József: Városaink a XIII. században) s ott november 30-án egy peres ügyet intézett el. (Gyulai Rudolf i. h.) 1268-ban pedig megerősítván Walter comest a komáromi vár és várjavak birtokában, neki Komárom városát adományozza. (Knauz, I. 550.)

Ressl vagy Ressel német lovag, a ki a király hívására bejött az országba, Udvard helységet nyerte, melynek bessenyő lakosai a tatárjárás alatt kipusztultak, míg az udvardi vámot Sebret lovagnak, adományozta, Sigfried lovagnak pedig 1256-ban a két Örsöt, Kurtakeszit és Vért helységet. (Knauz, I. 435., 548.) Ressel lovag azonban, miután egyideig békében megvolt, agyonütött egy nagyszombati polgárt, mire a megölt ember polgártársai panaszára bajvívásra ítéltetett. Ressel meghatározott vérdíjban kiegyezett a meggyilkolt özvegyével, de mert fizetni nem tudott, jószága az özvegyé lett, maga pedig királyi engedéllyel elhagyta az országot. (Pauler Gyula i. m. II. 201.)

A füzitői szabadsorsú gyarmatosoknak a király 1263-ban adott szabadalomlevelet a szentmártoni apáttal történt megállapodása alapján, hol az apátság-nak már régebb időből voltak kiváltságai. (Gyulai Rudolf i. h.) Majd a Sár nevű birtokot adta a füzitői vendégeknek, hogy őt élelmiszerekkel lássák el, a hány-szor a mai Almási pusztá és Naszály közt elterülő Királyszeréknek nevezett dombon ítélszéket jön tartani.

A mint évek munkája árán az ország kiheverte a tatárjárás okozta pusztítást, Béla király ismét az elidegenített várjavak visszaszerzésére törekedett. Így többek között a banai vár elidegenített tartozékainak visszaszerzésére 1258-ban Vincze nyitrai püspök küldetett ki. (Fejér, V. 1., 318. — VII. 1., 306.) De már a várjavak visszavétele sokkal nagyobb kímélettel történt, mint a tatárjárás előtti korszakban.

Maga IV. Béla is sűrűn jutalmazta híveit a várjóságokból. Így Folwyne, Komárom erődítési műveinek megkezdője a Hetény határában fekvő várföldekből nyert adományt 1245-ben. (Fejér, VIII. 3., 144.) Várföldekre, illetőleg az egykori királyi szolgálmányosok földjeire, telepedtek Ressel, Sebret és Sigfried német jövevény lovagok is. Az Igmánd nembeli Endre comes a kir. lovászok csanaki birtokát nyerte, a kik a tatárjárás alatt szétfutottak, de mivel utóbb közülök többen jelentkeztek, 1257-ben a király a birtok két harmadát meghagyta Endre comes kezében, egy harmadát pedig a megkerült lovászoknak adta.

IV. Béla halála után a trónt fia, V. István foglalta el, a ki mindjárt uralkodása kezdetén II. Ottokárral egyezsége igyekezett lépni, kivel is fegyverszünetet kötött, azután Komáromba utazott, hol október 29-én és november 5-én okleveleket állított ki, majd innen Pannónhalmára ment, mely alkalommal az apátság népeit minden vármegyei hatóság alól kivette. (1270. november 7. Pauler Gyula i. m. II. 283.)

1271-ben mégis kitört a háború. Ottokár elfoglalván Pozsonyt, a csehek a Garamig száguldozva, elpusztították a vármegyének vágdunántúli részét. V. István halálával a trónt kiskorú fia, Kun László foglalta el, kinek uralkodása kezdetén előtérbe lépnek a Csákok, a kik közül Mátyus 1272-ben Szlavónia bánja lett.

Lászlónak Ottokár elleni küzdelmeiben tevékeny részt vett Walter comes, komáromi ispán, a ki érdemei elismerésül 1273. október 17-én a királytól nagyobb adományban részesült. (Pauler Gyula i. m. II. 314.)

A székesfehérvári országgyűlés után (1275.) mindenütt felütötte fejét a pártoskodás, melynek lecsendesítésére a király az 1275. év végén és az 1276. év elején hónapokon át tartózkodott a túladunai országrészekben. 1276. január havában még Zalában találjuk a királyt, míg február havában a Dráva

V. István.

IV. (Kun)
László.

Habsburgi
Rudolf.

mellett táborozott. Márczius 21-én Vértes-Szent-Kereszten tartózkodott, másnap már Táton, Esztergom vármegyében állított ki oklevelet. (Szabó Károly: Kun László, 35. l.) A következő évben László király ismét megfordult a vármegyében s ez alkalommal Aranyosról keltezi egyik oklevelét (Ráth Károly i. m. 36. lap.) 1278-ban az ifjú király az Ottokárral kitört háborúban segélyére sietett szövetségeseinek, Habsburgi Rudolfnak. A Székesfehérvárt kibontott királyi zászlók alá Komáromból és Szolgagyörből is sorakoztak a királyi várjobbágyok. Székesfehérvárról a királyi sereg Győrré, majd Pozsony felé vonult. E sereg döntötte el az augusztus 26-án vívott morvamezei csatát, mely a Habsburg-ház jövő nagyságának alapját vetette meg. A hadjáratban többek közt a Koppán nemzetségből származott Péter fia, Miklós és Imre fia, Mihály a királyi lovászok és hajósnepek comesei tüntették ki magukat, a kik közül Miklós arczán lándzsa ment keresztül, míg Mihályt lándzsával taszították le lováról, úgy, hogy sebeibe majdnem belehalt. E hadjáratban szerzett érdemeik elismerésül 1284-ben Vas falut nyerték adományul. (Wenzel, IX. 380.)

E fényes győzelem azonban nem hozott áldást a hazára. A kunok befolyása az ifjú királyra csak növelte a zavart, melyet a folytonos kormányváltozások és ebből kifolyólag a hatalomból kibukott főurak lázadásai és pártoskodásai idéztek elő. László király csakhamar kénytelen volt személyesen hadat vezetni kedvelt kunjai ellen, mely hadjáratban az Igmánd nembeli Miklós fia András is életét vesztette. (Pauler Gyula i. m. II. 371.) Úgyancsak az e hadjáratban szerzett érdemeiért nyerte a Káta-nembeli Rafain ispán Mócs helységet, melyet eredetileg a kun származású Alprának adományozott a király, s a mely birtok a lázadásban részes Alpra fiaktól elkoboztatott. (Fejér, V. 3., 258.) Kiténtették még magokat a Koppán nembeli Miklós és Mihály, a királyi lovászok és hajósnepek comesei is. 1282-ben Csák Mátyus lett ismét a nádor s mellette Ladomér esztergomi érsek nyer nagy befolyást az ország ügyeiben, kinek a király 1285-ben Szakállas udvarnok-, várnép- és királyi lovászbirtokot adta kárpótlásul az anyakirályné által az érsekségnek okozott 400 marka kárért. (Pauler i. m. II. 382—383.) A Németújváriak egyesülvén a hűtlen Tamásfiakkal, a Barsákkal, köztük Lóránt volt vajdával, 1287. márczius közepén a Zsitva körül megtámadták a királyi hadat, melyet szétvertek. László király közbocsánatot hirdetett ugyan, de a Németújváriakkal folyton éreztette haragját és ezért tétlenül szemlélte azt a küzdelmet, mely az 1289. év őszén Albert osztrák herceg és a Németújváriak közt lefolyt, s melynek az ország határszéli vármegyéi is áldozatul estek. IV. László e magatartása csak növelte ellene az elkeseredést, míg végre elérte a végzete, s kedvelt kunjai 1290. július 10-én Körösszegen orozva meggyilkolták.

III. Endre.

Halálának hírére az Árpád-ház utolsó sarja, III. Endre, a kit az elégtelenség már előbb behívtak az országba, titkon odahagyta Bécsét és hajón Budáig jött, hol az egybegyűlt urak királyuknak elismervén, Székesfehérvárt megkoronáztatott. III. Endre trónralépte után, Albert osztrák herceg ellen fordult, a ki IV. László uralkodásának végszakában a határszéli várakat és vármegyéket elfoglalta. 1291 nyarán kibontván Székesfehérvárt a zászlókat, Győrön és Komáromon át Ausztriába tört.

A békekötés után Ladomér esztergomi érseknek, a kinek legnagyobb érdeme volt Endre trónrajutásában, a két Nándor falut (ma Lándorpuszta) és Mocsát adta jutalmul, melyet felében a királyné jobbágyai, felerészben pedig a pohárnokok laktak. (Pauler Gyula i. m. II. 433—434.) Ez időtájt különösen az egyházi vagyon volt kitéve a pusztításnak. A pannonhalmi apátság javait a Dunán túl a Németújváriak, a Dunán innen Csák Máté pusztította, míg az érsekség birtokait a Hunt-Pázmánok. Trencsényi Csák Máté, a ki nagybátyja, a Csák nembeli II. Máté nádor († 1284.) után Komáromot örökölte, ekkor már félelmetes hatalommá lett, de egyelőre inkább kisebb rablásokban mutatta ki erejét.

1296. nyarán III. Endre király a Németújváriak ellen vonult, de megfélekezésükkel korántsem érteket véget a pusztítások a vármegyében, mert 1297-ben Hunt-Pázmán Lampert mester, az esztergomi érsek jobbágyaitól 18 barmot és lovat rabolt el. (Knauz, Mon. Strig. II. 356.)

Kevesen voltak az urak közül, a kik e nehéz viszonyok közt a királyt önzetlenül támogatták. Ezek közé tartozott a Csák nembeli Pósa fia, Ugrin, az újlaki ágból, a kit egy 1298. évi oklevél III. Endre leghívebb bárójának mond (Wenzel,

XII. 617.) és Szécs Pál mester, komáromi főispán, a ki állandóan a király környezetében tartózkodott, de ő sem volt ment az erőszakoskodástól, mert legalább a pannonhalmi apátság javainak fosztogatásával vádolták. (Pauler Gyula i. m. II. 461.) Súlyos csapás volt III. Endre ügyére Lodomér esztergomi érseknek 1297-ben bekövetkezett halála, kinek utóda, a Koppán nemzetségből származó Gergely, nyíltan az Anjou trónkövetelőhöz csatlakozott.

Róbert Károly, számítva az elégtelennek támogatására, már 1300. nyarán kikötött Dalmáciában. Ekkor azonban még az ország főurait III. Endre király táborában találjuk, míg a hazája ügyétől elszakadt Gergely érsek, a ki az 1299. évi rákosi országgyűlésen már meg sem jelent, a szentkereszti erdőségbe húzódott vissza.

III. Endrének 1301. január 14-én bekövetkezett halálával a helyzet lényegesen megváltozott. A haláleset hírére Róbert Károly Esztergomba jött, hol Bikksei Gergely érsek őt ez alkalomra készült koronával királylyá koronázta. De a koronázás szertartása még nem biztosította Róbert Károlynak az uralmat. Az ország főurai, közöttük a Csákok, a Hunt-Pázmánok, tehát azok, a kik a vármegyében is befolyással bírtak, Venczel cseh király jelöltségében állapodtak meg.

Venczel cseh király maga helyett kiskorú, hasonnevű fiát ajánlotta, a ki a trónt még ebben az évben elfoglalta, de mivel Róbert Károly pártja, melyhez a vármegyében birtokos Becse Gergely, az Igmánd nemzetség tagjai, továbbá a Csák nembeli Márk fia, István is csatlakoztak, mindegyre gyarapodott, nem érezte többé biztonságban fiát a magyar trónon, miért is 1303. őszén Nagyszombat felől Nyárhidán és Udvardon át előbb Esztergomba, majd Budára tartott, hol a szent koronát kézrekerítvén, fiától együtt visszatért Csehországba.

Csák Máté a csehek ellen indítandó hadjárat esetén 8000 ember kiállítására kötelezte magát. (Pór Antal, Millenn. Tört. III. 21.) Erre a szerződésre ráűtötte a pecsétjét az Igmánd nembeli Lőrincz, 1294—1296. közt erdélyi vajda, tehát korának egyik befolyásos embere, kinek fia, Lőkös résztvett 1302-ben Buda ostromában. (Karácsonyi: Magyar nemzetségek, II. 242.) Továbbá a Csák nembeli Márk fia, István (u. ott, I. 328.), a Csák nembeli Ugron az újlaki ágból, a ki Füzilő szomszédbirtokosa és Károly király egyik legodaadóbb híve volt.

Venczel 1305-ben lemondott ugyan a magyar koronáról, de a koronázási jelvényeket Ottó bajor hercegnek adta át, a kit a Németújváriak, az Ákos és a Barcsa nemzetség tagjai, sőt Rádi Benedek veszprémi püspök is elismertek uruknak.

Róbert Károly ügye éppen ez időtájt állott legválságosabban, mindenkitől elhagyatva, egyedül Tamás mester esztergomi érsekbe vetette bizalmát, ki az 1307. évi május hó második felében Udvardra tartományi zsinatot hívott egybe, melyen a nyitrai, pécsi és az egri püspökök jelentek meg. Az udvardi zsinat főleg az utolsó évtizedek belháborúi miatt meg'azult egyházi fegyelem visszaállítását, az egyházi javak birtoklásának megakadályozását és Károly király érdekeinek megvédését tűzte ki feladatául. (Pór Antal: Tamás mester eszterg. érs.) A zsinat alkalmasint a helység belterületén kívül, a mai Kálvária-hegyen emelkedett Szent Márton-kápolnában tartatott, míg a főpapok I. Géza király egykori kúriájában voltak elszállásolva. (Knausz, II. 570.)

Az udvardi zsinat következményei Buda városának elfoglalása, majd az 1307. október 10-én Pesten tartott országgyűlés voltak. Ezen az országgyűlésen megjelentek a vármegyében birtokos Csák nembeli Ugron az újlaki ágból, továbbá az ugyanez nembeli István fiai, Péter és Márk is; atyjok, a kinek tevékeny rész jutott Károly király trónküzdelseiből, ekkor már aligha élt, mert 1307-ben szerepel utoljára. (Karácsonyi: Magyar nemzetségek, I. 328.) Csák Máté nem volt jelen ezen az országgyűlésen s később nemcsak hogy távol tartotta magát a királyi udvartól, hanem féktelen rablókalandjait tovább folytatta. Hasztalan figyelmeztette Gentile pápai követ a kékesi egyezményre, midőn többszöri figyelmeztetése kárba veszett, 1311. június 11-én kimondták felette a kiközösítő ítéletet.

Csák Máté haragját elsősorban az esztergomi érsekség birtokain és jobbágyain éreztette. Egyik híve és pártosa Csellei (Chelleus) Naszvadot, Gutát, Bajcsot, Szémöt (Szimő) és Petődöt pusztította el, a Csák nembeli Móricz bán fiai, Mihály és András Bulchu, Szegi és Kürt helységekben kegyetlenkedtek

Csák Máté.

és kifosztották a jobbágyokat, úgy hogy az egész falu pusztán maradt. Így bántak el Gug és Perbete helységekkel is. A hatalmas ellenféllel szemben senki sem mert erőlesen fellépni, sőt az érsek és káptalan, hogy a további pusztításoknak elejét vegyék, ráálltak egy csúfos alkúra. (Pór Antal i. h.)

A rozgonyi véres nap, (1312. június 15.) ha Csák Máté hatalmát nem is törte meg, mégis jelentékenyen korlátozta féktelenkedését. Közbejött azonban a Barsák lázadása, mely a királyi sereg erejét a Tiszavidéken egy időre lekötötte. Később a hadat Komárom vára alá rendelte a király, ki már az 1317. évi szeptember hó első hetében Komárom közelében tartózkodott. Komárom ostroma körülbelül két hónapig tartott. Külföldi források szerint Frigyes római király, osztrák herceg szintén részt vett Komárom ostromában, sőt Szentkláray szerint Frigyes hajóhada jelentékenyen közreműködött a vár bevételénél. (A dunai hajóhadak tört.) A vár ostromáról kevés részlet maradt az utókorra.

Komárom vára november 3-án kerülhetett a király kezébe, a mely napon Károly király ugyanis így keltez: Datum in Komarum, — míg az előző napokban, jelesül november 2-án is még csak Komáromhoz közel keltezi levelét. Komárom elfoglalásával a vármegye megmenekült Csák Máté zsarnoki uralmától, maga Komárom vára azonban nem sokáig maradt Tamás mester esztergomi érsek birtokában, mert 1320-ban a várról, melyet az 1317. évi ostrom annyira megrongált, hogy újra kellett építtetni és a vármegyéről lemondván, kárpótlásul Bars várát, továbbá a hontvármegyei Bát helységet nyerte adományul. (Knausz, II. 781.)

Komárom ekként a király birtokába jutván, Róbert Károly király 1331-ben Komárom városának szabadalomlevelet adott, melylyel a város a tárnoki városok sorába emelkedett. Utóbb azonban Komárom várát 1333-ban Doncs mester zólyomi főispánnak adta, a hozzátartozó várbirtokokkal egyetemben, kárpótlásul az Árva váráért elcserélt Strido és Csáktornya várakért, mely utóbbiakat a király tőle visszaváltotta. (Anjouk. okmt. III. 31.)

Róbert Károly uralmának megszilárdulásával, úgyszintén Nagy Lajos király dicsőségteljes uralkodása alatt a vármegye békét élvezett. Komárom városa fejlődését Róbert Károly király 1331. évi szabadalomlevelének köszönheti.

A Róbert Károly uralkodása alatt tartott visegrádi fejedelmi kongresszus (1335.) megállapodásaihoz képest a vármegye a nemzetközi kereskedelem terén is jelentékeny helyet foglalt el. A cseh és morva áruk behozatalára megállapított kereskedelmi vonal a vármegye területén vonult át. A cseh-morva kereskedők útja Semptén, Nyárhidon és Udvardon át Esztergomig, s innen Budáig terjedt. Udvard egyúttal vámszedő hely is volt. (Millenn. Tört. III. 148.) A XIV. század közepén szinte megszakítás nélkül a komáromi piaczi vám- és révjog képezi a vita tárgyát. 1343-ban Gilétfi Miklós nádor a komáromi vám- és révjog kétharmadát Doncs főispán ellenében a bakonybéli apátnak ítélte oda, de ez a kérdés végleges megoldást még alig nyert, midőn a bakonybéli apátnak a komáromi domonkosok konventjével pere támadt a halak és más árúczikkek után járó vám kétharmad része felett, melyet a domonkosok ugyan maguknak igényeltek, de az országbíró 1366-ban az apátnak ítélte meg. 1373-ban Szepesi Jakab országbíró Pál apátnak ítélte oda a komáromi piacz- és révjáratot, míg a domonkosoknak csak a vágdunai és a dunai halak után a Vág torkolatánál volt szabad vámot szedni. (Tört. és Rég. Egylet jelent. IV. 47.)

Nagy Lajos.

Nagy Lajos király uralkodásának első szakát a nápolyi hadjáratok foglalják el. E hadjáratokban a vármegyei urak közül részt vettek Treutel Miklós, akkoriban pozsonyi főispán, a ki még Róbert Károly uralkodása alatt kormányozta a vármegyét, s a ki már az 1347. év tavaszán olasz földön táborozó előhad egyik vezére volt, továbbá Csuzi János, alkalmasint a Szemere nemzetségből, a kire Lajos király Monte-Gargano védelmét bízta, s a ki több ízben vitézül megküzdött Tarenti Lajos hadával.

A nápolyi ügy befejeztével, a litvániai hadjáratokban vitézkedtek a vármegyei nemes családok sarjai, majd Dalmácia visszahódítása következett (1356—1357.), mely utóbbi hadjáratban Csuzi János tüntette ki magát, a ki mint Dalmát-Horvátország bánja a bosnya ügyekben is előkelő szerepet játszott.

Mária és Erzsébet.

Nagy Lajos király halála (1382. szeptember 10.) után a trónt leánya, Mária örökölte, kinek nevében az ország kormányát az anyakirályné, Erzsébet vitte.

A nőuralom azonban csakhamar általános elégtelenséget támasztott az országban. Az elégtelének között ott találjuk Zámbo Miklós tárnokmestert is, Komárom vármegye akkori főispánját (1383.), a kit azonban Garai Miklós nádor ismét a királynék pártjára térített, mely alkalommal (1385.) visszafoglalta a tárnokmesterséget. Az elégtelének még ebben az évben Kis Károlyt, Szicília királyát hívták be az országba, mialatt a magukra hagyott királynők Zsigmondhoz, Mária királynő jegyeséhez fordultak, a ki Nyitraig és Pozsonyig hatolt, majd egybekelvén Máriával, Csehországba távozott, hogy hadat gyűjtson Kis Károly ellen. (Millenn. Tört. III. 370.) Kis Károly uralma azonban rövid ideig tartott, az 1386. február 7-én ellene elkövetett merénylet következtében február 27-én elhunván, a hatalom ismét a királynők kezébe került.

Az uralomravágyó anyakirályné ekkor Mária férjével, Zsigmonddal igyekezett egységre lépni; miután május 12-én Zsigmonddal az egység létrejött, a királynők, Komáromot útba ejtven, visszatértek Budára, honnan a délvidéki lázadás lecsendesítése végett Gyakovár felé indultak. A lázadók azonban a királynőket megtámadván, miután kíséretüket felkoncizolták, őket Novigrad várába hurczolták. E rémhírré Zsigmond ismét az országban termett, s miután a rendek őt Magyarország királyává választották, 1387. július 4-én találkozott a fogságból megmenekült Máriával, kivel együtt a délvidéki lázadás lecsendesülése után Székesfehérvárott megjelent az ország rendei előtt, mely alkalommal Mária átengedte neki a királyi hatalom gyakorlását. 1388. őszén Mária királyné Zsigmonddal együtt Gesztzre jött, hol hosszabb ideig tartózkodott. Zsigmond egyik oklevele október 24-én, Mária királynéé pedig október 30-án szintén Gesztz várában kelt. Csak november negyedike táján indultak haza, útba ejtve a majki zárdát, honnan Visegrádon át Budára utaztak. (Márki Sándor: Mária, Magyarország királynéja. 132. l.)

A belnyugalom helyreálltával Zsigmond bőkezűen jutalmazta híveit. 1387-ben a komáromi várat minden tartozandóságával Simontornyai Laczkfi István nádornak és rokonainak, továbbá Laczkfi Dénes vajda fiának, Istvánnak 8000 arany forintért elzálogosította, mely összegben e várat már előbb Mária királynő átírta volt. Valószínűleg Zsigmond király adománya útján jutott Tata is Laczkfi István nádor birtokába, a ki Bebek (Bubek) Imre országbíró 1391. évi oklevelében már úgy szerepel, mint e város ura. (Wenzel: Tata fénykora.) Zsigmond könnyelmű, pazarló életmódja, de különösen az udvarában tartózkodó idegenek előtérbe helyezése mindegyre jobban szította az elégtelenséget. Az elégtelének közül az a párt, mely Nápolyi Lászlót óhajtott a magyar trónra, egyre háborgott. Nápolyi László hívei, kikhez II. János győri püspök is csatlakozott, Zsigmond távolléte alatt 1403. elején főleg az ország déli vidékén kitűzték a lázadás zászlaját. De a Zsigmondhoz hű Garaiak és Stibor vajda egész erejükkel hozzáálltak a lázadás elfojtásához.

Stibor vajda Győrt foglalta el, míg Szántói Laczkfi Jakab és testvére, Dávid Komárom várát szállották meg. (Millenn. Tört. IV. 458—460.) A Garaiaknak és Stibor vajdának sikerült rövid idő alatt a forradalmat elnyomniok, mire Zsigmond közbocsánatot hirdetett, majd 1404. husvét ünnepére Pozsonyba országgyűlésre hívta meg a rendeket. Ez országgyűlés törvénybe iktatta (A. 17. §. 1.) a városi polgárok vámmentességi jogát, de miután Zsigmond király előzőleg 1401-ben, majd újból 1411-ben már megerősítette Róbert Károly király 1331. évi szabadságlevelét, Komárom polgárai e törvénnyel újabb kiváltságokat nem nyertek.

Az időtájt (1411.), midőn Zsigmondot a német birodalmi rendek királylyá választották, került Tata vára a király birtokába, mely ez időtől kezdve éveken át gyakran látta falai közt királyi urát. 1411-ben Zsigmondot már egy ízben, decz. 17-én és 18-án Tatán találjuk, mely alkalommal a pécsváradi konvent és Bátmonostori Tóttos László részére adott ki rendeleteket. (Zichy Oklt. VI., 162—168.) Valószínűleg már ekkor kezdetüket vették a nagyarányú építkezések, melyek alkalmassá tették a várat a fejedelmi udvartartás befogadására, mert midőn 1412-ben Zsigmond és Jagelló Ulászló lengyel király közt márczius 15-én Lublyón béke és szövetség jött létre, fejedelmi vendégével Budára jött, hol a német birodalmi fejedelmek részvételével fényes ünnepélyeket tartottak. Innen június és július havában Tatára és Neszmélyre is átrándultak.

Zsigmond.

1419. április 6-án a király ismét Tatán tartózkodott, hol ekkor több, a német birodalomra vonatkozó intézkedést tett.

Zsigmond 1419 őszén hosszabb időre elhagyta Magyarországot s csak 1422. április végén tért vissza. Ebben az évben adta zálogba Komárom várát és tartozékait 6840 arany forintért Garai Miklós nádornak, a ki németországi útjában hű kísérője volt.

Hosszas távollét után 1423 őszén találkozunk Zsigmonddal ismét Tatán, hol ez időtől kezdve 1426-ig gyakran tartózkodott.

Ez a néhány év volt Tata fénykora, hol ez időtájt nem csupán fejedelmi vendégek fordultak meg, hanem gyakran jöttek ide a német birodalmi főurak és más államférfiak, hazai előkelőségek és külföldi követek is, a kik országos, sőt néha nemzetközi ügyeket intéztek el.

Albert.

Zsigmond uralkodásának későbbi éveiben, sőt Albert alatt is, Tata gyakran volt fontos tanácskozások színhelye. Az 1424. évben különösen mozgalmas élet uralkodott Tatán. Ez időtájt tartózkodtak Zsigmond udvarában Lajos, Henrik, Ernő és Vilmos bajor hercegek, a kik gyakran vadásztak a tatai erdőségekben. 1424. december 16-án Erik, az egyesült skandináviai országok királya látogatta meg Zsigmondot Tatán. Ugyancsak itt intézték el a gelderni hercegség örökösödésének kérdését is. Konrád mainzi választófejedelem és az egmondi ház egyik oldalroka pedig Windeck Eberhardot küldte ide Zsigmondhoz követségbe, a ki 1423. október havától 1424 őzéig tartózkodott Magyarországon. A tárgyalások eredményeképp Zsigmond 1424. augusztus 15-én Tatán János egmondi grófot az egmondi grófság rangjára emelte s fainak a gelderni és a jülichi hercegségeket adományozta. 1424 nyarán még Palaeologus Manuel bizánczi császár is megfordult Tatán. Itt fogadta a király Traversari Ambrust is, a pápai követség vezetőjét, a ki a baseli zsinatról jött december 7-én. Zsigmond azonban Tatát nem találta alkalmasnak a fontos vallásügyi tárgyalások megtartására, miért is az értekezlet Székesfehérvárt tartotta meg. Traversari Ambrus több napon át tartózkodott Tatán, s az időt benyomásainak feljegyzésére fordította. Tudósításai rendkívül becses adatokat szolgáltatnak Zsigmond király tatai udvartartását illetőleg, így a többi közt feljegyezte, hogy ottléte alkalmával 5000 ló volt Tatán. 1436 nyarán rövid időre ismét Tatán találjuk Zsigmondot, ezúttal utóljára, mert innen a husziták megfélekezése végett Csehországba ment, a hol meg is halt.

Halálának hírére (1437. december 9.) a rendek vejét, Albert osztrák herceget választották királylyá, a ki Zsigmond uralomra vágyó nejét, Borbálát, Komárom várával kárpótolta. (Fejér XI. 141.) Albert uralkodása azonban csak rövid ideig tartott. A törökök elleni táborozás alatt szerzett gyilkos kórt magával hozta, azonban betegségének nem tulajdonítván nagyobb jelentőséget, Budáról, hol rövid ideig megpihent, Bécs felé vette útját, de már halálos betegen érkezett Neszmélyre, hol 1439. október 27-én elhalálozott. (Millenn. Tört. III. 624—625.) Váratlan halála nagy zavart okozott az országban. Erzsébet férje halála után kísérletet tett a korona elnyerésére, s várandós állapotban levén, elég jogcíme volt arra, hogy az uralmat magához ragadja. De Erzsébetnek elsősorban pénzre volt szüksége. Miután a kincstár nem nyújtott elég fedezetet, Tatát, Új-Tatát, Geszttest, Vitámot és Essegvárt Rozgonyi István, Fejér és Győr vármegyék főispánjának elzálogosította.

A rendek többsége azonban Ulászló lengyel királyt óhajtott a magyar trónra, mely czélból az 1440. január 18-án tartott budai országgyűlés biztosokat küldött Krakkóba Ulászló királylyal való alkudozás végett, mibe Erzsébet özvegy királyné is kénytelen-kelletlen beleegyezett.

Erzsébet, hogy a trónt születendő gyermeke számára biztosítsa, február elején elhagyta a várat s február 8-án már Komáromban volt. Itt várta Czillei Ulrik, kivel a szent korona kézrekerítésének módja felől tanácskozott.

E kényes feladatra a királynő udvarhölgye, Kottanner Ilona vállalkozott, a ki a koronát február 20-án a visegrádi trónkamarából kicsempészve, másnap reggel (február 21-én) szánon útra kelt Komáromba, hova még aznap este érkezett meg. Erzsébetet azonban a következő nap reggelén (február 22.) elérte a vajudás.

Az újszülött László nevet nyert a keresztségben, mely szertartást a királynő által Esztergomból iderendelt Széchy Dénes érsek teljesítette.

Erzsébet fiának születéséről futárral értesítette a Krakóban tartózkodó országgyűlési kiküldötteket, de e hír csak siettette az egyezkedések befejezését, melynek eredményeképp Ulászlót magyar királylyá választották.

Erzsébet azonban nem tudott beletörődni az új helyzetbe és súlyosan érezte haragját az előtte Komáromban megjelenő országos biztosokkal, Thallóczy Mátéval és Marczali Imrével, kiket, mert utasítása ellen cselekedtek, azonnal fogságba vettetett, sőt kijelentette, hogy Ulászló megválasztását érvénytelennek tekinti. Április 10-én Komáromban kelt levelével értesítette Bécs városát, hogy László fiának gyámságát tizenhat éves korának betöltéséig Albert osztrák herczegre bizza. (Tört. és Régészeti Egylet 1891. évi jel. 12—13. l. Millenn. Tört. IV. 13—17.)

Erzsébet magatartása megosztotta az országot. A vármegyében birtokos főurak közül Rozgonyi István és fia, János, Tata, Vitám és Gesztes zálogos urai, továbbá a Széchyek, köztük Tamás, Komárom vármegye főispánja a csecsemő László pártjára állottak, de Erzsébet pártja nem bírta megakadályozni Ulászló királylyá választását és megkoronáztatását, mely után Ulászló hívei léptek fel támadólag.

Erzsébet anyakirályné Ulászló pártjának felülkerekedésével nem érezte magát többé biztonságban Komáromban, hanem előbb Győrbe, majd onnan Pozsonyba menekült, mely várat Rozgonyi István és testvére, György, neki átadtak. Ulászló hívei azonban ostrom alá fogták Győrt, melyet bevenni ugyan nem tudtak, de a várból menekülő Czillei Ulrikot az ostromlók Ötvenynél elfogták. (Horváth Mihály: Magyarország Tört. II. 334.)

Az évekig tartó polgárháborúnak csak Cesarini Julián bibornok közbelépése vetett véget, a ki 1442. december 13-án hosszas alkudozások után Győrött békét hozott létre Erzsébet és Ulászló között.

A várnai csatavesztés mélyreható változást idézett elő az országban is. Ulászló halálának hírére egyes főurak, közöttük a Rozgonyiak, a gyermek Lászlót kívánták a trónra ültetni, de a rendek előbb az ország kormányzását őt ökapitányra bízták, majd Hunyadi Jánost választották az ország kormányzójává. Hunyadinak rendkívül nehéz helyzete volt, az ősi főrangú családok megválasztása után rögtön megkezdtek ellene az aknamunkát, de a vármegyei nemesség is, mely a nemzeti pártot támogatta, nehéz viszonyok közé került. Maga a főispán, Széchy Tamás ekkor még V. László pártjához szíttott, hasonlóképp a Rozgonyiak is. (Millenn. Tört. IV. 68.)

Hunyadi János 1448 nyarán a törökök ellen indult. Csak kevesen voltak a főurak közül, a kik e veszélyes vállalatában támogatták. Ezek közé tartozott Rozgonyi Rajnárd (Rénolt), a ki a Hunyadiakhoz szíttott, továbbá Széchy Tamás, Komárom vármegye főispánja.

A rigómezei csata után Széchy Tamás helyett Széchy Miklós lett a vármegye főispánja, de az ő működésével a kormányzó aligha lehetett elégedve, mert 1450. június 28-án kelt rendeletével meghagyta neki, hogy a pozsonyi polgárokat törvényhatósága területén, bárkinek panaszára, személyükben vagy javaikban háborgatni ne merészelje, hanem a panaszlókat Pozsony város bírása és tanácsa elé utasítsa. (Gróf Teleki: A Hunyadiak Kora, X. 81.)

Hunyadi János önzetlen törekvéseinek végre 1452-ben sikerült László királyt Frigyes császár gyámsága alól kiszabadítania, de V. László nemzetietlen kormánya nem hozott áldást a hazára. A Hunyadi László kivégeztetésének hírére kitört polgárháború elől V. László előbb Bécsben, majd Prágában keresett menedéket, magával vivén a fogoly Hunyadi Mátyást, a kit az V. László halálának hírére 1458. január elsejére egybehívott országgyűlés királylyá kiáltott ki.

Mátyás trónraléptével ifj. Rozgonyi János még 1458. márczius 4-én kieszközölte a Tata, Gesztes, Essegvár és Gerencsér várakra nézve Erzsébet királyné által kiállított záloglevél megerősítését, mely ügyben alighanem Rozgonyi Sebestyén pártfogását vette igénybe, a ki Budán az ifjú Mátyással együtt volt elfogva, majd Szilágyi Mihály oldala mellett hathatósan közre-

Hunyadi János.

I. Mátyás.

működött a Hunyadiak ellenségei s az özvegy Hunyadi Jánosné közötti béke létesítésében.

Mátyás király hadait először a cseh rablók ellen indította, majd a törökök ellen fordult, győztes visszatérte után pedig 1464 virágvasárnapján Székesfehérvárott magát ünnepélyesen megkoronáztatta. Bár Giskra és népe meghódolt Mátyásnak, mindazonáltal a Pozsony és Nyitra vármegyék területén Svehla vezérlete alatt álló zsebrák had tovább üzte garázdálkodásait.

Mátyás király ezúttal ismét személyesen vezetett hadat a zsebrákok ellen és Komáromból előbb Pozsonyba ment, majd innen Kosztolány alá szállott, melyet csakhamar hatalmába kerített. (Nyitra várm. monogr. 572. — Pozsony várm. monogr. 558. — Wenzel: Tata fénykora 57.) Ez időtájt (1463.) került a király birtokába Tata is, melyet Mátyás Rozgonyi Jánostól visszaváltott.

A várat környező vadaskert ültetvényeit egész a Dunáig terjesztette ki Mátyás, a kinek jelleme Róma nagy alakjainak csodálásában képződött, s a ki a római emlékek iránt mindig nagy előszeretettel viseltetett.

Mikor Tatát birtokába vette, a mai Újszöny környékén a régi Brigestionnak emlékét frissítette fel, sőt Szőnynél át akarta hidalni a Dunát is, de e tervében korai halála megakadályozta.

Mátyás király nagyon szerette Komáromot, hol ezidőtájt páratlan gyümölcsöskertje volt, melyet szépségeért *aranykert*-nek nevezte. Komárom városa iránti jóakarátát leginkább tanúsítja 1489. évi adománya, midőn Várköz falut a városhoz csatolta. E falu helyén állott a rómaiak korában a *Virginaceum Castellum* nevű erőd, melynek romjai a Vágdunán túl még a XIX. század első felében is fennállottak. (Fényes Elek.)

Corvin János.

Mátyás királynak nem lévén törvényes fiörököse, a trónt természetes fia, Corvin János részére igyekezett biztosítani. Mielőtt tehát 1490 elején Bécsbe ment, Komáromot és a tatái várat, úgyszintén Visegrádot is, hol a királyi koronát őrizték, Corvin Jánosnak adta át. Mátyást azonban megakadályozta törekvéseiben április 6-án bekövetkezett halála. Hült tetemeit Pozsony mellett helyezték fekete posztóval bevont hajóra, mely április 17-én érkezett Komáromba, hol rövid időre megállapodván, Beatrix özvegy királyné innen küldte szét a körében egybegyűlt főurak hozzájárulásával meghívó leveleit a Rákoson május 17-én megnyitandó királyválasztó országgyűlésre. Ezután a nagy király holttestét előbb Budára, majd innen kocsin Székesfehérvárra szállították. (Mill. Tört. IV. 316—318. — Komárom várm. Tört. és Rég. Egylet 1890. évi jelentése.)

A rendek egy része megelégedkezvén Mátyásnak adott ígéretéről, Ulászló cseh királyt óhajtotta a trónra, míg Corvin Jánosnak egységet ajánlottak fel, melynek értelmében a megválasztandó királytól Pozsony, Komárom és Tata várakért 40.000 arany forint váltságdíjat kap, de egyszersmind magát a korona kiadására is kötelezi.

II. Ulászló.

Az országgyűlés Ulászlót választotta királylyá, Corvin János pedig megtartotta Komáromot és Tatát.

Corvin Jánost 1491. elején Komáromban találjuk. Feledve az őt ért méltatlanságot, innen indult mintegy 500 lovassal Ulászló seregéhez, a ki trónkövetelő öcscsét, János Albert herceget akarta kivenni az országból. Az 1492. évi szerződés értelmében Tata és Komárom megmaradt Corvin János birtokában, de már 1494-ben mindkét vár a hozzátartozó uradalmakkal együtt Ulászlóé volt. (Acsády Ignác: Régi Magyar Birtokviszonyok. Akad. Ért. XVI. köt.) Ulászló ettől kezdve gyakran időzött Tatán, így 1510-ben is, a mely év tavaszán az országzszerzte dühöngő pestisragály elől a király Tatán keresett menedéket.

A tatái országgyűlés.

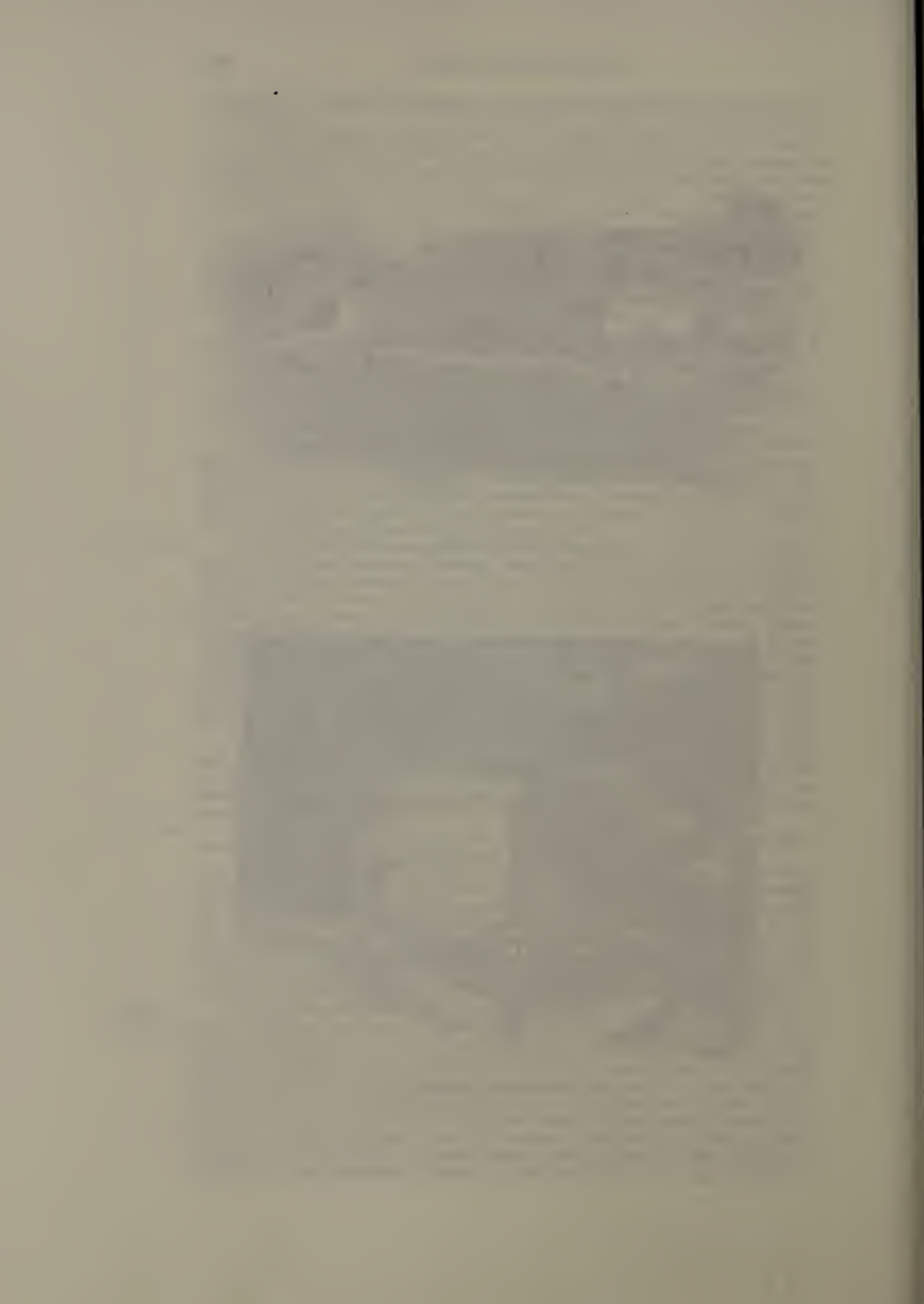
A június 24-ére Székesfehérvárra összehívott országgyűlést a ragály miatt nem a városban, hanem a Tatára vezető országút mentén tartották meg egy erdő szélén, hol az urak és főpapok sátrak alatt tanyáztak. Ulászló, a ki az udvarral és a külállamok képviselőivel május 23-án érkezett Tatára, attól tartva, hogy a köznemesség nagy tömege könnyen leend terjesztője a ragálynak, azt óhajtotta, hogy megyéenként két-három követet válaszszanak, s azután oszlojanak szét. E terv eleinte heves ellenzésre talált a köznemesség körében, de azután mégis belenyugodtak, mire a köznemesség képviselői, továbbá a főurak és főpapok, köztük Bakócz Tamás biboros érsek és Perényi Imre nádor, az utóbbi 200 lovas kíséretében, Tatára mentek, hol július 2-án, egy nyílt téren

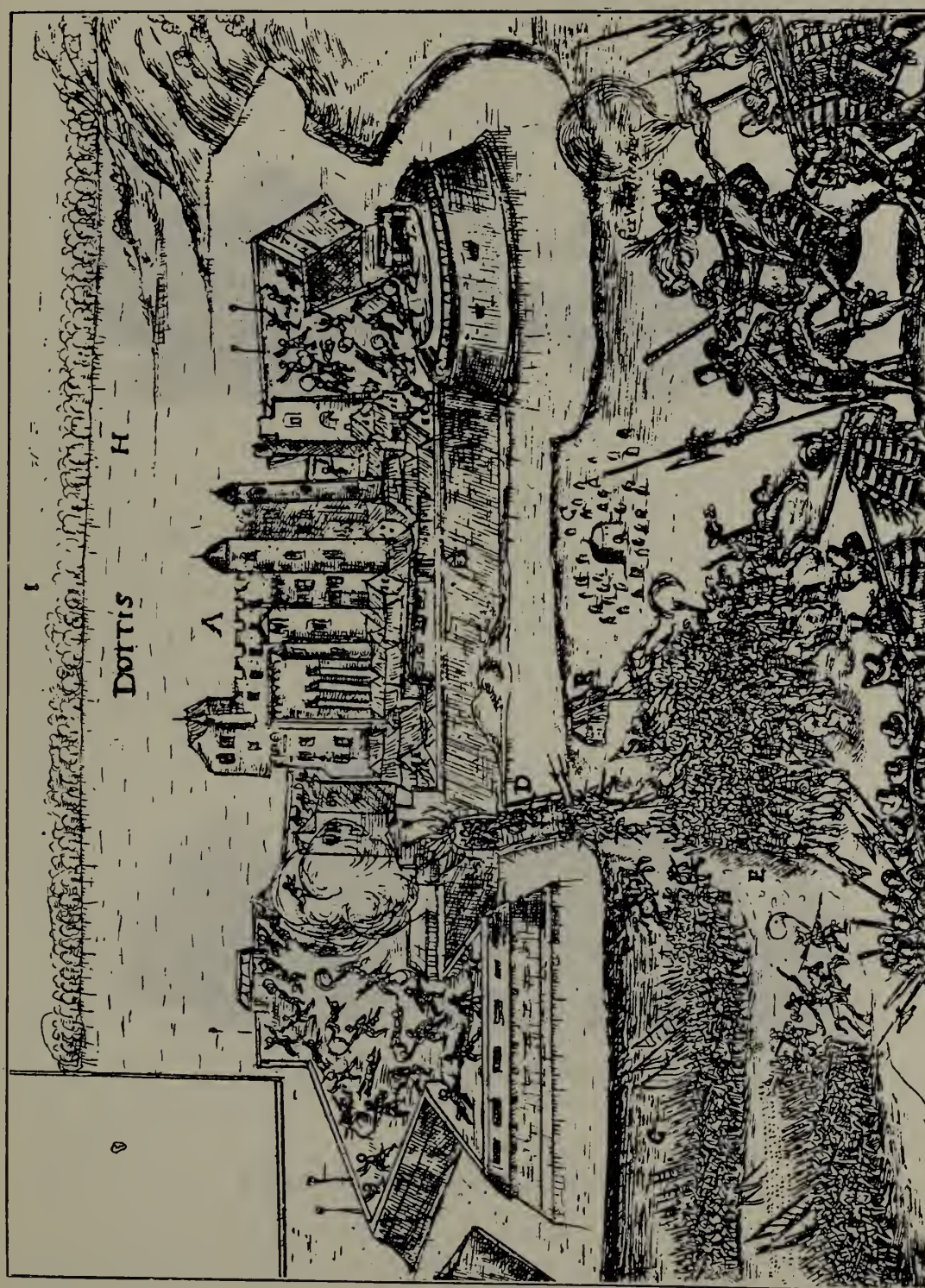

A tatai vár romjai.

Albert király kútja Neszmélyen.

Tata ostroma.
(Az Országos Képtárból.)

Részlet a tatai várból.

A Mátyás-korabeli várkastély maradványa Tatán.

nagy nézőközönség előtt tartották első ülésüket. Az országgyűlésen a tárgyalások egy része nemzetközi ügyekre vonatkozott. A külállamok képviselői közül a pápai legátus, Miksa, XII. Lajos francia király küldötte és a velencei követ járultak az országgyűlés elé. Ez az országgyűlés, melyen a hatalmas európai államok követei jelentek meg, részint hogy uralkodóik szövetségét felajánlják, részint hogy a törökök elleni hadjáratra buzdítsák a keresztény fejedelmeket, a régi dicsőséges korszakot látszott felújítani. A köznemesség képviselőinek eltávoztával csak a királyi tanács maradt Tatán. Ez hét főpapból és kilencz főúrból állott. Mivel a járvány még mindegyre tartott, Ulászló augusztus 14-én Komáromban telepedett le, honnan augusztus 30-án Nyitrába költözött, s az év hátralevő részét ott töltötte. (Millenn. Tört. IV. 388—391. — Wenzel : Tata fénykora.)

II. Ulászló halála után (1516.) a trónt kiskorú fia, II. Lajos foglalta el. Midőn II. Lajos trónra lépett, a vármegye kormánya élén Korlátkeői Péter állott, a ki egyúttal a komáromi és a tatai várak kapitánya volt.

Korlátkeői, mint az udvari párt egyik elszánt tagja, nem tudott megbarátkozni az 1518. évi országgyűlésen uralomra emelkedett köznemességgel, sőt ama kevesek közé tartozott, a kik nyílt ellentállást mertek tanúsítani. Az 1518. évi országgyűlés rendelkezései (XIV. t.-cz.) értelmében Tata és Komárom várak jövedelmeit a királyi udvar ellátására kellett volna fordítani. Korlátkeői Péter azonban a királyi tanács felszólítására sem bocsátotta ki kezei közül Tata és Komárom várát, arra hivatkozván, hogy Ulászló királynak tett esküjéhez híven, e várakat II. Lajos nagykorúságáig másnak nem adhatja át. (Millenn. Tört. IV. 422. l.)

Mialatt a főurak s a köznemesek közötti küzdelem mindegyre jobban kiélesedett, azalatt kelet felől egyre közelgett a török hódítás veszedelme. Szulejmán szultán elfoglalván a trónt, Berham csauszt küldte követül Budára, hol ekkor a bomladozó közállapotok között is felettte harcziás hangulat uralkodott. Berham fenhéjázó fellépése csak fokozta az ingerültséget, melynek hatása alatt Lajos király őt elfogatta és Tatára szállíttatta, hol tisztességes őrizet alatt tartották. (Wenzel : Tata fénykora.) A nemzetközi jog e meggondolatlan megsértésére Szulejmán Nándorfehérvár elfoglalásával válaszolt. A veszedelem már a küszöbön állott, de a két párt még egyre elkeseredetten folytatta küzdelmét a főhatalomért. Az 1525. július elején megnyílt hatvani országgyűlésen, melyre mintegy 14.000 nemes gyűlt egybe, a felbőszült köznemesség indulatosan követelte a király eddigi tanácsosainak elbocsátását. A támadásokból kijutott Korlátkeői Péternek is, a ki vármegyei főispánsága mellett a főudvarmesteri méltóságot töltötte be. Egy fehérvári köznemes, Korlátkeőit ez alkalommal a következő szavakkal támadta: »Minden jószágomat elfoglalta, feleségemet vízbe akarta fojtani, engem ártatlanul ítélte el.« (Millenn. Tört. IV. 469.)

A hatvani országgyűlés megdöntötte ugyan a főurak uralmát, de a közelgő vész nem bírta feltartóztatni.

Az 1526. év tavaszán tartott országgyűlésen ismét a főúri párt kerekedvén felül, Korlátkeői is visszanyerte eddigi befolyását az országtanácsban. Alig oszlott szét a budai országgyűlés, az eddigi pártküzdelmeket a hadikészülődés váltotta fel. Mikor II. Lajos hadba szólította a nemzetet, Komárom vármegye főispánjának vezetése alatt állott ki a síkra.

A szerencsétlen kimenetelű mohácsi csatában (1526. augusztus 29.) Korlátkeői a második csatarendben felállított egyik lovas-hadosztály parancsnoka lett. Korlátkeői is azok közé a kevesek közé tartozott, a kik a csatázók tömkelegéből kimenekült Lajos királyt menekülésében követték. A király azonban menekülése közben a Csele patakba fúlt. Holtteste mellett találták meg hűséges főudvarmesterének s Komárom vármegye főispánjának holttestét is, a ki, úgy látszik, a menekülő királyt üldöző törökök kardjától esett el.

A mohácsi vészszel közel kétszázados küzdelemteljes korszak veszi kezdetét a vármegye történetében. A mohácsi vészig terjedő korszakot a vármegyei fő- és alispánok névsorával zárjuk, kezdve a rendelkezésünkre álló legrégibb adatoktól 1526-ig.

Főispánok : Csák nembeli Miklós, a Kisfaludy család őse. 1209—1214. Orbász 1216. Mór 1218. Sándor 1236. Detrik fia, Péter, a Balassa-család őse, 1243. Tetus (Teutus, Tekes), később Sáros vármegye főispánja, a Szalonnai,

II. Lajos.

A mohácsi vész.

Főispánok.

Jolsvafői, Tekes, Széni és Zsadányi családok őse, 1244. január 26-tól 1245. febr. 8-áig. Herman 1273. Walter, kir. kamarafőnök, 1273—1275. Hunt Pázmánnebeli Achilles fia, Tamás bán, egyúttal pozsonyi és nyitrai főispán, 1277. Kozma, komáromi várnagy, 1283. Széchnembeli Komáromi Pál, 1298—1301., egyúttal mosoni, pozsonyi, soproni és győri főispán. Treutel Miklós 1310—1315., pozsonyi és temesi főispán. Tamás mester, esztergomi érsek, 1315—1320. Guth Kelede-nembeli Amadé fia Miklós, egyúttal szlavóniai bán és soproni főispán, 1320—1325. Zólyomi Domonkos fia, Dancs mester, egyúttal zólyomi főispán 1330—1344. Benedek mester 1357. Csór János, kir. főajtónálló, győri főispán, 1360—1373. Zámbo Miklós, kir. tárnokmester, 1383. István bán 1394. Laczk fia, Jakab komáromi várnagy 1402. Kanizsai Miklós és István 1403. Kristóf és Marsalf, komáromi várnagyok 1405. Benedek és Imre 1406. Hohenhain Henrik 1407. Berencsi Gergely fia, Besenyő István 1411. Dubai Venczel 1417. Rozgonyi György 1430—1437. Felső-Lyndvai Széchy Tamás 1439—1448. Széchy Miklós 1450. Széchy János 1451—1452. Széchy Miklós és János 1453. Széchy János, egyúttal Vas vármegye főispánja 1454—1459. Széchy Dénes, esztergomi érsek 1456—1465. Koczka Albert 1469—1478. Kosztka Péter, az 1479—1490. közti időben. Corvin János 1490. Bucsányi Korlátkeői Ozsvát, tatái és komáromi várnagy 1500—1514. Bucsányi Korlátkeői Péter, tatái és komáromi várnagy 1514—1526. Elesett Mohácsnál. (Pauler Gyula i. m. I. 279. — Anjouk. Okmt. VI. 560. — Történelmi Tár, 1897. 479. — Hazai Okmánytár I.—VI. — Csánki Dezső i. m. III. 534. — Komárom vármegyei és városi. Tört. és Rég. Egylet 1890—1891. évi jelentése.)

Alispánok: Pouka 1260—1270. Kozma, egyszersmint komáromi várnagy, 1283. Beke 1308—1309. Dénes, alvárnagy 1310. Vass János, Sideu (Zsidó) Mihály fia 1355. Léli William fia János, a Becse-Gergely nemzetségből, 1356. Nudi Lőrincz 1357. Körtvélyesi János 1404. Marsalf alvárnagy 1407. Imre 1406. Konkoli Orbán 1438. Radványi László 1448—1452. (1447-ben országgyűlési követ.) Konkoli Orbán 1460. Nagy György 1468. Cseri Miklós 1468. Gyellai Sándor Ozsvát deák 1515—1522. (Hazai Okmt. III. 8. — Wenzel i. m. IX. 370. — Hazai Okmt. VII. 325. — Orsz. Levéltár Dl. 8942. — Orsz. Levéltár. Pecsétek mutatója. — Karácsonyi János: Hamis, hibáskelezesű és keletzetlen oklevelek jegyzéke. — Komárom Várm. és Városi Tört. és Rég. Egylet 1890—1891. évi jelentése.)

II.

1. A VÁRMEGYE TÖRTÉNETE, AZ ORSZÁG HÁROM RÉSZRE SZAKADÁSÁNAK IDEJÉN, A SZABADSÁG- ÉS A VALLÁSHARCZOK KORÁBAN.

A mohácsi csatavész híre annyira megbénította a nemzet erejét, hogy ellentállásra senki sem gondolt. Így azután a török martalóczok Buda megszállása után szinte akadálytalanul kalandozták be a vármegye dunántúli részeit.

Szapolyai
János.

A török had jóformán még el sem hagyta az országot, máris a királyválasztásfoglalkoztatta a kedélyeket. Míg a nemzet nagy többsége Szapolyai János köré csoportosult, s benne látta a jövő királyát, addig a vajda személyes ellenségei és az udvarhoz tartozó főurak, Mária királynéval élükön, Ferdinánd osztrák főherczeg jelöltsége mellett foglaltak állást.

A hainburgi értekezlet után Mária özvegy királyné október közepén szétküldött meghívóiban, melyeket október 9-iki kelettel látott el, az országgyűlést november 26-ára Komáromba hívta egybe, de János vajda még október 27-én megszállotta a fővárost és mire a vajda Budára ért, Ráskai Gáspár fegyveres erővel előbb Tata alá vonult, melyet Cseszneky György alvárnagy önkényt feladott, maga pedig sietett segélyért Mária királynéhez Pozsonyba. Ráskay csakhamar Komárom alatt termett, melyet Endrédi Somogyi Ferencz várnagy szintén kezére játszott, onnan pedig Gutát foglalta el. Ígyképp a János vajda pártja által november 5-ére egybehívott székesfehérvári országgyűlés megtartása biztosítva volt.

Az országgyűlés János vajdát választotta meg királylyá s a Pozsonyba húzódott urak egyidőre tétlenségre voltak kárhoztatva. De Mária királyné

nem csüggedt; mindenekelőtt az elveszett várakat igyekezett visszaszerezni. E végből Somogyi Ferencz komáromi várnagy tanácsára Varjasi Nagy Imrét Komárom és Tata visszafoglalására küldte, de Nagy Imrét Somogyi álnokul Ráskay kezére játszotta. (Millenn. Tört. V. 27. — Jászai Pál, A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. 227—28.) Mivel Komárom immár János király birtokában volt, a Ferdinánd-párti főurak Pozsonyba gyűltek egybe, hol deczember 17-én Ferdinánd főherceget királylyá kiáltották ki.

Az 1527. év eleje nagyrészt külföldi szövetségesek keresésével telt el, mindamellett azonban János király, hogy Ferdinándot az ország hangulatáról tájékoztassa, 1527. márczius 17-ére Budára országgyűlést hirdetett, melyen Komárom vármegye képviselőiben Zenth Miklós és Kürthy Miklós jelentek meg. (Fraknoi V. Magyar Országgyűl. Emlékek. I. 101.) Ferdinánd ezzel szemben elsősorban János király híveit igyekezett eltántorítani, s miután a hónapokon át folytatott aknamunka sikerrel kecsegtetett, július végén megkezdte az előnyomulást Buda felé.

Ferdinánd fellépését siker koronázta. Győr, Komárom és Tata, nemkülönben Esztergom szinte kardcsapás nélkül meghódoltak, ekként a vármegye területe Ferdinánd birtokába került, ki Komárom várát Branstein Ernőnek zálogosította el.

Ferdinánd.

A magárahagyott János király ekkor Laszky Jeromos követét küldte Konstantinápolyba, kinek ügyes fellépése megszerezte számára a török szövetséget. Szulejmán 1529 nyarán hatalmas seregével megindult Ferdinánd ellen. Buda, majd Esztergom bevétele után a Komárom és Tata közt elterülő vidéken nyomult előre, de ámbár a német zsoldos had mindkét helyről gyáván megszökött, a törökök még sem foglalták el az elhagyott várakat. Csupán Tatát szállották meg János király katonái. Szulejmán szeptember 13-án érkezett Komárom alá, s itt átkelven a Dunán, másnap már Bécs felé vette útját.

Szulejmán csakhamar bekövetkezett visszavonulása után Ferdinánd, felhasználván az alkalmat, az elfoglalt részek visszaszerzésére gróf Salm Miklós vezérlete alatt nagyobb hadat indított Magyarországra, mely Győrt, Komáromot és Esztergom városát is megszállotta, de Esztergom várának vitéz ellenállása következtében Salm kénytelen volt a további előrenyomulással felhagyni. A német hadak Tatát is ostrom alá akarták venni, de mivel a várát Szapolyai jól fegyverezett gyalogsága már előbb megszállotta, a németek elvonultak a vár alól. (Századok 1872. 507.) Ferdinánd most arra törekedett, hogy az akkoriiban egyre nagyobb szerepet játszó Komárom várát kipróbált parancsnokra bizza. Ez a férfiú Hardeck János volt, a ki 1529. november 24-én neveztetett ki e fontos állásra (Millenn. Tört. V. 61—79. Komárom Várm. és Városi Tört. és Rég. Egylet 1891. évi Értesítője), míg viszont Tata alkaptánya Pohár Kristóf lett.

A török támadásának eredménytelensége mély hatást keltett országszerte és egyre jobban megnehezítette János király helyzetét, jelentékenyen növelvén Ferdinánd híveinek számát.

A következő év (1530.) őszén, midőn Ferdinánd vezére, Rogendorf Vilmos Esztergomot és Budát vette ostrom alá, Komárom volt a hadműveletek kiindulási pontja. Buda ostroma alkalmul szolgált Szulejmánnak, hogy hadait ismét Ferdinánd ellen vezesse.

Mialatt Szulejmán Kőszeg alól visszavonulófélben volt (1532.), János király hajóhada szeptember második hetében Komáromnál szétverte a németeknek 49 naszádból álló hajóraját, de Esztergomot nem bírta visszaszerezni. (Millenn. Tört. V. 95.) Mivel fegyverrel egyik fél sem birt győzelmet aratni, Ferdinánd király most arra törekedett, hogy az ellenpárti főurak közül mennél többet megnyerjen a maga számára. Így Maylád Istvánnak életfogytiglan Komárom várát ígérte Ferdinánd, ha átpártol János királytól és Erdélyt megszerzi. De miután nem ért célzt, 1535. június 5-én Haetitsch Ditrik soproni kapitánynak zálogosította el Komáromot 14.897 forintért. (Gyulai Rudolf i. h.)

János király nászülése, majd halála után (1540. július 21.) a küzdelem Buda birtokáért folyt. Ferdinánd, nem hallgatván György barát, János király kincstartójának szavára, fegyverrel akarta megszerezni Izabella özvegy királynőtől Buda várát. Ferdinánd vezére, Fels Lénárd október havában Esztergom-

ból Buda alá indult, de az itt szenvedett kudarcz után Tata ellen fordult, melyet csakhamar kézre is kerített, honnan Székesfehérvár ellen indult. (Millenn. Tört. V. 218.)

Buda megtámadásával Ferdinánd magára vonta Szulejmán haragját, a ki a következő év (1541.) tavaszán hatalmas sereggel jött Magyarországra elfoglalására.

A törökök hadikészületeinek hírére Ferdinánd is tekintélyes sereget gyűjtött egybe. A dunai hajóhad, valamint a szárazföldi sereg már április hó elején Komáromnál volt összpontosítva, hol ekkor 24 gálya, 80 naszád és 100 sajka állott rendelkezésre.

E hajóhad rendeltetése az lett volna, hogy a pesti őrseget támogassa, míg viszont a szárazföldi sereg Rogendorf Vilmos vezérlete alatt Buda elfoglalását tűzte ki célul. Rogendorf azonban hihetetlen lassúsággal fogott céljának keresztülviteléhez s egy hónapig tartott, míg seregét Komáromból Buda alá szállította. Rogendorf vállalkozása kudarczczal végződött, melyet csakhamar követett Buda várának Szulejmán által történt megszállása. Ezzel a törököknek Komárom vármegye területére is megnyílt az út.

A Buda elestének hírére támadt általános rémület hatása alatt először közeledett egymáshoz a két ellenpárt, minek eredménye a Ferdinánd és Izabella közt 1540. december 29-én kötött gyalui egyesség volt. Ferdinánd király az erdélyiek támogatásában bizva, 1542-ben kísérletet tett ugyan Buda visszavételére, de ez a kísérlet csúfos kudarczczal végződött, sőt a török bosszuját is fölkelte. 1543 július havában Szulejmán már Budán tartózkodott, honnan először Esztergom ostromára ment. Komáromból ugyan negyven naszád sietett a várbeliek segélyére, s ezek a török hajóhadat szét is verték, sőt Horváth Bertalan, az esztergomi érsek hadainak vezére, 200 ökröt és ugyanannyi akó bort vitt be a törökök által körülráolt Esztergomba, maga pedig ügyesen kijátszván a török hadat, Komáromba menekült. A vár elestét azonban mindez nem tudta megakadályozni; augusztus 10-én Esztergom is a töröké lett, a mit csakhamar követett Tata elfoglalása, mely vár szintén még augusztus havában a törökök birtokába került. Tatát Haly basa leromboltatta, s ez alkalommal semmisültek meg Mátyás király nagyszerű alkotásai. (Gyulai Rudolf: A Törökvilág Komárom vármegyében.)

Ezalatt Komáromban tekintélyes had gyűlt egybe, többek közt Ungnád János, Fotiscus Ottó és Torielli Fülöp parancsnoksága alatt, de sem ez a had, sem a Győrnél szeptember közepén összeverődött 40.000 ember nem tudta a törököt feltartóztatni.

A győri tábor széteszlása után még mintegy 10.000 idegen zsoldos maradt vissza Komárom vidékén, de ebben nem volt köszönet, mert a gyűlevész had a népet sanyargatta.

Komárom várának megerősítése 1545-től kezdve serényen folyt. Ebben az évben 31 naszád állomásozott Komáromnál 900 főnyi legénységgel, mely havonként 2674 forintba került. A naszádosok főkapitánya Tarnóczy András volt, melllette Pozsgay Zsigmond működött, kinek Ferdinánd 1550-ben Szőnyt adományozta. Ezenkívül még egy zászlóalj német gyalogság is állomásozott Komáromban. Az 1547-ben öt évre kötött béke a nyílt háborúnak egyidőre végett vetett, de a török portyázások ezután sem szüntek meg.

1549-ben a törökök Komárom mellől 25 lovat és 103 ökröt hajtottak el, 1551 nyarán pedig Tatáról, melyet időközben helyreállítottak és megszállottak, továbbá Gesztesről támadást intéztek Komárom ellen, de a naszádosok, kiket Tarnóczy lesbe állított és a vár ágyui visszaűzték őket. (Takáts Sándor: Thelekesy Imre mint komáromi naszádos kapitány. 1905.) 1551 őszén azonban már magyar kézen van Tata, hova Ferdinánd király Garai Jánost nevezte ki várkapitánynya és őrsegül 100 katonát rendelt. Garait Ally Máté követte a tatái kapitányságban, a ki gyakori kirohanásaival zavarta a budai basát. (Komárom Várm. T. Egl. 1891. évi jel.) 1551-ben Castaldo jött Komáromba, hogy a város és a vár megerősítését ellenőrizze.

Pozsgay halálával (1551. augusztus) Thelekesy Imre lett a naszádosok kapitánya, de még ugyanez évben (szeptember 7-én) Alonso Contrares lett az olasz módra átalakított naszádcsapat parancsnoka. E dőlőfős spanyol azonban fenhéjázó magatartásával csakhamar magára vonta a magyarok gyűlöletét.

Egyenetlenségek támadván, Ferdinánd király Contrarest Komáromból október 17-én visszarendelte s ekkor Csömöri Zay Ferencz lett a naszádosok főkapitánya, ki már 1553. július 13-án elindult követségbe Verancsics Antal püspökkel Konstantinápolyba, honnan csak 1557. október havában tért vissza Komáromba. (Thallóczy Lajos: Csömöri Zay Ferencz.)

Thelekesy Imre, a naszádosok kapitánya rövid ideig tartó komáromi tartózkodása alatt néhány vakmerő támadással örökítette meg nevét. Többek között 1551. november 23. és 24. közti éjjel Esztergomot támadta meg 629 naszádossal, 12 hajduval és 50 német puskással, a vállalat nem sikerült ugyan, de a király megdicsérte Thelekesyt bátor támadásáért. (Takáts S. i. h.) 1552-ben Paxy (Paksy) János lett a komáromi kapitány, kinek Ferdinánd király részletes utasítást adott. Nevezetesen meghagyta neki, hogy a Dunán és a Vágon éjjelnappal őrszemeket állítson, a lőréseken levő vasrácsok kulcsait a puskaművesektől elvétetvén, azokat a várkapitánynak rendeli átadni, továbbá intézkedik a vár tisztántartása, valamint a várban elszaporodott kutya kiirtása iránt. Ugy szintén elrendeli, hogy a várban levő felesleges nőszemélyek onnan kiutasítsanak, megtiltja továbbá, hogy bárminő katonaságot, kivéve az odarendeltet, a várba beocsaásson, végül a portyázások korlátozását is lelkére kötötte. (Komárom Vármegyei és Városi Múzeum-Egylet 1891. évi jelentése.)

1554-ben Ferdinánd Gall Ádámot küldte ki Komárom erődítményeinek és lőszerkészleteinek felülvizsgálására, a ki 1555-ben komáromi várparancsnok lett, míg Paxy János továbbra is megmaradt a vármegye főispánjának.

Az 1555. év nagyobbbrészt az erődítési munkálatokkal telt el. Az óváron kívül a várost is megerősítették, s az e célra szükséges rőzsét Sforzia átengedte Paxy Jánosnak.

Az 1555. év őszén a török támadást intézett Komárom ellen, de visszaverték, minek következtében a gyöngye Tata elfoglalását sem kísérelte meg, pedig ekkor a vár összes őrsége 60 lovasból, 96 gyalogosból és 4 pattantyusból állott.

Az 1556. év elején Paxy egy kém jelentéséből arról értesülvén, hogy a török újabb támadásra készül Komárom ellen, négy teljesen fölszerelt hajót kért, mert ekkor a komáromi helyiőrség csupán 400 német zsoldosból, 528 naszádosból és 150 huszárból állott, s e helyőrségből is 100 naszádot Győrbe vittek, a német katonaságot pedig máshova helyezték át. Komárom megtámadása azonban ebben az évben elmaradt, de Nagy János tatai kapitány annál gyakrabban rontott ki az arra portyázó törökökre. Nagy János jól tudta, hogy folytonos támadásaival felingerelte a török dühét s aggodalma nem is volt alaptalan. 1558. október 21-én Komáromból kelt levelében írja, hogy a lábatlani bíró előadása szerint a »budai passának ide fel Győr felé és mi reánk van szándéka« (Magyar Tört. Eml. II. Irók, III. 207.). Tata még ebben az évben csakugyan a törökök kezébe került.

Tata eleste.

Tata eleste után a vármegyében egyedül Komárom volt számottevő erősség, hová a Buda és Esztergom közötti vidékről is egyre többen telepedtek le. A polgárság azonban örökös háborúságban élt Gall Ádám várparancsnokkal, a kit 1559-ben be is panasztak a királynál, hogy az épületre való telkeiket kiváltságaik ellenére elveszi tőlük. Ferdinánd uralkodásának végszakában fiának, Miksa főherczegnek igyekezett biztosítani a trónt, miért is az urakat 1563-ban országgyűlésre hívta meg Pozsonyba, mely alkalommal a haditanács javaslatára a király kijelentette, hogy csak Komáromba és Győrbe szállíthat külföldről élelmiszereket.

Miksa trónraléptétől kezdve a törökkel szemben egyre jobban kiélesedett az ellentét, különösen a mióta az évi adó is elmaradt. A török hadikészülődéseinek hírére Miksa 1566 nyarán Győr közelében vonta össze hadait, mialatt Salm Gyula gróf Helfenstein gróffal együtt előbb Veszprémet (június 24.), majd Pápát (július 9.) megvévén, július végén Tata alá csapott, melynek őrsége megtagadván a vár feladását, heves ostrom után csakhamar kapitulálni volt kénytelen. Tata bevétele után a gesztesi vár őrsége Esztergomba futott, a mely vár szintén Salm birtokába jutott, míg Oroszlánkő és Vitám várakat, Tatának előerődeit, felgyújtották.

Szulejmán egész haderejével Sziget ellen fordult, melyet a hős Zrinyi Zrinyi Miklós. Miklós védett. Szigetvár eleste után a budai basa a hős Zrinyi fejét Komáromba küldte, melyet a komáromi huszárok, a basa kívánságához képest Győrbe

szállítottak Salm grófhhoz. (M. l. V. 363—380. Tört. Tár 1878. 495. Magyar Tört. Eml. XX. 198.)

Az 1566. évi hadjárat sikere csak fokozta a törökök harczi kedvét. A következő években is folytonos támadásokról értesülünk. Gesztes várát még 1566-ban visszaszerezték a törökök, az 1567. év pedig folytonos csete-patékkal telt el. Különösen az esztergomi törökök ingerelték folyton a komáromi őrseget, sőt augusztus havában Komárom és Győr között egy gabonás hajót is megtámadtak s a hajósokat foglyulejtették. A télen át, mivel tartani lehetett attól, hogy a törökök a befagyott Dunán is átmennek, a csallóközi jobbágyságot a Duna jegének felvágására rendelték ki, majd a dunai töltéseket javították ki.

Az 1566. évi hadjárat szörnyű kudarcza Miksát békére készítette. A békekötés végett Verancsics Antal püspök és Teuffenbach Kristóf még 1567. július 15-ike után elindultak Komáromból Konstantinápolyba. A békekötést rendkívül megehezítették a törökök túlzott követelései, a kik többek közt Tata várának lebontását is megjelölték a béke egyik előfeltételeként. Végre 1568 elején mégis létrejött a béke, mely 1592-ig tartott.

A békekötés után Göppingeni Kielmann ezredes lett Komárom főkapitánya, a kit Forgách István (1579.) követett. Forgách, hogy a török támadásait elkerülje, jó viszonyban igyekezett lenni az esztergomi béggel, mivel élénk levelezésben állott.

Az 1580. évi pozsonyi országgyűlés, a törökök gyakori támadásaira való tekintettel ismét Tata megerősítésével foglalkozik, mely célra tizenkét napi ingyen munkát rendelt el minden huszonöt porta után kiállítandó egy szekérrel. Helyőrsége 200 katona volt ezidőtájt. (Fraknoi i. m. VI. 366.)

Pálffy Miklós.

Mióta Pálffy Miklós lett komáromi főkapitány (1584. szeptember 20.), gyakoriabbak lettek az összetűzések a komáromi őrség és az esztergomi törökök között. Az ő főkapitánysága alatt a komáromi őrseget is jelentékenyen szaporították. 1585-ben Komáromban 400 német zsoldos, 200 huszár, 4 darabant és 33 naszád volt, Tatán pedig 320 főre emelkedett a helyőrség. (Gyulai R. i. m. 59. l.)

Pálffy erélyes fellépése némi sikerrel járt, a török martalóczok támadásai is alábbhagytak, sőt a kereskedelem terén is némileg kedvezőbb helyzet állott be, a mióta Memy bég 1589-ben biztosította Pálffy főkapitányt, hogy a komáromi kereskedők akadálytalanul jöhetnek a kakati (párkányi) vásárra, mert a vásárra jövők portékáit nem fogják más komáromi kereskedők adósságai fejében lefoglalni. (Gyulai Rudolf i. m. 109.)

Időközben a szultán Perzsiával békét kötven, a portán újabb magyarországi hadjáratra készültek, különösen mióta a harczi Szinán basa lett nagyvezérré. A küzdelem 1593 nyarán vette kezdetét. Október 6-án a török hatalmába kerítette Veszprémet, majd Vár-Palotát, melyet rövid idő alatt követett a császári és a magyar had által Székesfehérvár ellen intézett támadás, mely ugyan sikertelen maradt, de Pákozdnál a Székesfehérvár alól visszavonuló keresztény had fényes győzelmet aratott a budai pasa felett.

A következő évben az egész vonalon kitört a harc. Mátyás főherczeg már kora tavasszal Komárom mellett táborozott, honnan Drégely és Nyitra felé vonult. Nógrád megvétele után (1594. márczius 25.) a magyarok Esztergom elfoglalását tűzték ki célul. Mátyás főherczeg, az alsómagyarországi had vezére, áprilisban csakugyan Esztergom alá nyomult, de késedelmes fellépése következtében az ostrommal nem igen boldogult, ezért a nagyvezér közeledtének hírére seregének ellenzése daczára Győrbe vonult vissza.

Jellemző a közhangulatra, hogy a magyarok gróf Braun Erazmus komáromi várparancsnok közbenjárásának tulajdonították az ostrom abbanhagyását.

Szinán basa már július 18-án megkezdte Tata ostromát. A várat Paxy György parancsnoksága alatt 60 lovas, 100 gyalogos és 50 német zsoldos védte. Paxy csak egy nappal az ostrom megkezdése előtt érkezett vissza a várba a császári táborból, a löszert pedig, melyet Győrből küldtek, útközben elfogták a törökök.

Győr eleste.

A magára hagyott vár negyednapra megadta magát. (Századok, 1870. 241. Gyulai Rudolf i. m.) Tata alól a nagyvezér Győr felé vonult, mely nagyfontosságú vár szeptember 29-én török kézbe kerülven, Szinán Komáromot vette ostrom alá. Komárom nagy veszedelemben forgott, mert sem elég őrséggel,

sem élleme nem volt, de a hős Pálffy Miklós, noha az előző harcokban megsebesült, Mátyás főherczeg utasítására nagymennyiségű élelmet és más készletet szállított be a várba. A török lovasság már október 6-án Komárom alá ért, majd a pusztításai miatt oly félelmetes tatár lovasság, átusztatva a Dunát, a csallóközi partról fedezte a török had átvonulását. A nagyvezér, miután Braun főkapitány a vár feladására irányuló felhívást visszautasította, csakhamar sánczokat hanyatott és megkezdte a vár lövetését. De az őrség vitézül ellenállott. Már több rohamot vertek vissza a várbeliek, midőn a kémek a felmentő sereg közeledését hozták hírül. Braun Erasmus e hírre, bár az ostrom folyamán lábán megsebesült, a vár piacán lelkesítő beszédet intézett a katonáihoz, melynek hatása alatt a német zsoldosok másnap Starsich Farkas alkapitány vezérlete alatt kitörték s az aknamunkásokat egy szálíg levágva, gazdag zsákmánnyal tértek vissza a várba. A felmentő sereg ugyan nem mutatkozott, de október 24-én a törökök megkezdtek a visszavonulást s 28-án három ágyú és töméntelen podgyász hátrahagyásával egy részük Győr, a másik részük Tata felé elvonult. A török visszavonulása közben Starsich alkapitány kitört a várból és katonái csakhamar hatalmukba kerítették a törökök által hátragyott tábort.

A felmentő had azonban nem mozdult Pozsony környékéről, pedig ha ekkor üldözőbe vették volna Szinán hadát, az egykorú források szerint Győrt is visszafoglallhatták volna. Valószínű különben, hogy a nagyvezért a seregében kiűtött ragály készítette a visszavonulásra, mert egykorú írók szerint a nagyvezér elvonulása után 8000-nél több beteg törököt vágtak le Komáromnál. (Millenn. Tört. V. 512.—512. Komárom Várm. és Vár. Tört. és Rég. Egylet 1891. évi jelentése 68—83.)

Komárom felszabadulását Pálffy még október 29-én hírül vitte Bécsbe, mire Mátyás főherczeg Komáromba jött, de csakhamar visszatért a pozsonyi táborba. Komáromot a király Pálffy gondjaira bízta, míg a német zsoldosokat a Csallóközben, a Püspökitől Komáromig elterülő falvakban helyezték el.

Rudolf király a következő év tavaszán gróf Mansfeld Károlyt nevezte ki a császári hadak fővezérévé, a ki 1595. július elsején Pálffyval egyetértve, Esztergomot vette ostrom alá, melynek folyamán súlyosan megbetegedvén, Komáromba hozták, hol augusztus 14-én meghalt. (Magyar Tört. Eml. Írók : VII. 23.)

1597. május havában Pálffy Miklós Bernstein Jánossal, Nádasdy Ferenczcel és Petz, Esztergomban állomásozó császári ezredessel egyesülvén, Tata visszafoglalását tűzte ki célul. Bernstein és Nádasdy még május 20-án elindultak, petárdákkal és mozsarakkal felfegyverkezve Álmásig nyomultak, hol bevárván az Esztergomból jövő segédcsapatokat, a melyek elé Pogrányi Benedek küldetett 500 hajduval, az ostromló sereg 3000-re szaporodott. Másnap legnagyobb csendben közeledtek Tata felé, a várat megrohanták és csakhamar hatalmukba kerítették. Tatán egyelőre Petz főkapitány maradt 450 katonájával, 300 hajdúval és 25 huszárral, de az őrség egyrészét csakhamar elrendelték a várból, így Tata ismét a szükséges fegyveres erő nélkül maradt. Sajnos, ezt az intézkedést a török a maga hasznára fordította s Tata csak rövid ideig maradt a magyarok birtokában.

Szatirdsi Mehemet basa ugyanis, Győr felé vonultában október 9-én ostrom alá vette Tatát, melyet Vajda Kristóf mintegy 150 főnyi őrséggel védett.

Az őrség azonban, miután a Komáromból várt segély nem érkezett meg, október 13-án éjnek idején rejtékúton kimenekült a várból, melyet a törökök még három órán át lövöldöztek, mikor egy török nő, a kit a magyarok visszahagytak, az ostromlókat a várbeliek eltávozásáról értesítette.

A törökök ekkor bevonultak a várba, de a mint azt elfoglalták, egy akna felrobbant s 500 törököt temetett maga alá. (Millenn. Tört. V. 522. Századok 1870. 241.)

Pálffy, a ki 1597—1598 telén Győrt folyton szemmel tartotta, a vár visszavételét tűzte ki célul. Schwarzenberg Adolf, a királyi hadak vezére, a ki hadával az 1597—98. év telét Komáromban töltötte, Pálffy Miklóssal márczius 27-én délután egy óra tájt indult Komáromból Győr felé, melyet rajtaütéssel kézrekerítették.

Győr vissza-
vétele.

Győr elfoglalása után Pálffy és Schwarzenberg folytatták a harcot, előbb Veszprémet, majd 14.000 főnyi gyalog és lovas had élén július 31-én Tatát vették ostrom alá, melyet másnap hajnaltól kezdve délután öt óráig 6 nagy és 10 kisebb ágyúval szakadatlanul lövettek, s miután a 300 főnyi török őrseg a várat feladni vonakodott, délután rohammal bevették s az őrseget egy szálíg felkoncizolták. Tata visszafoglalásával a vármegye dunántúli része megszabadult a török martalóczoktól, Komáromot pedig az 1598. évi országgyűlés rendeletéből még ebben az évben kijavították.

A következő évek jobbára portyázásokkal teltek el. A komáromi szabad hajduk még 1597. június 24-én Székesfehérvár felé portyázva, 2500 birkával, szarvasmarhával és több jól megterhelt lóval tértek vissza a hódoltság részekből.

1598 május 7-én 540 komáromi és esztergomi szabad hajdú Szekszárdig hatolt előre, 1599. június elején pedig Bieskéig hatoltak s ott is rengeteg zsákmányra tettek szert.

Székesfehérvár visszafoglalása után (1601 szeptember 20.) számos kisebb vár került ismét vissza a törököktől, de 1602. augusztus végén a törökök ismét hatalmukba kerítették, ugyancsak ez időtájt került Tata is újból török kézre, hogy a következő évben, 1603-ban ismét gazdát cseréljen, ezúttal újból a császáriak birtokába kerülven.

Az ostrom alkalmával a császári hadak nagy hasznát vették a John Smith angol tiszttől feltalált, »tüzes sárkány« elnevezésű röppentyűknek, melyeknek készítési módját a feltaláló 1602-ben mutatta be Komáromban Sultz császári tüzérségi parancsnok előtt. (Turul VI. 166.)

Rudolf önkényes eljárása, a protestánsok vallási sérelmei, az üldözések következtében támadt elégtelenség 1604 őszén nyílt felkelésben tört ki, a melynek élére Boeskey István állott.

A dunántúli részek 1605 tavaszán csatlakoztak a felkeléshez. Tata vára is kaput nyitott Némethy Gergely hajduvezér előtt (Pethő Gergely Rövid Magyar Krónikája, 166.), de Komárom és Érsekújvár megmaradt a Rudolf iránti hűségben. Csallóköz elfoglalásával azonban a hajdúk elzárták a Pozsony-Komárom közti összeköttetést, s ezzel a komáromi őrseg hónapokon át magára volt hagyatva.

Az eredményes felkelő hadjárat az 1606. június 23-án létrejött bécsi békekötéssel nyert befejezést, melynek értelmében Komárom vármegye visszakerült a magyar király birtokába. A bécsi békének mintegy kiegészítő része a zsitvatoroki, melyet Boeskey közvetített a török és a Habsburgok között. A tárgyalások Komárom alatt a Zsitva vizének a Dunába való torkolatánál elterülő nyílt mezőn felütött sátrakban folytak.

A szultán és a bécsi udvar követein (Molarth János és Althan Adolf tábornokok, továbbá Thurzó György, Istvánfi Miklós, Batthyány Ferenc és Erdődy Kristóf) kívül megjelentek Illésházy István, Nyáry Pál, Czobor Mihály és Hoffmann György, Boeskey fejedelem küldöttei is, a kik igen jó közvetítőknek bizonyultak a nehézkesen megindult tárgyalások során.

A zsitvatoroki béke véget vetett az 1592 óta czéltalanul folyó háborúnak s egyúttal rendezte a területi viszonyokat is.

A zsitvatoroki béke.

A békekötés értelmében csak 36 komáromvármegyei falu került török adó alá, 1610-ben már 51 behódolt és 51 a töröknek való szolgálattól ment szabados porta volt a vármegyében. De e porták is a vármegye dunáninneni részéből valók, mint Martos, Imő, Naszvad, Anyala, Baromlak, Udvard, Kótha (Kolta), Szemere, Kerekszállás, Jászfalu, Csúz, Fül, Kürt, Madar, Szent-Péter, Bagota.

Ez utóbbi összeírásban azonban a vármegye dunántúli járásáról említés sincsen, minélfogva e járás falvai vagy pusztán állottak, vagy a török hódoltsághoz tartoztak. (Századok 1877. 355. l.)

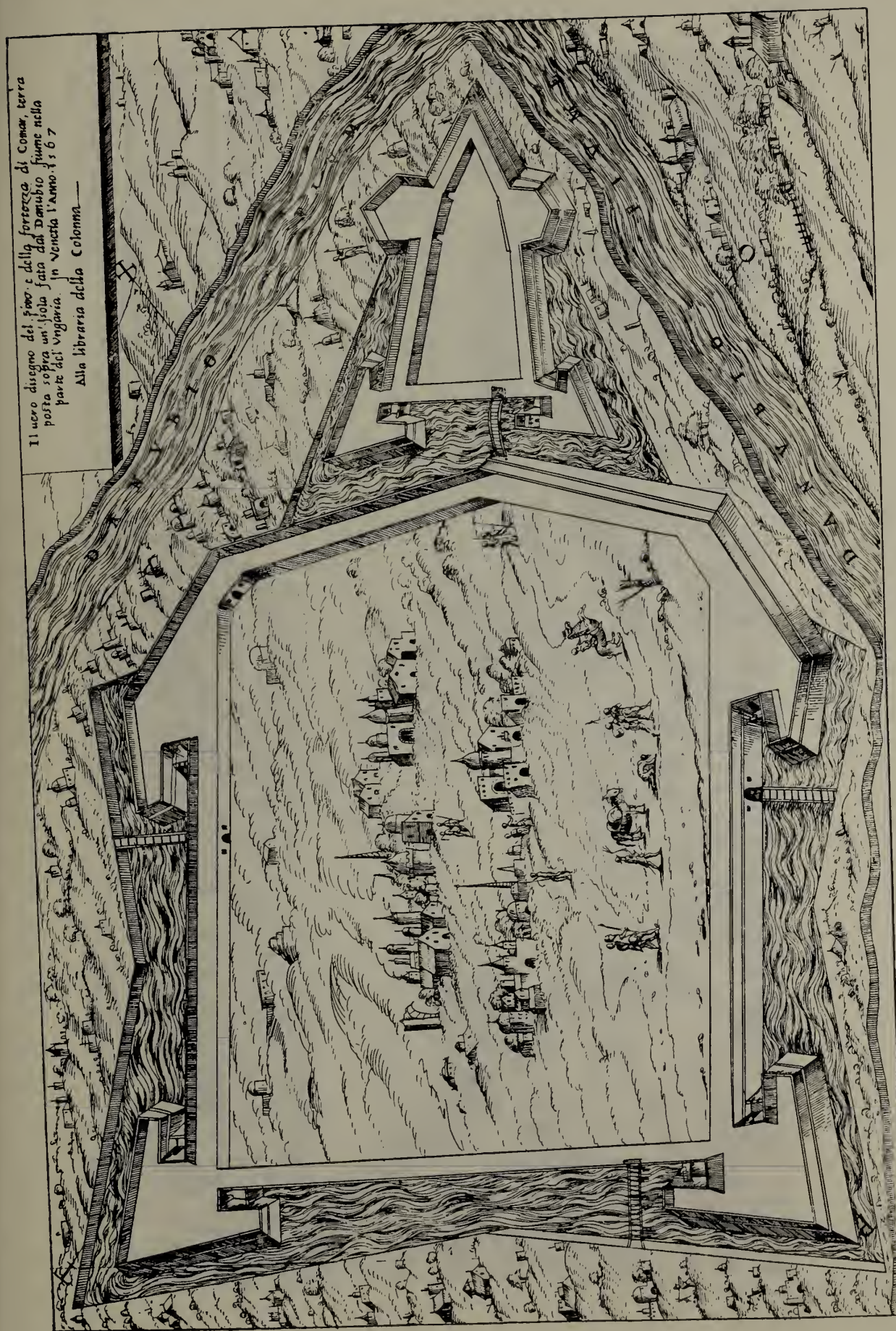
Az 1608. évi országgyűlés Mátyás főherceget választotta királylyá, a bécsi és a zsitvatoroki békét pedig törvénybe iktatta.

II. Mátyás.

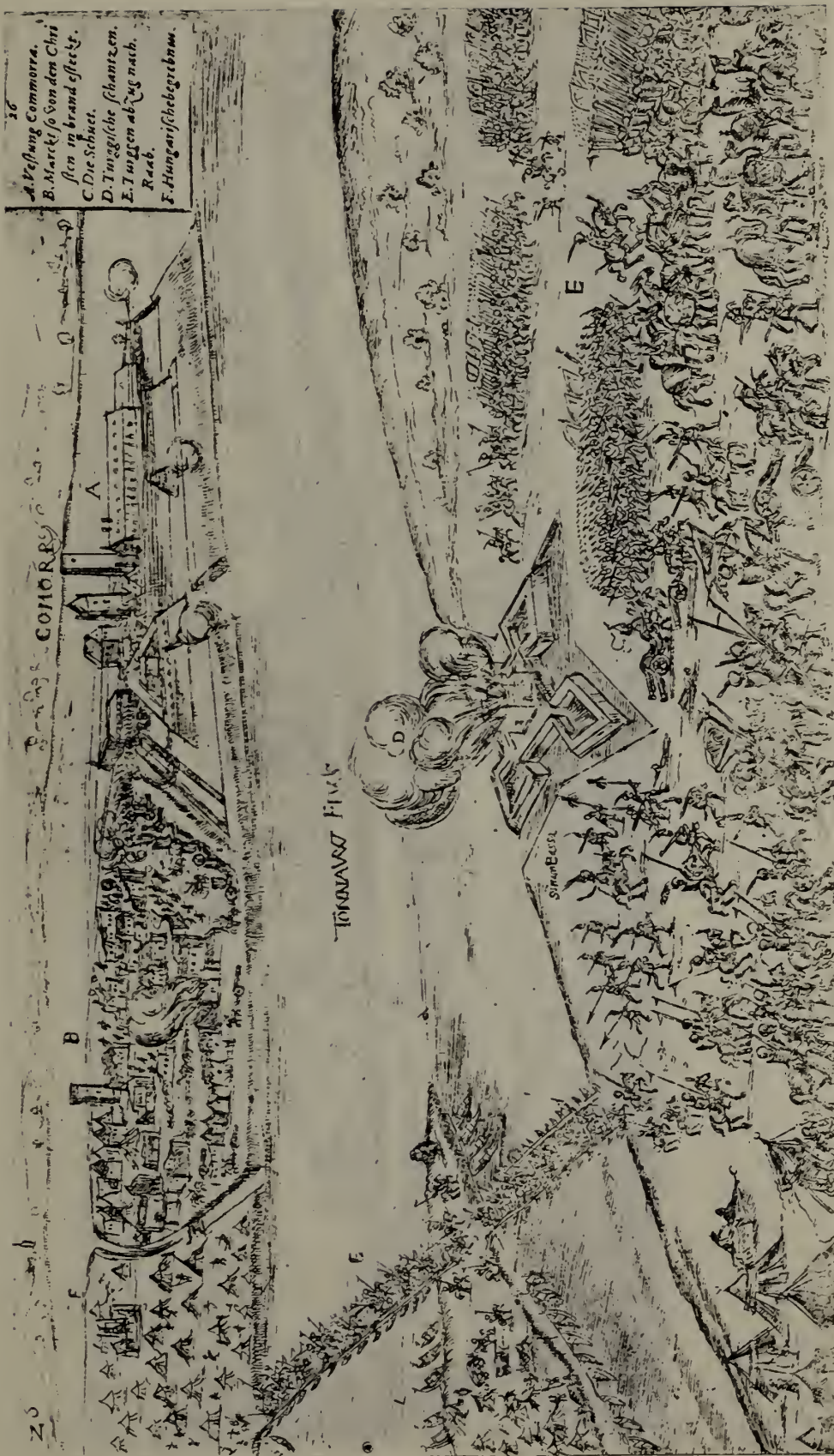
II. Mátyás Komáromot 1609-ben 1700 rénes forinton Khuen János Özsébnek s ez összeg visszafizetése után 1614-ben ugyanazon összeg erejéig Raiffenberg János Tódornak zálogosította el. (Rupp i. m. I. 1. 151.) Komárom elzálogosítását a magyarok nem szívesen fogadták, Hartwich von Stiltén már 1613. október 9-én kelt levelével írja Pruckmannak, hogy e miatt igen nagy az

Il uero disegno del p[ro]mo e della fortetia di Comar, terra
posta sopra un' isola fato dal Danubio fiume nella
parte del viagara. In Venetia l'anno 1567

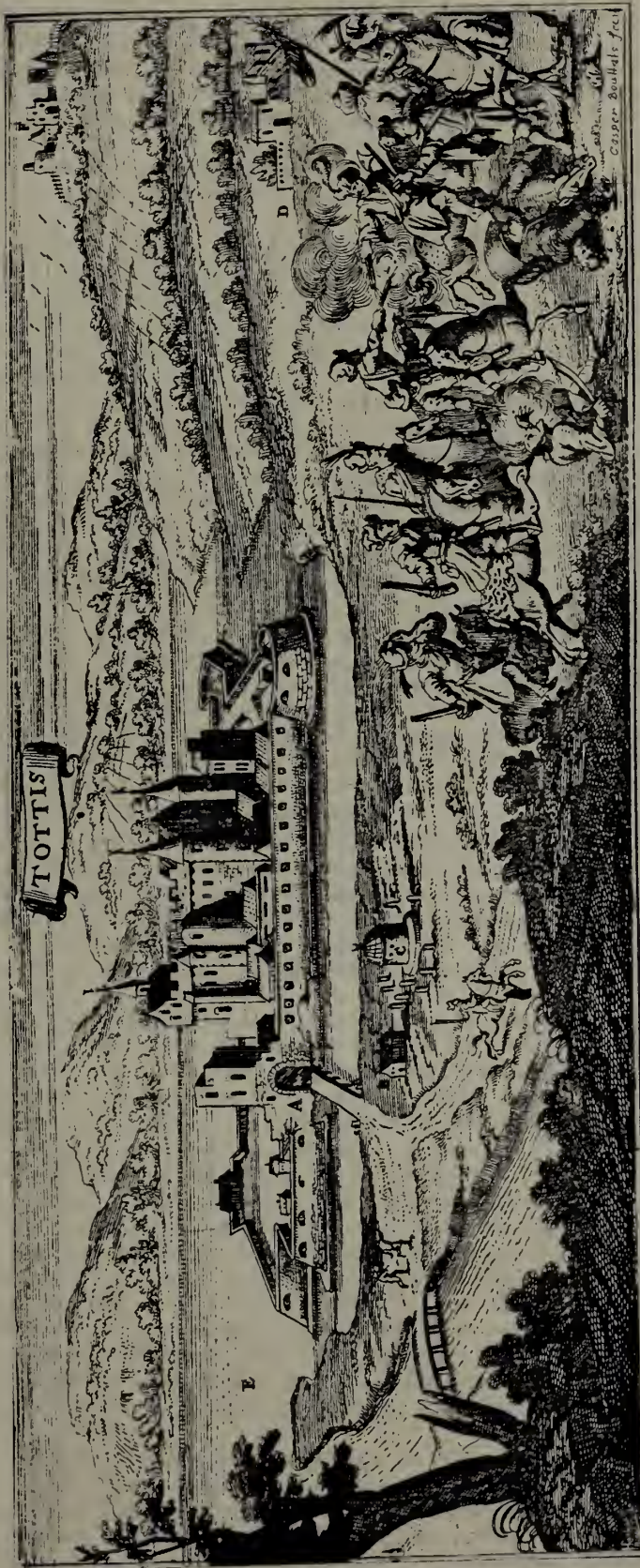
Alla libreria della Colonna —

Komárom ostroma.
(Az Országos Képtárból.)

Tata a XVI. században.
(Az Országos Képtárból.)

elégületlenség a magyarok között. (Tört. Tár 1879. 366.) Raiffenberg halálával Komáromot Kolonich Imre nyerte királyi adományul.

1618 február 27-én Molard Lajos és Apponyi Pál Komáromban megkötötték Gratiani Gáspárral, a szultán főkövetével a szerződést, melynek értelmében Komárom, Nyitra, Bars és Hont vármegyékből 60 falut a töröknek engedtek át.

Az 1618. évi országgyűlésen ismét szóba került, hogy a komáromi kapitányság még mindig idegen kézen van, sőt Tatába is idegen származású kapitányt neveztek ki.

A rendek panasza különösen Raiffenberg komáromi kapitány ellen irányult, nem csupán az általa elkövetett hatalmaskodások miatt, hanem azért is, mert a vármegyei közgyűléseken megjelenő nemeseket is megtámadta. A komáromiak különben a miatt is panaszkodtak, hogy Raiffenberg megtiltotta a várfalakon kívül elpusztult házak felépítését, sőt több komáromi nemesi udvarház fedelét erőszakkal leromboltatta.

A tatai főkapitány viselkedése is sok panaszra adott okot. Pettinger Farkas, 1618 óta tatai főkapitány ugyanis, még komáromi alkapitánysága idejében, több rendbeli hatalmaskodást követett el az általa gyűlölt Pozsár Lukács ellen. 1613-ban kirendelte az egész komáromi helyőrséget Pozsár Lukács Bagota nevű falujának elpusztítására, utóbb pedig, mint tatai kapitány, gyakran megtámadta a közgyűlésekre utazó nemeseket, a kikre egy vagy más okból neheztelt. A sérelmekre adott királyi válasz mentegetni igyekezett ugyan a főkapitányok eljárását a várfalak közelében való építkezés rendtartásának szabályaival, mégis a vizsgálatra kiküldött nádornak meghagyta a VI. t.-cz., hogy figyelme a leégett és az újraépítendő házakra is kiterjedjen, a VII. t.-cz. pedig elrendeli, hogy a tatai kapitány helyét magyar tiszt foglalja el. (Millenn. Tört. VI. 203—204.) Ha mindezekhez hozzávesszük a protestánsok vallási sérelmeit, melyeket Raiffenberg főkapitánytól el kellett szenvedniök, továbbá a zsoldhátralék miatt ingerült hajduság forrongó hangulatát, láthatjuk, hogy a talaj elő volt már készítve újabb felkelésre, melyet Hartwich von Stiltén már 1613. október 9-én kelt levelében, a komáromiak hangulatára czélozva, előre megjósolt. (Tört. Tár. 1879. 366.)

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem a cseh felkelés hírére, felismervén a pillanat fontosságát, a fenyegetett vallásszabadság védelmére 1619. szeptember havában kardot rántott. Bethlen még Kassára sem ért derékhadával, midőn alvezérei, Széchy György és Rhédey Ferencz a nyugati határ felé vonultak. Széchy majdnem akadály nélkül ért Érsekújvár alá, melyet az őrség feladott, az udvarhoz hú kapitányt, Koháry Pétert kiszolgáltattván Bethlen vezérének. (Millenn. Tört. VI. 233.)

Érsekújvár elfoglalásának hírére a komáromi hajdúk is mozogni kezdtek. Október elején 500 hajdú kijelentette, ha nem kap fizetést, a felkelőkhöz csatlakozik. (Tört. Tár 1879. 539.) A komáromi várban kiütött fejletlenség következtében Széchy hadának egy része akadálytalanul átjött a Csallóközbe, hol a révet őrző német gyalogságot támadták meg. (Tört. Tár, 1892. 328.)

A vármegye, melynek többsége ekkor protestáns volt, lelkesedéssel csatlakozott a felkeléshez. A vármegye rendei Markházy Márton alispánt és Laky János táblabíró-t küldték a szeptember havában tartott kassai országgyűlésre.

A beszercebányai országgyűlésen a Magyarország királyává választott Bethlen szeptember végén Lakompak. majd Hainburg ostromára indult, mialatt Komárom és Győr között mintegy 3000 embert küldött át a dunántúli, még Ferdinánd hűségén levő várak elfoglalására, de Komáromot nem bántotta. A vár parancsnokának sikerült Chalauf Ibrahim esztergomi agától, természetesen jó pénzért, élelmiszert, bort és fát szereznie, s így megmenekült a kiéheztetés veszedelmétől, de midőn ez a fejedelem tudomására jutott, a portára írt levelében nem is késett a töröknek szemére hányni. (Török-Magyar Államokmt. I. 255.)

Az 1621. év elején a helyzet lényegesen megváltozott. Buquoy Longueval gróf, a császári sereg fővezére, egy kirohanása alkalmával Érsekújvár alatt életét veszítvén, Lichtenstein Miksa vette át a vezérletet, ki Gutánál erős sánczczal védelmezte táborát, de Bethlen hadai addig nyugtalanították, míg július 25-én serege romjaival átköltözött a Csallóközbe. Bethlen főtörékvése

Bethlen
Gábor.

most az volt, hogy Lichtenstein egyhamar ki ne jöhessen a Csallóközből, nehogy Pozsony védelmére mehessen. Ezt, noha Olgyánál csatát veszített, el is érte. (Millenn. Tört. VI. 315.)

Komárom
ostroma.

Bethlen hada eközben Komáromot vette ostrom alá, de sikertelenül, noha a város ez alkalommal a lángok martaléka lett. (Gyulai Rudolf i. m. 22.)

A felkelő hadjáratnak az 1622. év első napjaiban megkötött nikolsburgi béke vetett véget, melynek értelmében Komárom vármegye ismét visszakérült Ferdinánd birtokába.

Bethlen időközben külföldről tetemes segílyt nyervén, a nikolsburgi béke egyes pontjainak megsértését hozván fel okul, 1623 őszén újból fegyvert fogott. Jól szervezett hada már október 21-e körül előzőnlötte a Csallóközt, mire Komárom várának parancsnoka sürgős segílyt kért Bécsből, mert ostrom esetén alig tarthatta volna magát.

A létrejött fegyverszünet alatt buzgón folytak a béketanácskozások, melyeknek eredményeképp 1624. május 8-án megkötötték a békét, s ez megerősítette a nikolsburgi béke vívmányait.

A bécsi békével egyidejűleg Ferdinánd király a törökökkel is megkezdte a tárgyalásokat. 1624. szeptember közepén a magyar király biztosai már Komáromban voltak, mindazonáltal hónapok teltek el, míg a török biztosokkal találkoztak. A komáromi őrségből ugyanis egy csapat portyázó szeptember 1-je táján Ercsi és Pentele közt megtámadott egy pénzszállító török csapatot s a pénzt elragadta tőlük.

A budai basa ezért a Budán levő császári követet, gróf Althan Adolf kérésének ellenére, feltartóztatta s nem engedte Komáromba menni. (Török-Magyar Államokmt. I. 424.)

Igy azután gróf Althan kénytelen volt követtársaival hónapokon át Komáromban vesztegelni, s csak a következő év (1625.) április havában gyűlhettek össze a meghatalmazottak a hidasgyarmati határban tanácskozásra.

A külföldi protestáns fejedelmekkel kötött szövetség értelmében Bethlen 1626-ban harmadizben támadt Ferdinándra, de ez a felkelés nagyobb mozgalmat nem idézett elő a vármegyében.

A törökök bagdadi veresége után a porta is sietve megindította a béketárgyalásokat Ferdinánddal. Murtéza budai basa képviselőjében a budai mufti, továbbá az egri basa, az esztergomi és a szolnoki bégek 1627. június 30-án Komárom és Szöny közt egy színben megkezdtek a tanácskozásokat Ferdinánd biztosaival, Sennyey István váci püspök, kancellárral, Koháry Péterrel, Esterházy Dániellel és Questenberggel.

A szónyi béke.

A béketárgyalások egész nyáron át elhúzódtak s csak szeptember 13-án nyertek befejezést. A szónyi békének egyik pontja értelmében a ratifikált példányok kicserélése végett küldött követek egyike sem hagyhatja el hamarabb császársja területét, mint a másik, hanem bizonyos napon találkozzanak Almás és Szöny között. (Millenn. Tört. VI. 397.)

A szónyi béke huszonöt évre biztosította a békét a hadviselő felek között, de azért a végbeliek között napirenden voltak a kisebb csatározások.

1636 vége felé 4000 budai török Győrig portyázva, négy falut elhamvasztott, ötven embert leölt és hetvenet foglyul ejtett. 1641-ben Kisbérnél a törökök négy hajdút levágtak, ötöt és a velük volt két asszonyt foglyul ejtettek. Az 1642-iki békealkudozások okmányai szerint Komárom vármegyéből harmincz-két embert vittek rabul s rabváltságért 7582 forintot fizettek a törököknek. (Gyulai Rudolf i. m. Tört. Tár. 1885. 580.)

IV. Murád szultán halála után a béke megerősítése, valamint a végbeli zavarok elintézése végett a porta Oszmán aga kapucsi basát küldte Magyarországra, a ki a többi török kiküldöttel együtt 1642 január 12-én Szönyben megkezdte az alkudozásokat Lippay György, Esterházy Dániel, Mikulich Tamás és Szunyogh Gáspár királyi biztosokkal. Az alkudozások csakhamar véget értek és 1642. márczius 19-én húsz évre újból megkötötték a békét.

De ez a második szónyi béke a végbeli viszonyokon mitsem változtatott, mert a hódoltsági falvak ügyét újabb tárgyalásokra halasztották. (Millenn. Tört. VI. 476.)

Rákóczi
György.

Bethlen utóda az erdélyi fejedelemségben, I. Rákóczi György, a svédek segílyére támaszkodva, 1644-ben fegyvert fogott, de e felkelés, mely az 1645

december 16-án kötött linzi békével befejezést nyert, nagyobb hullámokat nem vert a vármegyében. Annál több bajt okoztak a török portyázások, melyek szinte évről-évre szedték az áldozatokat. 1644-ben az esztergomi törökök a vármegye dunántúli részét verték fel, mely alkalommal 300 embert elraboltak. 1648-ban Tata környékén, tavasszal is, aratáskor is sok embert fűztek rab-szíjra. 1655 december vége felé Érsekújvár környékén három falut kiraboltak és a lakosokat részint leölték, részint fogságra vetették. 1661-ben és 1662-ben, valamint 1664-ben ismét Érsekújvár környékén garázdálkodtak, az előbbi évben kétszáz embert, 1662-ben egy behódolt faluból két nemest, egy czigányt és negyven jobbágyot, 1664-ben pedig kétszáz keresztényt vittek el rabul, sőt ebben az évben a törökök átjöttek a Vágdunán, s annak partján három csallóközi falut vertek fel, a negyven éven felüli lakosságot levágták, az ifjúságot pedig foglyul ejtették. (Gyulai Rudolf i. m. 15. l.)

A török veszedelmen kívül ez időtájt a ragály is sok áldozatot követelt. 1655-ben a komáromi jezsuita évkönyvek a pestis fellépéséről tesznek említést, azonfelül a császári sereg sem volt különb a töröknél. Des Souches császári tábornok 1664-ben az udvardi járásban harmincz embert felakasztatott, negyvennek pedig orrát-fülét levágatta, mert élelmiszert vittek Érsekújvárra a törököknek.

Komárom várának parancsnoka ez időtájt gróf Puchhaim Kristóf volt kinek III. Ferdinánd király 1650-ben Komáromot adományozta. A vár ekkor igen csekély számú őrséggel volt ellátva, sőt 1651-ben faltörő ágyúkat, mocsarakat és gránátokat szállítottak innen Kanizsa ostromára. (Magy. Tört. Eml. II. Irók VI. 34.)

A vár erősítési munkálatai azonban sohasem szüneteltek. A mai csillag-sáncz helyén 1592—1649 közt palánkok épültek, 1654 táján létesült a Szent-Miklós kastély, 1662-ben pedig a Szent-Fülöp és Szent-Péter nevű palánkok.

I. Lipót uralkodásának első éveit az erdélyi viszonyok és a törökök újabb hódításai kötötték le.

I. Lipót.

A törökök az erdélyi ügyekbe való beavatkozását a bécsi udvar aggodalommal fogadta s különösen arra a hírre, hogy a török Kassát megtámadni készül, csakhamar hozzáfogott a fegyverkezéshez. 1658 nyarán már tekintélyes sereg gyűlt egybe Komárom körül, mely Gonzaga parancsnoksága alatt Kassa felé indult. (Tört. Tár 1880. 6.)

Még mielőtt kardélre került a dolog, Lipót király 1659-ben, mellőzve a komáromi uradalomnak zálogbaadását, azt tartozékaival együtt gróf Zichy István győri főkapitánynak adományozta.

1662 szeptember havában a török aga megjelent Komáromban, panaszt emelni Zrinyi Miklós legutóbbi portyázásai miatt. (Tört. Tár 1881. 119.)

Hasztalan uralkodott békés hangulat az 1662. évi május elsejére egybehívott országgyűlésen, az itt elhangzott nyilatkozatok hatástalanok voltak a törökökre, a háború Konstantinápolyban 1663 elején már befejezett dolog volt.

A török hadikészülődéseinek hírére a bécsi kormány még egyre folytatta a békealkudozásokat, s csak midőn a török had már az Aldunánál táborozott, kezdték a császári hadat összpontosítani, valamint fegyverbe szólították, noha elkésve, a nemesi felkelést is.

1663 július elején Komáromban és Érsekújvárt mintegy 10.000 ember táborozott. Az egykorú tudósítás szerint ugyanannyi főből álló magyar hadat a Csallóközben helyeztek el, míg Nádasdy Ferencz, Batthyány Ádám és Esterházy Pál, Győr és Komárom között mintegy 30.000 embert vontak össze. (Tört. Tár, 1980. 126.)

A nagyvezér csak július hó végén kezdte meg a hadműveleteket, s nem, mint eredetileg tervezte, Győr vagy Bécs, hanem Érsekújvár ellen fordult. Mialatt a török had Esztergomnál megkezdte az átkelést a Dunán, Forgách Ádám érsekújvári főkapitány augusztus 6-án a törökök által már előbb megszállott Párkányt megtámadta, de a törökök már felkészülve várták s Forgách súlyos vereséggel hagyta el a küzdelem színhelyét.

Forgách vereségének híre nagy megdöbbenést okozott a vármegyében, a megfogyott érsekújvári őrség kiegészítésére Komáromból is küldtek katonaságot, de ez már nem sokat lendített a vár sorsán, mert Érsekújvár szeptember 26-án kaput nyitott. Érsekújvár eleste után egyedül Zrinyi Miklós vette fel a küzdelmet

Ersekújvár
eleste.

a törökökkel. Október havában ismét Komáromnál táborozott, honnan október 16-án csatlakozásra szólította fel a győrvármegyei nemességet. (Tört. Tár VII. 253.) Hadával az Érsekújvárról Esztergomba visszatérő törököket folytonos támadásokkal zavarta, sikerült is neki a tatárok által elfogott rabok egy részét kiszabadítani. (Millenn. Tört. VII. 175—181.)

Az 1664. évi hadjárat folyamán Des Souches császári fővezér Nyitra visszavétele, s a lévai, majd a szentbenedeki győzelem után Érsekújvárt vette ostrom alá, de Montecuccoli szentgotthárdi győzelme ellenére is csakhamar összeeszték magukat a török hadvezérek. Ahmed basa Esztergomon át sietve vonult Érsekújvár felmentésére, minek hírére a császári sereg abbahagyta az ostromot.

A szégyenteljes vasvári béke (1664 aug. 14.) értelmében Érsekújvár továbbra is török kézben maradt, ezzel a vármegye dunáninneni része továbbra is ki volt szolgáltatva a török martalóczoknak. A vasvári béke ugyan egy időre a török háborúnak véget vetett, de a békekötés következtében támadt általános elégtelenség újabb bonyodalmakba sodorta az országot.

Főleg az Érsekújvár vidékén lakó birtokosok voltak elkeseredve, mert előre látható volt, hogy a török folytatni fogja hódításait, de másrészt a török közelléte örökös rettegésben tartotta a csallóközieket. A bécsi udvar némi kísérleteket tett ugyan a kedélyek megnyugtatóására, de a nemzetnek ellene táplált bizalmatlansága már sokkal mélyebb gyökeret vert, semhogy egykönnyen kiirtható lett volna. A kormány tehát mindenekelőtt az ország fékentartását tűzte ki célul.

E végből a várakba csak katolikus vallású, leginkább császári főtiszteket neveztek ki kapitányokul, a városok szabadalmait megnyirbálták s a városi közigazgatás élére katolikus vallású előljárókat tettek; ezzel egyúttal megkezdődött a protestánsok üldözése és elnyomása, valamint a gyanúsítottak ellen való hajsza is.

Teleki Mihály már 1665. január 3-án írja Szatmárról, hogy az érsekújvári főkapitányságot Komáromba helyezték át, melynek parancsnoka báró Zuza tábornok lesz.

Azonban ekkor még Des Souches volt a komáromi várkapitány, a ki a városi közigazgatás ügyeibe is minduntalan beleavatkozott. 1666-ban az ő erőszakos fellépése következtében alakult a városi tisztikar, hosszú idő óta első ízben, csupa katolikusokból. Utóda, báró Zuza a hitfelekezeti ügyekbe még jobban beletartotta magát. 1668-ban meghagyta az alispánnak, hogy a katolikus ünnepeket a nem katolikus vallásúakkal is tartassa meg. E miatt már április 23-án zavarások voltak a városban, de az ügy szóba kerülve a vármegyei közgyűlésen, a főispán a protestáns nemességnek adott igazat.

Vallási sérelmek.

Rövid idő múlva a vallási sérelmek nagyobb arányokat öltöttek. 1670-ben Széchenyi György kalocsai érsek rendeletére, gróf Höffkirchen Károly Lajos komáromi várkapitány katonai karhatalommal elfoglalta Komáromban mindkét protestáns hitfelekezet templomát, iskoláit és paplakát. A viszonyok Tatán sem voltak kedvezőbbek. Ennek várkapitánya, gróf Csáky László, nagy műveltsége ellenére is ugyanez időtájt szintén kezdte háborgatni a protestánsokat vallásgyakorlatukban, sőt a református templomot le is foglalta, melyet csak kilencz év múlva váltottak vissza 600 forintért. Addig kis fatemplomban tartották istentiszteletüket.

Az 1681. évi országgyűlésen a protestánsok által benyújtott sérelmek között a már említett kettőn, Komáromon és Tatán kívül még a következő helységeket találjuk megnevezve, hol a protestánsok templomai, paplakjai, iskolái vagy egyéb birtokai hasonló sorsban részesültek: Ekel, Türi-Szakállas, Apácza-Szakállas, Ekecs, Nagy-Megyer, Csicsó, Néma, Füss, Kis-Tany, Nagy-Keszi és Mocsá. (Gyulai Rudolf i. m. 33. l. — Török Magyar Államokmt. IV. 186.)

Szelepcsényi Györgyben, a kit a kormány Lippay halálával az esztergomi érseki székre ültetett (1666—1685.), oly férfit nyert, a kire feltétlenül számíthatott.

Kollonics Lipót.

Kívüle még egy másik férfiú tűnt ki e sötét korszakban, főleg a protestánsok elleni gyűlöletével. Ez gróf Kollonics Lipót, a ki ugyanekkor nyitrai püspökké neveztetett ki. Kollonics Komáromban született, s így pályája közelebből érdekli a vármegye történetét. Atyja komáromi várparancsnok korában tért vissza

a kath. egyház kebelébe. Eredetileg katonai pályára szánták. A máltai lovagrendbe lépett, s hosszabb időn át vitézül harczolt a hitetlenek ellen. Midőn nyitrai püspökké lett, még fel sem volt szentelve, s ilyképp e püspökséget csak két év múlva foglalta el, míglen 1685-ben győri püspökké lett. Évtizedeken át tartó főpapi pályája alatt végzetes szerepet vitt hazánk történetében, s a protestánsok kíméletlen üldözésével, valamint a magyarok elleni kérlelhetlen gyűlöletével a későbbi felkelések egyik okozója lőn. Kollonics méltó társa Sinelli Imre bécsi püspök és 1674 után miniszter volt, a ki ugyancsak Komáromban született; mézsáros fia volt s Lipót király egyik legbizalmasabb embere lett. (Millenn. Tört. VII. 296.)

A bécsi kormány alkotmányellenes magatartása a kath. főurak körében is visszahatást keltett. Összeesküvés támadt, melynek élére maga a nádor, Wesselényi Ferencz állott.

De Wesselényi váratlan halálával az összeesküvés más irányba terelődött, nemsokára fel is fedezték, és az egész mozgalmat vérbefojtották. Noha a nemzet nagy része távol állott a főurak ez összeesküvésétől, a bécsi kormány kapott az alkalmon, hogy a protestánsok üldözését mennél nagyobb mértékben kiterjeszthesse.

Az 1671-ben megnyílt pozsonyi vértörvényszék elé e megyebeli protestáns papokat is idéztek; ezek között volt Vigláb János, komáromi evang. lelkész is.

A komáromi protestánsok hosszú időn át lelkész nélkül maradtak. A reformátusok ugyan 1676-ban titokban lelkészt hívtak a városba, de a várparancsnokság erről tudomást szerezvén, a lelkészt elfogatta és Lipótvárba vitette. (Gyulai Rudolf i. m.)

Gróf Rottal János 1674-ben 7992 forintot vetett ki a vármegyére, de a jobbágyság sanyarú helyzete miatt ennek az összegnek csupán 30 százaléka folyt be. Már 1672-ben behozták a fogyasztási adót, melyet az előző évben Komárom vármegyében próbáltak ki. A sok inséghez járult még a pestis, melynek 1678-ban Komárom vármegye területén 320, a városban 219 ember esett áldozatul.

A vasvári béke következtében a törökök elleni hadikészülődések is szüneteltek, sőt a sereg ellátásáról sem gondoskodtak. 1677-ben a tisztek nem kapván fizetést, kénytelenek voltak fegyvereiket és lovaikat eladni, hogy családjajukat eltarthassák.

Thököly Imre.

Thököly és a bujdosók sikerei némi engedékenységre bírták Lipót királyt. Az 1681. évi országgyűlésen első sorban a protestánsok vallási sérelmei nyertek elintéztet, minek következtében Komáromban mindkét protestáns felekezet visszakapta elfoglalt épületeit.

A Thököly-féle felkelés hullámai csak 1683-ban csaptak át Komárom vármegye területére, mikor már a török Bécsét fenyegette.

Komárom várában ekkor mintegy 600 ember volt. Midőn 1683 tavaszán Kara Musztafa 250.000 főnyi hadával Magyarország határát átlépte, az egész ország Thököly pártjához csatlakozott.

A nagyvezér Székesfehérvárról Győr alá vonult, majd Bécsét ostromolta. Ezalatt Thököly, a ki ekkor már jóformán egész Felső-Magyarország ura volt, a magára hagyott Komáromot vette ostrom alá. A város ekkor szintén Thökölyhez pártolt, s lakosai, hogy a vár ostromát megkönnyítsék, a XVII. század végén ott járt Tollius tudósítása szerint, felgyújtották a várost.

A várbeli őrségből egy porkoláb fejtett ki nagy tevékenységet, hogy a várat a kurucok kezére juttassa, és mikor Thököly hadainak el kellett hagyniok Komáromot, ő is hozzájuk csatlakozott, híven kitartott a kurucok mellett, de végre 1685-ben Váradnál a császáriak elfogták. (Tört. Tár, VII. 39.)

Bécs felmentésével azonban a helyzet lényegesen megváltozott. Míg Kara Musztafa hada eszeveszett futásban keresett menedéket, addig Sobieski János lengyel király, a győztes felmentő sereggel Párkány felé vonult, hol a törökök október 9-én nagy vereséget szenvedtek. A párkányi csatában résztvevő Komárom vármegye felkelt nemessége is Thaly Ferencz vezetése alatt, a ki a csatában életét vesztette. (Gyulai R. i. m. 69. l.)

Esztergom visszavételével a vármegyét a törökök részéről többé nem fenyegette veszedelem. Sajnos azonban a protestánsok nem örülhettek a törökök felett kivívott győzelemnek, mert a vallásüldözés csakhamar újból elkezdődött.

Száky János református lelkészt, a ki a szigorú tilalom ellenére visszatért Komáromba, a katonaság megölte (Beöthy: Romemlékek.), a protestáns iparosokat pedig 4 forint büntetés terhe alatt kényszerítették az egyházi körmenetekben és szertartásokban való részvételre.

Buda vissza-
vétele.

Az 1683-ban kivívott siker hatása alatt az udvar Magyarország felszabadítását tűzte ki célul.

1686-ban Budát foglalták vissza a törököktől. Az ostromban résztvevő Fiáth János, a vármegye későbbi alispánja (1688—1690). A kivívott győzelmek azonban óriási terhet róttak a népre. Maga gróf Zichy István országbíró, Komárom vármegye főispánja, 1685-ben ezt írja Koháry Istvánnak: »szegény hazánk valóban nagy pusztulásra jutta; ha isten hamar békességet nem ad, éhenhaló elég lesznek«. — E sorok élénken és híven ecsetelik az akkori helyzetet. 1685-ben már a Csallóköz is annyira elpusztult, hogy alig lehetett egy-két kunyhóban embert találni.

A katonaság eltartására kivetett adó roppant teherként nehezedett a lakosságra. 1687/88-ban hathavi téli katonai beszállásolás címén 14.455 forint 41 denárt, 1688/89-ben 14.898 forint 78 denárt, 1689/90-ben pedig csak 7401 forint 94 denárt fordítottak a katonaság eltartására szükséges portiókra. 1690/91-ben 5402 forint 18 denárt adott ki a vármegye katonai porciók címén.

A lakosságra óriási teherként ránehezedő adó behajtása kíméletlen katonai segítséggel történt. 1688/89 telén Székesfehérvár és Komárom között egy hideg téli éjtszakán öt falu népe az erdőkben keresett menedéket az adóbehajtásra kiküldött katonaság elől, s kilencz gyermeket hagyott az úton, a kiket megfagyva találtak. (Millenn. Tört. VII. 523.)

A Kollonics-féle kormányrendszer nagy szabású gyarmatosítással akarta sarokba szorítani a magyar elemet. Az utolsó török háborúk alatt a Balkánról kiszorult rácok mindegyre tömegesebben telepedtek le Magyarországon. Egyes rajok Komáromba húzódtak, melyet már a XVI. század elejétől kezdve különös előszeretettel kerestek fel. (Millenn. Tört. VII. 515.)

Időközben a hatalom üldözései elől menekülő nép itt-ott tömörülni kezdett. A Vértes hegység buvóhelyei alkalmas tanyául szolgáltak az üldözötteknek, csak vezérre volt szükség, hogy felvehessék a harcot elnyomóikkal.

II. Rákóczi
Ferencz.

Mikor Rákóczi Ferencz kibontotta a szabadságharcz lobogóit, a bécsi kormány egyre-másra küldözgette a vármegyéhez rendeleteit, melyek legnagyobb részét a bajor háborúban szükséges katonaság kiállítására vonatkoztak. Már a nyár folyamán számos szökött katona lehetett a vármegyében, a kik a bajor háborúba küldött ezredekben ezernyi veszély közepett vergődtek haza. Lipót király ugyan még június havában meghagyta a vármegyének, hogy a szökött huszárokat kutattassa és feltalálás esetén adja át a győri parancsnoknak, sőt július 16-án a vármegyére eső katonai létszám kiállítását sürgeti, de e rendeletek foganatosítása már nem ment könnyen, mert a felkelés híre villámgyorsan elterjedt a vármegyében.

Gróf Bercsényi Miklós hadainak közeledtére a Montecuccoli ezredből tíz század vasas katona Pestről Győrbe vonultában szinte akaratlanul is előhírnöke volt a kuruczhad közeledésének.

A bécsi kormány, mely a mozgalomnak eleinte nem tulajdonított nagyobb jelentőséget, s melynek minden figyelmét a bajor háború kötötte le ez időtájt, csak 1703 nyarán kezdett gondoskodni a védelem szervezéséről.

Lipót király még augusztus 13-án kelt leiratával óva inti a vármegyét attól, hogy a szabadság visszaszerzésének ürügye alatt a lázadókhöz csatlakozzék. E válságos időkben halt meg gróf Zichy László, a vármegye főispánja, kinek helyébe Lipót király gróf Esterházy Antalt nevezte ki.

Esterházy
Antal.

Gróf Esterházy Antal (született 1676. † 1722.) már kora ifjúságában a törökök ellen harczolván, fogságba esett, s szabadságát csak a karloviczi béke után nyerte vissza. Ezután számos kitüntetésben volt része. Többek között Pápa város kapitánya és egy császári ezred parancsnoka volt. Midőn főispáni székét elfoglalta (augusztus 29.), akkor már az egész vármegye telítve volt a kurucz támadás híréből szított forradalmi hangulattal.

Lipót még augusztus 20-án meghagyta a vármegyének, hogy a Komáromból Árva és Likava várakba rendelt hadiszerek elszállításáról gondoskodjék. Alig néhány hét múlva újabb királyi rendelet érkezett a vármegyéhez, melyben

Érsekújvár és Komárom erődítési munkálataihoz közmunka kirendelését parancsolja. Szeptember 19-én személyes nemesi felkelést rendel el a felkelők ellen. A felkelt nemesség gyűlőhelyéül Komárom és Esztergom volt kijelölve. A felkelősereg azonban lassan készült fel, s ezért október 3-án a király újabb sürgető rendeletet intézett a vármegyéhez.

A kuruczhad e közben egyre jobban közeledett a vármegye határához.

Hatástalanok maradtak Lipót király október 18-iki kiáltványai, melyekben közböcsánatot hirdetett, de egyúttal meghagyta a vármegyének, hogy a kuruczokat, a kik csatlakozásra szólítják fel a népet, fogják el és adják át Huyn és Pfeffershoven császári parancsnokoknak, kik a pártütőket irgalmatlanul ki fogják végeztetni.

A nemesi felkelés végre nagy nehezen felkészült és Forgách Simon tábornok vezérlete alatt a kuruczok ellen indult, de Zólyomnál ismételten megveretvén, Pozsonyig hátrált. December 24-én Károlyi Sándor Dévénynél átkelt a Morván, Alsó-Ausztriát pusztította, mialatt a kuruczok a Csallóközben egész Komáromig portyáztak.

Lipót király rendelete, mely újból 102 lovas és gyalogos kiállítását kövelte a vármegyétől, kissé megkésett, épp úgy feleslegesnek bizonyult Esterházy Antal főispán parancsa, mely a vármegyei lovasságot Gönyőhöz rendelte. Az új év (1704) lényeges fordulatot idézett elő a dolgok állásában. A kuruczok a Dunántúlra csaptak át, mely szintén a felkeléshez csatlakozott. A következő (1704.) év elején Esterházy Antal főispán is Rákóczi pártjára állott. Példáját követte az egész vármegye nemessége, egyedül a megvíthatatlan komáromi vár maradt meg a császáriak birtokában, honnan azonban a kuriális nemesek lassanként kiszökdöstek.

A bécsi kormány a kuruczok sikereinek hatása alatt gróf Heister Szigbertet nevezte ki a magyarországi hadak főparancsnokává és herczeg Esterházy Pál nádor útján újból közböcsánatot hirdetett. Heister márczius havában megkezdvén az előnyomulást, miután a Dunántúl egy részét pusztítva bekalandozta, Komárom körül összpontosította a császári hadat, hogy a Csallóközt megtisztítsa a kuruczoktól. Bejárván a gróf Pálffy János vezérlete alatt álló horvátokat, a gróf Pekri Lőrincz és Ocskay László dandárnokok alatt álló kuruczok ellen indult, a kik az április 21-én Püspökinél kivívott siker óta folytonosan támadták a gutai sánczokat, melyeket időközben a császáriak foglaltak el. — Április 28-án Pekri, Ocskay és Somogyi Ferencz huszárezredes, mintegy 1000 lovassal és 500 gyaloggal elindultak Komárom felé és Nyárasdnál összeütözköztek Heister táborával. Erős küzdelem támadt, melynek folyamán a kuruczok a túlerővel szemben hátrálni voltak kénytelenek. A császáriak a nagymagyari révig üldözték a hátrálókat és Pekri Lőrincz, a ki súlyosan megsebesült, csak a segélyére siető Bercsényi védelme alatt tudott elmenekülni. (Thaly Kálmán : Ocskay László. 40. old. Pozsony várm. monogr.)

Heister
Szigbert.

Heister ezután Érsekújvárt mentette fel az ostromzár alól, majd Léva felé vonult, de arra a hírré, hogy a Dunántúl a kuruczok mindegyre nagyobb tért hódítanak, csakhamar visszafordult s Érsekújváron át május 16-án ismét Komáromba érkezett s innen a dunántúli vármegyékbe vonult.

Míg Heister a Dunántúl volt, a dunáninni részen a kuruczok mindegyre nagyobb sikereket arattak. A szomolányi győzelem után (május 28.) Bercsényi Ebeczkyt és Szabó Mátét a Csallóközbe, Galánthai Balogh István ezredet pedig a gutai sáncz elfoglalására küldte. A megrettent haditanács egymásután küldözte rendeleteit a vármegyére. Hogy a lakosságot megnyugtassák, május 12-én a király felszólította a vármegyét, tegye közhírré, hogy a császári sereg által okozott károkat a károsultak jelentsék be gróf Lamberg miniszternek. Ezt a csekély kedvezményt azonban csakhamar szigorúbb rendeletek követték.

A hadi tanács május 15-én szemére hányta a vármegyének, hogy Heister seregének ellátására semminemű intézkedést sem tett, egyben utasítja a vármegyét, hogy ebben az ügyben Friedberg hadibiztossal egyezkedjék. Csakhogy ekkor már nem volt senki, a ki ezeket a rendeleteket végrehajthatta volna, mert, mint a május 23-án kelt királyi rendelet is mondja, a vármegye legnagyobb része a felkelőkhöz állott.

A szeptember 12-én kötött fegyverszünet alatt Heister, a ki az engesztelhetlenség képviselője volt, szigorú intézkedésekkel akarta meggátolni a fel-

kelés tovaterjedését. Már szeptember 23-án megtiltotta a vármegye lakosságának a fegyverviselést, majd október 16-án eltiltotta a Rákóczi által veretett rézpénz forgalmát, november 12-én pedig Lipót király megsürgette az általános lefegyverzés tárgyában kiadott rendelet végrehajtását s egyúttal 1350 köből gabonát követelt a vármegyétől.

A fegyverszünet lejártával, november 16. és 17-ike közötti éjjel a kurucok elfoglalták Érsekújvárt, mely a további harcok folyamán hatalmas támaszul szolgált a fölkelő csapatoknak. Érsekújvárt a Rákóczi-párti vármegye, mely Komáromból kiköltözködni kénytelenült, új otthonra talált, miután már előzőleg, 1704 elejétől Tatán és Udvardon tartotta üléseit. 1704 végétől vagy Érsekújvárt vagy Bottyán János várában, Bátorkeszin, folytak le Komárom vármegye közgyűlései. 1705 elején a Duna mentén Bottyán János, II. Rákóczi Ferencz vitéz dandárnoka volt a helyzet ura. Bottyán, a ki Érsekújvár bevétele után Madart és Szent-Pétert nyerte adományul, a télen át erőiesen szervezte seregét. Nagyrészt komáromvármegyei legénységből alakította híres huszárezredét, mely a későbbi harcokban oly sokszor vitte győzelemre a kurucz zászlókat. Az 1705. év kisebb csatározásokkal telt el. Bercsényi lázas tevékenységet fejtett ki, hogy a nagyszombati vereség hatását ellensúlyozza. Körútjában ellátogatott a Csallóközbe is. Így márczius végén Szent-Péteren találjuk, míg Kamocsánál Rétey György kurucvezredes tanyázott.

I. József.

Lipót király halálával (1705. május 5.) a trón fiára, Józsefre szállott, a ki május 15-én tudatta a vármegyével, hogy Heister helyébe gróf Herbeville-t nevezte ki hadai fővezérévé.

Az új hadvezérnek természetesen megint pénz és katona kellett.

A király június 22-én 1687 köből gabonát vagy annak árát, (egy köből értéke 1 forint 15 krajczár) és 24 ökröt követelt a vármegyétől, de Friedberg élelmezési biztos semmire sem tudott menni a vármegyével és ezért a király meghagyja, hogy a még Heister seregének élelmezésére fordított 20.000 forint ügyében kitűzött tárgyalásra küldjön a vármegye követeket Bécsbe. Schlick császári tábornoknak azonban már nem volt türelme tárgyalni a vármegyével, s azért augusztus 4-én ráírt a vármegyére, hogy miután a kivetett adót sem természetben, sem készpénzben nem szolgáltatta be, azt mielőbb fizesse meg, mert különben irgalmatlanul behajtja a lakosságon.

A nyár folyamán kötött rövid fegyverszünet lejártával ismét megkezdődtek az ellenségeskedések. Bercsényi újból bejárta a Csallóközt. Az új főhadvezér az osztrák határszélek védelmét gróf Pálffy Jánosra bízván, maga szeptember elején Győrön, Komáromon és Budán át Erdélybe akart betörni. November elején Pálffy hada már Győr és Komárom között táborozott, mindennek daczára Bottyán gróf Csáky Mihálylyal ostrom alá vétette Tatát, s utóbb maga is oda sietett a derékhadával, mire a várbeliek közül a magyarok egyenként kiszökdöstek és a kuruczokhoz csatlakoztak. A várban maradt német had, miután hasztalan várt segítséget, november 22-én kegyelemre megadta magát.

Bottyán még aznap megszállotta Tatát s onnan Pápa felé tartott.

Starhemberg
Guido.

A fegyverszünet lejártával a magyarországi császári hadak fővezérévé gróf Starhemberg Guidót, a császári sereg legjelesebb tábornokainak egyikét nevezték ki, a ki még a fegyverszünet alatt Komárom felé vonult, de Bottyán, Esterházy Antallal egyesülve, még szeptember első napjaiban Banánál állást foglalt, hogy Starhemberg előnyomulását megakadályozza. Mivel Starhemberg Esztergom felmentését tűzte ki célul, ezért Bottyán előőrseit Komárommal szemközt helyezte el, maga pedig lovasezredével Nyergesújfalunál állt fel.

A dunántúli
hadjárat.

Eközben Rákóczi szeptember 14-én véres harcok árán bevette Esztergomot, de a vár nem sokáig maradt a kuruczok birtokában, mert Starhemberg október 19-én visszafoglalta, tulajdonképpen célját azonban, hogy t. i. az előnyomulást folytassa, nem érte el, mert a kurucz hadak elől ismét kénytelen volt visszavonulni Komáromba, honnan a Csallóközön át Pozsony felé vette útját. Bottyán mindenütt a nyomában. Október végén Szent-Péternél táborozott, honnan egyfelől Komáromot szorongatta, másfelől a fürge kurucz lovasság egész Szeredig portyázott.

November 6-án Starhemberg már téli szállásra osztotta szét hadait és ezzel a hadjárat ebben az évben véget ért. Az apró csatározások mindazonáltal szünet nélkül tovább folytak. Bottyán, miután Starhemberg Somorjánál

Zsitvató.

elsáncolta magát, arra törekedett, hogy a császáriak összeköttetését Pozsony, Győr és Komárom között, mindjobban megnehezítse. Deczember elején Karvánál lesbe állott egy hadosztályal, de ekkor Rákóczi a Dunántúlra rendelte. Bottyán azonban egyre halasztotta eltávozását a karvai sánczokból, hogy Starhemberg mozdulatait megfigyelhesse. Később Nyergesújfalunál, majd Neszmély, Szőny és Tata környékén ütötte fel hadiszállását. A közép-dunai kurucz hadak feletti vezérletet ugyanekkor Esterházy Dániel vette át, kinek hadai folyton nyugtalanították a császáriakat.

Az 1706. év végével a vármegye legnagyobb része a kuruczok birtokában volt. Csupán Komárom és a Csallóköz uralta a császáriakat. De a nép híven kitartott a kuruczok mellett; a császári hadak közeledtének hírére a falvak lakossága mindenütt elfutott vagy pedig az élelmet vermekbe rejtett. A komáromi királyi harminczados jelentése szerint a nép semmit sem fizetett ebben az évben.

Deczember 25-én Bottyán elhagyván Császárt, hol legutoljára táborozott, Rabutin Lajos. Pápa felé vonult, ezzel Starhemberget kizavarta téli nyugalmából, a ki lovaságát átküldte a Dunántúlra. Gróf Rabutin Lajos császári tábornagy, az erdélyi hadsereg vezére Pest felé közeledett. Bercsényi meghagyta Esterháznak, hogy Szent-Péternél annyi haderőt gyűjtsön egybe, a mennyi a komáromi helyőrség kicsapásainak megakadályozására szükséges, a többi hadával pedig vonuljon Esztergom felé.

Esterházy január derekán csakugyan elhagyta Szent-Pétert s Esztergomnál helyezkedett el, honnan szükség esetén a karvai révhez vonulhatott vissza.

Rabutin hada eközben fáradtan, rongyosan és éhségtől kimerülve csakugyan Pestre érkezett.

Bécsből Rabutin hada számára a Dunán 8000 akó lisztet küldtek, de a szállítmány a zajló jég miatt Komáromnál tovább nem juthatott, de itt rekedt még Starhemberg hadsegéde, Defigny is, a kit a fővezér Rabutin elé küldött.

Rabutin Bicskénél adott Starhembergnek találkozót, a ki Mosony vármegyéből 500 válogatott lovasának fedezete alatt, Tatán át vonult Bicskére, hol a haditanács február 8-án összeült.

A bicskei haditanácsból Tatán és Győrön át visszatérő Starhemberget azonban a kuruczok, (Kisfaludy László ezrede), Igmándnál megtámadták, de mivel a támadók ereje csekély lehetett, a fővezér akadály nélkül Bécsbe juthatott. (Thaly Kálmán: A Dunántúli Hadjárat. Századok, 1879.)

Bottyán hogy Rabutinnak Starhemberggel való egyesülését megakadályozza, Pápára tette át főhadiszállását és Török István huszárezredét rendelte ki a Karvával való közlekedés fentartására. Mielőtt a hadműveletek kezdetüket vették, Bottyán közbenjárására a dunántúli nemesség és az odavaló tisztek családtagjai a karvai révén át Lévára vagy Csábrágra költözködtek. A karvai rév volt az egész dunántúli hadjárat folyamán az összekötő kapocs egyrészt a bányavárosok és Érsekújvár, másrészt Bottyán hadteste között.

E révén át nyert a diadalmas kurucz tábornok a hadserege számára élelmet és hadiszereket.

Bottyánnak Rabutin hadai felett kivívott sikerei lényegesen megváltoztatták a helyzetet. A császári had már márcziustól kezdve inkább csak a védelemre szorítkozott, ekként a vármegye dunántúli része egy időre megmenekült a háború borzalmaitól, de annál többet szenvedtek a csallóközi helységek, hol a császári had áttelelt vagy tavaszi szálláson volt.

A gutaiak márczius 26-án kelt levelükben panaszkodnak, hogy a Kronsfeld-ezred, mely egy hónapig volt náluk, csaknem mindenüket elpusztította.

A székhelyéről kizorult vármegye május havában tartotta közgyűlését, melyen az emlékezetes ónodi országgyűlésre Konkoly-Thege László alispánt választották követül. Eközben a Komáromban rekedt és a császári kézen levő csallóközi nemesség, felsőbb parancsra, szintén közgyűléseket kezdett tartani, főképp, hogy a mindegyre sűrűbben érkező rendeletek végrehajtására a szükséges közegek rendelkezésre álljanak. A labancz vármegye 1707. június 8-án tartotta tisztújító közgyűlését, mely alkalommal alispánná Baranyay Györgyöt, központi szolgabíróvá Gyárfás Istvánt, esküdtekké Bokor Lászlót, Somody Györgyöt és Andor Istvánt, jegyzővé pedig Nedeczky Mihályt választották meg. Több szolgabíróra nem volt szükség, mert a vármegye dunántúli része, valamint az udvardi járás a kuruczokhoz csatlakozott.

Egy 1707-ből való, különben meglehetősen hiányos kimutatás a következő helységeket sorolja fel, a melyek Rákóczihoz csatlakoztak: Mocsa, Almás, Szend, Kocs, Neszmély, Bánhida, Szőny, Igmánd, Tarján, Naszály, Császárszék, Dad, Szomód, Lábatlan, Szomor, Környe, Héreg, Ács, Bokod, Tárkány, Bana, Gyermely, Baj, Oroszlánkő, Szák, Ászár és Kisbér.

Starhemberg még mielőtt a vágmelléki hadműveleteit végrehajtotta, a karvai sánczok ellen intézett rohamot, de nagyobb kárt nem okozott a kuruczoknak. Rabutin tábornagy, ki Bottyánnal szemben semmire sem mehetett, seregének a dunántúli harcztérről való elszállítását kezdte meg. Tüzérségét és gyalogságát augusztus 18-án Gönyőnél hajókra rakva, Komárom és Esztergom felé szállíttatta, maga pedig öt lovasezredével a part mentén követte őket. Augusztus 19-én Ácsnál, 20-án Szőnynél állapodott meg, honnan egy különítményt Tata elpusztítására küldött, mely város, noha a vár újból a császáriak kezébe került, híven támogatta a kuruczokat. A császári had a kuruczokhoz hű Tata városát kirabolta és felégette.

Szekeres István ezredes, a kit Bottyán Rabutin szemmel tartására küldött, sürge kuruczlovasságával Esztergomtól folytonos támadásokkal Pestig nyugtalanította Rabutin utóhadát, s tömérdek zsákmányt vett el a császáriaktól. (Thaly Kálmán: Századok, 1880. 24.)

Az október havában beállott rendkívüli nagy esőzések és vízáradások a hadjárat folytatását lehetetlenné tévén, Bottyán három-négyszáz hajdút rendelt portyázásra a Vértes hegységbe. Az év végén Bottyán megvált a dunántúli hadak parancsnokságától, helyébe az érsekújvári tábornokságot foglalta el. Még mielőtt elhagyta Dunántúlt, Szekeres ezredével Komárom és Tata elé rendelte, az év vége felé pedig Szekeres és Goda István lovasezreit rendelte Komárom vármegye tatai és gesztesi járásaiba, melyek Győr, Komárom és Tata közt portyáztak. Bottyán csak 1708. január közepén kelt át Karvánál a Dunán, útközben bátorkeszi kastélyában néhány hétre megpihenvén; február elején átvette Nyitrán a vezérletet báró Andrássy Istvántól. (Thaly Kálmán: i. h. 156. l.)

Midőn Bottyán átvette az érsekújvári tábornokságot, a Vág melléke kurucz kézben volt, de a Csallóközben Szeredtől Komáromig császári had tanyázott, mely Gutánál és Szerednél erősen elsánczolta magát. A császári hadakkal szemben Újvár és Csenkevár, valamint a karvai rév között Berthóty István dandára táborozott.

A pozsonyi országgyűlés.

Az 1708. február 29-ére hirdetett pozsonyi országgyűlésen, bár Rákóczi nem ellenezte, a kuruczparti vármegye nem jelent meg, mert a rendek attól tartottak, hogy őket a kényuralom bosszújának fogják kiszolgáltatni, ellenben ott volt a Komáromba szorult labancz vármegye, melyet Labody Ádám, Hajnal Márton és Nedeczky Mihály képviseltek.

Am ezeknek az országgyűlésen nem sok dolguk akadt, annál több teendőjük volt a császári hadvezetőséggel a vármegyére kirótt szolgálmányok ügyében. Május 17-én elismerték a követek, hogy Ebergényi László tábornok 1707. november 1-től 1708. április végéig a megyére kivetett szolgálmányokból csak 6495 font húst, 135 font sót, 7037 mérő zabot, 49 szekér szénát és 150 frt 40 krt kapott, míg a vármegye hátraléka 969 frtot tesz ki. Bottyán, hogy a császáriak Komárom és Esztergom közötti összeköttetését elvágja, a karvai sánczokat május havában megnagyobbíttatta. A komáromi őrség meg akarta ugyan akadályozni ebbeli munkájában, de Bottyán visszaverte a támadást.

A karvai sáncz csakhamar elkészülvén, valósággal elzárta a Dunát, úgy hogy maga az esztergomi várparancsnok is Komáromban rekedt. Alig erősítette meg a karvai sánczokat a fáradhatatlan kuruczvezér, csakhamar elvágta a Vág-Sellye és Gúta közti összeköttetést. Innen Nyitra vármegyébe tette át hadműveleteinek középpontját, majd Surányon át Érsekújvárba tért vissza. Mikor pedig az újonnan kinevezett fővezér, gróf Heister Szigbert a Dunántúlra csapott át, Bottyán Gutánál és Komáromnál figyelő zászlóaljkat hagyván hátra, egész Pozsonyig nyomult. A nyár folyamán a portyázások s a kisebb csete-paték szünet nélkül folytak. Bottyán július 12-én kémszemlére indult Gúta felé, hogy a császáriak állásáról tájékozva legyen, de a kuruczok előnyomulása következtében július 24-én Pálffy János a gutai őrséget jelentékenyen megerősítette.

! Noha Bottyán csak 4000 emberrel rendelkezett, július végén az Érsekújvárról hozott réstörő ágyúkkal megtámadta a gutai sánczokat, míg lovas-ezredét Komárom felé állította fel, nehogy az ottani őrség segílyt hozhasson a gutaiaknak. A réstörő ágyúk fedezete alatt heves rohammal csakhamar hatalmába kerítette Gútát, melynek őrségét a kuruczok nagyrészt levágták, s csak néhányat fogtak el belőle, kiket Érsekújvárba szállítottak. Bottyán a kuruczok által »békavár«-nak gúnyolt gutai erősségeket lerontatván, hadaival a fejedelmhez csatlakozott.

Bottyán sikereit azonban csakhamar lerontotta a trencsényi vereség, mely végzetes fordulópont a szabadságharcz történetében. A csatavesztés következtében az egész Vág-vonal a császáriak kezébe került. Heister még augusztus közepén helyreállította a lerombolt gutai erődítményeket és azokba dánokat helyezett el. Augusztus 18-án 4000 dán gyalogos indult Gútára, 2000 dán és ugyanannyi császári lovas pedig Királyfalva felé. Szeptemberben a császáriak a karvai sánczokat is hatalmukba kerítették, melyeket Bottyán Bercsényi utasítására lerontatott, s azokat helyreállítván, onnan egész Madarig pusztították a vidéket. Az áruló Ocskay még augusztus 28-án ígéretet tett Pálffy-nak, hogy Bottyánt elfogja, de e tervét nem hajthatta végre, mert Bottyán ekkor betegen feküdt Visken, s nem Garam-Szent-Györgynél, mint Ocskay hitte.

Időközben Heister a Dunántúlról visszatérván, átkelt a Vág-Dunán s szeptember 18-án Érsekújvárt fogta ostrom alá, de mert Bottyán még a nyár folyamán kinyitatta a zsilipeket, így a várhoz vezető utak annyira el voltak iszaposodva, hogy az ostromlók előnyomulása legnagyobb nehézségekbe ütközött.

Bár Heister a Gútáról hozott ágyúkkal a malom erődöt elfoglalta, az érsekújvári vár ostroma heteken át egy lépéssel sem haladt előbbre, ezért október 11-én abbahagyva a meddő küzdelmet, a bányavárosok felé indult.

Alig hagyta el Heister Érsekújvár vidékét, Bottyán ismét előnyomult a Zsitva mellékéről s Ebeczky, valamint Balogh István hadait Jászfalu, Kürt, Csúz, Ölyved, Für, Bény és Zseliz falvakban helyezte el.

Illyképp az udvardi járás, bár kisebb küzdelmek árán, megmaradt a kuruczok kezében, de a vármegye dunántúli részében a császári had ütött tábort.

Heister már november 29-én ráparancsolt a vármegyére, hogy a Bareith-féle dragonyosezred és a Tolletian-féle gyalogezred tizenkét századát, valamint a rácz katonaságot helyezze el a meghódított falvakban. A császári had, de különösen a ráczok beszállásolása szinte elviselhetetlen csapás volt a lakosságra.

Heister, miután Érsekújvárt fegyverrel nem bírta elfoglalni, a vár kiéheztetését tűzte ki célul. Ezért október 5-én meghagyta az alispánnak, hirdesse ki a vár körüli falvak lakosai előtt, hogy mindazokat, a kik az érsekújvári kuruczoknak élelmet szállítanak, karóba fogja huzatni. Csakhogy az érsekújvári vár, Bottyán gondoskodásából, hosszú időre el volt látva élelemmel és lőszerrel, s a kuruczok a várra támaszkodva, gyakori kicsapásaikkal tömérdek kárt okoztak a császáriaknak.

1709. február közepén Károlyi Sándor Jászfaluig hatolt, de mivel a hófúvás miatt nem mehetett előre, az udvardi járásban maradt. Hadát még márcziusban is itt találjuk, a nép rengeteg kárára.

Eközben a császári had is mindegyre nagyobb területet foglalt el a vármegyében. Február 15-én 3000 német vonult Füssre, hol Balogh István kuruczezredes birtokait prédálták fel. Egy másik csapat Für, Ölyvedet és Csúzt foglalta el s a Zsitva vizéig hatolt.

A császári had előnyomulásával megkezdődtek a kegyetlenkedések is. Jászfalun a bírót, mert nem adott nekik hírt a kuruczokról, a falu közepén lefejezték, Köbölkúton pedig az elfogott ifjabb Bottyánt lábánál fogva felakasztották.

A nyár folyamán a kuruczok több ízben intéztek támadást a császári had ellen. Május havában újra az egész Csallóköz birtokába jutottak, honnan gyakran fenyegették a Dunán levező bárkákat, melyeket hatalmukba kerítették a bennük talált lőszert és élelmiszereket az érsekújvári várba szállították.

Augusztus vége felé Szekeres kuruczezredes Győrből 300 németet kicsalt Pannohalma tájára, hol a kuruczok legnagyobb részüket levágták. Októberben az érsekújvári kuruczoknak még egy vitéz kirohanásáról van adatunk, midőn a Savoyai Eugén-féle dragonyosezredet tették tönkre, majd október végén egy

A trencsényi csata.

kuruczesapat Komárom alá csapott, mely alkalommal gróf Zichy György alezredes, komáromi helyettes várparancsnok is fogságba esett.

Szeptember havában (24—25-én) a kuruczokat pótolhatatlan veszteség érte Bottyán János halálával, de ekkorra már az egész vármegye a császáriak birtokában volt, egyedül Érsekújvár állt még, hol a kurucz vármegye is otthonra talált. Érsekújvárt Károlyi Sándor még 1710 tavaszán rendkívül ügyesen kieszelt és végrehajtott terv szerint ellátta élelemmel. De ez intézkedések már nem akadályozhatták meg a magára hagyott város feladását. Heister 1710 augusztusában ismét körülzártta Érsekújvárt, melyet szeptember 24-én a kuruczok át is adtak a császáriaknak. Az átadási feltételek a várban levő nemességnek is fegyveres kivonulást biztosítottak. A kuruczpárti vármegyei tisztviselők is hazatértek házi tűzhelyeikhez, de sajnos, az iratokat a történetírás pótolhatatlan kárára nem szolgáltatták át a labancz vármegyének, melynek élén ekkor már az I. József által kinevezett gróf Esterházy József főispán állott.

Érsekújvár feladásával a kuruczvilág véget ért Komárom vármegyében is, melynek népe ettől kezdve csak tétlen szemlélője volt annak a nagy küzdelemnek, mely a szatmári békével ért véget.

Közel két századon át tartó küzdelem történetét zárjuk be e fejezettel.

A török hódoltság, a szabadság- és vallásharcok alatt elpusztított, agyon-sanyargatott vármegyének hosszú időre volt szüksége, hogy új életre kelve, a nemzeti törekvések korában újból vezérszerepre juthasson.

2. A VÁRMEGYEI ÖNKORMÁNYZAT FEJLŐDÉSE ÉS A VÁRMEGYEI ÉLET.

(1526—1711.)

A mohácsi vész után, az ország három részre szakadásával, a rombadőlt államegység a vármegyei önkormányzat kifejlődésére vezetett. Az ellenkirályok korszakában a török hódítással szemben magára hagyott nemesség egyaránt érezte a tömörülés szükségét.

A mohácsi vészszel az elhatalmasodott főurak elveszítették befolyásukat, velük szemben a nemesség mindegyre nagyobb tért foglalt el, átveszi az ügyek vezetését és a vármegye megbízása útján képviseli a nemzetet. A mohácsi vésztől kezdve a vármegye hatásköre lényegesen távol. Ezentúl a vármegye alkotja az összekötő kapcsot nemzet és uralkodó között.

A főispán.

A változott viszonyokhoz képest a főispáni állás is lényegesen átalakul. A vármegyei önkormányzat kifejlődésével a főispán a királyi hatalom képviselőjeként lép előtérbe. Feladata a király rendeleteinek végrehajtását ellenőrizni és az uralkodó érdekeit védeni a vármegye közönségével szemben. A főispánnal szemben a vármegye közönségének személyesítője és a vármegyei önkormányzat képviselője az alispán volt. Az alispán hatáskörét a törvények állapították meg, de a vármegyei helyhatósági szabályrendeletek is jelentékenyen kiterjesztették. A törvények értelmében az alispán hatáskörébe tartozott a vármegyei nemesi felkelés szervezése, minden rendű katona és önkéntes előállítás, a katonaság elszállásolása (1545 : XIV., XXVI., 1555 : IV., 1595 : XXVI. stb. törvény-cikkek), a katonaság által okozott károk megtérítése, a károsultak kielégítése (1554 : IV. t.-cz.), a közmunkaügy (1556 : IV., 1557 : 6., 1563 : XIII., 1596 : XVIII. I. t.-cz.), a jobbágyság oltalmazása (1547 : XXXII., 1548 : XLIII., 1550 : XXVII. t.-cz.), a királyi adó kezelésére vonatkozó intézkedés (1550 : XXII.—XXVII. törvény-cikkek).

Az alispán.

A vármegye hatáskörébe tartozott továbbá a végvárok javításához szükséges rőzse, fa és fuvar beszerzésére, a várbeliek élelmezésére, tél idején a folyók lékelésére és őrzésére, 1569 óta a dunai töltések helyreállítására, 1640-ben a Csiliz-töltések elkészítésére vonatkozó intézkedések megtétele. Az alispán egyszersmind békebíró volt a felekezetek közötti viszályokban és ő intézte el azok panaszait és kérelmeit.

Híres főispánok.

A mohácsi vész után I. Ferdinánd Szomszédvári Désházy Istvánt nevezte ki Komárom vármegye főispánjává, de ennek lemondása vagy halála után (1535-ben már nem élhetett,) 1535-ben Hartitsch Detrik nyerte el e méltóságot Komárom zálogbirtokával együtt. Ámde a vármegye megtagadta az idegen főispánnak

az engedelmisséget és a vármegye követei ezt az 1538. évi pozsonyi országgyűlésen ki is jelentették, követelvén Hartitsch eltávolítását.

A vármegye fellépését utóbb siker koronázta, mert idegent többé nem neveztek ki főispánnak Komáromba, hol előzőleg (Paksy) Paxy János (1552—1562.), utóbb Gersei Pethő János (1562—67.), majd ismét Paxy János viselte e méltóságot. Mindketten hosszabb vagy rövidebb ideig a komáromi vár kapitányai is voltak. Pethő János előbb Sopron vármegye főispánja, majd zólyomi, lippai, kassai (1558.) kapitány 1562-ben foglalta el Paxy János helyét, 1566-ban a komáromi naszádosok parancsnoka lett, majd a dunamelléki hadak főkapitányaként megvált a komáromi főispánságtól, s utóbb a főpohárnoki és főkamara-rási méltóságokat is viselte.

1584-ben báró Pálffy Miklós, a győri hős lett Komárom vármegye főispánja és komáromi kapitány; ő már előbb (1580.) Pozsony vármegye főispánja volt, utóbb pedig (1589.) érsekújvári kapitány lett. 1600 április 23-án bekövetkezett halála után a főispáni állás egy ideig ismét betöltetlen maradt. Ez idő alatt, úgy látszik, a bécsi kormány ismét a várkapitányokat akarta felhasználni a főispáni teendők végzésére, csak hogy ebbeli törekvése az ősi alkotmányra féltékeny vármegye ellenállásán csakhamar hajótörést szenvedett. Egy 1622-ben tartott vármegyei közgyűlésen ki is jelentették a rendek Reiffenberg János várparancsnoknak, hogy neki ott nincsen szava. (Gyulai Rudolf i. m. 44. l.)

A vármegye fellépése használt. Ettől kezdve az egész XVII. századon keresztül a vármegyei főispáni állást hosszabb ideig mindig betöltötték.

Az 1625-ben tartott országgyűlésen már báró Czobor Imre jelenik meg a vármegye főispánjaként, a ki utóbb 1630-ban főtárnokmesterré lett. 1636-ig terjedő hivataloskodása után, közel félszázadon át, a gróf Csáky-család adott a vármegyének főispánt.

A Csáky-családból származó főispánok sorát László, Léva örökös ura és ugyancsak Léva, Tata és Pápa örökös kapitánya nyitja meg, a ki egyúttal Zólyom vármegye főispánja, majd országbíró lett. 1655-ben bekövetkezett halálakor a főispáni méltóság a tatali főkapitánysággal együtt idősebb fiára, Péterre szállott, kinek 1671-ben bekövetkezett halála után Péter testvére, László lett Komárom vármegye főispánja (1682—90.).

A Csákyak után a Zichy grófok következtek a főispánságban. István (szül. 1616., † 1693.), koronaőr és tárnokmester, a ki grófi rangot nyert, rövid ideig Komárom vármegye főispánja volt, mely méltóságában másodszülött fia, István követte. Gróf Zichy Istvánt 1697-ben nevezték ki Komárom vármegye főispánjává. Ennek idősebb fia, László, 1700-ban lett Komárom vármegye főispánjává, de ő is, mint atyja meg nagyatyja, csak három évig viselte e méltóságot, mert éppen a kuruczháború küszöbén elhalálozott. A főispáni szék, tekintettel a zavaros időkre, nem maradhatott betöltetlenül, ezért Lipót király 1703. július 30-án Esterházy Antalt nevezte ki főispánná. Esterházy 1704-ben kuruczczá lett, 1704-ben a nagyszombati csatában a balszárnyat vezényelte, 1705-ben a Vág mentén, 1706-ban a Fertő mellett táborozott és ez utóbbi alkalommal gróf Starhemberg Miksa hadait megerősített védállásukból kivervén, Bécsig portyázott, majd Tatánál örködött. Az 1707. évi ónodi országgyűlés után a vágmenti kuruczhadak feletti parancsnoksággal bízták meg, 1708-ban pedig a dunántúli hadak vezére lett. A kuruczok szerencsecsillagának hanyatlása után a Duna balpartjára, majd Sárospatakra vonult, de hadát Viard 1710. november havában meglegpte. Esterházy Lengyelországba menekült, majd Rákóczinak hű társa lett a számkivetésben. Hazájától távol 1722-ben fejezte be életét s a rodostói görög templomban temették el.

Midőn a kuruczok a Duna mellékéről végképp kiszorultak, I. József király gróf Esterházy Antal testvéröccsét, József grófot nevezte ki a vármegye főispánjává. Gróf Esterházy József császári tisztként kezdte pályáját és mint ezredes részt vett az 1708. augusztus 6-án vívott szerencsétlen kimenetelű trencsényi csatában. Fél évszázadot meghaladó főispáni működése azonban már jobbára a következő korszakra esik.

A vármegyei alispánokról felette hiányos adataink vannak.

Alispánok.

A vármegyei jegyzőkönyvek csak 1617-től kezdve vannak meg, de ezekben is nagy hézagok találhatók. 1624-től 1636-ig semmi sem maradt fenn, 1704. májusától 1707. decemberéig, mialatt a kurucz vármegye a váron kívül ülésezett,

ismét hiányzanak a jegyzőkönyvek. A XVI. századból is csak néhány alispán nevét őrizték meg az oklevelek, mint Pákos-Paksi Szemere Jánosét (1552) és Posár Lukácsét (1577). A XVII. században szerepelt alispánok közül felsőbőki Markházy Márton (1617), Szeghy János (1647—55.), Radostiticz Ferencz (1678—81), Fiáth János (1688—90), Baranyay György (1697—1703) és Konkoly-Thege László működéséről vannak részletesebb adataink. Az utóbbiakról az előző fejezetben már megemlékeztünk.

Az alispán mellett működött a vármegye jegyzője, a ki nem volt állandó tisztviselő, hanem akkorra fogadták fel, mikor az írásbeli munka ezt szükségessé tette. 1619-ben Szily Lőrincz, 1642-ben pedig Pesthy János volt a vármegyei jegyző.

Közigazgatási
beosztás.

A vármegye négy járásra oszlott, melyeknek élén a szolgabírák állottak. Buda (1541), Esztergom és Székesfehérvár eleste után Pilis, Esztergom és Fejér vármegyéből a vértessaljai járás egy ideig Komárom vármegyéhez tartozott.

Pilis megye egy része már 1592-ben Komárom vármegyéhez tartozott, Fejér megye egy része valószínűleg Tata és Gesztes 1598. évi visszafoglalása után csatoltatott a vármegyéhez, míg Esztergom vármegye egy részének ide tartozásáról csak az 1643. évi közgyűlési jegyzőkönyvekben történik említés, a mennyiben a megye területén lakó földesurak közt 26 érsekújvári, illetőleg esztergommegyei nemes van felsorolva. (Gyulai Rudolf i. m. 7. l.)

Az 1643. évi jegyzőkönyvek már áttekinthető képet nyújtanak a vármegye akkori közigazgatási beosztásáról.

1643-ban a mai csallóközi járás neve dunaközi járás, az udvardiának districtus ultradanubialis, a tataiának transdanubialis és a Fejér vármegyéből bekebelezett járásának sári járás.

1960-ben a járások a következőleg neveztek el: csallóközi, újpápusztai (mai udvardi), győri vagy felsőpusztai (tatai és gesztesi) és a vértessaljai (Fejér vármegye) járások.

Fejér vármegyéből 1622-ben Komáromhoz tartoztak: Bicske, Gyúró, Vereb, Farna. 1643-ban Mór, Zámoly, Pátka, Almás, Forna, Csákvár, Gyúró, Vereb, Etyek, Sokoró, Pákoz, Tabajd és Bicske. Ez az állapot 1693-ig állott fenn.

A köztisztviselők fizetése a XVII. században, az akkori pénzsűk időben szerfölött kevés volt.

1646-ban a vármegye különféle szükségleteire 454 mérő búzát szedtek be, a törököknek be nem hódolt járásokból. Ennek eladási árából került ki a köztisztviselők fizetése.

Tisztviselők
fizetése.

Az alispán fizetése ekkor 150 forint, a négy szolgabíróé együtt 240 forint, a jegyzőé 50 forint, a pénztárnoké 20 forint volt, a többi pénzt a rendőrség fenntartására, a rabok élelmezésére és a kivégzésekre fordították.

1690-ben a vármegye rendes kiadása 1054 frt 79 dénár volt. A tisztviselők fizetésén kívül a vármegye kiadásai közé tartoztak még a követek napidíjai, továbbá a várparancsnokok és a szomszéd török basák részére megszavazott ajándékok költségei is.

Az adók.

Az országgyűlés által megszavazott adókat egy-egy jobbágytelek után vetették ki, miért is bizonyos időközökben adóösszeírásokat eszközöltek. Különösen becses adatokat szolgáltatnak ezek az adóösszeírások, mert élénken feltűntetik azt a pusztulást, melynek a vármegye a törökök elnyomulásával ki volt téve. A ránk maradt legrégebb összeírások szerint 1495-ben 2161 jobbágytelek (porta) volt a vármegyében. A török hódoltság következtében a porták száma is lényegesen apadt. 1553-ban 49 városban és helységben 506½ portát írtak össze. Ez összeírás szerint 117 új ház és 9 égett ház volt a vármegyében, melyeknek a törvény háromévi adómentességet biztosított, volt ezenkívül még 175 zsellér, 10 malomporta és 105 pusztá telek. Rudolf trónraléptével (1576.) az országgyűlés portánként két-két forintot szavazott meg, ezért új összeírást végeztek, melyet a következő években megújítottak. 1577-ben 293 szabad és 239 hódolt, 1578—79-ben 263 szabad és 235 hódolt, 1582-ben 283 szabad és 191 hódolt portát írtak össze. 1588-ban 287½ szabad és 190 hódolt portára 765 forint adó volt kivetve, de ezenkívül még Ernő főhercegnek tiszteletdíjúl minden porta után 40 dénárt és az ország pénzügyeinek, valamint a végváraknak vizsgálatára kiküldött országos bizottság költségeire portánként 10 dénárt vetettek ki. Az előbbi címen 153 forint, az utóbbi címen 38 forint 25 dénár

esett a vármegyére. Az adóbehajtási költség 124 forint volt. Ebből az adórovó (dicator) fizetése 80 forint, dologi kiadása 20 forint volt, míg az alispán 24, a szolgabírák 16 és a jegyző 4 forintot kaptak. 1593—94-ben 304 szabad és 254 $\frac{1}{2}$ hódolt portára 1293 frt 75 dénár lett kivetve, melyből 1030 forint folyt be, míg a személyi szükséglet 148 forintot emésztett fel. 1596-ban az országszerte dúló török háború miatt csak 47 $\frac{1}{2}$ szabad portát lehetett összeírni, erre 432 $\frac{1}{4}$ frt volt kivetve, de a háború miatt semmi sem folyt be. (Acsády Ignác értekezései. Érték. a Történettud. kör. XIV—XVI. kötet.)

A XVII. századból fenmaradt összeírások sem tüntetnek fel kedvezőbb viszonyokat. Az 1610. évi adójegyzék szerint 74 szabad és 51 hódolt, 1618—19-ben 70 szabad és 116 hódolt, 1622-ben 53 szabad és 81 hódolt portát írtak össze. Ekkor a mai udvardi járás is török kézen volt, így csupán a Csallóköz és néhány fejevármegyei helység fizetett adót. 1623-ban 48 szabad és 91 hódolt porta találtatott. 1644-ben 24 szabad és 88 hódolt porta. 1669-ben a csallóközi járásban 20, a sári járásban 46, a behódolt udvardi járásban 24, a behódolt tataiban és gesztesiben 70 és $\frac{1}{2}$ porta volt. Érsekújvár eleste után a Csallóköz is pusztulásnak volt kitéve. Az 1669. évi összeírás szerint Keszegfalva, Vizvár, Bálvány-Szakállas, Szőlös, Gyalla, Jászfalu, Kürt, Für, Csúz, Udvard, Anyala, Csehi, Baromlak és Kerek szállás mint elpusztult falvak szerepelnek. A pusztulás szomorú képét még élénkebben tárják fel az 1690., 1694. és 1698. évi összeírások. Magában Komáromban 1690-ben csupán 130 nemesi kúriát, 1692-ben 131 polgári házat és 74 zsellér-háztartást találtak. A Csallóközben 1690-ben 103 nemest és 493 gazdát, a győri pusztai járásban ugyanez évben 16 nemest és 328 gazdát, az ujbári (udvardi) járásban 1698-ban csupán 695 gazdát írtak össze, nemes egy sem fordul elő az összeírásban. (Gyulai Rudolf i. m. 13. l.)

A porták.

A középkorban virágzott városok közül csupán Komárom tudott némi önállóságra jutni, de a város lakosai örökös küzdelemben állottak az idegen várparancsnokokkal, a kik a város régi kiváltságait nem akarták figyelembe venni. Midőn az ország nagy része János király birtokába került, 1527-ben a király megerősítette a város régi szabadalmait, egyben megtiltotta a gutai, komáromi kapitányoknak és várnagynak, hogy a város lakosaitól szabadalmaik ellenére adót szedjenek. Mikor Komárom Ferdinándé lett, 1538-ban ő is megerősítette a város régi kiváltságait s 1548-ban a győri, pápai és más adószedőket és vámosokat a város polgárainak zaklatásától eltiltotta. Ezt a tillamat 1560-ban kiterjesztette az ország valamennyi törvényhatósága területén működő adószedőkre és vámosokra. Miksa király 1576-ban, Rudolf 1578-ban újból megerősítették a város régi kiváltságait. 1605-ben Mátyás főherceg is eltiltotta a helyőrség tisztikarát a város lakosainak zsarolásától. De éppen ez a sok kiváltságglevél azt látszik igazolni, hogy a várparancsnokok, sőt még a vármegye sem vették komolyan a város kiváltságait, mert különben nem kellett volna azokat a tiltó rendelkezéseket minduntalan megújítani.

Komárom város kiváltságai.

II. Mátyás trónralépte után 1609-ben újból megerősítette a város kiváltságait s a város birtokügyeinek rendezése céljából bizottságot küldött ki. II. Ferdinánd 1622-ben megerősítvén az elődei által adott szabadalmakat, 1629-ben mind Komárom vármegye alispánját, mind a komáromi várkapitányt eltiltotta attól, hogy a város polgáraitól akár személyök, akár árúik után, akár szárazon, akár vízen adót vagy révvámot szedjenek. III. Ferdinánd király 1651-ben, Lipót király pedig 1694-ben erősítette meg a város szabadalmait.

Lipót király különben több ízben jelét adta a város iránt való jóindulatának.

1692-ben a város adóját évenként 418 frtban állapítván meg, mindenemű más szolgálmány alól felmentette, 1695-ben pedig szabad járást-kelest biztosít a város polgárainak s meghagyta a törvényhatóságoknak, hogy a vásárookra jövő-menő komáromi polgárokat útlemben ne akadályozzák.

A király még közvetlenül a szabadságharc kitörése előtt (1703.) megtiltotta a rajkai, győri, köpcsényi, nezsideri és zirczi vámszedőknek, hogy a város lakosaitól vámot szedjenek.

A szabadságharc alatt, bár a város a császáriak hatalmában volt, Rákóczi Ferencz hadainak fővezére, gróf Bercsényi Miklós 1705-ben a város iránti jóindulatának jeléül szabad menetet biztosított a város küldötteinek. (Vároosi levéltár.)

Kiváltságos
helységek.

Komárom városán kívül e korszakban csak nagyon kevés helység nyert kiváltságokat. Bálványszakállas kiváltságait 1582. február 21-én erősítette meg Rudolf király; Kisfüss 1550. márczius 8-án I. Ferdinánd királytól, majd 1574. november 25-én Fejérvölgy István veszprémi püspöktől s 1697. márczius 8-án Lipót királytól nyert kiváltságlevelet. Nagymegyer régi kiváltságait I. Ferdinánd király 1534. november 14-én és ugyanez évi november 25-én erősítette meg. (Illéssy János: Községi kiváltságlevelek jegyzéke.)

A középkorban oly jelentékeny Tata város a török hódoltság alatt, — mint végvár, — jóformán teljesen megsemmisült. De a törökvilág megszűntével jelentékenyen emelkedett, a mit legjobban igazolnak az adóösszeírások. 1690-ben még csak 60 gazdát és 6 nemest, 1692-ben már 94 gazdát, 1701-ben pedig 254 gazdát és 31 nemest írtak össze. Mindazonáltal régi kiváltságait e korszakban többé nem bírta visszaszerezni.

Igazságszolgá-
tatás.

Az igazságszolgáltatás terén ez időtájt rendkívül zavaros viszonyok uralkodtak. A jobbágy elsőfokú bírósága a földesúri szék volt, melynek ítélete ellen a megyéhez fellebbeztek, de azért a hódoltságbeliek a törökökhöz is fordultak igazságért. De mert a vármegye a saját hatóságát a hódoltsági részekre is kiterjesztette, szigorúan megbüntette azokat, a kik a török hatóságok elé vitték ügyeiket.

Ezért indított vizsgálatot Almás község lakosai ellen is annak kiderítésére, vajjon az almásiak, vagy a nesz mélyiek mentek-e először az esztergomi törökökhöz panaszra.

1654-ben a vármegye ki is mondta a hódoltságbeliekre, hogy a ki a töröknél keres igazságot, érdeme szerint bűnhődjék, 1659-ben pedig az ugyanez évi XIII. törvényczikket, mely a török előtt perlekedőket hazaárulóknak minősíti és őket fejvesztéssel sújtja, jegyzőkönyvbe iktatják. (Gyulai Rudolf i. m. 37.)

A jogszolgáltatás terén különösen a lopásra kimondott kegyetlen büntetések és a boszorkányperek kötik le a figyelmünket. Komárom városának jegyzőkönyvei szerint a tolvaj gyakran halállal lakolt bűnéért, csak néha vált-hatta meg magát pénzen (60 frt) a halálbüntetéstől.

A tolvajlás kegyetlen fenytéséből következtethetőleg a tulajdon- és vagyonbiztonság nagyon ingó alapon állott ebben a korszakban.

Boszorkány-
perek.

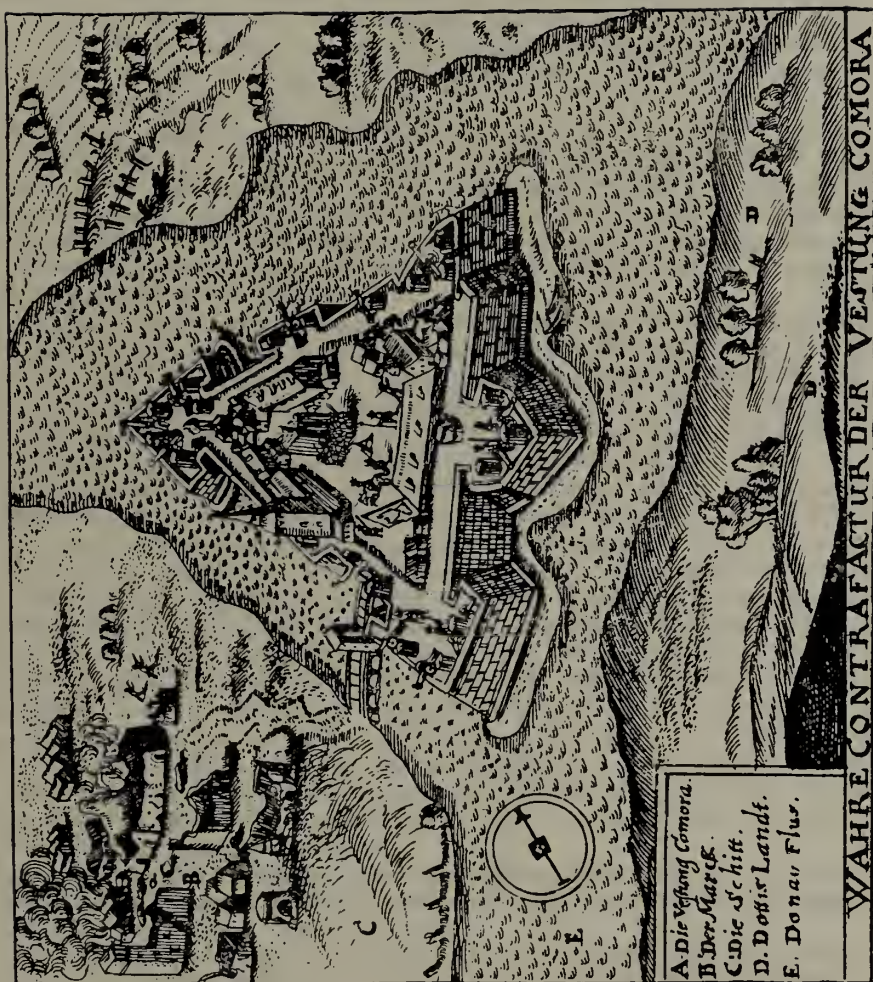
A boszorkányperek közül különösen érdekes Thassy Zsuzsánna esete, a ki boszorkány hírében állván, 1693. november 20-án máglyahalálra ítéltetett, mely ítéletet rajta november 21-én végrehajtották.

A vármegyei levéltárban őrzött boszorkányperek közül főleg Jászberényi Judit vallomása köti le a figyelmünket, a ki meglátván a kízóeszközöket, melyekkel a bírák tőle vallomást akartak kicsikarni, önkénytes vallomást tett, mely szerint, elhagyván hitét, az ördögökkel szövetségbe lépett s azoknak segítségével macskává változott át, majd pedig az ördög segítségével a Szent-Gellért hegyre repült, hol hasonló ördögi szövetségben levő társaival tobzódott. A bölcs bíróság azon az alapon, hogy »kinek-kinek az Törvényszéknek színe előtt tett saját nyelve vallása Országunk élő Törvénye szerint visszavonhatatlan«, a szerencsétlen asszonyt fejvesztésre, holttestét pedig máglyán leendő elégetésre ítélte, enyhítő körülményül tudván be a vádlott őszinte (!) vallomását s azt a körülményt, hogy embertársait nem sikerült megrontania. (Gyulai Rudolf i. m. 42—43.)

Szabó Pál özvegyét, Kun Anna bábaasszonyt, a ki férje halála után Komáromban telepedett le, irigyei boszorkánysággal és ördöngösséggel vádolták, mely szállongó híresztelés alapján Hattyu István, Komárom város főbírája, 1674. szeptember 26-án a törvényszék elé állította. Bár a lefolyt tanúkihallgatások leginkább a vádlott bábaasszonyi működése körül forogtak, a törvényszék december 26-án máglyahalálra ítélte az asszonyt. Gróf Hoffkirchennek, a komáromi vár főkapitányának kívánságára azonban a tanúkihallgatásokról szóló jegyzőkönyveket, valamint a vádlottnak a kárpodon tett vallomását gróf Kollonics Lipót akkori pozsonyi kamarai elnöknek adták át, a ki az állítólagos boszorkányt megmentette a máglyahaláltól. (Komárom Várm. és Városi Tört. és Rég. Egyet. 1887. évi jelentése.)

Mezőgazdaság.

A mezőgazdaság, mely a középkor végén a Kis Magyar Alföldön már a virágzás magas fokán állott, a török uralom korszakában ismét hanyatlásnak indult.

Komárom a XVII. században.
 (Az Országos Képtárból.)

A török támadások következtében a földműveléssel foglalkozó jobbágság a veszélyeztetettebb vidékekről javarészből elköltözött s így óriási területek maradtak műveletlenül. Phygus írja, hogy 1570-ben Komáromból Győrbe utaztában néptelen, műveletlen vidéken ment át. A vármegye dunántúli részének 1553-tól 1622-ig nem voltak megadóztható lakosai, mert a jobbágság elhagyván a falvakat, csak kunyhókban tengődött és baromtenyésztést űzött. A mint a török megvetette lábát Érsekújvárt, a mai udvardi járás is hasonló sorsra jutott. Csak a Csallóköz, mely a XVI—XVII. században ment maradt a török támadásoktól, volt alkalmas a földművelésre, de itt a védőtöltések elromolván, az árvizek tömérdek kárt okoztak a mezőgazdaságnak. Az 1569. évi III. törvénycikk elrendelte ugyan az elromlott védőtöltések kijavítását, mely czélból a csallóközi lakosok közmunkáját igénybe vette, de a vármegye is több ízben intézkedett azok helyreállítása és a belvizek kitisztítása iránt, mindez intézkedések azonban a legkezdetlegesebb színvonalon állottak. A törökök kiűzése után némileg javult a helyzet, de a belháborúk ezután is jelentékenyen akadályozták a földművelést.

1691-ben a csallóközi járásban 2085, 1694-ben a mai tатаi és gesztesi járásban 5447, 1698-ban az ujjváriban (mai udvardi járás) 1610 mérő alá való művelt föld volt. A gabonaneműeken kívül termesztettek dohányt is, bár ennek termelését Komárom városa 1703-ban eltiltotta. A szőlőt csakis a dunántúli részben művelték. Az 1694. évi összeírás szerint a következő helyeken termesztették: Lábatlan, Almás, Mocsán, Neszmély, Naszály, Tata, Kocs és Komárom, de az utóbbi helyen kevés termett.

A marhaterenyésztés már jobban virágzott. 1691-ben az egész vármegye területén 493 göboly volt. A tehénállomány 1698-ban 5270 darab. A loállomány 1691-ben 21.018, a juhállomány 1698-ban az egész vármegyében 8912 drb.

De ezek a számadatok nem egészen megbízhatók, mert 1694-ben eszközölt adóösszeírásokban Tatán az adóköteles juhok száma meghaladja az ezret.

Méhkas az egész vármegye területén 1691-ben 624 volt.

Az iparos osztály leginkább az erősített Komáromban és Tatán talált menedéket e korszakban. A Komáromban letelepedett czéhek levelei közül legrégebbi a magyar vargák czéhszabálya, mely 1463-ból való és melyet a városi tanács 1569-ben megerősített. Komáromban már a XVI. században virágzó ötvösipar volt; ez a czéh, épp úgy, mint az idővel Érsekújváron letelepedett ötvösök, Pest város 1529. évi czéhszabályaival élt, melyeket Hethesi Pethe Márton helytartó 1603-ban számukra átírt és megerősített. (Századok, 1877. 798. l.)

A XVII. században a Komáromban fennálló czéhek szabályzatai közül az asztalosoké, magyar és német szabóké 1686-ból való, a szijgyártó-, nyerges- és csiszár-czéheké 1692-ből. Timár-czéhről 1656-ban, a szűrszabókról 1637-ben, a mészárosokról 1637-ben történik említés. A tатаi takácsok czéhlevele 1603-ból való, 1623-ban újból átíratott. Külön czéhet alkottak a borbélyok is, kiknek czéhét a körmenetekben a tiszteletre legméltóbb hely illette meg. Czéhszabályai 1606-ból valók.

Híres volt a XVII. században a tатаi agyagműves ipar is. A Szalay Ágoston-féle gyűjteményben 1656-ból való tатаi korsót találunk, az Esterházy-család színeiből összeállított tulipánokkal.

A vármegye kereskedelme Komáromban összpontosult. A kiviteli kereskedelmi cikkek közül különösen a hal volt nagyobb forgalom tárgya, a vizát, tokot rendesen Bécsbe vitték. A XVI. században Komárom után Gúta és Naszvad primási birtokok szerepelnek mint főhalásztelepek. Brown John angol utazó szerint (1669—70) Komáromon felül a Csallóközben van a legnagyobb dunamenti halraktár. A város lakosai a XVI. század második felében bórkereskedést is űztek, de Korlatovics Jeromos győri katonai élelmezési biztos által okozott nehézségek következtében kénytelenek voltak vele felhagyni. 1617-ben említenek egy Mendöill (Mandl?) nevű komáromi zsidó marhakereskedőt, 1618-ban pedig egy Todorosz nevűt.

A kereskedést sújtó visszaélések folytonos ismétlődése következtében 1662-ben Kerekes András pozsonyi kamarai tanácsos a Komárom városi tanács és a helybeli harminczados között egyességet kötött, melynek értelmében a komáromi lakosok által a Dunán való átkelésért fizetendő révdíjat, továbbá a mészárosok által vett marhák behozatalának díjait, úgy szintén a terhes szekerekért

Állat-
tenyésztés.

Ipar.

Kereskedelem.

fizetendő díjakat szabályozták, végül a piacra hozott élelmiszereket minden harminczad fizetése alól felmentették.

A vármegye 1665-ben és 1666-ban szabályrendeletileg megállapította a bor árát, mely alkalommal a fertőmelléki, hegyaljai borok pintjét 10 pénzben, a balatonmellékiekét pedig 8 pénzben állapította meg. Komárom városa 1675-ben állapította meg az újbor árát, mely alkalommal kimondotta, hogy a ki a megállapított pénznél drágábban adná el borát, annak egy hordó borát a Szent András templomának építésére fordítják. A sörgyártás már a XVI. században virágzott. 1559-ben a komáromi őrség számára egy sörfőzőmestert küldenek Bécsből, 1691-ben pedig már három polgári sörfőzdét említenek. (Gyulai Rudolf : Törökvilág Komárom megyében, 104—124. l.)

A kereskedelem előmozdítására szolgáló intézkedések közül főleg a vásárszabadalmak érdemelnek említést. Komárom város 1695-ben hetivásártartásra, Tata 1677-ben országos vásárra nyert szabadalmat. Komárom már előbb is birt jogot hetivásár-tartásra, 1693-ban a hetivásárt szerdára tették s mind a heti, mind az országos vásárok a vár területén tartattak. 1540-ben Taxis Mátyás megnyitotta a postaforgalmat, mely Bécsújhelyről Komáromba és innen Esztergomba irányult, míg Győr és Komárom között külön postaküldöncz járt.

Egészségügy.

Orvosra a törökvilágban nem akadunk Komáromban. De már az 1710-ben dühöngött pestisragály idejében a város is alkalmazott egy orvost egy forint napidíj mellett, a neki segédkező városi borbélynak pedig 50 pénzt (denárt) adtak naponként, ezenkívül havi fizetését 10 tallérra emelték.

Gyógyszertárról 1676-ban történik első ízben említés Komáromban. 1694-ben egy Herpius nevű gyógyszerész fordul elő az adóösszeírásban. A komáromi jezsuiták is foglalkoztak gyógyítással. 1666-ban két lázbeteget gyógyítottak meg, sőt az 1678. és 1710. évi pestisragály alkalmával részt vettek a ragály továbbterjedése körüli óvintézkedések végrehajtásában.

3. A RÓM. KATH. EGYHÁZ.

(1526—1848.)

A mohácsi vészszel súlyos megpróbáltatás napjai neheztedek az egyházra is. Miután az egyház főpapjai legnagyobbreszt a mohácsi csatában lelték halálukat, az általános fejetlenség közepett az egyházi birtokok közprédára kerültek, melyekből mindegyre nagyobb rész jutott az előnyomuló töröknek is, de az egyházat még nagyobb veszedelem fenyegette a hovatovább előtérbe lépő protestantizmusban, mely vallási téren is megosztotta a nemzetet. Az új hit tanai közvetlenül a mohácsi vész után terjedtek el Komáromban. 1527-ben Braunstein Ernő volt a várparancsnok, a ki már a helyőrség legnagyobb részével az új tanhoz hajolt. 1529-ben Hardeck János várparancsnok szintén az új hit híve volt, s pártfogása mellett az evangélikus hit mindegyre jobban elterjedt, úgy hogy a század közepén csak 5—6 katolikus család maradt Komáromban. A törökök előnyomulása következtében Várday Pál érsek többé nem érezte magát biztonságban Esztergomban, ezért előbb Pozsonyba, majd 1543-tól Nagyszombatba tette át székhelyét, melynek védelmére, hogy a törököt előnyomulásában megakadályozza, az érsekújvári várat építtette. Esztergom elestével (1543.) a vármegyének dunántúli része, valamint az udvardi járás mindegyre jobban ki volt téve a törökök támadásának.

A fenyegetett helyeket az egyházi rend tagjai sietve elhagyták; helyükbe az új hit terjesztői léptek, kiket a török politikai okokból is mindenütt előzőkenyen fogadott.

Az Oláh Miklós esztergomi érsek által 1561-ben és 1562-ben megtartott egyházlátogatások élénken feltűntetik azt a nagy pusztítást, melyet a török hódoltság, s a protestantizmus okoztak az egyházban.

A komáromi esperesség.

A középkorban virágzó komáromi esperességben csupán 9 plébános volt, még pedig Naszvadon, Udvardon, Gután, Nagy-Megyeren, Bálvány-Szakállason, Tanyon, Bátorkeszin, Madaron és Tényén (Pozsony vármegye). A többi 29 plébániának nem volt lelkésze. Szent-Pált, Perbetét, Ásványtót a török pusztította el, Martoson és Imelyen a helység lakosai eladták a templom földjeit,

hogy magukat a törököktől megválthassák. Füssön elpusztult a templom, Némán a templomot az odavaló földesúr foglalta el, Lélen a templom gondozás hiányában elpusztult. Nem volt plébánosa Komárom városának sem, hol ekkor Huszár Gál hirdette az új hit ígéit, a ki az ottani evang. reform. egyház alapját megvetette.

Komáromba, hol ekkor a református egyház már szervezve volt, 1563-ban egy ferenczrendű szerzetes járt be az istentisztelet végzésére, de ezt a komáromi asszonyok kisöprűzték a városból. A XVI. század végén a túlsúlyra jutott protestánsok már nem is tűrték meg Komáromban katolikus papot s így az itteni hívek leginkább a Huszár Istvánnál menedéket talált győri ferenczrendű szerzetesektől részesültek a szentségekben.

A XVI. század végén a vármegye területén hasonló viszonyokat tapasztalunk. Udvardon már ekkor nem volt katolikus pap, Érsekújváron pedig Thurzó György 1602-ben betiltotta a katolikus istentiszteletet. (Gyulai Rudolf i. m. 16—20. l.)

A vármegye dunántúli részében a pusztulás még szembeötlőbb.

A tatai vár kapitánya, Eösi Baranyay Mátyás 1537-ben elfoglalta Koppánmonostorát, melyet lakosai, a benedekrendű szerzetesek a törököktől való félelmükben elhagytak. De Baranyay ezzel nem érte be, mert rátette kezét a tatai apátság javaira is, sőt a pannonhalmi főapát birtokai közül 1537-ben Tömördöt is hatalmába kerítette. (Rupp: Magyarország. Helyr. Tört. I. 2. 484—85. — A Pannonhalmi Szent Benedekrend tört. III. 270. Sörös Pongrácz: Komárommegyei benczés apátságok.) Mihály pannonhalmi főapát felszólalt ugyan Koppánmonostorának és Tatának elfoglalása miatt, de bár Baranyay Mihály tatai várnagy megígérte neki, hogy lefoglalt birtokai ügyében félelem nélkül tárgyalhat vele, mindazonáltal birtokait nem birta visszaszerezni, sőt Tatát sem kapták vissza a benczések többé sohasem. A Koppánmonostorához tartozó dunai halászatot I. Ferdinánd 1540-ben a pannonhalmi főapátnak rendelte ugyan visszaadni, de azért a monostor törzsbirtokát a király 1548-ban Farkas Mártonnak adományozta. A mindenéből kifosztott pannonhalmi főapát 1539-ben gelléri és tarcsali földjeit 14 frt ára búzáért volt kénytelen zálogba adni.

Koppán-
Monostora.

Fejérvölgy István, mint pannonhalmi jószágkormányzó, 1581-ben a Koppánmonostorához tartozó javakat bérbe adta, de attól kezdve, hogy Ferdinánd Monostort eladományozta, az udvarnál többé nem tekintették egyházi birtoknak s 1592-ben is mint a komáromi vár tartozéka szerepelt.

Miután Tata 1543-ban török kézre került, az új hit követői elfoglalták a Balázs-templomot, melyért a katolikusok azután 1680-ig viaskodtak a protestánsokkal.

Tata elfoglalását azonban az odavaló ferenczrendűek már nem várták be; a török hadak közeledtének hírére a szerzetesek még idejében elmenekültek, magukkal vivén a templomi felszereléseket és az egyházi ruhákat, a melyek Kassára és Szécsénybe kerültek s ott elvesztek.

Az 1544-ben tartott aradi gyűlésen Warbonai Balázs volt tatai házfőnök is megjelent, a kit a német-hinchi ház fejévé választottak. (Mohl Adolf cikke a Komáromi Tört. és Rég. Egly. 1905. évi értesítőjében.)

Szuhay István váci püspök kir. biztos fellépése következtében, majd Forgách Ferencz (1606—1615.) érseksége alatt a katolikus hit ismét némi tért foglalt a vármegyében. 1605-ben Komáromban már ismét találunk katolikus plébánost, sőt 1606-ban Érsekújvárt a protestáns katonák templomát is el akarták foglalni, de a kiküldött bizottság a katonák ellenszegülése következtében ezúttal nem ért el eredményt.

Ez azonban csupán előjáték volt a Pázmány Péter által megindított térítési munkának, mert az érsek tevékenységét a Bethlen-féle felkelések hosszabb időre megbénították. Midőn Pázmány az esztergomi érsekséget elfoglalta, az érseki birtokok jelentékeny része Komárom vármegyében is a törökök birtokában volt.

Az esztergomi
érsekség.

Pázmány észszerű gazdálkodása azonban csakhamar jövedelmezőkké tette a megmaradt primási birtokokat.

A megyebeli érseki javakat az érsek újvári tiszttartójával kormányoztatta, a kit egyúttal a térítések alkalmával is felhasznált.

Pázmány térítői működése első sorban arra a területre irányult, mely egész Komáromig terjedt, miután ez a terület a király birtokában volt.

Leginkább a főurakat és a főtisztviselőket, valamint a hadparancsnokokat térítgette, a kik között a katolikus elem csakhamar túlsúlyra is jutott. Pázmány további térítési működésében ezekre akart támaszkodni, noha közreműködésükben nem mindig volt köszönet. Így pl. Reiffenberg János komáromi várkapitány (1616—1623.) és a komáromi váruradalmának zálogos-birtokosa, túlbuzgalmában Komáromban a református templomot, iskolát és paplakot leromboltatta, minek következtében Bethlen Gábor viszonzásul a komáromi várat vette ostrom alá, melyet bevenni nem tudott ugyan, de a város ez alkalommal a lángok martaléka lőn.

Az 1629. október 4-én tartott egyházmegyei zsinat 46 plébániát sorol elő a komáromi főesperességben (Tudom. Gyűjt. 1829. IV. 4. l.), ám ez a szám csupán a papiroson volt meg, mert az 1634. évi egyházlátogatás alkalmával is csak Komáromban, Gútán, Naszvadon, Héderváron, Ásványon és Medvén voltak plébánosok. Vámoson és Udvardon világi emberek működtek, de a papság nem felelt meg hivatásának; nagy részéről Pázmány kedvezőtlenül nyilatkozott, de nem mozdíthatta el őket, mert különben a hívek ismét a protestantizmus karjaiba vetették volna magukat. Komáromban 1622-től a nagyszombati ferenczrendiek jártak misszióra 1626-ig, midőn gróf Althan Adolf a jezsuiták számára itt misszióházat alapított.

Az udvardi járásban ezidőtájt az érsekújvári ferenczrendiek végezték a lelkipásztori teendőket, kiknek részére Pázmány 1626—1630 között templomot és rendházat építtetett, melyet 1631-ben szentelt fel. (Fraknoi Vilmos : Pázmány Péter, 193.)

Pázmány, a világi hatalomra támaszkodva, először az érseki birtokokról űzte el a prédikátorokat. Példáját követték a világi urak is, így rövid idő alatt Bajcs, Bálvány-Szakállas, Hetény, Mócsa, Apácza-Szakállas, Izsa, Komárom, Szent-Péter és Tata maradt protestáns lelkipásztor nélkül. Az érsek a ferenczrendiket akarta letelepíteni Komáromban, de ebben korai halála (1637.) megakadályozta.

Bármily nagy csapás érte az egyházat Pázmány elhunytával, a katolikus hit terjedése immár biztosítva volt. Pázmány halálakor a vármegyében birtokos főurak legnagyobb része katolikus volt, mint gróf Zichy István, gróf Esterházy Miklós nádor, csallóközi birtokos, a Pálffyak, a Csákyak, az Apponyiak, a Thuryak a Csereyek stb.

A jezsuiták
Komáromban.

1645-ben tért vissza gróf Nádasdy Ferencz is, a ki a katolikus hitet főleg a vármegye dunántúli részében elterülő uradalmaiban igyekezett terjesztetni. A jezsuita misszió fentartását Komáromban gróf Althan várparancsnok és báró Jakusich György püspök bőkezű alapítványai biztosították.

Gróf Puchaim János Kristóf várkapitány 1649-ben a várgrófi házat átadta a jezsuitáknak, a kik legott hozzáláttak kollégiumuk megépítéséhez, melyet a mai sétatér elején, a várba vezető út mellett emeltek. 1673-ban megkapták a lutheránusoktól elvett templomot is. Ez a későbbi Szent János templom. A jezsuiták végleges megtelepedésével a térítés is mindegyre nagyobb arányokat öltött. 1659—1660 között a szentpáli pusztán, 1662-ben az újvárbán építettek a jezsuiták kápolnákat. 1661-ben Tatába, 1673-ban Ekelre és Aranyosra, 1675-ben Őrsre jártak lelkészkedni.

A lelkipásztorkodás mellett a jezsuiták nagy sikert értek el a tanítás terén is. Komáromi gimnáziumuk megnyitásának pontos évét nem állapíthatjuk meg, valószínűleg 1635—1648 között, de a jezsuiták évkönyvei szerint 1654-ben már fennállott. 1662-ben a jezsuita-rendtag mellett egy világi tanár is működött. 1678-ban a tanulók száma a kétszázat meghaladta. 1679-ben azonban, valószínűleg a kuruczháborúk következtében, a tanulók száma csak valamivel emelkedett felül a százon. 1681-ben a tanulók egy latin drámát adtak elő, melynek címe ez volt: »Damietta ostroma II. Endre király által.« A humaniorák első osztályának megnyitását 1698-ban Kollonics Lipót bíbornok-érsek 12.000 frtos alapítványa tette lehetővé. Ez évtől három jezsuita tanár működött a gimnáziumban és a tanulók száma háromszázra emelkedett. 1701-ben már a retorikai osztály is megnyílt. 1703-ban, a szabadságharcz kitörésének évében már mintegy négyszáz tanulója volt a komáromi gimnáziumnak. 1701-ben a felső osztály

tanulói gróf Zichy László főispán tiszteletére egy drámát adtak elő, melynek költségeit a vármegye rendei fedezték. (Gyulai Rudolf i. m. 129—131.)

Tata ismét magyar kézre kerülven, a ferenczrendiek vissza akartak térni elhagyott monostorukba, mely a török hódoltság alatt nem pusztult el teljesen. De a ferenczrendiek többé nem tudtak letelepedni Tatán, e helyett azonban Szelepcsényi György esztergomi érsek Komáromot jelölte ki számukra, hol 1672-ben gróf Hochkirchen Károly Lajos komáromi várkapitány által a protestánsoktól elvett épületeket kapták meg. (Rupp i. m. I. 1. 153.) A ferenczrendiek 1677-ben Pálffy Tamás nyitrai püspök segítségével felépítették az »Angyalok Királynéja« tiszteletére szentelt templomukat, mely mellé 1750-ben új rendházat kaptak. Az 1763. évi földrengés azonban mind a templomot, mind a rendházat megrongálván, a szerzetesek ezeket 1769-ben újraépítették. A ferenczrendiek egész 1809-ig maradtak Komáromban. A francia hadak közeledténél hírére a szerzetesek ebben az évben a csallóközi szentantali rendházba költöztek, komáromi házuk pedig kórházzá alakíttatott át. A XVII. század második felében számos templomot vettek el a protestánsoktól. Tatán gróf Csáky László vette el a református templomot s a hívőknek kilencz éven át fatemplomban kellett ajtatzkodni, míg 600 forintért vissza nem váltották a régit. Az 1681. évi sérelmekben ama helyek között, hol a protestánsok templomai vagy paplakai visszavétettek, a következő helységek szerepelnek még: Aranyos, Ekel, Thúri-Szakállas, Apácza-Szakállas, Ekecs, Nagy-Megyer, Csicsó, Néma, Füss, Kis-Tany, Nagy-Keszi és Mocsá. (Gyulai Rudolf i. m. 33. 1.)

A Ferenczrendiek.

A XVII. század vallási küzdelmei közepett, a Komáromban és vidékén letelepedett görög keleti hitű rácok is mindegyre jobban közelednek a katolikus egyházhoz. A bécsi kormány politikája a rácokat közelebb tudta hozni a katolikus egyházhoz mint a nemzethez, mert bennük hatalmas támaszt nyert a Bocskay, Bethlen és Thököly elleni harcokban, de folytonos hatalmaskodásaikkal a város polgársága részéről örökös panaszra szolgáltatott okot.

1673-ban a komáromi rácok egy vegyes bizottság előtt kijelentették, hogy a katolikus egyházzal egyesülni akarnak, mely alkalommal a Szent András-utczában levő templomukat továbbra is megtartották. Ez a templom azelőtt az evangélikusoké volt.

A katolikus hit térfoglalásával, bármennyire is igyekeztek a benczések nagy kiterjedésű birtokaikat visszaszerezni, azokat nem tudták megmenteni a szétforgácsolástól. Füzitő, Sár, továbbá Almás idegen kézre kerültek. 1624-ben hasztalan tiltakozik Himmelreich György pannonhalmi kormányzó Raiffenberg Tivadarnak, a komáromi várbirtok bérlőjének eljárása ellen, a ki az apátság javait hatalmasul elfoglalta. Utóbb Puchaim János Kristóf királyi adományt nyert e birtokokra, mely adomány ellen a főapát által 1651-ben és 1673-ban tett óvás hasonlóképp eredménytelennek bizonyult. (Komárom várm. Múz. Egl. 1891. évi ért.) Hasonló sors érte Naszályt és Tömördöt, melyet a tataiak foglaltak el.

A benczések.

Tömörd visszakерült ugyan az apátság birtokába, de a XVII. század folyamán tömérdek viszontagságon ment át. 1659-ben Járfás Miklós bitorolta Apáthival, Ekecsesl és Karommal egyetemben, 1660-ban az apát Eölbey Mártonnak és Tarchy Jánosnak adta át, de 1669-ben ismét visszavette tőlük. 1694-ben a tatái alvárnagy hatalmaskodott Tömördön. Koppánmonostorát sem tudták visszaszerezni a benedekrendiek.

Pálffy Mátyás 1640-ben határjárást tartatott ugyan, tíz évvel később Magger Placxid apát is tiltakozott a monostor javainak elidegenítése ellen, de ezek a törökök kiűzése után is megmaradtak a komáromi vár tartozékai czímén a Zichy grófok birtokában, és így a XVII. század végétől csupán az apátság czímét adományozta a király.

Hasonló sorsra jutott a tatái apátság is. I. Lipót király ugyan még 1697-ben gróf Thurn Ferencz Lajost nevezte ki apáttá, de sem ő, sem utóda, Tarródi János (1707—1725.) győri kanonok, nem foglalhatták el az apátság birtokait, melyek lassanként beleolvadván a tatái uradalomba, 1727-ben gróf Esterházy József kezébe kerültek.

Fóky Benedek szombathelyi kanonok tatái apáttá neveztetvén ki, 1737-ben pert indított gróf Esterházy József ellen, az apátsági birtokoknak visszaadása ügyében, de mivel a birtokoknak sem mennyiségét, sem fekvését nem tudta kimutatni, a királyi tábla keresetével elutasította.

A vértéskeresztúri apátság.

A vértéskeresztúri apátság birtokai szintén a gróf Esterházy család kezébe kerültek. A törökök kiűzése után az apátság címét ismét adományozni kezdték. Előbb báró Adrian Placidot, majd 1712-től lovag Freyenfels Miksát nevezték ki apátnak. Gróf Sorau József János kinevezési okmánya (1719.) szerint az apátságot összes javaival kapta, de ez csupán formáság volt, mert utódának, lovag Dobzenszky Károlynak ajánlásánál a kancellária világosan megmondja, hogy csupán címzetes apátságról van szó. Csak a monostor templomának romjait mentette meg Sajgó Benedek főapát tiltakozásával a széthordástól, melyeket a gróf Esterházyak a tatái templom építésére akartak felhasználni. (Sörös Pongrácz: Komárommegyei benczés apátságok. — Mohl Adolf cikke a Komárom Várm. Tört. és Rég. Egl. 1905. évi értesítőjében.)

A XVIII. század folyamán a jezsuitákon és a ferenczrendieken kívül újabb szerzetesrendek telepednek le a vármegye területén.

A Szent Háromság rabváltó szerzetesait Mattyasovszky László nyitrai püspök letelepítette le 1712 után Komáromban. Miután a város beleegezésével telket szereztek, azon templomot és rendházat építettek, melybe az esztergomi érsek hozzájárulásával 1715-ben beiktattattak. (Rupp i. m. I. 1. 154.)

A kamalduliak.

Majkon, a premontrei rend elpusztult monostorának helyén, a XVIII. század elején kamalduli szerzetesek telepednek meg, a kiknek eltartására Esterházy József horvát bán a gesztesi uradalmához tartozó majki pusztát, gróf Draskovich Lipót pedig a Farkaserdőben egy és a Fejérvíz patakon épült két másik malmot adományozta, melyet III. Károly király 1738-ban jóváhagyott. A szerzetesek már 1731-ben letelepedtek Majkon, hol a kolostor délkeleti oldalán nagy kiterjedésű kertnek vetették meg alapját, melyben Korabinszky szerint a legszebb aloék és más mindenféle délszaki növények virultak. Nagyobb pénzbeli adományokat tettek Draskovich-Sinzenndorf grófnő, Schmidegg Frigyesné született Széchenyi grófnő, Neuhauser József, gróf Zichy Miklós és neje, Berényi Éva grófnő, Dietrichstein született Salm hercegnő és gróf Zichy Ádám, a ki több fekvőséget is adott a monostornak.

Közel harmincz évi munka után a kamalduliak majki remetesége 1770-ben befejezést nyert.

A szerzetesek ezután nem sokáig maradtak meg Majkon, melyet 1782-ben II. József feloszlató rendelete következtében el kellett hagyniok. Nem is tértek többé vissza, s vagyonukat a vallásalaphoz csatolták. (Rupp i. m. II. 2. 479.)

Gróf Esterházy József 1744-ben Tatán a kapuczinusok számára rendházat építtetett, mely 1746-ban nyert befejezést. A rendház az 1743-ban épült templomot kapta, melynek építése alkalmával a ferenczrendiek romokban heverő monostorának köveit is felhasználták. (Rupp i. m. I. 2, 530. — Mohl Adolf cikke.)

A piaristák.

A piaristákat (kegyes tanítórendieket) gróf Esterházy Miklós telepítette le Tatára. 1764-ben rendházat adományozott nekik, mely mellett a Kalazanti Szent József tiszteletére szentelt templom épült. Mária Terézia királynő 1765-ben kelt jóváhagyása következtében a piarista rend tagjai még ebben az évben átvették a rendházat s november hó 13-án megnyitották a gimnáziumot, melybe 415 tanuló jelentkezett felvételt, de ezeknek jórészt részint előhaladott koruk, részint helyszűke miatt felvenni nem lehetett.

• 1767-ben már benlakó növendékeket is vettek fel.

Az 1777. évi tanrend szerint a gimnázium öt osztályú beosztást nyert, a tanulók száma 1805-ig 200-ra növekedett.

II. József uralkodása végén a cs. kir. élelmezési biztos, az iskola tantermeit, a folyosókat s a magtárt lefoglalván, a tanároknak saját szobáikban kellett a növendékeket tanítani.

1806—1807-ben a gimnázium hatosztályúvá lett, melyben a tanulók száma a 280-at meghaladta, ez az állapot az 1850—51. tanévig fennállott. A gimnázium mellett fentartott nevelőintézet főleg 1817-től egész 1848-ig jó hírben állott és jelentékeny látogatottságnak örvendett, benne a legelőkelőbb családok gyermekei nyertek elhelyezést.

A szabadságharc lezajlása után a hazafias piaristarend is megérezte az önkény vaskezét. Az 1850—51. tanévtől kezdődőleg az eddigi hat osztályú gimnázium négyosztályúvá alakítottatott s az ifjúság száma is jelentékenyen apadt, mindamellett az önkényuralom alatt a tanárok a szabadságharc alatt tanúsított hazafias magatartásuk miatt tömérdek zaklatásnak voltak kitéve, csak

az 1867. évi kiegyezés óta kezd a tanintézet ismét virágzásra emelkedni. (Mészáros Ferencz : A magyarországi kath. gymnasiumok története.)

A jezsuiták 1748—1761 között építették Komáromban a Szent András templomot, melyet az 1763. évi földrengés erősen megrongált, s csak 1771-ben készült el újból. A jezsuitarend eltörlése (1774) után a Szent András templom plébánia-templommá lett, míg a rendházat és gimnáziumot Mária Terézia királynő 1780-ban a benedekrendieknek adta át.

Midőn II. József a benedekrendet 1784 november 14-én feloszlatta, a komáromi gimnázium vezetését világi tanárookra bízta, a kik között azonban több exjezsuita és volt benedekrendű szerzetes, valamint piarista is volt. Ezek közül főleg Révai Miklós és Schwarzel Zsigmond érdemelnek említést.

Révai Miklós, a nagy nyelvtudós († 1807.), 1799-ben foglalta el tanári székét a komáromi gimnáziumban, hol 1800. június végéig tanított.

I. Ferencz király 1811-ben a jezsuiták egykori gimnáziumát és rendházát visszaadta a benedekrendnek, mely ez időtől kezdve négyosztályú gimnáziumot tart fenn Komáromban. (Rupp Jakab : Magyarország. Helyr. Tört. I. 1. 159. — Takáts Sándor : Piaristák Komáromban. — Komáromi Lapok 1887. 20.)

A szabadságharc alatt a benedekrendiek székháza és a gimnázium is sok viszontagságon ment át. A szabadságharc riadójára az ifjúság is elhagyta a tantermeket, melyek hosszabb időn át üresen állottak. Az 1848. szeptember 17-én kitört tűzvész alkalmával mind a rendház, mind a gimnázium épületének teteje elhamvadt, s miután a megfelelő épületanyagok hiányában mindkét épület deszkatető alá került, a székház kórházzá, a gimnázium pedig katonai raktárrá lefoglaltatott.

Az 1849. év őszén a benedekrendiek visszanyerték székházukat, melynek földszintjén tartották az előadásokat. 1850-ben a gimnázium négyosztályúvá lett.

A katolikus hit terjedésével a XVII. században, de főleg a szatmári békekötés utáni korszakban, a középkori plébániák tekintélyes részét helyreállították. Igy I. az esztergomi egyházmegyében : Csicsó (1677.), Ékecs (1790.), Ekel (1816.), Érseklél (1787.), Gúta (1634-ben már ismét fennállott ; anyakönyvei 1715-től), Iza (1721.), Keszegfalva (1763.), Komárom (1605., illetőleg 1626.), Nagy-Megyer (1681 előtt), Csúz (1703.), Jászfalu (1736.), Kolta (1780.), Szent-Péter (1662 előtt), Kurtakeszi (1754.), Kürt (anyakönyvek 1714-től), Ógyalla (anyakönyvek 1773-tól), Perbete (1655 előtt), Szemere (1725.), Udvard (1698.), Bajcs (1876-ban alakítottatott plébániává), Naszvad (1634-ben tartott egyházlátogatás alkalmával fennálló plébániaként fordul elő), Szimő (plébániája Gutról lett áthelyezve, anyakönyvei 1719-től kezdődnek), Héreg (1723.), Szomor (1764.), Tardos (1764.), Tarján (1756.) plébániákat.

Plébániák.

II. A győri egyházmegyében ma meglevő plébániák visszaállításának időpontját közelebbi adatok hiányában nem állapíthatjuk meg, csupán Mocsáról, Bánhidáról és Tatáról mutatható ki, hogy a XVII. században már fennállottak.

Mocsát és Tatát az 1681-ben tartott országgyűlésen benyújtott sérelmekben mint olyan helyeket említik, a hol a protestánsok templomai és paplakjai elvették.

Bánhidán az anyakönyvek 1635-ben kezdődnek, s így egyike lehet azoknak a plébániáknak, melyek a XVI—XVII. század vallási küzdelmei közepett szakadatlan fennállottak. A többi plébániánál csupán az anyakönyvek nyujtanak fennállásukat illetőleg némi támasztékot.

Alább közöljük a győri egyházmegyéhez tartozó plébániákat zárjelben megemlítvén az évet, a melytől fogva az anyakönyvek kezdetüket veszik. 1. Kisbéri alesperesi kerület : Ács (1751.), Ászár (1803.), Bana (1785.), Bábólna, alapított 1881-ben (1882.), Bokod, alapított 1870-ben, Császársz (1724.), Dad (1748.), Kisbér (1722.), Kocs (1748.), Mocs (1700.), Nagyigmánd (1724.), Ószőny (1741.), Szend (1772.), 2. tatái alesperesi kerület : Alsógalla (1800.), Bánhida (1635.), Dunaalmás (1715.), Felsőgalla (1742.), Gesztes, 1900-ban létesült (1851.), Kecskéd (1750.), Környe (1746.), Szomód (1763.), Szőlős (1866.), Tata (1690.), Tolna (1742.), Vértessomló (1787.).

III.

A XVIII. SZÁZAD ÉS A FRANCZIA HÁBORÚK KORA.

Az 1715. évi
összeírás.

A szatmári békétől a bécsi kongresszusig terjedő száznégyszáz év legnagyobb részét a belső átalakulás, az anyagi fejlődés korszaka.

Közel kétszázados küzdelem alatt a vármegye legnagyobb része elpusztult, de a kuruczvilág utolsó éveiben fellépő pestisragály is megtizedelte a népességet. Csak a ragály megszűntével kezdődött fejlődés gazdasági téren.

Az 1712—1715. évi országgyűlés által elrendelt összeírás, melyet 1715-ben első ízben végeztek, s a melyet 1720-ban megismételtek, élénk tanúságot tesz az utolsó évek alatt elért gazdasági fejlődésről. 1715-ben a vármegye közigazgatásilag három járásra (csallóközi, érsekújvári és győri) osztatott fel. — E három járás területén 1715-ben két mezőváros, öt kuriális és hatvan jobbágységi község, 1720-ban tizennégy kuriális és 62 jobbágységi község volt.

1715-ben e 67 helységben összesen 185 mezővárosi polgár, 1511 jobbágységi, 443 zsellér, 42 taksás, összesen 2181 háztartás, 1720-ban, jóllehet az összeírt helységek száma 78-ra emelkedett, és 26 nemes háztartást is összeírtak, összesen csak 2101 háztartás van feltüntetve. Ez csak úgy magyarázható meg, hogy az összeírásnál kizárólag az adóalanyok voltak irányadók, miért is az elszegényedett vagy egyéb okból adófizetésre képtelen háztartásokat kihagyták az összeírásból. Ugyanez a szempont vezette az összeírókat a művelés alatt álló területek összeírásánál is.

1715-ben 22.594 köblös szántó, 120 köblös irtvány, 2871 kaszás rét, 950 $\frac{1}{2}$ kapás szőlő, 13 $\frac{1}{4}$ malom, 1720-ban pedig 23.933 köblös szántó, 257 $\frac{1}{4}$ köblös irtvány, 3645 kaszás rét, 1962 kapás szőlő, 27 $\frac{1}{2}$ malom került összeírásra.

Láthatjuk ebből hogy a művelés alatt álló terület a békés korszak beálltával jelentékenyen növekedett. Az 1715—1720. évi összeírás csak nagyon kevés adatot szolgáltat az egyes községek lakosai által ültetett földművelési vagy tenyésztési ágakat illetőleg. Az 1715. évi összeírásban még több községnél meg van említve, hogy lakosai halászattal foglalkoznak; ilyenek Kamocsa, Megyeres, Martos, Naszvad. Csak két község (Kamocsa és Szimő) lakosai termeltek gyümölcsöt. Az 1720. évi összeírás szerint Guta község lakosai halászattal, Lábatlanéi, Neszmélyéi és Szimőéi pedig gyümölcsstermeléssel foglalkoztak, Ácson a lótenyésztés, Igmádon és Kócson pedig a marhatenyésztés nyomaira akadunk.

Az 1715. évi összeírás csak Igmádnál és Kocsnál említ szőlőművelést, 1720-ban már Császáron is voltak új szőlőültetvények és Lábatlan határában, melynek egy részét 1718—1719-ben ültették.

Komárom városa, noha ekkor még nem bírt szabad királyi városi joggal, külön összeírás tárgya volt.

1715-ben 719, 1720-ban 932 háztartást írtak össze Komáromban.

Komárom a
XVIII. század
elején.

E feltűnő emelkedést főleg az magyarázza meg, hogy 1720-ban 197 nemes és 172 katonai háztartást is felvettek az összeírásba. De a polgári háztartások száma is jelentékenyen növekedett, mert míg 1715-ben csak 449 volt, addig 1720-ban 511-et írtak össze. Ellenben a zsellér háztartások száma 270-ről 52-re apadt.

Az 1720. évi összeírás 58 lovas és 114 gyalogos háztartást sorol fel, köztük 11 nemest. A katonaság egész birtoka 13 polgári házból és 96 házikóból, továbbá 70 köbölös földből és egy malomból állott.

Az 1720. évi összeírásban Komárom lakói közt ott találjuk Jókay Mihályt, kinek egy polgári háza volt, továbbá Jókay Andrást és Sámuel. A katonaság között előfordul Zichy György alezredes és Fejérváry György fővajda.

A város lakossága túlnyomólag magyar volt; 1715-ben 657, 1720-ban 777 magyar nevű háztartást találunk, s mellettük az utóbbi évben 93 németet, 43 tót, 17 szerbet és két olaszt.

A vármegyében is túlsúlyban volt a magyar elem. Az 1715. évi összeírásban 2181 háztartás közül 2005 magyar, 13 német és 163 egyéb nemzetiségű, míg 1720-ban 1947 magyar, 6 német, 139 tót és 9 szerb. (Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában.)

A majki zárdá czellaépületei és templom-ronja.

Az összeírás adatai alapján állapították meg a vármegye portáinak számát, mely a XVIII. században már hovatovább eszmei fogalommá vált. A vármegye portáinak száma 1723-ban, Komárom városával együtt 90 volt, de már 1724-ben 93-ra emelkedett.

A vármegye dunántúli gyér népességű vidékeinek betelepítését már az 1723. évi országgyűlés folyamán tervbe vették. Telepítések.

E tekintetben Tata új földesura, gróf Esterházy József fejtett ki nagy tevékenységet. Az ő kezdeményezésére a Rajna vidékéről németek, a felvidékről tótok telepedtek le a vármegyében. E telepítések következtében ismét jelentékeny földterületek kerültek művelés alá.

Németek települtek le Vértessomlóban (1737.), Felső-Gallán (1735.), Alsó-Gallán (1733.), Agostyánon (1731.) Würzburgból, Kecskédn Würtembergből, Tolnán (1733.) Würtembergből és Elsassból. Bajra 1745-ben gróf Esterházy József Mosonból telepített németeket. Tótok telepedtek le Ekecsen, melynek nemes lakosai nem akarván elvállalni az úrbéri kötelezettségeket, kivándoroltak; továbbá Baromlakon, Bokodon Nyitra és Hont vármegyékből, Oroszlán pusztán szintén tótok Nyitra, Trencsén és Pozsony vármegyékből.

A szatmári béke utáni években az ipar is nagyobb lendületet vett. A Tata Az ipar fellendülése. melletti Szent Iván hegyen 1711 után kőbányát nyitottak, melyből igen szép márványt bányásztak. Ezt azután többnyire olasz származású iparosok dolgozták fel.

Az 1715. évi összeírás szerint 67, 1720-ban 89 iparos volt Tatán, az iparosok nagyobb része, — 1715-ben 34, 1720-ban 46. — pokrócz-csapó volt. A XVIII. század végén a pokrócz-csapók száma 150-re emelkedett. (Horváth Mihály: Kis Tört. Munkái, III. 140—148.) A csapókon kívül az 1720. évi összeírásban Tatán még a következő iparosokat találjuk: asztalos (1), borbély (2), csizmadia (5), fazekas (3), kádár (1), kovács (1), mészáros (1), mézeskalácsos (1), szabó (16), szíjgyártó (1), szücs (3), takács (3), varga (4), egyéb iparos (1).

Komáromban az ipar és kereskedelem terén még fejlettebb viszonyokat találunk. 1720-ban 367 iparost, 58 kereskedőt és 152 más foglalkozású egyént írtak össze.

Az iparosok az egyes iparágak szerint a következőleg oszlottak meg:

1715-ben			1720-ban		
ács	4	6	mézeskalácsos....	10	2
asztalos	6	10	molnár.....	2	17
bádogos	—	2	ötvös	2	2
borbély	7	6	pék	2	4
csapó	6	9	rézsmíves	—	1
csizmadia	34	42	serfőző	3	4
fazekas	10	16	szabó	21	29
fésűs	1	1	szappanos	1	1
fuvaros	31	31	szíjgyártó	1	2
gombkötő	4	7	szítakötő	1	—
gyógyszerész.. ..	1	1	szücs	8	10
kádár	5	5	takács	9	7
kalapos	2	3	timár	3	3
kálmefestő	2	1	üveges	1	2
kerékgyártó	3	4	varga	14	14
késes	1	2	egyéb	39	88
kovács	3	4	bádogos	—	2
könyvkötő	1	—	esztergályos	—	3
kötélverő.....	3	3	fürdő	—	1
lakatos	5	8	kocsmáros	—	1
mészáros	8	12	kőműves	—	3

Az egyéb iparos rovatában 1715-ben 38 halász, 1 pipakészítő, 1720-ban 2 bányász, 83 halász, 1 szobafestő, 2 csiszár szerepel, a másfoglalkozásúak rovatában pedig 4 hajós és 1 szakács. Kereskedő 1715-ben 53, 1720-ban 58 volt Komáromban.

Komáromban a XVIII. század elején már számos czéh virágzott, melyek legnagyobbbrészt a XVII. század folyamán nyerték czéhlevelüket, mint a halá-

szok czéhe, mely 1696-ban nyert szabadalmat Lipót királytól. A rácز kalaposok 1696-ban, a serfözók 1697-ben, a csapók 1698-ban, a borbélyok 1714-ben III. Károly királytól, az ácsok 1718-ban, utóbb 1754-ben Mária Terézia királynőtől, a mészárosok 1728-ban III. Károly királytól, a kádárok 1687-ben, a szürszabók 1686-ban, utóbb a város által új czéhlevelet nyertek 1744-ben, a szabók 1688-ban, a szíjgyártók 1692-ben Lipót királytól nyertek szabadalomlevelet. (Érték. a Tört. tud. köréből XIV. k.)

Kiváltságok

Károly király 1712-ben megerősítvén a város régibb kiváltságait, a város lakóit a mezei és egyéb külső munkák alól felmentette s a város évi adóját 418 frtban állapította meg. 1715-ben megerősítette a városnak a vármegyével a közterhek viselésére nézve kötött egységét. 1723-tól kezdve peres ügyeit a tárnoki székhöz felebbezte a város.

1737-ben III. Károly király újlag megerősítvén a Lipót király által Komárom városa részére 1692-ben adott kiváltságlevelet, polgári és büntetőügyekben joghatósággal ruházta fel a tanácsot, egyúttal szabályozván a főbenjáró ügyek körüli eljárást is. (Komárom város levéltára.) Komáromon kívül még Kisfüss nyert kiváltságlevelet III. Károly királytól, Guta község pedig 1725-ben országos vásár tartására nyert engedélyt. (Királyi Könyvek.)

Gróf Esterházy József.

A vármegye élén III. Károly uralkodása alatt gróf Esterházy József állott, a kit még József király 1709-ben nevezett ki Komárom vármegye főispánjává kuruczczá lett Antal bátyja helyébe, a ki 1722-ben Rodostóban bekövetkezett haláláig híven kitartott a fejedelem mellett.

Esterházy József eredetileg papnak készült. 1693-ban rátóti préposttá neveztetett ki, 1700-ban Bécsben a bölcsellettudomány doktorává avatták. 1705-ben elhagyván a papi pályát, katona lett; 1708-ban már részt vett a kuruczok elleni hadjáratban, többek közt a trencsényi csatában is, ebben az évben huszárezredessé nevezték ki. Komárom vármegye főispánjaként sokfelé volt elfoglalva. 1716—1718-ban a törökök ellen harczolt, 1721-ben tábornagygyá, 1723-ban hétszemélynökké nevezték ki, 1725-ben helytartósági tanácsos lett, de ez utóbbi tiszttől III. Károly király, mivel az 1728—1729. évi országgyűlésen legerősebben ellenezte az adónak a telekre való hárítását, megfosztotta, sőt katonai fizetését is beszüntették.

De épen ez az 1728—1729. évi országgyűlésen tanúsított magatartása szerezte meg számára a népszerűséget.

Az 1728-iki országgyűlésen, midőn a nemesség a jobbágytelkek adó alá vonása ellen tiltakozott s elkeseredetten védte ősi jogait, Esterházy Józsefet és gróf Zichy Ádámot küldték a királyhoz, s midőn a király kénytelen-kelletlen engedett, úgy ünnepelték, mint az ország szabadságának, a nemesi kiváltságnak megvédőjét. (Millenn. Tört. VIII. 47. — Kolinovics: Posthuma memoria Jos. Esterházy. 79.) Midőn Esterházy kegyvesztetté lőn, egyidőre Tatára vonult vissza, melyet csak alig néhány évvel (1727.) azelőtt szerzett meg vétel útján, de a kormány csakhamar új működési kört igyekezett neki biztosítani, mert veszedelmesnek tartotta, hogy a köznemesség előtt oly nagy népszerűségre emelkedett férfiú vármegyéjében maradjon. Ezért III. Károly király 1733-ban horvát bánná nevezte ki, mely hivatalát 1741-ig viselte.

Az 1741. évi országgyűlés tárgyalásainak előkészítésében is jelentékeny szerepe volt, és annál a nagy népszerűségnél fogva, melylyel a köznemességnél bírt, sokan őt óhajtották látni a nádori méltóságban, Esterházy azonban ritka önzetlenséggel félrevonult, s maga helyett gróf Pálffy Jánost ajánlotta a nádorságra, mely alkalommal országbíróvá neveztetett ki.

Mária Terézia.

Az 1741. évi országgyűlésen az a hazafias törekvése növelte népszerűségét, hogy a nemzet sérelmei mielőbb orvosoltassanak, s hogy a királynő Magyarországon lakjék. Midőn pedig az országgyűlés lelkesedéssel megszavazta a nemesi felkelőhad kiállítását, az első köze tartozott, a kik kardot kötöttek a királynő ingadozó trónjának védelmére.

Mária Terézia trónjának megmentésében a vármegye méltókép kivette részét. Az országgyűlés által megszavazott hat ezred számára 1741-ben 372 katonát adott, azonfelül a vármegyei nemesség is fegyvert fogott. Szluha György vezérlete alatt, a ki az örökösödési háború alatt szerzett érdemeért 1743-ban megkapta a grófi rangot. A vármegye nemessége derekasan megállta helyét a csehországi határon és különösen Prága ostroma alkalmával tünt ki.

Az örökösödési háború befejeztével Mária Terézia királynő, hogy a köznemességet, melynek vitézségét a háborúk folyamán bő alkalma nyílt megismerni, az udvarba vonja, a nemesi testőrség felállítását határozta el, mely célra a vármegye 2000, a város 200 forintot ajánlott fel, ezenkívül még a vármegyének a testőrség lovai számára, míg azok Pozsonyban voltak, a szükséges takarmányról is gondoskodnia kellett. A felállítás alkalmával a vármegye 1760-ban Fejérváry Istvánt, Kürthy Ignácot, Csécsy Józsefet és Madaskovics Józsefet ajánlotta a testőrségbe. (Hadi tört. Közl. 1895. 526.)

A bajor örökösödési háború alkalmával, 1778-ban, a királynő még egy ízben fegyverbe szólította a vármegyét. Mivel az országgyűlés nem volt egybehangzó, a szükséges gyalogos katonaságot a vármegyék szavazták meg.

Komárom vármegye ez alkalommal 350 újonczot állított ki, míg a vármegyében birtokos Nádasdyak 30, gróf Zichy Károly, Ferencz és István 60, gróf Zichy Miklós 15, Esterházy János és Ferencz 100 fölszerelt huszárt adtak a lovasság szaporítására.

A közigazgatás
újászerve-
zése.

Kardélre azonban nem került a dolog, mert az 1779. május 13-án Teschenben kötött béke véget vetett a hadikészülődésnek.

A szatmári békekötés után a vármegyei közigazgatás is újonnan szerveztetett. A szervezés munkája kétségkívül gróf Esterházy József főispán érdeme, a ki közvetlen azután, hogy III. Károly király őt a főispáni méltóságban megerősítette, 1713. február 7-ére egybehívta a rendeket a tisztújító közgyűlésre.

Ezen a közgyűlésen állapították meg a választás útján betöltendő tisztségeket, valamint a tisztviselői fizetéseket is. Az alispán fizetését ekkor 300, a szolgabírákét 100, a megyei jegyzőkéét 175, az adószedőét 200 forintban állapították meg. Már ekkor is voltak tiszteletbeli tisztviselők. Nedeczky Mihály, a kit 1719-ben főjegyzővé választottak, megválasztását megelőzőleg két éven át díjtalanul végezte a főjegyzői teendőket.

A II. alispáni állást első ízben 1719-ben töltötték be, midőn Szluha Ferencz kir. tanácsos, később alországbíró mellé II. alispánnak Skaricza Györgyöt, a csallóközi járás főszolgabíráját választották meg. Szluha Ferencz azonban nem maradhatott meg sokáig a vármegyei közigazgatás élén.

A másod-
alispáni állás

Az országgyűlésen kifejtett tevékenysége és különösen a *pragmatica sanctio* létrejötte körül szerzett érdemei csakhamar magas méltóságokba és kitüntetésekre emelték. Az országgyűlés alatt udvari tanácsossá nevezték ki, utóbb 1726-ban pedig bárói rangra emeltetett. Ezért az 1724. évi tisztújító közgyűlésen lemondott az alispánságról, de a vármegye ragaszkodásának jeléül Szluhát táblabírónak választotta, míg az alispáni széket Gyulay Ferencz, a szomszéd Esztergom vármegye alispánja foglalta el.

Szluha
Ferencz.

1732-ben a II. alispáni tisztséget újból rendszerezítették. Az I. alispán fizetését 500, a II. alispánét pedig 300 forintban állapították meg, míg a főjegyzőét 300, a szolgabírákét 200 forintra emelte fel a vármegye közönsége.

A vármegyei közgyűlések számát és a tárgyalási rendet 1717. április 13-án alkotott szabályrendelettel állapították meg a rendek. Érdekes, hogy ez a szabályrendelet megszüntette a közgyűlések alkalmával adatni szokott lakomákat is.

A dohányzást már az 1717. évben szigorúan tiltotta a vármegye. Az 1724. november 9-én hozott statutum e tilalmat megismételvén, a büntetést 50 dénárban állapította meg. Az 1726. január 11-én tartott közgyűlés meghagyta a tisztviselőknél, hogy a hivatalos levelezéseken az eddigi zöld pecsét helyett pirosat használjanak.

Az 1732. évi közgyűlés felhatalmazta a főispánt az időközben megüresedett állásoknak helyettesítés útján való betöltésére, de ez az intézkedés a vármegyei önkormányzatnak jelentékeny hátrányára volt, mert törvénytelen-ségekre szolgáltatott alkalmat.

Esterházy József halála után (1748.) Nádasdy Boldizsár királyi biztosi minőségben kormányozta a vármegyét. Őt gróf Nádasdy Lipót Flórián követte, a ki 1751. szeptember 26-án iktattatott be a főispáni méltóságba, melyet Mária Terézia királynő örökössé tett a Nádasdy családban. Gróf Nádasdy Lipót Flórián főispánsága alatt az 1753. július 23-án tartott közgyűlésben az eddigi győri járást két részre (tatai és gesztesi) osztották; ezzel a szolgabírói állások száma négyre emelkedett.

Gróf Nádasdy
Lipót.

A Mária Terézia uralkodása alatt folyt erőszakos térítések s a protestánsoknak a közhivatalokból való kizárására irányuló igyekezet a közigazgatásra is bénítólag hatottak, sőt Esterházy főispán halála után a vármegyei tisztújítást sem tartották meg a rendes három évi időközökben.

1757. október 6-án gróf Nádasdy Lipót Flórián értesítette a rendeket, hogy betegsége miatt nem tartja meg a tisztújítást, hanem a megüresedett főjegyzői és aljegyzői állásokat kinevezés útján töltötte be. Időközben Nedeczky Ferencz alispán kir. táblabíróvá lett és így huzamosan távol volt a vármegye székhelyétől. A főispánekkor sem hívta egybe a közgyűlést, hanem 1757. augusztus 11-én Ordódy Pétert nevezte ki helyettes alispánnak. Midőn 1758. január 15-én Nádasdy Boldizsár foglalta el a főispáni széket, a viszonyok némileg javultak.

Nádasdy mindjárt beiktatása után, február 10-én, megtartotta a tisztújító közgyűlést, mely Ordódy Pétert I. s Nedeczky Józsefet II. alispánná választotta. Nádasdy Boldizsár halála után a főispáni méltóságot kiskorú fia, gróf Nádasdy Mihály örökölte, kinek kiskorúsága idejére Mária Terézia királynő gróf Zichy Istvánt nevezte ki helytartóvá.

Az adminisztrátori időszak alatt Nedeczky József volt a vármegye alispánja, ki azonban az 1772. évi tisztújítás alkalmával összetűzött Naszvady kapitánynyal, a mi hosszas eljárást vont maga után. (Nedeczky Gáspár: A Nedeczky család. 502—503.)

Az ő alispánsága alatt kezdték rendezni a vármegyei levéltárat, melynek iratait az 1772—1774 közötti években lajstromozták. A vármegye külön levéltárnoki állás rendszeresítését kérte a helytartótanáctól, de a helytartótanács a kérelmet megtagadta, azt válaszolván, hogy a levéltár mindenütt a jegyzői hivatal gondozására van bízva, s elvárja Komárom vármegye jegyzőitől is, hogy hivatalos kötelességüknek eleget fognak tenni. (Századok, 1903. 739.) Hosszú szünet után, 1781. július 9-én tartotta meg Nádasdy Mihály ismét a tisztújítást, mely alkalommal Bossányi Andrást I., Ordódy Mihályt II. alispánná választották. Ők állottak a vármegyei közigazgatás élén a vármegyei önkormányzatnak II. József által történt felfüggesztéséig.

A vármegye székhelye, Komárom városa, a szatmári békekötés utáni korszakban hosszas küzdelmet vívott önállóságáért. A komáromi várparancsnokok törekvése e században is oda irányult, hogy a város ismerje el őket földesurának, a minék jeléül a levágott marhák nyelvét a várba kellett beszolgáltatni, a czéheknek pedig 6—8—10 darab arany ajándékot kellett fizetniök. Mind e mellett a várparancsnokok magatartása egyre bénítóbban nehezedett a város fejlődésére. Így hosszabb időn át megakadályozták a sörház építését, majd egyes kereskedések megnyitása elé gördítettek akadályokat.

III. Károly király 1712-ben megerősítette ugyan a város régibb szabadsalmait, és ez alkalommal a város lakosait mindennemű mezei és külső munkák alól felmentette, az évi adót pedig 418 forintban állapította meg, utóbb 1715-ben és 1717-ben is adott a városnak szabadalomlevelet, gróf Csáky Zsigmond királyi tárnokmester pedig 1723-ban kelt rendeletével meghagyta a városnak, hogy peres ügyeit a tárnoki székhez felebbezze, sőt III. Károly király 1737-ben a várost polgári és büntető ügyekben is joghatósággal ruházta fel, mindazonáltal a polgároknak az a régi óhaja, hogy a várparancsnokoktól teljesen függetleníttessenek, csak Mária Terézia királynő uralkodása alatt teljesedett, a ki 1745. márczius 16-án Komáromot a szabad királyi városok sorába iktatta, mely szabadsalmat az 1751. évi országgyűlés is becikkelyezte.

Komárom városának azonban sokba került a szabad királyi várossá való átalakulás. Az első, a kit a városnak meg kellett nyernie, herczeg Hilburghausen várparancsnok volt, kinek a városi tanács előbb hallal kedveskedett, majd 3000 forintot adott neki kölcsön, de a várparancsnok keveselvén ezt az összeget, 12.000 forintot követelt a közbenjárásért, utóbb a város neki 14.000 forintot fizetett, ezenkívül a kiváltságlevél kiállítása is 50.000 forintba került.

Földrengések.

A szabad királyi városi kiváltság kieszközlése után elemi csapások, árvizek és földrengések sújtották a várost. Földrengést már 1759-ben is éreztek, de ez nem okozott nagyobb károkat. Azonban az 1763. július 18-án reggel 8 órakor támadt földrengés, mely egyike volt a legborzasztóbbaknak, tömérdek áldozatot követelt. A három napon át tartó rengések következtében 7 templom, közte a Szent András-templom, melynek alapkövét 1748. augusztus 3-án tették le,

továbbá 279 ház összedőlt, 785 épület megrongálódott. A lakosok közül 63 ember lelte halálát a romok közt, míg 102 megsebesült. Egykorú tudósítások szerint a földrengés tartama alatt a Duna hullámai toronymagasságra emelkedtek, a víz gőzölgött, mintha forrott volna, a föld megrepedt s kékes gőz szállott ki belőle. (Romemlékek.)

Az 1763. év szeptember, október és december havában a földrengések megújultak, 1764. január 3-án, február 9-én, továbbá márczius, április, május, június, július, augusztus és szeptember hónapokban ismét földrengés volt, úgyszintén az 1765. év folyamán is, midőn a városi tanács felterjesztést intézett a helytartótanácshoz, hogy a gyakori földrengések miatt már a város elsüllyedésétől kell tartani.

A földrengés okozta károkat 160.465 forint 35 dénárra becsülték.

A lakosság felségélyezésére a helytartótanács, a város kiküldöttei részére, országszerte való könyöradományok gyűjtése czéljából, három útlevelet állított ki, melyek jelenleg is megvannak a városi levéltárban.

Mihelyt a földrengés alább hagyott, újabb elemi csapások sujtották a sokat szenvedett lakosságot.

1767. május 26-án iszonyú tűzvész pusztított a városban, mely a Pihegő-utcában keletkezett s a hirtelen támadt szélvihar következtében nagy arányokat öltött. Rövid három óra alatt 256 ház hamvadt el s 2226 ember maradt hajléktalanul. 1768-ban ismét 137 épület lett a lángok martaléka. (Romemlékek.)

Ily állapotban találta a várost József császár, a ki 1768-ban, délvidéki útjából visszajövet, ellátogatott Komáromba, honnan június 6-án Győrbe utazott. Nem csodálkozhatunk, ha a földrengések és az elemi csapások miatt megrongált vár nem nyerte meg tetszését, miről a császár naplójegyzetei is tanúskodnak.

1783-ban földrengés következtében ismét 500 ház dőlt össze vagy sérült meg, s a kár 86.000 forintot tett ki. Különösen a vár szenvedett sokat, melyet ettől kezdve a francia háborúk idejéig inkább csak fogháznak használtak.

Komárom polgárságának vállvetett buzgalma rövid idő alatt eltüntette a földrengés nyomait. A II. József uralkodása alatt fellendült az ipar és a kereskedelem is.

Iparral az 1780—1783 években Komáromban 1556-an foglalkoztak. A város lakosainak száma is jelentékenyen emelkedett, 1780-ban 11.007 lelket, 1787-ben 12.067 lelket tett ki. (Marczali : Magyarország II. József korában. I. 198.) Jelentékenyen emelkedett a gabonakereskedés is, melynek a XVIII. század végén Komárom volt egyik kiviteli gőczpontja. A kereskedelem, különösen a hajózás előmozdítása érdekében, a túlnyomólag rácz származású kereskedők erősen dolgoztak a Vágduna tisztításán, a nagy Dunát szintén szabályozták és a Duna mentén vontatóutat készítettek.

Mária Terézia halála után a trón fiára, II. Józsefre szállott.

II. József.

Első intézkedései közül a türelmi rendelet nagy örömet keltett a vármegye protestáns lakossága körében. A türelmi rendelet első sorban a vármegyei közigazgatás terén vert nagyobb hullámokat. II. József e rendeletben meghagyta, hogy a kijelölésnél tekintet nélkül a vallásra, csupán az érdemre és a tehetségre legyenek figyelemmel, de a Mária Terézia királynő uralkodása alatt a vármegyében túlsúlyra jutott katolikus rendek felemelték szavukat a türelmi rendelet ellen, Komárom vármegye több vármegyével együtt oda nyilatkozott, hogy a vallásügyet, nem a vallás sérelmét bízták a rendek ő felségére. A vármegyei protestánsok azonban még a közgyűlésen ellene mondtak e határozatnak.

II. József azonban nem sokat törődött a közgyűlések tiltakozásával és még 1781. április 17-én meghagyta, hogy az általa rendszeresített falusi jegyzők hivatali esküjüket — a vármegye felterjesztésétől eltérőleg, — ne a kath. papok, hanem a legközelebbi hivatalnok előtt tegyék le. A türelmi rendelet kibocsátása után az egyházi intézmények és szervezetek átalakítására került a sor.

1781. december 6-án a császár eltörülven mindazokat a szerzetesrendeket, melyek betegápolással nem foglalkoztak, vagy nem tartottak fenn iskolát, a vármegye területén letelepedett kamalduli szerzeteseknek is távoznok kellett Majkról. Vagyonukat a vallásalap számára foglalták le. Templomukat és székházukat valósággal széthordták. A templom kövei Ácsra kerültek, a harangok Oroszlánba, a remek faragású szentélyszékek a komáromi rácz templomban

A szerzetes-
rendek
eltörlése.

ma is láthatók. Csupán a művészileg helyreállított étterem van meg Majkon. A Szent Háromság raváltó szerzetesrendje szintén eltöröltetvén, komáromi rendházukat a kincstár foglalta le; később, 1818-ban, az épületek elárvereztettek, mely alkalommal katonai kórházzá alakították át. A Benedek-rendre csak később került a sor. A rend tagjai 1787. május 13-án oszlottak szét komáromi rendházukból.

A türelmi rendelet végrehajtása azonban sok nehézségbe ütközött. Maga a kancellária is gyakran tett kifogást az ily irányú kérvények tárgyalása alkalmával. Midőn Mocsá lakosai 1782-ben szabad vallásgyakorlat engedélyezéséért folyamodtak, a kancellária azzal tagadta meg kérélmüket, hogy 2089 forinttal tartoznak földesuruknak.

Az ország
felmérése.

A reformok sikeres keresztülvitele első sorban az ország ismeretét tette szükségessé. E végből II. József 1784. május 1-én az egész ország felmérését és összeírását rendelte el. Az összeírás tárgyában kibocsátott rendeletet Komáromban szomorú eset előzte meg. 1783. április 22-én ismét heves földrengés pusztított a városban. A császár értesülvén ez újabb csapásról, 6888 forint 33 $\frac{1}{3}$ dénárt utalványozott a hadipénztárból, mely összeg a földrengés sujtotta lakosság közt kiosztatott. (Romemlékek.)

Az összeírás tárgyában kelt rendelet, a többi vármegyékben uralkodó hangulattól eltérőleg, eleinte nem okozott nagyobb mozgalmat a vármegyében. Komárom vármegye közönsége készen nyilatkozott az összeírás végrehajtására, a küldöttséget is megválasztotta, csupán azt kérte, hogy a nemesi házakat megkülönböztetésül zöld színnel és *N*-betűvel jelöljék meg.

Ekkora előzékenység mellett a vármegye méltán számíthatott arra, hogy kérése meghallgatásra talál. Csakhogy az ilynemű megkülönböztetés nem illet bele II. József intézkedéseinek keretébe.

Mikor azután 1784. november havában megkezdődött az összeírás, a komáromvármegyei nemesség, mely az összlakosság $\frac{1}{8}$ részét tette ki, oly nagyarányú ellentállást fejtett ki, hogy katonaságot kellett kiküldeni az összeírást végző tisztviselők védelmére, mindazonáltal az összeírás nagyobb baj nélkül 1785 nyarán befejezést nyert. (Millenn. Tört. VIII. 410. — Marczali: Magyarország II. József korában. 376—381.)

Az összeírás tárgyában kibocsátott rendelettel majdnem egyidejűleg a német nyelv behozatala foglalkoztatta a vármegye közönségét.

II. József
rendszere.

A vármegyénél a német nyelv behozatala nem ment símán. Midőn a rendek az 1784. június 8-án tartott közgyűlésben II. Józsefnek április 26-án kelt rendeletét, mely a német nyelvet, mint a birodalom nyelvét, hivatalos nyelvvé tette, tárgyalták, feliratban fejezték ki aggodalmaikat. Mindenkelőtt hangsúlyozza a vármegye, hogy nem látja be, minő monarchiának, birodalomnak lehet része a független Magyarország. Komárom vármegye fentartandónak véli a latin nyelvet, nem azért, mintha a magyar nyelv nem volna alkalmas, de a latin nyelv használata kényelmesebb, mert a nemesség megszokta. Végül tiltakozását fejezi ki a vármegye a nyelvrendelet ellen, mely nyugalmukból felrázta a rendeket.

A császár parancsának végül mégis engedni kellett és 1785. október 8-ától kezdve a vármegyei közgyűlési jegyzőkönyveket németül vezették. Ez az állapot 1790-ig tartott, midőn újból a latin váltotta fel a német jegyzőkönyvi nyelvet. A német nyelv behozatala csak előhírnöke volt ama nagy közigazgatási reformnak, mely a következő évben életbe lépett.

Éppen ez időtájt halt meg (1758. május 31.) gróf Nádasdy Lipót Flórián, a vármegye első örökös főispánja is, és így a kerületi biztos hivatalba lépése elé a legcsekélyebb akadály sem gördült Komárom vármegyében.

II. József az országot tíz kerületre osztotta fel. Komárom a győri kerületbe soroztatott, melynek élére gróf Győry Ferencz kerületi biztos került. Azonkívül közigazgatásilag Komárom Esztergommal egyesített.

A császár a földrengéssujtotta Komáromot is át akarta telepíttetni a Duna jobb partjára, de a városi tanács e rendeletet nem tartván célszerűnek, csak egyeseknek engedte meg az átköltözködést, mert különben a lakosok elestek volna a Vág folyón folytatott kereskedelem előnyeitől. (Gyulai R. cikke a Komáromi Közlöny 1889. évfolyamában.)

Az új kerületi biztos nagy buzgalommal fogott hivatalához.

Első sorban a tűzrendészetre fordítja figyelmét. A községek által beszerzetteti a szükséges tűzoltószerszámokat, majd a községi tisztviselőket veszi ellenőrzés alá. A hanyag és mulasztó falusi jegyzőket összeírattja, gondoskodik, hogy a jegyzők pontosan megkapják fizetésüket, adókönyvecskéket hoz be, mi által az adózók nyilvántarthatják tartozásaikat.

Tagadhatatlan, hogy II. József közigazgatási rendszere jelentékeny haladást mutat a rendi vármegyével szemben, de nem tudott és nem akart százados alkotmányunkba beilleszkedni, azért már eleve bizalmatlanságra talált s meg kellett buknia.

A közigazgatással egyidejűleg az igazságszolgáltatást is átalakította a császár.

Az egyesített Komárom-Esztergom vármegyébe is törvényszéket rendelt, mint az igazságszolgáltatás terén első fokú hatóságot, mind a polgári, mind a büntető ügyekben.

1787. végén már behozza az Ausztriában életbeléptetett büntetőtörvénykönyvet, melynek alkalmazása azonban sokszor nevetségessé tette II. József rendszerét. Így Esztergom-Komárom vármegye törvényszéke 1789. július 11-én súlyos börtönre, azonfelül három napon át két óra hosszát pellengérré és a hóhér által nyilvánosan végrehajtandó botozásra ítél el egy asszonyt, a ki egy éjjel megölte mostoha gyermekeit s azután bűnét a zsidókra fogta. Lipót király utóbb büntetését 30 évi börtönre változtatta. (Millenn. Tört. VIII. 434.)

II. József rendszere már az 1788. évi török háború kitörésekor is lehetetlennek bizonyult. Bármennyire buzgólkodtak is a közigazgatási tisztviselők, a háború viseléséhez szükséges élelmet és takarmányt nem voltak képesek előteremteni.

A czéltalan török háború csakhamar általános elégtelenség kútfeje lesz országszerte, melyet még inkább fokozott az, hogy 1789-ben a vármegyében rossz termés volt, mindazonáltal az összes élelmet és takarmányt Magyarországon akarták beszerezni, még pedig a régi olcsó piaci árakon. E végből mindenütt összeírták a termést, de a nemesség, sőt a parasztok is ellenállottak. Keszezfalván a lakosok nem akarták megengedni a gabonájuk összeírását, s mivel a szolgabíró nem tágitott, agyonlőtték. (Millenn. Tört. VIII. 452.)

Gróf Győry Ferencz kerületi biztost is aggodalom fogja el, sőt a kitört éhínség miatt lázadástól tartott, ezért tanácskozássra hívta az esztergom-komárom-megyei birtokosokat, de a meghívottak kijelentették, hogy nincs hatalmuk határozni, mert az a rendeknél (országgyűlésnél) van, és így nincs más mód, mint annak összehívása. (Marczali i. m. III. 406., 542.)

1790 elején a megyei hatóságok és a tisztviselők nem merték elfoglalni helyeiket a közgyűlésen, sőt maga a kerületi biztos is beteget jelentett, annyira félt a közgyűléstől. A vármegye közönsége azonban megerősítette a lemondó tisztviselőket állásaikban, azzal a kikötéssel mégis, hogy a régi alkotmányos módon járjanak el, a felmérési iratokat lefoglalták, a német nyelv használatát beszüntették, melynek helyébe ismét a latin nyelv lépett.

Alig néhány nap alatt az események jelentékeny fordulatot vettek.

II. József 1790. január 28-án összes intézkedéseit, a türelmi rendeletre, a lelkészi rendezésre és a jobbágyságra vonatkozó kivételével, egy tollvonással megsemmisítette, a szent koronát pedig Budára szállíttatta. Épp február 20-án, II. József halála napján érkezett a koronát vivő hajó Komáromba, mely elé a város lakossága, Péczely József vezetése alatt zöld galyakkal vonult ki, a ki ez alkalomra írt költeménnyel üdvözölte a koronát kísérő méltóságokat.

A márczius 13-án tartott közgyűlésen a nemzeti ellenállás teljes diadalt ült. A közgyűlés mindenekelőtt II. Józsefnek a türelmi rendeletét, a lelkészi rendezésre és a jobbágyságra vonatkozó intézkedéseit is elveti, mert nem országgyűlési törvények, hanem fejedelmi pátenis alakjában jelentkeztek.

Majd lázas sietséggel fogtak hozzá II. József összes intézkedéseinek megsemmisítéséhez.

A felmérési iratokat, melyeket II. József utolsó rendelkezése értelmében a levéltárban helyeztek el, a rendek nem túrták többé meg s elégetésüket határozták el.

E határozatot Csejtey István szolgabíró hajtotta végre harmadmagával, a hagyomány szerint a szigeti nagy fa alatt. A közgyűlés megtiltotta a tandíjak

II. József
halála.

szedését is s a német nyelvnek azonnali kiküszöbölését rendelte el. Készségesen teljesítik Somogyi Dániel volt szentmártoni apát kérvényét, a ki a Benedek-rend helyreállítása érdekében fordult a vármegyéhez, mely a szomszéd Győr és Veszprém vármegyéket is támogatásra hívta fel. A visszaérkezett korona tiszteletére gróf Esterházy Károly vezetése alatt koronaőrző bandériumot küldött fel Budára, mely bandérium május 1-étől Győr és Moson vármegye bandériumaival egyetemben május 12-éig teljesített szolgálatot. (Századok, 1881. 339. l.)

A nemzeti visszahatás, mely II. József uralkodásának végszakában a vármegyében nyilvánult, az 1790. június 6-ára egybehívott országgyűlésre kibocsátott követi utasításban is kifejezésre jutott.

A két protestáns felekezet nem elégedett meg a türelmi rendelet fenntartásával, hanem követelte annak törvényerőre emelését. A vármegye közönsége nem zárkózott el II. József reformjai elől, de mindenkor hangsúlyozza a nemzeti szellem érvényesülését. Így a követi utasítások 23. és 42. pontjaiban sürgeti a magyar viszonyoknak megfelelő büntetőtörvénykönyv szerkesztését, de kiköti, hogy a hozandó törvény magyar legyen.

A követi utasítás 29. pontjában a vármegye a főrangú családok bécsi tartózkodása ellen emeli fel szavát s annak meggátolását, illetőleg megszüntetését sürgeti.

De a közjogi kérdések mellett a gazdasági viszonyokra is kiterjeszkedett a követi utasítás.

A követi utasítás 26. pontjában a vármegye a termény-, de különösen a marhavám leszállítását sürgeti s tiltakozik az ellen, hogy a kincstár csupán nyereszkeskedésből vásárolja össze a marhát.

A czéhek fentartása ügyében pedig hangsúlyozza a vármegye, hogy a czéhek akadályozzák az ipar fellendülését, mert a felvétel a czéhbe sokba kerül és így a legügyesebb mesteremberek, ha nem tudják lefizetni a felvételi díjat, vagy pedig ha a czéhbelieknél jobban értik a mesterségüket, kizáratnak a felvételtől.

Végül felkelti figyelmünket a követi utasítás 24. pontja, mely Komárom várának erődjellegét kívánja továbbra fentartani.

II. József megszüntette a vár erődjellegét, de halála után a vármegye tiltakozott az ellen, hogy az egyes komáromi polgárok, a kik a vár falait építőanyagul megvették, azt lerombolni merészeljék. A vármegye közönsége e tiltakozásával mintha a jövőbe látott volna, midőn a természettől is védett, szinte bevehetetlen komáromi vár fentartása érdekében az országgyűléshez fordult. Pedig alig telt el két évtized s az uralkodócsalád minden kincseivel Komárom falai közt talált menedéket.

II. Lipótnak 1792-ben bekövetkezett halálával a trón fiára, I. Ferenczre, szállott, a ki egyúttal a kitörőfélben levő francia háborút örökölte.

I. Napoleon.

Bár a francziák elleni háború 1793 óta szinte szakadatlan tartott, nagyobb veszedelem csak akkor fenyegette az országot, midőn a direktorium 1796-ban az ifjú Bonaparte Napoleonra bízta az olaszországi hadsereg vezérletét. A francia hadak közeledtére Ferencz király az 1796. évi november 6-ára egybehívott országgyűléstől nyert felhatalmazás alapján az 1797. év tavaszán fegyverbe szólította a nemességet. Komárom vármegye gróf Nádasdy Mihály parancsnoksága alatt két lovasszázadot állított ki, melyet a III. dandárhoz osztottak be.

Csokonai
Vitéz Mihály.

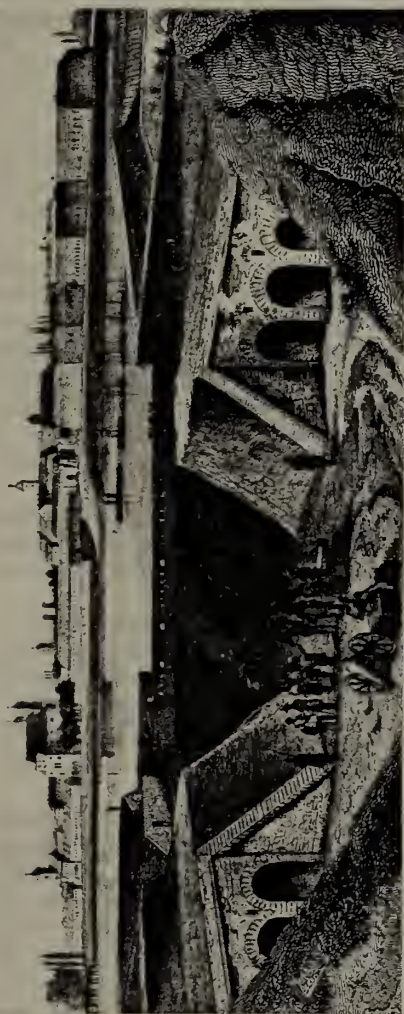
Április havában már együtt találta Komáromban a felkelt nemességet Csokonai Vitéz Mihály, a ki ez időtájt érkezett ide a pozsonyi diétáról. Ekkor írta »A nemes magyarságnak felülésére« című ódáját. Itt ismerkedett meg Vajda Juliannával, a kihez a Lilla-dalokat intézte.

A felkelt nemesség felkészülvén, el is ment a szombathelyi táborba, de kardélre ekkor nem került a dolog, mert az október 17-én kötött campo-formói béke után hazabocsátották a felkelőket.

Bonaparte egyiptomi útja alatt az osztrák sereg némi sikereket ért el mind Itáliában, mind Németországban, de a mint Bonaparte visszatért s konzullá választása után átvette az olaszországi sereg feletti vezérletet, a helyzet a harcztéren gyökeresen megváltozott.

A felkelt
nemesség.

A megrettent bécsi udvar 1800 őszén ismét fegyverbe szólította a nemességet, Komárom vármegye két század gyalog és egy század lovas kiállítására köteleztetett, de a felkelt nemesség ezúttal sem vonult a harcztérre, mert a december 25-én Steyerben aláírt fegyverszünet az ellenségeskedésnek egy időre

A komáromi vár és a sánczok a múlt század elején.
(Az Országos Képtárból.)

TABLE I		Summary of the results of the experiments	
Experiment	Material	Results	Remarks
1	Aluminum	1.0000	1.0000
2	Aluminum	1.0000	1.0000
3	Aluminum	1.0000	1.0000
4	Aluminum	1.0000	1.0000
5	Aluminum	1.0000	1.0000
6	Aluminum	1.0000	1.0000
7	Aluminum	1.0000	1.0000
8	Aluminum	1.0000	1.0000
9	Aluminum	1.0000	1.0000
10	Aluminum	1.0000	1.0000
11	Aluminum	1.0000	1.0000
12	Aluminum	1.0000	1.0000
13	Aluminum	1.0000	1.0000
14	Aluminum	1.0000	1.0000
15	Aluminum	1.0000	1.0000
16	Aluminum	1.0000	1.0000
17	Aluminum	1.0000	1.0000
18	Aluminum	1.0000	1.0000
19	Aluminum	1.0000	1.0000
20	Aluminum	1.0000	1.0000
21	Aluminum	1.0000	1.0000
22	Aluminum	1.0000	1.0000
23	Aluminum	1.0000	1.0000
24	Aluminum	1.0000	1.0000
25	Aluminum	1.0000	1.0000
26	Aluminum	1.0000	1.0000
27	Aluminum	1.0000	1.0000
28	Aluminum	1.0000	1.0000
29	Aluminum	1.0000	1.0000
30	Aluminum	1.0000	1.0000
31	Aluminum	1.0000	1.0000
32	Aluminum	1.0000	1.0000
33	Aluminum	1.0000	1.0000
34	Aluminum	1.0000	1.0000
35	Aluminum	1.0000	1.0000
36	Aluminum	1.0000	1.0000
37	Aluminum	1.0000	1.0000
38	Aluminum	1.0000	1.0000
39	Aluminum	1.0000	1.0000
40	Aluminum	1.0000	1.0000
41	Aluminum	1.0000	1.0000
42	Aluminum	1.0000	1.0000
43	Aluminum	1.0000	1.0000
44	Aluminum	1.0000	1.0000
45	Aluminum	1.0000	1.0000
46	Aluminum	1.0000	1.0000
47	Aluminum	1.0000	1.0000
48	Aluminum	1.0000	1.0000
49	Aluminum	1.0000	1.0000
50	Aluminum	1.0000	1.0000
51	Aluminum	1.0000	1.0000
52	Aluminum	1.0000	1.0000
53	Aluminum	1.0000	1.0000
54	Aluminum	1.0000	1.0000
55	Aluminum	1.0000	1.0000
56	Aluminum	1.0000	1.0000
57	Aluminum	1.0000	1.0000
58	Aluminum	1.0000	1.0000
59	Aluminum	1.0000	1.0000
60	Aluminum	1.0000	1.0000
61	Aluminum	1.0000	1.0000
62	Aluminum	1.0000	1.0000
63	Aluminum	1.0000	1.0000
64	Aluminum	1.0000	1.0000
65	Aluminum	1.0000	1.0000
66	Aluminum	1.0000	1.0000
67	Aluminum	1.0000	1.0000
68	Aluminum	1.0000	1.0000
69	Aluminum	1.0000	1.0000
70	Aluminum	1.0000	1.0000
71	Aluminum	1.0000	1.0000
72	Aluminum	1.0000	1.0000
73	Aluminum	1.0000	1.0000
74	Aluminum	1.0000	1.0000
75	Aluminum	1.0000	1.0000
76	Aluminum	1.0000	1.0000
77	Aluminum	1.0000	1.0000
78	Aluminum	1.0000	1.0000
79	Aluminum	1.0000	1.0000
80	Aluminum	1.0000	1.0000
81	Aluminum	1.0000	1.0000
82	Aluminum	1.0000	1.0000
83	Aluminum	1.0000	1.0000
84	Aluminum	1.0000	1.0000
85	Aluminum	1.0000	1.0000
86	Aluminum	1.0000	1.0000
87	Aluminum	1.0000	1.0000
88	Aluminum	1.0000	1.0000
89	Aluminum	1.0000	1.0000
90	Aluminum	1.0000	1.0000
91	Aluminum	1.0000	1.0000
92	Aluminum	1.0000	1.0000
93	Aluminum	1.0000	1.0000
94	Aluminum	1.0000	1.0000
95	Aluminum	1.0000	1.0000
96	Aluminum	1.0000	1.0000
97	Aluminum	1.0000	1.0000
98	Aluminum	1.0000	1.0000
99	Aluminum	1.0000	1.0000
100	Aluminum	1.0000	1.0000

véget vetett. Mindazonáltal 1801. április havában a felkelt nemességet a Fischamend melletti táborba rendelték kiképzés végett, de onnan csakhamar hazabocsátották. (Haditört. Közl. 1888. évf., 52—53.)

Az 1802. évi május 2-ára egybehívott országgyűlés eloszlása után újból kitört a háború, de bár 1805-ben a francia hadak egész Pozsonyig hatoltak, hazánkat nem fenyegette egyelőre veszedelem, mert Ferencz király 1805. deczember 26-án megkötötte a pozsonyi békét.

A francziák elleni háború óriási áldozatokat követelt, így bármennyire is idegenkedtek Bécsben a magyar országgyűléstől, a hadviseléshez szükséges katonaság és adó megszavazása miatt annak összehívásától nem zárkozhattak el.

Az 1807. április 5-én Budára összehívott országgyűlésen, melyen a rendes, kifejlett pártélet mutatkozott, Balogh János alispán képviselte Komárom vármegyét.

De az országgyűlés az adó és a katonaság megajánlásán kívül mitsem végzett, a sérelmek orvoslását csak a jövőben helyezték kilátásba.

Az 1808. évi országgyűlés is a katonaság megajánlása végett gyűlt egybe. A megszavazott 20.000 főnyi ujonczból 250 esett Komárom vármegyére.

A francziák hadikészülődéseinek hírére a nádor a nemességet is fegyverbe szólítván, Komárom vármegye április 26-án tartott közgyűlésében a tisztikart a következőleg alakította meg.

A lovasságnál. Első kapitány : Erős Benjamin. Másod-kapitány : Konkoly-Thege Gábor. Főhadnagyok : John Lajos, Nyáry Gedeon. Alhadnagyok : Sárkány Ferencz, Kürthy József. Őrmesterek : Kosár József, Tornyosy István. Zászlótartó : Csaba István. A gyalogságnál : Századosok. Nedeczky Zsigmond, Laky András és Konkoly-Thege Gedeon. Főhadnagyok : Fogarasy Gábor, Karátsonyi Gábor és Szabó Lajos. Alhadnagyok : Zámory Károly, Miskey Lázár, Zámory Sándor, Jókay József, Halász Dávid és Csorba István. Őrmesterek : Molnár Ferencz, Fodor Gábor, Gozon István, Kolossváry Mihály, Fehér Pál és Asztalos Ferencz.

A tisztikar.

A felkelt nemesség lovassága Tolna vármegyével együtt alkotott egy ezredet, a gyalogsága pedig Tolna és Győr vármegyékkel egy zászlóaljzat. Parancsnokává gróf Zichy Ferencz alezredest választották meg. (Várm. Levélt. Prot. Liber. XXXXIII. 127.)

Az 1809. évi hadjáratot Károly főherczeg támadása nyitotta meg, de visszaveretvén, a Duna balpartjára vonult vissza, míg Napoleon hadai május 13-án már Bécsét szállották meg. Mialatt a felkelt nemesség gyülekezett, János főherczeg az asperni véres nap után (május 22.) parancsot nyert az Olaszország felől közelgő Beauharnais Eugen alkirály feltartóztatására. János főherczeg ekkor Gráczból Győr felé vonult, hova június 4-én József nádor is áttette főhadiszállását.

A felkelt nemesség egy része ekkor már Győrött táborozott.

A hátráló János főherczeg egyesülvén a nádor vezérlete alatt álló felkelt nemességgel, Győr mellett foglalt állást és itt várta be a francziákat; de ez az egyesülés egyik seregnek sem vált előnyére, mert a vezérek között épp a döntő pillanatban egyenetlenség támadt. A főherczegek viszálykodását a francziák felhasználva, június 14-én Győr-Kismegyernél túlnyomó erővel megtámadták és szétverték a nemességet, mely Komáromig hátrált, hova János főherczeg hadából a Jellachich és Colloredo vezérlete alatt álló derékhad is visszavonult.

A győri ütközet.

A győr-kismegyeri ütközet után csakhamar (június 24-én) a győri vár is a francziák kezébe került. A nádor és János főherczeg megkísérelték ugyan Győr felmentését, e végből át akartak menni Kis-Csallóközbe, de Károly főherczeg parancsára János főherczeg június 22-én Pozsonyba vonult a hídfő védelmére. Mindazonáltal június 26-án Pozsony is a francziák hatalmába került.

A győri csata után a francia sereg csak Gönyőig üldözte a hátráló császáriakat s a felkelt nemességet, de június 16-án néhány száz lovasból és két lövegből álló különítmény Ácsnál összeütközött Frimont altábornagy előőrseivel. A francziák azonban innen is és Némáról is csakhamar visszavonultak.

Míg a harcztéren az események rohamosan követték egymást, addig Komáromban lázas sietséggel készültek a védelemre.

Komárom ekkor óriási táborhelyhez hasonlított. József nádor, a ki már a szerencsétlen kimenetelű győr-kismegyeri ütközet után Komáromba tette át

A komáromi tábor.

főhadiszállását, csakhamar egybegyűjtötte a szétszórt felkelt nemességet, melynek előőrseit Somorjától Komáromig terjesztette ki.

Komáromnál ekkor 9 zászlóalj gyalogság és 24 lovas osztály állt a felkelt nemességből. (Hadtört. Közl. 1889. 485.) Mivel a francziák a Kisbérrel szemben fekvő Bakonyszombathelyig nyomultak előre, a nádor a pesti seregből Goszthonyi ezredes parancsnoksága alatt két lovas ezredet Tatára rendelt, míg a közeli bábolnai ménest Mezőhegyesre szállíttatta.

Ezalatt Komárom megerősítése serényen folyt. A Duna balpartjától a Vág jobb partjáig földsánczokat hánytak és hat várdát emeltek, ezeket az erődítvényeket József nádorról »Nádor vonalnak« nevezik.

A szerencsétlen kimenetelű wagrami csata (július 5—6.) után Ausztriának többé nem volt harczzakész serege.

Míg a hős Károly főherczeg hadával Csehország hegyes vidékére vonult, addig János főherczeg, a ki késedelmeskedése következtében nem jelent meg a csatatéren, a wagrami vereség hírére hadával Komárom felé vonult, ott július 18-ika körül átkelvé a Dunán, Ácsig nyomult előre. Így Ferencz királynak sem maradt más választása, mint az, hogy elhagyván Olmütz várát, Komárom falai között keressen menedéket, hova július 14-én este 9 órakor érkezett meg. (Hadtört. Közl. 1889. 239.)

A wagrami csata után Komárom városa a monarchiának valóságos közép-pontja lett.

Nemcsak a Habsburg-ház tagjainak és családi kincseinek lett menedék-helye, hanem a további hadműveleteknek középpontja és a hadvezetőség főhadiszállása is lett, mert Komáromra támaszkodva akarták folytatni a hadjáratot a győztes francziák ellen. Károly főherczeg azonban már jól ismerte a francziák erejét, nem volt eltelve ily vérmes reményekkel a háború további sorsát illetőleg, ezért már visszavonuló útjában megkezdte az alkudozásokat, melyek a znaimi fegyverszünet megkötésére vezettek, a miről Ferencz király Komáromban értesült.

I. Ferencz
Komáromban.

Ferencz király megérkezésének hírére József nádor is, a ki eddig Koronczónál tartotta főhadiszállását, Komáromba sietett.

Ekkor a felkelt nemesség nagy része már a szőnyi táborban volt gróf Hadik vezénylőtábornok parancsnoksága alatt, még pedig a gyalogságból az I. és II. vasi, komáromi, zalai, szatmári, máramarosi, bihari, hevesi, I. és II. borsodi, gömöri és zempléni zászlóaljak. Igmándnál pedig a Sztáray-féle gyalogezred sánczolta el magát. Ferencz király Komáromba érkezése után, a vele levő új állam-minisztert, Metternich herceget Nugent gróf társaságában, Magyaróvárra küldte a béketárgyalásokra. Mialatt azonban a béketárgyalások folytak, a hadikészülődések szinte szakadatlanul tartottak. Pár nappal utóbb Komáromba érkezett Mária Ludovika királynő, az ő jelenlétében folyt le július 27-én a komáromi nagy hadgyakorlat s ostromkísérlet, mely alkalommal Ferencz király azt a kívánságát fejezte ki, hogy a város 200.000 embert befogadó erősséggé alakíttassék át.

Az udvar
Tatán.

Augusztus hó elején Ferencz Tatára tette át székhelyét; ide követte őt Mária Ludovika királyné, továbbá gróf Pálffy nádor is, míg az udvartartás egy része s a legmagasabb állami méltóságok Komáromban maradtak. Augusztus 8-án Ferencz ismét Komáromba ment, hol a porosz király követét, Knesebeck ezredest fogadta, ezután (augusztus 22-én) ismét Tatán találjuk, míg József főherczeg Kisbérén, szeptember havában pedig Komáromban tartotta főhadiszállását. Míg a békealkudozások folytak, gróf Stadion Fülöpöt is Tatára hívták, a ki szeptember 4-én érkezett oda; ekkor már gróf Bubna Ferdinánd is Tatán volt Napoleon ultimátumával.

A schön-
brunni béke.

Szeptember 25-én ült össze a tатаi vár egyik termében Ferencz király elnöklete alatt az a tanács, mely hivatva volt a béke és a háború felett határozni. E tanácskozásban részt vettek gróf Bubna, herczeg Liechtenstein János, a hadsereg fővezére, gróf Bellegarde Henrik József és Stadion. Ferencz király végre hosszas megfontolás után október 14-én Tatán, a várkastély keleti toronyszobájában, aláírta a schönbrunni békét, mely a monarchiát az egész tengerparttól megfosztotta.

Míg a békealkudozások folytak, a Tatán tartózkodó tábornokok és az udvari méltóságok vadászattal töltötték az időt. Károly Ambrus főherczeg, esztergomi érsek is ott lakott, a ki 1809 nyarán huszonhárom éves korában, mint emberszeretetének áldozata, az ottani lelkészakban fejezte be életét.

Komárom
fénykora.

A békekötés után az udvar csakhamar eltávozott Komárom vármegyéből. A háború Komárom város virágzásának alapját vetette meg. Rövid néhány hó leforgása alatt a város lakosai megkétszereződtek, a nagyszámú katonaság számos iparost vonzott Komáromba, a kereskedelem is jelentékenyen fellendült. Ez időtájt közel félezer kereskedő lakott Komáromban. (Wertheimer Ede : Ausztria és Magyarország a XIX. század első tizedében, II. köt. — Krones : Zur Geschichte Österr. — Haditört. Közl. 1889.) A komáromi vár építéséből a városnak is jelentékeny haszna volt. Az erődítvények céljaira szükséges terület kisajátítása címén a polgárok három millió forintot kaptak. A ferenczrendűek temploma az erődítési munkálatok alkalmával szintén áldozatul esett. A kisajátításért járó díjat akkoriban a vallásalap vette fel, mely ebből az összegből négy szerzetest és egy ujoncznövendéket tartott a városi plébános segítségére.

A francziák elleni háború újabb áldozatokat követelt a vármegyétől. Az 1811. augusztus 25-ére egybehívott országgyűlés, melyen a vármegyét Ghyczy Ferencz alispán és Ordódy János főjegyző, Komárom városát pedig Rauch János képviselték, 1,000.000 pozsonyi mérő rozst és másfél millió mérő zabot ajánlott fel, melyből Komárom vármegyére 14.436 mérő rozs és 21.654 mérő zab, Komárom városára pedig 1000 mérő rozs és 1500 mérő zab esett, de ezenkívül a vármegye az inszurrekcionális alapba fizetendő 217.245 forint 2 krajczárból hátralékos 28.375 forint 2 krajczár befizetésére köteleztetett. (Országgyűlési irományok.)

A dunai hajózás érdekében Csepy Zsigmond ügyvéd buzgólkodása következtében 1807-ben létrejött az első hazai biztosító társaság, az ú. n. »hajókármentesítő társaság«, mely Pesten, Mosonban, Baján, Monostorszegen és Törökbecsén állított fel ügyvivőseket.

I. Ferencz király 1805-ben egy új (Rókus-napi) vásár tartására adott engedélyt. Újabb czéhek is alakultak, mint a szíj- és nyeregyártók, kőművesek, kőfaragók czéhei, ezek 1815-ben, a molnárok 1818-ban, a hentesek és szűrszabók 1845-ben nyertek czéhleveleket. (Szádeczky Lajos : Érték. a tört. XIV. köt.) Az 1809. évi árvíz után, mely 319 házat döntött össze, a Duna szabályozása is kezdetét vette.

II. József halálát megelőzőleg az alkotmány visszaállításával a vármegyei közigazgatás ismét a rendek által közakarattal választott tisztikar kezébe került.

Az első tisztújítást 1790. márczius 18-án tartotta a vármegye közönsége gróf Nádasdy Mihály örökös főispán elnöklete alatt, mely alkalommal Bajesy János I. és Ghyczy József II. alispánná választott. Az utóbbit 1794-ben I. alispánná választották, mely tisztét 1806-ig viselte, mikor a hétszemélyes kir. tábla elnöke, majd utóbb (1825—1839.) Torontál vármegye főispáni helytartója lett. Az 1794. április 29-én megtartott tisztújításon a rendek Galántai Balog Jánost választották meg II. alispánná.

Az 1790. évi
tisztújítás.

Balogh János (született 1759. okt. 12. † 1827.) az alkotmányos élet visszaállításával 1790-ben lépett Komárom vármegye szolgálatába, előbb főjegyző, 1794. április 29-én II. és 1806. október 8-án I. alispán lett. Mint a magyarság s a magyar nyelv ügyének lelkes előharczosa, főjegyző korában keresztülvitte a vármegyei jegyzőkönyvek magyarul való szerkesztését. Komárom vármegye 1792-ben országgyűlési követnek választotta, ezen az országgyűlésen csakhamar kitünt szónoki tehetségével. Az 1796., 1802., 1805., 1807. és 1808. évi országgyűlésen is Komárom vármegyét képviselte, 1810-ben azonban megvált Komárom vármegyétől s a szomszéd Bars vármegyébe tette át lakását, hol többek közt Füssön volt birtokos. Az 1811—1812. évi országgyűlésen már mint Bars vármegye követe, az ellenzéknek egyik vezéralakja lett. Helyét Komáromban 1810. május 8-án megtartott tisztújítás alkalmával Ghyczy Ferencz foglalta el, a ki több ízben képviselte a vármegyét az országgyűlésen, melléje Pázmándy Pált választotta a közgyűlés, de az ő hivataloskodásuk már inkább a következő korszakra esik.

A XIX. század elején a vármegyei tisztikar tagjainak számát is jelentékenyen szaporították. 1794-ben rendes levéltárnoki állást rendszeresítettek, sőt már tiszteletbeli állásokkal is találkozunk.

Az 1810. évi tisztújítás alkalmával a következő állásokat töltötték be : egy első alispán, egy másod-alispán, egy főjegyző, két aljegyző, egy tiszteletbeli aljegyző, egy levéltárnok, egy főadószedő, négy főszolgabíró, egy főügyész, egy

Az 1810. évi
tisztújítás.

alügyész, egy tiszteletbeli alügyész, egy főszámvevő, négy I. alszolgabíró, négy II. alszolgabíró, négy aladószedő, négy esküdt és egy csendbiztos.

Főispánok.

Végül közöljük a vármegyei fő- és alispánok névsorát 1526-tól napjainkig. Főispánok : Szomszédvári Dészázi István 1529—1530. Markházy Ambrus György 1532. Hartitsch Detrich 1535—1538. Paxy János 1552—1562. Gersei Pethő János 1563—1567. Paxy János 1567. Erdődi báró Pálffy Miklós 1584—1600. Czoborszentmihályi Czobor Imre 1624—1635. Gróf Pálffy János 1636. Gróf Csáky László országbíró 1642—1655. Gróf Csáky Péter 1656—1671. Gróf Csáky László 1682—1690. Gróf Zichy István tárnokmester 1690. Gróf Csáky László 1694. Gróf Zichy István koronaőr 1697—1700. Gróf Zichy László 1700. július 8.—1703. Gróf Esterházy Antal 1703—1709. Gróf Esterházy József 1709—1748. Gróf Nádasdy Boldizsár 1748—1751. Gróf Nádasdy Lipót Flórián örökös főispán, 1751—1758. Gróf Nádasdy Boldizsár 1758. január 15.—1761. (†). Gróf Nádasdy Mihály először 1761. augusztus 4-től 1785-ig kiskorúsága alatt gróf Zichy István főispáni helytartó 1761—1781. Gróf Győry Ferencz kerületi biztos 1785—1790. Gróf Nádasdy Mihály 1790—1822. Gróf Nádasdy Lipót 1822—1827. Gróf Nádasdy Lipót II. 1827—1836. Gróf Nádasdy Lipót III. 1836—1848. Halassy Ede kormánybiztos 1848. Puky Miklós kormánybiztos 1849. február 5-ig. Ujházy László kormánybiztos 1849. október 5-ig. Gróf Nádasdy Lipót másodszor 1860—1861. és 1867—1875. Nánhegyeselli Zuber József 1875—1892. Rudnay Béla 1892—1894. Sárközy Aurél 1894—1905. október 30-ig. Kubinyi Géza 1905. október 30-tól 1906. áprilisig. Kálmán Rudolf 1906. áprilistól.

Alispánok.

Alispánok : Pákos-Paksi Szemere János 1552. Posár Lukács 1577. Szele Ambrus 1603. Felsőböki Markházy Márton 1617. Markházy Imre 1617—1621. Patak János 1622—1624 márczius. 1. Laky János 1624. április 29—1625. Thaly György 1635. Gyárfás Gáspár 1643—1646. Szeghy János 1647—1655. Szeghy János 1667. Radostits (Radosticz) Ferencz 1678—1681. Zámory György 1683. Zámory György 1686—1687. Fiáth János 1688. február 3.—1694. Fiáth János másodszor 1694. december 11.—1697 Baranyay György 1697 július 1.—1703. Konkoly-Thege László 1703—1710. Baranyay György 1707. deczembertől 1713. Nedeczky Sándor 1713. február 7. Nedeczky Sándor másodízben 1716. április 20. († 1719. augusztus 9.). Ikladi Szluha Ferencz 1719. augusztus 29. Skaricza György másodalispán. Marczelházi és Gyulai Gyulay Ferencz 1724. július 12. Gyulay Ferencz másodízben 1727. márczius 10. Gyulay Ferencz harmadízben 1732. márczius 26. Nedeczky Mihály I. alispán († 1751.) és Nedeczky Ferencz II. alispán 1744. április 8. Nedeczky Mihály és Nedeczky Ferencz másodízben 1750. június 2. Ordódy Péter helyettes II. alispán 1751. márczius 22. Nedeczky Ferencz I. alispán 1753. július 23. Ordódy Péter kineveztetett 1757. augusztus 11. Ordódy Péter I., Nedeczky András II. 1758. február 10. Nedeczky József kineveztetett 1761., újból 1772—1781-ig viselte az alispáni tiszteletet. Bossányi András I., Ordódy Mihály II. 1781. július 9. Sissay Károly I., Ordódy Mihály kineveztetett 1786. május 8-án. Bajesi János I., Ghyczy József II. 1790. márczius 18. Ghyczy József I., Galánthai Balogh János II. 1794. április 29. Ghyczy József I., Galánthai Balogh János II. másodízben 1799. április 17. Galánthai Balogh János I., Ghyczy Ferencz 1806. október 8. Ghyczy Ferencz I., Pázmándy Pál II. 1810. május 8. Ghyczy Ferencz I., Thaly Zsigmond II. 1817. október 21. Pázmándy Dénes I., Kürthy Lajos II. 1828. június 17. Pázmándy Dénes I., Ghyczy Rafael II. 1832. május 29. Pázmándy Dénes I., Ghyczy Rafael II. 1836. június 16. Ghyczy Rafael I. Sárközy József II. 1840. szeptember 3. Ghyczy Kálmán I., ifj. Pázmándy Dénes II. 1844. márczius 28—29. Ghyczy Kálmán I., ifj. Pázmándy Dénes II. 1847. április 27. Halassy Ede I., Szatmáry Dániel II. 1848. május 4. Madarassy Mór I., Domonkos Mihály II. 1849. május 12. Sárközy József I., Madarassy Mór II. 1860. deczember 28. Bathó Bálint 1881-ig, Szombathelyi Győző (1881—1893) és Ghyczy Dénes 1893-tól kezdve. (Komárom Várm. és Városi Tört. és Régészeti egyesület 1889., 1890. és 1892. évi értesítője. — Közgyűlési jegyzőkönyvek.)

IV.

PROTESTÁNS EGYHÁZAK.

a) A református egyház.

A hitjavítás eszméi kezdettől fogva hálás talajra találtak mind Komárom vármegye, mind Komárom sz. kir. város lakosainak szívében és gyökereiket oly mélyre eresztették a kedvező talajba, hogy rövid idő alatt megerősödött ez eszmék erejére alapított egyház s ellent tudott állani a később bekövetkezett elnyomatás és üldöztetés viharainak. Komárom megyében is, Komárom sz. kir. városában is, a reformáció helvét iránya, vagyis a kálvinista egyház kapott kezdettől fogva nagyobb erőre és tartotta meg állandóan mind a népesség száma, mind a magyar nemzeti közművelődés szolgálata tekintetében tekintélyes állását, úgy hogy a vármegyében 158.966 lélek közül 50.563, tehát 32%, a városban 16.816 lélek közül 4488, tehát 27% ma is a református egyházhoz tartozik.

Ha a reformáció elterjedésének nyomait vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy Komárom városában először azok a német katonák voltak ennek a követői, a kiket Ferdinánd 1527-ben a vár őrségeként ide telepített, s kiknek a szász származású Braunstein Ernő volt a parancsnokuk. Braunstein maga is protestáns volt, valamint utódja, Hardeck János is. Ennek lehet tulajdonítani, hogy a várőrség tisztjei 1530-tól itt állandóan prédikátorokat tartottak, kik közül Plechner Mártont, Zchort Istvánt, Pleininger Jánost és Hósius Jánost nevezhetjük meg.¹⁾ E német lelkészeknek és a protestáns tant követő várőrségnek mindenesetre volt érdeme abban, hogy a reformáció a városban elterjedt.

Midőn a magyarországi reformáció egyik legbuzgóbb terjesztője, *Huszár Gál* az 1562. év őszén Komáromban megjelent, itt a rokongondolkodású polgárság szívesen fogadta. Oláh Miklós esztergomi érsek, midőn értesült arról, hogy Komáromban milyen nagy arányokat öltött a reformáció, nem késelt, hogy gyors intézkedéseivel a vándor reformátor hathatós működésének gátat vessen, miért is felhívta a város bíróját és a csájkások kapitányát, hogy az eretnek prédikátort üzzék el a hatóságuk alatt levő területről, vagy fogják el és börtönözzék be.²⁾

Az érsek, parancsának érvényt szerzendő, 1563. január 15-én Ferdinándhoz fordult, s levelében felemlítette, hogy már jelentést tett bizonyos Gál nevű gonosz, bujtogató, lázadást szító, eretnek szentségtagadóról és sok elvetemedt, bűnökben leledző emberről, a ki Komáromban lázítja a népet; de mivel hiába parancsolta meg a város bírójának és a várkapitánynak, hogy ezt az eretnek prédikátort maguk között ne tartsák, hasonló tartalmú királyi parancsért esedezik, és kéri a Felséget, hogy rendelje el Huszár Gál eltávolítását, s gondolja meg, hogy e gonosz országháborító, kóbor férfiú az ellenkező irányba fordult helyeken mily sok rosszat tett, és különösen Kassának mily zajos nyugtalan-ságot és zűrzavart okozott, míg kebeléből kikergethette.³⁾

Ferdinánd azonban nem adott ki parancsot Huszár Gál elfogatására. Ekkor az érsek Károly főherczeghez fordult, a ki még az 1563. év elején szigorú parancsot küldött, hogy az eretnek reformátort fogják el, de Nagy István, a naszádosok kapitánya, kinek e parancsot végre kellett volna hajtani, Huszár Gálnak és a reformációnak buzgó híve lévén, s különben is az üldözött reformátor hallgatói és pártfogóihoz tartozván, lehetségessé tette neki, hogy Komáromból elmenekülhessen.⁴⁾

Komárom város és vármegye reformátorának tehát joggal Huszár Gált tarthatjuk. Adatok hiányában nem kísérhetjük nyomról-nyomra a reformált egyház szervezkedését és térfoglalását, de a város jegyzőkönyvéből bizonyos, hogy a XVI. század közepén a lakosság legnagyobb részben ennek tanait követte

¹⁾ Ursinus Velius: De bello Pannonico.

²⁾ Századok 1867. évf. 34. l. Fraknoi Vilmos közleménye.

³⁾—⁴⁾ Ugyanott.

és kath. papot nem is tűrt meg a városban. A csekélyszámú katolikusok Huszár Mátyás kath. nemes ember házában gyűltek össze magán áhítatoskodásra.¹⁾

A XVI. század végén, a reformáció megerősödése ellenében, a katolikus visszahatás az erőszak alkalmazását vette igénybe. Szuhay István püspök is elűzte Komáromból 1603-ban Keresztes Dániel ref. lelkészt, és mint Migazzy püspök barátjának ez évi decz. 3-án írja, a saját tekintélyével és vallásos buzgóságától indítatva, személyesen vetette ki az eretnek hitszónokot. De a bécsi békekötés és az ezt becikkelyező 1608. koronázás előtti első törvénycikk új életre keltette a felsődunamelléki reformált egyházakat is. Asztalos András nagyszombati polgár 1609. febr. 10-én örömmel írja Molnár Albertnek: »Immár Isten kegyelméből, most minden helyeken, hol ennek előtte még csak házuknál sem volt szabad olvasni a Szentírást, most nyilván nagy bátorsággal hirdettetik az evangéliom... Sok helyeken, hol a háború előtt be se mert menni az evangélikus prédikátor, most immár a pápistát be sem bocsátják, mint Komáromban... és több falukban is.«²⁾ Szenczi Lukács pedig arról értesíti 1611-ben, hogy Dobronoky Miklós püspök Böleskei Istvánnal Komáromban őrizi a Krisztus seregét,³⁾ az iskolában Laskói János volt a rektor, melyben felsőbb tudományokat is tanítottak, és a kiválóbb tanulókat egyenesen külföldi akadémiákra küldték. Az 1619. sóki zsinat pedig elrendelte, hogy a komáromi iskolában logika, theologia és pedig a vitás kérdések nyilvános vitatásával együtt, továbbá retorika a szónoklati gyakorlatok kíséretében taníttassanak.⁴⁾

Komáromot általában Csallóköz szemefényének tartották, mely címet egyházi tekintetben is megtartotta. Állandóan két lelkészt tartott, iskolájában kiváló rektorok tanítottak. Közöttük volt Péczelyi Király Imre, hírneves költő és énekszerző a XVII. században, a kit Dobronoky Miklós püspök halála után 1616-ban lelkészükké választottak, de éppen e kiváló helyzete miatt később sok szenvedést kellett kiállania.

Már az 1637. évi országgyűlés sérelmei között fájdalommal panaszolják a protestáns rendek, hogy Komárom vármegyében az evangélikus lelkészek a katolikus szentszék elé idéztetnek s tizenhatodaik elvételnek. Az *apácza-szakállasi* templomot, mely az ottani lakosok költségén épült, a pozsonyi apácák elfoglalták. A *hetényi, bajcsi*, érsekújvári református lelkészek Literati Tamás érseki biztos által a lakosok akarata ellenére elűzettek, a *bálványszakállasi* templom pedig, mely szintén az ottani lakosok költségén épült, ugyancsak az érseki biztos által elvételre került, a lelkész pedig elűzetett. Kollonics komáromi kapitány a szentpéter reform. lelkészt elűzte, a lakosokat pedig bírság terhe alatt a katolikus vallásra való áttérésre kényszerítette. Hasonló módon járt el Balogh István tatai kapitány, a ki az ottani reform. lelkészt elűzte és a protestáns katonaságot erőszakkal és börtönnel kényszerítette a katolikus vallásra.

Abban az összeírásban, melyet a protestáns rendek 1647. jan. 16-án az 1608. óta elfoglalt, tehát visszaadandó templomaikról készítettek, Komárom vármegyéből a következő kilenczet sorolják elő: *Nagymegyer, Apácza-szakállas, Bálványszakállas, Udvard, Imely, Hetény, Martos, Bajcs, Perbete*, de csak a három elsőt nyerték vissza.⁵⁾ Egy 1650-ben kelt feljegyzés szerint pedig Komárom vármegye területén a következő református anyaegházak voltak: Komárom, Tata, Nagymegyer, Füß, Csicsó, Tany, Nagykeszi, Aranyos, Ekel, Megyeres, Turiszakállas, Ekecs, Rétköz-Szakállas, Ács, Bana, Császár, Igmánd, Szend, Dad, Kocs, Környe, Bánhida, Bajna, Csanak, Süttő, Neszmély, Szomód, Baj, Naszály, Mocsa, Szöny, Izsa, Radvány, Mocs, Marczelháza, Hetény, Martos, Bagota, Szentpéter, Madar, Almás, Udvard, Bajcs, Perbete, Csúz, Jászfalu, Csehi, Für. Ez egyházak közül az Udvardig elősoroltak a komáromi, az azután következők a komjáti egyházmegyébe voltak beosztva.⁶⁾ Tehát a mai tatai egyházmegyében levő egyházak is a komáromi egyházmegyéhez tartoztak és emlé-

¹⁾ Első számú tanácsi jegyzőkönyv, 14. l.

²⁾ Dr. Dézsi Lajos: Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai. Budapest, 1898. 298. l.

³⁾ Ugyanott: 370. l.

⁴⁾ A dunántúli reform. egyházkerület régi jegyzőkönyvéből.

⁵⁾ Historia Diplomatica. Appendix 17. l.

⁶⁾ Perlaki Könczöl Márton lévai esperes levele Szilágyi Istvánhoz a debreczeni főiskolai könyvtárban.

keink szerint 1652-ben választottak a Duna jobb partján levő gyülekezetek felvigyázására esperest Mátyási Mihály tatai lelkész személyében.

Az 1681. évi soproni országgyűlésen, a protestáns rendek által előszámlált sérelmek között, Komárom vármegyéről azt olvassuk, hogy Komárom városában két templom, imaház, parochiával, iskolákkal, temetőkkel s más hozzátartozókkal, továbbá Aranyoson, Ekelen, Turiszakállason, Apáczaszakállason, Ekecsen, Nagymegyeren, Csicsón, Némán, Füssön, Kistanyon, Nagykeszin, Mocsán, Tatán a templom, paplakkal és iskolával együtt elfoglaltatott.

Magára a komáromi egyházra is szomorú idők következtek. Széchényi György kalocsai érsek 1670-ben katonai karhatalommal nemcsak elfoglalta a két prot. hitfelekezet templomát, hanem lelkészeiket is elűzte és halálos büntetéssel fenyegette, ha valaha a város területére mennének. Nem is mentek, mégis egy szomorú esemény színhelye lett Komárom: Széchényi György, Száki János ekeli református lelkészt vasas katonákkal éjnek idején ágyában elfogatta, megkötöztette, feleségével együtt a városba hurczoltatta és minden kihallgatás nélkül halálra ítélte, a lelkész fejéről a haját a körülötte forgoló jezsuita a hóhérral leborotváltatta, azután forró olvasztott ólmot öntetett fejére, ezt mondván: »önts az ő fejére szentelt olajat, mert méltó ő ilyen drága kenetre«, azután az előre elkészített vásznat kénköben és szurokban megmártván, méztelen testére varratta, majd meggyújtatta és így sütogette, míg iszonyú kínok között meg nem halt.¹⁾

Ez csak a kezdete volt azoknak a nagyobb mérvű üldözéseknek, melyeket Szelepcsényi György esztergomi érsek kezdett a magyar protestáns egyház ellen, midőn lelkészeit 1674. márcz. 5-ére Pozsonyba rendkívüli törvényszék elé idézte. A jegyzőkönyv szerint Komárom vármegyéből a következő lelkészek idéztettek meg: Németh István ógyallai, Mezölaki Sámuel perbetei, Komáromi Miklós martosi, Ürményi László bajcsi, Ágoston Balázs udvardi, Séllyei András bagotai, Marosi István szemerei, Tornai nevű izsapi, Kiskó István madari, Szentpéteri Márton hetényi, Vécsey Tamás radványi, Aliszáli György szőnyi, Komáromi István ácsi, Sallai János igmándi, Körmendi György banai, Somodi János szendi, Győri Péter szenterzsébeti, Csatai Miklós bokodi, Mohácsi Ferencz héregi, Marosi Miklós almási, Magyar János szomódi, Lévai János naszályi, Szenczi Száki János tatai, Oroszkai János lábatlani, Rátkai Imre tabárdi, Csobai István csúzi, Ujvári István vasdinnyei, Marosi István kisbéri, Földvári András kéthelyi, Szöllősi István császári, Szőnyi János ászári, Barsi János tarjáni, Tornai János gyermelyi, Samarjai Márton baji, Szecsei István környei, Vöröstói Pál etei, Győri Mihály száki, Ürményi Tamás kocsi, Marosi István bánhidai, Vécsei Péter megyercsi lelkészek.²⁾ Mivel hitüket elhagyni nem akarták, különböző börtönökben sínylődtek, néhányan megszabadultak közülök, az ácsi, szőnyi, császári, hetényi és szendi lelkészek pedig a gályarabság iszonyú kínjait is átszenvedték és 1676. febr. 11-én szabadultak meg Ruyter holland tengernagy közbenjárására, kivéve Szöllősi Istvánt, a ki a gályákon halt meg 1675. júl. 2-án.

A megidézettek között volt Szenczi Száki János püspök is, a ki kibujdosván a hazából, sok nyomorgás után 1675 márcziusában meghalt. Ettől kezdve 37 esztendeig nem volt a felsődunamelléki református egyházkerületnek püspöke, mert e hosszú idő alatt nem volt kedvező alkalom zsinat tartására, a hol az új püspököt megválaszthatták volna. Az esperesek örködték az egyházakra.

Mivel II. Rákóczi Ferencz szerencsésének csillaga folyvást alábszállt, 1709. okt. 15-én a Komárom vármegyében levő összes református lelkészeket behívták Komáromba, hogy a királyi felség részére a hódolati esküt egyebekkel együtt mindnyájan letegyék. Itt nagy számmal együtt lévén, hogy a jó rendet az ekklezsiában helyreállíthassák, 35 évi néma vesztéglés után, ez alkalommal beszéltek egymásközt először arról, hogy a felsődunamelléki püspökséget helyre kellene állítani.³⁾

Midőn I. József kiadta azt az 1710. nov. 21-ről kelt leiratát, melyben kijelentette, hogy a protestánsok templomainak elvétele, papjainak, tanítóinak

¹⁾ Lampe-Ember: Historia ecclesiae reformatae, 749. l.

²⁾ A jkőnyvet lásd Sárospataki füzetek, 1863. 669. l.

³⁾ Tatai János komáromi esperes Önéletrajzában.

kiüzése nem az ő tudtával s akaratából történt, mivel ő a protestánsok érdekeit mindenkor királyi védelemben részesíti: ez felbátorította a felsődunamelléki reform. egyházkerület lelkészeit is, s a királyi szavakban rég várt szebb jövőjük hajnalának zálogát látták. Azért újból összegyűltek az egyházmegyék megbízottai Komáromba és elhatározták, hogy a püspökválasztást tovább nem halogatják. Magyarai Péter ekeli lelkész, az új püspök a barsi, ürményi és palánki egyházmegyéket mindjárt 1712. elején meglátogatta és az újonnan választott espereseket hivatalaikba állította. Magát a püspököt pedig az 1713. évi április 2-án tartott kocsi zsinaton avatta fel Pathay János dunamelléki püspök. Komárom vármegyében ekkor a következő reform. egyházak voltak: Nagykeszi, Néma, Füss, Apáczaszakállas, Ekecs, Nagymegyer, Turiszakállas, Nemes-Ócsa, Aranyos, Megyeres, Ekel, Szomód, Baj, Tata, Kocs, Környe, Dad, Szend, Császár, Ete, Igmánd, Bana, Ács, Szöny, Mocsa, Naszály, Almás, Neszmély, Süttő, Lábatlan, Nagysáp, Csanak, Uny, Epely, Szomor, Gyermely, Tarján, Héreg, Neszmély, Kamocsa, Szentpéter, Madar, Csúz, Csehi, Udvard, Perbete. Ugyanezen a zsinaton hat részre osztott egyházi törvényeket hirdetett ki az új püspök, melynek egyházalkotmányi szempontból a presbiterekről szóló rendelkezése kiváló fontosságú, a mennyiben elrendeli, hogy ezek minden ekkleziában meglegyenek; ha nagy az ekkleziásia, tizenketten, ha pedig kicsiny, hatan legyenek a közjónak munkálódására.

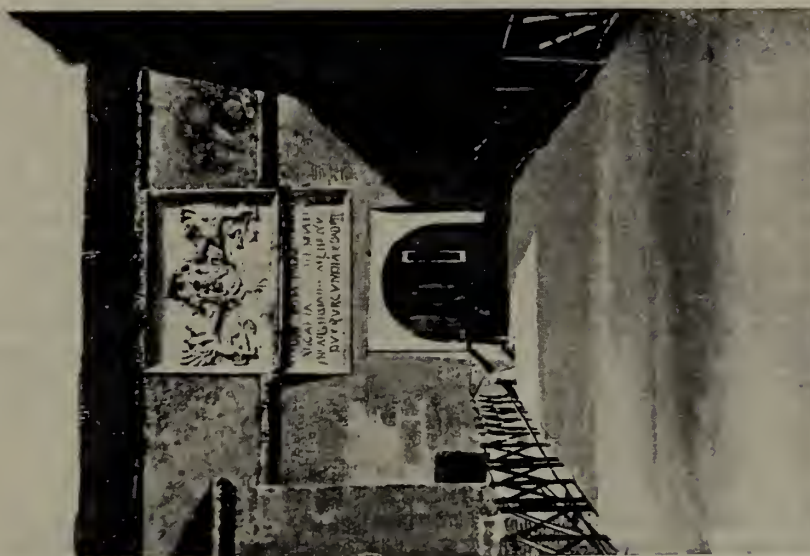
Magyarai Péter után 1722-ben Kocsi Major István szőnyi lelkész lett a felsődunamelléki egyházkerület püspöke. Mivel III. Károly 1734. okt. 20-án kiadott vallásügyi rendeletében a magyarországi mindkét hitvallású evangélikusoknak négy-négy püspök választását engedélyezte, és mivel a Fehér, Veszprém, Vas és Somogy vármegyékben levő református egyházaknak 1710-től, Hodosi Sámuel veszprémi lelkész elüzetésétől fogva nem volt püspöke, az említett királyi rendelet pedig úgy intézkedett, hogy a négy egyházkerületet a mostaniak helyén kell megalakítani: a felsődunamelléki egyházkerület a Duna jobbpartján volt dunántúli egyházkerülettel 1736. július 29-én Peremartonban tartott közgyűlésen egyesült, és az egyesüléskor a két kerület a dunántúli nevet vette fel.

Mivel az 1681. XVI. t.-cikk és ennek értelmezésére kiadott Lipót-féle vallásügyi rendelet szerint mindazok a templomok, melyek kath. szertartás szerint valamikor fel voltak szentelve, a protestánsoktól visszaveendő, ennek alapján a következő helyeken vették el a templomokat: Bagotán 1719-ben, a lelkész elüzetett, Tanyból 1712-ben a lelkészt a földesúr kiüzte, a templomot elfoglalta, Csicsón hasonlóképpen, Nagymegyeren 1718-ban, Gelléren 1748-ban, Ekecsen 1740-ben, Hetényen 1715. óta lelkészt nem tarthatnak, Perbetén 1717-ben, Szentpéteren 1717-ben, Marczelházán 1716-ban, Csúzon 1721-ben, Komáromban 1683-ban, Szenden 1744-ben, Bokodon ugyanakkor, Csepen 1770-ben, Szomoron 1754-ben, Tarjánon 1758-ban, Héregen 1714-ben, Tárkányon 1725-ben, Mocsán 1699-ben, Környén 1746-ban, Tatán 1759-ben.

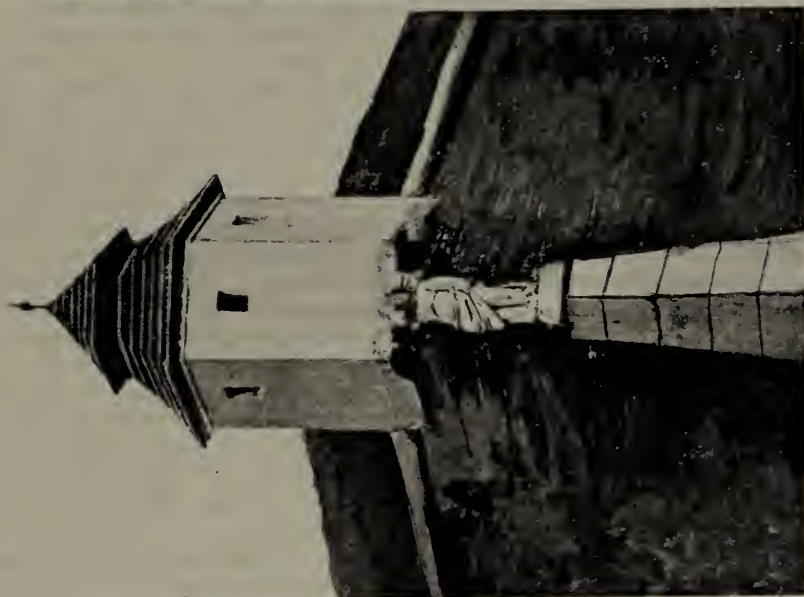
A Komárom megyében levő legtöbb ev. reformált egyházban tehát az 1673. évtől 1783. évig szünetelt a nyilvános vallásgyakorlat hosszabb-rövidebb ideig. A gesztési járásban fekvő egyházak még a legtöbb sikerrel tudták magukat védeni. Mindazáltal az üldözések és szorongatások e nehéz napjaiban a reformátusság mindenütt hű maradt vallásához és őt-hat falu népe is eljár egy-egy olyan templomba, a melyet nem foglaltak el és a hol valami czímen biztosítani tudták a hívek a nyilvános vallásgyakorlatot. Azok a községek, a melyek a tilalom miatt lelkészt nem tarthattak, legalább arra törekedtek, hogy református jegyzőt válasszsanak, a ki azután egyúttal iskolamester is volt és gyermekeiket az ev. ref. hitelvek szerint elemi oktatásban részesítette.

A komáromi ev. ref. egyháznak az 1683. évtől fogva nem volt lelkésze. A komáromi ev. ref. hívek gyermekei keresztelését vagy a szomszéd ószőnyi és aranyosi ref., vagy a helybeli róm. kath. plébánosok végezték, valamint a házasságuk kötését is, úgy hogy az e korbéli anyakönyvi feljegyzések mai nap is e lelkészi hivatalok anyakönyveiben találhatók fel.

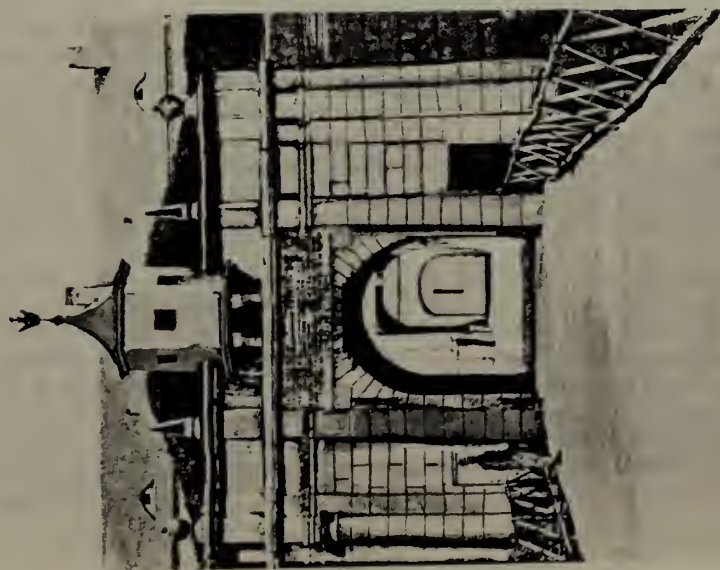
Iskoláját azonban a komáromi reformált egyház ez időben is fentartotta és pedig nemcsak mint elemi iskolát, hanem arra törekedett, hogy rektorai és subrektorai mindig theologiai akadémiát végzett kiválóbb egyének legyenek, a kik a latin nyelvet és egyéb világi tudományokat tanították.

A komáromi vár öreg belső kapuja.

A kőszűz.

A komáromi vár új kapuja.

A II. József-féle türelmi parancs kibocsátása után a Komárom városi református egyház visszanyerte régi fényét. Már 1784-ben elkezdte építeni nagy és díszes templomát, két lelkészlakát, hivatalba állította két lelkészét, id. Péczeli Józsefet, a kiváló író és Mindszenti Sámuel. A templomhoz, a paplakhoz a tágas telket, a város közepén a gyülekezeti tagok adományából pénzen vásárolta, az építési költségeket is a hívektől gyűjtötte össze. A ki mást nem tudott adni, odaadta ezüstgombját, nyaklánczát, fülbevalóját, násfáját, a fuvarozási és kézimunkát, sőt a mint írva van, az iparosmunkát az iparosok legnagyobb részben ingyen végezték.

A templom és lelkészlakok építésének bevégezése után hozzáfogott a komáromi ev. ref. egyház legfőbb büszkeségének, a kollégiumnak megépítéséhez és szervezéséhez. Az 1794. évben Ferencz királytól megnyerte az engedélyt a kollégium visszaállítására. Az 1795. és 1796. években készült el az impozáns, századokra szóló, ma is teljesen jó karban levő épület, a melynek homlokán, márvány emléktáblán a következő felirat olvasható:

»Munis positum sumt. Eccl. Ref. Comarom MDCCXCVI.«

Az épület 1797. jan. 2-ikán avattatott fel Mindszenti Sámuel és Farkas János lelkészsege idejében nagy ünnepélyességgel, az egész városi tanács jelenlétében, lévén a városi tanács kivétel nélkül reformált vallású. Ámbár a komáromi egyháznak terve és szándéka volt, hogy ez iskoláját főiskolává fejlessze, a mely célra úgy az egyház, mint egyes hívek sok áldozatot hoztak, ez a szándék nem sikerült, a mennyiben a dunántúli ev. ref. egyházkerület, illetőleg a fejedelmi szó, az ez iránt 1804-ben, 1839-ben és 1892-ben megindított s nagy erővel lefolytatott küzdelemben Pápa mellett döntött. Mint gimnázium azonban elévülhetetlen szolgálatokat tett a magyarság, a reformátusság és Komárom város közművelődési ügyének. Innen került ki a magyar irodalom és tudományosság sok kiváló képviselője, a kik közül legyen elég megemlíteni: Jókai Mór, a kollégium legnagyobb büszkeségét, ifjabb Péczeli Józsefet, Hetényi Istvánt, az akadémikust, Tóth Lőrinczet, Katonát, Beóthy Zsigmondot, Kalmár Józsefet.

Az 1848. év és az akkori események további következményei súlyos csapást mértek a komáromi ev. ref. egyházra. Az 1849-ik évi ostrom alatt temploma és tornya, a mely az ostromló sereg ágyuinak legfőbb célpontja volt, leégett, alapítványainak nagy része talán a kezelők gondatlansága miatt is, magyar bankókba bevételeztetett s a várparancsnokság által beköveteltetvén, elégettetett. Az egész Dunán a komáromi kálvinista szekeres gazdák üzték legnagyobb mértékben a hajóvontatást, de a gőzhajózás és vasút kifejlődésével e szépen jövedelmező keresetágtól elestek. A legvirágzóbb iparág volt 1848-ig a hajóácsmesterség (schuper) és a molnárság. E foglalkozásokat az óbudai hajógyár felállítása és a budapesti gőzmalmok letörték, minek következtében száz és száz család költözött el Komáromból, hogy mint szakértő munkás a gyárakban keresse megélhetését.

E kedvezőtlen körülmények behatása alatt a ref. egyház gimnáziumát az 1851. évben kénytelen volt bezárni, csupán elemi iskolái maradtak meg 1869-ig, a midőn Komárom városában községi iskolák szerveztetvén, a ref. egyház elemi iskolái is megszűntek.

Az alkotmányos élet visszaállítása óta fokozatosan erősödött a ref. egyház Komárom megyében, híveinek száma kedvező arányban szaporodik, iskoláinak, tanítóinak száma emelkedik, egyházi épületei megújulnak és a kívánalmaknak mind megfelelőbbekké tételnek, szóval a haladás jelei minden irányban tagadhatatlanok.

Komárom vármegye és Komárom város területén van jelenleg 47 ref. anyaegyház, 9 ref. leányegyház 50.563 hívővel, 47 lelkésszel. Van továbbá 58 iskola 84 tanteremmel és 84 tanítóval, a mely iskolákban 7605 mindennapi és ismétlő iskolás tanköteletet oktatnak. A 47 anya- és 9 leányegyház közül 23 anya- és 6 leányegyház tartozik a komáromi ref. egyházmegyébe. Ennek esperese ez időszerint *Tóth Kálmán* deáki lelkész, gondnoka *Kálmán Rudolf* Komárom megye főispánja; 24 anya- és 3 leányegyház tartozik a tatai ev. ref. egyházmegyébe, a melynek esperese *Czike Lajos* özönyi ref. lelkész, gondnoka *Konkoly-Thege Imre*.

Mindkét egyházmegye a dunántúli ev. ref. egyházkerület kebelébe tartozik, a melynek püspöki székhelye 60 év óta Komárom városa, a mennyiben az utolsó 3 dunántúli ev. ref. püspök (1845—1874-ig Nagy Mihály, 1874—1896-ig Pap Gábor, 1896-tól Antal Gábor) komáromi ref. lelkész is volt.

Az ág. hitv. evangélikus egyház.

Az ág. h. evangélikus keresztény egyháznak öt egyházközsége van Komárom vármegyében, u. m. *Bokod, Oroszlány, Révkomárom, Szák és Szend*. Legrégibb köztük a *révkomáromi gyülekezet*. Történetének legelső szálai visszanyulnak a reformáció kezdetéig, úgy hogy történeti tényként állapíthatjuk meg, hogy a protestantizmus itt tűnik fel először a megye területén. 1550-ben már nagyobb számmal vannak itt Luther követői, kik részt vesznek a várbeli istentiszteleteken, melyeket az itt állomásozó evangélikus helyőrség számára tartattak a vár evangélikus parancsnokai. Különösen kitűnik ezek között a híres Walther obester, kinek várbeli privát papja, First lett a város evangélikusainak is legelső rendes lelkésze; az ő működése alatt építették legelső, deszkából összerótt ideiglenes imaházukat 1648-ban.

A következő évben pusztá házat vesznek az öreg vár sánczain kívül, ennek telken építik kőből első rendes templomukat, iskola- és parochiális házukat. Mindezt azonban csak négy esztendeig bírják: 1653-ban az új vár építése következtében épületeiket elkobozták és lerombolták.

Ekkor a főtéren, a mai szt. András temploma bérházának helyén vettek telket, erre építették nagy áldozatok árán szép tornyos templomukat, harangokkal is felszerelvén azt. Az egyházközségi élet fellendült; Ermann János ötvös és Borbély Simon fél-fél telek szántóföldet adományoznak a gyülekezetnek. 1672-ben azonban, a pozsonyi vértörvényszék idejében megjelenik Széchényi György esztergomi érsek s megfosztja az evangélikusokat egyházi épületeiktől, elveszi szántóföldjeiket, pénzüket, arany és ezüst szentedényeiket s lelkészüket, Nigléb Jánost vasas katonák üzik ki az Ur házából. 1681-ben, a soproni czikkek értelmében ismét visszanyerik ugyan elvett javaikat, de csak azért, hogy két esztendő múlva megint és most már végképp elveszítsék. Hoffkirchen Károly Lajos várparancsnok az esztergomi érsek rendeletére megfosztja őket minden javuktól, templomukat átadván a jezsuitáknak, a kik azt szt. János temploma név alatt bírták is az országból való száműzöttetésükig. A templom azután is a róm. kath. egyház tulajdona maradt 1848-ig, a mikor a nagy tűzvész elhamvasztotta. Helyén most nagy bérház van, a mely a szt. András templomé. A templomhoz tartozó 21 hold szántóföldet, evang. emberek kegyes hagyományát, ugyanakkor a város adatta el, árát saját céljaira fordítván.

Ez időtől kezdve éppen száz esztendeig volt templom nélkül a komáromi evang. gyülekezet. A nagy földrengés idején, 1763-ban, éppen a róm. kath. atyafiak buzdítására deszkahajlékot emeltek a régi temetőn, a mostani Kossuth Lajos téren; de csak pár hónapig bírhatták azt, hasztalan fordultak Mária Teréziához, mire küldötteik Bécsből visszajöttek, a jezsuiták összetördelve, széthányatták hajlékukat. Megint templom és lelki szolgálat nélkül maradtak. Hosszú idő múlva is csak annyit vívhattak ki, hogy évenként háromszor résztvehettek a várbeli katonai istentiszteleteken s a szomszédos gyülekezeteket, Szákot, Bokodot, majd Oroszlányt is fölkereshették.

Végre II. József uralkodása alatt, a türelmi rendelet következtében a komáromi evangélikusok is kérelmezték a szabad vallásgyakorlatot, s mivel csak 82 családot számláltak, csatlakozásra szólítják fel a vidék evangélikusait. Ez megtörténvén, nemes Megyeresi István vágdunasori házat bérel ki, melynek udvarán néhány nap alatt felállítják az egyszerű deszkaimaházat. Ugyanebben az utcában lelkész- és tanítólakást is béreltek s első lelkészüknek Perlaky Gábor nemesdömölki lelkész és dunántúli püspök testvéröcsését, Perlaky Dávidot hívták meg Nemeskérrel, 1783. évi május hó 19-én, áldozó csütörtök napján tartván első istentiszteletüket az új hajlékban.

Állandó templomról óhajtván gondoskodni, 1783. május 26-án 3300 forintért megveszik a mostani lelkészlakot s ennek udvarára hozzák át a deszkahajlékot a Vágdunasorról. Közben azonban megkísérlik a fentebb említett szent János

temploma visszaszerzését, felségkérvényt nyújtván be annak visszaadása végett. Lépésüket siker koronázza. A fejedelem 1789. évi július 25-én elrendeli, hogy a megye nevezett templomot minden licitáció nélkül összes hozzátartozandóságaival együtt 2000 forintért adja vissza a gyülekezetnek, királyi biztosul Szentgály József konziliáriust küldvén ki. Batthyány érsek és a tanács mindent elkövetnek, hogy az átadás ne történhessék meg. Hasztalan, Szentgály megérkezik, a pénz együtt van s a hivatalos átadás idejét másnapra kitűzi. Éjszákára azonban Ácsra megy Eszterházy Károly grófhhoz; itt értesülvén, hogy II. József meghalt, egyenesen Bécsbe megy s az elárult evangélikusok minden folyamodásuk mellett sem nyerhették vissza soha, fejedelmileg is megítélt jogos tulajdonukat.

Ismét templomépítéshez kellett fogniok. Eközben lelkészváltozás is történt. Perlaky Dávid Kispéczre megy s a gyülekezet 1793. évi október hó 23-án Alsó-szopori Nagy Pált, a győri egyház rektorprofesszorát hívja meg lelkészéül. Az ő nevéhez fűződik a révkomáromi evangélikus egyház új életrekeltése, vagyoni megizmosodása és a jelenlegi templom felépítése. 1795. június hó 24-én teszik le ennek alapkövét s 1797-ben fejezik be az építést. Megindító az a buzgóság, melylyel a hívek a 100.000 váltóforintot összeadják, a mibe szentegyházuk került; meghatározó az az imádság, melylyel fáradhatatlan lelkészük hálát ad Istennek, hogy tanúja lehetett ennek az áldozatkészségnek. Mosóczy Institoris Mihály pozsonyi lelkész szenteli fel az új templomot 1798. januárius hó 14-én Teschak Pál orosz-lányi, Kohány András száki, Balogh István palotai és a helybeli lelkész segédkezése mellett. A régi hajléktól Nagy Pál búcsúzott el s a hívek örömeinek zengedezve vonultak új templomukba.

De alig örülhettek ennek, már is új veszedelem fenyegette őket. 1809-ben, a francia háborúk idején a vár védelmi céljaira a hadi tanács ki akarja sajátítani a mostani gróf Széchenyi István-utca keleti során az összes telkeket, az evangélikus egyház ingatlanait 186.000 váltóforintra becsülvén. A kisajátítás elmaradt ugyan, de az egyházközség 1809. évi szeptember hó 23-án mégis kénytelen volt a kincstárnak összes épületeit átengedni, mely a templomot élelmezési raktárnak rendezte be és elfoglalva tartotta egész 1811. évi karácsony napjáig. Ez idő alatt ismét egy, a ház udvarán felállított deszkahajlékban voltak az istentiszteletek.

Azóta zavartalanul szolgálhat magasztos rendeltetésének, s mikor a nagy tűzvész 1848-ban a város összes templomait elpusztította s csak az evangélikusokét kímélte meg, az összes felekezetek felváltva ebben tartották istentiszteletüket. 1899-ben új mezt öltött az akkor már roskadozó templom. A hívek megemlékezve száz esztendővel azelőtt élt elődeik hitbuzgóságáról, teljesen átépítették azt, tornyot emeltek, három, ritka szép hangú, összesen 24 métermázsasúlyú harangot öntettek a közös hadügyminiszterium ajándékozta ágyúérczből.

Az egyház kezdettől fogva nagy gondot fordított iskoláira. Külön iskolai bizottság működik mellette a lelkész elnöksége mellett, ez állapít meg rendszeres tantervet olyankor, a mikor rendszeres iskoláztatásról igen kevés helyen lehetett csak szó, ez ügyel fel a tanítókra, nem egyszer ma is megszívlelhető tanácsokat adván mind a préceptornak, ki az idősebbeket, mind a rektornak, ki a kisebbeket oktatta; még az alsóbb osztályból a felsőbbbe is ez a bizottság ereshette csak a növendékeket. Az iskola 1869-ig állott fenn, a mikor a gyülekezet a községi iskola mellett foglalván állást, saját iskoláját beszüntette.

Révkomárom után időrendben *Szák* következik. 1610 körül keletkezett, valószínűleg tót gyarmat volt, tagjai azonban teljesen magyarokká váltak. Az üldözések alatt artikuláris hely, melynek istentiszteletére messze vidékről, Komáromból, sőt még Győrből is kijártak az evangélikus hívek.

Bokod 1624-ben keletkezett magyar, tót és német települőkkel. A falu a csókakői uradalomhoz tartozott, földesura Széchenyi György esztergomi érsek volt; azonban sem ő, sem pedig a későbbi földesurak sohasem háborgatták a gyülekezetet a vallás szabad gyakorlatában. A más nemzetiségű hívek az idők folyamán itt is teljesen beleolvadtak a magyarba.

Oroszlány már szintén a sok sanyargatással küzdő gyülekezetek közé tartozik. Nevét Oroszlánkő várától veszi. 1701-ben, a gróf Eszterházy Antaltól kibocsátott települési szerződés annyi népet vonzott a Pozsony, Nyitra és Trencsén vármegyéken végighúzó Kárpátok bércei közül, hogy az oroszlányi

puszta csakhamar benépesült s a hős kurucz vezér a többnyire evangélikus vallású lakosoknak szabad vallásgyakorlatot engedett. Mikor azonban öcsese, József gróf vette birtokába az uradalmat, egy csapásra megváltozott minden. A települési szerződést az uradalom bekérte és sohasem adta többé vissza a jámbor népnek. 1745-ben Kricsán Dávid lett a lelkész, az uradalom kormányzó-jának tudtával és beleegyezésével. Az akkor a poroszok ellen harczoló József gróf, hazatérvén a hadjáratból, a lelkészt, két hívével együtt a tatai börtönbe vitette, mert az ő engedelmének bevárása nélkül merészelte elfoglalni hivatalát. Nem is bocsátotta ki addig, míg a lelkész a gróf szerkesztette reverzálist alá nem írta, a hívek a templom kulcsát át nem szolgáltatták s meg nem ígérték, hogy az ugyanez időtájban épülő majki klostrom számára 12 kemence meszet égetnek, kemenczéjét harmincz mérővel számítván s azt a kikötött helyre szállítják. Itt is csak II. József idejében lélegzettek szabadabban a hívek, 1786-ban építvén föl jelenlegi templomukat is.

Szend 1710-ben lesz Szák filiája, de 1655-ben oratóriuma és harangja van, mi csak úgy magyarázható, hogy a 17-ik század elején önálló gyülekezet volt s csak az üldöztetések alatt gyöngült filiává. 1786-ban anyaegyházzá lesz. 1793-ban fog temploma építéséhez s 1794. szeptember 14-én szenteli föl. Régi harangját a róm. kath. plébános vitette el; e miatt hosszadalmas pörbe keveredett, sok zaklatással, de csak annyit vívhatott ki, hogy a harangot az evangélikusok is használhatták. Az 1856-iki nagy tűzvészben a községgel együtt az egyházi épületek is elpusztultak. Iskolából, templomból, lelkész- és tanítólakból csak a kormos, csupasz fal maradt meg, még a harangok is leolvadtak. A nép maga is koldusbotra jutott! De ébren virrasztott a testvérszeretet. A gyülekezet kérő szózatára 14.748 frt 47 kr. gyűlt össze könyörülő szívek kegyes filléreiből s az egyház újra föltámadt hamvaiból.

Ez öt egyházhoz tartozik, mint szórvány, egész Komárom vármegye, sőt Nyitra és Esztergom vármegye egy részének evangélikus lakossága is; a komárommegyei öt egyházközség Fejér vármegye hét anyagyülekezetével együtt alkotja a *fejér-komáromi ág. h. evangélikus keresztyén egyházmegyét*, mely 1894 előtt a dunántúli egyházkerülethez tartozott, 1894 óta azonban a dunáninneni egyházkerület kiegészítő részét képezi. Új kötelékében is régi szelleme vezérli: törhetetlen hithűség és tántoríthatatlan hazaszeretet!

V.

KOMÁROM VÁRMEGYE ÚJABBKORI TÖRTÉNETE.

1815—1906.

Vármegyei
önkormányzat.

A vármegyék, mint a magyar államélet helyhatósági szervei, a közjogi és politikai jelentőségnek ama fokára, melyen azok a XIX. évszázad első felében jelentkeznek, százados politikai harcok nehéz viszontagságain keresztül jutottak el.

A keletkezésében idegen, máshol mindenütt már régen nyomtalan eltűnt megyei intézményt kizárólagosan magyar önkormányzati intézménynyé, a magyar lélek, gondolkozás faji sajátosságai mellett, különösen két tényező közrehatása fejlesztette. Az egyik ama viszonynak különös politikai természete és következtetése, a melybe hazánk a nemzeti állam bukása után egy oly hatalmassággal szemben jutott, melynek hatalmi súlypontja az ország határain kívül esik; a másik az a harczmodor, melyet a magyarság az ilyen, nemzetiségében, történeti hagyományaiban is merőben idegen hatalommal politikai önállóságának, alkotmányának, szabadságainak, sőt nem egyszer nemzeti létének megoltalmazásáért folytatott nehéz küzdelmeiben követni kényszerült.

A vármegyéknek jutott a feladat: megvédelmezni az enyészettől, törvényt, vagy szükséghez képest kardnak erejével is a nemzeti alkotmány fennmaradását.

Ebben erőssége az volt, hogy saját választott tisztviselőivel, önkormányzati területet alkot, melynek hatósága területén oly középponti kormányrendelet, mely törvénybe, alkotmányba ütközik, a megyei rendek hozzájárulása nélkül végre sem hajtható.

Az úgynevezett »birodalmi egység« réme folytonosan kísértgetett a magyar látóhatáron. Elődeinket az egységesítés, összpontosítás kísérleteinek észlelete, tapasztalása intette, hogy védekezzenek még a gondolatától is a kormányzati összpontosításnak, mely fent és alant idegen kézbe s nemzetellenes célra szolgáltatná ki a magyar összes államhatalmat, mely a megyei önkormányzat révén eddigelé a nemzet kezében is van. A veszedelem szüntelen érzete sarkalta vármegyéinket a hatalom összpontosítási irányzatával ellenkező működésre: minél több erőtartalmat vonni be a helyhatósági önkormányzat hatáskörébe.

E gondoskodásra valóban nagy szükség is volt. Mert jött idő, midőn a haza fiainak keblében elszunnyadt a nemzeti öntudat, midőn lüktető életjelt, mely a közért, magasabb nemzeti ideálokért, vágyódásokért dobogna, a nemzeti szívverés nem mutatott. A császárváros felé fordultak az áhítatos tekintetek, mert onnét sugárzik minden, mi földi érdeket kielégíthet: méltóság, rang, cím, hivatal, birtokadományozás.

De a Gondviselés örökösének útjai csodálatosak: a koronázatlan uralkodó erőszakos hatalmi ténykedései képében jótékony, tisztító vihart támaszt.

A császár nyílt kényuralmi fellépése s intézkedései, melyek a magyarságnak nemzeti nivoltából, alkotmányából most már teljes kiforgatását tűzik ki egyenesen bevallott célul, — a magyarságban újra felélesztik, sőt dacra, ellenállásra tüzelik a nemzeti közérzést. A magyarság, visszaemlékezve múltjára, bizonyosságait láthatta, hogy a XVII. század nagy politikai viharai közt folytatott nemzeti küzdelmeinek legnyomatékosabb erkölcsi súlyt a nemzeti köztudatnak, közérzésnek az az ereje szolgáltatott, melyhez a termő talajt jórészen akkori irodalmunk fellendülése segített megmívelni. Az ige ápolásának költőkben, írókban lelkes, elszánt művelői, apostolai, hirdetésének a vármegyék egyes hivatottjaiban buzgó szószólói támadtak. A magyar közéletben ez időtől fogva a nemzeti politika és nemzeti irodalom egy nyomon haladt, egy cél felé tartott. Haladásukban egy a vezérlő alapgondolat: a nemzeti közérzés és közmívelődés kifejlesztése és ezzel egybefonódva az alkotmány és törvény ereje által Magyarország kormányzatának függetlenítése és ez úton az országnak újra kiképzése nemzeti állammá.

A vármegye
mint az alkot-
mány védő-
bástyája.

Ám a kapcsolatot nemzeti politika és nemzeti irodalom között megsejtette csakhamar az intéző hatalom is, s a napoleoni háborúk diadalmas bevégezése után létrejött »szent szövetség« erejére támaszkodva, legelső gondjai közé a szólás és írás szabadságának elnyomását, a vármegyék egymásközötti, politikai vonatkozásokat rejthető levelezésének, postai továbbításának eltiltását sorolta. Ez volt az úgynevezett »cabinet noir« uralmának első kiadása hazánkban.

A vármegye azonban három évszázad óta nem volt soha pusztá közigazgatási pévezet. Élő, cselekvő politikai valóság volt még akkor is, mikor erejét, kifelé való működését a ránehezedett viszonyok teljesen megbénítani látszottak. A mit pedig ilyenkor hivatalosan meg nem tehetett, azt pótolták egyes szóvivő lelkesek, kiknek fenmaradt levelezése mutatja, hogy miként tartották fenn a vármegyék maguk között továbbra is az összeköttetést, mely alkalmasnak látszott arra, hogy szétfutó, majd ismét egybefonódó szálaival közvetítse, eszközölje valamely fontosabb közérdekű kérdésben a közvéleménynek megteremtését.

Ily helyzetben voltak a vármegyék, midőn az országgyűlésnek törvény ellenére való folytonos szüneteltetése, a lezajlott háborúk és a rossz kormányzás által előidézett pénzügyi tönk súlyos következményeinek szenvedése közben, a legközelebbi elmúlt századok harmadik évtizedének első felében az ujonczállítás és adószedés ismeretes dolgában kibocsátott udvari parancsolatok során a súlyos összeütközés fejedelmé és nemzet között beállott, a melyhez hasonló hazánk történetében nem egyszer fordul elő.

* * *

És itt, az előtér rövid megrajzolása után, amaz időponthoz érkeztünk, melynél Komárom vármegye újabbkori politikai történetének fonalát fel is vehetnők. Mielőtt azonban erre rátérnénk, az 1848 előtti vármegyéről általánosságban, s ennek keretében a kínálkozó alkalomhoz képest Komárom vármegyéről is, egyet-mást ismertetésül az emlékezetben föllevenítünk.

Az 1848 előtti vármegye törvényhatóságát, mint intéző s rendelkező szervet, a megyebeli birtokos-nemesség törvényesen egybehívott és konstituált gyűlése alkotta, igazgatási és igazságszolgáltatási hatalomkörét pedig az intézkedés és végrehajtás körében tiszttviselői által gyakorolta.¹⁾ Tiszttviselőinek működése felett az ellenőrzést a közgyűlés, a kormányhatalom részéről a főispán gyakorolta. — A gyűlés kétféle volt: közgyűlés és kisgyűlés. Közjogi, felségjogi vonatkozású, országos vagy egyéb nagyobb fontosságú ügyek s elvi kérdések, ilyenekben érkezett kormányrendeletek, kir. leiratok s válaszok, tervezett feliratok felett a tanácskozás és határozati megállapodás, követválasztások, követutasítások, nemesi bizonyosságlevelek kiadása, karhatalom alkalmazásának elrendelése, a tisztikartól működésének s eljárásának számonkérése, stb. — a közgyűlés hatásköréhez tartoztak; míg egyéb, noha nem egyszer szintén nagyérdekű s fontosságú kérdések előkészítésével kapcsolatos tárgyak a kisgyűléseken is elintézhettek voltak. Közgyűlést kitűzhetett a főispán vagy a megelőző közgyűlés; kisgyűlést pedig az alispán, a főispán tudta s hozzájárulása nélkül is. A közgyűlésen elnökölt elsősorban a főispán, másodsorban az első alispán, harmadsorban a másod-alispán.²⁾ A gyűlési jegyzőkönyvekben a jelen voltak közül az elnökön kívül névszerint csupán a táblabírák neveztettek meg; ha megyebeli főrendűek vagy magasabb rangú és állású vendégek voltak jelen, úgy ezek is. A többiek (tisztikar, uradalmak képviselői, nemesség) jelenlétére csak egyszerű utalás történt. A gyűlési jegyzőkönyvekben a vármegye intéző közönségét Rendei vagy Karok, vagy pedig együttesen Karok és Rendei néven nevezik.³⁾

A gyűlések rendes tárgysorozati rendje volt: 1. A kir. udv. kancellária leiratai, rendeletei közjogi, különböző igazságügyi, gyám-, gondnokságügyi, birtokper, stb. ügyekben. 2. A nádor és a ker. helytartótanács rendeletei közönséges közigazgatási és kormányzati ügyekben. 3. Törvényhatóságok átiratai. 4. Küldöttségek jelentései. 5. Nemesi bizonyosságlevelek. 6. Tisztviselők jelentései. 7. Kérvényezések. 8. Zárgondnokság elrendelése. 9. Karhatalom elrendelése. 10. Előintések, ügyvéd-vallások, stb. 11. Ki- és beutalványozások. 12. Be- és kitáblázások.

Ezekhez járult országgyűlések idején a követek részére szóló utasítások, pótutasítások megállapítása, azok jelentéseinek és beszámolásainak meghallgatása és tárgyalása, végül a szentesített törvények kihirdetése.⁴⁾

Hányszor intézhet feliratot a közgyűlés valamely kormányrendelet ellen annak végrehajtása előtt, az törvényben nem volt megszabva. Ezért a le- és felirat-váltások, midőn ama felsőbb rendelet törvényes vagy törvénytelen volta, törvényes szokás és gyakorlatba ütközése vagy nem ütközése forgott szóban, gyakran megismétlődtek és mindaddig tartottak, míg vagy eligazították a kérdést békés úton, vagy pedig a királyi harag megnyilvánult s ekkor az erősebbel szemben következett a meghajlás, vagy, szenvedőlegesen ellenállás képében, az alkotmány-háború.

* * *

Szervezet.

A vármegye törvénykezési joghatóságát a járásokban a fő- és alszolgabírák gyakorolták esküdt társaikkal, a központban az alispánok, úgyszint, mint külön ügybíró, úgyszint, mint a törvényszék elnökei. A törvényszék két-havonként egyszer-egyszer egész héten át ülésezett s ítélőbírái a táblabírák voltak, kiket a megelőző gyűlés erre az alkalomra kirendelt. A törvényszéken, törvényes bizonyosságul, folyton egy fő- vagy alszolgabírónak s esküdt társának kellett jelen lenni. A táblabírákat a főispán nevezte ki a megye társadalmának előkelőségei és azok közül, kiket hosszabb tiszttviselői szolgálat, avagy

¹⁾ Komárom vármegye nemességének létszáma az 1820—1848 közötti időben tizen-nyolcezer körül volt, a létszám magassága tekintetében tehát a vármegyék közt a 11-ik helyen állt. Ebből a szavazatra jogosult mintegy 2500. Birtokos özvegy nemesnők a tiszt-, és követválasztásoknál meghatalmazott által szavazatjogot gyakorolhattak.

²⁾ Komárom vármegyében: negyedsorban a főjegyző, vagy valamelyik érdemesebb s tekintélyesebb főszolgabíró is, — mint közgyűlési különösebb megbízásból — alispánhelyettes.

³⁾ Történetünk során mindig a »rendeik« elnevezést fogjuk használni.

⁴⁾ A követutasításokat utóbb a rendeknek egy e végre koronként megbízott küldöttsége készítette elő.

irodalmi s társadalmi téren kifejtett munkásság érdemesített e kitüntetésre. A megye köztanácskozásaiban, megállapodásaiban a vezérlő és döntő szerepet ők vitték.

A vármegyének két főpénztára volt: a hadi adópénztár és a házi adópénztár. Amabban a hadi adóra, az utóbbiban a megye saját háztartási szükségleteire befolyó összegeket kezelték. Komárom megyében, az 1820—1848 előtti időszak alatt, az évi hadiadó kivetésének összege átlagban s kerek-számban hatvanezer, a háziadóé ötvenezer forintba tehető.

A mértéket illetőleg, a melylyel a vármegye a házipénztár fölött rendelkezett, a kir. helytartótanács és a megye között olykor éles vita folyt. A kormány a maga felügyeleti jogkörének természetére, a vármegye ellenben régebbi tételes törvények sokaságára hivatkozhatott, s e miatt a kérdés nem egy esetben eldöntetlen maradt.

A gyám-gondnoksági, mindennemű számvizsgálati ügyek ellátását, az úriszékek bíraskodása felett az elsőfokú felügyeletet és ellenőrzést a törvényszék gyakorolta. Úgy a fegyelmi bíraskodást is.¹⁾

Komárom megye területe, igazgatás tekintetében, akkor is, mint ma, négy járásra: az udvardira, a csallóközire, a gesztesire és a tataira oszlott, mégis azzal a különbséggel, hogy Komárom sz. kir. város kuriális telkei és nemesei is, a csallóközi járásba beosztva, a vármegye joghatósága körébe tartoztak.

A megye fő útjai voltak a gesztesi járásban: 1. bécsi posta-út; 2. győr—fehérvári út; 3. komárom—tatai út; 4. komárom—fejérvári út; 5. komárom—veszprémi kereskedelmi út; 6. mészárosok útja; az udvardi járásban: 1. a sóhordó út (Hetényszentpéter); 2. a bányavárosokba vezető út (Perbete—Koltha-út); 3. bagossa—perbetei út; 4. komárom—érsekújvári út; 5. udvard—besenyői út; 6. udvard—érsekújvári út; 6. komárom—zsitvatoroki út; a tatai járásban: 1. a tata—komáromi út; 2. tata—fejérvári út; 3. tata—almádi út; 4. füzitő—nyergesújfalusi út; 5. a mészárosok útja; a csallóközi járásban: 1. a pozsonyi országút; 2. a Nádszeg felé vezető sóhordó út; 3. öreg dunai út, Győr és Pozsony megyékbe vezető út.

Postaállomások akkor még nagyon gyér számmal voltak. A vármegye az igazgatásban ezt a hiányt lovas hajdúk alkalmazásával pótolta. Komárom megye az 1820—1840-es időszakban tíz ily lovas hajdút alkalmazott a központból, s ez magyarázza meg annak a lehetőségét, hogy a midőn péld. a megye országgyűlési követe Pozsonyból valamely fontosabb politikai kérdésben sürgős követutastást kért, a következő ötödik napon már együtt volt az utastítás fölött tanácskozó közgyűlés.

Komárom vármegye tisztikara a következőkből állott: első alispán, másodalispán, főjegyző, első aljegyző, másodaljegyző, főügyész, első alügyész, másodalügyész, házi főpénztárnok, hadi főpénztárnok, számvevő, levéltárnok, főhadibiztos, központi biztos, két főorvos, két mérnök, könyvtárnok, pertárnok; a járásokban: egy-egy, összesen négy főszolgabíró, egy-egy, összesen négy első alszolgabíró, egy-egy, összesen négy, illetve nyolcz másod- és harmadalszolgabíró, a melléjük választott 12 esküdttel, egy-egy, összesen négy aladószedő (járási pénztárnok) és egy-egy, összesen négy alorvos.²⁾

A tisztviselők közül a jegyzői kart, a levéltárnokot, a központi biztost, könyvtárnokot és pertárnokot egyik tisztujítástól a következőig terjedő időre és mindig a tisztujításon, az orvosokat és mérnököket pedig életfogytiglanra a főispán nevezte ki. Ő töltötte be helyettesítéssel, kivéve az alispáni állást, az időközben megüresedett tisztii állásokat is.

A Laky János alispánsága idejéből, 1624-ből származó megyei címerespecsét-nyomó, melyet az alispánok e korban használtak, a Nemzeti Múzeumban van.³⁾

¹⁾ A törvényszéki tárgyalás úgy polgári, mint büntető ügyekben nyilvános volt. Fegyelmi ügy ritkán fordult elő. Sok czeremoniával nem járt, s ha az ügy természete kívánta, nyomban zárlatra került a sor.

²⁾ Az első alispán általában az igazgatás élén, a másodalispán a törvénykezés élén, a hadi biztos a törvényhatóság és a helytálló s átvonuló katonaság közötti személyes érintkezést, az ellátás, élelmezés biztosítása körüli teendőket közvetítette. A központi biztos, főszolgabírói ranggal, szolgabírói s gazdai teendőket végzett a központban. A könyvtárnok, a néhai jó Kultsár István (a Hazai Tudósítások szerkesztője) által a megyének hagyományozott, s utóbb folyton gyarapított megyei könyvtárt gondozta.

³⁾ Az újabb, magyar köriratú pecsét-nyomó 1861-ben készült.

Főispánok.

Komárom vármegyében a főispáni méltóságot 1752 óta a Fogarasföldi előneves Nádasdy grófok, Ferencztől, az örökösödési háborúk idején nagy vitézi tettekkel hősködött lovassági tábornoktól leszármazott idősbik családág sarjadékai viselték. I. Nádasdy Lipót, Ferencz fia, ki maga és utódai számára kapta királyi adományban Komárom vármegyére nézve az örökös főispánságot, 1752-től 1772-ig viselte a tisztelet. A főispáni székhelyen követték: fia, Mihály (1772—1826.), ennek fia, II. Nádasdy Lipót (1826—1833.), majd ennek fia, III. Nádasdy Lipót (1833-tól 1873-ig).

A két első főispán magasabb udvari tisztségeket (kir. kincstárnok, kir. udv. kancellár, stb.) is viselvén, nem sok időt fordíthattak vármegyéjük dolgainak intézésére.

Gróf Nádasdy Mihály főispán hajlott korának utolsó esztendeiben személyesen alig érintkezett vármegyéjével. Hagyta a megyét saját hatáskörében teljes szabadsággal mozogni, összeköttetése azzal már csakis az elkerülhetetlen formaiságokból szükséges levélváltásokra szorítkozott.

Alispánok.

Ez idő alatt, Ghyczy Ferencz és Thaly Zsigmond alispánságuk idejében, az 1821-ik esztendő tavaszán, vette a vármegye ez évi április hó 4-én 4298. sz. alatt kibocsátott udvari parancsolatot, hogy az 1813—1815. évekből hátramaradt százkilencvenöt ujonczot haladéktalanul állítsa ki. Egyidejűleg a kir. parancscsal érkezett Koháry Ferencz herczeg kir. udv. kancellártól a főispánhoz is hivatalos levél, melyben a kancellár a főispánt figyelmezteti, hogy a kir. parancsnak mindenképpen és mielőbb fogamatot szerezni iparkodjék s az eredmény felől ő felségéhez felterjesztést küldjön.

Az ujoncz-kérdés.

A vármegye közönsége (a megyei rendek) 1821. május 14-én tartott közgyűlésében tanácskozás alá vette a kir. parancsolatot s a következőket mondotta ki határozatul:

»A koronás fő és a haza boldogítására törekvő nemzeti dicsőség mennyire tulajdona legyen e nemes vármegye Rendeinek: ezt megmutatta azzal is, hogy az 1813. és 1815-iki esztendőkből, midőn a hatalmas ellenség hirtelen fellépésétől ostromoltatva,¹⁾ elegendő ideje nem maradt a boldog emlékeztető elődök által megszabott módokat követni s azokkal élni, — hozzájárult a közös veszedelem elhárításához.«

»De már akkor is kijelentette, hogy cselekszi azt kényszerűségből s azon feltétel alatt, hogy ezen esetből soha a törvényes szabadságnak semmi ártalma ne következtesse. A kívánt ujonczok számát kiállította akkor szabad akaratból, nem pedig kötelességből. S ha Isten kegyelme az ellenség hatalmát idejében meg nem törí, úgy kiállította volna a kívánt ujonczok elmaradt számát is, a melynek most pótlása követeltetik.«

»De minthogy erre most már szükség nincs, sőt maga a kegy. kir. parancsolat is nyíltan állítja, miképen felséges urunk vitéz seregei az ellenség erejét végtelenül semmivé tették, tehát az 1715: VIII., 1740: LXIII., 1790: XIX. és LXVI., 1802: I. és 1807: I. t.-czikkelyek szerint az ország gyűlésén kívül akármi néven nevezhető segedelmeknek kiszolgáltatása világosan tiltva is lévén: a Rendei a magyar ezredeknek csupán verbung útján leendő kiegészítését és csupán a közveszedelem tekintetéből és pedig az 1807. esztendei I. t.-czikkely hatodik és hetedik szakaszaiban foglalt és előszabott módhoz alkalmazhatónak ítélik.«

»De midőn a verbung alkalmazását kénytelenségből nem ellenzik a Rendei, azon hiedelemben vannak, hogy Ő Felsége hű alattvalói igazságainak sértetlen fentartására önként hajló indulattal vezéreltetve, az ország számos sérelmeinek törvényes orvoslására az ország nagyjait s rendjeit mielőbb összehívni s velők a sérelmek fölött tanácskozni méltóztatik.«

Az ezredek toborzás, vagyis szabad hadfogadás útján való kiegészítésének eszméjét a rendek nem ellenezvén, fenti határozatukban a járási főszolgabíráknak meghagyták, hogy majd midőn a katonaság illető tisztsége

¹⁾ Célzás az Elba szigetéről 1815. márcziusában váratlanul megszökött hadóriásnak Franciaországban fegyveres megjelenése által előállott helyzetre, mely többek közt a bécsi udvart is rémületbe ejtette, s azt rögtöni védekezésre kényszerítette. Amde a veszély még azon év júniusában Waterlónál elmúlt; s az országgyűlést ujonczok megajánlása végett azóta egybe sem hívták.

a szabad katonafogadás eszközlése végett jelentkezni fog, ebbeli működésében neki törvénnyel nem ellenkező módon segítségére legyenek.

De legmagasabb helyen ezzel az intézkedéssel nem voltak megelégedve s már május 15-iki kelettel újabb kormányrendelet jött a megyéhez, mely sürgeti a kir. parancsolatnak a végrehajtását. A rendek erre május 29-én tartott közgyűlésükből felirattal fordultak a nádorhoz, mely szerint:

»A rendek továbbra is kénytelenek azon az állásponton, melyet a május 14-iki közgyűlésükből Ő Felségéhez intézett alázatos feliratukban magukénak vallottak, megmaradni. Cs. kir. főherczegségednek azon kinyilatkoztatásukat bátorkodnak kijelenteni, hogy ők, midőn a kegy. kir. parancsolat ujonczok hátramaradásban levő számának kiállítására czéloz, szemök előtt tartják azon világos törvényeinket, melyek bármiféle segedelemnek, ujonczállításnak országgyűlésén kívül való kívánását és adását nyíltan tilalmazzák s magukat ezzel ellenkezőhöz tartani épenséggel nem óhajtják.«

»Egyébiránt pedig kéri Fenségedet, méltóztassék esedezésüknek ő Felsége előtt kegyes szószóloja lenni: mely szerint, ha birodalmának s népének bátorsága és nyugalma rendkívül való áldozatokat kívánna, azok előállítására végett, meg hazánk régi sebei megorvoslása végett is, országgyűlését méltóztassék mielőbb egybehívni és tartani.«

A király válasza (1821 július 27.) a neheztelés hangján szólott, zokon vette, hogy a vármegye az ujonczállítás dolgát az országgyűlésre tartozónak nyilvánította, »a jó polgárok kötelességének meg nem felelt, sőt még politikai körülállások meghatározásába is beleereshkedett«; megparancsolta tehát a tárgynak újabb felvételét s »a királyi akaratnak minél előbb leendő végrehajtását.¹⁾ Ugyancsak ezzel kapcsolatban szeptember 18-iki levelében felszólítja a rendeket a főispán is, hogy »Ő felsége kívánságához igazodni iparkodjanak«.

A rendek a kir. választ 1821. október 16-án tartott közgyűlésükben tanácskozás alá vevén, abban állapodtak meg, hogy a kérdésben eddig vallott nézeteik mellett továbbra is megmaradnak, mert »semmiképen nem állhatnak rá, hogy a kir. parancsolatban felhozott ezredek kiegészítése ujonczok elmaradt számának pótlására vonatkoztathassék, midőn legfőlebb is csak az 1807. eszteni 1-ső törvénycikkely értelme szerint való katonai verbungnak alkalmazásáról lehetne szó« — kijelentik továbbá, hogy ha ő felsége ezt az utóbbi módot, »melynél mást, országgyűlésén kívül hazai törvényeink meg nem engednek«, célja elérésére eléggé fogyanatosnak nem találná, úgy e végből is az országgyűlését mielőbb összehívni méltóztassék.

A királyi parancscsal szemben több más vármegye is hasonló módon járván el, legmagasabb helyen az ott befolyásos tényezők és a katonai kormány meghallgatása után belenyugodtak abba, hogy a magyar ezredekben beállott fogyatékok pótlása tehát szabad toborzás útján történjék meg; mégis úgy, hogy a hadfogadás sikerének biztosítása tekintetéből, a katonai kincstárból megajánlott fejenkénti tíz-tíz forint foglalópénznek és katonaoöltözéki költségnek pótlására a vármegye közönsége is a maga részéről fejenként huszonöt-huszonöt forinttal hozzájáruljon.

Az engedékenységgel idelelni is lecsillapította a kedélyeket. Úgy látszik, a kiegyenlítés módozata iránt valami előzetes megegyezés is jött létre. Erre vall a királyi udvari kancelláriának az első alispánhoz október 28-áról keltetve érkezett levelének tartalma s a vármegye közgyűlésének e tárgyban hozott határozata; különönb az a körülmény is, hogy a megyebeli hadfogadás eszközlésére kiküldött verbungos tiszt (Tichy főhadnagy) a vármegye gyűlésén megjelenvén, ott kijelentette, hogy ő az ujonczok átvételére és felruházására készen van s fel is van hatalmazva arra, hogy minden beállónak kézi pénz fejében tíz forintot átszolgáltatson.

¹⁾ A »szent szövetség« erejében elbizakodott bécsi udvar hatalmi öntudatát, mely el volt szánva az ország alkotmányát megtörni, valóban sérthette az első feliratban alkalmazott, szinte gúnyorosság színében is feltűnhető élesebb szembeállítás a kir. parancs ama szembeszökően következtelen két tételének, hogy míg egy részről az ellenség erejének a vitéz seregek által végképen megsemmisítésére történik büszke hivatkozás, másrésztől ugyanakkor szüksége van ujonczok sürgős kiállítására is. Ennek a paradoxonnak fölemlítése fakaszthatta ki a hatalmi önérzet teltségének azt a nyilvánulását, hogy a vármegye még politikai körülállások meghatározásába is beleereshkedni merészkedett.

A rendek közgyűlési határozata így szólott: »Minekutánna a Rendekek a magyar ezredek kiegészítésére vonatkozó eddigi felirataikban az ajánlást oly módon megtették, hogy a kiegészítéshez az 1807: I. t.-cikkely értelmé szerint, vagyis a szokott katonai verbung megsegítésével hozzájárulni készek: most, hogy mind a konstituczió és törvények sérthetetlen szentségének, mind ő felsége kegyes bizodalmanak eleget tehessenek, abban állapodtak meg, hogy a katonai verbung részéről adandó 10—10 frt kézi pénzen felül a vármegye részéről fejenként még külön 25—25 frt adassék kézi pénzü.»

»Mivel pedig a felkelési pénztár állapota e költség viselésére nem alkalmas, a Rendekek legczélszerűbbnek látják a kézi pénzeket szabad ajánlásokból összegyűjteni, a mire Mérey Sándor kir. kamarás érsekségi kormányzó úr primásunk ő herczegsége nevében 1000 (ezer) forintoknak megajánlásával már is vonzó példát nyújtott. Ennélfogva a megyebeli főrendű és nagyobb birtokos urak hasonló ajánlatokra ex publico irandó levéllel szólíttassanak fel; a főszolgabíró urak pedig arra a többi birtokosokat személyesen is serkentsék, az ajánlott összegeket tőlük beszedjék, az eredményt bejelentsek s a begyülemdő pénzeket a beállott ujonczok között oszszák ki.»

»A mennyiben a befolyandó somma a szabad akaratból kezet adandó ujonczok 25—25 frt pénzilletőségei fedezésére elegendő nem lenne, úgy ítélik a Rendekek, hogy ezt a kézi adópénztárból pótolni annyival inkább lehetne, mivel a nemességet egyedül a rendkívüli esetekben való felkelés terhes és költséges kötelessége, a köznépet pedig a rendszerint való katonáskodás illetvén, a jelen adakozás is mindkettőnek könnyebbségére szolgálna.

»Mivel pedig ezek szerint a Rendekek fentartván a constitutiónak sérthetlenségét, ő felsége rendelkezését a törvényes szabad katonafogadás útján kívánják előmozdítani, méltán feltehetik mindenkiről, hogy ezen, a törvényekkel nem ellenkező szabad hadfogadásban akadályt nem fog tenni. Egyébiránt, hogy a Rendekek ez elhatározásai végrehajttassanak, az arra való felügyeletet első alispán és járási főszolgabíró uraknak figyelmökbe ajánlják.»

A főszolgabírák ama jelentésére, hogy járásaikban a hadfogadás részben már megkezdett, a rendek még ugyanazon hónap 21-én tartott közgyűlésükben úgy határoztak, hogy addig is, míg a 25 frtos hadfogadási költségek a szabad ajánlásokból befolyanak, azokat a házi adópénztár kölcsönkép előlegezni fogja.

Az ajánlók és ajánlataik összegei voltak: a herczegprimás 1000 frt; az esztergomi főkáptalan 200 frt, Nádasdy Mihály gr. főispán 100 frt, verebi Végh Antal szeptemvir 50 frt, Fcgarassy Gábor 100 frt, Eszterházy Miklós gr. 1600 frt, összesen 3050 frt erejéig.

Ez összeg a követelt 195 ujoncz között 25 frtjával felosztva, a fedezeti hiány 1825 frtot tett, melyet a rendek végzéséből kellett kipótolni.

Úgy tetszik, mintha a vármegye, a mikor így járt el, nem volt szigorúan következetes felfogásában az alkotmány szelleméhez, mely, tételes törvényekben is (1504: I. és 1790: XIX. törvényczikkek) megnyilatkozva, minden, országgyűlési megajánlás nélkül kívánt hadi segedelemhez egyesek vagy törvényhatóságok részéről a hozzájárulást és közreműködést egyenesen megtiltja, s e tilalmával azt, hogy a kormányhatalom törvényellenes szándékai, czélzata valósulhassanak, már eleve lehetetlenné akarja tenni.

Az 1807. évi I. t.-cz. hatodik és hetedik szakaszai, melyekre a rendek ismételt hivatkozásai történnek, az azon alkalomra megszavazott 12 ezer újoncz megajánlása után, ekképen rendelkeznek: »A magyar ezredek kiegészítése ezentúl hadfogadás útján történik, és mivel bizonyos, hogy a nagyobb felpénz kiválésképen biztosítja a hadfogadás sikerét: ezért a karok és rendek nem akarván a mostani körülmények között a kir. kincstárt új kiadásokkal terhelni, a toborzó pénztár jobb ellátása végett évenként 200 ezer frt összeget följánlanak, mely azelőtt a kincstárból toborzásra költetett, úgy, hogy ez összeg a tartománybiztosi számadásban elkülönítve kezeltessek, ugyanazon biztosítékok alatt, melyeken az adózás nyugszik; azon határozott kikötéssel, hogy ebből sohase lehessen azt a következtetést formálni, mintha a hadkiegészítésnek ezt a terhet az ország magára vállalta volna.« Az 1808. évi VI. törvényczikk pedig, melyre a vármegye rendeinek figyelme egyszer sem terjedt ki, szintén így rendelkezik.

Ez intézkedések után tehát, és azon körülmény mellett, hogy a szóban forgó esetet megelőzőt legutóbbi (1812. évi) országgyűlés a királyi felségnek

újonczot nem ajánlott meg, azóta pedig országgyűlést törvény ellenére, folytonos sürgetések daczára egyszer sem hívtak egybe, abból, hogy 1887-ben maga az országgyűlés, mely azt szabadon tehetne, hadfogadási költségek fedezésére segedelmet, a megyék hadi adópénztárai terhére kirovandót, ajánlott fel, még nem következhetett, hogy hadi segedelem adásához, annak közvetítéséhez, különösen még hozzá béke idején és a házi adópénztár esetleges megterhelésével, a törvényhatóság országgyűlésen kívül hozzájáruljon.

Azonban bizonyos az is, hogy a mi törvényeink sokszor nem szabatosak s nem fejezik ki elég világosan a czélt, ezért valószínűnek tarthatták később, hogy a rendek felfogása és akarata az volt, hogy mivel béke idején a magyar ezredek kiegészítése, törvény szerint, a király hatalmi jog- és kötelességkörébe tartozik, úgy akkor, midőn ő ezt a hivatást teljesíti, alkotmányosan cselekszik, s e működésében törvénytörés nélkül támogatható is.

Mégis, úgy látszik, csak szorongatott helyzetében és csak a hivatalos megye járt el így: mert az ajánlattevők névsorából következtetve, nyilván látható, hogy politikai felfogásban, magatartásban, segedelmezési hozzájárulásban vele a vármegye közönségének zöme, fő alkotó eleme, a közép nemesi osztály semmi részben nem osztozott.

* * *

A hadfogadás dolga, ujonczozás helyett, e szerint elrendeztetett volna: A hadfogadás. de azzal a köznyugalom nem állhatott helyre. A nehezebb küzdelem még csak ezután következett, ama királyi parancs következtében, mely a rendekhez a hadiadó dolgában érkezett.

A Perzenburgban 1821. augusztus 13-án kelt királyi parancsolat, annak előrebocsátása mellett, hogy ő felsége atyai gondoskodásának sikerülvén a majdnem harmincz évig tartott háborúk súlya alatt megrendült pénzügyet s közhitelt a forgalomban levő váltóczédulák és papírpénzjegyek nagyobb részének pengő pénzértékre változtatásával helyreállítani, és hogy e czédulák és jegyek most már a bécsi szabadalmazott nemzeti banknál és más királyi pénztáraknál pengő pénzértékben szabad tetszés szerint beválthatók, kegyelmesen meghagyja Komárom vármegye rendének is, hogy a hadi adót ezentúl az adózóktól pengő pénzben szedessék, és így is szolgáltatassák be a katonai pénztárba.¹⁾

Pénzügy.

Komárom vármegye rendei 1822. január 26-án tartott közgyűlésükben foglalkoztak először a rendelettel. Határozatuk és fölterjesztett feliratuk nem találta foganatosíthatónak a kir. parancsolatot. Kifogásolták törvényesség szempontjából is, felhozván, hogy az adóztatás dolga az 1715: VIII., 1741: XXII. és 1790: XIX. t.-cikkek szerint, a pénzrendszer kérdése pedig az 1439: X. t.-cikk szerint az ország gyűlésének elhatározása alá tartozik, meg gazdasági okokból is, felsorolván a kormányhatalom helytelen pénzügyi gazdálkodása és önkényes vámpolitikája által teremtett gazdasági helyzet nyomorúságait, melyek a kereskedelem teljes pangásában, a gazdasági termékek árának lesüllyedésében, a külső iparcikkek annál nagyobb drágaságában, a harminczadok vámjának önkényes fölemeléséből, stb. eredő anyagi károsodásokban nyilvánulnak s az adózó népet újabb teher elviselésére amúgyis képtelenné teszik. Kérik mindezeknél fogva a rendek ő felségét, méltóztassék a kérdés eligazítása végett országgyűlést egybehívni, tartani, s a királyi parancs foganatosításának követelésétől addig is elállani.

A feliratra a Veronából november 17-én keltezett királyi válasz kijelentette, hogy miután ő felsége már a katonaság zsoldjait is pengő pénzben fizeti, ama tényével és intézkedésével pedig, hogy a horvát-szlavon országrészeknek és a tengerpartnak az anyaországhoz való visszacsatolását elrendelte, a vámokat időközben leszállította s ez által a pénzkeresetet megkönnyítette, nyilvánvaló

¹⁾ A bécsi birodalmi kormány helytelen pénzügyi gazdálkodása, önkényes hitel-műveletei óriási gazdasági károkat okoztak az országnak. A minden reális alap nélkül kibocsátott papírpénzjegyek s u. n. »Anticipations-scheine«-ok leszállították a pénznek korábbi értékét 100-ról 40-re vagyis a száz krajczárét (1 pengő forint) negyven krajczárra (1 váltó frt), s mert önkényűleg azt követelték, hogy az eddigi váltó pénzérték helyett a hadi adó pengő pénzértékben fizetessék be.

jelenségeit igazolja ezúttal is annak, hogy az ország közjavát mennyire szíven viseli. Ezért tehát elvárja s újabban is megparancsolja, hogy a parancsban kinyilatkoztatott változhatatlan akarata most már haladék nélkül végrehajtsák.

A rendek erre 1822. december 22-én tartott közgyűlésükből fölterjesztett feliratukban megint csak kérték a királyt, álljon el a parancs végrehajtásának követelésétől, a vámdíjak leszállításával nyisson utat a kereskedés szabadabb forgalmának, s hívja össze az adó és pénz dolgának rendezése végett az ország gyűlését, eligazítván ott az országos rendekkel egyetértően a fenforgó kérdést.

A vármegye vonakodását nagyon zokon vette az udvar. Nádasdy Lipót (II.) főispáni helytartó, mint ez alkalomra kinevezett királyi biztos útján zárt levélben szigorú, fenyegető királyi parancsolat jött, kihirdetés, alkalmazkodás és foganatosítás végett a vármegyéhez.

A főispáni helytartó s most már királyi biztos előlülése mellett 1823. márczius 3-án tartott gyűlésen felbontott levélben foglalt királyi rendelet megparancsolja a vármegyének, hogy »a nevezett Kir. Commissarius úrnak mind-ezekben, a miket ezen változhatatlan akaratunkat újabban is kijelentő királyi resolutio végrehajtása körül művelend és rendelend, fenyték terhe alatt egész engedelmességet mutasson.«¹⁾

Harcz az adó
körüli.

A kegy. királyi levél tartalmának felolvasása után a kir. biztos kinyilatkozta, hogy »ő ugyan nagyon ohajtaná, miszerint a Rendek nem várnák be, hogy ő a ráruházott királyi biztos hatalommal éljen s maguk jószántából állának reá Ő Felsége változhatatlan akaratának végrehajtására, a hadi adónak még ezen gyűlésben pengő pénzérték szerint való kivetése, felosztása és fizetése elhatározására, — ebbeli készségükkel is megbizonyítván a koronás fejedelem iránt való hűségüket és engedelmességüket, akkor is, midőn különben a felséges akaratallal meggyőződésük egyezésben nincs: minélfogva, hogy sérelmeiknek Ő Felsége elé terjesztésében és azok törvényes orvoslásának kérésében annál nagyobb fiúi bizodalommal és reménységgel élhessenek, ajánlja bizodalmasan a felséges királyi akarat föltétlen teljesítését, míg ellenkező esetben mint királyi biztos kénytelen lesz a kérdéses adónak rögtöni kivetését és felosztását saját erőhatalma útján keresztülvitetni.«

A rendek mindazonáltal, — a jegyzőkönyv szavai szerint, — »bővebb és hosszabb tanácskozások után, mind ő felsége iránt való hívségüknek, mind ő excja méltósága, érdemei és személye iránt való tiszteletüknek megőrzése mellett abban állapodtak meg, hogy miután egyrésről az 1715: VIII., 1740 évi XXII. és 1791: XIX. törvénycikkelyek világos értelme szerint az adó dolgának, az 1439: X. t.-cz. szerint pedig a pénzérték dolgának elhatározása egyedül az ország gyűlésére, és ott a nemzet s a koronás király egyesült hatalomkörére tartoznék; másrésről mivel meg vannak teljesen győződve, miszerint a felséges akarat teljesítése csak az adózó nép vagyoni helyzetének teljes megrontására s veszedelmére vezetne, a miért pedig a felelősséget magukra egyáltalán nem vállalhatják: mindezeknél fogva az adónak pengő pénzben való kivetésébe, felosztásába, annál kevésbbé annak az adózóktól beszédésébe nem bocsátkozhatnak.«²⁾

»És ámbátor, — így folytatja a jegyzőkönyv, — ő excja újabban is és több ízben hathatósan eléjük terjesztette volna, miként ő felségének más elhatározott akaratától való elállását többé reményleni nem lehetne és azt is, hogy vonakodásuknak mi lehetend a következése, tehát a dolgot jól gondolják meg: a rendek mindazonáltal kijelentik, hogy eddigi elhatározásuk mellett továbbra is megmaradnak.«

¹⁾ Gróf Nádasdy Mihály örökös főispán előrehaladt kora s betegeskedése miatt a királyi akarat szándékait e válságos viszonyok között kellő nyomatékkan nem képviselhetvén, élete tartamára fia, Lipót (kir. kamarás, belső t. tanácsos, kir. helyt. tanácsos) a megyéjébe főispáni helytartóul már korábban kinevezetett. Mint ilyent iktatták be a vármegye 1822. évi márczius 26-iki közgyűlésén nagy ünnepélyességgel. Atyja halála után, mint akkor már örökös és valóságos főispánt, a rendek újra beiktatták.

²⁾ A jegyzőkönyv a gyűlést nem közgyűlésnek, hanem commissariusi gyűlésnek nevezi

A király az ez értelemben fölterjesztett felíratra 1823. június 6-án kibocsátott királyi parancsban a királyi biztost az adónak pengőpénzben leendő behajtására újabban felhatalmazta, a vármegyének pedig szigorúan meghagyta, hogy a királyi biztost ebbeli működésében kész engedelmességgel támogatni kötelességének tartsa.

A rendek ez újabb királyi parancsot a főispáni helytartó királyi biztos elnöklése mellett 1823. július 15-én tartott gyűlésükben tanácskozás tárgyává tették. A királyi biztos a parancs felolvasása után »minden kitelhető módokkal és okokkal« igyekezett rábírní a rendeket: fontolják meg a király megmáshatatlán akarátát, engedjenek a hatalomnak, a legfelsőbb parancsolatnak; mit ha megtesznek, annál hamarabb remélhetik az ország sérelmeinek orvoslását. De vegyük tekintetbe az ő »szomorú helyzetetését« is, midőn ő egy részről a rendek egész bizodalrát bírní, fentartani, az ország közszabadságaival ellenkező minden lépést elkerülní egész lélekkel kívánczik, másrésztől vizsont, mint a királyi felség biztosa, annak szoros parancsolatait még a »legkellemetlenebb erőhatalommal is« végrehajtani kénytelen. Fontolják meg tehát mind ezeket a rendek, s ne vonják a különben is sikertelen ellenállásukkal az eltávoztatni kívántnál is nagyobb bajt magukra, mely »az elkerülhetetlen erőszakból« rájuk fog szakadni, stb.

A rendek azonban szilárdan ragaszkodván elfoglalt álláspontjukhoz, hogy t. i. a fenforgó kérdés eligazítása az országgyűlés joghatóságához tartozik, s a törvények ereje alól nekik sem lehet és nem szabad magukat kivonniok — határozottan kijelentették, hogy »ő felsége törvényen kívüli akarátára reállani nincs módjukban.«

Midőn a királyi biztos erre kijelentette, hogy e szerint ő a királyi felség változhatatlan parancsolatát a reáruházott hatalomnál fogva végrehajtani fogja, ekkor felállott helyéről az első alispán s előadta, hogy »mivel az aratás ideje éppen beállott s az arató és nyomtató részek szokásos meghatározását a gazdaközönség és a munkások érdekei tekintetéből, valamint a szarvasmarha árának alábbszálltával a hús árának újabb szabályozását a fogyasztó közönség érdekéből a gyűlés már nem halaszthatja«: a rendek a királyi biztos hozzájárulásával a gyűlést e végből a következő más napon az első alispán elnöklése mellett folytatandónak határozták.

Midőn azonban ekkor, július 16-án, a rendek, élükön az alispánnal, a dolog felett javában tanácskoztak, felhangzott a dobszó, melylyel a vármegye székháza elé katonaságot vezényeltek.

A tanakodó rendek ennek tapasztalatára küldöttjeik által a főispáni helytartót, mint királyi biztost megkérdeztették: vajjon a katonai erőnek ez a kirendelése s ide vezényeltetése az ő tudtával történt-e, és mi végből? A küldöttek a királyi biztos azon válaszával tértek vissza, hogy a katonai erő igenis ő, mint királyi biztos rendelte a székházhoz, és pedig oly végből, hogy ezáltal a tisztviselői kart, »mely a királyi felség parancsolata előtt meghajolni tartozik«, az engedelmességre erőszakkal is kényszeríthesse.

A rendek ez üzenetre a következőket határozták: »A rendek a tisztikartól semmi esetben, kiváltképen pedig a mostani szorongató körülmények között különválni nem akarnak, annak sorsát a maguk ügyévé teszik, — s ebből kifolyólag, tekintettel a fenforgó esetre, mely szerint a kir. felség akarátának erővel is foganatosítandó végrehajtására a fegyveres hatalom erőszaka immár tettelesen is jelen van, a tisztviselők részére adandó utasításul megállapodtak abban, hogy a tisztikar, a mint oly helyzetbe szoríttatni látja s érzi magát, a midőn már személyes szabadsága is veszedelemben forog: e szomorú esetben engedhet az erőszaknak, s e tekintetben feloldozzák azt a felelet terhétől. De kinyilatkoztatják a rendek ezúttal is óvásul ünnepélyesen, miszerint a királyi parancsolat követelését ország gyűlésének hozzájárulása s végzése nélkül érvényesnek, törvényesnek, soha el nem ismerik.«

A megye rendeinek ugyanez évi november hó 10-én tartott gyűléséről szóló jegyzőkönyv feljajduló szavaiból kitetszik, hogy a tisztikar a királyi parancs végrehajtására, miként sok más vármegyében, úgy itt is katonai erőhatalommal kényszerítettett, »holott — mint a jegyzőkönyv mondja — a fegyveres erő egyedül a haza védelmére lenne rendeltetve«. Majd kijelentik ugyanebben a határozatban a rendek, hogy addig is, míg e nagy sérelmök orvo-

soltatását a folyton sürgetett, ezúttal is sürgetendő országgyűlés egybehívásától várhatnák, a jelenlevő kényszerhelyzetben nem tehetnek egyebet, mint ő felségéhez újabb feliratban ismételten kérést intézni: méltóztassék a követelt adónak behajtásával felhagyni, sőt az adózó népen a vámok törvényes és igazságos rendezése s ezzel kapcsolatosan a magyar termények szabad kiviteli forgalma által könnyíteni és segíteni.

A felíratra dörgedelmes királyi válasz jött, mely a vármegyét minden e tárgyban való felíratnak küldésétől jövőre szigorúan eltiltja, s szemökre hányja a rendeknek, hogy a királyi biztos kirendelését tulajdonítsák egyedül a saját »vétköknek, mely szerint megengedhetőnek tartották, miképen a legkegyelmesebb királyi parancsolattal ellenkezést tanúsítani merészelték.«

Hogy mennyire ment a törvényen kívüli állapot három éven át tartott ideje alatt a katonai erőhatalom alkalmazásával behajtott hadi adó: azt a vármegye későbbi, 1828. évi közgyűlési jegyzőkönyveiből tudjuk meg, a melyek szerint az egész országot illetően elengedett 3,342.746 frt 15 krból Komárom vármegyére 53.596 frt 30 kr, tehát az egészhez viszonyítva 1.60% esik. Ez utóbbi összeg a megyebeli adózók törvényszerű adótartozásának hátralékába beszámíttatván, maradt a törvény alapján követelhető adóhátralék ugyanazon időről számítva összesen 6347 frt 21 kr.

* * *

Követ-
utasítások.

A régi vármegye gondolkodása és szelleme leghívebben a rendeknek a megye országgyűlési követi részére időnként adni szokott utasításaiból ismerhető meg. Ez utasítások tartalma, iránya mutatja meg, hogy a vármegyék koruk különféle kérdéseiről, uralkodó eszméiről általános nemzeti szempontból vagy a saját szűkebb helyhatósági körük nézőpontjából mikép gondolkodtak.

Komárom vármegyét illetően az 1825/7., 1830., 1832/6., 1839/40., 1843/4. és 1847/8. évi országgyűlésekre szólott követutasításokból kivonatosan ide foglaljuk azokat a jellemzőbb tételeket, melyek még ma is mindegyre napirinden levő politikai vagy közmívelődési kérdéseket tartalmaznak.

Követutasítások az 1825. évi országgyűlésre:

Alkotmány-
védelem.

1. Alkotmányvédelem: »Követ urak az ország sarkalatos törvényeit és Ő Felsége hitlevélét zsinórmértékül vevén, oda törekedjenek, hogy oly dolog, a mi az ország törvényeivel, jogaival, szabadságaival, a rendek előjogaival, általában az ország alkotmányával ellenkezhetnék, tárgyalás alá ne vétessék, — szóval, ügyeljenek szigorúan, hogy az ország diplomatikai és pragmatikus jogai sértődést ne szenvedjenek.«

»Magyarország, az 1790 : X. és XII. törv.-cikkelyek világos értelme szerint is, minden más országtól és nemzettől független. Más országok módjára tehát patensekkel kormányozható sem lévén, mindazon törvényeink foganatosítását, melyek a magyar ügyeknek kizáróan magyar hazafiak és magyar kormányzések által való intéztetését rendelik, s ebből folyólag a m. kir. udv. kancelláriának, a m. kir. udv. kamarának, s általában az ország minden kormányzékének minden idegen kormányzék beavatkozásától való függetlenségét követeljék és sürgessék.«

»Megtörtént, hogy a haza törvényeinek, jelesül pedig az 1504 : I., 1597 : XLVI., 1599 : XXIII., 1681 : XII. és 1790 : XII. t.-cikkelyek ellenére az ország pénzügye és pénzügyviszonyai kir. parancsolattal vonattak rendszabás alá, s e parancsolat végrehajtására azon vármegyékbe, melyek az ország alkotmányához hívebben ragaszkodtak, kir. biztosok menesztettek s a parancs elfogadására kényszerítették. Míg másrésről, sajnos, akadtak vármegyék, melyek, mintha csak különböző vagy különálló testét képeznék az országnak s törvényhozásának, megelégedezve magukról, elfogadták önként a parancsolatot. Ezért követ urak az elkövetett súlyos sérelem elenyésztetését hathatós szigorúsággal szorgalmazták, az e tárgyban hozandó törvényben egyszersmind óvasként világosan kimondassák, miszerint a történelemből az ország alkotmányos állására hátrányos következtetés nem vonathatik, — sőt hasonló esetek ismétlődhetése ellenében az ország biztosíttassék.«

»Az 1802 : VII. t.-cikk világos tartalma szerint a magyar katonaság békelétszáma meghatározott, s a katonai ujonczok állításának megajánlása,

azok számának a törvényhatóságokra kivetése egyedül az ország gyűlésére tartozik. Ennek ellenére a katonai ujonczok számát kir. parancsolattal szabták meg s a megszabott ujonczmennyiség ettől a vármegyétől is követeltetett. Ez a sérelem is orvosolandó.»

»Az adó ügye és az adó megajánlása az 1715 : VIII. t.-cz. kétségtelen értelme szerint szintén egyedül az ország gyűlését illeti : és az mégis önkényes kir. parancsolattal lett megszabva, az országra kivetve, a behajtás kir. biztosok által katonai fegyveres erővel végrehajtva. Ezen kir. biztosok a katonaságot a vármegyék székházaiba bevezényeltették, a nemesi házakba beszállásoltatták, a megyék gyűlésein a szólás és felírás szabadságát elvonták, sőt több helyen még a gyűlés tartását is eltiltották, birtokos nemeseket és tisztviselőket fogságba, őrizet alá helyeztek és azért, hogy a törvények védelmére állottak, ellenők vizsgálatokat rendeltek.¹⁾ Követ urak ez erőszakos eseteket az ország gyűlésén terjeszték elő s a sérelmek orvosoltatását sürgették.»

»Az 1723 : LVIII. t.-cz. nyilván rendeli, hogy a tisztikar a gyűlési végzések iránt engedelmességgel viseltetni tartozik. Az utóbbi esztendőben azonban sajnosan kellett tapasztalni, hogy a tisztviselői kar a gyűlési végzések ellenére a kir. biztos által az önkényes királyi parancsolatnak végrehajtására kényszerítettet. Ezért tehát, hogy jövőre azon ősi törvényes kapocs és egység, mely a rendek és a tiszti kar között mindenkor megvolt, föl ne bontathassék, a tisztviselőség a rendektől szét ne választathassék : követ uraknak a rendek ezennel meghagyják, hogy sürgették egy megfelelő alkalmas törvénynek létrehozását, mely által hasonló esetek ismétlődhetése már eleve lehetetlenné tétessék.»

»Segedelemnek (t. i. adónak, ujonczoknak) országgyűlésen kívül vármegyék vagy egyesek részéről való megajánlása vagy nyújtása nyilván ellenkezik II. Ulászló király ötödik dekrétuma első cikkelyének 5-ik ágazatával. Követ urak e törvény újra való megerősítését hathatósan követeljük.»

A sérelem, hogy az ország gyűlése a törvényrendelet minden harmadik évben egybehivatni elmulasztatott s a legutóbbi (1811/12. esztendei) országgyűlés is a kir. előterjesztések letárgyalása után a sérelmek és kívánalmak mellőzésével feloszlattatott, megfelelő hatályos törvény alkotásával orvosoltassék.

2. Közgazdaság, vámrendszer : »Minthogy a magyar kereskedelemnek nem lehet különben előmenetelét reményelni, ha csak a határszéleken szedetni szokott rendkívüli nagy vámok alább nem szállítatnak : ezért a vámok leszállítása s a természetmennyek szabadabb kiviteléről szóló 1807 : V., VI., VII. t.-cikkelyek sikeresítését, valamint a fiumei magyar tengeri kereskedés tökéletes szabadságának helyreállítását követ urak az országgyűlésen szorgalmazzák, sőt ő felségénél annak kieszközlését is sürgettessék, engedje meg, miszerint a mely magyar természetmennyek, akár gabonában, akár borban, akár marhákban, a császári örökös tartományokba kívántatnak, az efféle gazdasági cikkek oda más országból ne vitessenek. A rendek ezek által vélik elérni, hogy Magyarországból a még meglevő arany- és ezüstpénz is ki nem foly.«²⁾

Közgazdaság.

3. A magyar nemzeti nyelv kifejtése, jogai érvényesítése és irodalmának előmozdítása : »Hogy az országlakosok a magyar nyelvi művelődés előmozdításán mennyire buzgólkodnak, ezt az utóbb lefolyt országgyűlések jegyzőkönyvei eléggé bizonyítják. E vármegye rendei ugyancsak ezen nemzeti szent céltől lelkesítetve, követ uraknak kötelességül meghagyják, miképpen az 1807-iki országgyűlésből kirendelt országos küldöttség előterjesztéséhez képest a tudományoknak magyar nyelven leendő tanítása, a törvényeknek ne csak latin, hanem magyar nyelven is leendő szerkesztése, a régi törvényeknek magyar nyelvre leendő átfordítása, valamint a nemzeti magyar tudós társaságnak felállítására irányuló törvénynek hozatalát buzgón szorgalmazzák.»

A magyar nyelv ügye.

¹⁾ Fogságot szenvedett s hivatali állása odahagyására kényszerítettet e vármegye udvardi járásának akkori főszolgabírája, Fajkürthi Kürthy Lajos is, kit aztán elégtételül Pálffy József herczeg a bátorkeszi uradalom jószágkormányzásával bízott meg, megyéje pedig utóbb a legközelebbi elkövetkezett tisztújításnál alispánul választott meg.

²⁾ A helyzet t. i. az volt, hogy a bécsi kormány az osztrák kincstár gazdagítása végett Magyarország hátrányára oly vámrendszert üzött, hogy Magyarország természetmennyjeinek fölöslegét Fiumén át ne értékesíthesse, hanem csak Ausztria felé, s az osztrák határvámnál a magyar kiviteli termékeket rendkívül nagy vámdíjtelekkel sújtotta.

Sajtó-
szabadság.

4. Sajtójog és szabadság: »Követ urak az országgyűlésen keressenek és kerestessenek arra nézve módot, hogy a midőn — mint ez különösen a most lefolyt esztendőben is történt, — idegen írók az ország alkotmányát méltatlanul sértegették, az ilyenekre készült feleletek és védíratok kinyomatását a Censura ne akadályozza. Sőt működjenek azon, hogy az ily, alkotmányunkat becsmérő, nemzeti becsületünket gúnyoló, a közérkölcösket megvesztegető röpiratok, könyvek vagy czikkeknek sajtó alá bocsátása egyenesen eltiltassék. Máskülönben pedig a sajtó szabadságát követeljék.«

Hadügy.

5. Hadügy és honvédelem: »Törvényeink világos értelme szerint a magyar sereg a régi időkben is mindenkor az ország nádorispánjától, mint az ország főkapitányától függött. Az 1715: VIII. t.-czikk, mely által a portális fölkelés helyébe az állandó katonaság rendszere behoztatott, az előbbeni törvények erejét nem ronthatta le. A magyar katonaságnak és főhadikormányzéknek a bécsi udvari haditanácstól való függése tehát minden törvényes alapot nélkülöz. Ezért a rendek követ uraknak kötelességeik közé sorolják odaműködni, hogy a magyar katonaság és annak kormányzata a bécsi udvari haditanács hatásköre alól elvonassék, a nádorispán hatósága alá visszahelyeztessék, és mindez a régi törvények megerősítése mellett és újabb törvénynek is hozatala által biztossíttassék.«

Nemzeti
fenségjog.

Követutasítások az 1830. évi országgyűlésre:

1. A nemzeti fenségjog különböző vonatkozásaiban: »A magyar nemzetnek mindenkor kívánsága volt, hogy ő kir. felségének Magyarországnak állandó legyen a lakása. Követ urak e cél elérésén buzgólkodjanak.«

»Ő felsége e mostani országgyűléstől katonaujoncokat azon pusztá indokolással követel, hogy az ezredeknél a katonák száma igen megfogyott. Békesség idején azonban ez a körülmény ujonczok követelésének nem lehet alapja, mert az ezredek kiegészítése ilyenkor, miként ez az 1741: LXIII., 1807: I. és 1802: VI. t.-czikkekkel világosan kitetszik, csak szabad hadfogadás (toborzás = verbung) útján történhetik. Követ urak tehát ujonczot csak abban az esetben szavazhatnak meg, ha ő felsége az országgyűlés folyama alatt nyilván oly kijelentést tenne, miszerint háború bekövetkezésére mutató körülmények vannak, melyek a haza védelmére szükséges intézkedést követelnek. De az 1741: LXIII. t.-cz. rendelkezésének épségben maradására még ez esetben is szigorúan ügyeljenek.«

»Követeljék követ urak, hogy az ország közjövödelmeiről, melyek fölött ő felsége csak az országos rendekkel egyezésben intézkedhetik, az ország gyűlése elé számadások terjesztessenek.«

Köz-
művelődés.

2. Nemzeti közművelődés ügye: »Követ urak abban az irányban működjenek, hogy a magyar nyelvnek a népiskolák útján a föld népe közt való nagyobb elterjesztésére módok találtassanak s a hozzá való eszközök törvényileg megállapíttassanak.« — »Egyébiránt pedig nádorispán úr ő felségének a magyar tudóstársaság létrehozásánál tanusított buzgólkodásáért az országgyűlésen hálás köszönet nyilváníttassék.«

A katonaság
elhelyezése.

3. Katonaság elhelyezése: »Követ urak sürgessék törvénynek hozatalát, mely a katonaságnak vidékenként való elhelyezését, mi e vármegyére nézve oly sérelmesen történik, az igazság és a méltányosság alapján szabályoztassék.«¹⁾

Követutasítások az 1832-iki országgyűlésre:

Magyarország
állami és
gazdasági füg-
getlensége.

1. Magyarország külön államisága és gazdasági függetlensége: »A Magyarország és Ausztria közötti vámviszonylatban a kölcsönösség és viszonyosság elve alkalmaztassék, — akkép, hogy a tőlünk Ausztriába legnagyobb mennyiségben kivetetni szokott czikkek után fizetendő vám arányban legyen mindig az onnét hozzánk legnagyobb mennyiségben behozni szokott árucikkek vámjával. A borra nézve, mely különösen szokott kivetetni és behozatni, az egyenlő vám és harminczad megállhatna.«

»A vonatkozó törvényjavaslatból a »Monarchia« szó, nehogy az oly értelmezésre vezessen, mintha hazánk és az örökös tartományok egy államtestet képeznének vagy képezhetnének, hagyassék ki, s hazánkkal szemben a császári

¹⁾ Komárommegye területén állandóan volt, és pedig lovas katonaság (Ferdinánd-, Samariva-, Nostitz-, Greth-féle, stb. könnyű lovasság) elszállásolva, melynek a szükséges épületekkel, tüzelővel, világítással, zabbal, szénával való ellátása a megyének temérdek gondot okozott, s emellett az úgynevezett deperditák miatt, a megye házipénztárára is külön nagy terhet hárított. Sok panasz-felirat tárgya volt.

állam, a régtől fogva bevett szokásos kifejezéssel, t. i. »Ő felsége örökös tartományai« czímen neveztessek. Követ urak, ha ez el nem fogadtatnék, e vármegye részéről a monarchia kifejezés ellen óvást jelentsenek be, s azt a diéta jegyzőkönyvébe foglaltassák be.«¹⁾

»A tarifát mindenkor az ország gyűlése állapítja meg, és mindig csak meghatározott időre, s ezen a kormány soha nem változtathat.«

»Az idegen külföldről hozzánk Ausztrián keresztül behozott czikkek után harminczad csak nálunk legyen szedhető, Ausztriában csak átviteli (transito) vám.«

»Az idegen külföldi államokat és hazánkat érdeklő kereskedelmi szerződések ő Felsége által egyenesen Magyarország nevében köttessenek. Azok kötését ő Felsége mindig csak az országgyűlés felszólítására és kezdeményezéséből eszközölhesse, s a megkötött szerződés jóváhagyás végett a törvényhozás elé terjesztessék.«

»Hazánk és Erdély között a vámszedés királyi parancsokkal töröltetett el. Mivel azonban e két ország csak törvényekkel igazgatható, az eltörlés törvény által mondassék ki.«

»A magyar katonaság fölszerelése, az 1764 : XXIV és 1830 : IV. törvény-cikkek rendelkezéseihez képest, csak egyedül a magyar ipar készítményeiből láttassék el, s egyedárúsági szabadalmak egyeseknek vagy czégeknek ne osztogattassanak.«

»Az országos küldöttség által javasolt magyar nemzeti bank, részvénytársaság összehozása mellett állíttassék fel, mely bank a nemzet oltalmának védpajzsa alatt s a közvagyonra (fundus publicus) ügyelő országos bizottmány ellenőrködése mellett működjön. Erről törvény alkottassék, de oly világos kikötéssel, hogy a bank a bécsi banktól teljesen független legyen, s dolgaiba a kormány ne avatkozhassek.«

2. Országos pénztár alapítása és közutak építése. »Nemzetünk anyagi művelődésének kifejlesztetése végett az országos pénztár minél előbb megalkottassék. Az 1802-iki országos küldöttség által e célra javasolt öt millió forint, tekintet nélkül a javak jogi természetére, vettessék ki s 3 esztendő alatt fizettessék be. A valódi hazafiúnak könnyű lesz a reá arányosan esendő terhet viselni, mert a haza szent oltárára letett áldozata a nemzeti ipar és kereskedelem lendülete által a tőke után dús haszonban fog részesülni.«

»A közpénztárból létesítendő utak, csatornák és folyamszabályozások tervjavaslatai fölött mindig maga a törvényhozás döntsön, kezelése pedig úgy szerveztessék, hogy megbízhatósága felől a nemzet mindenkor nyugodt lehessen.«

3. Magyar tengerészet ügye. »A rendek helyeslik s pártolják az orsz. küldöttség azon javaslatát, mely szerint magyar tengerészeti törvény alkotandó, s melyben a honi hajókon hazai termékekkel kereskedő hazafiaknak mindazon kedvezmények megadása biztosíttassék, melyek szükségesek arra, hogy Trieszt kedvezéseivel szemben megállhassák a versenyt, továbbá, hogy a törvényben a tengerészeti iskolai szakoktatás szervezése is már eleve kimondassék.«

4. Az adó országgyűlési megajánlásának dolga : »Az országgyűlés, igen is, minden három esztendőben pontosan megtartassék, — de a törvényben sanctio-képpen hozzátoldassék, miszerint ha az a három esztendő elforgásakor nyomban össze nem hivatnék, ez esetben az utolsó diétán ígért bármiféle adónak követelése s fizetése azonnal szűnjék meg ; minek még teljesebb biztosítása végett a hadiadó ne általánosságban a legközelebb tartandó országgyűlésig terjedő időre, hanem egy előre meghatározott bizonyos napiglan terjedő időtartamra ajánlható meg. — Egyébként pedig a folyamatban levő országgyűlést eloszlítani addig ne lehessen, míg az ott előterjesztett ország-sérelmek fel nem vétettek s törvény által végkép el nem intéztettek.«

5. Sajtószabadság dolgában : »A sajtószabadság a polgári alkotmány és szabadságnak garantialis eszköze lévén, követ urak annak törvényben leendő kimondását sürgetessék.«

Országos
pénztár.

Tengerészet.

Adóügy.

Sajtó-
szabadság.

¹⁾ Még az 1790-iki országgyűlés rendelkezése folytán egy, az ország összes közviszonyai rendezését tárgyzó tervezet készült, melyet az 1825—7-iki országgyűlés e tárgyban megbízott küldöttsége átvizsgálván s újra átdolgozván, a vármegyék megrostálásain is keresztül ment munkálat (orsz. rendszeres munkálat) egyes részei, mint törvényjavaslatok kerültek az 1832-iki országgyűlés tanácskozása alá. A hol e szakaszban törvényjavaslatok említették, az alatt mindig az efféle törvényjavaslatok értendők, miként ennél a pontnál is.

A vármegyék
jogköre.

6. A vármegyék hatás- és jogkörének, valamint a főispánok jogkörének szabályozása. Az országos rendszeres munkálatok e fejezeténél a követutasítás következőkben nyilatkozik meg :

7. A magyar ezredekben a tisztek és főtisztek honossága és a fegyvergyakorlat nyelve : »Követ urak sürgessék a törvénysérelem orvoslását, hogy t. i. a magyar ezredekben tisztekül nagy részben, főtisztekül legfőképen idegenek alkalmaztatnak hazafiak helyett, — másrésről sürgessék hathatósan azt is, hogy ez ezredekben a fegyvergyakorlat, miként ez egész a mult század közepéig történt, ezután ismét magyar nyelven eszközöltessék.«

Nevelésügy.

8. Az iskolai oktatás és nevelés ügye. Az országos küldöttség itt két dolognál, t. i. a szabadelvűség és a nemzeti irány követése körül némelyekben valóban a legszélsőbb határig ment, a mire a hozzávaló készségnek talaja, bizony, még ma sincsen elkészülve. Kiterjeszkedett a népoktatás, a közép- és felső iskolák ügyeire ; a magyar nyelvnek az iskolák útján való elterjesztésére. Részletezi a közoktatási rendszerről való nézeteit. Elsősorban mindig a hazafi aggodalmait és vágyait lebegnek szeme előtt s az iskolákat, mint a nemzeti élet tápláló szervét akarja szabályozni.

»Minthogy szomorú tapasztalás bizonyítja, miszerint némely törvényhatóságok, mintha az országtól különvált testek lettek volna, azon királyi kívánságokat, melyeket az országgyűlés el nem fogadott, s így azok törvénynyé sem válhattak, az országgyűlés (t. i. az 1812-iki) elosztatása után elfogadták s teljesítették, sőt fennálló világos törvényeink ellenére segedelmet (subsídium) ígértek s adtak : ennek jövőre lehetetlenné tétele végett a rendek utasítják követ urakat, hogy a vonatkozó törvényben, mindjárt a bevezető rész után, a következőknek előre bocsátását is követeljék, úgy mint : kötelessége a vármegyének hivatalból örködni, miszerint : ha valamely felsőbb rendelet felől észrevenné, hogy az az ország törvényeibe s alkotmányába ütközik vagy a végrehajtó hatalom jogkörét túllépi, és a kérdés a törvényhozó testület megítélése s eldöntése alá tartozik : ez esetben a vármegye az ilyen rendeletek ellen, származzanak azok akár ő felségétől, akár a kir. helyt. tanácstól, nemcsak hogy, és pedig birtokon kívül, ismét és ismét felírhat vagy az ország nádorispánjának közbejárulását kérheti, hanem azt megcselekedni az 1597 : XLVI., 1599 : XXIII. és 1681 : XII. törvény-czikkek értelmében és szellemében köteles is. — Követeljék követ urak, hogy a törvényben világosan mondassék ki, miszerint : a tisztikar és a rendek egymástól elválaszthatlan testületi egységet képeznek ; a tisztikar választása csak három évre szólhasson, mely időszak lejártával hivataláról a legközelebbi közgyűlésen leköszönni, a főispán pedig a választás idejét azonnal kitűzni tartozik. Követeljék, hogy a főispán a jegyzőket is csak jelölhesse, de azokat is a rendek válaszszaák ; továbbá, hogy hivatali esküt a tiszti ügyész is tegyen ; általában pedig, hogy a tiszti eskü szövegébe a hazai alkotmány iránti hűségnek fogadása is belefoglaltassék.«

»Követeljék nemkülönben, hogy a hozandó törvényben a következők is világosan jelentessenek ki, úgymint : a főispánok a hivataluk viselését csak a hivatali eskü letétele után kezdhetik meg ; esküjük formáját, tartalmát ne a kormány, hanem a törvényhozás szabja meg. Követeljék egyszersmind az országos küldöttség javaslatából e szavaknak : aut administratoribus a regio Majestate pari auctoritate nominandi stb. kihagyását, mivel a főispáni helytartóság (administrator) a mi törvényeinkben ismeretlen valami. A főispánok tisztük szerint különben is a vármegyében lakni kötelesek, s helytartóra már ezért sem lehet szükségük.«

»Kir. biztosok pedig, ha csak valamely különös ceremóniára nem, rendelkezés hatalomkörével felruházva a vármegyékbe ne küldethessenek : ezt is követeljék.«

Követutasítások az 1839/40. évi országgyűlésre.

Wesselényi
Miklós és
Kossuth Lajos.

1. Az országgyűlési ifjak, nemkülönben a Wesselényi Miklós és Kossuth Lajos elfogatása, az ellenök, valamint Pest és Bars megyék közgyűlésein a szólásszabadság kérdéseiben felszólalt szónokok ellen folyamatba tett felség-sértési, hűtlenségi és becselenségi perek miatt követ urak a rendek nevében a kormányhatalom eljárása ellen tiltakozzanak és minden kitelhető módon rajta legyenek, miszerint szigorú törvény alkottassék, mely az ily erőszakos cselekedeteknek megismétlődhetését jövődőre nézve lehetetlenné tegye.

2. A magyar nyelv, nemzeti szín és címér diplomatikai érvényesülése : »Szorgalmazták és sürgették továbbra is követ urak, hogy az országos feliratok kezdettől fogva csak magyar nyelven szerkesztessenek ; a kir. bíróságok és kir. kamara is csak magyar nyelven hivataloskodjanak ; a katonaság a törvényhatóságokkal magyarul levelezen ; a magyar ezredek a fegyverben magyar nyelven gyakoroltassanak ; a Magyarországban levő kincstári és katonai épületeken magyar felírások és színek használtassanak ; a magyar katonaság zászlói, címerei, egyenruhái az ország színeivel jeletessenek ; a magyar tengermelléki hajók magyar zászlók alatt járjanak s erről a külső hatalmasságok is értesíttessenek ; sürgették ezután is, hogy a magyar ezredekben csak magyar tisztek alkalmaztassanak, azok előléptetése is csak ilyen ezredekben történjék, — és végül tiltakozzanak az ellen, hogy osztrák kormányzésekénél szolgálatban álló magyar honosok főispánságot viselhessenek.«

A magyar nyelv.

3. A nemzeti színészet előmozdítása : »Mindazon intézmények iránt, melyek kitűzött célja a magyar nemzetiségnek megerősítése, a rendek hazafiúi forró részvét érzésével viseltetvén, követ urakat odautasítják, hogy a hazai színészetnek Pesten, az ország központján leendő állandósítását a nemzet méltóságához illő díszű hajlékkal is való ellátását e vármegye részéről is gyarapítandó országos megajánlással s megfelelő törvény alkotásával előmozdítani buzgólkodjanak.«

Színészet.

4. Az országgyűlésen megajánlatni kért újonczlétszám kívánása okainak a kir. felség részéről a nemzet elé világosságba helyezése.¹⁾

Hadügy.

»A kir. előadások fölött való tárgyalásoknál követ urak a válaszfeliratban követeljék, hogy ő Felsége világosítsa fel az országot, melynek a külügyekhez hozzászólni különben is törvényekkel biztosított joga van, hogyan értelmezendők az újonczok kívánásának indokolásánál azok a homályos célzások, melyek ott a keleti viszonyokra nézve tétettek ; — egyszersmind sürgették, hogy a nemesség, védkötelezettségénél fogva, a hon védelmére folytonos fegyvergyakorlat által alkalmassá tétessék. Ezt pedig a rendek annyival inkább sürgősen ítélik, mert, egy szomszéd nagy nemzet példáján tanulva, aggodalom nélkül nem nézhetik az északi nagy hatalmat, mely túlnyomó befolyásával Európa nemzeteinek függetlenségét veszélyezteti, s hatalmát már oly országokra is kiterjeszti, melyek hajdan a magyar szent korona részei voltak, méltán arra az aggodalomra nyujt okot, hogy országunk, valamint régente a törökök délről fölfelé nyomuló hadai ellen volt, úgy jövőben az Észak óriási hatalma ellen lesz kénytelen Európa szabadságának folyton ostromlott védbástyája lenni. A feliratban tehát ő Felsége kéressék meg, járuljon hozzá megfelelő törvénynek alkotásához, mely a nemességnek fegyverben való gyakoroltatását rendelje el, s a célszerű gyakorlás módjait és eszközeit állapítsa meg.

Követutasítások az 1843/4. évi országgyűlésre.

1. Szólásszabadság ügye : »A szólás szabadságán és a személyes bátorságon ejtett súlyos sérelmek mindeddig teljesen orvosolva nem lévén, követ urak utasítatnak, hogy a büntető törvényjavaslat tárgyalásánál a rendek által e tárgyban már kifejtett jogelvekhez szorosan ragaszkodjanak. Sürgették a sajtószabadság törvényben leendő biztosítását, addig is pedig annak kieszközlését, hogy a dietai tanácskozások és kijelentések az időszaki sajtó útján szabadon közzétethessenek, a mi mellőzhetetlen az üdvös cél elérésére, hogy törvényhozás és közönség egymásra folyton hathassanak.«

Szólás-szabadság.

2. A magyar nyelv diplomatikai érvényesülése : »A nemzet fennállására nézve olyannyira fontos hazai nyelv ügyében követ urak annak felvirágoztatása előmozdítását legfőbb kötelességeik közé számítsák, és sürgették, hogy a hazai nyelv az ország összes polgári, katonai és egyházi közigazgatásában, nemkülönben az iskolai oktatásban hivatalos nyelvvé tétessék, stb.«

A magyar nyelv.

3. Népinevelés ügye : »A népinevelés ügye halogatást nem szenvedhet. Sajnosan tapasztalják azonban a rendek, hogy a kormány az oktatás és nevelés ügyét

Népinevelés.

¹⁾ A vérendszert értelmében, ugyanis, az újonczok ajánlása kívánatának törvény-szerű feltétele volt: hogy az újonczok állításának szükségessége, az ország fegyveres megvédelmezése tekintetéből kimutattatták; a mi, természetesen, kapcsolatban állott a nemzet ama jogával is, hogy a külügyekre befolyást gyakorolhasson. Míg ellenben a haderő béke-létszámának fentartása, béke idején az ezredeknek hadfogadás útján kiegészítése csupán a király gondja és költsége volt, hacsak az országgyűlés külön törvény mellett esetről-esetre ily hadfogadási költséget is meg nem szavazott.

a törvényhozás illetékessége köréből ki és egészen magához ragadni akarja : követ uraknak meghagyják, hogy a törvényhozásnak e részben való kétségtelen s kizárólagos jogait elismertetni, az egész népnevelés rendszerét törvény által megalkottatni szintén feladatuknak tartásák, s a rendek őket a szükséges anyagi áldozatok megajánlására ezennel fel is hatalmazzák.«

Hadügy. 4. A nemesség fegyverben gyakoroltatása. »Követ urak törekedjenek esz-közölni, miszerint a nemesség fegyverben oly módon gyakoroltassék, hogy országos költséggel kerületenkint külön-külön ezredek állíttatván fel, ott a fegyvergyakorlásban minden nemes ifju, kivétel nélkül, bizonyos évekig folyton részt vegyen s hadi fegyelem alatt álljon.«

Vámrendszer. 5. A vámrendszer ügye. »Az ország nyomasztó gazdasági állapotának főoka abban fekszik, hogy a vámrendszer, a törvényhozás befolyása és illetősége köréből kiragadtatva, egyenesen az osztrák tartományok érdekében kezel-tetik. Halaszthatatlan tehát, hogy ez a nemzet lételét folyton sorvasztó eljárás megszüntetessék. Minélfogva a követ uraknak egyik legfőbb kötelessége leszen oda működni, hogy az egész vámkezelési s kereskedelmi ügy a törvényhozás körébe, a hova az tartozik, visszavezetessék, s ezzel egyszersmind lehetővé tétessék, miszerint a magyar ipar is, a védvámrendszer alkalmazása mellett, felvirágozhassék.«

Haladás. 6. Az ország korszerű haladásának szellemi s anyagi szükségletei, s ezekkel kapcsolatosan az országos közpénztár megteremtése. »Követ urakkal, meg-felelő alkalmazkodásul, tudatják a rendek, miszerint kívánják a következőket : Országos költségen állíttassék fel Pesten, a központon egy műegyetem, a különböző országrészekben reáliskolák, a honnét a kitünőbb tehetségű ifjaknak kereskedési és ipari tárgyakban szerzendő bővebb tapasztalás végett az e téren előhaladt külföld meglátogatása elősegíttessék.«

»Létesíttessenek úgy az általános gazdasági, mint a nemzeti szempontok figyelemben tartásával készítendő, az ország úgy bel-, mint külkereskedelmét előmozdító kőutak, csatornák és vasutak ; mely utóbbiak között a Pestet és az Alföldet Fiumével összekötő, és pedig országos költségen építendő vasútnak a létesítés időrendjében mindenképp előbbség adandó.«¹⁾

»Elismerik a rendek, hogy a közállomány terhei viselésében részt venni a legelső polgári kötelességek közé tartozik. A nemesi rend ezt a szent köteles-séget a közszükség követelményeihez képest a mult idők minden szakában híven teljesítette. Midőn pedig e részben a közállomány megváltozott viszonyai és új szükségei a haza javára bővebb áldozatot kívánnak, azt ők a haza oltárára letenni most sem vonakodnak . . . Mivel pedig a mellőzhetetlen nemzeti érdek nyilván szükségessé teszi az országos nemzeti pénztárnak haladéktalan fel-állítását, s a rendek a haza iránti kötelességük teljes tudatában sürgetik is annak létesítését, és pedig oly módon, hogy ezen, országos felügyelet alatt állandó pénztár létesítésének s fenntartásának terhére a közadózástól eddig mentes nemesi rend a vagyona arányában ugyan, de nem mindenkorra lekötöztetve, hanem csak időről-időre és szabad, önkéntes megajánlás mellett viselje.«

»A megyei házi adó terhének a nemesség által való viselésébe azonban a rendek nem egyeznek.«

»Bárminemű adónak örök időkre való s feltétlen elvállalását a rendek, minden más szabad ország példája szerint is, alkotmányos szempontból, a mi sajátos, jólismert nemzeti viszonyaink között, a nemzet szabadságai fenntar-tására nézve okvetlen károsnak, sőt egyenesen veszélyesnek is ítélik ; teljesen meg lévén győződve, hogy a midőn a közterhek viselésére nézve a nemesség szabad megajánlási jogát csorbíthatatlanul fenntartják : ezzel oly fontos nemzeti jogot őriznek meg, mely, következetesen kifejtve, jótékony következtetéseivel üdvösen fog hatni nemcsak a nemesi rendre, hanem e haza összes lakosainak egyetemére.«

Nemzeti bank. 7. Országos nemzeti bank, országos földhitelintézet. A rendek ez intézetek létesítésének sürgetésére unszolják ezúttal is a követeket.

¹⁾ Tudni való, hogy az e tárgyban működött országgyűlési választmány javaslata a többi vasutvonal irányokat eképp jelölte meg : 1. Pest—Szolnok—Debreczen—M.-Sziget, és ugyancsak Pest—Ereksújvár—Pozsony—országhatár ; 2. Pest—Zimony ; 3. Pest—Miskolcz—Tokaj—országhatárszél ; 4. Szolnok—Arad—Erdély ; 5. Szolnok—Szeged—Erdély ; 6. Pest—Győr—Pápa—országhatár ; 7. Ereksújvár—Nyitra—Holics—országhatár ; 8. Besztercze—országhatár Krakkó felé.

8. Az urbéri tartozások megváltásának ügye. »Folytonos akadályokkal küzdő közgazdasági állapotunk mellett a legközelebbi időkben alkotott urbéri törvények üdvös hatása annyira ki nem fejlődhetett, s oly fokra a nép vagyonsága sem emelkedhetett, hogy az urbéri tartozások megváltásának kényszere már most kimondathatnék. Noha ezt az idő szelleme már általános szabályul látszik is kívánni, mindamellett, tekintettel nehéz viszonyainkra s a körülményre, hogy a kényszeres megváltás szükségét láthatólag még maga a nép sem érzi : követ urak tehát e kérdés körül a lehetőség és a méltányosság szempontjait követvén, igyekezzenek egy oly törvény létrehozásán közreműködni, mely szerint urbéri tartozásait a jobbágy a földesurától szabad egyezkedés útján, azon közhatósági felügyelet mellett, melyet az adó alapjának fenntartása igényel, örökösen megvált-hassa. És, hogy a megváltást kívánó jobbágyok az ahhoz szükségelt tőkét uzsorás kezek nélkül is biztosan megválthassák, a megalakítandó földhitelintézet az ő kölcsönügyleti működését az ily megváltások közvetítésére is kiterjeszsze.«

Urbér.

9. Nemzeti birtokpolitika : »Hogy semmiképpen meg ne történhessék, misze- Birtokpolitika.
rint hazánkban földbirtokot oly idegenek is szerezhessenek, kiknek itt semmi honosulási szándékuk nincs, — másrészt, hogy azon, az országra nézve súlyos kár is elháríttassék, mely főuraink közül igen soknak külföldön — ide értve Ausztriát is — lakásából származik, a mely az ilyen eseteket lehetetlenné tegye, a netalán engedetlenkedő birtokos pedig az országos pénztár javára érzékeny, súlyos adóval rovasseék meg.«

10. A törvényesen bevett vallások egyenjogúsága és viszonyossága : »A köz- Vallásügy.
igazság és az ország közjava tekintetéből is követ urak a törvényesen bevett vallások egyenjogúságának és egymásközi viszonyosságának érvényesülését továbbra is hathatósan szorgalmazzák.«

11. Politikai jogok kiterjesztése : Az úgynevezett honoratiorok osztálya. Politikai jogok.
»Az ország alkotmányának erőteljesebb fennállását a rendek az által vélik biztosíthatni, ha annak jótékonyosságában minél többen részesülnek : azért a köz-
ügyekre való befolyás jogát s a képviselőket fokanként a népre is kiterjeszteni óhajtják. — Kívánják már most is, hogy önálló, független, értelmiségi tekin-
tetben is helyt álló tisztviselőknek, vagyis a honoratioroknak a vármegye
gyűlésein és választásain a szavazati jog megadassék.«

Követutasítások az 1847/8. évi országgyűlésre.¹⁾

Általánosságban : »A közelgő országgyűlés fontosságát tekintve, ha valaha, úgy most szükséges, hogy követ urak a tudásuk és tapasztalataik minden ágát felhasználják, s oda irányozzák, mikép a nemzet érdekeinek többséget szerez-
zenek. Működésükben az egyes kérdéseknél ne a részletekre, hanem, a végeztél
lebegvén szemeik előtt, magára a lényegre legyenek fókuszálva.«

1. A magyar nyelv diplomatikai érvényesülése : »Nyelvünk közérvénye-
sítése s ezzel nemzeti mivoltunk erősítésére újabb időkben már sok történt.
De mégsem annyi, a mennyi ez irányban elérendőül szükséges. Ezért követ urak
törekedjenek, mikép az 1843. decz. 11-én ő felségéhez a magyar nyelv álta-
lános érvényesítése iránt felterjesztett országos felirat kívánalmának megfelelő
törvénnyel fogantat szereztessék.«

A magyar
nyelv érvé-
nyesülése.

»Fájlalják a rendek az anyaország és a horvát nemzet között e kérdés körül előállott surlódásokat, s követ urakat odautasítják : igyekezzenek a két nemzet közti viszonyokat, az anyaország felsőbbbségének, méltóságának fenntartása, s a horvátok saját nemzetiségükhöz való ragaszkodásának tiszteletben tartása mellett, kiegyenlíteni.«

2. Vallások egyenjogúsága és viszonyossága : »Álljon bár valamely nemzet a műveltség legmagasabb fokán, addig a nemzeti hatalom legnagyobb tényezője, az érdekegység szilárd alapra nem helyezkedhetik, míg a nemzet keblében vallás-
beli jogkülönbség létezik. E részben tehát a teljes egyenjogúság és viszonyosság
kimondásának követ urak fogantatot szerezni iparkodjanak minden törvényesen
bevett egyházra nézve.«

Vallás-
szabadság.

3. Közteherviselés kérdése : »Kijelentik a rendek a következőket : A hadi
adót ugyan, melynek alapjait törvényeink kijelölték, el nem vállalják ; de készek

Közteher-
viselés.

¹⁾ Az e szakasz alatt előforduló utasításokból az 1—13. alattiak részint még az országgyűlést megelőzőleg, részint még a márcziusi ülésszak bekövetkezése előtt adattak ; a 12. alatti már márczius 13-iki, a 13. alatti pedig márczius 15-iki keletű.

az ország újabb szükségeinek kielégítésére szükséges anyagi áldozatokat, valamint a megyei házi adó fizetésének terhét is az ország minden rendű polgárai között közössé tenni, azokat a néppel megosztani.«

Úrbéri meg-
váltás.

4. Úrbéri megváltás: »Elérkezettnek látják a rendek, hogy a földesúr és a jobbágy közt fennforgó viszonyok s kérdések mielőbb megoldassanak; elismerik, hogy a fejedező polgári élet a jobbágyi birtoknak az úri terhektől való felszabadítását sürgeti: ezért kívánják, alkottassék törvény, mely szerint a földesúr a jobbágyköztség többségének megváltási szándékát ne akadályozhassa; másfelől, hogy a megváltásra nézve a földesúr és az egyes jobbágy egymásközt szabadon egyezkedhessenek. És hogy mindez lehetővé is váljék, országos kezesség biztosítása mellett állíttassék fel a megfelelő intézet, mely a megváltáshoz szükségeltető kölcsönt közvetítse.«

Bírák
függetlensége.

5. Bírák függetlensége, elmozdíthatatlansága, a bíraskodás formája. Esküdt-széki eljárás meghonosítása: »Követ urak sürgessék a már régen kész büntető-törvényjavaslatnak törvénynyé váltását és törvénynek alkotását, melyben kimondassék a felebbviteli (királyi) bírák elmozdíthatatlansága, az alsóbb fokon levő bírák hosszabb időre leendő választandósága; szorgalmazza létrehozni a törvényt, mely kimondja az eljárás nyilvánosságát, szóbeliségét; ugyancsak megalkotni a törvényt, mely meghonosítja büntető eljárásunkban az esküdt-széki bíraskodást; az esetben pedig, ha ez utóbbi eljárás a felségsértési és hűtlen-ségi perekre vonatkozólag el nem fogadtatnék, úgy minden erővel azon legye-nek, hogy e perek fölött a bíraskodást legalább a főrendi tábla gyakorolja.«

Vámrendszer.

6. Vámrendszer s kereskedelmi politika: »Követ urak az ország vám- és kereskedelmi rendszere megállapításának s a külkereskedelmi viszonyok rendezésének jogkörét az ország törvényhozásának hatóságába visszahelyezni minden erejükkel törekedjenek.«

Indigenátus.

7. Az idegenek honosítása és birtokképeségének korlátozása. — Itt a rendek a korábbi utasítást megújítják, s a kérdést nemzeti birtokpolitikai szempontokkal még bővebb részletességgel kifejtik.

Sajtószabad-
ság.

8. Sajtószabadság ügye. Itt is a korábbi utasítások újíttatnak meg.

A zsidó-kérdés.

9. Zsidóság ügye: »A zsidóságra törvényhozás befolyása nélkül rótt türe-delmi adó szüntettessék meg. Annak a szomszéd tartományokból beözönlé-ségátoltassék. A törvényhozás a zsidóságnak az ország többi lakosaitól külön-böző, a közállomány előtt ismeretlen különös szokásai által elszigetelt helyzetét figyelembe véve, azt, a mennyire a vallásbeli elvek szükséges kiméltése engedi, a többi országlakosok állapotával összhangzásba hozni igyekezzenek. Követ urak ily irányban működjenek közre.«

Külön
államiság.

10. Az ország politikai függetlensége, külön államiságának külső jelzése: »Különösen meghagyják a rendek követ uraknak, hogy mindazokra, mik az ország függetlenségét, önállóságát illetik, legfőbb figyelmüket fordítsák, és annak külső nyilvánulásai és jeleiként követeljék, hogy a köz- és állami épületeken magyar feliratok s az ország színei legyenek láthatók; a magyar ezredek zászlói, egyenruhái az ország címerével és színeivel jelöltessenek; a magyar érdekű ügyekbeli kiadványokon egyedül az ország címerét magában foglaló pecsét használtassék; a magyar vizeken és tengeren járó hajókon magyar zászlók lengjenek; a magyar ezredekben csak honos tisztek alkalmaztassanak, s ezek előléptetése is csak ezen ezredekben történjék.«

Adminisztrá-
tori rendszer.

11. Az adminisztrátori rendszer: »Az utóbbi esztendőben a vármegyeék egy nagy része a törvény előtt ismeretlen főispáni helyettesekkel láttattak el. Ez a sérelem orvoslandó, s követ urakat a rendek utasítják, hogy ez adminisztrátorság törvénytelen rendszerének megszüntetését világos törvényben kimondatni igyekezzenek, s egyszersmind odahassanak, alkottassék törvény, mely a főispán jog- és hatáskörét világosan írja körül, melyen túl a főispán, felelősség nélkül terjeszkedhetik.¹⁾

¹⁾ Komárom vármegyének az adminisztrátori rendszerrel, mely ekkoriban az ország némely megyéi közeletét folytonos lázban tartotta, különlegesen nem volt baja. Főispánjának, III. Nádasdy Lipótnak teljes pártatlansága, szigorú igazságszeretete, egyeztető békés szelleme, bölcsesége, igaz hazafiúi érzése és ezek mellett fölfelé is hatni tudó nagy tekintélye megmentették a megyét s otthonát az adminisztrátorság üzelmeinek szenvedésétől.

12. Általánosságban a kormány-, s vele kapcsolatban az adminisztrátori rendszer. »Keserű érzéssel tapasztalják a rendek, hogy a kir. felség kormánytanácsosai mily makacsul törekeshnek nemzetünket az erkölcsi, szellemi és anyagi boldogulás elérésére czélozó haladás munkájában megakadályozni, arra irányuló tevékenységét megbénítani. és ez által a nemzetet a korszellem folyton sürgető nagy kérdéseinek sikeres megoldására tehetetlenné, a készületlenség felháborító előidézésével azt veszélybe dönteni. Kik a helyett, hogy a nemzetet e sürgető kérdések békés és fokozatos megoldásában kötelességükhöz képest vezérelnék, avagy csak támogatnák is, különféle reakziós rendszabályaikkal inkább provokálni, ingerelni, hazafias, békés újáról leterelni igyekeznek a nemzetet. — Az úgynevezett adminisztrátori rendszer dolgában legutóbb kibocsátott, az országgyűléshez intézett kir. leiratban a rendek nemcsak nem látják az 1486: IX., 1548: LXX., 1576: XXXII., 1613: XXIII. és XXIV., 1681: X., 1723: LVI., 1790: X., XII. és XIV. törvénycikkelyek által biztosított megyei önkormányzaton ejtett sérelmek orvoslásának szándokát, de sőt inkább az arra valló törekvésnek bizonyosságait, hogy a kormány, a midőn eljárásának ismét és ismét a törvényes voltát vitatja, ennek a rendszernek állandósítására törekszik. Friss emlékezetében van még a rendeknek a felháborító méltatlanság és törvénytelenység, melylyel a kormány Turopolyának a hazához, alkotmányához és nemzeti egységéhez mindenkor hű nemességét Horvátország ügyeire való törvényes befolyásától megfosztotta. Nem feledhetik, hogy a nemzet lekesebb férfiai által tett indítványokra, ezek megkönnyítése helyett, nyílt erőszakkal, üldözéssel, pártoskodás és meghasonlás élesztésével, a megvesztegetés rút eszközeivel felelt. Azon rendkívüli események is, melyek mostanában bekövetkeztek s Európa nemzetei nagyobb részének belviszonyait, álladalmi és társadalmi intézményeit, így Magyarországit is oly közletről illetik, ha valaha, úgy éppen most a nemzet különböző társadalmainak egybeforradását s ez egység létrehozásával azt a támadható bonyodalmak veszélyeinek sikeres leküzdésére képessé tételét követelnék. E szempontoktól vezéreltetve a rendek követ uraknak meghagyják, miszerint ama királyi főbb hivatalnokoknak és tanácsadóknak, kik e kárhuzatos kormányzásnak főreszesei s elősegítői, az 1507: VII., 1536: XXXVI., 1588: XLVIII., 1625: XXVII., 1635: IX., 1647: LXXVI., 1790: XVIII. törvénycikkelyek értelmében szigorú feleletre vonatását, s mint olyanoknak, kik iránt a nemzet legkisebb bizalommal sem viseltetik, s a kik a fejedelem bizalmával visszaélve, alkotmányellenes törekvéseiknek annyi jelét adták, s a mostani körülmények által parancsolt nagyszabású intézkedések eszközzésére semmiképen nem alkalmasak, a kormány polczáról való elmozdítottatását a legelső kerületi ülésben indítványozzák s a törvényhozásban ez indítványuknak haladéktalan elfogadását minden áron szorgalmazzák.«

»Hirlik, hogy ő Felsége uralkodóházát, idegen birodalmi tanácsosai, a jogaik kielégítését sürgető nemzetek ellen ama külhatalommal való frigykötésre unszolják, minek végcélja nem lehet más, mint hódítás, korlátlan zsarnokság és szabadságtiprás, a mitől elsősorban is a magyarságnak van oka tartózkodni; hirlik, hogy ez a hatalom már is roppant seregeket készül a gácsi és a moldvai határszéleknél, átlépésre minden pillanatban készen, összpontosítani: a rendek tehát kötelességükké teszik a követ uraknak, hogy meggyőződven e hír valóságának jeleiről, az ország színe előtt ünnepélyes óvást tegyenek az orosz hadaknak Magyarország határain átlépése ellen; egyszersmind pedig hassanak oda az országgyűlésen, hogy mindazok, kik ő Felségének az átlépés megengedését tanácsolnák, avagy azt elősegíteni merészkednének, Magyarország elárulóinak nyilváníttassanak s velők, mint országárulókkal bánjanak el, — szorgalmazzák az országgyűlés feliratában ajánlott nemzeti őrseregnek haladéktalan felállítását s megszervezését, hogy készületlenül semmiféle bonyodalom ne találja a nemzetet.«¹⁾

¹⁾ Látszik már a korábbi hasonló tartalmú, meg ezen utasításból is, az osztrák-orosz fegyverszövetség létezésének gondolatával mennyire telítve volt nálunk a közvélekedés. Akármikor történt meg e tekintetben az érdekelt két hatalom között a formászerű megegyezés, a szövetséget föltételezése igen természetes és indokolt volt. Valamint az is igen természetes, hogy a nagyhatalmi öntudat büszkeségnek érzékenysége a semleges fegyveres beavatkozást csak akkor kérje s vegye igénybe, a mikor más-különben a végveszedelem reá nézve már nyilvánvaló dolog.

Közteher-
viselés.

13. A nemzeti átalakulás szükségletei egészletben : »Követeljék a követ urak azonnal törvényben kimondatni úgy az országos, mint a helyhatósági összes terheknek vagyonaránylag szerint való közös viselését, az összes polgároknak törvény előtti jogegyenlőségét, a magyar hadseregnek a haza és alkotmánya iránti hűségre való felelősségét, annak egyedül és csupán a nemzet közérdekében és az alkotmányosság követelménye szerint való alkalmazhatóságát, a sajtónak teljes szabadságát, Tancsics Mihály jogtalanul börtönt szenvedő hazánkfiának rögtöni szabadon bocsátását, az ország gyűlésének azonnal Pestre áttételét.«

»Azon nem várt esetben pedig, ha mindezen halaszthatatlan nemzeti szükségességek s a sürgetőleg parancsolt átalakulás művének elősegítése a régi igazgatási rendszerhez való makacs ragaszkodással felülről még most is akadályoztatnának, sőt az ország gyűlésének a mindezek iránt hozandó törvények létrehozása nélkül eloszlátása kíséreltetnék meg : az országgyűlés — utalva az 1790 évi XIX. és 1825 : IV. t. czikkeken biztosított jogára — a hadi adónak megajánlását már eleve is tagadja meg, egyszersmind pedig táblai határozattal magát állandónak, permanensnek nyilvánítsa.«

Népképviselőt.

14. Népképviselőt behozatala ideiglenesen statutárius jogon a megyében ; és a szab. kir. városok országgyűlési képviselői : »Vegyék tudomásul követ urak, hogy a vármegye statutárius jogánál fogva ezennel elhatározza, mikép addig is, míg a nép a politikai jogokban törvényhozásilag is részesített fog, a vármegye köztanácskozásain nemcsak a honoratiorok, hanem a községek is, bíráik és jegyzőik által képviselve, részt vesznek és szavazattal bírnak. — Másfelől pedig utasítják követ urakat a rendek, hogy az ország gyűlésén indítványozzák, miszerint a városok addig is, míg rendezésekről a törvény megalkottatnék, követeik által az országosan már közösen megállapított 16 voksarány mellett a szavazatot a törvényhozásban más most gyakorolhassák.«

* * *

A rendiség
alkonya.

Ezzel az utolsó követutatisítással kezdett zárulni a vármegye életének immár nyolcz évszázra terjedt rendiségi szervezete. Komárom vármegye politikai életének azt a történeti szakát, melyről most különösebben emlékeztünk, a polgári és politikai erények virágainak egész füzére ékesíti, minek következménye a mindig megokolt és folytonos haladás volt, a polgári, politikai és vallási szabadság, jogegyenlőség fejlesztésének, terjesztésének munkálásában.

Kiváló férfiak.

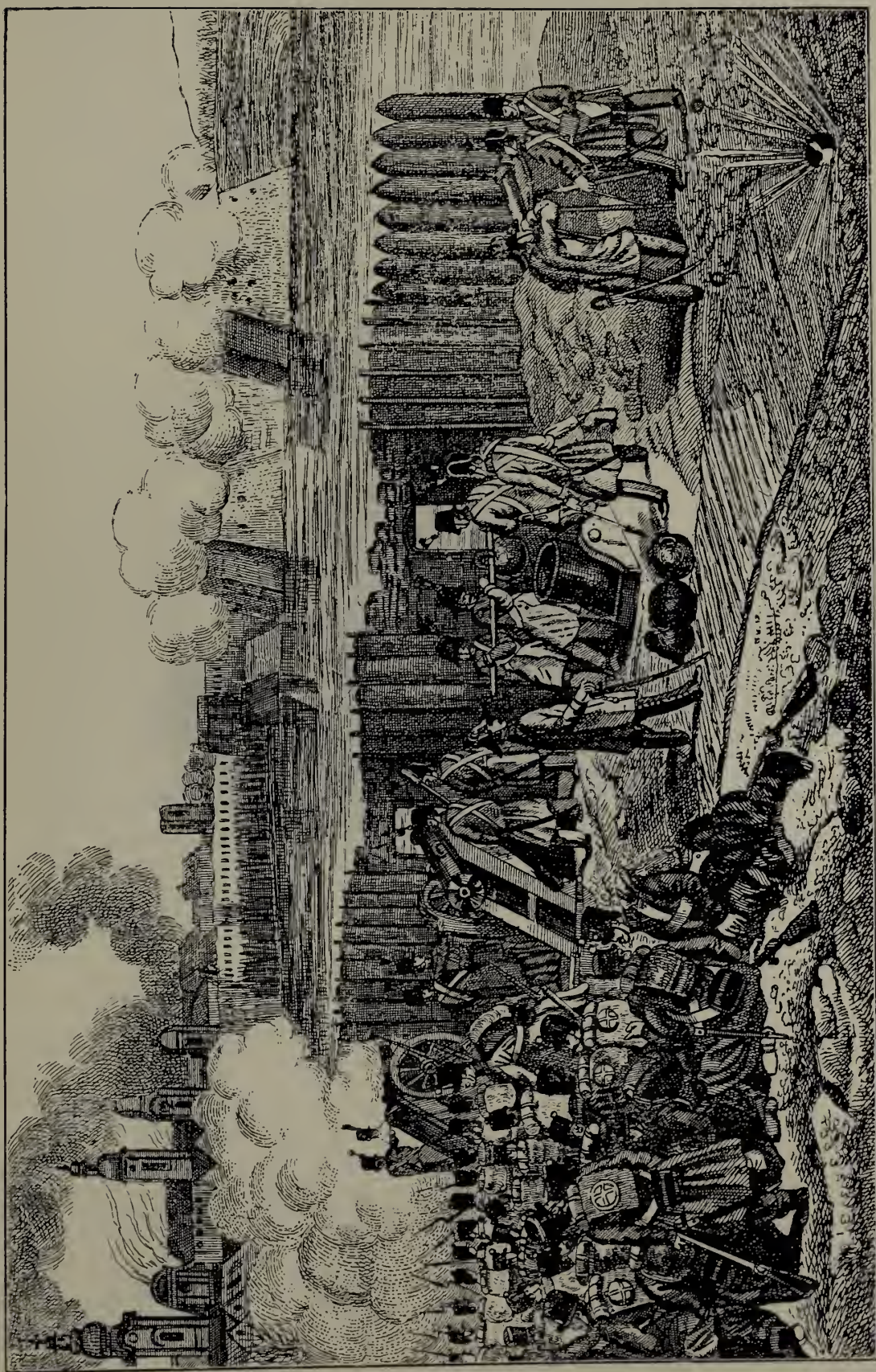
Jeles férfiakban bővelkedett a vármegye. Ott látjuk élükön a következő nevek viselőit :

Ghyczy Ferencz első alispán (1810—1828.) és országgyűlési követ (1825—1827.), Thaly Zsigmond másodalispán (1817—1828.) ; id. Pázmándy Dénes első alispán (1828—1840.) és követ (1825/7., 1830., 1832/6., 1839/40.) ; Kürthy Lajos másodalispán (1828—1832.) ; Ghyczy Rafael másodalispán (1832—1840.), első alispán (1840—1844.), követ (1830., 1832/6., 1839/40.) ; Sárközy József másodalispán (1843—1844.) ; Ghyczy Kálmán, Ferencz fia, első alispán (1844—1847.), követ (1843/4., 1847.) ; ifj. Pázmándy Dénes, id. Dénes fia, másodalispán (1844—1847.), első alispán (1847—1848.), követ (1843/4., 1847/8.) ; Milkovics Antal követ (1847/8.).

Rövidesen néhány szónyi jellemzés. Ghyczy Ferencz : a közigazgatás vezetésében tekintély. Előadása tömör, világos.¹⁾ Thaly Zsigmond : törvénykezési tudásával, a bíraskodás nyugodt, tapintatos vezetésével tűnt ki. Idősb Pázmándy Dénes : jó szónok. Sima modor, bánásmód, nagy emberismerettel

¹⁾ Állása hatalmi körének tudata egy alkalommal a kelletténél túl talált kicsapni a kerékvágásból. Egy ebbeli minőségében magára nagyon sokat tartó udvari szállító, a szónyi fogadóhoz érkezvén, hogy császárvárosi szép fogatát az épen megeredt záporosótól megkímélje, a telve volt kocsifélszer alól az ekkor épen Szőnyön időzött alispán kocsiját huzatta ki embereivel az esőre, s midőn e miatt az alispántól kérdőre vonatott, annak nagy fenhéjazva sértően válaszolt. Az alispán ezért őt a hajdujával lehuzatta s büntetésül jó tizenkettőt csapott rá. A szállító panaszára Bécsből »ad verbum regium audiendum« legmagasabb parancsolat jön, s Ghyczy vizeispán Bécsben, a Burgban ő felsége Ferencz császár-király legmagasabb színe előtt nagy tiszteletadással, de egyenes deréktartással megjelenik.

— Hogy merészelt ön — hangzott a szigorú kérdés, — az én emberemen ilyen súlyos dolgot elkövetni, — mivel képes ezt az eljárását menteni ?

Jelenet Komárom ostrománál.

Klapka György.
(Az Országos Képtárból.)

fölfegyverezve. Kürthy Lajos: eleven, gyakorlati elme, élénk, mozgékony véralkat, gyors cselekvőképességgel, kinek eleme inkább a független élet, miért is mint táblabíró vagy utóbb alispánhelyettes, nagy áldozatkészséggel gyakorolja a nobile officium olykor terhes feladatait.¹⁾ Ghyczy Rafael, Milkovics Antal, Sárközy József egyéniségét a közügy szolgálatában élénk, nemes becsvágy hevíti, a környező nép iránt a szeretetteljes atyáskodás érzése jellemzi, — a miért irányukban a nép is közszeretettel adózott. — Ghyczy Kálmán és ifj. Pázmándy Dénes utóbb képviselőházi elnökök országos közszereplése ismeretes.

De ugyanekkor lehetetlen kegyelettel meg nem emlékeznünk a vármegye e korszakbeli többi érdemeséről is, közöttük különösebben Ordódy János, Ordódy Bálint, Pázmándy Pál, Laky Mihály, Baranyay Zsigmond, Szabadhegyi András táblabírákról, Ordódy Vincze főjegyzőről (Pál, a későbbi első alispán, majd miniszter atyjáról) és Huszár Ferencz főszolgabíróról) kik néha, mint alispánhelyettesek is hű, odaadó, fáradhatatlan munkásai voltak megyéjükben a közügynek.

* * *

A népképviselőlet alapján 1848. májusában megszervezkedett vármegyére már is nehéz gondok szakadtak: védelmezni kellett a hazát, mely létében támadtatott meg. Az 1848. augusztus 24-én tartott közgyűlésében megszavazta 190.000 forint költséggel a kétezer s néhány száz főnyi önkéntes sereget, mely utóbb a reá kivetett ujonczjutaléknak, illetőleg megyebeli honvédségnek a magvát alkotta.

A szabadságharcz.

Az önkéntesek seregének megalakulásakor ennek főparancsnoka Kosztolányi Mór, ezredes, őrnagyai gróf Eszterházy Pál és Csúzy János voltak. Egyik századosa Thaly Zsigmond mérnök. Ez utóbbi élesen figyelő örökösének, erélyes és gyors közreműködésének köszönhető, hogy Komárom várát a nemzeti védelem számára meg lehetett tartani és pedig a várórségnek a magyar felsőbbség ellen lázongó részét (a gróf Ceccopierri-féle ezredet) még idejében lefegyverezték s az őrségtől eltávolították.

A nemzeti kormány a képviselőház 1848. július 11-iki ülésében megajánlott 200.000 ujoncznak, megyénként való kiállítását, általában a védelem ügyének helyi szervezése előkészítését szeptember hó közepétől fogva már kormánybiztosok által intéztette.²⁾

A vármegye a reá kivetett ujonczjutaléknak mintegy 86 százalékát már kiállította, midőn a nemzeti kormány, az országra mindinkább tornyosuló veszedelmek között s különösen akkor, midőn a császári hadak sokasága a megye területének jóformán egészét hatalmába keríté, meggyőződött arról, hogy a helyi védelem és igazgatás ügyét kívánt sikerrel, szabatos pontossággal saját megyebeli egyének által nem intéztetheti. S így a vármegyének 1849. évi február hó 3-án csakis a dunabalparti járások csekély töredékének részvételével tartott közgyűlésén Puky Miklóst, Heves vármegye első alispánját, mint teljeshatalmú kormánybiztost látjuk szerepelni.³⁾

Ghyczy alispán előadván a büntetés cselekményének előzményeit, nyugodt méltósággal ilyen felelt:

— Felséges királyom, megcselekedtem; de kénytelen vagyok mondani, hogy valamiképpen a felséges császár és király nagy birodalmában maga felséges uram parancsol, azonképpen a vármegyében ősi szokás szerint annak viceispánja parancsol.

A patriarkális gondolkodású császár-királynak megtetszett az őszinte, egyenes felelet, melyhez nem igen volt szokva, s kedélyességre hangolódva, és zsebéből burnótszelenczéjét elővonva, a közelében állott, tolmácsként is alkalmazott udvari tanácsoshoz intézve mondogatta: Na, Er sagt was... Ja, ja. Er hat wahrscheinlich Recht!... Majd pedig nyomban az alispánhoz fordulva, nyájasabbra váltott hangon így fejezte be az audienctumot: »Aber, nicht wahr, lieber Vicegeschpan, Sie werden das nicht mehr repetiren?« —

¹⁾ Az abban az időben nagyban divott választási gúnyversek egyike, annak jelzéséül, hogy tótságlakta faluja környékén nagy társadalmi befolyást gyakorolt, »tót király«-nak nevezi. Ám jó tót király volt. Nevelt a magyar hazának két jeles fiat: Istvánt, ki a szabadságharczban Bocskay-huszárezredes volt, s kit 49-ben golyó általi halálra, majd kegyelemből tizenégy évi várórságra ítélték, miből a csehországi Josefstadtnban hét esztendőt ki is töltött, — és Józsefet, Bars vármegye 1861-iki lelkes alispánját.

²⁾ E megyében az első kormánybiztosok: Halassy Ede első alispán, majd Sárközy József egykori alispán, kömlődi nagybirtosok voltak.

³⁾ A megszálló osztrák hadak egyik, Nagy-Megyer körül táborozott parancsnoka, Neustädter tábornok, a falusi birtokaikon időzőtt Szatmáry Dániel másodalispánt, Pázmány

De a fenforgott helyi viszonyok között pozitív eredményeket az ő buzgó igyekezete sem tudhatott biztosítani. Az ellenség nemcsak hogy megszállva tartotta a megye területét s körülzárta székhelyét, hanem a székhelyet s várőrséget március 19-én ostrom alá vette s április 22-ikéig éjjel-nappal szakadatlanul bombáztatta.

Végre mégis a magyar hadaknak Nagy-Sarlónál április 19-én és Herkálynál április 26-án kivívtak nagy diadalai megszabadítván a székhelyet a további ostromtól, a megye külterületeit a megszállástól, Puky kormánybiztos is abba a helyzetbe jöhetett, hogy bejárhatta a vármegyét, megismerkedhetett viszonyaival és a már fejtelenségbe sülyedt közigazgatást tisztújítás rögtönzésével újrászervezte, helyreállította, egyidejűleg pedig a megyére újabban kivetett 484 főnyi ujonczjutalék kiállítására a szükséges intézkedéseket megtette.¹⁾

Puky Miklóst a kormánybiztosság tisztjében nemsokára Ujházy László, sárosi főispán követte. A megye június 4-iki közgyűlésén már ő elnökölt.²⁾

Ám az orosz hadak e közben mindinkább előzőnőlték az ország keleti és északkeleti részeit, s főlzsabadították a magyar fegyverek áprilisi és májusi fényes győzelmei által megfogyasztott, agyonszorongatott osztrák haderőt addigi lekötöttségéből, s június hava vége felé a vármegye székhelyének egész vidéke már ismét el volt lepve az ellenséges hadak sokaságától és megkezdődtek a vár s környékének birtokáért a szüntelenül vívott kisebb-nagyobb harcok.

Az Ó-Szőny, Kis-Igmánd és Ács községek között elterülő, részben erdős, dombos síkokon folyt nagyobb ütközetek július 2-án, 11-ikén és augusztus 3-án vívottak, — míg végre szeptember 3-án még egy utolsó, orosz segédhadaktól is támogatott megszálló sereg érkezett, hogy nagyobb nyomatékot biztosítson a Világos után már csak egyetlen magyar véderősségnek kézrekerítésére.³⁾

A vár feladása iránt megkezdett alkudozások közben, szeptember 5-én, a kapituláció aláírását huszonkét nappal, a tényleges átadást és teljes kivonulást megelőzőleg harmincz nappal, tartotta a vármegye utolsó közgyűlését. A sors a tanácskozás komorságába, a tragédia lefolyásába mintha még a gúnynak, az iróniának keserű cseppjeit is vegyíteni akarta volna. A gyűlési tanácskozás utolsó tárgya Pázmány Mihály színigazgató ama folyamodványa volt, melyben a székház gyűlésterme alsó részének a téli színidényre való átengedését kérte színielőadásokra a vármegye közönségétől.

... Jó Pázmány Mihály, Thalia istennő lelkes magyar papja, a lelkek szorongatásának még e nehéz pillanataiban is mily nagy vala a te naiv hitednek optimizmusa Komárom várának bevehetetlenségében, a bástya falára vésett köszűznek nemzeti függetlenségét, szabadságát megőrző hatalma erejében, hogy paptársaidnak Komárom megye bombáktól átlukgatott székházánál még téli időnyi szerepléséről is álmodhattál? ! A szerepeket, egészen másféléket, ott már akkor régen a császári biztosok, hadtörvényszéki bírák, profósok, stb. játszották.⁴⁾

* * *

Zs. főszámvévót, Ghyczy Mátyás főszolgabíró, Csontos István szolgabíró és még három kisebb állású tisztviselőtársukat összefogdosztatta, fegyverek között maga elé kisértette s a császári hűségkü letételére kényszerítette.

¹⁾ Az elnöklete alatt tartott közgyűlésen alispánokul a vármegyéből még az előző év végén Szolnok tájára menekült Halassy Ede és a nevezett Szatmáry D. helyébe Madarassy Móricz és Domonkos Mihály választottak meg.

²⁾ A szabadságharc leverése után a győztes hatalom haditörvényszéke Puky és Ujházyt kötélfalra ítélte, de ítéletét rajtuk csak in effigie hajthatta végre. Külföldi bujdosásaikban Puky végre Genfben telepedett meg, a honnan 1867-ben hazatért s 1887-ben halt meg; míg Ujházy 1870-ben Amerikában, Texas államban fejezte be életét.

³⁾ Különben a legelső ütközet, mely a vármegye területét érte, még 1849-ben január 13-án, Aszód pusztáján ment végbe. A csata Nádszegnél kezdődött, a miért nádszegi ütközet néven ismeretes. A csatában elvérzett honvédhősök emlékeztetése a vármegye közönsége 1871-ben, a herkályi erdős síkon, kegyelete jeléül, messze ellátzó emlékszobrot állított.

⁴⁾ A vár átadásának feltételeit, melyeket 1849. szeptember 27-én Herkályon osztrák részről Haynau császári tábornagy, magyar részről öt ezredes, három alezredes, két százados, mint kiküldött biztosok és Klapka György, mint vár- és hadparancsnok, jóváhagyólag aláírtak, lásd részletesen megírva id. Szinnyi József »Komárom 1848/9-ben« című művében.

Az önkényuralom a katonai diktatura abszolútizmusának tizenegy évi ideje alatt az első négy évben császári biztosokkal, azután császári kir. megyefőnökökkel folytatta helyhatósági igazgatási kísérletezéseit, — miközben, 1853-ban, megszervezte az új cs. kir. Komárom megyét, területébe belefoglalva a régi Komárom megyének dunáninneni, a régi Esztergom megyének szintén dunáninneni, a régi Győr megyének Duna-Csiliz közti részét és a régi Komárom sz. kir. város területét, — míg ellenben a régi megye dunántúli részét az új cs. kir. Esztergom megyéhez osztotta be.¹⁾

Az abszolútizmus.

Megszűnt, elfojtva lett hosszú időre minden politikai nyilvános élet. A hazafiakban a nemzeti közérzést az irodalom, a hazai zene és színi művészet ápolta, őrizte. Míg végre tizedik évében a szomorú korszaknak ez a közérzés szélesebb keretekben és külsőlegesen is megnyilvánulhatott. A kényuralom lombardiai hadvereségei, az egyházszervezet-, és iskolaügyi pátense ellen folytatott heves küzdelmek és a pátens visszavonása, a Kazinczy és Széchenyi emlékeztető dicsőítő ünnepélyességek reményélesztő, további ellenállásra biztató fényvillanásai voltak a sötét korszak alkonyának.

Az úgynevezett októberi diploma és februári patens korszakában élt alkotmányos Komárom vármegye politikai története: szakadatlan küzdelem a vármegye és a tényleges hatalom között a magyar alkotmány jogfolytonosságának kérdése felett folytatott vita körül. A vármegye tiltakozik szünetlen a kormányzat törvénytelen volta ellen, követeli a 48-iki törvények végrehajtását s ahhoz képest a felelős parlamenti kormányrendszer visszaállítását: ezzel szemben a tényleges hatalom a patrimoniális uralom elvi álláspontját foglalva el, csak annyit enged, hogy visszaállítja az 1848 előtti dikasztériális kormányrendszert s Magyarországot megkínálja az összpontosított birodalmi tanácsban leendő országos képvisellel.

Az októberi diploma.

Midőn a vitaharc hevében a tényleges hatalom megint a vármegyét, hogy a 48-iki törvények visszaállítására célzó törekvésektől, mert »politikai vélemények nyilatkoztatása nem tartozik törvényes hatáskörükhöz«, tartózkodjanak, Komárom vármegye közönsége a megintésre így felel: »Az október 20-iki diploma önkényesen változtat az alkotmány lényegén, melynek legfőbb elve az, hogy az alkotmányban változtatások csak a koronás király és a nemzet közös megegyezésével történhetnek. Az alkotmányos jogok fentartása pedig nemcsak joga, de törvényhatósági kötelessége is a vármegyéknek. Megszegné a vármegye ebbeli kötelességét, ha oly tényekhez járulna, melyeket a törvények tiltanak, ha oly jogok fentartását mulasztaná el, melyeket a törvények rájuk ruháztak, melyek szorosan az ő létezésükhöz vannak fűzve és nekik kötelességül feladva. Ha a törvényhatóságok nem ez elvek követése mellett működnének, úgy nem lennének többé alkotmányos hatóságok, s a törvényhatóságtól oly hatáskör vonatnék el, mely sarkalatosan a lényegükhöz tartozik. — Kijelenti tehát a vármegye közönsége, hogy az 1848-iki törvényekhez ragaszkodik, tökéletes megnyugvását csak ezekben a törvényekben találhatja meg, s hogy változtatást azokon csak a koronás fejedelem és a nemzet egyesült akarata tehet.«

A viszony, hogy a vármegye egyfelől az alkotmány és a törvények fölött az örökös jogát, kötelességét, a központi kormányzások (kir. udvari kancellária és kir. helytartótanács) alkalmazása ellen a tiltakozás szerepkörét gyakorolja, másfelől pedig a velők való hivatalos érintkezést még sem kerülheti el: sajátos helyzeteket teremtett. Midőn a kormány különösen az adók behajtása vagy a szabadságos katonák berendelése körül kezdi látni, hogy sürgető intézkedéseivel a vármegye közgyűlésén nem boldogul, s megkerülni kívánva ezt, a járási tisztviselők (fő- és alszolgabírák, aladószedők és esküdtek) nevei, lakóhelyei és azok kerületei és községei miképpen való beosztása iránt tudakozódik, hogy velők a kormány, szükséghez képest, közvetlenül is érintkezessék: a vármegye ez irányban minden felvilágosítást megtagad, válaszolván, hogy a vármegye közönsége a kir. helytartótanácsot, mint nem az 1848-iki szentesített törvényekben gyökeredző kormánytestületet, el nem ismerheti ugyan,

¹⁾ A Schwarzenberg-kormány császári biztosai voltak: Döry, Jankó és Szathmáry; a Bach-kormány császári megyefőnöke: Ambróz János.

de a vele való hivatalos érintkezést a jelen viszonyok között a közigazgatás fennakadása és egyesek kára nélkül nem mellőzhetvén, érintkezései minden egyes alkalmával óvását a kormányzék létezésének törvénytelen volta ellen kijelenti, a megyei adón kívül semmi más adót ki nem vet, be nem szed, — és mivel a vármegye tisztkara a törvényhatóság bizottmányával egy testületet képez, s ennek hozzájárulása, tudta nélkül bármiféle kormányhatósággal vagy annak közegével érintkezésbe nem bocsátkozhatik: ezért a katonai vagy a pénzügyi kormánytól is megkeresést közvetlenül csak az alispán, mint a vármegye első tisztviselője, fogadhat el. — A municipális élet természetéből foly, hogy a megyét minden tekintetben a közgyűlés képviseli, mind aláfelé, mind fölfelé. Ha felelős valaki a megye végzéseiről, úgy az csak maga a közgyűlés. A megyei tisztviselők nem azért felelősek, hogy törvényhatóságuk közgyűlési végzéseit teljesítik, hanem ellenkezőleg felelősek lennének azért, ha azokat nem teljesítenék.»

A tényleges hatalom erre visszatérő lépésekhez folyamodott, a kir. helytartótanács útján a vármegyének megparancsolta, hogy a megyei szükségletek fedezéséről szóló költségvetést, felsőbb jóváhagyás végett, terjeszse fel; egyzersmind pedig ama figyelmeztetés mellett, hogy a megyei háztartási költségek a kormány saját pénzügyi közegei útján behajtandó, s a kir. adóhivatalok által kezelt pénzekből fognak utalványoztatni — a törvényhatóság elnökét, rendelkező alispánját és pénztárnokait a házi adó egyéni kivetésétől és beszédésétől felelet terhe alatt szigorúan eltiltotta.

Erre a vármegye közönsége így válaszolt: »A törvényhatóságok önkormányzatának lényeges életfeltétele, hogy a saját szükségleteiket önállóan határozzák meg és önmagok fedezzék, — a mi nélkül hatósági önkormányzat nem is képzelhető. — A tényleges hatalom részéről elérni kívánt cél szemelláthatólag az, hogy a törvényhatóságok a költségkivetés jogától s ezzel önállóságuktól is megfosztatván, alkotmányos törvényhatóság helyett a hatalomnak pusztá végrehajtó szerveivé változtattassanak át, bennök a haza alkotmányának bástyaoszlopai ledöntessenek, s ez úton maga ősi alkotmányunk annál könnyebben romba döntethessék és helyébe, alkotmányunk s hazánk végromlásával, az októberi diploma és a februári patens léptessenek életbe. — A vármegye azonban állhatatosan ragaszkodván törvényeink szentségéhez, el van szánva szilárdan fentartani minden jogokat, melyekkel az alkotmány a haza javára felruházta. Elhatározza tehát a vármegye közönsége a következőket: 1. A megye költségvetését a helytartótanácshoz nem terjeszti fel, mert ez az országnak nem törvényes kormányzéké, s mint ilyen arra, hogy a megye törvényes eljárását felülvizsgálhassa, jogosítva nincs. — Nincs is különben törvény, mely a vármegyék ama jogát, hogy házi szükségleteiket sajátjukból fedezhessék, felsőbb jóváhagyás hozzájárulásától föltételeznél. Mindezeknél fogva a kir. helytartótanács rendeletét, mint törvénybe ütközőt, figyelembe nem veszi, s erről őt egyszerű kísérlével kapcsolatában értesíti.«

Midőn a helytartótanács az ország gyűlésének karhatalommal elosztatása (1861. augusztus 21.) után a vármegyéket, különösen ama határozataik miatt, melyekben az országgyűlés határozatainak mindenekben helyeslését s az elosztatásnak törvénytelenességét nyilván kimondották, működésük beszüntetésével megfenyegette, sőt közülök többeket immár tényleg is fegyveres karhatalom használásával fel is oszlattott: Komárom vármegye, gróf Nádasdy Lipót örökös főispán elnöklete alatt október 16-án (1861) tartott közgyűlésében a kormányhatalom minde ténykedései ellen tiltakozván, kijelentette a következőket: »A vármegyék törvényhozási rendezéséig e vármegye a saját törvényes kormányának csak önmagát ismerheti el, és kinyilvánítja, hogy a polgárok bizalma által legbecsesebb letéteményként hűségére bízott megyei hatóságot mindaddig, míg azt a törvény értelmében gyakorolnia hatalmában lesz, gyakorolni fogja, s a megye első alispánjának, tisztársai nevében is, a közgyűlés színe előtt tett hazafias nyilatkozásához képest elvárja tisztviselőitől, hogy hivatalos működésüket mindaddig, míg azt alkotmányosan tehetik, vagyis a megye bizottmányának fennállásáig, melynek megszüntetésével az ő alkotmányos hivataloskodásuk alapja is megszűnik, ernyedetlenül folytatni fogják.« — »A megpróbáltatás napjai a magyar nemzetre ismét elkövetkeztek. Ha a nemzet nem bírja kiállani a megpróbáltatás szenvedéseit, s megtörve, meghajolva a hatalom parancsszava előtt: úgy vesztének okát, erkölcsi jellemének értéktelenségét.

önmagában hordozza, vesztét megérdemli, a mely tőle holmi politikai mesterfogásokkal el nem távolítható. Ha ellenben a haza fiai, híven atyáik példájához, jogaikhoz és alkotmányukhoz szilárd állhatatossággal ragaszkodnak, azokból semmit el nem engednek ; azon jogokat, melyek tőlük elvonattak, folyvást visszakövetelhetik ; ha törvényszegéshez önként semmi emberi tekintetéből nem járulnak : akkor a nemzet egyetértvén, állhatatosságán, erkölcsi jellemének vasvértetén a hatalom fegyvere darabokra fog törni.»

Ez volt az 1860. december 28—30-ik napjaiban megszerveztetett 61-iki vármegyének az alkotmány védelmében hozott utolsó határozata. Alig két hétre rá megérkezett felülről a hatalmi parancs, mely a törvényhatóság és tisztikarának további működését beszünteti s erre nézve nagyobb nyomatékul a további működést fegyveres erőhatalom alkalmazásának kilátásba helyezésével meg is tiltja.

A rövid életű, de küzdelmekben tartalmas, az alkotmány védelmének nemes elszántságában valóban az ekkor tragikus halállal kimúlt Teleki László politikai szellemére emlékeztető korszakban Komárom megyének alispánjai Sárközy József és Madarassy Móricz, kerületeinek országgyűlési képviselői Ghyczy Kálmán, Sárközy József, Zámory Kálmán és Konkoly Thege Dénes voltak.

Alispánok és képviselők.

Az úgynevezett ideiglenes kormányrendszer (provizorium) alatt a vármegyének, mint ilyennek, alkotmányos élete ismét szünetelt. Volt megyei kormányzat alkotmányos névhangzású (főispán, alispán, szolgabíró, esküdt, stb.) és magyar törvények szerint bíraskodó, idegenből kinevezett és elszármazott hivatalnokokkal, de a vármegye közönségének minden képvisellete, hozzájárulása nélkül. E korszak főispáni helytartói Ambróz János, utóbb Lipthay Béla, alispánjai Szilasi Pázmány Zsigmond és Franits Lénárd voltak.

A provizorium.

Főispáni helytartók és alispánok.

Noha a megyének, mint szervezett ősi intézménynek politikai élete több, mint félévtizeden keresztül ismét szünetelésre kényszerítettett, még sem lehet mondani, hogy maga a megye közönségének társadalma elől a közéleti tevékenység sorompója teljesen zárva maradt volna. A vereségek, melyek Ausztriát 1859-től kezdve harczmezőn, diplomáciában és magyarországi belpolitikájában érték, érzékenyen sujtották a kényuralom nagyhatalmi tekintélyét, egyszerűsmind figyelmeztették is, hogy a továbbsülyedés megelőzése végett magyarországi politikájában az alkudozás és békülés lehetőségének módjait keresse. A politikai bizonytalanság, várakozás ez időszaka alatt támadtak új életre vagy születtek meg tömegesen hazánkban, így Komárom megyében is a megyei gazdasági egyesületek, melyek gyűlésezései, majd utóbb az ismeretes »husvétii czikk« kijelentései következtében még ugyanez 1865. év novemberére egybehívott országgyűlés előkészítésének választási mozgalmi és magán az országgyűlésen elhangzott nagy közjogi viták folyton ébren tartották a megye intéző társadalmának közszellemét ; míg végre, hosszas alkudozás és közben még egy újabb súlyos harczterí vereség után megérett a kölcsönös engedeékenység fájának gyümölcse a »67-iki kiegyezés« képében : a felelős parlamenti kormányrendszernek és a vármegyék önkormányzatának visszaállításával.

Hogy mi volt az új helyzettel szemben Komárom vármegye politikai vélekedése és állásfoglalása, az az 1867. április 25-iki közgyűlés ama határozatából tetszik ki, melyben a kir. belügyminiszternek 1867. április 13-án kelt, a felelős kormányrendszer és a megyei törvényhatóságok működése között az összhangzat szükségességét, kívánatos voltát ajánló leiratára adott válaszban foglaltatik. E határozat rendelkező részét a történeti hűség teljességének kedvéért szószерint idé iktatjuk :

A kiegyezés.

• »A vármegye közönsége hazafias örömmel üdvözli az ország törvényes kormányának, a felelős kormánynak s a köztörvényhatóságoknak visszaállítását, mert e kettőben együtt látja az alkotmányos szabadságnak erős biztosítékát, a jó közigazgatásnak mellözhetlen feltételét s az ország javára úgy törvényhozási, mint közigazgatási úton létesíthető számos nagyhorderejű és üdvös intézkedé-

sekre való képességnek egyik főforrását. — De öröme nem tökéletes, mert az az alap, melyen a célba vett nemzeti átalakulás nyugszik, t. i. az úgynevezett közös ügyekre nézve elfogadott országgyűlési javaslat, több oly elvet foglal magában, melyeknek gyakorlati alkalmazása Magyarország törvényes önállását, függetlenségét, anyagi és szellemi erejének életerős fejlesztését veszélyezteti. Hogy ez elvek alkotmányos úton, ha még lehet, a nemzet jogainak s érdekeinek megfelelően módosíttassanak : legforróbb óhajtása e vármegye közönségének, s óhaja teljesítését az ország gyűlésétől várja. — Egyébiránt pedig meg lévén győződve, hogy a törvényes kormánytól, mely a köztörvényhatóságok önkormányzatának fentartását is feladatának vallja, törvénybe ütköző rendeletek nem érkezhettek : nem késik tehát a megye közönsége kijelenteni, hogy törvényes rendeltetéséhez híven, mely szerint saját kebelében a törvényeknek végrehajtására s a közigazgatásnak kezelésére van hivatva, részéről mindent megtenni kész, a mi a törvények érvényének fentartására, az alkotmánynak tökéletes visszaállítására, az alkotmányos és felelős kormányzat rendszerének megszilárdítására vezet, és a kormánynak e célra irányuló törekvéseit tehetsége szerint támogatni, törvényes rendeleteit végrehajtani, s a helyhatósági igazgatás szervezetét, minden ágazatban, a lehetőségig czélszerűen alakítani kötelességének tartja. — De e mellett nem feledkezhetik meg törvényes hivatásának ama másik részéről sem, melynél fogva, mint alkotmányunk szerint a törvények őre, a törvények szentségének s a törvényhatóságok jogainak fentartása körüli tisztében hűségesen eljárni jövőben is mindenkor szoros kötelességének tartandja. »

A felelős kormány és a megyei törvényhatóság eljárása között való harmóniába, mit a felelős kormány belügyminisztere a vármegye közönségének figyelmébe ajánlott, az igazgatás rendjén disszonancia nem vegyült, jöllehet, a kormány és a megye közönsége, miként a fenti határozatból is kitetszik, a politikai hitvallás legfőbb közjogi sarktételeiben épen nem voltak azonos nézeten.

Gróf Nádasdy
Lipót.

Az igazgatás rendje tekintetében a felelős kormány és köztörvényhatóság között fennálló jogviszony e kölcsönös méltánylatának uralmát megtestesítő, annak jegyét homlokán viselő időszak (1867—1875) alatt végezte be gróf Nádasdy Lipót, e vármegye enyészhetetlen emlékezetű örökös főispánja az ő hazafias és polgári erényekben gazdag és példás élete pályafutását. Mind gondolkozásban, mind cselekvésben mintaképe az igazi, feltétlenül alkotmányos érületű főispánnak, a pártok tusáin ingathatatlanul felül álló kormányzónak, megismerésítője a pártatlan, hajthatlan igazságszeretetnek, serkentője a tisztviselő munkásságának, s méltánylója kifejtett tevékenységének. Alapítványainak emlékét, melyekkel megyéje közönségének erkölcsi és szellemi művelődésére, gazdasági kulturájának fejlesztésére magas műveltségű, magasztos érzésű hitvestársa, Forray Julia grófnővel karöltve a közjónak áldozott, az utókor hálás kegyeletos érzése őrzi.

Alispánok.

Ugyanez időszakban a vármegye alispánjai voltak : Ordódy Pál és Pázmándy Lajos, majd Madarassy Móricz és Pázmándy Lajos ; a közigazgatástól a törvénykezésnek 1872-ben történt szétválasztása után egymaga Pázmándy Lajos és őt követőleg Bathó Bálint.

Az 1865. évi
képviselő-
választás.

A megye négy választókerületéből küldött országgyűlési képviselők pedig voltak kerületenként és pártállás szerint, az 1865/8. évi országgyűlésen Nagy-Igmánd : Sárközy József (balközép), majd Milkovics Zsigmond (balközép) ; Tata : Ghyczy Ignác (balközép), majd Huszár László (balközép) ; Udvard : Madarassy Móricz (balközép) ; Nemes-Ócsa : Zámory Kálmán (balközép) ; az 1869—1872. évi országgyűlésen Nagy-Igmánd : Milkovics Zsigmond (balközép) ; Tata : Fittler Dezső (Deák-párti) ; Udvard : Ordódy Pál (Deák-párti) ; Nemes-Ócsa : Zámory Kálmán (balközép) ; az 1872—1875. évi országgyűlésen Nagy-Igmánd : Milkovics Zsigmond (szélsőbal) ; Tata : Ghyczy Dénes (balközép) ; Udvard : Szombathelyi Győző (balközép) ; Nemes-Ócsa : Zámory Kálmán (balközép).

Ugyancsak e korszakban a megyének többi közéleti szerepvivői és pedig mind a régi, nem tisztviselői gárdából még : Ghyczy Kálmán, ki 1865. óta az országgyűlésen már Komárom szab. kir. városát képviselte, Galántai Balogh Ferencz, Baranyay László, Milkovics Zsigmond, Thalys Zsigmond, Szabadhegyi Móricz, Jaross Károly, Ekeli Pázmány Zsigmond, Missics Elek, stb. törvényhatósági bizottsági tagok.

Elvitathatatlan történeti igazság, hogy: nemzeteket a szellemi és anyagi haladás nagy útján a kishitűség élesztésével, a nemzeti aspirációk bénításával nem lehet sikeresen előre vinni. Nálunk a XVI. és XVII. évszázad élete telve volt politikai, hadi viszontagságokkal, melyek magát a nemzeti létet is veszélyeztették: de volt politikai erély, önbizalom a lelkekben, mely tevékenység kifejtésére tudta sarkalni a nemzetet. A magyarságnak volt, nemzeti irodalma mellett, saját szabad ipara, szabad kereskedelme, — ez utóbbi nemcsak belső, hanem külső is, jelentékeny, lendületes.

Ez a kereskedelem a XVIII. században hanyatlott el, midőn azonkori elődeink felülről mesterségesen ápolt politikai rezignációja a minden egyéni, emberi és nemzeti törekvés, előhaladás előfeltételét, az önbizalmat a nemzet lelkében elcsüggesztette. Széchenyi nagy szelleme megtört a probléma megoldása procezzusának szírtjén: hogyan, mi módon és eszközökkel lehetne nemzetének pótolni, a mit az előző két-három nemzedék politikai lemondása a magyarság erkölcsi és anyagi javaiból veszni engedett.

Távol esik tőlünk politikai iskolája követőinek jóhiszeműségében kételkedni, vagy azt, a mit kormányzati ténykedésük körében az anyagi előhaladás terén az utóbbi harmadévszázad alatt műveltek, kicsinyléssel illetni: de láttuk, hogy az eredmények, melyeket felelős nemzeti kormány közreműködésével és védőpajzsa alatt elértünk, a nemzet anyagi erejének óriási megfeszítésével szemben mennyire aránytalanok; láttuk, hogy a mód, mely szerint a politikai kishitűség élesztésére, a nemzeti aspirációk elhárítására alapított kormányrendszer gyakorlatba volt, a nemzet erkölcsi és anyagi javaiból, talán akaratlanul is, mennyit elpusztított.

Polyton hangoztatott, de a mi saját viszonyainkra éppen nem illő jelszavak és tényleg alkalmazott állítólagos közigazgatási reformok hatása és párthatalmi érdekek sugallása alatt igazgatási rendszerünk felfogásában oly szellemirány keletkezett, mely felbontotta a kormány és a törvényhatóságok hatásköri működése között az összhangot. Köztörvényhatóságaink lassanként a kormányhatalom pusztá gépies végrehajtó eszközeivé sülyesztettek, legnagyobb részének nyilvános fórumai, gyűlési termei már csak a felső akarat, hatalom szavát visszahangozták.

Kormány és törvényhatóság.

A kor politikai szelleme ez irányzatának befogadásától Komárommegye sem maradt érintetlen. Kidőltek egymásután az élők sorából a társadalom régi független elemei, kiket gondolkodásban, magatartásban a régi politikai erkölcsök vezéreltek. A még életben maradt keveseket, a táblabírák ez utolsó mohikánjait az újabb elemek politikai opportunizmusa már meg nem értette, s így hatást a közélet irányítására nem is gyakorolhattak. Szürkévé, sivárrá, minden magasabb, nemesebb erkölcsi tartalomtól idegenné vált a közélet, mit nemzeti ideálok többé nem lelkesítettek.

Emlékezzünk meg itt a régi letűnt világ ez időben elköltözött három utolsó alakjáról. Milkovics Zsigmond a multban él és a jövőnek él. Amannak erkölcsi és szellemi kincseiben gyönyörködik, emennek biztosításáért szívesen áldoz. A jelent csak pusztá átmenetnek, rossz álomnak nézi, melynek üres hivalkodásaival, személy- és hatalombálványozási kultuszával az ő rendíthetetlen politikai s erkölcsi puritanizmusa össze nem fér. — Thaly Zsigmond jeles szónok, forró véralkat, nyugtalan szellem, ostromló erő, született ellenzék. Ellenzék, mint honvédezzredes, Komárom várának feladásával szemben is, künn a száműzetésben az emigráció — szerinte lanyha — vezetésével szemben is. A politikában, mert vérmesen reménykedett, sokat is csalódott, de meggyőződése oly hajthatatlan, oly erős, hogy optimizmusa szilárd vértetén minden csalódás megtört. — Baranyay Gáspár magyar nagyúr, spártai erkölcsökkel, miként társai, nemes egyszerűséggel. Az élet szépségét a közügy odaadó szolgálatában keresi s találja fel. Erkölcsi törvényül vallja s cselekszi; a móddal a hazafiúi kötelesség arányos. Társadalmi élete remeteszerű, melynek otthonából csak a nobile officiumok csalják ki, miknek teljesítésétől nem tartja őt vissza sem hajlott kor, sem vihar, sem zápor. Megjelenése, modora talán túlságosan komoly, de tartalmas lelket takar, kitől az üres nagyzás, a hívság szégyenkezve húzódik félre.

A vármegyének e három évtizedre terjedő időszakában főispánjai voltak: Zuker József (1875—1892), Rudnay Béla (1892—1894), Sárközy Aurél (1894—1905).

Főispánok.

Alispánok.

Alispánjai: Bathó Bálint (1881-ig), Szombathelyi Győző (1881—1893) és Ghyczy Dénes (1893-tól kezdve).¹⁾

A harmincz év alatt lefolyt nyolcz országgyűlésen a megye négy választókerülete közül: a tatái kerület 1875-ben, 1878-ban, 1881-ben, 1884-ben, 1887-ben, 1896-ban és 1901-ben a kormánypárthoz, 1902-ben a közjogi ellenzékhez; az udvardi kerület éppen úgy; a nemes-ócsai kerület 1875-ben, 1881-ben, 1896-ban és 1901-ben a kormánypárthoz, 1878-ban, 1884-ben, 1887-ben és 1892-ben a közjogi ellenzékhez; a nagyigmándi kerület folytonosan és állandóan a közjogi ellenzékhez járult.

* * *

Az 1904. évi
válság.

A hazánkban az 1904. év vége felé a képviselőházi házszabály módosításának erőszakos kísérlete alkalmából kitört, hatásában és következeiseiben az addigi politikai pártviszonyokat hirtelenében megváltoztatott nagy parlamenti válság lefolyása, az ország gyűlésének az 1848: IV. t.-cz. 6. szakasza, illetve az 1867: X. t.-cz. intézkedései ellenére történt feloszlatása, a központi kormányzatnak az 1905. évi február 16. napjára egybehívott új országgyűlésen alakult többség, tehát a parlamentarizmus alapelve, a többségkormányzati elv ellenére továbbfolytatása, sőt utóbb ugyanez év júniusában a Fejérváry-kormány kinevezése és működtetése tényében a felelős parlamenti kormányzat elvének egyenes megtagadása, a tényleges hatalomnak nem tetsző új többségalakulatú országgyűlésnek ismételt önkényes elnapolása, a parlamenti többség vezérével szemben 1905. szeptember 23-án Bécsben, a legmagasabb színen elkövetett megségnyitói eljárás, stb. az alkotmányválságnak beláthatatlan bonyodalmaiba sodrotta az országot.

Az 1905. évi
képviselő-
választás.

Az új országgyűlésre az udvardi kerület gróf Zichy Miklós, a tatái kerület Világhy Gyula, a nagyigmándi kerület Kálmán Rudolf, a nemes-ócsai kerület Kuszka István személyében képviselőül mind közjogi ellenzékit választott.

A veszély nagyságának megismerése felriasztotta a magyarság lelkében a közérzéseket, a jogosságnak, igazságnak ama sem nyílt abszolutizmussal, sem alkotmányos formák közt működő bürokratizmussal el nem enyészthető örök érzését, mely előtt a nemzet régi nagyságának történelmi fénye világít, és a mely sarkalja szüntelen a nemzetet küzdeni törvényes függetlensége biztosítékának visszaszerzéseért. Felriasztotta közérzésükben azokat a hazafiakat is, kik a hatvanas évek derekán egygyé kialakult Széchenyi-Deák-féle politikai iskola tanításaiból merítik politikai hitvallásukat, s kik bár támogatták kezdetről végig vagy utóbb a parlamentarizmus elve alapján létesült s működött kormányokat, de melléktekintetektől szabadon, függetlenül, amaz őszinte meggyőződésben, hogy politikai hitvallásuk dogmái, az út és mód, melyet követnek, nemzetük javára célirányosak, üdvösek.

Az imparlamentáris kormány, hogy magának a katonai s hadi felségjog értelmezése s alkalmazása dolgában megindult nemzeti törekvések visszaszorítására, leverésére alulról is hátvédet készítsen, biztosítson: az általános választói jog kilátásba helyezésével már-már a végsőig feszítette a közizgalmat. És miután így és a parlament elnémításával a központon saját céljaira mindent elrendezett, romboló hadjáratát a vármegyék ellen vezette.

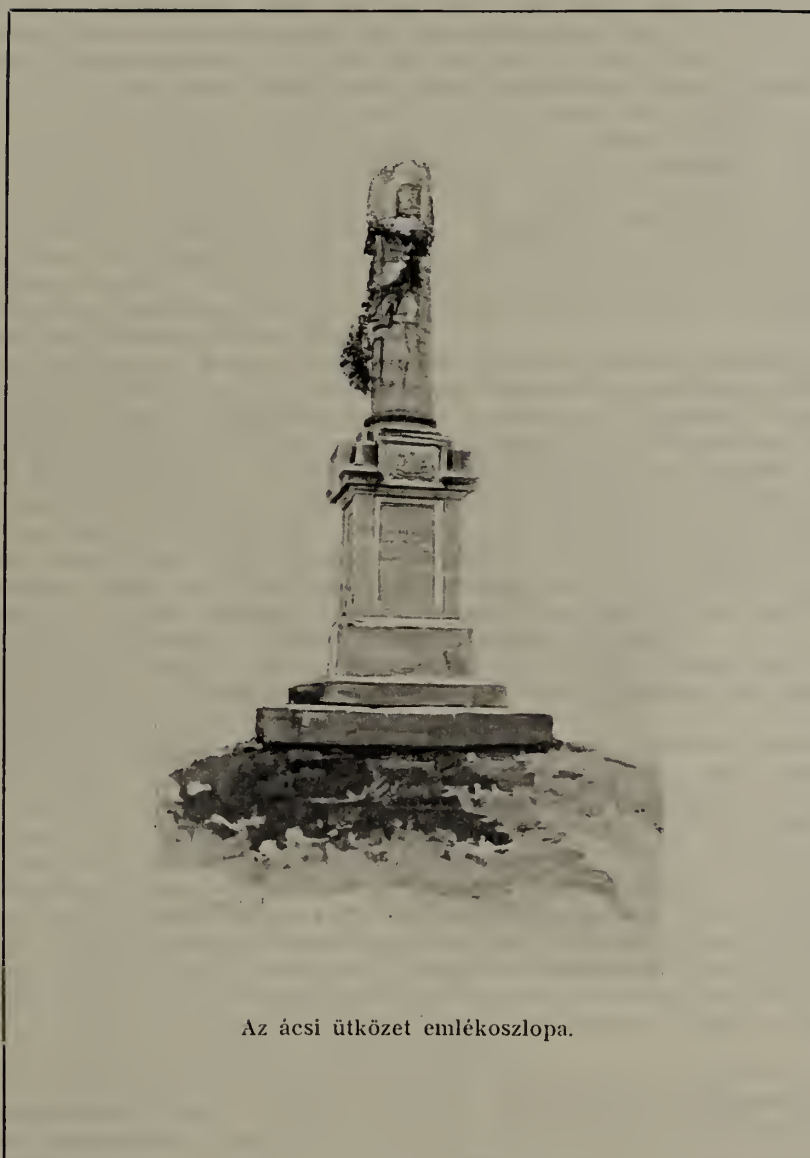
A közfigyelem most, mint alkotmányveszedelem idején már annyiszor, megint a vármegyék felé fordult.

Felmerült a kérdés, vajjon képes lesz-e a vármegye, ez a parlamentarizmus nevében harmadévszázon keresztül történelmi hivatásának teljesíthetésében folyton veszélyeztetett, hatáskörében folyton nyirbált ősi intézmény, kifejthető törvényes ellenállásával, a tényleges törvényen kívül helyezkedő hatalmat munkájában megállítani vagy csak fel is tartóztatni?!... Ezt a politikailag megnyomorgatott vármegyétől magától, mint pusztá helyhatósági intézménytől bizton várni alig lehetett. A siker attól függött, hogy mily fajsúlya, mekkora terjedelme van az elszántságnak, az erkölcsi erőnek, a mit az illető vármegye társadalma képes lesz a mérkőzésre, védelemre harczba vinni.

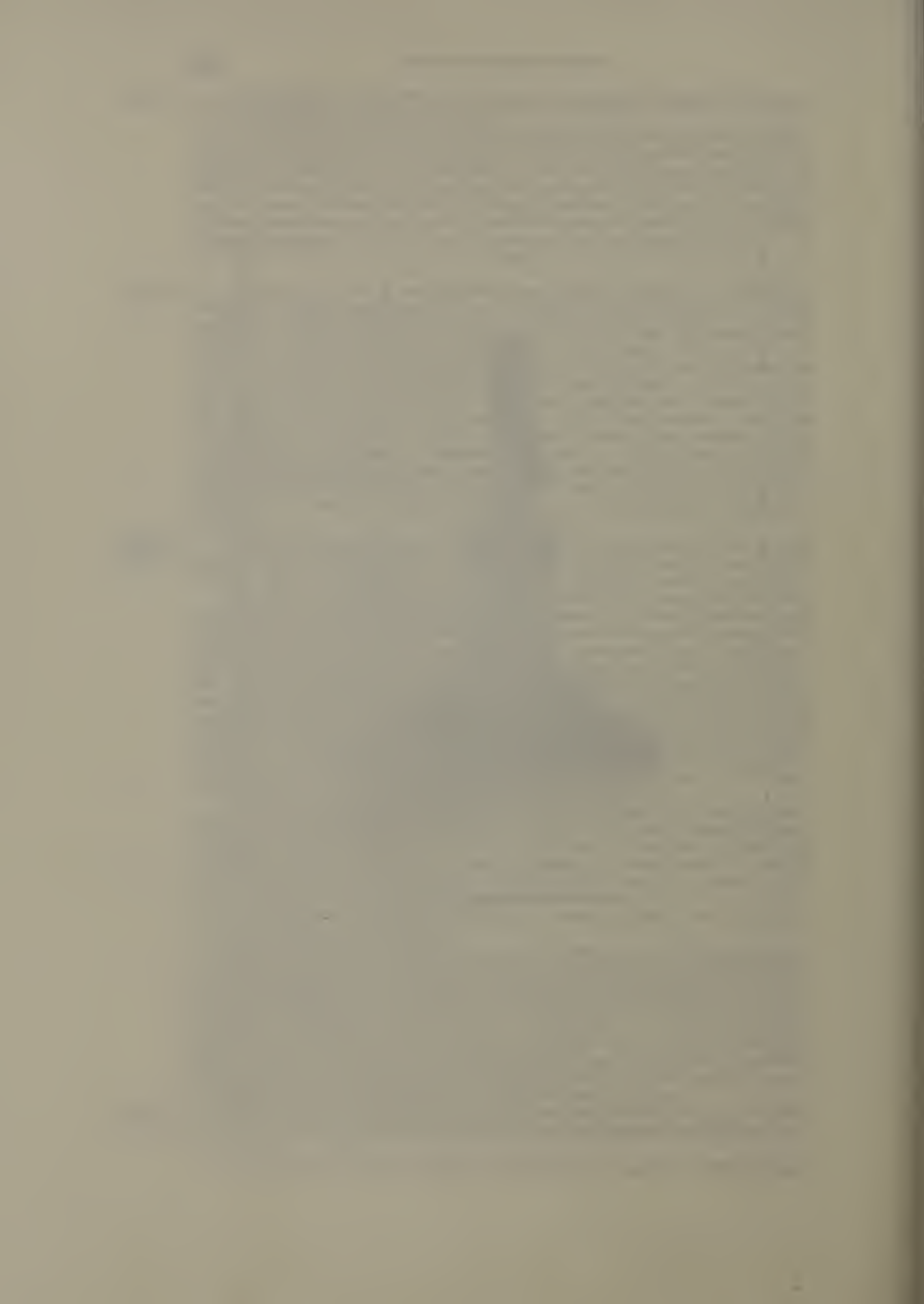
A nemzeti
ellenállás.

A kormány a köztörvényhatóságokkal szemben a rabulisztika fegyvereihez folyamodott. A mely törvényekkel létezése, hatalmi ténykedése egyenes ellen-

¹⁾ Ghyczy Dénes, Ferencz unokája, e családi néven a megyének ötödik alispánja.

Az ácsi ütközet emlékoszlopa.

tétben volt, azoknak (pl. az 1848 : IV., 1867 : X., 1886 : XIX. t.-cz.) értelmét egyoldalú önkényes magyarázatokkal elcsavarta, más törvényeket, mint pl. az országgyűlésen meg nem ajánlott adók fizetésének, vagy meg nem ajánlott ujonczállítási kötelezettség lerovásának önkéntes teljesítését megtiltó törvényeket (1504 : I., 1791 : XIX. t.-cz.) elavultaknak, hatályukat vesztetteknek nyilatkoztatta, majd utóbb erőszakosan, fegyveres katonai és csendőr-erő nyomásának segítségével beiktatott vagy beállított főispánjaival, főispáni helytartóival, királyi vagy kormánybiztosi czímen alkalmazott hatalmi közegeivel az alkotmány védelmében következetesen hajthatatlan törvényhatósági tisztviselőket, kik törvénytelen parancsainak megtagadták az engedelmességet, az 1886. évi 21. t.-cz. 65. §-ának alkalmazásával, mely voltaképpen csak a létezésében törvényes és parlamentárisan kormányzó hatalom főispánjait illetné meg, hivatali állásaikból elmozdította, sőt többeket közülök még bűnvádi kereset alá is fogatott.

Komárom vármegye az alkotmány cselekvőleges védelme körül az elszántság, a hajthatatlan szilárdság ama dicsőségében, mely történelmünk e korszakában Abauj-Tornát, Zemplént, Nógrádot, Pestet az erkölcsi erőnek oly csodás fényével sugározta körül, nem osztozhatik. Társadalma alakulatának, összetételének ama, noha kisebb, de befolyásra nézve még mindig jelentékeny része, melyet közérzületében az alig mult idők kormányzati szelleme lenyűgözött, megakadályozta, bénította a törvényes ellenállás vezérletét, hogy e vármegye is a csatasor első harcvonalaiban állhasson.¹⁾

Mindazáltal a mi a fenforgó viszonyok között a törvényes ellenállás ama taktikai célját illeti, hogy t. i. az ellenséges hatalom hadmozdulati cselekvéseiben lépésről-lépésre akadályoztassék, vele szemben az ellenszenv, a bénítás minden lehető erkölcsi és törvényes fegyvere minden adott alkalommal éreztessék és felhasználtassék, e tekintetben az alkotmányvédelem vezérlete megtette eredményesen hazafias kötelességét. Felemelte tiltakozó szavát az alkotmányellenes hatalom törvénytelen volta ellen; az önkéntes adószolgáltatás és önkéntes ujonczbeállítás korábbi egyenes betiltásával utóbb felhagyott ugyan, de ugyanakkor kiadta az érdekelteknek hivatalosan is, és pedig sikeresen a jelzót: elvárja a megye minden polgárától e részben is, mint minden egyébben, a hazafiság, az alkotmány követelményének szigorú teljesítését.

A kormány a megye részére Sárközy Aurél helyébe főispánnak 1905. november havának első felében Kubinyi Géza gömöri birtokost, volt országgyűlési képviselőt nevezte ki.

Kubinyi a törvény (1886 : XXI. t.-cz. 46. szakasza), százados szokás és gyakorlat ellenére, a minthogy különben a vármegye ellenállása miatt másként nem is tehetett, még ugyane hónap 29-ikének 10 órájára maga tűzte ki a közgyűlést, mely őt a főispáni székbe beiktatandó lenne. Az alkotmányvédelem vezérletének értekezlete nem remélhetvén, hogy a mindenkori kormányhatalom hívei a törvény ellenére egybehívott gyülekezetből elmaradjanak, sőt föltételezhetvén, miként néhányan csak azért is megjelennek, hogy jelenlétük által az önkényes beiktatásnak formasierű törvényes színt adjanak, abban állapodott meg, hogy a székház gyűlési termében a mondott napon reggeli tizedfél órakor megjelenik, a hol és a mikor ünnepélyes és nyilvános tiltakozását bejelentendi a célba vett önkényes főispáni beiktatás ellen, s e tiltakozás kinyilvánítására a törvényhatóság bizottságának tagjait meghívja.

Ily előzmények után virradt fel a nap, melynek kora reggelén a vármegye székházának kapuit, udvarát, folyosóit katonaság és csendőrség fegyveres hada megszállotta, hogy fedezete alatt biztosítsák a célba vett beiktatási aktus.

A megszálló fegyveres sereg egy zászlóalj gyalogságból, egy század lovaságból, 36 csendőrből, összesen mintegy 900—1000 főből állott.

A székház gyűlési termében tiltakozásra nagy számmal pontosan megjelent bizottsági tagok élén Kálmán Rudolf országgyűlési képviselő s bizottsági tag, az alkotmányvédelem intézésének fővezérője, csendben, feszült figyelemmel

¹⁾ Az alkotmányvédelem vezérletének törzskarát alkották: Baranyay Géza, Kálmán Rudolf, gróf Zichy Miklós, Kürthy István, Világhy Gyula, Thaly Ferencz, Vásárhelyi Imre, Lószert Kálmán, Csetke Béla, Mihályi Béla, Palkovics Imre, Gyalóky László törvényhatósági bizottsági tagok.

hallgatott, koronként zajos helyeslésekkel kísért beszédében óvást emelt a törvénytelen kormány helyhatósági hatalmi közege által célba vett főispáni beiktatás törvénytelen volta ellen. Közhelyeslés hozzájárulásával jelentette ki, hogy valamint a beiktatásra szóló meghívást, úgy magát a beiktatás czége alatt netalán jelentkező egyének gyülekezetét a vármegye közgyűlésének, mint szintén a tervezett beiktatási aktust törvényesnek el nem ismerheti.

Mielőtt azonban még beszédét befejezhette, Kubinyi Géza főispán, be nem várva a saját meghívójában megszabott időt, jobbra ismeretlen idegenekből állott kíséretével, a teremben hirtelen megjelent; láttára fülsiketítő láрма, z sivaj támadt, melynek fenyegető magatartást eláruló zajában, a felháborodott érzelmek és forrongó szenvedelmek kitörése közt, a terem zöld asztalának ősi, nagyo blú kalamárisa valamiképpen mozgásba jött s röptében tartalma nedvével a főispáni díszköntöst feketére festette, de nem csekély súlyával személyt, szerencsére, nem talált, s a főispán, ki ezalatt kezében tartott papírlapról esküszöveget olvasott le, nyomban elhagyta a termet.

A teremben erre egyszerre helyreállt a csend, s a szónok, Kálmán Rudolf, a megszakadt beszédet a vármegye jelenvolt tiszti ügyészéhez intézett ama kérdésével végezte be: nyilatkozzék az iránt, vajjon a közgyűlésre szóló főispáni meghívást törvényesnek, a gyülekezetet főispáni beiktató közgyűlésnek, az állítólagos eskütételt a törvénnyel, szokással, gyakorlattal egyezőnek találja-e?

A tiszti ügyész a kérdésre tagadó értelemben válaszol. De mielőtt nyilatkozatát formászerűleg megindokolhatta volna, a fegyveres erő előcsapata megjelent a teremben, s parancsnoka felsőbb utasítására s nyert hatalmára hivatkozva, széto szlá sra kényszerítette a tiltakozókat.

* * *

Kubinyi Géza.

A mi Kubinyi Géza alig pár hónapra terjedt működését illeti, e részben, hogy kormánya szándékainak, céljai érdekének eleget tegyen, közigazgatási téren tagadhatatlan jártasságának felhasználásával, jobb ügyhöz méltó hévvel, buzgósággal és szívós kitartással tőle telhetőleg mindent elkövetett. Igyekezete azonban a vármegye független társadalmi és politikai elemei részéről a nyilvános és társadalmi élet minden terén kifejtett törvényes ellenállás miatt a kívánt eredményhez nem juthatott. Az ellentét a mérkőző erők között teljes volt, élessége az elnöki székek leszavaztatásában gyakran megnyilvánult, de tetteles összeütközéssé nem súlyosodott.

Mesterkedését, hogy például az út-kérdés felvetésével és felhasználásával hogyan iparkodott a vármegyét az akkori kormányhatalom karjai közé édesgetni, mi ha sikerül, alkalmas lenne a megye jó hírnevét az egész ország előtt megsemmisíteni, — a beszámításnál egyszerűen csak a vicinalizmus járványos szelleme maradványának terhére róható fel, mely ilyenén dolgokat már olyan nyira megszokott, hogy bennük megütközni valót éppen nem talál.

* * *

Az országgyűlés feloszlata sa.

Az országgyűlést folytonos elnapolások után 1906. február 19-én fegyveres erőszak nyomása mellett feloszlatták, a külkereskedelmi szerződéseket, a külhatalmasságokkal, világos törvényeink ellenére, a nemzet megkérdőztetése nélkül megkötötték: az izgalom az országban tetőfokra hágott. A válság romboló vihara alkotmányunk külső szerkezetének épületéről lesodorta a tetőt, s most az épület sarkfalaival, a vármegyékkel vívja még az élethalálharcot. Az idő múlik, múlik, s az abszolutizmus egész valójában közeledik: de a Rubikon átlépésében a másikat megelőzni mindegyik küzdőfél óvakodik.

A kétség és reménység közt vergődő hanyattatás e legborusabb napjaiban, már márczius vége felé történik, hogy hazánk előkelő női világa köréből, mint egykor a negyvenes évek ötödikének őszén, lelkes elhatározással kiindul a mozgalom: a külkereskedelmi szerződések megkötése ellenében védelemben venni a hazai ipart, s védelmét egyesületi úton szervezni, Bécs hatalmas-

kodásával szemben a nemzeti ellenállás erejét erkölcsileg és anyagilag ez által is fokozni.

Az eszme igazságának varázsereje röptében hódít, megkapja, magával ragadja a magasztos cél iránt fogékony magyar női lelket, s lelkes női apostolok buzgó kezdeményezése mellett alig egy pár nap alatt egymásután országszerte, Komárom megyében is, létrejönnek a hazai ipart védő egyesületek.

Sajnáljuk, hogy a negyvenes évekbeli védegyleti szervezkedésnek Komárom megyére nézve nem találtuk nyomait. Annál nagyobb örömmel jegyezhetjük föl az eszme mostani létesítése lelkes kezdeményezőinek, női apostolainak neveit. Ezek: gróf Zichy Miklósné, Karcsay Lászlóné, Kánya Vilmosné, Baranyay Gézáné, Kürthy Istvánné, Farkas Ferenczné, Fáy Istvánné.

A tulipán-mozgalom.

Az iparvédő egyletek szervezkedési mozgalmaival párhuzamosan az alkotmányválság sötét felhőjének sűrűjéből nagy vajudás között, ime, kibontakozik az engesztelődés mosolygó napja is, mely meghozza — noha csak fegyverszünet jegyének képében — a békét. Virágvasárnapja előtti napon, 1906. április 7-én, véget ért az imparlamentáris kormányzat. A többségkormányzat elve alapján a pártok többségszövetségéből (koalíció) kinevezték az új felelős parlamenti kormányt, s annak közreműködésével meghirdetett csakhamar az új országgyűlés.¹⁾

A nemzeti kormány.

Kálmán Rudolfnak, megyéjében a mostani alkotmányvédelem előharczolásának, a megye főispánjává kinevezése a vármegye közönségében, mely az alkotmányromboló tényleges hatalom lidércnyomása alól csak imént lélekzett fel, egyszerre felélesztette az utolsó Nádasdy főispánságának nagy emlékét.

A vármegye régi közgyűlési jegyzőkönyvei a főispáni beiktatást »nemzeti ünnep« nevezésével tisztelik. Az 1906. május 10-iki főispáni beiktatás ez elnevezéshez, a hogy azt elődeink értelmezték, díszben, fényben, az érzelmek bensőségében, teljesen méltó volt, a minőhöz hasonlóra e vármegyében a még élő korosabb nemzedék is már csak a gróf Nádasdy Lipót főispánsága negyvenéves évfordulójának ez előtt éppen harmadévszázaddal történt megünneplése alkalmából emlékezhetik.

A vármegye közönsége akkor egy leáldozni készülő életnap bucsuzó sugárinál a dicsőségesen működött férfiú érdemeinek a kegyelet meleg érzéseivel, most pedig nemzeti istenének, a miért tavasza napjának derengő, enyhe sugára a politikai szabadulást számára meghozza, a hála érzetével áldozott. A két emlékezetes alkalom között közös vonás: az is, ez is, a hazafias érdemnek méltatása és ünneplése volt.

* * *

A nagy eszmék igazságában a hitnek megváltó ereje lakozik, hogy a kik érette küzdenek, áldoznak, az eszme diadalát életben vagy halálban keresztülviszik. A magyarságnak e földön végzete, hogy természettől örökölt nemzeti lényével egybeforrt nagy eszményét, a közszabadságot és az annak diadalában való hitet nagy megpróbáltatások, szenvedések árán váltsa meg.

Az Úr születése esztendejének ezerkilencszázhatodik évfordulójában a tizedik hónap utolsó napjaiban Magyarország törvényhozása, kormánya, minden köztörvényhatósága, irodalmi és művelődési intézete, összes egyházi és világi társadalma a nagy török birodalom fővárosából és ázsiai parton fekvő Izmid nevű városából hamvaikban hazahozott, nemzetők közszabadságáért, függetlenségéért, becsületéért harczolt, minden javaikat odaáldozott, sokat szenvedett utolsó nemzeti fejedelmek, hőslélekű fejedelemnő és a küzdésben, a hontalanság keserveiben velök osztozó hívek emlékezetének a kegyeletes tisztelet és rajongó érzés e világban példátlan nyilvánulásaival hódolt.

II. Rákóczi Ferencz temetése.

A közhódolat e forrongásában, a közünneplés e magasztosságában a történelem törvényének igazsága, örök bizonyossága nyilatkozott meg: öntudatos,

¹⁾ A megye választókerületei az április 30-án tartott választásoknál az országgyűlésre az udvardi, tatai és németőcsai kerületekből képviselőkül ismét gróf Zichy Miklóst, Világhy Gyulát és Kuszka Istvánt, a nagyigmándi kerületből a most főispánná kinevezett Kálmán Rudolf helyébe Thaly Ferenczet, most már harmadszor, mindnyájan függetlenségi pártiakat, egyhangúlag választották.

czéltudatos nemzetek nagy eszményei azok szenvedéseiben és haló poraiban, kik érettük küzdöttek, áldoztak, megdicsőülnek, és igazságuk isteni erejénél fogva előbb vagy utóbb, de kivívják maguknak, ellenséges földi hatalmak minden erőszaka ellenére, a végleges diadalt.

Komárom vármegye e nagy történeti igazság országos megünneplésében, az ország fővárosában és az immár itthon nyugvó fejedelmi hamvak szentelt sírhelyein, küldöttjei által azzal a lelkesedéssel, azzal a hazafias áhítattal vett részt, mely történeti multjához, nemzete eszményének kultusza oltárához, nemzete nagy alakjainak emlékezetéhez méltó.¹⁾

Újabbkori politikai történetét, ez ünnepi tény följegyzésével zárjuk.

¹ A megye az ünnepélyességeken következő, a főispán vezetésével menesztett küldöttségekkel képviseltette magát, és pedig a fővárosban: Ghyczy Dénes alispán, gróf Eszterházy Ferencz, gróf Eszterházy Móríc, gróf Zichy Miklós, gróf Zichy Frigyes, Antal Gábor, Thaly Ferencz, Világgy Gyula, Kürthy István, Jaross István, Baranyai Géza, Kánia Vilmos, Világgy Tibor, Vásárhelyi Imre, Paulovics Dezső, Fáy István, Szombathelyi Aurél, Losonczy Elemér, Cserka Béla, Lószert Kálmán, Jaross Vilmos, Palkovics Viktor, Erdélyi Gáspár, Emanuel Sándor, Konkoly Thege Lajos és Pogrányi József; Kassán: gróf Zichy Miklós, Baranyai Géza és Pogrányi József.

Komárom
vármegye címere.

Komárom
sz. kir. város címere.

KOMÁROM VÁRMEGYE NEMES CSALÁDAI.

Komárom vármegyét, melynek dunamelléki és a Vágdunán innen eső része lovasnép lakóhelyéül kínálkozott, a honfoglaló magyarok már az első letelepülés alkalmával megszállották és az itt lakó népet, a hol ellenállásra találtak, szolgaságba vetvén, az elfoglalt területet a megszálló nemzetségek maguk között felosztották. A rendelkezésünkre álló adatok, úgy a helynevek, melyek számos ősi nemzetség- és személynevet őriztek meg számunkra, mint a tatárjárás előtti korszakból fennmaradt oklevelek már kiterjedt nemzetségekről tesznek tanúságot.

Csak kevés vármegyében találkozunk az ősi törzsökös magyar nemzetségek oly nagy számával, mint Komáromban. És a legrégebbi adatok, a melyek ez ősi magyar nemzetségekről fennmaradtak, a nemzetségek tagjainak oly tekintélyes számáról emlékeznek meg s a nemzetségi birtokok oly mérvű összefüggését, egy területen való csoportosulását tüntetik fel, hogy ezek az adatok szinte kétségtelenné teszik, mikép ama nemzetségek e területeken már évszázadokkal az előtt letelepedtek, míg az eredetileg idegen ősztől származó nemzetségek többnyire a tatárjárás utáni időben szereztek birtokokat a vármegye területén, a mi azt bizonyítja, hogy a tatárjárás előtti korszakban a vármegye túlnyomó része még az első megszállók utódainak birtokában volt.

Fenn, a vármegye északkeleti részein, a Zsitva patak balpartján, a *Szemere nemzetség* helyezkedett el. E vidéken van Szemere helység, tőle nem messze feküdt Hoba falu, mely az Anonymus által honfoglaló vezérnek megtett *Hoba* (Huba) emlékét tartotta fenn, továbbá a nemzetség többi birtokai, mint Kürt, Nyék (Jászfalu), Csuz, Für, Tajd és Lót, melyek egymás mellett majdnem összefüggő területet alkotnak. Ez a vidék Anonymus korában, tehát a XII. század második felében, felfelé a Tursok (Törzsök) erdőig a nemzetség ősi birtokaként volt ismeretes. A nemzetség egyik őse alkalmasint Szemere semptei ispán volt, a ki 1175 táján szerepel.

A Szemere nemzetség.

Okleveles adataink azonban csak a tatárjárás utáni korszakból vannak e nemzetségről, melynek tagjai 1247 előtt a Nógrád vármegyében fekvő Esztergályt kapták, de Péter, Márton, Sena, Ivánka, Tamás, Miklós és Godus ezt a birtokot odaadták Sándornak és Lestyáknak, a kik ezt a jószágot, valószínűleg mivel a többi nemzetségi birtokoktól távol feküdt, a királynak engedték át, IV. Béla király ezért 1247-ben a banai várhoz tartozó Kövedet (Komárom vármegye északi részén) adta nekik. A nemzetség tagjai közül : Sándor 1247 táján Lóton, Lestyák pedig Szemerén lakott. Bertalan, gyermektelen lévén, gútai birtokát két halastóval együtt az esztergomi érseknek ajándékozta.

Szemere comes 1290-ben Csúzon lakott. Fia Salamon, kinek nem voltak fiai, miért is testvérének, Öszénynek fiai, Kázmér és Jakab örökölték birtokait. IV. Tamás is fiörökösök nélkül halván el, lóti jószágát a Csúzi családnevet viselő I. Sándor fiaira : Miklósrá, Jakabra, Szemerére és Benedekre szállott. (Karácsonyi : Magyar nemzetségek III. 57—60.)

A nemzetség tagjai országos hivatalt nem igen viseltek, Tamás 1269-ben előfordul, mint királyi ember, Öszény fia, Tamás pedig, a ki alkalmasint egy az előbbenivel, 1270-ben az Aba nembeli Péter fia Lőrincz locsmándi főispán képviselőjeként szerepel. (Wenzel VIII. 248. és 321.) A XIV. században e nemzet-

ségből származó Lóti család az 1339. május 8-án megtartott vizsgálat adatai szerint Lót, Kürt és Szemere (Komárom vármegye), továbbá Tajd (Bars vármegye) helységekben, a Csúzi család ellenben Lót és Nyék helységekben volt birtokos. (Anjouk. Okmt. III. 545.)

Az ugyane nemzetségből leszármazott Szemerei család egyik ága kihalt. Nagyemőkei Bertalant, kinek neje Szemerei Péter leánya, Ilona volt, 1495-ben Szemere, Kamoesa, Köved és Nyárad részeibe iktatták. 1382-ben Szemere Péter által Tömördön elkövetett hatalmaskodásokról értesülünk.

A Koppán nemzetség.

A Duna jobbpartja mellett és a Csallóközben a *Koppán nemzetség* ősi birtokai terültek el. Ősi nemzetségi monostorának emlékét a Monostor puszta őrzi, melyet vagy Merkur fia, Katapán, 1138-ban székesfehérvári prépost, vagy Katapán székesfehérvári prépost, később egri püspök (1198—1216.) építtetett.

A fennmaradt legrégebbi oklevelek, a XIII. század első feléből, már rendkívül kiterjedt nemzetségre mutatnak, ezért Karáesonyi szerint (i. m. II. 328.) a közös ős legalább is a XII. század elején élt, ha azonban tekintetbe vesszük azt a körülményt, hogy e nemzetség legrégebbi birtokait a Duna mentén, tehát egy halászáttal is foglalkozó lovasnép számára legalkalmasabb területen találjuk, továbbá hogy ősi birtokai, melyek a Duna mindkét partján szinte összefüggő egészet alkotnak, eredeti magyar neveket őriztek meg, valószínűnek kell tartanunk, hogy e nemzetség is az első foglalás jogán bírta az általa megszállott területet.

Egyes főbb birtokait véve alapul, a nemzetség a következő ágakra oszlik : bábolnai, bálványszakállasi, ekeli, lovadi és millértői ágakra.

A *bábolnai ág* Tiszabábolnán, Borsod vármegyében tűnik fel a tatárjárás után az 1259. évben, tehát valószínűleg a tatárjárás utáni években nyert ott birtokokat. Ez az ág azonban Komárom vármegyében is birtokos volt ; így II. Miklós 1259-ben Koppánmonostora kegyuraként szerepel (Czinár Mór : Monast. II. 232.), sőt a Vértes északi nyúlványaiban is birtokos volt, még pedig Gyarmaton, Kápa és Bástély falukban. Ez utóbbinak emlékét ma a Fejér vármegyében fekvő Vasztyel puszta őrzi. Ezeket azonban valószínűleg házassága révén szerezte II. János, kinek neje Bástélyi Aglent volt, s a ki e birtokokat 1267-ben anyjának hitbére fejében oda adta. Ez ág ősi birtoka a Koppánmonostortól nyugatra eső alsóvasi puszta, melyet II. János fia Miklós 1290-ben elidegenített. (Karáesonyi i. m. 328—331.)

A *bálványszakállasi ág* őse Bályán volt, kitől a helység nevét vette. Tamás és Bályán 1247-ben Gadóceczal határos birtokosok és Keszegfalva urai. (Knauz : I. 370.) Bályán 1260-ban megosztozik unokaöcseivel, Györggyel, Szakállason (Bályán-Szakálos) és Káván.

E két unokatestvértől származnak a Bálvány-Szakállasi, Kávai és Véki előneveket viselő Haresa, Keszeg és Pozsár (Ponty) nevű családok. Pozsár György comes 1308-ban vétel útján megszerzi Véket. (Anjouk. Okmt. I. 147.) Az ekeli vagy ekli ág birtokai Ekel körül csoportosultak, honnan 1243-ban Ekli nemzetségnek is iratik.

I. András 1228—47-ben szerepel. 1239-ben perben állott a garamszentbenedeki apátsággal Szántó nevű falu miatt (Nemes-Óesa mellett), 1241-ben a tatárjárás borzalmai alatt a Vágközben lakott s egyik atyafiának nejét vette oltalmába, a ki hozzá menekült. (Wenzel, VII. 148.) Fiai, Czene és Gergely, 1261-ben megosztottnak Ekelén és Lakszakállason, Gergely 1261—97-ben esztergomi kanonok. Czene fia, György és nagybátyja, Gergely 1297-ben visszakapják a Dudvágon, Ekel mellett fekvő Lögör nevű halastavat.

A *lovadi ág* ősi fészke Lovad helység, mely Ács felett a Duna mentén terült el. Ebből az ágból Paulinus és Jakab comesek a Tatától keletre fekvő Tardost bírták, melyet azonban II. Endre király 1217-ben elvevén tőlük, kárpótlásul a pozsonymegyei Berényt adja nekik. II. Paulinus 1268-ban Árpa és Bana mellett, tehát Lovadon volt birtokos.

1297-ben ez ág sarjai Jakab, Frigyes, János és László a győri káptalan előtt megosztottnak Lovad, Halász és Izsép falvakon. 1346-ban Lovad már Nagymartoni Mihályé. (Fejér IX. 1. 409.)

A *millértői ág* Kolozsnémától keletre eső Millértő faluban volt birtokos. János 1247-ben, Gadócz birtok eladása alkalmával, szerepel ; Megyercestől dél-

nyugatra is birtokos volt. Ez ág sarjaival az 1309—1325 közötti években is találkozzunk. (Hazai Okmt. VII. 281. 337.)

A vármegye délnyugati részén, a Czonczó patak partján, az *Igmánd nemzetség* telepedett le a róla elnevezett Nagy-Igmádon és Kis-Igmádon, melyek e nemzetség ősi szállásbirtokai voltak. Okleveles adatok azonban csak a XIII. század első feléből vannak e nemzetségről. Már a XIII. században szerte ágazott. A legrégibb adatok szerint 1233-ban 16 felnőtt tagja volt.

Egyik ága az *essegvári ág*, mely a Veszprémtől északnyugatra eső Essegvárt építette. Ennek az ágnak sarja András (1233—1257) az osztrák háborúban, 1233-ban szerzett érdemeiért, 1235-ben az Igmánd melletti Csanakon öt eke földet nyert adományul. A tatárjárás után ismét Csanakon kért birtokokat a királytól. IV. Béla király egy földterületet adott neki, melyet a királyi lovászok bírtak, de a tatárjárás óta üresen állott. Időközben azonban a lovászok egy része visszatérvén, András kénytelen volt a neki adományozott földből egy részt átengedni. A határjárásból kitetszőleg András Csepen is birtokos volt. (Wenzel, VII. 456.) Fia Miklós (1253—1270.) Billegét és Tótvázsonyt bírta, de ezeket a birtokokat, alkalmasint azért, mert a IV. Béla és fia, István ifjabb király között kitört belháborúk alatt az utóbbihoz csatlakozott, elvesztette, de utóbb V. Istvántól visszaszerezte, s azokban 1273-ban megerősítettet. Fiai közül András 1282-ben a hódí csatában esett el, Lőrincz 1294—96 között erdélyi vajda, 1304-ben I. Károly király párthíve volt. Fiai: Lőkös († 1308 előtt), mint I. Károly király párthíve, részt vett Buda ostromában, másik fia, Miklós, 1309-ben lemondván dunántúli birtokairól, rokonai, a Lőrente nembeli Miklós mester fiai javára (Fejér, VIII. 1. 364.), elköltözött a vármegyéből, s a Tisza vidékén telepedett le. Birtokait ekként a Lőrente nembeli Tamás (1309—1324.) és Beke (1309—1346.), az Essegvári család ősei szerezték meg.

A nemzetség egy másik ágából származott Mikefia Miklós unokaöccse, Mikófia Márton, Nánafia Mike, Tamásfia Mózes, továbbá Apcz fiai, Miklós és József 1262-ben meg akarták venni a Tatától keletre eső Tarján falut, de más birtokosok ellenmondása miatt e vétel megghiúsult. (Karácsonyi, II. 239—243.)

Azon a vidéken, hol a Vértes hegység rengetegei Komáromot Fejér vármegyétől elválasztják, a *Csák nemzetség* birtokai terültek el. E nemzetség ősi fészke Fejér vármegyében, Csákvárott volt, honnan mindegyre jobban terjeszkedett Komárom vármegye felé. A Vértes rengetegeiben, ott, a hol egy-egy tisztás kibukkant az erdő sűrűjéből, e nemzetség tagjai azt csakhamar birtokukba vették, így idővel megvetették lábukat a mai Komárom vármegye területén is. Anonymus szerint Árpád az egyik honfoglaló vezérnek, Elődnek adta a Vértes erdőt, kinek Szabolcs fiától származó unokája Csákvárt építette.

A Csák
nemzetség.

Már a XI. században találkozunk Csákfia Györggyel, a ki az 1038—1046. években Béla herczegnek, a későbbi királynak Lengyelországban kísérfője és szolgálója volt. Összefüggő adataink azonban csak a XII. század végétől kezdődőleg vannak e nemzetségről, de ekkorra már felette szétágazott, tagjai úgyannyira elszaporodtak, hogy ősi fészükben már nem találtak elég területet a megélhetésre, így a távoli Nyitra, Pozsony, Sopron és Somogy vármegyékbe költöztek.

A *Kisfaludi ág* birtokai a vértesszentkeresztí monostor körül terültek el. Ez ágnak oklevélileg első ismert őse I. Ugrin (Ugron) comes 1146-ban szerepel első ízben, ő volt a vértesszentkeresztí monostor kegyura. Fia II. Ugron 1185-ben zágrábi, 1188—1203-ig győri püspök, 1204-ben esztergomi választott érsek († 1204). Testvére, I. Miklós (1212—1239.) 1214-ben komáromi főispán (várispán), később csanádi, majd bihari és pozsonyi főispán. Fiai közül Lőrincz comes (1231—78.) a Kisfaludy, és János mester (1237—1275.) a Mihályi család őse. A most említett Miklós Bokodot bírta, míg Vértes-Keresztúr és Écsér ez ágnak közös birtoka volt. Lőrincz 1278-ban Vértes-Szentkeresztben kapott három házat, testvérének, Jánosnak fia, III. Ugrin (1299—1305.) az 1305. évi osztály alkalmával a Vértes melletti birtokokat kapta.

A nemzetség *trencsényi ágának* is voltak birtokai Komárom vármegyében, mint Vitám és Gesztes várak. Ezek ősi jószágok voltak, s kétségtelen, hogy ez ág ősi fészke is a Vértes aljában volt és csak a XIII. században szerzett birtokokat a Vág vidékén. Ennek az ágnak őse I. Máté. Fiai közül István (1260—69.) Füzitőn volt birtokos, másik fia, II. Máté, az Igmánd közelében fekvő elpusztult Bille

helység és Komárom várának birtokosa, tőle örökölte testvérének, Péternek (1265—85.) fia, III. Máté, a felvidék hatalmas kényura Komáromot 1307-ben, melyet 1317-ig bírt, mikor is Károly király fegyveresen elfoglalta tőle.

Csák Máté testvére, Csák (1284—1300.) szintén rettegetté tette nevét rablókalandjaival; 1297-ben Radvány és Külső-Karva elpusztítása miatt emeltek ellene panaszt. A negyedik testvér Márk volt, kinek fia, II. István (1280—1307.), mint Károly király híve, 1302-ben azt a sereget vezette, mely Venczel királyt Buda várában ostrom alá vette. Fiai, Péter és II. Márk, 1308-ban részt vettek a pesti országgyűlésen.

Az *újlaki ág*ból csupán Pósa fia, III. Ugron (1240—1311.) szőrényi bán, főlovászmester, volt birtokos a vármegye területén; 1269-ben Füzítő szomszéd birtokosaként említik. Fia, Miklós (1311—1360.) országbíró és szerémi főispán már nem szerepel a vármegyében. (Karácsonyi i. m. 293., 305., 311—312., 327., 338.)

A tatárjárás előtti korszakban még a következő nemzetségek éltek Komárom vármegye területén:

A Csolt
nemzetség.

1. *Csolt*. E nemzetség ősi fészke a Békés vármegyében fekvő Csoltmonostora, mely 1222-ben már fennállott, de már jóval a tatárjárás előtti időben bírta Vata-Csanakot (ma Csanak puszta Nagyigmánd közelében), melyet I. Vata fia, II. Vata, továbbá Gyula fia, Imre, Csépán fiai, István és Gotthárd, I. Márton fiai, I. Dénes és II. Márton 1233-ban eladtak az Igmánd nembelieknek. (Wenzel VI. 350.) E nemzetséggel többé nem találkozunk a vármegyében.

A Miskolcz
nemzetség

2. *Miskolcz*. E nemzetség borsmonostori ágából származó Domonkos bán fia, Bors bán (1194—1234.) a Tata környékén fekvő Dunaszél, Usztinics, Sztáncs és Szomód falvakat bírta, melyeket 1233-ban a borsmonostori apátságnak adott, de mivel e birtokok egy részét Pósa nevű nemes birtokolta, azért más birtokokat adott a monostornak. (Fejér, III. 1. 362., 365.)

A Szák
nemzetség.

3. A *Szák nemzetség* is, melynek ősi fészke Tolna vármegye, még a tatárjárás előtt telepedett le. Nevét a Kisbértől keletre eső Szák falu őrizte meg Komáromban. A komáromi ágban első ízben János és Petus (Pető) szerepelnek, a kik 1221 táján eladták berei részüket. Lesták fia, Péter 1232 táján, mint választott bíró, a mai kisbéri határhoz tartozó Esztár helységben 16 hold szőlőt adott a hantai egyháznak. A nemzetség *gyaláni ágából* Konrád (1240—1269.) főpohárnok és győri főispán 1250-ben Terjént (ma Kéthely) nyeri adományul. Fia, I. János, 1273-ban hadi érdemei jutalmául Vasdinnye egy részét szerzi meg. 1292-ben az alországbíró ítélőtársa. János fiai, Domonkos és II. János, 1329-ben megerősítő levelet kértek Terjénre (Kéthely) és más vármegyékben fekvő birtokukra. (Karácsonyi III. 38—43.)

A tatárjárás utáni korszakban a következő nemzetségek szereznek birtokokat a vármegye területén:

Balog-
Semjén.

1. *Balog-Semjén*, mely nemzetségből I. Mihály (1250—1292.) a Semjéni és II. Egyed (1250—1281.) a Kállay-család őse, a kik a Dráván túl kaptak jószágokat a királytól; de e birtokokat nem tartották meg, Mihály a maga részét a Tata közelében fekvő, ma ismeretlen Zelcz helységgért cserélte el, II. Egyed pedig 1280-ban Badalót kapta cserébe Hontfia Gergelytől. (Karácsonyi I. 192.)

Csór.

2. *Csór*. E nemzetség ősi fészke a fejérvármegyei hasonló nevű helység, melyről a krónikák már 1108-ban megemlékeznek történeti események keretében, de okleveles adataink róla csak a XIII. századtól kezdve vannak. Komárom vármegyében csak a XIV. század első felében szerez birtokokat. Tamás, csókakői várnagy, kir. főajtnálálló (1326—1358.) 1331 szeptember 4-én iktató parancsot nyer a királytól Tatán a Szent-Péter egyháza közelébe eső udvarházra és malomhelyre. 1332-ben Barancsföldét nyeri adományul. 1340-ben Mócs falut szerezte meg, melyet a bíróság Apród András elleni perében neki ítél meg. Ága azonban fiaiban kihalt. (Karácsonyi i. m. I. 387.)

Szécs.

3. A *Szécs nemzetségből* Mikó comes fia, II. Mikó 1275 táján, Hetényben vett egy jó darab földet Sükösd esztergomi kanonoktól. Fia, Mikó, 1305-ben végrendelkezett. Miután leszármazói nem voltak, tatai jószágát unokahugának, Jakab leányának, Gyöngyösnek, hetényi és örsi birtokát az esztergomi érsekségnek hagyta. (Knauz, II. 194. 559.)

Sartivánvecse.

4. A *Sartivánvecse nemzetség* hevesvármegyei ágából származó Poroszlai Hanczkófi család tagjai 1420-ban Neszmélyre tartanak jogot, mely 1359-ben még Neszmélyi Hanczkó birtoka volt. Valószínűleg e nemzetségből származik

BALOGH.

BARANYAY.

BARCZA.

BATHÓ.

BELICZAY.

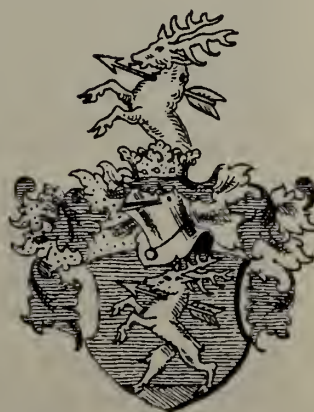
CSETKE.

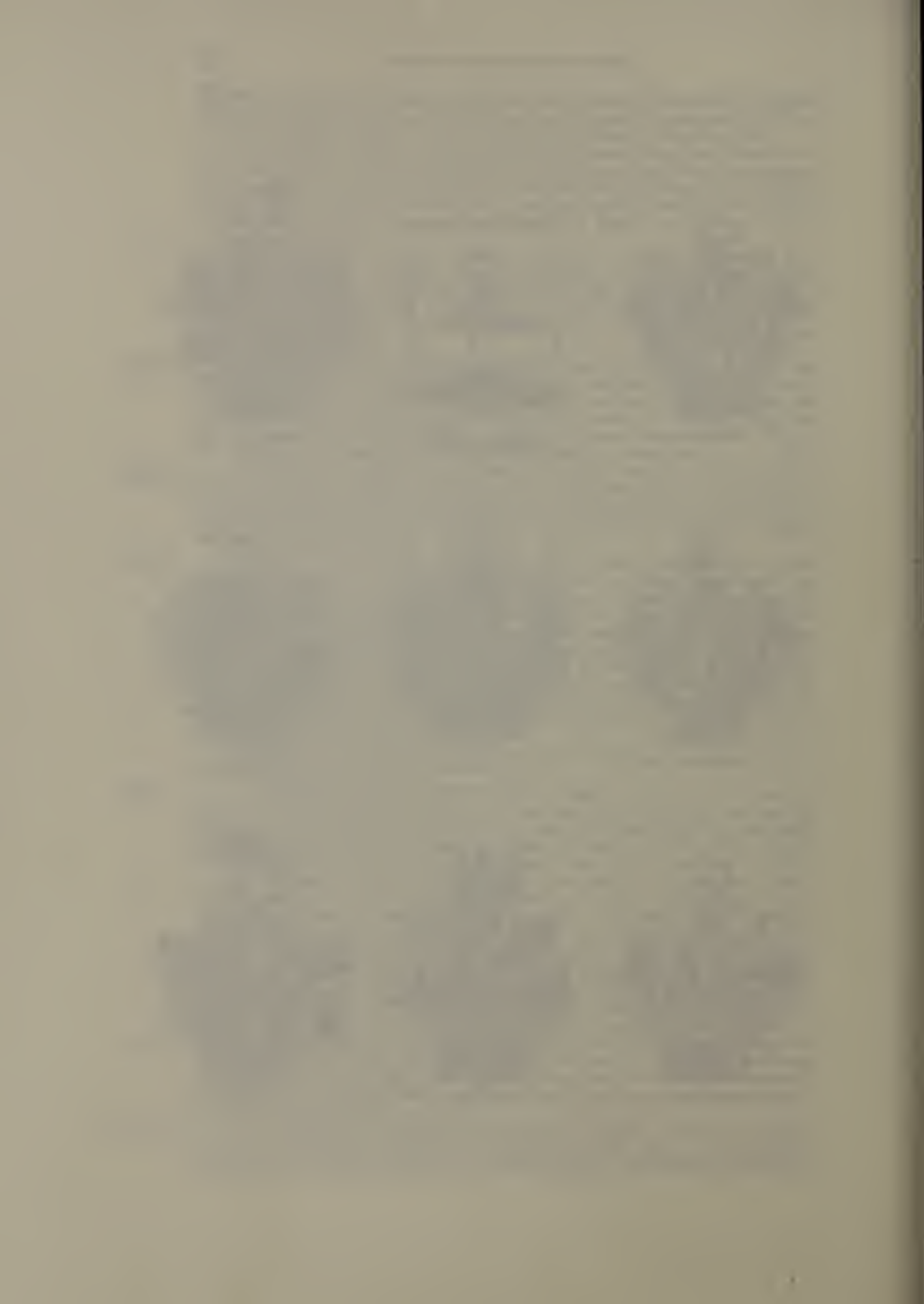
CSONGRADI.

CSORBA.

CSUZY

a Sartivándi család is, melynek sarjai 1438-ban és 1459-ben mint királyi emberek szerepelnek.

Az Anjouk uralmának megszilárdulása változást okozott a vármegyei birtokviszonyokban.

Az ősi nemzetségek közül az évtizedeken át tartó belháborúk alatt többen elpusztultak, kivesztek, mások elköltözködtek, helyüket új családok foglalják el, a melyeknek sarjai az Anjouk trónküzdelmiei közepett szerzett érdeméért nagy kiterjedésű birtokokat nyertek.

A XIV. században új birtokosok: a Druget nemzetségbeli Doncs (1333—41.), a komáromi várbirtok ura, Simontornyai Laczkfi 1387-ben Komárom várát, a Nagymartoniak 1346-ban Ácsot, 1352-ben Nagy- és Kis-Keszit, a Thege család 1356-ban Abát, a Zeur család 1386-ban Agyagost nyeri.

A Nagy Lajos, de még inkább Zsigmond király uralkodása alatt osztogatott várépítési engedélyek és birtokadományok hatalmas főúri osztály alakulására vezettek s a már fennálló várakhoz egyre több birtok sorakozik; ilyképp hatalmas uradalmak keletkeztek, melyek idővel megnövekedvén, az illető várral együtt, a melyhez tartoztak, gazdát cseréltek.

A XV. század elején a legnagyobb uradalom a komáromi volt, melyhez 22—23 helység tartozott. A komáromi uradalom rendszerint a király birtoka volt, de rövid ideig mások is bírták zálogban; így 1422-ben Garai Miklós nádor, 1456-ban Széchy Dénes esztergomi érsek, 1490-ben Corvin János.

Uradalmak.

A másik nagyobb uradalom a tatai volt, melyhez 4—9 helység tartozott. Eredetileg szintén a királyé volt, de az 1426—1465 közötti időben a Rozgonyi család bírta; később ismét a királyé lett. Hunyadi Mátyás Corvin Jánosnak adta, a ki 1490—92-ben bírta. 1498-tól kezdve újból a királyé lett.

Vitám várát a hozzátartozó uradalommal 1440-ben a Rozgonyi család nyeri adományul. 1444-ben azonban Ujlaki Miklósé, 1453-tól kezdve ismét a Rozgonyiaké, a kik a század végéig bírták. 1493-ban a vitámi uradalmat Egervári László horvát-szlavon bán nyerte zálog címén, de 1496-ban elhalálozván, özvegye ismét Kanizsai Györgyhöz ment nőül s így a vitámi uradalom a Kanizsai családra szállott. Gesztes várát a hozzátartozó uradalommal 1438—1460 között szintén a Rozgonyiak bírták; később 1464-ben az Ujlakiak kezébe kerül, a kik a század végéig bírták.

Az említett négy uradalmon kívül a következő nagyobb birtokos családokkal találkozunk a XV. század folyamán a vármegye területén: a Losonczy Bánfi család 1433 előtt Igmánd, Csicsó, Kocs, Kéthely, Császár helységeket bírta, melyeket a király Hunyad váráért elcserélt; e birtokokat ezután Hédervári Lőrincz kir. lovászmester kapta Zsigmond királytól adományba. A Héderváriak ekként megvetvén lábukat a vármegyében, újabb birtokokat szereznek. Lőrincz fia Imre 1449-ben Tamástelke pusztát bírja, 1475-ben a család a két Bánhidát veszi zálogba. A Báthory család Ravaszkeszt és Újfalut bírta, melyet 1464-ben zálogosított el. Gutí Országh Mihály nádor 1460-ban ugyan-csak Ravaszkeszt bírja zálogban. A Bucsányi Korlátkői család még a XIV. században telepedhetett le a vármegyében. Zsigmond 1412-ben elzálogosította gallai pusztáját, 1498-ban Ozsvát, a vármegye főispánja, II. Ulászló királytól adományba kapja Szák és Bana helységeket; 1502—1510-ig komáromi és tatai kapitány. Péter 1519-ben Piskén és Lábatlanon is birtokos; 1519—26-ig a vármegye főispánja.

Lévai Cseh Péter kir. lovászmester 1424-ben Zsigmond királytól adományt nyer Pobor István hetényi és Petend pusztai birtokaira.

Az Ónodi Czudar család 1410-ben Loval részeit bírja; 1439-ben Alcsi részeit zálogosítja el. A Gordovai Fáncsi családnak Szenden volt földesúri joga, de itteni részeit a kormányzó 1446-ban Bucsányi Ozsvátnak adományozza.

A Kanizsai család 1397-től 1421-ig Megyer várost bírta Für és Csicsó helységekkal együtt. A Nagylucsei család 1495-ben megkapja a magvaszakadt Ivácson Miklós jószágait (Ekel, Andránháza, Szakállas és Lak pusztá). Kálnai István fia, Benedek, 1405-ben Zsigmond királytól új adományt nyer Bagotára, több más hont- és barsvármegyei jószágokkal egyetemben.

Az ősi komárommegyei nemzetségek közül a következők voltak a XV. században nagyobb birtokosok:

A Koppány nemzetségből származó Bábonyaiak, a kik a velük rokon Akai, Hathalmi és Kovácsi családokkal együtt 1455-ben V. László királytól Bábolna, Kajánd, Kovácsi, Abostyán, stb. birtokokra nyertek adományt.

A Posár család Kávai ága 1466-ban a Kávai Harcsa családdal közösen bírja Vizvár, Káva, Szovád és Bálványos helységeket.

A Marczelházi Pozsárok 1482-ben Marczelháza, Szovát, Keszegfalva, Madar, Pat és Vék, 1485-ben Vizvár és Káva helységekben birtokosok.

Ugyancsak az egykori Koppány nemzetségi javak birtokában találjuk a Némái Kolos családot, mely egyike a vármegye legősibb nemzetségeinek. 1268—1379-ben Némát bírják. Kolos mester 1332-ben sisakdíszviselési adományt nyert, fia Jakab, kir. allovázmester 1378-ban Kis-Keszöt kapja Lajos királytól, 1379-ben Banát és Árpát, 1382-ben Millértöt. Jakab fiai 1412-ben új adományt kapnak Vas, Körtvélyestelek, Béd, Árpaföld, Porvad, Űrnepe, Nána és Dobozföldre birtokokra. 1425-ben Szovát földesurai. 1426-ban Néma, Lőrinczülése és Köves-Gyoles pusztákat nyerték adománykép a királytól. 1386-ban Jakabot a Koppán nembeli Vasi Sidó (Zsidó) László testvérévé fogadván, a család felveszi a Vasi előnevet. Vasi Kolos László 1460-ban Ács és Hathalom birtokosa, Jakab 1519-ben Czonzón birtokos.

A Szemere nemzetségből származó Csúziak 1416-ban Kamocsa, 1436-ban Pilis, Komlós, Szent-Kozma-Demjén birtokosai, 1460-ban Hoba, Buzád és Vizesvár, 1416—60. Nyáras urai. E család túlélte a mohácsi vészt. A Szemerei családból Péter leánya, Ilona Nagyemőkei Bertalanhoz ment nőül, se házasság révén Szemere, Kamocsa, Köved és Nyárad részei a Nagyemőkeieké lesznek.

Ivácson János 1412-ben Andránházán, 1426-ban Ekelen és Lak-Szakállason bírt földesúri joggal. 1453-ban visszakapja a Némái Kolosoktól ekeli, andránházi, stb. részeit.

A Konkoly-Thegék a XIII. században (1260—1270.) tűnnek fel; Konkoly pusztá birtokosai. 1356-ban Abát bírják. Orbán, Komárom vármegye alispánja 1438-ban új adományt nyer Konkolyra és Abára. György 1451-ben Hunyadi János kormányzótól Veres-János-Földe pusztát nyeri adományul. János 1471-ben Mercsérre és Konkolyra új királyi adományt nyer. György 1485-ben *Gyallai* előnévvel él.

A Kürthyek ősei már a XIII. században birtokosok a vármegyében.

Kaluzi Lukács leánya, Borbála, Nyéki Miklós neje. 1392-ben fiusíttatván, a kürthi és a koltai birtok fiára, Balázsra szállott, a ki felvette a Kürthi nevet. László 1485-ben Pati, majd Véki előnévvel él, László 1507-ben Kerekszállás birtokosa.

A Csóka család 1405-ben *Némái* és *Újteleki*, 1426-ban *Verestői*, 1464—99-ben *Aranyosi* és 1486-ban *Böki* előnévvel fordul elő.

A Dinnyi Vas család 1446-ban Nagy-Bottyánban birtokos, Márton 1448-ban szolgabíró, János 1505-ben országgyűlési követ, Mátyás 1516-ban Vasdinnyén birtokos.

A Vérti család 1471-ben Marczelházán részbirtokos, Ozsvát 1485-ben Kurtakeszi előnévvel él.

A Nagygyövedi Pobor család, mely Bars vármegyéből származott át, 1419-ben Zsigmond királytól Felső-Csehit nyeri adományul. István 1424-ben elveszti hetényi és petendi javait, de 1436-ban mégis Petend pusztai birtokos.

A Szandai és Zagorhidai Tárnok család Egyházas-Szakállast (1452—68.) birta. (Dr. Csánki Dezső i. m. III. 482—534.)

Birtokviszo-
nyok.

A török hódoltság következtében a vármegye dunántúli részében, az ősi birtokosok nagyrészt földönfutókká lettek s a mely terület nem került idegen kézbe, ott is új birtokosokkal találkozunk. A régi birtokos családok egyrésze végképp eltűnik, helyöket újak, ismeretlen származású jövevények, vagy más megyéből kiszorultak foglalják el, a kik részint királyi adomány, részint házasság, vétel, vagy sokszor erőszak útján szereztek magoknak birtokokat. A pusztulás képét legélesebben tünteti fel az 1553. évi adóösszeírás, mely szerint a vármegye összes portáinak száma — szemben az 1495. évi összeírásban feltüntetett 2161 portával, — 506½-et tett ki, mely 36 birtokos kezében volt.

E családok a következők: Ács (Álcs) 1, Amade Mihály 3, Bakics Péter 2½, Békes Imre 2, Bornemisza János 2, Csóka Albert 2, Désy Boldizsár 9½,

Dévay János 2, Enyedy Albert 1, esztergomi érsek 189, Füßy Jakab 2, Füßy Ferencz, Felpéczi Ferencz 17, Gadóczy Mihály*1, Kapocsy Imre 15, Kávay József 4, királyi javak 134½, Kolos János 14, Kürthy Pál 3, Literatus Márton 3, Literatus Imre 1½, Muthy Lőrincz 1, Nyáry Ferencz 4, Nyulszigeti apácák 14, Pozsár Menyhért 40, Szentpéteri János 12, Tajnay Imre 1, Ugronovics Vid 10, Ürményi Ferencz 1, Vésztői Gáspár 2, Wass István 2, Zoltay Lőrincz 2½, Zomor János 0.

Az újabb birtokosok közül a XVI. század második felében Apponyi István és János 1551-ben Radványon, Lábatlanon, Kurtakeszin, Piskén, Apácza-telken, 1559-ben István Lábatlanon birtokos. A Bajcsyak 1585-ben Szilason. a Galántai Balogok 1540-ben Almáson, 1589-ben Eklen, Désházy István (1529—30.) főispán Bagotán, a Dersffyék 1559-ben Lábatlanon és Piskén, Erdeögh István 1578-ban Nagymegyeren, az Erdőhegyiek 1540-ben Füzitőn és Almáson, Gadóczy Farkas Márton 1560-ban Keszegfalván, Hrussói Jeromos özvegye 1551-ben Radványon, Kurtakeszin, Virten, Szerdahelyi Imrefy 1526-ban Bábolnán, Baranyavári Istvánfi Miklós alnádor 1558-ban Lábatlanon, a Kereskenyiek 1570-ben Gyallán, Nyáry Ferencz 1551 előtt Radványon, Kurtakeszin és Virten birtokosok, az Ordódyak 1534-ben Bagotát szerzik. A Szilasi Pázmányok 1598-ban Lakon, Szentmiklósi Pongrácz Gáspár 1551-ben Kurtakeszin, Radványon, Virten, 1559-ban Lábatlanon, Piskén, a Sárkányok 1584-ben Csúzon, Jászfalun és Szemerén, a Semberiek 1581-ben Csúzon, Sóky György 1589-ben Madaron és Marczelházán, a Tessényiek 1584-ben Jászfaluban, Thúry György 1567-ben Andrásházán és Kis-Keszin, a Zakál család 1561-ben Nagymegyeren voltak birtokosok.

A XVII. század birtokviszonyairól az 1622., 1643. és 1693. évi összeírások nyújtanak némi tájékozást.

Sajnos, ezek az összeírások is felette hiányosak, mert nagyon sok helységnél nem tüntetik fel a birtokosok neveit, sőt egyes járások is hiányoznak az összeírásból. 1622-ben a törökök hódoltságában levő helységek közül Udvard az esztergomi érseké, Madar a Pozsár családé, Szemere, Jászfalu, Kolta, Für, Csúz, Kürt, Baromlak, Anyala, Naszvad, Szimő, Martos az esztergomi érseké, Marczelháza Pozsár Lukácsé, Szent-Péter a komáromi váré, Hetény az esztergomi érseké, Szőny a komáromi váré, Császár Nyáry Miklósé, Mocska az esztergomi érseké, Kisbér Nyáry Miklósé, Tata, Baj a tатаi váré, Bánhida és Kocs Nyáry Miklósé, Mór Nádasdy Pálé, Neszmély és Almás a komáromi váré. A szabad helységek közül, melyek nem voltak a törökök kezében, Nagy-Tany a komáromi váré, Nagy-Keszi, Kis-Keszi és Lél több nemesé, Néma és Ásványtő a szentmártoni főapáté, Csicsó, Nagymegyer és Izsap a komáromi váré, Egyházasszakállas több nemesé, Apácasszakállas az apácáké, Zémó az esztergomi érseké, Kamocsa és Vizvár a Csúzy, Szentmihályi, Szentpétery és Gúta családoké, Várbogya és Megyerics a komáromi váré, Bicske Széchy Györgyé és Batthyányi Ferenczé, Gyuró és Vereb Jakussith Andrásé, Farma Nyáry Miklósé. (Fényes Elek : Komárom vm. 63. l.)

A XVII. század első felében a Csákyak, az Esterházyak, a Nádasdyak és a Zichyek szereztek birtokokat a vármegye területén. Esterházy Miklós nádor 1632-ben és 1636-ban Nagymegyeren, Izsapon és Keszin birtokos. A Csákyak közül László, Komárom vármegye főispánja (1642—46.), Tata örökös kapitánya, Gesztest szerzi. Zichy Pál még II. Ferdinánd király uralkodása alatt zálogjogon szerzett a kamarától Komárom várához tartozó hét helységet, ezeket azonban III. Ferdinánd a zálogösszeg megtérítése mellett, gróf Puchaim János Kristófnak engedte át, 1657 után azonban Puchaim Adolf a komáromi várhoz tartozó összes jószágokat, négy helység kivételével, gróf Zichy Istvánnak 57.818 frtban lekötötte. 1659-ben I. Lipót király a zálogba adást megszüntetvén, a komáromi uradalmat gróf Zichy István győri főkapitánynak adta.

Az 1643. évi összeírás adatai szerint a tатаi uradalmat gróf Zichy Ferencz bírta; ehhez Tata, Baj, Szomód, Bánhida és Naszály tartozott. A gesztesi gróf Csáky Lászlóé volt, s ehhez Császár, Környe, Szend, Dad, Nagyigmánd tartozott. Ezen kívül még a következő nagyobb birtokosok voltak a vármegyében: a veszprémi prépost Kisbért, gróf Zichy István Kocsot, Szápáry András Banát bírta, az utóbbi 1638-ban Bábolnán és Kajándon is birtokos volt.

Gróf Nádasdy Ferencz Szák, Mór, Bokod és Szent-Erzsébet helységeket bírta, melyek ekkor közigazgatásilag szintén Komárom vármegyéhez tartoztak.

A törökök kiűzése utáni korszak birtokviszonyairól az 1693. évi összeírásból nyerünk némi tájékozást. Ez összeírás szerint csak ezer lakosa volt a vármegyének; a vármegye ama része, mely a Vágdunán túl esett, vagyis a mai udvardi járás, nagyrészt elpusztult, hasonlóképp a dunántúli rész is, csak a Csallóközben és Igmánd vidékén találunk elszórtan helységeket. A vármegye dunántúli részében: Környe, Dad, Igmánd, Szend, Császár, Ászár és Ács gróf Esterházy Ferenczé volt, Kisbér a győri káptalané, Neszmély és Almás a komáromi generalátushoz tartozott, Lábatlan a Nedeczky és a Huszár családok birtoka volt. A Nagybaráti Huszár család 1678-ban nyert adományt Lábatlanra, Virtsre, Radványra és Piskére, zálogjogon a keszegfalusi kastélyt is bírta. A Nedeczkyek Lábatlanon kívül 1690-ben Virtsen és Radványon és a Lábatlanhoz tartozó pusztákban is birtokosok voltak. Szöny, Kocs a gróf Zichy családé, Ete a komáromi jezsuitáké, Héreg és Mocsá az esztergomi érseké volt. A Ghyczyek 1676-tól kezdve Nagyigmádon birtokosok. Tata, — Tarján, Szomód, Mány, Bokod, Naszály és Baj helységekkel — a Hochburg-féle uradalomhoz tartozott. A tatái uradalom 1697-ben Krapff Ferencz József haditanácsos birtokába került. A csallóközi falvak közül Csicsó gróf Zichy Istváné, Thuri-szakállas gróf Amadée, Szímő, Gúta az esztergomi érseké. Az udvardi járásban Szent-Péter a komáromi generalátusé, Madar részben a jezsuitáké, részben a Pozsár családé, Kürt, Udvard, Naszvad és Martos az esztergomi érseké, Für, Csúz a báró Ghyllányié, Bagota az Ordódy családé.

A szatmári békekötés utáni korszakban ismét számos birtok cserélt gazdát.

A tatái uradalmat 1727-ben gróf Esterházy József vette meg 343.523 forintért a báró Krapff családtól, melyre 1746-ban királyi adományt eszközölt ki. Gyulay Ferencz 1716-ban a Posár család férfiágának magvaszakadtával Keszegfalvát, Madart és Patot nyeri királyi adományul. Konkoly-Thege János és neje 1727-ben a komáromi Csajághy kuriába, továbbá Bök, Örkény, Újtelek, Vidaháza, Aranyos és Kamocsa helységekben levő birtokrészekbe iktattatnak.

A Nedeczkyek is számos birtokot szereztek, így Nagy-Kesziben, egyesség útján, 1755-ben Karván, Piskén, Bikalon, Virtsen, Radványon nyertek rész-birtokokat a gróf Gyulay családtól (Nedeczky Gáspár: A Nedeczkyek. 455. lap); a gróf Zichy család Szönyt bírta, melyet 1734-ben Stegner Mátyásnak adott haszonbérbe.

Nagy vagyonra tett szert az Ikladi Szluha család is. Ferencz a vármegye alispánja, 1715-ben nádori ítélőmester, bárói rangra emeltetett; 1716-ban Szemerén bírt földesúri joggal, 1728-ban Ógyalla és Újgyalla birtokába iktattatott. György grófnak Gadócson hat kúriája volt.

Az állandó katonaság intézménye az új közterheknek minél szélesebb mértékben való megosztását tette szükségessé, mely célból III. Károly király 1723-ban, majd 1732-ben az egész országra kiterjedőleg nemesség-vizsgálatokat rendelt el. De e munkálatok nem nagy eredményre vezettek, ezért 1754—55-ben újból országos nemesi összeírás rendeltetett el, melynek tulajdonképpeni célja az volt, hogy a kormány az ország területén lakó kiváltságos osztály számát illetőleg tájékozást nyerjen. Ez összeírás szerint Komárom vármegye területén 1156 nemes találtatott, ebből 670 volt birtokos és 486 volt armalista.

A XIX. század elején a vármegyei összes nemesség számát 12.697-re tehetjük, míg Komárom városában, hol a XVIII. század végétől kezdve mindegyre több nemes család talált otthonra, a nemesek száma 2212 lelket tett ki, vagyis a város összlakosságából egy nyolczadrész tartozott a kiváltságos osztályhoz.

1848-ban, közvetlenül a nagy átalakulások előtt, a vármegye területén a következő uradalmak állottak fenn: a tatait és gesztesit gróf Esterházy Miklós, az almásit és a szönyinek egy harmadát gróf Zichy Miklós, két harmadát gróf Zichy János örökösei bírták. A nagymegyeri, vagy csicsói gróf Zichy Istváné, a kisbéri gróf Batthyány Kázméré, a gútai és az érsekújváriak a vármegyében fekvő része az esztergomi érseké volt.

Ezenkívül még nagyobb birtokosok voltak: Pálffy Antal herceg Madar és Marczelháza (a bátorkeszi uradalom tartozéka), gróf Sándor Móricz (Szomor), herceg Lichtenstein Alajos (Ács, melyet 1824-ben vett meg Esterházy

Károlytól), gróf Esterházy Vinczéné (Apáczá-Szakállas), a szentmártoni főapát (Tömörd, Ölbő, Kis-Keszi), az esztergomi káptalan Izsa, a bábolnai kir. ménes-intézet (1807 óta áll fenn), gróf Hunyady József (Kamocsa).

Alább közöljük a vármegye nemes családait, különös tekintettel azokra, melyeknek sarjai a közpályán szerepeltek, s a melyek 1848 előtt a vármegye területén birtokosok voltak.

Abrahám. A XIX. század első felében Izsap helységben volt birtokos.

Aranyossy (Aranyosi). Törzsökös komárommegyei család, melynek ősei 1290-ben kaptak királyi adományt egy komárommegyei birtokra. Hogy ez a birtok Aranyos volt-e, mely később Felaranyos, Ontopa, Vidaháza és Bök pusztákkal együtt a család tulajdona volt, okmányilag nem igazolható. Tamás 1437-ben egyezkedik Kistanyi Lőkös Mátyás fiaival. Kálmán 1469-ben 11 arany forintért Aranyosi Andrástól és rokonaitól egy birtok-részt vesz meg. Gáspár, a kit az oklevelek írástudónak mondanak, 1511-ben Aranyoson egy Úthosszaföld nevű birtok ura volt. Pál és Mátyás 1744-ben Aranyoson birtokosok. A XIX. század első felében Aranyoson volt birtokos. Tagjai közül Dénes 1848-ban szolgabíró, ennek fia, Dénes főszolgabíró (1867.), később ügyvéd Tatán. László († 1905.), a »Király József«-féle alapítvány ügyésze. C z í m e r (színelzés nélkül): sziklán épült vár-torony kapujában görbe kardot tartó könyöklő kar.

Asztalos. Eperjessy János és neje, valamint gyermekei, továbbá rokona, A. János 1646-ban nyertek czímeres nemeslevelet III. Ferdinánd királytól, melyet 1647-ben hirdettek ki Pozsony vármegyében. 1728-ban már Komárom városában birtokos. Az 1754—1755. évi összeírásban Mihály van felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába. Tagjai közül István 1848 előtt Komárom vármegye táblabírája. Móricz († 1884.) megyei ügyész. Aha mint szolgabíró kezdte pályáját Komárom vármegyében, majd törvényszéki ülnök, utóbb törvényszéki bíró lett s mint kúriai bíró ment nyugalomba. István Pest vármegye szolgabírája. Béla ez időszereint Komárom vármegye főjegyzője. C z í m e r: kékkeretű vörös pajzsban zöld halmon hatágú aranycsillag és ezüst félholdtól kísért ágaskodó termeszetes színű farkas, előlábaival harci csákányra támaszkodva. Sisakdísz: kinövő, vörösruhás, sárgaszínű és öves, vöröskucsmás magyar vitéz, jobbában három húzakalászt tartva, balját csipőjén nyugtatva. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Antal. E családból György 1731-ben Érseklélen birtokos. Az 1754—1755. évi nemesi összeírásban István, János és Gergely vannak felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába. Tagjai közül Gábor (szül. 1843.), 1896 óta a dunántúli ref. egyházkerület püspöke, komáromi lelkész. Géza (szül. 1866. Tata), ref. tanár Pápán.

Bajcsy (Bajcsi). Régi komáromvármegyei család, melylyel első ízben a XVI. század második felében találkozunk. 1585-ben János Szilason birtokos, birtokát egyesség útján nagybátyjának, Sebestyennek engedi át Ürögdön birt részjóságaiért cserébe. 1614-ben István, 1643-ban Katalin Szilason, 1626-ban István Bajcsón volt birtokos. Idővel Nyitra vármegyébe költözködött. József, a ki Nyitra-Ivánkán volt birtokos, 1753-ban jóságát elcserélte Barinay Teréz baromlalki javaival, ekként a család ismét Komárom vármegyében telepedett le. Az 1754—1755. évi összeírásban Sándor, Jakab, Pál, Mihály, István, János és József szerepelnek Komárom vármegye nemeseinek névsorában.

Balogh (Galántai). A család multját a Bars vármegyéért tárgyaló kötetben ismertették. A család már 1540-ben Almáson, 1589-ben Ekelén birtokos. Tagjai közül kiváló szerepet játszott János 1794-től II., 1806-tól I. alispán, az 1792., 1796., 1802., 1806., 1807. és 1808. évi országgyűlésen Komárom vármegye követe.

Balogh. Veszprém vármegyéből Csögle községből származik. Ádám 1610-ben nyert nemeslevelet, melyet 1611-ben hirdettek ki Győr vármegyében. A család egyik ága 1790-ben Komárom vármegyében telepedett le, hol Csepen volt birtokos; Pozsony vármegyétől nyert nemesi bizonyítványát 1805-ben mutatta be. István 1832-ben nyert bizonyítványt Komárom vármegyétől. Imre jelenleg az ógyallai járás főszolgabírája. C z í m e r: kékben, hármaz zöld halom középsőjén repülésre kész fehér galamb, csőrében zöld koszorúval. Sisakdísz: görbe kardot tartó vörösmézű könyöklő kar. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Barcza (Nagy-Alásónyi). Veszprém vármegyéből származó család, mely idővel Nemes-Vid veszprémvármegyei és Csabdi fejedérmegyei helységekben szerzett birtokokat. György 1681-ben Kemenes-Szent-Mártonban (Vas vármegye) volt birtokos. György 1742-ben Kis-Únyomban, Péter, Zsigmond és István 1751-ben Nemes-Magasiban volt birtokos. Vas vármegyétől nyert nemesi bizonyítványát 1820-ban mutatta be Győr vármegyében, hol Enesén telepedett le. Komárom vármegyében csak később Naszály helységben szerzett birtokokat. Tagjai közül István († 1862.) részt vett az 1809. évi nemesi felkelésben. Zsigmond 1848-ban nemzetőri százados, majd Veszprém vármegye főszolgabírája. II. Zsigmond († 1852. Téten) mérnök. Géza 1869—1872-ig a tósziget-csilizközi járás főszolgabírája, jelenleg ügyvéd és birtokos. II. István 1848-ban nemzetőr, később ügyvéd, majd főszolgabíró. Gyula ügyvéd és enesei földbirtokos. Béla jelenleg devecseri, Géza tétí, Dezső győri ügyvéd. — C z í m e r: kékben, hármaz zöld halom középsőjén nyugvó leveles aranykoronán könyöklő pánczélos kar három zöldszárú és levelű piros rózsát tartva. Sisakdísz: pajzsbeli kar. — Takarók: kékarany—vörösezüst.

Bangya. A család Trencsén vármegyéből származik. Philo János és Zakariás 1638-ban nyertek czímeres nemeslevelet III. Ferdinándtól. Zakariás unokája, Farkas vette fel a B. családnevet. A XIX. század első felében Kolthán volt birtokos.

Baranyay (Bodorfalvi). Első ismert őse Bodorfalvi v. Zákacsfalvi, másképp Zákosfalvi B. Lajos, a ki I. Ulászló királytól 1440-ben Baranya vármegyében két pusztát nyert királyi adományul, ú. m. Bodorfalvát és Zákosfalvát. Unokája, Pál, 1526-ban Mohácsnál esett el.

Ennek fia, Pál, Szeged várának bevétele alkalmával (1542.) török fogságba került. Fia, Gáspár Rákóczi Zsigmond és Báthori Gábor udvarában szolgált, 1618-ban azonban odahagyva állását, a Felvidékre jött, hol Wesselényi Ferencz a Bistricza várhoz tartozó jószágok prefektusává nevezte ki. Fiát, Zsigmondot 1641-ben gróf Esterházy Miklós a török nagyvezérhez küldötte követi minőségben. 1653-ban az érsekújvári várban lévő trencsényi lovasság ezredese. Fia, Gáspár 1685-ben Érsekújvár megvételekor tüntette ki magát. 1699-ben királyi adományba kapja Kurtakeszit. 1701-ben új királyi adományt nyer a baranyavármegyei ősi birtokokra. 1710-ben a kurucok által elfogatván, Bercsényi táborába került s annak udvari prefektusa lett, de 1711-ben odahagyva a kurucokat, kegyelmet nyer. György 1697-ben Komárom vármegye alispánja, 1701-ben újból alispán. Gáspár fiai közül: János a kuruczvilágban a francziákhoz pártolt, de 1715-ben kegyelmet nyervén, hazajön. 1717-ben a Határőrvidékre rendeltetvén, 1735-ben ezredes, 1748-ban lovassági tábornok és egy huszárezred tulajdonosa lesz. Imre királyi táblai ülnök. (1732—1766.) II. János 1772-ben a 2. huszárezred ezredese, 1779-ben vezérőrnagy. Imre fia, József, 1778-ban Ács, Eikli, Néma és Keszi helységekben volt birtokos. János ezredes és későbbi tábornok fiai, Mihály és Imre Vácson végezték tanulmányaikat, de alkalmasint még gyermekkorukban elhaltak, mert utódaikról nincsenek adataink. A családot a fenti Imre, kir. táblai ülnök két fia, János és József terjesztette tovább. Géza, jelenleg Kurtakesziben birtokos, a Komárom Vármegyei és Városi Múzeum-Egyesület igazgatója stb. **C z í m e r :** ezüstben zöld halmon természetes színű daru, felemelt jobb lábában kavicsot tartva.

Baráth. Az 1754—1755. évi összeírásban e családból István özvegye, Bessenyei Judit és fia, Farkas, továbbá András, János, Ádám, Miklós, Péter és Pál vannak felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába. A XIX. század első felében Nagy-Megyer helységben volt birtokos.

Barlanghy. B. Ferencz nagyszombati városi tanácsos, 1755-ben nyert czímeres nemeslevelet. **C z í m e r :** kékben, előlábaival ezüstgolyót tartó aranyoroszlán. Sisakdísz: pajzs-alak növekvőn. Takarók: mindkét felől kékarany.

Barthalos. E családból az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban János és Imre szerepelnek Komárom vármegye nemesei közt.

Bathó. B. György, Mihály, Ferencz és Sándor 1625-ben nyertek czímeres nemeslevelet, mely 1626-ban Esztergom vármegyében hirdettetett ki. A család idővel Bars és Komárom vármegyékben telepedett le. az előbbi vármegyében 1773-ban, az utóbbiban 1826-ban hirdette ki nemességét. Barsban Fajkúrtón, Komáromban Csúzon volt birtokos. Tagjai közül Bálint († 1900.) kir. tanácsos, országgyűlési képviselő, majd Komárom vármegye alispánja. Lajos ez idő szerint vármegyei aljegyző, Béla budapesti ügyvéd, Aladár Csúzon gazdálkodik. **C z í m e r :** hasított pajzs. Elöl kékben arany oroszlán. Hátralékban, két kék rózsával megrakott ezüst harántpólya. Sisakdísz: feketével és arannyal haránt vágott és alsó részen két vörös liliummal megrakott sasszárnyból kinyuló, kardot markoló kar. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Baththyány (Németújvári, gróf). A család multját a Pozsony vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. Lajos nádor 1755 után Kisbért szerzi meg a hozzátartozó uradalommal, hol Tivadar gróf 1790-ben cserépedény- és kelmefestőgyárat alapított, utána az uradalmat Kázmér gróf (született 1807., † 1854.) 1848-ban Baranya vármegye főispánja, majd kormánybiztos és a függetlenségi nyilatkozat után külügyminiszter, örökölte.

Beckers (Westerstetteni, gróf). A család Bajorországból származik. 1714-ben birodalmi nemességet, Henrik Antal 1738-ban birodalmi lovagi rangot nyert, melybe 1741-ben beiktattatott. Károly Ágost 1790. szeptember 24-én birodalmi grófi rangra emeltetett B. József cs. kir. vezérőrnagy, József nádor hadsegéde, az 1802. évi XXXIII. t.-cikkkel honfussítatott. A XIX. század első felében Alfréd Jászfaluban volt birtokos. **C z í m e r :** harántosan felmegyedt pajzs, szivpajzsos és fekete pajzsfővel, abban koronás haladó ezüstoroszlán. A koronás vágott szivpajzsban alul kékben aranylilium, felül ezüsttel és vörössel hasítva. A nagy pajzs: 1. felül: ezüsttel és vörössel kockázva, 2. elől: aranyban befelé fordult koronás fekete sas, 3. hátul: vörösben befelé fordult ezüstsas. 4. alul: kékben, hármassal zöld halmon haladó fehér kos. Három sisak. Sisakdíszek: I. befelé fordult fekete sas. II. (középső) ezüstsívekkel megrakott vörös és vörös sívekkel megrakott ezüst nyílt szárny közt szivpajzsbeli lilium. III. vörössel és ezüsttel kockázott két ormány közt koronás aranyoroszlán. A pajzsot hermelin bélésű vörös palást övezi. Pajzstartók: mindkétfelől természetes színű leopárd.

Beliczay (Jeszkófalvi). B. alias Nemes Ádám 1672 márczius 7-én nyert czímeres nemeslevelet Lipót királytól, mely 1672-ben hirdettetett ki Turóc vármegyében. A család nemességét 1680-ban és 1776-ban Nyitra, 1755. november 7-én Bars, 1782-ben és 1828-ban Bihar. 1838-ban Komárom vármegyében hirdette ki. A család egyik ága Nyitra vármegyéből Budára költözött. Ádám és József, Mátyás fiai, Ferencz és János, hasonlóképp Mátyás és János budai lakosok, Márton Ferencz és János zsámbéki, Ferencz tárnoki lakos 1802-ben, végül Imre pesti lakos és fia, Béla, 1839-ben Pest vármegye nemeseinek sorába felvették. Tagjai közül Miksa 1837-ben Bihar vármegye alispánja. A család a XVIII. század közepén telepedett le Komárom vármegyében. Ez ág sarja, Jónás (született 1764. november 10-én Kocsón, † 1845. december 19.) kemeseshőgyézi ágost. hitv. evang. lelkész és esperes 1837-ben Vas vármegye nemesei sorába iktattatott. Unokája, Gyula, (szül. 1835., † 1893.) zeneíró és tanár. Endre ez idő szerint kir. kulturmérnök Komáromban. **C z í m e r :** hasított pajzs. Elöl: vörösben, a vágási oldalra támaszkodó fekete sas, hátul hármassal zöld halom középsőjén álló, jobb lábában golyót tartó természetes színű daru. Sisakdísz: a daru. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Bédy (Beddy) Pál 1698-ban Komárom vármegye szolgabírája volt. Az 1754—1755. évi összeírásban István (2), Gergely özvegye, Both Katalin, fiai, Imre és László, továbbá Benedek özvegye, Kossa Ilona, szerepelnek a vármegye nemeseinek névsorában. **C z í m e r :**

zöld halmon álló természetes színű daru, felemelt jobb lábában kavicsot tartva. Sisakdísz : pajzsbeli daru (színelzés nélkül).

Bende (másképp Hodosi). A pozsonyvármegyei csallóközi Hodos községből eredő család. A XVII. század elején 1604-ben már Hont vármegyében találjuk. János 1699—1708-ig Nógrád vármegye szolgabírája, 1709-ben II. alispán. Tagjai közül József van felvéve az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban Komárom vármegye nemeseinek sorába.

Bereczk. A család 1618-ban Nagymenyeren volt birtokos. Az 1754—1755. évi országos összeírásban a családból István van felvéve Komárom vármegye nemeseinek sorába.

Berezky. E család tagjait 1654-ben Komárom vármegye nemeseinek sorában már említik. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban János, Mihály, Sámuel és Ádám vannak felvéve Komárom vármegye nemeseinek sorába. A XIX. század első felében Csep helységben volt birtokos.

Bese. E család tagjai közül János (szül. 1765-ben Ogyallán) különösen utazásaival tette ismertté nevét. Utazásai közül, melyek Kelet-Indiára és Madagaszkárra is kiterjedtek, legnevezetesebb volt az 1829. évi útja a Kaukázusban Humboldt kíséretében. B. János az »Ogyallai« előnevet használta.

Boday. 1745-ben és 1768-ban Komáromban birtokosok. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból Mihály özvegye, Ráczkevei Zsuzsa, továbbá fiai: Mihály, József, Sámuel és János, valamint György vannak felvéve a vármegye nemeseinek névjegyzékébe. A XIX. század első felében Kis-Igmádon volt birtokos a család.

Bossányi (Nagybossányi és Nagyugróci). A család a Divék-nemzetségből származik. Őse, Folkomár comes a XIII. század közepén élt, a ki IV. Béla királytól Bosán földet kapta cserébe bizonyos turóczi vármegyei birtokokért. Fiai, Divéki Bán és Kozma, 1275-ben osztottak nyitra- és trencsénvármegyei birtokaikon. Bán fia, Barleus, és testvérei, Budmer (1277—1298.) és Iroszló (1277—1316.), IV. László királytól megerősítő levelet nyertek Bosán birtokára. Bán négy fia közül Barleus, Iroszló és Budmer fiai terjesztették tovább a családot. A XVII. században Komáromban is birtokos volt. Tagjai közül (János † 1622.) Komáromban telepedett le. Gábor 1600-ban komáromi alkapitány. János fia, Mihály 1635-ben Bars vármegye alispánja, bárói rangra emeltetett, ága azonban Juliánával (1776.) kihalt. János 1604-ben, 1608-ban és 1618-ban Nyitra vármegye követe. Gábor 1681-ben, 1715-ben és 1722-ben Nyitra vármegye követe.

Both (Bajnai). B. András Mátyás király hadvezére és később (1505—1511.) horvát bán, 1502-ben Látatlanon, 1511-ben Szent-Mihályon és Kis-Igmádon birtokos. Ily nevű család tagjai közül István (3), László (2), Mihály, Pál (2), János, Péter, Ferencz (2) és Sámuel vannak felvéve az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásba Komárom vármegye nemeseinek sorában.

Bozóky. A család 1669-ben nyert címerez nemeslevelet. A XIX. század első felében Izsap helységben volt birtokos.

Brogány (Brogányi). Bars vármegyéből származik. Első ismert őse, Salamon, az 1447. évi országgyűlésen Bars vármegye követe. Idővel átköltözött Nyitra és Trencsén vármegyékbe. József 1732—1773-ban Brogányban birtokos.

Bugár. B. András, neje Szalay Ilona, gyermekei: András, Zsuzsánna és Judit 1713 szeptember 27-én nyertek címerez nemeslevelet. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból János és Pál vannak felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába.

Buzás. E család 1702-ben Neszmélyen és Radványon volt birtokos.

Csajághy. Komárom vármegyének legrégibb adományos családai közé tartozik. 1655-ben Keszegfalván és Abán birtokos. György és fia, Mihály, 1662-ben egész udvartelekre nyertek nádori adományt Nagy-Menyeren, ugyanez évben György Gyalla pusztá felét nyerte királyi adományul. Mihály 1675-ben Bábolnán, Máté 1749-ben Gyallán és Alsó-Konkolyon birtokos. A XIX. század első felében Csepen bírt földesúri joggal. Tagjai közül János II. Rákóczi Ferencz hadseregében ezredes volt. E család ivadéka Laura, Vörösmarty Mihály költő neje. Hozzá írta egyik legkitűnőbb versét »A merengőhöz« címűt. Sándor (szül. 1810., † 1860.) csanádi püspök, egyházi író.

Császár. A család a XIX. század első felében Bogyán volt birtokos.

Cseh (Vinári). Cs. Ferencz 1676-ban igmándi részjóságát Csapó Györgynek elzálogosítja. József 1743-ban kömlödi birtokos. 1780—1790-ben Komáromban kuriális nemesek voltak.

Csejthey. Cs. Ádám 1732-ben Aranyoson, Örkényen, Bökön, Újtelken, Vidaházán és Téken birtokos. 1755—1774-ben Nagy-Igmádon találjuk a családot. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban István (2), Zsigmond, János és Ádám (2) vannak felvéve Komárom vármegye nemeseinek névjegyzékébe.

Csenyi. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból Gáspár van felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába.

Csény. A család a XIX. század első felében Megyerics helységben volt birtokos.

Csetke (Chetke, Chepke). Tagjai közül Mihály 1582-ben a család nemességét megújító címerez levelet nyert. Első ismert őse János, a ki 1526 táján élt. Idővel Liptó, Fejér és Komárom vármegyékben szerzett birtokokat. Liptóban Lehotán, Fejérben Baracsán volt birtokos. Egyik ága Komáromban telepedett le, hol 1743-ban hirdettette ki nemességét. Midőn Rév-Komáromi Cs. Mihály és özvegy Baracska Cs. Sándorné 1843-ban Fejér vármegyétől nemesi bizonyítványt kapnak, e nemesi biznyságlevélben utalás történik az 1743. évi nemesség kihirdetésére. Tagjai közül Mátyás (1820—1830.) vármegyei táblabíró. Mihály 1848—1849-ben a komáromi nemzetőrség őrnagya († 1852.), Béla jelenleg naszályi birtokos és nagybérló. C z í m e r : vörösbén, hullámozó vízen jobbfelé úszó vadlúd, hátulról

irányzott nyíllal átlőtt nyakkal. Sisakdísz: czölöpösen állított, görbe kardot tartó pánczélos kar. Takarók: vörösarany—kékezüst.

Csóka (Aranyosi). E családot 1622-től kezdve Aranyoson találjuk. 1700-tól Aranyoson, Bogyan, Szilason, Örsön és Nemesócsán birtokosok. Györgyöt 1731-ben Bökön, Újtelken és Aranyoson, 1735-ben Örkén találjuk. 1746-ban Nemes-Ócsán rétet szerez. Az 1754—1755. évi összeírásban a Cs. Ádám, István (2), János, Péter, Mihály és Antal vannak Komárom vármegye nemeseinek sorába felvéve. A család a XIX. sz. első felében Szilas helységben volt birtokos.

Csongrády (Gálospetri). A család Erdélyből származik s idővel átszármazott Nyitra, Esztergom és Komárom vármegyékbe. Első ismert őse István, a ki Érsekújvár visszavétele alkalmával kitüntette magát s ezért 1685-ben magyar nemességet nyert. Tagjai közül István († 1830.) érsekújvári birtokos. Farkas, a mult század elején a ref. egyház gondnoka Nagy-Enyeden. III. István 1848—1849-ben nemzetőr főhadnagy, később magyarszölgyéni körjegyző. († 1889.) Béla jelenleg ászári tanító. C z í m e r: kékben, leveles aranykoronán könyöklő kardot tartó pánczélos kar. Sisakdísz: kardot tartó kinövő aranyoroszlán, a kardon átütött török fővel. Takarók: vörösezüst—kékezüst.

Csorba (Alsóborsai). A család a pozsonyvármegyei Alsó-Borsáról származik, honnan a XVIII. század elején telepedett le Komárom vármegyébe. Ferenczet és Jánost 1725-ben Andrásbida pusztá birtokába iktatják. A család 1722-ben nyert nemesi bizonyáglevelét. Kolosnéma, Nagytany és Nemesócsa helységekben volt birtokos. Nemességét 1833-ban igazolta Komárom vármegyében. Tagjai közül János († 1868.) 1848-ban vármegyei ügyész; Zsigmond († 1879.) 1848—1849-ben nemzetőr; József 1848 előtt császári tisz, 1848—1849-ben honvédkapitány, ez idő szerint nemesócsai birtokos. C z í m e r: vörösből zöldalapon egymással szemközt ágaskodó két arany oroszlán, melyek közül a jobboldali kardot tart átütött török fővel, a baloldali pedig lobogót. Sisakdísz: nyakán nyíllal átlőtt kiterjesztett szárnyú sas. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Csontos E családdal 1617-ben találkozunk első ízben. Tagjai Ekelen és Megyercesen voltak birtokosok. 1622-ben Komáromban laktak. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból Mihály özvegye, továbbá fiai: István, János és Mihály, valamint János vannak felvéve Komárom vármegye nemeseinek névjegyzékébe. A XIX. század első felében Megyerces helységben volt birtokos.

Csúzy (Csúzi és Szentmihályi). A Szemere-nemzetségből származó család. Őse Sándor (1247.), kitől a leszármazás szakadatlan. János 1327-ben a velenceiek elleni háborúban a magyar sereg egyik vezére volt. A család ősi birtokai Kürth, Lóth, Szemere és Csúz voltak. Mihály 1416-ban Csúz és Szemere birtokosa. 1529-ben Csúzon kívül Jászfalut, Kamocsát és Keszit bírja. János és Menyhért örökösei 1540-ben Csúza új adományt nyerne, hol 1848-ig földesúri joggal bírtak. Ezenkívül 1659-ben és 1734-ben Vízvár pusztán, 1701—1718. Kamocsán. A XIX. század első felében Ógyallán, Jászfaluban voltak birtokosok. Ó-Gyallán 1848-ig a családnak szivargyára állott fenn. Tagjai közül János 1569-ben alorizágbíró. Gáspár 1764-ben helyettes, 1765-től 1772-ig I. alispán. Pál (szül. 1832.) cs. és kir. kamarás Felsőzsemberben, nővére, Camilla, Keszegfalván birtokos. C z í m e r: kékben, zöld alapon ágaskodó, jobboldalra fordult szarvas, a nyakán hátulról jövő nyíllal átlóve. Sisakdísz: ugyanaz növekvően. Takarók: kékarany—kékezüst.

Darányi (Pusztá-Szent-Györgyi és Tetétleni) Komárom- és Pestvármegyebeli nemes-család. Tagjai közül Ignác szül. 1849 január hó 15-én, Budapesten. Valóságos belső titkos tanácsos, m. kir. földmívelésügyi miniszter. A dunamelléki ref. egyházkerület főgondnoka, a komáromi reformált egyházmegyének tíz éven át volt gondnoka, jelenleg pedig tiszteletbeli gondnoka. A Lipót-rend nagykeresztése és az első osztályú vaskorona-rend vitéze, számos külföldi rendjel nagykeresztése. Komárom város és számos egyéb magyar város díszpolgára; Duna-Örs birtokosa. Akomárommegyei gazdasági egyesület tiszteletbeli elnöke. — Átyja Ignác, anyja Földváry Borbála (földvári és bernáthfalvi). Idősb D. Ignác (született 1811-ben, Kecskeméten, † 1877.) kiváló nemzetgazda volt és az újra megalakult Országos Magyar Gazdasági Egyesület működésében annak idején tevékeny részt vett. 1861-ben Pestvármegye táblabírájává neveztetett ki és a későbbi időkben is szerepelt Pestmegye közgyűlésén. C z í m e r: Három arany buzakévével megrakott vörös paizsfő alatt, kékben, zöld alapon, természetes színű daru, fölemelt jobb lábában követ tart. Sisakdísz: paizsbeli daru. Takarók: kékezüst és vörösarany. Jelmondat: »Ordo et solertia.«

Esterházy (Galántai, gróf és herceg). A család a Salamon nemzetségből származik. Első ismert őse Mokud, 1186.) III. Béla király pristaúdusa. Ősi fészke a Csallóköz. A XVI. században mindegyre jobban emelkedik. Benedek fia, Ferencz (1580.) Pozsony vármegye alispánja, kinek Illésházy Zsófiától négy fia született. Köztük Miklós nádor, a ki 1632-ben és 1636-ban Nagymenyeren, Izsapon és Keszin birtokos. Miklós nádor 1613-ban testvéreivel együtt a bárói, 1626-ban grófi rangra emeltetett. Ő alapította a fraknoi ágat, melyből Pál nádor 1687-ben hercegi rangra emelkedett. Antal, a vármegye főispánja (1703—1709.) kurucz tábornok, 1705-ben szenátor, 1706-ban dunántúli főkapitány. József országbíró 1727-ben vette meg a tatai uradalmat a báró Krapff-családtól. József és ifj. Ferencz 1732-ben királyi adományt nyertek a gesztési uradalomra, mely a II. Rákóczi Ferenczet a számkivetésbe is követő Esterházy Antalé volt († 1722 augusztus 10. Rodostóban). József 1708 augusztus 20-tól Komárom vármegye főispánja, 1733-ban horvát bán. 1741-ben országbíró. († 1748.) A fraknoi grófi ágat, melyet Miklós nádor fia, Ferencz (szül. 1641., † 1685.) alapított, utóda Ferencz tárnokmester († 1758.) terjesztette tovább. Fiai közül Miklós (szül. 1711., † 1764.) országbíró, az idősebb vagy tatai, ifjabb fia, Ferencz (szül. 1715., † 1785.) az ifjabb vagy cseklési ág megalapítója. A tatai ágból Miklós (szül. 1804., † 1885.) cs. kir. kamarás, val. b. t. tan. fiai: Miksa (szül. 1837., † 1883.) a Magyar Athletikai Club elnöke. Miklós József (szül. 1839., † 1897.) a tatai versenypálya létesítője. A fent említett Miklós testvére, Pál (szül. 1805., † 1877.) a pápa-ugodi hitbizomány alapítója. Fiai közül Móríz (szül. 1856., † 1900.) Veszprém vármegye főispánja (1885—1898.),

FÁY

HEJERVARY

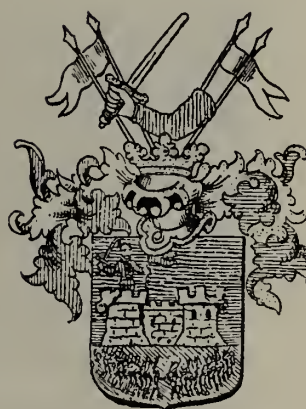
HOLLINUS

HÉRICS

JAROSS.

JÓKAY

KONKOLY-THEGE.

KISFALUDY

KÜRTHY

Ferencz (szül. 1859.) a tatai hitbizomány haszonélvezője, 1902 óta valóságos belső titkos tanácsos. A család czímerét l. a pozsonyvármegyei kötetben.

Dömjén. 1780—1790-ben udvartelkes nemes család Komáromban. A XIX. század első felében Koltán volt birtokos.

Erdélyi. Márton 1743-ban Ácson, Keszin, Vason, Lovadon, Andrásházán és Újteleken birtokos.

Farkas (Gadóczi). Márton 1560-ban Keszegfalván, Zavadon, Véken, Asszonyteleken birtokos.

Farkas (Losonczi). F. Mihály 1624-ben nyert czímeres nemeslevelet III. Ferdinánd királytól. György, András és János 1622-ben említettnek. 1637—1744-ig Kömlődön birtokos e család. Nemeslevelét 1669-ben hirdettette ki Komárom vármegyében.

Farkas (Hügyei). Pozsony vármegyéből származik. Gáspár, kinek neje Bodorfalvi Baranyay Anna volt, e házasság révén a XVIII. század második felében telepedett le Komárom vármegyében.

Fáy (Fáji). A család őse Rugach, kinek fiai, Don és Barnabás, 1241-ben a muhi csatából menekülő IV. Béla királyhoz csatlakozva, saját lovukat átengedték a királynak. A tatárpusztítás után IV. Béla király az abaújvármegyei Fáy földét adta nekik, honnan a család nevét vette. Don fia, Orbán (1292.), ennek fiai: Kozma (1320.) és György (1331.) tovább terjesztették a családot. György ága kihalt. Kozma ága jelenleg is virágzik. Ez ág sarjai István (1584.) abaúji, később portai követ; fia, István (1654.) alispán; fia, László (1667.), ennek testvére, István, Thököly híve, ennek fiai: István († 1710.), Murányvár kapitánya és András. Ákos (szül. 1835.) galgagyörki birtokos. Fia, István (szül. 1881.) előbb főispáni titkár Komáromban, jelenleg a tatai járás főszolgabírája. C z í m e r: kékben, zöld alapon ágaskodó fehér ló, melynek kantárszárát az előtte álló balrafordult vörösruhas és kalpagos, sárgacsizmás vitéz balkezelével tartja, jobbát csipőjére támasztja. Fazéksisak dísz: kinövő fehér ló. Takarók: kékarany — vörösezüst.

Fejérváry (Komlós-Keresztesi). Nemes és báró. Családi hagyomány szerint Erdélyből Nekes várából származik és első ismert őse Stephanus de Nekes volt († 1521.), az erdélyi segédszázados kapitánya, ki Nándorfehérvárnak II. Szoliman által történt ostroma alatt esett el. Özvegye és egyéves fia, János fogságba kerültek, de később megmenekültek. A felserdült Jánost I. Ferdinánd neveltette, 1558. június 4-én a család régi nemességét megerősítette, 1570 május 25-én pedig II. Miksa Komlós-Keresztet adományozta neki az előnévvel együtt. († 1572. a kassai királyi kamara elnökeként.) László († 1769.) a Szirmay-féle szabadcsapatban szolgált. József († 1859.) altábornagy. Péter katonatiszt, részt vett a napoleoni háborúkban. Géza (szül. 1838 március 15.) 1864 április 25-én mint vezérkari százados és a Mária Terézia-rend lovagja osztrák, majd 1875 augusztus 17-én magyar bárói rangot nyert. Később tábornagyszernagy lett, majd honvédelmi miniszter és legutóbb miniszterelnök és pénzügyminiszter. Jelenleg a magyar darabont testőrség kapitánya. II. Géza, volt honvédhuszárvezredes, jelenleg cs. és kir. kamarás és Nagykeszin birtokos. A család Sárosban Komlóskeresztesen és Gömörben Guszonán és Várgéden volt birtokos. C z í m e r: (nemesi) veres pólyával vágott kék pajzs aljában, zöld hármal halom középsőjéből kinövő hármal lilomszár, a pólyában jobbra haladó kétfarkú aranyoroszlán előtt hatágú aranycsillag, mögötte félhold. Sisakdísz: előlábával lilomszárát tartó kétfarkú aranyoroszlán növekvően. Takarók: kékarany — vörösezüst.

Feszty (Martosi). F. Szilveszter ógyallai földbirtokos, valamint gyermekei: Adolf, Lajos, Gyula, Árpád. István, Béla, Ilka és Gizella 1887-ben nyertek magyar nemességet Martosi előnévvel. A család tagjai közül Adolf (szül. 1846., † 1900.) építész, a Ferencz József-rend lovagja; Árpád (szül. 1856.) neves festőművész; Béla volt országgyűlési képviselő. C z í m e r: aranypajzs, talpazatából felnyúló kék ékkel, melyben hat (1:2:3) hatágú aranycsillag ravog; az ék mindkét oldalán jobbról kettős ezüstkeresztet, balfelől görbe kardot tartó vörös oroszlán. Sisakdísz: csőrében aranymarkolatú görbe kardot tartó, kiterjesztett szárnyú sas. Takarók: vörösarany — kékarany.

Follinus (előbb Folly). A család Szatmár vármegyéből származik, de idővel elterjedt a dunántúli vármegyékben is. F. Gábor, továbbá neje és gyermekei 1741-ben Mária Teréziától czímeres nemeslevelet nyertek, melyet Nógrádban Terényben és Szatmárban Nagybányán tartott közgyűlésen hirdettettek ki. Tagjai közül I. Ferencz a XVIII. század második felében Kapnikbányán bányatulajdonos és kir. postamester volt. Fiai: János és István 1810—1820 között gyógyszerészek Mezőtúron és Szolnokon. II. Ferencz († 1858.) nagybányai bányatiszt. János 1848—1849-ben honvédtábornagy. Ede nyugalmazott katonai számvevőszéki főnök tábornoki czímmel. Emil M. Á. V. felügyelő. Aurél (szül. 1854.) ismert nevű színművész és színész. János (szül. 1818.) szinigazgató. Árpád jelenleg Komárom város főszámvevője. C z í m e r: két ezüstpólyával vízszint vágott pajzsban felül két hatágú aranycsillag, alul arany búzakéve. Sisakdísz: jobb lábában rögöt tartó természetes színű daru. Takarók: kékezüst — kékarany.

Fehér. Mihály 1742-ben Nagy-Keszin birtokos. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból Pál van felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába.

Fogarassy. A család a XIX. század első felében Baromlakon, Udvardon és Vék pusztán volt birtokos. Tagjai közül Gábor, a ki Udvardon volt birtokos, a XIX. század elején a nagyszombati kerületi tábla ülnöke volt.

Füssy. Lukács és János 1528-ban Nagy-Füssön birtokosok. István 1604-ben Füss pusztán birt udvartelkét Tóth Istvánnak és Akay Istvánnak elzálogosítja. János 1728-ban Andrásida pusztá birtokába iktattatik. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból Péter, Sámuel és Miklós vannak felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába. A XIX. század első felében Izsap helységben volt birtokos.

Galambos. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból Mihály van felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába. A XIX. század első felében Nemes-Ocsa községben, Kis-Tany pusztán volt birtokos.

Gallay. Ősi komárommegyei család, melyről már a XIV. századtól kezdve vannak adataink. Miklós 1388-ban tűnik fel. László özvegye 1513-ban Csepen és Gallán birtokos. Miklós 1519-ben főszolgabíró. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból János van felvéve Komárom vármegye nemeseinek sorába.

Gerdenich (Gerdenics). A család 1747-ben Csúzon, a XIX. sz. Nemes-Ocsán birtokos.

Ghyecz (Ghyeci, Assa- és Ablánczkúrti). Veszprém vármegyéből származó család. Első ismert őse Móríc, kinek fiai: Márton és Bertalan hatalmaskodásaikért 1244-ben Gicz földjüktől elvesztésével bűnhődnek. 1299-ben, 1306-ban és 1307-ben Giczi Gergely fiai: István és Máté, Gicz birtokukat a szentmártoni apátságnak engedik át, mely birtokot az apátság 1653-ban Jánosnak, Péternek, Miklósnak és Mihálynak visszaadott. Bereczk részt vett az 1444. évi országgyűlésen. A családfa Lenártól hozható le, kinek négy fia volt: 1. György érsekújvári kapitány (1564.). 2. József nyitrai alispán (1554—1559.) a verebélyi érseki szék nádora, ki Assa- és Ablánczkúrtot nyeri adományul († 1562.). Ő terjeszti tovább a családot. 3. János 1577-ben váradai kapitány. 4. Farkas steiniszánczi kapitány, a család erdélyi ágának megalapítója. A család 1676-tól kezdve Nagy-Igmándon birtokos. Tagjai közül József 1790—1806. Komárom vármegye alispánja, később Torontál vármegye főispánja. Ferencz 1806-ban II., 1810—1819. Komárom vármegye I. alispánja s több ízben országgyűlési követe. Rafael 1823-ban főjegyző, 1832-ben II., 1840—1844-ben I. alispán és több ízben követ. Kálmán 1840-ben főjegyző, 1844-ben I. alispán, 1847-ben nádori ítélőmester, 1848-ban igazságügyi államtitkár, 1861-ben a képviselőház elnöke, 1874—1875. pénzügyminiszter, 1875—1879. a képviselőház elnöke. († 1888.) Dénes (szül. 1840.) a bölcsészet és jogtudományok doktora, a III. oszt. vaskorona- és a porosz kir. vörös sasrend tulajdonosa. Kis-Igmándon és Újpusztán birtokos. A cím er leírását a Bars vármegyei kötetben közöltük.

György. Miklós 1745-ben Bönyön birtokos. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból Ferencz özvegye, Kürthy Erzsébet, fiai: Mihály és Ferencz, továbbá egy másik Ferencz, András és Mihály vannak felvéve a vármegye nemeseinek sorába.

Halassy (Dévaványai). Komárom vármegyéből származik. Idővel elterjedt Heves és Külső-Szolnok, Szabolcs, Zala és Pest vármegyékben is. A család őse, János 1618-ban nyert címecres nemeslevelet. Ennek két fia: István és Miklós terjesztették tovább a családot. István 1645-ben Nemes-Bogván egész telek birtokára nyer királyi adományt. Ennek fia lehet az az István, a ki Apácza-Szakállason lakott és ott is halt el 1739 körül. Unokája, István, az 1754—1755. évi nemesi vizsgálatok alkalmával szintén mint apáczaszakállasi lakos igazolta nemességét. A nemességszerző másik fiától, Miklóstól származik a család jelenleg virágzó ága. Fia, Gergely, 1721-ben Komáromban lakik. Ennek fia, János, 1755-ben nyer nemesi bizonyítványt. Fia, Márton Duna-Szerdahelyre költözik. II. Márton (szül. 1740., † 1920.) Heves vármegye alispánja. Legidősebb fia Károly († 1839.) hevesi alispán, a XIX. század első felében Csúzon volt birtokos. Fia, Ede 1847-ben II., majd 1848-ban I. alispán, országgyűlési képviselő, 1849-ben kormánybiztos. († 1901.) A fentemlített Károly testvérei közül József († 1844.) Kóteleken, Ferencz (szül. 1768.) kir. táblai ülnök, Nádudvaron és Márton (szül. 1795.) huszárfőhadnagy Szent-Iványon telepedett le. Cím er: arany-pajzsban, balharánt fekete pólván ezüstoroszlán. Sisakdísz: kinövő pajzsbeli oroszlán, obblábalával nyílvesszőt tart. Takarók: kékarany — vörösezüst.

Hérics (Hericz). H. Mihály, fia, György, továbbá néhai Tunya Mihálynak Hérics Magdolnától született fia, Tunya Gergely, 1690 augusztus 27-én nyertek címecres nemeslevelet Lipót királytól Ludányi clónévvel. A család eredetileg Felső-Magyarországból Turóc megyéből származik, de idővel elterjedt a dunántúli vármegyékben is. A Vas vármegyében letelepedett H. családbeliek közül Tamás az Esterházy és Battyányi családok főfiskálisa, ki az 1671-iki notaperben a Thököly leányainak u. m. Thököly Eva, Esterházy Pálnénak és Thököly Kata, Esterházy Ferencznének vagyonai jussát sikerrel védelmezte. (Lásd: Pauler: Wesselényi és társainak összeesküvése II. 317 és 370 l.), Péter és Ádám és egy másik Ádám 1763 október 12-én igazolták nemességüket. Tagjai közül I. Antal a múlt század elején zalaegerszegi polgármester. Ennek fia II. Antal 1848—1849-ben honvéd katonai lelkész, a ki az őszönyi kath. templom rombolóvetését megátolta. Később czinfalvi plébános lett, 1875—84-ben országgyűlési képviselő volt. Testvére János, a kit ipa Tóth Lajos fiúsított, királyi engedéllyel fölvette a Tóth nevet is Jaáki előnévvel; jelenleg kuriai tanácselnök. A család egyik tagja János a XVIII. század utolsó negyedében Sopron megyében alapított családot, beleházasodván a Pottyondy, Török és Füzy családokba. Ettől származik Márton, kisbéri plébános és Imre fővárosi orvos. Cím er: kék pajzs alsó részén hullámozó tengeren vasmacska úszik az alsó görbületeivel, melyek horogban végződnek, tőle jobbról meztelen kard, balról zöld palmaág, melyre kígyó tekerőzik, szájában gyémántköves gyűrűt tartva. Sisakdísz: magas kőszál, esücsán kiemelkedő zöld leveles, gyümölcseszel gazdag palmafa. Takarók: kékarany — vörösezüst.

Harmat (Keszi). Keszi János és fratruelisc Mihály, a kik nemes szülőktől származtak, 1667 június 22-én nyertek címecres nemeslevelet. János fia András, ezé Izsák volt, a ki mostoha atyja után a Harmat nevet vette fel. Izsák Kis-Kesziből a XVIII. század közepén Szamosújvárra költözött, ennek fia, Kristóf, Tordára tette át lakását s nemességét 1839-ben igazolta. Cím er: kékben, zöld alapon, a pajzs jobb oldalán kiemelkedő karóhoz kötött szőlőtőke felé ugró fekete vadkecske. Sisakdísz: pajzsbeli szőlőtőke és fekete vadkecske növekvően. Takarók: mindkétfelől kékarany.

Hetényi. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból Mihály van felvéve Komárom vármegye nemeseinek sorába.

Hollóssy. E családból az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban Ádám, Ferencz, Imre és Mátyás vannak felvéve. A család 1769-ben Aba pusztát bírta.

Horváth. E család tagjai közül Ferencz 1619-ben Virthen, Gergely 1622-ben Alsó-Gelléren, Mihály 1675-ben Czenczón, Balázs vajda 1680-ban Komáromban, János 1730-ban Neszmélyen birtokos.

Horváthy (Disznósi). A család Hont vármegyéből származik. A XVII. században egyik ága Nyitra, a másik Borsod vármegyébe szakadt. H. Györgyöt 1719-ben Keszegfalva birtokába iktatták.

Hunyady (Kéthelyi gróf és Kis-Kresztveni nemes). Első ismert őse a Hunyad vármegyéből származó Nagy András, a ki 1607-ben nyert címerez nemeslevelet. Fiai közül László Barsban telepedett le, tőle származik a nemesi ág, míg az 1653 táján Somogyba költözött Ferencztől a grófi ág. A nemesi ág, mely a Kis-Kresztveni előnévvel élt, a XVIII. században Kamocsa helységben (1754—1765.) és Csúzon (1746—1754.) volt birtokos. Lajos 1735-ban Komárom vármegye főszolgabírája volt. (Lásd a Bars vármegyét tárgyaló kötetben.)

Huszár (Nagybaráti). A család Szatmár vármegyéből származik. Őse János és testvére, Ferencz 1572 október 27-én nyertek nemességűjítő címerez levelet. János unokája, István, 1647-ben nyert királyi adománylevelet. Radványon és Lábatlanon volt birtokos. 1678-ban adományul kapta Lábatlant, Piskét, Radványt és Virthet, ezenkívül zálogjogon Vízváron, Kamocsán, Szomoron, Csúzon volt birtokos, ugyancsak zálogjogon bírta a keszegfalusi kastélyt, melyhez a madari, marczellázi, keszegfalusi, pathi és szőlői puszták tartoztak. Mátyás 1680-ban hadbíró. Imre 1702-ben Lábatlanban és Radványban birtokos. 1719-ben a család Keszegfalván, 1719- és 1722-ben Lábatlanban birtokos. László 1740-ben Komáromban lakik, ugyan ő előfordul az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban Komárom vármegye nemeseinek sorában. László 1810—1817-ig Komárom vármegye szolgabírája. A XIX. század első felében Kis-Tagyos pusztát bírta. A család 1832 április 9-én nyer nemesi bizonyítványt Komárom vármegyétől. C z í m e r : kékben, hármass zöld halom középsőjéből kiemelkedő, hegyes tört tartó arany oroszlán. Sisakdísz : pajzsbeli oroszlán. Takarók : vörösezüst — kékarany.

Hógyész (Hógyészi és Simonyi). A XVII. században tűnik fel. Idővel elterjedt Győr, Sopron és Komárom vármegyékben. Lajos főhadnagy 1814-ben Veszprém vármegye bizonyítványa alapján Pest vármegye nemesi közé vétetik fel. A XIX. század első felében Ácson volt birtokos, hol 33¹⁰/₃₂ telek földesura volt. Antal 1838-ban Komárom vármegye táblabírája.

Illés. A család a XIX. század első felében Nagy-Kesziben volt birtokos.

Jankovics (Jeszeniczei). Horvátországból származó család, honnan a törökök dúlásai elől előbb Trencsén vármegyébe költözött. Endre 1612-ben Kis- és Nagy-Bélen birtokos. Miklós és András 1686-ban nyertek címerez nemeslevelet I. Lipót királytól. Miklós fia, Miklós (1741—1760.) hétszemélynök. 1729-ben Miklós Udvardon és Ontopán egy udvartelket, Őrs pusztán pedig két nemes telket nyer az esztergomi érsektől. Miklós fiai közül László (1756.) Nógrád vármegye főszolgabírája. Miklós (1787.) kir. táblai ülnök és György a család három virágzó ágát alapították. Miklós hétszemélynök testvérei közül Ferencz és György maradékaik élnek. A fenti András unokája, Antal Szaniszló (szül. 1763., † 1847.) francia bárói rangot nyert. A család a XIX. század első felében Szemerén volt birtokos.

Janicsáry (Dragomiresty). J. Miklós, a ki a magyarországi hajózásnak és gabonakereskedésnek egyik úttörője volt, 1844 október 24-én nyert címerez nemeslevelet. Fia, Döme, az 1847—1848. évi országgyűlésen Komárom város követe.

Jaross (Nemesmiticzi). Hajdan Trencsén, majd Nyitra, Bars és Komárom vármegyékre kiterjedő család, melynek egyik őse a családi hagyomány szerint már Mátyás király hadseregében szerepelt. János 1659-ben újított címerez nemeslevelet kapott. Okleveles adatok a XVI. század közepéig nyúlnak vissza e családról. A nyitrai káptalani levéltár egyik adata szerint Nemes-Miticzi J. László leánya 1581-ben ősi javaiba, Nemes-Miticzbe visszahelyeztetett. Trencsén vármegyéből egyik ága a XVIII. század közepén Komárom vármegyébe telepedett le, hol Csehi, Jászfalu és Kolta helységekben volt birtokos. Tagjai közül : Vincze († 1859.) esztergomi kanonok, 1848-ban érseki helynök. Károly 1848-ban főszolgabíró. II. Károly († 1885.) országgyűlési képviselő. Vilmos jelenleg Koltán birtokos. C z í m e r : kékben, zöld alapon kétágú fatörzsön álló, repülésre kész fehér galamb, csőrében három búzakalászt tartva. Sisakdísz : repülésre kész fehér galamb, csőrében olajággal. Takarók : kékarany — vörösezüst.

Jókay (Ásvai). Ásvai aliter J. Mihály neje Pesthy Zsuzsánna, továbbá gyermekei : Katalin és Zsuzsánna, nemkülönben testvérei : Ferencz és Jakab 1668-ban nyertek címerez nemes levelet, mely még ebben az évben Komárom vármegyében kihirdettetett. J. Sámuel 1697 szeptember 23-án újból kihirdettette nemességét Komárom vármegyében. A család ősi fészke Ó-Gyalla volt. A XVIII. század végén az udvartelkes nemesek között foglalt helyet Komáromban. Tagjai közül József ügyvéd és árvagyám Komáromban. Fiai : Károly (szül. 1814., † 1902. Hathalomban) 1849-ig Komárom városi árvagyám, majd az alkotmány visszaállításá után 1882-ig főszolgabíró. Mór, a legnagyobb magyar regényíró (szül. 1825. febr. 19., † 1904. május 5.). C z í m e r : kékben, jobbról emelkedő két őrtorony közti bástyafalon felállított ágyú mellett, melynek csőve a zöld alapon előnyomuló ostromló török seregére van irányozva, balfelől álló vörösruhás vitéz, jobbában kardot, baljában vörös hadizászlót tartva. Sisakdísz : két különböző színű zászló közt könyöklő, egyenes kardot tartó vörösmézű kar. Takarók : kékarany — vörösezüst.

Jókay (Szivanyó-Jókay). Pál 1731-ben Megyeresen birtokos. E család a XIX. század első felében is Megyeresen bírt földesúri joggal.

Jókuthy. A XIX. század első felében Kömlődön volt birtokos.

Justh. A család Turóc vármegyéből származik. Őse, Kusani J. Jodok, Véghles vár kapitánya 1541-ben nemcsíttetett. Fia, András (1479—1501.) Véghlesről írja magát. A családot Ferencz (1565.) Turóc vármegye alispánja terjeszti tovább. Idővel átszármazott Komárom vármegyébe is. A XIX. század első felében Nagy-Lél helységben volt birtokos.

Kajdacsy. Tolna és Baranya vármegyékre kiterjedő család. A XIX. század első felében Füss helységben volt birtokos.

Kálnay (Nagy-Kálnai). Bars vármegyéből származó család. Első nyomaira 1299-ben akadunk. Szendi István vajda, a ki először használta a K. nevet, 1377-ben új adományt nyer I. Lajos királytól az őseitől öröklött Kálna, Geletnek és Kisfalud birtokokra. Fia István comes 1405-ben ismét új adományt nyer Zsigmond királytól több vármegyében elterülő birtokokra, köztük a komáromvármegyei Bagotára is. Fia, László és vele együtt ennek fia György 1475-ben Mátyás királytól újabb megerősítő levelet nyertek. György fiai közül Ferencz 1499-ben új adománylevelet nyer Pál és Sári falvakra. István lévai kapitány, Imre pedig II. Lajos udvari titkára volt. A mohácsi vész utáni korszakban László (1503—1518.) négy fia közül Ferencz terjeszti tovább a családot. Fia Albert, 1567-ben alispán és követ. II. István lévai kapitány 1595-ben új adományt nyer Rudolf királytól az ősi birtokokra. Albert fiai, Ferencz és János 1640-ben utódok nélkül haltak el, mikor is javaikra a kir. kamara tette rá kezét. A XVIII. század végén János és József fia nevében is a magvaszakadt K. család utódának jelentvén ki nagát, Rimaszombatból pert indított a K. birtokok visszaszerzése végett, a javakat öröklő Péli Nagy család ellen, de eredménytelenül. Ez az ág Gömör vármegyében Úzapanyiton bírt földesúri joggal. Jenő jelenleg Komáromban kir. törvény-széki hivatalnok.

Katz. A család ősi fészke Ekecs és Csicsó, hol már a XVI. század végén lakott. A XVI. század második felében nyert címerez neves levelet, melyet 1710-ben Komárom vármegyében kihirdettek. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban Gáspár, Ferencz és Péter vannak felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába, 1848 előtt még Keszeg falván és Vízvároton is birtokosok voltak. Tagjai közül: II. Miklós Mária Terézia idejében testőrtiszt. Péter 1848—1849-ben nemzetőrtiszt, 1861-ben Komárom város alkapitánya. Lajos jelenleg Komárom városi tanácsos. Fia, Endre festőművész. Jenő városi közgyám. József honvéddandagy. Péter a gödöllői koronauradalom tisztviselője.

Kálmán. A család Veszprém vármegyéből származik, hol 1643-ban már birtokosok voltak. Az 1754—1755. évi összeírásban János, Benedek és Mihály vannak felvéve Veszprém vármegye nemeseinek sorában. A XVIII. században Tatára és Kocsra telepedtek le. Nemességük 1818-ban Komárom vármegyében is kihirdettetett. E család sarja K. Rudolf, azelőtt országgyűlési képviselő, 1906-tól kezdve Komárom vármegye és Komárom város főispánja.

Karcsay (Karcasai). Ősi csallóközi család, melynek ősei pozsonyi várjobbágyok voltak. A XIII. század első felében (1240.) tűnik fel Karcván, honnan Komárom vármegyébe telepedett le; itt 1700-ban Aranyoson és Alsógeresden birtokos volt. Idővel Vas vármegyébe is átszármazott, hol, Egyházasrádócson volt birtokos. Antal 1784-ben fordul elő Vas vármegye nemesei közt. A XIX. század első felében Nagy-Lél pusztán bírt földesúri joggal. Tagjai közül Miklós jelenleg Komárom vármegye aljegyzője.

Kasza. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból Péter fordul elő Komárom vármegye nemeseinek névsorában.

Keszegh. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban, e családból János, István özvegye, valamint fiai, Illés és András szerepelnek Komárom vármegye nemesei közt.

Király. E család 1749-ben Almáson birtokos. András 1775-ben Komáromban lakik. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból József és István vannak felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába.

Kiss-Marossi. K.-M. János 1649 február 4-én nyert címerez nemeslevelet, mely Komáromban 1651-ben hirdettetett ki. András, pócsmegyeri lakos 1657-ben Komárom vármegye bizonyítványa alapján Pest vármegye nemesei közé vétetett fel. János 1696-ban kapott nemesi bizonyítványt.

Kisfaludy (Kisfaludi). A család Csák nemzetségből származik. Ősi fészke a Vértes erdő, melyet az első letelepedés jogán bírt s a melynek tövében legrégibb birtokai elterültek. Ezek: Lásákvár, mely 1282 táján pusztult el, továbbá Ecsér, Vértes-Udvarhely, Vértes-keresztur (Vértes-Szentkereszt), Bokod, Tabajd, stb. Okleveles alapon kimutatható első őse Ugrin comes 1146-ban a vértesszentkereszti monostor kegyura volt. Ennek utódai: Ugrin 1185-ben zágrábi, 1188—1204-ben győri püspök, 1204. esztergomi érsek. Testvére Miklós (1212—1239.) előbb komáromi, majd bihari és pozsonyi ispán (főispán), kinek fiai közül Lőrincz comes (1231—1278.) a sopronvármegyei Kázmérről (Kisfalud) írja nevét, melyet a család 1198-ban nyert királyi adományul. Fia II. János, kinek fiai II. Miklós deák (1358.), István (1358—1363.), Lőrincz 1358. és László (1358—1363.) terjesztették tovább a K. családot. Tamás és fiai András, György, Miklós, János és Benedek, továbbá György fia Miklós, valamint László fia István és ezeknek vérrokonai 1419. január 8-án nyertek címerez levelet Zsigmond királytól. A fenti Lőrincz (1358.) unokája Benedek (1417—1488.) Sopron várm. alispánja. Ennek utóda Balázs (1608.) Vas vármegye alispánja és követe, a kitől a jelenleg virágzó nemzedék származik. Fiai közül Mihály és István (1642.) Vas vármegye alispánja, a család két főágát alapították. Mihály utódai közül Mihály († 1826.) Győr várm. főbírája. Fiai: Sándor, a költő (1772—1844.), János tábornok, Károly a költő, színműirodalmunk megalapítója († 1830.) és Mihály, szül. 1778. † 1849.), kinek fiai közül Elek († 1892.) Győr vármegye szolgabírája, Dénes († 1878.) és Móricz († 1893.) 1848—1849. honvédezredes. Elek fiai közül: Árpád Béla (szül. 1847., † 1903.) egyetemi tanár, címz. prépost. Mihály igazgató-tanító Környén. Dénes fia Sándor kir. körjegyző Tatán. C z i m e r : balra dült ezüst pajzsban, három fekete halmon álló, aranycsőrű fekete holló, kiterjesztett szárnyakkal, jobb karmában feje felé nyúló arany keresztet tartva. Sisakdísz: pajzsalak. Takarók mindkétfelől: feketearany.

Komáromy. Több ily nevű családot találunk a vármegyében. K. István 1686-ban nyert nemességet, de családjának 1728-ban magvaszakadt. Egy másik hasonló nevű család tagjai közül György 1749-ben Gyallán és Alsó-Konkolyon, István 1750-ben Bánán bir-

tokos. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból Ferencz (2), János (3), István, Ádám özvegye és fia, János vannak felvéve a vármegye nemeseinek sorába. A XIX. század első felében Banán volt birtokos. Az 1754—1755. évi összeírásban előfordul egy K. aliter Mészáros család is.

Kondé (Pókateleki). Pozsony vármegye legrégibb családainak egyike. Őse Zomor fia Miklós 1342-ben Pókatelekre nyert adományt, mely a XIX. század közepéig a család birtokában maradt. A XIX. század első felében Lábatlan helységben volt birtokos.

Kosár. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból András utódai Ferencz, Simon, János és Péter, továbbá Ferencz, István és Mihály szerepelnek Komárom vármegye nemesei közt.

Kossa. E családról a XVII. század elejéről vannak adataink. 1701-ben Kamocsán, 1744-ben Mihály Szilason birtokos.

Kovács. Ez a család 1540-ben Füzitón és Almáson birtokos. Egy másik hasonló család 1545-ben nyert nemességet. Valószínűleg e család ivadéka Márton és István, a kik 1771-ben Érseklélen birtokosok.

Kürthy (Fajkürti és Koltai). Komárom és Bars vármegyék ősi nemzetsége. A család eddig kimutatható első őse **András** testvére: *Chephan* mester (*de Faykywrth*, a Kalosz nemből), a ki 1290-ben feleségétől, Erzsébettől, az Aba nembeli Bench comes leányától származott egyetlen gyermekét, Margitot (Fyss comes feleségét) Ármával (jelenleg is e néven nevezett terület Bars vármegyében Nagy-Salló, Vezekény és Fajkürth között), mint leánynegyeddél elégíti ki. Fióggon Andrásból következik a további leszármazás egész Lukács leányáig Borbáláig (Nyéki Miklósné 1394—1409.), ki Faykywrth, Vezekény, Thüre, Cseke, Kolttha és Kerekzalláshoz kapja a magvaszakadt György után (apja testvére) Kaloszt, Pomázt. Békásmegyert és Orost Pilis megyében, niután fia, Balázs érdemeiért 1394-ben füsztatott. Balázstól kezdve állandóan már Kywrth, mint családnév használatik. András, (Balázs fia) 1422-ben nógrádi alispán. I. László, 1465. Bosnyákországban Mátyás király zászlóvivője, czímerlevelet nyer. Bálint 1529-ben Szapolyai kapitánya. Miklós 1527-ben Komárom vármegye követe. János († 1760.) II. Rákóczi Ferencz híve, a ki 1709-ben hűtlenségbe esvén, birtokai elkoboztattak s azokat báró Szluha Ferencz kapja. Később azonban fia, Albert azokat a poroszok elleni harcokban szerzett érdemeiért Mária Teréziától visszakapta. Ignác 1760-ban a testőrség felállítására alkalmával Komárom vármegye részéről kijelöltetett. Ádám a 10-dik huszárezred kapitánya, az 1788-iki (jun. 15.) chotymi ütközetben kitünteti magát és a hadi parancsban megdicsértetik. 1793-ban 100 huszárral ki volt rendelve, hogy Moira generális seregéhez csatlakozva, a convent ellen lázadó Vendée segítségére menjen (ez a küldetés azonban diplomáciai okokból elmaradt). I. Lajos (szül. 1785., † 1863.) Komárom megye alispánja 1828-ig. Ő volt az első alispán, a ki megkapván a törvénytelen adóbehajtási parancsot, a közgyűlésen kijelentette, hogy annak engedelmeskedni nem fog. József 1848-ban Bars megye alispánja, később a lévőri kerület országgyűlési képviselője. István (szül. 1820., † 1898.) 1848-iki Bocskay huszárezredes, mint dandárparancsnok Nagyváradon teszi le a fegyvert. Halálos ítélete kegyelemből tizennégy évi várfogságra enyhítettet, miből hét évet kitöltött Josefstadtnban. Később az apatini kerület országgyűlési képviselője. II. Lajos (cs. és kir. kamarás) 1890-ig Komárom megye főjegyzője. — 1890-től lipthói, 1894-től e mellett árvi főispán. — 1901-től Zólyom megye főispánja. **C z í m e r:** Kékben, zöld mezőn, fehér lovon vágató vörösruhás vitéz, jobbában törökfejes kardot, baljában a kantárt és kétnyelvű, kis vörös zászlót tart. Sisakdísz: pajzsbeli vitéz, jobbában törökfejes kardot, baljában zászlót tartva. Takarók: Kékarany—vörösezüst.

Kovácsy. E család Tatán lakott a XVIII. században. József 1761-ben Tatán jegyző, Károly ügyvéd; 1777-ben Tatáról Pestre költözött.

Kruplanicz. Már a XVII. században feltűnik. Radványban és Karván birtokos. A XIX. század első felében is Radványban volt birtokos.

Kubányi. K. Péter 1693. márczius 13-án nyert czímeres nemeslevelet, mely ugyan-ez évi június 18-án hirdettetett ki Komárom vármegyében. **C z í m e r:** kékben, zöld alapon, egy lábon álló természetes színű golya, csőrében kígyót, felemelt lábában bogarat tartva. Sisakdísz: ágaskodó zöld takaróval borított fehér lovon ülő vörösdolmányos, kék nadrágos, zöld öves, sárga eszmás, fehér kalpagos magyar vitéz, jobbában kivont görbe kardot tartva. Sisakdísz: kékarany—vörösezüst.

Konkoly-Thege. A XIII. század közepén tűnik fel. Ősi fészke Konkoly pusztá, mely a XIII. század óta a család birtokában van. Őse István (1242.). Fiai István Thege de Konkoly és Barnabás. István fia, Miklós, Abán birtokos. (1357.) Barnabás fia, András comes 1306-ban Konkolyt sógorának, Hindi Tamásnak adja el. István unokája, Balázs 1390-ben Konkolyt a Hindi családtól per útján visszaszerzi. 1392-ben elzalogosítja Abát, 1414-ben Konkolyt bírja. Orbán 1438-ban Komárom vármegye alispánja. János 1471-ben kir. adományt nyer Konkoly és Merche helységekre. Albert 1485-ben kir. ember. A jelenleg élő nemzedék őse, Péter (1572—1611.), a ki valószínűleg egy személy azzal a Péterrel, a ki 1602-ben Erdélyben a hajduk kapitánya volt. György és Mihály 1677-ben a Biklyektől megveszik alsókonkolyi és mercei birtokaikat. Pál 1692-ben Esztergom vármegye alispánja. 1697-ben a család már Ógyallán is birtokos volt. János és neje 1717-ben a Csajághy kuriába, Komáromban, továbbá Bökön, Örkényen, stb. levő birtokrészekbe iktattatnak. A jelenleg élő nemzedék Istvántól származik, kinek fiai, István és György a család két ágát alapították. István ágán: Flek († 1884.). Fia: Miklós (szül. 1842.) min. tanácsos, nagynevű csillagász, az orsz. meteorológiai és földmágnességi intézet igazgatója, a III. oszt. vas-korona-rend lovagja, stb. Pál (szül. 1815., † 1884.) 1861-ben és 1865-ben országgyűlési képviselő, 1872-ig Bars várm. alispánja. 1872—1884-ig az aranyosmaróti kir. törvényszék elnöke. Fia: Sándor (szül. 1852.), 1896—1901. országgyűlési képviselő. Szántón birtokos. Balázs ügyvéd, a komáromvidéki takarékpénztár ügyésze. György ágán: József (szül.

1836., † 1903.), volt országyűlési képviselő. C z í m e r : kékben, hármás zöld halomból kinövő fehér egyszarvú, előlábaival arany markolatú görbe kardot tartva. Sisakdisz : kinövő egyszarvú. Takarók : kékarany—vörösezüst.

Lády. E családból Ferencz neve fordul elő Komárom vármegye nemeseinek névsorában az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban.

Laky (Alistáli). István 1635-ben Tagyos pusztára nyer kir. adományt. 1619-ben János egy udvartelek harmadát Lakon elzálogosítja. 1642-ben János örökösei közt, Lak, Vösthe és Hideghét helységekben levő jóságokra nézve csere jön létre. Bálint 1719-ben Nemes-Ócsa részeibe iktattatik. A XIX. század első felében Nagy-Tany és Nemes-Ócsa helységekben volt birtokos.

László. E családból János 1622-ben Alsó-Gelléren birtokos. Ádám előfordul az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban Komárom vármegye nemesei közt.

Lehner. L. György, Mihály és János 1741. október 28-án nyernek czímeres nemeslevelet Mária Teréziától. C z í m e r : vörössel és késsel haránt vagott pajzsban zöld alapon két egymással szemközt ágaskodó arany egyszarvú között felugró harmadik egyszarvú. Sisakdisz : kinövő arany egyszarvú. Takarók : kékarany—vörösezüst.

Lehoczky. E családból az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban Pál van felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába. A XIX. század első felében Nagy-Keszi helységben volt birtokos.

Lély. Ósrégi család, melyből János mester 1356. előtt Komárom vármegye alispánja volt. Az 1754—1755. évi összeírásban is találunk egy L. Ferenczet Komárom vármegye nemesei közt.

Lévay (Kis-Szecsei) 1631-ben nyert nemességűjítő czímeres levelet. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban, e családból Péter és Sámuel vannak felvéve a vármegye nemeseinek névjegyzékébe. A XIX. század első felében Kolthán volt birtokos.

Lieszkovszky (Lieszkói) Trencsén vármegyéből származik. Első ismert őse Mildós fia, Lőrincz 1381-ben szerepel. A család 1579. márczius 25-én nyert új adományt Lieszkóra. A XIX. század első felében Kamocsa helységben volt birtokos. C z í m e r : kékben zöld alapon, fehér lovon ülő, vörösruhás, sarkantyus eszmás, fekete kalpagos magyar vitéz, jobbában aranymarkolatú görbe kardot tartva. Sisakdisz : kinövő pajszbeli vitéz, jobbában buzogányt tart. Takarók : kékarany—vörösezüst.

Lipovniczky (Lipovnoki). A család a Lipovnuk nemzetségből származik, melynek ősi fészke Nyitra vármegye. 1247-ben Megyered, 1283-ban Berencs birtokosa. Mikus és Dénes 1291-ben Szimón birtokosok. A család egyik ága a XIX. század első felében telepedett le Komárom vármegyében. Vilmos, a hétszemélyes táblánál váltóügyi előadó, 1848-ban Csehiben volt birtokos.

Losonczy. Nyitra vármegyéből származik. Őse L. másképp Halassy István 1677-ben tűnik fel. Utódai János és József 1826-ban nemesi bizonyítványt nyernek Nyitra vármegyétől, mely bizonyítvány alapján János, királyi sőtárnok 1827. október 13-án Komárom vármegye nemesei közé felvétetvén, utóbb táblabíróvá választatott. János, valamint fiai János, István és Alajos 1828. augusztus 15-én hirdették ki nemességüket Pest, utóbb 1847-ben Árva, Liptó és Verőcze vármegyékben. János fiai közül István maradt Komárom vármegyében, a ki szintén a vármegye táblabírájává választatott. 1848—1849-ben mint nemzetőr kapitány, majd mint honvéd hadbiztos működött. Később ügyvédként több uradalom jogi képviselője volt. Három fia közül Ödön mint vármegyei szolgabíró kezdte pályáját, majd Komárom város főjegyzője. később kir. ítélőtáblai és kuriai bíró lett. 1906-ban nyugalmába vonulásakor a Lipótrend lovagkeresztjét kapta. István megyebizottsági tag. Ernő 1893-ig a csallóközi járás főszolgabírája. Ödön fia, Elemér cs. és kir. tart. huszárhadnagy, Gönyön birtokos. C z í m e r (színelzés nélkül): hasított pajzs mindkét felében egy-egy egymással szembenező koronás oroszlán. A jobb oldalon levő kivont kardot, a baloldalon levő buzogányt tart. Sisakdisz : buzogányt tartó, pajszbeli koronás oroszlán növekvően.

Madarassy (Mezőmadarasi). Borsod, Gömör, Szatmár, Pest és Komárom vármegyékben birtokos család, mely Erdélyből, Mezőmadarásról származik. Gömörben 1670. táján hirdették ki a nemességét. Szatmárban 1785-ben és Komáromban 1785-ben, valamint 1836-ban újból igazolták. Itt Koltán voltak birtokosok. Tagjai közül : Bertalan 1840-ben testőr, Mór 1848-ban és 1869-ben alispán, 1871-ben törvényszéki elnök († 1899.). Károly 1869—1874 között Pest vármegye főszámvevője († 1885.). Pál jelenleg megyei árvaszéki ülnök. C z í m e r : kékben, fészében ülő, s fiait a saját vérével tápláló pelikán. Sisakdisz : görbe kardot tartó, kétfarkú aranyoroszlán, növekvően. Takarók : vörösezüst—kékarany.

Magyary-Kossa. Régi csallóközi nemes család, melynek első eredeti okmánya 1381-ben a pozsonyi káptalan előtt kelt. A család hol Kossa, hol Magyar néven fordul elő. K. Albert 1599. április 1-én nyert újított czímereslevelet Rudolf királytól. Nemességét a család 1699. márczius 10-én hirdette ki Komárom vármegyében. János 1739-ben Füssön birtokos. A XIX. század első felében Nemes-Ócsán birt. földesúri joggal.

Mányoky. Mihály 1673-ban Érseklyén birtokos. Ádám, a híres arczképfestő (született 1673., † 1741.), II. Rákóczi Ferencz udvari festője (1707—1711.), ebből a családból származott.

Márkus. Az 1745—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból János, Mihály és István vannak felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába.

Mátéffy (Nemes-Csetei). E család Csanád, Bars és Komárom vármegyékben volt elterjedve. A család leszármazása okleveles adatokkal Jánosig vezethető vissza, ki 1570. körül élt. Mihály és neje, továbbá Meszlényi János 1702-ben Csetére és a hozzátartozó pusztákra kaptak kir. adományt. Azonkívül Koltán, Fajkúrtön és Köröskényen is birtokosok voltak. Tagjai közül Mihály 1647-ben Komárom vármegye esküdtje, Bálint († 1651.) királyi ember, II. Mihály (sz. 1637.) szintén megyei esküdt, III. Mihály 1745-ben és 1749-ben

gyalogsági kapitány, András 1765-ben bars megyei táblai jegyző, később főszolgabíró, Sándor 1832—1840. megyei eskütt, János 1837-ben ügyvéd, 1842—1846. tatai majd nesz-mélyi főszolgabíró, Ferencz (sz. 1856.) jogtudor, szentesi polgármester, Kálmán (sz. 1858.) esztergomi főjegyző, Pál (sz. 1862.) orvos, Sándor (sz. 1865.) jelenleg kir. főmérnök Komáromban. **Czím er** (színelzés nélkül): zöld alapon ágaskodó kétfarkú oroszlán, jobbáiban görbe kardot markol. Sisakdísz: könyöklő pánczélos kar, kardot tart.

Mészéna (Hívvári). Olasz eredetű család, mely hagyomány szerint már Róbert Károly alatt jött be. Ferencz, nyitrai várkapitány 1656-ban nyert czímeres nemeslevelet. I. Ferencz pedig M. János századost 1818-ban, mint a Mária Terézia rend vitézét, bárói rangra emeli. A család Nyitra megyéből Esztergom és Hajdu vármegyékbe származott és csak a múlt század végén került Komárom vármegyébe is. Tagjai közül még Sándor († 1816.) Debreczen város polgármestere, János 1848-ban Esztergom vármegye első alispánja, Ferencz 1848-ban főjegyző és 1867-től ismét megyei tisztii főjegyző, Lajos jelenleg érseki uradalmi intéző. **Czím er** (bárói): ezüsttel és vörössel hasított pajzs zöld pajzs-talppal, abban természetes színű talajon egy négyormós torony zárt kapuval, a pajzsban a hasítási vonalon hegyével lefelé fordított, zöldkoszorún keresztül dugott, kivont egyenes kard. Sisakdísz: három ezüstvörös ezüst strucz-toll. Takaró: mindkétfelől ezüstvörös. Pajzstartók: két pánczélos alak, fejükön vöröstollas hegyes sisak, derekukon kard, külső kezüket csipőjükre teszik.

Matkovics. A XVII. században tűnik fel. Horvátországból származik, idővel elterjedt Győr, Moson és Komárom vármegyékben. Tagjai közül: Mihály 1649-ben győri apát-kanonok, Pál 1786—1808. a kőszegi kerületi tábla ülnöke. István (1825.) kir. táblai ülnök.

Mészáros. A család 1715-ben Szent-Mihály pusztát bírta, a XVIII. században Kis-Igmándon is birtokos volt, 1780—1790-ben Komáromban az udvartelkes nemesek közt foglal helyet.

Micsky. Bars vármegyéből Kis-Mányáról származik. Idővel elterjedt Pest, Moson és Komárom vármegyékben, hol 1772-ben és 1821-ben hirdettette ki nemességét. Csepen volt birtokos. **Czím er**: kékben, aranyleveles koronás zöld halmon, görbe kardot tartó pánczélos kar. Sisakdísz: pajzsbeli kar. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Mihályi. A Csák nemzetségből származik. Őse János (1232—1283.) utódai részint Mihályi Csáki, részint Mihályi, részint Mihályi Csák családnévet használták. Domokos és rokonai, 1409-ben a Vértess mellékén, többek közt Bokodon birtokosok.

Milkovics (Méhkerti). János, a ki állítólag Dalmáciából származik, s Miksa főherczeg alatt Lengyelországban vitézkedett, 1606-ban nyert czímeres nemeslevelet János és György nevű gyermekeivel egyetemben. Jakab az 1745—1755. évi országos nemesi összeírásban Győr vármegye nemeseinek sorába vétetett fel. 1804-ben Ekelen és Ácsan, 1848. előtt Banán volt birtokos.

Mohácsy, másként Mohácsi Fazekas. Ez utóbbi nevét a család a XVIII. század második felében elhagyta. E család 1682-ben hirdettette ki nemességét Komárom vármegyében, melyet Korosi János, fia Ferencz, továbbá Mohácsi Ferencz és István, valamint Korosi Róza (alkalmasint az utóbbinak neje) nyertek. A család Szend községben volt birtokos. Tagjai közül János jogtudor és Komáromban ügyvéd.

Muray. A XVII. század elején tűnik fel. 1731-ben Megyeresen és Komáromban, 1745-ben László Örsön és Czudor Illésen, 1752-ben Ferencz Örsön, Kis-Tanyon, Czudor Illésen, Eklen birtokos. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban Ferencz özvegye, szül. Maraskó Judith fordul elő Komárom vármegye nemesei közt. A család 1781-ben Eklen birtokos. **Czím er**: kékben, természetes hullámokból kiemelkedő, egy szikla felé fordult természetes színű szarvas hatágú aranysillagtól kísérve. Sisakdísz: pajzsbeli szarvas. Takarók: (színük ismeretlen).

Molnár. Ily nevű család 1666-ban Gelléren és Bogyán, 1715-ben Lakon, Gelléren, Kis-Igmándon és Szentmihályon birtokos. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban 13 tagja van felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába.

Nádasdy (Nádasdi és Fogarasföldi, gróf). A Nádasd nemzetségből származik. Ősi birtokai Vas vármegyében a Hegyháton terültek el. Első ismert őse Pethend fia, László 1246-ban Nádasdot szerzi meg a nemzetség másik tagjától, István fia, Miklóstól. Utóda Deák Tamás (1385—1394.) a Nádasdy család őse. A család a Hunyadiak korában emelkedik. I. Ferencz Mátyás király pánczélos lovas ezredének kapitánya (1492). Fia Tamás (szül. 1498., † 1562.) budai kapitány, majd horvát bán és nádor, 1530-ban Fogaras várát nyeri I. Ferdinánd királytól adományba. Fia II. Ferencz († 1604.) Vas vármegye főispánja, kir. főlovászmester. Fia, Pál Vas vármegye főispánja 1625-ben grófi rangra emeltetett. Fia III. Ferencz (szül. 1625., † 1671. április 30.) országbíró, mint a Wesselényi-féle összeesküvés részese vértanuhalált szenvedett. Fia, IV. Ferencz 1714-ben lovassági tábornokká nevezetett ki. Fiai közül Boldizsár (1748—1750.) Komárom vármegye főispánja. Ferencz (szül. 1708., † 1783.) Mária Terézia korának egyik leghíresebb hadvezére. Elsőszült fia, Lipót Flórián 1751-ben kapta a komáromvármegyei örökös főispánságot. Fia Mihály (1761—1822.) Komárom vármegye főispánja. Fia, II. Lipót (szül. 1772., † 1836.) és ennek fia, III. Lipót (szül. 1802., † 1873.) Komárom vármegye főispánja. Az utóbbinak fia, Ferencz (szül. 1842.) val. belső titk. tanácsos, Duna-Eörsön birtokos. **Czím er**: kékben, természetes náddal benőtt vizből kiemelkedő, repülésre kész, természetes színű kacsa. Sisakdísz: pajzsbeli kacsa. Takarók: mindkétfelől: kékezüst. Jelmondat: Si Deus Pro Nobis Quis Contra Nos.

Nagy (Alsócsicsói). Komáromvármegyei család, mely 1650-ben kapott czímeres nemeslevelet. A N. András és fiai, András, István, György, Sándor és Gábor, valamint néhai testvérének, Jánosnak fia, András részére 1650-ben nyert nemesség 1716. szeptember 15-én megerősítettett. A nemességet Komáromban hirdették ki és 1872-ben ismét igazolták. Péter Alsó-Csicsón két nemestelekre királyi adományt nyer. A család ezenkívül Alsó-Gelléren és Nemes-Öcsán volt birtokos, az utóbbi helyen jelenleg is birtokos. Tagjai

közül Antal nemesőcsai birtokos és megyebizottsági tag és fia Nándor. C z í m e r : Vörösben ágaskodó arany oroszlán, jobb előlábával görbe kardot markol. Sisakdísz: a pajzsalak növekvően. Takarók: kékarany, vörösezüst.

Nagy (Alsó-Szopori). Sopron vármegye egyik legrégebbi családja. 1277-ben tűnik fel. Jakab fiai, Miklós, András és József, továbbá Farkas fiai, János, István és Mihály 1313-ban említettek a győri káptalan egyik kiadványában. A család az 1529-ben szereplő N. Pétertől származik. János 1756-ban nyert Sopron vármegyéért nemesi bizonyítványt, melyet Pest vármegyében hirdettetett ki. A XVIII. század végén Komáromba telepedett. Tagjai közül: Antal († 1868.) komáromi ügyvéd. Elek († 1860.) a herceg Pálffy-féle uradalmak főügyésze, Károly († 1870.) a báró Riedl család jószágigazgatója, Vilmos jelenleg komáromi kir. közigazgató. Ákos jelenleg gazdasági főtiszt. C z í m e r : kékben, zöld halmon, csőrében vörösköves aranygyűrűt tartó bibicz. Sisakdísz: görbe kardot tartó könyöklő pánczélos kar, felette három (2:1) ötágú aranycsillag. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Nagy (Ráczkevi). Régi pestmegyei nemes család, melynek egyik tagja Budának a törököktől történt visszafoglalása évében (1886.) nemességmegerősítést és Ráczkeven egyes birtokrészekre kir. adományt nyert. A család 1820. táján telepedett le Komárom vármegyében, hol Könöldön volt birtokos. Tagjai közül Sándor († 1887.) komáromi ügyvéd, Mihály jelenleg szemerei birtokos és megyebizottsági tag. C z í m e r : kékben hármass zöld halmon ágaskodó aranygriff, karmai közt hegyével lefelé álló nyílveesszót tartva. Sisakdísz: pajzsalak növekvően. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Nagy (Felső-Eőri). Vas megyéből származik. Egyike ama felsőeőri nemes családoknak, melyeknek szabadalmait II. Mátyás király 1611-ben megerősítette. Idővel átszármazott Komárom vármegyébe, hol 1848. előtt Nemes-Öcsán birtfalasú joggal, jelenleg is ott birtokos. C z í m e r : vörössel és kékkel vágott pajzsban felül arany oroszlán, alul mindkét oldalán egy-egy hatágú aranycsillagtól kísért aranyászárú és aranylevelű vörösróza. Sisakdísz: görbe kardot tartó arany oroszlán. Takarók: vörösezüst—kékarany.

Nedeczky (Nedeczei). Régi birtokos család, melynek őse N. Domokos, kinek unokái László, Péter és János 1384-ben Mária királynénak tett hű szolgálataik jutalmául Nedeczfalvát nyerik örök adományképp, melyet 1412-ben Zsigmond király is megerősített. A családot János terjesztette tovább. 1458-ban, 1475-ben és 1526-ban új adományt nyer Nedeczére továbbá 1702-ben Virth, Radvány, Lábatlans több más komárom vármegyei birtokokra. Tagjai közül: Sándor, 1691—1692-ben hadbíró Komáromban, Vírten, Lábatlanon, Radványon, 1695-ben Sándor és Mihály Szőlősen, vagy Závodon birtokosok. Sándor 1713-ban Esztergom és Komárom vármegyék alispánja. 1714-ben országgyűlési követ. Mihály 1719-ben Komárom vármegye főjegyzője, később alispán. Ferencz 1727-ben szolgabíró, 1738-ban helyettes alispán; Radványon, Piskén, Keszegfalván és Nemes-Öcsán birtokos. András 1757-ben Komárom vármegye főjegyzője, 1762-ben másodalispán; József 1771—1781. Komárom vármegye alispánja. Benedek 1809-ben a felkelt nemesi sereg hadnagya, 1810-ben eskütt Komárom vármegyében. Gáspár 1819—1823. és Kálmán 1844—1848. Komárom vármegye főjegyzője. Gáspár (született 1822., † 1893.) dömösi plébános, történetíró. C z í m e r : kékben nyakán nyíllal átlótt természetes színű medve. Sisakdísz: pajzsalak növekvően. Takarók: Kékarany—vörösezüst.

Ordódy (Ordódi és Alsólieszkői). O. György 1340-ben a mai Bács-Bodrog vármegyében tűnik fel. Gergely 1504-ben Bács-Bodrog vármegye alispánja. 1502-ben Bagota helység egy részéhez formáltak jogot és azt vissza akarták foglalni, de a Posár-család által, mint a mely család Désházy István, Bagota akkori birtokosának leányági leszármazója volt, megakadályozták. 1534-ben György és János, Désházy István magvaszakadtával, az egész Bagota helységet nyerték királyi adományul. Tagjai közül Péter 1737-ben Komárom vármegye szolgabírája. Péter 1757-ben helyettes alispán, 1762-ben udvari tanácsos és I. alispán. Mihály 1773-ban főjegyző, 1781—90-ben alispán. János 1810-ben főjegyző, 1811-ben országgyűlési követ, a magyar nyelvnek buzgó harczosa. C z í m e r : kékben arany koronás, zöld dombon, kiterjesztett szárnyú aranykoronás, jobbránézó fekete sas, nyakán nyíllal átlóva. Sisakdísz: pajzsbeli sas. Takarók: mindkétfelől vörösezüst.

Pálffy (Tolna-Szent-György-Bereghi). P. Mihály, ki Győrben katonáskodott, nejevel, Martonfalvay Liska (Katalin, továbbá János, István fiaival, Katalin, Eva leányaival I. Lipót királytól 1688. június 10-én fenti előnévvel, czímeres nemeslevelet nyert, melyet Győrött 1690-ben hirdetett ki. Fia, P. János, Szomori és Somodori Pázmándy Gergely és neje, Mózes Katalin leányát, Ilonát, feleségül vevén, Kömlődön telepszik le, hozományul kapván a kömlödi és parnak-pusztai birtok egy részét, miről 1723. július 24-én végrendelezik. Az 1754—55-iki nemesi összeírásban Komárom-megyében János, István és Mihály, a nemesség szerzőinek unokái szerepelnek. A család 1773. január 27-én, Győr, 1773. május 24-én Komárom-vármegyéért nyer nemesi bizonyítványt. Tagjai közül József 1848—49-ben főszolgabíró, a szabadságharc leverése után bebörtönöztetik, öcsce, Ferencz, mint a 6-ik számú Würtemberg huszárezred altisztje, Lenkeivel hazajön s a komáromi második csatában, Ács közelében, július 2-án elesett. János 1848-ban, mint főhadnagy s Perczel tábornok parancsoltisztje, a szabadságharcot végigküzdötte. Jelenleg élő tagja a családnak: Adolf és Lajos kömlödi földbirtokosok, József galgóczi kir. járásbíró, Imre hovédhuszár százados Budapesten, Zsigmond vasuti tiszt Budapesten, továbbá Jenő és Aladár, József fiai Galgócson. C z í m e r : kékben, zöld alapon ágaskodó kétfarkú arany oroszlán. jobbában kivont egyenes kardot, baljában levágott vérző török főt tart. Sisakdísz: egyenes kardot tartó könyöklő piros mezű kar, a kardon átütött turbános török fővel. Takarók: kék, arany, vörös, ezüst.

Pamhakei. P. Bernát 1712-ben nyert czímeres nemeslevelet III. Károly királytól. Mihály 1713—1719. Komárom vármegye főjegyzője; 1744-ben Gyermelen, 1745-ben Tagyoson vagy Mesterin birtokos. C z í m e r : vörössel és kékkel hasított pajzsban, elől két fehér haránt gerenda, egy-egy zöldleveles ágon ülő harkálylyal díszítve, a gerendák felett és alatt

MESZÉNA.

NAGY.
(Ráckevi)

PÁLFFY.

NAGY.
(Felsőőri)

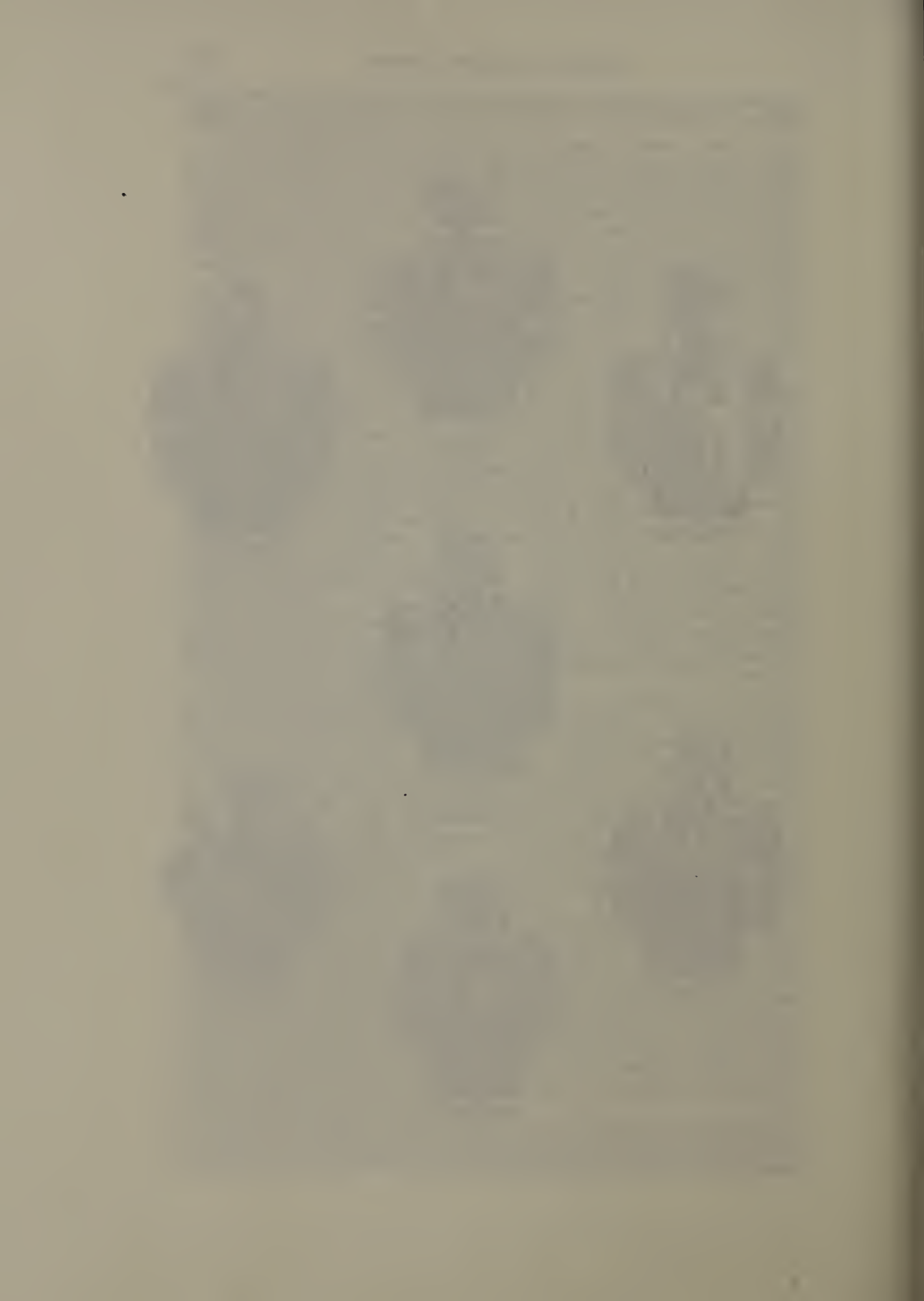
POQRÁNYI.

POSZTÓCZKY

STEINER.

SZELLE.

SZOMBATHELY.

THALY

VILÁGHY.

ZICHY.

egy-egy ötágú fehér rózsá ; hátul görbe kardot tartó kétfarkú aranyoroszlán. Takarók : kékarany—vörösezüst.

Palkovich (Kertesi). A család Sopron vármegyéből származik és idővel Esztergom és Komárom vármegyékben is letelepedett. János és Mihály 1662-ben kaptak czímeres nemeslevelet, melyet 1663-ban Sopronban hirdettek ki. A család a sopronmegyei Kertesen volt birtokos és egyik ága a mult század negyvenes éveiben telepedett le Komárom vármegyében, hol nemességét igazolta. Tagjai közül Károly 1861-ben Sopron vármegye alispánja, Imre († 1897.) komáromi telekkönyvvezető, II. Imre jelenleg tarjáni közséi jegyző. C z í m e r : késsel és arannyal négyelt pajzs. 1 és 4-ben : befelé fordult arany oroszlán, jobbában görbe kardot markol. 2 és 3-ban befelé néző, kiterjesztett szárnyú fekete sas. Sisakdísz : a pajzsbeli oroszlán növekvően. Takarók : kékarany—vörösezüst.

Pathó (Patófalvi). Erdélyből, Patófalváról származik. P. Ferencz 1665-ben Abafi Mihály fejedelemtől kapott czímeres nemeslevelet, melyet Marosvásárhelyen hirdettek ki. Később a család Szatmár, Esztergom és Komárom vármegyékben terjedt el, a hol nemességüket Esztergomban 1839-ben is igazolták. Komáromba csak a mult század végén telepedtek meg. 1848 előtt a család az esztergommegyei Magyar-Szőlgyénben volt birtokos. Tagjai közül Pál a XVIII. sz. végén muzslai főszolgabíró, — fia II. Pál 1820 körül szintén főszolgabíró, Flóris († 1891.) ugyancsak muzslai főszolgabíró, Géza († 1890.) volt honvédszázados, József († 1889.) honvédhadnagy, Gyula, jelenleg komáromvárosi gépész, II. Flóris, jelenleg komáromi h. ig. tanító. C z í m e r : kékben, hármaz zöld halmon ágaskodó, szarvai között aranykeresztet viselő, szügyén nyíllal átlótt, természetes színű szarvas. Sisakdísz : pánczélos kar, kardot tart. Takarók : kékarany—vörösezüst.

Pázmándy (Szomori és Somodori). Ősi komáromvármegyei család, mely a XVII. század elejétől fogva birtokos a vármegyében. György 1513-ban a Krakkóban tanuló magyar ifjúság sorában említettik. Gábor 1603-ban egy történeti munkát adott ki. A család 1638 június 28-án nyert czímeres levelet, mely Komárom vármegyében hirdettetett ki. Tagjai közül Ferencz 1614-ben Radvány és Ócsa helységekben 4 udvarteleket birtokosa volt. 1638-ban zálogba veszi Kömlőd pusztát, hol 1672-ben György birtokrészeket szerez. János 1659-ben Kocson, 1671-ben Parnakon birtokos. 1673-ban Apáthiban, 1717-ben Csep helységben, 1690-ben György Radványon birtokos. Ferenczet 1705-ben, mint Bercsényi egyik törzsisztjét említik. 1744-ben a család báró Sándor Mihálylyal egyezkedik Szomor birtoka ügyében, ekkor már Somodort is bírják. Sámuel, Fejér vármegye táblabírája 1786—1794. a magyarok eredetéről egy latin munkát adott ki. Pál 1810—1817. Komárom vármegye alispánja. A család fejrővármegyei ága 1826-ban Károlylyal kihelván, birtokait (Baracska) a Dénes-ág örökölte. Dénes (szül. 1781. Kömlődön, † 1854. Baracsán) 1806—1811. al-, majd főszolgabíró, 1825—27. országgyűlési követ, 1828-ban Komárom vármegye I. alispánja, az 1830, 1832—36. és 1839—40. országgyűléseken követe, 1848-ban Fehér vármegye főispánja. Fia: Dénes (szül. 1816. Kömlődön, † 1856. Baracsán), 1843-ban Komárom vármegye országgyűlési követe, 1847-ben a magyar országgyűlés kiküldöttje a frankfurti alkotmányozó gyűlésre. 1848-ban az első népképviselői országgyűlés elnöke. Fia, Dénes (szül. 1848. Kömlődön) 1878—1896-ig országgyűlési képviselő. C z í m e r : kékben, zöld alapon, ágaskodó fekete medve. Sisakdísz : három zöldszárú és levelű fehér lilium. Takarók : vörösezüst—kékarany.

Pázmány (Szilasi és Laki). Csallóközi ősnemes család, a melynek feljegyzéseiben található káptalani adatok szerint, Szilas község már 1431-ben ősi birtoka. A család 1518-ban *Laak*, alias *Zakalos* községben lévő birtokra királyi adományt nyer. Ebben az oklevélben, — a mely a pannonhalmi konvent levélét is magában foglalja 1516-ból, — *Pazman de Zewleus* (Szőlős) név alatt említettik. A budai káptalan iktató levele azonban ugyancsak 1518-ból a családot tényleges, százados lakóhelye után *Pazman de Zylas* névvél jelöli. 1639-ben Pest vármegye meghirdeti György czímerlevelét ; ez azonban még nem került elő. Ugyancsak a XVII. században a család hosszú pert folytat gróf Pázmány Miklós halála után ennek bihari birtokaiért. 1730-ban nádori, 1744-ben érseki, 1831-ben főpáti adományt nyer. Pozsony vármegye 1689-ben s 1905-ben, Komárom vármegye 1758-ban, s így 1824-ben s 1905-ben, Heves és Külső-Szolnok vármegyék pedig, minthogy az egyik ág Mező-Túrta származott, 1826-ban adnak nemesi bizonyáglevelet. Szilason, Lakon és Aranyoson a mai napig szakadatlanul birtokos. Egyéb birtokai voltak és vannak Ekel, Ekecs, Bogya, Alsó-Gellér, Füss, Nemesócsa, Ontopa, Új-Telek, Réti, Szőlős, Nemesszeg, Pusztá-Födemes, Körtvélyes, Réthle, Bezi, Sövényháza, Lidér-Tejed, Ollétejed, Osztár, Szolgagyőr, Radvány, Saáp, Alistál, Nagymegyer, Apáczaszakállas, Kurtakeszi, Mád, Bústelek, Karcsa, Nagybajcs, stb. helységekben. A szakadatlan leszármazás az 1518. évben adományt nyert Simon-tól, a ki már 1480-ban szilasi földesúr, lehozható. A család több tagja viselt megyei s egyéb hivatalt. Bogyai János diák, Komárom megye nótáriusa (1518.), P. Ferencz győri kano-nok (1521.), János győri főbíró (1611.), Ferencz győri ülnök (1614.). A kihalt vajdaágból Bellai P. János, a ki Ócsának hivatja magát, Komárom vármegye jegyzője (1549—1565), Ferencz győri fővajda, a sajkások főkapitánya, korának országszerte hírneves, törökverő hőse volt (1626—1636.). Szilasi P. Péter az érsekleéli nemesiszek alispánja, illetőleg alnádora (1585., 1626., 1636.); Szilasi és Laki P. János érsekleéli alispán, komárommegyei szolga-bíró (1820.), Zsigmond (1806—1865.) komárommegyei első alispán, Tádé, az előbbi test-vére komárommegyei szolgabíró, Kálmán (1833—1894.) győri kir. törvényszéki bíró kir. ítélő-táblai bírói czímmel és jelleggel, Kornél komáromi ügyvéd, Zsigmond (1800—1881.) komárommegyei főszolgabíró, Elek († 1901.) kir. törvényszéki bíró, Dániel jelenleg Csongrád vár-megye levéltárosa, Jenő (sz. 1868.) jog- és államdoktor, fiemei statisztikai főtiszt, testvére Lajos Trencsén vármegye főlevéltárosa. Zoltán (sz. 1869.) jog- és bölcsészettudor, pozsonyi kir. akadémiai ny. r. jogtanár, budapesti egyetemi magántanár, a német lovagrend Mária keresztése. A család 1549-ben már czímeres pecséttel él. Czímeralakja azonban már kivehe-tetlen. A későbbi czímerek egymástól elütők. Több nemzedék óta használatos jelenlegi

czímere: kékben, zöld halmon álló repülésre kész fehér hattyú egyik lábával kardot tart. Sisakdísz: vörösfehér—kék strucztoáll. Takarók: kékezüst—vörösarany.

Petrics. A XIX. század első felében Kamocsán, Szemerén és Jászfalun voltak birtokosok.

Pethes (Kecskeméti). A család a XVII. század elején (1625.) tűnik fel. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban belőle Márton, Ferencz, András és István vannak felvéve Komárom vármegye nemeseinek sorába.

Platthy (Túróczi-vidéki és Nagypalugyai). A család multját a Bars vármegyéért tárgyaló kötetben ismertettük. Komárom vármegyében a XVIII. században találkozunk e családdal. 1715-ben Baromlakon birtokos.

Pogrányi (Derfeli). Nyitra vármegyéből származik. Egyik ága a Nemeskürthi előnevet használta; de ez is Nyitrából került ide, a hol 1622-ben már szerepel, míg a Derfeli-ág csak 1847-ben telepedett meg itt. Benedek és fiai, János, György és István 1608-ban bárói rangot nyertek; ez az ág azonban már kihalt. A nemesi ág György részére 1634-ben nemesség megerősítő czímereslevelet nyert. A nemességet kihirdették Nyitra vármegyében 1660-ban és később 1823-ban és 1842-ben igazolták. A Nemeskürthi ág Ács és Ékel községekben volt birtokos; a család tagjai Ácson már 1635-ben előfordulnak. Tagjai közül András és György Thököly Imre vitézei. A Nemeskürthi ágból Mihály 1540 körül nyitrai alispán, fia, Benedek a török világban vitézkedett, 1594-ben egy lovasezred parancsnoka volt és 1605-ben részt vett a Bocskayval kötött bécsi béke alkalmával folytatott alkudozásokon. József, volt komárommegyei főszolgabíró, majd árvaszéki elnök, később orsz. képviselő, jelenleg megyei tisztifőgyász. C z í m e r: hasított pajzs. Elöl, vörösben, zöld alapon ágaskodó aranyoroszlán, karmai között egy kék és egy zöldessárga szőlőfürtöt tart. Hátnál, kékben 3 vörös rózsza (2:1). Sisakdísz: pajzsbeli oroszlán a szőlőfürtökkel, növekvően. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Pogrányi (Nemes-Pogrányi). A XVI. században tűnik fel. Első ismert őse Zsigmond (1556.) Nyitra vármegyében birtokos. Benedek (1593—1594.) korponai és (1598—1602.) nyitrai kapitány. A család 1635-ben Ácson birtokos. János előfordul az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban Nyitra vármegye nemeseinek sorában. C z í m e r: (színelzés nélkül): szarvaival lefelé fordított holdsarlón álló oroszlán, jobb előlábával vízszint fektetett görbe kard markolatát tartva, a ballal pedig annak pengéjét.

Posztóczky. Eredetileg Posztovszky. 1769-ben, a Baarban kötött conföderáció után Eperjesre telepedett lengyel származású család. Később Pest, Nógrád és Fehér vármegyékben is elterjedt. Komárom vármegyébe Fehér megyéből jött, a mult század második felében. Nógrádban Jobbágyin volt birtokos, Pest megyében pedig Baracson, és bérlő Mária-házán. Tagjai közül Károly előbb kir. táblai tanácsjegyző, most gazdálkodó. Ágoston († 1881.) 1848—1849-ben honvéd, Károly (ifj.) jogtudor. C z í m e r: kékben, zöld alapon ágaskodó szárnyas griff, karmai között három nyílveesszőt markol. Sisakdísz: a pajzsbeli griff, növekvően. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Podá. A XVII. század elején (1622.) tűnik fel. 1731-ben Szilason birtokos. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból Ferencz és István fordulnak elő Komárom vármegye nemeseinek névsorában.

Pulay (Nemespulai). Pollyay János 1711-ben nyert czímeres nemeslevelet, melyet Pozsony, Sopron, majd Komárom vármegyékben hirdettek ki. Egyik ága a XIX. század elején telepedett le Komárom vármegyébe, hol Bana és Böny községekben volt birtokos. A nemességszerző, mint gróf Pálffy János titkára, részt vett a szatmári békepontok megszövegezésében és erről emlékiratot is adott közre. Egy másik János 1730-ban a nagyszombati tábla ülnöke. Ferencz 1774-ben a tiszai kerületi tábla ülnöke. Kornél († 1894.) volt országyűlési képviselő. Géza († 1906.) törvényszéki elnök kuriai bírói ranggal, a Ferencz József rend tisztii keresztese. Aladár jelenleg komáromi ügyvéd. A XIX. század első felében Bana helységben birt földesúri joggal. C z í m e r: zöld alapon álló, görbe kardot tartó oroszlánnal díszített kék czölöppel hasított vörös pajzsban, elől a jobb oldali szélből kiemelkedő, kormánypálcát tartó, könyöklő páncélos kar. Hátnál a baloldali szélből kiemelkedő, markában ezüstkoszorút tartó kék mezű kar. Sisakdísz: két vörös, az egyik patriarchakeresztel, a másik ezüst félhóddal díszített lobogó közt görbe kardot tartó kinövő aranyoroszlán. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Pyber (Gyerkenyi). Ősi, már a Hunyadiak korában előkelő szerepet vitt család, melynek tagjai sorából Benedek 1481-ben Budavár gondviselője volt. Ezt a Benedeket 1480-ban Winze Tamás örökre fogadván, Szent-Györgyöt nyerte a hozzátartozó, s Zala, Veszprém, Fejér és Tolna vármegyékben elterülő birtokokkal. Tagjai közül: János (szül. 1562., † 1633.) hírneves egri püspök. István (1684.) Divény várában szolgált. Testvére, László esztergomi kanonok, czímetes püspök. Zsigmond, a Csáky-féle huszárezredben kapitánya, a törökök elleni háború alkalmával 1737-ben Viddinnél esett el, ága fiával, Jánossal 1791-ben kihalt. A jelenleg virágzó nemzedék a fenti Istvántól (1684.) származik, kinek neje báró Nadányi Katalin volt († 1724.); fia, István 1724-ben Bars vármegyében volt birtokos. Fiai Gáspár és Ferencz. Testvére, József Nógrád vármegye alispánja volt. Ferencz fia Benedek († 1823.), ennek fia Ignác († 1883.). A XIX. század első felében Radványban birt földesúri joggal; fiai közül Pál Virt pusztán birtokos. C z í m e r: vörössel, késsel és ezüsttel vágott pajzsban, felül, aranyleveles koronába helyezett két arany jogar, közepén passziókeresztet tartó, kinövő hód. Alul: zöld hármashegy. Sisakdísz: nyílt, jobbról vörössel és ezüsttel, balról arannyal és késsel vágott szárny közt a pajzsbeli kereszt. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Rác (Nagygyenyi). 1558-ban Lábatlanban birtokos. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból Mihály, István, Gergely, Ferencz, Pál, György, János (2), Miklós, Péter özvegye, valamint fiai, János és Péter vannak felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába. Pál és fia, Frigyes, Péter és fia, Salamon, Sámuel-Ágoston és fia,

József, végül János, Komárom vármegye bizonyítványa alapján 1815-ben Pest vármegye nemeseinek sorába felvették.

Reviczky (Revisnyei). Árva vármegye legrégibb családainak egyike, mely eredetét Hontimertől veszi, a ki 1272-ben IV. László királytól Revisnye birtokára nyert adományt. Fiai Lodán, Bodor és Miklós terjesztették tovább a családot, mely idővel több ágra szakadt. Károly Imre 1770-ben bárói, Ádám, a m. kir. udvari kamara elnöke 1825-ben grófi rangra emeltetett, ága azonban kihalt. A család egyik ága 1832-ben telepedett le Komárom vármegyében, hol Kürt helységben volt birtokos. Tagjai közül István 1848—1849-ben honvédszázados, Sándor († 1880.) Kürt község főjegyzője és birtokos. Gábor jelenleg nyug. főpénztáros. Győző († 1904.) volt főszolgabíró. Károly (szül. 1853. jan. 1.) volt országgyűlési képviselő és főszolgabíró. János († 1902.) nyug. honvédelmi min. számtiszt. Béla Komárom város rendőrkapitánya. **Czímer**: kékben, zöld alapon, vöröstakarós fehér lovon ülő pánczélos, sarkantyús vitéz, három vörös struccz tollal díszített sisakban, vaskeztűs jobb-jában görbe kardot, baljában a kantárt tartva. A pajzs felső jobbsarkában hatágú arany-csillag és a balsarokban ezüst félholdtól kísérve. Sisakdísz: három zöldszárú és levelű vörösróza, mindenik száron két-két levéllel. Takarók: mindkétfelől kékezüst.

Reinprecht (Rainprecht). A XVII. század első felében (1628.) tűnik fel. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban József van felvéve a vármegye nemeseinek névsorába. 1780—1790. közt a komáromi udvartelkes nemsek közt foglal helyet. A XIX. század első felében Nagy-Keszi és Baromlak helységekben bírt földesúri joggal.

Rosos (Szentkirályszabadjai). Veszprém vármegyéből eredő család, honnan idővel Zala és Komárom vármegyékbe is átszármazott. 1770-ben már Csúzon volt birtokos. Tagjai közül Pál 1790—1810. veszprémi püspök volt. A XIX. század első felében Baromlakon, Csúzon és Jászfalun bírt földesúri joggal. **Czímer**: kékben, zöld alapon nyakán balfelől irányzott nyíllal átlőtt, felugró természetes színű szarvas. Sisakdísz: görbe kardot tartó könyöklő pánczélos kar, a kardpenge mindkét oldalán egy hatágú arany csillagtól kísérve. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Ruttkay (Alsó- és Felső-Ruttkai). Túróc vármegyéből származik. Családfáját a XIII. század közepéig viszi fel. IV. Béla királytól adományt nyert Alsó- és Felső-Ruttkára. 1609-ben Mátyás királytól czimer megerősítő levelet kapott. A XIX. század első felében Nagy-Lél pusztán bírt földesúri joggal. Béla P. Szentpálon birtokos. **Czímer**: kékkel és vörössel négyelt pajzs 1. és 4. mezéjében felugró arany griff, a 2. és 3.-ban felugró fehér egyszarvú. Sisakdísz: csőrében olajágot tartó természetes színű sas. Takarók: vörösezüst—kékarany.

Sándor (Szlavniczai báró és gróf). Trencsén vármegyéből származó család. 1456-ban új adományt nyert az e megyebeli Szlavniczára. Gáspár 1706-ban bárói rangra emeltetett, ága azonban kihalt. Menyhért a XVIII. század első felében bárói rangot nyert. Mihály 1743-ban Kömlődön, 1744-ben Gyermelen birtokos. Antal 1755. és 1774-ben pert kezdett Nagy-Igmánd birtoka miatt a Pázmándyak és más birtokos családok ellen. Mihály előfordul a magyarországi főurak 1764. évi összeírásában, Komárom vármegye főurai között. Antal báró és gyermekei 1787. augusztus 27-én nyertek grófi rangot, mely Móríciban (szül. 1805., † 1878.) fiágban kihalt. Móríc Gyarmat pusztán, Szomor és Gyermely helységben volt birtokos. Leánya, Paulina (szül. 1836.) Metternich Richárd herceg özvegye, családja grófi ágának utolsó sarja, a Both, Bia, Bajna, stb. helységek kiterjedő uradalom birtokosa. A család nemesi ága Nyitra vármegyében virágzik.

Sáry (Vámosi). A XVI. század végén tűnik fel a Dunántúl, Győr és Veszprém vármegyékben. Idővel átszármazott Komárom, majd innen Pest vármegyébe.

Sárkány (Ákosházi). Egyike azoknak a családoknak, melyek már a mohácsi vész előtti korszakban birtokosok voltak a vármegyében. Legrégibb nyomaira a XVI. század elején akadunk. Ambrus 1516-ban Szenden volt birtokos. Valószínűleg ugyane család tagjai voltak Csuzon, Jászfalu és Szemerén birtokosok. A család 1587-ben nyert nemességűjítő czímerlevelet I. Rudolf királytól, melyet 1682-ben Lipót király megerősített. A XVIII. század folyamán Komárom városában telepedett le. A XIX. század első felében Gadócz pusztán bírt földesúri joggal. Tagjai közül: János Ferencz (szül. 1833.) ismert nevű sportíró, 1872—1895. a magyar lovaregylet titkára. Miklós (szül. 1802., † 1891.) bakonybéli apát, Lajos (szül. 1815., † 1881.) 1848-ban nemzetőrkapitány. Ferencz (szül. 1811., † 1876.) Komárom vármegye főszolgabírája. 1847—1848-ban Komárom sz. kir. város követe, később a város főkapitánya. Ferencz jelenleg Komárom város rendőrfőkapitánya. **Czímer**: vágott pajzs. Felül aranyban, zöld színű kiterjesztett szárnyú tüzetokádó, ugrásra kész sárkány, alól vörösben, vörös rózsával megrakott, alólról felfelé nyúló ezüsték, az ék mindkét oldalán egy-egy ezüstrózsával. Sisakdísz: természetes színű daru, felemelt jobb lábában szörzetet, csőrében 3 búzakalászt tartva. Takarók: kék-arany—vörösezüst.

Sárközy (Nádasdi). Csallóközi régi nemes család, melynek első ismert őse, a kitől a leszármazás lehozható, Nádasdi S., másképp Erchy Albert mester 1510. okt. 10-én nyert czímerlevelet II. Ulászló királytól, a kitől 1511-ben a pozsonymegyei Nádasdra, 1519-ben Zomborra (Zemplén vm.) és Boltra (Szabolcs vm.), 1522-ben pedig a barsvármegyei Nagy-Törére nyert adományt. Fiai közül Kristóf terjesztette tovább a családot (1519—1571.), kinek fia János (1549—1598.), ennek fiai Gáspár 1609. és János, utóbbi 1623-ban Bábolnán birtokos. Gáspár utóda, János 1717—1722. Somogy vármegye alispánja, 1723-ban nádor. Adományt nyert Eötvösre, Kisasszondra és Fenékre, 1723-ban Magyaródra, 1724-ben Szt-Iván pusztára. Tőle származik a jelenleg virágzó nemzedék. Tagjai közül István (szül. 1759., † 1845.) Somogy vármegye alispánja. Fia, Albert (szül. 1890., † 1860.) Somogy vármegye alispánja (1836—1848.) majd 1848-ban főispán és kormánybiztos. Albert testvére, Kázmér (szül. 1799., † 1876.) Fehér vármegye alispánja (1836—1847.), a hétszemélyes tábla bírája, stb. Fia Aurél 1894—1905-ig Komárom vármegye és Komárom sz. kir. város

főispánja. C z í m e r : jobbra dűlt vágott pajzs alsó vörös mezejében arany lilium jobbról, balról egy-egy fehér rózsától kísérve, felső kék mezőben kiemelkedő természetes színű, vérző torkán arany nyíllal átlőtt farkas. Sisakdísz : pajzsbeli farkas. Takarók : vörösarany.

Síbrik (Szarvaskendi). Vas vármegyéből származik. Első ismert őse, Péter (1471.) Szarvaskend birtokosa. László 1505-ben Vas vármegye követe. Osvát (1523.) kir. kamarai tanácsos. 1655-ben Dániel királyi adományt nyer Kurtakeszire, Aba és Path pusztákra, ezenkívül Madaron, Szőlösön, Keszegfalván és Véken volt birtokos.

Simonyi (Simonyi és Varsányi). A család leszármazását a Bars és a Hont vármegyékét tárgyaló kötetben ismertettük. A XIX. század első felében Keszegfalván volt birtokos.

Somody. E családból Ferencz 1731-ben Megyeresen, 1742-ben Némán birtokos. Az 1754—1755. évi orsz. nemesi összeírásban e családból István, Miklós, Ferencz és János vannak felvéve Komárom vármegye nemeseinek sorába. A XIX. század első felében Kolos-Néma helységben birt. földesúri joggal.

Somogyi (Dergi). A XVI. században Pozsony vármegyében tűnik fel. 1744-ben Füssön volt birtokos. E családból az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Ferencz és Péter neveivel találkoznak Komárom vármegye nemeseinek névsorában.

Somogyi (Endrédi). Ferencz 1526-ban komáromi és tatai várnagy. Gáspár 1593-ban Izsán birtokos. Ferencz 1750-ben Banán volt birtokos.

Stupeczky (Sztupiczky). Trencsén vármegyéből származik, honnan 1754-ben nyert nemesi bizonyítványt.

Steiner (Péterházi). S. Mihály, ógyallai nagybirtokos 1905-ben nyert czímeres nemeslevelet Péterházi előnévvel. C z í m e r : vágott pajzs. Felül aranyban, háromágú buza-
kalászszal megrakott jobb harántpólya. Alól vörösben, zöld alapon, fészében ülő és fiait
véreivel tápláló pelikán. Sisakdísz : kinövő arany oroslán. Takarók : kékarany—vörösezüst.

Sűke. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból Péter van felvéve Komárom vármegye nemeseinek sorába.

Szabadhegyi (Csallóközmegyeresi). Sz. János és fia Nándor 1686-ban nyertek I. Lipót királytól czímeres nemeslevelet, mely Komárom és Veszprém vármegyékben hirdettetett ki. A család Acson és Megyeresen kívül a veszprémvármegyei Nagy-Dém helységben volt, az utóbbi helyen jelenleg is birtokos. A jelenleg virágzó nemzedék Sz. Andrásról és ennek nejétől, Hunkár Johannától származik, kinek fiai, Mórész és Antal a család jelenleg virágzó két ágát alapították. Mórész († 1873.) fiai: Sándor († 1891.), 1848—1849-ben huszárkapitány, később a boszniai közalapítványi uradalmak igazgatója. László jelenleg budapesti ügyvéd, György, Komárom vármegye első alügyésze, később szolgabírája jelenleg Acson birtokos. Sándor fiai, Zoltán (†), Ákos cs. és kir. kamarás, huszárkapitány és Imre. A fentemlített Antal fiai közül Géza Hont vármegyében birtokos és Biharillyén gazdálkodik. Kálmán Nagy-Démen birtokos. C z í m e r : kékben, zöld alapon, vörös takarós fehér lovon vágatató, fehér attilás, vörösnadrágos, sárga csizmás, három fekete sastollal díszített vöröskucsmás magyar vitéz, jobbában kivont karddal, melyen török fő van átütve. Sisakdísz : czölöpösen állított vörösmézű kardot tartó kar. Takarók : kékarany—vörösezüst.

Szabó. E család 1647-ben Ekecsen birtokos. György 1702-ben Neszmélyen és Radványon, Miklós 1731-ben Megyeresen, Péter 1742-ben Némán birtokos. 1780—1790-ben Komáromban udvartelkes nemesek.

Szakál (Kis-Jókai). Pozsony vármegyéből származó család. Idővel átszármazott Komárom és Békés vármegyékbe is. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból István özvegye, Söky Judit, továbbá fiai, János, Ferencz, Pál és Gergely, ezenkívül István id. és ifj. vannak felvéve Komárom vármegye nemeseinek sorába. Békés vármegyében 1831-ben hirdettette ki nemességét.

Szalacsy. A család multját a Győr vármegyét tárgyaló kötetben közöljük. A XIX. század első felében Csúz helységben volt birtokos.

Szalay. I. Tamás 1526-ban Bajeson birtokos.

Szalay. II. Sz. Dániel és Pál 1658-ban nyertek czímeres nemeslevelet. Dániel fia, Péter dunavetesi lakos. János és fia István 1754-ben Komárom vármegye bizonyítványa alapján Pest vármegye nemesei sorába felvétettek.

Szalay. III. 1691-ben nyert czímeres nemeslevelet, mely 1708-ban hirdettetett ki. Komárom vármegyében.

Szalay. IV. Sz. István 1662-ben nyert czímeres nemes levelet, mely 1665-ben hirdettetett ki Komárom vármegyében.

Szarka. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból András (2), György, László, Mihály, János és István szerepelnek Komárom vármegye nemesei közt. A XIX. század első felében Nemes-Öcsán volt birtokos.

Szathmáry. Sz. István 1792-ben nyert czímeres nemeslevelet I. Ferencz királytól. C z í m e r : négyelt pajzs 1. és 4. vörös mezejében, hármás zöld halom középsőjén, aranyleveles koronán könyöklő, görbe kardot tartó pánczélos kar, a kardpenge felett ezüst félhold, alatta hatágú aranycsillag, 2. és 3. kék mezejében lángok között ezüst phönix madár ég, felette sugaras arany nap. Sisakdísz : nyílt fekete szárny közt pajzsbeli kar. Takarók : vörösezüst—kékarany.

Szegedy (Mező-Szegedi). A Sz. családnak Pozsony vármegyében letelepedett ága a XVII. század első felében szerez Komárom vármegyében birtokokat. Gáspár 1622-ben említették első ízben Komárom vármegyében, 1633-ban nádori adományt nyer Nagy-Megyer helységben levő birtokrészekre, 1651-ben ugyanott két nemes telket vett zálogba Bartal Istvántól. Gáspár 1657-ben Nagy-Tany helységben birtokos. Ez az ág a XVIII. század közepén kihalt. A család dunántúli ága a XIX. század első felében a Rosos család után Csúz helységben birt. földesúri joggal, hol György, cs. és kir. kamarás, jelenleg is birtokos.

Szemerey. (Répcze-Szemerei). I. A család Sopron vármegyéből származik, hol a XV. században Répcze-Szemerén már birtokos volt. Oklevelei elveszvé, György 1659-ben nyert nemességmegerősítő czímerlevelet. Fia, Pál a ki 1692-ben osztozott testvéreivel, Kis-Igmándra költözött. Fiai közül Pál előfordul Komárom vármegye nemesei közt az 1754—1755. évi összeírásban. Fia, Pál 1781—1797. kömlődi birtokos. Ennek fia, Pál (szül. 1797.) szintén Kömlődön volt birtokos. Fiai közül: Zsigmond (szül. 1825. † 1872.) Lajosmizsére költözött. János (szül. 1837.) Kömlődön él.

Szemerey II. A család a Szemere nemzetségből származik. A XVII. században (1665.) Szemerén volt birtokos. C z í m e r (színelzés nélkül): szarvaival felfelé álló hold-sarló felett hatágú aranycsillag.

Szenthe (Szente). Sz. Pál és János füssi lakosok 1700. augusztus 23-án nyertek nemesi bizonyáglevelet Komárom vármegyétől; ezt a bizonyáglevelet az utóbbi Győr vármegye közgyűlésén felmutatván, fia, Balázs 1728. május 21-én Győr vármegye nemesei sorába felvétellett. Balázs előfordul az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban Győr vármegye nemeseinek sorában. Fia, Pál Nagykőrösre költözvén, 1796-ban Komárom vármegye bizonyítványával igazolta nemességét. E családból Bálint 1658-ban Bogya helységben udvartelekre nádori adományt nyert.

Szelle (Nemes-Ocsai). Öse Zelle Miklós. Világosvár ura (1490.), fiai Tamás, Antal és Kelemen Nádvárra (Pozsony várm.) nyertek adományt. Antal (1504.) fia, Benedek (1554.), kinek fiai közül (1607.) Bálint Pozsony vármegyében Nagy-Abonyban, Simon az ugyanazon vármegyében fekvő Doborgazon, Mihály, Nemesócsán telepedtek le. Mihály fiai, Mihály és Ambrus 1622-ig Komárom várm. alispánja. Ambrus fiai Gergely és András, a kik 1654-ben Nemesócsán levő nemesi telekre tartottak igényt. Gergely utóda, István, nemesócsai birtokos 1809. évi április 13-án a családjára vonatkozó bejegyzésekről hiteles kivonatot nyert a garamszentbenedeki konventtől. A fenti Gergely fivére András, kinek fia, Mihály Gömör vármegyében telepedett le. Fia, Mihály 1755-ben Zemplén vármegyében Magyar-Zsipen lelkész. A XIX. század első felében Nemesócsán bírt földesúri joggal. C z í m e r: vörös pajzs, három ezüst Anjou-liliommal megrakott kék pajzsfővel. A pajzsban zöld alapon, búzakalászkok közt ágaskodó fehér ló. Sisakdísz: két elefántormány közt kinövő fehér ló, nyakán nyíllal átlóve. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Szigethy. E családból János 1744-ben Komáromban volt birtokos. Az 1754—1755. évi összeírásban e családból János, Ádám és Zsigmond fordulnak elő Komárom vármegye nemesei között.

Szluha (Ikldi gróf, Verbói nemes). Sz. Márton, valamint testvérei János és István 1593-ban nyertek czímeres nemeslevelet, melyet ugyanez évben Nyitra vármegyében hirdettek ki. Márton utóda, II. Ferencz Komárom várm. országgyűlési követe (1712.), majd alispánja 1726-ban bárói rangra emeltetett. Fia, György (1726—1790.) az örökösödési háborúban Komárom vármegye felkelt nemességének vezére, 1743-ban grófi rangra emeltetett.

Szokolai. Sz. Jakab baranyavármegyei szolgabíró és mostoha fia, Chojan Zsigmond, az utóbbi Sz.-ra való névváltoztatással 1795. július 9-én nyertek czímeres nemeslevelet. E családból jelenleg öz. Sz. Gyuláné Tagyos pusztán birtokos. C z í m e r: négyelt pajzs, ezüst szív-pajzsral, abban zöld alapon, kinövő három szőlővessző. A nagy pajzs 1. és 4. kék mezejében, arany naptól és ezüst félholdtól kísért, befelé fordult, görbe kardot tartó arany oroszlán, 2. és 3. vörös mezőben három ormós négyszögű nyitott kapus tornyon könyöklő, görbe kardot tartó pánczélos kar. Sisakdísz: kinövő pánczélos, vörös strucc-tollal díszített sisakos vitéz, vörös övvel, mindkét kezében egy-egy arany csillaggal díszített vörös lobogót tartva. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Szombathely (Szemereharaszi). Sz. János 1811-ben kapott czímeres nemeslevelet, mely később Gömör-Kishont és Komárom vármegyékben hirdettetett ki. A család Békés vármegyéből 1830. táján jött Komárom vármegyébe, a hol Csúzon és Koltán volt birtokos és most is az. Tagjai közül: János († 1831.) tábornok, Antal († 1864.) dragonyos főhadnagy, Győző, Komárom vármegye volt alispánja, 1872—1875. között orsz. képviselő, 1883-ban kir. tanácsos, 1904. óta udvari tanácsos. A XIX. század első felében Szemerén bírt földesúri joggal. C z í m e r: kéken, a pajzs felső jobbsarkában arany nap és a balsarkokban ezüst félholdtól kísért koronából kinövő arany griff, mely felett fehér galamb lebeg. Sisakdísz kardot tartó pánczélos kar. Takarók: mindkétfelől kékarany.

Szücs. E család sarjai a XVII. század végén tűnnek fel Komárom vármegyében, 1696-ban Bábolnán, 1749-ben Neszmélyen és Lakon birtokosok. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból Pál fordul elő Komárom vármegye nemesei között.

Tamássy. T. Ambrus 1572-ben nyert czímeres nemeslevelet Miksa királytól, mely 1574-ben hirdettetett ki Vas vármegyében. A XVII. század első felében (1633.) tűnik fel Komárom vármegyében, melynek nemessége sorában az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban Mihály, István, János, Benedek özvegye született Czina Erzsébet, továbbá ennek fiai János, Pál, Antal és Márton fordulnak elő. A XIX. század első felében Izsap helységben volt birtokos.

Thaly. A család Pozsony vármegyéből Mária-Thalból származik, mely hajdan Thalnak nevezetett. A mohácsi vész utáni korszakban, mint János király hívei és utóbb az újított hit követői innen elüzetvén, Komárom vármegyébe költöztek. János, a ki a komáromi vár tisztartója volt, 1602-ben czímeres nemeslevelet nyert János, Gergely és András nevű fiaival, valamint Ujfalu Pál és Jakab nevű unokáival egyetemben. András 1615-ben Komáromban egy kúriát szerzett. Gergely 1634-ben a tatai járás szolgabírája, 1635—1645-ig Komárom vármegye alispánja. Ferencz 1652-ben adórovó, 1667—1668-ig főszolgabíró, 1683-ban a komáromi felkelt nemesség élén a párkányi ütközetben esett el. Legidősebb fia 1704-ben mint Rákóczi Ferencz tisztje esett el. Ferencz, 1745-ben Komáromban birtokos, Józseffel együtt előfordul az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban Komárom vármegye nemeseinek névsorában. A család a XIX. század első felében Csépen bírt föld-

desúri joggal, itt született 1814-ben Zsigmond, 1848—1849-ben Komárom várának erődítési igazgatója, honvédeztudós († 1886.) és Kálmán (szül. 1839. jan. 3.), a Rákóczi-korszak nagynevű bűvára, kiváló történettudós és politikus, 1878. óta országgyűlési képviselő, a Szent István rend kiskeresztése, a török császári Medsidje rend I. osztályának tulajdonosa. Ferencz, országgyűlési képviselő P.-Szentmihályon birtokos. C z í m e r: kékben, ezüst sziklából kinövő leopárd, jobb előlábával görbe kardot, baljában három (ezüst-vörösezüst) strucc tollat tartva. Sisakdísz: kinövő pajzsalak. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Tornyos. A család Nógrád vármegyéből származik. Öse, Mátyás 1651-ben nyert czímeres nemeslevelet III. Ferdinánd királytól, mely ugyanez évben Nógrád vármegyében hirdettetett ki. Idővel átszármazott Hont és Gömör vármegyékbe is. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból István van felvéve Komárom vármegye nemesinek névsorába. A XIX. század első felében József Gután birtokos.

Tóth. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból István (2), András, Miklós, István özvegye és fiai, Imre, István, János, György és Sámuel vannak felvéve Komárom vármegye nemesinek névsorába.

Töltéssy. Gömör vármegyében birtokos család. A XVII. században tűnik fel T. István (1685.), a ki az alábbi czímet használta. Ily nevű családból az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban István szerepel Komárom vármegye nemesinek névsorában. C z í m e r: kékben, zöld alapon hegyes szikla felé ugró fehér egyszarvú. Sisakdísz: hegyével felfelé egyenes kardot tartó, könyöklő pánczélos kar, a kard penge felett ezüst félhold, alatta hatágú arany csillag. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Tersztjanszky (Nádasi). Trencsén vármegye legrégibb birtokos családainak egyike. Öse Fekete András, a ki 1330-ban csereadományban kapta Nádist, vagyis Tersztjét, s ez adományt Nagy Lajos király is megerősítette. A XIX. század első felében Radvány községben volt birtokos.

Uhlarik. U. György és fivére, András 1655-ben nyertek czímeres nemeslevelet, mely Trencsén vármegyében hirdettetett ki. Idővel nagyon elszaporodott. 1837-ben Trencsén vármegyében Rajeczen 48, Suján 45 férfitagja volt e családnak. A XIX. század első felében báró Szopek család után Ácson volt birtokos. C z í m e r: kékben, zöld alapon kiemelkedő, három zöldlevelű jegenyefa. Sisakdísz: vörösruhás, kalpagos magyar vitéz növekvően, jobbában aranymarkolatú görbe kardot, baljában egy zöldleves ágat tartva. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Ullmann (Sztányi). U. Móricz továbbá fiai, Frigyes, Izidor, Adolf, Vilmos, Sámuel és Gábor 1825. december 2-án nyertek czímeres nemeslevelet. A XIX. század első felében Ácson egy udvartelket bírtak.

Varga. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból Ferencz (4), Péter (2), Márton (2), János (3), István (2), Mihály (2), Ferencz özvegye és ennek fiai, Ferencz, Miklós, Mózes, György, továbbá István özvegye és fiai István és Márton vannak felvéve Komárom vármegye nemesinek névsorába. 1776-ben Rév-Almásan volt birtokos.

Vásárhelyi (Kézdi-Vásárhelyi). Ósrégi székely család, mely a tatárpusztítások alkalmával kifejtett vitézsége jutalmául IV. László királytól 1289-ben Aranyosszéket kapta adományba, a mely adományt 1291-ben III. Endre király, utóbb I. Lajos és Zsigmond királyok, 1629-ben Bethlen Gábor erdélyi fejedelem is megerősítettek. A család Erdélyből Bereg, Szatmár és Szabolcs vármegyékbe telepedett le. A beregi ág Pest és Arad vármegyékbe, a szatmári ág 1866-ban Komárom vármegyébe telepedett le, hol Imre jelenleg Szomoron birtokos, ügyvéd és orvostudor. A pestvármegyei ágból Sámuel tinnyei birtokos 1833-ban igazolta nemességét, s 1841-ben táblabírónak neveztetett ki. Fia Géza jelenleg szintén tinnyei birtokos, ismert régiséggyűjtő. C z í m e r: zöld színű, koronás, ugrásra kész sárkánnyal díszített ezüst harántgerendával vágott kék pajzsban felül a pajzs felső balsarkában balrafordult ezüst félhold és hatágú arany csillagtól kísért fekete koronás sas, alul három fehér sziklán emelkedő, három torony tetején egy-egy zászlóval. Sisakdísz: nyílt fekete szárny közt görbe kardot tartó vörösmézű kar. Takarók: kékarany—vörösezüst.

Veres (Kiskéri). A család 1609-ben nyert czímeres nemeslevelet, melyet András tatai alkapitány 1651-ben hirdettetett ki Komárom vármegyében. A család idővel elszármazott Bars, Borsod vármegyékbe is; az utóbbiban László, Mihály és István fordulnak elő az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban, e vármegye nemesinek sorában. Tagjai közül Sándor ez időszereint a magyaróvári gazd. akadémia igazgatója, kir. tanácsos, Pál a kassai gazdasági intézet tanára. C z í m e r: kékben, hármass zöld halmon álló, vörös attilás, kék nadrágos, sárga csizmás, vörös kucsmás magyar vitéz oldalán karddal, mindkét kezében nyilvesszót tartva. Sisakdísz: kinövő arany oroszlán jobb előlábával kardot, baljában levágott török főt tartva. Takarók: kékarany—vörösarany.

Világhy (Palotási). V. Mihály és Nándor a mult század hetvenes éveiben kaptak czímeres nemeslevelet. Tagjai közül: Nándor 1848—1849-ben honvédfőhadnagy. Gyula honv. huszárfőhadnagy szolg. kiv. jelenleg országgyűlési képviselő. C z í m e r: három (2: 1) hatágú arany csillaggal megrakott kék pajzsíróval ellátott vörös pajzsban, zöld alapon álló természetes színű daru felemelt jobblábában rögit tart. Sisakdísz: két fehér pólyával vágott vörös ormány (szarv) közt álló pajzsbeli daru. Takarók: vörösezüst—kékarany.

Vass (Vasdinnyei). Törzsökös komárommegyei család. Ősi fészke Vasdinnye pusztja. János 1505-ben a vármegye követe. 1516-ban Mátyás, 1522-ben Péter, Menyhért és János Vasdinnyén földesurak. E család 1540-ben Füzitőn, Almáson, 1613-ban Bottyánban Vasdinnyén, 1668-ban Várbogyán, a XIX. század első felében Alsó-Gelléren birtokos.

Végh. 1628-ban nyert czímeres nemeslevelet. 1643-ban Lakon, 1686-ban Gelléren, Lakon, Bogyán, 1700-ban Osztopán, Újtelken, Ocsán, Aranyoson és Szőlősen birtokos. Tagjai közül 1806-ban Antal főjegyző, Pál 1823-ban a vármegye szolgabírája.

Vigyázó (Bojári). Pest, Komárom, Veszprém és Tolna vármegyékre kiterjedő család. Pest vármegyében Abonyban, Bátyán és Bojárpusztán birtokos. 1742-ben Némán birtokos. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban Mihály van felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába. A XIX. század első felében Kolos-Néma, Kis- és Nagy-Keszi helységekben volt birtokos. Sándor 1895-ben grófi rangra emeltetett.

Vizváry. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban Gergely, István és Mihály vannak felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába. A XIX. század első felében Aranyos helységben bírt földesúri joggal.

Vörös. V. István, valamint neje és gyermekei 1714-ben nyertek czímeres nemes levelet III. Károly királytól. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból István (3), János (4), István özvegye, Magyarai Kossa Éva és fiai Mihály, János, András és Ferencz, továbbá Péter, Imre, Ferencz, Pál és Mátyás vannak felvéve Komárom vármegye nemeseinek névsorába.

Vrána (Hlozsai). Trencsén vármegyéből származik. 1660-ban tűnik fel. Idővel átszármaazott Nyitra, majd Komárom megyékbe is. A XIX. század első felében a báró Szopek család után Ácson volt birtokos.

Zámoly. Z. István 1711-ben nyert czímeres nemeslevelet, III. Károly királytól. György előfordul az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban Komárom vármegye nemesei közt.

Zámory (Patkós-Teszéri). Hont vármegyéből származik. Eredeti neve Zakách volt. Z. Miklós 1571-ben Zsarnóczán házat nyert a Dóczyaktól. Fia, János terjesztette tovább a családot. Unokája István (1662.), kinek fia György a XVII. század végén Naszádoskapitány Komáromban, ennek testvére János terjesztette tovább a családot, ennek fia, vagy unokája, György 1742-ben Nagykeszin birtokos. Tagjai közül György 1744-ben Komárom vármegye felkelt nemességének kapitánya; Elek 1832-ben főszolgabíró, Kálmán 1865-ben országgyűlési képviselő. Sándor 1838-ban esküdt. Béla a nemesőcsai kerületnek volt országgyűlési képviselője. A család a XIX. század első felében Kis- és Nagy-Keszi, Bana és Érsek-lél helységekben bírt földesúri joggal. C z í m e r : két pajzsban zöld alapon bal előlábával török fejet, jobbjával görbe kardot tartó aranyoroszlán. Sisakdísz: szemközt álló vörös ruhás vitéz növekvőn, jobbjában kardot, baljában levágott török fejet tart.

Zichy (Zichi és Vásonkeői gróf). A család leszármazását a Pozsony vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. A jelenleg virágzó grófi nemzedék őse, György másodszülött fia Pál veszprémi alkapitány, († 1638.) még II. Ferdinánd királytól, zálogjogon Komárom várához tartozó hét helységet szerzett meg, melyeket gróf Puchaim János Kristófnak engedett át. Fia, I. István (szül. 1616., † 1693.) 1657. után a komáromi várhoz tartozó jószágokat, — Nagymegyer mezőváros, Izsap, Ekecs, Nagytany, Kétesicső, Megyeres, Bogya és Szöny helységek, Aszód, Kecs, Bök, Felső- és Alsó-Aranyos, Füzitő és Monostor puszták, — visszaszerezte Puchaim Adolftól. 1649-ben királyi adományt nyert a vásonkeői uradalomra is, 1661-ben koronaőr, 1690-ben tárnokmester lett, 1679. augusztus 21-én grófi rangra emeltetett. Fia, Ádám győri kapitány és Moson vármegye főispánja, testvére II. István 1681-ben vasvári kapitány. 1680—1695. Szabolcs majd Komárom vármegye főispánja, a törökök ellen kivívott diadalai emlékére Győrött a Zichy-kápolnát alapította. Fiai közül László (1700.—1703.) Komárom, majd Szabolcs vármegye főispánja. Péter 1695-ben Szabolcs vármegye főispánja, fiai közül Ferencz győri püspök (1743—1783.), Miklós 1734-ben Szönyben birtokos, majd Szabolcs vármegye főispánja (1726—1747.), benne II. István ága kihalt. A fenti I. István tárnokmester fia Pál, kinek fia, János († 1727.) 1707-ben kir. tanácsos. Fiai közül: János (szül. 1710., † 1764.) a palotai, István (szül. 1722., † 1764.) Komárom vármegye főispáni helytartója (1761—1767.) az oroszvári főágazatot alapította. Az utóbbi főágazatot alapító István fiai közül Ferencz a vedródi, Károly a vázsonyi és István a csicsói ágazatot alapította. A vázsonyi ágazatot az alapító Károly fiai három — az oroszvári, a libényszentmiklósi és a darufalvi — vonalon terjesztették tovább. E vonal sarja, Gábor (szül. 1827., † 1899. Várpalota) fiai közül Miklós a ki Szentpéteren birtokos és Vladimir országgyűlési képviselő. Frigyes cs. és kir. kamarás Szemerén birtokos. C z í m e r : kékben, lebegő arany koronából kiemelkedő két arany szarvaságancs között lebegő, egyenlő szárú aranykereszt. Sisakdísz: a pajzsalak. Takarók: kékarany.

Zseve. Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírásban e családból Mihály fordul elő Komárom vármegye nemeseinek névsorában.

Zsidó, al. Marthon. Nemességét 1802. április 9-én igazolta, mely alkalommal a család neve a királyi könyvekbe is bejegyeztetett.

Források: Fényes Elek: Komárom vármegye leírása. 1848. — A komáromvármegyei és komáromvárosi történelmi és régészeti egyesület 1890—1891. évi jelentése. — Illéssy-Pettkő: A királyi könyvek. — Kőszeghi Sándor: Nemes családok Pest vármegyében. — Siebmacher: Allg. Wappenbuch. Der Adel von Ungarn. — Illéssy János kézirata: Az 1754—1755. évi országos nemesi összeírás. — Turul 1883—1907. — Nagy, Iván. Családtört. ért. — Végül az egyes családoktól beérkezett levéltári adatok.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal		Oldal
Előszó. Irta <i>Darányi Ignáz</i> dr. földmívelésügyi m. kir. miniszter	I.	Hegyesalmi <i>Fischer Elemér</i> kir. iparfelügyelő, a Tatabányára vonatkozó részt <i>Szendre Lajos</i> vezérigazgató	226—256
<i>Természeti viszonyok.</i> Irta <i>Timkó Imre</i> m. kir. geológus.....	1—17	Közüoktatásügy. Irta <i>Szendrey Imre</i> tanár	257—268
A m. kir. obszervatóriumok Ógyallán. Irta <i>Konkoly-Thege Miklós</i> dr. min. tanácsos, az orsz. meteorológiai és földmágnassági intézet igazgatója, a Magyar. Tud. Akadémia tagja	18—39	Törvénykezés. Irta <i>Pogrányi József</i> m. tiszti főügyész.....	269—280
Komárom vármegye községei. Irta <i>Vende Aladár</i>	40—139	Egészségügy. Irta <i>Farkas Benő</i> dr. m. főorvos.....	281—287
Komárom. Irta <i>Rovács Albin</i> városi levéltáros	140—163	Irodalom, tudomány, művészet. Irta <i>Alapi Gyula</i> m. főlevéltáros....	288—380
Komárom vármegye népe. Irta <i>Pápay Ernő</i> tanár.....	164—175	Komárom vármegye története. Irta ifj. <i>Reiszig Ede</i> dr. A református egyházra vonatkozó részt írta <i>Antal Gábor</i> püspök, az ág. hitv. evangélikus egyházra vonatkozót <i>Jánossy Lajos</i> esperes, a vármegye újabbkori történetét <i>Pogrányi József</i>	389—548
Mezőgazdaság, állattenyésztés és erdészeti. A mezőgazdaságra és állattenyésztésre vonatkozó részt írta <i>Ruisz Gyula</i> kir. jószágigazgató, az erdészetre vonatkozót <i>Osváth Gyula</i> író	176—225	Komárom vármegye nemes családai. Irta ifj. <i>Reiszig Ede</i> dr.	549—583
Ipar, kereskedelem, közlekedés, bányászat. Az iparra, kereskedelemre és közlekedésre vonatkozó részt írta		Tartalomjegyzék	585—587
		Betűsoros név- és tárgymutató.....	587—600

KÉPEK ÉS MŰLAPOK JEGYZÉKE.

Komárom vármegye térképe. (Előkép.)		Dunaradvány. — <i>Farkas Ferencz</i> úrilaka	
Részlet a dunaalmási kőbányából.....	9	Virt-pusztán	54
Dolomitsziklák a Vértesből	10	Dunaradvány. — A <i>Pyber-féle</i> úrilak	
Kilátás e Virt-pusztáról.....	11	Virt-pusztán	55
Az obszervatóriumok helyrajza Ógyallán	19	Für. — <i>Steiger Gyula</i> úrilaka.....	56
Az asztrofizikai obszervatórium	21	Gyermely. — <i>Herczeg Metternich-Sándor</i>	
A nagy refractor.....	23	Paula vadászkastélya Pa.-Gyarmaton..	65
A nagy refractor részletei.....	24	Kisigmánd. — <i>Ghyezy Dénes</i> úrilaka ..	67
A Steinheil-Konkoly-féle fotografáló táveső és a Töpfer-féle nagy fotométer kupolái	25	Kisigmánd. — <i>Ghyezy József</i> úrilaka	
A kis amerikai csillagvizsgáló két kupolával	27	Pusztaszentmihályon	68
A m. kir. meteorológiai és földmágnassági obszervatórium	29	Kisigmánd. — <i>Thaly Ferencz</i> úrilaka	
Az obszervatórium toronyszobája	30	Pusztaszentmihályon	68
A Konkoly-féle nagy »Universal«	31	Kisbér. — A méntelepi kastély és az istállóépület.....	77
Talajhőmérők	32	Erzsébet királyné szobra a kisbéri parkban	79
Léghőmérő az ú. n. angol bódében.....	32	A Kozma-emlékszobor a kisbéri parkban	81
Az esőmérők	36	Kolta. — <i>Kürthy István</i> úrilaka	83
Az elektrométer pavillon	37	A koltai templom főoltárképe, a Kürthy-család tagjaival	84
A földmágnassági obszervatórium	38	Kocs. — A kisbéri ménesbirtok taresi kastélya	85
Apáczaszakállas. — A <i>Lóránd-féle</i> úrilak	41	Kömlöd. — <i>Gróf Hugonnay Béla</i> kastélya	86
Bajes. — Az érseki nyaraló.....	43	Környe. — <i>Konkoly-Thege Miklós</i> dr. nagytagyosi parkja és obszervatóriuma	87
Csicsó. — <i>Sabran herczegné</i> örökősei kastélya	53		

	Oldal		Oldal
Környe. — Posztóeczky Károly úrilaka		Kisbér. — Kozma.....	203
Erdőtagyos pusztán	88	Bábolna. — Hadban I.	213
Környe. — Özvegy Szokely Gyuláné úrilaka		Bábolna. — Hamdani Semry I.	213
Kistagyas pusztán.	89	Bábolna. — Kohálan III.	215
Kurtakeszi. Baranyay Géza úrilaka	90	Bábolna. — Siglavy V.	215
Neszmély. — A református és a római		Bábolna. — O'Bayan törzmén.....	217
katholikus templom	99	Bábolna. — O'Bayan V.	217
Nagykeszi. — Fejérváry Géza kastélya..	101	Bábolna. — Shagya XIV.	219
Oroszlány. — A kamalduliak kolostora		Bábolna. — Shagya XV.	219
Majk pusztán. (Gróf Esterházy Miklós		A komáromi takarékpénztár háza.....	229
Móricz kastélya.).....	103	A komáromvidéki takarékpénztár háza..	229
Oroszlány. — Részlet a kamalduliak refek-		A selyemfonógvár	229
tóriumából	105	A hajógvár	229
Ogyalla. — Péterházi Steiner Mihály		A lenfonógvár	229
úrilaka	115	Gróf Esterházy Ferencz góztéglagvára	
Ogyalla. — Konkoly-Thege Miklós úrilaka	116	Tatán	230
Ogyalla. — Majnik Béla kastélya Szeszé-		Az ácsi ezukorgvár.....	231
lyes pusztán	117	A kisbér-füzitői egyesült gyári r. t. füzitői	
Ószóny. — Világhy Gyula úrilaka Füzítő		gyártelepe	233
pusztán	118	A kisbér-füzitői egyesült gyári r. t. ászári	
Szemere. — Gróf Ziehy Frigyes úrilaka	119	gyártelepe	234
Szentpéter. — Gróf Ziehy Miklós kastélya	120	A nagytanyi kendergyár	235
Szomor. — Kézdi-Vásárhelyi Imre kastélya	120	A bábolnai burgonyaélesztőgyár.....	236
A tatai kastély	129	Tatabánya. — Munkástelep	245
Részletek a tatai parkból.....	131	Tatabánya. — Kazánház és szénosztá-	
A tati régi várkastély	133	lyozó	245
Tata. — A róm. kath. templom	134	Tatabánya. — Középponti gépház.....	245
Tatatóváros. — A piaristák zárdája	135	Tatabánya. — Tömedék termelése és tö-	
Tatatóváros. — A kapuczinusok temploma	136	medékakna	245
Komárom város térképe	140—141	Tatabánya. — Sodronykötélpálya	245
Komárom. — A vármegyeház.....	145	Tatabánya. — Függő sinpálya	245
Komárom. — A Klapka-szobor.....	145	Tatabánya. — Gróf Teleky Géza akna..	247
Komárom. — A városháza.....	145	Tatabánya. — Gróf Esterházy Ferencz	
Komárom. — Tiszti pavillon	147	akna	247
Komárom. — Közkóház.....	147	Tatabánya. — Királdi Herez Zsigmond	
Komárom. — A régi ev. ref. kollégium	147	akna	247
Komárom. — Törvényszéki palota.....	147	Tatabánya. — Sikló-állomás	247
Komárom. — Szent András-templom....	149	Tatabánya. — Kötélpálya-állomás az ak-	
Komárom. — Evangélikus templom....	149	nában	247
Komárom. — Református templom....	149	Tatabánya. — Szivattyú az aknában ..	247
Komárom. — Filigrán-művi aranykereszt		Tatabánya. — A telep látóképe	249
a XVI. századból	149	Tatabánya. — Kűlfejtés képe robbantás	
Komárom. — A görög-keletiek templomá-		után	249
nak főoltára	149	Tatabánya. — Kórház	249
Komárom. — Mátyás-korabeli arany-		Tatabánya. — Iskola, élelemtár és ven-	
kehely a gör.-kath. templomban.....	149	déglő	249
Komárom. — Dunaparti részlet.....	159	Tatabánya. — Szénosztályozó	249
Komárom. — Kikötő	159	Tatabánya. — A gépház belseje.....	249
Komárom. — A Ferencz József rakodó-		A tóvárosi állami elemi népiskola.....	259
part	159	A komáromi régi ref. kollégium, jelenleg	
Komárom. — A tutajkikötő.....	159	a községi polgári fiúiskola.....	259
Komárom. — Részlet a téli kikötőből..	161	A komáromi állami polgári leányiskola..	259
Komárom. — A Dunahíd.....	161	Beóthy László.....	293
Komárom. — Városi víztorony.....	161	Bonecz Ferencz.....	293
Jókai Mór szülőháza.....	163	Czuezor Gergely	295
Komárommegyei népviselet	170—171	Csokonai Vitéz Mihály	295
Gútai népviselet	171	Lilla sírja Dunaalmáson	297
Szelemengerendás ház, Kisbér vidékén..	171	Lilla szülőháza Dunaalmáson	297
Hetényi himző leány	171	Darányi Ignác	307
Virt-pusztai népviselet	171	Ghyeczy Kálmán	309
Komárommegyei népviselet	172—173	Jászai Mari	319
Martosi szoba	173	Jedlik Ányos	321
Nemesősei parasztház	174	Jókai Mór.....	323
Bábolnai siemmenthali téhen	183	Konkoly-Thege Miklós dr.	333
A bécsi élelmiszerkiállítás első díjat		Kultsár István.....	335
nyert hizóbika a bábolnai gazdaságból	183	Pázmándy Dénes	345
Bábolnai mentelepi kaszárnya	185	Baróti Szabó Dávid	355
A kisbéri Wenckheim-szobor	187	Baróti Szabó Dávid síremléke Virt-pusztán	
Kisbér. — Saintly.....	197	Id. Szinnyey József	357
Kisbér. — Angol telivér mén	197	Thaly Kálmán.....	367
Kisbér. — Dumure.....	199	Tóth Lőrincz	369
Kisbér. — Fenék	199	Pérezely és Tóth emléktáblája Komárom-	
Kisbér. — Bonavista.....	201	ban.	371
Kisbér. — Balzsam	201	Komárommegyei római sírletek	381
Kisbér. — Laboureur.....	203	Római sírkő és sírletek.....	383

	Oldal		Oldal
Római sírkő és sírleletek.....	385	Zsitvató. A zsitvatoroki béke színhelye..	465
Római sírlelet	387	Komárom a XVII. században.....	475
Római sírkő és sírlelet.....	397	A majki zárda czella-épületei és templom-romja.....	485
Római sírkő és sírlelet.....	399	A komáromi vár és a sánczok a mult század elején.....	495
A bánhidai Turul	409	A komáromi vár új kapuja.....	505
A tatai vár romjai.....	437	A köszűz	505
Albert király kútja Neszmélyen.....	437	A komáromi vár öreg belső kapuja.....	505
Tata ostroma	439	Jelenet Komárom ostrománál.....	531
Részlet a tatai várból	441	Klapka György	533
A Mátyás-korabeli várkastély maradványa Tatán	441	Az ácsi ütközet emlékoszlópa.....	543
Komárom 1567-ben	451	Komárom vármegye címere	548
Komárom ostroma.....	453	Komárom város címere	548
Tata a XVI. században	455		

CZÍMEREK.

	Oldal		Oldal		Oldal
Balogh.....	553	Fejérváry	563	Pálffy	573
Baranyay	553	Follinus	563	Pogrányi	573
Barcza	553	Hérics	563	Posztóczky	573
Bathó	553	Jaross	563	Steiner.....	573
Beliczay	553	Jókay	563	Szelle	575
Csetke	553	Kisfaludy	563	Szombathely	575
Csongrády	553	Kürthy	563	Thaly	575
Csorba	553	Konkoly-Thege	563	Világhy	575
Csuzy	553	Meszéna	573	Zichy	575
Fáy	563	Nagy	573		

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

- Abai szőlőhegy 111.
 Abafi család 72.
 Abszolutizmus 277, 279, 537.
 Adamovics János 277.
 Administrátor 490, 528, 529.
 Adók 472, 518, 522.
 Agostyán 45.
 Agostyáni család 60.
 Agyagipar 228.
 Agyagos puszta 95.
 Akai család 62, 63, 556.
 Akács család 50, 63.
 Akasztóhegyalja puszta 110.
 Alagsövezés 177.
 Alapi Gyula 289, 377.
 Albert király 127, 413, 434.
 Alispánok 408, 444, 471, 472, 490, 500, 514, 539, 540, 542.
 Alistál 270.
 Ally Máté 127.
 Alkotmányvédelem 521.
 Almás község 392, 393, 395, 418.
 Almás puszta 64.
 Almási bronzkori lelet 390.
 Almásy család 58.
 Alpra család 402, 430.
 Alsóböki család 47.
 Alsócsallóközi belvizlevezető társulat 177.
 Alsócsallóközi és csilizközi ármentesítési társulat 177.
 Alsógalla község 46, 244.
 Alsógellér 46.
 Alsóharaszt puszta 57.
 Alsóhegy major 93.
 Alsó Örs 60.
 Alsóter tanya 45.
 Althán gr. 264.
 Amadé család 57, 72, 73, 74, 97, 107, 137, 556, 558.
 Amaderét puszta 137.
 Andránháza 62.
 Andrássy család 73, 126.
 Angyal Kálmán dr. 289.
 Angyalffy Mátyás 289.
 Antal család 51, 63, 559.
 Antal Gábor 289, 508.
 Antal Géza 289.
 Anyalafalu 405.
 Anyala puszta 109.
 Apáczaszakállas 46, 269, 270.
 Apáti puszta 62, 75.
 Apor család 71.
 Apor puszta 111.
 Apos család 125.
 Apostagi rét 52, 75.
 Apponyi család 59, 110, 557.
 Arady László 273.
 Aranyászás 167.
 Aranyos község 46, 205, 258, 390, 405.
 Aranyosi Konthia cs. 47, 559.
 Arányi (Losteiner) Lajos György 290.
 Asszonytelek legelő 47.
 Aszód puszta 61.
 Asztalos család 559.
 Asztalos Aba 277.
 Asztalos István 277.
 Asztalos Mór 277.
 Asztalosipar 237.
 Auspitz Pál 45, 238.
 Avarok 395.
 Ábrahám család 72, 559.
 Ács község 40, 205—6, 258, 266.
 Ács család 556.
 Ács Benjámín 288.
 Ács Ferencz 288.
 Ádám major 58.
 Ádám mester 111.
 Ágazat puszta 75.
 Ág. ev. egyház 508.
 Ágoston Miklós 289.
 Állatvilág 16.
 Állattenyésztés 191, 194—208, 447.
 Állatorvosok 195.

- Állóvizek 3.
 Álomszeg pusztája 111.
 Ányos család 63.
 Ányos Lajos 266, 289.
 Ányos Pál 266.
 Árpa 181, 404, 405.
 Árvizek 168, 177.
 Ásványvizek 4, 286, 394.
 Ászár község 47, 193, 391, 408.
 Átlós csatorna 3.
- Babarcsi család 57.
 Babits család 95, 559.
 Babunay család 49.
 Bach-korszak 277, 278, 279.
 Bachl pusztája 122, 138.
 Badicz család 92.
 Baditz László 277.
 Baerenkopf Ignác 290.
 Bagota 48.
 Baj 48.
 Bajcs 48, 206, 208.
 Bajcsy család 48, 50, 94, 123, 557, 559.
 Bajcsy János 290, 499.
 Bajna 392.
 Bajusz család 98.
 Bajza család 52.
 Bakai család 59.
 Bakith család 50, 51, 74, 76, 97.
 Bakych család 556.
 Bakonybéli apátság 418.
 Bakonyfolyások 3.
 Balassa család 407.
 Balásy család 61.
 Balázstag pusztája 111.
 Balogh család 52, 59, 63, 73, 74, 108, 111, 114, 122, 559.
 Balogh Géza 277.
 Balogh Ferencz 277.
 Balogh János (Galántai) 499.
 Balogh Kálmánné özv. 57.
 Balog-Semjén nemzetsége 552.
 Balyan család 74.
 Bana 49, 205, 405.
 Bana vára 406, 429.
 Banai család 45.
 Bangya család 559.
 Bankó család 109.
 Banky család 95.
 Baranyay család 40, 52, 61, 93, 98, 109, 112, 138, 479, 559.
 Baranyay Gáspár 277, 541.
 Baranyay Géza 210, 211, 239, 290, 377.
 Baranyay Gézáné 547.
 Baranyay József dr. 290.
 Baranyay Mária 48.
 Baranyavári Istvánfi 557.
 Baráth család 126, 560.
 Barcza család 559.
- Barcza Géza 206.
 Barga Miklós 277.
 Barinay család 50.
 Barkóczy család 112.
 Barlanghy család 122, 560.
 Baromfitegyezés 207.
 Baromlak 50.
 Baranyay család 127.
 Baros család 51.
 Baross Gábor 152.
 Baróti Szabó Dávid 266, 288.
 Barta család 73.
 Barta pusztája 73.
 Bartakovics család 40.
 Bartal család 98.
 Bartalos család 94, 560.
 Battyány család 48, 51, 72, 74, 75, 76, 97, 122, 126, 205, 557, 560.
 Battyhány Ignác gr. 273.
 Battyhány Kázmér gr. 196.
 Battyán pusztája 75.
 Bathó család 560.
 Bathó Aladár 57.
 Bathó Bálint 211, 542.
 Bathó pusztája 57.
 Báthory család 555.
 Bauszner Guidó 291.
 Bay család 94.
 Bábolna pusztája 49, 195.
 Bábolnai ménesbirtok 177.
 Bábonyai család 556.
 Bálványosak 74, 206, 207, 390, 404.
 Bán család 122.
 Bánffy család 51, 555.
 Bánhida 50, 244, 391, 395, 396.
 Bánhidai tükörtlő 176.
 Bányák 124, 126—128, 139, 228.
 Bányász élete 167, 252—255.
 Báthory család 97.
 Bátty Zsigmond dr. 290.
 Becsali csárda 122.
 Beckers család 72, 560.
 Bédy család 560.
 Békavár major 52, 64.
 Békes család 556.
 Belát 418.
 I. Béla 401, 421.
 III. Béla 427.
 IV. Béla 269, 402, 405, 407, 413, 428.
 Béla pusztája 114.
 Beliczay család 560.
 Beliczay Gyula 291.
 Beled volt falu 97.
 Bél Mátyás 395.
 Bély család 59.
 Benczések 481.
 Bende család 561.
 Benes Sándor 278.
- Beniczky család 92.
 Beniczky Lajosné 47, 61.
 Benyák Bernát 291.
 Beóthy László 291.
 Beóthy Zsigmond 291.
 Beóthy Zsolt 206, 292.
 Bereczk család 51, 561.
 Bereczki család 52, 98, 561.
 Berek völgye 76.
 Berendezés 168.
 Berény falu 46.
 Berinkei Bálint 292, 299.
 Berkovics Borota 393.
 Berkovich Miklós dr. 299.
 Bertha Sándor 299.
 Bertóthy család 92.
 Berzeviczy család 121.
 Besse család 61, 561.
 Besse János 277.
 Besse János Károly 299.
 Besnyei György 299.
 Bethlen Gábor 457.
 Betyárvilág 276.
 Biay család 49.
 Bibiczvár major 46.
 Billeg 392, 418.
 Billeg pusztája 108.
 Birkások 207.
 Biró család 62.
 Birtokmegosztás 178, 556.
 Blasy család 92.
 Bnesáni család 138.
 Bocskay család 127.
 Bocskay István 450.
 Boda család 109.
 Boday család 76, 561.
 Boday Dénes 277.
 Bodolósfölde 45.
 Bodroghy család 109.
 Bogdányi Mór 299.
 Bogya 50, 205, 405.
 Bogyai Kócz család 51.
 Bogyó család 50.
 Bojsza pusztája 52.
 Boka család 109.
 Bokod 51, 401, 508.
 Bokody család 51.
 Bokor család 98.
 Bokor Ferencz 299.
 Bokor László 271.
 Bokros pusztája 71.
 Boldogasszony tanyája 96.
 Bolgár család 93.
 Boncz család 138.
 Boncz Ferencz 299.
 Boncz Ödön 138, 266, 300.
 Borbély Kálmán Kornél 300.
 Borcsiczky Béla 278.
 Bornemisza család 556.
 Boross Mihály 300.
 Boros tanyája 45.

- Boros major 98.
 Bory család 50.
 Boschán Samu 95.
 Bossányi család 74, 561.
 Boszorkánypörök 270—272, 474.
 Both család 76, 561.
 Bottyán János 464.
 Bozó család 57.
 Bozók család 72, 561.
 Bólya család 63.
 Böcs 57.
 Bökk puszta 47.
 Bóny 263.
 Bóny család 49.
 Bőripar 127, 128, 237.
 Bricht Lipót 301.
 Brikettgyártás 255.
 Brogyány 561.
 Brogyányi család 40.
 Brokesch család 72.
 Brokes Istvánné 47.
 Bubics major 107.
 Bucsányi család 40, 121, 555.
 Bucsuház major 107.
 Bucsuházi puszta 61.
 Bugár család 561.
 Bujna család 98.
 Özv. Burány Jánosné 211.
 Burgonyalisztgyár 49.
 Buzás család 46, 52, 561.
 Bükky Aurél (felsőbüki) 39.
 Catlu család 125.
 Cilley Ulrik 434.
 Corvin János 127, 436.
 Coenits Antal 278.
 Chyzer család 62.
 Czibor Ferencz 302.
 Cziike János 303.
 Cziike Károly 277.
 Cziike Lajos 507.
 Cziikeháza tanya 60.
 Czimer György 303.
 Czine család 72.
 Cziráky család 94, 112.
 Czeplédi tanya 94.
 Czender család 94.
 Czéhek 126, 226, 227, 477.
 Czonczó major 45.
 Czonczó patak 52, 75, 393.
 Czonczóháza tanya 45.
 Czuczor Gergely 266, 303.
 Czuczy Emil 20, 33, 34, 37.
 Czudar család 555.
 Czukorgyár 108, 189, 209, 238.
 Csatornák 3.
 Csabay család 47.
 Csajághy család 47, 49, 52, 59, 95, 98, 111, 558, 561.
 Csajághy Károly 277, 278.
 Csalavár puszta 109.
 Csallóköz 8, 176, 179, 191, 192, 195, 205, 207, 208, 209, 238, 390, 395, 396, 401, 457, 458, 459, 464, 467.
 Csallóközi (Holczer) Ferencz 301.
 Csallóközi vízszabályozó társulat 177.
 Csanak puszta 403, 404.
 Csanaki tanya 97.
 Csapó család 52, 75, 97.
 Csat család 72.
 Csatkai pálosok 426.
 Csák nemzetség 61, 114, 121, 123, 401, 407, 413, 422, 423, 427, 429, 430, 431, 551.
 Csáky család 108, 112, 126, 206, 471, 557.
 Csákvári uradalom 208.
 Császár család 51, 561.
 Császár község 51, 206, 207, 270, 561.
 Császári család 98.
 Császtamellék 64.
 Csécsy család 61, 489.
 Cseh család 92, 97, 555, 561.
 Csehi 52.
 Csehy család 52, 61.
 Csejthey család 93, 561.
 Csejthey István 273.
 Cseke tó 4.
 Csém tanyák 96.
 Csemerhát major 49.
 Cséney család 96, 561.
 Csengery Antalné 301.
 Csényi család 561.
 Csep község 52, 401, 412.
 Csepi őskori sírok 390, 396.
 Csépán István 301.
 Csepeli család 62.
 Cséplőgépek 180.
 Csepi család 46, 51, 52, 61, 62, 63, 75, 94, 108, 109, 125.
 Csepy Dani 301.
 Csepy Pál 301.
 Csergő Kocsi Bálint 301.
 Cserhát puszta 60.
 Csery család 50, 63.
 Csetke család 561.
 Csetke Béla 108, 238.
 Cs. kir. szabadítékos rév-komáromi biztosító társaság 241.
 Csiba család 94, 562.
 Csicsó község 52, 76, 205, 390, 404, 405.
 Csicsó tanya 91.
 Csilla puszta 45.
 Csillagh család 94.
 Csillagvár erőd 114.
 Csimi család 96.
 Csipkés Komáromi György 301.
 Csirke Tatai Ferencz 302.
 Csiznadiák 237.
 Csóka család 47, 51, 556, 562.
 Csokonay V. Mihály 302, 494.
 Csolt nemzetség 401, 402, 552.
 Csontos család 61, 96, 562.
 Csongrády család 562.
 Csorba család 61, 91, 98, 108, 109, 562.
 Csorba Géza 302.
 Csorba János 277.
 Csór nemzetség 552.
 Csór Tamás 139.
 Csóri puszta 59.
 Csörgő puszta 109.
 Csúz község 57, 402, 549.
 Csúzy család 57, 63, 72, 73, 74, 93, 97, 111, 121, 122, 138, 425, 432, 556, 557, 562.
 Csúzy Jakab 258, 302.
 Csúzy János 277, 302, 535.
 Dad község 57, 206.
 Dallos család 49.
 Dalmady Győző 266, 288.
 Damjanich tábornok 122.
 Danch nemzetség 46.
 Dancsy család 96, 123.
 Danilovics Gyula 278.
 Darányi család 562.
 Darányi Ignác dr. 60, 193, 206, 207, 211, 303, 379, 562.
 Davidovics Pál 154.
 Deák család 95.
 Deáky Gedeon 304.
 Degenfeld Ottó gr. 45.
 Demjén család 93, 96.
 Dénes család 98.
 Deodatus 126, 257.
 Dérhidja puszta 98.
 Derssffy család 557.
 Désházy család 48, 557.
 Désy család 91, 97, 556.
 Deutsch Frigyes 278.
 Dévay család 73, 557.
 Dinnyei Vas család 556.
 Diós puszta 128.
 Diósy család 52.
 Disznósi család 63.
 Disznósi Horváth család 63.
 Dohány 189, 190, 489.
 Domány puszta 59.
 Domonkos család 61.
 Domonkos János 154.
 Domonkos Mihály 277.
 Domonkosok 423.
 Domokos család 109.
 Döme Károly 304.
 Dömjén család 565.
 Dömjén Béla 278.
 Dózsa János 273.

- Draskovich család 72, 121.
 Druget nemzetség 555.
 Ducz tanya 91.
 Dul család 76.
 Duna 2, 241.
 Dunaalmás 58, 205, 242, 390.
 Dunagőzhajózási társ. 153, 242.
 Dunahidak 242.
 Dunaörs puszta 60.
 Dunaradvány 59.
 Dunaszentmiklós 60.
 Dunaujfalú 60.
- Ebenhöch Ferencz 389.
 Eckensberger Károly 278.
 Ecser 401.
 Eczetgyár 128.
 Edénygyár 127, 128, 228.
 Édes Gergely 304.
 Édes István 305.
 Egerváry család 555.
 Egészségügy 281—287, 478.
 Eggenhoffer család 107.
 Egyháza puszta 75.
 Egyházak 416, 417, 425, 460, 478, 480, 481, 483, 501, 502, 503, 504, 507, 508, 509, 510.
 Ehrenfeld Antal 111.
 Ekecs község 61, 205, 405.
 Ekel község 61, 275, 390, 395, 401.
 Eklyi család 61.
 Életmód és foglalkozás 166.
 Ellető puszta 49.
 Emanuel József 278.
 Emánuel puszta 122.
 Endre I. 426.
 Endre II. 405, 428.
 Endre III. 430.
 Enessey György 305.
 Engelbrecht Károly 305.
 Enyedv család 109, 557.
 Enyeghy család 92.
 Eölbey család 96.
 Eördögh család 98.
 Eörkényi család 62.
 Eötvös József b. 258, 267.
 Erdélyi család 72, 565.
 Erdélyi István 47.
 Erdélyi Pál 47, 266.
 Erdélyi Zoltán 62.
 Erdeögh család 557.
 Erdészet, vadászat 223—225.
 Erdődy család 112.
 Erdőhegyi család 58, 114, 557.
 Erdői puszta 122.
 Erdőtelepítés 177.
 Erecs puszta 57, 64.
 Erlach család 57.
 Érseklél puszta 98.
 Érsekújvár eleste 459.
 Erzsébet királyné 432, 434.
- Esterházy család 40, 45, 46, 48, 50, 51, 57, 58, 60, 61, 63, 72, 73, 74, 76, 93, 97, 98, 108, 112, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 139, 178, 193, 205, 207, 208, 210, 244, 272, 273, 287, 379, 391, 471, 489, 557, 558, 562.
 Esterházy Antal gr. 462, 467.
 Esterházy Ferencz gr. 124, 206, 211, 212, 238, 243, 251, 305.
 Esterházy József gr. 176, 470, 488.
 Esterházy Károly gr. 273.
 Esterházy Miklós gr. 266.
 Esterházy Miklós Móricz gr. 51, 97, 112, 212, 305.
 Esterházy Móricz gr. 305.
 Esterházy Pál gr. 535.
 Esterházy Vinczéné grófnő 559.
 Esztár falu 402.
 Esztergomi érsekség 48, 60, 61, 64, 70, 71, 74, 93, 94, 96, 108, 109, 113, 121, 123, 124, 125, 137, 177, 205, 206, 228, 266, 271, 405, 406, 413, 416, 424, 425, 428, 430, 479, 480, 557, 558.
 Esztergomi káptalan 57, 62, 72, 425, 559.
 Ete község 62, 404.
 Ethey nemzetség 62, 91, 125.
- Fábián Juliánna 306.
 Fábry Emil 306.
 Fadlallah el Hedad Mihály 306.
 Fáí Nándor 306.
 Faipar 237.
 Faiskola puszta 138.
 Faisz József 267.
 Fakereskedés 240.
 Fakó család 110.
 Fancs család 122.
 Fáncsi család 555.
 Farkas család 92, 94, 96, 565.
 Farkas Benő dr. 306.
 Farkas Ferencz 60, 306.
 Farkas Ferenczné 547.
 Farkasd puszta 49.
 Farkaskut major 49.
 Fáy család 565.
 Fáy Istvánné 547.
 Fazekasipar 167, 477.
 Felaranyos puszta 61.
 Fegyváry család 98.
 Fehér család 108, 565.
 Fehér major 124.
 Fehérvári káptalan 425.
 Feige család 114.
 Fejerváry család 47, 484, 489, 565.
- Fejerváry Géza b. 61, 212.
 Fejerváry Gézáné 98.
 Fekete család 57, 63, 72, 74, 76, 108, 110, 122.
 Fektor Gáspár 306.
 Felaranyos 47.
 Felistál 270.
 Felpéczi család 46, 57, 73, 121, 557.
 Felső-Csehi 52.
 Felsőgalla község 62, 244, 390.
 Felsőgellér község 63.
 Felsőlovad tanya 45.
 Felsőmajor puszta 75.
 Felsőruházat 170.
 Ferdinánd I. 445.
 Ferdinánd II. 264, 473.
 Ferdinánd III. 473.
 Ferencz I. 127, 263, 498.
 Ferencz József I. 547.
 Ferencz major 123.
 Ferenczrendiek 424, 481.
 Festetich gr. család 206.
 Feszty család 565.
 Feszty Adolf 311.
 Feszty Árpád 266, 288, 311.
 Fiedler János 108, 238, 243.
 Fischer Jenő 311.
 Fittler Imre 278.
 Fittler Jenő 311.
 Fittler Kamill 311.
 Fitos család 51.
 Fodor János jezsuita 264.
 Fodoróczky család 123.
 Fogarassy család 138, 565.
 Fogas család 114.
 Fogassy Kázmér 311.
 Fogthüy Zsigmond 277.
 Főispáni helytartók 539.
 Főispánok 408, 443, 470, 471, 490, 500, 514, 541.
 Főispánság 470, 524.
 Follinus család 565.
 Földmivelés 180, 484.
 Földmives iskolák 210.
 Földrengés 141, 142, 490, 491.
 Földváry puszta 59.
 Folwyne család 428, 429.
 Folyók 2, 241.
 Fördös család 76.
 Forster Géza 45, 206.
 Fraknoi grófok (Pál és Vilmos) 40, 47.
 Frank Ferencz 311.
 Franyó Remigiusz felségsértési pöre 272—274.
 Fráter család 93.
 Fráter György 445.
 Frigyes Vilmos 272.
 Fruhwurth Mátyás 64.
 Fuchs Faludy János 311.

- Futó Ferencz 312.
 Fülöp Zsigmond 312.
 Für község 63, 549.
 Furi Balogh család 63.
 Fördők 128, 156.
 Fűrészgyár 153.
 Füsi Pius 312.
 Füss község 63, 205, 207, 390, 418.
 Füssy család 51, 61, 63, 72, 557, 565.
 Füzítő 114, 269, 396, 418.
 Füzítő puszta 114.
 Gaál Péter 266.
 Gábel Ferencz 278.
 Gadócz puszta 60, 401.
 Gadóczy család 557.
 Gadóczy Farkas 557.
 Gajáry Ödön 312.
 Galambos család 109, 566.
 Galambos Lajos 278.
 Galántai Balog 557.
 Galgóc 405.
 Galla 205. 208.
 Gallay család 566.
 Gályarab papok 262, 263, 503.
 Gallyay család 52.
 Gara család 413.
 Garai család 48, 51, 93, 127.
 Garamszentbenedeki apátság 137, 138.
 Gáthy család 52.
 Gáty István 312.
 Gazdálkodási mód 178.
 Gazdasági egyesület 210.
 Gazdasági élet 167.
 Gazdasági gépek 180.
 Gazdasági ipar 208.
 Gazdasági szakoktatás 210.
 Géczy család 97.
 Geffes Ede 278.
 Gelléri család 61, 69.
 Gellért család 205.
 Gencsy család 40, 45, 125.
 Geöbel (Pogány) Béla 312.
 Geőcze Sarolta 261, 313.
 Geologia 4, 178, 389.
 Gerdenich család 61, 109, 566.
 Gerecse hegy 1.
 Gerencséri vár 51.
 Gergelyfalva volt falu 96.
 Gergye puszta 73.
 Gersei Pethő család 57, 471.
 Gesztes puszta 139.
 Gesztes vár 401, 414, 448, 555.
 Géza vezér 416.
 Géza I. 137, 401, 427.
 Ghyczy család 47, 60, 61, 63, 73, 76, 98, 109, 111, 137, 138, 558, 566.
 Ghyczy Béla 313.
 Ghyczy Dénes 76, 542.
 Ghyczy Ferencz 530.
 Ghyczy Géza 313.
 Ghyczy Ignác 277, 313.
 Ghyczy József 205, 499.
 Ghyczy Kálmán 45, 266, 288, 313, 530.
 Ghyczy Mátyás 277.
 Ghyczy Rafael 277, 314, 530.
 Ghyllányi b. család 558.
 Gidró Bonifác 315.
 Giesswein Sándor 314.
 Grébics község 402.
 Grébics puszta 108.
 Grébics szőlő 128.
 Gregorics Gábor 315.
 Grossinger N. 76.
 Gőbel Lajos 52.
 Göbölkut puszta 114.
 Goda Géza 315.
 Gólyás család 46.
 Gombos Kálmán 278.
 Gönyő 242.
 Gordovai Fáncsi család 555.
 Görényvár puszta 91.
 Gortschacher várparancsnok 141.
 Gőzfűrésztelep 237.
 Gőzmalmok 49, 63, 69, 121, 209, 238.
 Gózon Antal 315.
 Gózon Imre 315.
 Gug volt falu 406.
 Gulyák 205.
 Gurucs község 402.
 Gúta község 64, 206, 208, 239, 242, 269, 457, 469, 549.
 Gutay család 557.
 Gyallay család 109, 110, 138.
 Gyárák 75, 111, 112, 113, 121, 122, 127, 128, 153, 189, 190, 209, 237, 238, 239.
 Gyárfás család 62, 75, 126.
 Gyermely község 69, 391.
 Gyékényfonás 167.
 Glück Lipót 95.
 Gyorok volt falu 96, 402.
 Gyógyforrás 394.
 Gyöpös család 52.
 György család 72.
 Györgyi család 72.
 Győr 392, 448, 449, 497.
 Győri káptalan 406, 558.
 Győri püspökség 416, 425.
 Győri tanya 114.
 Győry család 566.
 Győry Ferencz gr. 492, 493.
 Győry Sándor 315.
 Gyótva puszta 95.
 Gyujtogatási pör 274—276.
 Gyulai család 59, 71, 73, 94, 95, 112, 558.
 Gyulay Ferencz 480.
 Gyulay Rudolf 266, 315, 377, 391, 392, 393.
 Gyümölcstermesztés 192, 193.
 Gr. Gyürky Viktorné 113, 212.
 Haar K. és fiai 239.
 Haber Samu 315.
 Habsburgi Rudolf 430.
 Hadügy 514, 515, 516, 517, 522, 524, 525, 526.
 Hajóácsok 237.
 Hajókármentesítő társaság 499.
 Hajóssy György Krizánt 315.
 Hajóssy István 277.
 Halácsi család 98.
 Halálózási statisztika 282.
 Halak 16.
 Halapi család 48.
 Halasi család 51, 57, 60, 73, 74, 122.
 Halassy család 566.
 Halász család 52.
 Halász puszta 92, 96.
 Halászat, 208, 401, 477.
 Halászi család 46, 94.
 Halbik Cziprián 266.
 Halmoki erdő 75.
 Ham puszta 111.
 Hamary Béla 316.
 Hamary Dániel 316.
 Hammerstein Richárd b. 57.
 Hampel József 391.
 Hamusad puszta 109.
 Hamvazószerdai tőkehurczolás, népszokás 175.
 Hantai prépostság 425.
 Harasz puszta 49, 91.
 Haraszthegy szőlő 112.
 Haraszti volt falu 108.
 Haraszti puszta 64.
 Harcsa család 402.
 Harcsás puszta 71, 401.
 Harkányi Béla b. 35.
 Harmat család 566.
 Hárshegy 1.
 Hartwig család 112.
 Hasztergán puszta 52.
 Hatvani István 263.
 Hathalom puszta 114.
 Hathalmi család 556.
 Hathalmi György 40.
 Havas Károly 316.
 Házassági szokások 175.
 Házipar 209, 239.
 Héderváry család 50, 51, 74, 76, 97, 555.
 Hegymeghy László 278.

- Hegységek 1, 2, 4—8.
 Heister Szigbert 463.
 Held család 57.
 Held Ignác 277.
 Henel comes 114, 140, 428.
 Herberstein követ 76.
 Héreg község 70.
 Herics család 566.
 Herics Márton 48.
 Herkály pusztá 114.
 Hermann család 98.
 Herman Ottó 152, 167, 208.
 Hetény község 70, 206, 391, 404.
 Hetényi varrottas 167, 239.
 Hetényi család 61, 566.
 Hetényi János 277, 316.
 Henckel du Buisson Co. 238.
 Hidassy Kornél 266, 316.
 Hidak, révek, kompok 242.
 Hiers család 98.
 Hikisch család 72.
 Hikisch Károly 206, 221.
 Hirlapok 379, 380.
 Hirsch Mór b. 111.
 Hitbizományok 178.
 Hittérítés kora 415.
 Hittrich József 316.
 Hittrich Ödön 316.
 Hriastély Károly 63.
 Hrussói család 557.
 Hoba falu 402, 549.
 Hőgyész család 40, 93, 567.
 Hollósy család 61, 111, 566.
 Hölgyi család 109.
 Homok pusztá 74.
 Honfi J. Lajos 316.
 Hordóhát pusztá 71.
 Horváth család 61, 73, 75, 92, 98, 567.
 Horváth (Pálóczi) Ádám 316.
 Horváth Ignác 317.
 Horváth Mihály 317.
 Horváth Sándor 317.
 Horváth tanya 91.
 Horváthy család 74, 567.
 Hosszunyilas tanya 71.
 Hugonnay Béla gr. 92.
 Hundert család 98.
 Hunyadi család 57, 63, 72, 73, 74, 112, 559, 567.
 Hunyadi János 411, 435.
 Huntpázmán nemzetség 407.
 Huskonzervgyár 153.
 Huszár család 52, 59, 73, 93, 94, 111, 558, 567.
 Huszár Ferencz 277.
 Huszár Gál 262, 264, 501.
 Huszár Imre 318.
 Huszár László 277.
 Hyross pusztá 92.
 Időjárási viszonyok 13, 19, 35.
 Igazságszolgáltatás 407, 474, 493, 528.
 Igmánd község 396.
 Igmánd nem. 76, 401, 429, 551.
 Igmándy család 76.
 Igmándi Mihály 318.
 Illei János 318.
 Iller család 57.
 Illés család 98, 567.
 Illés György 50.
 Illmery család 71.
 Illyés József 277.
 Ilonka pusztá 74.
 Imely község 71, 206.
 Imre király 406.
 Imrefi család 49.
 Insurrectio 494.
 Ipar 127, 151, 208, 227, 239, 477, 487, 491, 547.
 Ipar, kereskedelem, közlekedés, bányászat 226—256.
 Ipolyi Arnold 395.
 Irodalom, tudomány, művészet 288—380.
 Iskolák 157, 257—268, 480, 483, 524, 525, 558.
 Iskolai igazgatók 265.
 Istenes pusztá 138.
 Istók János 157.
 István III. 427.
 István IV. 427.
 István V. 402, 429.
 Istvánffy család 127, 557.
 Istvánháza major 49.
 Iszap 401.
 Ivácson család 556.
 Ivánka pusztá 75.
 Ivány család 61.
 Iványi család 62, 75, 126.
 Iványos család 49.
 Izdeczy család 50, 60.
 Izsá község 71.
 Izsap község 72.
 Jaeger major 49.
 Jakabfi család 62.
 Jáki család 125.
 Jakus család 110.
 Jakusich család 264.
 Jakussith család 557.
 Jalloics Endre 318.
 Jancsár major 70.
 Janicsáry család 567.
 Jankó Pál 318.
 Jankovich család 47, 49, 60, 63, 75, 111, 122, 138, 567.
 János lovagok 425.
 Járások 40, 472, 484, 489.
 Jármý család 73, 122.
 Jaross család 52, 73, 92, 567.
 Jaross István 221.
 Jaross Vilmos 92, 221, 567.
 Jaross pusztá 52, 92.
 Járványos betegségek 284.
 Jásti hegy 70.
 Jásti tó 70.
 Jászai Mari 48, 288, 318.
 Jászfalu község 72.
 Jedlik Ányos 288, 318.
 Jeges pusztá 45.
 Jeney Ernő 325.
 Jeszenák család 51.
 Jezerniczky család 61, 109.
 Jezsuiták 141, 142, 480, 558.
 Jókay család 95, 109, 266, 484, 567.
 Jókay Eszter 325.
 Jókay Etelka 325.
 Jókay József 325.
 Jókay Károly 325.
 Jókai Mór 155, 262, 288, 325.
 Jokl család 60.
 Jókuthy család 92, 567.
 Jousseinet család 75.
 József I. 464, 471.
 József II. 258, 273, 491.
 Juhtenyésztés 207.
 Justh család 47, 567.
 Justh Józsefné 48.
 Kábik József Géza 328.
 Kablás major 70.
 Kacz Endre 332.
 Kacz Lajos 328.
 Kacsics nemzetség 91.
 Kajánd major 49.
 Kajdacsy család 63, 568.
 Kakas család 95.
 Káldy család 91.
 Kalicza Géza 61.
 Kálmán király 427.
 Kálmán család 123, 568.
 Kálmán Mihály 114.
 Kálmán Rudolf 57, 206, 329, 507, 542, 545.
 Kalmár család 92.
 Kalmár István 277.
 Kálnai család 50, 555, 568.
 Kálnoky család 108.
 Kálnoky Hugó gr. 61, 107.
 Kaluzi család 556.
 Kályhagvár 128.
 Kamarás József 278.
 Kamocsa pusztá 73.
 Kamocsa 73, 242.
 Kánia Vilmos 61, 205.
 Kanizsai család 98, 555.
 Kánter Károly 329.
 Kánya Vilmosné 547.
 Kapásnövények 182, 189.
 Kapherek pusztá 139.

- Kapocsy család 57, 73, 557.
 Kápolna tó 76.
 Kapornaki család 98.
 Kaposi család 121.
 Káposztás család 52, 92.
 Kapuváry család 126.
 Kárász István 273.
 Karcsay család 47, 568.
 Karcsay László 47, 221.
 Karcsay Lászlóné 547.
 Karika Antal 329.
 Karika János 329.
 Karika Zsigmond 277.
 Karika puszta 52.
 Károly III. 490.
 Károlyhegy 124.
 Károlyi József gr. 273.
 Karom puszta 64.
 Kárpátus puszta 51.
 Karva 404.
 Kásáshegyalja 110.
 Kasza család 123, 568.
 Kaszás puszta 73.
 Katapán nemzettség 45.
 Kathora Sándor 278.
 Katona család 63.
 Katona István 266.
 Katona Mihály 263.
 Katz család 568.
 Káva 401.
 Káva puszta 74.
 Kávay család 556, 557.
 Kavicsbánya 57.
 Kazay László 271.
 Kecs puszta 57.
 Kecskéd község 73, 205.
 Kecskeméti puszta 73.
 Keleti József 329.
 Keleti (Kempner) Lajos 329.
 Keller család 61.
 Kemenczeháti rétság 71.
 Keményitőgyár 48.
 Kemény család 111.
 Kempf (Kemenes) József 329.
 Kendertermelés 167, 190.
 Képviselők 540, 542.
 Kerekes család 52, 72.
 Kereki puszta 51.
 Kerekzállás volt falu 92.
 Kéri Miklós 278.
 Kereskényi család 557.
 Kereskényi Ádám 330.
 Kereskedelem 240, 339, 447.
 Kereszt major 57.
 Keresztes család 98.
 Keresztes hadak 427.
 Kéry család 64.
 Keszeg család 108, 402, 568.
 Keszegfalva 73, 208, 242, 401.
 Keszi család 94.
 Keszi volt falu 140, 405, 406.
 Keszler János 278.
 Kesztlér Ede 330.
 Kethely 74, 207, 395.
 Kézdi-Vásárhelyi Imre 124, 221.
 Kígyós puszta 49.
 Kinges puszta 95.
 KiráldiHerz Zsigmond 244, 251.
 Király család 46, 51, 58, 59, 63, 74, 266, 568.
 Király József 266, 330.
 Király Pál 330.
 Királykút 70.
 Királyné puszta 74.
 Királyszékek 269.
 Kisbér 75, 195, 391.
 Kisbér-füztői egyesült gyári r. t. 239.
 Kisbirtok 178.
 Kisfaludi család 401, 551, 568.
 Kisfaludy Árpád 266.
 Kisfaludy Sándor 278.
 Kisipar 228, 237.
 Kisfűss puszta 64.
 Kisigmánd község 75.
 Kiskeszi 390.
 Kiss család 52, 266, 568.
 Kiss Gyula 330.
 Kiss Károly 331.
 Kiss Péter 331.
 Kiss-Marossi család 568.
 Kiss puszta 111, 114.
 Kisszentmiklós puszta 57.
 Kissziget puszta 69.
 Kisszony puszta 113.
 Kistany 390.
 Kiváltságos helységek 474, 488.
 Kivándorlás 209.
 Klapka György 331.
 Klapka-szobor 154.
 Klapka tábora 122.
 Klassohn János 36.
 Klein puszta 92.
 Klein Lipót 122.
 Klein Mihály 331.
 Klosterneuburgi kanonokrend 58, 108, 110, 113, 221.
 Kocs község 76.
 Kocsi (Major) István 331.
 Kócz (Bogyai) család 51.
 Koczor major 96.
 Koháry család 59.
 Kohn Salamon 331.
 Kolbe Decső dr. 331.
 Kolera 141, 142, 281.
 Kollányi Ferencz 266, 331.
 Kollár család 73.
 Kollár Jánosné 332.
 Kollonits Lipót 460.
 Kolmár család 72.
 Kolmár József 332.
 Kolos család 49, 61, 62, 74, 91, 97, 556, 557.
 Kolosnéma 91, 242, 390, 402.
 Kolta község 91.
 Komor család 63.
 Komárom 140—163, 258, 390, 393, 403, 404, 411, 429, 484, 490, 508.
 Komáromi árvizek 143.
 Komáromi aranykert 436.
 Komáromi egyesületek 158, 378.
 Komárom elzálogosítása 450.
 Komáromi esperesség 478.
 Komáromi faiparosok szövete-keze 237.
 Komárom fénykora 499.
 Komáromi gimnázium 141.
 Komárom háztartása 158.
 Komárom hidjai 152, 153, 242.
 Komáromi hírlapok 379, 380.
 Komáromi intézetek 158, 264.
 Komárom ipara 151.
 Komáromi kalendárium 153.
 Komárom kiváltságai 473.
 Komárom leégése 140, 141, 143.
 Komáromi naszádosok 446, 447.
 Komárom népessége 144, 151.
 Komárom ostroma 140, 141, 143, 458.
 Komáromi ref. főiskola 262, 502, 504, 507.
 Komárom : szab. kir. város 490.
 Komáromi szekeresek 152, 169.
 Komárom szervezete 144.
 Komárom szobrai 154, 155.
 Komáromi téli kikötő 153, 242.
 Komáromi templomok 153, 157.
 Komárom tisztikara 163.
 Komáromi Tudós Társaság 288.
 Komáromi tűzvész 143.
 Komárom-Újváros 152.
 Komáromi uradalom 404, 413, 555.
 Komáromi városháza 154, 155.
 Komárom vára 152, 413, 432, 447—449, 460, 463, 467, 494.
 Komárom vármegye népe 164—175.
 Komáromy család 46, 49, 64, 125, 568.
 Komáromi Pál mester 423.
 Koncha család 47.
 Kondé család 569.
 Konkoly puszta 111.
 Konkolyi család 52, 59, 93, 110, 138.
 Konkoly-Thege család 556, 569.
 Konkoly-Thege Béla 278.
 Konkoly-Thege Dénes 277.
 Konkoly-Thege Imre 507.
 Konkoly-Thege László 277.

- Konkoly-Thege Miklós 18, 19, 33, 34, 35, 38, 39, 93, 111, 266, 288, 332, 337, 558, 569.
 Konkoly-Thege Miklós ifj. 39, 337.
 Kopaszhegy major 93.
 Koppánkút hegy 138.
 Koppánkút puszta 57.
 Koppán monostora 421, 479.
 Koppán nemzetség 45, 72, 396, 401, 428, 430, 550.
 Kórházak 155, 286.
 Korláth Mihály 270.
 Korlátkeői család 555.
 Korlátkeői Péter 443.
 Kormányzat a vármegyében 470, 510.
 Kornis család 74.
 Koromlay család 62.
 Kósa család 123.
 Kossa család 569.
 Kóssa Albert 337.
 Kóssa Károly 337.
 Kosár család 569.
 Kosztolányi Móricz 535.
 Kosztolányi tanya 114.
 Kotz család 74.
 Kovács család 73, 98, 114, 569.
 Kovács József 337.
 Kováts György 338.
 Kováts Péter 338.
 Kováts Solanus 338.
 Kovács puszta 111.
 Kovácsi család 45, 61, 556, 569.
 Kovácsy János 337.
 Kovács falu 45.
 Kovacsics család 108.
 Kozma család 109.
 Kozma Sándor 75.
 Kömlőd 92, 205, 258, 266.
 Könyöki József 338.
 Könyves Máté 338.
 Könyvtárak 379.
 Köröcsy család 47, 59.
 Körmendi puszta 114.
 Környe 92, 205, 208, 392.
 Környi lelet 390, 391.
 Környi János 261.
 Körtvélyes hegy 1.
 Körtvélyes puszta 50.
 Kövesdi Mihály 338.
 Kövesligethy Radó dr. 20, 34.
 Kövér Lajos 278.
 Követutatisások 520—530.
 Középmajor puszta 75.
 Közép puszta 122.
 Közgazdaság 521.
 Közgylések 408, 467, 512.
 Közigazgatás 472, 489, 510, 511.
 Közművelődés 377—378, 522, 526.
 Közoktatásügy 257 —268.
 Közutak 241.
 Közvágóhidak 195.
 Kőbányák 58, 138, 139.
 Kőhalmi M. Béla 338.
 Kőrösi Sándor 338.
 Kőszénbánya 128.
 Kőszénteleg 69, 139.
 Kővágó puszta 139.
 Kőváry György 338.
 Krámer Mór 61.
 Krapfi család 108, 126.
 Kratochwila Mihály 338.
 Krivácsy József 338.
 Kruplanicz család 59, 569.
 Kubányi család 569.
 Kubinyi Géza 545, 546.
 Kudora János 338.
 Kudora Károly 339.
 Kukányi család 138.
 Kulcsod 406.
 Kulsár család 62, 75, 125.
 Kulcsár István 266, 288, 339.
 Kun (IV.) László 429.
 Kunok 402, 428.
 Kupa lázadása 428.
 Kuppis József 339.
 Kuppis Vilmos 340.
 Kuresi puszta 51.
 Kurtakeszi család 93, 405.
 Kurtakeszi község 93.
 Kurucz-kor 462, 463, 464, 467, 468, 469, 479.
 Kuszka István dr. 340, 542.
 Kutrucz Rezső 340.
 Kutschera József 340.
 Külkey család 62, 63.
 Küllöd erdő 70.
 Kürth község 93, 402, 549.
 Kürthi lelet 391.
 Kürthy család 51, 52, 57, 63, 64, 74, 91, 93, 95, 489, 556, 557, 569.
 Kürthy Alajos 277.
 Kürthy István 92, 205, 221, 340.
 Kürthy Istvánné 547.
 Kürthy Lajos 92, 275, 277, 530.
 Labancz vármegye 467.
 Laci major 124.
 Laczkfi nemzetség 555.
 Lád család 570.
 Ladomér 108.
 Lajos II. 443.
 Lak község 94, 401.
 Laky család 93, 94, 95, 108, 109, 123, 457, 570.
 Lakatos Károly 340.
 Lamberg család 91.
 Lamperth család 45.
 Lándor puszta 206, 404.
 Láng József 340.
 Lányi József 274.
 Lapos puszta 122.
 László I. 427.
 László IV. 402, 406, 407.
 László V. 411, 413, 435.
 László család 72, 570.
 László Dávid 278.
 Látóhegy 128.
 Leányvár castrum 71.
 Lebotag major 138.
 Legelők 191.
 Lehner család 57, 570.
 Lehoczky család 98, 570.
 Lehoczky Tivadar 390.
 Lekéri benczések 426.
 Lély család 61, 570.
 Lendvay Benő 340.
 Lengyel család 40, 61, 91.
 Lengyeltóti cs. 40, 45, 91, 98.
 Lenhossék József 389.
 Lentermelés 190, 237, 238.
 Lengyár 153, 209.
 Leopold Adolf 243.
 Leopold Gyula 237.
 Leopold Sándor fiai 243.
 Léshegy tanya 123.
 Lestyina puszta 92.
 Leustach család 48.
 Lévy család 91, 570.
 Lévy Cseh család 555.
 Leveles puszta 109.
 Levéltár 490.
 Lewkes család 47, 62.
 Lichtenberg gr. család 122.
 Lichtenstein herczeg család 40, 238, 558.
 Lieszkovszky család 59, 73, 570.
 Liget puszta 57.
 Likócs puszta 45.
 Lipót I. 459, 462, 463, 473.
 Lipolnok család 123.
 Lipovniczky család 52, 570.
 Lipovniczky István 266, 277.
 Liphay család 92.
 Lissay család 127.
 Literatus család 557.
 Lóránt Leó 46, 221.
 Lőrincz Gyula dr. 340.
 Lőrincz György 341.
 Losonczy család 91, 570.
 Losonczy Bánffy család 555.
 Losonczy Elemér 205, 206.
 Losonczy István 277.
 Losonczy Ödön 91.
 Losonczy tanya 60.
 Losonczy telep 75.
 Lót 402, 549.
 Lótenyésztes 195.
 Lőrincz család 123.

- Lőrinczy György 261.
 Lovad 401.
 Lovad puszta 45.
 Lóverseny 128, 137, 196, 205.
 Löwinger Mór dr. 238.
 Lózerth Kálmán 76, 207.
 Lueskó puszta 92.
 Ludasi (Gansl) Mór 341.
 Lukács Pál 341.
 Lybyn, volt falu 97.
- Machala, volt falu 97.
 Machalay család 97.
 Macher Ede 341.
 Madar község 94, 402, 404.
 Madari család 93, 94.
 Madari Marczel 405.
 Madarak 16.
 Madarassy család 570.
 Madarassy Mór 277.
 Madaskovics család 489.
 Madocsay család 97.
 Magastelki puszta 91.
 Magyary család 61, 96, 109.
 Magyary Sulpicz 266, 341.
 Magyary Kossa család 570.
 Magyary Kossa József 47.
 Magyary Kossa Péter 341.
 Magyar általános kőszénbánya
 rt. 228, 254.
 Magyar Folyam- és Tenger-
 hajózási rt. 153.
 Máhler Miksa dr. 342.
 Maizin család 47, 109.
 Majk puszta 112, 395.
 Majki prépostság 60, 112, 423.
 Majki kamalduli szerzetesek
 482, 491.
 Majki tó 208.
 Majláth Gusztáv dr. 261.
 Majnik Béla 111, 221.
 Major puszta 125.
 Majthényi család 74.
 Makk puszta 51, 205.
 Malmok 128, 238.
 Malovecz család 74.
 Maller József 277.
 Mányoky család 570.
 Marczelháza község 95.
 Marczelházi urnatemető 390.
 Marcsa György 342.
 Marcese, volt falu 95.
 Mária királyné 411, 432, 444.
 Mária Magdolna tanya 123.
 Mária major 92.
 Mária Terézia 142, 144, 488, 490.
 Mária puszta 128.
 Máriássy Béla 92.
 Márkházy család 47, 93, 95,
 108, 457.
 Markovics család 63.
- Márkus család 570.
 Márky család 138.
 Marokháza major 108, 109.
 Marton család 59.
 Mártonffy Frigyes 342.
 Martos község 95.
 Márványbányák 128, 209, 228.
 Maszlik család 94, 111.
 Mátéffy család 52, 91, 92, 570.
 Matkovics család 63, 571.
 Matovits József 342.
 Matusik János 342.
 Mátvás I. 126, 127, 139, 144,
 412, 413, 435.
 Mátyás II. 450, 473.
 Maurovics család 59.
 Megyei csatorna 3.
 Megyer község 404, 405, 412.
 Megyerics község 96.
 Megyeri család 52.
 Méhtenyésztes 208.
 Mehlschmidt Gyula 237, 243,
 Ménesbirtok 126, 193, 207, 238.
 Ménesek 195, 196, 205.
 Mercse 404.
 Mészáros család 58, 76, 571.
 Mészáros Károlyné 92.
 Mészáros hegy 1.
 Mészégetés 50, 112, 139, 209,
 228, 256.
 Meszéna család 571.
 Meszlényi család 48.
 Meszlényi Gyula 48.
 Meszlényi Mihály 263.
 Meteorologia 13, 19, 35, 111.
 Metternich család 69, 70, 124.
 Metternich-Sándor herceg-
 asszony 222, 238.
 Mezőgazdaság, állattenyésztés
 és erdészet 176—225, 474,
 477, 484.
 Michl István 193.
 Miesky család 571.
 Miesky Lajos 277.
 Mihály major 58.
 Mihályháza puszta 125.
 Mihálykó család 98.
 Mihályi család 401, 571.
 Mihályi Jenő 278.
 Mihályi Ignác 52, 92, 206.
 Mihályvár puszta 49.
 Mikes szántóföld 128.
 Miklós puszta 128.
 Mikó comes 70.
 Mikola hegy 123.
 Mikola István 342.
 Miksó István dr. 342.
 Mikovinyi mérnök 127.
 Milch E.-né és Milch N. 237.
 Milesz puszta 92.
 Milfay 276, 401.
- Milkovich család 49, 61, 62, 76,
 571.
 Milkovics Antal 277, 530, 535.
 Milkovics Imre 61.
 Milkovics Zsigmond 277, 541.
 Mindszent puszta 112.
 Mindszenty Antal 342.
 Mindszenty Sámuel 342.
 Minta parasztgazdaság 210.
 Miskey család 52.
 Miskolcz nemzetség 402, 552.
 Missich család 74.
 Missich Elek 277.
 Mívelési terület 177, 178, 180.
 Mladoniczky Ferencz 342.
 Mladoniczky Ignác 342.
 Mocsá község 96, 206, 208,
 402, 404.
 Mocsáry család 113.
 Mocsáry Lajos 61.
 Modrovich család 49.
 Mohácsy család 571.
 Moháry Gyula 343.
 Mohl Adolf 343.
 Mohy család 109.
 Moky család 125.
 Mokos Károly 343.
 Molecz Tivadar 343.
 Molnár család 74, 76, 94, 138,
 571.
 Molnár Ádám 277.
 Molnár Lajos 343.
 Molnár Nep. János 343.
 Molnári család 40, 47.
 Móricz comes 70.
 Móroc család 61, 93, 95.
 Munkásviszonyok 209, 210.
 Muray család 571.
 Muthy család 557.
 Mutnoky család 91.
 Muzeumok 156.
 Muzeum Egylet 377.
 Mykó család 60.
- Nadányi család 121.
 Nádasd puszta 75.
 Nádasdy család 60, 489, 557,
 571.
 Nádasdy Boldizsár 490.
 Nádasdy Lipót gr. 343, 489,
 540, 547.
 Nádasdy Lipót Flórián gr. 490.
 Nádasdy Mihály gr. 343.
 Nádháza 167.
 Nagy család 47, 52, 57, 61, 62,
 63, 72, 94, 98, 109, 114, 121,
 122, 126, 127, 571, 572.
 Nagy Albert 222, 277, 344.
 Nagy Béla 278.
 Nagy Elek 344.
 Nagy János 344.

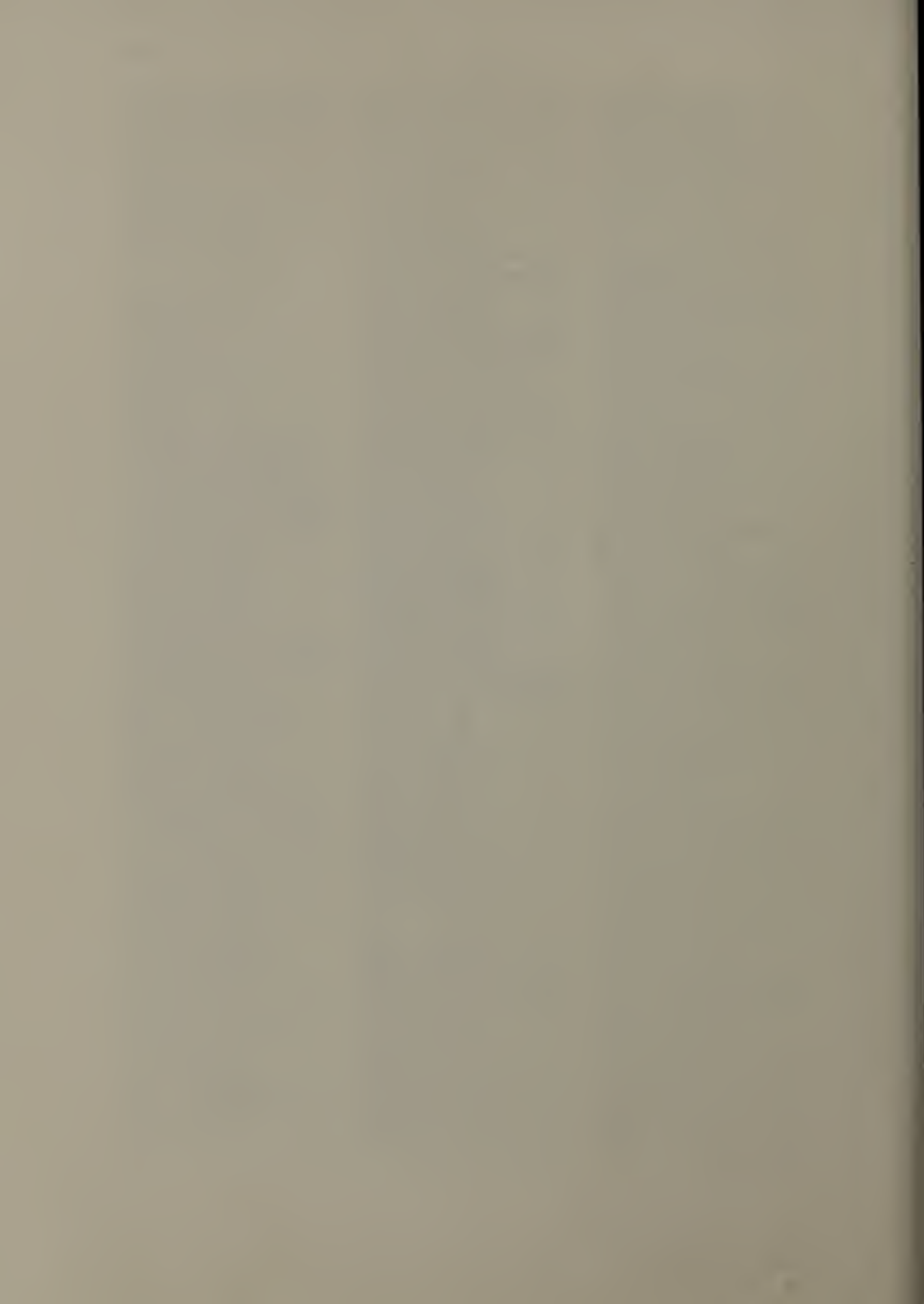
- Nagy József 344.
 Nagy Károly 344, 395.
 Nagy Lajos király 347, 405, 432.
 Nagy Mihály 263, 277, 347, 508.
 Nagy Sámuel 347.
 Nagy Vilmos 137, 278, 347.
 Nagybaráti Huszár család 558.
 Nagybér puszta 75.
 Nagybirtokok 178.
 Nagydürlak tanya 107.
 Nagymőkei család 556.
 Nagygercese 395.
 Nagygútai tanya 69.
 Nagyigmánd 97, 205, 401.
 Nagykeszi 97, 205, 390.
 Nagylél 390.
 Nagylucsey család 555.
 Nagymartoni család 40, 45, 97, 555.
 Nagymegyer 98.
 Nagymihályi család 72, 98.
 Nagyöredy család 52.
 Nagysziget tanya 69.
 Nagyszeg puszta 46.
 Nagytagy 39.
 Nagy tanya 91.
 Nagytany község 107, 390.
 Nagytanyi lengyár 190.
 Nagyvasváry Sándor 258.
 Nagyváthy család 50, 63.
 Nagyváthy Kálmán 347.
 Nárai Szabó Elek 278.
 Naszály község 108.
 Naszvad község 108, 390.
 Naszvady család 73.
 Nedeczky család 59, 60, 74, 266, 558, 572.
 Nedeczky Gáspár 347.
 Nedeczky Ferencz 490.
 Negeden (Negyven) falu 406.
 Néma község 396, 405.
 Némai Kolos család 405, 556.
 Nemes Dezső 266, 347.
 Nemes Soma 347.
 Nemesócsa 109, 390, 404, 396.
 Nemessányi János 261, 348.
 Nemesség száma 558.
 Nemesszeghy Endre 348.
 Nemesszeghy István 348.
 Nemesszeghy Kálmán 348.
 Német halála dűlő 69.
 Németek 402, 487.
 Németh család 98.
 Németh Alfréd dr. 348.
 Németh Vilmos 266.
 Nemzetiségek 165.
 Népipar 167.
 Népképviselő 530.
 Népkönyvtárak 378.
 Népoktatás 257—262.
 Néprajz 164—175.
 Népszámlálás 484, 492.
 Népándorlás 394.
 Nérei Ödön 348.
 Neszmély község 110, 396, 412.
 Neszmély bora 193.
 Neszmélyi Artur 348.
 Netoliczka Oszkár 348.
 Neubrand tanya 114.
 Neumann major 122.
 Nők ruházata 170.
 Növényzet 15.
 Nyalabicz család 114.
 Nyáry család 52, 72, 557.
 Nyék 402, 405, 549.
 Nyéky család 556.
 Nyelvjárás 165.
 Nyestek major 46.
 Nyilkay család 64.
 Nyitra folyó 3, 241.
 Nyitrai káptalan 425.
 Nyitrai püspökség 425.
 Nyulassy Antal 266, 348.
 Nyulszigeti apácák 425, 557.
 Obernyik Károly 288, 349.
 Ocskay család 45, 57, 63, 73, 74, 98, 122, 572.
 Ocsovszky család 60.
 Odolló puszta 57.
 Ófalu puszta 92.
 Ógyalla község 110, 208.
 Ógyalla hőmérséklete 13, 14.
 Ógyallai obszervatórium 18.
 Óguta puszta 109.
 Oláh Miklós 127.
 Ollós család 46.
 Ónodi Czudar család 555.
 Opour család 74.
 Orbán család 63.
 Orbán ispán 407.
 Orbán-féle népiskola 262.
 Ország család 555.
 Ordódy család 45, 48, 61, 63, 73, 98, 121, 557, 558, 572.
 Ordódy Béla 349.
 Ordódy István 277.
 Ordódy Péter 490.
 Ordódy Pál 205, 266, 349.
 Ordódy Pálné 137.
 Ordódy Pál ifj. 206.
 Ordódy Vincze 277.
 Oroszlány község 111, 422, 508.
 Oroszlánkő vára 414.
 Orth János 238.
 Orvosok 287.
 Osváth Imre 70.
 Ószőny község 113, 208, 389, 391, 393, 394, 395.
 Osztopa falu 47.
 Othác család 114.
 Ölbő puszta 125, 418.
 Ölveczky puszta 57.
 Önkormányzat 470, 510.
 Öntözés 177.
 Ördöghegyi tanya 97.
 Öregfalu dűlő 50.
 Öreghegy 1.
 Örke 405.
 Örömhegy puszta 57.
 Őrs község 402, 405, 406.
 Őrs család 60.
 Őrs puszta 71.
 Örtény tanya 69.
 Örvény 396.
 Őskor, a népvándorlás és a honfoglalás kora 389—403.
 Paál család 122.
 Paál Gyula 350.
 Pach család 63.
 Páholy tanya 97.
 Pajor István 350.
 Pál család 47.
 Palásthy család 63.
 Pálesay család 52.
 Pálffy család 57, 63, 92, 94, 95, 98, 109, 123, 481, 558, 572.
 Pálffy Elek 52.
 Pálffy János 262, 463, 464.
 Pálffy Miklós 94, 127, 141, 448, 449, 450, 471.
 Pálffy Sámuel 350.
 Pálffy major 95.
 Palkovich család 577.
 Palkovich Viktor 350.
 Palla tanya 114.
 Pálosok 423.
 Palugyay család 72, 121.
 Pamhakek család 572.
 Pannonhalmi apátság 52, 61, 62, 63, 64, 91, 96, 97, 98, 108, 110, 125, 177, 206, 207, 222, 417, 431.
 Pannonhalmi ap. birtokai 417.
 Pap Elemér 278.
 Pap Gábor 508.
 Pap Gáborné 261.
 Pap-Kovács Gábor 350.
 Pap Kálmán 350.
 Pápay József 350.
 Paradiesom puszta 76.
 Parall Ferenczné 47.
 Páris patak 63.
 Parkok 128, 137, 192.
 Parlaghy család 91.
 Parnak puszta 92.
 Parragh puszta 75, 125.
 Parucza család 71.
 Pasteiner Gyula 351.
 Patak család 98.
 Patár puszta 93.

- Path puszta 95, 405.
 Páthy család 61, 95.
 Pathó család 577.
 Patkányos puszta 95.
 Patzenhoffer, Berg és tsa 45, 238, 243.
 Pauly család 109.
 Paulovics Dezső 45.
 Paur Ödön 351.
 Pávai Antal 351.
 Paxi család 57, 471.
 Paxi puszta 138.
 Pázmándy család 52, 59, 62, 75, 92, 97, 124, 127, 577.
 Pázmándy Dénes 277, 288, 351, 352, 530.
 Pázmándy Károly 277, 278.
 Pázmándy Lajos 277, 279.
 Pázmándy Pál 499.
 Pázmány család 46, 47, 51, 61, 63, 94, 109, 123, 577.
 Pázmány Mihály 536.
 Pázmán Péter 264.
 Pázmány Zoltán 352.
 Péchy család 108.
 Pécz főispán 269.
 Péczely József id. 288, 352.
 Péczely József ifj. 157, 353.
 Péczeli Király Imre 262.
 Perbete község 121, 205.
 Perbete vára 414.
 Perczel Mór 75, 277.
 Peredi család 57.
 Perényi család 112.
 Perlaky Mihály 353.
 Pernyész puszta 114.
 Pertó Zsigmond 278.
 Pestis 141, 142.
 Pesthényi család 64.
 Pesthy család 93, 108.
 Péter király 426.
 Péterház puszta 57.
 Péterházi Steiner Mihály 222.
 Pethes család 578.
 Pethes János 353.
 Pethes tanya 73.
 Pethő (Gersei) család 45, 57, 121.
 Petrics család 53, 73, 122, 578.
 Petrovics család 138.
 Petrovits László 354.
 Pezsgőgyár 128, 238.
 Pfaffen hegy 1.
 Pintér Elek 267, 354, 379,
 Pizskei lelet 391.
 Platthy család 75, 578.
 Platthy Mihály 50.
 Plebániák 416, 478, 480, 481, 483.
 Plebánia major 94.
 Plebánia telek 114.
 Plebános tag 76.
 Plebános tanya 45.
 Pray György 265, 266.
 Prikkel Marián dr. 354.
 Priviczér család 63.
 Protestantizmus 157.
 Protestánsok sérelmei 460.
 Pobor család 556.
 Pócs család 63.
 Pócsér család 45.
 Poda család 123, 578.
 Podhradszky József 354.
 Pogrányi család 578.
 Pogrányi István 40.
 Pogrányi József 354, 578.
 Pohár család 127.
 Poki család 76.
 Pokróczgyár 128.
 Polifka puszta 138.
 Pollák Sándor 237, 243.
 Polka puszta 73.
 Polónyi Géza 266.
 Pongrácz család 45, 98.
 Pomoty család 52.
 Porkoláb család 58, 110, 114.
 Posár (Pozsár) család 73, 74, 93, 94, 95, 111, 402, 556—558.
 Posztóczky család 578.
 Posztóczky Károly 93, 222.
 Posztógyár 128.
 Powsa család 62.
 Pozsgay Lajos 206.
 Pőczy tag 76.
 Pőresetek 270—276.
 Puchaim család 58, 114, 557.
 Puky Miklós 535.
 Pula puszta 75.
 Pulay család 49, 74, 578.
 Pulay Géza 277.
 Pulay Kornél 354.
 Pusztalmás 108.
 Pusztagyarmat major 70.
 Pusztalándor tanya 71.
 Pusztalógör puszta 109.
 Pusztasomodor major 124.
 Pusztavirt puszta 59.
 Püspöky család 137.
 Pyber család 59, 60, 73, 74, 266, 277, 578.
 Pyber Ignác 50, 277.
 Rába család 97.
 Rabutin Lajos 467.
 Rác család 578.
 Rác tanya 73.
 Rácok 403.
 Radványi család 59, 404.
 Raiffenberg Theodorik 114.
 Rainprecht család 98, 579.
 Rajcsányi család 112.
 Rákóczi Ferencz II. 126, 127, 141, 462, 547, 548.
 Rákóczy György 458.
 Rakóhát puszta 74.
 Rakottyás puszta 108.
 Rakovszky család 98.
 Ramocsaházy család 63.
 Ranzinger Vincze 252.
 Ráskai Ferencz 354.
 Ráskay Gábor 127.
 Ráth Károlyné 61.
 Rédei Miklós 359.
 Rédl család 98.
 Reformáció 156, 257, 478, 501—508.
 Ref. lelkész tanya 45.
 Reinprecht család 579.
 Remeteség puszta 124, 391.
 Rendek József 359.
 Repcze 189.
 Ressel polgár 137.
 Rétek, rétművelés 176, 191.
 Révay Miklós 266.
 Révai puszta 111.
 Reviczky család 579.
 Ribáry Ferencz 359.
 Riedl család 57.
 Ritter Ferencz 196.
 Róczháza puszta 61.
 Rókalyuk puszta 139.
 Római kath. egyház 478—483.
 Rómer Flóris 390.
 Róna József 154.
 Rosos család 579.
 Rostaházy Kálmán 359.
 Rostakuty tanya 45.
 Rovács Albin 359.
 Rozgonyi család 45, 48, 50, 51, 63, 76, 108, 123, 124, 126, 127, 139, 422, 423, 434, 435, 555.
 Rózsa puszta 92.
 Rózsafi Mátyás 359.
 Rozsos család 73.
 Rozsos József 277.
 Rozsos László 50.
 Rozsos puszta 73, 122.
 Rucs község 402.
 Rudasich család 49.
 Rudnay család 48, 57, 74, 122.
 Rudnay Béla 360, 541.
 Ruisz Gyula 360.
 Rupp J. Zsigmond 265.
 Ruttkay család 47, 60, 579.
 Ruttkay Béla 60.
 Sabran herczeg 51, 57, 108.
 Saffaliczky család 92.
 Sajtó, sajtószabadság 379, 380, 522, 523, 528.
 Salamon király 427.
 Samarjay Károly 360.
 Samud, volt falu 109.

- Sándor család 47, 69, 70, 71, 74, 92, 97, 109, 124, 205, 558, 579.
 Sándor Miklós 360.
 Sándor várispán 407.
 Sánta család 110.
 Sár elpusztult község 58.
 Sárkány család 57, 60, 72, 121, 122, 557, 579.
 Sárkány János 153.
 Sárkány István 153.
 Sárkány Miklós 266.
 Sárkány tanya 107.
 Sárközy család 49, 61, 92, 579.
 Sárközy Aurél 361, 377, 541, 545.
 Sárközy József 277, 530.
 Sarlay Károly 360.
 Sartivánvecse nemzetség 552.
 Sártva vize 269.
 Sártvány puszta 110.
 Sárý család 579.
 Schaller István 64.
 Schenzl Guidó dr. 35.
 Schindler József 267.
 Schmidthauer Lajos 76, 361.
 Schmoll Imre 278.
 Schrank puszta 92.
 Schrikker tanya 45.
 Schwartz puszta 73.
 Schwartzberg hg. család 127.
 Schwartzberg Alajos hg. 205.
 Sebestyén tanya 91.
 Sebő család 49.
 Selyemfonógyár 152, 238.
 Sembery család 47, 57, 63.
 Seregakol tanya 69.
 Sertéstenyésztés 195, 207.
 Sertésvölgy puszta 110.
 Sessler Dávid 261.
 Sibrik család 73, 93, 94, 95, 111, 124, 580.
 Sidó (Zsidó) család 556.
 Sidóy család 45.
 Siesy család 49.
 Sigmondics család 47, 109.
 Sigray család 60.
 Sikság 2.
 Sikvölgy puszta 50.
 Simay Kristóf 266, 361.
 Simondics család 98.
 Simonyi család 580.
 Simor Jenő 361.
 Singer Ödön 362.
 Skolka Sámuel 263.
 Sóky család 557.
 Solymossy család 71.
 Solymossy László gr. 113, 205, 207.
 Sólyom család 93.
 Somlay család 61, 122.
 Somody család 61, 91, 580.
 Somogyi család 40, 49, 63, 72, 127, 138, 580.
 Somogyi Alajos 362.
 Somogyi major 97.
 Soós család 92.
 Soós puszta 114.
 Sörfőző gyár 127.
 Sörös Pongrácz 361.
 Sövény, elpusztult falu 73.
 Spáczay család 98.
 Stahremberg Guidó 64, 464.
 Steiger Aladár 138.
 Steiger (Danóczy) Gyula 63.
 Steiger puszta 138.
 Steiner (Péterházi) család 580.
 Steiner (Péterházi) Mihály 57, 111.
 Steiner puszta 114.
 Stegner család 558.
 Stojanovits Sándor 278.
 Straiter József 153.
 Strászka György 278.
 Strausz Sándor 278.
 Stupeckzy család 580.
 Stjepinka puszta 92.
 Süke család 580.
 Svábság élete 169, 170.
 Svanda család 112.
 Sydon család 97.
 Szabadhegyi család 96, 580.
 Szabados Sándor 362.
 Szabadságharczok 263, 462—470, 535.
 Szabó család 46, 52, 63, 92, 96, 108, 580.
 Szabó (Baróti) Dávid 362.
 Szabó János 362.
 Szabó tanya 73.
 Szabolcs vezér 401.
 Szák község 121, 508, 509.
 Szák nemzetség 402, 428, 552.
 Szakáll család 580.
 Szakáll Gyula dr. 362.
 Szakállas falu 401, 405.
 Szalacsy család 57, 580.
 Szalay család 47, 48, 63, 580.
 Szalay Pál 362.
 Szanday család 556.
 Szántó, volt falu 98, 418.
 Szántó puszta 421.
 Szápáry cs. 49, 72, 98, 107, 557.
 Szapolyai család 141.
 Szapolyai János 444.
 Szárczó puszta 122.
 Szarka család 109, 580.
 Szarka György 278.
 Szarka Zsigmond 277.
 Szarvasmarha 194, 205, 206.
 Szász József 363.
 Szathmáry család 47, 52, 580.
 Szathmáry Dániel 47.
 Szech nemzetség 407, 552.
 Széchenyi család 123.
 Széchy család 411, 435, 557.
 Szece György 40.
 Szefrid család 60.
 Szedmerőcz puszta 93.
 Szegedy család 57, 108, 580.
 Szeghy család 59, 98.
 Szekér Joakim Alajos 363.
 Szelle család 109, 581.
 Szélmalom puszta 49.
 Szemere 121, 205, 402, 549.
 Szemere nemzetség 57, 64, 92, 396, 402, 432, 549.
 Szemereharaszt puszta 122.
 Szemerey család 92, 122, 581.
 Szénbányák 167, 228, 244—256.
 Szénbányászati statisztika 255.
 Szenczi Izsáki János 61.
 Szend község 122, 508, 510.
 Szendrey Imre 262, 363.
 Szentandrás, volt falu 140, 405.
 Szent András templom 153.
 Szentbenedekrendiek 417.
 Szente család 46, 51, 581.
 Szentgyörgy puszta 93.
 Szentgyörgyi család 61.
 Szentgyörgyvár puszta 51.
 Szenthe család 581.
 Szent István 401, 416, 426.
 Szentistván puszta 94.
 Szentkereszt puszta 401.
 Szent László 401.
 Szent Lázár szerzetesei 60.
 Szentmártoni apátság 58, 559.
 Szentmihály puszta 49, 76.
 Szentmihályi család 50, 72, 73, 121, 557.
 Szentmiklóssy család 60.
 Szentmiklóssy Alajos 266.
 Szentmiklóssy Pongrácz cs. 557.
 Szentmiklóssy Zoltán 363.
 Szentpál puszta 60.
 Szentpáli család 60.
 Szent Péter monostora 422.
 Szentpéter község 122, 391.
 Szentpéteri család 46, 57, 73, 121, 557.
 Szenttamás prépostság 425.
 Szered—komáromi Vágzabályozó társulat 177.
 Szerdahelyi Imreffy család 557.
 Szerzetesi iskolák 257.
 Szeszélyes puszta 111.
 Szeszgyárak 70, 108, 113, 127, 209, 238.
 Szigetek 3, 153.
 Szigethy család 57, 61, 98, 581.
 Szilágyi család 49.
 Szilánvölgy tanya 123.

- Szilas község 123, 205.
 Szilas pusztta 95.
 Szilasi Pázmán család 557.
 Szilley pusztta 57.
 Szimő község 123, 242.
 Színészet 156, 267, 525.
 Szinnyey József id. 266, 288, 363, 379.
 Szivargyár 111, 189.
 Szlávok 395, 396, 415.
 Szluha család 122, 488, 581, 588.
 Szluha Ferencz b. 91, 110, 489.
 Szolaggyőri család 48.
 Szend 205.
 Szokolvi család 581.
 Szokoly Gyuláné 93, 222.
 Szolaggyőr 405. 406.
 Szolaggyőri vár birtokai 406.
 Szombathelyi cs. 92, 122, 581.
 Szombathelyi Győző 277, 542.
 Szombathelyi pusztta 122.
 Szomód község 123.
 Szomódi lelet 391.
 Szomor község 124, 391.
 Szondy család 109.
 Szopek b. család 40.
 Szőlőtermelés 193, 194, 477, 484.
 Szőlős község 124.
 Szőny község 205, 412.
 Szőnyi béke 458.
 Szövő ipar 237.
 Szunyogszállítás 57.
 Szücs család 46, 51, 94, 581.
 Szüllő család 109.
 Szüry Dénes 364.
 Táblabírák 276, 277.
 Tagyos puszták 93.
 Tahy család 111, 138.
 Tajd birtok 402, 549.
 Tájlok tanya 107.
 Tajnay család 73, 138, 557.
 Takarékpénztárak 107, 111, 128, 158.
 Takáts család 58.
 Takáts Sándor 266, 364.
 Talajviszonyok 8, 13, 176, 177, 178, 282.
 Tamás család 74.
 Tamási pusztta 60.
 Tamásy család 72, 581.
 Tanításmódok 267.
 Tánczos család 121, 138.
 Tany község 107, 401, 405, 412.
 Tanyi család 108.
 Tara család 63.
 Tarch család 96, 125.
 Tarcs pusztta 75, 91.
 Tárca család 62, 75, 126.
 Tarczy Lajos 365.
 Tardos község 124, 406.
 Tardos nemzetség 124.
 Tarján község 125.
 Tárkány község 125, 205, 206.
 Tárkányi család 125.
 Tárnok család 556.
 Tárnok község 404.
 Társulatok 177.
 Tass Antal 20, 34, 35.
 Tata község 126, 258, 266, 392, 395, 412, 418, 433, 434, 436.
 Tatabánya 128, 244—256.
 Tatai apátság 481.
 Tatai család 60, 92.
 Tatai dombvidék 1.
 Tatai fényes forrás 176.
 Tatai gimnázium 266, 482.
 Tatai gyümölcstermesztő társaság 192.
 Tata hőmérséklete 13, 14.
 Tatai ferenczesek 479.
 Tatai királyi udvar 498.
 Tatai Öregtő 4, 178.
 Tatai országgyűlés 436.
 Tatai őskori lelet 390, 391.
 Tatai piaristák 482.
 Tatai szénmedence 251.
 Tatai uradalom 558.
 Tata vára 414, 448, 449.
 Téglagyárak 49, 70, 76, 107, 108, 121, 122, 128, 209, 237.
 Tehenészet 206.
 Telkesítések 176.
 Telekbeosztás 169.
 Teleky Géza gr. 251.
 Telepítések 487.
 Tengeri 182, 189.
 Térfi Gyula 365.
 Tergovcsits István 277.
 Terkán Lajos 20, 33, 34, 35.
 Természeti viszonyok 1—17.
 Termesztési kísérletek 189.
 Tersztyánszky család 582.
 Tessényi család 72, 557.
 Teszényi család 121.
 Textilipar 237.
 Thaly család 52, 76, 581.
 Thaly Dénes 277.
 Thaly Géza 278.
 Thaly Kálmán 288, 366.
 Thaly Ferencz 365.
 Thaly Zsigmond 373, 530, 541.
 Thaly pusztta 114.
 Thasy család 110.
 Thebehát pusztta 47.
 Thege kumai vezér 111.
 Thege család (lásd Konkolyi Thege alatt) 555.
 Theöfey Zoltán 278.
 Thököly Imre 461.
 Thury család 45, 61, 97, 137, 557.
 Thury Etele 373.
 Tihanyi Gál 373.
 Timanóczy család 138.
 Tisza János 263.
 Tiszota pusztta 107.
 Tisztikar 467, 490, 497, 513.
 Tisztviselők fizetése 472, 489.
 Trencsényi Csák Máté 401.
 Trencsényi csata 469.
 Trotzer pusztta 92.
 Trsztyánszky család 59.
 Tócsósz tanya 124.
 Tokaji pusztta 111.
 Tolna község 128, 403.
 Torkos Jakab 263.
 Torma János 373.
 Tornony család 582.
 Tóth család 114, 582.
 Tóth Kálmán 507.
 Tóth Lőrincz 157, 288, 374.
 Tótok élete 169, 170, 175.
 Tóváros község 128, 424.
 Töltéssy család 582.
 Tömörd pusztta 96, 418.
 Török család 51, 74, 75, 76, 97, 122, 139.
 Töröklesi domb 113.
 Töröm pusztta 108.
 Törvényhatóság 512.
 Törvénykezés 269—280.
 Törvényszék 411, 412.
 Tuba János 375.
 Tuba Károly 375.
 Turcsányi József 375.
 Turiszakállas 137.
 Turóczi prépostság 426.
 Tursok erdő 549.
 Tutajosok 240.
 Tuzla Tivadar 389, 392.
 Tuzok pusztta 61.
 Türelmi rendelet 492, 494.
 Tüzoltás 493.
 Udvard község 137, 205, 258, 390, 391, 402, 403, 404, 421.
 Udvardi zsinat 137, 431.
 Udvarnokok 71, 140.
 Udvarnok család 48.
 Udvarnok pusztta 71.
 Ugronovics család 52, 557.
 Uhlarik család 40, 582.
 Ujfalu 60.
 Ujfalussy család 50, 63, 121.
 Ujgyalla község 138.
 Ujházy László 536.
 Ujhelyi család 71.
 Ujkecskéd tanya 73.
 Ujlaky család 61, 139.
 Ujmajor pusztta 107.
 Ujpusztta 76, 95.
 Ujszállás pusztta 114.

- Ujszónyi bronzkori lelet 390.
 Ujtelek pusztja 47.
 Ullmann család 40, 582.
 Uradalmak 555.
 Uray Imre 47.
 Utak 241.
 Üdülőhelyek 285.
 Ürményi család 557.
 Úzbég pusztja 73.
 Ürgemajor pusztja 75.
 Vadalmás pusztja 92.
 Vadas pusztja 60.
 Vadászat 225.
 Vadászlak pusztja 75.
 Vadath falu 45.
 Vadkerti pusztja 138.
 Vág 3.
 Vág-Duna 3, 241.
 Vág-balparti tanya 69.
 Vág-balparti ármentesítő és belvízszabályozó társulat 177.
 Vág-jobbparti tanya 69.
 Vág-jobbparti és alsódudvág-völgyi ármentesítő és belvíz-levezető társulat 177.
 Vagács Czézár 266.
 Vajda család 114.
 Vajtermelés 206.
 Valero Jakab 267.
 Vallási állapot 151.
 Vallási sérelmek 460, 461, 490, 502, 504.
 Vallásszabadság 527.
 Valticher család 49.
 Várday család 57, 121.
 Várföld, cselédlak 114.
 Várföld pusztja 122.
 Varga család 582.
 Várhegyalja pusztja 110.
 Vármegye területe 1, 407.
 Vas család 51, 52, 62, 63, 75, 91, 109, 114, 125, 556, 582.
 Vas község 402, 404.
 Vas pusztja 45, 401.
 Vasdinnye pusztja 75, 125.
 Vasdinnyei család 75.
 Vas- és fémipar 228.
 Vasi Kolos család 556.
 Vasi Sidó család 556.
 Vaskapu pusztja 57.
 Vásárhelyi cs. 46, 51, 98, 582.
 Vásárhelyi Imre 379.
 Vásonkeőy család 113.
 Vasut 242, 243.
 Vasvári béke 460.
 Vaszary Kolos 121, 266.
 Végh család 46, 57, 61, 73, 94, 109, 123, 582.
 Végh tanya 114.
 Végh Adorján 375, 390, 395.
 Végh Pál 275.
 Vék pusztja 111, 190.
 Vellesz család 60.
 Vendég család 61.
 Veninger Ernő 375.
 Vér család 98.
 Veres család 582.
 Veresmarty Mihály 258.
 Vermek a vetőmagnak 180.
 Vértes hegység 1.
 Vértesi Dezső 375.
 Vérteskereszturi apátság 482.
 Vértessomló 139, 244, 403.
 Vérthy család 59, 556.
 Vestermayer család 60.
 Veszelovszky János 278.
 Veszprémi prépostság 557.
 Veszprémi püspökség 206, 416.
 Vésztői család 557.
 Véték Zoltán 278.
 Vida család 93.
 Vidaháza pusztja 47.
 Vidini pusztja 96.
 Vigh család 63.
 Vigrázó család 91, 97, 98, 583.
 Viharos nyaraló 61.
 Világgy család 582.
 Világgy Gyula 113, 114, 222, 375, 542.
 Vincze Paulin 375.
 Virth pusztja 59, 402, 405, 406.
 Vitám vára s uradalma 401, 414, 555.
 Vitány vára 50.
 Vizkelety Sándor 375.
 Vizvár pusztja 74.
 Vizváry család 583.
 Vizrajz 2, 3, 4.
 Vörös család 583.
 Vörös major 122.
 Vörösmarthy család 52.
 Vörös Sándor 376.
 Vösthü, volt falu 109.
 Vrana család 40, 583.
 Wagner János 376.
 Wajkay család 95.
 Waldstein család 57, 72, 107.
 Waldstein János gr. 51, 108.
 Walter ispán 140.
 Wass család 557.
 Wech család 59, 110.
 Weisz pusztja 73.
 Weiszberger major 57.
 Wenckheim Béla 75.
 Wenninger Mátyás 376, 395.
 Weytich mester 111.
 Wiczmándy család 92.
 Witausk Károly 377.
 Wlassich Gyula 266.
 Wodiáner család 57.
 Wygmándi család 52, 97.
 Xavér major 110.
 Zách nemzetség 48, 121, 125, 406, 425.
 Zádory család 52, 111.
 Zagorhida Tárnok család 556.
 Zakál család 98, 557.
 Zalka János 152.
 Zámoly család 583.
 Zámory család 49, 61, 91, 98, 266, 583.
 Zámory György 49, 277.
 Zámory Imre 49.
 Zámory Károly 277.
 Zeke Imre 240.
 Zelebeg falu 404.
 Zendy család 110.
 Zerdahelyi Imrefi család 49.
 Zeur család 76, 555.
 Zichy család 40, 51, 57, 58, 60, 61, 62, 64, 72, 74, 76, 95, 96, 98, 107, 108, 110, 113, 114, 122, 123, 205, 471, 484, 489, 557, 558, 583.
 Zichy Ádám gr. 154.
 Zichy Ernő gr. 45.
 Zichy Miklós gr. 122, 194, 377, 542.
 Zichy Miklósné gr.-né 547.
 Zmeskál család 57, 63.
 Zobori apátság 426.
 Zomor család 557.
 Zoltay család 557.
 Zöldállás pusztja 111.
 Zöldségtermelés 167, 191, 192.
 Zrinyi Miklós gr. 447, 459.
 Zukor József 541.
 Zuber József 377.
 Zseve család 583.
 Zsembery család 63, 72.
 Zsemlyékes tó 51.
 Zsemlyési család 98.
 Zsidó (Sidó) család 556.
 Zsidó al. Marthon család 583.
 Zsigmond király 138, 413, 483.
 Zsigmondi család 110.
 Zsindely Ferencz 278.
 Zsitva csatorna 3.
 Zsitvatoroki béke 58, 59, 450.
 Zsitvató pusztja 59.
 Zsitvatói urnatemető 390.
 Zsoldos Benő 377.

0240917